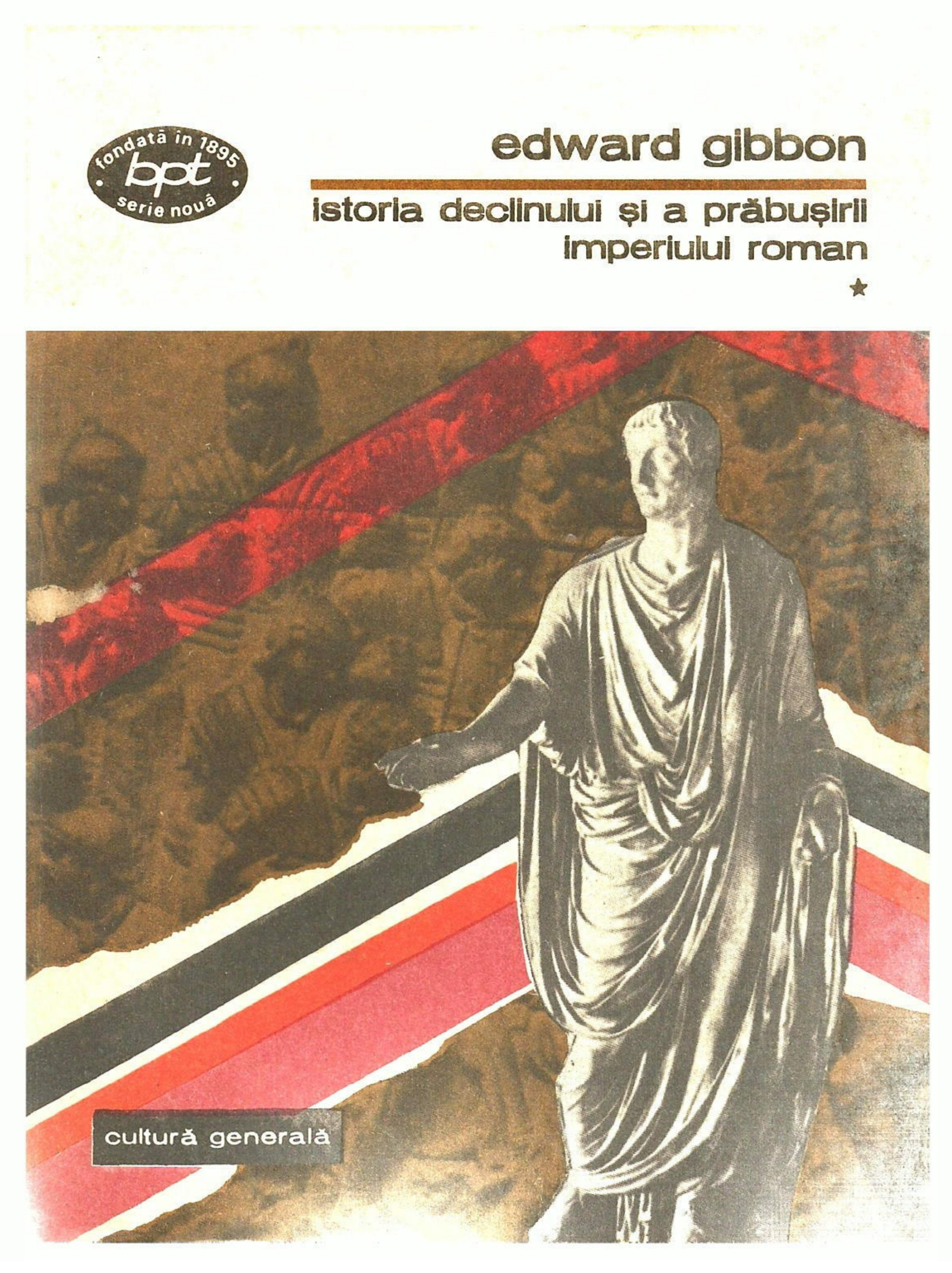


EDWARD GIBBON

ISTORIA DECLINULUI ŞI A PRĂBUŞIRII IMPERIULUI ROMAN

volumele I, II, III

«Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman este o lucrare excepţională de erudiţie engleză şi unul dintre marile monumente ale literaturii din Anglia veacului al XVIII-lea. Această dublă realizare a avut o adâncă influenţă asupra întregii tradiţii a istoriografiei britanice.»

C.V. Wedgewood.

Edward Gibbon

«Luată în ansamblul ei *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman* poate fi considerată drept cartea supremă a secolului al XVIII-lea.»

WILL AND ARIEL DURAND, *Rousseau and Revolution (Rousseau şi revoluţia)*

Ilustraţia copertei: *Carafoli Marina*

*

ANTOLOGIE, TRADUCERE ŞI PREFAŢĂ DE DAN HURMUZESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI

1976

EDITURA MINERVA

BUCUREŞTI

Controlul ştiinţific al întregii lucrări: EMANUELA POPESCU

Gibbon’s Decline and Fall of the Roman Empire în six volumes – Volume one Dent: London Everyman’s Library Dutton: New York J. M. Dent and Sons LTD Aldine House, Bedford Street. London First included în Everyman’s Library 1910 Last reprinted 1966.

PREFAŢA

Urmând după două veacuri de frământări religioase, de războaie interne şi externe, care devastaseră şi secătuiseră Apusul, secolul al XVIII-lea, denumit pe drept „secolul luminilor”, este martorul unei înfloriri a culturii, al unei explozii de gândire descătuşată cum Europa nu mai cunoscuse de la Renaştere.

O serie de oameni de ştiinţă: Newton, Lavoisier, Buffon, d Alembert, Laplace, ca să cităm doar câţiva dintre cei mai iluştri, au răsturnat vechile noţiuni, deschizând vaste orizonturi minţii. Cunoştinţele trebuiau analizate, clasate, comentate, comparate cu cele vechi, şi astfel luară avânt noile idei filosofice, adesea în mare contrazicere cu ideile religioase curente Dar cum Biserica era încă baza organizaţiei sociale şi, în multe privinţe, politice, între ea şi „filosofi” se născură nenumărate conflicte, care însă, cel puţin în Franţa, se soluţionau, în genere, prin victoria spiritelor progresiste. Pentru a sistematiza noile cunoştinţe şi a le pune la dispoziţia celor neiniţiaţi, un grup de spirite luminate hotărâră să editeze o *Enciclopedie* sau un *Dicţionar raţional al ştiinţelor, artelor şi meseriilor*, în 32 de volume, la care au colaborat nume celebre ca d’Alembert, Diderot, Voltaire, Montesquieu, Rousseau şi alţii. Cu tot preţul ridicat, lucrarea a trebuit să fie tipărită şi retipărită în decurs de câţiva ani, întreg grupul din jurul ei fiind cunoscut în istorie sub denumirea de „Enciclopedişti”: liber gânditori, spirite nonconformiste, înaintate, care au semănat

germenii ideilor ce aveau să ducă la Revoluţia Franceză.

De la clasicii istorici ai antichităţii, de la Tucidide şi Titus Livius, trecuse mai bine de un mileniu şi jumătate, timp în care nu mai apar decât simpli cronicari, care se mulţumesc doar să înregistreze seria evenimentelor în secvenţa lor. Abia acum, în secolul al XVIII-lea, Qccidentul îşi apleacă privirile asupra evenimentelor trecutului, spre a le studia într-un spirit nou, căutând să desprindă sensul şi motivaţia lor. „O epocă luminată cere istoricului o nuanţă de filosofie şi de spirit critic”.1

Pe această nouă direcţie de orientare în spirit critic a studiului istoriei se înscriu Giambattista Vico cu a sa *Principi di una sciénza nuova d intorno alla commune natura delle nazioni* (Principiile unei noi ştiinţe cu privire la natura comună a naţiunilor, 1725), Montesquieu (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* – Consideraţii asupra cauzei măririi romanilor şi a decăderii lor, 1734), Voltaire (*Le Siècle de Louis XIV* – Secolul lui Ludovic al XIV-lea, 1751), David Hume (History of England – *Istoria Angliei*, 1754 – 1761), iar Edward Gibbon încoronează secolul[1] cu monumentala sa lucrare *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (*Istoria declinului şi a prăbuşirii imperiului Roman*), al cărui prim volum apare în anul 1776, iar al şaselea în 1788, cu un an înainte de căderea Bastiliei.

Gibbon nu este deci un cronicar şi niciunul dintre acei compilatori de cronici, pe care şcoala americană contemporană îi numeşte „istorici de foarfece şi lipici”, adică istorici ce pun cap la cap textele referitoare la subiectul studiat, fără să-l analizeze şi fără să-l interpreteze în spirit critic.[2] Cu totul alta este, concepţia

---

1 Robin G. Collingwood, The Idea of History (Ideea de istorie), Oxford Univ. Press, Galaxy,, ed. 1956.

2 „Luată în ansamblul ei Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman poate fi considerată drept cartea supremă a secolului al XVIII-lea.“ (William and Ariei Durant, Rousseau and Revolution, C, XXXII, p: 808.)

modernă a istoricului. Profesorul Collingwood, de la Universitatea Oxford, figură marcantă a şcolii ştiinţifice contemporane, precizează: „Istoria este o ştiinţa, dar o ştiinţă de un tip special. Ea îşi propune să studieze evenimentele inaccesibile observaţiei noastre, argumentând cauzele lor şi relaţiile dintre ele în baza analizei izvoarelor istorice.”[3]

Aceasta este şi metoda folosită de Gibbon, după cum reiese din analiza amănunţită a „surselor” sale; el apare deci ca un precursor al noii metode istorice şi primul istoric ştiinţific. „Este una din gloriile secolului al XVIII-lea că a produs, într-o singură generaţie, câţiva dintre cei mai mari istorici: Voltaire, Hume şi Gibbon, spirite filosofice, care caută să reinterpreteze istoria în termeni neteologici şi în cea mai largă perspectivă a cunoştinţelor acumulate de epoca lor.”[4]

De altfel, după cum a remarcat Allan Nevins, „fiecare generaţie trebuie să-şi scrie din nou istoria, pentru că fiecare generaţie doreşte să deducă din trecut înţelesuri care să o ajute să facă ordine în haosul contemporaneităţii”? remarcă pe care istoricul progresist american Frederick Jackson Turner o precizează: „Fiecare epocă încearcă să-şi formeze propria ei concepţie despre trecut. Fiecare epocă scrie din nou istoria trecutului cu referinţe la condiţiile care precumpănesc. În timpul ei.”[5]

La Gibbon noul nu constă în a descrie un simplu fapt, o situaţie, o domnie sau chiar o epocă; el urmăreşte evoluţia unei structuri politice timp de aproape un mileniu şi jumătate, în contextul întregii lumi cunoscute şi acest studiu îl aduce până în

3 R. G. Collingwood, ibid., p. 32.

4 William and Ariel Durant, The Age of Voltaire (Epoca lui Voltaire) în The Story of Civilisation, (Istoria civilizaţiei), IX, Simon Schuster, N. Y., 1965, c. IV, p. 156.

5 Citat de Richard Hofstadter, The Progressive Historians (Istoricii progresişti), Alfred A. Knopf, 1968, New York, c. III, p. 84>

pragul contemporaneităţii. De aceea Thomas Carlyle vede în *Istoria declinului şi a prăbuşirii imperiului Roman* „puntea care leagă lumea antică de cea modernă”[6].

Înzestrat cu o inteligenţă vie şi o judecată pătrunzătoare, posedând o erudiţie şi o putere de muncă excepţională, hotărât să-şi consacre toate posibilităţile elaborării unei opere majore, Gibbon a stat multă vreme în cumpănă asupra subiectului de ales. A fost un timp când îl tenta o istorie a Confederaţiei Helvetice[7] (a doua sa patrie, pe care începe să o cunoască şi pe care o admira pentru dragostea ei de libertate), sau o istorie a zbuciumatei Republici Florentine, tot atât de refractară oricărei tiranii; dar, în onestitatea sa de istoric, el se teme că necunoaşterea limbilor germană şi italiană îl va împiedica să cerceteze cu destulă competenţă sursele necesare şi renunţă la aceste teme. În timpul, şi îndată după perioada sa de activitate militară, îl bate gândul să-şi dedice eforturile reconstituirii figurii unui erou sau unei expediţii războinice, întrucât, după cum arată şi opera sa de mai târziu, aceste personaje aprige şi neînfricate, care îşi croiesc drum printre duşmani şi printre evenimentele mai paşnice ale istoriei, l-au fascinat întotdeauna. Expediţia lui Carol al VIII-lea în Italia, Richard I şi cruciada sa, Sir Walter Raleigh îl atrag rând pe rând.

Dar autorii antichităţii, eroii lumii antice, cunoscuţi lui din cărţi, purpura şi gloria romană îl mână pe o cale neabătută spre Roma, fosta stăpână a lumii vechi; acolo, între vestigiile Forumului are revelaţia operei căreia i se va consacra. Ruinele înseşi îl inspiră şi îi oferă subiectul lucrării: care sunt cauzele şi cum a decurs

---

6 D. M. Law, Introduction to the abridgement of the „History of the Decline and Fall(Introducere la. ediţia prescurtată a „Istoriei declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*'*').

7 C. V. Wedgewood arată chiar că Gibbon a compus o lungă introducere la o istorie a Elveţiei şi că a citit-o în faţa unei societăţi literare. Din fericire, ascultătorii săi au condamnat-o în mod unanim. „Senzaţia momentană, scrie Gibbon, a fost penibilă; dar critica lor necruţătoare a fost ratificată de judecata mea la rece/*

prăbuşirea imperiului Roman?

Istoricul ţine să reconstituie şi să explice procesul prin care s-a ajuns la acest eveniment dramatic. El nu-şi propune o istorie a romanilor şi a împăraţilor lor, deşi a studiat în egală măsură naşterea şi înflorirea Romei, ea fiind imboldul care l-a minat, până în Cetatea Eternă; ţelul său este să redea destrămarea şi căderea uneia dintre cele mai formidabile construcţii politice cunoscute de istorie şi prăbuşirea unei culturi şi a unei civilizaţii unice.

Nu ridicarea, gloria, înflorirea îl interesează. Scopul său nu este să relateze evenimentele, ci să descopere cauzele, să explice fenomenul. El citeşte cu atenţie documentele, cântăreşte, analizează întâmplările, personajele şi situaţiile ce s-au succedat în decursul acelui lung răstimp de treisprezece veacuri, de la maxima înflorire a imperiului, pe care o socoteşte a fi fost în timpul Antoninilor, până la dispariţia sa de pe harta lumii.

Gibbon este un sceptic şi uneori, prin considerentele sale asupra naturii omeneşti, lasă impresia unui cinic; dar fondul gândirii lui este plin de optimism, de încredere în progres, în evoluţia spre mai bine a omenirii, în victoria binelui şi pedepsirea răului. „Fiecare epocă a omenirii a sporit şi încă mai sporeşte adevărata bogăţie, fericirea, cunoştinţele, ba poate şi virtuţile speciei omeneşti”, spune el. Ideea de bază a lucrării sale este că formidabilul monument al imperiului Roman a intrat în declin şi a decăzut atunci când au dispărut virtuţile vechilor cetăţeni ai Romei: dragostea de libertate, năzuinţa spre glorie, devotamentul pentru binele public, curajul, sobrietatea, modestia, disciplina. El a rămas toată viaţă discipolul lui Cicero şi al lui Pi u ţării şi un admirator al concepţiei lor civice.

Belşugul, bogăţia dobândită nu prin muncă sârguitoare, ci prin exploatarea şi despuierea altor popoare, corupe încetul cu

încetul moravurile. Cetăţenii romani devin o categorie privilegiată şi spiritul egalitar dispare. În schimb, apare luxul, necunoscut în vechea Romă, desfrâul, goana după plăceri, spectacolele, circul, gladiatorii. Imperiul ia locul Republicii; vechiul spirit democratic al Romei este înlocuit treptat cu autoritarismul şi autocraţia Orientului, care aduce cu sine fastul, activităţile secrete, eunucii, clicile şi intrigile de palat. Nu mai există exprimare normală a voinţei cetăţeneşti, drepturile politice sunt uzurpate, romanii pierd interesul pentru treburile publice şi atunci apare o nouă categorie socială, care îşi asumă puterea, pe care de fapt o şi are, în faţa golului politic intern. Armata, singura forţă coerentă şi organizată, devine stăpânul real al statului; legiunile proclamă şi detronează împăraţii, nimicind ultimele vestigii ale vechilor instituţii republicane. Imperiul este imens, cuprinde toată lumea considerată pe atunci civilizată; Agricultura şi artizanatul înfloresc, oraşele ating proporţii nemaicunoscute, sunt împodobite cu monumente şi lucrări publice; în ciuda acestor aspecte îmbucurătoare, „putregaiul începe să cuprindă întreaga structură”. Un vierme roade inima fructului superb. Pe nesimţite, statul se desparte de cetăţeni, nu mai este părintele lor, legat afectiv de ei, ci o maşină, un aparat, care uneori îi apăra şi îi ajută, dar mult mai des îi apasă, îi exploatează şi mai presus de toate nu mai este al lor, e străin, chiar ostil; imperiul şi-a pierdut sufletul, a rămas o structură goală, şi loviturile repetate *ale* „barbarilor” nu mai întâlnesc un bloc solid, ci nişte faţade, decoruri pe care aceştia le dărâmă uşor, odată ce-şi dau seama de inconsistenţa lor. Dar, în analiza pe care Gibbon o face procesului de dispariţie a imperiului Roman, apare şi ideea ca înseşi dimensiunile sale i-au adus prăbuşirea. „… Declinul Romei era efectul inevitabil al unei mărimi

exagerate”[8]. 1 De fapt, găsim aci una din cauzele profunde ale lentei descompuneri a puterii romane: dispariţia spiritului democratic al republicii. Încorporarea a noi şi noi provincii în spaţiul roman, înmulţirea extraordinară a numărului cetăţenilor şi răspândirea lor pe o suprafaţă imensă fac să nu mai existe legătura permanentă între popor şi cei ce-l conduc, esenţa spiritului democraţie; iar forma politică a imperiului, care înlocuieşte republica, anihilează până şi aparenţa acestei democraţii. Senatul roman, stâlpul vechii mentalităţi republicane, îşi pierduse toată influenţa, devenind o simplă fantomă, care nu face decât să înregistreze hotărârile împăratului – chiar atunci când acesta este doar un uzurpator – dacă îl susţin spadele legiunilor. Rar mai asistăm la un act de curaj şi demnitate; de cele mai multe ori, în final, această acţiune îndrăzneaţă nu duce la izbândă, ci este înăbuşită în sânge. De altfel tot mai puţini senatori sunt de origine romană; cei mai mulţi sunt nişte îmbogăţiţi care şi-au cumpărat locul pentru a beneficia de avantajele titlului de senator şi nu pentru a se denota binelui public. Şi astfel Roma piere încetul cu încetul, pe măsură ce-şi pierde caracterul propriu, tot mai diluat în noianul popoarelor străine cucerite dar neasimilate decât superficial, fără a le insufla acel spirit civic republican pe care ea şi-a întemeiat faima.

Importanţa acordată de Gibbon detaliilor, faptelor istorice, dedesubtului unor evenimente, descrierii unor personaje ce nu şi-ar mai avea locul într-o istorie modernă, preocupată de cauzele generale şi profunde ale evoluţiei economice şi sociale, dau lucrării sale un aspect anecdotic şi adesea un farmec întâlnit la vechii

8 Carl L. Becker, Detachment and the Writting of History (Detaşarea şi scrierea istoriei), Cornell University Press, Ithaca, 1958.

cronicari. Căci „anecdotica îşi are rostul ei într-un studiu istoric; dându-ne prilejul de a întrezări câte o fracţiune din viaţa trecută, graţie unui personaj şi unei comportări, ea ne transpune în atmosfera epocii şi ne permite să considerăm evenimentele în cadrul lor viu şi nu abstract, cum, din Nefericire, prea adesea sunt privite fenomenele sociale şi istorice”.

Rareori confirmă o e operă istorică mai plastic afirmaţia lui Trevelyan: „Lumea presupune că noi istoricii suntem absorbiţi de studiul cronicilor prăfuite ale celor morţi… dar pentru noi, pe măsură ce citim, personajele capătă formă, culoare, gesturi, pasiuni şi gândire.”[9]. Într-adevăr, Gibbon şi-a îndrăgit personajele, s-a identificat cu ele; alături de figurile din paginile istoriei sale şi sub farmecul lor a trăit o nouă viaţă. În protagoniştii dramei imperiului Roman el şi-a întruchipat idealurile sau revolta, cu ei a suferit, a sperat şi a triumfal şi de aceea, când şi-a terminat „istoria”, s-a stins în el acea viaţă pe care orice creator o trăieşte în opera sa. Cu ea s-a sfârşit nu numai munca sa ştiinţifică şi literară, dar şi acea fluturare de poezie şi ideal, care singură, în lipsa unei mari pasiuni, dă un sens vieţii. Tot Trevelyan conchide: „adevărul este criteriul studiului istoriei, dar impulsul este poetic”.[10]

Primele şi cele mai violente critici aduse *Declinului şi prăbuşirii imperiului Roman* au fost formulate de cercurile clericale, sau de acei intelectuali, care, prin educaţie şi temperament, nu puteau concepe o gândire lipsită de spiritualitatea creştină. În ciuda efervescenţei de idei ce agita secolul luminilor, majoritatea lumii occidentale era adânc devotată

---

9 G. M. Trevelyan, Illustrated English Social History (Istoria socială a Angliei, în imagini), Penguin Books, p. 13.
10 Trevelyan, op. cit., p. 14.

dogmaticii creştine şi protestele s-au dezlănţuit îndată după apariţia primului volum. Era greu pentru acea categorie de oameni hrăniţi cu litera *Evangheliei* şi cu scrierile „părinţilor bisericii” să accepte păreri ca: „diferitele practici religioase care precumpăneau în lumea romană erau considerate La fel de adevărate de către popor, la fel de false de către filosof şi tot atât de utile de către magistraţi. Şi astfel toleranţa a creat o armonie religioasă” 1 mai puţin. Încă putea fi acceptată concluzia sa asupra căderii imperiului: „Am descris triumful barbariei şi al religiei”, concluzie ce nu face decât să reia ideea lui Voltaire, primul care susţine că „noua religie săpase temeliile statului romani Capitolul al XV-Ida din volumul I, în care Gibbon atribuie rapida răspândire a creştinismului unor cauze obiective şi nu intervenţiei mistice a divinităţii a provocat un strigăt de indignare al cărui ecou subzistă şi astăzi în comentariile unor critici çum sunt J. B. Bury *eï* Christopher Dawson, doi dintre analiştii operei, sale. Aceeaşi indignare a trezit-o capitolul al XXXI-lea din volumul II, în care Gibbon arată, contrar părerii generale răspândite de cercurile bisericeşti, că martiriile primilor creştini şi persecuţiile dezlănţuite împotriva lor de împăraţii păgâni au făcut mult mai puţine victime decât prigoana la care s-au dedat împăraţii creştini împotriva sectelor schismatice creştine, ca să nu vorbim de sângeroasele războaie religioase, ce au bântuit în tot timpul evului mediu şi până în epoca modernă.

A doua serie de critici, desigur mai justificate din punct de vedere istoric, îl acuză pe Gibbon că nu ar fi fost în stare să vadă în lumea bizantină o nouă formă de cultură, având caracterul ei specific, realizările şi valorile ei. Pentru el, această lume nu era decât stafia unei maiestăţi apuse, „un spectru. Dominând o lume de

umbre"[11]. „El nu a reuşit să scoată în evidenţă faptul de imenşi importanţă că, până în secolul al XII-lea, imperiul Bizantin a fost bastionul Europei împotriva Răsăritului; şi nici n-a apreciat importanţa lui în păstrarea moştenirii civilizaţiei greceşti."[12]

Explicaţia e foarte simplă: Gibbon nu a avut posibilitatea de a-şi forma o părere justă asupra rolului Bizanţului, cum nu a avut nimeni din epoca sa, deoarece la acea dată bizantinologia nu exista ca ramură a istoriei.

Primul cercetător care a apreciat istoria bizantină, recunoscându-i o calitate distinctă, a fost elevul lui Melanchton, Hieronymus Wolf (1516 – 1580)[13], urmat de alţi cercetători de cronici, mai ales în Franţa (Du Cange, 1610 – 1688); dar în Veacul al XVIII-lea, „studiile bizantine au cunoscut un regres nefericit. Prezentarea riguroasă a teoriei sale de către Gibbon a avut un puternic efect asupra cercetătorilor, descurajând entuziasmul lor pentru studiile bizantine timp de aproape un secol."[14] Marii bizantinologi ca V. G. Vasiljevskij (1838 – 1899), Îi ari ICumbacher (1856 – 1909), J. B. Bury (1861 – 1927), Nicolăe Iorga (1871 – 1940) au apărut cu un veac mai târziu.

Luminatul secol al enciclopediştilor, mândru de „raţiunea" sa" de concepţia sa filosofică şi de scepticismul său religios, dispreţuia storia perioadei medievale. Dispreţuia mai ales mentalitatea conservatoare şi religioasă a imperiului Bizantin, în a cărui istorie vedea „o colecţie fără valoare de predici şi miracole" (Voltaire), „un ţesut de rebeliuni, insurecţii şi trădări" (Montesquieu), sau, în cel mai bim caz, „un epilog tragic al gloriei romane".

E firesc ca Charles Lebeau în *Histoire du Bas Empire* (*Istoria*

11 Chistopher Dawson, Introducere la Istoria Declinului şi a Prăbuşirii Imperiului Roman, J. M. Dent & Sons, London, p. IX.
12 J. B. Bury, Encyclopaedia Britannica, X, 331, d.
13G eorge Ostrogorskÿ, History of the Byzantine State, Rutgers
14University Press, New Brunswick, 1969, Introduction, p. 2.

imperiului târziu – Paris, 1756 – 1788) şi Edward Gibbon în *Istoria declinului şi a prăbuşirii imperiului Roman* (1776 – 1788) să descrie istoria bizantină ca o perioadă de declin a imperiului Roman ce se întinde pe un întreg mileniu. Dar cum ar fi putut să privească altfel lucrurile un pasionat admirator al virtuţilor civice romane şi al împăraţilor Marcus Aurelius şi Traian, când abia astăzi „dispreţul delăsarea şi greşita înţelegere cu care a fost tratat imperiul bizantin devin, din fericire, o atitudine depăşită”[15].

Gibbon era stăpânit şi obsedat de spiritul maiestuos al Romei antice[16] şi de aceea nu putea fi obiectiv când se ocupa de factorii dezagregării acestuia. Concepând Roma ca un ideal în istoria omenirii, al culturii antice, transmise nouă de „Cetatea Eternă”, el nu putea resimţi nicio atracţie pentru aceşti epigoni ai unei glorii măreţe, pentru acest nou capitol al civilizaţiei omenirii, de altfel imperfect cunoscută în timpul său şi care, multă vreme, a fost nesocotită şi prea puţin studiată, lumea desfătându-se numai cu partea scandaloasă, relatată de cronicari pătimaşi, cu o pană părtinitoare.

Tocmai acest fapt explică părerea unei a treia serii de critici, care consideră că Gibbon nu posedă gradul de obiectivitate necesară analizei istorice. Christopher Dawson afirmă: „El simţea ca un roman; gândea ca un roman; scria ca un roman/63 Dar dacă această identificare cu subiectul său îi răpea din obiectivitatea necesară oricărui cercetător ştiinţific, ea îi dădea posibilitatea de a privi lucrurile din interiorul lor şi de a înţelege mai bine unele sentimente şi unele practici ale publicului roman, specifice lui şi diferind de acelea din epoca noastră. Dar lumea romană cu care se identificase Gibbon este aceea a Romei antice, a virtuţilor civice, a

---

15 John V/. Baker, Manuel II Paleologus (Manuel al II-lea Paleologul) Rutgers University Press, 1969, p. 37.

16 C. Dawson, op. cit., p. XI.

spiritului republican; iată de ce spiritul bizantin ce-şi însuşeşte pe nesimţite o mentalitate orientală îi rămâne străin. Bizanţul, trăsătură de unire între Asia şi Europa, marchează o reînflorire a limbii şi culturii greceşti, dar aceasta este foarte diferită de aceea din epoca elenismului. Mult mai puternică este influenţa moravurilor şi ideilor venite din Asia şi e firesc ca cineva care gândeşte ca un cetăţean al Romei antice să fie impermeabil faţă de această nouă cultură, aşa cum ea n-a fost înţeleasă nici de filosofii şi enciclopediştii secolului al XVIII-lea.

Gibbon scrie despre fenomenul istoric strict roman; dezagregării acestuia şi-a dedicat el cea mai mare parte a muncii sale – patru volume din opera sa.

— Iar mileniului care urmează i-a atribuit ultimele două volume, în chip de epilog al dramei ce se desfăşoară în precedentele trei veacuri.

Inima imperiului Roman, în ciuda unor trecătoare eclipse, era Roma, limba – latina, iar moravurile şi stilul de viaţă, deşi deformate, continuau să fie cele moştenite de la făuritorii puterii romane. Chiar dacă vechile virtuţi nu se mai bucurau de o răspândire generală, ele rămâneau, totuşi, modelul şi scopul existenţei unui cetăţean, erau exemplul dat copiilor, făceau parte din firea oamenilor. Eroul, idealul fiecărui tânăr roman era Mucius Scaevola sau Scipio Africanul, iar mai târziu, Iulius Caesar, sau Marcus Aurelius Antoninus; o min le clară, o cinste şi o dragoste de patrie neabătută, dar totodată un braţ puternic şi o inimă vitează. Pe ei îi proslăveau poeţii şi cronicarii; cu ei căutau să-i asemuiască, fie chiar numai pentru a-i linguşi, pe noii stăpâni sau slujbaşi ai lumii romane.

Iar atunci când ponderea imperiului se deplasează spre răsărit, când limba elină începe să fie folosită în viaţa publică, mai

întâi în egală măsură cu latina şi apoi devine limbă predominantă, în pofida încercării nesăbuite a lui Iulian, zis „Apostatul”, nu vechile zeităţi sau filosofii ale Eladei precumpănesc, ci noua ideologie adusă de discipolii lui Cristos. Doctrina creştină câştigă de partea ei toate instituţiile şi activităţile noului imperiu, le pătrunde şi, ca un val irezistibil, înlătură piedicile ce-i stau în cale. Noul model omenesc devine acum sfântul, martirul, ascetul care renunţă la bunurile şi scopurile lumeşti. Gândul şi toată râvna sa sunt îndreptate spre lumea de apoi; cea în care trăim nu este decât „o vale a plângerii”, prin care trecem repede şi fără a-i consacra prea mult din gândul şi activitatea noastră. Eroismul, bărbăţia sunt virtuţi minore faţă de smerenie, cucernicie, castitate şi abstinenţă. Să întinzi obrazul celălalt când primeşti o palmă, să nu te împotriveşti violenţei nu sunt precepte la care poate adera un împărat încleştat într-o luptă pe viaţă şi pe moarte cu revărsările „barbare” din miazănoapte şi răsărit. În lipsa dârzeniei şi bărbăţiei, se recurge la negocieri abile, la corupere şi cumpărare de conştiinţe, sunt provocate rivalităţi în politica externă, iar în interior se pun la cale intrigi de culise, adesea de iatac, mutilări, asasinate şi surghiunuri. Biserica devine treptat atotputernică. Ea nu numai că inspiră modul de gândire şi felul de viaţă, dar influenţează direct politica; rămânem uluiţi de dezlănţuirea pasiunilor religioase şi de fanatismul sectar care uneori, în timpul asediului final, a renunţat la unica şansă de ajutor şi salvare din cauza unor amănunte de rit bisericesc, ce astăzi par lipsite de importanţă.

Apar noi factori, inexistenţi nu numai în vechea Republică, dar chiar în cadrul imperiului Roman. Femeia devine din ce în ce mai influentă; Eudoxia, Pulcheria, Theodora, cu titlul de împărătese sau numai în calitate de tutore ale împăratului prea

tânăr, guvernează imperiul un timp mai îndelungat decât cei mai mulţi împăraţi. Influenţa orientală are ca urmare apariţia eunucilor, acele fiinţe schilodite la trup şi deformate la minte, detestate de Gibbon, meştere în intrigi subtile, şi în picurarea otrăvii. Şi aci* în afară de cazul excepţional al lui Narses, nu putem, fireşte, să ne aşteptăm la calităţi războinice şi bărbăteşti; întreaga politică a imperiului se resimte din pricina acestor conducători, dispuşi întotdeauna să cedeze forţei, căutând să folosească mereu arma corupţiei şi a perfidiei.

În sfârşit, fapt nicidecum lipsit de importanţă, rolul şi structura armatei se schimbă complet. În locul armatei de cetăţeni romani, chemaţi să apere Republica „sau să-i consolideze hotarele, imperiul ajunge să folosească o armată de mercenari, cinici şi hrăpăreţi, lipsiţi de orice ideal în afară de acela al satisfacerii propriilor pofte brutale. În perioada de descompunere a vechii democraţii romane, trupele de mercenari sunt singura forţă organizată şi coerentă şi una din cauzele importante ale declinului imperiului, prin destrămarea internă pe care o aduc; în ce priveşte însă apărarea statului împotriva duşmanului extern, ei se dovedesc viteji şi incoruptibili. Când Maximums, gigantul uzurpator trac, devenit împărat roman, este direct ameninţat de revolta Romei, condusă de Senatul ei, el nu merge să înăbuşe răscoala, ci pleacă mai întâi să respingă ameninţarea unei invazii „barbare”, riscând să ajungă prea târziu în Italia şi să-şi piardă sceptrul şi viaţa.

În noul imperiu situaţia este complet diferită. Ostaşii legiunilor romane sunt din ce în ce mai greu de recrutat. Astfel, când Stilicho se străduieşte să organizeze o expediţie pentru a recuceri provincia Africa, revoltată, în rândurile a şapte legiuni, printre care faimoasele Ioviana, Herculiana şi Augustana, abia poate aduna cinci mii de ostaşi şi aceştia în bună parte străini.1

Ghiar printre comandanţi rareori găsim vreun cetăţean roman, ca să nu vorbim de gărzile imperiale, alcătuite de cele mai multe ori din sciţi, scandinavi sau armeni. Dar aceste oşti nu. Reprezintă decât o minoritate între apărătorii imperiului. Rolul principalii au neamurile „barbare”, auxiliarii, comandaţi de şefii sau chiar de regii lor; d b bunăvoinţa acestora depinde soarta imperiului, viaţa şi averea cetăţenilor.

Totodată, aparatul de stat s-a complicat imens; enorme sunt cheltuielile generate de noul mod de a conduce politica, subsidiile acordate „barbarilor” pentru a-i împăca, fără a mai vorbi de risipa şi jaful de la curtea imperială, încât nefericiţii romani, dar mai ales provincialii sunt împilaţi în mod sălbatic şi astfel ajung să prefere stăpânirea aspră a „barbarilor”, exploatării nemiloase a funcţionarilor imperiali.

Întreaga structură este putredă; ceea ce o mai menţine încă este doa marele prestigiu de care continuă să se bucure numele roman şi aibilitatea politică a conducerii. Şefii romani trag toate foloasele de pe urma poziţiei geografice a statului şi a rivalităţilor dintre neamurile „barbare”; ei folosesc în cel mai înalt grad influenţa doctrinei creştine, răspândite în rândul acestor neamuri, datorită curajului misionarilor ei.

Pe de altă parte, veniţi din stepe, mlaştini şi păduri şi trăind încă în epoca de fier, „barbarii”, vânători şi păstori, dau de o civilizaţie care, deşi în declin, îi fascinează prin bogăţia, luxul şi rafinamentul ei, dar şi printr-un mod de producţie necunoscut lor până atunci. Atracţia este atât de puternică, încât regii acestor neamuri râvnesc la titlul de general roman, la palatele şi veşmintele romane, ba cu timpul, pe măsură ce ambiţia lor creşte, la stăpânirea imperiului.

Dacă putem în linii mari spune că statul roman reprezintă

într-un fel triumful agriculturii asupra metodelor mai vechi de subzistenţă, despre imperiul bizantin se poate afirma că a dăinuit un mileniu datorită avântului luat de schimburile comerciale; mulţumită poziţiei sale cheie, ele i-au permis să acumuleze fondurile necesare pentru a-şi putea continua existenţa şubredă, plătind mercenari, cumpărând bunăvoinţa „barbarilor” ameninţători şi conştiinţele şefilor adverşi.

„Se afirmă pe bună dreptate că nioi un istoric nu poate fi «mare» dacă nu este totodată şi un mare artist.661 Iar Gibbon se dovedeşte înainte de toate un artist desăvârşit; chiar dacă în unele privinţe este depăşit ca istoric, nfăestria literară îl aşază între marii prozatori clasici englezi. *Sir* Hor Evans, cunoscutul critic literar englez contemporan, vorbeşte despre „măiestria formei la Gibbon”?: „Avea o minte destul de pătrunzătoare, spune el, pentru a stăpâni largile spaţii descrise, o seriozitate în pregătirea sa şi o dibăcie în proză, care dă aproape fiecărei fraze o deosebită savoare, chiar atunci când e desprinsă din context.66!

Iar profesorul Wedgewood consideră că *Declinul şi prăbuşirea imperiului Roman* este o lucrare excepţională de erudiţie engleză, şi unul dintre marile monumente ale literaturii din Anglia veacului al XVIII-lea. Această şublă realizare a avut o adâncă influenţă asupra, întregii tradiţii a istoriografiei britanice.4

„Stilul unui autor, scrie Gibbon, ar trebui să fie imaginea minţii sale, dar alegerea şi stăpânirea limbii sunt fructul exerciţiului. Multe experienţe am făcut până am putut nimeri tonul de mijloc între o cronică monotonă şi o declamaţie retorică. De trei ori am compus primul capitol şi de două ori pe al doilea şi al treilea, înainte ça rezultatul să fie oarecum mulţumitor”.

1 Arnold Toynbee, *A study of History* (*Studiu asupra* istorieiΛ

Abr. Somervell-Oxford Edit., p., 44.

2 Sii If or Evans, A short History of English Littérature (Scurtă istorie a literaturii engleze) – Penguin Books 1966, p. 257.

3 *Id.*, p. 246.

4 C. V. Wedgewood, op. cit., p. 32.

Ceea ce a dat atâta viaţă şi căldură stilului lui Edward Gibbon este faptul, menţionat mai înainte, că el trăieşte evenimentele odâtă cu personajele naraţiunii sale. Se simte legat de ele ca de prietenii, sau copiii săi. Prizonier al propriei sale opere, vorbeşte de „regăsirea libertăţii", în clipa în care şi-a scris „ultimul rând din ultima pagină".

Din istoria lui Edward Gibbon se desprinde o frescă vie a unei lumi apuse, a unui mod de viaţă cu totul diferit de al nostru; cititorul de astăzi rămâne vrăjit de filmul evenimentelor şi al personajelor care se perindă în faţa sa. Nicio imaginaţie literară n-ar fi destul de bogată ca să le închipuie şi să le povestească, aşa cum o face Gibbon în această carte, de aceea ea a devenit lectura preferată a milioane de oameni. Mai presus de toate însă *Istoria declinului şi a prăbuşirii imperiului Roman* este o operă care ne ajută să gândim la goliciunea ambiţiilor şi efemeri ta tea gloriilor, la absurditatea războaielor şi degradarea tiraniilor, la soarta civilizaţiilor şi menirea omului între semenii săi.

DAN HURMUZESCU

TABEL CRONOLOGIC

1737 27 aprilie. Se naşte Edward Gibbon, în comuna Putney, lângă Londra, unicul fiu ai unui *squire* care, deşi de două ori ales în

Camera Comunelor, era o personalitate ştearsă şi bigotă.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Anglia este unită cu Scoţia; după o lungă perioadă de tulburări interne şi războaie externe, Marea Britanic se bucură de prosperitate economică şi destindere politică; ea se situează în fruntea naţiunilor europene. În aceşti ani se afirmă „o generaţie de oameni pe de-a-ntregul caracteristică eticii veacului al XVIII-lea, o societate cu o concepţie intelectuală proprie... eliberată de pasiunile trecutului şi încă netulburată de grijile unui viitor foarte diferit, care urma să fie adus în scenă de revoluţia industrială şi Marea Revoluţie Franceză45*1.*

1738 Voltaire publică prima sa lucrare cu caracter filosofic *Discours sur Vhomme*.

1744 Rămâne orfan de mamă, e crescut de mătuşa sa Catherine Forten; aceasta îngrijeşte cu devotament copilul bolnăvicios, mereu silit să-şi întrerupă învăţătura, dar care citeşte cu nesaţ toate cărţile pe care le găseşte în bibliotecile rudelor sale.

Apare Vesprit des lois (Spiritul legilor), lucrarea lui Montesquieu.

1752 Tânărul Gibbon îşi începe studiile la Oxford unde ajunge „cu un bagaj de cunoştinţe în stare să minuneze un magistru, şi cu im grad de ignoranţă de care. S-ar fi ruşinat un şcolar” 1. Complexat de defectele sale fizice[17] nu se poate încadra în viaţa universitară oxfordiană; ca o sfidare a atmosferei de acolo trece la catolicism, ceea ce îl obligă să părăsească universitatea.

1753 Furios, tatăl său îl trimite în surghiun la Lausanne, dându-l în grija pastorului protestant Pavillard, care urmează să-l readucă la credinţa reformată şi să-i completeze educaţia. Ambele

---

17 Avea o statură de sub 1,50 m., un cap disproporţionat de mare şi picioarele debile.

ţeluri sunt atinse, iar tânărul ajunge să stăpânească franceza mai bine decât limba sa natală.

1756 începe războiul de şapte ani: Prusia şi Anglia luptă contra coaliţiei reprezentată de Franţa, Austria, Rusia şi Suedia.

1758 Scurtă idilă cu Suzanne Crue hard, o frumoasă elveţiană care urma să devină soţia baronului Meeker, ministrul de finanţe al Franţei, şi mama celebrei Madame de Staël. Gibbon se întoarce în Anglia; Ia majorat, tatăl său îi asigură un venit suficient pentru a duce o viaţă independentă, de care el profită spre a se dedica studiilor de filosofie şi istorie.

1760 Socotindu-se ameninţată de o invazie franceză, Anglia mobilizează miliţiile e o mit aţelor; Edward Gibbon devine căpitan în batalionul condus de tatăl său. În următorii doi ani şi jumătate se adaptează perfect vieţii militare; are prilejul „să dobândească o noţiune clară a mişcărilor falangei şi legiunii, incit căpitanul de grenadieri n-a Fost fără folos istoricului imperiului Roman”[18].

1761 Apare *Essai sur Γétude de la littérature* (*Eseu asupra stadiului*. LiteraturiiJ, prima lucrare a lui Gibbon; cartea este primită cu simpatie de cercurile intelectuale ale Londrei…

1762 Rousseau publică *Contractul social*, operă de o importanţă primordială în perioada de elaborare a ideilor ce animă Revoluţia Franceză, expresie a contractualismului; puterea de stat este legitimă atunci când se întemeiază pe înţelegerea încheiată. Între indivizi, în virtutea căreia ei cedează o parte din drepturile lor, comunităţii.

1763 Edward Gibbon pleacă la Paris; graţie scrisorilor de recomandare din partea prietenilor să-i englezi cunoaşte şi frecventează mai toate personalităţile remarcabile ale gândirii iluministe franceze şi europene: Diderot, d’Alembert, Helvetius,

18 Lord Sheffield, op. cit., p. 106.

d’Holbaeli, Buffon şi alţii; filosofia socială a enciclopediştilor îl va influenţa până la sfârşitul vieţii.

Pacea de la Paris pune capăt războiului de şapte ani şi ostilităţilor dintre Anglia şi Franţa.

1764 Traversează Elveţia; coboară în Italia unde este fermecat de Florenţa, Pisa, Luca, Siena, dar se simte „atras în mod irezistibil de Oraşul Etern”[19]. „Eram la Roma, în octombrie 1764, stăteam şi meditam printre ruinele Capitoliului, în timp ce călugări desculţi cântau vecernia în templul lui Jupiter[20], când mi-a încolţit în minte ideia de a scrie despre declinul acestei Urbe”.[21]

1765 Revine în Anglia; se instalează la Londra şi-şi reîncepe studiile istorice şi literare.

1768 împreună cu bunul său prieten elveţianul Georges Deyverdun publică revista: *Mémoires Littéraires de la Grande Bretagne* (*Memorii literare ale Marii Britanii*) *t* care le aduce multă stimă darii costă şi mai mulţi bani.

1770 Apar *Critical Observations on the Sixth Book of the Aeneid* (*Observaţii critice asupra cărţii a şasea clin Eneida*), prima sa lucrare în limba engleză, care provoacă multe controverse din partea unor bonzi ai literaturii şi criticii.

1772 Austria, Prusia şi Rusia împart cea mai mare parte a „Poloniei.

1773 Papa Clement al X IV-lea desfiinţează ordinul iezuiţilor care de două secole exercitau o putere ocultă asupra politicii şi învăţământului din Europa Occidentală.

1774 Edward Gibbon este ales membru al Camerei Comunelor, unde rămâne până în 1776, fără a se face remarcat cu nimic.

---

19 Lord Sheffield, op. cit.t p. 159.

20 Transformat Jja biserică.

21 Lord Sheffield, op, cit., p. 160.

17.76 17 februarie Apare volumul I din *History of the Decline and Fall of the Roman. Empire*, (*Istoria declinului şi a prăbuşirii imperiului Roman*) care „deşi costă un galben, se vinde la fel de repede ca un pamflet de doi bani asupra treburilor zilei”[22].

A iulie 1776 Proclamarea independenţei S.U.A.

1777 Devenit peste noapte celebru, pleacă din nou la Paris, unde este primit cu căldură în saloanele literare progresiste[23], şi la Lausanne, unde rămâne scurtă vreme cu prietenii săi.

1771) Scrie un Mémoire justificatif pour servir de réponse à VExposé de la Cour de France (Memoriu justificativ spre a servi drept răspuns la expunerea curţii Franţei)1 singura sa contribuţie la politica ţării sale din acea vreme.

1781 Apare *Critica Raţiunii Pure* de immanuel liant, care avea să influenţeze gândirea filosofică a următorului secol.

1781 Edward Gibbon e ales din nou în Camera Comunelor, unde are un rol la fel de şters ca şi în prima legislalură. Mandatul său expiră în 1783, odată cu încheierea războiului de independenţă american.

1783 Apar volumele ÎI ŞI III din *History of the Decline and F all of the Roman Empire*, care se bucură de acelaşi succes.

1784 Se întoarce la Lausanne, unde începe să lucreze temeinic; locuieşte în frumoasa proprietate a prietenului său Deyverdun, „La Grotte”; aci, „în ziua sau mai curând în noaptea de 27 iunie 1787, între orele unsprezece şi douăsprezece, am scris ultimele rânduri ale ultimei pagini, într-un chioşc din grădina mea. După ce am lăsat condeiul, am făcut câţiva paşi pe o alee de salcâmi, cu o frumoasă vedere asupra regiunii, lacului şi munţilor. Temperatura era plăcută, cerul senin, discul de argint al lunii se

---

22 Lord Sheffield, op. cit., p. 180.

23 Sir Gavin de Beer, Gibbon and his World (Gibbon si lumea sa).t Thomas and Hudson, London, 1968, p. 74.

reflecta pe ape şi întreaga natură era tăcută. Nu voi ascunde primele senzaţii de fericire la regăsirea libertăţii mele. O calmă melancolie m-a cuprins la gândul că îmi luasem rămas bun pentru totdeauna de la un vechi şi plăcut tovarăş şi că oricare ar fi soarta viitoare a *Istoriei* mele, viaţa istoricului trebuie să fie scurtă şi precară".

1788 Apar volumele IV, V ŞI VI din History of the Decline and Fall of the Roman Empire.

1789 Izbucneşte Marea Revoluţie Franceză.

1789 – 1793 Edward Gibbon locuieşte la Lausanne; este „marele monarh al literaturii"[24]. „Când apare într-un salon", scrie *Lady* Holland, „toată lumea se ridică ia picioare", iar Adam Smith scrie că e „în fruntea întregului trib literar care există astăzi în Europa"[25].

1792 A doua împărţire a Poloniei.

1794 Edward Gibbon se întoarce la Londra, unde moare la 16 aprilie.

D. I.

NOTA TRADUCĂTORULUI

Dintre numeroasele edilii ale operei capitale a lui Edward Gibbon, am ales pentru această traducere pe cea mai recentă şi completă, publicată de editura T.M. Dent and Sons, în colecţia *Everyman's Library*. LONDRA, 1966, în şase volume. Textul original cuprinde toate notele autorului, là care se adaugă uneori adnotările lui Oliphant Smeaton, din ediţia Bury, 1910; acestea din urmă sunt însemnate cu menţiunea *O. S.* În scopul unei mai bune

24L ord Sheffield, op, cit., p. 20o„.

25 Sir Gavin de Beer, op. cit., p. 109.

pătrunderi a textului şi adnotărilor din subsolul paginilor, în versiunea românească s-au adăugat unele note ale traducătorului, care-poartă menţiunea *n t.*, precum şi altele, cu menţiunea 7i e… care aparţin controlului ştiinţific.

Prin restrângerea textului original au fost lăsate în afara culegerii capitolele care nu tratează decât în mod colateral tema principala a cărţii – declinul şi căderea imperiului Roman. Astfel s-a omis complet capitolul VIII, dedicat perşilor, capitolul IX, în care se vorbeşte despre germani etc.

De asemenea s-a renunţat, sau au fost reproduse foarte sumar, capitolele ce descriu zămislirea popoarelor „barbare”, care au năpădit succesiv lumea civilizată, precum şi marile figuri ale conducătorilor l r Atilla, Mahomed, Gen-gis-Ehan, Tamerlan, deşi toate ar merita să fie incluse în culisele dramei romane. Tot criteriul concentrării materialului ne-a obligat să trecem rapid asupra originii Bisericii Creştine, moştenitoarea. În multe privinţe a imperiului pe care l-a subminat şi, în bună măsură, l-a dărâmat; spre a reconstrui o nouă civilizaţie. Acelaşi spaţiu restrâns îl ocupă în culegerea noastră şi cruciadele: evenimente istorice neaşteptate, făuritoare de adânci transformări şi generatoare a nenumărate aventuri omeneşti; ele au trebuit să fie amintite doar în tangonţa lor imediată cu Bizanţul, deşi un volum întreg abia dacă le-ar fi cuprins. Alteori au fost lăsate la o parte, sau rezumate în esenţa lor, porţiuni de capitole, ce prezentau o importanţă mai mică în lumina ansamblului, sau repetau situaţii şi considerente cu care ne-am mai întâlnit.

Dimpotrivă, au fost incluse incidente 111 aparenţă minore, dar care dezvăluie unele aspecte nebănuite, sau prea puţin cunoscute ale vieţii antice, precum şi comentarii pline de savoare ale autorului. De asemenea, am socotit că o bună înţelegere a unei

epoci e dată nu de cronologia domnitorilor sau a evenimentelor, ci de unele întâmplări; aidoma ilustraţiilor unei cărţi, ele concretizează imaginea din mintea cititorului şi ne apropie de oamenii vii şi felul de viaţă al acelor timpuri, acţionează ca nişte adevărate puncte de reper ale fanteziei. Pe acest criteriu s-a reprodus aproape în întregime capitolul XXVII, pentru că relatează evenimentele caracteristice perioadei de zbucium şi destrămare a imperiului: epocă de intrigi şi brutalitate, când spada generalilor este la fel de des folosită împotriva împăraţilor, cât şi a „barbarilor” – termen folosit de Gibbon pentru popoarele migratoare; ani în care seminţiile „sălbatice” ale Răsăritului şi Nordului, năpădesc lumea romană, iar şefii lor, atraşi de strălucirea amăgitoare a curţilor imperiale, devin sprijinul domniei împăraţilor, până a nu-şi instaura propria lor domnie pe ruinele unei civilizaţii.

În alegerea textului am căutat să scoatem în relief câteva personaje caracteristice şi sugestive pentru epoca lor, puţin cunoscute din scrierile anterioare, neglijând altele despre care s-a scris mai mult. Astfel, s-au reprodus integral pasajele despre Zenobia, despre Stillicho, Andronic Comnenul şi alţii, remarcabile prin pitorescul lor.

Pentru a asigura continuitatea textelor antologate au fost intercalate scurte note de legătură între perioadele la care se referă au torul.

Plănui lucrării este următorul:

Volumul I: Istoria imperiului Roman după August şi Traian; epoca Antoninilor şi a împăratului Diocletian.

Volumul II: Invaziile „barbare”, epoca împăratului Constantin; imperiul Roman de Apus; Bizanţul.

Volumul III: Arabii şi consecinţele cuceririlor întreprinse de

ei; expansiunea turcilor; cruciadele şi Orientul latin; cucerirea Constantinopolului.

Capitolul I

ÎNTINDEREA ŞI PUTEREA MILITARĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

În secolul al doilea, al erei noastre, imperiul Romei cuprindea cea mai mare parte a lumii şi porţiunea cea mai civilizată a omenirii. Hotarele acestei întinse monarhii erau apărate de un vechi renume şi de vitejia unor armate bine disciplinate. Influenţa blinda, dar puternică, a legilor şi obiceiurilor cimentase treptat unitatea provinciilor. Paşnicii lor locuitori se bucurau şi abuzau de avantajele bogăţiei şi ale luxului. Imaginea unei constituţii libere era păstrată cu respectul cuvenit. Senatul roman lăsa impresia că deţine autoritatea suverană, dar în fapt trecuse asupra împăraţilor toată puterea executivă a guvernării. În cursul unei perioade fericite de mai bine de optzeci de ani (98 – 180 e.n.), administraţia publică a fost condusă de virtuţile şi talentele lui Mer va, Trai an, Hadrian şi ale celor doi Antonini. Scopul acestui capitol şi al următoarelor două este să descrie starea înfloritoare a imperiului 211 timpul domniei lor şi, mai apoi, de la moartea lui Marcus Antoninus, să desprindă eeâe mai de seamă împrejurări ale Declinului şi căderii lui; o transformare care va fi păstrată veşnic în memorie şi mai este resimţită şi astăzi de naţiunile globului…

…Principalele cuceriri ale romanilor au fost săvârşite în timpul Republicii; iar împăraţii, în cea mai mare parte, s-au mulţumit cu păstrarea acestor posesiuni, care fuseseră dobânclite prin politica Senatului, prin strădania neobosită a consulilor şi prin

entuziasmul războinic al poporului. Primele şapte secole aduc o succesiune rapidă de triumfuri; însă lui August i-a fost hărăzit să renunţe la planul ambiţios de supunere a întregii lumi şi să introducă un spirit de moderaţie în politică. Înclinat spre pace prin temperament şi condiţiile în care s-a desfăşurat guvernarea sa, August a descoperit uşor că Roma, în strălucirea ei de atunci, avea mult mai puţin de sperat decât de temut de pe urma folosirii armelor; că războaiele duse în regiuni îndepărtate deveneau pe zi ce trecea mai anevoioase, că rezultatul lor era din ce în ce mai îndoielnic, iar stăpânirea cuceririlor mai nesigură şi mai puţin profitabilă. Experienţa sa conferea greutatea acestor gânduri salutare; ea l-a dus la convingerea că, prin prudenţa stăruitoare a sfetnicilor săi, ar fi fost uşor să-şi asigure orice concesie pe care securitatea sau demnitatea Romei i-ar fi putut-o pretinde din partea celor mai de temut barbari. În locr să se expună pe sine şi legiunile sale săgeţilor părţilor, el obţinu, printr. – un tratat onorabil, restituirea stindardelor şi a prizonierilor care f useseră luaţi cu prilejul înfrângerii lui Crassus.[26]

La începutul domniei sale, generalii romani încercară să supună Etiopia şi Arabia Félix[27]. Ei înaintară aproape o mie de mile[28] la sud de tropice; dar clima caldă îi respinse repede pe invadatori şi îi apără pe băştinaşii prea puţin războinici ai acestor regiuni izolate.1 Ţinuturile din nordul Europei abia dacă meritau cheltuiala şi efortul unei cuceriri. Pădurile şi mlaştinile din Germania erau locuite de un neam de barbari dârji, care dispreţuiau viaţa lipsită de libertate; şi, cu toate că la primul atac

---

26 Dio Cassius (LIV, p. 736) cu notele lui Reimar, care a adunat tot ce vanitatea romană a lăsat asupra acestui subiect. Marmura din Ancyra, pe care August şi-a gravat propriile fapte de arme, afirmă că i-a silit pe părţi să restituie însemnele lui Crassus (care îi fuseseră luate în dezastruoasa bătălie de la Carrhae din anul '53 î.e.n.) ,(n.t.).

27 „Arabia Fericită” (sau „Fertilă”): coasta sudică a peninsulei arabe de-a lungul Mării Roşii (n.t.).

28O milă engleză — 1.650 m (n.t.).

au arut copleşiţi de puterea romană, curând, printr-un efort disperat ei îşi recâştigară independenţa şi îi amintiră lui August de vicisitudinile sorţii.2 La moartea acestui împărat testamentul său a fost citit în public, în Senat. Ei lăsa urmaşilor săi, ca o preţioasă moştenire, sfatul, de a păstra imperiul în acele fruntarii pe care natura părea să i le fi dat anume ca limite şi metereze permanente; la apus, oceanul Atlantic; la miazănoapte, Rinul şi Dunărea; la răsărit, Eufratul; iar la miazăzi, deserturile nisipoase ale Arabiei şi Africii.3

1 Strabo (XVI, p. 780): „Plinius cel Bătrân (*Hist. Natur*. VI, e. 28,29) şi Dio Cassius (LIII, p. 723, şi LIV, p. 734) ne-au lăsat detalii foarte curioase referitoare la aceste războaie. Romanii au pus stăpânire pe Mariaba sau Merab, un oraş din Arabia Felix, bine cunoscut orientalilor (vezi Abulfeda şi *Geografia Nubiei*, p. 52). Ei ajunseseră până la cale de trei zile de ţara mirodeniilor, scopul principal al invaziei lor.

(Gibbon a greşit aici. Strabo spune că romanii, sub Aelius Gal lus, au înaintat până ta, Marsyaba sau Marsyabae, cale de două zile de ţara mirodeniilor şi nu trei, cum s-a afirmat. Ei au asediat această cetate dar n-au fost în stare s-o cucerească din cauza lipsei de apă. De aceea au bătut în retragere. Gibbon (cum spune Dr. W. Smith) nu numai că presupune că această localitate este aceeaşi cu Mariaba, menţionată de Plinius printre cuceririle lui Aelius Gallus, dar, adoptând totodată orbeşte teoria lui d'Anville, identifică Mariaba cu Mareb, celebra capitală a sabaenilor din Yemen, situată pe hotarul provinciei sudice. Strabo totuşi menţionează Mariaba, capitala sabaenilor ca distinctă de Marsyaba (cf. Strabo) – O.S.).

2 Prin măcelul lui Varus cu cele trei legiuni ale sale (an. 9 e.n. N e.). Prima parte din *Analele* lui Tacitus, Suetonius în *August*. 23

şi Velleius Pater cuius, II, e. 117 etc. August n-a primit trista veste cu toată mânia şi dârzenia ce se puteau aştepta din partea lui.

3 Tacitus, *Annal.*, II; Dio Cassius LVI, p. 833 şi cuvânfcarea lui August însuşi, în *Caesares* lui Iulian. Problema a fost foarte mult lămurită de notele savante ale traducătorului francez, dl. Spanheim.

Din fericire pentru liniştea omenirii, sistemul moderat recomandat de înţelepciunea lui August a fost adoptat datorită temerilor şi viciilor urmaşilor să-i imediaţi. Robiţi de goana după plăceri, sau prinşi de îndatoririle unei ocârmuiri tiranice, primii cezari se arătau arareori armatelor sau provinciilor; dar nici nu voiau ca acele triumfuri, pe care din nepăsare le neglijaseră, să fie uzurpate de faptele şi vitejia locţiitorilor imperiali. Gloria militară a supuşilor era considerată ca o încălcare insolentă a prerogativelor imperiale; apărarea graniţelor deveni datoria, dar şi interesul fiecărui general roman căruia îi fuseseră încredinţate, fără ca acesta să aspire la cuceriri ce-ar fi putut să se dovedească la fel de fatale pentru el, ca şi pentru barbarii învinşi[29].

Singurul teritoriu adăugat imperiului Roman în răstimpul primului veac al erei creştine a fost provincia Britannia. Numai în cazul ei urmaşii lui Caesar şi ai lui August au putut fi convinşi să urmeze pilda celui dint îi, mai degrabă deelt preceptele celui de-al doilea. Aşezarea Britanniei în imediata apropiere a Galliei părea să invite armatele romane să intre în acţiune. Informaţia îmbietoare, deşi îndoielnică, care spunea că ar exista acolo posibilitatea de a se pescui perle, trezi setea de avuţii a romanilor[30], şi cum Britannia

---

29 Germanicus, Suetonius Pau]inus şi Agricola au fost opriţi şi rechemaţi în cursul victoriilor lor. Gorhulo a fost executat. Meritul militar era, cum se exprimă admirabil Tacitus, o virtute imperială (imperatoria virtus), în sensul cel mai strict al cuvîntului.

30 Caesar însuşi ascunde acest motiv^ ruşinos ; Suetonius (c. 47) îi menţionează totuşi. Perlele britanice s-au dovedit însă de mică valoare din Jcauza culorii lor închise şi şterse. Tacitus

era privită ca o lume deosebită şi izolată, cucerirea ei nu constituia o excepţie faţă de sistemul general de măsuri luate pe restul continentului. După un război de vreo patruzeci de ani – întreprins de cel mai nătâng, continuat de cel mai destrăbălat şi încheiat de cel mai timid dintre împăraţi – mare parte din insulă fu supusă jugului roman.[31] Diferitele triburi britanice se întreceau în vitejie, dar erau lipsite de o conducere unitară, iubeau libertatea, dar nu erau solidare între ele. Ele luară armele în mână cu o dârzenie sălbatică; le depuseră însă, sau le întoarseră unul împotriva altuia" cu o nesăbuită lipsă de statornicie şi, luptând izolat, fură învinse pe rând. Nici eroismul lui Caracatus[32], nici disperarea Boadicei[33], nici fanatismul druizilor[34] n-au putut împiedica înrobirea ţării lor şi nu le-au dat putinţa să reziste în faţa marşului neabătut al generalilor imperiali, care păstrau neştirbită gloria Romei, în vreme ce tronul imperiului era înjosit de, celè* mai slabe şi vicioase elemente umane. Chiar şi pe vremea când JDomiţian, ferecat în palatul său, era apărat de teroarea pe care o inspira, legiunile sale, sub comanda virtuosului Agricola, învinseră forţele caledonienilor adunate la poalele munţilor Grampieni[35]; iar flota sa, aventurându-se în explorarea unor locuri de navigaţie necunoscute şi periculoase, desfăşură puterea armelor romane în jurul întregii

---

remarcă, pe bună dreptate (in Agricola, c. 12) ca lăcomia era un defect Înnăscut ai romanilor. Aş crede mai degrabă că perlelor le lipseşte calitatea docil nouă lăcomia.

31 Claudius, Nero şi Domiţian. Pomponius Mela, III, cap. 6 (care a scris 111 timpul lui Claudius) exprima speranţa că prin succesul armelor romane, insula şi locuitorii ei sălbatici vor ajunge sa fie în curînd mai bine cunoscuţi. Este destul de amuzant sa citeşti astfel de pasaje în mijlocul Londrei.

32 Caracatus sau Caradoc, şef al tribului Catuvellanni a opus o dîrză rezistenţă romanilor (43 e.n.) (n.t.).

33 Boadicea, sau Boudieca regina icenilor, un trib care locuia teritoriile Norfolk şi Sulffolk de astăzi. A condus revolta acestora împotriva romanilor (62 e.n.). După primele succese a fost învinsă şi s-a otrăvit pentru a nu cădea prizonieră (n.t.).

34 Druizii, preoţi şi conducători ai triburilor celtice din insulele britanice; au dus o luptă aprigă şi eroică împotriva cuceritorilor romani (n.t.).

35 Cercetări ulterioare au pus Ia îndoială afirmaţia că Mons Gram- pius al lui Tacitus se referă Ia vreun vîrf din şirul munţilor Grampieni. Locul 1111, poate fi acum identificat (O.S.) -

insule. Cucerirea Britannici era considerată ca terminată[36]; misiunea lui Agricola, consta în a-i desăvârşi şi a-i asigura succesul prin uşoara cucerire a Irlandei, acţiune care, după părerea sa, putea fi dusă la bun sfârşit doar cu legiunea şi câteva trupe auxiliare.[37] Partea de vest a insulei putea fi transformată într-o posesiune valoroasă z iar jugul străin le-ar fi părut britanicilor mai puţin silnic, dacă aceştia n-ar fi avut în faţa ochilor priveliştea libertăţii.

Marile merite ale lui Agricola au dus însă curând la înlocuirea sa din funcţia de guvernator al Britanniei[38] şi au zădărnicit pentru totdeauna acest plan de cucerire, raţional, deşi prea vast. Înainte de plecarea sa, prudentul general se îngriji atât de apărarea noilor teritorii cât şi de paşnica lor stăpânire. El observase că insula era oarecum împărţită în două părţi inegale, prin nişte golfuri opuse sau, cum sunt numite astăzi, estuarele Scoţiei. De-a curmezişul teritoriului îngust de vreo patruzeci de mile, el întemeiase o serie de posturi militare, care fură întărite mai târziu, sub domnia lui Pius Antonimii, printr-un val de pământ ridicat pe fundaţii de piatră[39]. Acest zid al lui Antoninus, aflat la mică distanţă de oraşele Edinburg[40] şi Glasgow[41] de astăzi, marca limita provinciei romane. La extremitatea nordică a insulei caledonienii băştinaşi îşi păstraseră cu înverşunare sălbatică independenţa pe care o datorau deopotrivă sărăciei cât şi vitejiei lor. Incursiunile çaledonienilor au fost adesea respinse şi pedepsite; dar ţara nu le-a

---

36 Vezi rezumatul admirabil dat de Tacitus în Viaţa lui Agricola şi comentariile bogate, deşi nu complete,, ale istoricilor noştri Camden şi Horsley.

37 Scriitorii irlandezi, care ţin la onoarea lor naţională, sînt foarte supăraţi atît pe Tacitus cît şi pe Agricola din pricina acestei afirmaţii.

38 Agricola a fost guvernator al Britanniei din 78 e.n. pîna în 85 e.n. (n.c.)

39D I. Horsley, Britannia Romana,, I, cap. 10.

40 Garriden pe Firth of Forth, la vreo 14 mile de Edinburg, citat de Gildas (500 e.n.) ca fiind un oraş foarte vechi. Numele său „Cair- Edon“ înseamnă în limba gaelică „Oraşul din faţă“ — (O.S.).

41 Chapel Hill, pe Clyde, la 11 mile V.N.V. de Glasgow — (O.S.).

fost niciodată supusă.[42] Stăpânitorii, care veneau dintr-un ţinut având acea mai frumoasăşi mai îmbietoare climă de pe glob, întorceau cu dispreţ spatele dealurilor mohorâte, bătute de viscolele iernii, lacurilor învăluite într-o ceaţă albăstrie şi mărăcinişurilor reci şi însingurate, unde o haită de „barbari”[43] vâna cerbul de pădure.

Aşa se prezentau frontierele romane şi acestea au fost maximele politicii imperiale, de la moartea lui August până la urcarea pe tron a lui Traian. Acest principe energic şi plin de virtuţi primise o educaţie de soldat şi era înzestrat cu talentele unui general.[44] Sistemul politic paşnic al predecesorilor să-i fu întrerupt de războaie şi cuceriri şi, după un lung răstimp, legiunile au avut în fruntea lor un împărat războinic. Primele fapte militare ale lui Traian au fost îndreptate împotriva dacilor, cei mai războinici dintre locuitorii de dincolo de Dunăre şi care, în timpul domniei lui Doiniţi an, sfidaseră nepedepsiţi maiestatea Romei[45]. Pe lângă putere şi dârzenie, ei nutreau un profund dispreţ pentru viaţă, născut dintr-o neabătută convingere în nemurirea şi reîntruparea sufletului J Decebal, regele dacilor, se dovedi a fi un rival demn de Traian; nu se lăsă cuprins de deznădejdie pentru soarta sa şi a ţării sale, până când, după mărturia duşmanilor săi,

---

42 Poetul Buchanan preamăreşte, cu eleganţă şi înflăcărare (vezi Sylvae V) independenţa neîncălcată a ţării sale natale. Dar dacă simpla mărturie a lui Richard de Cirencester este suficientă pentru a accepta stabilirea existenţei provinciei romane Vespasiana ia nord de zid (zidul lui Hadrian, n.t), această independenţă ar trebui redusă între hotare foarte strimte. (Buchanan se referă la Scoţia şi ia înde-

43 Vezi Appian (in Prooem.) şi imaginile identice din poeziile Iui Ossian care, după toate ipotezele, au fost compuse de un băştinaş din Caledonia. („Ossian, un băştinaş din Caledonia14. Această afirmaţie a fost făcută de Gibbon în credinţa că James Macpherson şi-a scris compoziţiile traducînd direct din originalul gaelic. Ossian-ul lui Mae- pherson n-a fost însă niciodată explicat satisfăcător. Macpherson nu era un erudit al limbii gaelice şi există texte originale numai pentru jumătate din poemele publicate de el drept traduceri ale unor lucrări existente. Pentru restul poemelor nu s-au găsit niciodată texte originale, nici vechi şi nici moderne — O.S.).

44 Vezi Panegiricul lui Plinius, care pare bazat pe fapte.

45 Dio Cassius, LXVII.

nu încercă tot ce se putea face prin vitejie şi diplomaţie.[46] Acest război memorabil dură cinci ani, interval în care se cuprinde şi o foarte scurtă suspendare a ostilităţilor şi, dat fiind că împăratul putea folosi în mod nelimitat întreaga putere a statului, se termină cu supunerea deplină a”. barbarilor”.[47] Noua provincie a Daciei, care forma o a doua excepţie faţă de preceptele lui August, avea un perimetru cam de o mie trei sute de mile. Fruntariile sale naturale erau Nistrul, Tisa sau Tibiscus, Dunărea de Jos şi Pontul Euxin[48]. Se văd şi astăzi urmele unui drum militar de la malurile Dunării până în vecinătatea Benderului, un loc vestit în istoria modernă, frontiera actuală[49] între imperiile turcesc şi rus.[50]

Traian dorea să-şi facă un nume; căci, atâta vreme cât omenirea îi admiră mai degrabă pe cei ce-o nimicesc decât pe binefăcătorii ei, setea de glorie militară constituie deîeo tul principal al celor mai nobile caractere. Laudele lui Alexandru, transmise de o sérié întreagă de poeţi şi de istorici, treziseră în sufletul lui Traian o primejdioasă dorinţă de a-l întrece. Ca şi el, împăratul roman întreprinse la vremea sa o expediţie împotriva popoarelor de la răsărit, dar regretă amar că vârsta sa înaintată, cu greu îi mai lăsa vreo speranţă de a egala faima clobândită de fiul lui Filip al Macedoniei. Totuşi, succesul lui Traian, deşi de scurtă durată, fu rapid şi spectaculos. Părţii degeneraţi, sfâşiaţi de certuri interne, fugiră din faţa armatelor sale. El coborî în triumf fluviul Tigru, din munţii Armeniei până la Golful Persic. Se bucură

46ü PI in ins, Epist., VIII, 9.

47 Dio Cassius, LXVIII, p. 1123, 1131 ; Iulian în Caesares; Eu ir-o- plus VIII, 2, 6; Aurelius Victor in Epitome. (Cele două războaie pe care Traian le-a purtat împotriva dacilor au avut loc în 101 — 102 e.n. şi respectiv 105 — 106 e.n. După primul război, întorcîndu-se la Roma, Traian şi-a serbat triumful şi a luat numele de Dacicus. — O.S.).

48 Provincia Dacia nu cuprindea decît Oltenia de astăzi, Bana- tiil şi. Transilvania centrală. Teritoriul Munteniei şi al Moldovei a fost inclus· în provincia Moesia Inferior, (n.c.)

49 Lucrarea lui Gibbon a fost scrisă în anul 1776, cînd Principatele Moldovei şi Ţării Româneşti se aflau sub stăpînire turcească (n.t.).

50 Vezi Memoriul lui d’Aiivilîe asupra provinciei Dacia, în Académie des Inscriptions, tom. XXVIÏL p. 444 — 468.

de onoarea de a fi fost primul, de altfel şi ultimul, dintre generalii romani care au navigat vreodată pe acea mare îndepărtată. Flota sa trecu prin foc şi sabie coastele Arabiei şi Traian se mândri în van cu ideea că se apropia de hotarele Indiei.1 În fiecare zi Senatul primea cu uimire veşti despre noi monarhi şi noi popoare care se supuneau în faţa împăratului. Membrii senatului fură astfel informaţi că regii din Bosfor, Colehida, Iberia, Albania2, Osrhoene, ba chiar şi regele părţilor, acceptaseră diademele lor din mina împăratului; că triburile independente din munţii Mediei şi Carduchiei3 imploraseră protecţia lui; că bogatele ţinuturi ale Armeniei, Mesopotamiei şi Asiriei erau reduse la starea de provincii romane.4 Curând însă, moartea lui Traian întunecă această perspectivă splendidă; pe bună dreptate era de temut că atâtea neamuri îndepărtate, neobişnuite sub jug, vor căuta să-l scuture atunci când mâna puternică, care îi adusese cu forţa în această stare, nu-i va mai ţine în Nu.

Aşa cum spune o veche legendă, pe vremea când un rege al Romei a durat Capitoliul, dintre toate zeităţile minore, doar zeul Terminus (care stăpânea hotarele şi era reprezentat, după moda acelor timpuri, printr-o piatră mare) refuză să-i cedeze locul lui Iupit ei. Din această încăpăţânare s-a tras concluzia favorabilă, care fu interpretată de auguri drept prevestirea sigură că hotarele puterii romane nu vor da niciodată înapoi.1 Cum se întâmplă de obicei, multă vreme această prezicere a contribuit la propria ei realizare. Dar Terminus, deşi rezistase maiestăţii lui Jupiter, se supuse totuşi autorităţii împăratului. Hadrian.2 Renunţarea la toate cuceririle răsăritene ale lui Traian fu prima măsură a domniei sale. El le recunoscu iarăşi părţilor dreptul de a-şi alege un suveran independent, retrase garnizoanele romane din provinciile Armenia, Mesopotamia şi Asiriş. Şi urrnând preceptele lui August,

stabili din nou Eufratul drept hotar ai imperiului.3 Critica, ce judecă acţiunile publice şi motivele personale ale împăraţilor, a atribuit invidiei o purtare care se datorează mai degrabă prudenţei şi moderaţiei lui Hadrian. Caracterul său schimbător, care-l făcea capabil rând pe mul de simţămintele cele mai meschine şi de cele mai generoase, ar putea da oarecare temei acestei bănuieli. Oricum ar fi, cu greu s-ar putea pune superioritatea predecesorului său într-o lumină mai clară, decât prin mărturisirea lui Hadrian însuşi care susţinea că nu se simţea în stare să apere cuceririle lui Traian.

1 Ovidius *Fast.*, II, ver. 667, Li vius, sub domnia lui Tarquinius.

2 Bi. Augustin este foarte încânţat de dovada de slăbiciune a lui Terminus şi de vanitatea augurilor. Vezi *De Civitate Dei*, IV, 29.

3 *Istoria Augustă*, p. 5; *Cronica lui Ieronim* şi toţi Abreviatorii. Este oarecum surprinzător ca acest eveniment memorabil să fi fost omis de Dio, sau mai curând de Xiphilin. (Hadrian a preferat securitatea graniţelor, prestigiului unor stăpâniri noi şi întinse care nu erau destul de temeinic cucerite. De aceea, el nu numai că a făcut din Eufrat graniţa de est, dar a întărit şi hotarul Daciei la nord; a construit zidul întării dintre Bin şi Dunăre, iar în Britannia a ridicat zidul roman dintre Tyne şi Solway – O.S.).

Spiritul ostăşesc şi ambiţios al lui Traian contrasta izbitor cu moderaţia urmaşului său. Comparat cu activitatea neobosită a lui Hadrian, calmul blajin a lui Antoninus Pius nu a fost mai puţin remarcabil. Viaţa celui dintâi a fost aproape o permanentă călătorie; şi cum înclinaţiile sale multiple făceau din el un soldat, un bărbat de stat şi un om de cultură, îndeplinindu-şi datoria, Hadrian îşi satisfăcea totodată şi curiozitatea. Nepăsător la schimbarea anotimpurilor şi a climei, el mergea pe jos, cu capul

descoperit, străbătând zăpezile Caledoniei şi şesurile toride ale Egiptului de Sus; şi n-a existat vreo provincie a imperiului care, în cursul domniei sale, să nu fi fost onorată cu prezenţa monarhului.[51] În schimb, Pius Antoninus îşi petrecu viaţa tihnită pe pământul Italiei; iar în cei douăzeci şi trei de ani cât a condus treburile publice, cea mai lungă călătorie a acestui blând împărat n-a depăşit ca distanţă drumul de la palatul său din Roma la vila sa retrasă din Lanuvia.[52]

Cu toată deosebirea dintre purtarea lor, Hadrian şi cei doi Antonim au adoptat şi au urmat în aceeaşi măsură sistemul general al lui August. Ei au stăruit în menţinerea demnităţii imperiului, fără a încerca să-i extindă hotarele. Au căutat prietenia barbarilor prin orice mijloc onorabili şi s-au străduit să convingă omenirea că puterea romană, ridicându-se peste tentaţia cuceririlor, nu avea alt imbold decât dragostea de ordine şi de dreptate. În decursul unei perioade lungi de patruzeci şi trei de ani, virtuoasa lor activitate fu încununată de succes; şi dacă lăsăm la o parte câteva mici ostilităţi, care au slujit la antrenamentul legiunilor de pe graniţe, domniile lui Hadrian şi Pius Antoninus oferă aspectul luminos al păcii universale.[53] Numele de roman era respectat chiar şi de neamurile cele mai îndepărtate de pe glob. Cei mai mulţi barbari făceau adesea apel la arbitrajul împăratului pentru a soluţiona neînţelegerile dintre ei; iar un istoric din acele timpuri spune că a văzut ambasadori care cereau în numele stă pinilor lor cinstea de a deveni supuşi ai imperiului[54] şi cărora această onoare le fusese refuzată.

---

51 Dio, LXiX, p. 1158; Hist. August., p. 5, 8. Dacă toate operele istoricilor noştri ar dispare, medaliile, inscripţiile şi alte monumente ar fi suficiente pentru a aminti călătoriile lui Hadrian.

52 Hist. August.

53: j Trebuie totuşi să reamintim că în timpul lui Hadrian, a izbucnit e răscoală a evreilor, îndîrjiţi de fanatism religios, dar numai într-e

54 Ap pi an din Alexandria, în prefaţa Istoriei războaielor romane.

Teroarea inspirată de armiile romane adăuga pondere şi demnitate moderaţiei împăraţilor. Ei menţineau pacea printr-o permanentă pregătire de război; şi în timp ce dreptatea le inspira purtarea, ei făceau să se ştie de către neamurile de la graniţele imperiului că erau tot atât de puţin dispuşi să sufere, cât să pricinuiască vreun neajuns. Puterea militară a imperiului despre care Hadrian şi Antoninus Pius socotiseră că e de ajuns să fie cunoscută, a fost folosită de împăratul Marcus Aurelius împotriva părţilor şi germanilor. Ostilităţile barbarilor au trezit revolta împăratului filosof şi, în războaie bine justificate de apărare a graniţelor împăratul şi generalii săi au obţinut numeroase victorii însemnate, atât pe Eufrat cât şi pe Dunăre.[55] Organizaţia militară a imperiului roman, care îi asigura fie liniştea, fie victoriile, este o temă importantă asupra căreia ne vom concentra pe dată atenţia.[56]

În vremurile mai senine ale lumii romane, folosirea armelor era rezervată unor categorii de cetăţeni ce-şi iubeau ţara, aveau o proprietate de apărat şi luau parte la stabilirea legilor, pe care atât interesul, cât şi datoria le dictau să le menţină. Dar pe măsură ce libertatea publică s-a pierdut odată cu extinderea, cuceririlor, războiul a ajuns treptat o artă, şi s-a degradat, transformându-se într-o meserie.[57]

---

55 Dio, LXXI ; Hist. August, in Marco IV, 9 — 22. Victoriile contra părţilor au dat naştere unei mulţimi de istorici vrednici de dispreţ, a căror memorie a fost' salvată de uitare, şi ridiculizată intr-o foarte vie scriere satirică a ini Lucian. (Este vorba de opiiseiiluj iui Lucian Cum se scrie istoria, n.c.)

56 Legiunile romane erau recrutate la început numai düitr-o anumită categorie de cetăţeni, care posedau oarecare avere, apoi din rîndurile

57 Rangul cel mai puţin costisitor pentru soldaţi era cel pentru care se pretindeau peste patruzeci de lire (Dionys Halicarn. IV, 17),

o sumă foarte ridicată, într-un timp cînd banul era atît de rar, îneît

o uncie de argint (28.29 gr) era echivalentă cu şaptezeci de fund (454 gr) de alamă. Lumea de rînd, exclusă de vechea constituţie a fost admisă fără discriminare de Marius. Ballustius, De Beli. Jugurth. c. 91»

1 Au fost ridicate cam la jumătatea drumului dintre Lahore şi Delhi. Cuceririle lui Alexandru în Hindustan s-au mărginit la Punjab,

o tară udată de cei cinci mari afluenţi ai Indusului.

Capitolul II

DESPRE UNITATEA ŞI PROSPERITATEA INTERNĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

Măreţia Romei trebuie apreciată nu numai prin repeziciunea sau întinderea cuceririlor sale. Stăpânul stepelor ruseşti domneşte peste o mai mare parte a globului. În cea de a şaptea vara după trecerea Hellespontului, Alexandru a înălţat trofeele macedonene pe malurile râului Hyphasis.[58] În mai puţin de un secol, invincibilul Genghis-han şi ceilalţi principi mongoli ajunseseră cu crudele lor pustiiri, şi trecătorul lor imperiu, de la Marea Chinei la fruntariile Egiptului şi ale Germaniei.2 Dar edificiul solid al puterii romane a fost ridicat şi păstrat prin înţelepciunea adunată de veacuri. Ascultătoarele provincii ale lui Traian şi ale Antoninilor fură unite prin legi şi împodobite cu opere de artă. Ele puteau într-adevăr suferi uneori de pe urma abuzului părtinitor ai autorităţilor delegate, dar principiul general de guvernământ era înţelept, simplu şi binefăcător. Supuşii îşi păstrau religia strămoşească şi dobândeau treptat onorurile civile şi privilegiile cuceritorilor lor.

I. Politica împăraţilor şi a Senatului, în ceea ce priveşte religia, era fericit susţinută de gândirea unor minţi luminate şi de obiceiurile unor supuşi superstiţioşi. Diferitele forme de cult din lumea romană erau toate considerate de popor la fel de adevărate, de filosofi la fel de false şi de magistraţi la fel de folositoare; şi astfel, toleranta dădu naştere nu numai unei îngăduinţe reciproce, dar chiar unui consens religios.

58 2 De Guignes, Histoire des Huns) XV, XVI şi XVII.

Superstiţia oamenilor nu era agravată de conflicte teologice şi nici nu era încătuşată în lanţurile vreunui sistem de speculaţii filosofice. Un adept fervent al politeismului, deşi profund legat de riturile sale naţionale, admitea implicit credinţa diferitelor religii din lume[59].

Frica, recunoştinţa şi curiozitatea, un vis sau o presimţire, o tulburare deosebită sau o călătorie lungă îl predispuneau pe om să-şi înmulţească mereu numărul credinţelor şi să-şi mărească lista protectorilor să-i cereşti. Ţesătura fină a mitologiei păgâne era împletită din materiale variate, dar nu discordante. De îndată ce s-a îngăduit ca înţelepţii şi eroii, care trăiseră ori muriseră pentru binele, ţării lor, să dobândească puterea şi nemurirea, toată lumea recunoscu că aceştia meritau dacă nu să fie adoraţi, cel puţin să fie respectaţi de întreaga omenire. Zeităţile ce domneau peste o mie de crânguri şi o mie de pâraie îşi exercitau în tihnă influenţa lor locală; romanul care se temea de mânia Tibrului, nu-şi îngăduia să-şi râdă de egipteanul care aducea jertfe duhului binefăcător al Nilului. Puterile pe care omul putea să le vadă, planetele şi elementele naturii, erau aceleaşi în tot universul. Conducătorii nevăzuţi ai lumii spirituale erau în mod inevitabil turnaţi într-un tipar asemănător, imaginar şi alegoric. Orice virtute, ba chiar şi viciu, îşi dobândea o reprezentare divină, fiecare meşteşug şi profesie îşi avea patronul său; iar atributele acestuia, din cele mai îndepărtate timpuri şi pe toate meleagurile, rezultau pretutindeni din caracterul specific al credincioşilor. O republică având zei cu temperamente şi interese atât de opuse cerea în orice sistem de

---

59 Nici un alt autor n-a descris într-un stil atît de viu ca Herodot, adevăratul geniu al politeismului. Cel mai bun comentariu poate fi găsit în Istoria Naturală a Religiei de Hume, iar cel mai perfect contrast în Istoria Universală a lui Bossuet. Urme obscure ale unui spirit intolerant apar în purtarea egiptenilor (Iuvenaî, Sat., XV); creştinii ca şi evreii care au trăit în cadrul Imperiului Roman au alcătuit o excepţie foarte importantă, de fapt atît de importantă, încît discutarea ei va cere un capitol special în această lucrare.

guvernare mâna moderatoare a unui magistrat suprem; iar odată cu progresul cunoştinţelor şi al artei linguşirii, acesta a fost investit treptat cu perfecţiunea sublimă a unui Părinte Etern şi a unui Monarh Atotputernic.[60] Blândul spirit al antichităţii făcea ca popoarele să fie mai puţin atente la diferenţele, decât la asemănările dintre credinţele lor religioase. Grecii, romanii şi barbarii, întâlnindu-se în faţa altarelor respective, se convingeau lesne că, sub nume şi ceremonii diferite, adorau aceleaşi zeităţi. Mitologia elegantă a lui Homer a dat o formă frumoasă şi aproape armonioasă politeismului lumii vechi.[61]

Filosofii greci îşi deduceau preceptele morale mai degrabă xdin studiul naturii umane, decât din cel al divinităţii. Ei meditau totuşi asupra Naturii Divine, ca subiect foarte important şi ciudat de speculaţii şi prin această profundă cercetare au dovedit puterea şi slăbiciunea înţelegerii omeneşti.[62] Dintre cele patru şcoli filosofice mai vestite, stoicii şi platonicienii s-au străduit să împace interesele discordante ale raţiunii şi ale pietăţii. Ei ne-au lăsat cele mai sublime dovezi ale existenţei şi perfecţiunii cauzei primordiale, dar cum le era imposibil să conceapă crearea materiei, creatorul în filosofia stoică nu se deosebeşte îndeajuns de creaţie, în timp ce, dimpotrivă, dumnezeul spiritual al lui Platon şi al discipolilor să-i semăna mai degrabă cu o idee decât cu o substanţă. Părerile academicienilor şi ale epicurienilor îmbrăcau o formă mai puţin religioasă, dar, pe când modesta ştiinţă a primilor îi făcea să se îndoiască de providenţa unui stăpân suprem, ignoranţa pozitivă a

---

60 Drepturile, puterile şi pretenţiile suveranului Olimpiii ui sînt foarte clar descrise în cartea a -XV-a a Iliaclei; mă refer Ia originalul grecesc, căci dl. Pope, fără să-şi dea seama, a ameliorat teologia iui llomer.

61 Caesar, De Bello Gallico, VI, 17. După unul sau două secole, galii încă le mai dădeau zeilor lor numele de Mercur, Marie, Apollo etc;

62 Admirabila lucrare a ini Cicero, De Natura Deorum este cel ' mai clar fir conducător care ne poate călăuzi prin acest întunecos şi adine abis:. Bl prezintă fără părtinire şi combate cu subtilitate părerile filozofilor.

celorlalţi îi îndemna să o nege. Dorinţa de a cerceta, căreia-i dădeau imbold Tâvna de a fi în fruntea gândirii şi libertatea acesteia, îi împărţise pe cei ce predau în public filosofia într-o mulţime de secte, care se certau între ele; însă tinerii dornici de învăţătură, veniţi din toate părţile lumii la Atena şi în celelalte lăcaşuri de cultură din imperiul Roman, erau instruiţi deopotrivă de către fiecare şcoală să dispreţuiască şi să respingă religia mulţimii. Într-adevăr, cum ar fi fost oare cu putinţă ca un filosof să accepte drept adevăruri divine poveştile neîntemeiate ale poeţilor şi tradiţiile incoerente ale antichităţii şi să adore ca zei, nişte fiinţe imperfecte, pe care, dacă le-ar fi întâlnit printre oameni, ar fi trebuit să le dispreţuiască? împotriva unor adversari atât de nedemni, Cicero îşi îngăduia să folosească armele raţiunii şi elocinţei, dar satira „lui Lucian a fost o armă mult mai adecvată şi totodată mult mai eficace. Putem fi foarte siguri că un scriitor, bun cunoscător al lumii, nu s-ar fi încumetat niciodată să expună batjocurii publice zeii ţării sale, dacă aceştia nu ar fi fost mai dinainte dispreţuiţi în taină de păturile mai rafinate şi mai luminate ale societăţii.[63]

În ciuda lipsei de religiozitate, modă precumpănitoare în vremea Antoninilor, atât interesul preoţilor, cât şi credulitatea poporului au fost destul de mult respectate. În scrierile şi conversaţiile lor, filosofii antichităţii afirmau demnitatea independentă a raţiunii, dar în faptele lor se, supuneau comandamentelor legii şi obiceiurilor. Privind cu un zâmbet indulgent feluritele erori ale vulgului, ei practicau cu sârg ceremoniile părinţilor lor şi frecventau cu smerenie templele zeilor; iar uneori, când îşi îngăduiau să joace un *ţoî* pe scena

63 Nu am pretenţia să susţin că, în această epocă lipsită de religiozitate, spaimele fireşti inspirate de superstiţie, visele, presentimentele, apariţiile etc. îşi pierduseră eficacitatea.

superstiţiilor, ascundeau sub veşmintele sacerdotale convingeri de ateu. Oamenii care raţionau în acest fel nu prea erau înclinaţi să discute diferitele lor credite şi practici religioase. Le era indiferent ce formă de întruchipare va alege nebunia mulţimii şi se apropiau cu acelaşi dispreţ interior şi cu acelaşi respect de altarele lui iupiter, fie el libian, olimpian sau capitolin[64].

— E greu de presupus din ce motive s-ar fi putut introduce un spirit de persecuţie în forurile romane. Magistraţii nu puteau fi animaţi de o oarbă, deşi cinstită, mentalitate bigotă, deoarece ei înşişi erau filosofi, iar legile Senatului roman erau inspirate de şcolile filosofice de la Atena. Ei nu puteau fi minaţi de ambiţie sau lăcomie de bani, dat fiind că puterea laică şi cea eclesiastică erau unite în aceleaşi inimi. Pontifii erau aleşi dintre cei mai iluştri senatori şi rolul de Pontif Suprem era deţinut în mod constant chiar de către împărat. Ei cunoşteau şi apreciau avantajele religiei, strâns legată de guvernarea civilă. Încurajau serbările publice, care influenţau purtările spectatorilor, făcându-i mai omenoşi. Foloseau arta prorocirii ca un instrument politic potrivit; respectau drept cea mai puternică legătură a societăţii utila convingere că în viaţa aceasta, sau într-una viitoare, crima de sperjur este pedepsită în chip sigur de către zeii răzbunători.[65] Încredinţaţi de avantajele generale ale religiei, ei erau în aceeaşi măsură convinşi că feluritele practici religioase contribuiau deopotrivă la realizarea aceluiaşi scop salutar; că, în fiecare ţară, forma de superstiţie care primise sancţiunea timpului şi a experienţei se potrivea cel mai mult cu clima ţării şi cu temperamentul locuitorilor ei. Lăcomia şi

64 Socrate, Epicur, Cicero şi P lut arh au propăvăduit respectul cuvenit pentru religia ţării lor şi a omenirii. Cucernicia lui Epicur era plină de Ăvnă şi exemplară. Diogen. Laert., X, 10. (în fragmentul citat din Diogene Laertios ma se află nici o menţiune despre cucernicia lui Epicur. E vorba probabil de o traducere greşită n.c.)

65 Polybius, VI., c. 53, 54. (cap. 56). Iu venal. Sat., XIII se plînge că în vremea sa această teamă a pierdut mult din efectul ei.

gustul artistic despuiau foarte adesea popoarele învinse de statuile elegante ale zeilor şi de ornamentele bogate ale templelor lor[66]; dar, în practicarea religiei strămoşeşti, ele beneficiau de indulgenţa şi chiar de protecţia cuceritorilor romani. Provincia Galliei pare – şi, într-adevăr, pare numai – să constituie o excepţie de la această toleranţă universală. Sub pretextul amăgitor de a desfiinţa sacrificiile omeneşti, împăraţii Tiberius şi Claudius suprimară puterea periculoasă a druizilor[67], dar preoţii, zeii şi altarele lor supravieţuiră într-o paşnică obscuritate, până la distrugerea finală a păgânismului.[68]

Roma, capitala unei mari monarhii, era în permanenţă plină de supuşi şi de străini, veniţi din toaté părţile lumii[69], care aduceau cu ei şi respectau superstiţiile favorite ale ţării lor de baştină.[70] Orice oraş din imperiu avea dreptul să menţină puritatea vechilor sale ceremonii şi Senatul roman, folosind acest privilegiu comun, se interpunea uneori, oprind avalanşa aceasta de rituri străine. Superstiţia egipteană, cea mai dispreţuită dintre toate, a fost adeseori interzisă. Templele lui Serapis şi ale lui Isis fură dărâmate şi adoratorii lor exilaţi din Roma şi din Italia[71], dar zelul fanatismului a precumpănit asupra slabelor şi timidelor eforturi ale politicii. Exilaţii se întoarseră; prozeliţii se înmulţiră, templele fură restaurate cu o splendoare sporită şi, în cele din urmă, Isis şi

66 Vezi soarta Syracuse!, Tarentului, Ambraciei, Corintului etc., purtarea lui Verres, in Cicero (Actio II. Orat. 4) şi practica obişnuită a guvernatorilor în Satira a opta & lui Juvenal.

67î Suetonius, in Claud.; Plinius, Hist. Nat., XXX, X.

68 Pelloutier, Histoire des Celtesi tom. VI, p. 230—252.

69 Seneca, Consolat, ad Helviam, p. 74 edit. Lips.

709 Dionysius Halicarn., Antiquitat. Roman., II.

71 în anul 701 de la întemeierea Romei, templele lui ïsis şi Serapis au fdst dărîmate din ordinul senatului (Dio Cassius, XL, p. 252) şi chiar de mina consulului (Valerius Maximus, 1, 3). (Acest pasaj din Valerius Maximus se referă la prima dmimare, în anul 219 î.e.n.j (n.c.), După moartea lui Caesar au fost restaurate prin contribuţie publică (Dio.Cassius XLVII, p. 50). Pe cînd se afla în Egipt, August a preaslăvit maiestatea lui Serapis (Dio, II, p. 647), dar a interzis cultul zeilor egipteni în Pomoerium-ul din Roma, şi Ia o milă în jur, (Dio, LIII, p. 679; LIV, p. 735). Ei au rămas totuşi foarte la modă (Ovidius De Art. Amand., I) în timpul domniei sale şi a succesorilor săi, pînă cînd justiţia lui Tiberius a trebuit să acţioneze cu seye-, ritate (Tacitus, Annal. 11, 85; Ioseph., Antiquity XVIII, 2.3).

Serapis luară loc printre zeităţile romane.[72] Această indulgenţă nu constituia o deviere de la vechile maxime de guvernare. În vremurile cele mai senine ale imperiului, Cibela şi Esculap fuseseră invitaţi la Roma prin ambasade solemne[73] şi era un fapt obişnuit ca zeităţile protectoare ale oraşdior asediate să fie ademenite fagăduindu-li-se onoruri mai deosebite decât cele cu care erau înconjurate în ţara lor de baştină[74]. Treptat, Roma deveni templul comun al supuşilor să-i şi oraşul acordă cetăţenia sa tuturor zeilor omenirii.[75]

II. Politica mărginită la a păstra sângele pur al vechile cetăţeni fără vreun amestec străin oprise avântul şi grăbise ruina Ateniei şi Spartei, Geniul plin de aspiraţii înalte al Romei sacrifică mândria pentru a-şi satisface ambiţia şi consideră mai prudent, şi totodată mai onorabil, să adopte virtutea şi meritul pentru propria lor, valoare, oriunde s-ar găsi, printre sclavi sau străini, printre duşmani sau barbari.[76] În timpul celei mai înfloritoare epoci a puterii ateniene, numărul cetăţenilor a scăzut încetul cu încetul de la vreo 30.0ΘO[77] la 21.000[78]. Dacă, dimpotrivă, studiem creşterea republicii romane, descoperim că în ciuda necontenitelor cerinţe ale războaielor şi coloniilor, numărul cetăţenilor, care în timpul primului recensământ al lui Ser viu's că) illius nu se ridica la mai mult de 83000, crescuse înainte de începerea războiului cu foştii

---

72 Tertullian în Apologetical, c. 6, p. 74, edit. Havercamp» Sînt tentat să atribui împământenirea lor devoţiunii familiei Flavia.

73s Vezi Livius, XI şi XXIX.

74 Macrobius, Saturnalia, III, c. 9, ne dă o formulă de invocare,

75E Mimitius Felix in Octavio, p. 54; Arnobius, VI, p. 115.

76 Tacitus, Annal. XI, 24. Lucrarea Orbis Romanus a / învăţatului Spanheim. este o istorie completă a admisiunii succesive a Latiumului, Italiei şi provinciilor la cetăţenia romană.

77 Her o do t., V, 97. Se pare totuşi că e o apreciere exagerată şi neautorizată.

78 Athenaeus, Deipnosophist. VI p. 272. edit. Casaubon. Meur- sius, De Fortuna Attica, c. 4. (Referitor la numărul locuitorilor Atenei el. Boecidi, Public Economy of Athens, şi eseul lui Clinton despre Fasti Hellenici, în care apreciază că populaţia Atenei număra la acea epocă 30.000 de locuitori.)

aliaţi italici până la 463.000 de bărbaţi în stare să poarte armele în slujba ţării.[79] Când aliaţii Romei prelinseră să împartă cu ea în mod egal onorurile şi privilegiile, Senatul preferă într-adevăr să răspundă cu armele decât să adopte calea unei concesii infame. Samniţii şi lucanii[80], fură aspru pedepsiţi pentru atitudinea lor pripită. Dar restul statelor italice, pe măsură ce se întoarseră treptat la îndatoririle lor, fură primite în sânul Republicii[81] şi contribuiră cu rând la ruinarea libertăţii publice. Sub o guvernare democratică, cetăţenii sunt cei care exercită puterea suverană şi această putere va cădea mai întâi prada abuzurilor şi. Apoi va fi pierdută, dacă este lăsată în seama unei mulţimi nestăpânite. Dar, după ce adunările populare au fost suprimate de administraţia imperială, cuceritorii se deosebiră de cei învinşi doar ca prima şi cea mai onorabilă categorie de supuşi; iar creşterea numărului lor, oricât de rapidă ar fi fost, nu mai reprezenta un pericol. Totuşi cei mai înţelepţi dintre împăraţi, adoptând maximele lui August, păziră cu străşnicie demnitatea numelui de roman şi acordară cetăţenia romană cu o prudentă dărnicie.[82]

Mai înainte ca privilegiile cetăţeniei romane să se fi extins treptat asupra tuturor cetăţenilor imperiului, se făcea o mare deosebire între Italia şi provincii. Prima era considerată centrul unităţii publice şi temelia fermă a constituţiei. Italia era locul de naştere, sau cel puţin de reşedinţă, al împăraţilor şi al Senatului[83].

---

79 Vezi o colecţie foarte exactă a numerelor fiecărui lustrum la dl. de Beaufort, République Romaine, IV., c. 4. (Aceste lucruri sînt (spune Mi im an) tratate într-o lumină cu totul nouă de Neihuhr .în. Romiscke Geschichte, vol. I, p. 464. El refuză să admită recensămîntul lui Tullius ca istoric şi stabileşte principiul că recensămîntul cuprindea toate oraşele din confederaţie care aveau dreptul la isopolitie, adică drepturi politice egale — O.S.).

80 Cele două triburi vecine cu Roma, care ceruseră drepturi egale eu- romanii.

81H Appian., De Bell. civil., I>Velleius Paterculus, II, c. 15, 16, 17. χ

82 Maecenas îl sfătuise ca printr-un edict să declare cetăţeni pe toţi supuşii săi. Dar putem presupune, pe hună, dreptate, că istoricul Dio era autorul unui sfat ce se potrivea atît de mult cu practica epocii sale şi atît de puţin cu cea a Itii August.

83 Senatorii erau obligaţi să aibă o treime din proprietăţile lor imobiliare în Italia.λ Plin. VI, Ep. 19. Marcus a redus această obligaţie la un sfert. Începînd cu domnia lui Traian, Italia se apropiase mult de nivelul provinciilor.

Proprietăţile locuitorilor Italiei erau scutite de impozite şi persoana lor de jurisdicţia arbitrară a guvernatorilor. Organelor municipale, alcătuite după modelul perfect al Capitalei, li se încredinţa, sub supravegherea directă a puterii supreme[84], punerea în aplicare a legilor. De la poalele Alpilor pin a la marginile Calabriei, toţi cei născuţi în Italia, erau cetăţeni ai Romei. Deosebirile care-i caracterizau s-au şters şi ei se contopiră pe nesimţite într-un mare popor unit prin limbă, obiceiuri şi instituţii civile, temelia potrivită a unui mare imperiu. Republica îşi făcea un titlu de glorie din politica ei generoasă şi era adesea răsplătită prin meritele şi serviciile fiilor ei adoptivi.

Dacă titlul de cetăţean roman ar fi fost acordat numai celor aparţinind vechilor familii din cuprinsul zidurilor cetăţii, acest nume nemuritor ar fi fost lipsit de cele mai nobile dintre podoabele sale. Vergiliu se născuse la Mantua. Horaţiu se întreba dacă să-şi zică apuliansau lucan. Padova a fost oraşul care a dat un istoric demn de a înregistra seria măreaţă a victoriilor romane. Familia de patrioţi Cato îşi trage originea din Tustiulum şi micul orăşel Arpinum aspira la dubla onoare de a fi dăruit un Marius şi un Cicero; primul dintre ei merita – după Romulus şi Camillus – să fie desemnat ca al treilea întemeietor al Romei; iar cel de al doilea şi-a salvat ţara de uneltirile lui Catilina, ceea ce i-a permis apoi Romei să se ia la întrecere cu Atena pentru cucerirea laurilor elocinţei[85].

Provinciile imperiului erau lipsite de orice putere politică sau

84(Se pune întrebarea — adaugă Dean Milman — dacă modul de guvernare a municipiului nu era mai degrabă vechea constitutie italică, decît o copie a celei din Roma. Libera guvernare a oraşelor
spune Savigny — era caracteristica de frunte a Italiei. Geschichie des romischen Rechts — O.S.).

85 Prima parte a cărţii Verona Illustrata a marchizului Mafiei dă cea mai clară şi mai pătrunzătoare imagine a Italiei sub cezari.

libertate constituţională. În Etruria, în Grecia[86] şi în Gallia[87] prima grijă a Senatului a fost să desfiinţeze acele confederaţii primejdioase, care învăţau lumea că, deoarece armele romane învingeau prin dezbinarea adversarului, li s-ar putea rezista prin unire. Acei principi cărora recunoştinţa ostentativă sau generozitatea Romei le mai îngăduia să-şi păstreze pentru un timp sceptrul lor nesigur, erau alungaţi de pe tron de îndată ce-şi îndepliniseră rolul ce li se atribuise, acela de a pregăti pentru jug poporul învins. Statele libere şi cetăţile care îmbrăţişau cauza Romei erau răsplătite printr-o alianţă nominală şi aduse pe nesimţite la o adevărată supunere. Autoritatea publică era exercitată pretutindeni de trimişii Senatului sau ai împăraţilor, această autoritate fiind absolută şi fără control. Dar aceleaşi maxime salutare de guvernământ, care asiguraseră pacea şi supunerea Italiei, au fost extinse şi la cuceririle mai îndepărtate. În provincii s-a format treptat o populaţie romană prin dubla măsură de a stabili coloni şi de acorda cetăţenia romană celor mai credincioşi şi mai merituoşi dintre provinciali.

„Oriunde cucereşte, romanul se şi stabileşte”[88], este o observaţie foarte justă a lui Seneca, confirmată de istorie şi de experienţă. Cei născuţi în Italia, atraşi de plăceri, sau din interes, se grăbiră să profite de avantajele victori ei. Putem astfel observa că la vreo patruzeci de ani după supunerea Asiei, 80.000 de romani fură masacraţi din cruda poruncă a lui Hibridate.[89] Marea majoritate a acestor exilaţi de bunăvoie se ocupau cu comerţul,

---

86 Pausanias, VII (c). Romanii au consimţit să restaureze numele acestor adunări, cînd ele nu mai puteau fi periculoase.

87? Sînt adesea menţionate de Caesar. Abatele Dubois "încearcă,, cu foarte puţin succes, să demonstreze că adunările Galliei.au continuat sub împăraţi. Histoire de VEtablissement de la monarchie Française I, i, C. 4.

88 Seneca in Consolat, ad Helviam, c. 6.

89 Memnon apud Photium, c. 33. (p. 231, edit. Bekker), Valerius Maxim., IX, 2, Plutarh (Sylla, cap. 24) şi Dio Çassius au sporit cifra masacrului la 150.000 de cetăţeni, dar consider că numărul mai mic e mai mult decît suficient. [Mitridate, rege al Pontului 111—63 (n,c,).]

agricultura şi strângerea dărilor. Dar, după ce împăraţii au stabilit acolo legiuni permanente, provinciile fură populate cu un neam de soldaţi; iar veteranii, primindu-şi răsplata pentru serviciile aduse, fie în pământ; fe, fie în bani, se aşezau îndeobşte împreună cu familiile lor, în ţările unde îşi petrecuseră atât de onorabil tinereţea. Pe întreg cuprinsul imperiului, dar mai ales în părţile apusene, ţinuturile cele mai mănoase şi locurile cele mai bine situate erau rezervate pentru stabilirea de colonii, dintre care unele erau civile şi altele militare. Prin modul de organizare şi prin politica lor internă, coloniile ofereau o imagine desăvârşită a mai îi cetăţi mame; şi fiind curând asimilate de localnici prin legături de prietenie şi de rudenie, ele răspândeau într-adevăr în jur stimă pentru numele de roman şi dorinţa, care rar rămâne a nesatisfăcută, de a-i împărtăşi, la timpul cuvenit, onorurile şi avantajele.[90] Pe nesimţite, municipiile egalară rangul şi splendoarea coloniilor şi, în timpul domniei lui Hadrian, se discuta care situaţie era de preferat: a grupărilor născute din sânul Romei[91], sau a acelora care fuseseră primite de ea? Aşa numitele drepturi ale Latium-ului se acordau oraşelor cărora le era conferită o favoare deosebită. Numai magistraţii, la expirarea funcţiei lor, obţineau calitatea de cetăţeni romani; dar cum aceste funcţii erau anuale, în câţiva ani ele reveneau tuturor familiilor mai însemnate.[92] Acei provinciali cărora li se îngăduia să poarte arme în rândul legiunilor[93], cei ce exercitau vreo funcţie civilă, într-un

90 S-au stabilit douăzeci şi cinci de colonii în Spania z(Plinms, Hist. Natur., III, 3, 4; IV, 35) şi nouă în Britannia, dintre care Londra, Colchester, Lincoln, Chester, Gloucester şi Bath au rămas pină astăzi oraşe importante. (Richard de Cirencester, p. 36, şi Istoria Manches ferului de Whitaker, I, c. 3.)

91 AuL Gell., Nodes Articae, XVI, 13. împăratul Hadrian şi-a exprimat surprinderea că oraşele Utica, Gades şi Italica, care se bucurau mai dinainte de drepturile de municipia solicitau titlul de colonii, Totuşi, exemplul lor a devenit o modă şi imperiul s-a umplut de molanii onorare. Spanheim, De Usu Numismatum, Dissertât. XHL

92 Spanheim, Orbis Romanus, c. 8, p. 82.

93 Aristid. in Romae Encomiot tom. I, p. 218, edit. Jebb.

cuvânt toţi provincialii, dacă îndeplineau vreun serviciu public sau dovedeau talente personale, erau răsplătiţi cu acest dar, a cărui valoare era însă micşorată continuu de lihëralitatea crescândă a împăraţilor. Totuşi, chiar în vremea Antoninilor, când majorităţii supuşilor li se acordase cetăţenia oraşului Roma, aceasta mai era încă însoţită de avantaje foarte substanţiale. Masa poporului putea Beneficia, odată cu acest titlu, de legile romane, în special de interesantele articole despre căsătorie, testament şi moştenire, iar calea către mărire" era deschisă acelora ce-şi sprijineau pretenţiile pe protecţie sau merite personale. Nepoţii gallilor, pe care Iuliu Caesar îi asediase în Alesia, comandau legiuni, guvernau provincii şi erau primiţi în Senatul roman.[94] Ambiţia lor, în loc de a tulbura liniştea statului, era strâns legată de securitatea şi măreţia lui.

Romanii îşi dădeau atât de bine seama de influenţa limbii asupra vieţii popoarelor, încât cea mai mare grijă a lor era ca, odată cu succesele armelor lor, să răspândească şi folosirea limbii latine.[95] Vechile dialecte din Italia – sabina, etrusca şi veneta – fură date uitării; dar în provincii, Răsăritul fu mai puţin docil decât Apusul la glasul preceptorilor victoriei. Această deosebire evidentă a conferit celor două părţi ale imperiului nuanţe diferite care, deşi în perioada de culme a prosperităţii erau oarecum puţin vizibile, au devenit treptat mai clare, pe măsură ce umbrele nopţii acopereau firmamentul lumii romaneMeleagurile apusene au fost civilizate de aceleaşi mâini care le cuceriseră. De îndată ce barbarii fură obişnuiţi să se supună, minţile lor se dovediră dornice să-şi însuşească orice cunoştinţe noi şi rafinamentul învingătorilor. Limba lui Vergiliu şi Cicero deşi cu oarecare inevitabil amestec de dialect local, era adoptată în chip universal. În Africa, Spania,

---

94 Tacitus,' Annal., XI, 24; Hist. IV, 74.

95 Plinius 11 ist.Aaiur. 1II, 5; Augustin, De Civilaie Dei XIX, 7; Lipsius, De pronuncialione 'linguae Latinae.

Gallia, Britannia şi Pannonia[96], încât numai în rândurile populaţiilor de la munte, sau ale ţăranilor[97], se mai păstrară slabe urme ale graiului punic sau celtic.

Educaţia şi învăţătura insuflară pe nesimţite locuitorilor de pe acele meleaguri conştiinţa romană; Italia dădea provinciilor şi tonul modei, odată cu legile latine. Provincialii solicitau cu mai multă ardoare şi obţineau cu mai multă uşurinţă cetăţenia şi onorurile statului, susţineau demnitatea romană cu pana[98] şi cu armele şi, în cele din urmă, gt dădură în persoana lui Traian un împărat căruia nici Scipionii nu i-ar fi tăgăduit calitatea sa de concetăţean. Situaţia grecilor era foarte diferită de cea a barbarilor. Ei aveau; prea mult bun gust pentru a-şi părăsi limba şi prea multă mândrie pentru a adopta vreo instituţie străină. Păstrând încă prejudecăţile, după ce pierduseră virtuţile strămoşeşti, grecii dispreţuiau purtările lipsite de rafinament ale cuceritorilor romani, dar erau totuşi obligaţi să respecte înţelepciunea şi puterea acestora.[99] De altfel, influenţa limbii şi a simţămintelor greceşti nu era limitată la hotarele strâmte ale acelei ţări odinioară vestite. „imperiuF[100] grecilor, prin creşterea coloniilor şi a cuceririlor, se întinsese de la Adriatic a până la Eufrat şi Nil. Asia era plină de cetăţi greceşti şi lunga domnie a

96A p ulei us şi Augustin stau mărturie pentru Africa ; Strabo pentru Spania şi Gallia ; Tacitus, în Viaţa lui Agricola, pentru Britannia şi .Velleius Paterculus pentru Pannonia. Lor le putem adăuga limba inscripţiilor. (Ilaliam -refuză să admită adevărul· afirmaţiei în ceea ce priveşte Britannia. Ei spune: „Nici n-au împământenit vreodată aici limba lor, nici nu ştiu dacă doreau un asemenea lucru în această insulă, aşa cum ne dăm seama judecind după încăpăţînarea cu care limba britanică a supravieţuit la două cuceriri54. (Evul Mediu, III, 314.) Dean Milman se referă de asemenea la această chestiune şi atrage atenţia că pasajul din Tacitus la care se referă Gibbon atestă

97 Limba cellă s-a păstrat în munţii Ţării, Galilor, Cornwall şi Armorica (Bre la un ia franceză, n.t.). Putem observa că Apuleius îi reproşează unui tînăr african, care trăia printre oamenii de rînd, că folosea limba punică (limba Cartaginei n.t.), în timp ce uitase să vorbească, latina (Apolog, p. 596). Majoritatea enoriaşilor sfîntului Augustin (la Cartagina) nu cunoşteau limba punică.

98 Numai Spania i-a dat la iveală pe Columella, cei doi Seneca,
Lucan, Marţial şi Quintilian. ,

99 Cititorul curios poate vedea în Dupin (Bibliothèque Ecclésiastique,

100t om. XIX, p. 1, c. 8) cît de mult mai erau folosite limbile siriană şi . egipteană.

regilor macedoneni revoluţionase pe nesimţite Siria şi Egiptul. La curţile, lor pline de fast şi pompă, aceşti regi îmbinau eleganţa Atenei cu luxul Răsăritului, iar exemplul curţii era imitat, la mică distanţă, de supuşii cu ranguri înalte. În acest fel era împărţit imperiul Roman între limbile latină şi greacă. Am mai putea adăuga o à treia categorie, pentru indigenii din Siria şi în special din Egipt. Faptul că foloseau vechile lor dialecte, izolându-i de contactul cu restul omenirii, stăvilea progresul acestor barbari.[101] Efeminarea indolentă a primilor îi expunea dispreţului, ferocitatea încăpăţânată a celorlalţi provoca aversiunea cuceritorilor.[102] Aceste neamuri se supuseră puterii romane, dar arareori doreau sau meritau cetăţenia Romei. S-a observat că au trebuit să treacă mai bine de 230 de ani de la prăbuşirea Ptolemeilor, înainte ca un egiptean să fie primit în Senatul Romei.[103]

Este o observaţie banală, deşi justă, că Roma victorioasă a fost ea însăşi cucerită de artele Greciei. Acei scriitori nemuritori, care mai trezesc încă admiraţia Europei moderne, aii devenit curând un obiect favorit de studiu şi imitare în Italia şi în provinciile apusene. Nu era însă îngăduit ca aceste distracţii elegante ale romanilor să se amestece cu sănătoasele lor maxime politice. Deşi recunoşteau farmecul limbii eline, ei au apărat şi, mai departe demnitatea limbii latine, şi folosirea exclusivă a acesteia a fost menţinută fără şovăire, în administraţia civilă şi militară. Cele două limbi şi-au exercitat în acelaşi timp jurisdicţia lor separată în tot imperiul: prima ca limbă firească a ştiinţei, cea de-a doua ca limbă legală a tranzacţiilor publice. Aceia care îmbinau literele şi

101 Iuvenal, Sat. III şi XV; Ammian. Marceli in., XXII, 16.

102 Dio Cassius LXXVII (S.), p. 1275. Prima întîmplare a avut loc în timpul domniei lui Septimius Severus.

103V alerius Maximus, II, e. 2, η. 2. împăratul Claudius l-a privat de dreptul de cetăţean pe un grec de seamă, fiindcă nu ştia latineşte. Era probabil în serviciul public. Suetonius in Claud., c. 16.

afacerile le foloseau în egală măsură pe amândouă. Era aproape imposibil să găseşti în vreo provincie un supus roman cu o educaţie temeinică, căruia să-i fie străină atât limba greacă cât şi cea latină.

Prin acest fel de instituţii, popoarele imperiului s-au contopit pe nesimţite într-un singur popor cu acelaşi nume, cel roman. Dar mai rămânea încă în sânul fiecărei provincii şi al fiecărei familii o categorie obidită de oameni, care îndura greutăţile fără a împărtăşi beneficiile societăţii. În statele libere din antichitate sclavii domestici erau victima crudelor capricii ale despotismului. Aşezarea temeinică a imperiului Roman a fost precedată de vremuri de violenţă şi prădăciune. Sclavii proveneau în cea mai mare parte din captivii barbari, luaţi cu miile prin hazardul războaielor sau cumpăraţi la un preţ mizer[104]; obişnuiţi cu o viaţă independentă, ei erau nerăbdători să-şi sfărâme şi să-şi răzbune lanţurile. Împotriva unor astfel de duşmani interni, a căror insurecţie disperată adusese nu o dată republica în pragul distrugerii[105], cele mai severe reguli de purtare[106] şi cele mai crude metode de reprimare păreau aproape justificate de marea lege a auto-eonservării. După ce însă principalele popoare din Europa, Asia şi Africa fură unite sub legiuirea unui singur suveran, sursele de aprovizionare cu sclavi din străinătate deveniră mai puţin abundente şi romanii au fost nevoiţi să adopte metoda mai blândă, dar şi mai laborioasă, a procreeării.[107] În numeroasele lor familii, dar mai ales pe întinsul proprietăţilor lor de la ţară, ei încurajau căsătoria între sclavi. Simţămintele fireşti, obiceiurile căpătate prin educaţie şi posesiunea unui gen de proprietate subordonată

---

104 în tabăra lui Luculius un bou se vindea, cu o drahma şi un sclav cu patru drahme, sau cam trei şilingi. Plutarh in Luculius, p. 580.

105 Diodor Siculus, în Eclog. Hist., XXXIV şi XXXVI; Florus III, 19, 20.

106■ 3. Vezi un caz remarcabil de. severitate la Cicero, in Verrem, V, 3.

107 Milrnan spune că în Britannia se făcea un negoţ activ de sclavi.

contribuiră la uşurarea asprimilor sclaviei.[108] Existenţa unui sclav deveni un obiect de mare valoare şi, cu toate că fericirea lui mai depindea încă de felul cum se purta stăpânul său şi de situaţia acestuia, interesele acestui stăpân îl făceau mai omenos; iar virtuţile sau politica împăraţilor fac ca această nouă atitudine să fie din ce în ce mai răspândită; prin edictele lui Hadrian şi ale Antoninilor, protecţia legii a fost extinsă şi asupra categoriei celei mai dispreţuite a omenirii. Dreptul de viaţă şi de moarte asupra sclavilor, multă vreme exercitat, adesea până la abuz: „de către particulari, fu luat din mâna lor şi rezervat numai magistraţilor. Închisorile subterane fură suprimate şi ca urmare a unei plângeri bine întemeiate împotriva unui tratament intolerabil, sclavul vătămat obţinea fie eliberarea, fie un stăpân mai puţin crud.[109]

Speranţa, cea mai adâncă mângâiere a omului în condiţiile sale de viaţă imperfecte, nu era tăgăduită sclavului roman; dacă avea prilejul să se facă fie folositor, fie plăcut, el putea nădăjdui în chip foarte firesc ca hărnicia şi fidelitatea dovedite timp de câţiva ani, să-i fie răsplătite cu darul de nepreţuit al libertăţii. Porniri mai josnice, cum ar fi vanitatea, sau lăcomia puteau la rândul lor să-l îndemne pe stăpân să se arate binevoitor, încât legile au găsit că este mai necesar să restrângă decât să încurajeze o dărnicie nelimitată şi necugetată, care ar fi putut degenera într-un abuz foarte dăunător.[110] O maximă a jurisprudenţei antice susţinea că sclavul nu are o patrie proprie. Odată eliberat, el era admis în societatea politică al cărui membru era stăpânul său. Consecinţele acestei maxime ar fi irosit privilegiile cetăţeniei romane în rândul unei mulţimi josnice şi promiscue. De aceea se creară câteva

---

108 Vezi în Gr uter şi alţi colecţionari, un mare număr de inscripţii adresate de sclavi soţiilor, copiilor, tovarăşilor de sclavie şi stăpînilor. Probabil ele datează toate din epoca imperială.

109y IIistoria Augusta (Spartianus IIadr., 18) şi disertaţia lui de Burigny — în volumul XXXV din Académie des Inscriptions, despre sclavii romani.

110 Vezi disertaţia lui de Burigny în voi. XXXVII, despre liberţii romani.

excepţii oportune şi onoarea cetăţeniei fu restrânsă numai la acei sclavi care primeau o emancipare formală, solemnă şi legală, pentru motive bine întemeiate şi cu aprobarea magistratului. Chiar şi aceşti liberii de elită nu obţineau decât drepturile civile ale cetăţeniei şi erau excluşi cu toată" asprimea de la funcţiile civile ori militare. De asemenea, oricare ar fi fost meritul sau averea fiilor lor, ei nu erau socotiţi demni de a ocupa un loc în Senat, iar urmele unei origini servile nu puteau fi complet şterse până la a treia sau a patra generaţie.[111] Fără a desfiinţa deosebirea de rang, se oferea o posibilitate îndepărtată de libertate şi de onoruri, chiar şi acelora pe care trufia şi prejudecăţile aproape că refuzau să-i numere în rândul oamenilor.

La un moment dat s-a propus chiar ca sclavii să fie deosebiţi printr-un veşimânt, dar pe bună dreptate s-a considerat că măsura aceasta ar putea fi primejdioasă, întru cât i-ar face astfel să-şi cunoască numărul.[112] Fără a interpreta în sensul strict denumirea generoasă de „legiuni" şi „miriade"3, putem susţine că numărul sclavilor consideraţi proprietate particulară era mult mai mare decât acela al servitorilor de astăzi, care pot fi socotiţi doar un lux.[113] Tinerilor sclavi care vădeau însuşiri promiţătoare li se predau artele şi ştiinţele, iar preţul lor se stabilea după gradul de dibăcie şi talent.[114]

Un senator bogat număra printre slujitorii săi oameni care practicau aproape orice profesie intelectuală[115], sau se îndeletniceau cu mai toate meseriile. Fastul şi voluptăţile ocupau

111 Spanheim, Orbis Roman. I, c. 16, p. 124 etc.
112 Seneca, De dementia, I,, c. 24. Originalul e mult mai tare; Ce pericol ne-ar ameninţa . dacă sclavii noştri ar începe să ne numere?
113 La Paris nu există mai mult de 43.700 servitori de toate felurile, (nici a douăsprezecea parte a locuitorilor). Mess ange, Recherches sur la Population > .p/186.
114 Un sclav învăţat se vindea pe mai multe sute de lire. Atticus |i creştea şi îi instruia singur. Cornelius N'epos in Vit., c. 13.
1154 Mulţi dintre medicii romani erau sclavi. Middleton, Disertaţia

mai mulţi oameni decât ar putea concepe luxul modern.[116] Negustorul sau proprietarul unui atelier era mai interesat să cumpere decât să închirieze muncitorii de care avea nevoie, iar la ţară sclavii erau folosiţi ca cel mai ieftin şi mai productiv instrument agricol. Pentru a confirma observaţia generală de mai sus şi a demonstra numărul mare al sclavilor, am putea da ca exemplu un caz particular. S-a descoperit, cu un prilej foarte trist, că într-un singur palat din Roma[117] se aflau patru isute de sclavi. Tot patru sute de sclavi trăiau pe o moşie cedată de către o văduvă din Africa, de condiţie socială foarte modestă, fiului ei, după ce îşi păstrase pentru ea însăşi o parte mult mai importantă din avere.[118] În timpul domniei lui Augustus, un libert, a cărui avere suferise mari pierderi în timpul războaielor civile, lăsa moştenire 3.600 perechi de boi; 250.000 capete de vite mici şi, incluşi aproape tot în lista vitelor, 4.116 sclavi.[119]

Numărul cepr care se supuneau legilor Romei, cetăţeni, provinciali şi sclavi, nu poate fi stabilit acum cu exactitatea pe care ar merita-o importanţa acestei cifre... Sunteni informaţi că pe vremea când împăratul Claudius, exercita funcţia de cenzor, el dispunea de 6.945.000 de cetăţeni romani, care, împreună cu femeile şi copii, trebuie să se fi ridicat cam la 20 de milioane de suflete. Cifra supuşilor de rang inferior era incertă şi variabilă; dar după ce cumpănim cu grija fiecare circumstanţă care ar putea influenţa calculul, Vin anii lui Claudius s-ar părea că provincialii erau de Două ori m, ai mulţi decât cetăţenii – de ambele sexe şi de orice vârstă – şi că sclavii erau cel puţin egali la număr cu locuitorii

116 Rangurile şi funcţiile lor sînt pe larg enumerate de Pignorius, de Servis.
117 Tacitus, Annal., -XVI, 43. Au fost toţi executaţi pentru că împiedecaseră uciderea stăpînului Lor.
118 : Apuîeîus mi Apolog.T p. 548, edit. Delphin.
119 Plin., Hist. Natur., XXXIII, 47.

liberi ai lumii romane.[120] Suma totală a acestui calcul imperfect s-ar ridica la aproximativ 120 de milioane de persoane. Populaţie care întrece, poate" pe aceea a Europei moderne[121] şi alcătuieşte cea mai numeroasă societate reunită vreodată* sub acelaşi sistem de guvernământ.

Pacea şi Concordia au fost consecinţele naturale ale politicii moderate şi înţelegătoare adoptate de romani. Dacă ne întoarcem privirea către monarhiile Asiei, vom vedea despotism la centru şi slăbiciune la extremităţi: strângerea impozitelor – & Eu împărţirea dreptăţii se sprijinea pe prezenţa armatei; barbarii ostili se stabileau în inima ţării; satrapi ereditari uzurpau domnia provinciilor şi supuşii se arătau gata de răscoală, deşi erau incapabili să fie-liberi; Dar în lumea romană ascultarea pe care supuşii o dădeau legii era uniformă, liber consimţită şi statornică. Popoarele învinse, contopite într-un singur mare popor, abia dacă mai considerau existenţa lor proprie ca distinctă de cea a Romei. Autoritatea consacrată a împăraţilor era exercitat a fără niciun efort peântînsele lor posesiuni, ea se făcea simţită cu aceeaşi uşurinţă pe malurile Ta mis ei sau ale Nilului, ca şi pe cele ale Tibrului. Legiunile erau menite să slujească împotriva inamicului public şi magistratul civil arareori avea nevoie de ajutorul forţei militare.[122] În această stare de securitate generală, timpul liber şi bogăţia, atât. Ale principelui cât şi ale poporului, erau îndreptate

---

120 (Zumpt, în disertaţia sa despre- statul roman, consideră părerea lui Gibbon că numărul sclavilor era cel puţin egal cu acel al populaţiei libere ca o eroare grosolană. Luxul şi ostentaţia celor puternici din epoca de început a Imperiului nu trebuie (crede el).să fie luate ca bază de calcul pentru întreaga lume romană. Muncitorul agricol şi meşteşugarul, în Spania, Gallia, Britannia, Siria şi Egipt, trăia, ca şi astăzi, din munca sa şi a celor din gospodăria sa fără a poseda un singur sclav — O.S.).

121 Calculaţi douăzeci de milioane în Franţa, douăzeci şi două în Germania, patru în Ungaria, zece în Italia" cu insulele ei, opt în Marea Britanie şi Irlanda, opt în Spania şi Portugalia, zece sau douăsprezece în Rusia europeană, şase în Polonia, şase în Grecia şi Turcia, patru în Suedia, trei în Danemarca şi Norvegia, patru în Ţările de Jos. Totalul s-ar ridica la o sută cinci sau o sută şapte milioane. Voltaire, Histoire Générale,

122 Ioseph., De Bello Judaico, II, c. 16. Discursul lui Agrippa, sau mai de grabă al istoricului, ne dă o frumoasă imagine a Imperiului Roman.

spre progresul şi înfrumuseţarea imperiului Roman…

…Dintre nenumăratele monumente de arhitectură construite „de Romani, multe au rămas necunoscute istoriei şi puţine au rezistat ravagiilor timpului şi barbariei. Şi totuşi, până şi ruinele maiestuoase, împrăştiate încă prin Italia şi provincii, ar fi de ajuns ca să arate că aceste ţări alcătuiau odată teritoriul unui imperiu civilizat şi puternic. Măreţia sau frumuseţea lor ar merita prin ele înseşi să ne trezească luarea aminte, chiar şi fără a ţine seama de interesul e e-l inspiră împrejurarea atât de importantă că ele constituie o legătură între plăcuta istorie a artelor şi aceea, mai folositoare, a moravurilor omeneşti. Adeseori acele lucrări au fost ridicate pe cheltuiala unor cetăţeni, şi aproape toate erau menite folosului public.

E firesc să presupunem că cele mai multe, ca şi cele mai importante edificii romane au fost înălţate de împăraţi care dispuneau în mod nelimitat de oameni şi bani. August obişnuia să se laude că găsise capitala sa de cărămidă şi o lăsase de marmură.[123] Economia practicată de Vespasian cu atâta stricteţe era o sursă de bogăţie, care-i îngăduia să dea un caracter magnific edificiilor ridicate de el. Lucrările lui Traian poartă amprenta geniului său. Monumentele publice cu care Adrian a înfrumuseţat fiecare provincie a imperiului au fost executate nu numai din ordinul său, ci chiar sub controlul său direct. El însuşi – era un artist şi iubea art ele, dat fiind că duceau la glorificarea suveranului. Ele erau încurajate de Antoâiini, deoarece contribuiau la fericirea poporului. Dar dacă împăraţii erau primii, ei nu erau şi singurii arhitecţi de pe cuprinsul teritoriilor stăpânite de ei.

123 Suetonius in August., c. 28. August a construit Ia Roma templul şi forul lui Marte Răzbunătorul, templul lui îupiter Tonans pe Capi- toliu, cel al Iui Apollo Palatinul cu biblioteci publice, porticul şi basilica lui Caius şi Lucius, porticele Liviei şi Octaviei şi teatrul lui Marcellus. Exemplul suveranului a fost imitat de miniştrii şi generalii săi; prietenul său Agrippa ne-a lăsat nemuritorul monument al PanthconuluL

Exemplul le era intitât pretutindeni de cei mai de seamă supuşi ai lor, care nu se sfiau să declare lumii că aveau destul spirit pentru a concepe şi destulă avere pentru a desăvârşi cele mai nobile întreprinderi. Abia fusese inaugurată. La: Roma mândra clădire a Goliseului, când, în curând, alte edificii, concepute într-adevăr ia o scară mai redusă, dar bazate pe aceleaşi proiecte şi construite cu aceleaşi materiale, se înălţau în folosul şi pe cheltuiala oraşelor Gapua şi Verona.[124] Inscripţiile măreţului pod din Alcantara atesia că a fost durat peste râul Tageo prin contribuţia câtorva comunităţi lusitane. Ciad i se încredinţă lui Plinius guvernarea Bithyniei şi a Pontului, provincii care nu se număr a vi cât uşi de puţin printre cele mai bogate şi importante ale imperiului, el descoperi că oraşele din jurisdicţia sa rivali au între ele în realizarea unor lucrări utile sau monumentale care ar merita interesul străinilor şi recunoştinţa cetăţeni e r lor. Era de datoria proconsulului să suplinească deficientele lor, să le călăuzească gustul, şi uneori să le modereze dom ia de a se întrece.[125] Bogaţii senatori ai Piomei şi ai provincii or considerau ca o cinste şi aproape o obligaţie să contribuie la splendoarea epocii şi a ţării; iar influenţa modei înlocui foarte adesea lipsa de gust sau de generozitate. Din mulţimea acestor binefăcători particulari putem alege pe Heroties Atticus, un cetăţean atenian care a trăit pe timpul Antoninilor. Oricare ar fi fost motivele care i-au inspirat purtarea, generozitatea sa neobişnuită ar fi fost demnă de cei mai mari regi.

Familia lui Hero des, cel puţin după ce fusese favorizată de soartă, cobora în linie dreaptă din Gimon şi Miltiade, Tescu şi

124 Maffei, Verona Mustrata, IV, p. 68.

125 Cartea a zepea din epistolele Iui Plinius. El menţionează urmă» toartele lucrări Meditate pe cheltuiala oraşelor: la Nicomedia, tai for, un apeduct şi un canal rămas neterminat de un rege; la Nicun, un gimnaziu şi un teatru, care costase piuă atunci aproape nouăzeci de mii de lire; Mi publice la Prusa şi Claudiopolis şi uri apeduct lung de şaisprezece mile pentru folosul oraşului Sinope.

Gecros, Eac[126] şi Iupiter. Dar urmaşii atât or zei şi eroi ajunseseră în starea cea mai de plâns. Bunicul lui suferise rigorile justiţiei, iar Iulius Atticus, tatăl său, şi-ar fi sfârşit viaţa în sărăcie şi dispreţ, dacă n-ar fi descoperit un tezaur imens, îngropat sub o casă veche, ultima rămăşiţă a averii sale. Conform asprelor legi romane, împăratul ar fi putut ridica pretenţii asupra acestui tezaur, şi prudentul Atticus preveni printr-o sinceră mărturisire amestecul informatorilor. Dar dreptul Nerva, care ocupa pe atunci tronul imperial, refuză să accepte vreo parte din comoară şi-i porunci să-şi însuşească fără scrupul darul norocului. Precautul atenian insistă totuşi; comoara era prea mare pentru un simplu cetăţean şi nu ştia cum să o folosească. „Atunci abuzează de ea, replică împăratul cu o încăpăţânate blajină, căci este a ta.”[127] Mulţi vor fi de părere că Atticus a urmat cu prea multă stricteţă ultimele recomandări ale împăratului, deoarece a cheltuit spre binele obştesc cea mai mare parte a averii sale, care sporise simţitor în urma ttnei căsătorii avantajoase. EI primise pentru fiul său ÎIerodes prefectura oraşelor libere ale Asiei şi tânărul magistrat, observând că oraşul Troas era insuficient aprovizionat cu apă, obţinu prin generozitatea împăratului Hadrian trei sute de miriade de drahme (cam o sută de mii de lire) pentru construirea unui nou apeduct. Dar la executarea lucrării cheltuielile întrecusem de două ori devizul iniţial şi administratorii financiari începură să murmure; atunci, darnicul Atticus puse capăt plângerii lor, cerând să i se permită să ia asupra sa întreaga cheltuială suplimentară[128].

Cei mai capabili preceptori ai Greciei şi Asiei fuseseră invitaţi

---

126 Teseu, erou grec care a dat primele legiuiri Atenei; Cecrops erou grec care i-a învăţat pe,, atenieni agricultura şi a înfiinţat areopagul ; Eac, fiu al lui Zeus, rege al Eginei, celebru pentru dreptatea sentinţelor sale din care cauză a devenit după moarte unul din cei treji judecători ai infernului (n.t.).

127 Hadrian a stabilit după aceea o regulă foarte echitabilă care împărţea orice tezaur găsit între dreptul de proprietate şi cel de descoperire. Hist. August.,· p. 9.

128 Philostrat. in Vit. Sophist. II, p. 548.

prin largi recompense să îndrumeze educaţia tânărului Herodes. Elevul lor deveni curând un orator celebru, pe măsura retoricii inutile ale acelei epoci; elocvenţa să se limita la şcolile filosofice şi dispreţuia frecventarea Forumului sau a Senatului. Roma l-a onorat cu titlul de consul, dar cea mai mare parte a vieţii şi-a petrecut-o într-o izolare filosofică la Atena, sau în Abilele sale din împrejurimi, înconjurat necontenit de sofişti, care recunoşteau, fără împotrivire, superioritatea unui rival bogat şi generos[129]. Capodoperele gândirii lui au pierit, dar unele ruine, remarcabile încă, mai păstrează faima gustului şi a generozităţii Sale. Călătorii moderni au măsurat rămăşiţele stadionului pe care l-a ridicat la Atena. Avea o lungime de şase sute de picioare, era construit în întregime din marmură albă, putând primi întreg poporul urbei şi a fost terminat în patru ani, pe când Herodes era preşedinte al jocurilor ateniene. El dedică memoriei soţiei sale un teatru cu care greu se putea compara un altul din imperiu. În întreaga clădire a fost folosit numai lemnul de cedru, sculptat cu mare grijă. Odeonul[130], destinat de Pericle reprezentaţiilor muzicale şi repetiţiilor unor noi tragedii, simboliza trofeul artelor asupra măreţiei barbare, deoarece cher esteau întrebuinţată la clădire provenea mai ales din catargele corăbiilor persane. Deşi restaurat de un rege al Cappadociei, străvechiul edificiu căzuse iarăşi în ruină. ÎIerodes îi redă vechea frumuseţe şi splendoare. Iar generozitatea acestui ilustru cetăţean nu s-a mărginit numai la monumentele aflate între zidurile Atenei. Cele mai frumoase ornamente dăruite templului lui Neptun din Istm, un

---

129 Aulus Gellius in Nod. Attic.y I, 2; IX, 2; XVII, 10; XIX, 12; Philostrat., p. 564.

130 (Odeonul lui Pericle şi cel al lui Herodes erau clădiri cu totul diferite. Gibbon le confundă aici. Primul era situat sub extremitatea sud-estică a Acropolei, al doilea sub cea sud-vestică. Odeonul servea la repetiţiile noilor comedii şi tragedii. Ele erau citite ori repetate înaintea reprezentaţiilor fără muzică şi decoruri. Nici o piesă nu putea fi reprezentată la teatru dacă nu fusese înainte aprobată de judecători în acest scop. Regele Cappadociei care a restaurat Odeonul ars de Sylla a fost Ariobarzaţies. Cf. Martini, Dissert.* asupra Odeoanelor Antichităţii, Leipzig, 1767 — O.S.)

teatru la Corint, un stadion la Delii, o baie publică la Termopile şi un apeduct la Canisium în Italia nu i-au putut slei tezaurul. Poporul din Epir, Tesalia, Eubea, Reoţia şi Peloponez i-a cunoscut dărnicia, şi multe inscripţii ale cetăţilor greceşti şi asiatice îl numesc cu recunoştinţă pe Hero des Atticus patronul şi binefăcătorul lor.[131]

La Atena şi Roma simplitatea modestă a caselor particulare xăciea egalitatea cetăţenilor ce trăiau sub o ocârmuire a libertăţii, pe când suveranitatea poporului era reprezentată de edificii maiestoase, destinate uzului public, iar acest spirit republican nu s-a stins în întregime odată cu îmbogăţirea şi instaurarea monarhiei. Celor mai virtuoşi dintre împăraţi le-a plăcut să-şi arate marea lor generozitate prin lucrări în cinstea şi spre folosul poporului.[132] Palatul de aur al lui Nero stime a o dreaptă indignare, iar vasta întindere de teren, uzurpată de luxul său egoist a fost folosită într-un scop mai nobil în timpul domniilor următoare; aci s-au ridicat Goliseumul, băile lui Titus, porticul Glaudian şi templele dedicate zeiţei Păcii şi geniului Romei.[133] Aceste monumente de arhitectură, proprietatea poporului roman, erau împodobite cu Cele mai frumoa se creaţii ale picturii şi sculpturi greceşti; învăţaţii curioşi să cerceteze texte literare găseau în templul Păcii o bibliotecă întocmită cu mare grijă. La mică distanţă era aşezat Forul lui Traian. Acesta era împrejmuit de un grandios portic în formă de

---

131 Pilostrat. II, p. 548; Pausanias, I şi VII, 10; Viaţa lui Jlerodes in Mémoires de VAcadémie des Inscriptions, \Tolumul XXX.

132 Acest lucru este remarcat în special pentru Atena de Dicearh in De Statuo Graeciae, p. 8, Inter Geographos Minores, edit. Hudson.

133a Dona tus, De Roma Veter e, III, c. 4; 5, 6. Nardini, Roma Antica, III, 11, 12, 13 şi o descriere a Romei antice de Bernardus Oriceilarius sau Rueellai, din care am primit o copie din biblioteca canonicului Rîcardi Ia Florenţa. Două celebre picturi ale lui Timanthes şi Protogenes sînt menţionate de Plinius, care spune că ele se aflau în Templul Păcii, iar 'statuia lui Laocoon a fost găsită în băii® lui Titus.
împăratul Vespasian a fost cel care a pus să se clădească TémjM Păcii; el a poruncit "sa fie adusă acolo cea mai mare parte a tablourilor, statuilor şi a altor opere de artă ce scăpaseră de dezordin ii războiului civil. Acesta era locul în care se adunau zilnic artiştii şi literaţii Romei, şi de aceea multe obiecte 4e artă au fost dezgropate aici. (Cf. Notele lui Reimarus la Dio Cassius, LXYÎ, c. 15 — 0,S.|

patrulater, spre care patru arcuri de triumf deschideau intrări spaţioase şi impunătoare. În centru se ridica o coloană de marmură a cărei înălţime de o sută zece picioare arăta la cât se ridicase dealul ce fusese tăiat pentru a face loc edificiului. Această coloană, care mai păstrează încă vechea ei frumuseţe, oferă o imagine fidelă a victoriilor obţinute în războaiele dacice de către fondatorul ei. Soldatul veteran contempla povestea propriilor sale campanii şi, printr-o facilă iluzie a vanităţii naţionale, cetăţeanul paşnic se asocia şi el onorurilor triumfului. Toate celelalte cartiere ale Capitalei şi toate provinciile imperiului erau înfrumuseţate în acelaşi spirit generos de măreţie publică şi erau pline de amfiteatre, temple, porticuri, arcuri de triumf, băi şi apeducte, menite sănătăţii, devoţiunii, şi plăcerii chiar şi celui mai modest dintre cetăţeni. Printre aceste edificii apeductul merită atenţia noastră deosebită. Îndrăzneala proiectului, soliditatea execuţiei şi scopul căruia îi erau destinate aşază apeductele printre cele mai nobile monumente ale geniului şi puterii romane» Apeductele Capitalei merită pe drept un loc de frunte, dar călătorul curios care fără a cunoaşte istoria le-ar vedea pe cele din Spoleto, Metz sau sau Segovia, şi-ar spune în chip firesc că aceste oraşe provinciale au fost pe vremuri reşedinţa vreunui puternic monarh. Pustiurile Asiei şi Africii erau cândva acoperite cu oraşe înfloritoare; populaţia lor numeroasă şi chiar existenţa acestor aşezări se datora aprovizionării permanente şi abundente cu apă proaspătă…[134]

…Oricâte rele a atribuit raţiunea sau retorica tiranicei domnii a Romei, puterea ei a generat o seamă de consecinţe favorabile pentru omenire; aceeaşi libertate a comunicaţiilor care răspândea

---

134 Montfaucon, VAntiquité Expliquée, tom. IV,' p. 12, I, c. 9. Fabretti a compus un tratat foarte savant asupra apeductelor Romei.

viciile, difuza totodată progresele convieţuirii în cadrul societăţii. În zorii antichităţii, lumea era inegal împărţită. Răsăritul cunoştea din timpuri imemorabile artele şi luxul, pe când Apusul era *locuit de barbari grosolani* şi războinici, care fie că dispreţuiau agricultura, fie că le era total necunoscută. Sub protecţia unui guvern stabil, produsele unei clime mai blânde şi cele rezultate din activitatea unor popoare mai civilizate au fost introduse treptat în ţările apusene ale Europei, iar indigenii au fost încurajaţi printr-un schimb deschis şi profitabil să sporească cantitatea roadelor pământului şi să îmbunătăţească produsele muncii lor. Ar fi aproape imposibil de enumerat toate articolele, fie din regnul animal, fie din çel vegetal, care au fost importate succesiv în Europa, clin Asia sau Egipt[135]; nu este însă incompatibil cu demnitatea, şi cu atât mai puţin cu utilitatea unei lucrări istorice, să atingă în treacăt unele dintre aceste aspecte esenţiale:

1. Aproape toate florile, ierburile şi fructele, care cresc în grădinile noastre europene, sunt de provenienţă străină, lucru pe care adesea îl trădează însuşi numele lor. Mărul creştea în Italia, iar când romanii au gustat parfumatele caise, piersici, rodii, lămâi, portocale, s-au mulţumit să le aplice tuturor acestor fructe noi denumirea comună de măr, deosebindu-le numai prin adăugarea epitetului care indică ţara lor de origine.

2, în timpul lui Homer, viţa-de-vie creştea „sălbatică în Sicilia, şi foarte probabil şi pe continentul adiacent, dar nefiind ameliorată de dibăcia oamenilor, ea Oferea doar o licoare pe gustul locuitorilor ei sălbatici.[136] O mie de ani-mai târziu, Italia se putea lăuda ca pământul ei producea două treimi din cele mai generoase

---

135 Este probabil ca grecii şi fenicienii să fi introdus noi meşteşuguri şi produse în vecinătatea oraşelor Marseilles şi Oades.

136 Homer, Odyssea, IX, v. 358.

şi mai vestite vinuri ale lumii în număr de patruzeci.[137] Această binecu vânt are a fost curând extinsă şi asupra provinciei Gallia. Narbonensis[138], dar frigul de la nord de munţii Ceveni era atât de intens incit în timpul lui Strabo se considera că e imposibil ca în acele părţi ale Galliei[139] să se coacă struguri. Această greutate a fost însă învinsă treptat şi avem temei să credem că podgoriile Burgundiei au vechimea Antoninilor.[140]

3. Măslinul a urmat în lumea apuseană progresul păcii al cărei simbol era considerat a fi. La două secole după întemeierea Romei, acest pom atât de util, nu era cunoscut nici în Italia şi nici în Africa. El a fost naturalizat în aceste ţări şi cu timpul a ajuns până în inima Spaniei şi Galliei. Erorile de începători ale celor vechi, precum că măslinul ar cere un an time grad de căldură şi ar putea înflori numai în vecinătatea mării, au fost corectate cu tapetul prin sârguinţă şi experienţă.[141]

4. Cultura cânepii a trecut din Egipt 111 Gallia şi a îmbogăţit întreaga ţară, cu toate că sărăcea terenurile pe care era semănată.

5. Întrebuinţarea furajelor artificiale deveni familiară fermierilor, atât în Italia cât şi în provincii; în special lucerna, care îşi trăgea numele şi originea din ţara Mezilor.[142] Asigurarea iniei hr a ne sănătoase şi abundente pentru vite în timpul iernii înmulţi

---

137 Plinius, Hist. Natur.% XVI.

138 Strab., GeogrIV, p. 23. Frigul pătrunzător aï iernii galice era aproape proverbial la cei vechi. (Din tratatul lui Cicero, De Republica (III, 9) aflăm că exista o lege a republicii care interzicea cultivarea viţei de vie şi a măslinului dincolo de Alpi, pentru a menţine valoarea celor din Italia. Această restricţie era disimulată sub pretextul încurajării grînelor — O.S.)

139 La începutul secolului al patrulea, oratorul Eumenius (Panegyric. V eter., VIII, 6. (edit. Delphin), vorbeşte despre viile din regiunea Au tun, care decăzuseră în cursul timpului şi despre care nu se ştie cine le-a sădit prima oară. Pagus Arebrignus, presupune d'Anville, este regiunea Beaune, celebră şi astăzi pentru unul din primele vinuri ale Burgundiei. (Acest lucru, spune Wenck, este dovedit de un pasaj din Plinius cel Bătrîn în care se vorbeşte de un anume fel de struguri
vites picta: vinum picatum — care creşte în stare naturală în regiunea Vienne şi a fost recent transplantat în ţinutul Arvenilor — Auvergne

140s i în cele învecinate. Plinius a scris în anul 77 e.n. cf. Hist. Nat., XIV, 1 - O.S.)

141 Plin., Hist. Natur., XV.

142 Harţe, Essays on Agriculture, în care a adunat tot ce au scris tei vechi sau moderni despre lucerna.

numărul de turme şi cirezi, care la rândul lor sporeau fertilitatea solului.

La toate aceste îmbunătăţiri se poate adăuga, grija permanentă faţă de mine şi pescării care, întrebuinţând o mulţime de muncitori harnici, sunt menite să procure plăceri celor b gaţi şi să constituie un mijloc de trai pentru cei săraci. Elegantul tratat a lui Columella descrie starea înaintată a economiei spaniole sub domnia lui Tiber iu şi se poate observa că foametea, care bântuia atât de des republica la începuturile i, a fost resimţită foarte rar, sau chiar niciodată, pe întinsul imperiu Roman. Atunci când întâmplarea făcea ca vreo provincie izolată să ducă lipsă de alimente, aceasta era de îndată remediată datorită abundenţei vecinilor ei mai norocoşi.

Agricultura este temelia obiectelor fabricate, deoarece produsele naturii sunt materiile prime ale meşteşugurilor. În imperiul Roman munca unui popor harnic şi talentat era Moşită în diverse feluri, dar constant, în slujba celor bogaţi, îmbrăcămintea şi masa, casa şi mobilierul lor îmbinau toate rafinamentele confortului, eleganţei şi măreţiei, tot ceea ce puteau să măgulească mândria sau să satisfacă senzualitatea acestor favoriţi ai soarbei; Astfel de rafinamente au fost aspru criticate de către moraliştii fiecărei epoci, care le-au dat odioasa denumire de luxurie, deşi poate că ele ar duce mai degrabă la virtute şi fericire, dacă, spre bucuria întregii omeniri, toţi ar avea cele necesare vieţii şi nimeni pe cele de prisos. Dar în actualele condiţii imperfecte ale societăţii, luxul, deşi s-ar putea să-şi aibă obârşia în vicii şi nesăbuinţa, pare a fi singurul mijloc care poate corecta distribuţia inegala a proprietăţii. Cei harnici şi dibaci, care nu şi-au avut partea la împărţirea bunurilor lumeşti, primesc contribuţia voluntară a proprietarilor de pământuri, căci interesul îi împinge pe aceştia să

amelioreze avuţiile cu ale căror produse pot să-şi procure noi plăceri. Acest proces are efecte ce se resimt în orice societate; ele se vădeau şi mai intens ΐή lumea romană. Provinciile ar fi fost curând secate de bogăţia lor, dacă manufacturile şi comerţul cu obiecte de lux nu ar fi restituit pe nesimţite locuitorilor harnici sumele care le fuseseră stoarse de armatele şi autoritatea Romei. Atât a timp cât circulaţia bunurilor era limitată la hotarele imperiului, ea imprima mecanismului politic un caracter mai activ, iar consecinţele sale –, uneori favorabile, nu puteau nicicând să devină vătămătoare.

Nu este însă chiar atât de uşor să îngrădeşti luxul între hotarele unui imperiu. Cele mai îndepărtate ţări ale lumii vechi erau prădate ca să asigure fastul şi rafinamentul Romei. Pădurile Sciţiei procurau unele blănuri preţioase. Chihlimbarul se aducea pe uscat de pe coastele Mării Baltice până la Dunăre, iar barbarii se minunau de preţul pe care îl primeau în schimbul unei mărfi atât de nefolositoare.[143] Exista o mare cerere pentru covoare babiloniene şi alte produse manufacturiere ale Răsăritului, dar ramura cea mai importantă şi aristocratică a comerţului cu, străinătatea era acea a comerţ ufui cu Arabia şi India. În fiecare an, cam în vremea solstiţiului de vară, o flotă de o sută douăzeci de corăbii pornea din Myos-Proanos, un port egiptean la Marea Roşie. Cu ajutorul periodic al musonului, ea traversa oceanul în vreo patruzeci de zile. De obicei, ţinta acestor corăbii era Coasta Malabără sau insula Ceylon[144] şi acestea erau pieţele în care negustorii veniţi din ţările mai îndepărtate ale Asiei o aşteptau să sosească „întoarcerea flotei Egiptului era stabilită pentru lunile

143 Tacitus, Germania, c. 45; Plin., Ilist. Nat. XXXVIII, 11. Acesta tlin urmă a remarcat, cu oarecare umor că nici măcar moda riu-i găsise o întrebuinţare chihlimbarului. Nero a trimis un cavaler roman să cumpere mari cantităţi de la locul de producţie, coasta Prusiei moderne.

144 Numit de romani Taprobana şi de arabi Serendib. À fost descoperit în timpul domniei lui Claudius şi a devenit treptat principala piaţă a Răsăritului.

decembrie sau ianuarie. De îndată ce bogata-i încărcătură fusese transportată pe spatele cămilelor de la Marea Roşie până la Nil şi coborâse Nilul până la Alexandria, ea se pe vărs a, fără întârziere, în capitala imperiului.[145] Obiectele, comerţului oriental erau splendide şi frivole: mătase – o oca de mătase valora cât una de aur[146], pietre preţioase, printre care perlele deţineau primul loc după diamante[147], şi o mulţime variată de aromate, consumate la ceremoniile religioase şi funerare. Truda şi riscul călătoriei erau răsplătite cu un profit de necrezut, dar acesta era obţinut de la supuşi romani şi câţiva inch vizi se îmbogăţeau pe seama publicului. Dat fiind că locuitorii. Arabiei şi Indiei se mulţumeau cu cele produse şi lucrate în ţara lor, argintul constituia principalul, dacă nu singurul obiect de schimb al romanilor. Nu era nepotrivit cu demnitatea senatului să ia în considerare plângerea că bogăţia statului trecea în mod irecuperabil, în mâna unor popoare străine şi ostile[148], pentru a se cumpăra în schimb podoabe feminine. Un scriitor cu un temperament curios şi înclinat spre critică[149], susţine, întemeiat pe calculele sale, că pierderea ce se înregistra anual în felul acesta se ridica până la opt sute de mii de lire sterline.[150] Aceasta era nemulţumirea care mocnea în popor în faţa sumbrei perspective a sărăciei ce se apropia. Şi totuşi, dacă am compara proporţia dintre aur şi argint, aşa cum era în timpul lui Plinius şi cum a fost stabilită în vremea domniei lui Constantin,

145 1 2 Plin., Hist. Natur., VI; Strabo, XVII.

146 Hist. August., p. 224. O haină de mătase era considerată o

podoabă pentru femeie, dar era o ruşine ea să fie purtata de un bărbat.

147 Cele două mari locuri de pescuit perle erau aceleaşi ca în prezent, Ormuz şi Capul Comorin. în măsura în care putem compara geografia antică cu cea modernă, Roma era aprovizionată cu diamante provenind din mina din Jumelpur, în Bengal, care este descrisă în

148 V oyages ale lui Tavernier, tom. II, p. 281.

149 Plinius cel Bătrîn, H istoria Naturalis, XII (n.t.). k j 2 Plinius» Hist. Natur., XII, 18. Într-altăparte el calculează jumătate

150- din această sumă. Quingenties U.S. pentru India, excluzînd Arabia. (Gibbon echivalează in monedă englezească la cursul vremii sale ^n.t).

vom descoperi în această perioadă o creştere considerabilă a avuţiei.[151] Nu există niciun motiv să credem că aurul devenise mai rar. Este evident că argintul circula în cantitate mai mare şi că oricare ar fi cifra exporturilor în India şi Arabia, acest comerţ era departe de a epuiza bogăţia lumii romane şi că minele aprovizionau din belşug cerinţele schimbului”.

Cu toată înclinaţia omenirii de a ridica în slăvi trecutul şi a deprecia prezentul, starea paşnică şi prosperă a imperiului era resimţită din plin şi mărturisită pe faţă, atât de provinciali, cât şi de romani. Aceştia recunoşteau că adevăratele principii ale vieţii sociale, legile, agricultura şi ştiinţa se bucurau acum de o bază trainică, stabilită de puterea Romei; că sub influenţa favorabilă a acestei puteri, cei mai fioroşi barbari erau uniţi printr-o singură guvernare şi un limbaj comun. Ei afirmă că, odată cu progresul meşteşugurilor, specia umană se înmulţise în mod vizibil. Se ridică în slăvi spendoarea crescândă a oraşelor, aspectul frumos al ţării, cultivată şi împodobită ca o imensă grădină şi lunga sărbătoare a păcii, de care se bucurau atât ea popoare străine, cev uitaseră vechile lor duşmănii şi erau eliberate de grija unor primejdii viitoare.[152] Oricâte suspiciuni ridică tonul retoric şi declamator ce pare să precumpănească în aceste pasaje, esenţa lor este în perfect acord cu adevărul istoric.

Era greu ca ochii contemporanilor să descopere în mijlocul prosperităţii generale cauzele „latente ale decăderii şi descompunerii. Pacea-îndelungată şi guvernarea uniformă a romani ler a infiltrat o otravă lentă şi nebănuit à 111 centrele vitale ale imperiului. Minţile oamenilor au fost treptat aduse la acelaşi

151 Proporţia care era 1 Ia 10 şi 12 1/2, s-a urcat la 12 2/5, cursul legal al lui Constantin. Vezi Arbuthnot, Tabele de monezi antice.

152P rintre multe alte pasaje, vezi Plinius (Hist. Natur., III, 5), Aristides (De Urbe Roma) şi Tertuilian (De Anima, c. 30).

nivel, flacăra geniului s-a stins, şi chiar şi spiritul războinic a dispărut cu totul. Locuitorii Europei erau curajoşi şi robuşti. Spania, Gallia, Britannia şi Liliricum alimentau legiunile cu soldaţi excelenţi şi constituiau adevărata putere a monarhiei. Vitejia lor personală rămăsese aceeaşi, dar nu mai aveau acel curaj civic, pe care dragostea de independenţă, simţul onoarei naţionale, prezenţa pericolului şi obiceiul de a comanda îl ţin mereu viu. Acceptau legile şi guvernatorii care erau pe placul suveranului şi îşi încredinţau apărarea unei armate de mercenari. Urmaşii celor mai îndrăzneţi conducători ai lor se mulţumeau cu rangul de cetăţeni şi supuşi. Spiritele cele mai ambiţioase aspirau să-şi afle un loc la curtea sau sub stindardul împăratului…

Dragostea pentru litere, aproape identificată cu pacea şi ra finamentul, era la modă printre supuşii lui Hadrian şi ai Antoninilor, ei înşişi oameni învăţaţi şi dornici de noi cunoştinţe. Ea era răspândită pe toată întinderea imperiului. Triburile cele mai nordice de briţi dobândiseră gustul retoricii. Borner ca şi Vergiliu erau copiaţi şi studiaţi pe malurile Rinului şi ale Dunării; cele mai bogate recompense răsplăteau până şi cea mai slabă pâlpâire de talent literar.[153] Fizica şi astronomia erau cultivate cu succes de către greci. Observaţiile lui Ptolemeu şi scrierile lui Galenus erau studiate de către cei care le-au perfecţionat descoperirile şi le-au corectat erorile; dar dacă îl exceptăm pe inimitabilul Lucian, aceste vremuri de indolenţă au trecut fără à fi produs un singur

153 Herodes Atticus i-a dat sofistului Polemon cam trei mii' de lire pentru trei discursuri. Philostrat, I., p. 558 (Vita Herodes, cap. 7). Antoninii au fondat la Atena o şcoală în care profesorii d-e gramatică, retorică, politică şi filosofică din cele patru mari şcoli erau plăţi cu bani publici pentru instruirea tineretului. Salariul unui filozof era de zece mii de drahme, între trei şi patru mii de lire anual. Aşezăminte similare au fost create şi în alte mari oraşe alo Imperiului. Lucian, in Eunuchtom. II, p. 353, edit. Reitz; Philostrat. II; p. 506; Hist. August p.j 21; Dio Cassius L XXI, 1105. Chiar Iuvenal, intr-o satiră mohorîtă care îi trădează la fiecare rînd propria-i dezamăgire şi invidie, este totuşi obligat să spună : Tineri, împăratul vă priveşte şi vă, încurajează I Iar bunătatea sa nu caută decit un prilej ca să se’ manifeste J. (Guizot spune că Vespasiann a fost primul care a acordat salarii profesorilor. El a dat fiecărui profesor de retorică, greacă şi romana cîte o sută de sesterţi. Hadrian şi Antoninii, adaugă Wonck, deşi generoşi, au fost mai puţin darnici — O.S.)

scriitor original” sau care să fi strălucit în arta compunerii elegante. În şcoli predomina încă autoritatea lui Platon şi Aristotel, a lui Zeno şi Epicur, iar sistemele lor, transmise cu un respect orb de la o generaţie de discipoli la alta, zădărniceau orice încercare îndrăzneaţă de a afirma capacitatea minţii omeneşti, sau de a-i lărgi limitele. Creaţiile poeţilor şi oratorilor, în loc să aprindă o flacără proprie, inspirau numai imitaţii reci şi servile, sau dacă unii cutezau să se îndepărteze de aceste modele, se îndepărtau totodată de bunul simţ şi buna cuviinţă. Pentru a cunoaşte o renaştere literară, geniul european ar fi avut nevoie de vigoarea tinereasca a imaginaţiei după un lung repaus, de a vânt naţional şi o nouă religie, de o limbă şi o lume nouă. Dar provincialii Romei, pregătiţi de o educaţie uniformă, artificială şi străină, erau angajaţi într-o întrecere inegală cu acei îndrăzneţi clasici care, exprimând părerile lor originale în limba lor natală, ocupaseră de mult locul de onoare. Numele de poet era aproape uitat, cel de orator era uzurpat de sofişti. Un roi de critici, compilatori şi comentatori întunecau faţa culturii şi declinul geniului fu cur în d urmat de coruperea gustului.

Sublimul Longinus[154], care într-o perioadă ceva mai târzie, la curtea unei regine siriene, păstrează spiritul vechii Atene, observă şi deplânge degenerarea contemporanilor săi, oameni ce-şi înjoseau sentimentele, îşi slăbeau curajul şi îşi degradau talentele. „La fel, zicea el, cum unii prunci, ale căror membre copilăreşti au fost legate prea strâns, rămân pigmei, tot astfel minţile noastre fragede, încătuşate de superstiţiile şi obiceiurile unei aspre servituţi, nu sunt în stare să se dezvolte, sau să atingă acea mărime bine proporţionată, ce o admirăm la cei vechi, întrucât

154 Longi-n., De Sublime., c. 43, p. 229, edit. Toll. Şi aici putem spune, despre Longinus „exemplul său întăreşte toate legile sale·6. în loc să-şi exprime părerile cu o îndrăzneală virilă, elle insinuează cu cea mâi

aceştia, trăind sub un guvern popular, scriau cu aceeaşi libertate cu care acţionau.[155] Continuând metafora, am putea spune că această statură micşorată a omenirii scădea din zi în zi faţă de ceea ce fusese pe vremuri şi că lumea romană era într-adevăr populată de o rasă de pigmei, atunci când uriaşii fioroşi ai nordului o invadară şi înlocuiră acea generaţie slăbănoagă. Ei restaurară spiritul bărbătesc al libertăţii şi după trecerea a zece veacuri, libertatea deveni ruda fericită a bunului gust şi a ştiinţei.

Capitolul III

DESPRE STRUCTURA IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

*... Spre a rezuma în câteva cuvinte sistemul de guvernare imperial, aşa cum fusese instituit de August şi menţinut de acei împăraţi care înţelegeau interesul lor şi al poporului, l-am putea defini ca o monarhie absolută având formele exterioare ale unei republici. Stăpânii lumii romane îşi învălui au tronul în întuneric, îşi ascundeau puterea nelimitată şi se pretindeau cu umilinţă a fi împuterniciţii Senatului; ei executau decretele supreme ale acestuia şi li se supuneauΛ Aspectul curţii imperiale corespundea formelor administraţiei. Împăraţii, dacă-i exceptăm pe tiranii a căror nebunie capricioasă viola orice lege a naturii şi a decenţei, dispreţul au acel fast şi ceremonial care îi putea ofensa pe concetăţenii lor, fără a spori cu nimic puterea lor reală. În toate împrejurările vieţii ei pretindeau că se confundă cu supuşii lor şi

---

155m are prudenţă, le pune în gura unui prieten, şi în măsura în care ne putem da seama dintr-un text corupt, se preface că le combate. (Se crede astăzi că autorul tratatului Despre Sublim este un retor puţin cunoscut din veacul întîi al erei noastre, n.c.) (Dionysios Cassius Longinus căruia i se atribuia pînă nu de mult tratatul Despre sublim a fost un filozof şi retor din sec. III e.n. care a scris numeroase opere. A fost sfetnicul cel mai de seamă al Zenobiei (n.t.).

menţineau cu ei legături de la egal la egal, atât în relaţiile sociale cât şi cu prilejul distracţiilor. Îmbrăcămintea, palatul, masa lor se potriveau întocmai rangului unui senator avut. Anturajul lor, oricât, de numeros şi splendid ar fi fost, era în întregime alcătuit din sclavii de casă şi din liber şi,[156] August sau Traian ar fi roşit să întrebuinţeze pe cel mai modest dintre romani la acele treburi mărunte care în gospodăria şi iatacul unui senior oarecare sunt astăzi solicitate cu atât a entuziasm de cei mai falnici nobili ai Britanniei.

Zeificarea lor[157] este singurul caz în care împăraţii romani s-au îndepărtat de obişnuita lor prudenţă şi modestie. Grecii dim Asia au fost primii care au născocit, iar urmaşii lui Alexandru, primii asupra cărora s-a revărsat această adulare servilă şi lipsită de evlavie. De la regi ea a trecut cu uşurinţă la guvernatorii din Asia, iar magistraţii romani au fost adesea adoraţi ca zeităţi provinciale, cu toată pompa dată de altare şi temple, serbări şi sacrificii.[158] Era firesc ea împăraţii să nu refuze ceea ce proconsulii acceptaseră; onorurile divine, pe care atât unii cât şi alţii le primeau din partea provinciilor, dovedeau mai degrabă despotismul decât servilismul Romei. Dar cuceritorii imitară curând în arta linguşirii popoarele învinse; spirit autoritar, primul Caesar consimţi prea uşor să ocupe, încă din timpul vieţii, un loc printre zeităţile tutelare ale Romei. Temperamentul mai blând al succesorului său respinse ambiţia aceasta atât de primejdioasă; ea nu mai învie niciodată după aceea, în afară de zilele în care s-a dez Mnţuit nebunia lui Caligula şi în epoca lui Domiţian. August îngădui într-adevăr câtorva oraşe provinciale să ridice temple în

156 Un principe slab va fi întotdeauna condus de slujitorii săi. Puterea sclavilor stîrnea ruşinea romanilor ; Senatul făcea curte unui Pallas sau unul Narcissus.

157 Tratatul lui Vandale, De Cansecratione Principum. Ar fi mai uşor pentru mine să copiez decît să veril'ic citatele acestui învăţat olandez.

158 Disertaţia abatelui Mongault în primul volum din VAcademic des Inscriptions.

onoarea sa, cu condiţia să asocieze slăvirea Romei la aceea a suveranului. A tolerat romanilor ca indivizi superstiţia, al cărei obiect putea îi chiar el[159], dar s-a mulţumit ca Senatul şi poporul să-l cinstească doar ca om; cu toată înţelepciunea, el a lăsat pe seama succesorului său grija zeificării: sale publice. S-a încetăţenit astfel în chip neabătut obiceiul ca, la moartea – fiecărui împărat, care nu trăise sau murise ca un tiran, acesta să fie aşezat, printr-un decret solemn al Senatului, în rândul zeilor; şi ceremonia apoteozei avea loc odată cu cea a funeraliilor sale.[160] Adepţii politeismului, îngăduitori în esenţă, primeau doar cu un foarte uşor murmur această profanare legală şi, s-ar părea, necugetată, atât de incompatibilă cu stricteţea principiilor noastre de astăzi. Dar ea era privii a nu ca o instituţie a religiei, ci a politicii. Am insulta virtuţile Antoninilor, dacă le-am compara cu viciile lui Hercule sau lupiter. Chiar caracterul lui Caesar sau al lui August era cu – mult superior celor ale zeităţilor populare. Dar ei au avut nenorocul să trăiască în timpuri mai luminate şi hotărârile ca şi faptele lor erau prea exact înregistrate pentru a le permite acel amestec de fabulaţie şi mister, cerut de devoţiunea vulgului. De îndată ce divinitatea lor a fost stabilită prin lege, ea s-a cufundat în uitare, fără a contribui nici la propria lor faimă, nici la acea a împăraţilor care le-au succedat.

Prezentând sistemul de guvernare imperial am menţionat adesea pe dibaciul său fondator sub bine cunoscutu-i titlu de August, care totuşi nu i-a fost conferit decât după ce edificiul era aproape ridicat. El îşi trăgea numele obscur de Octavian de la o modestă familie din micul oraş Aricia. De altfel numele său era pătat de sângele victimelor proscrierii şi Octavian era dornic, dacă

---

159 (Vezi Seneca, satira Apokolokyntosis *— O.S.).

160 Cicero in PhilippicI, 6; Iulian in Caesaribus. Şi va jura Roma în templele zeilor pe umbre spune indignat Lucan, dar esîo* & indignare mai mult patriotică decît cucernică.

i-ar fi fost eu putinţă, să şteargă orice amintire a vieţii sale de până atunci. Numele ilustru de Caesar îl preluase ca fiu adoptiv al dictatorului; dar el avea prea mult bun simţ pentru a nădăjdui să fie confundat, sau a dori să fie asemuit cu acel om extraordinar. Pentru ca reprezentantul puterii romane să fie investit cu o mai mare demnitate, Senatul propuse o nouă denumire; şi după o discuţie foarte serioasă fu aleasă, dintre multe altele, aceea de *Augustus*, ca exprimând cel mai bine caracterul paşnic şi cucernic pe care acest conducător îl vădea în mod neabătut.[161] *Augustus* era, aşadar, o distincţie personală, *Caesar*, una de familie. Prima ar fi trebuit să înceteze odată cu dispariţia principelui căruia i se acordase; şi deşi a doua s-a extins prin adopţiune şi legătură pe linie feminină, Nero era ultimul principe care putea ridica vreo pretenţie ereditară la onorurile descendenţei iuliene. Dar la vremea morţii sale, devenise un obicei ca ambele denumiri ale demnităţii imperiale, să formeze un tot inseparabil şi un lung şir de împăraţi – romani, greci, franci şi germani – care s-au succedat de la căderea republicii până în timpurile noastre, le-au păstrat ca atare. S-a introdus însă curând o distincţie. Titlul sacru de *Augustus* era întotdeauna rezervat monarhului, pe când numele *de Caesar* era acordat mai degrabă asociaţilor la tron; cel puţin din timpul domniei lui Hadrian, aceasta era denumirea persoanei ou rangul al doilea în sfat, considerată ca moştenitor prezumtiv al imperiului.[162]

Duiosul respect al lui August pentru o constituţie liberă, pe care chiar el o distrusese, poate fi explicat numai prin studierea

---

161 Dio Cassius, III, p. 710 cu interesantele adnotări ale lui E ei mar.

162 (Wenck spune că prinţii care prin naştere sau adopţiune aparţineau familiei Caesarilor, au luat numele de Caesar. După moartea lui Nero, acest 'nume desemna chiar demnitatea imperială, iar mai tîrziu pe succesorul la tron numit. Momentul în care a început să fie folosit în acest din urmă sens nu poate fi stabilit cu certitudine* Este probabil că Aelius Verus a fost primul care a purtat denumirea de Caesar, cînd a fost adoptat de Hadrian — O.S.)

atentă a caracterului acestui tiran subtil. Un cap limpede, o inimă lipsită de sentimentalism şi o tendinţă spre laşitate îl împinseseră la vârsta de nouăsprezece ani să adopte masca ipocriziei, pe care n-o mai lepădă niciodată. Cu aceeaşi mină, şi probabil în aceeaşi stare de spirit, el semnă proscrierea lui Cicero şi graţierea lui Cinna. Virtuţile şi chiar viciile şale erau artificiale şi reflectau diversele lui interese; el a fost, mai întâi, inamicul, şi pe urmă părintele lumii romane.[163] Când a schiţat sistemul dibaci al autorităţii imperiale, moderaţia sa era inspirată de teamă. Dorea să înşele poporul printr-o aparentă libertate civilă şi armatele printr-o aparentă guvernare civilă.

I. Moartea lui Caesar o avea veşnic în faţa ochilor. Generos, acordase bogăţii şi onoruri partizanilor acestuia, dar prietenii favoriţi ai unchiului, său se număraseră printre conspiratori. Fidelitatea legiunilor îi putea apăra autoritatea împotriva unei rebeliuni deschise, dar vigilenţa lor nu-i putea apăra persoana de pumnalul unui republican hotărât; simţea că romanii, care onorau memoria lui Brutus[164], ar aplauda pe cei ce ar imita virtutea acestuia. Caesar îşi atrăsese moartea atât prin faptul că-şi arătase în chip ostentativ puterea cât şi prin această putere însăşi. Consul sau tribun, el ar fi putut domni în pace. Titlul de rege îi înarmase pe romani împotriva sa, îi îmbie să-i ia viaţa. August îşi dădea seama că denumirile guvernează lumea; şi nu a fost înşelat în speranţa sa că Senatul şi poporul se vor supune sclaviei, cu condiţia să fie asiguraţi în mod respectuos că se mai bucurau de

163 Pe măsură ce Octavianus înainta la banchetul cezarilor, culoarea sa s-a schimbat precum a cameleonului; palidă ia început, apoi roşie, pe urmă neagră ; în ultima instanţă el a adoptat blinda nuanţă a veştmintelor lui Venus şi ale Graţiilor (Caesares, p. 309). Această imagine folosită de Iulian, în ingenioasa sa ficţiune, este justă şi eleganţă, dar cînd consideră această schimbare de caracter drept reală şi o atribuie puterii filozofiei, acordă prea multă cinste filozofiei şi lui OctavianV

164 Două secole după stabilirea monarhiei, împăratul Marcus Aurelius Antoninus recomandă caracterul lui Brutus drept model perfect de virtute romană.

vechea lor liberiate. Un Senat slab şi un popor moleşit, care se legăna eu plăcuta iluzie a libertăţii, au aprobat bucuros această măsură înşelătoare, atâta vreme cât a fost susţinută de virtutea, sau chiar de prudenţa succesorilor lui August. Nu principiul libertăţii, ci nevoia de a-şi apăra propria lor persoana i-a ridicat pe conspiratori împotriva lui Caligula, Nero şi Domiţian. Ei au atacat persoana tiranului fără a-şi îndrepta loviturile asupra autorităţii imperiale.

Există într-adevăr o împrejurare memorabilă când, după ce se arătase plin de răbdare timp de şaptezeci de ani, senatul a încercat fără rezultate să-şi redobândească drepturile de mult uitate. În timp ce tronul, era vacant după uciderea lui Caligula, consulii convocară adunarea în Capitoliu, condamnară memoria Gaes arilor, dădură parola „libertate” puţinelor cohorte care se strânseseră sub stindardul lor şi timp de patruzeci şi opt de ore, se comportară ca şefii independenţi ai unei comunităţi de popoare. Dar pe când ei discutau, garda pretoriană soluţionase lucrurile. Stupidul Claudiw, fratele lui Germanicus, se şi afla în tabăra lor, investit cu purpura imperială şi. Pregătit să-şi susţină alegerea cu armele. Visul de libertate se sfârşise şi Senatul se văzu cu groază sortit unei sclavii inevitabile. Părăsită de popor şi ameninţată de puterea militară, acea slabă adunare fu obligată să ratifice alegerea pretorienilor şi să accepte beneficiile unei amnistii, pe care Claudius avu prudenţa s-o ofere şi generozitatea s-o „respecte.[165]

II. Insolenţa armatelor îi inspiră lui August temeri şi mai îngrijorătoare. În disperarea lor, cetăţenii puteau doar să încerce ceea ce armata era oricând în stare să execute. Cât de precară era

165 Este regretabil că s-a pierdut acea parte a Anualelor lui Tacitus ;We,trata- despre această tranzacţie. Sîntem obligaţi să ne mulţumim c« zvonurile populare pe care le găsim la ţosephus şi cu datele lacunare oferite de Dio şi. Suetonius.

autoritatea sa asupra oamenilor pe care îi învăţase să violeze orice datorie socială! Le auzise strigătele de nemulţumire şi se temea de momentele mai calme, de reflexie. O revoltă, fusese cumpărată în schimbul unor recompense imense, dar o a doua revoltă putea să necesite recompense de două ori mai mari. Trupele arătau cel mai cald devotament faţă de casa Caesarului, dar sentimentele mulţimii sunt capricioase şi inconstante. August chemă în ajutorul său acele prejudecăţi romane care mai supravieţuiseră în minţile simple şi întări rigorile disciplinei prin sancţiunileprevăzute de legi; el interpuse maiestatea Senatului între împărat şi armată şi, în calitatea sa de prim magistrat al republicii[166], pretinse cu îndrăzneală ca armata să-i arate credinţă şi supunere.

Într-iin răstimp de două sute douăzeci de ani, – de la stabilirea acestui sistem meşteşugit şi până la moartea lui Commodus – pericolele inerente ale unui guvern militar fură în mare măsură evitate. Soldaţii au fost rar făcuţi să simtă în chip fatal propria lor putere şi slăbiciunea autorităţii civile, sentiment care înainte şi după aceea a fost cauza unor groaznice calamităţi. Caligula şi Demiţian fură asasinaţi în palatul lor de către proprii lor slujitori.[167] Convulsiunile care au îrămânţat Roma la moartea lui Caligula nu au depăşit zidurile cetăţii; în schimb, tot imperiul fu implicat în dezastrul lui Nero.

Într-un răstimp de optsprezece luni patru împăraţi pieriră de sabie, iar lumea romană fu zguduită de furia armatelor rivale. Exceptând această scurtă, dar violentă explozie de dezordine militară, cele două secole, de la August şi până la Commodus, trecură fără a fi pătate de sângele cetăţenilor şi tulburate de

166 August a restabilit vechea severitate a disciplinei. După războaiele civile el a încetat să-i numească cu afecţiune „camarazi4! şi le-a spus numai „soldaţi61 (Suetonius in Augustc. 25). Vezi folosirea Senatului de către Tiberiu, cînd s-au răsculat legiunile din Pannonia (Tacitus., Annal., I. (25),

167 (Caligula a pierit datorită unei conspiraţii formală de ofiţerii

revoluţii. Împăratul era ales de *autoritatea Senatului* şi cu *consimţământul soldaţilor*.[168] Legiunile respectară jurămintui lor de fidelitate şi e nevoie de o cercetare amănunţită a analelor romane pentru a descoperi trei rebeliuni minore, care toate au fost suprimate în câteva luni, şi fără a se recurge la hazardul unei bătălii.[169]

În monarhiile elective vacanţa tronului este un moment de mare pericol şi neajunsuri. Împăraţii romani, doritori să scutească legiunile de acel interval de nehotărâre şi de tentaţia unei alegeri ilegale, îl investeau pe succesorul lor desemnat eu o parte atât de mare din puterea reală, încât acesta să poată, după decesul lor, s-o preia integral, fără ca imperiul să-şi dea seama că se află în faţa unei schimbări de stăpân. Astfel, August, după ce toate speranţele sale cele mai dragi îi fuseseră spulberate în urma unor morţi premature, îşi puse nădejdea în Tiber iu; el obţinu pentru acest fiu adoptiv al său titlul de cenzor şi de tribun şi impuse o lege prin care viitorul împărat era investit cu o autoritate egală cu a sa asupra provinciilor şi armatelor.[170] În acelaşi fel subjugă Vespasian mintea generoasă a fiului său cel mai mare. Titus era adorat de legiunile răsăritene, care sub comanda sa desăvârşiseră de curând cucerirea Iudeei. Puterea lui era temută şi cum virtuţile îi erau întunecate de excesele tinereţii, o bănuială plutea asupra planurilor sale. În loc să-şi plece urechea H asemenea bănuieli nedemne, prudentul monarh îl asocie pe Titus la deplinele puteri ale demnităţii imperiale şi fiul recunoscător se arăta întotdeauna

168) Aceste cuvinte .par să fi fost limbajul constituţional. Vezi Tacitus Annal, XIII, 4.

169 Camillus Scribonianus a fost primul care s-a ridicat cu armele în Dalmaţia împotriva lui Claudius şi a fost părăsit de propriile trupe după cinci zile. Aî doilea a fost L. Antonius, care. s-a revoltat în Germania contra lui Domiţian, iar al treilea, Avidius Cassius, în timpul domniei lui Marcus Antonius. Ultimii doi au domnit doar cîteva luni şi au fost ucişi de proprii lor partizani. De remarcat că atît Camillus cit şi Cassius şi-au mascat ambiţiile sub intenţia de a restaura republica, o sarcină, spunea Cassius, special rezervată numelui şi familiei sale.

170 Velleius·' Paterculus., II, c. 121 ; Suetonius in Tiber., c. 2Θ,

umilul şi credinciosul colaborator al unui tată atât de indulgent.[171]

Bunul simţ al lui Vespasian îl făcu într-adevăr să adopte orice măsură care ar fi putut sancţiona această ridicare recentă şi precară. Un secol de credinţă faţă de numele şi familia cezarilor făcuseră ca jurământul militar şi fidelitatea trupelor să fie privite ca un lucru obişnuit; şi deşi această familie fusese continuată numai de ritul fictiv al adopţiunii, romanii încă respectau în persoana lui Nero pe nepotul lui Germanicus; şi pe succesorul în linie dreaptă a lui August. Nu fără repulsie şi remuşcări – fusese convinsă garda pretoriană să abandoneze cauza tiranului.[172] Căderea rapidă a lui Galba, Otho şi Vitelius învăţă armatele să-i considere pe împăraţi nişte creaţii ale voinţei lor, şi instrumente ale propriei lor dezordini. Originea lui Vespasian era lipsită de strălucire: bunicul său fusese un Simplu soldat, tatăl său un mic funcţionar fiscal[173]; numai meri» tele sale îl ridicaseră, la o vârstă înaintată, la rangul imperial; dar meritele sale erau mai mult utile decât strălucite, iar virtuţile sale erau întunecate de o economie strictă, ba chiar sordidă. Un atare domnitor înţelese că adevăratul său interes îi cerea să-şi asocieze la domnie un fiu cu o fire binevoitoare şi strălucite trăsături de caracter, care ar putea să abată atenţia publică de la originea lui obscură şi să-i îndrepte privirea spre gloria viitoare a casei Flavia. Sub blinda administraţie a lui Titus, lumea romană se bucură de o fericire trecătoare; iubit şi după moarte, memoria lui servi de pavăză fratelui său Domiţian, în pofida viciilor sale, timp de peste cincisprezece ani.

Nerv a acceptase nu demult purpura din mâinile asasinilor lui Domiţian, când îşi dădu seama că din pricina vârstei sale înaintate

171 Sueton. în Titus, c. 6; Plin, în prefaţa la Hist. Natur.

172 Această idee este adesea si puternic s’usţinută de Tacit, Hist» 1, 5, 16; II, 76.

173 împăratul Vespasian cu bunul său simţ obişnuit, rîdea de genea- logiştii care îi trăgeau familia de la Flavius, fondatorul oraşului Rea te (locul său natal) şi unul din tovarăşii lui Hercule. Sueton, V es- pasian) c. 12.

va fi neputincios să stăvilească dezordinile publice, care se înmulţiseră sub lunga tiranie a predecesorului său. Firea sa blindă era respectată de cei buni; dar romanii degeneraţi aveau nevoie de o personalitate mai viguroasă, care să instituie o justiţie în stare să-i îngrozească pe cei vinovaţi. Deşi avea destule rude, alegerea să se opri asupra unui străin. El îl adoptă pe Traian, pe atunci în vârstă de vreo patruzeci de ani, care comanda o puternică armată în Germania de jos şi; printr-un decret, al Senatului îl declară numaidecât colegul şi succesorul său ta, imperiu.[174] Este sincer de plâns faptul că relatările dezgustătoare ale crimelorşi nebuniilor lui Nero abundă, în timp ce suntem obligaţi să culegem faptele lui Traian din crâmpeiele vreunui rezumat sau din luminile îndoielnice ale unui panegiric. Există totuşi un panegiric care nu poate fi bănuit de linguşire. La peste două sute cincizeci de 8ni după moartea lui Traian, Senatul, îndrugând obişnuitele cuvinlări şi aclamaţii la înălţarea unui nou împărat, îi ură să depăşească în fericire pe August şi în virtute pe Traian/ Putem, crede cu uşurinţă că părintele ţării sale a ezitat să încredinţeze depline puteri persoanei atât de schimbătoare şi îndoielnice a rudei sale, Hadrian. În ultimele sale clipe, dibăcia împărătesei Plotina fie că reuşi să biruie nehotărârea lui Traian, fie că închipui o adopţiune fictivă[175], a cărei valabilitate nu putea fi contestată fără risc şi Hadrian fu acceptat în mocl paşnic, drept urmaşul său legal. Sub domnia lui, după cum am mai menţionat, imperiul înflori în pace şi prosperitate. El a încurajat artele, a reformat legile, a întărit disciplina militară şi a vizitat personal toate provinciile. Geniul său

---

174 Di o, LXVII T, p. 1121, Plinius cel Tînăr în Panegyric.

175 Dio (LXIX, p. 1249), bazîndu-se pe autoritatea tatălui său, care, ocupînd funcţia de guvernator al provinciei cînd a murit Traian, a'avut multe şanse de a controla această tranzacţie misterioasă, afirmă că totul a fost o ficţiune. Totuşi DodwelJ. (Praelect. Camden., XVII) susţine că Hadrian a fost desemnat cu certitudine la succesiunea imperiului în timpul vieţii Iui Traian.

atotcuprinzător şi activ îmbrăţişa la fel de bine ideile cele mai largi, ca şi cele mai mărunte detalii de politică civilă. Dar principalele trăsături ale firii şi caracterului său erau curiozitatea şi vanitatea. După cum, stăpânit de una sau de alta, urmărea diferite ţeluri, Hadrian era, rând pe rând, un excelent domnitor, un sofist ridicol sau un tiran gelos» Purtarea sa merita în genere laude pentru echitatea şi moderaţia de care dădea dovadă* totuşi, în primele zile ale domniei sale, osândi la moarte patru senatori consulari1, inamicii săi personali, dar oameni care fuseseră consideraţi că ar merita rangul imperial; iar neajunsurile unei boli dureroase îl făcură, în cele din urmă, morocănos şi crud. Senatul ezită dacă să-l numească zeu sau tiran, iar onorurile decretate în cinstea memoriei sale fură acordate graţie rugăminţilor piosului Antoninus*2

Capriciile lui Hadrian influenţară alegerea succesorului său. După ce gândul său se opri asupra mai multor candidaţi cu distinse merite, pe care îi stima şi-i ura, el îi adoptă, pe Aelius Verus, un nobil vesel şi senzual, de o neobişnuită frumuseţe. Dar pe când Hadrian se incinta de propriile sale aplauze şi de aclamaţiile soldaţilor, al căror consimţământ fusese asigurat printr-o donaţie imensă, noul caesar3. Fu smuls afecţiunii sale de o moarte prematură. Aelius Verus lăsă în urmă un singur fiu. Hadrian încredinţa băiatul recunoştinţei Antoninilor. El fu adoptat de Pius şi la întronarea lui Marcus fu investit cu o parte egală de putere stiver ană. Printre multele-i vicii, tânărul Verus poseda şi o virtute – un respect deosebit faţă de colegul său, pe care-l considera superior lui în înţelepciune şi căruia îi cedă cu bunăvoinţă grijile mai apăsătoare ale imperiului. Împăratul filosof ascunse nebu 1 Senatori caro exercitaseră cândva funcţia de consuli (n t.).

2 Dio, (LXX, p. 117:1); Aurelius Victor.

3 Pentru onorurile acordate lui Antinous, vezi Spanheim, *Commentaires sur les Césars de Julien*, p. 80.

Niile lui, deplânse moartea sa timpurie, şi aşternu un văl de decenţă asupra memoriei sale.

Pasiunea lui Hadrian odată satisfăcută, sau decepţionată, el hotărî să merite mulţumirile posterităţii, aşezând omul cel mai merituos pe tronul roman. Ochiul său ager descoperi cu uşurinţă un senator de vreo cincizeci de ani, cu o viaţă ireproşabilă, şi un tânăr de vreo şaptesprezece ani, care cu trecerea anilor promitea să dobândească toate virtuţile. Gel mai. În vârstă dintre aceştia iu declarat fiu şi succesor al lui Hadriancu condiţia ca el să-l adopte de îndată pe cel mai tânăr. Cei doi Antonim (căci despre ei este vorbă acum) guvernară lumea romană patruzeci şi doi de ani în acelaşi spirit neschimbat, de – înţelepciune şi virtute. Deşi Pius avea doi fii[176], el a pus totuşi binele Romei mai presus decât interesul familiei sale; a dat-o pe fiica sa Faustina în căsătorie tânărului Marcus şi a obţinut pentru el de la Senat puterile de tribun şi proconsul; cu un nobil dispreţ, sau mai degrabă neştiind ce-i gelozia, l-a asociat pe acesta la toate treburile guvernării. Pe de altă parte, Marcus îşi onoră binefăcătorul, îl iubi ca pe o rudă şi-l ascultă ca pe suveranul lui[177], iar după ce se stinse, puse la temelia propriei lui administraţii exemplul şi maximele predecesorului său. Domniile lor unite sunt, poate, singura perioadă din istorie în care fericirea unui mare popor a fost unicul scop al guvernării.

Titus Antoninus Pius a fost pe drept numit un al doilea Numa. Aceeaşi dragoste pentru religie, dreptate şi pace era cea mai de

---

176 Fără ajutorai medaliilor şi inscripţiilor nu am cunoaşte acest fapt care face cinste memoriei lui Pius.

177 în cursul celor douăzeci şi trei de ani ai domniei sale, Marcus a lipsit numai două nopţi din palat şi chiar aceste absenţe au fost la date diferite. Hist. August,, p. 25,

seamă caracteristică a ambilor împăraţi, dar situaţia celui de ăl doilea deschidea un câmp mult mai vast pentru exercitarea acestor virtuţi. Numa putea doar să împiedice câteva sate învecinate să-şi jefuiască reciproc recoltele pe când Antonius instaura ordinea şi liniştea peste cea mai mare parte a lumii. Anii săi de domnie se înscriu în analele timpului prin faptul că nu au furnizat decât foarte puţine date hronicului ce consemnează crimele, nebuniile şi nenorocirile omenirii, înşiruire care adesea aproape se confundă cu istoria. În viaţa particulară era nu numai un om amabil, dar şi un om bun. Vanitatea şi falsul erau străine virtuţii sale înnăscute. Se bucura cu cumpătare de avantajele situaţiei lui şi de plăcerile nevinovate ale societăţii[178]; caracterul său egal şi prietenos vădea bunătatea-i sufletească.

Virtutea lui Marcus Aurelius Antoninus era mai aspră şi mai activă.[179] Era rodul bine meritat al multor conferinţe savante, urmarea tot atâtor lecturi sârguincioase şi a numeroase meditaţii nocturne. La vârsta de doisprezece ani el îmbrăţişă sistemul rigid al stoicilor, care îl învăţ ară să-şi supună trupul minţii şi pasiunile raţiunii, să considere virtutea ca singurul bun, viciul ca singurul rău, iar toate obiectele exterioare ca lucruri indiferente.[180] Meditaţiile lui Marcus Aurelius, compuse în tumultul unui lagăr ostăşesc, nu şi-au pierdut valoarea nici astăzi, iar pe vremea sa, împăratul consimţea chiar să dea lecţii de filosofie într-un cadru

---

178 Era mare amator de teatru şi nu era insensibil La farmecele

sexului slab; Marcus Antoninus, I, 16, Hist. Augustp. 20 21;
Iulian in Caesar.

179 Duşmanii lui Marcus l-au acuzat d.e ipocrizie şi de lipsa acelei simplităţi care îl distingea pe Pius, ba chiar pe Verus, (Hist. August., 6, 34). Această bănuială, cît ar fi ea de nedreaptă, poate să explice aplauzele acordate calităţilor sale personale, mai apreciate decît virtuţile sale sociale. Chiar şl Marcus Antoninus a fost socotit ipocrit, însă nici cel mai înrăit sceptic n-a insinuat vreodată că Caesar ar putea fi un tas, sau Tiberius un nebun. Spiritul şi curajul sînt calităţi mai uşor de verificat decît omenia sau dragostea de dreptate.

180T acit a caracterizat în cîteva cuvinte principiile porticului : Priscus i~a urmat pe acei filozofi care socotesc că cinstea e singurul bine, răul numai o necesitate, iar puterea, nobleţea şi celelalte care nu ţin de suflet — nici bune nici rele. Tacitus, Hist,, IV, 5.

mai larg decât era, poate, potrivit pentru modestia unui înţelept sau demnitatea ranguliii său.1 Dar viaţa sa a fost cel mai nobil comentar al preceptelor lui Zenon, 2 Era sever cu el însuşi, indulgent cu defectele altora, drept-şi de folos întregii omeniri. Regretă că Avidius Cassius, care a stârnit o rebeliune în Siria şi apoi şi-a luat singur viaţa, i-a răpit plăcerea de a converti un inamic într-un prieten şi justifică acest sentiment, moderând zelul cu care Senatul îi urmărea pe partizanii trădătorului.3 Ura războiul ca pe o dezonoare şi un flagel al naturii umane; dar când nevoia unei drepte apărări îi ceru să ia armele, el îşi primejdui fără şovăire viaţa, în timpul a opt campanii de iarnă pe malurile îngheţate ale Dunării, iar asprimile acestora se dovediră în cele din urmă fatale pentru constituţia sa puţin robustă. Posteritatea recunoscătoare i-a onorat memoria şi la peste un secol după moartea sa, mulţi erau aceia care păstrau imaginea lui Marcus Aurelius Antoninus prinţre reprezentările zeilor casnici.3…

1 înainte de a porni în cea de a dona expediţie contra germanilor el a ţinut cursuri 4e filosofie romanilor tinrp de trei zile. Mai facile acelaşi lucru în unele oraşe din Grecia şi Asia. *Hist, August*, în

Ctissio, e. 3… a – I n

2 Dio, LXXI (e. 23), p. 1190; *Iâist. August*, în *And. Cassio*

(o. 8).

— Hiat. August, în Mare. Antonin., e. 18»

Capitolul IV

CRUZIMEA, NEBUNIILE ŞI ASASINAREA LUI COMMODUS. ALEGEREA LUI PERTINAX. ÎNCERCAREA

ACESTUIA DE A REFORMA STATUL. ASASINAREA LUI DE CĂTRE GĂRZILE PRETORIENE

Bliniteţea lui Marcus Aurelius, pe care rigida disciplină a stoicilor n-a putut-o dezrădăcina, este cea mai plăcută trăsătură a sa şi totodată singura parte imperfectă a caracterului său. Dotat cu o rară capacitate de înţelegere a lucrurilor, era adesea indus în eroare de bunătatea credulă a inimii. Cei abili, care studiază pasiunile principilor în timp ce şi le ascund pe ale lor, se apropiară de persoana*6a, simulând o filosofică cucernicie şi dobândiră astfel bogăţii şi onoruri, sub cuvânt că le dispreţuiesc.[181] Nemărginita lui indulgenţă faţă de fratele[182], soţia şi fiul său, depăşeau limitele virtuţii personale; ea dbveni o sfidare publică prin exemplul şi consecinţele ei.

Faustina, fiica lui Pius şi soţia lui Marcus, era celebră atât prin aventurile, cât şi prin frumuseţea ei. Simplitatea gravă a filosofului nu era în măsură să ţină în frâu uşurinţa ei capricioasă, ori să stăvilească pasiunea ei năvalnică* mereu dornică de schimbări, care adesea descoperea merite personale la oamenii cei mai josnici. Cupidonul celor vechi era în general o zeitate foarte senzuală şi amorurile unei împărăteşe, care cer din partea ei cele mai directe avansuri, sunt rareori susceptibile de multă delicateţe sentimentală. Marcus Aurelius era singurul om din imperiu care părea ca nu cunoaşte, sau nu se sinchiseşte de destrăbălarea Faust inei, iar, prejudecăţile epocii, aşa cum se întâmplă întotdeauna, aruncau oarecare oprobiu asupra soţului înşelat. El promovă pe câţiva dintre iubiţii ei în funcţii ce aduceau onoruri şi profit[183]; în

---

181 Vezi plîngerile lui Avidius Cassius, Hist. August., p. 45. Acestea sînt intr-adevăr plîngerile unei clici, dar chiar şi o clică mai '.curînd exagerează decît să inventeze.

182 (Fratele său era Lucius Verus, fratele său prin adopţiune O.S.).

183 Hist. August., p. 34.

timpul celor treizeci de ani de căsătorie, îi dovedi neabătut cea mai duioasă încredere şi cel mai profund respect, care rămase acelaşi şi după moartea ei. În *Meditaţiile* sale, el mulţumeşte zeilor care îi dăruiseră o soţie atât de fidelă, binevoitoare şi cu o purtare neprihănită. Răspunzând dorinţei sincere a împăratului, senatul, linguşitor, o declară zeiţă. În templele ei Faustina era reprezentată cu atributele Iunonei, ale lui Venus şi ale lui Ger es şi s-a hotărât prin decret ca în ziua morţii ei tineretul de ambele sexe să-şi aducă omagiul la altarul castei lor patroane.[184]

Viciile, monstruoase ale fiului au umbrit virtutea fără pată a părintelui. I s-a reproşat lui Marcus Aurelius că dragostea lui părtinitoare pentru un fiu nemernic l-a făcut să sacrifice fericirea a milioane de oameni şi că şi-a ales un succesor din propria sa familie, în loc să-l aleagă din toată republica. Totuşi, nici grijuliul părinte şi nici acei oameni virtuoşi şi învăţaţi, pe care el îi chemă într-ajutor, nu au neglijat nimic din ceea ce ar fi putut să dea un orizont mai larg minţii strâmte a tânărului Commodus, să-l dezbare de viciile ce se arătau din ce în ce mai mult şi să-l facă demn de tronul căruia îi era menit. Dar învăţătura are arareori urmările dorite, în Afară de acele cazuri fericite, când aproape că nu e nevoie de ea. Lecţia plicticoasă a unui filosof grav era uitată într-o clipă la şoapta unui favorit destrăbălat. Marcus Aurelius însuşi nimici roadele acestei educaţii pline de râvnă, căci, atunci când fiul atinse vârsta de paisprezece sau cincisprezece ani, 11 ridică în rang, acordându-i o deplină participare la conducerea imperiului. N-a mai trăit decât patru ani după aceea; dar a trăit destul spre a se căi de o măsură pripită, care l-a făcut pe impetuosul tânăr să depăşească limitele raţiunii şi autorităţii sale.

---

184 Dio Cassius, LXXI, p. 1195; Hist. August., p, 33. Spanheim, Commentaires sur les Césars de Julien, p. 289r Zeificarea Faustinei este singura slăbiciune pe care critica lui Iulian a fost în stare s-o descopere în caracterul desăvîrşit al lui Marcus,

Cele mai multe crime ce tulbură pacea internă a societăţii se datoresc restricţiilor, pe care legile necesare dar inechitabile ale proprietăţii le-au impus poftelor omenirii, limitând numai la câţiva posesiunea acelor obiecte râvnite de mulţi alţii. Dintre toate pasiunile şi poftele noastre, setea de putere este prin natura ei cea mai aprigă şi cea mai antisocială, deoarece fala unui singur om cere supunerea întregii mulţimi. În tumultul discordiei civile, legile societăţii îşi pierd puterea şi sunt rareori înlocuite cu cele ale omeniei. Focul disputei, mândria victoriei, disperarea la gândul insuccesului, amintirea injuriilor trecute şi teama de pericolele viitoare, toate nu fac decât să înflăcăreze mintea şi să reducă la tăcere glasul milei. Aceste motive pătează fiece pagină a istoriei cu sângele cetăţenilor, dar ele nu pot explica cruzimile nejustiâicate ale lui Commodus, care nu mai avea ce să-şi dorească şi se putea bucura nestingherit de tot ce dobândise. Prea iubitul fiu al lui Marcus Aurelius îi urmă tatălui său (180 e.n.), în mijlocul aclamaţiilor Senatului şi armatelor; la urcarea sa pe tron fericitul tânăr, nu văzu în juru-i nici rivali de îndepărtat, nici duşmani de pedepsit. În această senină şi înaltă poziţie era desigur firesc să prefere ca oamenii să-i iubească, nu să-l urască şi să aspire mai degrabă spre blinda glorie a celor cinci predecesori ai săi, decât spre soarta infamantă a lui Nero şi Domiţian.

Totuşi, Commodus nu era, aşa cum a fost înfăţişat, un tigru născut cu o sete nesăţioasă de sânge omenesc şi capabil, din fragedă copilărie, de faptele cele Mai sălbatice.[185] Natura îl zămislise cu un caracter mai mult slab decât ticălos. Simplitatea şi timiditatea sa îl făceau sclavul celor din jur, care treptat îi corupseră mintea. Cruzimea, care la început îi fusese sugerată de alţii, degenera în obicei şi în cele din urmă deveni pasiunea

185 Hist. August., p. 46.

dominantă a sufletului său.[186]

La moartea lui Marcus Aurelius, Commodus se Pomeni având pe umeri comanda unei mari armate şi un război greu cu quazii şi marcomanii.[187] Tinerii servili şi destrăbălaţi, pe care Marcus Aurelius îi îndepărtase, îşi recăpătară eurind situaţia şi influenţa pe lângă noul împărat. Ei exagerară neajunsurile şi pericolele unei campanii în ţările de dincolo, de Dunăre şi îl asigurară pe indolentul suveran că teroarea inspirată de numele său şi de armatele locotenenţilor săi, ea şi nimic altceva va face ca barbarii înfricoşaţi să fie cu totul nimiciţi şi le va impune condiţii mai avantajoase pentru imperiu decât orice cucerire. Apelând cu dibăcie la ceea ce simţurile îl făceau să râvneasca, ei comparară liniştea, splendoarea, plăcerile rafinate ale Romei, eu tumultul unui lagăr panonie, care i-ar fi răpit tot timpul liber, lipsindu-l în acelaşi timp de luxul cu care era obişnuit.[188] Commodus ascultă de sfatul plăcut; dar în timp ce şovăia între propriile sale înclinaţii şi teama pe care tot o mai simţea faţă de sfetnicii tatălui său, vara trecu pe nesimţite şi intrarea sa triumfală în Capitală fu amânată până la toamnă. Graţioasa sa persoană[189], dibăcia sa plăcuta poporului şi virtuţile sale imaginare îi atraseră simpatia publica; pacea onorabilă pe care le-o acordase de curinei barbarilor bucură pe toată lumea[190]; nerăbdarea lui de a revedea Roma fu pusă cu afecţiune pe seama dragostei saâè de ţară şi, ou acea indulgenţă care trebuie acordată unui principe de nouăsprezece ani, se trecu peste distracţiile sale destrăbălate.

186 Dio Cassius, LXXII, p. 1203.

187? După Tckullian (Apologia 2$) Marcus a murit la Birmium. Dar aşezarea Vmdohonei, sau Yienei, unde arabii Victori ii situează moartea se potriveşte mai bine cu operaţiile războiului împotriva marc orna - ni lor şi quazilor. (Marcomanii şi quazii erau două popoare barbare, de origină germanică, care năvăliseră în Europa centrală, venind din, stepa eurasiaiică (n.t.).

188 Herodian,, I, p. 12.

189 Herodian, î, p. 16.

190 Bucuria generală e bine descrisă (pe baza medaliilor şi a istoricilor) de Wotton, Hist, of Home, p. 192, 193.

În timpul primilor trei ani ai domniei sale, forma şi chiar spiritul vechii administraţii fură menţinute de către acei sfetnici credincioşi, cărorq. Marcus Aurelius le ceruse să-l sprijine pe fiul său; faţă de, cunoştinţele şi integritatea acestora Commodus mai păstra încă, deşi în silă, o oarecare stimă. Tânărul principe şi destrăbălaţii săi favoriţi huzureau, ce-l drept, în toată libertatea ce le-o dădea puterea suprema; dar – inimile sale nu erau încă pătate de sânge; dimpotrivă, el vădise chiar sentimente generoase, care, cu timpul ar fi făcut din el un om de o temeinică virtute.[191] Un incident fatal hotărî caracterul său schimbător.

Într-o seară, pe când împăratul se întorcea la palat printr-un portic întunecos şi strâmt al amfiteatrului[192], un asasin, care-i pândea trecerea, se repezi asupra lui cu sabia trasa, strigând: „Senatul îţi trimite aceasta”. Ameninţarea preveni fapta. Asasinul fu înşfăcat de gărzi şi îi destăinui îndată pe autorii conspiraţiei. Ea fusese pusă la cale nu în ţară, ci chiar între zidurile palatului. Lucillia, sora împăratului şi văduva lui Lucius Verus, era nemulţumită fiindcă nu mai juca decât un rol secundar şi o pizmuia pe împărăteasa domnitoare; ea x pusese arma în mâna ce trebuia să curme viaţa fratelui ei. Nu se încumetase să-i dezvăluie aceste uneltiri soţului ei de-al doilea, Claudius pompeianus, un senator cu deosebite merite şi de o loialitate neabătută, dar printre numeroşii ei iubiţi (căci imita purtarea Faustinei), găsi oameni cu situaţii disperate şi ambiţii sălbatice, gata să-i satisfacă şi pasiunile mai violente, pe lângă cele mai tandre. Conspiratorii cunoseură rigorile justiţiei şi principesa părăsită de toţi fu pedepsită mai întâi cu exilul şi apoi cu moartea.[193]

---

191 Manilius, secretarul confidenţial, al lui Avidius Cassius a fost descoperit după ce stătuse ascuns cîţiva ani. împăratul a potolit în mod nobil neliniştea generală, refuzînd să-l vadă şi arzînd hîrtiile lui fără a le deschide. Dio Cassius, LXXII, p. 1.200.

192M aîfei, Degli Amphiţeatri, p. 126,

193 Dio, LXXII., p. 1205; Herodian, I, p.' 16; Mist. Augusts p. 46.

Dar cuvintele asasinului se împlântară adânc în mintea, lui Commodus; de aci înainte avea să simtă întotdeauna teamă şi ură faţă de întregul corp al Senatului. Pe acei de care se temuse ca miniştri inoportuni, îi spspecta acum ca inamici ascunşi. Delatorii, o tagmă fără perspective şi aproape dispărută sub domniile precedente, ajunseră din nou demni de temut, de îndată ce descoperiră că împăratul dorea să descopere ostilitate şi trădare în Senat. Acea adunare, pe care Marcus Aurelius o considerase întotdeauna ca marele consiliu al poporului, era compusă din cei mai distinşi romani şi distincţia de orice fel deveni în curând o trăsătură criminală. Faptul că cineva poseda avere stimula zelul informatorilor; *o* virtute aspră era considerată o critică tacită a neregulilor lui Commodus; servicii însemnate aduse ţării implicau o periculoasă superioritate de merite, iar dacă tatăl său îşi arătase prietenia faţă de cineva, acesta putea fi întotdeauna sigur de aversiunea fiului. Suspiciunea era echivalentă cu dovada, judecata cu condamnarea. Execuţia unui senator însemnat era însoţită de moartea tuturor acelora care ar fi putut deplânge sau răzbuna moartea sa; şi odată ce Commodus gustase sânge omenesc, el deveni incapabil de milă ori remuşcare.

Dintre aceste victime nevinovate ale tiraniei, niciuna nu trezi mai multă jale ca cei doi fraţi din familia Quintiâiana, Maximus şi Gondianus; dragostea lor frăţească le-a salvat numele de uitare şi le-a făcut memoria iubită de posteritate. Studiile şi îndeletnicirea lor, ţelurile şi plăcerile lor erau aceleaşi. Beneficiind de o mare avere ei nu acceptaseră niciodată ideia de a-şi separa interesele băneşti. Mai există şi astăzi unele fragmente ale unui tratat pe care l-au compus împreună şi ori de câte ori îşi propuneau să înfăptuiască ceva era clar” că amândouă fiinţele lor erau animate de aceleaşi sentimente. Antoninii le apreciau virtuţile şi erau

încântaţi de unirea lor; ei îi ridicară în acelaşi an la rangul de consuli, iar mai târziu Marcus Aurelius încredinţă grijii lor comune administrarea civilă a Greciei şi o însemnată comandă militară; în această funcţie obţinură o victorie remarcabilă asupra Germanilor. Amabila cruzime a lui Commodus îi uni în moarte,[194]

Furia tiranului, după ce vărsase cel mai nobil sânge al Senatului, se întoarse în cele din urmă împotriva aceluia care era principalul instrument al cruzimii sale. Cufundat în sânge şi desfrăbălare, Commodus îi încredinţase amănuntele treburilor publice lui Perennis, un ministru servil şi ambiţios, dar înzestrat cu o mare vigoare şi dibăcie, care îşi obţinuse funcţia prin uciderea predecesorului său. Extorsiunile şi averile însuşite la moartea nobililor pe care în setea sa de bani îi sacrificase, îl făcuseră pe Commodus stăpân peste un tezaur imens. Garda pretoriană se afla sub directa sa comanda; iar fiul său, care-şi descoperise de timpuriu geniul militar, era în fruntea legiunilor ilirice. Perennis aspira la imperiu, sau, ceea ce în ochii lui Commodus însemna o crimă asemănă-l toare, ar fi putut aspira, dacă n-ar fi fost împiedicat, surprins şi ucis (186 e.n.). Căderea unui ministru este un incident ce nu prezintă prea mare importanţă în istoria generală a imperiului, dar de astă dată dizgraţia fu grăbită printr-o împrejurare ieşită din comun, care dovedi cât de mult slăbise disciplina în rândul armatei. Legiunile din Britannia, nemulţumite de administraţia lui Perennis, alcătuiseră o delegaţie de o mie cinci sute de oameni pe care-i aleseseră şi le dăduseră instrucţiuni să meargă la Roma şi să-şi depună jalbele în faţa împăratului. Aceşti petiţionari militari, prin propria lor comportare hot ărâtă, înflăcărară diviziile de gardă; exagerând puterea armatei din

194 într-o notă la Istoria augustă, p. 96, Gasaubon a adunat-o serie de detalii asupra acestor fraţi celebri.

Britannia şi răscolind temerile lui Commodus, ei cerură şi obţinură moartea ministrului, singura măsură ce le putea satisface doleanţele.[195] Această revendicare a unei armate îndepărtate şi descoperirea de către ea a slăbiciunii guvernului a fost prevestirea sigură a celor mai gr o a znie e convulsiuni.

Curând după aceasta, o nouă dezordine dezvălui incapacitatea administraţiei publice; tulburările se isc ară datorită unor fapte cât se poate de mărunte. Un curent de dezertări începu să bântuie în rândul armatei şi dezertorii, în loc să se pună la adăpost prin fugă sau ascunzându-se, împănau drumul în ire. Maternus, un simplu soldat, de o îndrăzneală şi un curaj ce depăşeau starea sa, strânse aceste bande tâlhăreşti într-o mică armată, deschise puşcăriile, invită sclavii să-şi revendice libertatea şi jefui nepedepsit oraşele bogate şi lipsite de apărare ale Galliei şi Spaniei. Guvernatorii provinciilor care se mulţumiseră multă vreme să privească fără a interveni, ba poate chiar să fie părtaşi la prădăciunile sale, iviră în cele clin urma treziţi din indolenţa lor de ordinele ameninţătoare ale împăratului. Maternus îşi dădu seama că era împresurat şi prevăzu că va fi copleşit. Un ultim efort disperat era singura lui posibilitate de scăpare. El ordonă tovarăşilor săi să se împrăştie, să treacă Alpii în grupuri mici şi deghizaţi şi să se adune la Roma în timpul dezmăţului prilejuit de festivalul Cibelei2. Să-l ucizi pe Commodus şi să ocupi tronul vacant nu era ambiţia unui tâlhar de rirul. Măsurile sale erau atât de dibaci întocmite, incit trupele lui deghizate se şi răspândiseră pe străzile Romei. Invidia unui complice făcu să fie descoperită şi

195 Dio, LXXII, p. 1210; Herodian, I, p. 22; Ilist. August., p. 4:8. Dio îl descrie pe Pere^nis mult mai puţin odios decît ceilalţi istoriei. Moderaţia sa este aproape o garanţie a veracităţii salo. Romanii au adus din Asia cultul mamei zeilor (Cybcla) în timpul celui de al doilea război punic. Festivităţile — Megalesia -- începeau la patru aprilie şi durau şase zile. Pe străzi se îngrămădeau·procesiuni- nebuneşti. teatrele erau pline de spectatori, iar mesele publice de oaspeţi nepoţi i ti. Ordinea şi poliţia erau suspendate şi plăcerea era singura ocupaţie serioasă a oraşului. Vezi Ovidius De Fastis, 1, IV., 18V ele.

zădărnicită această stranie operaţie în clipa în care protagoniştii ei erau pe punctul, de a trece la fapte.[196]

Adesea monarhii bănuitori promovează cele mai josnice éxemplare ale omenirii dintr-o vană convingere ce le spune că aceste creaturi, care depind numai şi numai de favoarea ki nu vor ţine la nimeni altul decât la persoana binefăcătoriiiul Oleandru, succesorul lui Perennis, era născut în Phrygia” provincie eu un popor încăpăţânat şi servil din fire, care putea fi strunit numai prin măsuri brutale.[197] Fusese trimis din ţara sa la Roma în calitate de sclav. Ca atare intră la palatul imperial, se făcu util pasiunilor stăpânului său şi se ridică repede la cea mai înaltă treaptă pe care-o putea atinge un supus. Influenţa sa asupra minţii lui Commodus era mult mai mare decât cea a predecesorului său, căci Oleandru era lipsit de orice abilitate sau virtute care ar fi putut inspira împăratului invidie sau neîncredere. Avariţia era pasiunea dominantă a sufletului său şi marele principiu al administraţiei sale. Rangul de consul, de patrician, de senator erau puse la mezat şi s-ar fi considerat un act ostil dacă cineva ar fi refuzat să cumpere aceste onoruri ruşinoase cu cea mai mrre parte a averii sale.[198] Atunci când acorda bănoasele funcţii provinciale, ministrul împărţea cu guvernatorul prada luată de la popor. Executarea legilor era venală şi arbitrară. Un criminal avut putea obţine nu numai anularea sentinţei prin care fusese pe drept osândit, dar putea în acelaşi timp să aplice acuzatorului său, martorilor şi judecătorului, orice pedeapsă i-ar fi fost pe plac.

Prin aceste mijloace, Oleandru, într-un răstimp de numai trei ani, adunase mai multă avere decât stăpânise vreodată un alt

196 Herodian, I, p. 23, 28.

197 Cicero, Pro Flacco, c. 27.

198 Una dintre aceste promovări plătite cu bani grei a dat prilej unei vorbe de duh, anume că Iulius Solon a fost exilat în Senat.

liberi.[199] Commodus era pe deplin satisfăcut eu splendidele cadouri pe care abilul curtean i le aşternea la picioare în momentele cele mai potrivite. Pentru ca poporul să nu cârtească împotriva sa, Gleandru ridică, în numele împăratului, băi, porticuri şi locuri de exerciţiu spre folosul public. El se bizuia pe convingerea că toate acestea îi vor impresiona pe romani şi le vor abate atenţia de la scenele sângeroase la care asistau zilnic; că astfel spiritele vor fi mai puţin tulburate, că se va uita moartea lui Byrrus, un senator căruia defunctul împărat îi dăduse de soţie pe una din fiicele lui pentru marile sale merite şi că va fi iertată executarea lui Arrius Antoninus, ultimul reprezentant al numelui şi al virtuţilor Antoninilor. Byrrus, procedând cu integritate şi nu cu prudenţă, încercase să-i dezvăluie cumnatului său adevăratul caracter al lui Gleandru. O sentinţă echitabilă pronunţată de către Arrius Antoninus, pe când era proconsul în Asia, împotriva unui mârşav favorit, îi fu fatală.[200] După căderea lui Perennis, s-ar fi putut spune câtva timp despre Commodus că abandonând teroarea încearcă să se apropie de calea virtuţii. EI abrogă cele mai odioase dintre decretele acestuia, făcu să apese asupra memoriei lui blestemul public şi atribui sfaturilor dăunătoare ale acestui ministru ticălos toate erorile unui tânăr lipsit de experienţă. Dar căinţa sa nu dură decât treizeci de zile şi, sub tirania lui Gleandru, administraţia lui Perennis fu adesea regretată.

Ciuma şi foametea umplură cupa nenorocirilor Romei.[201] Prima putea fi imputată doar justei indignări a Zeilor; dar foametea fu privită ca urmarea directă a unui monopol al griului, susţinut de

199 Dio, LXXII, p. 12, 13, observă că nici un libert nu posedase vreodată bogăţii egale, cu ale lui Gleandru. Averea lui Palas se ridicase totuşi cam la douăzeci şi cinci, de sute de mii de lire; Ter millies.

200 Dio, LXXII, p. 12, 13; Herodian I, p. 29; Hist, August p. 52. Aceste băi'erau aşezate aproape de Porta Capenâ. Vezi Nard in i3 Roma Antica, p. 79.

201 Hist. August,, p. 48.

puterea şi averea ministrului. După ce multă vreme nu-şi găsise expresie decât în şoapte, nemulţumirea populară izbucni în adunarea circului.[202] Poporul părăsi distracţia sa favorită pentru a se deda la ameţitoarea plăcere a răzbunării şi se repezi în mare mulţime către palatul din suburbii, unul din locurile de retragere ale împăratului; gloata ceru cu zbierete furioase capul inamicului public. Gleandru care comanda garda pretoriană dădu ordin unei trupe de cavalerie să împrăştie mulţimea.[203] Mulţimea fugi în grabă către oraş. Unii fură ucişi şi mulţi alţii călcaţi în picioare, dar când călărimea intră pe străzile oraşului, urmăritorii fură opriţi de o grindină de pietre şi săgeţi lansate de pe acoperişurile şi de la ferestrele caselor. Pedestraşii[204], care de mult pizmuiau insolenta cavalerie pretoriană pentru prerogativele ei, îmbrăţişară cauza poporului. Tumultul se transformă în încăierare şi ameninţă să devină un masacru general. În cele din urmă pretorienii sé dădură bătuţi, covârşiţi de număr, şi valul furiei populare răbufni cu violenţă sporită către porţile palatului, unde Commodus zăcea tolănit în lux, singurul care nu ştia de răzmeriţa de afară. Să te apropii de el cu veşti proaste însemna moarte. Ba chiar ar fi pierit el însuşi în această nepăsătoare stare de fatală securitate, dacă două femei, sora sa mai mare, Fadilla, şi Marcia, prima sa favorită, n-ar fi îndrăznit să dea buzna la el. Scăldate în lacrimi şi cuvfâèui despletit, ele i se aruncarala picioare şi, cu elocvenţa bi (-ii7: li arătară împăratului îngrozit crimele ministrului, furia poporului şi

202 Herodian, I, p. 28; Dio, LXXII, p. 1215. Acesta din urmă spune că timp îndelungat la Roma mureau zilnic două mii de oameni.

203 Şi atunci pentru prima dată au existat trei prefecţi ai pretoriului între care uri selâv eliberat. Păstrînd oarecare urme de modestie, Gleandru refuză titlul, dar îşi asumă puterile de prefect al pretoriului. Cum ceilalţi liherţi erau numiţi, după diferitele lor departamente, a rationi- bu$> ab epistulis, Gleandru se numi a pugione ca însărcinat cu apărarea persoanei stăpînului său. Salmasius şi Casaubon par să fi scris foarte neglijent despre acest pasaj;

204H erodian, I, p. 31. Nu este sigur dacă vorbeşte de infanteria pretoriană* sau de'cohortele urbane, un corp de şase mii de soldaţi, dar al căror rang şi disciplină nu egalau numărul lor. Nici Tillemont şi nici Wotton nu se exprimă în termeni categorici asupra acestui subiect.

dezastrul ameninţător care peste câteva minute avea să nimicească palatul şi persoana sa. Commodus se trezi din visul său plăcut şi ordonă să fie aruncat mulţimii capul lui Oleandru. Acest spectacol dorit, linişti numaidecâfe tumultul şi fiul lui Marcus-Aurelius ar fi putut chiar şi atunci să redohândească afecţiunea şi încrederea supuşilor să-i revoltaţi.[205]

Dar în inima lui Commodus orice sentiment de virtute şi omenie era mort. Lăsând frânele imperiului în seama acestor favoriţi nemernici, din toată puterea suverană el nu punea preţ decât: pe libertatea nestăvilită de a-şi satisface poftele trupeşti. Timpul şi-l petrecea într-un serai cu trei sute de femei frumoase provenite din toate categoriile, sociale şi din toate provinciile; şi oriunde arta seducţiei se arăta neputincioasă, amantul brutal recurgea la violenţă. Vechii istorici an descris pe larg aceste scene neruşinate de prostituţie, care jigneau orice sentiment firesc de bună cuviinţă sau modestie; dtir n-ar fi uşor să le redăm întocmai cu decenţa cerută de limba noastră modernă. Atunci când plăcerile trupeşii îi lăsau răgazul, Commodus se deda la distracţiile cele mai Josnice. Influenţa unor timpuri civilizate şi truda unei educaţii alese nu au fost niciodată în stare să dea minţii sale grosolane şi brutale cea mai mică spoială, de învăţătură; Com modus a fost primul împărat roman cu totul lipsit de interes pentru plăcerile intelectuale. Nero însuşi excela” sau pretindea că excelează, în elegantele arte ale muzicii şi poeziei, şi nici n-ar trebui să-i dispreţuim ambiţiile, dacă n-ar fi făcut din plăcerea unei ore de destindere, ţelul şi ambiţia vieţii sale. Dar Commodus, din fragedă copilărie, vădi aversiune pentru tot ce era raţional sau generos şi o mare atracţie pentru distracţiile oamenilor de jos; sporturile circului şi amfiteatrului, luptele* gladiatorilor şi vânătoarea fiarelor

205 Dio Cassius, LXXII, p. 1215; Herodian, Γ, p4 32; Hist: August., p. 48.

– sălbatice. Marcus Aurelius adiisese fiului sau profesori care să-i Predea toate disciplinele, dar tânărul îi asculta cu gândul împrăştiat şi în silă, pecând maurii şi părţii ce-l învăţ au[206] să „arunc evsulila şi să tragă cu arcul erau ineântaţi de sârguinţa discipolului şi Commodus egala curând pe cei mai abili dintre instructorii săi, în precizia ochiului şi în dibăcia rminii.

Mulţimea slugarnică de curteni, a cărei situaţie depindea de viciile stăpân OM ei, aplauda aceste scopuri josnice. Vocea perfidă a linguşirii îi aminti că, prin fapte de acelaşi fel, prin învinferea1 leului din Nemeea şi căsăpirea mistreţului, sălbatic* din Erymanthus, Here ulele grecesc câştigase un loc printre zei şi o amintirenemuritoare printre oameni. Linguşitorii uitau să amintească un singur lucru şi anume că, în primele timpuri ale „societăţii, câi* auimalele cele mai féroce dispută aéésea omului stăpânirea unui ţinut nesigur, o luptă încunw nată desucces împotriva acestor sălbăticiuni este una din faptele celemar binefăcătoare şi mai curate ale unui erou. În starea de civilizaţie a imperiului Roman, fiarele sălbatice sere trăseseră/ de mult din faţa omului şi din vecinătatea oraşete populate. A le surprinde în vizurnele* lor solitare şi a le transporta ia Roma ca să fie-ucise cu toată pompa de mina unui împărat era – o întreprindere pe cât de ridicolă pentru împărat, pe atât de apăsătoare pentru popor.[207] Ignor în d o asemenea deosebire, Commodus adoptă cu aviditate această glorioasă asemănare şi se numi el însuşi (după cum mai citim pe medaliile sale*) „Herculele roman”. Ghioaga şi pielea de leu fură aşezate lângă tron printre insignele suveranităţii; fură

206 Minaţi de foame, leii africani năpădeau satele şi o făceau nestingher i. ţi, căci ţăranii n-aveau voie să-i ucidă fiindcă erau rezervaţi pentru plăcerile împăratului şi ale publicului .capitalei. Iar nefericitul ţăran, care apărhidu-se omora unul, era pasibil de o pedeapsă foarte severă. Această extraordinară lége a vînatùlui a fost " ameliorată de iionorius şi în: ceie din urmă revocată de lüstinian. Cod. Theodos tom. V, p 92. şi cornent, iui Gothofred.
207 Spanheim De Numismat. Dissertât;, XII, tom. II; p. li9.

ridicate statui în care Commodus era reprezentat sub chipul şi cu atributele zeului al cărui curaj şi dibăcie încerca să le imite în cursul ferocele* sale distracţii zilnice.[208]

Încurajat de aceste laude, care treptat covârşiră simţul născut al ruşinii, Commodus hotărî să desfăşoare sub privirile poporului roman acele exerciţii pe care până atunci le practicase cu decenţă în interiorul palatului său şi în prezenţa câtorva favoriţi. În ziua stabilită, dorinţa de linguşire, teama şi curiozitatea atraseră în amfiteatru nenumăraţi spectatori şi neobişnuita dibăcie a artistului imperial culese unele aplauze. Oriunde ţintea, spre capul sau inima animalului, rana era tot atiţ de sigură şi mortală. Cu săgeţile al căror vârf avea forma semilunii, Commodus intercepta adesea fuga rapidă a struţului şi-i tăia dintr-o ochire gâtul lung şi osos.[209] Se dădu drumul unei pantere şi arcaşul aşteptă până ce ea se aruncă asupra unui răufăcător îngrozit. În aceeaşi clipă zbură săgeata, fiara căzu moartă şi omul rămase nevătămat. Beciurile amfiteatrului slobozîră o sută de lei deodată; mâna lui Commodus trimise o sută de săgeţi care îi aşternură morţi pe când alergau urlând în jurul arenei. Nici statura imensă a elefantului, nici pielea solzoasă a rinocerului nu puteau să-i apere de loviturile lui. Etiopia şi India contribuiră cu cele mai neobişnuite specii; unele din animalele ucise în amfiteatru nu erau cunoscute decât din reprezentările artei sau poate chiar ale fanteziei.[210] În cursul acestor exhibiţii erau luate cele mai teribile precauţii pentru a apăra persoana Herculelui roman de săritura disperată a vreunei

---

208 .Dio, LXXII, p. 1216; Hist, Augustp. 49.

209 Gîtul struţului are o lungimè de . trei picioare şi e compus din şaptesprezece vertebre. Buf fon, Hist. Naturelle.

210 Commodus a ucis un Camelopardalis sau girafă, cel mai înalt,
mai blîn.d şi mai inutil dintre marile patrupede.. Acest straniu animal, care trăieşte numai în ţinuturile cele mai îndepărtate ale Africii, n-a mai fost văzut în Europa de la renaşterea.literaturii şi deşi dl. de Bu.ffon (Histoire Naturelle, tom. XIII) s-a străduit, sa-1 descrie, nu s-ă încumetat să-l deseneze. ; !(

sălbăticiuni care ar fi putut să nu ţină seama de demnitatea împăratului şi sanctitatea zeului[211].

Până şi cei mai josnici dintre oameni fură cuprinşi de ruşine şi indignare când îşi văzură suveranul intrând în arenă în chip de gladiator şi mândrindu-se cu o profesiune pe care legile şi moravurile romanilor o înfieraseră pe drept ca infamă.[212] El alese îmbrăcămintea şi armele „secutorului [213]„, a cărui luptă cu „retiarul”[214] era una dintre scenele cele mai vii în cadrul jocurilor sângeroase ale amfiteatrului. „SecutomI” era înarmat cu un coif, spadă şi pavăză; adversarul său avea numai o plasă mare şi un trident. Într-una încerca să-l încâlcească, cu cealaltă să-l extermine pe inamicul său. Dacă nu-l nimerise din prima aruncare, era obligat să fugă de urmărirea „secutorului” până îşi pregătea plasa pentru o a doua aruncare. Împăratul se luptă astfel de şapte sute treizeci şi cinci de ori. Aceste glorioase înfăptuiri erau înregistrate cu grijă în actele publice ale imperiului şi pentru a nu omite nicio infamie, el primea de la fondul comun al gladiatorilor o contribuţie atât de exagerată încât aceasta deveni o nouă şi una dintre cele mai infame taxe ce apăsau asupra poporului roman.[215] E uşor de presupus că în aceste lupte stăpânul lumii era întotdeauna învingător. În amfiteatru victoriile sale nu erau de cele mai multe ori sângeroase, dar în cadrul exerciţiilor de la şcoala gladiatorilor, sau în propriul său palat, nenorociţii lui adversari erau adesea onoraţi de mâna lui Commodus cu o rană mortală şi obligaţi să-şi

---

211 Herodian, I, p. 37; Hist. Augustp. 50.

212 împăraţii virtuoşi şi chiar cei înţelepţi interziceau senatorilor şi cavalerilor să adopte o profesiune atît de scandaloasă ameninţîndu-i cu infamia sau cu exilul, pedeapsă şi mai temută de aceşti oameni ticăloşi şi desfrînaţi. Tiranii îi ademeneau să se dezonoreze, prin ameninţări şi recompense. Nero a prezentat odată în arenă patruzeci de senatori şi şaizeci de cavaleri. Lipsius, Saturnalia, II, c. 2. El a corectat în chip fericit un pasaj din Suetonius, in Nerone, c. 12.

213 Seoutor, urmăritor (lat).

214 Retiarius, care luptă cu o reţea de sîrmă (lat.)

215 Hist. August., p. 50; Dio LXXII, p. 1220. De fiecare dată primea cam 8.000 de lire.

confirme vorbele linguşitoare cu propriul lor sânge,[216] Dispreţuia acum denumirea de Hercule. Numele de Paulus, un celebru „secutoră era singurul care-i incinta urechea. Era înscris pe statuile sale colosale şi repetat în aclamaţiile prelungite ale jalnicului şi linguşitorului Senat.[217] Claudius Pompeianus, virtuosul soţ al Luciei, fu singurul senator care revendică onoarea rangului său. Ca părinte, el permise fiilor lui să-i asigure securitatea frec ventând amfiteatrul. Ca cetăţean roman, declară că viaţa sa era în mâinile împăratului, dar că el nu va privi niciodată pe fiul lui Marcus Aurelius prostindu-şi persoana şi demnitatea. Cu toată hotărâre a sa bărbătească Pompeianus scăpă de furia tiranului şi fără să-şi piardă onoarea, avu norocul să rămână în viaţă.[218]

Commodus atinse se acum culmea viciului şi infamiei, în mijlocul aclamaţiilor unei curţi servile, el nu mai putea totuşi să-şi ascundă, faptul că-şi atrăsese dispreţul şi ura oricărui om cu bun simţ şi virtute de pe cuprinsul imperiului său. Faptul că-şi dădea seama de ura cu care era privit, invidia pe care i-o trezeau meritele altora, teama îndreptăţită în faţa pericolului şi măcelurile cu care se obişnuise în cursul distracţiilor sale zilnice tulburau mintea lui feroce. Istoria a păstrat o lungă listă de senatori consulari sacrificaţi din pricina bănuielilor sale întâmplătoare, care se opreau cu grijă asupra acelor nefericite persoane înrudite, oricât de departe, cu familia Antoninilor, fără a scuti măcar pe cei ce îi slujeau drept instrumente ale crimelor şi plăcerilor sale. Cruzimea sa îi iu în cele din urmă fatală. Vărsase nepedepsit cel mai nobil

---

216 Victor ne spune că Gommodus .permitea adversarilor săi să aibă numai o armă de plumb, temîndu-se probabil de consecinţele disperării lor.

217 Dio, LXXII, p. 1221, vorbeşte de propria-i josnicie şi primejdie.

218 Adăuga totuşi şi oarecare prudenţă curajului său şi petrecea cea mai mare parte a timpului retras ia ţară, pretextînd virsta sa înaintată şi slăbirea vederii. Nu l-am văzut niciodată in Senat,spune Dio, în afară de scurta domnie a lui Pertinax. Toate infirmităţile sale dispărură dintr-o dată, dar reveniră tot atît de brusc odată* cu asasinarea acestui minunat împărat. Dio, l/XXIII, p. 1227,

sânge al Roméi, dar pieri de îndată ce fu temut de propriile sale slugi. Marcia, concubina sa favorită, Ecletus, şambelanul său şi Laetus, prefectul pretoriului, numit de el, alarmaţi de soarta tovarăşilor şi predecesorilor lor, hotărâră să prevină propria lor pieire; căci moartea îi pândea în orice clipă, fie datorită capriciului nebun al Tiranului[219], fi o datorită indignării spontane a poporului. Marcia se folosi de o clipă când avu prilejul să-i ofere vin amantului ei, după ce acesta se obosise vânând fiare sălbatice. Commodus se retrase să doarmă, da r pe când se lupta cu efectele otrăvirii şi beţiei, un tânăr robust, luptător de meserie, intimă în camera sa şi-l sugrumă fără nicio împotrivire. Trupul fu scos în secret din palat, înainte ca cea mai mică bănuială asupra morţii împăratului să existe în oraş sau chiar la curte.

(După uciderea lui Commodus conspiratorii oferiră tronul lui Pertinax, un senator virtuos şi bătrân. Acesta încearcă unele reforme, dar este omorât de către pretorieni după optzeci şi şase de zile de domnie.)

Capitolul V

VÂNZAREA IMPERIULUI DE CĂTRE GĂRZILE PRETORIENE LUI DIDIUS IULIANUS. CLAUDIUS ALBINUS ÎN BRITANNIA, PESCENNIUS NIGER În SIRIA ŞI SEPTIMIUS SEVERUS ÎN PANNONIA SE DECLARĂ ÎMPOTRIVA ASASINILOR LUI PERTINAX. RĂZBOAIE CIVILE ŞI VICTORIA LUI SEVERUS ÎMPOTRIVA CELOR TREI RIVALI. DESTINDERE ŞI DISCIPLINĂ. NOI MAXIME DE GUVERNARE

219 Vvenck spune că Commodus dăduse chiar ordine pentru uciderea lor.

Greutatea spadei apasă mai greu asupra unei monarhii întinse decât asupra unei comunităţi mici. S-a calculat de către politicieni – şi dintre cei mai capabili – că niciun stat nu poate menţine mai mult de a suta parte din membrii săi sub arme sau în trândăvie fără a fi curând sleit. Dar, deşi această proporţie relativă poate fi identificată, influenţa armatei asupra restului societăţii diferă în funcţie de numărul şi puterea ei adevărată. Avantajele ştiinţei şi disciplinei militare nu pot fi valorificate decât dacă un număr suficient de soldaţi sunt uniţi într-un singur corp şi pătrunşi de un singur spirit. Cu o mină de oameni, o astfel de uniune ar rămâne fără urmări; cu o râulţime greu de manevrat ar fi impracticabilă şi puterea maşinii militare ar fi în aceeaşi măsură anihilată de către extrema micime sau de excesiva masă a resorturilor ei. Pentru a ilustra această observaţie trebuie să ne gândim numai că nu există o putere naturală superioară, o armă făurită sau o dibăcie dobândită, care l-ar face pe: un singur om capabil să ţină în perpetuă supunere o sută dintre semenii săi. Tiranul unui oraş sau al unui mic ţinut ar descoperi curând că o sută de oameni de-ai să-i înarmaţi ar fi o slabă apărare împotriva a zece mii de ţărani sau orăşeni, dai o sută de mii de soldaţi, bine disciplinaţi, vor stăpâni cu o putere despotică zece milioane de supuşi, şi un corp de zece sau cincisprezece mii de gărzi Va răspândi teroarea în rin durile celei mai numeroase populaţii care s-a îngrămădit vreodată pe străzile unei imense capitale.

Bandele pretoriene, a căror furie deşănţată a fost primul simptom şi prima cauză a declinului imperiului Roman, abia dacă atingeau această ultimă cifră[220]. August a fost cel care le instituise. Acest tiran şiret, conştient că legile pot da ambianţa necesară, dar

220 Au fost la origine nouă sau zece mii (căci Tacitus şi Dio im sînt de acord asupra numărului), împărţiţi în tot atîtea cohorte. Vitel-

numai armele pot menţine domnia pe care o uzurpase, formase treptat acest puternic corp de gărzi, gata oricând să-i apere persoana, să intimideze Senatul şi fie să prevină, fie să zdrobească prima mişcare de rebeliune. El distinse aceste trupe privilegiate printr-o so4dă dublă şi mari favoruri; dar cum aspectul lor impresionant ar fi alarmat şi ar fi iritat totodată poporul Romei, în Capitală au fost staţionate trei cohorte, pe când restul fu împrăştiat în oraşele apropiate ale Italiei.[221] Dar după cincizeci de ani de pace şi supunere, Tiberiu se încumetă la o măsură decisivă care pecetlui pe veci soarta ţării sale. Sub pretextul bine justificat că urmăreşte a uşura Italia de greaua sarcină a aşezămintelor militare şi a introduce o disciplină mai strictă între soldaţii gărzii, el îi adună la Roma într-o tabără permanentă[222], care era fortificată cu meşteşugită grijă[223] şi aşezată într-o poziţie dominantă.[224]

Asemenea slujitori demni de temut sunt întotdeauna necesari, dar adesea fatali puterii unui despot. Introducând astfel gărzile pretoriene în palat şi Senat, împăraţii îi învăţară să-şi dea seama de propria lor putere şi de slăbiciunea guvernului civil; să privească viciile stăpânilor ca un lucru binecunoscut, care le trezeşte dispreţ şi să înceteze de a nutri acea teamă respectuoasă pe care numai distanţa şi misterul i-o poate asigura unei puteri imaginare. În trândăvia şi luxul unui oraş bogat, mândria le era alimentată de conştiinţa puterii lor irezistibile, căreia nimeni nu-i putea sta în cale; şi nici nu era posibil să le ascunzi că persoana

---

221î îus le-a sporit numărul la şaisprezece mii, şi după cît putem deduce din inscripţii, n-au coborit niciodată cu mult sub această cifră. Lipşius, De magnitude Romana, Ï, 4.

222 Suetonius, in Aug., c. 49.

Tacitus, Annal., IV, 2; Suetonius in Tiherio, c. 37: Dio Cassius, p. 867.

223 în războiul civil dintre Vitellius şi Vespasian tabăra pretorie- nilor a lost atacată şi apărată cu toate maşinile folosite în asediul celor mai bine fortificate cetăţi: Tacitus, HistIII, 84.

224 Aproape de zidurile oraşului, pe larga culme a Quirinaluîui şi a Viminalului; vezi Nardini, Roma Antică, pf iv4; Donatus, De Roma Antiqua, p. 46.

suveranului, autoritatea Senatului, tezaurul public şi sediul imperiului erau toate în mina lor. Pentru a împiedica bandele pretoriene să se dedea la asemenea reflexiuni periculoase, chiar monarhii cei mai dârzi, a căror putere era ferm consolidată, erau obligaţi să alterneze favorurile cu comenzile, recompensele cu pedepsele, să le măgulească mândria, să le îngăduie plăcerile, să închidă ochii asupra neregulilor lor şi să le cumpere credinţa precară cu o donaţie generoasă; de la ridicarea la tron a lui Claudius, această donaţie era cerută ca un drept legal la întronarea fiecărui nou împărat.[225]

Apărătorii gărzilor pretoriene se străduiau – să justifice prin argumente puterea pe care acestea o deţineau cu ajutorul armelor şi să dovedească faptul că, în acord cu principiile de nezdruncinat ale Const it uţiei7-COns înţ amânt ul lor era* esenţial la îiumirea unui împărat. Alegerea de consuli generali şi magistraţi, oricât era ea de uzurpată recent de către Senat, era totuşi un vechi şi neîndoielnic drept al poporului roman.[226] Dar unde era de găsit poporul roman? Desigur, nu în mulţimea bălţată de sclavi şi străini care umpleau străzile Romei, alcătuind o-populaţie servilă. Apărătorii statului, aleşi dintre cei mai valoroşi tineri ai Italiei[227] şi instruiţi în exerciţiul armelor şi al virtuţilor, erau adevăraţii reprezentanţi ai poporului şi cei mai în măsură să-l aleagă pe şeful militar al republicii. Aceste afirmaţii, oricât de imperfecte ar fi

---

225C laudius, înscăunat împărat de soldaţi, a fost primul care le-a făcut o donaţie. El le-a dat quina dena — 15.000 de sesterţi = 120 de lire (Suetonius in Claudio, c. 10). Cînd Marcus, împreună cu colegul său Lucius Verus, a urcat pe tron, el a dat vicena ·==?· 20.000 de sesterţi (160 lire) fiecărui pretorian. Hist. Augustp. 25 (Dio, LXXIII, p. 1231). Ne putem face o idee de valoarea acestor sume din plîn- gerea lui Hadrian că promovarea unui caesar îl costase ier millies, două milioane şi jumătate lire»

226 Cicero, De Legibus, III, 3. Prima carte a lui Livius, şi a doua a lui Dionysius din Haliearnas, stau mărturie pentru rolul pe care îi
uca poporul chiar în alegerea regilor.

227 La origine erau recrutaţi în Latium, Etruria şi vechile colonii, (TacityjAnnal., IV, 5). împăratul Otliode-a măgulit vanitatea numin- divi „copii ai Italiei, mtr-adevăr tinerime română“. |(Tacitus, Ii ist.,
I,:84).

raţionamentul pe care ele se întemeiază, deveniră de necontrazis când ferocii pretorieni îşi sporiră ponderea în stat, aruncând, ca şi cuceritorul barbar al Romei[228], spada lor în cumpănă.

Pretorienii violaseră sanctitatea tronului prin uciderea atroce a lui Pertinax, ei îi dezonorară majestatea prin purtarea lor ulterioară. Lagărul pretorian era lipsit de un conducător, căci însuşi Laetus, care stârnise furtuna, refuză prudent să înfrunt indignarea publică. În toiul acestor dezordini sălbatice, Sulpicianus, socrul împăratului şi guvernator al oraşului, care, la primul semn de rebeliune fusese trimis în tabăra lor, încerca să potolească furia mulţimii, când fu redus la tăcere de întoarcerea zgomotoasă a ucigaşilor, purtând capul lui Pertinax pe o lance. Istoria ne-a obişnuit că orice principiu şi orice pasiune amuţeşte atunci când ambiţia i-o cere răspicat; totuşi, este greu de crezut că, în aceste momente de oroare, Sulpicianus să fi dorit a se urca pe un tron pângărit cu sângele proaspăt al unei rude atât de apropiate şi al unui împărat atât de înzestrat. El începuse acum să folosească singurul argument valabil, şi să negocieze pentru obţinerea demnităţii imperiale; dar cei mai prudenţi dintre pretorieni, temându-se că în această negociere personală nu vor obţine un preţ meritat de o marfă atât de valoroasă, alergară pe metereze şi proclamară cu voce tare că lumea romană urma să fie încredinţată celui ce va oferi mai mult la licitaţia publică.[229]

Această ofertă infamă, ce depăşea orice limită de insolentă dezordine militară, trezi durere1, ruşine şi indignare prin tot oraşul. Vestea ajunse în-cele din urmă la urechile lui Didius

---

228 La asediul Romei de către gali. Vezi Livius, V, 48; Plutarh
(in Qammiîl.) p. 143. (Aluzie la incidentul cu -şeful galilor cisalpini care, după cucerirea Romei, la cîntărirea aurului de răscumpărare» a făcut gestul mai sus menţionat) (n.t.).

229 Dio, LXXIII, p. 1234; Herodian, II, p. 63; Iiist. August p. 60. Deşi cei trei istorici sînt de acord că a fost de fapt o licitaţie, singur Herodian afirmă că a fost proclamat ca atare de către soldaţi. X 3 Spartianus estompează laturile cele mai odioase ale caracterului şi a numirii lui Iulianus. [Aelius Spartianiis este autorul vieţii lui Didius

lulianus, un senator bogat care, fără a ţine seama de dezastrul public, se complăcea tocmai în desfătarea unei mese alese[230]. Soţia şi fiica sa, liberţii şi paraziţii[231], săi, îl convinseră cu uşurinţă că merita tronul şi îl rugară sincer să folosească o ocazie atât de fericită. Bătrânul ambiţios (28 martie 193 e.n.). Se grăbi spre lagărul pretorienilor, unde Sulpicianus încă mai ducea tratative cu soldaţii din garda imperială şi începu să-l supraliciteze de la piciorul zidurilor. Târguiala nedemnă se făcea prin emisari credincioşi, care treceau alternativ de la un candidat la celălalt şi îl încunoştinţau pe fiecare dintre ei de oferta rivalului său. Sulpicianus promisese o donaţie de cinci mii de drahme (peste o sută şaizeci de lire) pentru fiecare soldat, când lulianus, dornic de a câştiga partida, se ridică dintr-odată la suma de şase mii două sute cincizeci de drahme, sau peste două sute de lire sterline. Porţile taberei fură numai decât larg deschise cumpărătorului. El fu declarat împărat şi primi un jurământ de credinţă din partea soldaţilor, care mai dovediră destulă omenie pentru a stipula condiţia ca el să ierte şi să uite competiţia lui Sulpiciaiius.

De astă dată era rândul pretorienilor să îndeplinească condiţiile. Târgului. Îl aşezară pe noul lor suveran, pe care îl slujeau şi-l dispreţuiau totodată, în mijlocul lor, îl înconjurară din toate părţile cu pavezele şi îl conduseră în formaţie strânsă de luptă pe străzile pustii ale oraşului. Senatul primi ordin să se întrunească şi acei care fuseseră distinşii prieteni ai lui Pertinax sau duşmanii personali ai lui lulianus, găsiră necesar să arate o neobişnuită satisfacţie pentru „fericita schimbare”.[232] După ce lulianus umplu sala Senatului cu soldaţi înarmaţi, se a vânt a într-o

---

230I ulianus din Istoria augustă (n.c.)].

231 Pe lingă casele cetăţenilor bogaţi sau puternici se aciuiau pe atunci cîţiva . pierde-vară care prin linguşiri şi slugărnicie profitau de dărnicia sa (n.t.). ■ χ

232^ Dio Cassius, care era pe vremea aceea pretor, fusese un duşman personal al lui lulianus. 1, LXX1II, p. 1235.

lungă cuvântare asupra libertăţii care inspirase alegerea sa şi asupra virtuţilor lui excepţionale, asigurând Senatul că-i purta o profundă afecţiune. Adunarea slugarnică se felicită pentru fericirea sa şi cea publică, se legă să-i poarte credinţă şi îi conferi, fără a uita vreuna, diversele categorii ale puterii imperiale.[233] De la Senat, lulianus fu condus de către aceeaşi procesiune militară spre a lua în stăpânire palatul imperial. Din prima clipă văzu. Trupul decapitat al lui Pertinax şi pregătirile frugale pentru cina sa. Pe unul îl privi cu indiferenţă, pe celelalte cü dispreţ. Un banchet» superb fu pregătit *1 a porunca sa, şi el se desfăta până la ore târzii cu jocul de zaruri şi, exhibiţiile lui Pylades –, un dansator celebru.

Totuşi s-a observat faptul ea, după ce mulţimea linguşitoare se impr-âştie, şi îl lăsă în întuneric, singur cu gândurile lui îngrozitoare, lulianus petrecu o noapte de insomnie: prin minte i se perindau probabil propria şi pripita sa nebunie, soarta, virtuosului său predecesor şi întrebarea ce comporta îndoieli şi primejdii – dacă va îi în stare să păstreze un imperiu dobândit nu pe merit, ci cumpărat cu bani.[234]

Avea şi de ce să tremure. Urcat pe tronul lumii se afla fără un prieten şi chiar fără un partizan. Până şi: gărzile pretori ene se ruşinau de faptul că setea lor de bani îi făcuse să accepte un asemenea împărat şi nu era cetăţean căruia feliii cum fusese înscăunat să nu-i trezească oroare, ca o ultimă insultă adusă numelui roman. Nobilimea, cu situaţia ei proeminentă şi amplele ei posesiuni, care cereau cea mai mare prudenţă, îşi ascunse

233 Hist. August. (IX, 3), p. 61. Aflăm de aici un lucru curios, anume că;, noul împărat, oricare ar fi fost originea sa, era de îndată primit în rinăul familiilor patriciene. In cap. cit. din Ilist. Aug. sînt înşirate:' titlul de împărat, puterea de tribun, dreptul de proconsul şi acela de a. face parte din familiile patriciene (n.t.).

234 Dio LXXIII, p. 1235; Hist. August., p. 61, IX, 3, 9. Mrâm străduil să unesc într-o singură naraţiune consistentă contrazicerile aparente ale celor doi scriitori.

sentimentele şi răspunse la politeţea afectată a împăratului cu zâmbete de complezenţă şi profesiuni de credinţă; dar poporul, la adăpostul numărului său” mare şi al anonimatului, dădu frâu liber la tot ce simţea. Vociferările şi blestemele răsunară pe străzile şi în locurile publice ale Romei. Mulţimea turbată înfruntă persOana lui lulianus, îi respinse libertăţile şi, conştientă de neputinţa împăratului, chemă cu voce tare legiunile de la frontieră să restabilească măreţia pângărită a imperiului Roman.

Nemulţumirea publică se răspândi curând de la – centru spre hotarele imperiului. Armatele Britanniei, Siriei şi Iliriei deplânseră moartea lui Pertinax, în tovărăşia sau sub comanda căruia luptaseră şi biruiseră de atâtea ori. Ele primiră cu surprindere, cu indignare şi. Poate cu invidie vestea extraordinară că pretorienii vinduseră imperiul la mezat şi refuzară cu tărie să ratifice acest târg infam. Revolta lor imediată şi unanimă îi fu fatală lui lulianus, dar totodată şi liniştii publice, dat fiind că generalii armatelor respective, Clodius Albinus, Pescennius Niger şi Septimius Severus erau mai dornici să-i urmeze lui Pertinax decât să-i răzbune moartea, Forţele lor erau perfect echilibrate. Fiecare dintre ei se afla în fruntea a trei legiuni[235], cu o suită numeroasă de auxiliari, şi oricât de diferiţi ar fi fost, în privinţa caracterului erau toţi militari experimentaţi şi capabili.

Clodius Albinus, guvernatorul Britanniei îi întrecea pe ambii săi rivali prin nobleţea originii, întrucât era urmaşul unora dintre cele mai ilustre familii ale vechii Republici.[236] Dar ramura din care cobora el căzuse în mizerie şi era strămutată într-o provincie îndepărtată. E greu să-ţi formezi o idee justă despre caracterul său adevărat. El este acuzat că ascundea cele mai multe vicii care

235 Dio, LXXIII, p. 1235.

236 Cea a Postumilor şi cea a Ceionilor; un membru al celui dinţii a fost consul în anul al cincilea după instituirea acestei funcţii.

degradează natura omenească sub mantia filosofică a austerităţii[237]; dar acuzatorii săi sunt acei scriitori venali care se închinau în faţa ascensiunii lui Severus şi călcau în picioare cenuşa unui rival nenorocos. Virtutea, sau aparenţele virtuţii, îi câştigaseră lui Albinus încrederea şi buna părere a lui Marcus Aurelius; iar faptul că fiul păstră despre el aceeaşi impresie pe care o avusese şi tatăl este, cel puţin, o dovadă a supleţei caracterului său. Favoarea unui tiran nu presupune întotdeauna lipsa de merit a celui care se bucură de ea. El poate să răsplătească neintenţionat un om de valoare şi abil, sau poate găsi că un astfel de om este util propriului său serviciu. Albinus nu pare să-i fi slujit fiului lui Marcus Aurelius nici ca unealtă a cruzimilor, nici ca tovarăş de desfrâu. El deţinea o comandă îndepărtată şi importantă, când primi o scrisoare confidenţială din partea împăratului, care îl înconştiinia despre proiectele trădătoare ale unor generali şi-l autoriza să se declare paznicul şi succesorul tronului, preluând titlul şi însemnele de „Caesar”.[238] Guvernatorul Britanniei refuză cu înţelepciune periculoasa cinste care ar fi făcut din el ţinta geloziei lui Commodus, sau l-ar fi târit în dezastrul apropiat al acestuia. El dorea puterea prin mijloace mai nobile, sau, cel puţin, mai abile. La vestea prematură a morţii împăratului, el adună trupele şi într-un discurs elocvent deplânse nenorocirile inevitabile ale despotismului; descrise fericirea şi gloria de care se bucuraseră strămoşii lor sub guvernul consular şi îşi declară ferma hotărâre de a reda Senatului şi poporului autoritatea lor legală. Acest discurs, foarte plăcut poporului, fu primit cu puternice aclamaţii de către legiunile din Britannia, iar la Roma cu aprobări

237 Spartianus, în compilaţiile sale indigeste, amestecă toate virtuţile şi toate viciile care alcătuiesc caracterul omenesc şi le atribuie aceluiaşi personaj. într-adevăr, multe din personajele Ilistoriei A ugusta sînt descrise astfel.
238 Hist. Augusta, p. 80, 84.

şoptite în taină. Cu toată siguranţa pe care i-o dădea stăpânirea asupra micii sale lumi şi în fruntea unei armate, care se remarca ce-i drept mai puţin prin disciplină decât prin număr şi curaj[239], Albinus sfidă ameninţările lui Commodus, păstră faţă de Pertinax o rezervă gravă şi ambiguă şi se declară pe loc împotriva uzurpării lui lulianus. Convulsiile Capitalei dădeau mai multă greutate sentimentelor sale, sau mai bine zis declaraţiilor sale patriotice. Decenţa îi făcu să-şi decline dreptul la înaltele titluri de August şi împărat şi e posibil că dorea să imite exemplul lui Galba, care, într-o împrejurare similară, se numise „locotenentul Senatului şi al poporului”.[240]

Numai meritul personal îl ridicase pe Pescennius Niger, om de origine obscură, la postul de guvernator al Siriei, un post de comandă important şi profitabil, care, în vremuri tulburi, îi sporea şansele de a dobândi tronul imperial. Totuşi calităţile sale par să fi fost mai potrivite pentru un rol secunpar decât pentru un rol de mâna întâia. Era un concurent inegal, deşi i-ar fi putut fi de mare ajutor lui Severus, care mai târziu îşi arătă lărgimea de spirit, adoptând mai multe instituţii utile, ce fuseseră promovate de un duşman învins.[241] În timpul guvernării, Niger dobândi stima soldaţilor şi dragostea provinciilor. Disciplina sa rigidă întări vitejia şi confirmă supunerea celor dint îi, iar rafinaţii sirieni fură mai puţin încântaţi de blinda fermitate a administraţiei, decât de amabilitatea manierelor sale şi de plăcerea aparenţă cu care lua parte la frecventele şi pompoasele lor festivităţi.[242] F) e îndată: ce

239 Cu cîţiva ani înainte, pe cînd era guvernator al Britanniei, Pertinax scăpase cu viaţă în timpul unei răscoale a soldaţilor, ascunzxn- du-se printre cei ucişi. Hist. August., p. 54. Totuşi îl iubeau şi l-au regretat; admirau acea virtute care le sltrnea mînia.

240 Suetonius in Galba, c. 10. ^ *

241 Hist, August,,' p. 76.

242 Herodot, II, p. 68. Cronica lui Ioannes Malalas din Antiohia, descrie marea atracţie pe care o exercitau asupra concetăţenilor săi aceste serbări, care le satisfăceau şi superstiţiile şi dorinţa de plăceri.

vestea asasinării atroce a lui Pertinax ajunse la Antiohia, dând curs dorinţelor sale, Asia îl invită pe Niger să preia purpura imperială şi să-i răzbune moartea. Legiunile de la graniţa de est îi îmbrăţişară cauza, provinciile bogate, dar dezarmate, de la fruntariile Etiopiei[243] până la Adriatica se supuseră bucuros puterii lui iar regii de dincolo de Tigru şi Eufrat îl felicitară cu ocazia alegerii sale şi odată cu omagiul îşi oferiră şi serviciile. Mintea lui Niger nu era în stare să privească aşa cum s-ar fi cuvenit această întorsătură fericită a sorţii. El se legăna cu speranţa că înălţarea sa, nu va fi tulburată de aspiraţiile rivalilor şi pătată de sângele cetăţenilor; pe când se desfăta în pompa vană a triumfului, neglija să-şi asigure mijloacele victoriei. În loc să ducă tratative eficace cu puternicele armate ale Apusului, a căror hotărâre putea să aibă ultimul cuvânt, sau cel puţin să pună în cumpănă marea confruntare, în loc să înainteze fără. Întârziere spre Roma şi Italia, unde prezenţa sa era aşteptată cu nerăbdare[244], Niger irosi, în luxul AntioMei, acele clipe preţioase, de care Severus. Pornit pe drumul unei acţiuni decisive ştiu să se folosească atât de biné.[245]

Ţara Pannoniei şi a Dalmaţiei, care ocupa spaţiul dintre Dunăre şi Adriatic a, era una dintre ultimele şi cele mai, dificile cuceriri ale romanilor. Două sute de mii dintre aceşti „barbari” apăruseră odată pe câmpul de luptă ea să-şi apere libertatea naţională, alarmându-l la o vârstă imimială pe August şi stârnind prudenţa vigilentă a lui Tiberius, aflai în fruntea întregii puteri armate a imperiului. În cele din urmă Pannonia se supuse armelor

243, ftjn rege al Thebei, în Egipt, este citat în Ilistoria Augusta ca aliat,: şi chiar ca prieten personal al lui Niger. Dacă Spartianus nu sé înşală, după cum bănuiesc, a scos la lumină o dinastie de. prinţi tributari complet necunoscuţi de istorie.

244 Dio, 1, LXXIII, p. 1238; Refodot, II,. p. " 67. Un vers.care circula pe atunci din gură în gură pare să exprime părerea generală despre cei trei rivali. Cel mai bun e Niger, bun—Afer, cel mai râu r- Albuş. Hist. Augusta, p. 75.

245 Vezi relatarea acestui război memorabil în Velleius- Paterni lus,.
II, 110, etc., care a servit în armata lui Tiberiu.

şi instituţiilor romane. Totuşi recenta-ei supunere, vecinătatea, ba chiar amestecul cu triburile neînvinse, şi poate clima, după cum, s-a observat, făcea – ca băştinaşii să aibă trupuri mari şi minţi încete[246]; până şi sub blinda şi statornica atitudine de provinciali romani se mai puteau discerne trăsăturile dure, ale celor din partea locului. Tineretul lor războinic era o sursă inepuizabilă de recruţi pentru legiunile staţionate pe malurile Dunării, legiuni care, datorată războirii neîncetate cu germanii; şi sar maţii, erau pe drept considerate cele mai bune oşti în serviciu.

Armata din Pannonia era comandată în acel timp de – către, Septimius Severus originar din Africa; în cursul ascensiunii sale treptate şi a onorurilor ce i sec on fereau, ei ştiuse să-şi ascundă ambiţia-i îndrăzneaţă pe care atracţia plăcerilor, teama de pericole sau omenia[247] nu o abăteau vreodată din dramul hotărât de ea. Be mdafă ce primi vestea despre uciderea lui Pertinax el” îşi strânae ostile: le descrise în culorile cele mai vii tirima s-a vir sită la Roma, insolenţa şi slăbiciunea gărzii pretoriene şi insuflă legiunilor dorinţa de a lupta şi setea de răzbunare. În încheiere, – şi această parte a cuvintării sale fu socotită: extrem de elocventă – el făgădui fiecărui soldat vreo patru sute de lire, un dar ce-i făcea cinste, dublu ca valoare faţă de mita infamă cu care lulianus cumpărase” trenul.[248] Aclamat îile armatei îl salutară numaidecât pe Severus cu numele de August, Pertinax şi împărat; el atinse astfel, la 13 aprilie, 193, acest. Înaltă situaţie justificată de meritele sale personale, pe care şi le cunoştea foarte bine şi. Pmisă. De un lung

---

246 Aceasta este reflecţia lui Herodian, II, p. 74. Vor a ci mite austriecii moderni această influenţă?

247 In scrisoarea către Albinus, citată mai sus, Gommodus il acuza pe Severus ca fiind unui dintre generalii ambiţioşi care îi critică.purtarea şi doresc să-i ia locui if ist. August., p. 80.

248 Pannonia era prea săracă pentru a procura o sumă alţi de

mare. A. fost probabil promisă în tabără şi plătită la Roma, după victorie. în privinţa sumei, am adoptat părerea lui Gasaitbon. Hist.
August., p. 66., Comment., p. 115.

şir de visuri şi oracole, rodnicul rezultat fie al superstiţiei, fie al politicii sale;

Noul candidat la imperiu sesiza caracterul deosebit de avantajos al situaţiei sale şi căută să tragă şi mai mult folos de pe urma acestor împrejurări: favorabile/ Provincia să se întindea până la Alpii iulieni, care ofereau un acces uşor către Italia, şi el îşi amânii cuvintele lui August: „O armată din Pannonia ar pubea apărea în zece zile în făta Romei.[249] Dacă avea să procedeze cu repeziciunea cerută de gravitatea momentului, putea pe bună dreptate, să spere că-l va răzbuna pe Pertinaxr că-l va pedepsi pe lulianus şi va primi omagiul Senatului şi poporului ca împărat legal, mai înainte ca rivalii săi, despărţiţi printr-o întindere imensă de pământ şi de mare, să afle despre izbânda sau măcar despre alegerea sa. În timpul întregii expediţii de abia dacă îşi îngădui vreo frântură de somn sau hrană. Mergând pe jos şi în armură completă, în fruntea coloanelor sale, Niger câştigă încrederea şi afecţiunea oştilor, le întări ardoarea războinică, le însenină spiritele şi le insuflă noi nădejdi; el era cât se poate de mulţumit să împartă greutăţile campaniei eu ultimul dintre soldaţi, dar se gândea necontenit că răsplata sa va fi incomparabil mai mare decât a lor.

Nefericitul lulianus se aşteptase la această înfruntare şi se crezuse pregătit să dispute imperiul guvernatorului Siriei; dar la apropierea rapidă a temutelor legiuni panonice, el înţelese că e sortit pieirii. Sosirea pripită a fiecărui sol sporea temerile lui îndreptăţite. Fu informat succesiv că Severus traversase Alpii, că oraşele Italiei, care nu dorèau sau nu puteau să-i opună rezistenţăj

249? Velleius Paterculus II, c .. 3. 'trebuie să socotim începu i ul marşului de la hotarul cel mai apropiat al Paiinoniei şi să luăm in

consideraţie faptul că oraşul se vedea- de la o depărtare de doua sute de mile.

îl primiseră cu cele mai călduroase demonstraţii de bucurie şi supunere, că importanta cetate a Ravennei se predase fără luptă şi că flota Adriaticii era în mâna cuceritorului. Duşmanul era acum la două sute cincizeci de mile de Roma; clipă de clipă lui lulianus îi rămânea mai puţin de trăit, după cum şi imperiul său devenea din ce în ce mai mic.

El încercă totuşi să prevină, sau cel puţin să (Prelungească termenul fatal. Adresându-se fidelităţii venale a pretorienilor, desfăşură, în întreg oraşul inutile pregătiri de război, trase linii de apărare în jurul suburbiilor şi întări chiar fortificaţiile palatului, ca şi cum aceste ultime metereze ar fi piitut fi apărate împotriva unui invadator victorios prin simpla speranţă de îndreptare a situaţiei. Frica şi ruşinea îi împiedicară pe soldaţii din gardă să dezerteze de sub drapel, dar tremurau numai cât auzeau pronunţându-se numele legiunilor paiionice, comandate de un general experimentat şi obişnuite să învingă pe „barbarii” de la Dunărea îngheţată.[250] Ei părăsiră cu un oftat plăcerile băilor şi ale teatrului, spre a lua armele, a căror folosinţă aproape o uitaseră, şi sub greutatea cărora se simţeau striviţi. Elefanţii neantrenaţi, apariţie stranie, despre care se spera că va răspândi groază în rândurile armatei din nord, îşi trântiră la pămâşi călăreţii nedibaci, iar evoluţiile stingă ce ale marinariior luaţi din flota de la Misenium stârneau râsul batjocoritor al mulţimii. În timpul acesta, Sënatul se bucura, cu o tainică plăcere, de disperarea şi slăbiciunea uzurpatorului.[251]

Fiecare mişcare a lui lulianus arăta că tremura şi şovăie El insistă ca Severus să fie declarat inamic public de către Senat.

250 Aceasta nu este o figură puerilă de retorică, ci o aluzie la un fapt real menţionat de Dio, LXXI, p. 1181. Probabil că acest lucru s-a întîmplat nu o singură dată.

251 Dio, LXXIII, p. 1233; Herodian, II, p. 81. Nu există & dovadă mai bună a talentului militar roman decît faptul că, după ce şi-au învins teama inutilă, au dispreţuit folosirea elefanţilor în război.

Imploră ca generalul din Pannonia să fie asociat-la imperiu, şi trimise ambasadori oficiali, cu rang consular pentru a negocia cu rivalul său. Dădu ordin ca legiunile panonice să fie întâmpinate de o procesiune solemnă, alcătuită din fecioarele vestale şi întreg colegiul de preoţi 111 veşminte sacerdotale iar în fruntea ei să fie purtate mărturiile sacre ale religiei romane; totodată încerca zadarnic să consulte, sau să îmbuneze soarta, prin ceremonii magice şi sacrificii nelegiuite.[252]

Severus, care nu se temea nici de armele, nici de farmecele lui, se apăra de singurul pericol demn de luat în seamă, acela al unei conspiraţii secrete, înconjurându-se de şase sute de oameni aleşi şi credincioşi, care îmbrăcaţi în armuri, nu-l părăseau nici ziua şi nici noaptea, în timpul întregului marş. Jnaintând cu pas ferm şi rapid, el trecu fără greutate defileurile Apeninilor, atrase de partea sa trupele şi solii trimişi să-i întârzie marşul şi făcu un scurt popas la înteramnia, cam la şaptezeci de mile de Roma. Victoria, îi era; de pe acum asigurată; disperarea pretorienilor însă ar fi putut însă s-o transforme într-o baie de sânge, iar Severus avea ambiţia lăudabilă de a se urca pe tron fără a trage spada.[253] Emisarii săi, răspândiţi prin Capitală, asigurară gărzile că dacă îl vor părăsi pe nemernicul lor stăpân şi-i vor preda justiţiei învingătorului pe ucigaşii lui Pertinax, Severus nu va considera acest incident drept fapta întregului corp de oaste. Necredincioşii pretorieni, a căror rezis tenţă era inspirată numai de o sumbră încăpăţânare, se supuseră bucuros acestor condiţii uşoare, prinseră pe cei mai mulţi dintre asasini şi comunicară Senatului că ei nu mai apărau cauza lui lulianus. Adunarea, convocată de consul, îl confirmă în unanimitate pe Severus împărat legal,

---

252s //ist. August., p. 62, 63.

253 Victor şi Eutropius, VIII, 17 menţionează o luptă în apropierea podului Milvius, sau Ponte Molie, necunoscută scriitorilor mai documentaţi dinaintea lor.

decretă onoruri divine lui Pertinax, şi pronunţă o sentinţă de detronare şi moarte împotriva nefericitului său sucdesor. Lulianus fu dus într-un apartament particular al băilor palatului şi decapitat ca un criminal de rând, după ce cumpărase cu un imens tezaur o domnie agitată şi precară de numai şaizeci de zile:[254] Expediţia aproape de necrezut a lui Severus, care într-un timp atât de scurt a condus o. Armată numeroasă de pe malurile Dunării pe cele ale Tibrului, dovedeşte totodată belşugul produselor agricole, un comerţ activ, buna calitate a drumurilor, disciplina legiunilor şi atitudinea indolentă şi supusă a provinciilor.[255]

Prima grijă a lui Severus a fost àceea ele a lua două măsuri: una dictată de politică, cealaltă de decenţă: răzbunarea şi cinstirea datorată memoriei lui Pertinax. Înainte ca noul împărat să intre în Roma, el comunică ordinele sale gărzilor pretoriene, cerându-îe să-i aştepte sosirea pe un câmp întins în apropiere oraşului, fără arme, dar în hainele de ceremonie, în care erau obişnuiţi să-l slujească pe împărat. Porunca fu ascultată de aceşti oameni semeţi, care se supuneau datorită temerii lor îndreptăţite. O parte bine aleasă a armatei ilire îi înconjurară ţinând lancea în cumpănă. Incapabili să fugă sau să opună vreo rezistenţă, pretori en îi îşi aşteptară soarta încremeniţi şi tăcuţi. Severus se urcă pe tribună, le reproşa cu asprime perfidia şi laşitatea, îi corxcedie cu dezonoare din postul de încredere pe care îl trădaseră, îi despuie de splendidele lor podoabe şi îi surghiuni la o sută de mile depărtare de Capitală, ameiiinţându-i cu moartea pe cei nesupuşi. În timp ce făcea cunoscute aceste măsuri/ un alt detaşament fusese

---

254 Dio, LXXIII, p. 1240 ; Herodian c. II, p. 83; Ilist. August., p. 63.

255 Din aceste şaizeci şi şase de zile, trebuie mai întîi să scădem şaisprezece, dat fiind „că Pertinax a fost ucis la 28 martie, iar Severus foarte probab.il, a fost ales la 13 aprilie (vezi Ilist. August., p. 65 şi TiTlemont, Hist, des Empereurs, tom. III p. 393, nota 7). Nu putem lăsa mai puţin de zece zile Intre alegerea sa şi punerea în mişcare a unei armate numeroase. Rămîn patruzeci de zile pentru acest, marş rapid şi cum sînt cam op-t sute de mile de la Roma la Vieha, înseamnă că armata lui Severus a mers douăzeci de mile pe zi, fără opriri sau pauze.

trimis să le ocupe tabăra, să le ridice armele şi să-i împiedice, ca în disperarea lor să se dedea la un gest necugetat.[256]

Funeraliile şi consacrarea[257] lui Pertinax fură apoi sărbătorite în mod solemn, cu toată solemnitatea unei grave splendori.[258] Senatul execută cu o tristă plăcere ultimele rituri dedicate acestui minunat principe pe care îl iubise şi pe care îl regreta încă. Regretul urmaşului său însă era, probabil, mai puţin sincer. EI stima virtuţile lui Pertinax, dar aceste virtuţi ar fi constituit pentru totdeauna o stavilă în calea propriilor sale ambiţii, limitându-l la o situaţie subordonată. Severus rosti discursul funebru cu o elocvenţă studiată, cu satisfacţie, ascunsă şi o tristeţe bine jucată; prin acest respect cucernic pentru memoria defunctului împărat, convinşe mulţimea credulă că *numai el singur* este deixm să-i ia locul. Conştient totuşi că armele şi nu ceremoniile trebuie să asigure satisfacerea pretenţiilor ce le ridica asupra imperiului, el părăsi Roma după treizeci de zile şi, fără a se lăsa îmbătat de această uşoară victorie, se pregăti să-i întâlnească pe rivalii săi mai periculoşi.

Neobişnuita dibăcie şi norocul lui Severus – au făcut pe un elegant istoric[259] să-l compare cu primul şi cel mai mare dintre Caesari.[260] Paralela este cel puţin imperfectă, Unde e oare de găsit în caracterul lui Severus aceea atotputernică superioritate sufletească, plină de generozitate, clemenţa şi geniul polivalent care era în stare să unească şi să împace dragostea de plăceri, setea de cunoaştere şi flacăra ambiţiei.[261] Comparaţia e potrivită,

---

256 Dio, LX XIV, p. 1241. Herodian II, p. 84.

257 Zeificarea sa conform obiceiului, şi consacrarea memoriei sale (n.l.).

258 Dio LX XIV, p. 1244, care a asistat la ceremonie ca senator, ne dă o descriere dintre cele marii)ombastice.

259 Herodianus, istoric grec din veacul al III-lea, care îl compară cu lulius Caesar (n.t.).

260 Herodian, III (c. 7), p. 112.

261D eşi Lucan nu intenţionează desigur sa preamărească Caracterul lui Caesar, totuşi imaginea pe care ne-o dă despre acest erou, în cartea a zecea din Fharsalia, unde îl descrie în

doar dintr-un singur punct de vedere: iuţeala mişcărilor şi victoriile civile. În mai puţin de patru ani (193 – 197 e.n.)[262], Severus a supus bogăţiile Răsăritului şi a îngenuncheat bărbăţia Apusului. El a învins doi rivali de temut şi capabili şi a zdrobit numeroase oştiri, înzestrate cu un armament şi cu o disciplină egală cu aceea a armatelor sale. Arta fortificaţiilor şi principiile tacticii erau bine cunoscute de toţi generalii romani din timpul său, dar Severus îi întrecea, asemenea unui artist care foloseşte aceleaşi instrumente cu mai multă iscusinţă şi meşteşug decât rivalii săi. Nu vol relata detaliat aceste operaţii militare; dar cum cele două războaie civile împotriva lui Niger şi Albinus au fost aproape similare în ce priveşte conducerea, desfăşurarea şi consecinţele lor, voi trece în revistă evenimentele cele mai caracteristice, iricercând să descriu caracterul învingătorului şi starea imperiului…

Falsitatea şi lipsa de sinceritate, oricât ar părea ele de nepotrivite cu demnitatea actelor publice, ne supără totuşi mai puţin prin înjositoarea lor micime, decât atunci când le întâlnim în relaţiile vieţii particulare. În cazul din urmă ele vădesc lipsa de curaj, în primul doar lipsa de putere; şi, fiindcă şi celor mai capabili bărbaţi de stat le este imposibil, să stăpânească milioane de partizani şi duşmani prin propria lor putere, lumea pare să le fi acordat sub numele de „politică" mari posibilităţi de a se dovedi vicleni şi perfizi. Totuşi, şiretlicurile lui Severus nu pot fi justificate nici de cele mai larg înţelese privilegii ale raţiunii de stat. EI promitea numai ca să înşele, măgulea doar pentru a distruge; oricât s-ar fi legat într-o împrejurare sau alta prin jurăminte şi tratate, conştiinţa sa, care asculta numai de propriul său interes, îl

---

acelaşi timp îndrăgostit de Cleopatra, susţinînd un asediu împotriva puterii Egiptului şi discutînd cu înţelepţii ţării este într-adevar cel mai nobil panegiric. '

262 Socotind de la alegerea sa la 13 aprilie, 193, pînala moartea Iui Albinus, la 19 februarie 197, Tillemont, Cronologia.

elibera întotdeauna de orice obligaţie incomodă.1

Dacă reconciliaţi în faţa pericolului comun, cei doi rivali, l-ar fi atacat fără întârziere, poate că Severus ar fi cedat în faţa forţelor lor unite. Dacă ei l-ar fi atacat măcar simultan, cu intenţii şi armate diferite, lupta ar fi putut fi îndelungată şi cu rezultate îndoielnice. Dar, legănaţi de iluzia că promisiunile moderate ale rivalului le ofereau o deplină securitate şi copleşiţi de acţiunile sale fulgerătoare, ei căzură separat şi succesiv, pradă uşoară pentru iscusinţa şi armele subtilului lor duşman. Severus porni mai întâi împotriva lui Niger, de a cărui reputaţie şi putere se temea mai mult; el refuză însă orice declaraţie ostilă, ascunse numele adversarului său, iar Senatului şi poporului le anunţă doar intenţia sa de a face ordine în provinciile de răsărit. În particular el vorbi despre Niger ca despre vechiul său prieten şi ca posibilul succesor al său[263], vădind pentru el cea mai mare afecţiune şi consideraţie şi aplaudă intenţia sa generoasă de a răzbuna uciderea lui Pertinax. A pedepsi pe un uzurpator ticălos al tronului era datoria oricărui general roman. Singur faptul de a persevera în rezistenţa armată opusă unui împărat legitim, recunoscut de Senat, era considerat un act criminal.[264] Fiii lui Niger îi căzuseră în mînă printre copiii guvernatorilor provinciali care erau deţinuţi la Roma ca o garanţie a loialităţii părinţilor.[265] Câtă vreme – puterea lui Niger inspira teamă sau chiar respect, ei fură educaţi cu cea mai afectuoasă grijă, împreună cu copiii lui Severus, dar curând, implicaţi în căderea tatălui lor ei fură sortiţi, mai întâi exilului şi apoi morţii.

---

263 Pe cînd Severus era foarte grav bolnav s-a răspîndit cu insistenţă zvonul că intenţiona să-i numească pe Niger şi pe Albinus succesorii săi. Dat fiind că nu putea fi sincer cu amîndoi, s-ar putea să nu fi fost sincer cu nicranul. Totuşi Severus a împins ipocrizia atît de departe, îneît a pretins cliiar în memoriile sale că avea această intenţie.

264 Hist. August., p. 65.

265 Această metodă, inventată de Commodus, s-a dovedit foarte utilă lui Severus. El a găsit la Roma copiii multora dintre principalii partizani ai rivalilor săi şi i-a folosit, nu o dată* ca să-i intimideze, sau să-i atragă de partea sa pe părinţii lor.

Ocupat cu războiul din răsărit, Severus avea motive să se teamă că guvernatorul Britanniei trecând marea şi Alpii va ocupa sediul vacant al imperiului şi având ide partea lui autoritatea Senatului şi armata din apus, se va opune întoarcerii sale. Purtarea ambiguă a lui Albinus care nu adoptase titlul imperial, lăsă loc negocierilor. Uitând totodată declaraţiile sale patriotice şi ambiţia de, a deţine puterea supremă, el acceptă rangul precar de Caesar drept răsplată a neutralităţii care în cele din urmă i-a fost fatală. Până când să se hotărască pentru prima înfruntare, Severus îi arătă celui pe care-l sortise pieirii, toată stima şi consideraţia.

Chiar în scrisoarea în care îşi anunţa victoria asupra lui Niger, el îl numeşte pe Albinus fratele sufletului şi al imperiului său, îi trimite salutările afectuoase ale soţiei sale Iulia şi ale tinerei sale familii şi îl imploră să păstreze credinţa oştirii şi a ţării, în interesul lor comun. Solii însărcinaţi cu această scrisoare erau instruiţi să-l salute cu respect pe Caesar, să ceară o audienţă particulară şi să-i înfigă pumnalele în inimă.[266] Complotul fu descoperit şi prea credulul Albinus debarcă în fine pe continent şi se pregăti pentru o confruntare inegală cu rivalul său, care se năpustea acum asupra lui, în fruntea xnei armate încercate şie victorioase. Eforturile militare ale lui Severus par nepotrivite cu importanţa cuceririlor sale. Două ciocniri, una aproape de Helespont, cealaltă în strâmtele trecători ale Ciliciei, hotărâră soarta pretendentului sirian; ostile europene îşi confirmară încă o dată ascendentul asupra efeminaţilor proveniţi din Asia.[267] Bătălia de lângă Lyon, în

266 Hist. August., p. 84. Spartianus a reprodus această curioasă scrisoare în întregime.

267 Vezi cartea a treia a lui Herodian şi a şaptezeci şi patra a lai

Dio Cassius. (în realitate e vorba de trei bătălii: una lîngă Cyzicus pe Helespont, a doua în apropiere de Nicea, în Bitliynia, a treia

nu departe de issus în Cilicia, unde Alexandru l-a învins pe Darius»
Dio, LXXIV, c. 6 si 7; Herodian III, 2-4 - O.S.)

care o sută cincizeci de mii[268] de romani intrară în luptă, se dovedi la fel de fatală pentru Albinus. Vitejia armatei britanice puse într-adevăr la grea încercare disciplina severă a legiunilor ilirice. Faima şi persoana lui Severus părură, câteva clipe, cu desăvârşire pierdute, până când acesta îşi regrupă ostile istovite şi le duse la o victorie decisivă.[269] Conflictul luă sfârşit chiar cu această bătălie memorabilă.

Războaiele civile ale Europei moderne s-au remarcat nu numai printr-o duşmănie feroce, ci şi prin perseverenţa îndămtnică a partidelor în luptă. Ele au fost justificate în general de unele principii, sau cel puţin şi-au găsit un pretext în religie ori în ideile de libertate şi loialitate. Conducătorii erau nobili cu avere personală şi influenţă ereditară. Ostaşii se luptau ca nişte oameni interesaţi în rezultatul luptei; şi cum spiritul războinic şi entuziasmul pentru partida respectivă erau puternic împărtăşite de întreaga comunitate, un şef învins căpăta numaidecât noi partizani, dornici să-şi verse sângele pentru aceeaşi cauză. Dar romanii, după căderea republicii, se luptau numai şi numai pentru a-şi alege stăpânii. Sub stindardul unui candidat la imperiu, care era în asentimentul maselor populare, unii se înrolau din afecţiune, alţii de teamă, mulţi din interes, dar nimeni datorită principiilor sale. Legiunile lor, pe care zelul partinic nu le înflăcăra, eraù atrase în războiul civil de daruri generoase şi promisiuni şi mai generoase. O înfrângere, care-l făcea pe şef incapabil să-şi ţină promisiunile, făcea totodată ca mercenarii ce-l urmaseră să se lepede de credinţa datorată lui; ei erau astfel lăsaţi să-şi asigure propria securitate abandoiiând la timp o cauză pierdută. Pentru provinciile

---

268 Dio, LXXV, p. 1260.

269 Dio, LXXV (c. 6), p. 1261, Herodian, III, p. 110; Hist. August., p. 68. Bătălia a avut loc pe cîmpia de la Trévoux, la trei-patru leghe depărtare de Lyon, Tillemont, tom. IП, p. 4Q69 nota 18.

imperiului avea puţină însemnătate în numele cui erau împilate sau guvernate. Ele se lăsau conduse de cel care deţinea puterea în acel moment şi de îndată ce acesta ceda în faţa unei puteri mai mari se grăbeau să cerşească clemenţa învingătorului, care având o imensă datorie de achitat, era silit să sacrifice provinciile ce-şi atrăseseră o vină deosebită ca să satisfacă capacitatea soldaţilor să-i Pe cuprinsul imens al imperiu ini Roman existau puţine oraşe întărite în stare să adăpostească o armată învinsă; niciun om, nicio familie, sau un ordin cetăţenesc, oricare ar fi fost interesele lor, nu erau capabile să restabilească, fără sprijinul puterii de stat, o cauză pierdută.[270]

Totuşi în lupta dintre Severus şi Niger, un singur oraş merită să fie menţionat aparte. Cum Bizanţul era unul dintre cele mai importante locuri de trecere din Europa în Asia, fusese dotat eu o puternică garnizoană şi o flotă de cinci sute de corăbii ancorată în portul său[271]. „Năvalnicul Severus nu luă în seamă acest prudent plan de apărare. El lăsă în grija generalilor să-i asediul Bizanţului, forţă trecătoare mai puţin apărată a Helespontului şi fără să se sinchisească de un duşman neînsemnat, trecu mai departe pentru a-şi întâlni rivalul. Bizanţul atacat de o armată numeroasă, care sporea necontenit, iar apoi de întreaga putere navală a imperiului, susţinu un asediu de trei ani şi rămase fidel numelui şi memoriei lui Niger. Cetăţenii şi soldaţii (nu ştim din ce cauză) erau îmboldiţi de aceeaşi mânie. Câţiva dintre principalii ofiţeri ai lui Niger, care priveau cu neîncredere sau dispreţ iertarea învingătorului, se aruncaseră în „acest ultim refugiu. Fortificaţiile erau considerate inexpugnabile, iar pentru apărarea cetăţii un constructor celebru

---

270 Montesquieu, Considérations sur la. Grandeur et la Décadence des Romains, o. XI !.

271 E de presupus că cele mai multe dintre ele erau corăbii mici, deschise ; totuşi unele erau corăbii cu dona şi chiar cu trei rmduri de vîsle.

utilizase toate sistemele mecanice cunoscute de cei vechi.[272] În cèle din urmă Bizanţul se predă din cauza foametei. Magistraţii oraşului şi soldaţii fură ucişi, zidurile dărâmate privilegiile suprimate şi oraşul, care era destinat să devină capitala Răsăritului, dăinui numai ca un sat deschis, supus jurisdicţiei jignitoare a oraşului vecin. Istoricul Dio, care admirase starea înfloritoare şi deplângea devastarea Bizanţului, îl acuză pe Severus că prin răzbunarea lui a lipsit poporul roman de cea mai puternică apărare împotriva „barbarilor" din Pont şi Asia.[273] Adevărul acestei afirmaţii a fost din nefericire prea bine confirmat în anii următor când flotele goţilor au împânzit Euxinul şi au trecut prin Bosforul lipsit de apărare, pătrunzând până în centrul Mediteranei.

Atât Niger cât şi Albinus fură descoperiţi* şi executaţi pe când fugeau de pe câmpul de luptă. Soarta lor nu trezi nici surprindere, nici milă. Ei îşi riscaseră viaţa pentru a câştiga imnul, şi avuseseră soarta pe care ei înşişi ar fi pregătit-o altuia. Severus nu dovedi o nobilă trufie, îngăduind rivalilor săi să trăţască ca simpli cetăţeni. Neiertător din fire şi îmboldit de zgârcenie, el încurajă răzbunarea chiar şi acolo rade nu exista antipatie pentru candidatul favorizat de soarta; cei mai de vază dintre provinciali, care ascultaseră de guvernatorul sub a cărui autoritate se aflau din întâmplare, au fost pedepsiţi cu moartea, exilulşi, mai ales, cu confiscarea averii.

---

272 Numele constructorului- era Priscus. Priceperea lui i-a salvat viaţa şi a fost luat din această cauză în serviciul învingătorului. Pentru detaliile asediului, vezi Dio Cassius (LXXV, (c. 10), p. 1251) şi Herodian (II, (c. 6), p. 85); pentru teoria asediului poate Π consultat fantezistul Chevalier de Folard, Polyla, tom. 1, p. 76.

273 CU toată autoritatea lui Spartiantis şi a unor autori greci moderni putem fi siguri pe baza informaţiilor furnizate de Dio şi Herodian că Bizanţul a rămas în ruine mulţi ani după moartea

im Severus. (Milman consideră că nu există o contradicţie între relatarea lui Dio şi cea a lui Spartianus şi a scriitorilor greci moderni. Dio nu spune că' Severus a distrus Bizanţul, ci numai că i-a ridicat toate privilegiile, le-a luat locuitorilor proprietăţile, a ras fortificaţiile şi a supus oraşul jurisdicţiei oraşului vecin Perinthus. Gu timpul însă,' regretîndu-şi asprimea, Severus i-a redat Bizanţului drepturile şi privilegiile şi a poruncit să se construiască temple. Zosimus menţionează un portic, care a fost construit de Severus în Bizanţ şi eare i-a purtat numele — O.S.).

Dio, LXXIV, p. 1250.

Multe oraşe din răsărit fură lipsite de vechile lor onoruri* şi obligate să plătească pentru tezaurul lui Severus de patru ori sumele cu care contribuiseră la cererea lui Niger1.

Cât timp soarta războiului încă nu se hotărâse, cruzimea loi Severus, fu ţinută oarecum în frâu de incertitudinea situaţiei şi de pretinsul său respect pentru Senat. Capul lui Albinus, însoţit de o scrisoare ameninţătoare, îi avertiză pe romani că era hotărât să nu cruţe pe niciunul din partizanii nefericiţilor să-i rivali. Lucrul care îl scotea mai cu seamă din fire era bănuiala bine întemeiată că nu se bucurase niciodată de afecţiunea Senatului; el îşi dezlănţui propria-i ură, ascunzând-o însă sub pretextul de a fi descoperit recent o corespondenţă trădătoare. Iertă totuşi treizeci şi cinci de senatori acuzaţi de a fi favorizat partida lui Albinus* iar prin purtarea sa ulterioară, se strădui să-i convingă că şi uitase, nu numai că le iertase presupusa vină. Dar totodată osândi alţi patruzeci şi unu[274] de senatori, al căror nume istoria l-a păstrat. Soţiile, copiii şi clienţii lor îi urmară în moarte, iar cei mai nobili provinciali din Spania şi Gallia fură târâţi în acelaşi dezastru. O justiţie atât de severă, băci aşa o denumea el, era, după părerea lui Severus, singura în stare să asigure pacea poporului roman şi securitatea împăratului. Deplângea însă faptul că pentru a putea fi blând, era nevoie mai întâi să fie crud.[275]...

...interesul adevărat al unui monarh absolut coincide în general cu cel al poporului său. Mărimea, bogăţia şi securitatea acestuia sunt cele mai bune şi de altfel singurele temelii ale adevăratei sale puteri suverane; chiar dacă el ar fi cu totul lipsit de virtute, prudenţa, ţinând locul virtuţii, i-ar dicta aceeaşi regulă de

274 Dio, LXXV, p. 1264) menţionează numai 29 de senatori, dar ia Hist. Augustp. 69 sînt numiţi 41, între care şase cu numele de Pescennius. Herodian (IU, p. 115) vorbeşte în general de cruzimea lui Severus.

275 Aurelius Victor.

purtare. Severus considera imperiul Roman drept proprietatea sa, şi de îndată ce şi-a asigurat stăpânirea acestuia, acordă toată grija cultivării şi îmbunătăţirii unei achiziţii atât de preţioase. Legi salutare, puse în practică cu o hotărâre de neclintit, corectară curând cele mai multe dintre abuzurile care, de la moartea lui Marcusăurelius viciau activitatea fiecărei ramuri de guvernământ. La împărţirea dreptăţii, judecăţile împăratului se caracterizau prin atenţie, discernământ şi spirit imparţial: de câte ori se abătea de la stricta echitate, era, în genere, în favoarea celor săraci şi oprimaţi şi aceasta poate nu atât dintr-un simţământ de omenie, cât din înclinarea firească a unui despot de a umili trufia celor mari şi de a-i coborî pe toţi supuşii săi la aceeaşi stare de totală dependenţă. Gustul său costisitor pentru clădiri, spectacole magnifice, şi, mai presus de toate, o constantă şi generoasă distribuire de grâu şi alimente au fost mijloacele cele mai sigure de a-şi atrage afecţiunea poporului roman.1 Nenorocirile izvorâte din dezordinea civilă fură date uitării. Provinciile clino scură din nou zile semne de pace şi prosperitate şi multe oraşe fură restaurate datorită generozităţii lui Severus; ele luară titlul de colonii ale lui, mărturisindu-şi prin monumente publice recunoştinţa şi fericirea.2 Faima armelor romane, renăscu sub acest împărat războinic şi norocos în lupte3; Septimius Severus se lăuda cu îndreptăţită mândrie, că primind imperiul covârşit de războaie interne şi externe, i-a lăsat moştenire o pace temeinică, universală şi onorabilă.4

Deşi rănile războiului civil păreau complet vindecate, otrava sa mortală mai dăinuia încă în părţile vitale ale imperiului. Severus poseda o mare vigoare şi dibăcie, dar însuşi sufletul îndrăzneţ al primului Caesar, sau politica înţeleaptă a lui August abia dacă ar fi fost în stare să frângă trufia legiunilor victorioase. Gratitudinea, o

politică greşită şi o aparentă necesitate, îl îndemnară pe Severus să slăbească

1 Dio, LX XVI, p. 1272; *Hist. August*... p. 67. (Sparţianus, *Severus*, e. 8). Severus a sărbătorit jocurile seculare cu un fast extraordinar, şi a lăsat în grânarele publice o provizie de grâu pentru şapte ani, aproximativ 75.000 modii, sau 2.500 măsuri pe zi. Nu mă îndoiesc că grânarele lui Severus erau aprovizionate pe termen lung, dar nu sunt mai puţin convins că politica pe de o parte şi admiraţia pe de alta au sporit tezaurul cu mult peste conţinutul lui real. *Hist. August.*, p. 70, Spr., *Sev* e. 23.

2 Vezi tratatul lui Spanheim despre medalii vechi, inscripţii şi învăţaţii noştri călători Spon şi Wheeler, Shaw, Pocock etc., care în Africa, Grecia şi Asia au găsit mai multe monumente ale lui Severus decât ale oricărui alt împărat roman.

3 El şi-a dus armatele victorioase la Seleucia şi Ctesiphon, capitalele monarhiei parte. Voi menţiona acest război la locul potrivit.

4 *Etiam în Bruannis* a fost justa şi – eu fa ti ca să expresie. *Hist. August*” 72 (Spart” 4 *Sev.*, e. 23).

Frânele disciplinei.[276] Vanitatea soldaţilor săi era măgulită de onoarea de a purta inele de aur[277], comoditatea loţ-sporită prin permisiunea de a trăi împreună cu soţiile în tr în dă vi a taberelor. El le spori solda pe care o avuseseră în trecut şi îi învăţa să aştepte şi în curând chiar să pretindă donaţii extraordinare în momentele de pericol public, sau în zilele de sărbătoare. Încurajaţi de succes,

276 Herodian, III, p. 115; Hist. Augustp. 68.

277 Asupra insolenţei şi privilegiilor soldaţilor poate fi consultată satira a şaisprezecea, greşit atribuită lui iuvenal; stilul şi conţinutul ei mă fac să cred că a fost compusă sub domnia lut Severus sau a fiului său.

moleşiţi de lux şi ridicaţi deasupra celorlalţi supuşi prin privilegiile[278] lor periculoase, ei ajunseră curând să se dedea la abuzuri faţă de ţară şi să suporte greu o subordonare firească. Ofiţerii lor îşi arătau superioritatea rangului prin etalarea unei elegante şi a unui lux tot mai ac cent ut. Se păstrează încă o scrisoare de a lui Severus, în care acesta cleplânge corupţia indiscâplinară a armatei şi îndeamnă pe unul dintre generalii săi să înceapă reformele necesare chiar de la tribuni, deoarece, după cum pe drept cuvânt observă el, ofiţerul care şi-a pierdut stima soldaţilor[279] nu se va putea bizui niciodată pe ascultarea lor. Dacă împăratul s-ar fi gândit, şi-ar fi dat seama că originea acestei corupţii ce domnea de sus până jos se putea atribui, într-adevăr, nu exemplului, ci indulgenţei dezastruoase a comandantului suprem.

Pretorienii care îşi uciseseră împăratul şi vânduseră imperiul îşi primiseră dreapta pedeapsa a trădării lor; dar necesară, deşi periculoasa instituţie a gărzilor, fu curând restabilită într-o nouă formă de către Severus şi mărită de patru ori faţă de vechiul; efectiv.[280] Înainte aceste trupe fuseseră recrutate din Italia dar, pe măsură ce provinciile învecinate se lăsaseră treptat cuprinse de aceeaşi moleşeală ca şi Roma, recrutările fură extinse la Macedonia, Nori cum şi Spănia.

Severus hotărî ca, în locul acestor trupe elegante, adaptate mai degrabă vieţii fastuoase de la curte, decât corvezilor războiului, să fie luaţi din toate legiunilefruntariilor acei* soldaţi ce se distingeau în chip deosebit prin putere, curaj şi devotament şi să fie eventual înaintaţi, în semn de onoare şi recompensă, în serviciul mai invidiat al gărzii imperiale, în acest fel, tineretul Italiei era îndepărtat de la mânuirea, armelor şi Capitala fu

278H ist. Augustp. 75. '
279 Dio, LXXIV, p. 1243.
280 Herodian, III, p. 121.

îngrozită de aspectul şi manierele stranii ale unei mulţimi de barbari. Severus însă se legăna cu speranţa că legiunile îi vor considera pe aceşti pretorieni aleşi ca pe reprezentanţii întregului ordin militar; că acest corp de cincizeci de mii de oameni, superior prin arme şi echipament oricărei forţe care ar fi putut să le fie opusă în luptă, era în stare să curme pe veci speranţa vreunei rebeliuni şi îi putea asigura tronul, lui şi urmaşilor săi.

Comanda acestor trupe favorizate şi temute deveni curând postul cel mai important al imperiului. Pe măsură ce guvernarea degenera în despotism militar, prefectul pretoriului, care la origine fusese un simplu căpitan al gărzii, fu pus nu numai în capul armatei, ci şi al finanţelor şi* al legilor. În orice departament al administraţiei el reprezenta persoana şi exercita autoritatea împăratului.1 Primul prefect care s-a bucurat şi a abuzat de această imensă putere, a fost Plautianus, ministrul favorit al lui Severus. Domnia lui a durat vreo zece ani, până la căsătoria fiicei sale cu fiul cel mai mare al împăratului. Ceea ce părea să-i consolideze poziţia se dovedi a fi pricina căderii sale.[281] Ostilitatea palatului, răscolind ambiţiile şi temerile lui Plautianus, ameninţa să provoace o revoluţie; împăratul, care tot îi mai purta afecţiune, fu silit, împotriva dorinţei sale, să-l trimită la moarte.[282] După căderea lui Plautianus, un jurist eminent, celebrùl Papinianus, fu numit în funcţia complexă de prefect al pretoriului...

Până la domnia lui Severus, virtutea, şi chiar bunul simţ al împăraţilor se distingea prin respectul lor, real sau «simulat faţă de Senat şi prin condescendenţă faţă de frumosul cadru de politică

281 Una dintre faptele" sale cele mai -îndrăzneţe şi mai neomenoase · fu castrarea a o sută de cetăţeni liberi din Roma, dintre care unii însuraţi, ba chiar taţi de familie, numai pentru ca fiica sa, la nunta cu tânărul împărat, să fie servită de o escortă de eunuci demna de o regină a Răsăritului. (Dio, LX XVI, p. 1271.)

282 Dio, LXXYI, p. 1274; Jrierodian, If, p. 122, .129. Gramaticul din Alexandria, fapt deloc neobişnuit, pare a li mai la curent cu această tranzacţie misterioasă şi mai sigur de vinovăţia: lui Plautianus, decît senatorul roman.

civilă instituit de August. Dar Severus îşi petrecuse tinereţea supunându-se rigorilor presupuse de viaţa taberelor militare, iar anii maturităţii comandând despotic. Mintea sa semeaţă şi inflexibilă nu putea descoperi sau nu voia să admită, avantajul de a păstra o putere intermediară, fie şi numai imaginară, între împărat şi armată. Privea cu dispreţ ideea de a se recunoaşte sluga unei adunări care îl ura şi care tremura ori de câte ori îl vedea încrunt indu-se. Severus poruncea acolo unde. Simpla exprimare a dorinţelor sale s-ar fi dovedit tot atât de eficace; el adoptă purtarea şi stilul unui suveran şi a unui cuceritor şi exercită fără ocolişuri întreaga putere legislativă ca şi pe cea executivă".

Victoria asupra Senatului fu uşoară şi lipsită de glorie. Fiecare privire şi fiecare dorinţa erau îndreptate spre magistratul suprern, căci acesta concentra în mâna sa armele – şi Bogăţiile statului; pe când Senatul, care nu era ales de popor, care nu era sprijinit de puterea militară şi nici însufleţit de dragostea pentru binele public, îşi întemeia autoritatea în declin pe slaba temelie, gata să se năruie a străvechilor tradiţii. Frumoasa teorie a republicii dispăru pe nesimţite, lăsând locul sentimentelor mai fireşti şi mai aproape de adevăr ale monarhiei. Cum libertăţile şi onorurile romane au fost acardate în mod succesiv provinciilor, unde vechea guvernare fie că nu fusese cunoscută, fie că amintirea ei provoca silă, tradiţia maximelor republicane se şterse treptat, Istoricii greci din vremea Antoninilor[283] observă cu o maliţioasă plăcere că deşi suveranii Romei, dintr-o prejudecată demodată, se abţineau de la titulatura de regi, aveau totuşi depline puteri regale. În timpul domniei lui Severus, senatul era plin de sclavi culţi şi elocvenţi din provinciile de răsărit, care îşi justificau propriul, servilism cu speculaţii asupra servitudinii. Aceşti noi avocaţi ai

283 Ap pi an în Proem; (cap. 6).

prerogativelorx imperiale erau ascultaţi cu plăcere la curte şi cu răbdare de către popor, atunci când propovădui au datoria supunerii pasive şi dezvoltau pe larg neajunsurile inevitabile ale libertăţii. Juriştii şi istoricii concurau la răspândirea teoriei că autoritatea imperială nu era deţinută prin putere delegată, ci prin renunţarea totală a Senatului la drepturile sale; că împăratul, eliberat de constrângerea legilor civile, putea dispune, prin voinţa sa arbitrară, de viaţa şi averea supuşilor săi, ba chiar că putea dispune de imperiu ca de proprietatea sa particulară. Cei mai iluştri dintre juriştii civili* şi în special Papinianus, Paulus şi Ulpianus înfloriră sub dinastia lui Severus; se presupune că jurisprudenţa romană, strâns unită cu sistemul monarhic, a atins atunci deplina sa maturitate şi perfecţiune.

Contemporanii lui Severus, hueur indu-se de pacea şi gloria acestei domnii îi iertară cruzimile începutului. Posteritatea însă, care a cunoscut efectele fatale ale maximelor şi exemplului său, îl consideră pe drept cuvânt ca principalul autor al declinului imperiului Roman.[284]...

MOARTEA LUI SEVERUS. TIRANIA LUI CARAGALLA. UZURPAREA LUI MACRINUS. NEBUNIILE LUI ELAGABAL. VIRTUŢILE LUI ALEXANDER SEVERUS. IMORALITATEA ARMATEI. STAREA GENERALĂ A FINANŢELOR ROMANE

Ridicarea pe o treaptă înaltă, oricât de grea şi periculoasă ar fi ea, poate, absorbi toate facultăţile unei minţi active şi conştiente de propriile ei puteri; dar simpla stăpânire a unui tron n-a putut încă niciodată până acum să ofere o satisfacţie durabilă unei minţi

284 Gibbon, partizan convins ai democraţiei Republicii romane, găseşte , că absolutismul imperial, in (rodys de Severus., a însemnat sfîrşitui virtuţii or civice romane, baza strălucirii şi puterii Romei (n.L).

ambiţioase. Acest trist adevăr fu resimţit şi confirmat de Severus. Soarta şi meritul său îl ridicaseră de la o situaţie umilă la primul loc din omenire. „Fusese de toate”, cum spunea el însuşi, „şi toate aveau puţin preţ”. Preocupat de grija nu de a dobândi, ci de a păstra un imperiu, covârşit de vârstă şi infirmităţi, ajunse să nu-i mai pese de faimăz şi să fie sătul de putere; toate perspectivele plăcute ale vieţii îi erau acum închise. Dorinţa de a perpetua măreţia familiei sale era singurul ţel al ambiţiei şi dragostei sale de părinte.

Ca marea majoritate a celor originari din Africa, Severus se deda cu pasiune vanelor studii ale magiei şi divinităţii; ei era un adânc cunoscător al interpretării viselor şi prevestirilor şi un spirit familiarizat cu ştiinţa astrologiei raţionale, care aproape în toate vremurile, în afară de ale noastre, şi-a păstrat influenţa asupra minţii omeneşti. Îşi pierduse prima soţie pe când era guvernatorul Galliei[285],[286]. În vederea uneia două căsătorii, el căută o favorită a sorţii şi de îndată ce descoperi că o tânără doamnă din Emea în Siria avea o „obârşie regală”, el îi ceru şi îi obţinu mina. Iulia Domna (căci acesta era numele ei) merita tot ce soarta îi putea făgădui mai bun. Ea păstră până la o vârstă înaintată atracţia frumuseţii, şi împreună cu o vie imaginaţie” o minte limpede şi o putere de judecată rar hărăzită sexului ei. Plăcutele calităţi ale Iuliei n-au făcut niciodată o impresie prea puternică asupra soţului sumbru şi gelos din fire; dar, sub domnia fiului ei, ea administră treburile cele mai importante ale imperiului cu o prudenţă ce-i sporea autoritatea şi cu o moderaţie care corecta uneori

285 Dl. de Tillemont este foarte încurcat de un pasaj a lui Dios în care împărăteasa Faustina, care a murit în anul 175, apare în anul 186, contribuind la căsătoria lui Severus cu Iulia (LXX1V, p. 1243). învăţatul compilator a uitat că Dio relatează nu un 'fapt real, ci un vis al lui Severus, iar visele nu sînt îngrădite de vreo limită de timp ori spaţiu. Histoire des Empereurs, tome III, p. 389, no*tâ"~6.

286 Gallia Lyoneză era o provincie din Gàllia Transalpină; ea corespundea departamentelor Rhone şi Savoie din Franţa de astăzi, care la rîndul ei reprezintă toată Gallia Transalpină (n.t.).

extravaganţele nesăbuite ale acestuia. Iulia se ocupă cu oarecare succes de litere şi filosofie şi dobândi o strălucită reputaţie în acest domeniu. Ea patrona toate artele şi era prietena oricărui om talentat, învăţaţii i-au preamărit cu recunoştinţă linguşitoare virtuţile; dardacă putem da crezare cronicii scandaloase a istoriei antice, castitatea era foarte departe de a fi cea mai strălucită dintre virtuţile împărătesei Iulia.

Fructul căsătoriei ei au fost doi fii, Caracalla şi Geta, moştenitorii prezumtivi ai imperiului. Speranţele pe care dragostea părintească le inspira tatălui lor şi lumii romane fură în curând înşelate de aceşti tineri înfumuraţi; ei se complăceau într-o stare de indoleiiţă, asigurată prin situaţia lor de prinţi ereditari şi în credinţa că norocul le va ţine loc de merit şi sârguinţă. Lipsiţi de orice dorinţă de a se întrece în virtute sau talente, ei îşi descoperiră, încă din copilărie, o antipatie nestrămutată şi implacabilă unul faţă de altul…

Duşmănia lor creştea odată cu trecerea anilor, întreţinută de intr igile favoriţilor interesaţi ai fiecăruia; ea izbucnea în rivalităţi care, copilăreşti la început, de veniră treptat mai grave până când, în cele din urmă, Car ac alia şi Geta împărţiră teatrul, circul şi curtea imperială în două facţiuni animate de speranţele şi temerile conducătorilor respectivi. Prudentul împărat se strădui prin toate mijloacele, fie cu sfatul, fie cu autor it atea-i părintească, să împace această duşmănie cresc îndă. Nefericita discordie a fiilor să-i îi întuneca toate speranţele şi ameninţa să răstoarne un tron ridicat cu atât a trudă, consolidat cu atât a sânge şi păstrat prin toate mijloacele posibile pe care puterea armelor sau avuţia puteau să le ofere. Cu o mină imparţială Severus menţinu între ei o balanţă exactă de favoruri, le conferi ambilor rangul de Augustus, împreună cu numele respectat de Antoninus, şi pentru prima oară

lumea romană avu trei împăraţi. Totuşi, chiar această purtare dreaptă nu făcu decât să aţii e duşmănia dintre cei doi. Pe când Caracalla, crud din fire, îşi afirma dreptul de prim născut, mai blândul Geta căuta să câştige afecţiunea poporului şi a soldaţilor. Dezamăgit şi îngrijorat în calitate de părinte, Severus prevăzu că cel mai slab dintre fii săi va cădea victima celui mai taré, care la rândul său va fi distrus de propriile lui vicii» în aceste împrejurări, veştile despre un război în Britannia, şi invadarea provinciei de către „barbarii" din nord (208 e.n.), fură primite cu plăcere de Severus. Deşi vigilenţa locotenenţilor să-i ar fi fost, poate, de ajuns pentru a respinge inamicul îndepărtat, el hotărî să se folosească de acest pretext onorabil pentru a-i sustrage pe fiii săi luxului mo Ieşit or ai Romei, care le tulbura minţile şi le răscolea pasiunile şi a-i obişnui pe tineri cu greutăţile războiului şi guvernării, în ciuda vârstei sale înaintate (trecuse de şaizeci de ani) şi a podagrei care-l obliga să fie transportat într-o litieră, împăratul se deplasă personal până în insula aceea îndepărtată, întovărăşit de cei doi fii ai săi, de întreaga curte şi de o armată demnă de temut. Trecu îndată de zidurile lui Hadrian şi Antoninus şi intră în ţara inamică cu scopul de a desăvârşi cucerirea Britanniei, acţiune pe care romanii o încercau de atât a vreme. Pătrunse până la extremitatea nordică a insulei fără a întâlni vreun duşman, dar ambuscadele furişe ale caledonienilor, care har tui au necontenit spatele şi laturile armatei sale, frigul şi greutăţile unui marş de iarnă peste dealurile şi prin mlaştinile Scoţiei, se spune că i-au costat pe romani vreo cincizeci de îmi de oameni. În cele din urmă, rezistenţa caledonienilor slăbi sub atacul puternic şi încăpăţânat al romanilor; ei cer ură pace şi cedară o mică parte din arme şi o mare parte din teritoriu. Dar caledonienii se resemnaseră doar în aparenţă. Odată ce groaza momentului trecu, ei renunţară la

starea lor de supuşi. Nu mai decât după retragerea legiunilor române, ei reveniră la independenţa lor ostilă. Spiritul lor turbulent îl făcu pe Severus să trimită o nouă armată în Caledonia, cu cele mai sângeroase ordine, nu de a-i supune, ei de a-i extermina pe băştinaşi. Moartea semeţului lor adversar îi salva însă.[287]

Războiul Caledonian, lipsit de evenimente hot arătoare şi de importanţă prin consecinţe, abia dacă merită atenţia noastră; dar se presupune – şi părerea este în bună parte îndreptăţită – că invazia lui Severus se leagă de perioada cea mai strălucită a istoriei sau a legendelor britanice. Fingai, al cărui renume, împreună cu eroii şi barzii săi, a fost de curând dezgropat de sub colbul veacurilor, comand în d, după cât se spune, pe caledonieiii în acest moment memorabil al istoriei lor, scăpă de sub puterea lui Severus şi obţinu o strălucită victorie pe malurile râului Car un, victorie în care „jHuhregelui *lumii*, Car icul, fugi de teama armelor lui de pe mult lăudatele sale câmpuri de luptă”1. Ceaţa îndoielii acoperă încă aceste legende scoţiene şi ea nu poate fi împrăştiată nici de cele mai ingenioase cercetări ale criticii moderne[288]; dar dacă am avea cât de cât siguranţa că Fingal a fost un personaj real şi că Ossian a cântat faptele sale, contrastul izbitor dintre situaţia şi obiceiurile popoarelor în conflict ar putea amuza mintea unui filosof. Comparaţia n-ar prea fi în avantajul poporului mai civilizat, dacă am pune faţă în faţă răzbunarea necruţătoare a lui Severus şi generoasa clemenţă a lui Fingal; timida şi brutala cruzime a lui

---

287 Dio, LXXVI, p. 1280; Herodian, III, p. 133 ele.

288 Faptul că acest Caricul al lui Ossian este Caracalla al istoriei romane este poate singurul punct al antichităţii britanice asupra căruia Macpherson şi Whitacker sînt de acord şi totuşi părerea aceasta comportă unele dificultăţi. în războiul caledonian fiul lui Severus era cunoscut numai sub denumirea de Antoninus; pare straniu faptul că bardul din munţii Scoţiei îl descrie folosind o poreclă născocită cu patru ani mai tîrziu, folosită de romani abia după moartea acestui împărat şi care apare arareori în cei mai vechi istorici, Dio, LXXVII, p: 1317; Hist, Augustp, 89; AureL Victor; Euseb. în Chron. ad ann. 214.

Caracalla şi vitejia, blândeţea, geniul elegant al lui Ossian; pe şefii mercenari, care de teamă sau din interes slujeau sub stindardul imperial şi pe războinicii născuţi liberi, care puseseră mina pe arme la chemarea regelui din Morven; dacă, într-un cuvânt, îi comparata pe nesupuşii caledonieni strălucind prin aprigile virtuţi ale naturii cu romanii degeneraţi, pângăriţi de viciile josnice ale bogăţiei şi sclaviei.».

…Sănătatea şubredă şi ultima boală a lui Severus aţâţară ambiţia sălbatică şi pasiunile întunecate din sufletul lui Caracalla. Cum acesta ardea de nerăbdare să dobândească tronul şi să împartă imperiul, el încercă nu o dată să scurteze prea puţinele zile ce-i mai rămăseseră tatălui săii şi se strădui, dar fără succes, să stârnească o răzmeriţă printre soldaţi.[289] Bătrânul împărat criticase adesea slăbiciunea rău îndrumată a lui Marcus Aurelius, care, printr-o singură măsură dreaptă, ar fi putut salva lumea romană de tirania nemernicului său fiu. Pus în aceeaşi situaţie, el a putut să-şi dea seama cât de uşor se înmoaie severitatea unui judecător sub căldura dragostei părinteşti. Severus judecă, ameninţă, dar nu putu să pedepsească şi acest ultim gest de îndurare a adus imperiului mai multe nenorociri decât un lung şir de cruzimi.[290] Frământările minţii sale îi răscoleau durerile trupului. Îşi dorea cu nerăbdare moartea şi grăbea venirea ei prin această nerăbdare, Severus muri (211 e.n., februarie, 4) la York în al şaizeci şi cincilea an al vieţii sale şi al optsprezecelea al unei domnii lungi şi glorioase. În ultimele sale clipe, le ceru fiilor săi să se sprijine unul pe altul şi-i recomandă pe amândoi armatei. Acest sfat salutar nu pătrunse niciodată până în inima, sau măcar în mintea năvalnicilor tineri; dar armata” mai ascultătoare, ţinând

289 Dio, LX XVI, p. 1282; Hist. August., p. 71; Aurelius Victor.
290 Dio, LX XVI, p. 1283; Hist. August., p. 89.

seama de jurământul ei de credinţă şi de autoritatea defunctului lor stăpân, rezistă solicitărilor lui Caracalla şi îi proclamă pe ambii fraţi împăraţi ai Romei. Noii suverani îi lăsara curând în pace pe caledonieni, se întoarseră în Capitală, celebrară funeraliile tatălui lor cu onoruri divine şi fură confirmaţi cu ovaţii ca suverani legali de către Senat, popor şi provincii. S-ar părea totuşi că o preeminenţă de rang a fost acordată fiului mai mare, dar ambii administrară imperiul cu puteri egale şi independente.[291]

O asemenea formă de guvernare împărţită s-ar fi dovedit o sursă de discordie chiar între cei mai iubitori fraţi; era cu neputinţă ca ea să dureze multă vreme între doi duşmani înverşunaţi, care nici nu doreau, şi nici nu se puteau încrede într-o împăcare. Faptul că numai unul putea domni şi că celălalt trebuia să cadă, devenise cum nu se poate mai evident; fiecare dintre ei, judecând planurile rivalului său după ale sale, îşi păzea eu străşnicie viaţa împotriva atacurilor repetate, ale celuilalt, ce luau forma unor încercări de otrăvire sau lovituri de spadă. Rapida lor călătorie prin Gallia şi Italia, în cursul căreia nu luară niciodată masa împreună şi nu dormira niciodată sub acelaşi acoperământ, oferea provinciilor spectacolul odios al discordiei frăţeşti... Sosind la Roma împărţiră numaidecât vasta întindere a palatului imperial.[292] Orice comunicaţie între apartamentele lor fu desfiinţată. Uşile şi locurile de trecere au fost întărite cu grijă, iar gărzile puse şi schimbate cu aceeaşi stricteţe ca într-o cetate asediată. Împăraţii se întâlneau numai în public şi în prezenţa mamei lor îndurerate, fiecare înconjurat de numeroşi partizani înarmaţi. Chiar în asemenea ocazii sau cu prilejul ceremoniilor, făţărnicia vieţii de la curte putea cu greu ascunde ura din inimile

---

291£ Dio, LXXVI, p. 1284; Herodian, III, p> 125,

292 I)io, LXX Vi, p. 1284; Herodian III., p. 135.

lor.[293]

Acest război civil latent preocupa întregul guvern când fu alcătuit un plan în avantajul ambilor fraţi duşmani. S-a propus ea, dată fiind imposibilitatea de a-i împăca, să-şi separe interesele şi să, împartă imperiul între ei. Condiţiile tratatului fuseseră de-acum schiţate cu oarecare acurateţe.

S-a ajuns la un acord; Caracalla, ca frate mai mare, urma să rămână în posesia Europei şi Africii de Apus şi să cedeze stăpânirea Asiei şi Egiptului lui Geta, care putea să-şi stabilească reşedinţa la Antiohia sau Alexandria, oraşe aproape egale cu Roma în bogăţie şi mărime; armate numeroase să fie în permanentă aşezate pe ambele maluri ale Bosforului, pentru a păzi frontierele monarhiilor rivale; senatorii de origine europeană să recunoască suveranitatea Romei, iar cei din Asia să-l urmeze pe împăratul răsăritean. Lacrimile împărătesei Iulia întrerupseră negocierile care, încă de la început, umpluseră de uimire şi indignare pieptul fiecărui roman. Imensele cuceriri erau atât de strâns unite prin acţiunea timpului şi a politicii, încât era nevoie de cea mai brutală violenţă pentru a fi despărţite. Romanii aveau toate motivele să prevadă că părţile despărţite vor fi curând constrânse prin război civil să revină sub domnia unui singur stăpân. De asemenea, separarea permanentă şi împărţirea provinciilor trebuiau să ducă la fărâmiţarea imperiului, a cărui unitate rămăsese până acum

293 Dl. Hume jeste pe drept cu vînt surprins de un pasaj din Herodian (íV, p. 139)., care cu această ocazie înfăţişează palatul imperial ca avînd o întindere egală cu restul Romei. Muntele Palatin, pe care se afla construit, ocupa, cel mult, o circonferinţă de unsprezece sau douăsprezece mii de picioare (circa 2.^00—3.000 m. p. — n.t.). (Not.itia şi Victor, în Roma Antica a lui Nardini). Dar ar trebui să ne- reamintim că bogaţii senatori înconjuraseră aproape oraşul cu întinsele lor grădini şi palate suburbane şi că cea mai mare parie «lipire ele fuseseră succesiv confiscate de împăraţi. Dacă Geta locuia in grădinile care-i pur tară numele de pe laniculum, iar Caracal la itt grădinile lui Maecenas de pe Esquilin, înseamnă că fraţii rivali wau despărţiţi între ei de o distanţă de ei Leva mile ; spaţiul aflat la mijloc era ocupat de grădinile imperiale ale lui Sallustius, Luculius, Λ grip pa, Domiţian, Cains etc., toate întinzîndu-se în jurul oraşului, çi toate legate între ele, şi cu palatul, prin punţi aruncate peste Til>m sau peste străzi. Dar această explicaţie a Iui Herodian ar necesita, deşi nu prea merită, ;o disertaţie specială, ilustrată de o Im Hă a Romei Antice.

neştirbită.[294]

Dacă tratatul ar fi fost pus 111 aplicare, suveranul Europei ar fi putut deveni curând cuceritorul Asiei; dar Caracalla obţinu o victorie mai uşoară, deşi mai vinovată. El ascultă cu prefăcătorie rugăminţile mamei sale şi consimţi (212 e.n., februarie), să-şi întâlnească fratele în apartamentul ei, spre a ajunge la pace şi împăcare. În mijlocul discuţiei, câţiva centurioni, care reuşiseră să se ascundă, în sala de întunire, se repeziră cu săbiile trase asupra nefericitului Geta. Mama sa, înnebunită, încercă să-l apere cu braţele[295]; dar împotrivirea-i se dovedi zadarnică; iulia fu rănită la mină şi acoperită de sângele fiului mai tânăr, 111 timp ce, sub ochii ei, cel mare aţâţa furia asasinilor. De îndată ce fapta fu săvârşită, Caracalla, cuprins de groază, alergă cu paşi grăbiţi spre lagărul pretorienilor, singurul său refugiu, şi se Aruncă la pământ în faţ statuilor zeilor protectori.[296] Soldaţii încercară să-l ridice şi să-l consoleze. Cu vocea întretăiată şi cu vorbe, declinate Caracalla îi informă despre pericolul iminent care îi pândea şi despre faptul că scăpase ca prin minune; el dădu a înţelege că dejucase planurile duşmanului său şi-şi arătă hotărârea de a trăi şi de a muri alături de ostile sale credincioase. Geta fusese favoritul soldaţilor, dar plânsetele erau acum inutile, iar răzbunarea primejdioasă, căci fiul lui Severus se mai bucura încă de respectul armatei. Nemulţumirea lor se stinse în murmure inutile şi Caracalla îi convinse curând de dreptatea cauzei sale, distribuindu-le printr-o singură donaţie risipitoare, tezaurele adunate sub domnia tatălui său.[297] Pentru puterea şi securitatea sa, unicul lucru important

294 Herodian, IV, p. 139.

295 Herodian, IV, p. W*.

296 Caracalla a consacrat în templul Ini Serapis sabia cu care se lăuda că îl ucisese pe fratele său Geta. Dio, LX XVI, p. 1307.

297 Herodian, IV, p. 147. în fiecare tabără romană exista o mică capelă lingă comandament în care statuile zeităţilor tutelara erau păstrate şi adorate; de remarcat că acvilele şi alte înéemne militare figurau în primul rînd printre aceste zeităţi; o excelentă instituţie care confirma

erau sentimentele lor reale. De ele depindea profesiunea de credinţă a Senatului. Linguşitoarea adunare era întotdeauna gata să ratifice hotărârea sorţii, dar cum Caracalla dorea să potolească primele reacţii ale indignării publice, numele lui Geta fu menţionat cu decenţă şi el primi onorurile funerare ale unui împărat roman.1 Posteritatea înduioşată de soarta lui nenorocită a acoperit viciile sale eu un văl de îngăduinţă. Îl considerăm pe tânărul împărat victima ambiţiilor fratelui său, uitând că i-a lipsit doar puterea, nu şi intenţia de a săvârşi aceleaşi acte de răzbunare şi aceleaşi crime.

Crima nu rămase nepedepsită. Nici treburile, nici plăcerile sau linguşirile nu-l puteau apăra pe Caracalla de mustrările, cugetului său vinovat; în chinurile unei minţi torturate, el mărturisi că închipuirea sa bolnavă îi aducea adesea în faţa ochilor chipul îndurerat al tatălui şi fratelui său, care înviau pentru a l ameninţa şi a-l dojeni.[298] Conştiinţa vinovăţiei sale ar fi trebuit să-l îndemne să convingă omenirea, prin virtuţile dovedite în anii săi de domnie, că fapta aceea sângeroasă fusese săvârşită fără voia lui, ca urmare a unei necesităţi fatale. Dar căinţa îl împinse pe Caracalla doar să şteargă orice urmă care putea să-i amintească vina sa, sau chipul fratelui său asasinat. Întorcându-se de la Senat la palat, el îşi găsi mama 111 tovărăşia unor mafroane nobile, plângând moartea prematură a fiului ei mezin. Gelos, împăratul ameninţă că le va omori pe loc. Sentinţa fu executată împotriva Fadillei, ultima fiică rămasă în viaţă a împăratului Marcus Aurelius şi chiar îndurerata Iulia fu obligată să-şi înnăbuşe plânsul, să-şi reţină suspinele şi să-l privească pe ucigaş cu zâmbete de bucurie şi aprobare. S-a

disciplina prin sancţiunea religiei. Lipsius, De. Militia Romana, IV, 5; V, 2.
Herodian IV, p.'l48; Dio, LX XVI, p. 1289.
298 Geta fu. aşezat printre! zei. Să fie divin numai să nu fie viu, (joc de cuvinte intraductibil între divus ~ divin şi vivus — viu), a spus fratele său; Hist. August., p. 91.

calculat că sub acuzaţia vagă de a fi fost prietenii lui Geta, au fost ucise vreo douăzeci de mii de persoane de ambele sexe.[299] Gărzile şi liberţii acestuia, miniştrii care soluţionau treburile statului şi tovarăşii orelor sale de petrecere, cei numiţi din interes în fruntea armatei sau a aparatului de stat din provincii, împreună cu lungul şir al celor ce depindeau de eirfură incluşi în proscripţie; aceasta se strădui să cuprindă pe oricine dusese cea mai neînsemnată corespondenţă cu Geta, plânsese la moartea sa sau măcar îi menţionase numele.[300] Helvius Pertinax, fiul împăratului cu acelaşi nume, îşi pierdu viaţa datorită unor vorbe de duh inoportune.

În cazul lui Thrasea Prisons s-a considerat drept o crimă suficientă faptul că descindea dintr-o familie în care dragostea de libertate părea înnăscută.[301] Motivele speciale ce dădeau prilej calomniei şi suspiciunii fură în cele din urmă epuizate; iar când un senator era acuzat de a fi un duşman ascuns al guvernului, împăratul se mulţumea eu dovada că era un om cu avere şi virtute. Acest principiu bine stabilit avea adesea cele mai sângeroase consecinţe.

Executarea atâtor cetăţeni nevinovaţi era deplânsă pe ascuns de prietenii şi familiile lor. Moartea lui Papinian, prefectul pretorului, fu deplânsă ca o nenorocire publică, în timţpui ultimilor şapte ani ai domniei lui Severus, el exercitase cele mai importante funcţii în stat şi, prin influenţa lui salutară, călăuzise paşii împăratului pe calea dreptăţii şi a moderaţiei. Deplin încredinţat şi

---

299 Dio, LXXVII, p. 1301.

300 Dio, LXXVII, p. 1290; Herodian, IV, p. 150 - Dio fp. 1298) spune că poeţii autori de comedii nu mai puteau folosi numele de Geta în piesele lor, iar averile celor ce menţionau acest nume în testamentul lor èrau confiscate.

301 Dio, LX XVI I , p. 1291. El se trăgea probabil din Helyidius Priscus şi Thrasea Paeţus, acei patrioţi a căror virtute dîrză dar inutilă şi inoportună a fost imortalizată de Tacitus. (Caracalla le reproşa celor ce nu-i cereau favoruri: E clar că dacă nu-mi cereţi nimic, n-aveţi încredere în minç; dacă n-avçti încredere în mine mă bănuiţi ; dacă mă bănuiţi, vă temeţi de mine: şi dacă vă. temeţi de mine mă uriţi, şi îndată îi condamna socotindu-i conspiratori. Un bun exemplu de rationament în logica unui tiran, spune Milman - O.S.).

conştient de virtuţile şi capacităţile sale, Severus îl implorase, pe patul de moarte, să vegheze asupra armoniei şi propăşirii familiei imperiale.[302] Eforturile cinstite ale lui Papinianus nu făcură decât să aţâţe ura pe care Caracalla o nutrea mai de mult împotriva ministrului tatălui său. După asasinarea lui Geta, prefectul prior se ordin să-şi dovedească din plin abilitatea şi elocvenţa sa într-o apologie bine studiată a acelei fapte atroce. Înţeleptul Seneca consimţi se să compună o epistolă similară către Sénat în numele fiului şi ucigaşului Agrippineia.". Este mai uşer să comiţi decât să justifici un fratricid4" a fost răspunsul superb al lui Papinianus care n-a ezitat între pierderea vieţii şi a onoarei. O virtute atât de întrepidă, care scapi se pura şi neîntinată de intrigile curţii, de obiceiurile ce se practicau în lumea afacerilor şi de obligaţiile profesiunii sale conferă mai multă strălucire memoriei lui Papinianus decât toate înaltele sale funcţii, numeroasele sale scrieri şi reputaţia de mare jurist pe care şi-a păstrat-o de-a lungul tuturor epocilor jiirisprudenţeiromane.[303]

Până acum romanii consideraseră cr fericire, iar în vremuri grele o mingii ere faptul că împăraţii erau înzestraţi cu o virtute vajnică, dar viciile lor erau indolente. August, Trăianus, Hadrian şi Marcus Aurelius îşi vizitau personal posesiunile şi trecerea lor era marcată prin măsuri înţelepte şi binefăcătoare. Tirania lui Tiberius şi Doiniţi an, care îşi aveau aproape constant reşedinţa la Roma, sau în vilele învecinate, se limita la ordinul senatorial şi cel ecvestru.[304] Dar Caracalla era inamicul omenirii întregi. Cam la un

---

302! Se spune că Papinianus era rudă cu împărăteasa Julia, (Se pare însă că Papinianus nu mai era prefect al pretoriului. După moartea lui Severus, Caracalla. îi luase această funcţie. Este afirmaţia lui Dio, şi mărturia Iui Spartianus are puţină greutate în faţa celei* Jalte — O.S.).

303 IIist. Augustp. 88.

304 Tiberius şi Domiţian nu s-au mişcat niciodată din vecinătatea Romei. Nero a făcut o scurtă călătorie în ^Grecia. Şi folosul celor care ii laudă pe principi este acelaşi oricît de departe s-ar afla. Ei. ist exercită cruzimea asupra celor din preajma lor. Tacit., Hist., IV, 75. ' ‘ ' " -

an după asasinarea lui Geta, el părăsi Capitala (şi nu se mas întoarse acolo niciodată). Restul domniei sale îl petrecu în diferite provincii ale imperiului, în special în cele din răsărit; şi fiecare provincie era, pe rând, victima rapacităţii şi cruzimii sale. Constrânşi de frică să-l urmeze în deplasările sale capricioase, senatorii erau obligaţi să-i procure cu o cheltuiala enormă distracţii zilnice, pe care apoi le lăsa cu dispreţ gărzilor sale şi să ridice în fiecare oraş palate şi teatre magnifice; dar împăratul fie că nici nu binevoia să le viziteze, fie că ordona să fie numaidecât dărâmate. Cele mai bogate familii fură ruinate de amenzi şi confiscări părtinitoare şi marea masă a supuşilor să-i fu copleşită de impozite grele, stoarse cu ingeniozitate.[305] În plină pace, şi ca răspuns la o neînsemnată provocare, el ordonă un masacru general la Alexandria, în Egipt. Dintr-un loc ferit, aflat în templul lui Serapio, el privi şi dirijă măcelul a mii de cetăţeni şi străini, fără a ţine seamă nici de numărul, nici de crima victimelor, dat fiind că, după cum informă calm Senatul, toţi cetăţenii Alexandriei, cei care pieriseră şi cei cari scăpaseră, erau la fel de vinovaţi.[306]

Sfaturile înţelepte ale lui Severus nu făcuseră niciodată o impresie durabilă asupra minţii fiului său care, deşi înzestrat cu imaginaţie şi elocvenţă, era totuşi lipsit de judecată şi omenie.[307] O maximă periculoasă a acestuia, demnă de un tiran, a fost însă singurul lucru de care Caracalla şi-a amintit şi a abuzat: „Să-ţi asiguri afecţiunea armatei şi să consideri de mică importanţă

---

305 Dm, LXX vil, p. 1294.

306 Dio, LXXVII, p. 1307; Herodian, IV, p. 158. Primul prezintă faptul numai ca un masacru crud, cel de al doilea îi atribuie totodată un caracter perfid. Pare probabil că locuitorii Alexandriei îl iritaseră pe tiran luîndu-1 în derîdere şi, poate, fiindcă se dedaseră la agitaţii. (După aceste masacre Caracalla i-a lipsit pe locuitorii Alexandriei şi de spectacole şi de serbări publice. El a despărţit oraşul în două prin tr-un zid, ridicînd din loc în loc turnuri, pentru a împiedica comunicaţiile paşnice ale cetăţenilor. Astfel, spune Dio, a fost tratată nefericita Alexandrie de „fiara sălbatică din Ausonia^. Acesta era titlul pe care oracolul i-1 decernase lui Caracalla şi se spunea că era mulţumit de el şi că poruncea sa lie folosit întotdeauna. ~ O.S.).

307 Dio, LXXVII, p. 1296.

restul supuşilor*[308].4 Generozitatea tatălui fusese înfrânată de prudenţă, iar indulgenţa sa faţă de armată moderată de dârzenie şi autoritate. Politica fiului se mărginea la o risipă nesocotită, şi ea duse la ruina inevitabilă, atât a armatei cât şi a imperiului. Vigoarea soldaţilor, în loc să fie întărită de disciplina severă a taberei, se moloşea în luxul oraşelor. Sporirea excesivă a soldei lor şi a donaţiilor[309] ce le erau acordate slei resursele statului pentru a îmbogăţi ordinul militar; totuşi modestia acestui ordin în timp de pace şi vrednicia lui în timp de război sunt cel mai bine-asigurate printr-o sărăcie onorabilă. Purtarea obişnuită a lui Caracalla era trufaşă şi plină de aroganţă, dar cu soldaţii el uita până şi demnitatea cerută rangului său; încurajând familiaritatea lor obraznică şi neglijind principalele îndatoriri ale unui general, împăratul ţinea cu tot dinadinsul să pară egalul lor, imitând îmbrăcămintea şi manierele unui soldat de rând.

Era cu neputinţă ca un caracter şi o purtare ca aceea a lui Caracalla să poată inspira dragoste, sau stimă; dar atâta vreme cât viciile sale erau avantajoase pentru armată, 11-avea a se teme de pericolul unei rebeliuni. O conspiraţie secretă, provocată de propria sa gelozie, fu însă fatală tiranului. Postul de prefect al pretoriului era împărţit între doi miniştri. Departamentul militar era încredinţat lui Adventus, un soldat cu mai multă experienţă decât capacitate, iar treburile civile erau Administrate de Opilius

---

308 Dio, LXXVI, p. 1284. Wotton (Istoria Romei, p. 330) bănuieşte că această maximă fusese inventată de Caracalla şi - atribuita tatălui său.

309 Dio, LX XVI, p. 1343, ne informează că darurile extraordinare ale Iui. Caracalla către armată se ridicau anual Ia şaptezeci de milioane de drahme (cam două milioane trei suie cincizeci de mii de Ure). Mai există un alt pasaj din Dio referitor Ia plata soldaţilor, foarte interesant, dacă n-ar fi obscur, imperfect şi probabil corupt. Sensul cel mai probabil pare a fi ça gărzile pretoriene primeau
o mie două sute cincizeci de drahme (patruzeci de lire) anual (Dio, LXXVII, p. 1307). Sub domnia lui August erau plătite cu două drahme sau dinari pe zi şi şapte sute douăzeci anual (Tacit.., Annal., 17). Domiţian care a mărit solda cu un sfert, trebuie să fi ridicat pretorienii la nouă sute şaizeci de drahme (Gronovius, De pecunia veteri, III, c. 2). Aceste măriri succesive au ruinat Imperiul pentru că odată cu plata soldaţilor a crescut şi numărul acestora. Am văzut că numai pretorienii au sporit de la zece mii Ia cincizeci de mii de oameni.

Macrinus ridicat în acest post înalt datorită iscusinţei sale în afaceri şi caracterului său plăcut, Dar favoarea de care se bucura Macrinus era schimbătoare, după cum dicta capriciul împăratului; viaţa-sa atârna de cea mai mică bănuială sau de cea mai îieaşteptată întâmplare; Viclenia sau fanatismul îi sugeraseră unui african, care avea darul profeţiei, o foarte periculoasă prezicere, anume că Macrinus şi fiul său ar fi destinaţi să domnească peste imperiu. Prezicerea se răspândi curând prin provincie şi când omul a fost trimis în lanţuri la Roma, el continuă să susţină, în prezenţa prefectului oraşului, adevărul profeţiei sale. Prefectul, primise cele mai categorice instrucţiuni să se informeze despre pretinsul succesor al lui Caracalla; interogatoriul luat africanului fu comunicat imediat curţii imperiale care pe atunci se stabilise în Siria. Dar, cu toată graba mesagerilor publici, un prieten al lui Macrinus găsi mijlocul să-l prevină de pericolul care se apropia. Împăratul primi scrisorile din Roma însă, cum tocmai atunci era ocupat cu o cursă de care, le predă nedeschişe prefectului pretoriului, dându-i dispoziţii să soluţioneze problemele curente şi să raporteze despre chestiunile mai importante pe care le-ar putea conţine. Macrinus îşi citi soarta şi hotărî s-o prevină. El aţâţă nemidţimirea câtorva ofiţeri de rang inferior şi se folosi de mâna lui Marţialis, un soldat disperat căruia i se refuzase rangul de centurion. Devoţiunea lui Caracalla îl îndemnă să facă un pelerinaj de la Edessa până la celebrul templu al lunii de la Carrhae1, Era. Escortat (8 martie, 217 e.n.) de un corp de cavalerie; dar, oprindu se pe drum pentru o nevoie firească, garda păstră o distanţă respectuoasă în timp ce Martialis, apropiindu-se de el, sub un pretext oarecare, îl străpunse cu un pumnal. Îndrăzneţul ucigaş fu imediat omorât de un arcaş

1 Dio, LXXVII, p. 1321; Herodian IV, p. 168. (Ca n-ha o, astăzi Harran, localitate aflată între Edessa şi Nisibis, celebra prin înfrângerea lui Crassus; Haran-ul de la care a pornit Abraham către ţara Canaanului. Oraşul, spune d-nul. Ûuizpt, s-a remarcat întotdeauna prin ataşamentul său faţă de sabaism. O.S. (Sabaismui este închinarea la stele – n t.).

Scit din garda imperială; acesta fu sfârşitul unui monstru care dezonora numele de om şi a cărui domnie pusese la grea încercare răbdarea romanilor. Soldaţii recunoscători îi uitară viciile, îşi amintiră numai de părtinitoarea sa generozitate şi obligară Senatul să-şi prostitueze propria-i demnitate şi pe aceea a religiei, rezervându-i un loc printre zei. Alexandru cel Mare era singurul erou pe care acest „zeu1 îl socotea demn de admiraţie. El preluase numele şi însemnele lui Alexandru, alcătuise o falangă macedoneana de gardă, îi persecutase pe discipolii lui Aristotel şi, cu un entuziasm pueril, făcuse paradă de singurul sentiment prin care dovedea vreo stimă pentru virtute sau glorie. Putem înţelege uşor ca, după bătălia de la Narva şi cucerirea Poloniei, Carol al XII-lea (deşi îi lipsea desăvârşirea fiului lui Filip1, se putea lăuda că a rivalizat cu Alexandru în ce priveşte curajul şi mărinimia; dar prin nicio faptă a vieţii sale Caracalla n-a arătat cea mai mică asemănare cu eroul macedonean, afară de asasinarea unui mare număr de prieteni de-ai să-i şi de-ai tatălui său.2

După stingerea neamului lui Severus, lumea romană rămase trei zile fără stăpân. Armata (căci autoritatea unui Senat slab şi îndepărtat era puţin luată în consideraţie) stătea în cumpănă, neştiind pe cine să aleagă, dat fiind că nu vedea niciun candidat cu o origine distinsă şi merite deosebite căruia să-i dăruiască afecţiunea şi să-i acorde sufragiile. Ponderea hotărâtoare a gărzilor pretoriene trezea speranţele prefecţilor lor şi aceşti puternici

miniştri începură să-şi afirme pretenţiile legale de a ocupa tronul imperial vacant. Totuşi. Adventus, prefectul prim, conştient de vârsta şi infirmităţile sale, de reputaţia lui nu prea strălucită

1 E vorba de Filip, regele Macedoniei şi tatăl lui Alexandru Măeedon (n t.).

2 Slăbiciunea lui. Caracalla pentru numele şi însemnele, lui Alexandru, se păstrează încă pe medaliile acestui împărat. Span hei ni, *De isu Numismatum*. *Dissertât*. XII. Herodian (IV, p. J, 3 4) a văzut imagini extrem de ridicole în care era înfăţişată o persoană având o parte a feţei care semăna cu Alexandru şi cealaltă cu a lui Caracalla.

Şi deci de faptul că nu avea mari sorţi de izbândă, renunţă la această periculoasă onoare în faţa ambiţiilor viclene ale colegului său Macrinus. Jucându-şi bine rolul ce-i cerea să arate o mare întristare, acesta îndepărtă orice urmă de bănuială în privinţa complicităţii lui la asasinarea stăpânului său.[310] Soldaţii însă, din pricina caracterului său, nici nu-i iubeau, nici nu-l stimau. Ei îşi aruncară privirile împrejur în căutarea unui concurent şi până: la urmă se lăsară ademeniţi cu repulsie de promisiunile lui Macrinus, care le făgăduia o generozitate şi o indulgenţă nelimitată. La scurtă vreme după urcarea sa pe tron (martie 11,217 e.n.), Macrinus conferi fiului său Diadumenianus, în vârstă de numai nouă ani, titlul imperial şi numele popular de Antoninus. El spera că frumuseţea tânăruluiy ajutată de donaţia oferită cu ocazia ceremoniei prilejuite de acordarea acestui titlu, ar putea atrage acestuia simpatia armatei, asigurându-i un tron îndoielnic.

Autoritatea noului împărat fusese ratificată cu bucuroasă supunere de Senat şi provincii. Eliberaţi, brusc de un tiran

310 Herodian, IV, p. .169; Hist, August,, p. -94,

detestat) atât Senatul cât şi provinciile nu socotiră c-ar fi foarte important să cerceteze virtuţile succesorului lui Caracalla. Dar îndată ce primele accese de bucurie şi surpriză se potoliră, începură să examineze sever şi în spirit critic meritele lui Macrinus şi să pună la îndoială alegerea pripită a armatei. Până atunci, faptul că împăratul trebuia să fie întotdeauna ales din rândul senatorilor şi că puterea suverană, care nu mai era-exercitată de către întregul corp, era întotdeauna delegată unuia dintre membrii săi fusese considerat maxima fundamentală a constituţiei. Dar Macrinus nu făcea parte din rândul senatorilor.[311] Ridicarea subită a prefecţilor pretoriului trăda origina lor joasă; ordinul ecvestru se afla încă în stăpânirea acestui post important care dispunea printr-o guvernare arbitrară de existenţa şi soarta Senatului. Un murmur de indignare se ridică împotriva faptului că un om al cărui neam obscur[312] nu se ilustrase prin niciun serviciir important adus ţării, îndrăzneşte a se investi cu purpura imperială, în loc să o ofere vreunui senator distins, demn prin naştere şi rang de splendorile condiţiei imperiale. De îndată ce caracterul lui Macrinus fu cercetat de ochiul ager al criticii, unele vicii şi multe deficienţe fură descoperite cu uşurinţă. Felul în care îşi alegea miniştrii a fost adesea criticat pe drept şi în nemulţumirea ei, opinia publică, cu obişnuit a-i candoare, îl acuză totodată de o blândeţe indolentă şi de prea multă severitate.[313]

---

311 Dio, LXX Vit, p. 1350. Elagabal îi reproşa predecesorului său că a îndrăznit să se aşeze pe tron, deşi, ca prefect al pretoriului nu putea fi admis în Senat după ce vocea crainicului evacuase sala (de toţi cei ce nu erau senatori — n.t.). Favoarea de care s-au bucurat Plautianus şi Seianus îneălcase regula stabilită. Iÿ. pro veneau într-a- devăr din ordinul ecvestru, dar au păstrat funcţia de prefect cu rangul de senator şi chiar cu cel de consul;

312 Se născuse la Caesarea, în Numidia şi şi-a început cariera servind în casa lui Plautianus de a cărui ruină abia a putut să scape. Duşmanii săi spuneau că era sclav prin naştere şi că exercitase, printre alte meserii infame, pe aceea de gladiator/ Moda de a defăima originea şi trecutul unui adversar pare să fi datat de pe vremea oratorilor greci şi a durat pînă la gramaticii învăţaţi din ultimile secole.

313 Atît Dio cît şi Herodian vorbesc despre virtuţile şi viciile lul Macrinus cu candoare şi nepărtinire, dar autorul vieţii lui în I storm Augustă pare a fi copiat în mod implicit pe unii dintre scriitorii venali folosiţi de Elagabal, spre a întina memoria predecesorului său.

Pripita sa ambiţie îl ridicase pe o treaptă înaltă unde era greu să te menţii cu forţa şi de unde era imposibil să cazi iară a fi distrus pe loc. Obişnuit cu arta de curtezan, şi cu treburile civile, el tremura în faţa mulţimii crude şi nedisciplinate a cărei comandă o preluase. Talentele sale militare erau dispreţuite şi curajul său pus la îndoială. Un zvon care circula în şoaptă prin tabără dezvăluia secretul fatal al complotului împotriva defunctului împărat, adăugând la vina de omor josnicia ipocriziei; ura sporea dispreţul. Pentru a înstrăina armata şi a provoca uji dezastru inevitabil, nu mai lipsea decât un reformator şi priiitr-o stranie întorsătură a sorţii Macrinus fu obligat să îndeplinească acestor ol odios. Risipa lui Caracalla lăsase, în urma lui un lung şir de ruine şi dezordini; şi, dacă acel nemernic tiran ar fi fost în stare să judece consecinţele inevitabile ale purtării sale, el s-ar fi bucurat poate de perspectivele sumbre ce alcătuiau moştenirea sa: mizeria şi calamităţile cu care-şi dăruia succesorii.

Macrinus purcese cu o grijă prudentă la aplicarea acestei reforme necesare care ar fi redat, uşor şi aproape pe nesimţite, sănătatea şi vigoarea armatei romane. Soldaţilor aflaţi în serviciu el era obligat să le lase periculoasele privilegii acordate de Caracalla; dar noii recruţi erau primiţi în baza regulilor mai moderate, deşi generoase, ale lui Sever şi erau educaţi treptat în spiritul modestiei şi disciplinei.[314] O eroâre fatală distruse efectele salutare ale acestui plan judicios. În iarna care urmă înălţării lui Macrinus numeroasa armată adunată în răsărit de defunctul împărat, în loc să fie numaidecât împrăştiată prin diferitele provincii, rămase concentrată în Siria. Înconjurate de luxul trândav al taberelor, ostile îşi dădură seama de puterea şi numărul lor; ele

314 Dio, LX XVI li, p. 1336. Sensul pasajului este la fel de clar ca şi intenţia împăratului, dar dl. Wotton ie-a interpretat greşit pe amîndouă, înţelegînd nu distincţia dintre veterani şi recruţi, ci între legiunile vechi şi noi. Istoria Romei, p. 347.

își împărtășiră plângerile, iar în mintea lor începu să se înfiripe ideea că o nouă revoluţie le ar aduce foloase. În loc să fie măguliţi de avantajoasa distincţie, veteranii fură alarmaţi de primele măsuri ale împăratului pe care le considerau o prevestire a intenţiilor sale viitoare. Încăpăţânaţi şi răuvoitori, recruţii intrau într-un serviciu mult mai greu decât înainte şi răsplătit cu mult mai puţin de către un suveran zgârcit şi nerăzboinic. Murmurele armatei crescură nestânjenite până ce devemră strigăte de rebeliune; revoltele cu caracter local vădeau nemulţumire şi sentimente ostile care nu aşteptau decât un prilej mărunt pentru a izbucni într-o revoltă generală; iar într-o asemenea stare de spirit prilejul se ivi curând.

Împărăteasa Iulia cunoscuse toate vicisitudinile soar tei. După ce trăise în condiţii umile, fusese ridicată la mărire, dar numai pentru a gusta mai marea amărăciune a unui. Rang înalt. Destinul el fu să deplângă moartea unuia din fii şi viaţa celuilalt. Deşi judecata ei trebuie să-i fi arătat de mult care va fi sfârşitul lui Caracalla, soarta lui crudă trezi în ea simţăminte de „mamă şi împărăteasă. Cu toată politeţea respectuoasă arătată de uzurpator văduvei *Iw* Sever, ea se eliberă curând de această situaţie umilitoare şi îngrijorătoare, dându-şi singură moartea. Surorii sale, Iulia Maesa, i se porunci să părăsească curtea şi Antiohia.1 Ea se retrase la Emesa, ducând cu ea o avere imensă, fructul a douăzeci de ani de favoruri imperiale; cele două fiice ale ei, Soaemias şi Mamaea, ambele văduve cu câte un singur fiu o însoţeau. Bassianus2, căci aşa se numea fiul lui Soaemias, fu consacrat în onorabila funcţie de „înalt preot al soarelui” şi această cucernică vocaţie, îmbrăţişată fie din prudenţă, fie din superstiţie îi ridică pe Linărul sirian la tronul Romei. Un corp numeros de oşteni staţionară la Emesa şi cum severa disciplină a lui Macrinus îi forţase să-şi petreacă iarna în tabără, erau dornici să se răzbune

pentru cruzimea cu care fuseseră obligaţi să treacă prin încercări atât de neobişnuite. Soldaţii care frec 1 Dio, LXXVIII, p. 1330. Rezumatul lui Xypliilinos, deşi mai puţin delicat, este aci mai clar decât originalul.

2 Iată tabelul genealogic al tânăr ului împărat:

— * Bassianus

Severus imperator – Iulia Dom o a Iulia Maesa – Avi tu's

Ψ

Caracalla imperator – Geta imperator Ψ Ψ

Varius Marcellus-Soaemias Mamaea Gessius Mare, ianus Elagabal imperator Alexander Severus-imperator Bassianus se numea la Origină Varius Avi tus Bassianus, o serie de nume cler λ ind de la tatăl, bunicul matern (Avi tus) şi străbunicul matern (Bassianus) – O.S.

Vent au în mare număr templul soarelui priveau cu veneraţie şi plăcere veştmântul şi silueta elegantă a tânărului pontif. Ei recunoşteau, sau credeau că recunosc la el trăsăturile lui Caracalla, a cărui memorie o adorau de astă dată. Şireata Maesa se bucură văzând simpatia lor crescândă şi sacrificând cu uşurinţă reputaţia fiicei sale pentru viitorul nepotului, ea insinuă că Bassianus era fiul natural al suveranului lor asasinat. Sumele împărţite cu dărnicie de emisarii ei făcură să amuţească orice împotrivire; această lărgheţe dovedea îndeajuns afinitatea, sau cel puţin asemănarea lui Bassianus cu marele şi autenticul împărat. Tânărul Antoninus (căci adoptase şi profanase acest nume respectabil) fu declarat împărat (16. Mai, 218 e.n.) de către armata din Emesa; el îşi afirmă drepturile ereditare şi lansă un apel către trupe, îndemnându-le să lupte sub stindadrul unui principe tânăr şi generos, care luase armele ca să răzbune moartea tatălu său şi

împilarea armatei.[315]

Această conspiraţie de femei şi eunuci era urzită cu prudenţă şi condusă cu o mână viguroasă ce tindea să-şi ajungă repede ţelul; între timp Macrinus, care printr-o acţiune hotărâtă bar fi putut zdrobi pe acest copil, inamic al său, ezita între teroare şi măsuri de securitate; el rămase la Antiohia aşteptând să vadă cum aveau să se desfăşoare lucrurile. Suflul răscoalei se împrăştie prin toate taberele şi garnizoanele din Siria. Diferite detaşamente îşi uciseră ofiţerii[316] şi se alăturară partidei rebelilor; iar restabilirea tardivă a soldelor şi privilegiilor militare Eu pusă pe seama bine cunoscutei slăbiciuni a lui Macrinus. În cele din urmă el porni din Antiohia să întâmpine armata plină de zel şi în continuă creştere, a tânărului pretendent.

— Propria sa oştire* părea să intre în luptă fără vlagă şi în silă, dar (7 iunie.218 e.n.), în focul luptei[317], şi aproape fără voie, gărzile pretoriene, se dovediră superioare prin curajul şi disciplina lor. Rând urile rebelilor fură rupte, dar mama. Şi bunica principelui sirian, care, după obiceiul oriental, urmaseră armata, se aruncară din caretele lor acoperite, stârnind mila soldaţilor şi străduindu-se să le elnvie curajul. Până şi Antoninus, care în tot restul vieţii Vnu se purtase niciodată ca un adevărat bărbat, în acest moment hotărâtor al se artei sale se dovedi un erou, îşi încă e că calul şi în fruntea oştilor sale regrupate, şarjă cu spada n m, mă grosul trupelor inamice; iar eunucul Gannys. Care până atunci, în luxul

---

315 După Lampridius (Ilist. August., p. 135), Alexander Severus a trăit douăzeci şi nouă de ani, trei luni şi şapte "zile. Dat fiind că a fost ucis la 19 martie, 235 e.n. s-a născut la 12 decembrie 205 e.n. şi prin urmare la această dată avea treisprezece ani, iar vărul său mai mare vreo şaptesprezece ani. Acest calcul se potriveşte mai bine cu istoria tinerilor prinţi decît spusele lui Herodian (V, p. 181), care îi arată cu trei ani mai tineri, în timp ce, printr-o eroare inversă de cronologie el prelungeşte domnia lui Elagabal eu doi ani peste durata sa. Pentru detaliile conspiraţiei vezi Dio, LXXVIII, p. 1339; Herodian, V, p. 184.

316 Printr-o proclamaţie extrem de periculoasă a pretinsului Antoninus. orice soldat care aducea capul ofiţerului său avea dreptul la averea lui personală ca şi la gradul său.

317 Dio, LXXVIII, p, 1345; Herodian, V, p. 186, Bătălia st vut loc aproape de satuj Immae, cam la douăzeci şi două mile Antieâia,

molatic al Asiei se mărginise la preocupări feminine, vădi talente de general capabil şi experimentat. Soarta înverşunatei bătălii era încă nehotărâtă şi Macrinus şi-ar fi putut asigura victoria, dacă nu şi-ar fi trădat propriă-i cauză fugind în chip ruşinos şi cu toată graba. Laşitatea nu făcu decât să-i prelungească viaţa cu câteva zile şi să pună peste nenorocirile sale pecetea bine meritată a infamiei. Nu mai e nevoie să adăugăm că fiul său Diadunienianus împărtăşi aceeaşi soartă. De îndată ce îndărătnicii pretorieni s-au convins că luptau pentru un principe care îi părăsise în mod josnic, ei se predară învingătorului: „Fracţiunile în luptă ale armatei romane, vărsând lacrimi de bucurie şi afecţiune, se uniră sub stindardele presupusului fiu al lui Caracalla şi întreg Răsăritul confirmă bucuros primul – împărat de origine asiatică.

Scrisorile lui Macrinus informaseră Senatul de la Roma despre, uşoara tulburare „provocată de un impostor în Siria; votă imediat un decret ce-l declara pe rebel şi familia sa inamici publici, promiţând totuşi că partizanii săi care se vor întoarce imediat la datorie vor fi iertaţi. În timpul celor douăzeci de zile care au trecut de la această declaraţie până la victoria lui Antoninus (căci într-un. Interval atât de scurt se hotărî soarta lumii romane), Capitala şi provinciile, mai ales cele din răsărit, pradă tumultului şi pătate de vărsarea inutilÿ *fi* sângelui propriilor lor cetăţeni, nutriră speranţe şi temeri, deoarece oricare dintre cei doi rivali care izbutea în Siria trebuia să domnească peste imperiu. Scrisorile amăgitoare prin care tânăru.1 învingător îşi anunţa victoria supusului Senat erau concepute în spiritul virtuţii şi moderaţiei. Scria că va considera întotdeauna ca marile directive ale administraţiei sale, strălucitoarele exemple ale lui Marcus Aurelius şi August şi părea să insiste cu mândrie asupra asemănării izbitoare a vârstei şi sorţii sale, cu aceea a lui, August, care, în cea mai fragedă tinereţe,

răzbunase printr-un război victorios uciderea tatălui său. Adoptând stilul lui Marcus Aurelius Antoninus, ca fiu al lui Antoninus şi nepot a (lui Severus, el îşi stabilea în mod tacit pretenţia la coroana imperială; dar atribuindu-şi puterea de tribun şi consul, înainte ca ele să-i fi fost conferite printr-un decret al Senatului, el ofensa pe romani, care se dovedeau deosebit de sen» sibili atunci când era vorba de prejudecăţile lor. Această nouă şi necugetată violare a Constituţiei a fost probabil dictată fie de ignoranţa curtenilor sirieni, fie de ferocele dispreţ al partizanilor să-i militari.[318]…

…Cum noul împărat se lăsa abătut din drumul său de cele mai mărunte distracţii, el irosi multe luni în înaintarea-i fastuoasă din Siria spre Italia, (219 e n…), petrecu prima iarnă d» pe victorie la Nicomedia şi amână până în vara viitoare intrarea triumfală în Capitală. La porunca lui, o. Pictură fidelă, care-i precedase sosirea, fu aşezată deasupra alt arii lui victoriei, în clădirea Senatului; ea dezvălui romanilor adevărul cu privire la chipul şi comportarea sa nedemnă, O mantie sacerdotală de mătase şi aur flutura în jurul său, după moda mezilor şi fenicienilor, capul îi era acoperit cu o tiară înaltă, iar numeroasele brăţări şi colane pe care le purta erau împodobite cu pietre preţioase de o valo are inestimabilă, Sprâncenele îi erau vopsite cu negru şi obrajii pictaţi cu un roşu şi alb artificial. Gravii senatori îşi mărturisiră cu un suspin că, după ce experimentase multă vreme tirania aspră a propriilor lor concetăţeni, Roma era, în fine” umilită sub efeminatul lux al despotismului oriental.

Soarele era adorat la Emesa sub numele de Elagabal[319] şi sub

318 Dio, LX XIX, (c. 14), p. 1363; Herodian, V, (c. 5), p. 189.

319 Acest nume îşi trage originea, după părerea învăţaţilor, de ia două cuvinte siriene, ,„ela“ - zeu,· şi „gabal“ a forma ==: zeul 'creator; sau plastic, un epitet potrivit, şi chiar fericit pentru soare. (.Istoria Romei, de Wotton, p. 378.) [Numele Elagabal vine de la cuvin tui semit El Gabal, care, aşa cum arată comentatorii, înseamnă Zeul locului inalt, zeul suprem (soarele) adorat sub forma unei pietre. De la cuvin tul grecesc (helios — soare) s-a ajuns la schimbarea lui El Gabal în Ileliogabal, pentru ca numele acestui împărat să fie legat de cultul soarelui (mc.).]

forma unei pietre negre conice care aşa cum credea toată lumea, căzuse din cer în acel loc sacru. Antoninus atribuia acestei zeităţi urcarea sa pe tron şi nu fără oarecare motiv. Recunoştinţa superstiţioasă pe care o arăta, fu singura preocupare, acestei domnii. Triumful zeului din Emesa asupra tuturor religiilor de pe pământ era marele său scop ψ marea sa vanitate; iar denumirea de Elagabal (fiindcă în calitate de pontif şi favorit cuteză să adopte acest nume sacru) îi era mai scumpă 4ecât orice titlu de măreţie imperială. El înaintă într-o procesiune solemnă pe străzile Romei, calea fi ind. U-i presărată cu pulbere de aur. Piatra neagra montată în nestemate era aşezată pe un car tras de; şase cai albi ca laptele, purtând un bogat harnaşament. Cucernicul împărat ţinea hăţurile şi susţinut de miniştrii săi se mişca încet, de-a-îndărătelea, cu faţa spre piatră, ca să se poată bucura necontenit de fericirea* prezenţei divine. Într-un templu magnific, ridicat pe – muntele Palatin, sacrificiile dedicate zeului Elagahal fură sărbătorite cu mare cheltuiala şi solemnitate. Cele mai bogate vinuri, cele mai extraordinare victime şi cele mai rare aromate erau jertfite cu o nesăbuită largheţe pe altarul său. În jurul altarului un cor de fete siriene executa dansuri lascive în sunetul unei muzici barbare, pe când reprezentanţii cei mai însemnaţi ai statului şi armatei, îmbrăcaţi în tunici feniciene, oficiau în rolurile cele mai josnice, cu un zel prefăcut şi o indignare ascunsă.[320]

În acest templu, ca centru comun de veneraţie religioasă, încercă fanaticul împărat să mute Ancilla[321], Paliadium-iii[322] şi toate mărturiile sacre ale credinţei lui Numa. O mulţime de zeităţi inferioare[323] serveau în diferite funcţii maiestatea zeului din

320 Herodian, V, (e. 5), p. 190. .

321 Pavăza căzută din cer a regelui Numa (n.t.).

322î Statuia troiană a zeiţei Pallas adusă de Eneas in Latium (n.t,).

323 A pătruns în sanctuarul zeiţei Vesta şi a luat cu el o statuie, eare credea că e RaHadium-uî, dar vestalele s-au mîndrit mai 'apoi că, printr-o cucernică înşelătorie, îi däduseră năvălitorului,

Emesa, dar curtea sa nu oferea încă imaginea desăvârsirii, cită vreme zeul nu-şi împărţea culcuşul cu o fiinţă feminină de rang distins. Pallâs fusese aleasă la început drept consoartă, dar cum se temea ca nu cumva caracterul ei războinic să sperie blinda delicateţe a unei zeităţi siriene, Luna, adorată de africani sub numele de Astarte, fu socotită o tovarăşă mai poţrivită a soarelui. Imaginea ei, însoţită de zestrea alcătuită din darurile bogate ale templului ce-i era dedicat, fu transportată cu pompă solemnă din Cartagina la Roma şi ziua acestei mistice căsătorii fu celebrată printr-o serbare generală în Capitală şi pe tot cuprinsul imperiului.[324]

Un om cu judecată, chiar dacă principalul Său scop în viaţă este luxul şi plăcereasimţurilor” respectă în mod invariabil regulile de cumpătare dictate de Bătură şi îşi sporeşte plăcerea simţurilor prin viaţa de societate, prin legături afective şi subtilităţile gustului şi imaginaţiei… Dar Elagabal (vorbesc de împăratul cu acest nume)” corupt din pricina unei tinereţi răsfăţate, viciat de moliciunea orientală şi de norocul său, se aruncă în viitoarea plăcerilor celor mai grosolane eu o furie nestăpânită şi găsi curând numai dezgust şi plictiseală în mijlocul distracţiilor la care se deda. Pentru a-i veni în ajutor se făcu apel la mijloacele cele mai tulburătoare ale artei. O mulţime confuză de femei, vinuri şi raâncăruri, ca şi o varietate de imagini, şi sosuri treziră din nou la viaţă apel iţele line e de ale împăratului. Noi termeni folosiţi de-atunci de aceste arte” singur ele cultivate şi patronate de monarh[325] şi noi invenţii în domeniul lor au marcat domnia – sa,

---

profan numai o Copie, Hist. August, p.. 103.

324 Dio, LX XIX,, (c, 12), p. 1360; Herodian, X, (c. 6), p. 193. Supuşii Imperiului erau obligaţi să facă daruri generoase tinerilor căsătoriţi ; tot ce i-au promis în cursul vieţii lui Elagabal le-a fost smuls cu grijă sub administraţia Mamaeei

325 Inventarea unui sos nou era răsplătită în mod generos, dar daeă nu plăcea, inventatorul era osîndit să mănînce numai clin el pînă ce descoperea aîtuî mai plăcut gustului imperial. Hist. August. p. 11:1.

arătând urmaşilor caracterul ei infam. O risipărcapricioasă înlocuia lipsa de gust şi eleganţă şi, în timp ce Elagabal irosea averile supuşilor să-i cu cea mai nesăbuită extravaganţă, atât el însuşi cât şi cei gata oric în d să-l linguşească ridicau în slăvi măreţia, să de spirit, necunoscută de înaintaşii atât de conformişti Distracţia sa preferată era invertirea anotimpurilor şi a climelor[326]; nu cunoştea o plăcere mai mare decât să-şi bată joc de pasiunile şi prejudecăţile supuşilor să-i şi să încalce orice lege a naturii şi a decenţei. Unhung şir de concubine şi o rapidă succesiune de soţii – priptre care se număra şi o fecioară vestală furată din azilul sacru al templului1 – fură insuficiente pentru a-i satisface pasiunile nesăţioase. Stă pinul; lumii romane era încântat să copieze îmbrăcămintea şi manierele sexului feminin, prefera furca de tors sceptrului şi dezonora principalele demnităţi ale imperiului atrihuindu-le numeroşilor să-i favoriţi, dintre care unul fu investit în mod public cu titlul şi autoritatea de soţ imperial sau cum spunea el însuşi mai potrivit, soţ al împărătesei.2

S-ar putea ca viciile şi nebuniile lui Elagabal să pară înflorite de fantezie şi ponegrite de prejudecăţi.3 Totuşi, limitându-ne la scenele publice desfăşurate în faţa poporului roman, şi confirmate de istorici serioşi, contemporani lui, constatăm că inexprimabila lor infamie depăşeşte pe aceea a oricărei epoci şi clin orice ţară. Destrăbălarea unui monarh răsăritean este apărată de vreo privire curioasă prin zidurile inaccesibile ale seraiului. Sentimentele; onoarei şi galanteriei au introdus la curţile Europei moderne, rafina meniul plăcerii, sentimentul decenţei, respectul opiniei publice; dar nobilii corupţi şi bogaţi ai Romei îşi satisfăceau orice viciu care putea fi cules din acel conglomerat de popoare cu

326 Nu mitica niciodată peşte de mare, decît atunci cînd se afla foarte, departe de ţărmul ei, şi în asemenea împrejurări distribuia ţăranilor din ţinuturile interioare mari cantităţi din speciile cele mai rare aduse cu o cheltuială imensă, Hist. August,, (Lamprid. Heliog., c. 23), p. 109»

diferite moravuri. Siguri că nu riscă vreo pedeapsă, fără să se sinchisească de faptul că alţii îi ţin de rău, ei trăiau fără să ţine seama de nimeni şi nimic, în răbdătoarea şi umila tovărăşie a sclavilor şi paraziţilor lor. La rândul său, împăratul îi privea pe tot i supuşii săi cu aceeaşi indiferenţă, plină de dispreţ şi-şi exercita fără vreo oprelişte privilegiile sale suverane.

Cele mai nedemne exemplare ale omenirii nu se tem să condamn la alţii acea purtare destrăbălată pe care şi-o îngăduie lor înşişi şi pot uşor să descopere câteva diferenţe de vârstă, caracter sau situaţie ce pledează în favoarea lor.

1 Dio, LXXIX, p. 1358. Herodian, V, p. 192.

2 Lui Jlierocles ti făcea plăcere această onoare. Dio, LXXI X, p. 1363 – 4. Un dansator a fost numit prefect al Oraşului, un vizitiu prefect ai gărzii Oraşului, un bărbier prefect al aprovizionării.

— *Hist. August... p., 105*

3 Până şi credulul compilator al vieţii sale din *Historia Augusta* (p. III) e tentat să suspecteze că viciile sale ar putea fi exagerate.

Acei soldaţi deşănţaţi, care îl ridicaseră la tron pe desfrânatul fiu al lui Caracalla, se ruşinau de alegerea lor infamă şi dezgustaţi îşi întorceau privirea ca să mi mai vadă chipul monstruos; totodată ei iş: i îndreptau cu plăcere ochii spre vărul său Alexander, fiul Mamaeei, pentru a-i privi virtuţile nasc înde. Şireata Maesa, conştientă de faptul că nepotul ei, Elagabal se va prăbuşi în mod inevitabil, datorită propriilor sale vicii, avusese grijă să asigure familiei un alt sprijin mai sigur. Profi tind de un moment favorabil, când tânărul împărat îi arăta dragoste şi devoţiune, ea. Îl convinse să-l adopte pe Alexander şi să-l investească cu titlul de Caesar (221

e.n.), pentru ca ocupaţiile sale divine să nu mai fie întrerupte de grijile lumeşti, Plăcutul principe, care acum deţinea al doilea rang în imperiu, dohândi curând dragostea poporului şi stârni gelozia tiranului; Elagabal hotărî să pună capăt acestei primejdioase competiţii, fie corupând moravurile, fie luând viaţa rivalului său. Încercăcările sale dădură greş. Elagabal, care în nebun a lui nu ştia să păstreze o taină, îşi dezvăluia el însuşi planurile sale zadarnice; de altfel acestea eşuau mereu şi datorită acelor slujitori virtuoşi şi credincioşi pe care prudenta Mamaea îi strecurase în jurul fiului ei. Într-o izbucnire de furie, Elagabal hotărî să execute cu forţa ceea ce nu fusese în stare să săvârşească prin înşelătorie şi, printr-o sentinţă despotică, îi luă vărului său rangul şi onorurile de, Caesar. Ştirea, primită cu tăcere în Senat, stârni mânie în rândurile armatei. Garda pretoriană jură să-l apere pe Alexander şi să răzbune maiestatea dezonorată a tronului. Tremurând de spaimă, Elagabal îi imploră cu lacrimi şi promisiuni să-i lase doar viaţa şi pe iubitul său Hierocles; el abătu astfel dreapta lor mânie şi gărzile se mulţumiră ca prefecţii lor să vegheze asupra securităţii lui Alexander şi să supravegheze purtarea împărauiu it.[327]

Em cu neputinţă ca o astfel de reconciliere să dureze; până şi sufletul josnic al lui Elagahal nu putea conduce un imperiu într-o dependenţă atât de umilitoare. El încercă curând. Printr-o periculoasă experienţă, să pună la încercare starea de spirit a soldaţilor. Vestea morţii lui Alexander şi bănuiala firească de altfel că fusese asasinat aţâţară patimile ce izbucniră cu furie; furtuna din lagăr nu se potoli decât atunci când tânărul, care se bucura de o mare popularitate, se arătă în mijlocul soldaţilor şi-şi făcu simţită

327 Dio, LX XI X, p. 1365; Herodian V, p. 195'—:201 ; Hist. August,., p. 105. Ultimul dintre cei trei istorici pare să fi urmat pe cei mai buni autori în relatarea revoluţiei.

autoritatea. Mânios din pricina acestei noi dovezi, a afecţiunii pe care soldaţii i-o purtau vărului, şi a dispreţului lor pentru persoana sa, împăratul îndrăzni să pedepsească pe câţiva dintre conducătorii rebeliunii. Această măsură aspră, cu totul nepotrivită în acel moment, avu imediat urmări fatale pentru favoriţii săi, pentru marna sa şi el însuşi. Pretorienii indignaţi îl masacrară pe Elagahal, târâră cadavrul său mutilat pe străzile Be mei şi apoi îl aruncară în Tihni. Un decret al Senatului îi stigmatiza pe veci memoria, iar posteritatea ratifică justeţea acestei îiotarâri.1…

…în locul lui Elagabai garda pretoriană aşeză pe tron pe varul său Alexander. Înrudirea sa cu familia lui Severus, al cărui nume îl adoptă, era aceeaşi ca şi a predecesorului său. Virtutea sa şi pericolul prin care trecuse făcură pe romani să-l îndrăgească; generos, Senatul îi confirmă cu bucu 1 Epoca morţii lui Elagabai şi a urcării pe tron a lui Alexander i-a preocupat pe învăţaţii Pagi, Tillemont, Valsecchi, Vignoli şi Torre, episcop al Adriei. Problema este desigur încurcată; dar eu continui să mă bizui pe autoritatea lui Dio; justeţea calculului său este incontestabilă, iar puritatea textului său este dovedită de faptul că Xiphilinos, Zonaras şi Gedrenos sunt de acord cu el. Elagabai a domnit trei ani, nouă luni şi patru zile, de la victoria sa asupra lui Macrinus şi a fost ucis la 10 martie, 222 i e.n. Dar ce facem cu medaliile, neîndoielnic autentice* care indică anul al cincilea al puterii sale de tribun? Vom răspunde, ca învăţatul Valsecchi că perioada uzurpării lui Macrinus a fost şi ea luată în considerare şi că fiul lui TJaracalia îşi data domnia de la moartea tatălui său» După soluţionarea acestei aiari dificultăţi, micile noduri ale firului istoriei pot fi uşor dezlegate, ori tăiate separat.

Rie, într-o singură zi, diferitele titluri *şi* atribute ale demni

taţii imperiale.[328] Alexander era un tânăr modest şi conştiincios, în vârstă de numai şaptesprezece ani; frânele domniei se aflau în mâinile a doua femei, ale mamei sale, Mamaea şi ale bunicii sale, Maesa. La moartea acesteia din urmă, care supravieţui numai scurtă vreme înălţării lui Alexander la tron, Mamaea rămase singura regentă a fiului ei şi a imperiului.

În toate timpurile, şi în toate – ţările, cel mai înţelept sau măcar cel mai puternic dintre sexe a uzurpat puterile statului şi l-a redus pe celălalt la grijile şi plăcerile vieţii domestice. Totuşi, în ce priveşte monarhiile ereditare şi mai ales acelea din Europa de astăzi, galantul spirit cavaleresc şi, legile succesiunii ne-au obişnuit să admitem o singură excepţie: o femeie este adesea recunoscută suverană absolută a unui mare regat, în care ea ar fi considerată incapabilă să exercite cea mai mică funcţie, civilă sau militară. Dar cum împăraţii romani chiar şi după urcarea lor pe tron erau socotiţi mai departe drept magistraţi şi generali ai Republicii, soţiile şi mamele lor, deşi distinse cu titlul de „Augusta", nu erau niciodată asociate la onorurile lor; domnia unei femei ar fi apărut ca o minime de neînţeles în ochii acelor romani primitivi, care se Ins urau fără dragoste şi iubeau fără delicateţe ori respect.[329] Semeaţa Agrippina[330] aspira într-adevăr să împărtăşească onorurile imperiului, pe care le conferise fiului ei, dar ambiţia-i nebunească, detestată de orice cetăţean cu simţul demnităiii romane a fost dezamăgită de abila fermitate a lui Seneca şi Burrhus, 1 Bunul simţ) sau indiferenţa suveranilor următori îi opri să jignească prejudecăţile supuşilor lor;

328 Hist. Augustp. 114. Prin graba sa neohişmută, senatul vroia să zădărnicească speranţele eventualilor pretendenţi 'şi să- preîntâmpine formarea de partide în armată.

329 Cenzorul Meteilus Numidicus a expus poporului roman intr-o euvîntare publică părerea că dacă buna Natură ne-ar fi permis să existăm fără ajutorul femeilor, ara fi eliberaţi de un tovarăş toarte supărător; recomanda căsătoria numai ca un sacrificiu al plăcerilor1 personale în folosul îndatoririlor publice. Aulus Oellius, I, 6.

330 Este vorba de mama împăratului Nero (u.c.).

desfrânatul Elagabai iu cel care dezonora actele Senatului cu numele mamei sale Soemias, aşezată alături de consuli şi iscălind ca un membru obişnuit decretele adunării legislative. Mai prudentă, sora ei Mamaea, declină inutila şi odioasa, prerogativă şi o lege solemnă fu votată, excluzând pentru vecie femeile din Senat şi hărăzind zeilor infernului capul nemernicului care ar fi violat această sancţiune.2 Ambiţia bărbătească a Mamaeiei nu se mulţumea cu o înşelătoare aparenţă, ci ţintea să dobândească puterea efectivă. Ea păstră o influenţă absolută şi durabilă asupra fiului ei şi nu găsi niciun rival cu care să împartă afecţiunea acestuia. Cu consimţământul ei, Alexander se căsători cu fiica unui patrician: „dar respectul pentru socrul său şi dragostea sa pentru împărăteasă n-au stat în cumpănă în faţa afecţiunii sau intereselor Mamael Patricianul: fu executat sub uşuratica acuzare de trădare, iar soţia lui Alexander fu izgonită în mod ruşinos din Palat şi exilată în Africa.3

În ciuda acestui act de cruzime izvorât din gelozie, precum şi a câtorva exemple de zgârcenie ce i se pun în seamă, în general, administraţia Mamaeiei a fost deopotrivă favorabilă fiului ei şi imperiului. Cu consimţământul Senatului ea alese un consiliu de stat permanent, alcătuit din şaisprezece dintre cei mai înţelepţi şi virtuoşi senatori şi în faţa acestora era dezbătută şi hotărâtă orice treabă publică care

1 Tacit, *Annal.*, XIII, 5.

2 *Hist. August.*, p. 102,107, Lamprid, *Heliog.*, e. 4 şi 18.

2 Dio, LX XX, (e. 2), p. 1369; Herodian, VI, (e. 1), p. 206; *Hist. August.* (Lamprid. *Alexander Sev.*, e. 40), p. 131. Herodian îi consideră pe patrician nevinovat. *Isteria Augustă* invocând autoritatea lui Dexippus, îl condamnă, ca vinovat de a fi conspirat

împotriva vieţii lui Alexander. Este imposibil să ne pronunţăm între ei doi; dar Dio este un martor ireproşabil al geloziei şi cruzimii Mamaeiei faţă de tânăra împărătească, a cărei tristă soartă Alexander o regretă fără a îndrăzni să i sé opună.

Prezenta, importanţă. Celebrul Ulpianus, remarcabil atât prin cunoaşterea, cât şi prin respectul faţă de legile Romei, era în fruntea lor; prudenta fermitate a acestei elite restaura ordinea şi autoritatea guvernului. De îndată ce curăfiseră oraşul de superstiţiile şi luxul străin – rămăşiţele tiranicelor capricii ale lui Elagabai – ei se străduiră să îndepărteze din toate sectoarele administraţiei publice pe cei ce fuseseră uneltele sale infame şi să pună în loc bărbaţi virtuoşi şi pricepuţi. Învăţătura şi dragostea de dreptate de veniră singurele calităţi valabile pentru ocuparea posturilor publice; bărbăţia şi dragostea de disciplină, singura condiţie pentru dobând ir ea înaltelor funcţii militare.1

Dar Mamaea şi înţelepţii ei sfetnici se îngrijeau mai ales de formarea caracterului. Tânărului împărat, căci de calităţile acestuia trebuia până în cele din urmă să depindă fericirea sau mizeria lumii romane. Firea sa alcătuia, un teren proprice educaţiei şi tânărul preceda prin propriile lui eforturi strădania celor ce-şi propuneau să-l cultive. O excelentă capacitate de înţelegere îl convinse curând pe Alexander de avantajele virtuţii, de plăcerea cunoaşterii şi. De necesitatea muncii. Blindeţea şi moderaţia lui înnăscută îl apărau de ispita pasiunilor şi de atracţiile viciului. Respectul neabătut ce-l purta mamei sale şi stima lui pentru înţeleptul Ulpianus îl apărară pe tânărul fără experienţă de otrava linguşirilor.

Simpla enumerare a ocupaţiilor sale zilnice ne arată portretul plăcut al unui împărat desăvârşit2 şi cu oarecare îngăduinţă pentru d iferenfa de Obiceiuri; el ar mérita desigur să fie imitat de

principii moderni. Alexander se scula devreme. Primele clipe ale zilei erau consacrate devoţiunilor perf Herodian, VI, p. 203; *ÎI ist. August*: „p. 119. Aceasta din urmă insinuează, ea de e/i teori trebuia promulgată o lege, consiliul era asistat de o serie de jurişti capabili şi de senatori cu experienţă, care îşi dădeau separat părerea, consemnata apoi în scris.

2 Vezi viaţa sa în *Istoria Augustă*. Compilatorul lipsit de discernă mint a îngropat aceste anecdote interesante sub un noian de informaţii triviale şi fără însemnă l ale deosebită.

Sonale; capela casei sale era plină de imaginile acelor eroi care. Reformând sau îmbunătăţind viaţa omenească, meritaseră respectului recunoştinţa posterităţii. Dar cum el considera că nu există, o cale mai bună de a-i adora pe zei decât să slujească omenirea, cea mai mare parte a orelor dimineţii era dedicată consiliului său, unde discuta treburile publice şi hotăra pe cele particulare cu o răbdare şi o. Discreţie mai presus de tinereţea sa. Ariditatea problemelor de stat era compensată de farmecul literaturii; – rezerm întotdeauna o *4* parte din timpul studiilor lui preferate de poezie, istorie şi, filosofie. Lucrările lui Vergiliu şi Horaţiu, *Republicile* lui Platon şi Cicero îi formară gustul, îi lărgiră înţelegerea şi îi insuflară cele mai nobile idei despre om şi guvernământ, Exerciţiile trupului urmau *celor ale minţii şi Alexander, care era înalt, energie şi robust întreceape cei mai mulţi dintre egalii săi în exerciţiile gimnastice. Înviorat de o baie şi un Prânz uşor, el relua, cu o nouă vigoare, treburile zilei şi până la ora cinci, principala masă romană, împreună cu secretarii săi citea şi răspundea la mulţimea de scrisori” memorii şi petiţii ce trebuie să fi fost adresate împăratului care stăpânea cea mai mare parte a lumii. Masa ce-i era servită se deosebea prin caracterul ei simplu şi frugal. Ori de câte ori putea proceda după cum îl îndemna inima,

îşi invita câţiva prieteni aleşi, oameni învăţaţi şi virtuoşi, printre care se afla Ulpianus, Conversaţia era familiară şi instructivă; în clipele când se lăsa tăcere, buna dispoziţie era întreţinută prin recitarea vreunei compoziţii plăcute, care ţinea locul dansatorilor, actorilor şi chiar gladiatorilor, atât de des chemaţi la mesele romane1 bogate şi iubitoare de lux. Îmbrăcămintea lui Alexander era simplă şi modestă, purtarea curtenitoare, şi amabilă. La ora potrivită, palatul să-ţi era deschis tuturor-supuşilor imperiului; ca şi la misterele din Eleusia, se Auzea vocea unui crainic ce pronunţa acelaşi îndemn:

! Vezi satira a treisprezecea a *im* lui venal.

„Nimeni să nu păşească între aceste ziduri sfinte dacă nu are conştiinţa unei gândiri pure şi nevinovate”.1

Un program de viaţă atât de regulat, care nu lăsa leoaică. O clipă viciului sau nebuniei, dovedeşte mai bine înţelepciunea şi dreptatea cu care guverna Alexander, decât toate detaliile lipsite de importanţă/ păstrate în compilaţia lui Lampridius. De la urcarea pe tron a lui Commodus, lumea romană cunoscuse succesiv, timp de patruzeci de ani viciile variate a patru tirani. De. la moartea lui Elagabal/ ea se bucură treisprezece ani de un calm prielnic. Provinciile, uşurate de impozitele apăsătoare inventate de Caracalla şi de pretinsul său fiu, înfloriră în pace şi prosperitate; administraţia lor fusese încredinţată unor magistraţi convinşi”, din experienţă că singura şi cea mai bună. Cale pe care puteau să dobândească bunăvoinţa împăratului era să – merite dragostea supuşilor. În timp ce impunea cu blindeţe unele restricţii luxului nevinovat al poporului roman, Alexander veghea cu o grijă de părinte ca preţul bunurilor de consum şi dobânda banilor să fie reduse; generozitatea sa prudentă asigura nevoile şi plăcerile poporului, iară a duce la disperare lumea harnică a producătorilor.

Demnitatea, libertatea, autoritatea Senatului fură restabilite şi orice senator virtuos putea să se apropie de persoana împăratului fără teamă sau ruşine.

Numele de Antoninus, înnobilat de virtuţile lui Pius şi Marcus Aurelius, fusese trecut prin adopţiune destrăbălai*! lui Veros şi prin moştenire credulului Commodus. El deveni denumirea onorabilă a fiilor lui Severus, fu acordat tânărului Diadumenianus şi în cele din urmă, prostituat prin infamia înaltului preot din Emesa. Deşi urmărit de insistenţa bine calculată şi poate chiar sinceră a Senatului, Alexander refuză această strălucire a numelui, dar prin întreaga sa comportare's ec strădui să readucă gloria şi fericirea epocii adevăraţilor Antonini.1

În administraţia civilă a lui Alexander, înţelepciunea se sprijinea pe putere; iar poporul, dându-şi seama de fericirea publică, îşi răsplătea binefăcătorul cu dragostea şi recunoştinţa sa. Timp îndelungat, ordinul militar nu cunoscuse pedeapsa pentru felul cum îşi afirmase propriile lui interese şi înclinaţii; ceea ce-l făcuse să se ridice cu mai multă tărie împotriva disciplinei şi să privească indiferent binefacerile publice; de astă dată, reforma acestui ordin se impunea cu necesitate; era acţiunea cea mai importantă dar şi cea mai dificilă, în îndeplinirea planului său, împăratul se strădui să-şi arate dragostea şi să-şi ascundă teama de armată. Cea mai strictă economie în toate sectoarele asigura o rezervă de aur şi argint pentru plata obişnuită şi recompensele extraordinare ale armatei. Alexander îi scuti pe soldaţi de obligaţia. Severă ca în timpul marşurilor să poarte „asupra lor merinde pentru şaptesprezece zile. Hambare pline fură aşezate de-a lungul drumurilor publice şi de îndată, ce ostile intrau într-o ţară duşmană, un şir numeros de catâri şi cămile era pus în slujba semeţei lor tr în dă vii. Alexander renunţă să stăvilească pofta de

lux a soldaţilor săi, dar încercă cel puţin s-o îndrepte spre obiecte de fast şi podoabă militară; cai frumoşi, o armură splendidă şi o pavăză ornamentată cu aur şi argint. Împărţea cu ei orice, trudă pe care era nevoit să le-o impună; vizita personal pe bolnavi şi răniţi, ţinea o evidenţă exactă a serviciilor lor şi a recunoştinţei ce le-o datora şi în orice împrejurare arăta cea mai caldă preţuire „pentru un corp de oameni, a căror bunăstare”, după cum declara el, era atât de strâns legată de aceea a sta i Viezi în *Hist*: *August.*, p. I16,117, întreaga dispută dintre Alexander şi Senat, extrasă din dările de seamă ale adunării. A avut ioc la 6 martie, probabil în anul 228, după ce romanii – se bucuraseră aproape douăsprezece luni de binecu vin ţările guvernării sale. Înainte ca denumirea de „Antoninus” să-i fie oferită ea un titlu de onoare, Senatul a aşteptat să-vadă dacă Alexander nu o va adopta ea nu mede familie.

lui ni.[331] Prin cele mai blânde masuri, el se strădui să insufle mulţimii, care inspira teamă, simţul datoriei şi să reînvie o cât de palidă imagine a acelei discipline, căreia romanii îi datorau faptul de a domni asupra atât or popoare, la fel de războinice, ba chiar mai puternice decât ei. Prudenţa sa iu însă inutilă, curajul său se dovedi fatal, iar încercările de reformă nu făcură decât să aţâţe relele pe care erau menite să le înlăture.

Tinereţea lui Alexander îl făcea iubit de gărzile pretoriene. Îl iubeau ca pe o odraslă de vârstă fragedă, salvată de furia unui tiran şi aşezată de ei pe tronul imperial. Acest principe plăcut îşi dădea seama de obligaţiile sale, dar cum recunoştinţa lui nu putea trece peste raţiune şi dreptate, pretorienii fură curând mai nemulţumiţi de virtuţile lui Alexander, decât fuseseră vreodată de viciile lui Elagabai. Prefectul gărzilor pretoriene, înţeleptul

331 Era o vorbă favorită a Împăratului : .că el are grijă nud'muU de soldat i decit âe sine însiisi, fiindcă salvarea publica depinde de aceştia (Hisl. Augmt., p. 130).

Ulpianus, era prietenul legilor şi al poporului. Soldaţii îl considerau inamicul ler şi-l acuzau că, prin sfaturile sale rău intenţionate, e autorul reformelor. Nemulţumirea lor îşi găsi pretextul într-un incident lipsit de importanţă; o rebeliune violentă izbucni şi timp de trei zile Roma fu bântuită de războiul civil, interval în care populaţia recunoscătoare apără viaţa acestui excelent ministru. Îngroziţi în cele din urmă la vederea unor case în flăcări şi de ameninţarea unei conflagraţii generale, poporul cedă cu un suspin şi îl lăsă pe virtuosul dar nefericitul Ulpianus, pradă sorţii sale. El fu urmărit până înăăuntrul palatului imperial şi masacrat la picioarele împăratului, care încercă în van să-l acopere cu purpura sa şi să-i facă pe neînduplecaţii soldaţi să-l ierte. Slăbiciunea guvernului era atât de vrednică de plâns, încât împăratul nu fu în stare să-şi răzbune prietenul asasinat şi demnitatea sa ler l eliţă, fără a se înjosi rec urg. Ind ia răbdare şi prefăcătorie. Epagathus, principalul conducător al rebeliunii, fu îndepărtai din Roma, acordându-i-se funcţia onorabilă de prefect al Egiptului. Din acest rang înalt el fu coborât încetul cu încetul până la acela de guvernator al Cretei şi când, în cele din urmă, popularitatea sa printre soldaţi scăzuse datorită timpului şi absenţei. Alexander îndrăzni să-i aplice tardiva; dar meritata pedeapsă a crimelor sale.[332] Sub domnia unui principe drept şi virtuos, tirania armatei ameninţa cu moartea imediată pe cei mai credincioşi miniştri, suspectaţi că intenţionau să pună stavilă dezmăţului ei de

332 Deşi autorul Vieţii lui Alexander (Hist. Augustp. 133) menţionează revolta soldaţilor împotriva lui Ulpianus, el trece sub tăcere această catastrofă care ar putea arăta o slăbieune în administraţia eroului său. Pornind de la această omisiune voluntară, putem judeca greutatea şi imparţialitatea afirmaţiilor autorului. (în această relatare a uciderii lui- Ulpianus,. spune Wenck, Gibbon a confundat două evenimente cu totul diferite: conflictul poporului cu pretorienii, care a durat trei zile şi asasinarea lui Ulpianus de către aceştia, Bio relatează mai întîi moartea lul Ulpianus; revenind apoi, aşa cum obişnuieşte, el spune că în timpul vieţii lui Ulpianus avusese loc un război de trei zile între pretorieni şi popor. Dar nu Ulpianus era cauza acestuia. Moartea lui Ulpianus s-a datorat faptului că îi condamnase pe Chrestus şi Florianus, predecesorii săi la prefectura pretoriului şi liotărîrii soldaţilor de a-i răzbuna» Zosimus consideră că Mamaea i-a condamnat pe cei doi, dar Ulpianus a fost cel care a cules roadele — O.S.)

netolerat» Istoricul Dio Cassius comandase legiunile Pannoniei în spiritul vèchii discipline. Confraţii lor din Roma, îmbrăţişând cauza comună a destrăbălării ostăşeşti cerură capul reformatorului. Totuşi, în loc să cedeze în faţa strigătelor tlor, ce îndemnau la răscoală, Alexander arătă o justă apreciere a meritului şi serviciilor aduse de Cassius; el îl numi coleg al său în funcţia de consul şi plăti din tezaurul propriu spezele acestei vane demnităţi „Dar cum pe drept exista teama că, dacă soldaţii l-ar vedea purtându-şi insignele funcţiei sale, ar răzbuna insulta în sânge, la sfatul împăratului, acest aparent prim magistrat al statului se retrase din oraş şi îşi petrecu cea mai mare parte din consulat la vilele sale din Campania[333].

Indulgenţa împăratului făcu ca armata să devină şi mai insolentă, Legiunile imitară exemplul gărzilor pretoriene; cu aceeaşi furioasă încăpăţânare ele îşi apărară prerogativele lor care le îngăduiau să încalce regulile comune. Domnia lui Alexander a fost o luptă zadarnică împotriva corupţiei din vremea sa. Noi rebeliuni izbucneau în permanenţă în ïliria, Mauretania, Armenia, Mesopotamia, Germania, Ofiţerii săi erau ucişi, autoritatea sa era insultată, şi în cele din urmă, crunta nemulţumire a armatei îl costă viaţa[334]. O întâmplare merită să fie relatată, dat fiind că ilustrează purtarea armatei şi reprezintă un moment aparte, când în rândurile ei a precumpănit din nou simţul datoriei şi al disciplinei. Pe când se afla în Antiohia, în cursul expediţiei sale contra Perşi ei, împăratul hotărî, să fie pedepsiţi nişte soldaţi, care fuseseră descoperiţi în băile femeilor; măsura stârni o răzmeriţă în

333 Pentru relatarea .soartei lui Ulpianus şi a pericolului prin care a trecut e-I însuşi, vezi concluziile mutilate din Historia lui Dio, LXXX, pe. 1371. (Afirmaţia că Dio s-a retras la proprietăţile sale din Campania este eronată. în timpul consulatului său, el a locui t la Regium şi la expirarea mandatului ş-a întors la Roma, unde a " avut o întrevedere cu împăratul, de la care a primit încuviinţarea
de a se retrage ia oraşul său: natal Nicea, în Bitfoynia. ^ &.&.)

334 Vezi notele lui Reimar la Dio Cassius* LXXX,. p, 1369.

rândurile legiunii căreia aceştia îi aparţineau, Alexander se urcă pe tribuna de judecată; şi du o fermitate pline de modestie, se adresă mulţimii înarmate; el arătă că era neapărat nevoie şi că era ferm decis să curme viciile introduse de coruptul să-i) predecesor şi să menţină disciplina, căci slăbirea ei aducea cu sine ruina numelui şi a imperiului roman. Strigătele lor întrerupseră blinda sa cu vânt are» „Păstraţi-vă ţipetele, spuse neînfricatul împărat, până ce intraţi în luptă cu perşii, germanii şi sarmaţii. Tăceţi în faţa suveranului şi binefăcătorului vostru; el vă împarte griul, îmbrăcămintea şi banii provinciilor. Tăceţi, căci altfel o să vă numesc cetăţeni, nu soldaţi[335], dacă într-adevăr cei – cè calcă legile Romei Bierită să fie socotiţi printre oamenii de rând chiar şi printre cei mai de jos” Ameninţările sale aprinseră şi mai tare mânia legiunilor; armele lor ridicate ameninţător îi şi puneau împrimejdie viaţa. „Curajul vostru –, urmă întrepidul Alexander, „şi-ar găsi mai nobil locul pe ci mpul de luptă. Pe mine mă puteţi distruge, dar nu puteţi intimida justiţia severă a Republicii; ea va pedepsi crima voastră şi îmi va răzbuna moartea”. Legiunile încă mai stăruiau în strigătele lor rebele, când împăratul pronunţă, cu vo ce tare, sentinţa decisivă: „Cetăţeni, depuneţi armele şi plecaţi în pace la locuinţele voastre”. Furtuna se potoli pe loc. Mihniţi şi ruşinaţi, soldaţii recunoscură în tăcere că îşi meritau pedeapsa şi că disciplina era totul; ei îşi predară armele şi insignele militare şi se retraseră în dezordine, nu în taberele lor, ci în numeroasele erâşme ale oraşului… Alexander se bucură, timp de treizeci de zile, de spectacolul edificator al căinţei lor şi nu le restitui rangul pe care îl avuseseră înainte în armată, până ce nu-i pedepsi cu moartea pe

---

335 Iu!his Gaesar potolise o rebeliune cu acelaşi cuvin t: Quiriţes, eare ’ astfel opus celui de soldaţi, a fost folosit într-un sens de dispreţ, reducînd pe vinovaţi la situaţia mai puţin onorabilă de simpli cetăţeni. Tacit. Annal., t, 42. (Lucrurile stau exact invers. Gaesar potolise rebeliunea soldaţilor tocmai numindu-i Quiriţes — purtători de lance, denumire arhaică şi sărbătorească a cetăţenilor romani. Gibbon nu reproduce exact pasajul din Hist. August. — n.c.);

acei tribuni a căror complicitate prilejuise rebeliunea. Legiunea recunoscătoare îl sluji pe împărat cât trăi, sM răzbună după moarte.[336]»

Hotărârile mulţimii depind de obicei de o clipă şi printr-un capriciu al sorţii, legiunea rebelă ar fi putut la Cel de bine să depună armele la picioarele împăratuluisau să le împlinte în pieptul său. Poate că, dacă spiritul pătrunzător al unui filosof s-ar fi plecat asupra acestor curioase negocieri, am avea; prilejul să descoperim cauzele secrete 1 care, în aceasta împrejurare, justificaseră îndrăzneala principelui şi inspiraseră ascultare oştilor; poate că, dacă această întâmplare ar fi fost relatată de un istoric cu autoritate, faptul, demn de Caesar însuşi, ne-ar fi fost redat mai* veridic şi mai conform cu caracterul obişnuit al lui Alexander Sever. Posibilităţile acestui blând principe par să fi fost inadecvate dificultăţilor situaţiei, iar fermitatea purtării sale, inferioară bunelor sale intenţii. Virtuţile sale, ca şi viciile lui Elagabai, se moleşiră şi se efeminară în clima blândă a Siriei, unde se născuse, deşi se ruşina de originea sa străină, şi, vanitos, se complăcea să-i asculte pe cei ce-i stabileau genealogia arătând că neamul lui se trage din vechea nobilime romană.1 Mândria şi zgârcenia mamei sale au umbrit gloria de nurci lui; Mamaea pretindea ca fiul ei, ajuns la maturitate, să-i arate aceeaşi ascultare” şi supunere ce pe drept i-o ceruse în tinereţe, când era lipsit de experienţă; în felul acesta, ea făcea ca atât fiul cât şi ea însăşi să apară ridicoli în faţa lumii. Oboselile războiului cu perşii, sporiră nemulţumirea armatei: Lipsa de succes a expediţiei distruse reputaţia, împăratului ca general, ba chiar ca soldat, Toate acestea a ir pregătit revolta care a tulburat imperiul Roman – şi pe care diferite împrejurări nu au făcut decât să o grăbească; ele au adus cu sine o lungă serie ele

336 Ilist. August,., p. 132.

catastrofe interne”.

Tirania destrăbălată a lui Commodus, războaiele civile provocate de moartea sa şi noile maxime politice introduse „de dinastia Severilor sporiserăputerea periculoasă a armatei; ele făcuseră să dispară treptat acea imagine sfântă a legilor şi libertăţilor care până acum mai era încă întipărită, în mintea romanilor/ Am încercat să explicăm într-o anumită ordine această transformare internă ce submina temeliile imperiului. Caracterul împăraţilor, victoriile obţinute de Ei, legile ce le-au conceput, nebuniile şi soarta lor nu pot să ne intereseze decât în măsura în care sunt legate de: istoria… generală a declinului şi. A căderii monarhiei…

RIDICAREA – ŞI TIRANIA LUI MAXIMINUS, REBELIUNE ÎN AFRICA ŞI ITALIA SUB AUTORITATEA. SENATULUI. RĂZBOI CIVIL ŞI REBELIUNI, MOARTEA VIOLENTĂ A LUI MAXIMINUS ŞI A FIULUI SĂU, A LUI MAXIMUS ŞI B ALBINUS ŞI A CELOR TREI GORDIENI. UZURPAREA ŞI JOCURILE SECULARE ALE LUI FILIP.

Dintre diferitele forme de guvernământ care există în lume, o monarhie ereditară pare să prezinte aspectele cele mai ridicole. Cum am putea să relatăm fără un zâmbet de indignare faptul că la decesul tatălui, stăpânirea unei naţiuni întregi trece ca proprietatea unei perechi de boi asupra fiului sau minor, deocamdată necunoscut şi care el însuşi nu se cunoaşte încă bine; că cei mai viteji războinici şi mai înţelepţi oameni de stat, renunţând la dreptul lor firesc de conducere, se apropie de leagănul regal cu genunchii plecaţi şi declaraţii de inviolabilă fidelitate?

Succesiunea ereditară atunci când a obţinut sancţiunea timpului şi a opiniei publice este cel mai simplu criteriu. Dreptul odată recunoscut face să dispară speranţele diferitelor grupuri, iar un monarh care se ştie în siguranţă renunţă la acte de cruzime. Acestei concepţii ferm stabilite îi datorăm suc cesiunea paşnică şi administrarea blindă a monarhiilor europene. Frecventele războaie civile, prin care un despot asiatic este obligat să-şi croiască drum spre tronul părintesc, trebuie puse pe seama unei funcţionări defectaoase a acestui principiu» Totuşi, chiar în răsărit, sfera competiţiilor este de obicei limitată la principii casei domnitoare; de îndată ce concurentul cel mai norocos şi-a îndepărtat rivalii prin sabie şi săgeată, el nu mai stârneşte invidia supuşilor să-i de rând. Dar imperiul roman, după ce Senatul încetase să mai deţină vreo autoritate, era scena amor vaste confuzii, Familiile regale şi chiar cele nobile ale provinciilor fuseseră de mult purtate în triumf în faţa carelor trufaşilor republicani. Vechile familii ale Romei căzuseră succesiv sub tirania cezarilor şi cum aceşti principi erau încătuşaţi de instituţiile republicane şi decepţionaţi de repetatele eşecuri ale urmaşilor lor, era imposibil ca ideea succesiunii ereditare să prindă rădăcini în mintea supuşilor. Dreptul la tron, pe care nimeni nu-l putea pretinde prin naştere, oricine şi-l putea asuma prin merit, Ambiţia ce ţintea oricât de sus nu era îngrădită în chip salutar prin lege, sau prejudecată; cel mai umil dintre oameni putea, fără teama de a fi socotit nebun, să nutrească speranţa că, dacă se va dovedi curajos şi-l va ajuta norocul, se va ridica la un asemenea rang în armată, încât să smulgă printr-o singură crimă sceptrul lumii din mâinile slabului şi nepopularului său stăpân. După asasinarea lui Alexander Severus şi ridicarea lui Maximums, niciun împărat nir se mai putea simţi în siguranţă pe tron şi orice ţăran barbar de la fruntarii avea putinţa să aspire la

acest titlu august, dar periculos.

Vreo treizeci şi doi de ani înaintea acestui eveniment, împăratul Severus, întorcindu-se dintr-o expediţie în răsărit, se opri în Trac ia să sărbătorească prin jocuri ostăşeşti naşterea fiului său mezin, Geta. Lumea de primprejur se îngrămădi ca o turmă să-şi vadă împăratul şi un tânăr „barbar” de statură gigantică ceru stăruitor, în dialectul său primitiv, să i se îngăduie să ia parte la întrecerile în luptă. Dar fiind că mândria romanilor ar fi fost dezonorată prin învingerea unui soldat roman de către un ţăran trac, el fu pus să lupte cu cei mai puternici oameni din tabără şi trânti la pământ şaisprezece adversari, unul după altul. Victoria li în răsplătită cu câteva daruri neînsemnate şi permisiunea de a intra în armată. A doua zi, fericitul „barbar”, care depăşea prin statura să înaltă mulţimea de recruţi, putea fi văzut dansând şi bucurându-se după obiceiul ţării sale. De îndată ce-şi dădu seama că împăratul îl privea, alergă până la calul acestuia şi-l urmă pe jos într-o lungă şi rapidă cursă, fără să dea cel mai mic semn de oboseală. „Tracule, îi spuse Severus cu mirare, eşti în stare să lupţi după ce ai alergat atât?” „Sigur!” răspunse neobositul tânăr şi aproape într-o clipită dădu peste cap şapte dintre cei mai voinici ostaşi ai armatei. Un colan de aur răsplăti puterea şi sârguinţa lui fără seamăn şi tânărul barbar fu chemat numaidecât să slujească în garda călare – care păzea întotdeauna persoana împăratului.[337]

Maximinuş, căci acesta era numele său, deşi născut pe teritoriul imperiului cobora d într-o rasă amestecată de „barbari”. Tatăl său era gpt, maică-sa din neamul alanilor.[338] El vădi în toate împrejurările o vitejie egală cu forţa sa, iar ferocitatea lui înnăscută fu curând temperată sau mascată de o mai bună

337 Mist. Augustp. 138. ' Λ v

338 Numele tatălui éra Micea şi a i mamei Λ baba — O S.

cunoaştere a lumii. Sub domnia lui Severus şi a fiului său el obţinu rangul, de centurion, beneficiind de favoarea şi stima ambilor suverani, dintre care primul aprecia în chip deosebit meritul. Recunoştinţa îl opri pe Maxi minus să servească sub asasinul lui Caracalla. Onoarea îl învăţă să refuze insultele lui Elagabal. Când Alexander se urcă pe tron el se întoarse la curte şi împăratul îl numi într-o funcţie utilă şi onorabilă pentru el. Legiunea a patra, al cărui tribun era, deveni curând, prin grija sa, cea mai disciplinată din toată armata. În aplauzele generale ale soldaţilor, care îi conferiră eroului lor Favorit numele de Aiax şi Hercule, Maximinus fu înălţat treptat la cea mai înaltă comandă militară[339] şi dacă n-ar fi păstrat încă prea. Multe din trăsăturile originii sale barbare, împăratul i-ar fi dat-o, poate, de soţie fiului său pe propria lui soră.[340]

Dar. În loc să-l hotărască a purta credinţă împăratului, aceste favoruri nu făcură decât să aţâţe 1 ambiţia ţăranului trac; el considera că situaţia pe care o dobândise nu era pe măsura meritelor sale, atâta vreme cât mai era constrâns să recunoască un superior. Deşi străin de adevărata înţelepciune, nu era lipsit de o şiretenie egoistă, care îi arăta ca împăratul pierduse afecţiunea armatei şi îl învăţa să cultive nemulţumirea acesteia în propriul său avantaj. Intriga şi calomnia pot uşor să-şi verge veninul asupra guvernării celor mai buni împăraţi şi să le defăimeze până şi virtuţile, confundându-le în chip viclean cu acele vicii care-i atrag cel mai mult pe ascultătorii înşişi. Armata îi ascultă cu plăcere pe emisarii lui Maximinus. Soldaţii se ruşinau de indolenta lor infama, care răbdase timp de treisprezece ani disciplina jignitoare impusă

---

339 Ilist. August., p. 140; Herodian VI, P- 223; Aurelius Victori Comparînd aceşti autori, s-ar părea că-Maximinus ar fi avut comanda, călârimii tribale, cu însărcinarea generală dea. disciplina recruţii; întregii armate. Biografii] său ar fi trebuit să marcheze” cu mai multă; griga faptele lui de arme şi etapele succesive ale promovării sale în cariera militară.

340 Vezi scrisoarea originală a lui Alexander Severus, Ilist. August p. 149.

de un sirian efeminat, sclavul lipsit de curaj al mamei sale şi al Senatului... Era timpul, strigară, ei, să înlăture fantoma aceea inutilă a puterii civile; suveranul şi generalul ales de ei trebuia să fie un soldat adevărat, crescut în tabere, instruit în războaie, care să afirme gloria imperiului şi să-i împartă tezaurele printre tovarăşii săi. O puternică armată era pe vremea aceea adunată pe malurile Rinului, sub comanda directă a împăratului, care aproape îndată după întoarcerea sa din războiul persan fusese nevoit să pornească iarăşi cu oştirea împotriva barbarilor din Germania. Însemnata sarcină de a-i instrui şi controla pe noii recruţi îi era – *îBr*. Credinţată lui Maximinus, într-o zi, când acesta intră pe terenul de exerciţii, trupele, fiedintr-o pornire spontană –, fie ca urmare a unei conspiraţii bine ticluite, îl aclamară împărat, înfrânseră refuzul său încăpăţânat prin strigătele lor de slavă şi se grăbiră să desăvârşească rebeliunea lor prin uciderea lui Alexander Severus.

Împrejurările morţii sale sunt povestite în diferite chipuri. Scriitorii care presupun că a murit fără să-şi fi dat seama de ingratitudinea şi ambiţia lui Maximinus, afirmă că, după ce a luat o masă frugală sub ochii oştirii, s-a retras să doarmă; pe la ora a şaptea a zilei, o parte din propria sa gardă a pătruns în cortul imperial şi eu numeroase lovituri l-a asasinat pe, virtuosul împărat care nu bănuia nimic.[341] Dacă dăm crezare unei alte versiuni, desigur mai probabile, Maximinus a fost investit cu purpura

---

341 IIist August, p. 135. Am trecut sub tăcere cîteva. din informaţiile ce par nedemne de crezare pe care ni le dă acest mizerabil biograf (Aeiius Lampridius). După relatarea sa greşită s-ar părea că măscăriciul împăratului, intrind accidental în cortul acestuia, l-a trezit şi teama de pedeapsă l-a. făcut să-i îndemne pe soldaţii nemulţumiţi să comită omorul. Maximinus a fost repede avansat, atît de Septimius Severus cît şi de Alexander Severus. Acesta din urmă l-a înaintat la comanda unei legiuni, a cărei disciplină a fost curînd restabilită de Maximinus. Ceea ce arată că la urma urmei nu se poate să fi fost un om chiar cu totul obişnuit. El trebuie să fi avut firea unui adevărat soldat. Un comandant capabil să se facă popular în rîndurile unei armate demoralizate, cu toată severitatea şi cruzimea sa, trebuie să fi fost un om ieşit din comun. El a fost primul împărat roman complet lipsit de educaţie literară. Niebuhr, Cursuri asupra istoriei Romei, lecţia CXXXVÏL Vezi de asemenea L Capitol ianus, Maximinus — (O.S.)

imperială de un detaşament numeros, la o distanţă de câteva mile de cartierul general; ei se bizuia mai mult pe dorinţele lui tainice decât pe declaraţia publică a întregii, armate. Alexander avea destul timp pentru a trezi un slab sentiment de loialitate în rândul trupelor sale, dar când apăru Maximinus, care se declară prietenul şi apărătorul castei militare, soldaţii se lef) adară de credinţa pe care i-o juraseră fără tragere de inimă; în aplauzele legiunilor tracul fu acceptat în unanimitate drept împărat al romanilor.

Fitil Mamaeiei, trădat şi părăsit, se retrase în cortul să dornic ca în faţa se artei care-l aştepta să-şi cruţe cel puţin insultele mulţimii. El fu în Curând urmat de un tribun şi câfciva centurioni, executorii morţii, dar, departe de a primi ca un adevărat bărbat lovitura fatală, cu ţipetele şi rugăminţile sale zadarnice Alexander îşi dezonoră ultimele clipe ale vieţii, şi în loc să merite dreapta milă, pe care nevinovăţia şi nenorocirea sa trebuiau s-o inspire, îşi atrase dispreţul. Mama. Să Mamaea, pe care o acuza că prin trufia şi zgârcenia ei a fost cauza prăbuşirii sale, pieri ocţată cu fiul ei. Primul val de mtnie al soldaţilor îi sacrificam pe cei mai credincioşi dintre prietenii săi. Alţii avură parte de cruzimea la rece a uzurpatorului; cei care au cunoscut tratamentul cel mai blând fură lipsiţi de funcţia lor şi alungaţi în mod infam de la curte şi din armată.[342]

Tiranii care domniseră înaintea: sa, – Caligula şi Nero, Commodus şi Caracalla erau toţi tineri neexperimentaţi şi destrăbălaţi[343], crescuţi în purpura imperială; strălucirea imperiului, luxul Romei şi, vocea perfidă a linguşirii îi viciase. Cruzimea lui Maximinus izvora dintr-altă sursă: teama de a fi

342 Herodian, VI, p. 223-227.

343 Caligula, cel mai in vîrstă dintre cei patra avea numai douăzeci şi cinci de ani cînd s-a suit pe tron ; Caracalla avea douăzeci şi trei, Commodus — nouăsprezece, iar Nero, de abia şaptesprezece.3

dispreţuit. Ei se bizuia pe afecţiunea soldaţilor, care îl iubeau pentru virtuţi asemănătoare cu ale lor; dar totodată era conştient că originea sa umilă şi barbară, înfăţişarea sa sălbatică şi totala sa ignoranţă a funcţiilor şi instituţiilor vieţii civile[344], alcătuiau un contrast izbitor cu manierele curtenitoare ale nefericitului Alexander. El îşi aminti că pe vremea când ocupa posturi umile, aşteptase am o dată în faţa uşii semeţilor nobili din Roma şi că adesea sclavii lor obraznici nu-l lăsau să intre. Îşi aminti de asemenea că prietenia îiBdra îi alinase sărăcia şi îi susţinuse speranţele ereşcânde. Dar atât cei ce-l dispreţuiseră cât şi cei care îi ocrotiseră se făcuseră vinovaţi de aceeaşi crimă: faptul că originea sa obscură nu era pentru ei o taină. Pentru această crimă mulţi fură executaţi; trimiţindu-i la moarte pe binefăcătorii săi, Maximinus a înscris în istorie cu litere de sânge povestea eternă a josniciei şi ingratitudinii sale[345].

Sufletul negru şi sângeros al tiranului era înclinat să-i bănuiască în fel şi chip pe supuşii săi cei mai distinşi prin naştere sau merit... De câte ori cuvântul „trădare” îi trezea neliniştea, cruzimea sa era fără de in argini şi fără cruţare. Când o conspiraţie împotriva viei: îi sale fu descoperită, sau pur şi simplu închipuită) Magnus* socotit autorul ei principal, fu. Ucis împreună cu patru mii dintre presupuşii săi complici, Italia şi întreg imperiul se umplură de nenumăraţi spioni şi informatori. La orice învinuire, fie ea cât de uşoară, cei mai aleşi dintre nobilii romani, care guvernaseră provincii, comandaseră armate şi fuseseră împodobiţi cu însemnele consulare şi triumfale, erau legaţi în lanţuri de carele publice şi aduşi în grabă în faţa împăratului. Confiscarea” exilul

344 S-ar părea că nu cunoştea deloc limba greacă, care, dat fiind că era în generai folosită în conversaţie şi scriere, constituia o parte esenţială a oricărei educaţii liberale.

345 Hist. August.> p> 141 Herodian, Vil, p. . 237. Acesta din urmă a fost criticat foarte pe nedrept pentru a fi cruţat viciile lui Maximinus.

sau moartea – erau considerate pedepse neobişnuit de blânde. Porunci ca unele din nefericitele victime să fie. Cusute în pielea, animalelor proaspăt tăiate, altele să fie aruncate la fiare, iar altele să fie bătute cu bâte până vor muri. În timpul celor trei ani de domnie, nu binevoi să viziteze nici Roma, aici Italia. Tabăra lui, mutată ocazional de pe malurile Rinului pe cele ale Dunării, era locul de unde-şi exercita despotismul său sălbatic, care călca în picioare orice principiu de lege şi dreptate şi se sprijinea numai pe puterea făţişă a spadei.[346] Niciun urmaş al vreunei familii – nobile, talentat şi cu purtări alese, sau bun cunoscător al treburilor publice nu era acceptat în preajma sa; curtea împăratului îi reamintea acum pe vechii satrapi şi gladiatori a căror putere sălbatică lăsase în mintea oamenilor amintirile unor vremuri de ură şi teroare.[347]

Atât a vreme cât cruzimea lui Maximinusă s-a limitat la iluştrii senatori, sau chiar la îndrăzneţii aventurieri, care la curte sau în armată se expun capriciilor sorţii, marea masă a poporului le privea suferinţele cu indiferenţă, ba poate chiar cu plăcere. Dar setea de bani a tiranului, stimulată de poftele nesăţioase ale soldaţilor, atacă în cele din urmă şi proprietatea publică. Fiecare oraş al imperiului poseda un venit independent, destinat cumpărării de grâu pentru mulţime şi acoperirii cheltuielilor pe care de cereau jocurile de circ şi distracţiile publice. Printr-un singur act de autoritate, întreaga masă de bogăţii fu confiscată dintr-odată în folosul tezaurului imperial. Templele fură despuiate de cele mai preţioase daruri de aur şi argint pe care le primiseră, iar statuile zeilor, eroilor şi împăraţilor fură topite şi transformate

346 Soţia lui Maximinus cu. sfat uri înţelepte şi drăgălăşen ii feminine îl aducea uneori pe tiran pe calea adevărului şi a omeniei. Vezi Ammia- nus-Marcelimus XIV. c, L, unde face aluzie ia faptul pe care îl relatase mai pe larg sub domnia Gordieniioiv Putem afla de pe

347 A fost comparat cu Spartacus şi AUieriio. Hist. Augustp. 141.

în monedă. Aceste ordine păgâne nu puteau fi executate fără să dea loc la tulburări şi masacre, dat fiind că în multe locuri lumea prefera să moară apărând altarele decât să-şi vadă, în plină pace, oraşele expuse jafului şi cruzimii războiului. Până şi soldaţii, cărora le era distribuită această prada, fruct al sacrilegiului, o primeau ruşinaţi şi oricât erau de căliţi la şcoala samavolniciei, se temeau că rudele şi prietenii îi vor condamna pe drept. Un strigăt de indignare străbătu întreaga lume romană cerând ca victimele duşman ului comun al neamului omenesc, să fie răzbunate, iar până la urmă, într-o provincie paşnică şi dezarmată, care suferise în mod deosebit din pricina împilării lui, se dezlănţui revolta împotriva împăratului barbar. 1

Procuratorul Africii era o slugă demnă de stăpânul săv, care considera amenzile şi confiscările de la cei bogaţi drept cea mai rodnică sursă a venitului imperial. Mai mulţi tineri avuţi din acea ţară avuseseră de suferit de pe urma unei sentinţe nedrepte (237 e.n.), sentinţă a cărei executare i-ar fi despuiat, de cea mai – tiare parte a averii lor. Puşi în faţa acestei alternative, cei în cauză luară o hotărâre deznădăjduită, menită să-i ducă la pieire sau să-i ferească de ruină. O. Amânare de trei zile, pe care hrăpăreţul încasator o acordă cu greu. Fu folosită spre a aduna de pe moşiile lor un mare număr de sclavi şi ţărani; înarmaţi cu arme rustice, aceştia ascultau orbeşte de porunca stăpânilor. Când Jură primiţi în audienţă de procurator, conducătorii conspiraţiei îl în junghiară cu pumnalele ascunse sub haine şi cu ajutorul partizanilor lor” deveniră stăpânii micului oraş Thysdrus2, ridicând steagul revoltei împotriva suveranului imperiului Roman, Ei îşi puneau nădejdea în ura întregii omeniri împotriva lui Maximinus şi hotărifă în mod îndreptăţit să ridice în locul acestui tiran detestat, un împărat care prin Mladele sale virtuţi dobândise dragostea şi stima romanilor;

autoritatea acestuia asupra provinciei era menită să dea greutate acţiunii lor şi să facă mai durabile rezultatele ei. Gordianus, proconsulul asupra căruia se oprise alegerea lor, refuză categoric periculoasa onoare; el rugă, cu lacrimi în ochi, să i se dea voie z să-şi încheie în pace o viaţă lungă şi fără pată, cruţându-l astfel, la vârsta sa înaintată, de a vărsa sângele unor cetăţeni. Ameninţările însă îl siliră să accepte purpura imperiala, singurul său refugiu împotriva crudei gelozii a lui Maximianus, deoarece, potrivit raţionamentului tiranilor, cei care în îoea consideraţi vrednici de a se urca pe tron, meritau moartea deopotrivă cu cei răsculaţi,[348]

Alegerea celor doi Gordieni fu ratificată cu entuziasm de către Senat; care, într-un moment de entuziasm patriotic rupse deschis orice legătură cu Maximinus, declarându-l inamic public.

Un spirit nou se născuse în acea adunare, care. Se arătase atât de răbdătoare, atunci când fusese insultata de un despotism deşănţat şi de desirâul soldaţilor. Senatul prelua frânele guvernului şi cu o calmă hotărâre se pregăti să apere cu armele cauza libertăţii. Dintre senatorii foşti consuli, pe care meritul şi serviciile lor îi recomandaseră bunăvoinţei împăratului Alexander, era uşor de ales douăzeci în stare să comande. O armată şi să conducă un război. Acestora ţi se încredinţă apăraree Italiei. Beslăşurâpdu-şi activitatea în sectoarele ce le fuseseră repartizate, ei aveau căderea să înroleze şi să instruiască tineretul din Italia şi să întărească porturile şi căile de acces împotriva iminentei invazii a lui Maximinus. Tot o dată. O seamă de delegaţi, aleşi, din rândurile ilustrului ordin ecvestru şi ale senatului, fură trimişi în grabă la guvernatorii unor provincii” implerrându-i să vină în Ajutorul ţării lor şi să reamintească popoarelor imperiului vechile lor. Legături de prietenie cu Senatul şi poporul roman. Respectul unanim şi

348 Herodian, VII, (c. 4 şi· 5), p. 2S$;: Bisi, Auţmt, ψ·. (Gapitolinus, Gordieni, c. 7 şi urm.) * ..

zelul arătat acestor delegaţi, felul cu care Italia şi provinciile răspundeau chemării Senatului dovedesc îndeajuns că supuşii lui Maximinus se aflau într-un moment de mare disperam când poporul are mai mult de pierdut prin ascultare dec it prin nesupunere. Conştiinţa acestui trist adevăr inspira o mânie aprinsă, rar întâlnită în acele războaie civile care sunt duse cu indiferenţi de cei mulţi în folosul câtorva conducători. Dornici de intrigă şi litigii,[349]

Dar pe când cauza Gordienilor era îmbrăţişată cu atâta înflăcărare, Gordienii înşişi nu mai existau (237 e, n., 3 iulie); Slaba curte din Gartagina fu alarmată de apropierea rapidă à lui Gapelianus, guvernator al Mauritaniei, care” cu o trupă puţin numeroasă de veterani şi o gloată feroce de barbari, ataca o provincie fidelă dar. Paşnică. Gel mai tânăr dintre Gordieni le ieşi în întâmpinare, în fruntea câtorva gărzi şi a unei mulţimi nedisciplinate, crescută în luxul paşnici al Car tagmei. Însă curajul său nu folosi decât ca să-l facă să-şi afle o moarte onorabilă pe câmpiil de luptă. Bătrânul său tată, a cărui domnie nu depăşise treizeci şi şase de zile, îşi curmă viaţa la prima veste a înfrânger îi, Gartagina, lipsită de apărare, îşi deschise porţile în faţa învingătorului şi Africa deveni victima rapacităţii şi cruzimii unui sclav, obligat a-l satisfacepe nemilosul său stăpân cu enorm de mult sânge şi bogăţii.[350]

Soarta Gordienilor raspindi la Roma o justificată, dar neaşteptată teroare. Senatul, convocat în templul Concordiei, voia să lase impresia că soluţionează treburile curente ale zilei; tremurând de groază, ordinul senatorial refuza să ia în

---

349 /list. August., p. 166, după registrele senatului. Data este vădit greşită dar faptul ea ea coincide cu jocurile Ap poli nare ne permite s-o coinentăm.

350(Comentariu p. 193). Zosimus relatează I, p. 17 că cei doi Gordieni au pierit din pricina furtunii pe mare. O ciudată necunoaştere a, istoriei sau un straniu abuz de metafore.

consideraţie pericolul ce ameninţa oraşul şi chiar acest for. Adunarea rămase cufundată într-o consternare mută până când un senator din neamul lui Traian îşi trezi confraţii din fatala lor letargie. El le arătă că nu mai aveau de mult puterea să adopte măsuri prin care să tergiverseze prudent lucrurile; că Maximinus, necruţător din lire şi exasperat de insulta primită, înainta centre Italia, în fruntea întregii puteri militare a imperiului, iar singura alternativă ce le răhiăsese era fie să-l întâmpine vitejeşte pe câmpul de luptă, fie să aştepte supuşi torturile şi moartea infamantă, rezervată unor rebeli a căror acţiune a dat greş. „Am pierdut, continuă el, doi împăraţi excelenţi, dar dacă nu vom dezerta şi noi de la datorie, atunci speranţele republicii n-au pierit odată cu Gordienii. Sunt mulţi senatori-a căror virtute ar merita demnitatea imperială şi ale căror talente ar putea să-i facă faţă. Haideţi să alegem doi împăraţi, dintre care unul să poarte războiul împotriva inamicului public, în timp cel a doilea, rămânând la Roma, să conducă administraţia civilă. Cu dragă inimă înfrunt pericolul şi invidia pe care o trezeşte o asemenea numire şi îmi dau votul pentru Maximus şi Balbinus. Ratificaţi alegerea mea, colegi senatori, sau numiţi în locul lor pe alţii mai demni de a fi împăraţi. „Teama generală făcu să amuţească şoaptele celor geloşi; meritul candidaţilor era recunoscut de toţi şi clădirea răsună de aclamaţii sincere: „Viaţă lungă împăraţilor Maximus şi Balbinus. Sunteţi fericiţi prin votul pe care vi-l acordă senatul; fie republica ferice sub administraţia voastră” 1

Virtuţile şi reputaţia noilor împăraţi, justificau cele mai optimiste aşteptări ale romanilor. Firi deosebite, având fiecare însuşirile sale aparte, ei păreau potriviţi să se ocupe unul cu problemele administraţiei în timp de pace, iar altul cu războiul, fără a lăsa loc unei rivalităţi pline de invidie. Balbinus era un

orator foarte admirat, un poet cu o frumoasa reputaţie şi un magistrat înţelept; el exercitare, nepătat şi bucurindu-se de aprobarea tuturor, jurisdicţia civilă în aproape toate provinciile interne ale imperiului. Originea sa era nobilă[351], averea lui considerabilă, purtarea-i – generoasă şi plăcută. La el dragostea de plăceri era corectată de simţul demnităţii şi, obişnuit cu belşugul, nu se deda trândăviei, ci în ocupa intens le treburile sale. Maximus era un spirit format la o şcoală mai aspră. Bărbăţia şi talentele sale îl ridicaseră de la cea mai joasă treaptă la primul rang în stat şi armată. Victoriile obţinute de el asupra sarmaţilor şi germanilor: „viaţa lui austeră şi imparţialitatea rigidă a justiţiei sale îi atrăseseră încă din vremea când era prefect al oraşului stima poporului, deşi afecţiunea acestuia se îndrepta spre mai blindul E albinus, Ambii colegi fuseseră consuli (Balbinus felèiar de două erif, ambii fuseseră numiţi printre cei douăzeci de locotenenţi ai Senatului şi deoarece unul avea şaizeci de ani, iar celălalt şaptezeci şi patru [352]„atinseseră ambii deplina maturitate a vârstei şi experienţei.

După ce Senatul conferise lui Maximus şi Balbinus puteri egale de consul şi de „tribun”, titlul de părinţi ai patriei şi. Funcţia conexă de pontif suprem, ei se urcară pe Capitoliu pentru a aduce mulţumiri zeilor protectori ai Romei.[353] Riturile solemne ale sacrificiilor fură tulburate de o răzmeriţă a poporului. Mulţimea

---

351 Ei se trăgea din Cornelius Balbus, un nobil spaniol şi fiul adoptiv al lui Tbeophanes, istoricul grec. Balbus a obţinut cetăţenia romană datorită protecţiei lui Pompei şi a păstrat-o datorită elocvenţei lui Cicero (vezi Orat. pro Cornelia Balbo). Prietenia lui Caesar (căruia i-a adus cele mai importante servicii secrete în anii războiului civil) l-a ridicat la funcţia de consul şi de pontif, onoruri care pînă atunci nu fuseseră niciodată acordate unui străin, Nepotul acestui Balbus i-a învins pe garama'nţi. Vezi dicţionarul lui Bay le, la cuvîntul Balbus, unde distinge diferitele persoane cu acest nume şi rectifică,, cu aeuratetea sa obişnuită, greşelile unor scriitori anteriori/

352 Eonaras, XII, p, 622. Dar ne putem bizui prea puţin pe autoritatea unui grec moderat, care cunoaşte atît de puţin istoria veacului al treilea (e.n.), îneît inventeaza cîţiva împăraţi şi confundă pe cei ce au existat în realitate.

353Ş Herodian, VII» p, 250, presupune că Senatul a fost mai întii mnvocat la Gapitoliu şi este foarte· elocvent asupra acestui punct, Hist. August,, p. 116 pare mult mai autentică,

dezmăţată nu-l iubea pe rigidul Maximus şi „nici. Nu se temea destul de blindul şi omenosul Balbintis… Gloata tot mui mare împresură templul lui Jupiter. Cu strigate încăpăţânat. Mulţimea îşi afirma dreptul de a consimţi la alegerea suveranului şi cerea cu o aparentă moderaţie ca Pe lângă cei doi împăraţi aleşi de Senat, să fie adăugat Un al treilea, din familia Gordienilor, ca o dreaptă răsplată pentru acei principi care îşi sacrificaseră viaţa spre binele republicii.

Io fruntea gărzii Capitalei şi a tineretului din ordinul – écvestru, Maximus şi Balbinus încercară să-şi croiască drum prin mulţimea rebelă, dar aceasta, înarmată cu beţe şi pietre, îi obligă să se retragă în templu. Atunci când conflictul, indiferent de rezultatul lui, nu poate fi decât fatal celor două părţi, prudenţa arată că cel mai cuminte este să cedezi. Un băiat de numai treisprezece ani, strănepotul primului şi nepotul celui de al doilea Gordian fu prezentat poporului; investit cu însemnele şi titlul de Caesar. Această uşoară concesie potoli răzmeriţa şi de îndată ce fura recunoscuţi în mod paşnic la Roma, cei doi împăraţi se pregătiră să apere Italia împotriva duşmanului eoniun.

Pe când revoltele se ţineau lanţ, urmându-se una pe alta cu o repeziciune atât de uluitoare, mintea lui Maximinus se frământa, pradă unei mânii cumplite. Se presupune că veştile despre rebeliunea Gordienilor şi decretul Senatului împotriva sa au trezit în el furia unei fiare sălbatice; fiindcă nu putea să-şi descarce mânia asupra îndepărtatului Senat, ameninţă viaţa fiului său, a prietenilor şi ă-tuturor celor care îndrăzneau să stea în preajma lui. Vestea plăcută a morţii Gordienilor fu curând urmată de asigurarea că Senatul, pierzându-şi orice speranţă de iertare sau înţelegere din partea sa, pusese în locul lor doi împăraţi ale căror merite erau cunoscute. Răzbunarea era singura, consolare care îi mai rămăsese

lui Maximinus şi aceasta putea fi săvirsită numai cu armele. Alexander concentrase într-un singur loc principalele forţe ale legiunilor imperiale din toate provinciile. Trei campanii încununate de succes în luptele împotriva germanilor şi sarma Kilor sporiseră faima acestor legiuni, le făcuseră mai discipimate şi le îngroşaseră rândurile, completându-le cu floarea tineretului „barbar”. Maximinus îşi petrecuse viaţa în războaie şi nici imparţială severitate a istoriei nu-i. Poate nega vitejia *de* soldat, ba chiar priceperea de general experimentat[354]. Ar fi fost firesc ca un împărat înzestrat cu un asemenea caracter să nu aştepte jea rebeliunea să ia amploare, amânându-şi intervenţia sa armată, ci să fi purces imediat de pe lăalurile Dunării spre cele ale Tibrului; ar fi fost firesc ca armata sa victorioasă, sub imboldul dispreţului ce-l nutrea pentru Senat şi lacomă să culeagă prada bogată, oferită de Italia, să îi ars de nerăbdare, dornică să ducă la bun sfârşit o cucerire uşoară şi profitabilă. Totuşi, pe cât putem avea încredere în cronologia obscură a acelei perioade[355], s-ar părea că operaţiile unui război cu inamicul din afară au amânat această expediţie până. În primăvara următoare. Purtarea prudentă a lui Maximinus. Inspiră convingerea că trăsăturile sălbatice ale caracterului său au fost exagerate de unele condeie părtinitoare; că patimile lui, oricât de aprinse ar fi fost ele, se supuneau puterii raţiunii şi că barbarul avea ceva din spiritul generos al lui k Sylla, care i-a învins mai întâi pe inamicii Romei, înainte de a-şi îngădui să răzbune jignirile suferite de el personal3…

---

354 Avem în Herodian VII, p. 244 şi în Hist. August, trei pasagii care menţionează discursurile lui Maximinus către armata sa pe tema rebeliunii din. Africa şi din Roma; de Tillemont a observat foarte just că acestea nu concordă nici între ele şi nici nu respectă adevărul (.Histoire des Empereurs> tom, III, p. 799).

355c ertitudine la 27 mai, dar nu putem descoperi dacă a avut loc în acelaşi an sau în cel precedent. Tillemont şi Muratori, care menţin cele două păreri opuse, aduc în scenă o serie discontinuă de autorităţi, conjecturi şi probabilităţi. Unul pare a extinde, celălalt a restrînge, seria evenimentelor cuprinse între aceste perioade, mai mult decît şi-ar permite raţiunea şi istoria. Totuşi, sîntem nevoiţi să alegem între ei.

…Când coborâră în Italia, veteranii lui Maximinus găsiră totul pustiit în faţa lor, iar locuitorii primului oraş întâlnit în cale, Aqliillia, se apărară cu disperare. Asediul prelungit peste măsură, lipsurile, demoralizarea şi intrigile îi convinseră pe soldaţi să-l ucidă pe Maximinus şi să asculte de ordinele. Senatului…

…Pe când Maximus se pregătea să apere Italia împotriva inamicului comun, Balbinus, care rămăsese la Roma, fu implicat în scene sângeroase de discordie civilă. Neîncrederea şi gelozia domneau în rândurile ordinului senatorial; până şi în templele în care acesta se adima, fiecare senator purta asupra sa arme, ascunse său chiar în văul tuturor[356]. În timp ce senatul delibera, doi veterani ai gărzii pretoriene, împinşi de curiozitate sau urmărind un ţel sinistru, intrară cu îndrăzneală în sală şi înaintară treptat până la altarul Victoriei. Gaâlicanus, un senator fost consul şi pretorianul Mecena priviră cu indignare spionii, căci astfel îi considerau, aflaţi la picioarele alt arului; apoi, îndreptându-se spre intrarea Senatului, îndemnară în mod imprudent mulţimea să-i masacreze pe pretoriem, partizanii secreţi ai tiranului. Pretorienii care scăpară de prinsul val de furie al mulţimii se refugiară în tabără, pe care o apărară cu succes împotriva atacurilor repetate ale poporului, ajutat de numeroasele bande de gladiatori, proprietatea unor nobili bogaţi. Războiul civil dui & trei zile, timp în care dezordinea domni de ambele părţi şi pierderi considerabile se făcură resimţite atât de unii, cât şi de ceilalţi. Când conductele care duceau apa în tabăra lor fură tăiate, pretorienii se văzură într-o situaţie imposibilă, dar, la rândul lor, forfcând cu disperare ieşirea în oraş, au dat foc unui mare număr. De casc şi au scăldat străzile în sângele locuitorilor. Prin edicte lipsite de eficacitate şi

356 O încălcare a vechilor reguK romane care nu permiteau nimănui să intre înarmat în Senat sau în temple (n,t.).

armistiţii precare, împăratul Balbinus încercă să reconcilieze partidele din Roma; dar ura lor, deşi înăbuşită pentru un timp, izbucni din nou cu o. Violentă sporită. Soldaţii urau Senatul şi poporul; ei dispreţuiau totodată slăbiciunea unui împărat lipsit de curaj, sau care nu avea puterea să se facă ascultat de supuşii lui1.

După moartea lui Maximinus, formidabila sa armată recunoscuse mai mult de nevoie autoritatea lui Maximus care se deplasă fără întârziere la tabăra din Aquiâlia, De îndată ce primi jurământul lor de credinţă? el le vorbi soldaţilor în termeni blânzi şi moderaţi; deplânse mai mult decât acuză dezordinile nesocotite ale vremii şi-i asigură că, din toată purtarea lor trecută, Senatul nu-şi vă mai aminti decât nobila lor dezertare din lagărul tiranului şi faptul că se întorseseră de bunăvoie la datorie. Maximus îşi întări îndemnurile cu ajutorul unui dar generos, purifică tabăra printr-un sacrificiu solemn de ispăşire şi apoi concedie legiunile trimitindu-le în provinciile de unde veneau, în speranţa că vor duce cu ele gratitudinea şi ascultarea2. Dar nimic tiu putea împăca spiritul semeţ ai pretorienilor. Ei îl urmară pe împărat în memorabila zi a întoarcerii sale la Roma; în mijlocul aclamaţiilor generale, atitudinea morocănoasă şi descurajată a gărzilor arăta însă – destul de clar că se considerau mai degrabă unealta decât părtaşii triumfului. Când întreaga oaste se adună în tabără, acei care luptaseră sub Maximinus şi cei care rămăseseră la Roma îşi împărtăşiră cu voce scăzută piingerile şi temerile lor. Împăraţii aleşi de armată pieriseră în mod infam, cei aleşi de Senat erau aşezaţi pe tron3. Lunga discordie dintre puterea civilă şi cea militară luase sfârşit printr-un război în care prima obţinuse o victorie deplină. Soldaţii trebuiau să înveţe acum

1 Herodian, VIU, (e. 12), p. 258.

2 Herodian, VIII, (e. 12), p. 258.

3 Remarca fusese făcută „în mod destul de imprudent în aclamaţiile Senatului; în ceea ce priveşte soldaţii ea avea aparenţa unei insulte deliberate.

Supunerea către Senat şi oricâtă clemenţă ar fi arătat acea adunare politică, soldaţii se temeau totuşi de răzbunarea ei, camuflată sub măsuri de disciplină şi justificată de nobilul pretext al binelui public. Dar soarta ţării era încă în mâinile lor şi teroarea cu care ameninţau o republică neputincioasă putea uşor să convingă lumea că şi ap îmi armelor erau totodată stă pini în stat.

E cu putinţă ea hotărârea Senatului de a alege doi suverani să fi fost dictată nu numai de motivul declarat în public, nevoia de a asigura conducerea treburilor statului în timp de pace şi război, ci şi de o dorinţa tainică: împărţirea puterii între cei doi exponenţi ai magistraturii supreme era menită să ridiqe o stavilă în calea despotismului. Politica aceasta dădu rezultate bune, dar ea se dovedi fatala atât împăraţilor aleşi de senatori cât şi Senatului însuşi. Cei doi suverani erau geloşi unul pe prerogativele celuilalt, iar deosebirea de caracter făcea rivalitatea lor şi mai înverşunată. Maximus îl dispreţuia pe Balbinus ca pe un nobil dedat luxului şi era la rândul său dispreţuit de colegul său care vedea în el un soldat obscur. Tăcuta lor discordie nu era pentru nimeni o taină1, dar faptnt că fiecare din ei îşi dădea seama de această neînţelegere îi împiedica să se unească pentru a lua vreo măsură energică de apărare împotriva duşmanilor lor comuni din tabăra pretoriană. Întreaga urbe era ocupată cu jocurile capitoliene şi împăraţii rămăseseră aproape singuri la palat. Deodată fură alarmaţi de apropierea unei trupe de asasini dezlănţuiţi. Cum cele două apartamente imperiale erau foarte departe unul de altul, fiecare

dintre ei ignora situaţia sau intenţiile celuilalt; temându-se să dea sau să primească ajutor, amândoi irosiră clipele hotărâtoare în discuţii fără rost şi reproşuri inutile. Sosirea gărzilor puse capăt acestei dispute zadarnice. Soldaţii îi înşfăcară pe aceşti „împăraţi ai Senatului", cum le spuneau ei cu un dispreţ plin de răutate, le smulseră veşmin *1 Discordii muie cure mai degrabă se ghiceau decât se vedeau. Mist. August.*, p. 170. Această expresie bine aleasă este probabil luată de la un scriitor mai bun.

Tele şi îi târiră într-un triumf deşănţat pe străzile Romei, pentru a prie inul acestor nefericiţi suverani o moarte lentă şi crudă. Dar cum ucigaşii se temeau că victimele lor vor fi salvate de credincioşii soldaţi germani din garda imperială" scurtară torturile nefericiţilor împăraţi; trupurile lor sfârteeate fură părăsite şi lăsate să îndure insultele sau să trezească mila populaţiei[357].

În decurs de câteva luni, şase împăraţi fuseseră tăiaţi de sabie. Tânărul Gordiânus, care fusese investit cu titlul de Caesar, era, după părerea soldaţilor, singura persoană potrivită să ocupe* tronul vacant[358]. Ei îl aduseră în tabără şi îl salutară în mod unanim cu titlul de Augustus şi imperator. Numele ce-l purta era scump Senatului şi poporului, iar vârsta se fragedă promitea să lase multă vreme nepedepsit dezmăţul ostaşilor; aderarea Romei şi a provinciilor la alegerea făcută de gărzile pretoriene salvă republica de ororile unui război civil în inima Capitalei[359].

Al treilea Gordian, acum. Singurul împărat, porneşte *ut*

357 Herodian, VIII, p. 287, 288.

358 Fiindcă deocamdată nu era altul, este expresia din Hist. August.

359Q uintus Curtius (X, c. 9) îi face un elegant "compliment
împăratului zilei fiindcă, la urcarea sa pe tron, a stins atîtea torţe incendiare, a băgat în teacă atîtea spade şi a pus capăt relelor unei guvernări bicefale. După ce am cîntărit cu grijă fiecare cuvînt din acest pasaj, sînt de părere că el se potriveşte mai bine cu înscăunarea lui Gordianus decît cu oricare altă epocă a istoriei romane. în acest caz, poate servi la stabilirea epocii în care a trăit Quintus Curtius: Cei care îl situează în vremea primilor Caesar i invocă argumentul purităţii stilului său, dar sînt stînjeniţi de tăcerea lui Quintilian* atunci* cînd alcătuieşte lista sa exactă de. istorici romani

campanie contra perşilor, dar este ucis de o conspiraţie organizată de unul din generalii săi, arabul Filip, pe care armata îl proclamă împărat.

La întoarcerea sa din răsărit la Roma, Filip, dornic să şteargă amintirea crimelor sale şi să câştige afecţiunea poporului, sărbători solemn jocurile seculare (21 aprilie, 248 e.n.), cu toată pompa şi splendoarea de care era în stare. De la instituirea sau reînvierea lor de către August[360], ele fuseseră sărbătorite de Claudius, Domitian şi Severus şi erau acum reînnoite, a cincea oară, la împlinirea unui mileniu de la fondarea Romei. Fiecare amănunt al jocurilor seculare era abil adaptat spré a inspira un adânc şi solemn respect minţilor superstiţioase. Lungul interval dintre ele[361] depăşea cursul unei vieţi omeneşti şi, dat fiind că nimeni dintre spectatori nu le mai văzuse, nimeni nu se putea amăgi cu speranţa că va apuca să le mai vadă odată. Sacrificii mistice se săvârşeau timp de trei nopţi pe malurile Tibrului; Câmpul lui Marte răsuna de muzici şi dansuri şi era iluminat de nenumărate lămpi şi torţe. Sclavii şi străinii erau excluşi de la orice participare la aceste ceremonii naţionale. Un cor alcătuit din douăzeci şi ş-apte de tineri şi din tot atâtea fecioare de neam ales, ai căror părinţi, erau amândoi în viaţă, implorau zeii binevoitori să se arate prielnici generaţiei prezente şi să inspire nădejdi generaţiei ce se ridica, cerându-le prin imnuri religioase să adeverească prezicerea vechilor oracole, să păstreze virtutea, fericirea şi donmia poporului roman.[362] Splendoarea

360 Deşi se presupune ça ultima sărbătorire a avut ioc într-o epocă luminată a istoriei, relatarea era atît de încîlcită şi obscură, îneît alternativa nu pare îndoielnică. Cînd jubileurile papale, copia jocurilor seculare au fost inventate de Bonifaciu al VIII-lea, şiretul papă a pretins că nu face decît să reînvie o veche institutie. Vezi de Chais» Lettres sur les Jubilés.

361 Fie o sută, fie o sută zece ani. Varo şi Livius au adoptat prima părere, dar autoritatea infailibilă a Sybilei a consacrat pe cea de a doua. fCensorinus de Die Natal. c. 17). Totuşi împăraţii Claudius şi Filip n-au tratat oracolul cu resp’ectnl .cuvenit.

362 Ideea jocurilor seculare poate l'i bine înţeleasă din poemul lui Horaţiu, şi din descrierea lui Zosimus, 11, p. 167 etc.

reprezentaţiilor şi distracţiilor oferite de Filip uluiră ochii mulţimii. Riturile superstiţiei absorbeau timpul şi limitau preocupările celor credincioşi, iar puţinii care mai gândeau îşi frământau îngrijoraţi mintea meditând la trecutul şi soarta viitoare al Imperiului Roman.1

Trecuseră zece veacuri de când Romulus, cu o mică ceată de păstori şi proscrişi îşi întărise locul unde se oprise pe dealurile de lângă Tibru. În timpul primelor patru secole, romanii, căliţi la „greaua şcoală a sărăciei, dobândişeră virtuţile războiului şi. Guvernării. Prin afirmarea viguroasă a acestor virtuţi în viaţa lor zilnică şi ajutaţi de o soartă norocoasă, ei obţinuseră în cele trei secole următoare stăpânirea deplină asupra multor ţări din Europa, Asia şi Africa. Ultimii trei sute de ani se scurseseră într-o prosperitate aparentă şi declin intern. Neamul de soldaţi, magistraţi şi legislatori, care alcătuia la început cele treizeci şi cinci de triburi ale poporului roman, se topise în marea masă de Oameni şi se confundase cu milioanele de provinciali servili care primiseră numele, fără a-şi însuşi şi spiritul roman. O armată de mercenari7 recrutată dintre supuşii şi barbarii de la graniţă, era singura categorie socială care îşi păstra independenţa şi abuza de ea. Prin alegerea lor samavolnică, un sirian, un got sau un arab era înălţat pe tronul Romei şi investit cu o putere despotică asupra cuceririlor şi ţării Scipionilor.

Hotarele imperiului Roman se mai întindeau încă de la Oceanul apusean până la Tigru şi de la munţii Atlas la Rin şi Dunăre. Pentru ochiul lipsit de discernamint al omului de rând, Filip părea un împărat la fel de puternic cum fuseseră pe vremuri Hadrian şi Augustus. Forma era încă aceeaşi, dar sănătatea şi vigoarea care o animaseră dispăruseră. Oamenii îşi vedeau de treburi descurajaţi şi1 sleiţi, în urma unui lung şir de împilări.

După stingerea oricărei alte virtuţi.

Linia 4053

1 Calculele lui Varo fixează întemeierea Romei la o dată care corespunde cu anul 754 î.e.n. Dar atât de puţin te poţi bizui pe cronologia Romei în epoca timpurie, înctt *Sir* Isaac Newton a considerat ca evenimentul a avui loc în anul 627 î.e.n.

Întreaga măreţie a statului roman se sprijinea câoar pe disciplina legiunilor, dar şi aceasta fusese viciată de Ambiţie şi moleşită de slăbiciunea împăraţilor, Securitatea frunlariilor, care se bazase întotdeauna pe puterea armelor mai curând decât pe aceea a fortificaţiilor, era subminată pe nesimţite şi e-ele mai frumoase provincii erau expuse rapacităţii ori ambiţiei barbarilor; aceştia descoperiră curând declinul imperiului Roman…

ÎMPĂRAŢII BECIUS, GALLUS, AEMILIANUS, VALERIANUS ŞI GALLIENUS. INVAZIA GENERALĂ A BARBARILOR. CEI TREIZECI DE TIRANI

De la marile jocuri seculare sărbătorite de Filip şi până la moartea împăratului Gallienus, s-au scurs douăzeci de ani (248 – 268 e.n.) de ruşine şi catastrofe. În timpul acestei dezastruoase perioade nu a existat o clipă i-n care fiece provincie a lumii romane să nu fie supusă vreunei invazii barbare şi tiranii militare; imperiul ruinat părea că se apropie de ultimul şi fatalul moment al destrămării sale. Atât vremurile acelea tulburi cât şi raritatea memoriilor autentice ridică piedici în calea istoricului care încearcă să păstreze un fir limpede şi neîntrerupt al naraţiunii sale. El este nevoit să culeagă şi să compare fragmente imperfecte, sărace în amănunte, adesea obscure şi uneori contradictorii; alteori este nevoit să suplinească lipsa datelor cu propriile sale

presupuneri, deşi acestea nu au niciodată autoritatea faptelor; totuşi, în anumite împrejurări, cunoaşterea firii omeneşti şi a modului cum acţionează patimile ei sălbatice şi nestăvilite ar putea să înlocuiască lipsa de materiale istorice.

De pildă nu e prea greu de înţeles că uciderea succesivă a atâtor împăraţi slăbise toate legăturile de credinţă între suveran şi popor, că toţi generalii lui Filip erau dispuşi să imite exemplul stăpânului lor şi astfel capriciul armatelor, obişnuite de multă vreme cu revolte frecvente şi violente, putea oricând ridica la tion pe cel mai obscur dintre camarazii lor de arme. Istoria poate doar adăuga că rebeliunea împotriva împăratului Filip a izbucnit în anul două sute patruzeci şi nouă printre legiunile din Moesia, şi că un ofiţer subaltern[363], pe nume Marinus, a fost alesul lor. Vestea l-a înspăimântat pe Filip. El se temea că trădarea armatei din Moesia să nu fie decât prima parte a unei conflagraţii generale. Tulburat de faptul că se ştia vinovat şi de pericolul în care se afla, se grăbi să comunice ştirea Senatului. Vestea fu primită cu o tăcere sinistră ce vădea frică şi, poite, nemulţumire, până când, în cele din urmă, Decius, un membru al adunării, adoptând o atitudine demnă de nobila sa origine, dovedi că avea mai mult curaj decât părea să aibă împăratul. El îşi arătă dispreţul pentru cele ce se petreceau, fapte în care nu vedea decât o agitaţie pripită şi nesocotită, pusă la cale de rivalul lui Filip, fantomă, a regalităţii, sortită ca în foarte puţine zile să fie distrusă de însăşi nestatornicia ce o crease. Rapida îndeplinire a profeţiei sale îi inspiră lui Filip o stimă îndreptăţit a pentru un sfetnic atât de abil; Decius îi păru singură persoană capabilă de a restabili pacea şi disciplina în rânduri le unei armate turbulente, care nu se liniştise odată cu uciderea lui

363 Expresia" folosită clé Zosimüs şi Zonaras poate însemna că Marinus comanda o centurie, o cohortă sau o legiune.

Marinus. Decius, care se împotrivi multă vreme propriei sale-numiri, pare să fi presimţit pericolul de a prezenta un conducător de valoare în faţa oştilor mânioase şi gata să accepte pe oricine, iar prezicerea sa fu din nou confirmată de evenimente. Legiunile din Moesia îl forţară pe judecătorul lor să le devină (249 e.n.) complice. Ele îi puseră alternativă morţii sau a purpurii imperiale. Purtarea sa, după această măsură decisivă, era inevitabilă. El îşi conduse, sau îşi urmă armata la graniţele Italiei, unde Filip, adunându-şi toate forţele pentru a-l respinge pe formidabilul său rival, pe care tot el îl ridicase, înaintă să-l întâmpine. Trupele imperiale erau superioare ca număr, dar armata rebelilor era formată din veterani, comandată de un conducător capabil şi experimentat.[364] Filip a fost fie ucis în bătălie, fie executat câteva zile mai târziu la Verona. Fiul şi asociatul său la imperiu fu masacrat la Roma de gărzile pretoriene şi victoriosul Deciuş, beneficiind de circumstanţe mai favorabile decât s-ar fi putut pretinde acelor vremi, fu recunoscut în mod unanim de Senat şi provincii. Se spune că îndată după ce acceptase fără să vrea titlul de Augustus, îl asigurase pe Filip printr-o scrisoare personală de nevinovăţia şi loialitatea sa, afirmând în mod solemn că la sosirea în Italia va depune însemnele imperiale şi se va reîntoarce la starea de supus ascultător. Se poate ca declaraţia sa să fi fost sinceră, dar, în situaţia în care îl pusese soarta, era greu să ierte sau să fie iertat.[365]

Trecuseră doar câteva luni de la urcarea sa pe tron, când împăratul D.ecius, care folosise acest răstimp pentru lucrări

364 Faptul că s-a născut la Bubalia, un mic sat din Pannonia (Eutrop. IX ; Victor in Gaesarib. et Êpitom.), pare' să contrazică, afară de cazul unei situaţii pur accidentale, presupunerea că s-ar fi tras din Decii. Scurgerea a şase sute de ani îi înnobilaseră pe DeciL, dar la început -ei nu erau decît nişte plebei merituoşi, printre cei dintîi care au împărţit consulatul cu semeţii, patricieni. „Sufletele de plebei ale Decii~loriC. Iu venal, Sat. VIII, 254. Vezi cuvîn tarea plină de spirit a lui Dedus în Livius V, 9, 10,

365 Zosimus, (c. 22), p. 20; Zonarâs XII, p. 624.

paşnice şi administrarea justiţiei, fu chemat pe malurile Dunării, unde imperiul era, ameninţat de invazia goţilor (250 e.n.). Aceasta este prima împrejurare importantă în care istoria menţionează acest mare popor, care mai târziu sfărâmă puterea romană, prăda Capitoliul şi domni asupra Galliei, Spaniei şi Italiei. Rolul pe care goţii l-au jucat în prăbuşirea imperiului roman de apus este atât de însemnat, încât numele lor este frecvent întrebuinţat ca o denumire generală pentru barbarii primitivi şi războinici.

Gibbon arată că, aşa cum pretinde tradiţia şi mitologia lor, goţii ar fi fost conduşi în Scandinavia, de Odin, un personaj mitic, care le dăduse religia, „un Mahomed al nordului” şi de acolo ar fi emigrat în Ucraina, unde s-au stabilit câtăva vreme întovărăşiţi de o seamă de alte triburi germanice. După prima expediţie de Jaf în apropiata şi bogata provincie romană a Daciei, ei se întorc cu o pradă bogată. În anul următor, o nouă expediţie, cu puteri sporite, sub comanda regelui: lor Cnivu îi aduse până în Tracia, şi îl sili astfel pe Decius să intervină cu toată armata sa.

Decius îi găsi (250 e.n.) pe goţi luptând în faţa cetăţii Micopolis, pe râul Jatrus, unul din numeroasele locuri ce fuseseră: martore ale victoriilor lui Traian,[366] La vestea apropierii sale barbarii ridicară asediul, dar numai cu scopul de a porni spre o altă cucerire, de mai mare importanţă, oraşul Philippopolis din Tracia, întemeiat de tatăl lui Alexandru Macedon, în apropiere de poalele muntelui Hacmus.[367] Decius îi urmă în marş forţat printr-un ţinut greu de străbătut dar pe când se credea încă la mare distanţă de ariergărzile goţilor. Gniva, regele lor, se năpusti cu furie asupra urmăritorilor să-i Tabăra romană fu surprinsă *şi* prădată şi pentru

---

366 Localitatea se mai numeşte şi astăzi Nicop. Micul rîuleţ pe malul căruia se află ea, se varsă în Dunăre. D’Anville, Géographie Ancienne, tom. J, p. 207.

367 Stephan. Byzant., De ürbîbüs,p. 740; Wesseling, Itinerar, p. 186. Zonaras, printr-o eroare bizară atribuie fondarea oraşului Philippe- polis predecesorului imediat al lui Decius.

prima oară împăratul *fugi în derută din faţa unei cete de barbari prost înarmată. După o lungă rezistenţă, oraşul Philippopolis, lipsit de ajutor, fu luat eu asalt. Se spune că în timpul jefuirii acestui mare oraş[368], au fost masacrâte o sută de mii de persoane, Mulţi prizonieri de rang înalt completară prada şi Priscus, un frate al fostului împărat Filip nu se ruşina să îmbrace purpura sub protecţia barbarilor duşmanii Romei.[369]

Totuşi timpul pierdut cu acest dificil asediu îi dădu posibilitatea lui Decius să reînvie curajul legiunilor, să restabilească disciplina şi să completeze efectivul oştirii sale. El intercepta câteva grupe de carpi şi alţi germani[370] care se grăbeau să ia şi ei parte la victoria fraţilor[371] lor, încredinţa treeătorile munţilor unor ofiţeri a căror vitejie şi fidelitate o mai încercase şi în alte împrejurări[372], repară şi întări fortificaţiile dunărene şi îşi concentră toată atenţia spre a împiedica fie înaintarea, fie retragerea goţilor. „Încurajat de întorsătura lucrurilor, el aşteptă cu nerăbdare prilejul de a restabili printr-o singură lovitură decisivă* gloria sa şi a armelor romane.[373]

În timp ce Decius înfrunta violenţa furtunii, mintea sa calmă şi cumpănită în tumultul războiului cerceta cauzele mai adânci care, de pe vremea Antoninilor, grăbiseră atât de impetuos declinul măreţiei romane. El descoperi curând că era imposibil să aşezi acea măreţie p, e o bază durabilă, fără a restabili virtuţile publice, vechile principii şi obiceiuri şi maiestatea împilată a legilor. Pentru

368A mmian., XXXI, 5.

369 Aurel. "Victor, (De Caesar.), c. 29.

370 Gibbon lasă aici o impresie greşită: carpii erau daci. nu germani (n.t.).

371 Victoriae Carpicae, de pe unele medalii ale lui Decius, sugerează aceste succese.

372C laudius, (care mai tîrziu a domnit cu atîta glorie) era aşezat in trecătoarea Thermophylae' cu 200 de dardani, 100 de călăreţi cu armament greu şi 160 cu armament uşor, 60 de arcaşi cretani şi 1.000 de recruţi bine înarmaţi. Vezi o scrisoare originală a împăratului către acest ofiţer, în Historia Augusta,, p. 200 (Trebell, Pollio in Chaud, c. 16).

373Λ Iornandes, c. 16—18; Zosimus, fc. 22), p. 22. Din felul în care este relatat acest război, descoperim cu uşurinţă părtinirea scriitorului got şi a celui grec. Ei se aseamănă numai în ce priveşte neglijenţa.

realizarea acestui plan nobil, dar dificil, el hotărî mai întâi să restabilească funcţia învechită de censor, o funcţie care, atât a vreme cât continuase să existe cu toate atributele ei de odinioară, contribuise din plin la perpetuarea statului roman, până ce fusese uzurpată şi neglijată treptat de către cezari. Conştient de faptul că favoarea suveranului poate să confere puterea, dar ca numai stima poporului poate asigura autoritatea, el încredinţă alegerea censor ului hotărârii libere a Senatului. Prin votul lor unanim, sau mai bine zis prin aclamaţii, Valerianus, care a ajuns mai târziu împărat şi care pe atunci servea cu distincţie în armata lui Decius, fu declarat cel mai vrednic de această înalta cinste. De îndată ce decretul Senatului fu transmis împăratului, aceste convocă în tabăra sa un mare consiliu şi înainte de a-l investi pe censorul ales, îl preveni de greutăţile şi importanţa funcţiei sale. „Fericite Valerianus, îi spuse împăratul distinsului său supus, fericit de aprobarea generală a Senatului şi a republicii romane. Acceptă funcţia de censor al omenirii, şi judecă purtările noastre. Vei alege pe acei care merită să continue a fi membri ai Senatului; vei reda ordinului ecvestru vechea sa strălucire. Vei ameliora venitul, reducând totuşi sarcinile publice. Vei împărţi în clase variata şi infinita mulţime a cetăţenilor şi vei revizui cu exactitate puterea militară, bogăţia, virtutea şi resursele Romei. Hotărârile tale vor avea putere de lege. Armata, palatul, cei însărcinaţi cu justiţia şi marii dregători ai imperiului sunt supuşi judecăţii tale. Nu face nimeni excepţie, în afară de consuli[374], prefectul oraşului[375], marele preot şi (atâta vreme cât îşi păstrează castitatea neatinsă) cea mai în vârstă dintre fecioarele vestale. Dar şi aceştia puţini, care pot să nu se teamă de severitatea censorului roman, se vor strădui din

---

374 în ciuda acestei exceptări, Pompei a apărut totuşi în faţa tribunalului censorului în timpul consulatului*, său.

375 Roma era guvernată de un prefect (n.t).

răsputeri să-şi asigure stima luP”.

Un magistrat investit cu puteri atât de întinse putea să pară mai degrabă colegul decât împuternicitul suveranului său.[376] Valerianus se temea pe drept cu vânt de o înălţare menită să atragă asupra sa alita invidie şi suspiciune. El arătă cu modestie periculoasa importanţă a funcţiei ce i se încredinţa propria-i incapacitate şi corupţia fără leac a vremurilor. Ei insinua abil că demnitatea de censor era inseparabilă de cea imperială şi că braţele slabe ale unui supus nu erau în stare să susţină o sarcină ce comporta atât ea griji şi răspunderi.[377] Evenimentele războiului apropiat zădărniciră curând desăvârşirea unui proiect atât de plăcut la prima vedere, dar atât de nerealizabil; ele îl salvară pe Valerianus de pericol şi îl cruţară pe Decius de dezamăgirea care foarte probabil i-ar fi urmat. Un censor poate menţine, dar el nu poate nicidecum restabili moralitatea într-un stat. Unui astfel de magistrat li este imposibil să-şi exercite autoritatea aşa cum se cuvine, să îi să dobândească măcar unele rezultate pozitive, dacă nu este sprijinit de un puternic simţ al onoarei şi virtuţii în mintea şi inima poporului, de respectul opiniei publice şi de mai multe prejudecăţi utile care să întărească felul de a fi al poporului. Atunci când vicisitudinile epocii fac să amuţească aceste principii, jurisdicţia censorului è sortită să decadă până ajunge o simplă aparenţă înşelătoare, sau e transformată într-o unealtă pusă în slujba yexaţiilor şi a oprimării.[378] Era mai uşor să-i învingi pe goţi decât să dezrădăcinezi viciile publice; dar chiar în prima din aceste încercări, Decius îşi pierdu armata şi viaţa.

Goţii erau acum împresuraţi şi hărţuiţi din toate părţile de

376 Acest aranjament pare să-l fi înşelat pe Z on aras, care presupune că Valerianus ' a fost într-adevăr declarat colegul, lui Decius»
XII, p. 625.
377 Hist. August., p. 174; (Treb. Poll,, 1, c...) Răspunsul împăratului este omis. ?
378 Ga încercările lui August de a reforma obiceiurile, Tacit. Annal., III, 24.

ostile romane. Floarea armatei lor pierise în asediul îndelungat al Philippopolisului: ţinutul sleit nu mai putea să procure hrană mulţimii de „barbariCi, rămaşi în viaţă. Aflaţi în acest impaş, goţii şi-ar fi răscumpărat cu dragă inimă îngăduâăiţa de a se retrage netulburaţi, prin predarea întregii prăzi şi a prizonierilor. Dar împăratul, încrezător în biruinţă, era hotărât ca, prin pedepsirea acestor invadatori, să inspire o teroare salutară în rândul năvălitorilor de la miazănoapte el refuză să asculte oriQe propunere de înţelegere. Curajoşii barbari preferară moartea sclaviei. Scena bătăliei fu un obscur oraş din Moesia, numit Terebronii.[379] Oastea goţilor era aşezată pe trei linii şi, fie din întâmplare, fie intenţionat, a treia linie era apărată de o mlaştina. Chiar la începutul bătăliei, fiul lui Decius, un tânăr care inspira tuturor mari speranţe şi care era încă de pe acum asociat la onorurile imperiale, fu ucis de o săgeată, sub privirile îndureratului său părinte. Străduindu-se să-şi arate toată bărbăţia, împăratul spuse oştirii consternate că pierderea unui singur luptător era de mică importanţă pentru republica.[380] Bătălia fu groaznică; era lupta disperării împotriva durerii şi a furiei. În cele din urmă, prima linie a goţilor se rupse în dezordine. Cea de-a doua, înaintând spre a-i veni în ajutor, îi împărtăşi soarta. Singură a treia linie rămase întreagă, gata să împiedice trecerea mlaştinii, pe care o încerca cu imprudenţă armata imperială, prea încrezătoare în victorie. „Aici soarta zilei se schimbă şi împrejurările deveniră potrivnice romanilor. Terenul era acoperit de un nămol adânc; cei ce stăteau, se scufundau la mlaştină, iar cei care încercau să înainteze „alunecau. Ar mamentul roman era greu, apele adânci şi

379 Tillemont, Hist, des Empereurs, tom. UI, p. 398. Cum Zosimus şi unii dintre cei ce-1 urmează confundă Dunărea cu Tanaisul (Donul); ei situează locul bătăliei în eîmpîile Sciţiei,
380 Aurelius Victor spune că cei doi Decii au murit în două bătălii diferite, dar am preferat relatarea lui Îornandes. -

soldaţii legiunilor nu puteau folosi în această situaţie disperată grelele lor suliţe. Barbarii, dimpotrivă; erau obişnuiţi cu Lupta în mlaştini; înalţi, cu lăncile lor lungi, ei puteau lovi la distanţă.[381] În această mlaştină, după o luptă inegală, armata romană fu iremediabil pierdută; nici măcar trupul împăratului n-a mai putut fi găsit.[382] Asta fu soarta lui Decius, în al cineizecelea an al vieţii sale; un împărat desăvârşit, energic în război ψ binevoitor în timp de pace[383], care împreună cu fiul său, merită să fie comparat, atât cât a trăit precum şi în moarte, cu cele mai strălucite exemple de antică „Virtute.[384]

Această lovitură fatală umili pentru foarte scurtă vreme insolenţa legiunilor. S-ar părea că ele au aşteptat cu răbdare şi au ascultat supuse decretul Senatului care reglementa succesiunea la tron. Dintr-o îndreptăţită consideraţie pentru memoria lui Decius, titlul imperial fu conferit (decembrie 251 e.n.) lui Hostilianus, singurul său fiu rămas în viaţă, dar un rang egal şi puterea efectivă fură acordate lui Gallus, a cărui experienţă şi capacitate păreau potrivite roiului de tutore al jfânărului principe şi de păzitor al imperiului îndurerat.[385] Prima grijă a noului împărat fu să elibereze provinciile ilire de sub împilarea goţilor victorioşi. Lăsă în mâinile acestora roadele bogate ale năvălirii, o pradă imensă şi – ceea ce era chiar mai ruşinos – numeroşi prizonieri, oameni de mare valoare şi merit şi cu cea mai strălucită obârşie. Le aproviziona din belşug tabăra cu toate cele trebuincioase pentru a le potoli furia şi a le uşura plecarea atât de dorită, ba promise chiar să le plătească

381 Am îndrăznit să copiez de la Tacitus (Annal. /, 64) descrierea unei ciocniri similare între o armată romană şi un trib german.

382 îornandes, c. 18, Zosimus, 1, (c. 23),. p. 22; Zonaras, XII, (c. 20), p. 627;. Aurelius Victor (Epitome, c. 29).

383 Cei doi Decii au fost ucişi înainte de sfîrşitul anului 251, deoarece noii suverani au ocupat^consulatul la primele calende ale lui ianuarie care au urmat.

384 Ilist. Augustp. 223; (Vopisc., Aur., c. 42) îi aşează la loc de cinste printre puţinii împăraţi buni care au domnit între August şi Diocletian.

385 Cînd au aflat acestea senatorii decretează. Victor in Caesari~ bus (c, 30).

anual o mare sumă în aur, cu condiţia să nu mai năpădească nicio dată teritoriile το mane cu incursiunile lor prădalnice.[386]...

...Valerianus avea vreo şaizeci de ani[387] când fu investit cu purpura imperială, nu dintr-un capriciu al mulţimii, sau prin strigătele armatei, ci datorită dorinţei unanime a lui mii romane. Înălţat în funcţiile statului roman, el meritase bunăvoinţa unor împăraţi virtuoşi şi se declaraşe inamic al tiranilor.[388] Originea sa nobilă, manierele sale blânde dar perfecte, învăţătura, prudenţa şi experienţa sa erau stimate de Senat şi popor; şi dacă omenirea (după cum observă unul dintre scriitorii vechi) ar fi fost lăsată în voie să-şi aleagă un stăpân, alegerea ei ar fi căzut, fără îndoială, asupra lui Valerianus.[389] E cir putinţă ca meritele acestui împărat să nu fi fost pe măsura reputaţiei sale, iar capacităţile lui, sau ieşi puţin spiritul său, erau, poate, atinse de inerţia şi lipsa de entuziasm a vârstei. Conştient că puterile încep să-l lase, el împărţi tronul cu un asociat mai tânăr şi mai energic.[390] Acele vremuri pline, de primejdii cereau în egală măsură un general şi un monarh, iar experienţa sa de censor i-ar fi putut arăta cui să acorde purpura imperială ca recompensă pentru merite militare. Dar, în loc să facă o alegere potrivită, care i-ar fi consolidat domnia şi binecuvântat memoria, Valerianus, ascultând numai glasul afecţiunii sau al vanităţii, îl investi de îndată cu onorurile supreme pe fiul sau Gallienus, un tânăr efeminat de vicii ascunse până acum

---

386 Un tron, o togă şi o cupă de aur cîntărind cinci pfunzi (aproximativ 5,25 kg) au fost acceptate cu recunoştinţă de un - bogat, rege al Egiptului (Livius, XXVII, 4). Quina Millia Aeris, o greutate de aramă valorînd cam optsprezece lire era. darul obişnuit făcut ambasadorilor străini (Livius, XXXI, 9).

387 Avea vreo şaptezeci de ani cînd. s-a suit pe tron, sau, cum e mai probabil, cînd a murit. Mist. August., p. 173. Ti Hem ont, Hist, des Empereurs, tom. III., p. 893., nota 1.

388 Inimicus Tyrannorum. Hist. August., p. 173. în glorioasa luptă a Senatului cu Maximinus, Valerianus a luat o parte foarte activă. Hist. August., p. 156.

389 După distincţia făcută de Victor, el pare să fi primit titlul d© Imperator de îa armată şi cel de Augustus de la Senat.

390 De la Victor şi de pe medalii, Tillemont (tom. III, p. 710) conchide pe bună dreptate că Gallienus a fost asociat la Împărăţie prin. luna august a anului 253.

de anonimatul unei vieţi particulare. Domnia comună a tatălui şi a fiului dură vreo şapte ani şi cea a lui Gallienus singur, încă vreo opt ani (253 – 268 e.n.), dar această întreagă perioadă a fost o serie neîntreruptă de dezordini şi catastrofe. Cum imperiul Roman era în acelaşi timp atacat din toate părţile de năvălitorii străini minaţi de o furie oarbă şi de uzurpatorii interni, îmboldiţi de o ambiţie sălbatică, vom căuta să sistematizăm şi să clarificăm datele, urmărind nu atât îndoielnica potrivire a acestora, cât o mai firească distribuţie a subiectelor. Cei mai periculoşi inamici ai Romei, în timpul domniei lui Valerianus şi Gallienus erau:

1. Francii; 2. Alemanii; 3. Goţii; 4. Perşii. Sub aceste denumiri generale putem cuprinde şi unele triburi mai puţin importante, ale căror nume obscure şi. Stranii n-ar sluji decât să încarce memoria şi să abată atenţia cititorului… „… Am mai vorbit înainte de migrarea goţilor din Scandi navia, sau cel puţin din Prusia, până la gura Borystenuluiii[391] şi am urmărit înaintarea lor victorioasă de aici până la Dunăre. Sub domnia lui Valerianus şi Gallienus, frontiera acestui al doilea fluviu era în permanenţă b Intuită de invaziile germanilor şi sarmaţilor, dar ea a fost apărată de romani cu o neobişnuită dârzenie şi rezultate deosebit de bune. Aceste provincii b intuite de războaie au fost pentru armatele Romei – un izvor nesecat de soldaţi voinici şi nu erau rari ţăranii iliri care îşi dovedeau calităţile şi ajungeau la rangul de general. Deşi grupuri răzleţe de barbari, care se agitau neîncetat de-a lungii! – mâlurilor dunărene, pătrundeau uneori până la graniţele Italiei şi Macedoniei, de obicei, locotenenţii imperiali le opreau înaintarea sau le tăiau calea la întoarcere.[392] Dar marele şuvoi al invaziilor gotice fu abătut într-altă direcţie. Aceşti barbari, stabiliţi în noua

391 Nipru _(.n. t.).
392 Vezi vieţile lui Cla-udins, Aureli an şi Probus în If ist. August.

lor aşezare din Ucraina, devenira curând stăpâni ai coastei de nord a Euxinului. La sudul acestei mări interioare erau aşezate paşnicele şi bogatele provincii ale Asiei Mici, care aveau tot ce putea atrage şi nimic din ce putea rezista unui cuceritor – barbar.

Malurile fluviului Borysthen es se aflau doar la şaizeci de mile de Strâmtă intrare[393] a peninsulei Tătărimii Crâmului, cunose ut a în antichitate sub denumirea de Chersonesus 1 aurica.[394] Pe acel ţărm inospitalier aşezase Euripide, înfrumuseţind cu desăvârşită artă poveştile antichităţii, acţiunea uneia din tragediile sale cele mai mişcătoare.[395] Sacrificiile sânger oase ale Dianei, sosirea lui Oreste şi Pylade şi triumful virtuţii şi credinţei asupra ferocităţii barbare reprezintă vin adevăr istoric şi anume că taurii, locuitorii băştinaşi ai peninsulei, au fost într-o anumită măsură dezbăraţi de obiceiurile lor brutale prin contactul treptat cu coloniile greceşti, aşezate de-a lungul coastei maritime. Populaţia micului regat al Bosforului, cu capitala aşezată în strâmtoarea prin care Meolisi comunică cu Euxinul, era alcătuită din greci degeneraţi şi barbari semicivilizaţi. El a continuat să existe ca stat independent de pe timpul războiului peloponezian[396] şi a fost în cele din urmă înghiţit de ambiţia lui Mitridate; odată cu restul stăpânirilor sale a căzut sub puterea armelor romane. Începând cu domnia lui Augustus[397], regii Bosforului au fost umili dar utili aliaţi ai imperiului. Prin daruri, cu armele şi printr-o uşoară fortificaţie trasă de-a curmezişul istmului, ei au împiedicat cu succes pătrunderea jefuitorilor hoinări ai Sarmaţiei într-o ţară care prin poziţia sa excepţională şi porturile sale adecvate, domina Pontul Euxin şi Asia

393 Are o lăţime de vreo jumătate de leghe. Istoria genealogica a tătarilor, p. 598.
394 De Peyssonel·, care a fost consul francez la Gaffa, în Observations sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube.
395 Euripide în Ipkigenia in Taurida.
396 Straho, VII, p. 309. Primii regi ai Bosforului eràu aliaţi ai x Atenei.
397A ppiari în Miihridat,

Mică.[398] Atât a timp cât sceptrul a fost în mâna unui şir de regi care şi-au succedat în linie dreaptă, aceştia au vegheat neabătuţi şi cu bune rezultate la îndeplinirea importantei lor misiuni. Clici interne şi temerile sau interesele personale ale unor obscuri uzurpatori, care au pus mina pe tronul vacant, au îngăduit însă goţilor să pătrundă până în inima regatului Bosforului. Odată cu dobândirea unei porţiuni suplimentare de teren fertil, cuceritorii mai obţinură şi vase suficiente pentru a le transporta armatele pe coasta Asiei.[399] Corăbiile întrebuinţate pentru navigaţia pe Euxin erau de o construcţie foarte deosebită. Era bare axe mici, cu fundul plat, construite numai din lemn, fără cât uşi de puţin în fier şi acoperite în caz de furtună cu un coviltir înclinat.[400] Îmbarcaţi pe aceste case plutitoare, goţii îşi încredinţară soarta unei mări necunoscute, sub conducerea unor marinari luaţi cu forţă a căror dibăcie şi credinţă erau la fel de suspecte. Dar nădejdea unei prăzi bogate îi făcea să nu se mai gândească nicidecum la primejdii; îndrăzneala ce le stătea în fire înlocuia încrederea raţională, rezultat firesc al cunoştinţei – şi experienţei. Nişte războinici cu o mentalitate atât de cutezătoare trebuie să fi murmurat adesea împotriva laşităţii călăuzelor lor, care doreau să fie sigure că vor avea o mare calmă, înainte de a cuteza să se îmbarce şi nu erau niciodată ispitiţi să piardă malul din ochi. Gel puţin acesta este felul de a fi al turcilor moderni[401] şi e de crezut că ei nu sunt inferiori în arta navigaţiei vechilor locuitori ai Bosforului Tauric.

Flota goţilor, lăsând în sting a ei coasta Circaziei, apăru în faţa cetăţii Pityos[402], limita extremă a provinciilor romane, cetate

398 Vezi Lucian, Toxaris, dacă se poate acorda credit sincerităţii şi virtuţilor scitului care povesteşte un mare război al neamului său împotriva regilor Bosforului.

399 Zosimus, I, p. 28.

400 Strabo, XI; Tacit. Hist., III, 47. Li se spunea Camarae,

401 Vezi o descriere foarte realistă a navigaţiei pe Euxin în scrisoarea a şaisprezecea a lui Tourn efort.

402 Arrian plasează garnizoana de graniţă, la Dioscurias, sau Seba- stopolis, la patruzeci şi

prevăzută cu un port convenabil şi întărită cu un zid puternic. Aici întâmpinară o rezistentă mai dârză decât aveau motive să aştepte din Partea slabei garnizoane a unei fortăreţe îndepărtate. Fură respinşi şi înfrânger ca tor pare să mai fi potolit spaima pe care o răspândea numele de gol. Atât timp cât Sueoessianus, un valoros ofiţer de rang superior, apără această graniţă, toate strădaniile lor rămaseră fără urmări; dar de îndată ce Valerianus îl mută într-un post care-i aducea mai multe onoruri, dar mai puţin important, goţii reîncepură atacul asupra Fit vos-ului şi, prin distrugerea acestui oraş, şterseră amintirea ruşinii suferite mai înainte.[403]

Navigând în jurul extremităţii de răsărit a Pontului Euxin, distanţa de la Pityos la Trebizonda este de aproximativ trei sute de mile.[404] Drumul geţilor îi aduse prin dreptul Coleliislilui, devenit celebru în urma expediţiei Argonauţilor[405], unde încercară, deşi fără succes, să jefuiască un templu bogat la gura râului Phasis. Trebizonda, celebră în *Retragerea celor zece mii* ca o vecie colonie grecească[406], îşi datora bogăţia şi fastul generozităţii împăratului Hadrian, care construise un port artificial pe o coastă lipsită de porturi naturale.[407] Oraşul era mare şi populat.

Un brâu dublu de ziduri părea să sfideze furia goţilor şi garnizoana obişnuită fusese întărită cu încă zece mii xde oameni. Dar nu există avantaj care să înlocuiască lipsa de disciplină şi vigilenţă. Garnizoana numeroasă a Trebizondei se moleşea treptat în dezordine şi lux, neglijând paza fortificaţiilor de necucerit.

Goţii descoperiră curând apatica neglijenţă a celor asediaţi; ei

---

patrii de mile de Pityos. Garnizoana din
Phasis era alcătuită 111 vremea aceea din numai patru sute de pedestraşi. (înconjurul Mării Negre.)

403 Zosirnus, I, p. 30. %

404 Arrian (in Periplo Maris Euxin., p. 30) apreciază distanţa Ia 2610 stadii.

405 Legenda linei de aur (n.t.).

406 Xenofon, Anabasis, IV, (c. 8, 22), p. 348.

407’ 6 Arrian, p. 129. Remarca aceasta generală aparţine lui Tournefort.

ridicară o grămadă înaltă de fascine[408], urcară zidurile în tăcerea nopţii şi, cu spada în mână, intrară în oraşul lipsit de apărare. Urmă masacrul general al populaţiei, în timp ce soldaţii romani, îngroziţi, scăpară prin poarta opusă acraşului. Cele mai sfinte temple şi cele mai splendide edificii căzură jertfă aceluiaşi val de distrugere. Prada ajunsă în mina goţilor era imensă. Bogăţia întregului ţinut dimprejur fusese depusă la Trebizonda ca într-un loc de adăpost sigur. Numărul captivilor era de necrezut, în timp ce barbarii cutreierau fără vreo împotrivire întinsa provincie pontică Prada bogată luată din Trebizonda fu încărcată pe o mare flotă de corăbii, găsită în port. Tineretul robust de pe coasta mării fa încătuşat de vâsle şi goţii, mulţumiţi cu rezultatele dobândite în această primă expediţie navală, se întoarseră în triumf la noua lor aşezare din regatul Bosforului.[409].

…După acest început încununat de izbindă, goţii repetară expediţiile lor pustietoare la care participau în număr tot mai mare. Ei au distrus numeroase oraşe de pe coasta Mării Negrè, Marmara şi Egee, între altele Atena pe care au ars-o…

…Din timpul acestor invazii se mai relatează o întâmplare, care ar – mer ita atenţia noastră, dacă ea n-ar trezi bănuiala, întemeiată de altfel, c-ar fi fost născocită de fantezia vreunui sofist de dată recentă. Ni se spune că la jaful Atenei, goţii adunaseră toate bibliotecile şi erau pe punctul de a da foc acestei grămezi de învăţătură grecească dacă unul din şefii lor, cu o viziune politica mai subtilă decât fraţii săi, nu i-ar fi convins să renunţe la acest plan, remarcând cu adânc înţeles că, atât a timp cât grecii se dedau la studiul cărţilor, ei nu se vor apuca niciodată de practica exerciţiilor militare. Subtilul sfetnic (dacă acceptăm adevărul

---

408 Coşuri de nuiele umplute eu pămint folosite la asediul eetaţilor, (n.t).

409 Zosimus, I, (c, 83) p. 32, 83.

povestirii) raţiona ca un barbar neştiutor. La cele mai citite şi puternice naţiuni, geniul de orice fel s-a afirmat cam în aceeaşi perioadă şi epoca ştiinţei a fost de obicei şi epoca succeselor şi virtuţilor militare…

I Noii suverani ai Persiei, Artaxeries şi fiul său Sapor; triumfaseră asupra dinastiei Arsaee. Dintre numeroşii prinţi ai… acestui: „neam străvechi, singur Chosroes, regele Armeniei; îşi salvase viaţa şi-şi păstrase independenţa. El se apăra mulţumită tăriei naturale a ţării sale, fluxului permanent de fugari, alianţei sale cu romanii şi mai presus de toate, propriului său curaj» După ce se dovedise de nebiruit într-un război de treizeci de ani, el fu în cele din urmă asasinat de emisarii lui Sapor, regele Persiei. Satrapii patrioţi ai Armeniei, care revendicau libertatea şi demnitatea coroanei, centră protecţia Romei în favoarea lui Tiridates, moştenitorul legitim. Dar fini lui Chosroes era un copil, aliaţii erau departe şi monarhul persan înainta spre graniţa lor în fruntea unei armate de neînfrânt. Tânărul Tiridates, viitoarea speranţă a ţării sale, Iu salvat datorită credinţei unui servitor şi Armenia rămase timp de douăzeci şi şapte de ani o provincie integrată silnic în marea monarhie persană.[410] Încântat de această uşoară cucerire şi hizuiridu-se pe istovirea şi degenerarea romanilor, Sapor sili puternicele garnizoane din Carhae şi Nisibis[411] să se predea; devastând şi terorizând ambele maluri ale Eufratului.

Pierderea unei fruntarii importante, dispariţia unui aliat credincios şi firesc şi succesele rapide ale ambiţiosului Sapor făcură ca Roma să se simtă amarnic insultată şi în primejdie:

410 Moses. Ghoreiîensis, II, c. 71, 73, 74; Z on aras XII, p. 628. Povestirea autentică a istoricului armean ne ajută să rectificăm relatarea confuză a grecilor. Aceştia vorbesc despre copiii lui Tiridates care la vremea aceea era el însuşi un copil.

411 Nisibis a fost cucerit printr-un miracol, spun scriitorii persani; zidul a căzut ca cel din Terichon, ca urmare a rugăciunilor armatei. Cf. Malcolm, Persia — (O.S).

Valerianus se convinse că securitatea Rinului şi a Dunării poate fi lăsată în seama vigilenţei locotenenţilor săi, dar hotărî, cu toată vârsta sa înaintată, să meargă personal în apărarea Eufratului. În timpul înaintării sale prin Asia Mică, goţii îşi întrerupseră incursiunile lor navale şi provinciile îndurerate se bucurară de un calm fals şi provizoriu. El trecu Eufratul, liil i lui pe monarhul persan în apropierea zidurilor Edesei, Tai învins şi făcut prizonier de către Sapor. Documentele care relatează detaliile acestui mare eveniment sunt încâlcite şi prezintă o serie de scăderi; totuşi, oricât de slabă ar fi lumina ce-o aruncă asupra faptelor, eu ajutorul lor putem deduce o lungă serie de imprudenţe şi erori ale împăratului roman, sau ghinioane datorate lui însuşi. El avea o încredere nelimitată în Macrinus, prefectul pretoriului.[412] Acest ministru nemernic inspira teamă de puterea stăpânului său doar printre supuşii asupriţi ai imperiului, dar nu trezea decât dispreţ în rândul duşmanilor Romei. Prin sfaturile sale proaste sau ticăloase, armata imperială a fost adusă cu viclenie într-o situaţie în care curajul şi meşteşugul armelor erau la fel de zadarnice.[413] Încercarea disperată a romanilor de a străpunge rândurile armatei persane fu respinsă prinfr-un mare măcel[414] şi Sapor, care împresura tabăra romanilor cu o oaste mai numeroasă decât a lor, aşteptă cu răbdare până ce furia crescândă a foametei şi molimelor îi asigură victoria. Murmurele nedrepte ale legiunilor îl învinuiră curând pe Valerianus pentru nenorocirile lor, strigătele de răzvrătire cerură o capitulare imediată. O sumă imensă în aur fu oferită pentru a cumpăra o retragere ruşinoasă. Dar persanul, conştient de superioritatea. Sa, re & fea cu dispreţ banii,

412 Ilist. August., p. 191. Cum Macrinus era un adversar al crestinilor, ei l-au acuzat de magie. . " ■

413 Zosimus, I. p. 33.

414 Victor, Căesar.; Eutropras, IX, 7.

împiedicându-i pe soli să se întoarcă, el înainta în ordine de bătaie până la picioarele meterezelor romane, unde ceru insistent să stea de vorbă cu împăratul însuşi. Valerianus fu obligat să-şi încredinţeze viaţa şi demnitatea bunei credinţe a unui inamic. Întrevederea se termină aşa cum era de aşteptat. Împăratul fu făcut prizonier şi oastea sa înmărmurită depuse armele.[415] În clipa acestei mari victorii, mândria lui Sapor şi politica urmărită de el îi îmboldira să aşeze pe tronul vacant un succesor care să depindă pe de-a-ntregul de bunul său plac. Cyriades, un fugar, obscur din Antichia. Ros de toate viciile, fu cel ales să dezonoreze purpura romană, iar voinţa persanului învingător nu putea să nu fie ratificată de aclamaţiile, oricât de silnice, ale armatei prizoniere.[416]

Sclavul imperial era foarte dornic să-şi asigure bunăvoinţa stăpân uliii său printr-un act de trădare faţă de ţara sa. El îl conduse pe Sapor peste Eufrat şi pe drumul Calcisului, spre metropola Răsăritului. Cavaleria persană înainta atât de repede, incit, dacă putem da crezare unui istoric foarte judicios[417], oraşul Antiohia fu surprins în timp ce mulţimea indolentă privea cu plăcere distracţiile teatrului. Splendidele clădiri ale Antiohiei, particulare sau publice, furăţ fie prădate fie distruse şi numeroşii ei locuitori trecuţi prin sabie sau duşi în robie.[418] Valul distrugerilor fu oprit un scurt timp de atitudinea îiotărâtă a marelui preot din Emesa. Îmbrăcat în veşmintele sale preoţeşti, el apăru în fruntea unei numeroase mulţimi de ţărani fanatici, înarmaţi doar cu praştii, şi apăra zeul şi averea sa de sacrilegiile credincioşilor, lui

---

415 Zosimus î, p. 33; Zonaras, XII, p. 630; Pelrus Patrieius,
Excerpta Legat., p. 20. "

416 Hist. August., p. 185. Domnia lui C y riad es apare în acea colecţie ca precedînd moartea lui Valeri anus, dar am preferat o serie probabilă de evenimente, cronologiei îndoielnice a unui scriitor foarte inexact.

417 Devastarea Antiohiei, anticipată de cîţiva istorici, este atribuită prin mărturia hoţărîtoare a lui Ammianus Marcellinus, domniei lui Gallienus XXili. 5.

418: î Zosimus, I, (c. ■ 36), p. 35.

Zoroastru.[419] Dar ruinele Tarsului şi ale multor alte oraşe oferă o trist a dovadă ca, în afara acestui sixlgur caz, cucerirea Siriei şi a Ciliciei abia dacă stăvili o clipă înaintarea armatelor persane. Trecătorile înguste ale munţilor Taurus, în care un invadator ce s-ar fi bizuit mai ales pe força cavaleriei s-ar fi angajat într-o luptă foarte inegală, fura părăsite. I se permise lui Sapor să asedieze Cezarea, capitala Capadociei, un oraş care, deşi considerat de rangul al doilea, se presupune – că ave a patru sute de mii de locuitori. Apărarea oraşului era condusă de Demostene, care preluase comanda nu atât din însărcinarea împăratului, cât datorită propriei lui dorinţe de a-şi apăra ţara. Multă vreme el îi întârzie soarta şi când, în cele clin urmă, Cezarea fu trădată de perfidia unul medic", Demostejies îşi croi drum prin rândurile perşilor, care primiseră ordkyii să facă tot ce le sta în putinţă, ca să-l prindă viu. Eroicul şef scăpă din mâna unui duşman ce putea fie să-l onoreze, fie să-l pedepsească pentru curajul său dârz; dar multe mii dintre concetăţenii săi căzură într-un masacru generai şi Sapor este învinuit că s-a purtat crud, capricios, şi. Fără milă.[420] Cu prizonierii. Multe din cele în timp ia le trebuie, fără îndoială, puse pe seama animozităţii dintre cele două popoare, multe altele trebuie atribuite mândriei Umilite şi dorinţei neputincioase de răzbunare; totuşi, privind lucrurile în ansamblul lor, este sigur că acelaşi suveran, care în Armenia se arătase poporului sub chipul blând al unui legiuitor, se arăta acum romanilor în toată asprimea *mim* cuceritor. Cum nu spera să se stabilească permanent în Imperiu, el se gândi doar să lase ruină şi pustiu în urma sa, transportând în Persia poporul şi tezaurele provinciilor romane.[421]

---

419 Ioan nes Malalas vol. 1, p. 391, ed. Oxon. (p. 127, ed. Yen., p. 296, ed. Bonn)./El amestecă însă în relatarea acestor evenimente probabile, cîteva intîmplăfi neverosimile. '

420: 1 Zona vas, XII, p. 630. Văi adinei s-au umph.il, cu cadavrele morţilor. Mulţimi de prizonieri erau minate la apă ca vitele şi mulţi au pierit din lipsă de hrană.

421 Zosimus, î, p. 25, afirmă că Sapor, dacă n-ar ii preferat să prade decît să cucerească, ar ii

Într-un timp când tot Răsăritul tremura la numele lui Sapor, el primi un dar demn de cel mai mare rege: t un şir lung de cămile, încărcate cu cele mai rare şi preţioase mărfuri. Bogatul dar era întovărăşit de o scrisoare, respectuoasă dar nu servilă, din partea lui Odenatus, unul dintre cei mai nobili şi avuţi senatori din Palmira. „Cine este acest Odenatus, ca să îndrăznească să-i scrie stăpânului său pe un ton atât de insolent? întrebă semeţul învingător şi porunci ca darul să fie aruncat în Eufrat. Dacă nutreşte vreo speranţă de a-şi îndulci pedeapsa, să cadă cu faţa la pământ la picioarele tronului nostru, cu mâmile legate la spate. Dacă şovăie, va fi distrus odată cu neamul şi ţara sa”! Situaţia disperată în care se afla cetăţeanul Paâmirei îl făcu să afle în a dineul firii sale resurse, ce-i îngăduiau să ia o atitudine hotărâtă. El merse într-adevăr să-l întâlnească pe Sapor, dar cu arma în mină. Insu fiind propria-i bărbăţie unei mici armate recrutate de prin satele Siriei[422] şi din corturile deşertului[423], el dădu târepàle o astei persane, o har tui în timpul retragerii, îi răpi o parte din comori şi – ceea ce era mai preţios decât orice comoară – câteva dintre femeile Marelui Rege, care fu în X; ele din urmă obligat să treacă Eufratul dând semne de grabă şi dezorientare,[424] Prin această ispravă Odenatus puse temeliile viitoarei sale faime şi reuşite. Maiestatea Romei, înjosită de un persan, fu apărată de un sirian sau arab din Palmira.

Glasul istoriei, care adesea nu-i decât instrumentul urii sau al linguşirii, îl învinuieşte pe Sapor că eyabuzat în chip nesocotit de dreptul cuceritorului. Ni se spune că Valerianus, în lanţuri, dar înveşmântat cu purpura imperială, era expus privirilor mulţimii în

putut rămîne stăpîn al Asiei.

422 Cu o mină de ţărani sirieni. Sextus Rufus, c. 23, Rufus Victor.

423H ist. August. (p. 129) şi cîteva inscripţii sînt de acord că Odenatus

424e ra un cetăţean al Palmyrei.

dorinţa de a-i oferi acesteia spectacolul măreţiei prăbuşite; şi că de câte ori monarhul persan încăleca îşi punea piciorul pe grumazul împăratului roman. Cu toate mustrările aliaţilor săi, care îl stjituiră în repetate rânduri să-şi amintească de vicisitudinile sorţii, să se teamă de întoarcerea puterii Romei să facă din ilustrul-său captiv un chez aş al păcii, nu un obiect de insultă, Sapor rămase în flex i-l) il. Când Valerianus se prăbuşi sub povara ruşinii şi mihnirii, pielea sa, împăiată şi cu înfăţişare omenească, fu păstrată vreme îndelungată în cel mai celebru templu din Persia – un monument al triumfului cu mult mai real decât apreciatele trofee de marmură şi bronz, pe care trufia romană le înălţa atât de des.[425] Povestea este şi morală, şi patetică; dar veridicitatea ei poate fi foarte bine pusă la îndoială. Scrisorile care se păstrează încă, ale suveranilor din răsărit către Sapor sunt falsuri evidente[426] şi nici nu e firesc să se presupună că un monarh falnic ar putea să înjosească, fie chiar şi în persoana unui rival, majestatoa regală. Oricare ar fi tratamentul la care a fost supus nefericitul Valerianus în Persia, un lucru cel puţin e sigur, şi anume: singurul împărat roman care a căzut vreodată în mâinile inamicului, a lâncezit tot restul vieţii într-o captivitate deznădăjduită.

Împăratul Galicnus, care de mult era nerăbdător să scape de aspra supraveghere a colegului său, primi vestea nenorocirilor acestuia cu o plăcere ascunsă şi cu vădită indiferenţă.

„Ştiam că, tatăl meu era mur toru zise el, „şi dat fiind că s-a purtat aşa cum se cuvine să se poarte un bărbat viteaz, sunt mulţumit”. Pe când Roma toată jelea soarta suveranului ei, curtenii

---

425 Scriitorii pagini deplîng iar cei. creştini îşi bat joc de nenorocirile îui Valerianus. Diferitele lor mărturii sînt strînse cu acurateţe de Tillemont. tom. III, p. 739 etc. Atît de puţin s-a păstrat din istoria Răsăritului dinainte de Mahomet, îneît perşii moderni nu cunosc victoria lui Sapor, un eveniment atît de glorios pentru naţiunea lor. Bibliothèque Orientale.

426 Una dintre aceste epistole este de la Arrtavasdes, rege al Armeniei. Deoarece pe atunci Armenia era o provincie a Persiei, regele^ regatul şi epistola trebuie să fie fictive.

slugarnici ridicau în slăvi această indiferenţă sălbatică, pe care o lăudau ca întruchiparea perfecţiunii unui erou şi a unui stoic.[427] Este greu de descris caracterul uşuratic şi schimbător, pe care Gallienus îl arătă nestingherit, de îndată ce deveni singurul stăpân al imperiului. Inteligenţa sa vioaie îi făcea să izbutească în tot ce-şiopunea să întreprindă şi cum era un spirit lipsit de judecată, încercă toate artele, afară de cele care prezentau importanţă – arta războiului şi a guvernării. Maestru într-o serie de ştiinţe curioase dar zadarnice, bun orator, poet elegant[428], grădinar dibaci şi excelent bucătar, Gallienus îşi atrăgea însă dispreţul în calitate de principe. Când treburile importante şi arzătoare ale statului îi cereau să fie de faţă şi să chibzuiască asupra lor, el era în plină conversaţie cu filosoful Plotinus[429], îşi irosea timpul în plăceri mărunte sau imorale, îşi pregătea iniţierea în misterele greceşti, sau solicita un loc în Areopagul Atenei. Fastul său extravagant constituia o insultă pentru sărăcia generală, iar ridicolul solemn al triumfurilor sale făcea să pară şi măi tristă dezonoarea publică.[430] Veştile despre repetate invazii, înfrângeri şi rebeliuni le primea cu un zâmbet indiferent şi alegând cu un dispreţ afectat vreun produs oarecare al provinciei pierdute, întreba nepăsător dacă Roma va

427 Vezi viaţa lui în Hist. August.

4281 Se păstrează încă un foarte drăguţ epitalam, compus de Gallie-

nius pentru nunta nepoţilor săi:

Mergeţi tineri şi iubiţi-vă unul pe altul

Din toată inima; să nu întreacă porumbeii şoaptele,
Iedera îmbrăţişările şi scoicile sărutările voastre.

429 Era pe punctul de a-i da lui Plotinus un oraş ruinat din Campania pentru a’ încerca să realizeze republica lui Platon. Viaţa lui Plotinus de Porphyrius, în Fabricius Biblioth Graec. IV.

430y O medalie purtînd capul lui Gallienus i-a pus pe arheologi în încurcătură prin legenda şi reversul ei: Gallienae Augustae, şi Ubique Pax. Spanheim presupune că moneda a fost bătută de vreunul din duşmanii lui Gallienus şi intenţiona să fie o satiră severă la adresa acelui suveran efeminat. Dar, cum folosirea ironiei pare nedemnă de monetăria romană, de Vallemont a dedus dintr-un pasaj al lui Trebei- lius Pollio (IIist. Augustp. 198) o explicaţie ingenioasă şi firească, Galliena era vseră primară cu împăratul. Prin eliberarea'Africii de uzurpatorul Celsus, ea a meritat titlul de Augusta. Pe o medalie din colecţia regelui francez citim o inscripţie similară a lui Faustina Augusta în jurul capului lui Marcus Aurelius. în ceea ce priveşte . Ubique Pax, este uşor explicată de vanitatea lui Gallienus, care* a profitat, poate, de prilejul unui calm momentan. Nouvelles de la République des Lettres, ianuarie, 1700, p. 21 — 34,

cădea în ruină, de nu era aprovizionată cu pânză din Egipt, sau postav de Arras din Gallia*. Au existai totuşi – câteva clipe fugare în viaţa lui Gallienus când, exasperat de vreo insultă recentă, apărea deodată sub chipul unui soldat vajnic şi a unui tiran crud, până ce, sătul de sânge, sau obosit de rezistenţă, redevenea pe nesimţite blând şi indolent” aşa cum îi stătea în fire.[431]

Într-o vreme când frânele guvernului erau ţinute cu o mână atât de slabă, nu este de mirare că o mulţime de uzurpatori s-au răsculat în fiecare provincie a imperiului împotriva fiului lui Valerianus. Probabil că vreo fantezie ingenioasă i-a făcut pe autorii *Istoriei Auguste* să aleagă numărul de treizeci de tirani ai Romei spre a-i compara cu cei treizeci de tirani ai Atenei, ajungându-se, astfel, cu timpul, la o denumire intrată în uz.[432] Dar această paralelă este nepotrivită şi defectuoasă din toate punctele de vedere. Ce asemănare putem găsi între un grup de treizeci de persoane, unite în asuprirea unui singur oraş, şi o listă incertă de rivali, independenţi unul de altul, care, s-au ridicat şi au căzut într-o succesiune neregulată, pe întinderea unui vast imperiu? Şi nici numărul de treizeci nu poate fi împlinit, dacă nu ţinem seama de copiii şi de femeile care au fost onorate cu titlul imperial. Oricâte frământări au cunoscut anii domniei lui Gallienus, în această perioadă nu s-au ridicat decât nouăsprezece pretendenţi la tron; Cyriad es, Macrianus, Balista, Odenatus şi Zenobia, în răsărit; în Gallia şi provinciile apusene: Postumus Lollianus, Victorianus şi maică-sa, Marius şi Tetricus. În Illyris şi pe malurile Dunării: Ingenius, Regillianus şi Aur coins; în Pont[433], Saturninus; în Isauria,

431 Acest caracter straniu ne-a fost, cred, fidel transmis. Domnia succesorului său imediat a fost scurta şi agitată, iar istoricii care au scris înainte de promovarea familiei lui Constantin n-ar fi putut avea nici cel mai mic interes în reprezentatea greşită a caracterului lui Constantin.

432 Pollio arată cea mai mare grijă pentru completarea numărului.

433 Locul unde a domnit este într-o oarecare măsură îndoielnic, dar a existat un tiran in Pontus şi cunoaştem reşedinţa tuturor celorlalţi.

Trebelianus; Piso, în Tesalia; Valenus. În Atehaia; Aemilianus/în Egypt şi Geïsus, în Africa. A ilustra obscurele evenimente ale vieţii şi morţii fiecăruia dintre aceştia, ar însemna o muncă grea şi totodată lipsită de învăţăminte şi de farmec. Ne putem mulţumi cu cercetarea unor caracteristici generale, care arată cel mai clar situaţia acelor vremuri şi purtarea oamenilor, pretenţiile ridicate de ei, motivele ce lè-au inspirat soarta lor şi consecinţele dezastruoase ale actului lor uzurpator.[434]…

…Locotenenţii lui Valerianus îi erau recunoscători tatălui, pe care îl stimau. Ei dispreţuiau serviciul prestat în folosul irândăviei luxoase a nemernicului său fiu. Tronul lumii romane nu era susţinut de vreun principiu de loialitate; trădarea faţă de un astfel de suveran putea fi uşor considerată ca patriotism faţă de stat. Totuşi, dacă examinăm cu Bunăvoinţă purtarea acestor uzurpatori, s-ar părea că, de cele mai multe ori, nu ambiţia, ci temerile lor i-au împins la revoltă. Erau îngroziţi de crudele bănuieli ale lui Gallienus şi se temeau în egală măsură de violenţa capricioasă a oştilor pe care le conduceau. Dacă periculoasa favoare a armatei îi declarase demni de purpura imperială, ei erau meniţi unei pieiri sigure şi însăşi prudenţa i-ar fi sfătuit să se bucure de puterea suverană pentru un timp pricit de scurt şi să-şi încerce norocul pe calea armelor, decât să aştepte mina unui călău. Când, în strigătele puternice ale soldaţilor, victimele erau investite, împotriva voinţei lor, cu însemnele autorităţii suverane, acestea îşi jeleau uneori într-ascuns soarta apropiată. „Aţi pierdut, zise Saturninus, în ziua înălţării sale, un comandant folositor şi aţi făcut un împărat foarte nefericit.2U; Temerile lui Saturninus erau justificate de experienţa îeetată a revoltelor. Dintre cei nouăsprezece tirani, care s-au ridicat în timpul domniei lui Gallienus, nici măcar unul nu s-a

434 Tillemont, voi. IIΓ, p. 1163 îi socoteşte oarecum altfel. August.* p. *96.

bucurat de o viaţă paşnică şi nu a pierit de moarte bună. De îndată ce erau investiţi cu purpura sângerească, ei le inspirau partizanilor lor aceleaşi temeri şi ambiţii care prilejuiseră propria lor revoltă. Prinşi între conspiraţii interne, rebeliune militară şi război civil, ei tremurau pe marginea taior prăpăstii, unde după o perioadă mai mtilt sau mai puţin îndelungată de frământări, aveau să se prăbuşească în mod inevitabil aceşti împăraţi pentru scurt timp primeau totuşi onorurile acordate lor de către armate şi provinciile care îi ridicaseră, dar pretenţiile acestor suverani, bazate pe rebeliune, n-au putut niciodată obţine sancţiunea legii sau a istoriei. Italia, Roma şi Senatul se declaraseră de partea lui Gallienus şi nuxnjd el era considerat stăpânul suprem al imperiului. Acest suveran dădu toată atenţia acţiunilor victorioase ale lui Odenatus, care merita această onorabila distincţie: pentru atitudinea respectuoasă ce-o arăta întotdeauna faţă de fiul lui Valerianus. În aplauzele generale ale romanilor şi, cu consimţămintul lui Gallienus, Senatul conferi titlul de; Augustus bravului cetăţean al Palmirei şi se pare că-i încrej dinţa guvernarea Răsăritului, pe care, de fapt, o şi deţinea cu; atâta independenţă încât i-o lăsă ca o moştenire personală i ilustrei sale văduve, Zenobia.1

Rapidele şi neîncetatele treceri de la bordei la tron şi de la tron la mormânt l-ar fi putut distra pe un filosof impasibil, dacă ar fi cu putinţa, ca un filosof să rămână indiferent în mijlocul dezastrului general al neamului omenesc. Alegerea acestor împăraţi de o zi, domnia şi moartea lor au fost la fel de nefaste, atât pentru supuşi, cât şi pentru partizanii lor. Preţul fatalei lor înălţări era numaidecât plătit oştirii printr-o imensă donaţie, smulsă dureros pojporului sleit. Oricât de virtuos le era caracterul, oricât de bune intenţiile, ei se vedeau constrânşi la dura necesitate

de a-şi susţine uzurparea prin frecvente acte de pradă şi cruzime. Când cădeau, trăgeau după ei armate şi provincii. Se păstrează şi astăzi în scris una dintre cele mai sălbatice însărcinări date de Gallienus unui ministru al său, după suprimarea lui Jngenius, care îmbrăcase purpura1 imperială în Illiria. „Nu e de ajuns[435], scrie acest principe molatic dar neomenos, „să extermini pe acei care ni s-au împotrivit cu armele; norocul bătăliei ar fi putut s-o facă pentru mine. Partea bărbătească de Orice vârstă trebuie lichidată, cu condiţia ca ia executarea copiilor şi bătrânilor să găseşti modul de a ne salva reputaţia. Fă să moară oricine a scăpat o vorbă, oricine a nutrit un gând împotriva mea, *eu* fiul lui Valerianus, părintele şi fratele atâtor prinţi. Aminteşte-ţi că Ingenius[436] a fost făcut împărat: rupe, ucide, taie în bucăţi, îţi scriu chiar cu mina mea şi aş vrea să-ţi transmit propriile mele sentimere.[437] Pe când puterea publică se istovea în certuri particulare, provinciile, lipsite, de apărare, r amâne au expuse oricărui năvălitor. Cei mai viteji uzurpatori erau obligaţi, prin situaţia lor precară, să semneze /tratate infame cu inamicul comun, să cumpere cu biruri apăsătoare neutralitatea sau serviciile barbarilor şi să aşeze popoare ostile, care nu renunţaseră la independenţa lor, în inima monarhiei romane.[438]

Ne-am oprit aşadar asupra barbarilor şi a tiranilor, care, sub domnia lui Valerianus şi Gălbenuş, au dezmembrat provinciile şi au adus imperiul pe ultima treaptă a ruşinii şi ruinei, de unde părea că se nu va mai ridica niciodată…

ÎNTOARCEREA CURENTULUI. DOMN IA LUI CLAUDIUS.

435: 1 Asocierea la domnie a viteazului locuitor al Palmyrei a fost actul cel mai popular aî întregii domnii a lui Gallienus.
436 Hist. August., p. 188.
437â Regi llianus avea nişte cete de roxolani în slujba sa. Postim mus
438f ăcea poate parte din caracterul auxiliarilor.

ÎNVINGEREA GOŢILOR VICTORIILE, TRIUMFUL ŞI UCIDEREA LUI AURELIAN

Sub deplorabila domnie a lui Valerianus şi Gallienus, imperiul fu împilat şi aproape distrus de soldaţi, tirani şi Barbari. El iu salvat de o serie de principi, oameni cu o obârşie. Phscivră, care se trăgeau din războinica provincie a Illiriei într-o perioadă de vreo treizeci de ani. Claudius, Aurelian, Probus, Diocleţian şi colegii săi au triumfal asupra duşmanilor din afară şi dinăuntru ai statului, au restabilit odată cu disciplina militară tăria fruntariilor şi au meritat titlul glorios de restauratori ai lumii romane.

Înlăturarea unui tiran moleşit lasă loc liber unui şir de emi. Indignat, poporul îl învinui pe Gallienus pentru toate nenorocirile ce se abătuseră asupra imperiului şi, într-adevăr, cea mai mare parte din ele se datorau destrăbălării lui şi administraţiei sale, care privea cu nepăsare toate aceste calamităţi. El era lipsit până şi de Simţul onoarei, care la un conducător înlocuieşte adesea acele virtuţi puse în slujba celor mulţi; atâta timp cât era lăsat să se bucure de stăpânirea. Italiei, o victorie a barbarilor, pierderea unei provincii, s-aii rebeliunea unui general rareori tulburau cursul lin al plăcerilor sale. În cele din urmă o armată considerabilă, staţionată pe Dunărea superioară, îl investi cu purpura imperială pe conducătorul său Aureolus; acesta dispreţuia o domnie mărginită şi searbădă asupra munţilor Reţiei; el trecu Ălpil, ocupă Milanul/ ameninţă Roma şi-l provocă pe Gallienus să-şi dispute pe e impui de luptă, suveranitatea Italiei. Împăratul se simţi provocat de insulta ce i se aducea şi nespus de îngrijorat în faţa pericolului ce se apropia; în sufletul lui se trezi brusc acea vigoare ascunsă, care biruia uneori indolenţa firii sale. Smulgându. – se din luxul palatului, el apăru cu arma în mină, în fruntea legiunilor şi înainta

dincolo de fluviul Pad spre a-şi întâmpina rivalul. Numele deformat de Pontirolo[439] păstrează încă amintirea unui pod peste râul Adda, care în timpul luptei trebuie să fi fost un obiectiv de cea mai mare importanţă pentru ambele armate. Complet înfrânt şi având o rană primejdioasă, uzurpatorul rhetan se retrase în Milan. Gallienus începu numaidecât asediul acestui mare oraş. Zidurile fură atacate cu toate maşinile de război întrebuinţate în antichitate, iar Aureolus, îndoindu-se de tăria cetăţii şi fără speranţa unui ajutor din afară, se şi aşteaptă la urmările fatale ale unei rebeliuni neizbutite.

Ultimul său mijloc de salvare era încercarea de a corupe loialitatea asediatorilor. El răspândi calomnii prin tabără adversă, invitând trupele să dezerteze şi să părăsească un stăpân, nedemn, care sacrifica fericirea publică traiului său luxos, iar la cea mai mică bănuială, jertfea vieţile celor mai valoroşi supuşi ai său. Vicleşugurile lui Aureolus răspândiră teama şi nemulţumirea printre principalii ofiţeri ai rivalului său. O conspiraţie fu alcătuita sub conducerea lui Heraclianus, prefectul pretoriului, Mărcianus, un general cu rang înalt şi bună reputaţie şi Cecrops, care comanda o trupă numeroasă de gărzi dalinate. Se hotărî moartea lui Gallienus dar, deşi conspiratorii doreau să ducă mai întâi la buri sfârşit asediul Milanului, pericolul nespus de mare pe care-l atrăgea fiece clipă de întârziere îi obligă să grăbească executarea îndrăzneţului lor plan. La o oră târzie, a nopţii, pe când împăratul încă mai prelungea plăcerile mesei, se dădu deodată alarma vestind că Aureolus, împins de curajul disperării, ar fi izbutit să iasă din oraş în fruntea întregii sale armate. Gallienus, căruia nu-i

---

439 Pons Aureoli la treisprezece mile rle Bergamo şi treizeci şi, două de Milano. Vezi Cluver, Ital. Antiq., tom. Ï, p. 245. în anul 1703, in· apropierea de acest loc s-a dat îndîrjita bătălie de la Cassano intre francezi şi austrieci. Relatarea excelentă a cavalerului de Foîard, care era prezent, dă o foarte bună idée a terenului. Vezi Polybe de Folard, tom. III, p. 223 — 248.

lipsise niciodată îndrăzneala, sări din culcuşul său de mătase fără a pierde vremea să îmbrace armura sau să-şi adune garda personală, încălecă şi porni cu toată iuţeala spre locul presupusului atac. Înconjurat de duşmanii săi declaraţi sau ascunşi, el fu numaidecât străpuns în învălmăşeala nocturnă cu o lovitură mortală de suliţă, dată de un necunoscut. Înainte de a se sfârşi, sub imboldul unui sentiment patriotic, se hotărî să numească un succesor merituos; ultima sa dorinţă a fost ca însemnele imperiale să-i fie înmânate lui Claudius, care comanda pe atunci un detaşament de armată în împrejurimile Paviei. Vestea celor petrecute se împrăştie fulgerător; conspiratorii, care se înţeleseră dinainte să-l pună pe Claudius pe tron, fură mulţumiţi să se declare de acord cu dorinţa exprimate de Gallienus. Aâlând, despre moartea împăratului, trupele exprimară oarecare suspiciuni şi resentimente, până ce bănuielile lor fură înlăturate şi mânia le fu potolită printr-un dar de douăzeci de galbeni de aur, înmuiat fiecărui soldat. Atunci ei ratificară alegerea şi recunoscură meritele noului lor suveran[440].

Claudius se străduieşte să restabilească ordinea în interior. Ş «să respingă invaziile barbarilor, care năvăliseră în mare numărla sud de Dunăre.

Se măi păstrează încă o scrisoare originală, adresată de Claudius Senatului şi poporului, în această împrejurare memorabilă. „Senatori, spune împăratul, aflaţi că trei sute douăzeci de Mii de goţi au invadat teritoriul roman. Dacă îi voi învinge, gratitudinea voastră va fi răsplătită. Dacă voi cădea, nu uitaţi că sunt succesorul lui Gallienus. Întreaga republică este obosită şi sleită. Ne vom lupta după Valerianus, după Ingennus,

440 Asupra morţii lui Gallienus Vezi pe Trelxeliius Polii.o in Hist. August181 (GalMen·,. IX e. 14.); Zosimus I (c. ■ 40), p. 37 ; Zonaras, XII (c. 25), p. 634. (ed. Paris: p. 602., ed. Bonn); Eutrop., IX, 8, Aurelius Victor in. Èpitom,: (p. .33).; Victor in Caemr. (e. 33). l-am· comparat şi folosit pe toţi, dar bam urmat mai ales pe Aurelius Victor, care pare sa f-i lăsat cele mai bune memorii.

Regilianus, Lollianus, Postimmus, Celsus şi atâţia alţii, pe care o justă indignare faţă de Gallienus i-a împins ia revoltă. Ne lipsesc săgeţile, suliţele şi pave. Zélé. Puterea imperiului, Galii a şi Britannia sunt uzurpate de Tetricus şi roşim la vestea că arcaşii din răsărit luptă sub stindardul Zenobiei. Orice vom întreprinde va fi îndeajuns de măreţ”[441]. Fermitatea melancolică a acestei epistole ne arată un erou netulburat în faţa sorţii ce-l aşteaptă, conştient de pericolul ce-l ameninţă, dar care îşi punea speranţa, şi pe bună dreptate, în propriile sale posibilităţi.

Cronicile lipsite de precizie ale acestui război neregulat[442] nu ne permit să descriem într-o ordine firească evenimentele din anii lui de domnie şi împrejurările în care el şi-a arătat vitejia; dar dacă ni se îngăduie comparaţia, am putea împărţi în trei acte această tragedie memorabilă: 1 Bătălia decisivă avu loc lângă Naissus, un oraş din Dardania. La început, legiunile înclinau să se dea bătute, copleşite de numărul duşmanilor şi descurajate de soarta potrivnică. Distrugerea lor ar fi fost de neînlăturat, dacă dibăcia împăratului nu le-ar fi trimis la timp un ajutor». Un detaşament puternic ieşi din trecător île ascunse şi anevoioase ale munţilor, pe care le ocupase din porunca sa şi atacă pe neaştept ale spatele armatei goţilor victorioşi. Momentul favorabil fu folosit din plin de Claudius. El reînvie curajul trupelor sale, le re făcu rândurile şi îi încolţi pe barbari din toate părţile. Se spune că cincizeci de mii de oameni au fost ucişi în bătălia de M’/Naissus. Câteva cete considerabile de barbari, acoperindu-şi retragerea cu o fortificaţie mobilă de care. Se retraseră, sau mai degrabă scăpară de la locul măcelului. 2 E de presupus că numai o. Dificultate de neînlăturat,

---

441 Trebeliius Pollio in Hist. August,, p. 20k [Claud., c. 7).

442 Hist. Augustin Claud., Aureli an şi Prob.; Zoshnus, I, (c. 42 —46)/ p. 38--42; Z on ar as, XII, (c. 26),· p. 6B6 (ed. Paris; - 605, ed. Bonn); Aurelius Victor in Epitom. Victor Junior in Cèesar. ; Eu trop., IX, 8 ; Euseb. in Ckron. (an. CCLXXi).

poate oboseala, sau starea, de spirit recalcitrantă a trupelor. Învingătoare îl împiedicară pe Claudius să desăvârşească într-o singură zi distrugerea, goţilor. Războiul se întinse peste provinciile Moèsiei, Traciei. Şi Macedoniei; operaţiile const ară dintr-o serie de marşuri „atacuri fulgerătoare şi lupte împrăştiate, atât pe mare cât şi pe uscat. Când romanii sufereau vreo pierdere, ea se datora de obicei propriei iorylaşităţi sau imprudenţe; dar talentele superioare ale împăratului, perfecta sa cunoaştere a locului bine chibzuite, măsurile lui ca şi prudenţa cu care-i alegea pe ofiţerii comandanţi, asigurară de cele mai multe ori victoria armatelor romane. Imensa pradă, fructul atâtor victorii, era alcătuită mai ales din vite şi sclavi o ceată aleasă din rândul tineretului got fu primită printre ostile imperiale/ ceilalţi fură vânduţi ca sclavi. Numărul captivilor era atât de mare, incit fiecare soldat primi drept partea sa, două sau ir ei femei. Putem trage concluzia că invadatorii plănuiau: să se stabilească în aceste provincii, nu numai să le jefuiască, deoarece până şi într-o expediţie navală erau întovărăşiţi de familiile lor; 8 Pierderea flotei, care a fost fie scufundată, fie capturata, a împiedicat retragerea goţilor… I n cerc vast de posturi ro mane, dibaci amplasate, ajutate cu toată fermipatea şi înaintând treptat către un centru comun i-au silit te barbari, să se refugieze în partea cea mai inaccesibilă a muntelui Haernus, unde au găsit un adăpost sigur, dar mijloace de subzistenţă foarte sărace. În cursul unei ierni aspre, timp în care au fost asediaţi de trupele împăratului, foametea şi. Molima, dezertările şi sabia au micşorat fără încetam, numărul celor împresuraţi. La sosirea primăverii, nu se mai afla sub arme decât o ceată alcătuită din oameni curajoşi şi deznădăjduiţi, slabele rămăşiţe ale acelei mari oştiri ce se îmbarcase la gura Nistrului.

Molima care a secerat atâţia barbari se dovedi în cele din

urmă fatală şi învingătorului. După o domnie scurtă, dar glorioasă, care a numărat doar doi ani, Claudius muri la Sirmium, plâns şi aclamat de supuşii săi. În ultimele zile ale bolii, el îi convocă pe principalii ofiţeri ai armatei şi funcţionari ai statului şi în prezenţa lor îl recomandă pe Aurelianusl, unul din generalii săi, care merita mai mult ca oricine altul să urmeze la tron; era omul cel mai potrivit pentru a executa marele proiect a cărui realizare predecesorul său o începuse numai. Virtuţile lui Claudius, curajul, amabilitatea, dreptatea şi cumpătarea sa, dragostea lui de glorie şi de ţară îl înscria printre puţinii împăraţi care au adus strălucire purpurii române. Aceste virtuţi au fost slăvile cu deosebit zel şi complezenţă de către scriitorii de curte din timpul lui Constantin, care era strănepotul lui Crişpus, fratele mai mare al lui Claudius. Glasul linguşitorilor fu curând învăţat să repete că zeii, care îl răpiseră atât de curând pe Claudius, îi răsplăteau meritele şi pietatea hotărând ca titlul imperial să rămână pentru totdeauna în familia sa.[443]

În ciuda unor asemenea preziceri, familia Flavia (an nume pe care îi plăcuse să-l adopte) trebui să aştepte douăzeci de ani înălţarea ei ia tron; ridicarea lui Claudius fu cauza prăbuşirii fratelui său Quintilius, întrucât acesta nu era destul de moderat sau curajos ca să se resemneze cu situaţia de simplu cetăţean, la care îl condamnase patriotismul defunctului împărat. Fără a intima o clipă, sau fără a judeca lucrurile, ei îmbrăcă purpura la Aquilea, unde comanda o, oaste numeroasă; deşi domnia sa a durat doar şaptesprezece zile, Quintilius a avut totuşi timp să obţină sancţiunea Senatului şi a fost nevoit să facă faţă unei rebeliuni a soldaţilor. De îndată ce află că marea armată de la Dunăre

443 Vezi Viata lui Claudius de Pollio şi discursurile lui Mamertinus Eumenius şi iulian. Vezi, de asemenea, Iulian, Caesares, p. 818. La Iulian nu era linguşire, ci superstiţie şi vanitate.

răsplătise bine cunoscuta vitejie a lui Aureli an investindu-l cu puterea imperială, el se prăbuşi copleşit de faima şi meritul rivalului său; porunci să i se deschidă vinele şi prudent, abandonă o competiţie inegală.[444]

Planul general al acestei lucrări nu ne permite să relatăm cu de-amănuntul faptele fiecărui împărat după urcarea sa pe tron şi cu atât mai puţin să ne ocupăm de diferitele întâmplări ale vieţii sale particulare. Vom reţine doar că tatăl lui Aureli an era un ţăran de pe teritoriul Sirmjului, care lucra o mică fermă, proprietatea lui Aurelius, un senator bogat. Războinicul său fiu se înrola 111 armată ca simplu soldat, ridicându-se succesiv la rangul de centurion, tribun, prefect al unei legiuni, inspector de tabără, generai, sau, cum se spunea pe atunci, dux al unei frontiere; în fine, pe vremea războiului cu goţii, el ocupă importantul post de comandant suprem al cavaleriei. În fiecare din aceste funcţii el se distinse printr-un curaj neîntrecut[445], o disciplină rigidă şi o purtare menită să-i asigure izbânda. Împăratul Valerianus îl investi cu titlul de consul, numindu-l în limbajul pompos al acelor timpuri „eliberatorul Illyriei, restauratorul Gailiei şi rivalul Sçipioniloru. La recomandarea lui Valerianus, un senator de cel mai înalt rang şi merit, Ulpius Gr ini tus, urmaş al lui Traian, îl adopta pe ţăranul din Pannonia, i-o dădu pe fiica să ia căsătorie şi uşura cu imensa sa avere onorabila sărăcie la care Aureli an nu renunţase niciodată.[446]

Domnia lui Aurelian a durat numai patru ani şi aproape nouă

---

444 Zosimus, I (c. 47), p. 42; Poli io (Hist. August.), p. 206. (Claud., c. 12) îi acordă unele' virtuţi, şi spune, că la iei ca Pertinax a fost omorît de soldaţii destrăbălaţi. Dexippus susţine că a murit
răpus de boală.

445 Theoclius (cum este citat în Hist. August., p. 2211); Vopisc. (Aurel., c. 6)> afirmă că într-o zi a ucis cu propria-i mîiră patruzeci şi opt de sarmaţişi în mai multe ciocniri următoare, nouă sute cincizeci. Această vitejie eroică era admirată de soldaţi şi slăvită în cîntecele lor primitive, în care revenea că un ' refren : mille, mille, miile, occMit.

446 Acholius (ap. Hist. August., p. 213) descrie ceremonia adopţiunii aşa cum. s-a desfăşurat la Byzantium, în prezenţa împăratului şi a marilor săi ofiţeri.

luni, dar această scurtă perioadă a fost plină de realizări memorabile. El termină războiul cu goţii, pedepsi pe germanii care invadaseră Italia, redobândi Gallia, Spania şi Britannia din mâinile lui Tetricum şi distruse semeaţa monarhie pe care Zenobia o ridicase în răsărit, pe ruinele imperiului îndurerat.

Atenţia neabătută, pe care Aurelian o acorda până şi celor mai mărunte detalii ale disciplinei, fu cea care duse armatele sale din izbândă în izbândă. Regulamentul său militar este păstrat într-o foarte concisă epistolă către unul din ofiţerii săi inferiori, căruia i se ordonă să-l impună soldaţilor, dacă vrea să devină tribun, sau dacă e dornic să mai trăiască. Jocurile de noroc, băutura şi arta de a prezice erau sever interzise. Aurelian dorea ca soldaţii săi să fie modeşti, sobri, şi harnici; ca armura lor să fie întotdeauna strălucitoare şi armele ascuţite, iar hainele şi caii lor gata” oricând de serviciu; ca ei să ducă o viaţă cumpătată şi castă acolo unde au fost încartiruiţi, fără să provoace pagube recoltelor, fără să fure nici măoar o oaie, o pasăre sau un strugure şi fără să-şi jefuiască gazdele de sare, ulei, ori lemne. „Alocaţia lor, continua împăratul, le ajunge ca să se întreţină. Bogăţia lor ar trebşi să rezulte din prada de la duşman, nu din lacrimile provincialilor” 2 Un singur exemplu va sluji să demonsstreze severitatea, ba chiar cruzimea lui Aurelian: unul dintre soldaţi o sedusese pe soţia gazdei sale. Nenorocitul vinovat fu legat de doi pomi traşi cu forţa unul spre altul şi membrele sale fură rupte în bucăţi prin brusca lor separare. Giteva exemple de acest fel produseră o consternare salutară. Pedepsele lui Aurelian erau straşnice, dar el avea rar prilejul să pedepsească mai mult de o singură dată pentru aceeaşi încălcare. Propria-i purtare era conformă cu legile sale şi legiunile răzvrătite se temeau de un şef care învăţase să asculte şi merita să comande.

Moartea lui Claudius reînvie curajul pe care goţii şi-l pierduseră. Ostile ce paze au trecătorii e muntelui Haernus şi malurile Dunării fuseseră retrase de teama unui război civil; s-ar părea că restul triburilor de goţi şi vandali au au profitat de această ocazie favorabilă, că ei şi-au părăsit aşezările din Ucraina şi traversând fluxului, au sporit prin propria lor mulţime, ceata prădalnică a celor ce-i precedaseră. Hoardele reunite ale goţilor fură în cele din urmă întâmpinate de Aurelian, iar sângeroasa şi îndoielnica bătălie ce urmă se sfârşi numai dată cu căderea nopţii.[447] Sleiţi de atâtea nenorociri pe care le înduraseră şi le pricinuiseră unul altuia în timpul a douăzeci de ani de război, goţii şi romanii consimhiră la un tratat durabil şi folositor. El fu solicitat cu sinceritate de către barbari şi ratificat cu bucurie de către legiuni, cărora prudentul Aurelian le supuse spre aprobare hotărârea asupra acestei importante chestiuni. Triburile gotice se obligară să procure armatei romane un corp auxiliar de două mii de călăreţi şi specificară în schimb că romanii aveau să le asigure o retragere netulburată până la Dunăre – şi aprovizionarea cu alimente, puse la dispoziţia lor prin grija împăratului, dar plătite de ei. Tratatul fu respectat cu atâta sfinţenie încât, atunci când o ceată de cinci sute de oameni plecă din tabăra goţilor după pradă, regele sau generalul barbarilor ordonă na şeful vinovat să fie prins şi ucis cu săgeţi; în chip de jertfă adusă sanctităţii tratatului. Totuşi, e cu putinţă ca purtarea lor să se fi datorat, într-o anumită, măsură, precauţiei lui Aureli an, care reţinuse ca o şi atee/i pe fiii şi fiicele căpeteniilor goţilor,[448] Pe tineri îi antrenă în mânuirea armelor şi îi ţinu pe lângă sine, iar fetelor le asigură o bună

447 Zosimus L p. 45.

448 Bexippus (op. Excerpta'Legat,, p. 12) relatează întreaga împrejurare pumnd-o pe seama vandalilor, Anrélian a căsătorit-o pe una din doamnele gotice cu generalul său Bonosus, care era în stare să bea cu goţii si să le afle secretele. Hist. August., p. 247. (Yopisc. Bonosus, c. 15):

educaţie romană; dându-le în căsătorie unora dintre principalii săi ofiţeri, făcu să se statornicească treptat între romani şi goţi cele mai apropiate legături de prietenie.1

Dar cea mai importantă condiţie de pace era subînţeleasă şi nu exprimată în tratat. Aurelian retrase forţele sale armate din Dacia şi astfel abandonă această mare provincie în mina goţilor şi vandalilor.[449] Judecata sa matură îl convinse că restrângerea fruntariilor imperiului va fi urmată de avantaje serioaseşi îl învăţă să dispreţuiască aparenta dezonoare a acestui act. Supuşii din Dacia, aduşi din aceste posesiuni îndepărtate[450], sporiră puterea şi populaţia regiunilor din sudul Dunării. Un teritoriu fertil, pe care repetarea invaziilor barbare îl transformase în deşert, fu pus la dispoziţia acestor oameni harnici şi o nouă provincie a Daciei continuă să amintească de cuceririle lui Traian. În vechea ţară cu acest nume au rămas un număr considerabil de locuitori, care se temeau mai mult de exil decât de o stăpânâre gotică.[451] Aceşti romani, ce-şi pierduseră cetăţenia romană, serveau mai departe” imperiul, ai cărui supuşi nu mai erau, învăţândţi-i pe cei care îi cuceriseră, primele noţiuni de agricultură, meşteşugurile folositoare şi avantajele vieţii civilizate. Schimburi comerciale şi lingvistice se stabiliră treptat între cele două maluri ale Dunării şi după ce Dacia deveni un stat independent, – ea se dovedi cea mai fermă barieră a imperiului împotriva invaziilor barbarilor din Nord. Conştiinţa propriilor lor interese îi lega pe aceşti barbari mai,

---

449 Ilist. August., p. 222. (Vopisc. Aurel., c. 39); Eu trop. LX, 1.5 ((-. 9); Sextus RufUs, c. 8; Lactantius De Mortibus Persecutorum, o. 9.

4508 Românii ma i păstrează multe urme ale limbii latine şi s-au mîndrit 'întotdeauna eu originea lor romană. Ei sîn t înconjuraţi de barbari, dar nu amestecaţi cu ei. Vezi un memoriu ai dl. d’Anviile asupra vechii Dacii, fn Academie des Inscriptionstom. XXX. (Limba română nu riuffiăi că păstrează multe urme ale limbii latine, dar se trage din aceasta, ca şi italiana, spaniola, portugheza şi franceza. Noua provincie a Dâciei menţionată de Gibbon se numea Dacia AureUana şi era regiunea din sudul Dunării, dintre Moesia de Sus şi cea de Jos — O.S.)

451 Vezi primul capitol al lui Jornandes. Vandalii (c. 22) şi-au păstrat, totuşi pentru o scurtă perioadă independenţa; îşi aveau aşezările între rîurile Marisia şi Grissia (Mureş şi Criş) care se varsă în Tisa.

stabili de alianţa cu Roma şi adesea un intereş serios duce la o prietenie sinceră şi folositoare. Aceste diferite colonii, care acopereau vechea provincie, se contopiră pe nesimţite, iar populaţia alcătui un singur mare popor, care încă mai recunoştea renumele şi autoritatea superioară a neamului got şi pretindea onoarea unei origini scandinave, în acelaşi timp, fericita deşi accidentală asemănare a numelui de goţi şi geţi[452] inspiră credulilor goţi iluzoria convingere că, în vremuri îndepărtate, propriii lor strămoşi, aşezaţi în provinciile Daciei, primiseră învăţăturile lui Zamolxes şi ţinuseră în loc armatele victorioase ale lui Sesostris şi Darius.

În vreme ce prin purtarea sa energică şi moderată Aurelian restabilea frontiera Illiriei, poporul alemanilor violă condiţiile unei păci care fie că fusese cumpărată de către Gallienus cu ajutorul darurilor, fie că fusese impusă de Claudius; înflăcăraţi de tineretul lor turbulent, ei puseră brusc mina pe arme. Patruzeci de mii de călăreţi apărură pe câmpul de luptă[453], iar numărul pedestraşilor era de două ori mai* mare[454]. Setoşi de jaf şi pradă, alemanii îşi fixară ca primă ţintă câteva oraşe de la fi ontiera Rhetiei, dar speranţele lor sporiră odată cu izhânzile repurtate; marşul rapid al alemanilor trasă o dâră de pustiire între Dunăre şi Pad.[455]

Împăratul fu informat aproape în acelaşi timp despre invazia şi despre retragerea barbarilor. Adunând un pilc de Oaste vrednică, el mărşălui tăcut şi rapid de-a lungul marginilor pădurii

452 DexIppuSj p. 7 — 12; Zosimus I, p... 43; Vopiscus in Aurelian, în Hist. August. Oricît ar diferi aceştListorici în privinţa numelui (ale- manni, juthungi, marcomani) este foarte evident că ei vorbesc/ despre aceleaşi popoare şi acelaşi război, dar e nevoie de o oarecare grijă spre a-i împăca şi explica.

453 Cantoclarus, cu obişnuita sa acurateţa, traduce trei sute de mii; versiunea sa este egal de inacceptabilă pentru bunul simţ şi pentru gramatică.

454 Putem remarca drept dovadă de prost gust, că Dexippus aplică infanteriei uşoare a alemanilor termenul tehnic potrivit numai falangei greceşti.

455E în Dexippus citim actualmente Rhodanus; dl. de Valois, foarte judicios, schimbă numele în Eridanus. (Niebuhr în ediţia sa Dexippus, p. 19, ed. Bonn, păstrează Rhodanus — O.S.)

Ilerciniene[456]; încărcaţi cu prada din Italia, alemanii ajunseseră la Dunăre, fără a bănui că pe malul opus, într-o poziţie favorabilă, stătea ascunsă o armată romană; gata să-i oprească la întoarcere. Aurelian îi lăsa pe barbari să se creadă în deplină siguranţă, lucru ce avea să le fie fatal şi permise ca aproximativ o jumătate din forţele lor să treacă nestingherite fluviul fără a lua măsuri de precauţie. Poziţia barbarilor şi surprinderea lor îi prilejuiră o victorie uşoară, iar manevra sa abilă mări avantajul de, care dispunea asupra inamicului. Orânduindu-şi legiunile în formă de semicerc, el împinse cele două coarne ale semilunii dincolo de Dunăre şi rotindu-le brusc către centru, încercui spatele hoardei germanice. Oriunde îşi aruncau privirile, barbarii consternaţi vedeau cu disperare un fluviu adânc cu ape repezi şi un duşman biruitor ce, nu cunoştea mila.

În această situaţie disperată, alemanii nu mai dispreţuiră ideea de a cere pace. Aurelian îi primi pe ambasadorii lor în faţa taberei sale, cu tot fastul care putea demonstra mărelia şi disciplina Romei. Legiunile înarmate erau aliniate, perfect, într-o tăcere cumplită. Principalii lor comandanţi, care se distingeau prin – însemnele rangului, stăteau călări de-o parte şi de alta a tronului. În spatele tronului se vedeau imaginile consacrate ale împăratului şi ale predecesorilor să-i[457]; acvilele de aur şi diferitele titluri ale legiunilor, înscrise cu litere de aur, erau înălţate în aer pe lungi suliţi argintate. Când Aurelian se aşeză, farmecul bărbătesc şi figura samaiestuoasă[458] treziră barbarilor un adânc respect, atât pentru persoana, dat şi pentru purpura învingătorului lor. Ambasadorii căzură cu faţa la pământ în tăcere. Împăratul le

---

456 Codru imens din sudul Germaniei de astăzi (n.t,).

457 împăratul Claudius era desigur printre ei, dar dacă respectul sau a mers pînă la Caesar şi August, şirul acesta de stăpîui ai lumii trebuie să fi fost un spectacol grozav.

458 V op isc tis in Hist. Augustp. 210 '(Aurel., o. 6).

porunci să se ridice şi li se îngădui să vorbească. Cu ajutorul interpreţilor, ei cuvântară, încercând să-şi atenueze perfidia şi-şi preamăriră isprăvile; insistară asupra vicisitudinilor sorţii şi avantagiiior păcii şi, cu o încredere nelalocul ei în situaţia lor de popor învins, cer ură o mare subvenţie drept preţ al alianţei ce o ofereau romanilor.[459] Răspunsul împăratului fu aspru şi autoritar. El primi cu dispreţ ceea ce ofereau alemanii şi respinse indignat cererile lor; le reproşă barbarilor că erau tot atât de ignpranţi în arta războiului ca şi în ce priveşte regulile păcii, iar în cele din urmă îi lăsă să plece, având în faţă o singură alternativă: capitularea fără condiţii, la bunul său plac, sau suprema pedeapsă pe care, în mânia sa, era în măsură să le-o dea. Aurelian cedase o provincie îndepărtată goţilor, dar era periculos să ierţi sau să te încrezi în aceşti barbari perfizi, a căror putere formidabilă ţinea până şi Italia într-o permanentă stare de alarmă.

Alemanii scapă de împresurare şi năvălesc în Italia, unde sunt, urmăriţi de Aurelian, care după trei bătălii erâncene, izbuteşte cu greu să-i scoată din luptă.

Victoria. Lui Claudius, iuviugătorul goţilor şi victoria lui Aurelian împotriva alemanilor redobândiseră vechea superioritate a armelor romane asupra barbarilor nordului. Pedepsirea tiranilor interni şi reunirea părţilor dezmembrate ale imperiului era misiunea celui de al doilea dintre aceşti împăraţi războinici. Deşi fusese recunoscut de Senat şi popor, puterea sa nu se întindea dincolo de frontierele Italiei şi Africii1, lllir yei şi Traciei. Gallia, Spania şi Britannia, Egiptul, Siria, şi Asia Mică erau încă în stăpânirea a doi rebeli, singurii dintre mulţi alţii1 care scăpaseră până acum de pericolele legate de situaţia lor; i ar ceea ce făcea ca ruşinea Romei să fie şi mai mare, aceste tronuri rivale fuseseră

4598 Dexippus pune pe seama lor un discurs subtil şi prolix, demn de utt sofist grée.

uzurpate de femei.

Un şir întreg de împăraţi se ridicaseră şi căzuseră într-o succesiune rapidă în provinciile Galiiei. Virtuţile rigide ale lui Postumus nu făcuseră decât să-i grăbească pieirea. După suprimarea unui rival, care preluase purpura la Metz, el refuză să-şi răsplătească ostile îngăduindu-le să jefuiască oraşul răsculat şi în al şaptelea an al domniei sale, cam jertfă lăcomiei lor dezamăgite. Moartea lui Victorinus, prietenul şi asociatul său, fu prilejuită de o împrejurare mai puţin nobilă. Strălucitele calităţi ale acestui principe erau pătate de o pasiune libertină, pe care şi-o satisfăcea prin acte de violenţă, cu prea puţin respect pentru legile societăţii, sau chiar pentru cele ale dragostei.2 El fu ucis la Colonia de o conspiraţie de soţi geloşi, a căror răzbunare ar fi părut, poate, mai justificată, dacă ar fi cruţat nevinovăţia fiului său. După uciderea atâtor suverani viteji, este un fapt oarecum remarcabil ca o femeie să stăpânească multă vreme ferocele legiuni ale Galiiei, cu atât mai mult cu cât ea era mama nefericitului Victoriims. Şiretenia şi bogăţia Victoriei îi dădură putinţa să aşeze în mod succesiv pe tron, pe Marius şi pe Tetricus şi să domnească cu o vigoare bărbătească, în numele acestor împăraţi supuşi. Bani de arama, argint şi aur fură bătuţi cu numele ei. Ea luă titlul de „Augusta” şi „Marnă a Taberelor”. Puterea – Victoriei se sfârşi odată cu viaţa ei, care i-a fost poate scurtată de ingratitudinea lui Tetricus[460]:

Când, îmboldit de ambiţioasa sa protectoare, Tetricus prelua însemnele regalităţii, lei era guvernatorul paşnicei provincii Aquitania, o funcţie care se potrivea bine cu caracterul şi educaţia sa. El domni patru sau cinci ani peste Gallia, Spania şi Britannia,

---

460 Pollio îi acordă un capitol intre cei treizeci de tirani. Mist. August., p. 200 (XXX T y rani., c. 30).

fiind în acelaşi timp sclavul şi comandantul unei armate destrăbălate, de care se temea şi care-l dispreţuia. Bărbăţia şi- succesul lui Aurelian făcură în cele din urmă – să se, întrevadă perspectiva unei eliberări. Tetricus îndrăzni să-i dezvăluie trista sa situaţie şi îl imploră pe împărat să vină grabnic în ajutorul nefericitului său rival. Bacă corespondenţa sa secretă ar fi ajuns în mâna soldaţilor, acest apel l-ar. Fi costat foarte probabil viaţa; dar nu putea ab die a de la tronul Apusului f ară a comite un act de trădare faţă de sine însuşi. El păstră aparenţele unui război civil, îşi conduse armatele: pe câmpiil unde avea să se dea bătălia împotriva lui Aurelian, le aşeză în modul cel mai dezavantajos cu putinţă, trăda propriile sale ordine inamicului şi alegând câţiva prieteni, dezerta chiar de la începutul luptei. Legiunile rebele, deşi în debandadă şi deprimate de neaşteptata trădare a şefului lor, se apărară cu disperare, până ce fură zdrobite şi, în întregime masacrate, în această – sângeroasă şi memorabilă bătălie, care avu loc aproape de Chalons" în Champagne.[461] Retragerea auxiliarilor neregulaţi, franci şi batavi1, pe care învingătorul îi obligase, sau îi convinsese să treacă Rinul, restaură liniştea generală, iar puterea lui Aurelian fu recunoscută de la zidul lui Antonius, până la coloanele lui Hercule.

De pe vremea lui Claudius, oraşul Aut un, 2, singur şi neajutat de nimeni, îndrăznise să se declare împotriva legiunilor Galiiei. După un asediu de şapte luni, acestea cuceriră şi jefuiră nenorocitul oraş, devastat de foamete. Lyon3, dimpotrivă, rezistase cu încăpăţânare armelor lui Aurelian. Citim, în istorie despre pedepsirea Lyonutui, dar nu se menţionează nimic despre răsplătirea Autunuluii într-adevăr, aceasta e politica războaielor

461 Pollio, Hist. Augustp, 196, (XXX Tyrani., c. 23); Vopiscus în Hist. August., p. 220. Cei doi Victori în Vieţile lui Gallic- nus si Aurelian; iEutrop., IX, 13; Euseh. în Chron. etc. Dintre toţi aceşti scriitori, numai ultimii doi (dar cu multă probabilitate) situează

civile: să fii crutător pentru prejudiciile aduse şi să uiţi cele mai importante servicii. Răzbunarea esf: e profitabilă, gratitudinea costisitoare…

…De îndată ce Aurelian puse mina pe Tetricus şi provinciile lui, el îşi întoarse, armele împotriva Zenobiei. Celebra regină a Palmirei şi a Orientului. Europa modernă a avut mai multe femei ilustre; care: au făcut faţă în mod strălucit greutăţilor domniei; nici vremurile noastre nu sunt lipsite de asemenea personalităţi remarcabile. Dar dacă facem abstracţie deSemjramida, ale cărei fapte „pot fi puse la îndoială… Zenobia este, poate, singura femeie al cărei geniu ieşit din comun s-a eliberat de indolenţa servilă impusa sexului ei de către, clima şi obiceiurile Asiei.4 Ea pretindea că descinde căderea lui Tetricus înainte, de cea a Zenobiei; dl. De Boze – (în *Acad*. *Des* inscriptom. *XXX*) nu doreşte să le urmeze exemplul, iar Tillemont (tom. III, p. Li-SE) nu îndrăzneşte. Am fost mai drept decât unul şi mai îndrăzneţ decât celălalt. (Clinton; situează căderea. Im Tetricus după. Aceia a Zenobiei. An. 274 – O/ S).

1 Victor Junior în *Aurelian*. Eumenius îi aminteşte sub numele de *Batavicae*, unii critici ar dori nemotival să schimbe cuvânlul hi *Eagaudicae*.

2 Eumen în *Vet*. *Pannegyr*., IV, 8.

3. Vopiscus în *Hist*. *August*., p. 246. Au tun n-a fost restaurat până sub domnia lui Diocleţian.

4 Aproape tot ce se spune despre Odenathus şi. Zenobia. E I îi a t din vieţile lor în *Hist*. *August*, de Trebellius Eoilio, p. 192,198.

Din regii macedoneni ai Egiptului, o egala în frumuseţe pe străbuna sa Cleopatra şi o depăşea cu mult în ceea ce priveşte

castitatea şi vitejia. Zenobia era considerată cea mai încântătoare şi cea mai viteaza reprezentantă a sexului ei, Avea tenul smead (deoarece când e vorba de o doamnă aceste, amănunte capătă importanţă), dinţii de un alb sidefiu, iar în ochii ei mari, negri, neobişnuit de strălucitori, se citea cea mai fermecătoare blindeţe. Vocea era puternică şi plăcută. Înţelepciunea ei bărbătească era întărită şi înfrumuseţată de învăţătură. Cunoştea latina, dar stăpânea la perfecţie” limbile greacă, siriană şi egipteană; întocmise pentru pro –, priu-i uz un rezumat al istoriei orientale şi compara iară nicio greutate frumuseţile lui Homer şi ale lui Platon cu învăţătura sublimului Longinus.

Această femeie desăvârşită îi acordă mâna ei lui Odenathus, care, din simplu particular, ajunse stăpânul Răsăritului. Curând regina deveni prietena şi însoţitoarea unui erou” în intervalele dintre războaie, Odenathus era un vânător pasionat. El urmărea aprins fiarele deşertului: lei, pantere şi urşi, iar ardoarea cu care Zenobia participa la aceste periculoase distracţii era tot atât de aprigă ea şi a lui. Ea îşi deprinsese trupul cu oboseala, dispreţuia folosirea unui car acoperit, apărea de obicei călare în ţinută[462] militară şi uneori străbăteamai multe mile pe jos, în fruntea oştilor. Izbânzile lui Odena –, thus au fost în bună parte atribuite prudenţei şi curajufui ei fără pereche. Splendidele lor victorii asupra „Marelui Rege 1 (şi, pe care îl urmăriră de două ori până la porţile Ctesifonului, puseră temeliile faimei şi puterii loţ unite. Oştirile pe care le comandau şi provinciile pe care le salvaseră nu recunoşteau, niciun alt suveran decât pe aceşti conducători de Neînvins. Senatul şi poporul Romei venerau pe străinul care îl răzbunase pe împăratul lor captiv; până şi nesimţitorul fiu al lui Valerianus 11 acceptă pe Odenathus drept „coleg legitim.

462 Titlul regilor persani în speţă ; Sap or (n.t.).

După o expediţie încununată de succes împotriva jefuitorilor goţi, care aparţineau ramurei asiatice, suveranul din Palmira se întoarse în oraşul Emesa, din Syria. Nebiruit în războaie, el fu ucis acolo prin trădarea unui membru al familiei, moartea fiindu-i cauzată, sau măcar prilejuită, de distracţia sa favorită, vânătoarea. La o vânătoare, nepotul lui, Meonius, îndrăzni să-şi arunce suliţa înaintea unchiului său şi deşi certat pentru fapta aceasta, repetă aceeaşi obrăznicie. Supărat ca monarh şi ca vânător, Odenathus, îi luă calul, semn de dezonoare printre aceşti barbari şi 13 pedepsi pe nesăbuitul tânăr cu o scurtă detenţiune. Infracţiunea fu curând uitată, dar pedeapsa nu şi Meonius, împreună cu câţiva tovarăşi îndrăzneţi, îl asasină pe unchiul său, în toiul unei mari petreceri. Herodes, fiul lui Odenathus, dar nu şi al Zenobiei, un tânăr cu un temperament molatic şi efeminat[463] fu ucis odată cu tatăl său. Dar de pe urma faptei sale sângeroase Meonius nu avu altceva decât plăcerea răzbunării. Nu apucase bine că ia titlul de Augustus când fu sacrificat de Zenobia memoriei soţului ei

Cu ajutorul celor mai credincioşi prieteni ai lui Odenathus, Zenobia ocupă numaidecât tvonul vacant şi guvernă cu ajutorul sfetnicilor ei Palmyra, Siria şi Răsăritul, mai bine de cinci ani. La moartea lui Odenathus autoritatea pe care Senatul roman i-o acordase acestuia ca o „distincţie personală lua sfârşit, dar marţială să văduvă, dispreţuind atât Senatul cât şi pe Gallienus, îl sili pe unul din generalii romani trimis împotriva ei să se retragă pierzându-şi armata şi reputaţia[464], în loc de micile pasiuni care uluiesc adesea sub domnia unei femei, administraţia fermă a Zenobiei era călăuzită de cele mai înţelepte maxime politice. Dacă era util să ierte, putea să-şi înirmeze supărarea; dacă era necesar

---

463 Odenathus şi. Zenobia ii trim iţeau 'adesea în dar, d in . prada luată de la duşman pietre preţioase şi jucării, pe care le primea cu nespusă bucurie.

464c um că ar fi fost complice la moartea soţului ei.

să pedepsească, putea să-şi înăbuşe mila. Pentru stricta economie pe care o practica Zenobia era învinuită de zgâreenie; totuşi, atunci când împrejurările o cereau, ea ştia să se arate măreaţă şi generoasă. Statele învecinate ale Armeniei, Arabiei şi Persiei se temeau de duşmănia ei şi îi căutau alianţa. Teritoriilor stăpânite de Odenathus, care se întindeau de la Eufrat până la fruntariile Bitinei, văduva sa le adăugă moştenirea strămoşilor ei, regatul populat şi fertil al Egiptului.[465] Împăratul Claudius îi recunoscu meritele şi era mulţumit ca, în timp ce el continua războiul cu goţii, Zenobia să menţină demnitatea imperiului în răsărit. Totuşi purtarea Zenobiei nu era lipsită de oarecare echivoc şi e posibil ca ea să fi. Nutrit planul de a făuri o monarhie independentă şi ostilă Romei. Zenobia unea felul popular de a se purta al suveranilor romani cu fastul solemn a.1 curţilor asiatice şi cerea supuşilor ei aceiaşi adoraţie pe care o arătau urmaşilor lui Cirus. Dădu celor trei fii ai ei o educaţie latină[466] şi îi arăta adesea oştilor împodobiţi cu purpura imperială. Pentru ea, îşi rezervă diadema cu splendidul, dar îndoielnicul titlu de „regină a Răsăritului”.

Când Aurelian trecu în Asia, împotriva unui adversar de parte femeiască, fapt care el însuşi ar fi putut stârni dispreţul, prezenţa sa readuse la ascultare provincia Bithiniei, zguduită şi până atunci de războaiele şi intrigile Zenobiei.[467]

În & intând în fruntea legiunilor sale, el acceptă supunerea. Anyrei şi cu ajutorul unui cetăţean perfid, izbuti să intre în Tyana,

---

465 Vezi în Hist. August., p. 198 mărturia lui Aurelian asupra meritului ei, iar pentru cucerirea Egiptului, Zosimus I, p. 39, 40. (Aici trebuie să fie o greşeală: în timpul domniei sale, Claudius era întotdeauna reprezentat pe medaliile Alexandriei ca împărat şi stăpînitor al Egiptului. Dacă Zenobia avea vreo putere în Egipt aceasta putea fi numai la începutul domniei lui Aurelian. Explicaţia dată de Guizot este foarte probabilă, anume că Zenobia administrase Egiptul în numele lui Claudius şi încurajată de moartea lui, preluase personal domnia asupra acestei ţări — O.S.)

466 Timolaus, Herennianus şi Vabalathus. Se presupune că primii doi muriseră înainte de război, Ultimului, Aurelian i-a dat o mică provincie din Armenia pe care s-o stăpînească cu titlul de rege. Mai există unele medalii ale lui. Tillemont, tom. ÏÏÏ, p. 1190.

467E Zosimus, I (c. 40), p. 44.

după un asediu înverşunat. Pătimaş din fire, dar nu lipsit de generozitate, Aurelian îi dădu pe trădător pe mina soldaţilor mânioşi. Un respect superstiţios îl îndemnă să se poarte blând cu concetăţenii filosofului Apollonius[468] (din Tyana). Antiohia fu părăsită de locuitorii ei la vestea apropierii lui Aurelian, până când împăratul, prin edictele sale salutare, rechemă pe fugari şi acordă o amnistie generală tuturor acelora care, mai mult siliţi decât de bunăvoie, intraseră în slujba reginei din Palmyra. Neaşteptata blândeţe a unei asemenea purtări îi împacă pe sirieni şi până la porţile Emesei poporul sprijini teroarea dezlănţuită de armatele lui Aurelian.[469]

Zenobia nu şi-ar fi meritat faima dacă ar fi stat cu braţele încrucişate în timp ce împăratul Apusului ajungea la o sută de mile de capitala ei. Soarta Răsăritului se Hotărî. În două mari bătălii, atât de Semănătoare în toate privinţele, încât de abia le putem deosebi una de alta, afară de faptul că prima a avut loc lângă Antiohia[470] şi a doua lângă Emesa.[471] Regina Palmirei luă parte la amândouă, fapt ce însufleţi ostile; îndeplinirea ordinelor el fu dată în sarcina lui Zahdas, care îşi dovedise şi până acum talentele militare eu prilejul campaniei pentru cucerirea Egiptului. Numeroasa armată a Zenobiei era alcătuita în majoritate din arcaşi uşori şi o cavalerie grea, îmbrăcată de sus până în jos oţel. Cavaleria africană şi iliră a lui Aurelian fu incapabilă să reziste şarjei masive a duşmanilor.

Ea fugi în dezordine sau siimilă fuga şi îi provocă pe

---

468 Voţpiscus in Ilist. August., p. 217, ne dă o.scrisoare autentică si o descriere îndoielnică a lui Aurelian. Apollonius din Tyana s-a 'născut cam în acelaşi timp cu Isus Hristos. Viaţa lui osie relatată cu amănunte atît .de incredibile de discipolii săi, îneît nu ne putem
' lămuri dacă era un învăţat, un impostor sau un fanatic.

469 Zosimus, I, p. 46/

470 într-un loc numit Immae. Eu tropius, Sextus Rufus şi Ieronim menţionează numai această primă bătălie.

471 Vospiiscus, în Hist. August., p. '217 o menţionează numai pe a doua.

paâinxrieâii s-o urmărească într-o obositoare goană; îi hărţui în încăierări sporadic şi’s fir şi prin a înfrânge acest corp de cavalerie irezistibil) dar greoi» în acelaşi timp, infanteria lor uşoară, după ce îşi golise tolbele rămânând fără apărare în faţa unui atac din apropiere, trebui să înfrunte cu flancurile descoperite spada legiunilor. Aurelian îi alesese anume pe aceşti ostaşi veterani care staţionau de obicei la Dunărea de Sus şi a căror bărbăţie fusese încercată din greu în războiul cu alemanii.[472] După înfrângerea de la Emesa, Zenobia nu fu în stare să mai adune o a treia armată. Popoarele supuse imperiului ei, ce trăiau pe teritoriile întinse până la frontiera cu Egiptul, trecuseră sub stindardul cuceritorului, care îl trimise pe Probus, cel mai brav dintre generalii săi, să pună stăpânire pe provinciile egiptene. Palmira era ultima nădejde a văduvei lui Odenathus. Ea se retrase între zidurile Capitalei, făcu toate pregătirile pentru o rezistenţă dârză şi cu un curaj eroic, declară că ultima clipă a domniei va *şi* şi ultima clipă a vieţii ei.

Printre deserturile pustii ale Arabiei, câteva mici locuri cultivate apar ca nişte insule ce ies din oceanul de nisip, Până şi numele de Tadmor sau Palmira, prin înţelesul său în limba siriană, ca şi în limba latină, indica mulţimea palmierilor cari ofereau umbră şi verdeaţă acestei regiuni cu climă blinda. Aerul era curat, iar solul, udat de nişte izvoare de nepreţuit, putea să producă atât fructe cât şi grâne. Un loc ce oferea atâtea înlesniri rar întâlnite[473], aşezat la distanţă potrivită între Golful Persic şi Mediterană, fu curând frecventat de caravanele care aduceau popoarelor europene o bună parte din bogatele”. Mărfuri ale Indiei. Palmira

472 Zosimus, L p. 44—48. Relatarea celor două bătălii este la el limpede şi amănunţită.

473 Era situată la 537 mile de Seleucia şi 203 de coasta cea mai apropiată a Siriei, după socoteala lui PI ini ds, care în cîteva cuvinte (Hist. NaturV, 25) dă o descriere " excelentă a Palmirei. (Tadmor sau Palmira a făcut, probabil,, într-o perioadă foarte timpurie, legătura între comerţul Tyrului şi BabilormhiL A fost construit de Solomon ca antrepozit comercial. Vezi Regii, IX,. 18, si Cronicile, Viii, 14; Tadmor în sălbăticie; cf. Keîman, Palmyra (1908). — O.S.).

crescu pe nesimţite, ajungând un oraş bogat şi independent, care lega imperiul Roman şi regatul part prin beneficiile mutuale ale comerţului; ea fu lăsată să-şi păstreze o umilă neutralitate, până când, după victoriile lui Traian, mica republică căzu în stăpânirea Romei şi înflori, mai bine de o sută cincizeci de ani, cu rangul inferior, deşi onorabil, de colonie. În această perioadă paşnică, dacă putem da crezare câtorva inscripţii ce se Păstrează încă, palmierienii bogaţi an construit acele temple, palate şi portice de arhitectură greacă, a căror ruine, împrăştiate pe o întindere de câteva mile, au trezit, pe bună dreptate, interesul călătoriilor din vremurile noastre. Ridicarea lui Odenathus şi a Zenobiei părea să reînvie măreţia ţării lor şi pentru un răstimp Palmira, apăru ca o rivală a Romei. Rivalitatea îi fu însă fatală; pentru o clipă de glorie, Palmira plăti cu o lungă epocă de prosperitate.[474]

În marşul său prin deşertul nisipos dintre Emesa şi Palmira, împăratul Aurelian fu hărţuit fără încetare de arabi; el nu putea să-şi apere întotdeauna armata, şi mai ales bagajele, de acele pilcuri de bandiţi îndrăzneţi ce se deplasau rapid, care pândeau prilejul de a ataca pe neaşteptate legiunile şi scăpau de urmărirea lor lentă. Asediul Palmirei era un lucru mult mai greu şi mai important, iar împăratul, care cu neabătută vigoare conducea personal atacurile, fu rănit de o săgeată. „Poporul roman, spune Aurelian într-o scrisoare originală, vorbeşte cп dispreţ de războiul pe care 13 port împotriva unei femei. El nu cunoaşte nici caracterul, nici puterea Zenobiei. Este cu neputinţă să înşir toate pregătirile ei de război, sau să arăt mulţimea de pietre, săgeţi şi felurite alte arme din cele ce se aruncă asupra noastră. Fiecare porţiune din ziduri eété

474 Nişte călători englezi din Aleppo au descoperit ruinele Palmyrei pe la finele secolului trecut. Curiozitatea noastră a fost ele atunci splendid satisfăcută de Wood şi Danoskins. Pentru istoria Palmirei putem consulta frumoasa disertaţie a doctorului H alley Id Philosophical T r ans actions.

prevăzută cu două, trei «baâiste» şi focuri artificiale sunt azvârlite cu ajutorul maşinilor ei de război... Teama de pedeapsă a înarmat-o cu curajul disperării. Totuşi, mă încred încă în zeităţile protectoare ale Romei; ele mi-au arătat până acum bunăvoinţă în tot ce-am întreprins ai cu toate acestea, îndoindu-se de oblăduirea zeilor şi de rezultatul asediului, Aurelian crezu că e mai prudent să formuleze condiţiile unei capitulări avantajoase şi anume: îi asigura reginei o retragere splendidă şi cetăţenilor, vechile lor privilegii. Propunerile lui fură respinse cu încăpăţânare, iar refuzul era întovărăşit de insulte.

Zenobia se arăta dârză deoarece spera că în foarte scurt timp foametea va sili oştirea romană să ia calea întoarsă prin deşert; ea nutrea de asemehea speranţa îndreptăţită că regii Răsăritului, şi îndeosebi cel al Persiei, vor ridica armele în apărarea aliatului lor cel mai firesc. Dar norocul şi perseverenţa lui Aurelian învinseră orice obstacol. Moartea lui Sapor, care surveni cam în această perioadă[475], abătu atenţia sfetnicilor Persiei şi micile expediţii care încercară să vină în ajutorul Palmirei fură cu uşurinţă oprite, fie prin intervenţia armatei romane, fie datorită darurilor bogate ale împăratului. Din toate părţile Siriei, convoaiele plecau regulat ajungând nestingherite până în tabăra imperială, care crescu prin întoarcerea lui Probus cu ostile sale victorioase, după cucerirea Egiptului. În cel moment Zenobia se hotărî să fugă. Încălecând cel mai iute dintre dromaderii[476] ei, ea se şi afla pe malurile Eufratului, când fu ajunsă din urmă de cavaleria uşoară a lui Aurelian care o

---

475 Dintr-o cronologie foarte îndoielnică m~am străduit să scot data cea mai probabilă. =

476? Hist. August., p. 218. Zosimus I, p. 50. Deşi cămila, animal de povară, este greoaie, dromaderul, care face parte fie din aceeaşi specie, sau dintr-una înrudită, este folosit de locuitorii Asiei şi Africii a tunci cînd au nevoie să „se deplaseze cu o mare iuţeală. Arabii afirmă că dromaderul poate străbate într-o zi ţot atîta cale cît cel mai bun

calin opt sau zece zile. Vezi Buff on, Hist. Naturelle., tom. XI, p. 222 şi Călătoriile lui Shaw, p. 167;

prinse, şi o aduse înapoi captivă la picioarele împăratului. Capitala ei se predă curând după aceasta şi fu tratată cu o neaşteptată blândeţe. Armele, caii, cămilele şi un imens tezaur, ce consta în aur, argint, mătase şi pietre preţioase, fură predate cuceritorului ei; lăsând în oraşul învins numai o garnizoană de şase sute de arcaşi, Aurelian se întoarse la Emesa şi pentru un timp se îndeletnici cu împărţirea recompenselor şi pedepselor, la sfârşitul unui război de neuitat, care readusese sub stăpânirea romană acele provincii ce se dovediseră neloiale, după ce Valerianus ajunsese în captivitate.

Când regina siriană fu adusă în faţa lui Aurelian, el o întrebă, aspru, cum îndrăznise să se ridice cu armele împotriva împăratului Romei. Prudent, răspunsul Zenobiei vădi respect dar şi hotărâre: „Pentru că refuzam să recunosc drept împăraţi romani pe un Aureolus sau Gallienus. Numai pe tine te recunosc ca învingătorul şi suveranul meu” 1. „Dar cum tăria morală la femei este de obicei falsă, ea este arareori însoţită de dârzenie şi consecvenţă. Curajul Zenobiei o părăsi în ceasul încercărilor. Începu să tremure la strigătele furioase ale soldaţilor, care cereau cu voce tare să fie executată pe loc, uită generozitatea dovedită de Cleopatra în momentele ei de disperare, deşi şi-o propusese ca model şi îşi răscumpără în mod infam viaţa, sacrificându-şi faima şi pe prietenii ei. Îi acuză că prin sfaturile lor, care profitau de slăbiciunea sexului ei, o îndemnaseră să se împotrivească romanilor cu atâta îndârjire. Căută să îndrepte asupra lor răzbunarea crudului Aurelian. Faima lui Longinus, una dintre numeroasele şi probabil nevinovatele victime, pe care cuprinsă de groază ea le predă învingătorului, va dăinui mai mult decât renumele reginei ce La trădat şi a tiranului care l-a condamnat. Geniul şi învăţătura lui nu au fost în stare să impresioneze un soldat incult şi crâncen la mânie; ele i-au ajutat

însă lui Longinus să atingă o mare înălţime sufletească. Fără un murmur, el îl urmă liniştit pe călău, llngindu-şi nenorocita stăpână şi. Imbarbătându-şi prietenii loviţi de nenorocire[477].

Întorcându-se din expediţia de cucerire a Răsăritului, Aurelian trecuse de-acum strâmtorile ce despart Europa de Asia, când fu cuprins de furie la vestea că palmirienii masacraseră guvernatorul şi garnizoana pe care el o lăsase printre ei şi ridicaseră din nou steagul revoltei. Fără a sta o clipă în cumpănă, porni iarăşi spre Siria. Antiohia tremură la sosirea sa grabnică şi neajutorată Palmira simţi toată greutatea mâniei sale. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui Aurelian, în care acesta confirmăz faptul că bătrâni, copii, femei şi ţărani au fost cuprinşi în acea expediţie groaznică –, ce-ar fi trebuit să se limiteze numai la răzvrătiţii cu armele în mină; deşi grija sa de căpetenie pare să fi fost îndreptată spre reconstruirea unui templu al soarelui, el arătă totuşi oarecare milă faţă de locuitorii Palmirei rămaşi în viaţă, acordându-le permisiunea de a reclădi şi a locui oraşul. Dar e mai lesne să distrugi decât să clădeşti. Reşedinţa negoţului, a artelor şi a Zenobiei decăzu treptat, ajungând mai întâi un oraş obscur, apoi o mică fortăreaţă şi în cele din urmă un sçvi mizerabil. Cetăţenii de astăzi ai Palmirei, vreo treizeci, patruzeci de familii, şi-au ridicat bordeiele de lut în curtea spaţioasă a unui templu magnific.

O nouă şi ultimă trudă îl mai aştepta pe neobositul Aurelian şi anume: suprimarea unui rebel periculos. Deşi obscur, care, în timpul revoltei din Palmira, se ivise pe malurile Nilului. Firmus, prietenul şi aliatul lui Odenathus şi al Zenobiei, după cum îşi spunea cu mândrie, nu era nimic altceva decât. Un negustor bogat din Egipt. Datorită negoţului pe care îl făcea cu India el îşi crease legături foarte strânse cu săracenii şi 1) femeii, care, aşezaţi pe

477 Hist. August., p. 219.

ambele coaste ale Mării Roşii, ajungeau uşor în Egiptul de Sus. Firmus îi înfââcară pe egipteni cu speranţa libertăţii şi în fruntea mulţimii lor dezlănţuite intră în Alexandria, unde preluă purpura imperială, bătu monedă, publică edicte şi ridică o armată, pe care, după cum se lăuda cu trufie, putea s-o menţină numai din beneficiile negoţului său de hârtie.[478] O astfel de oaste putea cu greu să se apere împotriva lui Aurelian şi este aproape inutil să mai spunem că Firmus a fost învins, prins, torturat şi executat? Aurelian felicita acum Senatul, poporul şi pe sine însuşi fiindcă în mai puţin de trei ani restaurase pacea universală şi ordinea în lumea romană.

Aurelian intră triumfător în Roma dar curând are de înăbuşit chiar aci o revoltă caro a fost atribuită nemulţumirii lucrătorilor de ia în one tărie.

Oricare va fi fost cauza sau scopul rebeliunii, atribuită cu atât de puţină probabilitate lucrătorilor de la monetarle, Aurelian se folosi cu toată asprimea de victoria sa.[479] Era sever din fire. Fostul ţăran şi soldat nu se lăsa înduioşat, ei putea suporta cu seninătate priveliştea torturilor şi a morţii. Obişnuit din fragedă tinereţe cu mânuirea armelor, punea prea puţin preţ pe viaţa unui cetăţean şi pedepsea prin execuţii militare cele mai mici încălcări; în administrai ia civilă şi în aplicarea legilor, el aduse disciplina rigidă a taberei ostăşeşti. Dragostea sa de dreptate devenea adesea o pasiune oarbă şi violentă şi ori de câte or i bănuia că securitatea sa personală sau cea publică era periclitată, nu mai ţinea seama de dovezi şi de faptul că pedeapsa trebuie să fie proporţională cu vina. Rebeliunea nemotivată cu care romanii îi răsplătiră serviciile scoase din sărite această fire trufaşă. Cele mai nobile familii din

478s Autorul vrea să spună papirus (n.t,).

4798 Vopiscus în -Hist. Augustp. 222. Cei doi Victori, Eutropius, şi Zosimus menţionează numai trei senatori şi le situează moartea înaintea războiului din răsărit.

Capitală fură învinuite sau suspectate de a îi participat la acea conspiraţie obscură. O răzbunare pripită grăbi, sângeroasa represiune şi fu fatală chiar şi unuia dintre nepoţii împăratului. Călăii (dacă putem folosi expresia unui poet contemporan) erau istoviţi, temniţele erau ticsite; nenorocit, Senatul, deplângea moartea sau lipsa celor mai iluştri dintre membrii săi.[480] Trufia lui Aurelian nu era mai puţin jignitoaré pentru Senat decât cruzimea sa. Ignorând, sau nevrând cu tot dinadinsul să ţină seama de vreo piedică ridicată în calea sa de p uterea civilă, el refuza să deţină puterea în baza unui alt drept decât acela al armelor şi guverna cu dreptul cuceritorului un imperiu pe care îl salvase şi-l supusese.[481]

Unul dintre cei mai perspicaci împăraţi romani face observaţia că talentele predecesorului său Aurelian se potriveau mai bine unui comandant de armată decât unui condu că, for ce guverna un imperiu.[482] Conştient că rolul de comandant era cel în care însuşirile lui fireşti şi experienţa îi dădeau posibilitatea să se remarce, el porni din nou în campanie numai la câteva luni după triumful prilejuit de întoarcerea-i victorioasă la Roma. Era util să îndrepte energia legiunilor care le făcea să nu-şi găsească astâmpărul, îndreptând-o spre un război dus, pe teritoriul străin; şi-apoi monarhul persan, oare se bucura nespus de ruşinea lui Valerianus „continua să sfideze nepedepsit maiestatea batjocorită a Romei. În fruntea unei armate mai puţin formidabilă prin număr decât prin disciplină şi bravură, împăratul înaintă până la strâmtorile care. Despart Europa de Asia. Aurelian făcu acolo

---

480 Nici o ceremonie funebm a senatului aflat în lanţuri Nu vâ ostoi zelul călăilor> nici. închisorile pline;

Puţini senatori va mai număra nefericitul senat (Galpurn., Eclog., I, 60).

481 După Victor cei Tînăr (Epitome, c. 35) el purta uneori diadema. Beux şi Dominus apar pe medaliile sale.

482. · :3 Este observaţia Iui Diocletian. Vezi, Vopiscus in Ifist. August.t p. 224.

experienţa că puterea cea mai absolută este o slabă armă de apărare împotriva disperării. El ameninţase pe unul dintre secretarii săi care era acuzat de nişte mal vers aţii şi se ştia că arareori ameninţa în van. Ultima speranţă a criminalului era să implice câţiva dintre principalii ofiţeri ai armatei în pericolul ce-l ameninţa, sau cel puţin să-i facă şi pe ei să împărtăşească temerile sale. Gontrafăcând în mod dibaci semnătura stăpânului său, el le arătă o lungă şi sângeroasă listă pe care erau trecute propriile lor nume în calitate de osândiţi la moarte. Fără a suspecta sau a controla falsul, ei hotărâră să-şi salveze viaţa prin uciderea împăratului. În timpul marşului dintre Bizanţ şi ÎIeraclea, Aurelian fu brusc atacat de către conspiratori, al căror rang le dădea dreptul de-a face parte din grupul ce înconjura persoana împăratului; după o scurtă apărare, căzu ucis de mâna lui Mucapor. Un general căruia îi arătase afecţiune şi în care avusese întotdeauna încredere. Muri regretat de armată, detestat de Senat, dar recunoscut de toţi ca un împărat războinic şi norocos, reformator util, deşi cam aspru, al unui stat degenerat1…

ATITUDINEA SENATULUI ŞI ARMATEI DUPĂ MOARTEA LUI AURELIAN. DOMN IA LUI TACITUS. PROPUS. CARUS ŞI FIII SĂI

V – împăraţii romani se aflau într-o situaţie atât de nefericită incit, oricare ar fi fost purtarea lor, soarta le era întotdeauna aceeaşi. Plăceri sau virtute, severitate sau blindeţe pe orice drum ar fi apucat în viaţă, acesta ducea tot la un mormânt timpuriu şi aproape că xiu există domnie care să nu se încheiecu aceeaşi dezgustătoare scenă de trădare şi asasinat. Totuşi, moartea lui Aurelian se remarcă prin consecinţele ei extraordinare. Legiunile îl

admirară, îl plânseră şi îl răzbunară pe conducătorul lor victorios. Intrigile perfidului său secretar fură, descoperite şi-şi primiră pedeapsa. Cu o pocăinţă sinceră sau bine jucată, conspiratorii, induşi în eroare. Urmară funeraliile suveranului lor ucis şi se supuseră rezoluţiei unanime a armatei, care fu adusă la cunoştinţă senatului prin următoarea epistolă: „Armatele viteze şi glorioase către Senatul şi poporul Romei. Crima unui om şi eroarea multora ne-au lipsit de defunctul împărat Aurelian. Aşezaţi-l, venerabili; stăpâni şi părinţi, printre zei, şi numiţi, un succesor pe care judecata voastră să-l declare demn de purpura impem la 1 „Nici unul dintre acei a căror vină sau nenoroc a contribuit la această pierdere a noastră nu va domni vreodată peste noi[483]/[484] Senatorii romani a ilară fără a Îi surprinşi, că din nou un împărat fusese asasinat în tabăra sa. Ei se bucurară în taină de căderea lui Aurelian, dar modesta şi supusa adresă a legiunilor, comunicată în plină adunare de către consul, tirezi cea mai. Plăcuta mirare. Toate onorurile, pe care teama şi poate stima le puteau inspira, fură acordate cu generozitate memoriei suveranului decedat. O mărturie de adâncă recunoştinţă fu trimisă credincioaselor armate ale republicii, care dovedeau că înţeleg aşa cum se cuvine prerogativa legală a Senatului în alegerea unui împărat. Totuşi, în ciuda acestui măgulitor apei, cei mai prudenţi dintre senatori refuzară să-şi pună în primejdie securitatea şi demnitatea persoanei lor, expunândia. Se capriciilor unei mulţimi înarmate. Puterea legiunilor reprezenta într-adevăr o garanţie a sincerităţii lor, deoarece; cei ce pot să ordone, arareori sunt nevoiţi să-şi ascundă sentimentele, dar era oare firesc să crezi că o remuşcare

---

483 Vopiscus, Hist. August.,, p. 222. (Aurel.,, c. "41). Aurelius Victor menţionează o deputăţie formală a oştirii către senat.

484d ar cum aceasta esle în contradicţie cu afirmaţiile.altor autori cunoscuţi care susţin că durata inleregnufui, perioada dintre moartea

pripită va îndrepta năravuri adânc înrădăcinate timp de optzeci de ani? Dacă aveau să izbucnească iarăşi acele rebeliuni obişnuite în rândul soldaţilor, s-ar putea ca insolenţa acestora sa; să dezonoreze maiestatea senatului şi să se dovedească fatală pentru alesul acestui for. Motive de acest fel dictară un decret prin care alegerea unui nou împărat era lăsată pe seama sufrayr giunii ordinului militar.

Disputa care urmă este unul dintre cele mai bine atestate, dar şi dintre cele mai improbabile evenimente din istoria omevnirii[485]. Oştiii ea, prefăcându-se sătulă de a exercita puterea, rugă din nou Senatul să-l investească pe unul din membrii săi cu purpura imperială. Senatul persista în refuzul său, armat a în cererea sa. Oferta reciprocă fu prezentată şi respinsă cel puţin de trei ori şi în timp ce stăruind în modestia ei, fiecare parte era hotărâtă să primească unstăpân din mâinile celeilalte, trecură pe nesimţite opt luni: o surpr inzătoare perioadă de anarhie iară tulburări, în timpul căreia lumea romană rămase fără un suveran legitim, iar pe cuprinsul ei nu se ridică niciun uzurpator şi nu se iscă nicio rebeliune. Generalii şi magistraţii numiţi de Aurelianus continuau să-şi exercite funcţiile lor obişnuite şi s-a remarcat faptul că un proconsul din Asia a fost singura persoană importantă schimbată din postul său, în timpul întregii durate a interregnului.

Un fapt oarecum similar, dar mult mai puţin autentic, se spune că s-a petrecut după moartea lui Romulus, care în privinţa vieţii şi a caracterului avea anumite afinităţi cu Aureli an. Tronul rămase vacant timp de douăsprezece luni, până la alegerea unui filosof sabin şi pacea publică fu asigurată în acelaşi chip, prin uniunea, diferitelor ordine ale statului. Dar în timpul lui Numa şi Romulus, armata poporului se afla sub controlul autorităţii

---

485 Vopiscus, principalul autor pe care l-am folosit; a scris la

patricienilor şi echilibrul libertăţilor era uşor de păstrat într-o comunitate mică şi virtuoasă.[486] În cadrul actualului declin al statului roman, foarte diferit de situaţia din copilăria sa; se regăseau toate acele împrejurări care făceau imposibil să se spere că interregnul se va dovedi o perioadă de supunere şi armonie: o capitală imensă şi tumultoasă, întinderea uriaşă a imperiului, servilismul generat de despotism, o armată de patru sute de mii de mercenari şi experienţa unor frecvente răscoale. Totuşi, şi în ciuda acestor tentaţii, disciplina şi amintirea lui Aurelianus mai puteau să ţină în frâu ostile gata oricând de rebeli une, precum şi ambiţia fatală a conducătorilor lor. Floarea legiunilor continuă să şi & ţioneze pe malurile Bosforului şi, stindardul imperial inspira respect taberelor mai puţin puternice de la Roma şi din provincii. Un entuziasm generos, deşi trecător, părea să însufleţească armata şi putem spera că în rândurile ei se aflau câţiva adevăraţi patrioţi, care să dorească reînvierea prieteniei dintre armată şi senat, singura soluţie capabilă să redea republicii vechea ei strălucire şi vigoare.

La ca păiul unui interval de opt luni (sau după alţi autori, şase)” senatul se hotărăşte în fine să-l aleagă pe virtuosul, nobilul, dar vârstnicul senator Tacitus; el încearcă sa, restabilească vechea autoritate a Senatului în locul dictaturii militare şi ordinea la hotarele imperiului, dar moare după şase luni de domnie. Armata îl desemnează pe Probus şi Senatul ratifică această alegere. Noul împărat este un soldat capabil; printr-o serie de campanii contra rebelilor din provinciile romane şi a barbarilor de la fruntarii el restabiieşte ordinea în cuprinsul imperiului. Dar, dornic să asigure disciplina în armată, Probus pune soldaţii la munci de folos obştesc

---

486 Liv., i. 17; Diouys. Ilalicarn. Ii, (c. 57), p. 115; Piu tarii în Numa, p. 60. Primul dintre aceşti autori relatează faptele ca un orator, al doilea ca un jurist, al treilea ea un moralist şi probabil că fiecare dintre· -ei a adăugat şi puţină fantezie.

şi este ucis de ei.

După ce legiunile îşi exprimaseră durerea şi căinţa pentru moartea lui. Probus, de comun acord, ele îl declarară pe Carus, prefectul pretoriului, omul cel mai nimerit pentru a ocupa tronul imperial. Toate amănuntele legate de viaţa acestui împărat apar confuze şi dubioase. EI îşi făcea o glorie din titlul de cetăţean roman şi îi plăcea să compare puritatea sângelui său, cu originea străină şi chiar barbară a împăraţilor precedenţi; totuşi, cei mai curioşi dintre contemporanii săi, departe de a recimosşte ca pretenţiile sale sunt îndreptăţite, au dedus în difeHie feluri că el sau părinţii săi erau originari din Illyria, Gallia său. Din Africa.[487] Deşi soldat, primise o bună educaţie, iar ca senator era investit cu cea mai înaltă demnitate a armatei; într-o vreme când profesiunea civilă şi cea militară începeau să fie definitiv separate una de alta, ele erau unite în persoana lui Carus. În ciuda justiţiei severe pe care o aplică asasinilor lui Probus, deşi în realitate le datora stimă şi favoare, el nu a putut scăpa de bănuiala că a fost complice la o faptă ce-i folosise mai mult debit oricui altui. El se bucura, cel puţin înainte de înălţarea sa la tron, de reputaţia unui om virtuos şi talentat; dar aust ei din fire, ajunse pe nesimţite întunecat şi crud, iar cronicarii domniei sale aproape că ezita dacă nu trebui cumva să-l treacă printre tiranii romanii Când Carus prelua purpura imperială, ei avea vârsta de aproape şaizeci de ani, iar cei doi fii ai săi, Carinus şi Nu merianus, atinseseră de acum o vârstă matură.[488]

Autoritatea Senatului se stinse odată cu Probus, iar soldaţii

---

487 Totuşi, aceste contradicţii pot fi împăcate. Else născuse;.la Narbona, în Iîlyricum, localitate confundată de Eu tropi us ou oraşul; mult mai cunoscut din Gallia, ce poartă acelaşi nume. S-ar putea ca ia tăi său să fi fast african, iar mama sa o nobilă · romană. Cams insă fusese educat în Capitală. Vezi S.caliger, - Animadversion. ad; Euseb. C hr ότι., p. 241.

4888 Joannes Malalos, vol. 1, p. 401. Dar -autoritatea - acestui'grec ■ ignorant e foarte slabă. El explică în mod ridicol numelè; crasul ni Charrae şi al provinciei Caria derivind-o din Carus, deşi. provincia e citată de Homer.

nu-şi arătară re nu scările, purtându-se la fel de îndatoritori şi respectuoşi cu puterea civilă cum se dovediseră după nefericita moarte a lui Aurelian. Alegerea lui Ga rus fu hotărâtă fără a aştepta încuviinţarea Senatului şi noul împărat se mulţumi să anunţe printr-o scrisoare rece şi oficială că se urcase pe tronul vacant.[489] O comportare atât de diferi a de cea a predecesorului său nu părea să prevestească nime bun pentru noua domnie; lipsiţi de plitere şi libertate* mmanii îşi exercitară singurul drept care le mai rămăsese, aceia de a cârti.[490] Totuşi, glasul linguşirii nu rămââea mut şi nici elogiile nu lipseau; citim, păi) a şi astăzi cu plăcere şi dispreţ –, o eglogă compusă cu ocazia suirii pe tron a lui Carus. Fugind de căldura amiezii, doi păstori se retrag în peştera lui Faunas. Pe un trunchi de fag căzut la pământ, ei descoperă nişte litere săpate recent. Zeul câmpenese descrisese, în versuri profetice, fericirea promisa imperiului, sub domnia unui împărat atât de măreţ. Faunus salută apariţia acelui erou, care primind pe umerii săi greaua sarcină a conducerii lumii romane, va pune capăt războiului şi luptelor interne şi va reînvia nevinovăţia şi siguranţa epocii de aur.[491]

Este mai mult decât probabil că aceste nimicuri elegante n-au ajuns niciodată la urechile unui general încercat care, cu consimţămintul legiunilor, se pregătea să îndeplinească mult intimatul plan al unui război cu perşii. Înainte de plecarea sa în această expediţie îndepărtată, Carus conferi celer doi fii ai săi, Garinus/şi Numerianus, titlul de „Caesar[492]; îl investi pe primul cu puteri aproape egale cu cele imperiale şi-l îndemnă să înăbuşe mai

---

489 1 Hist. August., p. 249. Cams felicită -senatul că unul din ordinul senatorilor a fost ales împărat,

490 Hist. August., p. 242.

491 Vezi prima eglogă a lui Calpurnius, Fontenelle o prefera lui Poli io a lui Vergiliu. Vezi tom. ÏÏI, p. 148.

492 Hist, August., p. 250; Eutropius IX, 18 (12), Pagi, Annal.

întâi nişte tulburări care izbucniseră în Gallia şi apoi să-şi stabilească reşedinţa la Roma şi şa preia guvernarea provinciilor apusene.4 Iar prin înfrângerea memorabilă a sarmaţilor, el asigură liniştea în ÎIlyric. Şaisprezece mii de barbari rămăseseră pe cimpui de luptă în timp ce numărul captivilor se ridica la douăzeci de mii. Însufleţit de faima şi perspectiva unei victorii, hătrârml împărat îşi urmă marşul în toiul iernii prin ţările Traeiei şi Asiei Miei şi ajunse în eeâe din urmă, împreună cu fiul său mai mic, Numerianus la graniţele monarhiei persane. De aici, din tabăra aşezată pe piscul unui munte înalt, el le arătă oştilor sale belşugul şi luxul inamicului pe care erau pe punctul de a-l cotropi.

Succesorul lui A rt axer xe, Varanes sau Ba hr am, deşi îi învinsese pe sagetani, una dintre seminţiile cele mai războinice ale Asiei de Sus[493] se simţi neliniştit la vestea că romanii se apropiau de ţara sa şi se strădui să le întârzie înaintarea prin negocieri se pace. Ambasadorii săi pătrunseră în tabără pe la apusul soarelui, când ostile romane îşi astâmpărau foamea cu o masă frugală. Perşii îşi exprimară dorinţa de a fi duşi în faţa împăratului. În cele din urmă fură duşi în faţa unui soldat care şedea pe iarbă. Cina lui era alcătuită dintr-o bucată de slănină râncedă şi nişte mazăre uscată. O haină de lină groasa, de culoare purpurie, era singurul lucru care îi. Arăta rangul. Cuvintele lui vădeau acelaşi dispreţ pentru eleganţa de curte. Scoţându-şi de pe cap căciula pe care o purta ca să-şi Ascundă chelia, Carus îi asigură pe ambasadori că, dacă stăpânul lor nu recunoştea superioritatea Romei, în curând în Persia vor creşte tot atâţia pomi, câte fire de păr are pe chelia sa.[494] Oricâte elemente de fantezie artistică sunt amestecate în

493 Agat hi as ÏY, p. 135. Găsim una din zicalele saîeîn Bibliothè
que Orientale a lui d’Herbelot. „Definiţia omeniei include toate celelalte virtuţi." (Gibbon greşeşte aici, căci Varanes sau Bahrain nu a fost succesorul, lui Artaxerxes. între ei au fost trei monarhi : Sapor — Shah- pou i- - Mormaisdas — Hormooz — Varanes sau B ah ram întîi — O.S.).

494 Synesius relatează această poveste punînd-o pe seama lui Ca rin us; este mult mai

această scenă, ea ne îngăduie să cunoaştem firea lui Cams şi severa simplitate, pe care marţialii împăraţi ce i-au urmat lui Gallienus, o introduseseră din nou în taberele romane. Trimişii Marelui Rege începură să tremure şi se retraseră.

Ameninţările lui Garnis nu rămaseră vorbe goale. El devastă Mesopotamia, zdrobi orice rezistenţă, puse stăpânire pe marile oraşe Seleucia şi Ctesiphon (care s-ar părea că s-a predat fără rezistenţă) şi îşi conduse armatele victo/ioase până dincolo de Tigru.[495] Împăratul roman profitase de un moment favorabil pentru o invazie. Atenţia conducătorilor persani era îndreptată spre discordiile interne, iar cea mai mare parte a armatei se afla la frontierele Indiei. Roma şi tot Răsăritul primiră cu entuziasm vestea acestor importante succese. Linguşirea şi speranţa zugrăveau în culorile cele mai vii căderea Persiei, cucerirea Arabiei, supunerea Egiptului şi acea lungă perioadă când imperiul nu va mai cunoaşte invaziile nea mur i or scite.[496] Dar domnia lui Carus era menită să dovedească nimicn e a prezicerilor. De abia fuseseră făcute, când fură contrazise de moartea sa, un eveniment petrecut în împrejurări atât de îndoielnice, incit merită să fie relatate într-o scrisoare a propriului său secretar către prefectul Romei. „Carus, scrie el, prea scumpul nostru împărat, era reţinut în pat de o boală, când o furtună grozavă se abătu asupra taberei. O beznă atât de mare acoperişe cerul, încât nu ne mai puteam deosebi unul pe altul; fulgerele ce se ţineau lanţ, ne împiedicau să ne dăm seama de ce se petrecea în jur şi pretutindeni domnea zăpăceala. După un trăsnet foarte puternic, am auzit deodată

---

normal, s-o credem despre Carus. (la fel Ca Fetavius şi Tillemont) decît despre G arin us.

495 Vopiscus în Hist. August.. p. 250; Eutropius IX, 18; cei doi Victori.

496 (Cred că dialogul Philopatris se referă la victoria lui Carus asupra perşilor, care a constituit atîta vreme un obiect de discuţii între învăţaţi. Dar pentru a explica şi justifica părerea mea ar fi necesară o întreagă disertaţie:' (Niebuhr în vol. XI din Byzantine Historians a situat Philopatris în secolul al zecelea şi sub domnia lui Nicephorus Phocas. Millman crede că această întîmplare a avut loc în cursul devastării insulei de către piraţii goţi în timpul domniei lui Claudius — O.S.).

strigătul că împăratul a murit; şi se află curând că şambelanul său, cuprins de mânie şi durere dăduse foc pavilionului regal, împrejurare care a dat naştere zvonului că împăratul fusese ucis de fulger. Dar atât cât am putut noi cerceta, moartea sa a fost urmarea firească a bolii de care suferea” 1

Urmează la tron Numerianus, care moare în timp ce se întoarce din Persia, apoi Carinus; acesta duce o viaţă destrăbălată la Roma, dar pentru a-şi menţine popularitatea oferă romanilor spectacole strălucitoare.

Câteva detalii, pe care istoria a binevoit să le păstreze în legătură cu spectacolele oferite de predecesorii lui Carinus, ilustrează cum nu se poate mai viu distracţiile puse la dispoziţia mulţimii de către Carinus însuşi. Dacă ne mărginim numai la vânăboarea de fiare sălbatice, oricât am critica zădărnicia scopului şi cruzimea cu care se desfăşura ea, trebuie să mărturisim, că nici înainte şi nici după romani, nu s-a cheltuit atâta dibăcie şi atâţia bani pentru spectacolele destinate poporului.[497]

Din porunca lui Probus, un mare număr de pomi măreţi, smulşi din rădăcină, au fost transplantaţi în mijlocul circului. Vasta şi umbroasa pădure fu îndată înţesată de o mie de struţi, o mie de cerbi, o mie de căprioare şi o mie de mistreţi; iar tocată această varietate de vânat fu lăsată pradă navalei dezmăţate a mulţimii. Tragedia zilei următoare consta în masacrul a o sută de lei şi tot atâtea leoaice, două sute de leopar zi şi trei sute de urşi,[498] Colecţia pregătită de cel mai tânăr dintre Gordieni pentru triumful său şi pe care succesorul lui o prezentă cu ocazia jocurilor seculare, se remarca mai puţin prin numărul, decât prin raritatea animalelor. Douăzeci de zebre îşi arătară trupul elegant şi

497 Vezi Calpurnius, Eclog. VII, 43. Putem observa că spectacolele dale >jn Probus erau încă recente şi că poetul este secundat de istoric.

498 Vopiscus in Hist. August., p. 24Ό.

frumuseţea lor pestriţă, poporului roman.[499] Zece elani şi nu mai puţini cânieloparzi, cea mai înaltă şi mai inofensivă creatură care rătăceşte pe câmpiile Sarmaliei şi ale Etiopiei, alcătuiau un puternic contrast cu treizeci de hiene africane şi zece tigri indieni, cele mai feroce fiare ale zonei toride. Rinocerii, hipopotamul Nilului[500] şi un grup maiestuos de treizeci şi doi de elefanţi[501] dădeau prilejul să fie admirată inofensiva putere cu care natura a înzestrat cele mai mari patrupede. În timp ce poporul de jos se holba cu mirare la splendidul spectacol, naturalistul putea într-adevăr observa formele şi particularităţile atâtor specii diferite, transportate din toate părţile lumii vechi până în amfiteatrul Romei. Dar acest folos pe care ştiinţa l-ar putea trage întâmplător de pe urma nebuniei, este desigur insuficient pentru a justifica o atare risipă capricioasa a bogăţiei publice. Există totuşi, un singur caz, în timpul primului război punic, când senatul a folosit cu înţelepciune, această distracţie a mulţimii, – în interesul statului. Un număr considerabil de elefanţi, capturaţi cu ocazia înfrângerii armatei cartagineze, au fost minaţi prin arena circului de câţiva sclavi, înarmaţi cu suliţe boante.[502] Spectacolul servi să inspire soldatului, roman un dispreţ îndreptăţit faţă «de aceste animale greoaie şi de aci înainte el nu se Mai temu să le întunească în lupte.

Atât vânătoarea cât şi prezentarea fiarelor sălbatice, erau regizate cu grandoarea potrivită unui popor care se considera

---

499 Sînt numite Onagri, dar numărul este prea mic pentru simplii măgari sălbatici. Cu pèr (De elephant is exercitat., II, 7)' a dovedit pe baza informaţiilor lui Oppian, Dio, şi ale unui grec anonim că au fost văzute zebre la Roma-. Ele erau aduse de pe vreo insulă a oceanului, poate Madagascar.(Nu există zebre în Madagascar şi n-au existat niciodată pe insulele din ocean — n.t.)

500 Carinus a adus un hipopotam (vezi Calpurn. Eelog., VII, 66), La aceste din urmă spectacole nu-mi amintesc de crocodili; August· a prezentat odată treizeci şi şase. Dio Cassius,„1, IV. p. 78.

501 Capitolul, in Hist. August., p. 164. 165 (Gordian, II î, c. 33).

502N u cunoaştem animalele, pe care el le nume|t>0 archeleontes. : Unii. citesc argoleontes, alţii agrioleonies; ambele corecturi sînt foarte fanteziste;' (Nici unul dintre aceste animale nu este chiar atît de inofensiv cum afirmă Gibbon — n.l.)

stăpânul lumii, iar la rândul lui edificiul destinat acestui spectacol nu exprima mai puţin măreţia romană, Posteritatea admiră, şi va admira multă vreme, rămăşiţele amfiteatrului l-ai Titus, care merita atât de bine epitetul de Colosal.[503] Clădirea în formă eliptică număra cinci sute şaizeci şi patru de picioare lungime şi patru sute şaizeci şi patru lăţime; aşezată pe patruzeci de arcuri ea întrunea patru stiluri diferite de arhitectură şi atingea înălţimea de o sută patruzeci de picioare.[504] Exteriorul edificiului „era îndrustat cu marmură şi decorat cu statui. Pantele vastului spaţiu concav, ce alcătuiau interiorul clădirii, erau înconjurate de şaizeci sau optzeci de rând un de locuri, sculptate în marmură, acoperite cu perne şi în stare să primească uşor peste patruzeci de mii de spectatori.[505] Şaizeci şi patru de porţi lăsau să pătrundă imensa mulţime, iar intrările, trecerile şi scările erau potrivite cu atâta dibăcie, incit orice persoană, fie ea din ordinul senatorial, ecvestru sau plebeu, ajungea la locul destinat fără încurcătură sau dezordine.[506] Nimic din tot ceea ce într-un fel sau altul îi putea face pe spectatori să se simtă bine şi să guste mai din plin plăcerea spectacolului nu era lăsat de-o parte. O prelată amplă, trasă la nevoie peste – capetele spectatorilor, apăra publicul de soare şi de ploaie. Apa ce ţâşnea din fântâni răcorea fără încetare aerul impregnat din plin cu mirosul odihnitor al aromatelor. În centrul edificiului, arena” sau, scena era acoperită cu nisipul cel mai fin şi lua succesiv formele cele mai diferite. Odată părea să se ridice din pământ, precum

503V ezi Mafiei, V eronaţi Ilustrata, p. IV, I, c. 2.

504 Mafiei, II, c. 2. înălţimea lui a fost foarte mult exagerată de către cei vechi. Ea ajungea aproape pînă la cer, după Galpurnius (Eclog. VII, 23) şi depăşea limitele vederii omeneşti, după Ammianus Marcel linus (XV, 10). Totuşi, cît e de neînsemnat acest edificiu faţă de marea piramidă din Egipt care se ridică la 500 de picioare In înălţime. (înălţimea Coliseului era de 157 de picioare. Vezi.Smith,, Diet, of Antiq., p. 86 — O.S.)

505. ·® în diferitele manuscrise ale lui Victor, citirii 77.000 sau 87.000 de spectatori, dar Mafiei (11, c. 12) nu găseşte loc. pe băncile descoperite pentru mai mult de 34.000. Restul erau aşezaţi în galeriile acoperite de sus.

506 Vezi Mafiei, li, e. 5 — 12, el tratează acest subiect foarte dificil cu toată claritatea posibilă, atît ca arhitect cit şi ca arheolog.

grădina Hesperidelor, pentru ca apoi să întruchipeze stâncile; şi peşterile Traciei. Conductele subterane aduceau cantităţi nelimitate de apă şi o suprafaţă ce cu puţin înainte apărea*, ea un şes neted putea fi transformată pe neaşteptate într-un lac. Întins, străbătut de corăbii înarmate, în care mişunau monştri adâncurilor.[507] Împăraţii romani îşi arătau bogăţia şi generozitatea în decorarea acestor scene şi din diferită: texte aflăm. Că, în anumite împrejurări, întregul mobilier al amfiteatrului era din argint, aur sau chihlimbar,[508] Descriind, jocurile lui Carinus, poetul ne înfăţişează un păstor pe care măreţia acestor spectacole renumite l-a atras în Capitală. Ei afirmă că plasele destinate să apere de fiarele sălbatice erau din sârmă de aur, că porticele erau aurite şi că Îarâul, sau cercul care despărţea diferitele rânduri de spectatori, era – împodobit „cu un mozaic presărat cu pietre minunate[509], ceea ce-i dădea o maro valoare.

În mijlocul acestui carnaval strălucitor, împăratul Garinus, sigur că soarta nu-i rezervă decât succese, se bucura de aclamaţiile mulţimii, de Linguşirile curtenilor să-i şi de cântările poeţilor, care din lipsa unui merit mai substanţial, slăveau" graţiile divine ale persoanei sale.[510] În acelaşi timp, dar la nonă sute de mile departe de Roma, murea fratele său şi o revoltă izbucnită pe neaşteptate, strămuta în mâinile unui străin sceptrul neamului lui Carus.[511]

Armata îi alege în locul lui Numerian pe generalul Diocleţian,

---

507 Galpurn., EclogVII, 64—73. Aceste rînduri sînt curioase şi întreaga eclogă a fost de mare folos lui Maffei. Calpurnîus, ca şi Martial, (vezi prima lui carte), era poet; cînd descriu amfiteatrul, ambii scriu ţinînd seama de propriile lor sentimente şi de acelea ale romanilor.

508 Vezi Plin., Hist. Nalur., XXXIII, 16; XXXVII,: 11.

509 Iată cum străluceşte brlul de pietre, preţioase.-fi. - porticul, acoperit cu aur, etc. Calp urn, VIII. 47.

510 Am crezul că esté şi fata lui Marte şi a Vixi Apollo - spune Caîpuvninus dar ioannes Molalas care poate văzuse unele portrete ale iui Carhms, îi descrie ea scurt, gras şi. alb. Voi. 1,p.403. '

511 în privinţa timpului cînd erau sărbătorile aceste jocuri romane Scaliger, Salmasius şi Cuper şi-au dat multă osteneală pentru a crea confuzie acolo unde totul era foarte limpede.

iar Carinus moare ucis de un soţ înşelat.

Ridicarea şi tirania lui Maximinus. „Rebeliunelri Africa şi Italia sub autoritatea Senatului. Război civil şi rebeliuni. Moartea violentă a lui Maximinus şi a fiului său, a lui Maximus şi Balbinus şi a celor trei Gordieni. Uzurparea şi jocurile seculare ale lui Filip

Capitolul X

Împăraţii Decius, Gallus, Aemilianus, Valerianus şi Gallienus. Invazia generală a barbarilor. Cei treizeci de tirani…

Capitolul XI

Întoarcerea curentului. Domnia lui Claudius. Învingerea goţilor. Victoriile, triumful şi uciderea lui Aurelian

Capitolul XII

Atitudinea senatului şi armatei după moartea lui Aurelian. Domnia lui Tacitus. Probus. Carus şi fiii săi…

Bun de tipar 30.09.1976

1 Edward Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Everyman's Library, Dent, London, vol. VI, p. 337.

3 Allan Nevins, The Gateway to History (Poarta istoriei), Heath and Co., Boston, 1962…

5 Op. cit., p. 3.

3 Ibid.

1 G. M, Trevelyan, *English Social History* (*Istoria socială a Angliei*), Longmans Green, London, 1967, p. 354.

1 Lord Sheffield Autobiography of Edward Gibbon, Oxford University Press, 1962, p, 62.

Pendenţa concetăţenilor să-i în *Sylçae*, IV, adică în *Epithalam* ta, *căsătoria moştenitorului tronului francez Francise şi a Mariei Stuart a Scoţiei*, nu, cum scrie Gibbon, în *Sylçae* V, care poartă titlul *Tânguirile Franţei la moartea regelui ei Francisc al II-lea*. Cât

priveşte faptul că independenţa locuitorilor ei s-a păstrat datorită zidurilor, trebuie remarcat că erau de fapt două ziduri romane, ale căror ruine mai există şi astăzi, unul întinzându-se de la Forth la Clyde, iar celălalt de la Solway la gura râului Tyne. Zidul de piatră de la Solway la Tyne a fost atribuit lui Severus, iar valul paralel de pământ lui Hadrian. Există însă toate motivele să credem că ambele sunt complementare şi contemporane; rezultatul ultimelor cercetări înclină să le atribuie pe amândouă lui Hadrian. În sprijinul acestui punct de vedere se poate menţiona faptul că nici Dio Cassius, nici Herodian nu-i atribuie lui Severus ridicarea vreunui zid – O.S.).

2 Herodot, IV, cap. 9*... Iulian în *Caesares*, cu notele lui Spaiiheim.

1 Eutropiusşi Sextus Rufus s-au străduit să perpetueze iluzia. Vezi o disertaţie foarte judicioasă a lui Preret în *Mémoires de VAcademie des inscriptions*, tom. XXI, p. 55.

2 Este vorba de două regate situate în Caucaz, la nord de Armenia (n t.).

I Persia şi Azerbaigeanul de astăzi (n t.).

— Dio Cassius, LXVIII.

Singură provincie. Pausanias VIII, e. 43). Menţionează două războaie uşoare şi victorioase conduse de generalii lui Pius. Primul, împotriva maurilor nomazi care au fost alungaţi în pustiurile Atlasului, al doilea, contra briganzilor din Britannia, care năvăliseră în provincia romană. Amândouă aceste războaie (cu alte câteva ostilităţi) sunt menţionate în *Hist. August.*, p. 19.

Celor de cetăţenie romană, pentru a ajunge în cele din urmă să fie alcătuite în majoritate din barbari, care în bună parte locuiau dincolo de fruntariile romane. Tăria legiunilor era bazată pe

disciplina cea mai strictă (cel puţin în prima perioadă a imperiului), iar echipamentul coîista din coif, platoşă şi scut pentru apărare, formidabilul *pillum* – o suliţă puternică de aproape doi metri – care pătrundea prin orice pavăză sau armură din acea vreme şi o scurtă spadă dreaptă, cu două tăişuri. Legiunea avea 10 cohorte, împărţite în câte 6 centurii şi număra în genere vreo 6.000 de pedestraşi şi 120 până la 132 de călăreţi.

În afară de armata regulată a legionarilor mai luptau alături de ei cete de „auxiliari”, alcătuite îndeobşte din infanterie uşoară, menite să angajeze lupta cu arcuri sau prăştii şi cavaleria băştinaşă, trupe care uneori dublau efectivul legiunii.

Imperiul era împărţit în provincii ale căror denumiri s-au păstrat până la sfârşit, dar ale căror graniţe au fost modificate în ultima epocă şi, mai ales, după despărţirea imperiului Roman în imperiul roman de Apus şi cel de Răsărit (n t.), cioar progresul studiului limbii latine printre păturile mai înalte. El crede că era un fel de limba de curte şi a administraţiei, şi că ea domina în coloniile romane – O.S.).

3 Plinius (*Hist. Natur.*, XXXIII) şi Athenaios (*Deipnosophist.*

VI., p. 272). Acesta din urmă afirmă că a cunoscut foarte mulţi romani care stăpâneau, nu spre a-i folosi, ci pentru ostentaţie, zece şi chiar douăzeci de mii de sclavi.

6 Plin. *Ilist. Natur.*, XV.

6 Tacitus, *Annal.*, III, 52 (într-un discurs al lui Tiberius).

1 Dio Cassius (LIII, p. 703 – 714) ne-a lăsat o schiţă foarte dezlânată şi parţială a sistemului imperial. Pentru a-l ilustra şi adesea – a-l corecta, l-am consultat pe Tacitus, Suetonius şi pe următorii autori moderni: abatele de la Bléterie, în *Mémoires de l Académie des inscriptions*, tom. XIX, XXI, XXIV, XXV, XXVII;

Beaufort, *République Romaine*, tom. 1, p. 255 – 275; disertaţiile lui Noodt şi Gronovius, *De lege Regia*, tipărită la Leyda, în anul 1731; Gravina, *De Imperio Romano*, p, 479 – 544 din *Opuscula*; Mafiei, *Verona Illustrata*, t. I, p. 245 etc.

Gărzilor pretoriene.

— O.S.)

2 Folicior Augusto, Melior – Trajano, Eutrop., VIII, 5.

2 Herodian. 11., p. 78. Severus a fost proclamat împărat pe malul Dunării, la Car nun turn, după cum spune Sparţianus, (*Jitsi. August.*, p. 65); Victor susţine, că înălţarea sa la tron a avut toc la Sabaria. Hume, care presupune că origina şi rangul lui Sevejus erau prea modeste pentru coroana imperiala şi că: a venit în Italia ca simplu general, nu a studiat această problemăcu acurateţea sa obişnuită. (*Eseu asupra contrariului original.*)

2 Dio Cassius pare să na fi scris cu alt scop decât acela de a înmănunchea aceste păreri într-un sistem istoric? *Pandeetele* vor arăta cât de asiduu au lucrat juriştii în materie de prerogative.

1 Hist, August́I p. 71 (Spart., Sever., e. 17): Omnia fui et nihil expedit.

— Dio cassias, LXXVI, (e. 16), p, 1284.

1 Poemele lui Ossian, vol. 1, p. 175.

1 Caracalla adoptase numele mai multor popoare învinse; Pertinax a remarcat că titlul de „*Geticus*” (împăratul obţinuse câteva süccese împotriva goţilor) ar fi un adaos potrivit la Parthicus, Allemannicus etc. *Hist*. Augustp. 89.

1 Tacit., *Annal.*, XIV, II.

Modalii ca numele acestei împărătesc binevoitoare era Pauliina; după îi! lu 1 *Diva*, se poate deduce că a murit înaintea lui Maximinus. (Vale-şius ad *loc. Cil.* Ammianus). Spanheim *de U.* Et P.-V., tom. 11/ p. 300.

1 Herodian, VII, (e. 3 şi 4), p. 238; Zosimus I, (e. 13 şi 18) p.15.

* în mănoasa regiune Byzacium, la o sută cincizeci de mile de Cartagina. Acest oraş fusese distins, probabil, de Gardieni, cu titlul de colonie şi cu un frumos amfiteatru care se păstrează încă în stare perfectă. Vezi Wesseling, Itinerarp, 59 şi Bhaw, *Călătorii*, p. 117.

1 Herodian, Vii, p.247; VIî, p... 277; *Hist, August.*, p. 156 – 158.

2 Herodian, VII, p. 254; *Hist August.*, p. 150 – 160. De remarcat faptul că durata de o lună şi şase zile pentru domnia lui Gordian este corectura justă a lui Casaubon şi Panvinius, în locul afirmaţiei absurde din text care susţine că aceasta a însumat un an şi şase luni

2 Neglijenţa scriitorilor din perioada aceea ne pune în mare încurcătură Ni se spune că Maximus şi Balbinus au fost omorâţi în timpul jocurilor Capitoline. Herodian, VII, p. 285.1. Autoritatea lui Gensorinus (*De Die Natali*, e. 18) ne permite să fixăm cu certitudine data acestor jocuri în anul 238, dar nu putem stabili luna şi ziua, 2. Alegerea lui Gordianus de către Senat este stabilită cu aceeaşi

1 Velleius Paterculus, II, e. 24. Montesquieu (în dialogul său dintre Sylla şi Eucrates) exprimă sentimentele dictatorului eu mult spirit şi chiar cu patos.

2 Cuvin tarea originală în *Hist. August.*, p. 173,174, (Treb.

Poli., e. 2).

4 Marea de Azov de astăzi (n t.).

1 Vezi o epistolă a lui, Grigore Tlmamaturgul, episcop al Neo-Cae* sareei, citată de Mas con, V. 37.

1 Pet. Patricius în *Excerpt. Leg.*, p, 29.

5 Ave a atâta influenţă asupra triburilor nomade încât Procopius (*Bei.* Per*sic*, II, e. 5) şi Ioannes Malalas (vol. I, p. 391) îl numesc principe al sarazinilor.

…4 Pet. Patricius; p. 25.

1 Gallienus atribuie titlul de Caesar şi Augustus fiului său Solonimus, ucis la Colonia de uzurpatorul Postimmus. Un al doilea i iii al lui Gallienus a moştenit numele şi rangul fratelui său mai mare. Valerianus, fratele Mi Gallienus, a fost şi el asociat la imperiu. O serie de alţi fraţi, surori, nepoţi şi nepoate ale împăratului formau o foarte numeroasă familie imperială. Tillemont, tom. III şi de Brequigny în *Mémoires de l Académie*, tom. XXXII.

Un corp de franci. Faptul că aceştia din urină sau introdus în Spania.

1 După cum spune Zonaras, (XLI), e. 26, p. 636, Claudius la investit cu purpura înainte de a muri, dar acest gest neobişnuit este mai curând contestat decât confirmat de alţi scriitori.

2 *Hist. August.*, p. 211 (Vopisc., *Aurel.*, e. 7). Această epistola laconică este într-adevăr opera unui soldat. Ea este plină* de fraze şi cuvinte soldăţeşti» dintre care unele nu pot fi înţelese cu uşurinţă. *Ferramenta samiata* este bine explicată de Salmasius. Primul dintre aceste cuvinte desemnează toate armele ofensive şi e în contrast cu *arma*, armura defensivă. Al doilea termen înseamnă tăios şi bine ascuţit.

1 Concurentul său era Lollianus, sau Aelianus, dacă într-adevăr aceste nume se referă la aceeaşi persoană. Vezi Tillemorit, voi. În p 1127.

2 S-au îndreptat asupra Zenobiei unele bănuieli foarte nedrepte

1 Vospicus în *Îlist. August.*, p. 218.

1 Vopisetis. În *Hist.* Augustp. 219; Zosimiis, Ï, p. 51.

2 Vezi Vopiscus în *Îiist. August. T* p. 220,242. Ca o dovadă a luxului, s-a observat că avea geamuri de sticlă. Puterea şi apetitul, curajul, şi dibăcia sa erau remarcabile. Din scrisoarea lui Aurelian putem pe drept conchide că Firmus era ultimul dintre rebeli şi în consecinţă că Tetricus fusese de-acum suprimat.

1 Vopiscus în *Hist. August.*, p. 221; Zosimus I, p, 57; Entropy

IX. 15. Gel doi Victori.

Roma ia numai şaisprezece ani de la moartea lui Aurelian; în afară de faptele recente, ei îşi culege informaţiile din actele Senatului's; din hoţiile originale de la Biblioteca Ulpiana. Zosimus şi Zonaras par a cunoaşte tot atât de puţin evenimentele cât şi constituţia romană.

(Dată indicată de Vopiscus este „JIt Non. Felr". – *Aurel.*, e. 41

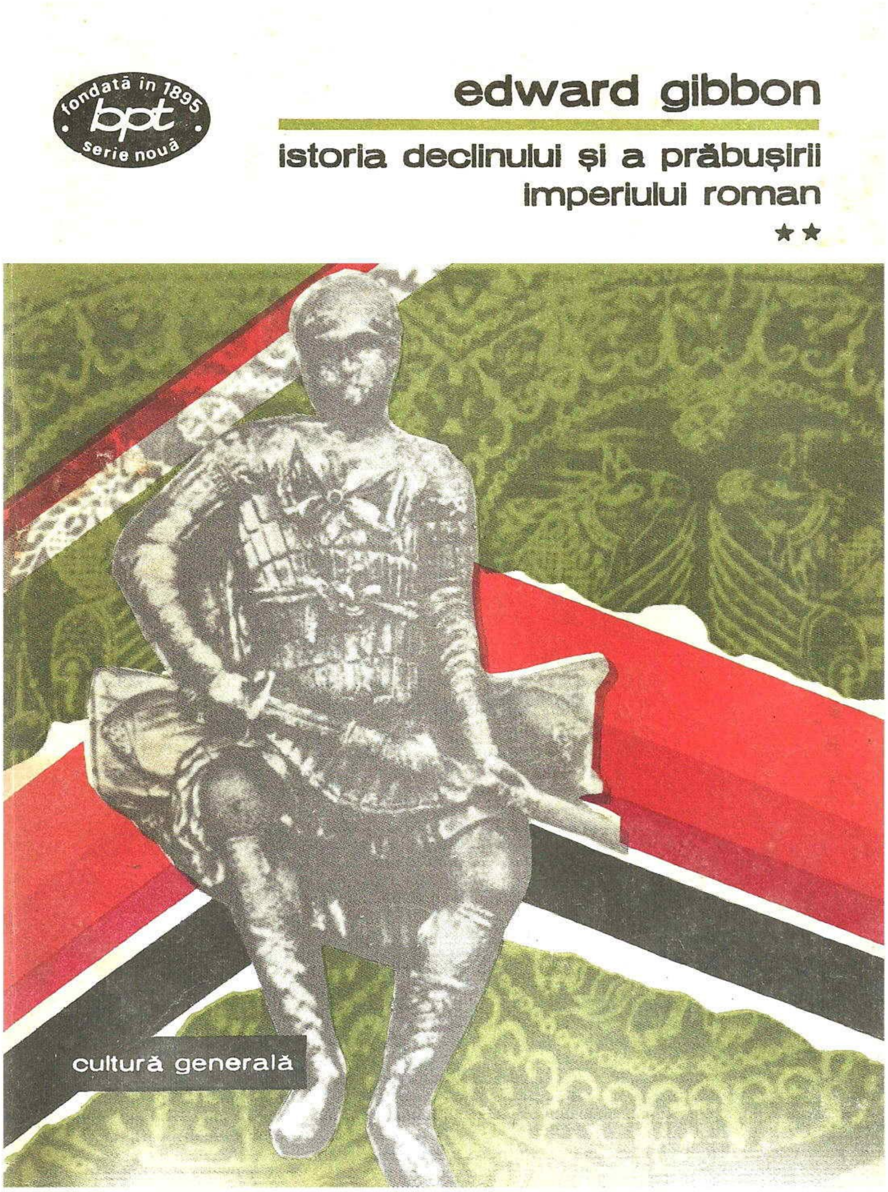
Lui Aurelian şi înscăunarea lui Tacitus, este de numai *şase* luni, nu de opt, cum spune Gibbon, Clinton propune s-a citim „III Non. Apr". În loc de „111 Non. Febr.", ceea ce ar însemna că Aurelian a murit la sfârşitul lunii martie. Tacitus a fost ales ta 25 septembrie şi în timpul interregnului Severi na, văduva lui Aurelian, a fost recunoscută ca împărătească la Alexandria, deoarece monedele ei alexandrine poartă numai anii 6 şi 7, iar Aurelian a murit în al şaselea an al domniei sale – O.S.).

2 Probus ceruse Senatului o statuie ecvestră şi un pro lat de marmură pe cheltuiala statului, ca răsplata dreaptă a meritelor deosebite ale lui Caras. Vopiscus în *Hm, August.*, p. 249.

1 *Hist. August.*, p. 250. Totuşi, Eutropius, Festus, Rufus, cei doi Victori, Ieronim, Sidoriius Apollinaris, Syncellus/şi Zonaras atribuie moartea lui Carus trăsnetului.

2 Gibbon este evident greşit informat: n-au existat niciodată girafe în Sarmaţia (n t.).

6 Plin. *Hist. Nalur.*, Vili, 6, din *Analele* lui Piso.



Ilustraţia copertei *Carafoli Marina*

EDWARD GIBBON

ISTORIA DECLINULUI ŞI A PRĂBUŞIRII IMPERIULUI ROMAN

* *

«Ceea ce face ca Gibbon să nu-şi afle egalul printre istoricii literari din secolul al XVIII-lea şi printre istoricii ştiinţifici de mai târziu este incomparabila sa forţă arhitectonică; datorită ei, el sistematizează un material vast şi dintr-o masă informă creează un tot organizat şi inteligibil…

Propriii săi contemporani şi cele două generaţii care au urmat au fost fermecaţi de muzica stilului său şi vrăjiţi de fantezia cu care a prezentat măreţul spectacol a treisprezece secole de istorie.»

(CHRISTOPHER DAWSON)

«Nici savantul, nici cititorul obişnuit nu i-ar putea găsi o lipsă serioasă. Cultura lui, exactitatea datelor istorice, engleza sa nobilă şi modul cum tratează o temă fascinantă dar greu de stăpânit au dat omenirii o operă de geniu.»

(ERIC FRASER)

Traducere de Dan Hurmuzescu

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI

1976, EDITURA MINERVA

BUCUREŞTI

DOMN IA LUI DIOCLEŢIAN ŞI A CELOR TREI ASOCIAŢI AI SĂI, MAXIMIANUS, GALERIUS ŞI CONSTANTIUS. RESTABILIREA GENERALĂ A ORDINII ŞI LINIŞTII. RĂZBOIUL CU PERŞII. VICTORIE ŞI TRIUMF. NOUA ADMINISTRAŢIE. ABDICAREA ŞI

RETRAGEREA LUI DIOCLEŢIAN. MAXIMIANUS

Cu cât domnia lui Diocletian a fost mai ilustră decât a predecesorilor săi, cu atât originea sa era mai umilă şi mai obscură. Întrecut meritul sau violenţa au constituit de multe ori argumente mai puternice decât prerogativele ideale ale nobilimii, dar o linie de despărţire clară fusese păstrată până acum între partea liberă şi cea înrobită a omenirii. Părinţii lui Diocletian fuseseră sclavi în casa senatorului roman Anulinus şi el îşi luase numele de la un mic oraş din Dalmaţia, locul de baştină al mamei sale.[512] Este totuşi probabil că tatăl său a obţinut libertatea familiei şi a căpătat curând un loc de scrib, post pe care-l ocupau adesea persoane de condiţia sa. Oracole favorabile sau, mai degrabă, conştiinţa unui merit superior îl împinseră pe ambiţiosul său fiu să îmbră ţişeze meseria armelor şi să nutrească speranţa că ea îl va face să cunoască succesul; ar merita să ne oprim asupra acelor calităţi şi întâmplări care l-au făcut în cele din urmă capabil să îndeplinească aceste oracole şi să demonstreze acele merite în faţa omenirii. Diocleţian a primit succesiv postul de guvernator al Moesiei, onorurile consulare şi comanda importantă a gărzii palatului. El îşi vădi dibăcia în războiul cu perşii, iar după moartea lui Numerianus, sclavul, aşa cum reiese din însăşi mărturia şi părerea rivalilor săi, a fost declarat omul cel mai demn să ocupe tronul imperial. Cei a căror obiectivitate a fost întunecată de fanatism religios pun la îndoială cruzimea sălbatică a colegului său Maximianus şi totodată curajul personal[513] al împăratului

512 Eutrop. IX, 19; Victor in Epitome. Oraşul pare să fi purtat de fapt numele de Doclia după un mic trib de iîiri (vezi Cellarms, - Geograph. Antiqua, vol. I, p. 393) şi numele adevărat al fericitului sclav era Docles; el l-a lungit dîndu-i mai întîi, armonie grecească în Diocles, şi, cu timpul, maiestatea romană în Diocleţianus. Tot astfel el a adoptat numele patrician Valerius, iar Aurelius Victor îi dă de obicei acest nume,.

513 Lactantius (sau oricine a fost autorul micului tratat de Morţi- bus persecutorum) îi acuză în două locuri pe Diocleţian de timiditate c. 7, 8. în cap. 7, 8 spune despre el: Era in toate

Diocleţian. În ceea ce ne priveşte, nu ne putem lăsa uşor convinşi că un aventurier, care a dobândit şi păstrat stima legiunilor, precum şi simpatia atâtor suverani războinici, ar fi fost un laş. Totuşi, calomnia e destul de inteligentă pentru a descoperi şi ataca părţile cele mai vulnerabile. Curajul lui Diocleţian nu s-a dovedit vreodată mai prejos decât îndatoririle sale sau împrejurările cărora a trebuit să le facă faţă, dar el nu pare să fi fost însufleţit de îndrăzneala şi generozitatea unui erou, ce caută pericolul şi faima, dispreţuieşte viclenia şi ştie să-i determine pe egalii săi să se supună. Calităţile sale erau mai degrabă utile decât strălucite: avea o minte sclipitor de ageră, gata oricând să scruteze a dineurile sufletului omenesc, era abil şi serios atunci când. Ducea tratative; generos şi econom atât cât se cuvine să fie un conducător; blând sau aspru după împrejurări; sub masca unei sincerităţi de ostaş ascundea o mare putere de disimulare şi o fire hot ar it a, ce-şi urmărea neabătut ţelurile; dotat cu o uşurinţă mlădioasă; în folosirea unor mijloace variate, poseda marea artă de a supune propriile-i pasiuni, ca şi pe acelea ale altora, interesulùi şi ambiţiilor sale şi de a da acestor ambiţii aparenţele cele mai amăgitoare de dreptate şi utilitate publică. Ca şi August, Diocleţian poate fi considerat fondatorul unui nou imperiu. Precum fiul adoptiv al lui Caesar, el se distinge mai mult ca om de stat, decât în calitate de războinic; de altfel, niciunul dintre ei n-a întrebuinţat forţa, atunci când îşi putea atinge scopul prin mijloace politice.

Victoria lui Diocleţian s-a Remarcat prin caracterul ei deosebit de blând. Un popor obişnuit să aplaude clemenţa învingătorului atunci când pedeapsa obişnuită cu moartea, exilul

luptele temător şi nekotărît. (Autenticitatea opusculului lui Lactantius, de Mortibus persecutorum — Despre moartea persecutorilor — descoperit în secolul al XVII-iea a fost multă vreme pusă la îndoială. Astăzi ea este acceptată: de majoritatea istoricilor literaturii latine.)

sau confiscarea averii era aplicată cu oarecare măsură şi dreptate, fu plăcut surprins să vadă cum flăcările războiului civil se stinseră chiar pe câmpul de luptă. Diocleţian îl primi printre oamenii săi de încredere pe Aristobolus, principalul ministru al casei lui Carus, cruţă viaţa, averea şi demnitatea adversarilor să-i şi îi lasă în posturile lor pe cei mai mulţi dintre slujitorii lui Carinus.[514] Nu este exclus ca omenia abilului dalmaţian să fi fost dictată de prudenţă; probabil că dintre aceşti slujitori mulţi îşi asiguraseră bunăvoinţa sa prin secreta trădare a lui Carus, iar la alţii el admiră recunoştinţa fidelă faţă de un stăpân nefericit. Plini de discernământ, Ăurelian, Probus, şi Carus, numiseră la conducerea diferitelor departamente ale statului şi ale armatei persoane de înalt merit, a căror îndepărtare ar fi dăunat intereselor statului, fără a servi în schimb interesele succesorului. O astfel de purtare inspiră lumii romane speranţe temeinice în privinţa noii domnii, pe care împăratul caută să le întărească, deci ar în d că; dintre toate virtuţile predecesorilor să-i[515], el avea ambiţia să imite mai ales filosofia plină de omenie a lui Marcus Aurelius.

Prima mare acţiune importantă a domniei sale părea să infirme atât sinceritatea cât şi moderaţia sa. După exemplul lui Marcus Aurelius, el îşi alese un asociat la domnie în persoana lui Maximianus, căruia îi acordă mai întâi titlul ele eaesar şi apoi de augustus.[516] Dar motivele purtării sale, ca şi obiectul acestei alegeri erau foarte diferite de cele ale predecesorului său mult admirat. Investind un tânăr dedat plăcerilor trupeşti cu onorurile

514 în acest Encomion, Aurelius Victor pare să fi criticat în mod îndreptăţit, deşi nu direct, cruzimea, lui Constantins. Din Fasti, reiese că Aristobulus a rămas prefect al oraşului şi că şi-a încheiat sub Diocleţian consulatul pe care îl începuse sub Carinus.

515 Aurelius Victor îl caracteriza pe Diocleţian : Era mai degrabă un tată decît un stăipin,

516 Criticii moderni nu sînt de acord în privinţa datei la care Maximianus a primit onorurile de caesar şi augustus ; această problemă a dat loc multor discuţii/savante. Am urmat părerea Iui de Tillemont (Histoire des Empereurs, vol. IV, p. 500 — 505) care a cântărit neconcordanţele, motivele şi dificultăţile cu scrupuloasa sa acurateţa.

purpurii imperiale, Marcus Aurelius plătise într-adevăr o datorie personală, dar în pofida fericirii statului. Asociindu-şi, într-o vreme de pericol public, un prieten şi un tovarăş de arme la treburile publice, Diocleţian, asigură» dintr-odată apărarea Răsăritului şi a Apusului Ţăran de origine, Maximianus se născuse ca şi Aurelian pe teritoriul Sirmiumului. Era lipsit de ştiinţă de carte[517] şi nu se sinchisea de legi; înfăţişarea şi manierele sale grosolane, trădau chiar în situaţia cea mai înaltă la care ajunsese, originea l-ai umilă. Singura artă pe care o practica era aceea a războiului. În decursul unei lungi cariere militare el se distinse pe toate frontierele imperiului; deşi talentele sale se potriveau unui om făcut mai degrabă să asculte decât să comande, deşi nu a atins, poate, niciodată valoarea unui general desăvârşit, Maximianus era capabil prin curajul, perseverenţa şi experienf a lui, să execute operaţiile cele mai dificile. Nici defectele lui Maximianus nu-i erau mai puţin de folos binefăcătorului său. Necruţător şi fără teamă de consecinţe, braţul său era cum nu se poate mai potrivit să săvârşească orice act de cruzime pe care acest împărat dibaci l-ar fi putut sugera şi totodată renega. Îndată după săvârşirea unui sacrificiu sânger os, dictat de prudenţă sau răzbunare, Diocleţian intervenind la momentul oportun, îi salva pe puţinii rămaşi în viaţă, pe care nu intenţionase niciodată să-i pedepsească; el critica plin de bunăvoinţă severitatea dârzului său coleg şi se bucura de comparaţia dintre „o eră de aur şi una de fier”, cuvinte ce caracterizau pentru toată lumea modurile lor diferite de a guverna. Cu toată deosebirea de caracter dintre ei, cei doi împăraţi menţineau în calitate de conducători ai statului prietenia pe care o

517Într-un discurs rostit în faţă Iui (Panegyric. Vet., 1, 8), Mamer- tmus se îndoieşte că eroul său, care imita purtarea lui Hanibal şi Scipio, auzise vreodată de numele lor. Putem deduce de aici că lut Maximianus îi plăcea mai mult să fie considerat soldat decît om de Miere ; în felul acesta putem adesea distinge adevărul sub laudele; exagerate ale linguşirii.

legaseră ca simpli cetăţeni. Semeţ şi turbulent din fire, caracteristici ce se dovediră mai târziu fatale atât lui cât şi păcii publice, Maximianus era obişnuit să respecte geniul lui Diocleţian şi recunoştea superioritatea raţiunii asupra violenţei brutale.[518] Fie din mândrie, fie din superstiţie, cei doi împăraţi îşi luară unul titlul de Iupiter, celălalt de Hercule. În vreme ce mişcarea universului (cum spuneau linguşitorii venali) era menţinută de atotştiutoarea înţelepciune a lui Iupiter, braţul invincibil al lui Hercule elibera lumea de monştri şi-tirani.[519]

Dar chiar omnipotenţa lui Iupiter şi Hercule nu era de ajuns pentru a face faţă greutăţilor administraţiei publice. Diocleţian descoperi că asaltat din toate părţile de barbari, imperiul reclama pretutindeni prezenţa unei mari oştiri şi a unui *imper ator*. Ţinând seama de acest lucru, el se hotărî să împartă încă o dată povara puterii sale şi să învestească doi generali de seamă cu titlul mai puţin înalt de Caesar, conferindu-le totodată o parte egală din autoritatea suverană.[520] Galerius, supranumit Arment ar ius, pe latineşte păstor, după profesia sa de origine şi Constant ius, care din pricina tenului său palid primise denumire de Chiorus[521], fură cele două persoane învestite cu onorurile secunde ale purpurei imperiale. Descriind originea rustică şi manierele „herculine” ale lui Maximianus, am schiţat totodată obârşia şi purtările lui Galerius, care adesea, şi nu fără motiv, era poreclit „Maximianus cel tânăr”, deşi din numeroase puncte de vedere, atât în ce

518 Lactantius, de M.P., c. 8; Aurelius Victor (de Caesarc. 39). Dar cum şi printre Panegyrice, găsim, alături de discursuri elogioase la adresa lui Maxi mi anus, altele care îi măgulesc pe adversarii ce i-a avut în anii săi de domnie, din această contradicţie, putem trage unele concluzii.

519 Vezi al doilea şi al treilea panegiric, mai ales III, 3, 10, 14. Ar fi însă plicticos să copiem expresiile obscure şi afectate ale falsei eioeinţe. Cu privire la titluri, vezi Aurel. Victor; Lactantius, de M.P., c. 52; Spanheim, De Usu Numisrnatuin, Disert at. XII, 8.

520 Aurelius Victor; · Victor in Epitome; Eutrop. IX, 22 (14); Lactant., de. M.P., c. 7; Hieronym., in Chron.

521 Numai la grecii moderni mai poate Tilîemont descoperi denumirea de Chlorus. Paloarea accentuată a feţei pare în dezacord cu rubor, (roşeaţa) menţionată în Panegyric., V, 19.

priveşte virtutea cât şi dibăcia, el pare să-l fi întrecut mult pe „cel bătrân”. Originea lui Constantius era mai puţin obscură decât cea a colegilor să-i Tatăl său, Eutropius. Era unui din nobilii cei mai importanţi din Dar dania.[522] Mama sa era nepoata împăratului Claudius.[523] Deşi Constantius îşi petrecuse tinereţea în armată, el era înzestrat cu o fire blândă şi plăcută, iar opinia publică îi atribuia de mult rangul la care, în sfârşit, ajunsese. Pentru a întări legăturile politice prin cele de rudenie, fiecare dintre împăraţi adoptă pe unul dintre Caesari: Diocleţian pe Galerius, iar Maximianus pe Constantius; fiecare împărat, obligându-şi fiul adoptiv să-şi repudieze soţia, îi acordă mâna fiicei sale.[524] Aceşti patru principi îşi împărţiră între ei imensa întindere a imperiului roman.

Apărarea Galliei, Spaniei1 şi Britanniei fu încredinţată lui Constantins. Ga ler ins fu staţionat pe nulurile Dunării ca apărător al provinciilor ilirieé, iar Diocleţian îşi rezervă pentru sine Tracia, Egiptul şi bogatele ţări ale Asiei. Fiecare era şi ap în deplin în partea care-i revenise, dar în acelaşi timp autoritatea lor reunită se întindea peste întreg imperiul şi fiecare dintre ei era gata să-i ajute pe ceilalţi cu sfaturile sale sau alăturându-i-se la nevoie. Caesarii venerau maiestatea împăraţilor şi cei trei suverani mai tineri recunoşteau în mod invariabil, prin supunerea şi ascultarea lor, pe părintele comun căruia îi datorau înălţarea lor. Gelozia ce iscă bănuieli, care se naşte odată cu puterea, le era străină şi rara fericire a înţelegerii dintre ei a fost comparată cu un cor muzical a cărui armonie era condusă şi menţinută de mâna dibace a corifeului.2

Această importantă măsură a fost pusă în aplicare la şase ani

522 - Provincie romană situată cam în dreptul Macedoniei de azi (n. tr.)'.

523 Iulian, strănepotul lui Constantius, se lăuda că familia sa se

524t rãgea din războinicii moesieni. Mispogon% p. 348. Dardanii locuiau la hotarul Moesiei.

de la asocierea la domnie a lui Maximianus, interval de timp lipsit de incidente memorabile. Urmărind însă o cât mai mare claritate, am preferat să descriem mai întâi modul în care Diocleţian a îmbunătăţit sistemul de guvernare şi apoi să relatăm faptele petrecute în anii domniei sale; ceea ce ne-am propus mai degrabă a fost relatarea evenimentelor în ordinea lor firească decât respectarea unei cronologii, foarte dubioase.

Aceste evenimente ar fi pe scurt:

— Înăbuşirea unei revolte ţărăneşti în Gallia de către Maximianus şi a unei răscoale în Egipt de către Diocleţian.

— Revolta lui Carausius, comandantul flotei din nord, care, s-a proclamat împărat în Britannia; el a guvernat câţiva

1 această împărţire corespunde celor patru prefecturi, totuşi există motive să ne întrebăm dacă Spania nu: i revenise cumva” lui Maximianus. Vezi Tillemont, vol. IV, p. 517. (Într-adevăr, lui Maximianus îi reveniseră Italia, Sicilia, Africa şi Spania.).

2 lulianus în *Cuesari h.*, p, 315. Vezi notele lui Sp anin im ia traducerea franceză, p. 122.

Ani şi apoi a fost asasinat, provincia fiind recuperată de Constantins.

— Numeroase ciocniri cu barbarii de-a lungul Rinului şi a Dunării.

— Pacificarea fruntariilor de răsărit ale imperiului de către Diocleţian, care a încheiat o pace de lungă durată cu Persia şi a restabilit un rege prieten 111 Armenia…

…După douăzeci de ani de domnie, Diocleţian sărbătoreşte un triumf la Roma, dar mută reşedinţa imperială la Milan, localitate apropiată de punctele nevralgice ale fruntariilor.

Aversiunea pe care Diocleţian o arăta faţă de Roma şi libertăţile romane nu izvora dintr-un capriciu de moment, ci era rezultatul celei mai abile politici. Vicleanul suveran instituise un nou sistem de guvernare imperială, care a fost completat mai târziu de familia lui Constantin şi dat fiind că imaginea vechii constituţii era păstrată cu religiozitate în Senat, el hotărî să despoaie acel ordin de ultimele rămăşiţe de putere şi consideraţie. Să ne reamintim cum cu aproximativ opt ani înaintea urcării pe tron a lui Diocleţian, Senatul, care se bucura de o trecătoare măreţie nutrea speranţe pline de ambiţie. Cită vreme dură acest entuziasm, mulţi dintre nobili dădură glas în mod imprudent dragostei lor de libertate, dar după ce succesorii lui Probus încetară să acorde sprijin partidului republican, senatorii n-au mai fost în stare să-şi ascundă ura lor neputincioasă. Obligaţia de a înăbuşi acest spirit mai mult turbulent decât periculos reveni lui Maximianus, în calitate de suveran al Italiei; această acţiune se potrivea cât se poate de bine temperamentului său crud. Cei mai iluştri membri ai Senatului, pe care Diocleţian se prefăcea întotdeauna a-i stima, fură implicaţi de colegul său în comploturi imaginare; posesiunea unei vile elegante sau a unei moşii bine cultivate, era interpretată ca o dovadă convingătoare de vinovăţie[525]. Tabăra pretorienilor, care oprimase albita vreme maiestatea Romei, începu acum s-o ocrotească; pe măsură ce aceste gărzi semeţe îşi dădură seama că puterea lor scade, ele se grăbiră în chip firesc să-şi alăture autoritatea senatului. Prin măsurile prudente ale lui Diocletian, numărul pretor ieştilor se micşoră pe nesimţite, privilegiile lor fură abolite[526], iar locul lor fu

525 Lactantius îl acuză, pe Maximianus că a distrus autoritatea, senatului, (de M.P., c. 8). Aurelius Victor se îndoieşte de sinceritatea Iui Diocleţian faţă de prietenii săi.

526 Au fost. reduse forţele militare ale Capitalei micşorîndu-se numărul cohortelor pretoriene. Aurelius Victor (de Caesarc. 39). Lactantius îi atribuie lui Galerius aiceeaşi reformă (c. 26).

preluat de două legiuni credincioase din Dyricums, care sub noua denumire de loviani şi Herculiajii au fost însărcinate să îndeplinească serviciul de „gărzi imperiale[527] Dar rana cea mai grea, deşi ascunsă, pe care Senatul roman o primi din partea lui Diocletian şi Maximianus era urmarea de neînlăturat a absenţei lor. Atâta timp cât împăraţii îşi aveau reşedinţa la Roma, vechea adunare putea fi tiranizată, dar ar fi fast greu să nu se ţină seama de ea. Urmaşii lui Augustus exercilând puterea suverană puteau dicta legile pe care le-ar fi sugerat fie înţelepciunea, fie capriciul lor, dar aceste legi erau ratificate prin sancţiunea Senatului. Deliberările şi decretele ordinului senatorial păstrau aparenţa vechii libertăţi, iar împăraţii înţelepţi, care respectau prejudecăţile poporului roman, erau într-o oarecare măsură obligaţi să adopte limbajul şi purtarea ce se potrivea conducătorului şi primului magistrat al republicii. În faţa armatei şi în provincii ei se arătau însă în toată măreţia demnităţii imperiale, iar atunci când îşi fixau reşedinţa departe de Capitală, renunţau complet la prefăcătoria pe care Augustus o recomandase urmaşilor să-i Atât în exercitarea puterii legislative, cât şi a celei executive, suveranul cerea avizul miniştrilor săi, în loc de a consulta marele sfat al poporului roman. Numele Senatului era pomenit cu respect până în ultima perioadă a imperiului. Vanitatea membrilor săi era măgulită cu distincţii onorifice.[528] Dar adunarea, care fusese atâta vreme izvorul şi instrumentul puterii, fu lăsată respectuos să se cufunde în uitare. Senatul roman, pierzând orice legătură cu curtea imperială şi Constituţia reală, rămase un monument venerabil, dar inutil, al antichităţii, pe colina CapitoJiului.

527 Erau două vechi corpuri de oaste staţionate în îllyricum, alcătuite după organizarea devenită clasică, din cîte şase mii de oameni. Ele îşi cîştigaseră o mare reputaţie prin folosirea aşa numitelor plum- batae, sau săgeţi încărcate cu plumb. Fiecare soldat purta cinci asemenea săgeţi, pe care le arunca cu mare forţă şi pricepere, de la o distanţă apreciabilă.

528 Vezi Codul lui Theodosius, VI, tit. II, cu comentariul lui Godefroy.

Departe de priveliştea Senatului şi a vechii lor capitale, împăraţii romani uitară cu uşurinţă originea şi natura puterii lor legale. Funcţiile civile de proconsul, censor şi tribun, care, îngemănate, se aflau la obârşia puterii legale a împăratului, trădau poporului originea republicană a acestei puteri. Aceste titluri modeste căzură în desuetudine[529] şi, dacă denumirea de *imperator*[530] mai desemna încă înalta poziţie a suveranului, ea dobândâse un înţeles nou, mai plin de demnitate; nu mai însemna general al armatelor romane, ci stăpân al lumii romane. Titlul de *imperator*, care La început avea un caracter militar, era asociat acum cu altul, care amintea de lumea sclavilor; calitatea de Do minus, sau stăpân, exprima în înţelesul său primitiv, nu autoritatea unui suveran asupra supuşilor săi, sau a unui comandant asupra soldaţilor săi, ci puterea despotică a stăpânului asupra sclavilor să-i de casă[531]. Văzut în această lumină odioasă, titlul fusese respins cu oroare de primii caesari. Rezistenţa lor slăbi şi denumirea deveni mai puţin odioasă, până când în cele din urmă, expresia *stăpânul şi împăratul nostru* n-a mai fost folosită numai de linguşitori, ci era inclusă în mod regulat în legi şi înscrisă pe monumentele publice. Astfel de epitete înalte erau suficiente pentru a stimula şi satisface vanitatea cea mai exagerată, iar dacă succesorii lui Diocleţian mai refuzau încă titlul de rege, se pare că o făceau nu atât din moderaţie, cât din delicateţe. Oriunde se folosea limba latină (şi aceasta era limba oficială în tot imperiul), titlul imperial, deoarece îl purtau numai ei, inspira un respect mai

529 Vezi disertaţia a douăsprezecea în excelenta lucrare a lui Span- heim, De Usu Numismatum. Folosind medaliile, inscripţiile şi informaţiile istoricilor el analizează fiecare titlu separat şi îl urmăreşte de la August şi pînă în clipa dispariţiei lui.

530 Imperator înseamnă comandant suprem (n.t.).

531 Plinius (în Panegyrc. 2, 53 etc.) aminteşte în silă de termenul âominus ca sinonim cu tiran şi opus denumirii de suveran. Acelaşi Plinius însă atribuie regulat acest titlu (în cartea a zecea a epistolelor) lui Traian, în care vede mai curînd un prieten decît un stăpîn. Această stranie contradicţie îi dezorientează pe comentatori şi pe traducători.

mare decât cel de – rege, pe care ar fi trebuit să-l împartă cu o sută de mărunţi şefi barbari, sau în cazul cel mai bun, puteau să-l fi dobândit numai în calitate de urmaşi ai lui Romulus sau Ţarquinius. Dar lucrurile stăteau altfel în Est decât în Vest, căci suveranii Asiei fuseseră preamăriţi în limba greacă cu titlul de basiâetis, sau rege; cum această denumire era considerată ca cea mai mare distincţie printre oameni, ea fu curând folosită de provincialii servili din răsărit ca un mod umil de a se adresa tronului roman.[532] Până şi atributele sau cel puţin titulatura de Deus fu uzurpată de Diocleţian şi Maximianus, care le transmiseră unui întreg şir de împăraţi creştini.2 Totuşi, pierzându-şi curând înţelesul, asemenea extravaganţe îşi pierd în acelaşi timp şi nota lor de impietate şi odată ce urechea s-a obişnuit cu sunetul, ele sunt socotite cu indiferenţă drept vagi, deşi excesive, mărturii de respect.

Diocleţian introduce fastul la curtea imperială şi-l izolează ψ: pe împărat de restul supuşilor prin ceremonial.

Ostentaţia era primul principiu ai noului sistem instituit de Diocleţian. Al doilea era diviziunea. El împărţi imperiul, provinciile şi fiecare ramură a administraţiei, atât civilă cât şi militară, imnul li resorturile maşinii de guvernare şi făcu, ca operaţiile ei să decurgă mai puţin rapid, dar mai sigur. Oricare ar fi avantajele şi defectele legate de aceste inovaţii, ele trebuie atribuite într-o foarte mare măsură primului inventator, dar cum: noua formulă politică a fost ameliorată şi completată treptat de împăraţii care au urmat, e preferabil să o cercetăm abia atunci când ajunge la

532 Synesius de Regno, edit. Pelav. Datorez această referinţă abatelui de la Bloterie.
. - Vezi Van Dale, De Consëcratione, p. 354 etc. împăraţii vorbesc
de obicei (în preambulul legilor) de numen-ui, maiestatea sacră, oracolele lor divine, etc. După Tillemont, Grigore din Nazi an z dop linge cu amărăciune această profanare, mai ales atunci cînd era practicata de un împărat arian.

deplina maturitate şi perfecţiune.[533] Rezervând de aceea pentru domnia lui Constantin descrierea mai exactă a noii forme de guvernare a imperiului, ne vom mulţumi de astă dată să schiţăm doar trăsăturile principale şi decisive, aşa cum au fost consemnate de mâna lui Diocleţian. Ei asociase trei colegi în exercitarea puterii supreme şi cum era convins că posibilităţile unui singur om erau insuficiente pentru apărarea statului, Diocleţian consideră administraţia comună a patru suverani nu ca o măsură utilă şi temporară, ci ca o lege fundamentală a constituţiei statului. În intenţia sa, cei doi suverani mai în vârstă trebuiau să se distingă prin portul diademei şi al titlului de *augustus* şi, după cum afecţiunea sau stima le călăuzea alegerea, ei urmau să fie ajutaţi de doi colegi subordonaţi, în calitate de *caesari*, care, ridicându-se la rândul lor la primul rang în stat, aveau să asigure o succesiune neîntreruptă de împăraţi. Imperiul fu împărţit în patru părţi: Răsăritul şi Italia erau cele mai importante, Dunărea şi Rinul constituiau punctele cele mai nevralgice. Primele două reclamau prezenţa auguştilor, cele din urmă erau încredinţate administraţiei caesarilor. Puterea legiunilor era în mâna celor patru parteneri ai suveranităţii şi neputinţa de a învinge succesiv patru rivali redutabili era în măsură să înfrâneze intenţiile vreunui general ambiţios. În guvernarea lor civilă, se presupunea că împăraţii exercită puterea integrală a monarhului; edictele date de ei, purtând numele lor alăturate, erau primite în toate provinciile, ca şi cum ar fi fost promulgate de consiliile şi autorităţile lor mutuale. În ciuda acestor precauţii, unitatea politică a lumii romane se destramă treptat, iar introducerea principiului diviziunii prilejui într-un răstimp de câţiva ani separarea perpetuă a imperiilor de

533 Inovaţiile introduse de Diocleţian sînt atestate în primul rînd de cîteva pas agii foarte virulente din Lactantius, iar în al doilea rînd de noile şi diversele slujbe, care apar în codul lui Theodosius, stabilite încă de la începutul domniei lui Constantin.

apus şi de răsărit.

Sistemul lui Diocleţian comporta un alt dezavantaj de ordin strict material, care nici astăzi nu poate fi pe de-a întregul trecut cu vederea: o organizare mai costisitoare şi implicit o mărire a impozitelor şi o mai grea apăsare a poporului. Familia modestă de sclavi şi liber şi, care satisfăcuse măreţia simplă a lui August sau Trai an, fu înlocuită cu trei sau patru curţi magnifice, stabilite în diferite părţi ale imperiului şi tot atâţia suverani romani se străduiau să rivalizeze între ei şi cu monarhul persan, în vana superioritate a luxului şi ostentaţiei. Numărul miniştrilor, magistraţilor, ofiţerilor şi slujbaşilor ce mişunau în diferitele departamente ale statului eră cu mult mai mare decât în trecut; proporţia celor ce beneficiau de pe urma dărilor, (ca să folosim expresia unui contemporan), întrecea proporţia celor care-şi aduceau contribuţia, iar provinciile – erau oprimate de greutatea impozitelor.[534] L neepând din această epoca şi până la dispariţia imperiului, putem cu uşurinţă urmări o serie neîntreruptă de vociferări şi plângeri. După cum îi cere religia şi situaţia sa, fiecare scriitor îşi îndrepta invectiva fie împotriva lui Diocletian, fie împotriva lui Constantin, Valens ori Theodosius; toţi sunt însă de acord în a prezenta sarcina impozitelor publice şi în special impozitul pe pământ şi capitaţia[535] ca o realitate intolerabilă şi un motiv de nemulţumire crescândă din vremea lor. Aşa stând lucrurile, un istoric imparţial, obligat să caute adevărul atât în satire, cât şi în panegirice, în texte critice sau în altele care aduc elogii, va înclina să împartă vina între împăraţii acuzaţi de abuz în perceperea impozitelor şi să atribuie această extorsiune mult mai

534 Lac.tant., de M.P., c. 7.

535 Este vorba de celebrul sistem de impunere iugaiio — capiiaiio, instituit de Diocleţian, a cărui esenţă nu a fost încă definitiv explicată de specialişti, din lipsă' de documente. -Se pare că acesta consta în unirea impozitului funciar (iugatio) cu impozitul pe forţa de muncă (capitatio).

puţin sistemului lor identic de administrare, decât propriilor lor vicii. Împăratul Diocleţian a fost într-adevăr autorul acestui sistem, dar în timpul domniei sale modestia şi discreţia constituiau o star vilă în calea răului şi el merită mai degrabă reproşul de a fi stabilit precedente dăunătoare, decât acela de a fi împilat cu adevărat poporul.[536] S-ar putea adăuga că veniturile sale erau administrate cu o prudentă economie şi că, după ce toate cheltuielile curente erau acoperite, mai rămânea încă în tezaurul imperial o rezervă apreciabilă, fie pentru liberalităţi bine gândite, fie pentru vreo nevoie arzătoare a statului…

…în al douăzeci şi unulea an al domniei sale Diocleţian şi-a pus în aplicare memorabila sa hotărâre de a renunţa la tronul imperial, fapt mai uşor de aşteptat din partea unuia dintre cei doi Antonim, decât din partea unui monarh care nu practicase niciodată învăţătura filosofilor, nici atunci când. Ţintea să dobândească puterea supremă, nici în anii când o exercitase. Diocleţian are meritul de a fi dat lumii primul exemplu de resemnare[537], pildă nu prea des imitată de împăraţii care i-au urmat. Mintea noastră asociază numele lui cu acela al lui Carol Quint ui[538], nu numai pentru că elocvenţa unui scriitor modern[539] a făcut acest nume atât de cunoscut cititorului englez, ci din cauza izbitoarei asemănări între caracterele celor doi împăraţi: conducători de stat al căror geniu politic depăşea talentele lor militare, atât unul cât şi altul dovedeau virtuţi ce izvorau mai degrabă dintr-un act de voinţă decât din adâncul firii lor. Abdicarea

536 Λ fost impusă o lege nouă care deşi suportabilă'pentru sărăcia acelor vremi a dus la dezastru. Aurel. Victor, (de Caesar., c. 39) a descris cu bun simţ, deşi intr-o latină deficientă, caracterul lui Diocleţian.

537 De la întemeierea imperiului roman a fost singurul care părăsind un rang atît de înalt s-a întors de bună voie la situaţia de simplu cetăţean.

538 împărat al imperiului german şi rege al Spaniei (1500 — 1558).

539 William Robertson (1721 — 1793), istoric englez, autorul lucrării The History of the. Reign of the Emperor Charles V, Londra, 1769.

lui Carol pare să fi fost grăbită de vicisitudinile sorţii; decepţia pricinuită de eşecul unor planuri cărora îşi închinase viaţa l-a îndemnat să renunţe la puterea considerată mai prejos de ambiţiile sale. Domnia lui Diocleţian se scursese însă într-un neîntrerupt şir de succese şi abia după ce îi învinsese pe toţi inamicii săi şi îşi atinsese toate scopurile, el pare să fi nutrit în mod serios gândul de a renunţa la puterea imperială. Nici Carol şi nici Diocleţian nu ajunseseră la o vârstă foarte înaintată, dat fiind că unul avea numai cincizeci şi cinci, iar jaelălalt doar cincizeci şi nouă de ani, dar viaţa activă pe care aceşti monarhi o duseseră, războaiele şi călătoriile lor, preocupările domniei şi grija pentru treburile publice îl slăbiseră încă de la acea vârstă şi îi făcuseră să simtă infirmităţile bătrâneţii[540].

În ciuda unei ierni deosebit de friguroase şi ploioase, Diocleţian părăsi Italia foarte curând după triumful său şi începu să înainteze spre răsărit de-a lungul provinciilor ilirice. Din cauza vremii potrivnice şi a oboselilor călătoriei el contractă curând o boală lentă şi deşi făcea etape scurte şi era de obicei purtat într-o litieră închisă, starea sănătăţii sale se înrăutăţi şi deveni îngrijorătoare înainte ca el să ajungă la Nicomedia, pe la sfârşitul verii, împăratul rămase toată iarna închis în palatul său. Pericolul în care se afla inspira tuturor temeri sincere, dar lumea nu putea să-şi dea seama de diferitele schimbări survenite în starea sănătăţii sale decât după bucuria sau consternarea, care se citea în ţinuta şi comportarea suitei sale. Cită va vreme zvonul că a murit fu crezut de toată lumea şi se presupunea că faptul era ţinut ascuns, spre a împiedica tulburările ce-ar fi putut avea loc în timpul absenţei

540 Aurelius Victor pune abdicarea, care a fost comentată în mod atît de diferit, pe seama a două cauze : mai întîi, dispreţul lui Diocletian pentru ambiţie; iar în al doilea rînd, teama sa de tulburări iminente. Unul din autorii de panegirice socoteşte vîrstă şi infirmităţile lui Diocleţian drept un motiv foarte plauzibil al retragerii sale.

caesaruïui Galerius. În cele din urmă, la întâi martie, Diocleţian apăru iarăşi în public, dar atât de palid şi de slăbit” încât până şi cei care-l cunoşteau foarte bine abia dacă îi recunoscură. Sosise momentul ea lupta dureroasă, pe care o dăduse mai bine de un an între grija, pentru sănătatea sa şi dorinţa de a-şi menţine demnitatea imperială, pi ia sâirşit. Prima cerea îngăduinţă pentru propriile slăbiciuni şi odihnă, cea de a doua îl obliga să conducă, de pe patul de suferinţă, administrarea unui mare imperiu. El hotărî să-şi petreacă restul zilelor într-o onorabilă odihnă, să-şi pună renumele la adăpost de loviturile soar tei şi să părăsească scena lumii în favoarea asociaţiilor să-i mai tineri, mai energici şi mai entuziaşti.[541]

Ceremonia abdicării sale a avut loc pe o câmpie întinsă la vreo trei mile de Nicomedia. Împăratul se urcă pe un tron înalt şi într-o cuvântare bine gândită şi demnă, aduse la cunoştinţă intenţia sa, poporului şi soldaţilor, adunaţi pentru această împrejurare neobişnuită. De îndată ce se dezbrăcă de purpură, el se sustrase privirilor mulţimii şi traversând oraşul într-un car acoperit, porni numaidecât spre un ioc pe care-l îndrăgise, aflat în Dalmaţia, ţara sa de baştină, unde hotărâse să se retragă. În aceeaşi zi de mai 342 e.n., după cum fusese stabilit dinainte, Maximianus1 renunţă la demnitatea sa imperială la Milan. Chiar în toiul triumfului său roman, Diocleţian meditase asupra acestui plan de abdicare. Cum dorea să fie pe deplin încredinţat de ascultarea lui Maximianus, el obţinuse din partea acestuia fie asigurarea că se va supune în toate împrejurările autorităţii binefăcătorului său, fi o promisiune specială că va coborî de pe tron de îndată ce va primi de la el sfatul şi exemplul. Acest legământ, deşi întărit printr-un

541 Dificultăţile ca.şi erorile pe care le comportă stabilirea atît a anului cit şi ai zilei abdicării lui Diocleţian sînt perfect lămurite de
Tiliemont, Hist, des Empereurs, vol. IV, p. 525 şi nota 19, şi de Pagi ad annum.

jurământ solemn în faţa altarului lui Iupiter. De pe Capitoâiu[542], n-ar fi fost suficient pentru a ţine *în* Nu temperamentul aprins a lui Maximianus care era stăpânit de dorinţa puterii şi care nu râvnea nici liniştea clipei de faţă, nici reputaţia viitoare. Cu părere de rău, el îşi ţinu cu vin tui deoarece avea prea mult respect pentru înţelepciunea lui Diocleţian şi se retrase îndată după abdicarea acestuia într-o vilă din Lucania, unde era aproape imposibil ca un spirit atât de pătimaş să-şi poată găsi mult timp liniştea.

Diocleţian, care de pe o treaptă umilă, servilă, se ridicase până la tron, îşi petrecu ultimii nouă ani de viaţă ca simplu particular. Retragerea sa, act dictat de raţiune, pare să-i fi adus satisfacţie; vreme îndelungată el se bucură de respectul acelor suverani cărora le cedase stăpân ir ea lumii.[543] Se întâmplă rar ca minţile care s-au ocupat îndelung cu treburi importante, să se obişnuiască a se adânci într-un dialog interior şi, de aceea, după abdicare, Diocleţian regretă mai ales lipsa de ocupaţie. Literatura şi religia, care oferă atât ea resurse în singurătate, nu erau în măsură să-i absoarbă, dar el păstrase, sau cel puţin recapătă curând” gustul pentru cele mai nevinovate şi mai fireşti plăceri şi-şi petrecea timpul său liber cu zidăria, să ditul şi grădinăritul. Răspunsul pe care i l-a dat lui Maximianus a devenit pe drept cu vânt celebru. Bătrânul acesta ce nu-şi găsea a şi impar îi peruse să reia frâiele statului şi purpura imperială, dar Diocleţian respinse tentaţia; zâmbind cu milă, el observa calm că, dacă i-ar putea arăta lui Maximianus verzele răsădite cu propriile sale mâini:; e na, acesta nu l-ar mai ruga să renunţe ia feryv a căuta puterea.[544] În

542 Vezi Panegyr. VeterVI, 9. Discursul a fost rostit după ce Maximianus relu ase purpura imperială.

543 Eumenius îi face un frumos compliment: „Dar acest bărbat divin care a participat şi a renunţat totodată la puterea supremă nu se căieşle de holârîrea şi de fapta sa, căci nu socoteşte că a pierdut ceea ce a înstrăinat de bună voie. El este într-adevăr fericit, căci deşii simplu particular se bucură de respectul vostru, al unor atît de mari împăraţi “

544 ti datorăm lui Victor cel tînăr consemnarea celebrei glume. Eutropius menţionează

convorbirile cu amicii, ei r Viiiv: adesea că dintre toate meşteşugurile, cei în i dificil era acela de a domni şi vorbea despre acest subiect cu o căldura care putea fi numai rezultatul experienţei. „Adesea, obişnuia el să spună, este în interesul a patru sau cinci miniştri să se înţeleagă între ei pentru a-l înşela pe suveranul lor. Fiind izolat de oameni prin înalta sa demnitate, adevărul îi este ascuns. Vede numai cu ochii lor, şi nu aude altceva decât relatările lor mincinoase. El conferă posturile cele mai importante viciului şi slăbiciunii şi îi dezonorează pe cei mai virtuoşi şi merituoşi dintre supuşii săi. Prin astfel de artificii infame, adăuga Diocleţian, cei mai buni şi mai înţelepţi dintre monarhi cad pradă corupţiei venale a curtenilor lor. [545]„O justă apreciere a măririi şi siguranţa unei faime veşnice, sporesc atracţia pentru plăcerile unei vieţi retrase, dar împăratul roman jucase un rol prea important în lume ca să se mai poată bucura netulburat de tihna şi securitatea situaţiei de simplu particular. Era imposibil să nu ia act de tulburările care au îndurerat imperiul după abdicarea sa. Era imposibil să rămână indiferent în faţa urmărilor pe care ele le-au avut. Teama, grija şi supărarea îl urmăreau uneori până şi în singurătatea sa de la Salona. Adânc rănit în sentimentele sale. Cel puţin în mândria lui, de nenorocirile soţiei şi fiicei sale, Diocleţian îşi petrecu ultimii ani amărât din pricina unor afronturi, pe care Licihius şi Constantin le-ar fi putut evita părintelui atât or împăraţi şi autorului principal al propriei lor înălţări. Deşi dubioasă, a ajuns până la noi informaţia că s-ar fi sustras, în mod prudent, puterii lor printr-o moarte voluntară.1

Diocleţian îşi construise la Salona, în Dalmaţia, locul său de baştină, un palat în care să-şi petreacă bătrâneţele; acolo a t… şi

---

faptul într-un mod mai generai.

545 Hist. Augustp. 223, 224. Vopiseus. atlase convorbirea de

murit de altfel. Autorul arată declinul artelor în această epocă tulbure.

TULBURĂRI DUPĂ ABDICAREA LUI DIOCLEŢIAN. MOARTEA LUI CONSTANTIUS. RIDICAREA LUI CONSTANTIN ŞI MAXENTIUS. ŞASE ÎMPĂRAŢI DOMN ESC ÎN ACELAŞI TIMP. MOARTEA LUI MAXIMIANUS ŞI GALERIUS. VICTORIILE LUI CONSTANTIN ASUPRA LUI MAXENTIUS şi. LICINIUS. REUNIREA IMPERIULUI SUB AUTORITATEA LUI CONSTANTIN

Echilibrul de puteri stabilit de Diocleţian n-a dăinuit decât atâta vreme cât a fost menţinut de mina fermă şi pricepută a făuritorului său. Acest echilibru cerea o atât de fericită îmbinare de temperamente şi aptitudini diferite” cum greu te putéai aştepta să întâlneşti: doi împăraţi lipsiţi de gelozie, doi caesari lipsiţi de ambiţii, şi acelaşi interes general urmărit în mod invariabil de patru, suverani independenţi. După abdicarea lui Diocleţian şi Maximianus urmară optsprezece ani de discordie şi confuzie. Imperiul fu bântuit de războaie civile, iar în intervalele dintre acestea nu exista propriu-zis o stare de linişte, ci mai degrabă un armistiţiu între mai mulţi împăraţi ostili, care, privindu-se unul pe altul cu teamă şi ură, se străduiau să-şi sporească propriile forţe pe seama supuşilor lor.

De îndată ce Diocleţian. Şi Maximianus renunţaseră la purpura imperială, locul lor, în baza prevederilor noii Constituiii fu ocupat de Constantins şi Galerius; care preluară pe dată titlul de „august usai.

Doi noi caesari fură numiţi de către Galerius în persoana lui Daia, sau Maximinus, un nepot al său, căruia i se încredinţă Egiptul şi Siria, iar Severus, un partizan devotat, fu însărcinat cu

guvernarea Italiei şi Africii. După ce administrase în chip exemplar provinciile vestice, Constantins se stinge în cursul unei ultime campanii contra barbarilor din Britannia, armata tnălţându-l împărat pe fiul său Constantin, care până atunci servise la curtea lui Galerius. Acesta din urmă acceptă numirea, mai ales că avea serioase dificultăţi în Italia, unde poporul şi senatul, nemulţumiţi de dările apăsătoare şi faptul că Roma încetase să fie Capitala imperiului, îl proclamaseră împărat pe Maxentius, fiul lui Maximianus. Fostul împărat, deşi abdicase în mod solemn odată cu Diocleţian, se întoarse la domnie sub pretextul de a-l îndruma pe fiul său şi-l respinse pe Severus, trimis în grabă să facă ordine. Făcând greşeala să se încreadă în propunerile lui Maximianus, Severus este ucis şi Maxentius rămâne împărat în Italia, îndepărtându-l chiar şi pe tatăl său. Maximianus pleacă în Gallia, la ginerele său Constantin, dar în urma unei încercări mârşave de a-i lua locul este ucis la rândul său, după ce mai întâi, reîntors pentru scurtă vreme în Italia, respinsese tentativa lui Galerius de a recuceri ţara. În locul defunctului Severus, Galerius îl numeşte împărat pe Licinius, un vechi tovarăş de arme. La această veste, Maximinus insistă cu violenţă să fie ridicat şi el la rangul imperial. Existau, aşadar, şase împăraţi, deşi această situaţie nu dură timp îndelungat.

La moartea lui Galerius, patru ani mai târziu, Maxenthis, care îngrozise lumea prin cruzimea, rapacitatea şi destrăbălarea sa, planuind să-l atace pe Constantin, fu hiat prin surprindere de, tânărul împărat din Gallia, care, trecând Alpii cu o armată de numai patruzeci de mii de veterani, învinse forţele de patru ori mai numeroase ale generalilor lui Maxentius, în două bătălii, sângeroase; pe acesta personal, îl înfrânse chiar în preajma Romei, unde a şi pierit, înecat în Tibru pe când încerca să fugă…

...în privinţa felului în care s-a folosit de victoria sa, Constantin nu merită nici să fie lăudat pentru o prea mare clemenţă, nici să fie învinuit pentru o asprime excesivă.[546] El aplică rivalului acelaşi tratament pe care l-ar fi suportat el însuşi şi familia sa, în cazul unei înfrângeri, execută pe cei doi fii ai tiranului şi suprimă cu grijă întregul neam al acestuia. Cei mai însemnaţi partizani ai lui Maxentius se aşteptau desigur să-i împărtăşească soarta, după cum fuseseră părtaşi la prosperitatea şi crimele sale; dar când poporul roman ceru cu voce tare un mare număr de victime, învingătorul plin de omenie, refuză răspicat să dea ascultare acestor strigăte slugarnice, izvorâte din mânie, dar nu mai puţin din dorinţa de a fi pe plac învingătorului. Informatorii fură pedepsiţi şi descurajaţi în încercările lor. Nevinovaţii care suferiseră sub ultima tiranie, fură rechemaţi din exil şi repuşi în drepturile lor. O amnistie generală linişti spiritele şi stabiliză proprietăţile, atât în Italia, cât şi în Africa.[547] Prima dată când Constantin onoră senatul cu prezenţa sa, el recapitulă într-o cu vânt are plină de modestie propriile sale servicii şi înfăptuiri şi asigură acea ilustră instituţie de sincera sa stimă, promiţând să-i restabilească demnitatea şi vechile ei privilegii. Senatul, recunoscător, răsplăti aceste declaraţii de complezenţă prin titlurile onorifice dar goale de conţinut, pe care mai avea încă dreptul să le acorde, şi fără a îndrăzni să-i ratifice puterile, îl decretă pe Constantin primul în rang dintre cei trei au guşti care guvernau lumea romană[548]. Se instituim jocuri şi serbări în

546 Zosimus, duşmanul lui Constantin, afirmă (II, p. 88) că numai cîţiva dintre prietenii lui Maxentius au fost ucişi, dar putem reproduce pasajul expresiv din Nazaris (Panegyr, Vet., X, 6); au fost omorîţi împreună cu neamul lor toţi cei care l-ar fi putut răsturna. Celălalt autor (Panegyr. Vét., IX, 20, 21) se mulţumeşte să observe că la intrarea în Roma, Constantin nu a imitat crudele masacre ale lui Cinna, Marius sau Sylla.

547 Vezi cele două panegirice şi legile care se referă în anul următor la aceste lucruri în Codul lui Theodosius.

548 Panegyr, Vet., IX, 20. Lactantius, de M.P., c. 44. Maximums, Càre a fost recunoscut ca caesarul cel mai în vîrstă, pretindea, cu oarecare dreptate primul rang printre auguşti.

amintirea victoriei sale şi mai multe edificii, ridicate pe cheltuiala lui Maxentius, fură dedicate rivalului său victorios. Arcul de triumf al lui Constantin mai dăinuie ca o tristă dovadă a declinului artelor, o mărturie deosebită a celei mai meschine. Vanităţi. Cum în Capitala imperiului nu putea fi găsit un sculptor în stare să împodobească acest monument public, arcul lui Traian fu despuiat de figurile sale cele mai elegante, fără urmă de respect pentru memoria acestuia sau pentru regulile de decenţă. Deosebirea de timp şi persoane, de fapte şi personagii, nu fu luată deloc în consideraţie. Prizonieri părţi apar culcaţi la picioarele unui împărat, care nu-şi purtase niciodată armatele dincolo de Eufrat, iar arheologii care ar avea curiozitatea pot descoperi şi astăzi capul lui Traian pe trofeele lui Constantin. Noile ornamente, introduse în locurile rămase goale, după ce fuseseră despuiate de vechile sculpturi, sunt executate în modul cel mai grosolan şi lipsit de dibăcie[549].

Desfiinţarea definitivă a gărzilor pretoriene a fost o măsură dictată de prudenţă, dar ea izvora totodată din dorinţa de răzbunare. Acest semeţ corp de oaste ai cărui efectiv numeric şi privilegii fuseseră restabilite, ba chiar nv rite, de către Maxentius, fu desfiinţai pentru totdeauna de Constantin. Tabăra lor întărită fu distrusă şi puţinii pretorieni care scăpaseră de ascuţişul săbiei fură împrăştiaţi printre legiuni şi exilaţi la fruntariile imperiului, unde puteau fi folositori fără a deveni din nou primejdie şi,[550] Suprirnând armata care era de obicei staţionată la Roma, Constantin dădu lovitura fatală demnităţii senatului şi poporului; dezarmată şi

---

549 Mai mult, tocite clădirile pe care le construise cu deosebii fast, un templu şi o basilica au fost închinate de senatori meritelor lui Flavius. [Aurelius Victor]. Cu privire la furtul trofeelor iui Traian, vezi Fia- minius Vacca, ap ud Montfaucon, D iar ium Italic um, p. 250 şi Γ Antiquité expliquée a acestuia, vol. IV, p. 17 í.

550 Legiunile pretoriene şi trupele auxiliare le-a desfiinţai; totodată a interzis purtarea armelor şi a însemnelor militare. [Aurelius Victor]. Zosiraus (II, p. 89) menţionează acest fapt, ca istoric; el este sărbătorit cu mult fast în panegiricul al nouălea.

lipsită de apărare, Capitala nu mai avea putinţa să răspundă cum se cuvine celor care o insultau, sau să-i amintească stăpânului ei îndatoririle ce le avea faţă de ea. Am putea observa că în această ultimă încercare de a-şi păstra libertatea muribundă, romanii, de frica unui impozit prea apăsător, îl ridicaseră pe Maxentius la tron» El smulse acel impozit senatului sub denumirea de dar voluntar. Tot ei imploraseră ajutorul lui Constantin, care îi învinse pe tiran şi transformă darul voluntar într-un impozit perpetuu. Ţinând seama de averea pe care erau obligaţi să o declare, senatorii erau împărţiţi în mai multe categorii. Cei mai bogaţi plăteau anual opt funzi de aur, categoria următoare patru, ultima doi, iar cei destul de săraci, care ar fi putut cere o scutire erau totuşi impuşi la plata a şapte monede de aur. Pe lângă membrii permanenţi ai senatului, fiii, descendenţii, ba până şi rudele lor se bucurau de privilegii iluzorii, dar suportau sarcinile grele ale ordinului senatorial; nu e de mirare deci că împăratul a avut grijă să sporească numărul acelora care erau incluşi într-o categorie atât de utilă.[551] Dujm înfrângerea lui Maxentius, victoriosul împărat nu petrecu mai mult de două-trei luni la Roma, pe care o vizita de două ori în restul vieţii sale pentru a organiza serbările cu prilejul împlinirii a zece şi respectiv douăzeci de arii de domnie. Epoca domniei lui Constantin se caracterizează prin călătoriile permanente ale împăratului, ocupat să activizeze legiunile şi să inspecteze starea de lucruri din provincii. Treves, Milan, Aquilea, Sirmium, Naisşus şi Thessalonicfură reşedinţele sale de scurtă durată, până când iondă o „nouă Romă” la hotarul dintre Europa şi Asia.[552]…

…Reconcilierea lui Constantin cu Licinius, deşi înveninată de

551 Nazaris Panegyr. Vet., X, 35. în privinţa taxei senatoriale vezi Zosimus, II, p. 115, al doilea titlu al cărţii a şasea din Codul lui Theodosius, cu comentariul lui Godeiroy şi Mémoires de VAcadémie des Inscriptions, vol. XXVII f, p. 726.

552 Putem urmări acum mişcările împăraţilor după Codul lui Thco~ dosius, dar datele de timp şi loc au fost adesea schimbate din neglijenţa, copiştilor.

resentimente şi gelozie, de amintirea insultelor recente, şi de teamă, primejdiilor viitoare, a făcut totuşi ca timp de peste opt ani, lumea romană să cunoască liniştea. Dat fiind că o serie întreagă de legi imperiale încep să apară cam în această perioadă, n-ar fi greu să transcriem acele norme de drept civil care i-au ocupat lui Constantin timpul liber. Dar cele mai importante dintre instituţiile sale sunt strâns legate de noul sistem politic şi religios, care n-a fost stabilit perfect până în ultimii şi cei mai paşnici ani ai domniei sale. Multe din legile sale, care se referă la drepturi, la proprietatea individuală şi la practica avocăţeasca privesc însă mai curând jurisprudenţa privată decât cea publică a imperiului; el a publicat multe edicte de un interes atât de local şi trecător, încât cu greu ar merita să fie luate în seamă într-o istorie generală. Totuşi, din noianul de legi putem alege două: una deosebit de importantă, cealaltă neobişnuit de bizară. Oribilul obicei, atât de frecvent la cei din vechime, de a ucide sau a părăsi pruncii noi-născuţi, se întâlnea tot mai des în provincii şi mai ales în Italia. Era rezultatul mizeriei, iar aceasta se datora mai ales impozitelor ce constituiau o povară insuportabilă, sâclielilor şi persecuţiilor dezlănţuite de agenţii fiscali, împotriva debitorilor care nu-şi puteau plăti datoriile. Partea mai puţin avută sau mai puţin muncitoare a omenirii, în loc să se bucure de o creştere a familiei, considera ca un act de mai mare dragoste părintească, să-şi elibereze copiii de mizeriile ameninţătoare ale unei vieţi pe care ei însăşi nu erau în stare s-o suporte. Umen din fire şi mişcat poate de unele cazuri recente şi neobişnuite de disperare, Constantin adresă tuturor oraşelor din Italia, iar mai târziu celor din Africa, un edict, ordonând să li se acorde o păsuire imediata şi suficientă acelor părinţi, ce ar aduce în faţa magistraţilor copii, pe care sărăcia nu le permite să-i crească. Dar promisiunea era prea

generoasă, iar dispoziţiile prea vagi pentru a avea ca urmare o ameliorare generală sau permanentă.[553] Deşi merită oarecare laudă, această măsură contribui mai degrabă la evidenţierea decât la uşurarea mizeriei publice. Legea mai rămâne şi astăzi o dovadă autentică ce contrazice şi demască pe acei oratori venali, prea satisfăcuţi de propria lor situaţie, pentru a descoperi fie viciul, fie mizeria, sub domnia unui suveran care se arăta generos cu ei înşişi.[554]

Înainte de a intra în Italia, Constantin se înţelesese cu Licinius, căruia îi şi dădu de soţie pe sora sa Constantia. În schimb, Maximinus, ros de ambiţie, socoti că venise momentul să-şi mărească imperiul, atacându-l pe neaşteptate pe Licinius chiar în Tracia. După o bătălie dârză, Maximinus a fost învins iar peste câteva luni a murit, lăsând lumea romană în stăpânirea a doi împăraţi: Constantin în Apus şi Licinius în Răsărit. Pentru a evita orice pretenţii la succesiune, Licinius îi măcelări nu numai pe copiii lui Maximinus, dar şi pe fiul lui Severus şi pe al lui Galerius. Ba mai mult, o decapită pe soţia acestuia, Valeria şi pe mama ei, Prisca; prima era fiica, cea de a doua soţia împăratului Diocleţian.

Împingând intrigile sale mai departe, el conspiră cu Basianus, cumnatul lui Constantin, pe care acesta îl făcuse caesar, împotriva rivalului său din Apus. Complotul odată descoperit, Basianus plăti cu viaţa; între cei doi împăraţi izbucniră ostilităţile. Prin două bătălii crâneene, Constantin îl sili pe Licinius să încheie un tratat de pace şi „prietenie”, prin care îi ceda toate provinciile europene afară de Tracia, iar el rămânea numai cu cele asiatice şi cu Egiptul. Pacea dură opt ani, în care timp Constantin promulgă cea mai

553 Codex Theodosian., XI, 27, vol. IV, p. 188 cu observaţiile lui Godefroy. Vezi de asemenea 1, V, tit. 7, 8.

554 Panegyr. Vet., X, 38. Acest discurs al lui Nazaris a fost pronunţat în ziua Quinquenaliei caesarilor la 1 martie 321 (ziua în care caesarii serbau 5 ani de domnie).

mare parte din legile sale.

Între timp, fiul său Crispus, ridicat la rangul de caesar, îi respinse pe franci şi pe alemani pe Rin, iar dl personal zdrobi după lupte grele o invazie a goţilor şi sarmaţilor; trecând Dunărea în Dacia îi sili să ceară pace şi să se oblige ca, la cererea împăratului, să-i pună la dispoziţie un contingent de patruzeci de mii de luptători.

Consolidându-şi puterea şi căpătând încredere în sine, Constantin hotărăşte să-l lichideze pe Licinius şi, după un război civil în care bătălia decisivă s-a dat pe Hellespont, Bizanţul a fost cucerit. Licinius capitulă şi fu exilat la Thessalonic, unde după câtăva vreme a fost executat sub învinuirea unui complot.

Prin victoria. Lui Constantin, la treizeci şi şapte de ani după ce Diocleţian împărţise puterea cu asociatul său Maximianus, lumea romană era din nou unită sub autoritatea unui singur împărat.

Am relatat mai amănunţit şi mai precis etapele succesive ale înălţării lui Constantin, de la prima preluare a purpurei ia York, până la abdicarea lui Licinius la Nieomedia, nu numai pentru că evenimentele în sine prezintă interes şi importanţă, dar mai ales pentru că ele au contribuit la Declinul imperiului, prin risipa de sânge şi avuţii şi prin permanenta creştere atât a impozitelor, cât şi a armatei. Fondarea Constantinopolului şi recunoaşterea religiei creşi ine fură consecinţele imediate şi memorabile ale acestei transformări.

ATITUDINEA GUVERNULUI ROMAN FAŢĂ DE CREŞTINI, DIN TIMPUL LUI NERO PÂNĂ LA CONSTANTIN

Dacă ne gândim la puritatea religiei creştine, la preceptele ei

morale şi la austeritatea vieţii e elor mai mulţi dintre aceia care în primele timpuri au îmbrăţişat credinţa *Evangheliei*, ar trebui în chip firesc să presupunem că o doctrină atât de aleasă a fost primită cu meritată stimă, chiar de lumea necredincioasă; că cei învăţaţi şi cei rafinaţi, oricât ar fi luat în derâdere miracolele, au apreciat virtuţile noii secte; că magistraţii, în loc de a persecuta, au oblăduit o categorie de oameni care dovedeau cea mai pasivă ascultare faţă de legi, deşi refuzau grijile şi sarcinile active ale războiului şi ale guvernării. Dacă, pe de altă parte, ne reamintim toleranţa universală a politeismului, de la care poporul nu se abătuse, lipsa de credinţă a filosofilor şi politica senatului şi a împăraţilor romani, nu putem înţelege care era fărădelegea comisă de creştini; prin ce provocaseră ei până la exasperare blânda indiferenţă a antichităţii? Iar suveranii romani, care priveau fără prejudecăţi cele vreo mie de culte ce coexistau paşnic sub blânda lor domnie, aveau oare de astă dată noi motive să aplice o pedeapsă aspră unei părţi a supuşilor lor, doar fiindcă aceştia optaseră pentru o credinţă şi un cult straniu dar nevinovat?

Politica religioasă a antichităţii pare să fi adoptat un caracter aspru şi intolerant pentru a împiedica progresul religiei creştine. Cam la patruzeci de ani după moartea lui Hristos, discipolii săi erau pedepsiţi cu moartea, prin sentinţa unui proconsul cunoscut drept un om blând şi înclinat spre filosofie şi conform legilor unui împărat care, în genere, se distinge prin înţelepciunea şi dreptatea administraţiei sale. Apologiile adresate în repetate rânduri succesorilor lui Traian sunt pline de plângerile cele mai patetice; ele arată cum dintre supuşii imperiului Roman creştinii, care ascultau ceea ce le poruncea conştiinţa lor şi solicitau libertatea acesteia, erau singurii care nu se bucurau de binefacerile unei guvernări fericite. Moartea câtorva martiri eminenţi este relatată

cu toată grija, iar în vremea când creştinătatea a fost investită cu puterea supremă, conducătorii Bisericii s-au străduit plini de zel să-şi desfăşoare – propria lor cruzime mai curând, decât să imite purtarea adversarilor păgâni. Acest capitol îşi propune să desprindă (admiţând că lucrul ar fi posibil) câteva fapte autentice şi interesante, dintr-un noian de date fanteziste şi de erori; de asemenea, să relateze limpede şi raţional, cauzele şi cele mai importante împrejurări ce se leagă de persecuţiile la care au fost supuşi primii creştini…

…Deoarece evreii, care respingeau cu oroare zeităţile adorate de suveranul roman şi de concetăţenii lor, se bucurau totuşi de liberul exerciţiu al religiei lor anti-sociale, trebuie să fi existat o altă cauză ce i-a expus pe discipolii lui Hristos la acele persecuţii de care urmaşii lui Abraham erau scutiţi. Deosebirea dintre ei este simplă şi evidentă, dar, după părerea antichităţii, ea prezenta cea mai mare importanţă. Evreii erau un popor, creştinii erau o sectă…

…Romanii respectau obiceiurile şi tradiţiile fiecărui popor din imperiu şi nu puteau înţelege de ce, atunci când îmbrăţişau noua religie, creştinii, de orice neam se lepădau de tot ce aparţinuse poporului lor. Ei nu puteau concepe o zeitate abstractă, fără chip şi reprezentare.

Solidaritatea şi îndărătnicia creştinilor îi exaspera pe romani… Oricare ar fi principiile pe care-şi întemeiază purtarea, spune Plinius, încăpăţânarea lor inflexibilă părea să merite a fi pedepsită/6 Dar mai ales prozelitismul lor, care îi distingea pe creştini de evrei, părea un pericol pentru statul roman şi aţi ţa clerul celorlalte credinţe împotriva lor: astfel creştinii deveneau adesea victimele enăscocirilor preoţeşti.

În ai zecelea an al domniei lui Nero, capitala imperiului fu cuprinsă de un incendiu care bântui atât de tare, încât depăşi

amintirile sau exemplele trecute.[555] Au fost distruse laolaltă monumentele artei greceşti şi ale virtuţii romane, trofeele războaielor punice şi galice, templele cele mai sfinte şi palatele cele mai splendide. Din cele paisprezece regiuni sau cartiere în care era împărţită Roma, numai patru rămaseră întregi, trei fură distruse până în temelii, iar celelalte şapte, care avuseseră de suferit de pe urma flăcărilor aveau un aspect jalnic, de ruină şi pustiire. Vigilenţa guvernului nu pare să fi neglijat vreuna din măsurile care ar fi putut uşura efectul unei calamităţi atât de groaznice. Grădinile imperiale fură larg deschise mulţimii îndurerate, clădiri temporare fură ridicate pentru adăpostirea ei şi se distribuiră grâu şi merinde din belşug la un preţ foarte moderat.[556] Edictele care reglementau dispoziţia străzilor şi clădirea caselor particulare par a fi inspirate de o politică cât se poate de generoasă şi, aşa cum se întâmplă de obicei într-o vreme de prosperitate, incendiul Romei a creat în decursul câtorva ani un oraş nou, mai bine sistematizat şi mai frumos ca cel dinainte. Dar toată prudenţa şi omenia arătată de Nero cu această ocazie fură insuficiente pentru a-i apăra de bănuiala poporului. Cel care-şi asasinase soţia şi marna putea fi acuzat de orice crimă, iar suveranul care îşi prostitua persoana şi demnitatea pe scena teatrului[557] putea fi considerat capabil de fanteziile cele mai extravagante. Zvonul public îl acuză pe împărat de a fi fost incendiatorul propriei sale capitale şi, cum poveştile cele mai neverosimile se potrivesc de minune cu starea de spirit a unui popor mâniat, s-a afirmat cu toată seriozitatea şi s-au găsit oameni

---

555 Tacit., Annal., XV, 38 — 44; · Sueton. in Neton., c. 38; Dio Cassius, LX ÎL p. 1014; Orosius VI, 7,

556 Preţul griului (probabil per modius — 8,50 1) a fost redus la terni nummi (trei sesterţi) ceea ce ar însemna aproximativ cincisprezece şilingi „quarierat1 englezesc (circa opt baniţe) (n.t.).

557 Nero apăruse ca actor pe scenă în teatru ; profesiunea de actor era considerată pe vremea aceea umilitoare (n.t.).

care să creadă că Nero, huurându-se de catastrofa pe care o provocase, se desfăta cântând din liră distrugerea vechii cetăţi a Troiei.[558] Pentru a îndepărta bănuiala pe care despotismul nu fusese în stare s-o înăbuşe, împăratul hotăs să găsească în locul său nişte criminali fictivi. În acest scop (continuă Tacitus), el supuse la cele mai rafiriate torturi pe acei oameni care, sub denumirea vulgară de Creştini, erau încă dinainte înfieraţi cu o meritată infamie. Ei îşi trăgeau numele şi originea de la Hristos, care în timpul domniei lui Tiberius fusese executat pe baza sentinţei procuratorului Ponţiu Pilat.[559] Câtăva vreme această credinţă în oprită de a se răspândi, dar ea izbucni din nou şi *mi* se răspândi numai în ludeea, primul sediu al acestei secte dăunătoare, ci fu introdusă chiar ia Roma, azilul comun Ci re acceptă şi protejează tot ce e impur, tot ce e atroce. Mărturisirile celor arestaţi prilej uiră descoperirea a numeroşi complici şi toţi fură condamnaţi, nu atât pentru crima de a fi dat foc oraşului, cât pentru ura lor faţă de omenire[560]. Ei muriră în chinuri, iar chinurile le-au fost sporite de insulte şi batjocuri. Unii au fost ţinuţi pe cruci, alţii cusuţi în piei de animale sălbatice şi lăsaţi pradă clinilor, iar alţii, unşi cu substanţe inflamabile, au fost folosiţi drept făclii

558 Să notăm că zvonul e menţionat de Tacitus cu o foarte justificată neîncredere în timp ce Suetonius îl transcrie cu aviditate, iar Dio îl şi confirmă solemn.

559 Chiar şi această mărturie este suficientă pentru a vădi an acronimul évreilor care situează naşterea lui Hristos cu aproape un veac mai devreme, Barnage (Histoire des Juifs, V, c. 14). Putem afla de la Iosephus (Antiquitat., XVIII, 3) că procuratura lui Pilat corespunde ultimilor zece ani ai domniei lui Tiberius, 27 — 37 e.n. Cît despre data exactă a morţii lui Hristos, o tradiţie timpurie o stabileşte la 25 martie, 29 e.n., sub consulatul celor doi Gemini (Ter.tullian, Adv. Judaeos c. 8). Această dată, care este acceptată de Pagi, de cardinalul Norris şi Le Clerc, pare cel putyn tot atît de probabilă ca şi era vulgară, care este cituată (nu ştiu prin ce conjuctură) cu patru ani mai tîrziu.

560 „Odio humani generis convicti". Aceste cuvinte pot însemna fie ura omenirii faţă de creştini, fie ura creştinilor faţă de omenire. Am proferat sensul al doilea, ca fiind mai apropiat de stilul lui Taci his ψ de eroarea comună, prilejuită poate în mod nevinovat de un precept ik\ Evanghelici (vezi Luca, XIV, 26). Interpretarea mea este justificată dr· autoritatea lui Lipsius, a traducătorilor italieni, francezi şi englezi ai lui Tacitus; a lui Mosheim (p. 102), a lui Le Glerc (Historia Eecle- siast,, p. 427) a doctorului Lardner {Testimonies, vol. I, p: 345) şi a episcopului de Gloucester (Divine Legation, vol. Ill, p. 38). bar cum cuvîntul convicti nu se încadrează fericit în restul frazei, Groao- vius a preferat să citească conjuncţi lecţiune care este autorizată de manuscrisul din Florenţa.

pentru a lumina întunericul nopţii. Acest trist spectacol se desfăşura în grădinile lui Nero, simultan cu o cursă de cai, şi era onorat cu prezenţa împăratului, care se amestecă în mulţime, deghizat în vizitiu. Vina creştinilor merita, într-adevăr, cea mai exemplară pedeapsă, (fer repulsia publică făcu loc compătimirii, odată cu părerea că aceşti nenorociţi erau sacrificaţi nu atât pentru binele obştesc, cât pentru a satisface cruzimea unui tiran speriat. Cei ce cercetează evoluţia omenirii ar putea observa că ulterior triumful şi abuzurile religiei persecutate au fost cele ce au făcut ca grădinile şi circul lui Nero de pe colina Vaticanului să dobândească o celebritate mai mare decât aceea pe, care le-a conferit-o sângele primilor creştini, ce le-a plugar it. Pe acelaşi loc un templu ce întrece cu mult vechile glorii ale Capitoliului a fost ridicat de pontifii creştini, care, trăgându-şi pretenţia la domnia universală de la un umil pescar din 4Galilea, au urmat la tronul cezarilor, au dat legi barbarilor cuceritori ai Romei şi şi-au extins jurisdicţia spirituală de pe coasta Balticii până la malurile Oceanului Pacific.

Totuşi, administraţia imperială nu a ordonat decât rareori astfel de persecuţii violente şi putem, în genere, conchide că:

I. A trecut mult timp până când romanii să considere noua sectă demnă de atenţia guvernului;

II. La osândirea oricăruia dintre supuşii imperiului, care erau acuzaţi de o crimă atât de stranie, s-a procedat cu grijă şi repulsie;

III. Pedepsele s-au folosit cu moderaţie;

IV. Biserica creştină s-a bucurat de multe intervale de pace şi linişte.

ÎNTEMEIEREA CONSTANTINOPOLULUI. SISTEMUL POLITIC AL LUI CONSTANTIN ŞI AL SUCCESORILOR LUI.

DISCIPLINA MILITARĂ. PALATUL. FINANŢELE

Nefericitul Licinius a fost ultimul rival care a stat. În calea măririi şi ultimul captiv care a împodobit triumful lui Constantin. După o domnie lungă şi prosperă, cuceritorul lăsă moştenire familiei sale întreg imperiul Roman, o nouă capitală, o nouă politică, o nouă religie; inovaţiile stabilite de ei au fost adoptate şi consacrate de generaţiile următoare. Vremurile marelui Constantin şi ale fiilor, să-i sunt pline de evenimente importante, dar istoiicul va fi copleşit de numărul şi varietatea ler, dacă nu separă cu grijă scenele care sunt legate între ele numai de succesiunea în timp. Înainte să purceadă la relatarea războaielor şi revoltelor ce au grăbit decăderea imperiului, el va descrie instituţiile politice care au dat acestuia putere şi stabilitate şi va adopta separaţia necunoscută celor vechi, între treburile civile şi cele bisericeşti. Victoria creştinilor şi neînţelegerile lor interne vor oferi un material abundent, atât pentru lămurirea evenimentelor, cât şi pentru cronica lor scandaloasă.

După înfrângerea şi abdicarea lui Licinius, rivalul său victorios, Constantin porni să aşeze temeliile unui oraş menit să domnească în timpurile viitoare ca stăpân al Răsăritului şi – să supravieţuiască, imperiului şi religiei sale, Mândria sau raţiuni de ordin politic îl hotărâseră mai de Mult pe Diocleţian să părăsească vechiul sediu al guvernării imperiului; aceste, motive dobândisem şi mai multă pondere în timpul urmaşilor săi, datorită obişnuinţei acumulate în patruzeci de ani. Roma era confundată pe nesimţite cu regatele supuse care pe vremuri îi acceptaseră supremaţia şi ţara caesarilor era privită cu o glacială indiferenţă de către un suveran războinic, născut în apropierea Dunării[561], crescut la

561 Constantin se născuse la Naissus (Nis, în Iugoslavia) (n.t.)

curţile şi în taberele armatelor din Asia şi învestit cu purpura imperială de către legiunile britanice. Locuitorii Italiei, care îl priviseră pe Constantin drept salvatorul lor, primiră cu supunere decretele pe care el binevoi Uneori să le adreseze senatului şi poporului Romei, dar arareori fură onoraţi cu prezenţa noului lor suveran. Cât timp a fost în putere, Constantin călătorea după cum cereau diferitele nevoi ale păcii sau ale războiului; se deplasa lent şi demn sau repede şi energic de-a lungul fruntariilor întinselor sale provincii şi era întotdeauna gata să pornească la luptă împotriva unui vrăjmaş din afară sau dinăuntru. Dar pe măsură ce atinse culmea gloriei şi zenitul vieţii, el începu să mediteze la proiectul de a aşeza într-un loc mai stabil puterea şi maiestatea tronului. În alegerea unui loc potrivit el preferă hotarul dintre Europa şi Asia, pentru a-i supune eu un braţ puternic pe barbarii dintre Dunăre şi Tanais şi pentru a supraveghea cu un ochi vigilent purtarea monarhului persan, care suporta cu indignare jugul unui tratat infamant pentru el. Aceste proiecte îl făcuseră pe Diocleţian să aleagă şi să înfrumuseţeze reşedinţa din Nicomedia; dar amintirea lui Diocleţian. Era pe drept detestată de protectorul Bisemeii,[562] şi apoi, Constantin nu era străin de ambiţia de a întemeia un oraş care să perpetueze gloria propriului sân nume. În timpul ultimelor operaţii ale războiului cu Licinius el a avut adeseori prilejul să remarce, atât ca soldat cât şi ca om de stat, poziţia incomparabilă a Bizanţului; propriile sale observaţii îi spuneau că locul era puternic apărat de natură împotriva unui atac al duşmanului, puţind totuşi să beneficieze de multiple schimburi comerciale, dat Fiind că era un oraş deschis. Cu mult timp înaintea lui Constantin, unul dintre cei mai înţelepţi istorici ai antichităţii[563]

562 Diocleţian îi persecutase violent pe creştini şi de aceea era privit cu ură de oricare dintre ei (n.t.).

563 Navigatorul Byzas, despre care legenda spune că era fiul lui. Neptun, a întemeiat oraşul

descrisese avantajele unei situaţii datorită căreia o slabă colonie de greci obţinuse stăpânirea mării şi onorurile ce decurgeau din situaţia ei de republică independentă şi înfloritoare.

...acest loc frumos, apărat şi bogat întrunea deci însuşiri care erau de ajuns ca să justifice alegerea lui Constantin. Dar cum însă, din toate timpurile s-a considerat că miracolul şi legenda dau o notă solemnă, potrivită originii marilor oraşe[564], împăratul dorea să atribuie hotărârea sa nu atât sfaturilor imperfecte ale judecăţii omeneşti, cât infailibilelor şi eternelor hotărâri ale înţelepciunii divine. În una din legile sale el a avut grijă să informeze posteritatea că, dând ascultare poruncilor lui Dumnezeu, el a pus temeliile nepieritoare ale Constantinopolului[565] şi deşi n-a binevoit să relateze în ce chip i-a fost comunicată inspiraţia divină, acest neajuns, datorat tăcerii sale modeste, a fost generos compensat de ingeniozitatea scriitorilor de mai târziu, care au descris viziunea nocturnă, ce s-a arătat lui Constantin, pe când dormea în incinta Bizanţului. Geniul tutelar al oraşului, o matroană venerabilă, încovoiată sub povara anilor şi infirmităţilor, se transformase deodată într-o înfloritoare fecioară, pe care propriile sale mâini o împodobeau cu toate simbolurile măreţiei imperiale.[566] Împăratul se trezi, interpretă prezicerea ca fiind de bun augur şi fără şovăire dădu ascultare voinţei divine. Ziua în care se năştea un oraş sau o

---

în anul 657 înaintea erei noastre. Tovarăşii săi veneau din Argos şi Megara. Byzanţul a fost apoi reclădit şi întărit de generalul spartan Pausanias. Vezi Scalliger, Animadvers. ad. Eußéfo., p. 81. Du cange, Gonslanlinopolis I, partea I, cap. 15, 16. in ceea ce priveşte războaiele bizantinilor împotriva lui Filip (al Macedoniei) împotriva galilor şi a regilor Bithyniei, nu ar trebui să dăm crezare nimănui în afară de scriitorii antici care au trăit înainte ea măreţia oraşului imperial să fi generat tendinţa spre linguşire şi fabulaţie.

564 „Se iartă celor din vechime că amestecmd cele omeneşti cu çelë divine fac începuturile oraşelor mai măreţe"t. T. Liv. în Prooem.

565 EI spune într-una din legile sale: Spre folosul urbei pe care,
din porunca lui Dumnezeu, am dăruit-o cu nume etern. Cod. Thcodos
XIII, tit. V, leg. 7.

566 Grecii, T-heoplianes, Cedrenus şi autorul Cronicii alexandrine, se limitează la expresii vagi şi generale. Pentru a relata mai detaliat viziunea, sin tem siliţi să recurgem la scriitorii de limbă latină, de felul lui William oi Malmesbury. Vezi Ducange, C.P., I. p. 24, 25.

colonie era sărbătorită de romani aşa cum cerea o străveche superstiţie[567] iar Constantin, deşi putea să omită unele rituri prea mult impregnate de originea lor pagină, era totuşi dornic să trezească speranţele şi respectul spec –, tatorilor. Pe jos, cu o suliţă în mână, împăratul conduse în persoană procesiunea solemnă şi arătă linia trasa drept hotar al viitoarei capitale, până când perimetrul crescând fu privit cu mirare de către asistenţă, care în cele din urmă îndrăzni să observe că el depăşeşte cu mult cele mai ample dimensiuni ale unui mare oraş.

„Am să înaintez, răspunse Constantin, până ce El, călăuza nevăzută care merge în faţa mea, va socoti nimerit să se oprească” 1 Fără a îndrăzni Să cercetăm motivele acestei extraordinare călăuze, ne vom mulţumi cu sarcina mai ingrată de a descrie întinderea şi limitele Constantinopolului.[568]

Oraşul încă neterminat fu inaugurat şi: consacrat în mod solemn de Constantin la 11 mai 330 e. N, primind denumirea de A doua sau Noua Romă.

Întemeierea noii capitale era legată şi de o nouă formă de organizare politică. Simplitatea romană fu oficial înlocuită cu pompa şi fastul oriental. Curtea imperială deveni un organism complex, important şi splendid. Înalţii funcţionari erau împărţiţi în: iluştri, respectabili şi onorabili. Consulatul deveni un titlu pur onorific, iar vechea nobleţe romană dispăru, înlocuită de patricieni, numiţi de împărat, pe viaţă. Imperiul era administrat de patru

567 Vezi' Piutarh in Romul., vol. 1, p. 49. (Edit. Bryan.). Printre alte ceremonii o groapă mare, care fusese săpată în acest scop, era umplută cu pumni de ţarină, aduşi de fiecare colonist din locul unde se născuse; în acest fel el adopta noua sa ţară.

568 Vezi în Mémoires de ΓAcadémie, vol. XXXV, p. 747, disertaţia lui d’Anville asupra întinderii Constantinopolului. El ia planul din Imperium Orientale al lui Banduri socotindu-1 cel mai complet, dar printr-o serie de observaţii foarte pertinente reduce proporţiile extravagante ale scării şi în loc de 9.500 determină circumferinţa oraşului ca fiind de aproximativ 7.S00 de toises franceze (toise: veche măsură de lungime franceză, egală cu 1,949 m).

prefecţi care aveau sub ordinele lor proconsuli, guvernatori şi vicari. Roma şi. Constantinopolul aveau câte un prefect municipal. Magistraţii şi funcţionarii inferiori erau recrutaţi mai ales printre jurişti. Serviciile curţii şi plăcerile. Împăratului „erau deservite de şapte miniştri ai palatului care dispuneau de o putere *şi un rol important prin contactul permanent cu persoana suveranului. Funcţiile lor le serveau adesea drept mijloc de opresiune şi jaf. Curierii cancelariei imperiale, care duceau ordinele acesteia şi. Aveau totodată misiunea să informeze despre ce văzuseră, ajunseră curând nişte informatori şi şantajişti; ei terorizau şi storceau bani, meserie atât de profitabilă incit numărul lor crescu de la ei te va sute, la zece mii, sub împăraţii slabi şi indolenţi. Corupţia generală în justiţie şi administraţie îşi făcu apariţia paralel cu întărirea autocraţiei. Demnitat ea cetăţeanului rornan dispăru odată cu libertatea sa, sub povara unei autocraţii de tip asiatic…

CARACTERUL LUI CONSTANTIN, RĂZBOIUL CU GOŢII. MOARTEA LUI CONSTANTIN. ÎMPĂRŢIREA IMPERIULUI ÎNTRE CEI TREI FII AI SĂI. RĂZBOIUL CU PERŞII. MOARTEA TRAGICĂ A LUI CONSTANTIN CEL TÂNĂR ŞI A LUI CONSTANS. UZURPAREA LUI MAGNENTIUS. RĂZBOIUL CIVIL. VICTORIA LUI CONSTANTIUS

Caracterul suveranului care a strămutat sediul imperiului şi a introdus schimbări atât de importante în constituţia civilă şi religioasă a ţării sale, a atras atenţia şi a împărţit părerile oamenilor. Prin zelul recunoscător al creştinilor, eliberatorul Bisericii a fost împodobit cu toate atributele unui erou, său chiar ale unui sfânt, pe când nemulţumirea partidei învinse l-a comparat

pe Constantin cu cel mai abject dintre acei tirani care, prin slăbiciunile şi viciile lor, dezonorează purpura mperială. Aceleaşi păreri au fost perpetuate, într-o anumită măsură de generaţiile următoare; chiar şi în vremea noastră ele fac din Constantin un erou demn când de satiră, când de elogii. Îmbinind fără patimă acele defecte ce-i sunt recunoscute până şi de cei mai înflăcăraţi admiratori şi virtuţile ce nu-i sunt tăgăduite nici de cei mai implacabili duşmani, nădăjduim să schiţăm un portret just al acestui om extraordinar, un portret pe care adevărul şi imparţialitatea istoriei să-l adopte fără a rosi.[569] Încercarea zadarnică de a amesteca culori atât de discordante şi – de a împăca calităţi atât de contradictorii riscă însă să ereio neze orfigură mai degrabă monstruoasă decât omenească) afară de cazul când e privită într-o lumină distinctă, proprie ei, separând cu grijă diferitele perioade ale domniei lui Constantin.

Atât persoana dat şi mintea lui Constantin fuseseră înzestrate cu cele: mai alesei daruri ale naturii. Statura sa era înalt a, atitudinea – maiestoasă, ţinuta – plină de graţie» Puterea sa fizică şi vioiciunea spiritului său se manifestau în toate îndeletnicirile unui bărbat; din cea mai timpurie tinereţe până la o vârstă foarte înaihtatăj el îşi menţinu vigoarea trupului printr-o strictă castitate şi cumpătare. În societate, era încântat când avea prilejul unei conversaţii cu caracter familiar; deşi îşi îngăduia uneori să ironizeze, cu mai puţină reţinere decât ar fi cerut-o demnitatea gravă a rangului imperial, curtenia „şi liber alitatëa manierelor sale câştigau inimile tuturor celor ce se apropiau de el. Sinceritatea sa, atunci când arăta prietenie, a fost pusă la îndoială;

569 Nu ne vom înşela asupra lui Constantin crezînd toi răul ce-l spune despre el Zosimus şi tot binele ce-l spune Eusebius (în limba franceză în original). Fleury, Hist. Ecclésiastique, voi, Πí, p. 233. într-adevăr, Eusebius şi Zosimus reprezintă cele două extreme: linguşirea şi invectiva/ Nuanţe intermediare sînt exprimate dé acei scriitori al· căror caracter sau situaţie a moderat într-o măsură mai mică sau mai. mare influenţa zelului lor religios.

totuşi au existat împrejurări în care a dovedit că era capabil de o legătură caldă şi durabilă. Faptul că nu avea cultură nu-l împiedicase să aprecieze just valoarea învăţăturii, şi atât artele cât şi ştiinţele beneficiară de protecţia sa generoasă. În soluţionarea treburilor de zi cu zi, hărnicia sa era neobosită; inteligenţa sa vie se exersa necontenit: citea, scria sau medita, audia ambasadorii şi examina plângerile supuşilor să-i Chiar şi cei care contestau justeţea măsurilor luate de Constantin, erau nevoiţi să recunoască măreţia concepţiilor sale şi răbdarea cu care îşi executa proiectele şi-şi urmărea ţelurile cele mai greu de atins, fără ca prejudecăţile educaţiei, sau strigătele mulţimii să-l abată din cale. În luptă, el insufla ostaşilor propria sa energie, conducându-i cu talentul unui general desăvârşit; victoriile remarcabile, pe care le-a obţinut asupra duşmanilor interni şi externi ai statului, trebuie atribuite mai degrabă capacităţilor sale, decât norocului. Iubea gloria ca răsplată, poate chiar ca imbold, al acţiunilor sale. Pericolele ce le comporta propria sa situaţie, caracterul rivalilor săi, conştiinţa meritelor sale superioare, precum şi speranţa că izbânda sa va restaura pacea şi ordinea *pe* întinsul frământatului imperiu, justifică ambiţia nemăsurată, care din clipa când a acceptat purpura imperială la York, apare ca pasiunea majoră a sufletului său. În războaiele civile pe care le-a dus împotriva lui Maxentius şi Licinius, el îşi câştigase de partea sa simpatia poporului, care compara viciile evidente ale acestor tirani, cu înţelepciunea şi dreptatea ce, păreau să călăuzească, în genere? administraţia lui Constantin.[570]

Dacă împăratul Constantin şi-ar fi aflat moartea pe malurile Tibrului, sau chiar pe şesul de la Adrianopol acesta ar fi fost

570 Datele despre virtuţile lui Constantin sînt culese în cea mai mare parte din relatările lui Eutropius şi Victor cel tînăr, doi păgîni sinceri, care au scris după stingerea familiei sale. Pînă şi Zosimus şi împăratul Iulian confirmă curajul personal şi succesele sale militare.

portretul pe care istoricii, cu câteva excepţii, l-ar fi transmis posterităţii. Dar modul în care şi-a încheiat domnia (conform părerii moderate, ba chiar blânde a unui scriitor contemporan) l-a făcut să-şi piardă locul pe care îl dobândise printre cei mai merituoşi suverani romani.[571] Viaţa lui August arată cum un tiran al republicii se schimbă treptat, aproape imperceptibil într-un părinte al ţării sale şi al omenirii. Viaţa lui Constantin ne dezvăluie un erou care, după ce inspirase, atât a vreme dragoste supuşilor şi groază inamicilor să-i degenerează într-un monarh crud şi desfrânat, corupt de soarta sa norocoasă, sau pe care victoriile îl scutesc de a se Mai preface. Pacea generală, caracteristică ultimilor paisprezece ani ai domniei lui, a fost mai degrabă o perioadă de splendoare aparentă decât de adevărată prosperitate, iar bătrâneţea lui Constantin a fost dezonorată de acele vicii opuse, dar care nu se exclud: rapacitatea şi risipa. Tezaurele dobândite din palatele lui Maxentius şi Licinius fură risipite fără noimă. Diferitele inovaţii introduse de învingător fură continuate cu cheltuieli sporite. Costul construcţiilor, al întreţinerii curţii şi al festivităţilor sale cereau resurse abundente şi imediate, iar oprimarea popoarelor era singura cale de a întreţine măreţia suveranului.1 Favoriţii săi nemernici, îmbogăţiţi de generozitatea nemărginită a stăpânului lor, abuzau nepedepsiţi de posibilitatea jafului şi a corupţiei.2

O decădere generală se resimţea în toată administraţia publică şi împăratul însuşi, deşi se bucura mai departe de ascultare din partea supuşilor, îşi pierdu treptat stima lor. Veşmintele şi

---

571 Vezi Eutropius, X, 6: La începutul domniei se putea compara cu\cei mai buni împăraţi, la sfîrşit, cu cei mediocri. Judecind dupi"! vechea versiune elină a lui Poeanius (edit. Havercamp p. 697) înclin să cred că Eutropius scrisese ia început vix mediis (sensul citatului ar fi fost atunci: abia dacă se putea compara cu cei mediocri — n.c,), şi că monosilaba jignitoare a fost lăsată la o parte prin inadvertenţa voită a celor care au transcris textul. Aurelius Victor exprimă părerea generală printr-un proverb vulgar şi obscur.

manierele pe care, spre apusul vieţii sale, le adoptase, nu făcură decât să-l înjosească în ochii omenirii. Fastul asiatic introdus de trufia lui Diocleţian deveni molatic şi efeminat în persoana lui Constantin. El e reprezentat cu păr fals de diferite culori, migălos aranjat de către dibacii artişti ai timpului, cu o diademă de modă nouă, mai costisi 1 Iulian, *Or at.*, 1, p. 8, într-un. Discurs măgulitor, pronunţat în faţa fiului lui Constantin şi *Caesar es*, p. 335; Zosimus p…1.14,115. Clădirile maiestoase ale Constantinopolului etc. Pot fi citate drept. Dovadă durabilă şi incontestabilă a largheţei – întemeietorului – oraşului.

2 imparţial Ammianus merită toată încrederea noastră: *Constantin a fost primul care*" *a dat cale liberă lăcomiei celor din anturajul său*. Chiar Eusebius mărturiseşte abuzul (*Vit. Constantini*), IV, e. 29,54) şi unele dintre legile imperiale indică slab remediul.

To are dec it în trecut şi cu o puzderie de nestemate şi perle* nenumărate colane şi brăţări şi o robă multicoloră de mătase, pe care apar, brodate cum nu se poate mai curios, flori de aur. Sub asemenea veşminte, care erau greu de scuzat chiar şi la tiranul şi zănatecul Elagabal, cum am putea regăsi oare înţelepciunea unui monarh vâfstnic şi simplitatea unui veteran.[572] O minte astfel moleşită de prosperitate şi slăbiciuni era incapabilă de a se mai înălţa până la acea generozitate care dispreţuieşte suspiciunea şi are curajul să ierte. Moartea la Maximianus şi a lui Licinius ar putea eventual fi justificată de maximele politice ce se învaţă la şcoala: tiraniei, daro relatare imparţială a execuţiilor, sau mai bine zis a omorurilor, care au pătat bătrâneţea lui Constantin, vor

572 Iulian in Caesaribus încearcă să-l ridiculizeze pe unchiul său. Totuşi, mărturia sa suspectă este confirmată de învăţatul Spanheim, pe baza autorităţii medaliilor (Vezi Commentaire, p. 156, 299, 397, 459)v Eusebius (Ôratc. 5) afirmă despre Constantin, că se îmbrăca pentru public, nu pentru plăcerea lui. Dacă am admite acest-lucru, cel mai înfumurat fanfaron n-ar mai avea vreodată nevoie de vreo scuză.

sugera chiar minţilor celor mai nepărtinitoare, imaginea unui principe în stare să sacrifice, fără remuşcare, legile justiţiei şi sentimentele naturii, pentru a-şi da frâu liber patimilor sau pentru a-rşi realiza interesele.

Crispus, fiul lui Constantin din prima căsătorie, care se ilustrase în cursul războiului cu Licinius, a fost victima unor intrigi de curte, până când, sub un pretext şubred, a fost ucis din ordinul tatălui său. La fel au fost ucişi şi mulţi prieteni ai lui Crispus.

Prin moartea lui Crispus se părea că imperiul va fi moştenit de cei trei fii ai Faustei, Constantin, Constantius şi Constans. Aceşti tineri prinţi fură investiţi succesiv cu titlul de „caesar”, şi anume la zece, douăzeci şi treizeci de ani de domnie a tatălui lor[573]. Această măsură, deşi tindea să înmulţească viitorii stăpâni ad tuni îi romane, ar putea fi scuzată, dacă ne gbidim că dragostea părintească este întotdeauna părtinitoare, dar sunt greu de înţeles motivele împăratului, care a periclitat atât securitatea familiei sale cât şi a poporului, prin ridicarea nejustificată a-ambilor să-i nepoţi, Dalmatius şi Hannibalianus. Primul fu înălţat prin titlul de „caesar” la rang egal cu verii săi. Pentru cel de-al doilea, Constantin inventă noua şi ciudata denumire de nobilissimusx, căreia îi anexă măgulitoarea distincţie a unui veşmânt de purpură şi aur. Dar dintre împăraţii romani din toate epocile imperiului, numai Hannibalianus a fost distins cu titlul de rege. Această denumire ar fi trezit ura supuşilor lui Tiberiu, care ar fi văzut în ea o insultă crudă şi grosolană, adusă lor de un tiran capricios. Instituirea unui astfel de titlu, aşa cum a apărut în timpul lui Constantin, este o hotărâre stranie şi fără legătură cu celelalte măsuri ale sale, căreia greu i-am putea da-crezare dacă nu ar fi atestată de medaliile

573 Euseb., Orat, in Constantin.\ c. 3. Aceste date sînt destul de corecte pentru a justifica oratorul. (Respectiv anii: 313; 323 ; 333-~0»S.).

imperiale şi de mărturiile scriitorilor contemporani.[574]

Întreg imperiul era adânc interesat de educaţia acestor cinci tineri” succesorii recunoscuţi ai lui Constantin. Exerciţiile fizice îi pregăteau pentru oboselile războiului şi îndatoririle vieţii active. Acei care vorbesc cu un prilej sau altiul despre educaţia sau talentele lui Constantin, mărturisesc că era un excelent săritor şi alergător, că era un arcaş iscusit, un călăreţ dibaci şi un maestru al tuturor* armelor folosite fie în ser viciul cavaleriei, fie al infanteriei.[575] În acelaşi fel, deşi poate nu cu acelaşi succes, fură cultivate minţile fiilor şi nepoţilor lui Constantin[576]; cei mai celebri profesori ai credinţei creştine, ai filosofiei greceşti şi ai jurisprudenţei romane fură invitaţi prin liberalitatea împăratului să predea tinerilor principi, în timp ce Constantin îşi rezervă sie însuşi misiunea importantă de a-i instrui pe aceşti tineri în ştiinţa guvernării şi cunoaşterii omenirii. Dar genul lui Constantin se formase la şcoala adversităţii şi a experienţei. În relaţiile libere ale vieţii particulare şi în mijlocul primejdiilor de la curtea lui Galerius, ei învăţase să-şi stăpânească patimile, să le preîntâmpine pe cele ale egalilor să-i şi să-şi asigure securitatea lui prezentă şi măreţia lui viitoare, bizuindu-se pe prudenţa şi fermitatea purtării sale. Succesorii desemnaţi de el aveau nefericirea de a fi fost născuţi şi crescuţi în purpura imperială. Înconjuraţi necontenit de o suită de linguşitori, ei îşi petrecură tinereţea în huzur şi în aşteptarea unui tron; nici demnitatea rangului lor nu le permitea să coboare o clipă de pe acea înaltă treaptă, de unde caracterele oamenilor nu se arată în toată diversitatea lor. Indulgenţa lui Constantin îi asocie la

574 Spanheim, Aci. Usu Numismat. Dissertât. XII, vol. II, p. 357. Ammianus vorbeşte despre regele roman (XIV, e l şi Valesius ad Ioc). Fragmentul Valesian îl numeşte „Regele regilor'4' Chronicon

575P mchale (p 286) folosind Guvîntul ρήγα doâîndeşte ponderea evidea- ţei latine.

576 Euseb. in Vil. Constantin., IV, c. 51; Iulian, Orat. 1, p.ll —16 cu Comentariul minuţios a lui Spanheim. Libanius, Orat., Iii, p. 109. Constantius se arăta’ sîrguincios la învăţătură, dar slaba sa fantezie l-a împiedicat să izbutească în arta poeziei sau măcar a retoricii.

o vârstă foarte fragedă la administrarea imperiului, iar ei stud iară arta de a domni în dauna poporului încredinţat grijii lor. Tânărului Constantin îi reveni Gallia spre a-şi ţine acolo curtea iar fratele său Constantius, schimbă acest ţinut, vechiul patrimoniu al tatălui său, cu mai bogatele şi mai. Puţin marţialele ţării ale Răsăritului. Italia, Iliricul apusean şi Africa, fură silitq să-l venereze pe Constans, al treilea fiu, drept reprezentant al lui Constantin cel Mare. Dalmatius fu aşezat pe frontiera gotică,[577] primind totodată şi guvernarea Traciei, Macedoniei şi Greciei. Oraşul Cezarea fu ales drept reşedinţă pentru Hannibalianus iar provinciile Pontului, Gapadociei şi Micii Armenii fură destinate să formeze întinderea aioului său regat. Împăratul asigură un buget corespunzător fiecăruia dintre aceşti principi şi le repartiză trupe de gardă, legiuni şi auxiliari în raport cu demnitatea lor şi necesităţile de apărare. Miniştrii şi generalii de pe lângă persoana lor erau aleşi în aşa fel, încât Constantin, putea fi sigur că îi vor ajuta şi chiar controla pe aceşti tineri suverani în exercitarea puterii ce le fusese încredinţată. Pe măsură ce înaintau în ani şi experienţă, limitele autorităţii lor fură lărgite pe nesimţite, însă împăratul îşi rezerva întotdeauna, pentru el însuşi titlul de Augustus; caesarii fură prezentaţi armatelor şi provincialilor, dar în acelaşi timp Constantin se îngriji ca fiecare parte a imperiului să dea mai departe aceeaşi ascultare şefului său suprem[578]. Liniştea de care imperiul se bucură în timpul ultimilor paisprezece ani ai domniei sale nu fu întrerupta decât de revolta demnă de dispreţ a unui cărnii ar din Cipru[579]; sau de intervenţia armată, dictata de politica

577 Care corespundea pe atunci aproximativ cu linia Dunării (n i).

578 Eusebius (IV, c. 51, 52), cu scopul de a preamări autoritatea şi gloria lui Constantin, afirmă că a împărţit Imperiul Roman cum şi-ar împărţi un cetăţean particular averea. Modul în care a distribuit provinciile poate fi găsit la Eutropius, cei doi Victori şi fragmentul Valerian.

579 Datorită vigilenţei lui Dalmatius, Calocerus, obscurul conducător al acestei, revolte, sau mai bine zis răzmeriţă, a fcwt prins şi ars de viu în piaţa mare a oraşului Tarsus. Vezi Victor cel băi*în,' Cronica lui ieronim şi îndoielnicele tradiţii ale lui Theophanes şi. Cedrenus.

sa, în războaiele cu goţii şi sarmaţii.

Ultimii ani a domniei lui Constantin fură ocupaţi cu aceste războaie, în care, de altfel; nu obţinu rezultate – decisive.

La vârstă matură de şaizeci şi patru de ani, după o – scurtă boală, Constantin îşi sfârşi memorabila sa viaţă în palatul Achyron, în suburbiile Nicomediei, unde se restrăsese pentru a beneficia de aerul curat şi cu speranţa că băile calde de aici îi vor reface puterile sleite. Demonstraţiile de tristeţe, său. Cel puţin de doliu, depăşiră tot ce se obişnuia mai înainte în asemenea „împrejurări. Cu toate pretenţiile senatului şi poporului vechii Rome, cadavrul defunctului împărat, conform ultimei sale dorinţe, fu transportat în oraşul menit să imortalizeze numele şi amintirea fondatorului său. Trupul lui Constantin, împodobit cu toate iluzoriile simboluri de mărire, eu purpura şi diadema, fu depus pe un pat de aur într-unul din apartamentele palatului, – caise fusese mobilat şi luminat strălucitor pentru această împrejurare. Protocolul curţii era mai departe respectat cu stricteţe. În fiecare zi, la ora kotăriia, principalii demnitari ai statului, armatei şi curţii, apropiindu-se de persoana suveranului lor, cu genunchii plecaţi şi într-o atitutine demnă, îi ofereau omagiul lor tot atât de serios ca şi cum acesta ar fi fost încă în viaţă. Această ceremonie a Fost continuată câtăva vreme şi linguşitorii n-au scăpat prilejul de a remarca faptul că dintre toţi împăraţii lumii, Constantin a fost singurul care, păktr-o deosebită indulgenţă a cerului, a domnit şi după moartea sa1.

Dar această. Domnie nu putea dăinui decât ca o mascaradă şi curând se dovedi că voinţa celui mai absolut monarh este rar ascultată când supuşii săi nu mai speră că le va acorda favorurile sau nu se mai tem că-l vor supăra. Aceiaşi miniştri şi generali care se aplecau eu un respect atât de reverenţios în faţa trupului neînsufleţit al defunctului lor împărat, duceau convorbiri secrete

pentru a-i exclude pe cei doi nepoţi ai săi, Dalmatius şi Hannibal ian os, de la partea pe care el le-o destinase în succesiunea imperiului. Cunoaştem prea puţin curtea lui Constantin pentru a ne forma-o părere asupra adevăratelor motive care i-au influenţat pe conducătorii conspiraţiei; tot ce putem presupune e faptul că aceştia, îmboldiţi de gelozie, doreau să se răzbune pe prefectul Ablavius, un favorit trufaş care condusese multă vreme consiliul şi abuzase de încrederea fostului împărat. Argumentele prin care ei solicitau ajulciorul soldaţilor şi al poporului erau însă cu mult, mai evidente; conspiratorii puteau să insiste cu toată dreptatea şi buna cuviinţă asupra rangului superior al copiilor lui Constantin, arătând cât e de primejdios a înmulţi numărul suveranilor şi al nenorocirilor iminente care ameninţau ţara, din cauza discordiei aţâtor principi rivali, nelegaţi prin calde sentimente frăţeşti. Complotul fu urzit cu multă grijă şi în cea mai adâncă taină, până când fu obţinută o declaraţie unanimă, făcută cu voce tare, din partea armatei, care spunea că aceasta nu va răbda ca altcineva decât fiii regretatului lor împărat să domnească asupra imperiului Roman.[580] Tânărul Dalmatius, legat de rudele sale colaterale prin prietenie şi interes, e considerat a fi moştenit multe din talentele marelui Constantin; dar în această împrejurare el pare să fi urmărit a-şi satisface acele pretenţii îndreptăţite pe care el, şi nobilul său frate le puteau trage de pe urma generozităţii unchiului lorx Surprinşi şi copleşiţi de valul de mânie al maselor şi odată căzuţi în mâinile implacabililor lor duşmani, e posibil ca Dalmatius şi fratele său să nu fi avut putinţa nici să fugă nici să reziste. Soarta lor nu se hotărî până la sosirea lui Constantius, al doilea[581], şi poate cel

580 Eusebius (IV, c. 68) îşi încheie povestirea cu această declaraţie de credinţă a armatei e vi tînd să înfăţişeze odios id masacru care a urmat.

581 Eutropius schiţează pe scurt caracterul lui Dalmatius punîndu-1 Intr-o lumină favorabilă (X, 9). Dat fiind că atît. ieronim cit şi Cronica ălexandriariă menţionează anul al treilea al Cezarului, care n-a început înainte de 18 sau 24 septembrie 337, este sigur că aceste clici

mai favorizat dintre fiii lui Constantin.

În timp ce se afla pe patul de moarte, împăratul încredinţase grija funeraliilor sale pietăţii lui Constantius, aflat în provinciile răsăritene din vecinătate. Acest principe a putut cu uşurinţă să se deplaseze mai grabnic decât fraţii săi, care îşi aveau reşedinţa în depărtatele lor provincii din Italia şi Gallia. De îndată ce puse stăpânire pe palatul din Constantânopol, prima sa grijă iu să liniştească temerile rudelor sale, jurând solemn că va veghea să nu li se 111tâmple niciun rău. A doua preocupare a sa fu să-şi satisfacă cruzimea; un fals evident fu atestat de o persoană având caracterul cel mai sacru. Constant ius primi din mâinile episcopului de Nicomedia un sul cu efect fatal, despre care se afirma că era adevăratul testament al tatălui său, în care împăratul îşi exprima bănuiala că a fost otrăvit de fraţii săi şi îi implora pe fiii lui să-i răzbune moartea şi să-şi salveze propria lor viaţă, prin pedepsirea vinovaţilor.[582] Vociferările furioase ale soldaţilor, care se declarară dintr-odată duşmani, judecători şi călăi înăbuşiră toate argumentele aduse de aceşti nefericiţi principi pentru a-şi apăra viaţa şi onoarea, împotriva unei acuzaţii atât de neverosimile. Spiritul şi chiar forma procedurii legale, fură violate de mai multe ori în cadrul unui masacru dezlănţuit fără nicio noimă; acestui măcel îi căzură victimă verii săi, printre care Dalmatius şi Ilanibalianus erau cei mai iluştri, patricianul Optatus, căsătorit cu o. Soră a defunctului împărat şi prefectul Ablavius, a cărui putere şi bogăţii îi inspiraseră oarecare speranţe de a obţine purpura imperială. Grozăvia acestei scene sângeroase apare într-o lumină şi mai oribila, dacă mai e nevoie de aşa ceva, atunci când ne amintim

militare au durat aproximativ patru luni.

582 Am relatat această curioasă anecdotă bazîndu-mă pe autoritatea lui Pliilostorgius, II, c. 16. Dar. dacă un aŞtfel de pretext a fost vreodată folosit de Constautius şi de partizanii săi, el a fost înlăturat cu dispreţ de îndată ce servise scopului lor imediat. Athanasius" (torn. 1, p. 856) menţionează jurămînfcul lui Goiistantius ;gara.ntînd securitatea rudelor sale.

despre Consţantius însuşi că se însurase cu fiica unchiului său în li tis şi că-i dăduse vărului său Hannibaliaims, în căsătorie, pe soră-sa. Aceste alianţe, pe care politica lui Constantius, neţinând seama de opinia publică[583], le realizase între diferitele ramuri ale casei imperiale, slujiră numai să convingă omenirea că aceşti principi, fiii săi, simţeau la fel de puţină afecţiune conjugală, pe cât erau de insensibili faţă de legăturile de sânge şi de tulburătoarele imbolduri ale tinereţii şi nevinovăţiei. Dintr-o familie atât de numeroasă, numai Gallus şi Iulianusy cei doi copii mai mici ai lui Iulius. Constantius fură salvaţi din mâinile. Ucigaşilor, până când furia lor, sătulă de măcel, se potoli în oarecare măsură. În lipsa fraţilor săi, împăratul Constantius era cel mai vinovat şi expus mustrărilor de conştiinţă; după multă vreme, el îşi descoperi o slabă şi trecătoare remuşcace pentru aceste orori pe care sfaturile perfide ale miniştrilor să-i şi violenţa irezistibilă a oştirilor, le smulseseră tinereţii sale lipsite de experienţă.[584]

Masacrul neamului Flavian fu urmat de o nouă împărţire a provinciilor, care a fost ratificată în cadrul unei întâlniri personale a celor trei fraţi. Constantin, cel mai mane dintre Caesar îl obţinu cu o oarecare preeminenţă de rang, posesiunea noii capitale; care purta numele său că şi pe a tatălui lor Tracia şi ţările din răsărit

583 ^Căsătoriile între verii primari multă vreme necunoscute, au ajuns cu,-timpul foarte dese. (Tacit., Annal., XII, 6 şi Lipsius aâ loc.) Practica' a cinci sute de ani nu a fost de a,[uns pentru a face să dispară prejudecăţile romanilor, care încă mai considerau oarecum un incest căsătoriile între veri. primari. (Augustin, De Civitate Dei, XV, 6) ; şi Iulian, a cănii minte era influenţată de superstiţii şi mînie, stigmatizează aceste căsătorii nefireşti între proprii săi veri cu epitetul plin de oprobiu „căsătorit fără să se căsătorească64 [Orat., VII,· p. 228). De atunci jurisprudents canoanelor a fost din nou introdusă; ea a reîntărit această x interdicţie, fără a fi însă în stare s-o aplice în legiuirea civilă, sau să o' încetăţenească în Europa. Vézi cu privire la aceste căsătorii, Taylor, Civil Law, p. 331; Brouer, de jure Con- nub. II, 12 ; Hericourt, des Lois Ecclésiastiques, part. III, cf. 5; Fleury, Institutions du Droit canonique, vol. I, p.-.OBI, Paris, 17§7 şi Fra Paolo, Istoria del Concilio Trident, VIII.

584 Iulian (ad S.P.Q. Athenp. 270) îl acuză pe vărul lui Constau tius că poartă întreaga vină a unui masacru de care el însuşi a scăpat atît de greu. Afirmaţia sa este confirmată de Athanasius, care, din. motive cu totul diferite, nu-i era mai puţin duşman lui Constantius (tom. I„ p. 856). Zosimus se alătură aceleaşi acuzaţii. Dar cei* trei abreViatori, Eutropius şi cei doi Victori, folosesc expresii foarte atenuate: a permis mai degrabă decît a poruncit; nu se ştie cine a fost sfătuitorul ; prin violenţa, armatei.

fură date în patrimoniul lui Constantins şi Constans fu recunoscut drept suveran legal al Italiei, Africii şi al llliriei de apus. Armatele se supuseră drepturilor lor ereditare, şi cei trei consimţiră, după o ar ec ari întârzieri, să accepte titlul de „augustusa conferit de senatul roman. Când aceşti principi luară învraBnile lor frânele guvernului, cel mai mare dintre ei avea douăzeci şi unu de ani, al doilea douăzeci şi al treilea numai şaptesprezece1…

După trei ani de domnie comună, Constantin al H-lea este asasinat şi cei doi fraţi rămaşi domnesc zece ani*

Constans este la rândul său ucis într-o revoltă militară condusă de Magnentius, un general ambiţios, care se proclamă împărat, dar* este învins – de ostile lui Constantius şi silit să-şi pună capăt zilelor.

*

COŞTA NTÂU B – SmeUB ÎMPĂRAT. ASCENSIUNEA ŞI MOARTEA LUI GALLUR. PERICOLUL ŞI ASCENSIUNEA LUI IULIAN. RĂZBOAIELE CU SARMAŢII ŞI PERŞII. VICTORIILE LUI IULIAN ÎN GALLIA

x

Provinciile despărţite ale imperiului fură din nou unite prin victoria lui Constantius, suveran slab, lipsit de merite personale, atât în timp de pace, cât şi în timp de război; fiindcă se temea de generalii săi şi n-avea încredere în miniştri, singura urmare a izbânzii sale a fost instaurarea eunucilor asupra lumii romane. Aceste fiinţe nefericite, antice creaţii ale geloziei şi despotismului oriental[585], au fost introduse în Grecia şi la Roma prin contaminarea cu luxul asiatic.[586] Eunucii şi-au cucerit repede un

585 Ammianus (XIV, c, 6) acuza cruda ingeniozitate a reginei Semiramida, care se presupune că a domnit cu o mie nouă sute de ani î.e.n. de a fi practicat prima oară castrarea. Folosirea eunucilor datează din antichitatea timpurie, în Asia şi în Egipt. Ei sînt menţionaţi in legea lui Moise, Deuterori, XXIII, 1. Vezi Goguet, Origine des Loix, etc., Part. 1, I, c. 3.

586 Ai spus că vrei un eunuc deoarece numai reginele se folosesc de ei, Terenţru, Eunucul,

loc în lumea romană; detestaţi, ca nişte monstruoşi curteni ai unei regine egiptene[587], în timpul lui August, ei fură acum primiţi în sânul familiilor romane de către matroane, senatori ba chiar de împăraţi.[588] Supuşi unor severe restricţii prin edictele lui Domiţian şi Nerva[589], răsfăţaţi de Diocleţian cel trufaş, reduşi la o situaţie umilă de prudenţa lui Constantin[590], ei se înmulţiră acum în palatele fiilor să-i degeneraţi, deveniră experţii consiliilor secrete ale lui Constantin, iar cu tijnpul dobândiră conducerea acestora. Aversiunea şi dispreţul cu care eunucii au fost priviţi în chip statornic pare să le fi deformat caracterul; se spunea despre ei că sunt străini de sentiment ele generoase şi de faptele mari iar. Purtarea lor aproape că adeverea presupunerea[591]. Dar eunucii erau abili în arta linguşirii şi a intrigilor; ei îl dominau pe Constantius alimentându-i pe rând temerile, indolenţa şi

act. I, sc. 2. Această piesă este tradusă după Meriandru; versiunea originală trebuie să Ti apărut nDiirînd după cuceririle răsăritene ale lui Alexandru.

587 Soldatul... poate fi sclavul castratului cu chip antipatic? II or at. Çarm. v. 9 şi Dacier ad loc. Prin cuvîntul spado (sterp, neroditor n.c.), romanii exprimau foarte viu oroarea lor faţă de această stare de mutilare. Denumirea grecească de eunuci, care a precumpănit cu timpul, suna mai blind şi avea un înţeles mai ambigu, (εύνσΰχος, păzitorul patului, adică al femeilor n.c.).

588 Să-l menţionăm numai pe Posides, un libert şi eunuc a lui Claudius, spre fotosul căruia împăratul a prostituat unele dintre cele mai onorabile recompense pentru bravură. Vezi Sueton. in Claudio, c. 28. Posides a investit o mare parte din averea, sa în clădiri. Cînd castratul Posides a învins Capitoliul nostru (Iuvenal., Sat. XIV).

589 A interzis să fie castraţi vierii (Sueton. in Domiţian., c. 7).. Vezi Dio Cassius, LXVII, p. 1101 ; LXVIII, p. 1119.

590 Există un pasaj în Hist. August, (p. 137) in care Lampridius, lăudîndu-i pe Alexander Severus şi pe Constantin pentru că au înfrînat tirania eunucilor, deplînge relele pe care aceiaşi eunuci le-au prilejuit sub alte domnii: La aceasta se adaugă şi faptul că n-a avut eunuci nici in consilii, nici în servicii; ei sînt singurii care îi distrug pe prin·' ci pi, fiindcă vor să trăiască după obiceiul neamurilor sau regilor Persiei; îndepărtîndu-i pe regi de popor şi de prieteni, avînd de transmis o ştire,
o comunică altfel de cum au primit-o; ei îl ţin pe împărat ca într-o mchiso.are şi, săvîrşindu-le pe toate, au grijă înainte de toate ca nu cumva să afle ceva (Lampr. Alex. Sever., c. 66).

591 Xenofon (Cyropaedia VII, p. 540) a expus aşa-zisele motive care l-au determinat pe Cyrus să încredinţeze eunucilor paza propriei sale persoane. El observase la animale că, deşi castrarea le domolea firea violentă, nu Ie micşora puterea sau inteligenţa; s-a convins că îzoîctrea aceasta de restul oamenilor i-ar putea lega mai sfcrîns de persoana.binefăcătorului lor. Dar părerea lui Cyrus este infirmată de o îndelungată experienţă. E posibil ca uneori eunucii să se fi distins prin fidelitatea, curajul şi talentele lor, dar dacă examinăm întreaga istorie a Persiei, Indiei şi Chinei, vom constata că ori de cîte ori puterea a fost lăsată pe mîna eunucilor, aceasta a însemnat întotdeauna declinul şi căderea oricărei dinastii.

vanitatea[592]. Privind printr-o oglindă mincinoasă plăcuta aparenţă a prosperităţii publice, el le permitea cu indolenţă să primească plângerile provinciilor nedreptăţite, să adune comori imense prin vânzarea justiţiei şi a onorurilor, să dezonoreze cele mai importante demnităţi prin promovarea celor care cumpăraseră din mâinile lor puterea de a împila poporul[593] şi să-şi satisfacă pica pe care le-o purtau acelor spirite independente, puţine la număr care refuzau cu trufie să solicite protecţia unor sclavi. Dintre aceşti sclavi, cel mai de seamă era şambelanul Eusebius, care se bucura de o influenţă atât de absolută asupra suveranului cât şi asupra curţii, încât s-a putut afirma despre Constantius, cum spune cu sarcasm un istoric imparţial, că avea oarecare trecere pe lângă arogantul său favorit.[594] La sugestia sa vicleană, împăratul a fost convins să aprobe condamnarea nefericitului Gallus şi să adauge o nouă crimă la acel lung şir de omoruri monstruoase, care pătează onoarea neamului lui Constantin, Gallus şi Iulian, cei doi nepoţi minori ai lui Constantins scăpaseră de masacrul în care-şi aflase moartea restul familiei lor, pe când unul avea doisprezece şi celălalt şase ani, şi fură închişi într-o cetate din Cezarea. La douăzeci şi cinci de ani, primul fu proclamat caesar şi însărcinat cu administrarea Asiei Mici, dar după câţiva ani fu asasinat. Al doilea, Iulian, fu numit la rândul său – caesar, în 355. El apără Gallia de atacurile barbarilor germani şi se sili să refacă această provincie devastată şi secătuită, printr-o bună şi dreaptă administrare.

Grija părintească pentru pacea şi fericirea supuşilor să-i erau principiul după care se călăuzea, sau părea să se călăuzească,

592 Vezi Ammianus Mărcellinus, XXIII, c. 4. Imparţialitatea relatării sale justifică invectivele iui Mamertinuş, ale lui Libanius, şi chiar ale lui Iulian, care au acoperit cu insulte viciile curţii lui Constantius.

593 Aurelius Victor critică neglijenţa suveranului- său în alegerea guvernatorilor provinciilor şi a generalilor armatei şi îşi încheie istoria cu o observaţie foarte îndrăzneaţă şi anume, că sub un suveran slab este mult mai periculos să ataci miniştri, decît chiar pe stăpî- nul lor.

594 Dacă cc sc spune este adevărat, multe putea Constantius, Ammîân., XVIII, c. 4.

administraţia lui Iulian.1 El consacra răgazul lunilor de iarnă treburilor guvernării civile şi părea să-şi asume cu mai multă plăcere rolul de magistrat decât acela de general. Primăvara, înainte de a pleca în campanie, împăratul încredinţa guvernatorilor civili cele mai multe dintre litigiile publice sau particulare care-fuseseră deferite tribunalului său, dar la întoarcere revizuia cu grijă procedura după care fuseseră judecate, atenua rigorile legii şi pronunţa o a doua sentinţă care-i privea pe judecătorii înşişi. Iulian era mai presus de orice ispită care poate să pună la încercare un spirit virtuos şi scrupulos până la indiscreţie, când era vorba de a se face dreptate; iată-l potolind cu calm şi demnitate, un avocat pătimaş: „care îl urmărea pentru abuzuri pe guvernatorul provinciei Narbona: „Cine va fi vreodată găsit vinovat, exclamă vehementul Delphidius, dacă e destul să negi?" „şi cine, re* plică luMan, va E wesi & tă newte vat, dacă e destul să aârmi? a în problemele generale ale păcii şi ale războiului interesul suveranului este de obicei acelaşi, cu al poporului, dar Constantius s-ar fi socotit adânc lezat, dacă virtuţile lui Iulian l-ar fi lipsit de vreo parte a tributului pe care li storcea dintr-o ţară asuprită şi secătuită. Suveranul, investit cu însemnele regalităţii, îşi propunea într-adevăr să pedepsească pe unii funcţionari mărunţi, indolenţi şi lacomi, să dea în vileag corupţia acestora şi să introducă „un sistem mai echitabil şi mai simplu de a strânge impozitele. Dar administrarea finanţelor era încredinţată spre mai mare siguranţă lui Florentins, prefect pretori an al Galii ei, un tiran efeminat, incapabil de milă sau remuşcare; în timp ce, în faţa anumitor neajunsuri, Iulian era" înclinat să se acuze mai degrabă pe sine şi propriul său fel de a se purta, semeţul său ministru se plângea împăratului chiar şi pentru cea mai cuviincioasă şi mai blândă opoziţie pe care o întâmpina din partea altora. În vreme ce Ca es

arul respingea cu oroare ordinul pentru perceperea unei noi taxe extraordinare, un impozit suplimentar pe care prefectul i-l supunea spre aprobare, curtea lui Constantius se simţea jignită fiindcă acesta, împotrivindu-se să semneze ceea ce-i propunea ministrul, îşi justifica refuzul înfăţişând un tablou fidel al mizeriei publice. Ne bucură când citim despre sentimentele care îl animau pe Iulian, (Mprimate de el însuşi cu căldură şi fără sfială, într-o scrisoare către unul dintre prietenii săi cei mai intimi. După ce-i înfăţişează felul în veare se purtase, Iulian continuă astfel: „Era oare cu putinţă ca discipolul lui Platon şi Aristotel să procedeze altfel decât am făcut-o eu? îi puteam cumva părăsi pe nenorociţii supuşi încredinţaţi mie? Nu eram chemat să-i apăr de vătămările repetate ale acestor bandiţi neîndurători? Un tribun care îşi părăseşte postul este pedepsit cu moartea şi lipsit de onorurile funeraliilor. Cu ce drept aş putea eu pronunţa o sentinţă prin care să-l condamn, dacă, în clipa primejdiei, eu însumi neglijez – o, datorie mult mai sflirtă* şi mult mai importantă? Dumnezeu m-a pus în acest loc înalt; providenţa sa mă va păzi şi susţine. De va fi să sufăr, mărturia unei conştiinţe pure şi drepte îmi va aduce mângâiere. Măcar de mi-ar fi îngăduit Cerul să mai am un sfetnic ca Sallustius. Dacă vor crede că e cazul să-mi trimită un înlocuitor, mă voi supune fără rezistenţă şi prefer să profit de un scurt răgaz pentru a face bine, decât să mă bucur timp îndelungat, fără ca nimic să mă îngrădească, de putinţa de a face rău” 1

Situaţia precară şi dependentă a lui Iulian scotea la iveală calităţile sale şi-i ascundea defectele. Tânărul erou care sprijinea în Gallia tronul lui Constantius nu avea voie să ia măsuri care să pună capăt tarelor administrative, dar el avu curajul să uşureze sau să deplângă mizeria poporului. Numai dacă i-ar fi fost cu putinţă să reînvie spiritul războinic al romanilor, sau să introducă arta

meşteşugurilor şi rafinamentul printre sălbaticii lor duşmani, iulian ar fi putut nutri în chip raţional speranţa de a asigura liniştea publică, fie prin pacificarea, fie prin cucerirea Germaniei. Totuşi, victoriile lui Iulian au oprit pentru scurt timp invaziile barbarilor şi au întârziat ruina Europei apusene…

…Influenţa să binefăcătoare făcu să renască oraşele Galliei, care suferiseră atâta vreme neajunsurile discordiei civilep ale războaielor barbare şi ale tiraniei interne; locuitorii sperau din nou că se vor putea bucura de roadele muncii şi odată cu aceasta reînvie spiritul lor întreprid. Agricultura, manufactura şi comerţul, înfloriră iarăşi sub protecţialegilor şi *curiile*, sau corporaţiile civile, numărară de astă dată în rândurile lor membri activi şi respectabili. Tineretul nu se mai temea de căsătorie, – cei căsătoriţi nu se mai temeau de progenitură, sărbătorile publice şi particulare erau celebrate cu fastul obişnuit, iar schimburile frecvente şi sigure între provincii dovedeau că prosperitatea poporului e un fapt real.[595] O minte ca a lui Iulian îşi dădea, fireşte, seama de fericirea generală care i se datora; dar el privea cu o deosebită satisfacţie şi plăcere oraşul Paris, unde îşi avea reşedinţa sa de iarnă, pentru care avea o slăbiciune.[596] Acea splendidă capitală, care astăzi cuprinde un vast teritoriu pe ambele maluri ale Senei, era la începuturile ei o aşezare ce se întindea doar pe mica insulă din mijlocul viului. Fluviul scălda picioarele zidurilor, iar în oraş se putea ajunge pe două poduri de lemn. O pădure acoperea malul nordic al Senei, dar la Suci, terenul care astăzi poartă numele Universităţii se acoperi pe nesimţite cu case; un

595 Li bani us, Orat. Parental in Imp. Julian., c. 38 în. Fabrici us, Bibliotegue Graec., tom. VII., p. 263 — 264.

596 Vezi Iulian în Misopogon, p. 340. începuturile oraşului Paris sînt ilustrate de Henri eus Va les i us (ad Ammian., XX, 4), de fratele său Hadrian Vaiesius, ori de Valois, şi de d'Anville (în notele lor despre vechea Galiie), de abatele de Longuerue (Description de la France, vol. 1, p. 12, 13) şi de Bonamy (în Mémoires de VAcadémie des Inscriptions, vol. XV, p. 656, 691).

palat, un amfiteatru, băi publice, un apeduct şi un elmp al lui Marte, destinat exerciţiilor trupelor romane, alcătuiră curând podoaba oraşului. Asprimea climei era temperată de vecinătatea oceanului şi, cu oarecari precauţii, deduse din experienţa, viţa de vie şi smochinul erau cultivate cu succes. Dar în iernile grele, apele Senei îngheţau straşnic şi imensele blocuri de gheaţă care pluteau în josul ei puteau fi asemuite de un asiatic cu blocurile de marmură extrase din carierele Frigiei. Destrăbălarea şi corupţia Antiohiei* îi aminteau lui Iulian obiceiurile simple ale iubitei sale Luteţii[597], unde distracţiile teatrului erau necunoscute şi dispreţuite. El îi compara indignat pe sirienii efeminaţi cu gallii cei viteji, simpli şi oneşti şi aproape că le ierta necumpătarea, singura pată a caracterului celtic.1 dacă Iulian ar vizita astăzi capitala Franţei, ar avea prilejul să discute cri savanţi şi oameni de geniu, capabili de a înţelege şi instrui un discipol al grecilor. El are scuza acea vioaie şi graţioasă fantezie a unei naţiuni al cărei spirit războinic n-a fost totuşi niciodată vlăguit de moleşeală şi lux; iar perfecţiunea o atinge la acest popor preţioasa artă ce îiidulceşte, rafinează şi înfrumuseţează relaţiile vieţii în societate i-ar trezi admiraţia…

PERSECUTAREA EREZIEI. SCHISMA DONATIŞTILOR. CONTROVERSA ARIANĂ. ATHANASIUS. STAREA TULBURE A BISERICII ŞI A IMPERIULUI SUB CONSTANTIN ŞI FIII SĂI. TOLERANŢA PA O ÎNISMULUI

În cursul a paisprezece ani Paul a fost de cinci ori alungat din scaunul episcopal şi a fost reînscăunat, nu atât cu consimţământul împăratului, cât datorită populaţiei care a impus acest lucru printr-

597 Iubita Leucetie, Iulian in Misopogon.,p. 340. Leucetia, ori Lutetia, era vechiul nume al oraşului care, după moda secolului al patrulea, a adoptat denumirea teritorială Parissii.

un act violent; singurul mijloc de a asigura puterea lui Macedonius” era moartea rivalului său. Nefericitul Paul a fost târât în lanţuri din deserturile nisipoase ale Mesopotamiei până în locurile cele mai pustii ale munţilor Taurus[598], închis într-o temniţă întunecoasă şi strâmtă, lăsat fără lirană şase zile, şi în cele din urmă sugrumat din ordinul lui Filip, unul dintre principalii miniştri ai împăratului Constantius.[599] Primul val de sânge care a pătat noua capitală a fost vărsat în acest conflict ecleziastic; mulţi au pierit de-o parte şi de alta, în acele zile de cruntă şi neînduplecată răzvrătire a poporului mâniat. Misiunea de a executa sentinţa de exilare împotriva lui Paul fusese încredinţată lui Hermogenes, comandantul general al cavaleriei, dar această misiune i-a fost fatală. Catolicii[600] s-au răsculat în apărarea episcopului lor, palatul lui Hermogenes a fost ars, iar el, ofiţerul cu rangul cel mai înalt din imperiu a fost târât de călcâie pe străzile Constantinopolului; după ce şi-a dat sufletul, cadavrul său a fost lăsat pradă batjocurii trecătorilor.[601] Soarta lui Hermogenes l-a învăţat pe Filip, prefectul pretoriului, să acţioneze cu mai multă precauţie într-o împrejurare asemănătoare. El l-a rugat pe Paul în termenii cei mai hlânzi şi mai respectuoşi să-l însoţească la băile lui Zeuxippus, care comunicau direct cu palatul şi cu marea.

O corabie care aştepta la scară în grădina palatului, a ridicat îndată pânzele şi, mai înainte ca poporul să prindă de veste despre

---

598 Cuousus a fost ultima etapă a vieţii şi suferinţelor sale. Aşezarea acestui oraş singuratic la hotarele Capadociei, Ciliciei şi Mieii Armenii a stîrnit oarecare nedumerire în rindul geografilor, dar locul său adevărat ne este indicat dé cursul drumului roman de Ia Cacsera ia Anazarbus. Vezi Cellarii, Geograpk., vol. II, p. 218; Wesseling, ad Itinerar., p. 179, 703.

599 Athanasius (vol. 1., p. 703, 813, 814) afirmă în termenii cei mai clari că Paul a fost asasinat şi-şi întemeiază afirmaţia nu numai pe zvonul public, dar şi pe mărturia iui Philagrius, unul dintre pers ecu-

600t orii arienilor care nu poate fi bănuită ca falsă. Totuşi el confirma faptul că. ereticii au pus moartea episcopului Constantinopolului pe seama bolii. Athanasius este copiat în mod servil de Socrates (ft* c. 26), dar Sozomenos, mai prudent, îşi exprima îndoiala.
K Creştinii care au respectat cu stricteţe hotăririle sinodului de la Ntceea (n.t.).

601 Ammianus (XIV, 10} se referă la propria sa relatare a tragicului eveniment ; dar acea parte a istoriei sale nu s>va- păstrat.

sacrilegiul plănuit, episcopul era gata îmbarcat şi în drum spre înessalonie. Lumea văzu curând, cu surprindere şi indignare, porţile palatului, deschizându-se şi pe uzurpatorul Macedonius, aşezat alături de prefect într-un car măreţ, înconjurat de soldaţii din gardă cu spadele trase. Procesiunea militară înaintă până la catedrală; atât catolicii, cât şi arienii se repeziră cu înverşunare să ocupe acel loc important; iar trei mii o sută cincizeci de persoane şi-au pierdut viaţa în învălmăşeală. Macedonius, sprijinit de o armată regulată, a obţinut o victorie hotărâtoare, dar episcopatul său a fost tulburat de ameninţări şi revolte; cauze care pureau să aibă puţine legături cu subiectul disputei erau suficiente spre a aţâţa flacăra discordiei cetăţeneşti. Dat fiind că biserica în care fusese depus trupul marelui Constantin se afla într-o stare proasta, episcopul transportă venerabilele sale moaşte în biserica Sfântului Acacius. Această măsură prudentă, ba chiar cucernică, a fost prezentată poporului de către toţi cei care aderaseră la1 doctrina ariană drept o profanare ticăloasă. Partidele adverse ridicară numaidecât armele, terenul sfinţit a fost folosit drept câmp de bătălie şi unul dintre istoricii ecleziastici a remarcat ca real şi nu ca o figură retorică faptul că „din fântâna aflată în faţa bisericii se revărsau şuvoaie de sânge care umpleau portic ele şi curţile dimprejur. Scriitorul care ar pune aceste încăierări numai pe seama principiilor religioase ar dovedi o slabă cunoaştere a firii omeneşti. Totuşi trebuie să mărturisim că motivul care a indus în eroare mulţimea, zelul sincer şi pretextul care a mascat dezlănţuirea patimilor, au înăbuşit remuşcările ce, în alte împrejurări ar fi urmat acestei dezlănţuiri de furie a creştinilor din Constantinopol.1

Provincii întregi au fost pustiite de expediţii militare menite să lichideze credinţa creştinilor care nu era în perfectă

concordanţă cu dogma oficială. Convertirea celor de altă credinţă la credinţa oficială se obţinea prin tot felul de brutalităţi şi torturi.

Riturile botezului erau administrate copiilor şi femeilor care, în acest scop, fuseseră smulşi din braţele prietenilor şi părinţilor lor. Gura celor care trebuiau să primească cuminecătura era deschisă cu un mecanism de lemn, în timp ce anafura le era înfundată pe gât. Sânii tinerelor fete erau fie arşi cu coji de ou încălzite la roşu, fie zdrobiţi neomenos între scânduri ascuţite şi grele[602]...

...Dar uneori populaţia opunea o rezistenţă armată şi astfel ţăranii din Paflagonia au masacrat o legiune întreagă, lăsând patru mii de soldaţi pe câmpul de bătălie. Luptele dintre diferitele secte ale Bisericii au dat păgânismului putinţa să mai supravieţuiască câtăva vreme; cetăţenii puneau faţă în faţă toleranţa politeistă şi cruda intoleranţă a creştinilor.

IULIAN ESTE PROCLAMAT ÎMPĂRAT DE LEGIUNILE DIN GALLIA. MARŞUL ŞI SUCCESUL LUI. MOARTEA LUI CONSTANTIUS. ADMINISTRAŢIA CIVILĂ A LUI IULIAN

Dar atât succesele militare repurtate de Iulian împotriva triburilor germanice de dincolo de Rin, cât şi popularitatea câştigată de administraţia sa nepărtinitoare treziră gelozia lui Constantius, stârnită şi alimentată de camarila din jurul său. Prost sfătuit, ei încercă să-l dezarmeze pe rivalul săut retrăgând legiunile din Gallia, dar în anul 361 acestea se revoltă şi-l proclamă împărat pe Iulian. După un an de tratative şi false declaraţii de

602 Socrates, II, 2, 27, 88; Sozornenos, IV, c. 21. Princi
palele ajutoare ale lui Macedonius în aplicarea persecuţiilor erau cei doi episcop! din Nicomedia şi Cyzicus, stimaţi" pentru virtutea lor şi mai ales pentru caritatea lor. Nu mă pot opri de a aminti cititorului că diferenţa între Homoousion şi Jlomoiousion este aproape imperceptibilă, chiar si pentru un bun teolog.

prietenie, conflictul izbucneşte pe faţă şi ostile apusene sunt gata să-l înfrunte pe împăratul Răsăritului; pornind din Antiohia, acesta moare însă pe drum şi Iulian intră fără a întâmpina vreo opoziţie în Constantinopol, unificând imperiul…

…Reforma curţii imperiale a fost unul din primele şi cele mai necesare acte ale guvernării lui Iulian.1 Curând după intrarea sa în palatul de la Constantinopol, el a avut nevoie de serviciile unui bărbier. De îndată se şi prezentă un personaj superb îmbrăcat. „Am cerut un bărbier şi nu un inspector general de finanţe”[603], exclamă principele cu prefăcută mirare. Împăratul îl întrebă pe bărbier despre veniturile ce le avea de pe urma funcţiei sale şi fu informat că pe lângă un salariu ridicat şi nişte bacşişuri importante, el se mai bucura şi de o alocaţie zilnică pentru douăzeci de servitori şi tot atâţia cai. O mie de bărbieri, o mie de paharnici, o mie de bucătari asigurau în diferite împrejurări luxul imperial, iar numărul de eunuci putea fi comparat numai cu cel al insectelor dintr-o zi de vară.[604] Un monarh care e mai prejos decât supuşii săi în merit şi virtute se distinge prin splendoarea copleşitoare a veşmintelor, a mesei, a clădirilor şi a suitei sale. Palatele măreţe ridicate de Constantin şi de fii săi erau împodobite cu mai multe feluri de marmură colorată şi ornamentate cu aur masiv. Delicatese de mare rafinament erau procurate mai degrabă pentru a satisface vanitatea decât gustul împăraţilor: păsări din ţările cele mai îndepărtate, peşti din mările cele mai neumblate, fructe în afara timpului lor, trandafiri de iarnă şi zăpadă de vară.[605] Mulţimea

603 Zonavas foloseşte imaginea mai puţin raţională a unui senator. Totuşi un inspector de finanţe îmbogăţit îşi putea dori şi obţine onorurile senatului.

604 Mii de bucătari, nu mai puţin frizeri9 dar şi mai mulţi slujitori care toarnă vin, o mulţime de organizatori de ospeţe, eunuci în număr mare, mai mare decît cel al muştelor într-un an, sînt cuvintele lui Libanius, pe care le-am citat în original ca să nu fiu bănuit ca exagerez abuzurile curţii imperiale. (In textul lui Gibbon citatul este în greacă.)

605 Expresiile lui Mamertinus sînt vii şi puternice. Ba chiar statul
se resimţea de pe urma măreţiei primurilor şi cinelor, deoarece ëspeţele cele mai bogate erau apreciate nu datorită gustului, ci · rarităţii bucatelor : păsări de pe alte tărîmuri, peşti din

oamenilor de casă depăşea cheltuiala legiunilor, totuşi puţini dintre ei serveau tronul, sau contribuiau la măreţia sa t Monarhul se dezonora, iar poporul era împilat, prin crearea şi vânzarea unui număr infinit de posturi obscure şi chiar funcţii titulare; cel mai nemernic dintre oameni putea cumpăra priviâegiul de a fi întreţinut, fără a lucra, din venitul public. Risipa enormă de personal domestic, lefurile şi bacşişurile tot mai mari, ce fură curând pretinse ca un drept legal, şi mita pe care o obţineau de la acei ce se temeau de duşmănia lor, sau le solicitau favorurile, îmbogăţeau rapid aceste slugi arogante. Lacomi, venali şi în aceeaşi măsură nesăbuit de cheltuitori, ei abuzau de situaţia pe care o aveau, fără a ţine seama de trecutul sau viitorul ce-i aştepta. Robele lor de mătase erau brodate cu aur, mesele” alese şi îmbelşugate Terenul pe care-şi clădeau casele pentru uzul propriu era egal cu suprafaţa ocupată de ferma unui consul din vechime şi cei mai onorabili cetăţeni aveau datoria să descalece şi să-l salute respectuos pe eunucul imperial, dacă-l întâlneau în cale. Luxul palatului stârni dispreţul şi indignarea lui Iulian, care de obicei dormea pe jos, se supunea în silă cerinţelor indispensabile ale naturii şi se mândrea nu cu strălucirea pompei imperiale, ci cu dispreţul său pentru fastul curţii. El se arăta nerăbdător să curme un rău, pe care poporul îl vedea chiar mai mare decât era în realitate, să uşureze sarcinile şi să liniştească murmurul oamenilor de rând, deoarece aceştia suportă mai uşor apăsarea birurilor, când sunt convinşi că roadele muncii lor sunt folosite în slujba statului. Dar Iulian este acuzat că a purces cu prea mare grabă şi cu o severitate nesocotită ia realizarea acestei opere salutare. Printr-un singur edict el a făcut ca pustiul să domnească asupra imensului palat din Constantinopol; a concediat în mod brutal toată

---

largul mării, poame din alt anotimp, zăpadă în limpid verii, trandafiri în limpid iernii.

şleahta de sclavi şi servitori, fără ca din spirit de dreptate sau din bunăvoinţă să cruţe acele slugi credincioase care, prin vârstă, serviciile aduse casei imperiale, sau sărăcia lor, ar fi putut fi socotite că merită altă soartă.[606] Într-adevăr Iulian era un caracter care rareori îşi amintea de maxima fundamentală a lui Aristotel, anume cum că virtutea se tiflă la dist anţă egală de viciile opuse. Veşmintele splendide şi efeminate ale asiaticilor, buclele şi sulemenelile, colanele şi brăţările, atât de ridicole la Constantin, fură îndepărtate fără şovăire de către filosoficul său urmaş. Dar odată cu sciiviselele, Iulian împingea lucrurile prea departe; el renunţa chiar la o îmbrăcăminte decentă, şi părea că se mândr este cu felul său de a neglija cerinţele curăţeniei. Într-o piesă satirică, destinată publicului, împăratul discută cu plăcere, ba chiar cu mândrie, despre lungimea unghiilor şi culoarea neagră ca cerneala a mâinilor sale, afirmă că deşi cea mai mare parte a trupului său e acoperită de păr, foloseşte briciul numai pe cap şi laudă cu o vizibilă complezenţă barba neîngrijită şi plină de păduchi[607], la care ţinea atât de mult, după exemplul filosofilor greci. Dacă Iulian ar fi urmat regulile simple ale raţiunii, primul magistrat al romanilor ar fi dispreţuit tot atât exagerările lui Diogene ca şi pe cele ale lui Darius…

RELIGIA LUI IULIAN. TOLERANŢA: „UNIVERSALĂ. ÎNCERCAREA DE RESTAURARE ŞI REFORMĂ A „CULTULUI; PĂGÂN. TENTATIVA DE RECONSTRUIRE A TEMPLULUI DIN

---

606 Totuşi, chiar Iulian era " acuzat de a fi dăruit oraşe întregi eunucilor (Orat. VII, împotriva lui Polyclet. p. 117 — 127). Libanros se mulţumeşte să nege calm dar; ferm faptul care pare Intr-adevăr să aparţină mai curînd lui Constantius. Se poate însă ca această acuzaţie să se refere la vreun ca? necunoscut.

607 In Misopogon (p. 338, 339) el se descrie foarte curios si cuvin- tele sale suit caracteristice. Prietenii abatelui de la Bluteric l-au implorat, în numele naţiunii franceze, să nu traducă acest pasaj, atît de jignitor pentru sensibilitatea lor (Hist, de Jovien,.voi 11 r> 94) La şi ei, m-ain mulţumit cu o aluzie trecătoare. ’’

IERUSALIM. PERSECUŢIA ABILĂ A CREŞTINILOR. ZELUL ŞI NEDREPTĂŢILE RECIPROCE

Caracterizarea de „apostat” i-a dăunat reputaţiei lui Iulian, iar adversarii plini de zel care i-au întunecat virtuţile au exagerat totodată amploarea reală, sau numai aparentă, a greşelilor lui. Părtinitori în ignoranţa noastră am putea să ni-l înfăţişăm sub chipul unui împărat filosof, care încerca să ocrotească cu un braţ drept, sectele religioase ale imperiului, şi să potolească patima religioasă ce înfierbântase spiritele oamenilor de rând, din zilele edictelor lui Diocleţian[608], până la exilul lui Athanasius, Cercetând mai profund caracterul şi purtarea lui Iulian, figura idealizată a unui suveran care n-a scăpat de corupţia generală a vremurilor lui este înlocuită cu o imagine ce-l – arată în adevărata sa lumină. Avantajul nostru constă în posibilitatea de a compara cele două portrete ale împăratului; unui este schiţat de admiratorii săi fervenţi, al doilea de duşmanii lui. Faptele lui Iulian sunt corect relatate de un istoric cumpănit şi sân cer, spectator imparţial al vieţii şi morţii sale. Declaraţiile publice şi particulare ale împăratului însuşi confirmă mărturia unanimă a contemporanilor săi, iar diferitele sale scrisori exprimă neabătut sentimentele lui religioase, deşi o politică chibzuită l-ar fi îndemnat mai curând să le ascundă decât să le dea în vileag. Iulian era dominat de afecţiunea sa adâncă şi sinceră pentru zeii Atenei şi Romei[609], dar superstiţia zădărnicea şi vicia for ţa unei judecăţi luminate; iar fantomele care existau numai în mintea împăratului avea u un

608 Edictele din 303 care.dezlănţuie persecuţia împotriva creştinilor (n.t.).

609 Transcriu mai jos unele din propriile sale expresii dintr-un discurs religios compus de pontiful imperial pentru a dezaproba cuvintele unui cinic care hulea : Dar tot la fel m-am temut de zei; îi iubesc, ii cinstesc, şi ti venerez; pentru ei sînt gata să sufăr smerit orice rău, aşa cum procedează oricine faţă de împăraţii buni, faţă de profesori, părinţi sau protectori. (Orat., VII, p. 212.) S-ar părea că varietatea şi abundenţa de cuvinte a limbii greceşti nu se potriveşte cu zelul său cucernic.

efect real şi dăunător asupra guvernării imperiului. Zelul aprins al creştinilor care dispreţuiau cultul zeilor plăsmuiţi de imaginaţia celor vechi şi le răsturnau altarele, îl făcea pe adeptul lor să se înverşuneze împotriva unei părţi foarte numeroase a supuşilor să-i; dorinţa de a izbândi sau ruşinea unui eşec îl ispiteau uneori să calce legile prudenţei şi chiar ale dreptăţii. Triumful partidului părăsit şi combătut de Iulian a acoperit numele său cu stigmatul infamiei; apostatul care a dat greş a fost copleşit de un torent de insule cucernice, iar semnalul a fost dat de trâmhiţa sonoră[610] a lui Grigere din Nazianz.[611]

Iulian fusese crescut în modul cel mai cucernic de către episcopul Eusebiu al Nicomediei şi până la douăzeci de ani primise nu educaţia „unui erou, ci a unui sfânt”[612]; în activitatea sa zilnică erau incluse rugăciuni, posturi, pomeni şi citirea *Evangheliei* în biserică. Fratele său mai mare, Gallus, îmbrăţişa „fără rezerve doctrinele creştine, însă acestea nu au influenţat niciodată purtarea sa şi nu i-au înfrânat pasiunile”[613]. Spirit mai independent, Iulian refuză să urmeze orbeşte nişte precepte impuse de intransigenţa clerului. Pe timpul acela Asia Mică, unde creştea Iulian, era sfâşiată de tulburările produse de controversa lui Arie.

Certurile pătimaşe ale episeopilor orientali, neîncetata lor schimbare de crez şi motivele profane, ce păreau să le inspire

---

610 Cu oarecare elocvenţă, cu mult entuziasm şi încă mai multă vanitate, oratorul adresează discursul său cerului şi pămîntuM, oamenilor şi îngerilor, viilor şi morţilor şi mai presus de toate, marelui Constantin. El conchide cu îndrăzneală" că a înălţat un monument nu mai puţin durabil şi mult mai uşor de susţinut decît coloanele Iui Hercule. Vezi Grig. Nazianzen, Orat., Iii, p. 50; IV, p. 134. (Arhiepiscop al Conştantinopolului, supranumit „teologul44 şi canonizat) (329-389) (n.t.J.

611 Vezi lungul discurs injurios din Operele Iui Grigore, vol, L, p. 49—134, Paris 1630. A fost publicat de Grigore şi prietenul său y asile (IV, p. 133), cam la şase luni după moartea Iui iulian,, atunci

612 Gibbon, Décliné and Fall, of the Roman Empire, vol. Il, p. 3G0, J. M. Dent and Sons, 1969.

613 Ibid., p. 361.

purtarea, l-au făcut pe Iulian să fie din ce în ce mai convins că ei nici nu înţelegeau, nici nu credeau în religia pentru care se luptau cu atâta înverşunare.

Iulian audiază cursurile filosofilor greci şi este sedus de Mitologia elină, dar, din nefericire, dă crezare şi tuturor superstiţiilor legate de „misterele” păgâne şi de teoriile neoplatoniciene. El este iniţiat în misterele secrete de la Efes şi Eleusis dar ascunde convertirea sa la păgânism, până când izbucneşte războiul civil cu Constantius, care susţinea interesele Bisericii Creştine. De asemenea, el scrie o carte, astăzi pierdută, în care arată motivele apostaziei sale şi combate argumentele teologice ale doctrinarilor creştini.

Creştinii, care priveau cu oroare şi indignare apostata lui Iulian, aveau a se teme cu mult mai mult de puterea decât de argumentele sale. La rândul lor, paginii, conştienţi de zelul său aprins, aşteptau şi poate chiar ardeau de nerăbdare ca duşmanii zeilor să fie numâidecât supuşi persecuţiilor şi ca mintea ingenioasă a lui Iulian, pusă în slujba patimii sale religioase, să născocească un mijloc rafinat şi crud de a omorî şi tortura, metodă pe care înaintaşii săi, pradă mâniei lor primitive, însă lipsiţi de experienţă, să nu o fi cunoscut. Dar atât aşteptările, cât şi temerile” sectelor religioase au fost, după cum s-ar părea, dezamăgite de omenia înţeleaptă a unui suveran[614] care avea grijă de propriu-i renume, de pacea publică şi de drepturile omenirii. Exemplele istoriei şi reflexiunea îi inspirau lui Iulian convingerea că, dacă bolile trupeşti pot uneori fi vindecate printr-o metodă χίolentă dar binefăcătoare, nici fierul, nici focul nu pot dezrădacina

614 Lihianus (Orat. Parent., VIU, p. 283, 284) a explicai elocvent tolerant-a şi purtarea prietenului său imperial. într-o epistolă remarcabilă către locuitorii din Bostra, Iulian însuşi' (Epist. LII) îşi mărturiseşte moderaţia şi îşi trădează zelul, amintit de Ammianus şi expus, de Grigore (Orat. ill, p. 272).

ideile eronate. Victima ce se împotriveşte, poate fi târâtă până la piciorul altarului, dar inima-i e încă plină de oroare şi reneagă sacrilegiul mâinii.[615] Persecuţia nu face decât să întărească şi să înverşuneze patima religioasă şi de îndată ce prigoana încetează, cei care s-au arătat slabi în faţa ei se reîntorc pocăiţi, iar cei care au rezistaf sunt onoraţi ta sfinţi fi martiri. Iulian îşi dădea seama că, dacă şi-ar fi însuşit metodele pline de cruzime ce-l lipsiseră însă de izbândă pe Diocleţian şi pe colegii săi, şi-ar fi atras pentru totdeauna în memoria oamenilor numele de tiran şi ar fi sporit gloria Bisericii Creştine, car e-şi trăsese puterea şi mărirea din asprimea magistraţilor păgâni. Toate acestea, precum şi teama de a tulbura liniştea unui regim nestabil, explică acel edict demn de un om de stat sau un filosof, prin care Iulian a surprins lumea. El extinde la toţi locuitorii lumii romane binefacerile unei toleranţe libefe şi egale singura măsură aspră îndreptată împotriva creştinilor este aceea care-i împiedică să-şi tortureze compatrioţii stigmatizaţi de ei cu odiosul nume de idolatri şi eretici. Paginii primiră binevoitoarea autorizaţie, sau maicur în d ordinul categoric, de a-şi redeschide toate templele. Ei scăpară brusc de legile apăsătoare şi de măsurile arbitrare la care fuseseră supuşi sub domnia lui Constantin şi a fiilor săi.

Iulian a-reluat până şi vechiul titlu de pontif suprem; el şi-a propus să reclădească templul lui Solomon la Ierusalim, dar puţinii ani ai domniei sale, fanatismul şi coeziunea creştinilor n-au permis ca opera sa să fie durabilă, aşa ca după moartea lui, creştinii şi-au recâştigat toate fostele lor poziţii şi au reînceput cu o violenţă sporită persecuţiile lor împotriva pe gânilor.

---

615 Spre. a-şi dovedi credinţa în zeii romani, cetăţeanul trebuia să facă un sacrificiu la altar, deci să folosească.m-îinile in acest scop (n/t.),'

REŞEDINŢA LUI IULIAN LA ANTIOHIA. SUCCESUL EXPEDIŢIEI SALE ÎMPOTRIVA PERŞILOR. TRECEREA FLUVIULUI TIGRU. RETRAGEREA ŞI MOARTEA LUI IULIAN. ALEGEREA LUI ioviaNUS. ACESTA SALVEAZĂ ARMATA ROMANĂ PRIN TR-UN TRATAT RUŞINOS

Fabula filosofică compusa de Iulian, intitulată *Caesarii*[616] este una dintre cele mai agreabile şi instructive producţii ale spiritului celor vechi.[617] În timpul Saturnalelor, când domneau libertatea şi egalitatea[618], Romulus a pregătit un banchet pentru zeităţile Olimpului, care îl adoptaseră ca pe un demn tovarăş şi pentru suveranii ce domniseră asupra poporului său războinic şi asupra neamurilor învinse ale lumii. Nemuritorii şi-an luat locul în ordinea cuvenită, pe tronurile lor, iar masa caesarilor a fost aşezată sub lună, în văzduh. Tiranii care ar fi dezonorat societatea zeilor şi a oamenilor au fost aruncaţi de-a valma în prăpastia Tartarului de către inexorabila Nemesis. Ceilalţi caesaei înaintează acum ca să-şi ocupe locurile şi în timp ce trec prin faţa sa, bătrânul Silenus, un moralist glumeţ, care ascunde înţelepciunea unui filosof sub masca unui beţiv[619] consemnează maliţios viciile şi părţile rele ale caracterului fiecăruia din ei. De îndată ce banchetul ia sâirşit, vocea lui Mercur proclamă voinţa lui Iupiter:

---

616 Vezi această fabulă ori satiră, p. 306—336 în ediţia din Leipzig a operelor lui Iulian. Versiunea franceză a învăţatului Ezékiel Spanheim (Paris, 1683} este grosolană, lîncedă şi corectă iar notele, dovezile, ilustraţiile, etc., sînt adunate la voia întîmplării formînd o masă de 557 pagini in-quarto tipărite strins, Abatele de la Bléterie (Vie de Jovien, vol. I, p..241 —393) a redat mai fericit spiritul, ca şi sensul originalului, pe care îl ilustrează cu unele note concise şi curioase.

617 Spanheim (în prefaţa sa) a discutat în modul céi mai savant etimologia, originea, asemănarea şi diferenţa între satirele greceşti, piese dramatice care erau jucate după tragedie şi satirele latine (de la Satura ~ Salată, ghiveci, n.c.) o compoziţie variată, fie în proză, fie în versuri. Dar Caesarii lui Iulian sînt de o factură atît de originală, încît criticul şovăie în care din cele două categorii să îi a situeze.

618 Saturnalele erau serbări în cinsta zeului Saturnus. începeau Ia 17 dec. şi ţineau şapte zile Erau zile de bucurie şi libertate absolută cînd sclavii se considerau egali cu stăpînii (n,c.).

619 Acest dublu rol al lui Silenus este schiţat cu fineţe în ecloga a şasea a lui Vergiliu.

O coroană cerească să răsplătească meritul cel mai înalt, Iulius Caesar, August, Traian şi Marcus Aurelius sunt aleşi în calitate de cei mai iluştri candidaţi. Nici efeminatul Constantin[620] nu este exclus de la această competiţie onorabilă, iar marele Alexandru este invitat să dispute acest premiu al gloriei cu eroii romani. Fiecărui candidat îi este îngăduit să demonstreze meritele propriilor sale fapte, dar zeii consideră că tăcerea modestă a lui Marcus Aurelius pledează pentru el cu mai multă tărie decât discursurile meşteşugite ale măreţilor să-i rivali. Când judecătorii acestei extraordinare competiţii purceseră să cerceteze spiritului şi motivul faptelor fiecărui concurent, superioritatea stoicului imperial apăru şi mâi hotărâtoare şi de netăgăduit.[621] Alexandru şi Caesar, August, Traian, şi Constantin recunoscură sincer că se străduiseră să dohândească mai ales faima, puterea, sau plăcerea; zeii înşişi priveau însă cu ’respect şi dragoste pe un muritor virtuos, care practicase pe tron lecţiile filosofice şi care, deşi îngrădit de imperfecta condiţie umană, aspirase totuşi să imite atributele morale ale zeităţii. Valoarea acestei compoziţii plăcute este mărită de rangul autorului ei. Un monarh, care descrie în mod amănunţit şi fără temeri viciile şi virtuţile înaintaşilor săi, e gata să accepte în toate privinţele, părerea bună sau proastă pe care o inspiră propria sa purtare.

În ciuda înclinaţiei sale spre filosofie, Iulian se lasă totuşi ispitit de trâmbiţele gloriei şi porneşte spre răsărit, pentru a se război cu perşii. După ce la începutul războiului obţine o serie de succese şi pătrunde dincolo de Eufrat şi Tigru, este nevoit să se

620 Orice cititor imparţial trebuie să priceapă şi să condamne părtinirea lui Iulian împotriva' unchiului său Constantin şi a religiei creştine. Cu această ocazie, un interes mai înalt îi obligă pe interpreţi să-şi renege credinţa şi să părăsească cauza autorului lor.

621 Iulian înclina în taină să prefere un grec unui roman. Dar cînd compara serios un erou cu un filozof, îşi dădea seama'că omenirea avea mult mai mari obligaţii faţă de Socrate, decît faţă de Alexandru (Orat ad Themistium, p. 264).

retragă, şi rănit în luptă moare în mijlocul oştirii consternate, Iovianus, ales în pripă de ceilalţi generalise nevoit să accepte o pace ruşinoasă spre a salva oştirea romană de moarte sau captivitate.

GUVERNAREA ŞI MOARTEA LUI IOVIANUS. ALEGEREA LUI „VALENTI NIANUS, CARE ÎL ASOCIAZĂ LA DOMN IE PE FRATELE SĂU VALENS ŞI ÎMPARTE DEFINITIV IMPERIUL ÎN IMPERIUL DE RĂSĂRIT ŞI IMPERIUL DE APUS. REVOLTA LUI PROCOPIUS. ADMINISTRAŢIA CIVILĂ ŞI. BISERICEASCĂ. GERMANIA. BRITANNIA. AFRICA. RĂSĂRITUL. DUNĂREA. MOARTEA LUI VALENTINIANUS.

CEI DOI FII AI SĂI, GRATIANUS ŞI VALENTINIANUS AL II-LEA ÎI SUCCED LA TRONUL IMPERIULUI APUSEAN

Spre a sal va armata romană, care se găsea într-o situaţie disperată, Iovianus, abia ales împărat, fusese nevoit să iscălească o pace ruşinoasă” acceptând toate condiţiile impuse de perşi. Situaţia imperiului, frământat de reformele lui Iulian, care nu avuseseră încă timp să prindă rădăcini şi de ostilitatea Bisericii Creştine, era foarte tulbure… Armata, sleită şi învinsă, se întoarce într-un marş de şapte luni de la graniţele răsăritene; odată scăpată de încleştarea cu duşmanul, ea începe a cirti împotriva lui Iovianus, care însă, înainte de a ajunge la Constantinopol, şi în mijlocul nemulţumirii generale, moare la Dadaslana, în provincia Galatia.

La moartea, lui Iovianus, după zece zile de ezitare, armata îl alege împărat pe Vatentinianus, un ofiţer care părea să aibă toate calităţile cerute unui conducător de oşti şi unui guvernator al imperiului; El îl asociază la domnie pe fratele său Valens şi împarte

definitiv imperiul în două, păstrând pentru sine Apusul şi lăsându-i lui Valens Răsăritul. Valenti nianus guvernează timp de unsprezece ani imperiul Roman de Apus; el vădeşte admiraţie şi spirit tolerant în interiorul statului, fermitate şi curaj faţă de duşmanii interni şi externi. În timpul domniei sale a avut de luptat mai ales cu picţii şi scoţii, care au invadat nordul Britanniei, şi cu neamurile germanice, mai ales cu alemanii şi burgunzii, împinse din urmă de şuvoiul hun ce se revărsa din Asia. El izbuti să le ţină piept, iar la moartea sa lăsă imperiul Apusean fiului său Gratianus şi lui Yalenynlanus al II-lea3 pe care din 367 îi asociase la domnie.

NEAMURILE DE PĂSTORI. ÎNAINTAREA HUNILOR DIN CHINA, ÎN EUROPA.

FUGA GOŢILOR. EI TREC DUNĂREA. RĂZBOIUL CU GOŢII. ÎNFRÂNGEREA ŞI MOARTEA LUI VALENS. GRATIANUS ÎL INVESTEŞTE PE THEODOSIUS CA ÎMPĂRAT AL IMPERIULUI DE RĂSĂRIT. CARACTERUL ŞI SUCCESELE SALE.

PACEA CU GOŢII ŞI AŞEZAREA ACESTORA ÎN IMPERIU

— Neamurile de păstori ale Asiei centrale încep să se reverse către Europa; în mişcarea lor spre vest ei împing triburile germanice, care la rândul lor caută să-şi croiască drum spre apus şi miazăzi, izbind în fruntariile imperiilor romane. Hunii, care în secolul al treilea al erei noastre invadaseră China, şi se întinseseră peste toată Siberia şi Turkestanul de astăzi, sunt primii nomazi asiatici care încep să se arate în Europa; ei devin marea primejdie cez ameninţă Occidentul. Goţii îngroziţi părăsesc nordul Mării Negre şi trec Dunărea căutând noi teritorii de aşezare în imperiul de Răsărit. Împăratul Valons, care încearcă Bă le stăvilească invazia, moare în lupta de la Adrianopol, după ce mai înainte se

străduise să şi-i apropie, oferindu-le posibilitatea să se stabilească în provinciile imperiale, în baza unui. Tratat de prietenie. Gratianus, care guvernează, toată partea de nord a imperiului Roman de Apus, vine în ajutorul unchiului său dar „e prea târziu spre a-l salva şi prea slab pentru a-l răzbuna”. El desemnează drept succesor al lui Valens pe Theodosius, un general de origine spaniolă, care se distinge în Britannia şi Africa şi care avea să devină unul dintre cei mai Iluştri împăraţi romani. Theodosius reuşeşte să pună oarecare ordine în provinciile nordice ale imperiului său, dar nu să-i alunge definitiv pe goţi dincolo de hotarele acestuia.

MOARTEA LUI GRATIANUS. DESFIINŢAREA ARIANISMULUI. SF. AMBROSIE. PRIMUL RĂZBOI CIVIL CU MAXIMUS. CARACTERUL, ADMINISTRAŢIA ŞI POCĂINŢA LUI THEODOSIUS. MOARTEA LUI VALENTINIAN AL II-LEA. AL DOILEA RĂZBOI CIVIL CU EUGENIUS.

MOARTEA LUI THEODOSIUS

Faima lui Gratianus / înainte ca el să fi împlinit douăzeci de ani, egala renumele celor mai celebri suverani. Firea sa apropiată şi prietenoasă îl făcea iubit de cei din jurul său, iar felul său plăcut de a se purta îi atrăgea dragostea poporului. Literaţii care se bucurau de generozitatea sa recunoşteau bunul gust şi elocventa suveranului lor. Soldaţii admirau deopotrivă curajul său şi dibăcia în mânuirea armelor, iar clerul considera umila pietate a lui Gratianus drept prima şi cea mai utilă dintre virtuţile sale. Victoria de la Colmar[622] salvase Apusul de o invazie formidabilă şi

622 Oraş în Alsacia unde goţii au fost învinşi de către Theodosius, pe atunci general în slujba lui Gratianus (n.t.).

provinciile recunoscătoare ale Răsăritului îi acordau lui – meritele lui Theodosius, autorul măreţiei sale şi al securităţii publice, Gratianus supravieţui acestor evenimente memorabile numai patru sau cinci ani, dar faima să se risipi chiar din timpul vieţii, căci, înainte de a cădea victima unei rebeliuni, el pierduse, în mare parte, respectul şi încrederea lumii romane.

Schimbarea vădită a caracterului şi purtării sale nu poate fi pusă pe seama linguşitorilor ce-l covăsiseră încă din copilărie pe fiul lui Valentinianus; ea nu se datorează nici unor pasiuni tiranice, de care plăcutul tânăr pare să fi fost străin. Cercetând mai atent viaţa lui Gratianus am putea, eventual, să deducem adevăratele cauze care au făcut ca poporul să se simtă înşelat şi dezamăgit în speranţele sale, în loc să rezulte din experienţa şi greutăţile întâmpinate de el, virtuţile aparente ale acestui împărat erau rezultatele premature şi artificiale ale unei educaţii princiare. Plin de afecţiune, tatăl său se îngrijise necontenit să-i creeze acele avantaje pe care le preţuia, poate, cu atât mai mult cu cât el însuşi fusese lipsit de ele; de aceea cei mai vestiţi profesori, competenţi în toate domeniile ştiinţei şi artei se trudiseră să modeleze mintea şi trupul tânărului prinţ.[623] Cunoştinţele anevoie transmise de către aceştia erau mereu arătate cu tot dinadinsul şi lăudate fără măsură. Firea molatică şi docilă a prinţului accepta acele reguli dictate de judicioasele lor precepte, iar absenţa, pasiunilor putea fi uşor confundată cu o judecată matură. Preceptorii săi se ridicară treptat la rangul de miniştri şi-şi asumară responsabilităţile acestora[624], şi cum îşi ascundeau în mod înţelept secreta lor

623* Valeu tini anus acorda mai puţină atenţie religiei fiului său, ele vreme ce pentru a supraveghea educaţia lui Gratianus fusese numit Ausonius, un păgîn recunoscut. (Mém. de l'Académie des inscriptions, vol. XV, p. 125 — 138). Faima poetică a lui Ausonius condamnă gustul epocii sale.

624 Ausonius a fost înaintat pe rînd la postul de prefect al pretoriului pentru Italia (377) şi Gallia (878) şi, în cele din urmă a fost investit cu consulatul (379). El şi-a exprimat recunoştinţa într-o scriere insipidă şi linguşitoare (Acţio Gratiarum, p. - 699—736) care a

autoritate, împăratul părea să acţioneze în mod ferm, moderat şi judicios în cele mai importante împrejurări ale vieţii şi domniei sale. Rezultatele acestei educaţii îngrijite au rămas însă superficiale; cu toate că dibacii preceptori au călăuzit cu mare grijă paşii elevului lor imperial, ei nu au putut sădi în caracteiul său slab şi indolent acele principii viguroase şi trainice, ce animă acţiunile unui erou în lupta pentru glorie şi fără de care el nu numai că nu-şi ailă fericirea, dar nu poate nici măcar să trăiască. De îndată ce timpul şi evenimentele i-au îndepărtat pe aceşti credincioşi sfet nici ai tronului, împăratul Apusului coborî pe nesimţite până acolo unde-l mâna propriul său caracter, lăsă conducerea pe seama acelor mâini ambiţioase ce stăteau gata să o apuce, şi îşi petrecu timpul liber dedându-se celor mai frivole plăceri. Atât la curte, cât şi în provincie nevrednicii săi împuterniciţi scoteau la mezat favorurile şi abuzurile şi era considerat un sacriflegiu să pui la îndoiala meritele acestui sistem.[625] Conştiinţa prea credulului împărat era îndrumată de sfinţi şi episcopi[626]; aceştia obţinură un edict imperial ce stabilea că violarea, neglijarea, sau chiar necunoaşterea legii divine constituie o crimă[627]. Printre diferitele exerciţii pe care le practicase în tinereţe, Gratianus dovedise multă străduinţă şi obţinuse rezultate bune la călărie, tragerea cu arcul şi aruncarea suliţei, dar aceste calităţi, care ar putea fi folositoare unui ostaş, el le irosea îndeietnicindu-se fără folos cu vânătoarea. Mari parcuri fură împrejmuite pentru plăcerile imperiale; suprafaţa lor era

---

supravieţuit unor opere mai valoroase, ^

625 Codex lusiinian, IX., tit. XXIX, leg. 2. Această lege comodă

626a fost revăzuta şi promulgată după moartea lui Gratianus, de slaba curte din Milan.

627 Ambrosie a compus pentru instruirea lui un tratat teologic despre credinţa în Sf. Treime, iar Tillemont (Ilist. des Empereurs, vol. Y, p. 158, 169) îi atribuie arhiepiscopului meritul legilor intolerante ale lut Gratianus.

Cei care fie din ignoranţa nesocotesc sanctitatea legii divine, fie di?i neglijenţă o violează şi o ofensează, comit un sacrilegiu. Codex Justinian.., I X, tit. XXIX, leg. 1. Theodosius poate pe bună dreptate pretinde că meritul acestei legi înţelegătoare îi revine în parte, Şi lui.

rezervată unei mulţimi de fiare sălbatice de tot felul, iar Gratianus îşi neglija îndatoririle, ba chiar demnitatea rangului său, ostenindu-se fără rost zile întregi ca să-şi arate dibăcia şi îndrăzneala de vânător. Ambiţia şi dorinţa împăratului roman de a excela într-o artă în care cel mai josnic dintre sclavii săi ar fi putut să-l întreacă, le reamintea numeroşilor spectatori de Nero şi Commodus; dar castul şi cumpătatul Gratianus era străin de viciile lor monstruoase, şi mâinile sale erau pătate numai cu’s îngele animalelor.[628]

Purtarea lui Gratianus, care îi înjosea caracterul în ochii omenirii, nu i-ar fi primejduit securitatea domniei dacă armata nu s-ar fi simţit sfidată de injuriile aduse ei înseşi. Câtă vreme tâiiărul împărat se lăsă călăuzit de sfaturile profesorilor săi, el se arătă prietenul şi elevul soldaţilor. Petrecea ore întregi stând de vorbă cu soldaţii în tabără, iar sănătatea, confortul, recompensele, onorurile cuvenite oştilor sale credincioase, păreau să-l preocupe în cea mai mare măsură. Dar când Gratianus începu să dea frâu liber pasiunii sale pentru vânătoare, s-au închegat în mod firesc legături tot mai strânse între el şi cei mai abili dintre tovarăşii distracţiilor sale preferate. Un corp de alani[629] fu primit în serviciul palatului; neîntrecută lor dibăcie în mânuirşa armelor, pe care erau obişnuiţi s-o desfăşoare pe nes fir sitele şesuri ale Sciţiei, se exercita acum pe o scenă mai restrânsă. În parcurile şi pe terenurile împrejmuite ale Galliei. Gratianus admira talentele şi obiceiurile acestor gărzi favorite, cărora le încredinţa în exclusivitate apărarea persoanei sale şi, ca şi cum ar fi vrut să insulte opinia publică, el apărea adesea în faţa soldaţilor şi a poporului cu arcul lung, tolbele

628 Ammianus (XXXI, 10) şi Victor cei tînăr {Epit., o. 47) recunosc virtuţile ■ lui Gratianus, şi acuză sau mai curînd deplîng gustul său degenerat. Paralela odioasă dintre el şi Commodus e salvată de cuvintele, licet incruentus — deşi nepătat de sînge; Philostorgius (X, 10 şi Godefroy, p. 412) au evitat poate cu o rezervă similară, comparaţia cu Nero.

629 Trib nomad din nordul Pontului Euxin, între fluviul T an a is (Don) şi Caucaz, (n.c.)

sunătoare şi hainele de blană, care alcătuiau îmbrăcămintea şi armele războinicilor sciţi. Spectacolul nedemn al unui suveran roman care renunţase la purtările şi portul ţării sale inspira legiunilor scârbă şi indignare Λ Până şi germanii, atât de numeroşi şi demni de temut în armatele imperiului ajunseseră să dispreţuiiscă aspectul straniu şi oribil al sălbaticilor nordici, care într-un răstimp de numai câţiva ani se deplasaseră de pe malurile Volgăi până la Sena. Prin taberele şi garnizoanele. Apusului se auzi ecoul unui puternic murmur de revoltă şi cum molatica nepăsare a lui Gratianus nu se îngrijea să stingă primele semne de nemulţumire, teamă nu a ţinut în Nu lipsa de dragoste şi respect/Dar răsturnarea unei guvernări r existente este întotdeauna un act ce întâmpină oarecare. Dificultăţi reale şi multe dificultăţi aparente, iar legea, obiceiul, religia şi bunul echilibru dintre puterea civilă şi militară, stabilit prin politica lui Constantin, erau pavăza tronului lui Gratianus. Nu este. Prea important să cercetăm care au fost cauzele revoltei din Britannia. Dezordinea oferă deohicei şi împrejurarea favorabila. Sământa rebeliunii s-a întâmplat să cadă pe un teren care părea să fie mai rodnic decât oricare altul în zămislirea de tirani şi uzurpatori.[630] Legiunile acelei insule izolate erau de multă vreme cunoscute pentru înfumurarea şi aroganţa lor[631], iar vocea tumultoasă, dar unanimă, a soldaţilor şi a provincialilor proclamă numele lui Maximus. Împăratul, sau rebelul cu acest nume, căci's dar ta nu-i confirmase încă titlul, se născuse în Spania; el era compatriotul, tovarăşul de arme şi rivalul lui Theodosius[632], a cărui înălţare nu o privise fără oarecare

630 Britannia este o provincie fertila în tirani; această eîpresie: memorabilă a fost folosită de Ieronim cu prilejul controversei peîa- giene şi torturată în fel şi chip în cadrul disputelor arheologilor noştri naţionali. Revoluţiile din ultima vreme par să justifice imaginea sublimului Bossuet: această insulă, mai furtunoasă decît mările care o împresoară.

631 Zosimuş. spune. despre soldaţii britanici : erau cei mai plini de aroganţă şi cu suflet de Învinşi, ;

632 Ajuns între timp din general al lui Gratianus, împărat al Răsăritului (n.t.).

emoţie, invidie şi ura. Împrejurările vieţii îl făcuseră să se stabilească de mult în Britannia şi nu mi-ar fi prea greu să găsesc unele dovezi ale căsătoriei, pe care se spune că o contractase cu fiica unui nobil bogat din Caernarvonshire.[633] Dar rangul său provincial poate fi pe bună dreptate considerat oarecum ca un exil şi o situaţie obscură; chiar dacă primise vreo funcţie civilă ori militară, Maximus nu a fost niciodată învestit cu autoritatea de guvernator, sau de general.[634] Calităţile sale, printre care chiar şi caracterul său integru sunt recunoscute de scriitorii părtinitori ai timpului; iar aceste merite trebuie săfi fost prea evidente dacă au putut determina nişte spirite pătimaşe să consimtă o asemenea mărturie în favoarea duşmanului învins al lui Theodosius. Se prea poate ca nemulţumirea să-l fi îndemnat pe Maximus să critice purtarea suveranului său şi să încurajeze, poate fără vreun scop inspirat de propria lui ambiţie, murmurul oştenilor. Dar în mijlocul tumultului, el refuză cu abilitate, sau cu modestie, tronul şi se pare că declaraţia sa, care arata răspicat în ce condiţii a fost obligat să accepte periculosul dar al purpurei imperiale[635], s-a bucurat de oarecare crezare.

Dar era tot atât de periculos să refuzi imperiul pe cât era să-l accepţi; din clipa în care Maximus îşi călcase datoria de supunere faţă de suveranul său legiuit, el nu mai putea spera să domnească, dar nici măcar să rămână în viaţă, dacă îşi limita ambiţia la strâmtele graniţe ale Britanniei. Îndrăzneţ şi înţelept, el hotărî să

633 Elena, fiica lui Eudda. Capela ei mai poate fi văzută la Caerse- gont, azi Caer-narvon (Hist, of England, vol. I., p. 168) din Rowland (Roma Antiqua). Cititorul prudent nu s-ar mulţumi poate eu o asemenea mărturie galeză.

634 Camden (vol. 1, introd., p.e. I) îl face guvernator al Britanniei. Pacatus şi Zosimus se străduiseră să prevină această, oroare sau fabulaţie şi mă voi apăra prin mărturiile lor hotăntoare: Ei, exilaţii lumii l-au îmbrăcat pe exilatul lor în vesmînt ' regal, (în Panegyr, Vet, 2), iar istoricul grec e mai puţin echivoc : Nu s-a intim plat niciodată ca el însuşi (Maximus) să aibe vreo dregătorie importantă în provincie.

635 Sulpicius Severus, Dialog 1.1, 7; Orosius, VII, c. 34; p. 556. Aniîndoi confirmă < (Sulpicius fusese supusul său) nevinovăţia şi meritele sale. Este destul de straniu ca Maximus să fie tratat mai puţin favorabil de Zosimus, adversar pătimaş al rivalului său.

preîntâmpine. Planurile lui Gratianus. Tineretul insulei Britannice se adună sub stindardele sale; iar Maximus invadă Gallia cu o flotă şi o armată atât de numeroasă, încât a fost multă vreme amintită ca emigrarea unei părţi considerabile a neamurilor britanice.[636] În reşedinţa sa paşnică de la Paris, împăratul fu alarmat de apropierea duşmanilor. Săgeţile pe care Gratianus le irosea zadarnic ucigând lei şi urşi ar fi putut fi folosite mai onorabil împotriva rebelilor, dar slabele sale strădanii trădau un spirit neputincios; situaţia disperată în care se găsea l-a lipsit de sprijinul ce l-ar mai fi putut găsi la supuşii şi aliaţii săi. În loc să se opună înaintării lui Maximus armatele din Gallia îl primiră cu aclamaţii de bucurie şi loialitate, iar poporul puse pe seama suveranului ruşinea dezertării. Ostaşii cei mai legaţi de serviciul palatului părăsiră stindardele lui Gratianus de îndată ce ele fură desfăşurate în împrejurimile Parisului, împăratul Apusului fugi către Lyon, cu o suită de numai trei sute de călăreţi; în oraşele aflate de-a lungul drumului, unde nădăjduia să găsească un adăpost, sau cel puţin un loc de trecere, cruda experienţă îl învăţă că toate porţile se închid în faţa celor nefericiţi. Gratianus ar fi putut totuşi ajunge în siguranţă în provinciile fratelui său şi să se întoarcă în fruntea forţelor Italiei şi ale Răsăritului, dacă nu s-ar fi lăsat înşelat de perfidul guvernator al provinciei lyoneze. Gratianus dădu crezare unor declaraţii inspirate de o îndoielnică fidelitate şi se înşela cu speranţa că va primi ajutoare, care oricum, nu-i puteau îi de mare folos; până când sosirea lui Andragathius, generalul comandant al cavaleriei lui Maximus, puse Capăt aşteptării sale. Acest ofiţer

---

636 Arhiepiscopul Usher (Antiquitat. Britan. Ecoles., p. 107, 108) a strîns cu hărnicie legendele insulei şi ale continentului. întreaga emigrare a constat din 30.000 de soldaţi şi 100.000 de plebei care.s-au stabilit în Bretania. Miresele destinate" lor, conduse de sfînta Ursula, 11.000 de fecioare nobile şi 60.000 plebeiene au greşit drumul; ele au debarcat la Gologna şi au fost ucise în chipul cel mai crud de huni. Dar surorile plebeiene au fost lipsite de acelaşi fel de onoruri şi ceea ce e mai grav, Trithemius îndrăzneşte să menţioneze copiii acestor fecioare britanice.

hotărât, execută fără remuşcare ordinele, sau intenţiileuzurpatorului, Pe când se ridica de la cină, Gratianus fu predat în mâinile asasinului; rugăminţile pioase şi fierbinţi; ale fratelui său, Valentinianus, care cerea să i se încredinţeze trupul celui ucis, se dovediră zadarnice.[637] Moartea împăratului fu urmată de aceea a puternicului său general, Mellobaudes, regele francilor, a Arui reputaţie rămase îndoielnică până în ultima clipă a vieţii sale, justă recompensă a unei politici obscure şi prea subtile.[638] E cu putinţă ca execuţiile acestea să fi fost necesare pentru a asigura securitatea publică; totuşi norocosul uzurpator, a cărui autoritate a fost recunoscută de toate provinciile din Apus, avu meritul, ba chiar şi satisfacţia de a se putea lăuda că în afară de cei căzuţi în război, triumful său nu a fost pătat de sângele romanilor.[639]

Evenimentele răscoalei se succedaseră atât de rapid încât lui Theodosius i-a fost imposibil să pornească în ajutorul binefăcătorului său, înainte de a primi vestea înfrângerii şi morţii acestuia. În timp ce împăratul Răsăritului era sincer întristat sau îşi arăta cu tot dinadinsul durerea pentru cele întâmplate, sosi principalul şambelan al lui Maximus; faptul că pentru îndeplinirea unei însărcinări lăsate de obicei în seama unui eunuc fusese ales un bătrân venerabil, a făcut curtea de la Constantinopol să înţeleagă seriozitatea şi cumpătarea uzurpatorului britanic. Ambasadorul justifică, sau scuza, purtarea stăpânului său; el folosi

637 Zosimus (IV, p. 248, 249) a strămutat moartea lui Gratianus de la Lugdununi în Gallia (Lyon) la Singidunum, în Moesia. Unele aluzii pot fi extrase din Cronici; unele afirmaţii eronate pot fi descoperite la Sozomenos (VII, c. 13) şi Socrates (V, c. 11). Ambrosie este cea mai autentică mărturie a noastră (tom. 1. Enarrat. in Psalm, LXI, p. 961; vol. II, Epist., XXIV, p. 888, şi de Obiiu Valejitinian. Consolat, nr. 28, p. 1182).

638 Pacatus (XII, 28) laudă fidelitatea lui, pe cînd trădarea sa este socotită de Prosper, Chronica, drept cauză a ruinei lui Gratianus. Ambrosie care ţine să se disculpe, condamnă numai moartea lui Vallio, un slujitor credincios a lui Gratianus (vol. II, Epist. XXIV, p. 891, edit. Benedict).

639 El spune cs. nici un adversar al său nu a murit decît pe cimpul de luptă. Sulp. Severus în Vit. B. Martin, c. 23. Oratorul lui Theodosius laudă cu regret clemenţa lui Maximus şi de aceea cuvintele sale (.Panegyr. Vet., XII, 28) au greutate.

cuvinte alese, arălând că uciderea lui Gratianus fusese înfăptuită fără ştiinţa sau consimt amân tul lui Măximus de către soldaţii prea grăbiţi şi plini de zel. Trimisul continuă să vorbească cu hotărâre şi stăpânire de sine, oferindu-i lui Theodosius alternativă păcii sau războiului. Cuvântarea ambasadorului se încheie cu o declaraţie însufleţită: „ca roman şi ca părinte ai poporului său, spune el, Maximus ar prefera să-şi folosească forţele. În apărarea comună a imperiului, dar în cazul când prietenia sa ar fi respinsă ei era înarmat şi pregătit, să dispute imperiul lumii pe câmpul de luptă. Se cerea un răspuns grabnic şi decisiv; era însă nespus de greu pentru Theodosius să satisfacă în această împrejurare importantă, fie propriile sale sentimente, fie aşteptările publicului. Onoarea şi gratitudinea porunceau cu glas tare răzbunarea. Generozităţii: lui Gratianus îi datora Theodosius diadema imperială. Acceptarea sa ar fi încurajat odioasa bănuială că se gândea mai mult la jignirile trecute, decât la obligaţiile prezente; dacă accepta prietenia asasinului, el trebuia să împartă cu acesta şi vina. Dacă Maximus ar fi rămas nepedepsiţ, înseşi principiile justiţiei şi interesele societăţii ar fi primit o lovitură fatală, iar exemplul unei uzurpări încununate de succes ar fi tins să destrame structura artificială a imperiului şi să-l cufunde iarăşi în noianul de crime şi nenorociri al vremurilor anterioare. Dar, deşi sentimentul gratitudinii şi alonoarei ar trebui să călăuzească necontenit purtarea unui suveran, aceste simţăminte pot fi uneori învinse de conştiinţa unei datorii superioare; justiţia şi omenia trebuie să treacă până şi peste fapta unui criminal atroce, dacă pedepsirea sa atrage suferinţe asupra unui popor nevinovat. Asasinul lui Gratianus era un uzurpator, dar el stăpânea acum cele mai războinice provincii ale imperiului. Răsăritul era sleit de nenorocirile, şi chiar de izbânzile războiului cu goţii; în cazul când puterea vitală a republicii s-ar fi

irosit într-o confruntare îndoielnică şi distrugătoare, era de temut că învingătorul slăbit ar fi putut ajunge o pradă uşoară pentru barbarii din nord. Aceste, considerente ce atârnau greu în balanţă, îl făcu pe Theodosius să-şi ascundă resentimentele, şi să accepte alianţa cu tiranul. Stipula însă că Maximus să se mulţumească cu stăpânirea ţinuturilor de dincolo de Aâpi. Fratelui lui Gratianus îi fu confirmată stăpânirea Italiei, Africii şi lâliricului de Apus; în tratat fură incluse şi unele condiţii onorabile, menite să apere memoria şi legile defunctului împărat.[640] După obiceiul acelor vremuri, portretele celor trei colegi imperiali fură expuse pentru ca poporul să-şi poată exprima veneraţia şi nu e de crezut că în clipa unei împăcări solemne, Theodosius ar fi nutrit în taină intenţii perfide de răzbunare.[641]

Urmează câteva pagini despre agitaţiile din Biserica creştină din timpul lui Theodosius, provocate de lupta împotriva arianismului, pare în cele din urmă este zdrobit şi aproape dispare.

Domnia lui Maximus s-ar fi putut sfârşi în pace şi prosperitate, dacă el s-ar fi mulţumit cu stăpânirea a trei întinse ţări care constituie astăzi cele mai înfloritoare regate ale Europei moderne.[642] Dar nesăţiosul uzurpator, a cărui ambiţie sordidă nu era înnobilată de dragostea de glorie şi triumf, considera forţele de care dispunea numai drept mijloacele măririi sale viitoare; însuşi succesul său i-a adus pieirea. Avuţiile pe care le storcea[643] din provinciile împilate ale Galliei, Spaniei şi Britanniei erau folosite pentru a recruta şi întreţine o armată formidabilă de barbari,

---

640 Ambrosie menţionează legile lui Gratianus pe care duşmanii nu le-au abrogat (tom. II, Epist. ' XVII, p. 827).

641 Zosimus IV, p. 251, 252. Putem Respinge bănuiala lui odioasă, dar nu putem respinge tratatul de pace, pe care prietenii lui Theodosius nu l-au uitat cu totul, sau l-au menţionat doar în treacăt.

642 Anglia, Franţa şi Spania, Ia mijlocul sec. ai XVIII-lea (n.t.).

643 Critica modestă a lui Sulpicius (Dialog, III, 15). răneşte mai adînc decît ineficientele declamaţii ale lui Pascolus (XII, 25, 26).

adunată mai ales dintre cele mai feroce neamuri ale Germaniei. Toate speranţele şi pregătirile sale ţinteau spre cucerirea Italiei; el urzea în taină pieirea unui tânăr nevinovat a cărui guvernare trezea ura şi dispreţul supuşilor să-i drept-credincioşi. Dar cum Maximus dorea să ocupe fără rezistenţă trecătorile Alpilor, el îl primi cu un zâmbet perfid pe sirianul Domnimus, ambasadorul lui Valentinianus şi insistă ca acesta să accepte ajutorul unui corp numeros de oaste în cazul unui război în Pannonia. Spiritul pătrunzător al lui Ambrosius[644], descoperise rânjetul unui duşman sub declaraţiile de prietenie, dar sirianul Domnimus a fost corupt, sau s-a lăsat înşelat de generoasa bunăvoinţă a curţii din Treves[645], iar consiliul imperial din Milan a respins ferm bănuiala de pericol, cu o încredere oarbă, izvorâtă nu din curaj, ci din frică. Marşul trupelor auxiliare trimise de Maximus era condus de ambasador şi ele fură primite fără bănuială în fortăreţele Alpilor. Dar vicleanul tiran le urma cu paşi grăbiţi şi pe tăcute şi cum avea grijă ca adversarul să nu aibă cunoştinţă despre mişcările sale, luciul platoşelor şi praful stârnit de trupele de cavalerie fură primele semne care au anunţat că un duşman se apropie de porţile Milanulul în acest impas, Iustina[646] şi fiul ei puteau acuza propria lor imprudenţă şi perfida viclenie a lui Maximus, dar le trebuia timp, putere, şi hotărâre ca să se împotrivească gallilor şi germanilor, fie în câmp deschis, fie la adăpostul zidurilor unui oraş mare şi ostil. Fuga era singura lor speranţă, iar Ăquilea, unicul lor refugiu şi cum Maximus îşi arăta acum adevăratul caracter, fratele lui Gratianus avea ternei să se aştepte ia aceeaşi soarta, din

644 Fii mai atent cu omul care ascunde războiul în valurile păcii, a fost înţeleptul avertisment al lui Ambrosie (vol. II, p. 891), după a doua sâ întoarcere din ambasadă.' (Ambrosie era episcop de Milan, şi a fost trimis de două ori în ambasadă pe lîngă Maximus (n.t.).
645? Unde îşi avea reşedinţa Maximus (n.t.).
646 Mama lui Valentiniarius (n.t.).

mâinile aceluiaşi asasin. Maximus intra triumfător în Milan, iar înţeleptul arhiepiscop refuză orice legătură periculoasă şi criminală cu uzurpatorul, predicând din amvon datoria resemnării, mai degrabă decât a rezistenţei[647]; ceea ce nu făcu decât să contribuie indirect la succesul armatelor acestuia. Nefericita Iustina ajunse în siguranţă la Aquilea, dar nu avea încredere în tăria fortificaţiilor. Ea se temea de eventualitatea unui asediu şi se hotărî să implore protecţia marelui Theodosius, a cărui putere şi virtute era slăvită în toate ţările Apusului. O corabie fu procurată pe ascuns pentru a transporta familia imperială. Ea se îmbarcă în grabă într-unul din porturile mărunte din apropierea Veneţiei sau Istriei, traversă toată marea Adriatică şicea Ionică, ocoli promontoriul aflat la extremitatea Peloponeziilui şi după o lungă şi izbutită călătorie pe, mare, se odihni în portul Thesalonic. Supuşii lui Valentinianus îl părăsiră însă pe suveranul care, prin abdicarea sa, îi eliberase de datoria lor de fidelitate; iar dacă mica urbe Aemona, aflată la hotarul Italiei, * n-ar fi îndrăznit să se împotrivească înaintării sale victorioase, dar lipsite de glorie, Maximus ar fi obţinut, fără luptă, stăpânirea imperiului de Apus.

În loc să-i poftească pe oaspeţii regali la palatul din Constantinopol, Theodosius le-a fixat, din motive necunoscute, reşedinţa la Thesalonic, dar cum se grăbi să viziteze acest oraş, însoţit de cea mai mare parte a curţii şi a senatului său, se pare că aceste pricini nu izvorau din dispreţ sau indiferenţă. După primele dovezi de caldă prietenie şi înţelegere, cucernicul împărat al Răsăritului o mustră cu blândeţe pe Iustina –, spunând că păcatul ereziei este uneori pedepsit şi pe lumea aceasta şi pe cealaltă; el îi arătă că mărturisirea publică a credinţei din Niceea ar fi gestul cel

---

647 Baron lus (387, no. 63) raportează la această perioadă de nenorocire publică unele din predicile de penitenţă ale arhiepiscopului. a Iustina era de mult convertită ia arianism (n.t.).

mai potrivit şi util pentru a obţine readucerea pe tron a fiului ei, prin satisfacţia pe care ar pricinui-o, atât pe pământ cât şi în cer. Problema importantă a războiului, ori a păcii fu deferită de către Theodosius spre deliberare, unui consiliu; încep în d. De la moartea lui Gratianus, argumentele care ar fi putut fi folosite de partea onoarei şi justiţiei căpătaseră o greutate sporită. Persecutarea familiei imperiale, căreia Theodosius însuşi îi datora situaţia sa, era acum agravată de injurii recente şi repetate. Nici jurămintele, nici tratatele nu puteau stăvili ambiţiile nemăsurate ale lui Maximus; întârzierea unor măsuri ferme şi decisive, departe de a prelungi binefacerile păcii, expunea imperiul de Răsărit pericolului unei invazii duşmane. Barbarii, care trecuseră Dunărea, îşi asumaseră în ultima vreme rolul de soldaţi şi supuşi ai imperiului, dar ferocitatea lor înnăscută era încă neîmblânzită; un război care le-ar fi pus în valoare curajul le-ar fi micşorat numărul şi ar fi eliberat provinciile de o povară copleşitoare. În ciuda acestor motive îmbietoare şi întemeiate, aprobate de majoritatea consiliului, Theodosius încă mai ezită să tragă spada într-un conflict care, odată dezlănţuit, nu mai lăsa loc nici unei nădejdi; teama pentru securitatea copiilor lui minori şi pentru binele poporului său făcea cinste caracterului generos al împăratului. În aceste clipe de îngrijorare şi îndoială, când soarta lumii romane atârna de hotărârea unui singur – om, farmecele prinţesei Galla pledară în modul cel mai convingător cauza fratelui ei Valentinianus.[648] Inima dârză a lui Theodosius s-a lăsăt convinsă de lacrimile frumuseţii, afecţiunea sa a fost cucerită de farmecul tinereţii şi nevinovăţiei; iscusinţa Iustinei folosi şi călăuzi impulsul

---

648 Fuga lui Valentinianus şi dragostea lui Theodosius pentru sora lui sînt relatate de Zosimus (IV, p. 263, 264). Tillemont aduce unele dovezi slabe şi îndoielnice menite să antedateze a doua căsătorie a lui Theodosius (Hist, des Empereurs, tom. IV, p. 740) şi în consecinţă să respingă aceste poveşti ale lui Zosimus care ar fi prea mult în contradicţie cu evlavia lui Theodosius.

pasiunii; celebrarea căsătoriei imperiale a constituit garanţia şi semnalul de începere al războiului civil. Criticii necruţătoare, care consideră orice slăbiciune izvorâtă din dragoste ca o pată pe memoria unui împărat mare şi ortodox, sunt dispuşi, în acest caz să contrazică mărturia suspectă a istoricului Zbsimus. În ceea ce mă priveşte, nu mă sfiesc să spun că sunt dornic să găsesc, ba chiar să caut în istoria lumii, urmele sentimentelor blânde şi duioase ale vieţii de familie; în mulţimea de cuceritori cruzi şi ambiţioşi, îmi face o deosebită plăcere să disting un erou blând pe care să-l credem mânat de zeul dragostei. Alianţa cu regele persan era asigurată de tratate. Barbarii războinici au fost convinşi să urmeze steagul, sau să respecte fruntariile unui monarh energic şi generos; provinciile aflate sub stăpânirea lui Theodosius, de la Eufrat până la Adriatica, răsunau de pregătiri de război, pe uscat şi pe mare. Faptul că armatele Răsăritului erau dispuse într-un mod bine gândit părea să le înmulţească numărul şi abătea atenţia lui Maximus. Acesta avea motive să se teamă că un corp ales de oaste, sub comanda energicului Arbogastes, se va îndrepta de-a lungul malurilor Dunării şi că va pătrunde cu îndrăzneală prin provinciile Retiei până în centrul Galliei.

O flotă puternică era echipată în porturile Greciei şi ale Epirului; e îşi propunea, probabil, ca îndată ce trecerea va fi deschisă printr-o victorie navală, Valentinianus şi mama sa să debarce în Italia şi pornind fără zăbavă spre Roma, să ocupe maiestosul sediu al religiei. Şi al imperiului. În timpul acesta Theodosius însuşi înainta în fruntea unei armate viteze şi bine disciplinate ca să-l întâmpine pe nevrednicul său rival, care, după asediul Aemonei[649], îşi aşezase tabăra în vecinătatea Siscieiţ un oraş din Pannonia, puternic apărat de cursul larg şi repede al

649 Aemona oraş în Pannonia (n.e.).

Savei.

Veteranii, care îşi mai aminteau îndelungata rezistenţă şi mijloacele folosite succesiv de tiranul Maxentius, se puteau pregăti pentru trei lungi campanii sângeroase. Dar conflictul ti între Maxentius şi succesorul său, care, aidoma lui, uzurpase tronul Apusului, fu uşor lichidat într-un răstimp de două luni[650] şi pe o întindere de două sute de mile. Spirit superior, împăratul din răsărit putea într-adevăr să-l domine pe slabul Maximus, care în aceste momente grele se arătă lipsit de geniu militar sau curaj personal; iar Theodosius, în afară de calităţile sale personale mai avea şi avantajul că dispunea de o cavalerie activă şi numeroasă. Hunii, alanii şi după exemplul lor chiar goţii alcătuiau escâdroane de arcaşi ce se băi ea u călări; prin mişcările lor repezi, învăţate din felul de a se război al tătarilor, ei îi zăpăceau pe galii şi germanii viteji şi neclintil i în luptă. După oboseala unui lung marş în arşiţa verii, ostaşii lui Theodosius dădură pintenii cailor lor înspumaţi, în drept indu-se spre apele Să vei, traversară râul înot în faţa inamicului şi trecând numaidecât la şarjă, puseră pe f 1 armata care apăra înălţimile de per malul opus. Marcelling, fratele tiranului, înainta în ajutorul acestuia cu acele cohorte alese, considerate nădejdea şi puterea armatei sale. Bătălia, întrerupră de căderea nopţii, fu reluată în zori, şi după o luptă erâncenă, rămăşiţele celor mai viteze trupe ale lui Maximus, îşi aruncară armele la picioarele învingătorului. Fără a-şi întrerupe marşul pentru a răspunde aclamaţiilor loiale ale cetăţenilor din Aemona, Theodosius – se grăbi să plece mai departe; era dornic să-şi ucidă rivalul care fugea din faţa lui cu groaza în suflet, sau să-l prindă viu şi să pună în felul acesta capăt războiului. Cu o repeziciune de necrezut, Theodosius coborî culmea Alpilor lulieni spre şesul Italiei

650 Vezi Godefroy, Cronologia legilor, Cod. Theodos. lom. î, p. CXIX.

şi în seara aceleiaşi zile ajunse la Aquilea; Maximus, încolţit din toate părţile, de abia avu timpul să închidă porţile cetăţii. Dar porţile nu puteau rezista, multă vreme atacului unui ina mic victorios; disperarea, ost ilitatea şi indiferenţ a soldaţilor şi a poporului grăbiră căderea nefericitului Maximus. Smuls de pe tronul său şi despuiat brutal de podoabele imperiale, roba, diadema şi papucii purpurii, el iu târit ca un răufăcător dinaintea lui Theodosius, în tabăra acestuia, aflată cam la trei mile de Aquilea. Împăratul nu avea de gând să-l jignească, ba chiar se arătă oarecum înclinat să-i arate milă şi să-l ierte pe tiranul Apusului, care nu fusese niciodată duşmanul său personal şi care abia acum îi trezea dispreţul. Nu există împrejurare în stare să trezească o mai adâncă simpatie omenească decât priveliştea unei nenorociri ce ar putea să ne lovească pe noi înşine; spectacolul unui mândru rival, acum prăbuşit la picioarele sale, nu putea să nu inspire gânduri sumbre şi grave împăratului victorios. Dar respectul pentru justiţia publică şi pentru memoria lui Gratianus învinseră mila pe care, fără să vrea, Theodosius o simţise o clipă; el îşi abandonă victima zelului cucernic al soldaţilor; aceştia îl tirâră de sub ochii împăratului şi îi tăiară capul pe loc. Vestea înfrângerii lui Maximus fu primită cu o bucurie sinceră, sau bine simulată. Fiul sau Victor, căruia îi conferise titlul de Augustus, fu ucis din porunca îndrăzneţului Arbogastes, sau poate ca el însuşi îi luă viaţa; toate planurile militare ale lui Theodosius fură executate cu succes. După ce puse astfel capăt războiului civil, cu mai puţine greutăţi şi vărsări de sânge debit s-ar fi putut aştepta în chip firesc, el rămase toată iarna la reşedinţa sa din Milan folosind acest răgaz pentru a reda bunăstarea provinciilor îndurerate, iar în primăvara timpurie ce urmă, îşi făcu, după exemplul lui Constantin şi Constantius, intrarea triumfală în vechea capitală a imperiului

Roman.[651]

Un orator, care-şi îngăduie să păstreze tăcerea fără să atragă asupra sa primejdia, poate totodată lăuda uşor şi fără frică[652], iar posteritatea va recunoaşte că, în privinţa caracterului, Theodosius[653], oferea subiectul unui panegiric sincer şi amplu. Înţelepciunea legilor promulgate de el şi succesul campaniilor pe care le-a desfăşurat inspira respect pentru administraţia sa, atât supuşilor, cât şi duşmanilor imperiului. El iubea şi practica virtuţile vieţii domestice, care arareori îşi găsesc loc în palatele regilor Theodosius, era cast şi cumpătat, el nu abuza de plăcerile simţurilor şi ale meselor luate într-o tovărăşie plăcută, iar flacăra pasiunilor sale a: moroase s-a consumat în cadrul vieţii conjugale. Mândrele titluri de mărire imperială erau împodobite cu btindele calităţi ale unui soţ credincios şi ale unui tată îngăduitor. Unchiul său fu ridicat prin afecţiunea împăratului la rangul de ăl doilea părinte. Theodosius îi adoptă pe copiii fratelui şi surorii lui, iar binefacerile afecţiunii sale fură extinse asupra celor mai obscure şi îndepărtate ramuri ale numerosului său neam. Prietenii apropiaţi şi i-a ales cu toată grija dintre cei a căror purtare avusese prilejul să o vadă fără masca, pe vremea când nu era împărat. Conştient de superioritatea meritelor sale personale, prin purtarea lui el arătă ca uitase toate jignirile, dar, că-şi amintea cu recunoştinţă toate

---

651 In afară de aluziile care pot fi culese din cronici şi din istoria bisericească, Zcsimus (IV, p. 259—267), Orosius (IV, c. 35) şi Pacatus (în Panegyr. Vet. XII, 30—47) ne furnizează deslînat şi sărăcăcios datele acestui război civil. Ambrosie (vol. II, Epist., XI, p. 952, 953), face aluzii obscure la binecunoscute evenimente : un depozit surprins, o acţiune la Pe lovi o, o victorie sicii iariă, poate navală;. Ausonius (p. 236, edit. Toll) elogiază meritul deosebit şi norocul Aquiîieii.

652 Pe cit e de Uşor să-l lauzi pe împărat, pe atît e mai prudent să taci in legătură cu împăratul. (Pacat., in Panegyr. Vet., XII, 2. Latirius Pacatus Drepanius, născut în Gallia, a pronunţat acest discurs la Roma (388). A fost mai tirziii proconsul in Africa şi prietenul său Ausonius îi lăuda ca pe un poet, întrecut numai de Vergii iu. Vezi Tillemont, Hist, des Empereurs, vol. V, p. 309.

653 Vezi portretul nepărtinitor al Iui Theodosius, făcut de Victor cel Tînăr. Trăsăturile sînt distincte şi culorile amestecate. Elogiul adus de Pacatus e prea vag, iar Claudian lasă mereu impresia că se teme ca nu cumva lauda părintelui să.fie mai presus decît aceea a fiului.

favorurile şi serviciile de care beneficiase, înainte de urcarea sa pe tronul lumii romane. Tonul serios sau vioi al conversaţiilor sale era adaptat vârstei, rangului sau caracterului supuşilor cu care se întreţinea, iar purtarea sa prietenoasă oferea imaginea fidelă a modului său de a gândi. Theodosius respecta simplitatea celor buni şi virtuoşi. Generos şi chibzuit totodată, el ocrotea toate artele şi oblăduia toate talentele, indiferent de utilitatea ramurii în care ele se manifestau; în afară de eretici, pe care îi persecuta fără milă, bunăvoinţa să se întindea asupra întregii seminţii omeneşti. Guvernarea unui puternic imperiu poate, fireşte, să absoarbă tot timpul şi să solicite toate capacităţile unui muritor; totuşi, acest împărat energic, fără a aspira la reputaţia de mare învăţat, care nu găsea că i se potriveşte, îşi rezerva întotdeauna câteva clipe libere pentru a gusta plăcerea instructivă a lecturii. Istoria, care îl făcea să aprofundeze propria lui experienţă, era studiul său favorit. *Analele Romei*, în lunga perioadă de unsprezece veacuri îi ofereau o imagine strălucită şi multilaterală a vieţii omeneşti; s-a observat îndeosebi faptul că ori de câte ori citea despre crudele fapte ale lui Ginna, Marius sau Sylla, el îşi exprima cu indignare generoasa-i repulsie faţă de aceşti duşmani ai omenirii şi ai libertăţii. Părerea sa obiectiva asupra evenimentelor trecutului era folosită ca regulă pentru propriile sale acţiuni; puţini sunt cei care merită precum Theodosius să fie lăudaţi pentru faptul că virtuţile sale creşteau necontenit, pe măsura succeselor ce le dobândea. Prosperitatea sa mergea mină în mână cu – moderaţia, iar indulgenţa lui se vădi cum nu se poate mai bine în perioada ce urmă după primejdiile şi succesele războaielor civile. Exaltarea din primele clipe ale victoriei dusese la masacrarea gărzilor maure ale tiranului; de asemenea, un număr redus dintre cei mai odioşi criminali îşi primi legiuita pedeapsă. Dar împăratul acordă mai multă atenţie

ajutorării celor nevinovaţi, decât pedepsirii celor culpabili. Supuşii împilaţi ai Apusului, care s-ar fi considerat fericiţi chiar şi dacă li. S-ar fi restituit pământurile şi nimic altceva, fură miraţi să mai primească şi câte o sumă de bani echivalentă cu pierderile pe care le suferiseră; generos, învingătorul întreţinu mama vârstnică şi asigură educaţia fiicei orfane a lui Maximus.[654] Un caracter atât de desăvârşit aproape că ar îndreptăţi presupunerea extravagantă a oratorului Păcatus: „dacă Brutus cel Bătrân s-ar fi putut întoarce «pe pământ, acest republican hotărât ar fi renegat, la picioarele lui Theodosius, ura sa pentru regi; el ar fi mărturisit cu sinceritate că un astfel de monarh este cea mai sigură garanţie a fericirii şi demnităţii poporului Roman[655]...

...împărăteasa Iustina nu supravieţui multă vreme întoarcerii sale în Italia şi, deşi a asistat la triumful lui Theodosius, nu i-a fost dat să influenţeze guvernarea fiului ei”. Legătura nefericită cu credinţa ariană pe care fiul ei Valentinianus o adoptase după exemplul şi învăţătura dată chiar de ea, fu înlocuită în curând de preceptele unei educaţii mai ortodoxe. Zelul său «rescind pentru credinţa niceesnă şi respectul lui filial pentru caracterul şi autoritatea lui Ambrosie îi făcu pe catolici să aibă cea mai bună părere despre virtuţile tânărului împărat al Apusului.8 Ei admirau castitatea şi cumpătarea lui, dispreţul cu care privea plăcerile, grija sa pentru treburile publice şi tandi-i afecţiune pentru cele două surori ale sale. Simţămintele proprii nu-l făceau să se abată de pe calea justiţiei imparţiale şi nu pronunţa vreodată o sentinţă nedreaptă, nici măcar împotriva celui mai josnic dintre supuşii săi. Dar înainte de a fi păşit în al douăzeeeâea an al vieţii sale, acest tânăr binevoitor a fost înlăturat prin trădarea internă, şi imperiul a

654 Ambros., tom. II, Epist. XI, p. 955; din lipsă de talent sau de curaj, Pacatus omite acest măreţ gest.

655 Pacatus in Panegyr, Vet,, XII, 20.

căzut din nou pradvă ororilor războiului civil. Arbogastes[656], un soldat viteaz din neamul francilor, era un personaj de rangul al doilea în serviciul lui Gratianus. La moartea stăpânului său el se alătură stindardului lui Theodosins, contribui prki vitejia şi talentul său militar la distrugerea tiranului, iar după victorie fu numit comandant general al armatelor din Gallia. Meritul său real, şi aparenta-i fidelitate, îi câştigaseră atât încrederea împăratului cât şi a poporului; largheţea lui fără margini corupse fidelitatea oştilor şir în timp ce toată lumea îl privea şi îl cinstea ca pe stâlpul statului, în a dineul cugetului său, îndrăzneţul şi vicleanul barbar era hotărât să ajungă în fruntea imperiului Roman de Apus sau să-l doboare. Posturile de comandă din armată fură atribuite francilor; favoriţii lui Arbogastes se văzură copleşiţi cu toate onorurile şi promovaţi în toate funcţiile guvernării civile; pe măsură ce conspiraţia lua amploare, servitorii de încredere erau îndepărtaţi din jurul lui Valentinianus; împăratul, lipsit de putere şi informaţii, ajunse pe nesimţite în starea die nesiguranţă şi dependenţă a unui prizonier.[657] Indignarea lui, deşi caracteristică tinereţii impetuoase şi nerăbdătoare, poate fi pe bună dreptate atribuită spiritului generos al unui principe demn de domnie. El îl invită în taină pe arhiepiscopul de Milan să preia rolul de mediator şi să se considere chezaş al sincerităţii şi paznic al securităţii sale... Reuşi să-l prevină pe împăratul Răsăritului de situaţia disperată în care se afla şi declară că dacă Theodosius nu poate veni grabnic în ajutorul lui, va trebui să încerce să scape din palatul, sau mai bine zis din temniţa sa de la Vienna, şi să ajungă în Gallia, unde în mod imprudent îşi fixase reşedinţa, chiar în mijlocul clicii ostile. Dar speranţele de ajutor erau vagi şi îndoielnice, şi cum fiecare zi

656 Zosimus (IV, p. 275) îl laudă pe inamicul lui Theodosius.

657 Grigore din Tours (TI, e. 9, p. 165 în al doilea volum al Istoricilor Franţei} a păstrat un fragment curios din Sulpicius Alexander, un istoric cu mult mai valoros decît el.

aducea o nouă provocare, împăratul, lipsit de putere ori sfat, hotărî în mod pripit să rişte o înfruntare imediată cu puternicul său general. El 11 primi pe Arbogastes stând pe tron şi pe când comandantul se apropia cu un respect prefăcut, îi în mină o hârtie prin care îl scotea din toate funcţiile ce le deţinea: „Autoritatea mea” răspunse Arbogastes cu o răceală jignitoare, „nu depinde de zâmbetul sau încruntarea unui monarh e) şi zvirâi cu dispreţ hârtia la pământ. Scos din fire, monarhul se repezi la spada unuia din soldaţii din gardă, încercând s-o tragă din teacă şi trebui să fie împiedicat oarecum cu forţa de a folosi arma ucigătoare împotriva duşmanului său, sau împotriva lui înşişi. La câteva zile după această ceartă, în care îşi dăduse pe faţă sentimentele şi slăbiciunea, nefericitul Valentianinus al 11-lea fu găsit sugrumat în apartamentul sau; deşi era limpede că Ar b o ga şi es purta vina pentru cele înt imp late, cei din jurul său căutară cu tot dinadinsul să lase impresia că moartea tânărului împărat se datora propriei sale disperări.[658] Trupul fu dus cu mare pompă la mormânt ui din Milan şi arhiepiscopul rosti un discurs funebru, în care lăuda virtuţile lui Valentinianus, deplingea nenorocirile sale.[659] În această împrejurare episcopul Ambrosie trecu din omenie peste sistemul său teologic; el le consolă pe surorile inlăcrămate ale lui Valentinianus, asigurându-le că piosul lor frate, deşi nu primise taina împărtăşaniei, intrase fără greutate, în palatul fericirii eterne.[660]

Prudenţa lui Arbogastes pregătise succesul planurilor sale ce

---

658 Godefroy, (Dissert. ad Phüostorg., p. 429 — 434) a st dns sirguin- cîos toate datele privind moartea lui Valentinianus al 11-ca. Opiniile diferite şi ignoranţa scriitorilor contemporani dovedesc că sfîrşitul său a fost învăluit în taină.

659 De Obitu Valenlinianvol. II, p. 1173—1196. El c obligat să folosească un limbaj discret şi obscur, totuşi e mult mai curajos decît orice laic sau oricare alt ecleziastic.

660a Vezi c. 51, p. 1188; c. 75, p. 1193. Dom Chardon (Hiét. des Sacrements, vol. 1, p. 86) care pretinde că s fin tu I Ambrosie susţine in modul cel mai energic necesitatea indispensabilă a botezului, se străduieşte să împace contradicţia.

ţinteau departe; în pieptul provincialilor orice sent iment de patriotism sau loialitate se stinsese; ei îl aşteptau cu blinda resemnare pe stă pânul necunoscut, pe care alegerea un oi franc îl putea aşeza pe tronul imperial. Dar unele rămăşiţe de mândrie şi prejudecată încă mai împiedicau ridicarea lui Arbogast es însuşi, iar chibzuitul barbar socoti că e mai potrivit să domnească sul) numele unui slujitor roman. El acordă purpura retorului Eugenius[661], pe care îl şi ridicase din funcţia de secretar particular la rangul de *magister officiorum*. În viaţa sa particulară şi publica, generalul se încredinţase întotdeauna de devotamentul şi l-a lent ele lui Eugenius. Cunoştinţele şi elocvenţa sa, sprijinite de atitudinea lui demnă, îl recomandau stimei poporului şi judecând după repulsia cu care pare să se fi tircat pe tron, ne putem face o părere favorabilă despre virtutea şi moderaţia sa. Ambasadorii noului împărat fură nu mai decât trimişi la curtea lui Theodosius pentru a-i comunica cu prefăcută durere nefericitul accident al morţii lui Valentinianus; trecând sub tăcere numele lui Arbogastes, ei cerură ca împăratul Răsăritului să-l accepte drept coleg legitim al său pe cetăţeanul respectabil care obţinuse, sufragiul unanim al armatelor şi al provinciilor din Vest.1 Theodosius era pe drept mini ai din pricina perfidiei barbarului care distrugea într-o clipă munca şi roadele victoriei sale precedente; totodată lacrimile iubitei sale soţii1 îl îndemnau să răzbune soarta nefericitului ei frate şi să: restabilească din nou, cu ajutorul armelor, maiestatea: încălcată ’: a tronului imperial; dar cum cea de a doua cucerire a Apusului, era o întreprindere periculoasă, el îi concedie, cu daruri splendide, pe ambasadorii lui Eugenius şi consacră aproape doi ani pregătirilor

661 Pe care proscrisul Germanus şi-l alesese ca servilor, este expresia plină de dispreţ a lui Gtaudian (IV, Cons: Hon. 74). Eugenius profesa creştinismul, dar predilecţia sa secretă pentru păgînism. (Sozomen,
c. 22; Philostorg. XI, c. 2) este probabilă la un gramatic şi ea ar motiva prietenia lui Zosimus (IV, p. 276, 277).

războiului civil. Înainte de a lua vreo hotărâre decisivă, cucernicârl împărat era dornic să cunoască voinţa divină şi dat fiind că progresele creştinismului făcuseră să amuţească oracolele din Delii şi Do dona, el consultă un călugăr egiptean, care poseda, după părerea acelor vremi, darul miracolelor şi ştiinţa viitorului. Eutropius, unul dintre eunucii favoriţi ai palatului din Constant înapoi, se îmbarcă lui nd drumul Alexandriei, de unde călători în su sul Nilului până la oraşul Lycopolis, sau al Lupilor, din îndepărtata provincie a Tebei.[662] În vecinătatea acelui oraş, pe vârful unui munte înalt, sfântul Ioan[663] construise cu propriile sale mâini, o chilie modestă, în care locuia de peste cincizeci de ani, fără a-şi deschide uşa, fără a vedea obrazul vreunei femei şi fără a gusta din vreo hrană, care să fi fost gătită la foc, sau de vreun meşteşug omenesc. Petrecea cinci zile pe săpMmână în rugăciuni şi meditaţii, iar sâmbăta şi duminica deschidea întotdeauna o mică ferestruică şi asculta mulţimea credincioşilor veniţi din toată lumea creştină, care îi cereau să facă minuni sau să le prevestească viitorul. Eunucul lui Theodosius se apropie de ferestruică cu paşi respectuoşi, puse întrebarea sa despre eventualitatea unui război civil şi se întoarse curând cu un răspuns favorabil care-l încurajă pe împărat, asigurându-l de o victorie sângeroasă, dar sigură.[664] Îndeplinirea prezicerii fu grăbită prin toate mijloacele pe care raţiunea omenească le putea închipui. Atenţia celor doi comandanţi supremi, Stilieho şi Timasius se concentra asupra recrutării efectivelor şi reînvierii disciplinei legiunilor romane. Formidabilele

---

662 Lycopolis este modernul Sii.it sau Osiot, un oraş din Said, cam de mărimea lui St. Benys, care face un comerţ avantajos cu regatul Senaar şi are o fîntînă a cărei apă înlătură fecior e n-ia. Vezi d" Anville, Description de VEgypte^ p. 181. Abulfeda, \ DescripL Egypt., p. 14 şi curioasele Note, p. 25, 9.2 ale editorului său MÎehaelis.

663 Viaţa lui loan din Lyeopols este descrisă de cei doi prieteni ai săi, Rufinus (Í1, e. p. 449) şi Palladius (TIist. Lausiac. 43, p. 738) în marea colecţie a lui Rosweyde, Vi.tae Patrum; Tillemont (Mem. Eccles., voL X/p. 718, 720) a stabilit cronologia acestei vieţi.

664 So-zomen., VII, c. 22; Claudian (in Eutrop. I, 312) menţionează căîătoria eunucului, dar îşi bate joc cu dispreţ de visurile egiptene şi oracolele Nilului.

oşti barbare, erau conduse de şefi din neamul lor. Iberul, arabul şi gotul, care se uitau unul la altul cu reciprocă mirare, erau înrolaţi în slujba aceluiaşi monarh; la şcoala lui Theodosius celebrul Alaric învăţă ştiinţa războiului, iar mai târziu o folosi în chip fatal pentru distrugerea Romei.[665]

Greşelile şi soarta lui Maximus îl învăţaseră pe împăratul Apusului, sau mai binezis pe generalul său, Arbogastes, cât de periculoasă se dovedeşte prea marea extindere a liniei de apărare împotriva unui duşman dibaci liber să desfăşoare sau să renunţe a folosi toate forţele de care dispune, să reducă sau să înmulţească variatele sale metode de atac.[666] Arbogastes îşi aşeza tabăra la hotarul Italiei. Ostile lui Theodosius ocupară fără a întâmpina vreo rezistenţă provincia Panonia, până la poalele Alpilor lulieni; din neglijenţă, sau, poate, din şiretenie, înseşi trecătorile munţilor fură părăsite în faţa îndrăzneţului invadator. Acesta coborî munţii şi zări, cu oarecare mirare, formidabila tabără a galilor şi germanilor, care acoperea cu arme şi corturi ţinutul deschis ce se întindea până la zidurile Aqnileiei şi pe malurile râului Frigidus[667], sau Râul Rece[668]. Acest strâmt câmp de luptă îngrădit de Alpi şi Marea Adriatică nu lăsa mult spaţiu pentru desfăşurarea unor operaţii militare abile. Caracterul lui Arbogastes ar fi respins cu dispreţ iertarea; vinovăţia sa nu-i dădea putinţa să spere că va putea duce

---

665 Zosimus IV. p. 280; Socrates VII, 10. Chiar Alaric [de Bell. G etico., 524) se laudă cu mai multă plăcere pentru primele sale fapte de arme contra romanilor: eu care i-am fugărit pe alifia împăraţi, Hebrul uni, este martor. Totuşi, vanitatea sa greu ar.fi putut dovedi această pluralitate -de împăraţi trecători.

666 Claijjdian (în IV, Cons. Honor, 77} stabileşte.contrastul între planurile militare ale celor doi uzurpatori. Pe cel dinţii, noutatea îl îndemna să. îndrăznească, celui de al doilea, care era prudent, ea îi dădea curaj. Unul era gata să se 1 afişeze într-o aventură, celălalt prevăzător, căuta ceva sigur. Unul avea forţele împrăştiate, altul unite; unul rătăcea orbeşte, celălalt pîndea Ia strimtoare. Erau deosebiţi, dar aidoma în moarte.

667 Frigidus, un rîu mic dar memorabil din regiunea Goretz, numit acum Vipao, se varsă în Sontius, sau Lisonzo, mai sus de Aquilea, la ci te va mile de Marea Adri atică. Vezi d/An vil le, hărţi vechi şi moderne, şi italia Aritiqua a lui Gîuverius (vol. L, p. 188).

668 Spiritele lui Claudian sînt intolerabile. Zăpada era vopsită în roşu ; iar canalul ar fi trebuit să fie înfundat cu cadavre dacă curentul n-ar fi fost umflat de sînge.

tratative cu duşmanul; iar Theodosius era nerăbdător să-şi desăvârşească gloria şi răzbunarea, prin pedepsirea ucigaşilor lui Valentinianus. Fără a cântări obstacolele naturale şi artificiale care stăteau în calea eforturilor sale, împăratul Răsăritului atacă numaidecât fortificaţiile rivalilor să-i; el îi aşeză pe auxiliarii goţi în locul de mare cinste şi primejdie, nutrind dorinţa tainică ca încleştarea sângeroasă să ştirbească mândria şi să reducă numărul învingătorilor. Zece mii dintre aceşti auxiliari şi Bacurios, generalul i berilor, muriră vitejeşte pe câmpul de bătălie. Dar sângele lor nu aduse totuşi victoria; galii îşi păstrară avantajul, şi căderea nopţii acoperi fuga în dezordine a oştilor lui Theodosius, împăratul se retrase pe dealurile din apropiere, unde petrecu o noapte cumplită, fără somn, fără hrană şi fără nădejde[669]; singurul său rează în era acea tărie de neclintit pe care dispreţul pentru viaţă, avuţie şi putere o dă unui spirit superior. 1ή timp ce în tabără triumful lui Eugenius era sărbătorit cu o bucurie plină de dezmăţ şi insolenţă, vigilentul Arbogastes trimise în secret un puternic corp de oaste să ocupe trecătorile munţilor şi să înconjoare spatele armatei răsăritene. Zorii zilei descoperiră privirilor lui Theodosius marele pericol în care se afla; dar temerile sale dispărură curând la primirea unui mesaj de prietenie din partea unor conducători ai armatei duşmane, care îşi exprimau dorinţa de a dezerta de sub drapelul tiranului. Recompensa cerută de aceştia ca preţ al perfidiei lor nu era prea mare pentru serviciul pe care-l aduceau; ea fu acordată fără şovăire şi cum nu se putea procura uşor hârtie şi cerneală, împăratul iscăli pe propriile sale tablete cerate, ratificarea tratatului. Aceste întăriri binevenite treziră din nou curajul soldaţilor; ei porniră iarăşi cu înflăcărare să ia prin

669 Theodoret afirmă că sfîntul loan şi sfîntul Filip au.apărut împăratului pe cînd dormea, sau cînd s-a trezit, călare. Acesta este primul caz de cavalerism apostolic, care a devenit mai tirziu atît de popular în,Spania şi în timpul cruciadelor.

surprindere tabăra tiranului, ai cărui principali ofiţeri păreau să n-aibă încredere nici în dreptatea, nici în izbânda armelor sale, în toiul bătăliei, o furtună violentăz, aşa cum se întâmplă adesea în Alpi, se ridică dinspre răsărit. Armata lui Theodosius era apărată, prin poziţia ei de tăria vânt ului, care suflă un nor de praf în ochii duşmanilor, învălmăşi rândurile acestora, le smulse din mână armele şi le mână greşit sau le respinse suliţele ce rămâneau neputincioase. Acest avantaj datorat întâmplării a fost folosit cu iscusinţă. Violenţa furtunii fu amplificată de groaza superstiţioasă a gallilor; ei se dădură bătuţi fără ruşine în faţa puterii nevăzute a cerului, care părea să lupte de partea cucernicului împărat. Victoria lui Theodosius fu hotărâtoare;; iar dacă cei doi rivali ai săi muriră fiecare în felul lui, sfârşitul lor diferit trebuie pus numai pe seama deosebirii de caracter dintre ei. Retorul Eugenius, care dobândise aproape domnia lumii, fu pus în situaţia să implore mila învingătorului, iar soldaţii îi despărţiră fără milă capul de trup, pe când sta prosternat la picioarele lui Theodosius. După pierderea unei bătălii în care îşi făcuse datoria d e-SQÂdat şi general, Arbogastes rătăci câteva zile prin munţi, dar când se convinse că nu mai avea sorţi de izbândă şi nici de scăpare, întrepidul barbar imită exemplul vechilor romani şi îşi îndreptă spada spre propriul său piept. Soarta imperiului se hotărî într-un strâmt colţ al Italiei; succesorul legitim al casei lui Valentinianus îmbrăţişă pe arhiepiscopul Mii anului şi primi binevoitor supunerea provinciilor vestice. Aceste provincii se făcuseră vinovate de rebeliune; singur Ambrosius avusese neabătuta tărie de a rezista în faţa pretenţiilor uzurpatorului, în timpul domniei acestuia. Cu o independenţă demnă de un adevărat bărbat, care s-ar fi dovedit fatală oricărui alt supus, arhiepiscopul înapoiase darurile lui Eugenius, refuzase să întreţină corespondenţă cu el şi părăsise Mii anul, pentru a evita

prezenţa odioasă a tiranului, a cărui cădere o prezicea într-un limbaj discret şi ambiguu. Atitudinea lui Ambrosius fu admirată de învingător, care îşi asigură afecţiunea poporului prin alianţa sa cu Biserica; însăşi clemenţa lui Theodosius este atribuită intervenţiilor pline de omenie ale arhiepiscopului Milanului.[670]

După înfrângerea lui Eugenius, meritele cât şi autoritatea lui Theodosius au fost recunoscute bucuros de către toţi locuitorii lumii romane. Purtarea sa din trecut îndreptăţea să se spere mult bine din partea viitorului suveran, iar vârsta împăratului, care nu depăşea cincizeci de ani, părea să prelungească acea perioadă de fericire a poporului, ce avea să urmeze. Moartea lui Theodosius, survenită la numai patru luni după izbânda sa, a fost conderată de popor ca un eveniment neprevăzut şi fatal, care a nimicit într-o clipă speranţele generaţiei tinere. Dar obişnuinţa de a trăi în lux şi confort nutrise pe ascuns agenţii bolii.[671] Trecerea bruscă şi forţată de la viaţa de palat la cea de tabără şubrezise rezistenţa fizică a lui Theodosius; simptome tot mai clare de hidropizie anunţau că starea sănătăţii lui se înrăutăţeşte văzând cu ochii.

Opinia publică şi poate chiar interesul obştesc confirmară împărţirea imperiului în imperiul de Răsărit şi imperiul de Apus, iar cei doi tineri principi, Arcadius. Şi Honorins, pe care dragostea părintească îi şi investise cu titlul de „Augustusu, erau destinaţi să ocupe tronurile Constantinopolului şi al Romei. Nu le fusese îngăduit să împartă pericolele şi gloria războiului civil[672], dar de

670 Evenimentele acestui război civil sînt relatate după Ambrosie (tom. II, Epist, XII, p. 1022); Pauîmus (in Vit. Ambros., c. 26 — 34); Augustinus (de Civitat. Dei, c. 26); Orosius (Vii, c. 35); Sozomen. (VII, c. 24); Theodoret. (1, V. c. 24); Zosimus (t. IV, p. 281, 282); Claudian (în III, Cons. Hon., 63—105) ; in l'V; Cons. Hon., 70 — 117) şi cronicile publicate de Scaliger.

671 Această boală, atribuită xle '. Socrates. (V, c. 26) oboselilor războiului, este prezentată de Philostorgius (XI, c. 2) ca efect al trîndăviei şi necumpătării, lucru pentru care Photius îl numeşte mincinos neruşinat (Godefroy, Dissert., p. 438).

672 Zosimus presupune că tînărul Honorius şi-a întovărăşit tatăl (IV, p, 280). Totuşi ce mare dorinţă le înflăcăra piepturile este tot ce linguşirea Îngăduie unui poet contemporan, care descrie limpede refuzul împăratului si călătoria Iui Honorius după victorie (Claudian în iii, Cons78-115).

îndată ce Theodosius triumfase asupra nevrednicilor să-i rivali, el îl chemă pe fiul său mezin, Honorius, ca tânărul să se bucure de roadele-victoriei şi să primească sceptrul Vestului din inimile părintelui său muribund. Sosirea lui Honorius la Milan fu sărbătorită printr-o splendidă reprezentaţie a jocurilor de circ şi împăratul, deşi şubrezit de o boală grea, contribui prin prezenţa sa la bucuria poporului. Dar ultimele rămăşiţe ale puterii sale fură sleite de durerosul efort pe care îl făcu ca să asiste la spectacolul dat în timpul dimineţii. Honorius îi ţinu locul tot restul zilei şi marele Theodosius, muri în noaptea următoare. În ciuda animozităţilor şi imite de recentul război civil, moartea sa iu deplânsă de toată lumea. Barbarii, învinşi de Theodosius, şi clerul, ce-l dominase, slăviră cu vii şi sincere aplauze calităţile defunctului împărat, pe care le socoteau însuşiri nespus de preţioase. Romanii erau terorizaţi de pericolele iminente ale unei administraţii slabe şi divizate; fiecare clipa a nefericitei domnii a lui Arcadus şi Honorius le aducea aminte de pierderea unui împărat de neînlocuit.

Cei care au descris fidel virtuţile lui Theodosius nu i-aii ascuns nici defectele: actele sale de cruzime şi obiceiurile molatice ce întunecau gloria unuia dintre cei mai mari împăraţi romani. Un istoric1 necruţător i-a exagerat viciile şi urmările lor dăunătoare. El afirmă cu îndrăzneală că toate categoriile de supuşi imitau manierele efeminate ale suveranului lor; că viaţa publică şi particulară înfăţişa un tablou variat, în care se regăseau diversele aspecte ale corupţiei; şi că slabele restricţii impuse de ordine şi decenţă erau insuficiente pentru a evita extinderea acelei mentalităţi degenerate, ce sacrifică fără a roşi datoria şi interesul, cu scopul de a satisface în chip josnic trândăvia şi poftele trupeşti.1 Nemulţumirile scriitorilor contemporani, care deplâng creşterea luxului şi decadenţa moravurilor, reflectă de obicei

temperamentul şi situaţia lor personală. Puţini sunt acei observatori dotaţi cu o privire clară şi pătrunzăzoare asupra evoluţiei societăţii şi în stare să descopere mobilările exacte şi tainice ale acţiunilor ce îndrumă spre acelaşi ţel pasiunile oarbe şi capricioase ale unei mulţimi de individualităţi. Dacă afirmaţia că luxul romanilor era mai deşănţat în timpul domniei lui Theodosius decât pe vremea lui Constantin, sau a lui Augustus, conţine oarecare adevăr, decăderea moravurilor nu poate fi atribuită progresului care a sporit treptat cuantumul bogăţiei naţionale. O lungă perioadă de calamită ţ i şi decăderi trebuie să fi oprit în loc dezvoltarea industriei şi să fi scăzut averea populaţiei; iar luxul ei risipitor trebuie să fi fost rezultatul acelei atitudini disperate şi pline de nepăsare, care face ca oamenii să se bucure din plin de prezent şi să refuze să se gândească la viitor. Situaţia nesigură a proprietăţilor lor îi descuraja pe supuşii lui Theodosius; aceştia nu mai îndrăzneau să se avânte în întreprinderi folositoare şi active, care necesită o cheltuială imediată, şi promit avani agii treptate şi îndepărtate. Exemplele frecvente de ruină şi dezastru îi determinau să risipească rămăşiţele unui patrimoniu care, putea, în orice clipă, să cadă pradă gotului hrăpăreţ. Risipa nebunească, ce domneşte în învălmăşeala unui naufragiu sau a unui asediu, oferă o privelişte care explică progresul luxului în mijlocul nenorocirilor şi spaimei unui popor gata să se scufunde.

Luxul efeminat, care a viciat moravurile curţilor şi oraşelor, picurase o otravă secretă şi distrugătoare în taberele legiunilor; unui scriitor militar, care studiase atent principiile autentice şi antice ale disciplinei romane, consemnează în paginile sale degenerarea acestora. Este justă şi importantă observaţia lui Vegetius[673], că de la fondarea oraşului, până. Ia domnia împăratului

673 Flavius Vegetius Renatus, scriitor militar dm secolul al patrulea, autor al tratatului

Gratianus, infanteria a purtat în mod invariabil armura defensivă. Slăbirea disciplinei şi lipsa exerciţiilor, îi făcu pe soldaţi mai puţin rezistenţi şi mai puţin dornici de a suporta oboselile serviciului. Ei se plânseră de greutatea armurii, pe care arareori o mai purtau şi obţinură succesiv permisiunea de a lăsa la o parte atât platoşele, cât şi coiful. Armele grele, spada scurtă şi formidabilul *pilmn*, cu care strămoşii lor supuseseră lumea, căzură pe nesimţite din slabele lor mâini. Cum folosirea pavezei este incompatibilă cu aceea a arcului, ei intrau în luptă fără tragere de inimă, condamnaţi să sufere fie durerea rănilor, fie dezonoarea fugii şi întotdeauna dispuşi să prefere alternativă mai ruşinoasă. Goţii, hunii şi alanii avuseseră prilejul să-şi dea seama de avantajele ce decurg din folosirea armurii defensive, iar cavaleria lor o adoptase; cum barbarii erau neîntrecuţi în mânuirea arcului, legiunile golaşe şi trenmrânde, care luptau cu capetele şi piepturile lipsite de apărare în faţa duşmanuluierau uşor copleşite de săgeţile a cestora, în timpul urmaşilor lui Gratianus, pierderea armatelor, distrugerea oraşelor şi dezonoarea numelui roman cereau ca o măsură necesară restabilirea coifului şi a platoşei în rândurile infanteriei, deşi această cerinţă a fost privită cu indiferenţă. Soldaţii vlăguiţi abandonară apărarea lor şi a poporului, iar laşa lor nepăsare poate fi considerată drept cauza imediată a căderii imperiului.[674]

DISTRUGEREA DEFINITIVĂ A PĂGÂNISMULUI. INTRODUCERE A CULTULUI SFINŢILOR ŞI RELICVELOR

Epitome Bei 'Militar îs, din care citează Gibbon (n.t.).

674 Vegetius, De Bei Militari, I, c. 20. Seria de dezastre, pe care el le consemnează, ne obligă să credem că eroul căruia îi dedică opera sa este ultimul şi cel mai puţin glorios dintre Valentiiiienî. (Bineînţeles, aceasta este numai părerea lui Gibbon, căci deşi starea armatei a contribuit la căderea - Imperiului, cauzele principale, aşa cum ni. le arată ştiinţa istorică de astăzi sînt cu totul de altă natură (n.t.).)

Dispariţia păgânismului, în epoca lui Theodosius, este poate singurul exemplu al dezrădăcinării complete a unei credinţe vechi şi populare, de aceea ea ar merita să fie considerată ca, un eveniment unic în istoria gândirii omeneşti. Creştinii, şi mai ales clerul, priviseră cu oarecare nerăbdare prudentele amânări ale lui Constantin şi aşi jderi, indulgenţa primului Valentinianus. Ei nu puteau considera că – au învins pe deplin şi în mod sigur, atât a vreme cât adversarii lor continuau să existe, lucru îngăduit de conducătorii statului. Influenţa pe care Ambrosie şi confraţii săi o dobândiseră asupra tânărului Gratianus şi cucernicia lui Theodosius au fost folosite pentru a insufla necesitatea persecuţiei religioase în inima prozeliţilor lor imperiali. S-au stabilit două principii amăgitoare de jurisprudents religioasă, în baza cărora au fost adoptate măsuri directe şi aspre, îndreptate împotriva supuşilor imperiului ce mai aderau încă la ceremoniile strămoşilor lor; magistratul, stabileau aceste principii, este într-o măsură vinovat de crimele pe care omite să le împiedice ori să le pedepsească, iar adoraţia idolatră a unor zeităţi fantastice şi a unor demoni adevăraţi este crima cea mai ticăloasă ce lezează maiestatea supremă a Creatorului. Eegile lui Moise şi exemplele istoriei evreilor[675] au fost aplicate pripit şi poate eronat, de către clerici, blândei ere a creştinismului.[676] Ei i-au aţâţat pe împăraţi, îndemnându-i să-şi apere cu tot zelul propria lor onoare şi aceea a dumnezeirii, iar la vreo şaizeci de ani după convertirea lui

675 Sf Intui Ambrosie (tom. 11, de Obit. Theodos. p. 1208) laudă zelul lui iosua în distrugerea idolatriei. Cuvintele lui Julius Firmicus Maternus asupra aceluiaşi subiect (de Errore Profan. Relig., p. 467, edit. Gr o nov.) au o notă cucernică dar sini lipsite de omenie. Porunceşte (legea, mozaică) să nu-şi cruţe nici fiul, nici fratele să-şi străpungă soţia iubită cu sabia victorioasă.

676 Bay le (Voi. 11, p. 406 In Commentaire Philosophique) justifică si limitează aceste legi intolerabile prin domnia temporară a lui lehova asupra evreilor. încercarea merită toată lauda.

Constantin templele lumii romane au fost distruse.

Încă din vremea primilor regi, romanii, ca şi cele mai multe popoare primitive, îngemănaseră rolul de rege cu acela de mare preot, iar mult mai târziu, împăraţii preîuaseră şi titlul de „Pontifex Maximus”. Altarul Victoriei strălucea în mijlocul Senatului, de unde a fost îndepărtat numai în urma unei energice intervenţii a episcopilor romani; reaşezat de împăratul Iulian a fost, în fine, înlăturat pe vecie, după decretul lui Theodosius tinzând la abolirea practicilor pagine. La Roma, primele măsuri împotriva cultului politeist şi a templelor au fost mai blânde, dar în provincii ele au avut un caracter violent şi brutal.

În Siria, „divinul şi perfectul Marçeliüs”[677], cum este poreclit de Teodorei, un episcop minat de ardoarea apostolică, a hotărât să facă una cu pământul fastuoasele temple din dieceza Apamea. Atacul său a fost zădărnicit de iscusinţa şi soliditatea cu care fusese construit templul lui Iupiter. Clădirea era aşezată pe, o înălţime. De-a lungul celor patru laturi, înaltul acoperiş era susţinut de cincisprezece coloane masive, având o circumferinţă de şaisprezece picioare, iar marile blocuri ce le alcătuiau erau bine sudate cu plumb şi fier. Împotriva lor a fost încercată zadarnic puterea celor mai ascuţite scule. A fefst necesar să se submineze fundaţiile coloanelor, care au căzut de îndată ce proptelele provizorii de lemn au fost mistuite de foc, iar greutăţile acestei încercări sunt descrise alegoric întruchipate într-un demon negru, ce a intimat, dar n-a putut învinge operaţiile inginerilor creştini, îmbătat de această victorie, Marcellus a pornit personal în campanie împotriva puterilor întunericului. Un grup numeros de soldaţi şi gladiatori înaintau sub stindardul episcopal şi Marcellus

677 Compară pe Sozomen. (Vil, c. 15) cu Tîiéodoret (V, c. 21)1 Amîndoi relatează cruciada şi.moartea lui Marcel lus.,

atacă pe rând satele şi templele rurale din dioceza Apamea. Oriunde se bănuia că populaţia va opune rezistenţă Bău vor trebui să înfrunte primejdii, campionul credinţei, care fiind şchiop, nu putea nici să lupte, nici să fugă, se aşeza la distanţă convenabilă, dincolo de bătaia proiectilelor. Dar însăşi prudenţa sa i-a pricinuit moartea. El a fost. Surprins de un grup de ţărani ajunşi la capătul răbdării; iar sinodul provinciei a declarat fără şovăire că sfântul Marcellus îşi jertfise viaţa pentru cauza lui Dumnezeu. Călugării mistuiţi de mânie şi zbucium, care au alergat din deşert în sprijinul lui Marcellus, se distingeau prin zelul lor neobosit. Ei şi-au atras pe drept duşmănia păgânilor şi unii dintre ei ar merii a să fie învinuiţi de lăcomie şi necumpătarc căci îşi satisfăceau lăcomia e/u ajutorul jafului sfânt şi, nesăţioşi, trăiau pe seama poporului, care le admira naiv veşmintele zdrenţuite, psalmii ce-i cântau cu voce tare şi paloarea nefirească a feţei...[678]

...în acea vreme, tronul arhiepiscopal al Alexandriei era ocupat de Teofil[679] duşmanul neogoit al păcii şi virtuţii, un om îndrăzneţ şi rău, ale cărui mâini se cufundau când în aur, când în sânge.

El nu a avut odihnă până când nu a desfiinţat cultul lui Scrapis şi i-a dări mai templul, în ciuda faptului că a trebuit să înfrângă rezistenţa credincioşilor zeului, care se ridicau cu arma în mână. În locul templului distrus el a ridicat o biserică, închinată primilor martiri creştini.

Preţioasa bibliotecă din Alexandria a fost jefuită şi distrusă; douăzeci de ani mai târziu, aspectul rafturilor goale trezea regretul

678 Libianus, pro Templis, p. 10 — 13. El îşi bate joc do aceşti oameni îmbrăcaţi în negru, călugării creştini, care mănîncă mai mult ca elefanţii, Dar bieţii elefanţi sînt animale cumpătatei

679 Tillemont, Mém. Ecdés., vol. XT, p. 441 — 500. Situaţia ambiguă a lui Teofil — s f irit, în calitate de prieten al lui Ieronim şi drac, An calitate ëe duşman al lui loan Gură de aur ™ pretinde o apreciere oarecum imparţială; totuşi, în ansamblu, balanţa înclină pe drept împotriva lui.

şi indignarea fiecărui „spectator a cărui minte nu era pe de-a-ntregul întunecată de prejudecăţi religioase.[680] Zelul sau zgârcenia arhiepiscopului[681] ar fi putut să se mărginească la bogata pradă care era răsplata victoriei sale; mâna ce-şi propunea să distrugă idolatria ar fi putut, fireşte, să cruţe operele geniului antic spre desfătarea şi învăţătura** generaţiilor – viitoare; dar multe din acestea au pierit pentru totdeauna.

După domnia lui Theodosius şi în urma decretului său, păgânii, siliţi sau de bunăvoie, se resemnaseră pretutindeni şi renunţaseră la templele, zeii şi cultul lor idolatru; în schimb se născuse o nouă formă de adoraţie, aceea a sfinţilor, martirilor, rolieyelor şi în curând – a icoanelor. Vedeniile devin tot mai frecvente, se ivesc revelaţii şi se petrec „minuni", toate promovate de cler-şi încurajafe sau patronate de împărat.

În viaţa de toate zilele moaştele sfinţilor se dovedeau mai preţioase decât aurul sau pietrele nestemate[682], iar această experienţă constituia pentru clerici un imbold de a înmulţi comorile bisericii Fără a ţine prea mult seamă de adevăr ori probabilitate, ei inventau nume pentru schelete şi fapte pentru aceste nume. Faima apostolilor şi a sfinţilor era întunecată de invenţii religioase. Grupului invincibil de martiri veritabili din primele timpuri ale creştinismului li se adăugau mii de eroi imaginari, care nu existaseră niciodată în afara fanteziei unor făuritori de legende, vicleni ori creduli; avem temei să bănuim că

---

680 Noi am văzut dulapurile cu cărţi, care dacă ar fi distruse, s-ar pierde amintirile despre oamenii şi epoca noastră. O rosi us, VI, c. 15, p. 241. (edit. Haver). Deşi e un scriitor bigot şi controversat, Orosius pare să se ruşineze. (Biblioteca nu a fost distrusă aşa currr lasă să se înţeleagă Gibbon, căci dacă e adevărat că ea a fost distrusă de arabi în anul 638 înseamnă că a existai pînă în această perioadă — n.t.).

681 Eu na pi us în Vieţile lui Aht/minuts şi Aedexius blestemă jaful şi sacrilegiul săvîrşit de Teofil. Ti I lémon f (Mém. Ecelés., vol. XI Π, p. 453), citează o epistolă a iui: I si dor din Pelusium, care îi reproşează primatului adorarea idolatră a aurului, auri sacra fames.

682 ;!>!. de Beausobre (Hïsî. du Manichéisme, vol. II, p. 048) a dat im înţeles lumesc respectului cucernic al clerului din Smyrna, care a păstrat cu grijă relicvele sfîntului Polycarp, martirul.

Tours n-ar fi singura dieceză în care osemintele unui răufăcător au fost adorate în locul moaştelor unui sfânt.[683] Superstiţia tindea să sporească tentaţia de a înşela a unora şi credulitatea altora; practica acestor superstiţii a stins pe nesimiile lumina Istoriei şi, a raţiunii în lumea creştină.

Pe măsură ce obiectivele religiei erau treptat reduse ia nivelul imaginativ, au fost introduse riturile şi ceremoniile care păreau să influenţeze cel mai puternic sentimentele mulţimii de credincioşi. Dacă la începutul veacului, al cincilea[684] Tertullian sau Lactantius[685] s-ar fi sculat pe neaşteptate din morţi spre a asista la sărbătoarea vreunui martir sau sfânt popular[686], ei ar fi privit cu mirare şi indignare spectacolul profan care înlocuise slujba pură şi spirituală a cultului congregaţiei creştine, primitive.

Slujba creştină se transformase într-un fel dejspectacol, cu cântece, lumini, miresme, costume şi ofrande necunoscute vechilor creştini, asemănătoare ceremoniilor religioase păgâne; ea comporta multe practici inspirate de superstiţie.

La originea tuturor superstiţiilor se regăseşte acelaşi spirit, ceea ce sugerează că, în cele mai îndepărtate timpuri şi ţări, au fost folosite aceleaşi metode de a înşela credulitatea şi de a influenţa sentimentele omenirii[687], dar trebuie mărturisit cu toată

683M artin din Tours (vezi Viaţa sa., c. 8, de Sulpicius Severus) a smuls această mărturisire din gura mortului. Eroarea este socotită naturală, descoperirea ei miraculoasă. Care dintre ele era probabil să se repete mai des?

684 D’Aubigne (vezi Memoriile sale, p, 156—160) s-a oferit sincer, cu eonsimţămlntul clericilor îmgenoţi, să admită că primii 400 do ani reprezintă domnia credinţii. Cardinalul du Perron s-a tîrgiiit pentru încă 40 de ani, care i-au fost acordaţi în mod imprudent, dar niciuna dintre părţi n-ar fi fost avantajată dé negustoria asta ridicolă.

685 Cultul practicat şi întipărit de Tertullian, Lactantius, Arnobius etc., este de o puri tale şi o spiritualitate absolută, ceea ce face ea protestul lor împotriva ceremoniilor păgînitor să se răsfrîngă uneori şi asupra celor evreieşti,

686 Faustus M'anicheamil îi acuză pe catolici de idolatrie : l-aţi transformat pe idoli în martiri., pe care li cinstiţi cu rugăciuni asemănătoare. Dl. de Beausobre (Hist. €rkique drù Manichéisme, vol. II, p, 623—700), protestant, dar în acelaşi timp filozof, a prezentat imparţial şi erudit introducerea idolatriei creştine în secolul al TV-tea’ şi al V-lea.

687 Asemănarea între superstiţii, care n-au cum să fie imitate, se. regăseşte; din Japonia şină ik Mîe-xiei Wajrburton? a· sesizat această idee pe care o denaturează; dindu-i un. caracter prea general şi absolut (Divine Legation, vol. IV, p. 126 etc.).

sinceritatea, că preoţii Bisericii catolice imitau modelul profan pe care erau nerăbdători să-l distrugă. Cei mai respectabili episcopi se convinseseră că ţărănimea ignorantă ar renunţa mai bucuros la superstiţiile păgânismului, dacă ar găsi oarecare asemănare, oarecare compensaţii, în sânul creştinătăţii. În mai puţin de un secol, religia lui Constantin cucerise definitiv imperiul Roman, dar învingătorii înşişi au fost pe nesimţite cuceriţi de arta rivalilor lor învinşi.

ÎMPĂRŢIREA FINALĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎNTRE FIII LUI THEODOSIUS.

DOMN IA LU ARCADIUS ŞI HONORIUS. ADMINISTRAŢIA LUI RUFINUS ŞI STILICHO. REVOLTA ŞI ÎNFRÂNGERE A LUI GILD O ÎN AFRICA

Geniul Romei s-a stins odată cu Theodosius, ultimul succesor al lui August şi Constantin care a mai apărut pe câmpul de bătaie în fruntea armatelor sale şi a cărui autoritate era universal recunoscută pe întreaga întindere a imperiului. Amintirea virtuţilor sale mai continua încă să ocrotească tinereţea debilă şi lipsită de experienţă a celor doi fii ai săi. După moartea tatălui lor, Arcadius şi Ilonorius fură salutaţi, prin consimtă mint ui unanim al omenirii, drept împăraţi legitimi ai Estului şi Vestului, iar jurământul de credinţă a fost prestat bucuros de toate ordinele statului: senatul vechii şi cel al noii Rome, clerul, magistraţii, soldaţii şi poporul. Arcadius, care pe atunci avea vreo optsprezece ani, se născuse în Spania, în locuinţa umilă a unei familii de rând. Dar el a primit o educaţie princiară în palatul de la Constantinopol şi şi-a petrecut viaţa lipsită de glorie în această splendidă şi paşnică reşedinţă

imperială, de unde părea să domnească asupra provinciilor Traciei, Asiei Mici, Siriei şi Egiptului, de la Dunărea de Jos până la fruntariile Persiei şi Etiopiei. Fratele său mezin, Honorius, prelua la vârstă de unsprezece ani guver narea nominală a Italiei, Africii, Galii ei, Spaniei şi Britanii iei; ostile care apărau hotarele împărăţiei sale aveau în faţa lor ele-o parte pe caledonieni, de cealaltă pe mauri. Întinsa şi sobra provincie a ÎI liricului era împărţită între cei doi împăraţi. Apărarea şi administraţia provinciilor Noricum, Pannonia şi Dalmaţia mai aparţineau imperiului de Apus, dar cele două întinse dioceze ale Daciei şi Macedoniei, pe care Gratianus le încredinţase vitejiei lui Theodosius, erau unite pe vecie eu imperiul de Răsărit. Frontiera europeană nu era prea diferită de linia care îi separă astăzi pe germani de turci, iar avantajele ce rezultau din specificul teritoriului, din bogăţie, structura populaţiei şi puterea militară a fiecărei părţi erau bine echilibrate şi compensate în această împărţire definitivă şi permanentă a imperiului roman. Sceptrul pe care fiii lui Theodosius îl moşteniseră părea să fie un dar al naturii şi al tatălui lor. Generalii şi miniştrii se obişnuiseră să adore maiestatea copiilor imperiali; armata şi poporul nu avuseseră în ultima vreme prilejul să-şi afirme drepturile şi primejdioasa lor putere prin alegerea unui suveran. Descoperirea treptată a slăbiciunii lui Arcadius şi Honorius şi repetatele calamităţi ale domniei lor nu au fost suficiente pentru a şterge adâncă şi prima pornire spre loialitate a supuşilor romani. Aceştia venerau însă persoana, sau mai bine zis numele suveranilor lor; ei priveau cu aceeaşi oroare pe rebelii răsculaţi împotriva autorităţii tronului şi pe miniştrii ce abuzau de ea.

Theodosius întunecase gloria domniei sale prin ridicarea la rang înalt a lui Rufinus, un favorit odios, care, într-o vreme când

clicile civile şi religioase se întâlneau la tot pasul, meritase să fie unanim acuzat de toate crimele posibile.

La moartea lui Theodosius, Rufinus profiţi nd de slăbiciunile lui Arcadius devine stăpân absolut la Constantinopol; lacom de bani, el şăvârşeşte nenumărate crime şi abuzuri. O clică de eunuci, condusă de Eutropius se străduieşte să-i răstoarne.

Subtilul prefect, care îşi petrecuse viaţa în intrigile palatului, se opuse cu forţe egale, măsurilor abile ale eunucului Eu trop lus; dar fricosul Rufinus fu luat prin surprindere de apropierea ce nu prevestea nimic bun a unui rival mai de temut, marele Stilâcho[688], generalul, sau mai bine zis stăpânul imperiului de Apus.[689] *

Virtuţile şi victoriile lui Stilâcho treziseră, aşa cum era de aşteptat” ura lui Rufinus; intrigile calomniei ar fi putut însă să-şi atingă ţelul dacă iubitoarea şi veşnic precauta Serena nu şi-ar fi apărat soţul împotriva duşmanilor să-i dinăuntru, în timp ce el îi învingea pe câmpul de luptă pe Duşmanii din afară ai imperiului.[690] Theodosius continuă să sprijine un ministru nemernic, lăsând în seama lui guvernarea palatului şi a Răsăritului; dar când porni împotriva tiranului Eugenius, credinciosul său general împărţi împreună cu el greutăţile şi gloria războiului civil, iar în ultimele clipe ale vieţii, monarhul muribund îi încredinţa lui Stilâcho grija fiilor să-i şi a republicii.[691] Ambiţiile şi calităţile lui Stilâcho se potriveau cu această importantă însărcinare şi el pretinse tutela

---

6881 Acesta era un generai strălucit, de origină van dală, ridicat de Theodosius care îi dăduse în căsătorie pe nepoata sa, frumoasa Serena (11.t.).

689 Zosimus (V, p. 290), Orosius (1. Vil, c. 37) şi cronica lui Marcel linus. (ilaudian (in Rufin., II, 7 — 100) zugrăveşte în culori vir disperarea şi vina prefectului.

690 Să se compare poemul primului consulat, (I, 95— 115) cu Laus Serenae (227 — 237, unde aceasta din nefericire, se întrerupe). Putem întrezări răutatea adine înrădăcinată a lui Rufinus.

691 Pe care Iu însuţi/ pe palul dr moarte ΊΓ-αν. lăsat· ca; scut şi apărător al celor doi fraţi (IV, Cons. Hon., 432). Totuşi numirea era confidenţială (Iii, Cons. Hon. 142) şi poate fi pusă la îndoială. Zosimus şi Suidas le aplică ini Stiiicho şi lui Rufinus acelaşi titlu: Epitropi paznici sau curatori.

ambelor imperii în timpul minorităţii lui Arcadras şi Honorius.[692] Primele măsuri ale administraţiei sale, sau mai bine zis ale domniei sale, demonstrară supuşilor vigoare şi energia unui spirit demn de a porunci. El trecu Alpii în toiul iernii, coborî cursul Rinului, de la fortăreaţa Basel până la graniţele Bat avi ei, inspectă starea garnizoanelor, reprimă tentativele germanilor şi, după ce se îngriji ca de-a lungul malurilor fluviului să existe condiţiile unei păci trainice şi onorabile, se întoarse la palatul din Milan[693] eu o iuţeală de necrezut. Persoana şi curtea lui Honorius erau supuse autorităţii comandantului general al Apusului, iar armatele şi provinciile Europei ascultau, fără şovăire, hotărârile puterii legale, exercitate. În numele tânărului lor suveran. Îi rămăseseră doar doi rivali care ridicau pretenţii asupra imperiului şi care îşi puteau atrage răzbunarea lui Stilicho. Între hotarele Africii, Gildo maurul[694]. Proclama o mandră şi periculoasă independenţă, iar ministrul din Constantinopol formula pretenţia de a-şi exercit a deopotrivă autoritatea asupra persoanei împăratului şi imperiului de Răsărit.

Cu imparţialitatea pe care o arăta ca tutore al celor doi fraţi, Stilicho împărţi în mod egal armele, giuvaerele, splendida garderobă şi mobilierul defunctului împărat.[695] Dar cel mai important obiect al moştenirii îl constituiau numeroasele legiuni, cohorte şi escadroane de romani şi barbari, pe care evenimentele

---

692 Legea romană distingea două feluri de minoritate care se terminau la vîrstă. âe paisprezece şi respectiv douăzeci şi cinci de ani. IJ-na era supusă mdarelui, s&’ia paznic al persoanei, cealaltă curatorului sau epitrop al averii. (Hoineccius, AntiqţuiL Morn, ad JurisprundeM. pertinentI, (it. XXill, p. 218 — 232). Bar aceste idei juridice n-au fost niciodată transformate an constituţie a unei monarhii elective.

693 Vezi Claudian (I, Cons. Stilicho. I, 188—242); dar el trebuia să acorde mai mult de cincisprezece zile pentru călătoria dus-întors între Milan şi Ley den.

694 I)upă eliminarea rebelului Fir mus, generalul.maur Grilei > pusese stăpîntre pe provincia romană Africa (n.t.).

695 I. Cons. StilichII, 88 — 94. Nu numai veşmintele şi diademele defunctulu împărat, dar pîn l şi coifurile, mînerele spadelor» centurile, platoşele etc. erau bătute cu perle, smaralde şi diamante.

războiului civil le uniseră sub stindardul lui Theodosius.

Instigaţi de Stilicho, soldaţii îl ucid pe Rufinus şi Eutropius rămâne atotputernic în locul său la Constantinopol.

La fiecare împărţire a imperiului, provinciile Africii erau atribuite în mod invariabil Apusului; Gildo consimţise să guverneze acel întins ţinut în numele lui Honorius, dar cunoscând caracterul şi planurile lui Stilicho, el hotărî curând să-şi ofere omagiul unui stăpân mai slab şi mai îndepărtat. Miniştrii lui Arcadius îmbrăţişară interesele vicleanului rebel, iar speranţa perfidă de a adăuga numeroasele oraşe ale Africii imperiului de Răsărit îi ispiti să ridice pretenţii, pe care nici raţiunea, nici forţa lor armată nu le puteau justifica.[696]

După ce Stilicho dăduse un răspuns ferm şi hotărâtor pretenţiilor ridicate de curtea Bizanţului, el îl acuză în mod solemn pe tiranul Africii, în faţa tribunalului care pe vremuri judecase regi şi popoare ale lumii; astfel, după multă vreme, imaginea republicii fu reînviată sub domnia lui Honorius. Împăratul transmise senatului roman o lungă plângere a provinciilor cu privire la crimele lui Gildo şi membrii venerabilei adunări fură invitaţi să pronunţe sentinţa de condamnare a rebelului. Sufragiul lor unanim îl declară pe Gildo duşmanul republicii, iar decretul Senatului confirmă în chip sacru şi legitim acţiunea armelor romane.[697] Un popor care încă îşi amintea că strămoşii săi fuseseră stăpânii lumii, ar fi aplaudat cu conştientă mândrie ideia vechii libertăţi, dacă n-ar fi fost de mult obişnuit să prefere o piine sigură, viziunilor efemere de libertate şi măreţie. Hrana Romei depindea de recoltele Africii, şi era evident ca o declaraţie de război va fi semnalul foametei.

696 Claudian (de Bell. Gildonica, 230—324) a abordat cu fineţe politica intrigile curţii bizantine, care sînt menţionate de asemenea de Zosimus (V, p. 302).

697 Symmachus {IV, epist.) exprimă formele juridice ale Senatului şi Claudian [Const. Stilicho) I, 325 etc., pare să simtă ca un roman.

Prefectul Symmachus, care prezida deliberările Senatului, îl mustră pe ministru, deoarece se temea pe bună dreptate că de îndată ce maurul răzbunător ar prohibi exportul de grâu, liniştea, ba poate chiar securitatea Capitalei va fi ameninţată de furia unei mulţimi flămânde şi turbulente.[698] Prudent, Stilicho găsi şi puse fără întârziere în practică măsura cea mai eficace pentru ajutorarea populaţiei Romei. O cantitate mare şi binevenită de cereale a fost colectată în provinciile din cuprinsul Galliei, îmbarcată pe cursul rapid al Honului şi transportată fără primejdii de pe Ron pe Tibru. În tot cursul războiului african, grânarele Romei au fost în permanenţă pline, ceea ce i-a redat demnitatea ei ştirbită de o umilitoare dependenţă; calma încredere io pace[699] şi belşug a liniştit spiritele unei populaţii imense.[700]

Stilicho pleacă în Africa în fruntea unei expediţii şi îl înlătură pe Gildo, asigurând aprovizionarea Romei cu cereale.

Bucuria triumfului african a fost legată în mod fericit de căsătoria împăratului Honorius cu vara sa Maria, fiica lui Stilicho şi această înrudire între egali, ce constituia o partidă onorabilă, părea să-l învestească pe puternicul ministru cu autoritatea unui părinte asupra elevului său supus. Muza lui Claudian nu rămase tăcută în această zi fericită.[701] El a cântat pe felurite tonuri fericirea perechii imperiale şi gloria eroului care le confirma unirea şi le sprijinea tronul. Vechile legende ale Greciei, care aproape că încetaseră să mai fie obiectul credinţei religioase, fură salvate de uitare, graţie geniului poeziei. Deècrierea crângului din Cypru,

---

698 Claudian expune subtil aceste plîngeri ale lui'· Symmachus, într-o cuvîntare a zeiţelor Romei în faţa tronului lui lupi ter (de Bello Gildon., 91).

699~ E vorba de pace ' la Roma, nu în Africa, unde începea războiul (n.t.).

700; Vezi Claudian (in Eutrop. I, 401, etc. ; I. Cons. Stil. I, 306 etc.; II. Cons. Stilicho, 91 etc.).

701 Claudian a compus un epilhaîam serios şi meşteşugit de 340 versuri pe lingă alte cîteva fescennine vesele care âu ’ fost cîniate pe un ton mai libertin în noaptea nunţii.

lăcaş al armoniei şi al dragostei, înaintarea triumfală a Venerei peste mările ei natale, şi blânda-i înrâurire asupra palatului din Milan exprimă pentru orice vârstă sentimentele fireşti ale inimii, în limbajul adecvat şi plăcut al alegoriei. Dar nerăbdarea drăgăstoasă pe care Claudian o atribuie tânărului principe trebuie să fi şi irait zâmbetele curţii; frumoasa sa soţie (dacă merita acest cuvânt de laudă) nu avea mult de temut, sau de – sperat, de la pasiunile iubitului ei. Honorius abia împlinea paisprezece ani. Din iscusinţă sau convingere, Serena, mama soţiei sale, amâna consumarea căsătoriei imperiale. Maria muri fecioară, după ce fusese zece ani soţie, în timp ce castitatea împăratului era asigurată de firea sa rece, său. De debilitatea constituţiei sale.1 Pentru acei supuşi, care studiSu cu grijă caracterul tânărului lor suveran, nu era o taină faptul că Honor rus nu avea pasiuni, şi prin urmare nici talente, că firea sa debilă şi apatică, era deopotrivă incapabilă să facă faţă îndatoririlor rangului său şi să se bucure de plăcerile vârstei lui. În frageda sa tinereţe el făcuse oarecare progrese în exerciţiul calăriei şi în mânuirea arcului, dar curând părăsi aceste ocupaţii obositoare şi hrănirea găinilor deveni principala grijă de zi cu zi a monarhului apusean2, care lăsă frânele imperiului în mina fermă şi dibace a tutorelui său, Stilicho. Experienţa istoriei adevereşte presupunerea că un prinţ născut în purpură a primit o educaţie mai proastă decât cel din urmă ţăran de pe

1 Vezi Zosimiisi V, p. 333…

2 Procopius, *de Bell.* VandalI, e. 2. Am luat de la Procopius descrierea felului de a se purta a lui Honorius, fără să adopt relatarea curioasă, şi desigur neverosimilă, a istoricului grec.

Posesiunile sale şi că ambiţiosul ministru l-a lăsat să atingă vârsta bărbăţiei fără a încerca să-i trezească curajul, sau să-i

cultive inteligenţa.[702] Predecesorii lui Honorius erau obişnuiţi să înflăcăreze prin exemplul personal, sau măcar prin prezenţa lor, curajul legiunilor; datele legilor promulgate de ei atestă faptul că împăraţii romani se îndeletniceau permanent cu treburile publice şi se5 deplasau necontenit prin provinciile lumii romane. Dar fiul lui Theodosius îşi petrecu, lungul somn al vieţii, prizonier în palatul său, străin în ţara sa şi spectator răbdător şi aproape indiferent al ruinei imperiului de Apus, atacat în repetate rânduri şi în cele din urmă răpus de armele barbarilor. Iar atunci când relatăm istoria plină de evenimente a unei domnii de douăzeci şi opt de ani, arareori suntem nevoiţi să menţionăm, numele împăratului Honorius.

Capitolul XXX

REVOLTA GOŢILOR. EI JEFUIESC GRECIA; DOUĂ MARI INVAZIILE ITALIEI DE CĂTRE ALARIC ŞI RADAGASUS.

EI SUNT RESPINŞI DE STILICHO.

GERMANII OCUPĂ GALLIA. UZURPAREA LUI CONSTANTIN ÎN APUS. DIZGRAŢIA ŞI MOARTEA LUI STILICHO

Dacă până atunci supuşii Romei nu avuseseră poate prilejul să-şi dea seama de datoria lor faţă de marele Theodosius, ei se convinseseră prea curând cu câtă greutate izbutise el să menţină şubredul şi putredul edificiu al republicii[703], folosind în acest scop toată inteligenţa şi toate talentele sale. Theodosius a murit în luna ianuarie şi înainte ca iarna acelui ai să ia sfârşit, goţii erau sub

---

702 Lecţiile Iui Theodosius, sau mai curînd ale lui Claudian (IV, Cons. Honor.,. 214—418) puteau fi o excelentă învăţătură pentru un viitor împărat al unei naţiuni mari şi libere. Ele erau însă cu mult prea înalte pentru Honorius şi supuşii săi degeneraţi.

703 Gibbon întrebuinţează termenul de republică pentru a desemna statul roman (n.t.).

arme.[704] Auxiliarii barbari ridicară stindardele independenţei şi recunoscură făţiş planurile ostile, pe care de mult le nutreau în mintea lor feroce. Fraţii lor, condamnaţi prin clauzele ultimului tratat încheiat cu imperiul la o viaţă de linişte şi muncă, îşi părăsiră gospodăriile la primul sunet al trâmbiţei şi reluară bucuroşi armele, pe care le lăsaseră cu părere de rău. Barierele Dunării fură larg deschise. Războinicii sălbatici ai Sciţiei ieşiră din pădurile lor şi asprimea neobişnuită a iernii îi îngădui poetului să remarce că „îşi tras eră grelele lor care dincolo de largul şi îngheţatul mal al fluviului indignat/11 Nefericiţii localnici din sudul Dunării îndurară din nou calamităţile cu care aproape se obişnuiseră într-un răstimp de douăzeci de ani, iar diferitele trupe de barbari, ce se mândreau cu numele de goţi, se răspândiră la întâmplare de pe coastele împădurite ale Dalmaţiei, până sub zidurile Constantinopolului.[705] Falsul pretext al revoltei îl constituise întreruperea, sau numai micşorarea subsidiului, pe care goţii îl primiseră datorită prudenţei şi generozităţii lui Theodosius. Dispreţul lor pentru fiii nerăzboinici ai lui Theodosius îi făcea să simtă şi mai amarnic acést afront, iar mânia lor era aţâţată de slăbiciunea, sau de trădarea ministrului lui Arcadius. Vizitele frecvente făcute de Rufinus în tabăra barbarilor, ale căror arme şi ţinută părea să le imite, erau considerate drept o mărturie suficientă a legăturilor sale vinovate; cele ce au urmat au arătat că din recunoştinţă, sau datorită unor motive de ordin politic, inamicul public a avut grijă ca în toiul valului de distrugeri, să cruţe proprietăţile particulare ale nepopularului prefect Rufinus. În

704 Revolta goţilor şi blocada Constantinopolului sînt menţionate clar de Claudian (în RufinII, 7 — 100), Zosimus (V, p. 292) şi lornandes (de Rebus Geticis, c. 29).

705 Ieron. vol. 1, p. 26. El se străduieşte să-l consoleze pe prietenul său Heliodorus, episcop de Altinum, ia moartea nepotului său Nepotian, printr-o recapitulare curioasă a tuturor nenorocirilor publice şi particulare din acele timpuri. Vezi Tillemont, Mém. Ecoles, ύol. XII, p. 200 etc.

loc de a fi minaţi de patimile oarbe şi încăpăţânate ale şefilor lor, goţii erau conduşi acum de geniul îndrăzneţ şi dibaci al lui Alaric. Acest faimos conducător, cobora din nobilul neam al Bălţilor[706], al cărui rang nu-l întrecea decât demnitatea regală a familiei Ama Îilor. El solicitase comanda armatelor romane şi prin refuzul ei curtea imperială îl provocă să-i dovedească nesăbuinţa acestui gest şi faptul că romanii erau cei care păgubeau serios de pe urma lui. Oricâte speranţe ar fi nutrit chibzuitul general de a cuceri Constantinopolul. Ele fură abandonate ca nerealizabile. În mijlocul unei curţi sf îşi aţe. De intrigi şi al unui popor nemulţumit, împăratul Arcadius era terorizat de armatele goţilor; dar lipsa sa de înţelepciune *şi* curaj era compensată de puterea oraşului şi a fortificaţiilor care, atât pe apă cât şi pe uscat, puteau sfida în deplină siguranţa săgeţile neputincioase ale barbarilor, trimise la voia întâmplării. Alaric nu se mai mulţumi să zdrobească sub călcâiui său ţinuturile devastate şi ruinate ale Traciei şi Daciei; el se hotărî să culeagă mult mai multă glorie şi bogăţii, dintr-o provincie care până acum fusese cruţată de pustiirile războiului.1:

Alaric invadează Grecia, care devine pentru el o pradă uşoară, datorită incapacităţii sau trădării funcţionarilor civili şi militari, numiţi de Rufinus. Oraşele sunt jefuite; o bună parte din cetăţeni măcelăriţi sau duşi în robie, iar vechile temple distruse. Stilicho vine în ajutorul provinciei, dar minat de ura pe care i-o poartă, guvernul de la Constantinopol îi numeşte pe Alaric guvernator al provinciilor devastate chiar de el.

Sărăcia faptelor2 şi incertitudinea datelor3 împiedică

---

706 Baltha sau îndrăzneţ; „origine minunată44, spune lornandes (c. 29). Acest neam ilustru a continuat să înflorească multă vreme în Franţa, în provincia gotă Septimania, sau Languedoc, sub denumirea coruptă de Baux, şi o ramură a familiei S-a stabilit mai tîrziu în regatul Neapole (Grotius in Prolegom. şi Hist. Gothic, p. 52). Conţii de Beaux, — localitate situată în apropiere de Arles —■ si ai celor şaptezeci şi nouă de locuri subordonate erau independenţi de conţii de Provence (Longuerue, Description de la France, vol. 1, p. 307).

încercările noastre de a descrie împrejurările în care a avut

1 Zosimus (V, p. 293 – 295) este cea mai bună călăuză a noastră pentru cucerirea Greciei, dar aluziile lui Glaudian reprezintă tot atâtea raze de lumină aruncate asupra faptelor istorice.

2 Materialul nostru cel mai temeinic îl constituie cele 970 versuri ale lui Claudian, 111 poemul asupra războiului „getic” şi începutul poemului care sărbătoreşte al şaselea consulat al lui Honorius. Zosimus păstrează o tăcere desăvârşită în această privinţă şi trebuie să ne mulţumim cu crâmpeiele pe care le putem culege de la Orosius şi din *Cronici*.

3 Deşi Tornand es comite erori grosolane, confundând războaiele din Italia ale lui Alaric (e. 29), data la care situează consulatul lui Stilicho şi Aurelian (anul 400) este sigură şi merită să fie reţinută.

Loc prima invazie a Italiei de către armatele lui Alaric. Marşul său, care e posibil să fi pornit din Thessalonic, prin ţinutul Alpilor Iulieni, trecerea acestor munţi, puternic apăraţi de oştiri şi întărituH, asediul Aquileiei şi cucerirea provinciilor Istria şi Veneţia par să fi cerut un timp considerabil afară de cazul că operaţiile sale erau nespus de precaute şi încete, acest lung interval ne îndeamnă să bănuim că regele goţilor s-a retras spre malurile Dunării şi şi-a întărit armata cu noi hoarde de „barbari”, înainte de a încerca să pătrundă Jarăşi în mima Italiei. Istoricul sârguincios poate să scape din vedere unele evenimente publice importante, dar îi este totuşi îngăduit să se distreze o clipă gândind asupra influenţei pe care campaniile lui Alaric au avut-o asupra sorţii a doi indivizi obscuri: un presbiter din Aquilea şi un gospodar din Verona. Învăţatul Rufinus1, citat de inamicii săi să apară 111

faţa unui sinod roman2, a preferat în mod înţelept pericolele unui orâş asediat, iar barbarii ce zguduiau cu furie zidurile Aquileiei, l-au salvat, poate, de cruda pedeapsă a unui alt eretic, care la cererea aceluiaşi episcop, a fost biciuit cumplit şi exilat pe viaţă pe o insulă pustie.i

De la Claudian aflăm cu certitudine că bătălia de la Pollentia a avut loc în 403 (Tillemont, *Hist. Des Emp.*, vol. V, p. 804), dar nu putem umple uşor intervalul.

1 Nu trebuie confundat cu fostul mare favorit al lui Arcadius, asasinat de soldaţi 111 faţa Constantinopolului. Aici e vorba de Tyrannius Rufinus (345 – 410), teolog şi preot intrat în conflict cu episcopul Ieronimiis pe probleme de doctrină (n t.).

2 *Într-atât te temi de judecata oraşului Roma incit vrei mai degrabă să înduri mi asediu barbar decât judecata unui oraş aflat în pace*. Ieronim, vol. LI, p. 239. Rufinus a înţeles pericolul ce-l ameninţa; paşnicul oraş era înflăcărat dg scorpia Marcella şi restul partidei lui Ieronim.

3 Iovinian, inamicul posturilor şi al celibatului, care a fost persecutat şi insultat de furiosul Ieronim (, (ortin *Remarks*, vol: IV, p. 104, etc.). Vezi edictul original de exilare, în *Codul Theodosiari*, XVI, tit. V, leg. 33.

Bătrânul gospodar,[707] care îşi petrecuse viaţa simplă şi nevinovată în împrejurimile Veronei, era străin atât de certurile regilor, cât şi de cele ale episcopilor. Plăcerile, dorinţele, cunoştinţele sale erau limitate la mica fermă părintească şi un

707 Această epigramă (despre bătrînul veronez care nu a ieşit'niciodată din suburbii) este una.dintre primele şi cele mai plăcute
ale Iui Claudian. Imitaţia lui Cowley (ediţia Hurd, vol. II, p. 241, are unele note fireşti şi bine-venite, dar este cu mult inferioară portretului original, care, evident, este schiţat după natură.

toiag îi sprijinea paşii bătrâneţii pe aceleaşi pământ pe care se jucase în copilărie. Dar şi această umilă şi rustică fericire (pe care poetul Claudian o descrie cu atâta adevăr şi patos) era ameninţată de furia războiului necruţător. Pomii săi, bătrânii săi pomi de o vârstă cu el[708], au fost mistuiţi de flăcările ce-au cuprins întreaga ţară şi un detaşament de cavalerie al goţilor i-a nimicit căsuţa şi familia; puterea lui Alaric era în* măsură să distrugă această fericire, pe care nu era în stare miei să o guste, nici să o aducă oamenilor. Faiiia, spune poetul, „zburând cu aripi întunecate ce trezeau groaza, anunţa marşul armatei barbare şi umplu Italia de jale”. Fiecare se temea după cum avea mai multă sau mai puţină avere, iar cetăţenii cei mai fricoşi, carè îşi şiâmbră caseră lucrurile de valoare, plănuiau să scape fugind către insula Siciliei sau coasta africană. Dezastrul public era mărit de temeri şi superstiţie[709]. Nu era oră în care să nu se răspândească vreun zvon oribil despre întâmplări stranii şi îngrozitoare. Păgânii deplângeau neglijarea augurilor şi întreruperea sacrificiilor, pe când creştinii încă nădăjduiau în puternica intervenţie a sfinţilor şi a martirilor.

Împăratul Honorius era mai presus de supuşii săi în rang, dar şi teama lui era mai mare. Trufia şi luxul în care fusese crescut, nu4 lăsaseră să bănuiască faptul că pe lume există, forţe destul de îndrăzneţe pentru a tulbura liniştea succesorului lui August. Arta linguşirii îi ascunse pericolul iminent până ce Alaric se apropie de palatul din Milan; Dar când zarva războiului îl trezi/pe tânărul împărat, acesta, în loc de à pune mâna pe arme cu curajul sau chiar cu elanul vârstei’s, sale, ascultă numaidecât de acei sfetnici

---

708 îşi aminteşte înaltul stejar ieşit din mica sămînţă.
Şi vede că a îmhătrinit pădurea de-o vîrstă cu el. (A neighbouring wood born with himselfj He sees and loves his oΐφ contemporary trees.) In acest pasaj Cowley este poate superior originalului, şi poetul englez, care era un bun botanist, a înlocuit stejarii cu o imagine mai generală.

709 Claudian, de Bell. Get199 — 266. Poate părea prolix, dar frica şi superstiţia ocupa un mare Ioc în minţile italienilor.

fricoşi, care propuseră să-i ducă sacra persoană şi pe credincioşii săi însoţitori, într-un loc sigur şi îndepărtat din provinciile Galliei. Stilicho[710] a fost singurul care a avut curajul şi autoritatea să se opună acestei măsuri ruşinoase, ce-ar fi abandonat Roma şi Italia în mâna barbarilor; dar cum oastea palatului fusese de curând trimisă la fruntariile Raetiei[711] şi cum noile recrutări erau destul de nesigure şi se desfăşurau într-un ritm lent, generalul Apusului nu putea decât să promită că, în cazul când curtea din Milan îşi va menţine poziţiile în timpul absenţei sale, el se va întoarce curând cu o armată în stare să-l înfrunte pe regele goţilor. Fără a pierde o clipă, (căci fiecare clipă era nespus de importantă pentru securitatea publică), Stilicho se îmbarcă în pripă pe lacul Larian, urcă munţii de gheaţă şi zăpadă, în mijlocul asprimii unei ierni alpine, şi luându-şi duşmanul pe neaşteptate, respinse dintr-o singură lovitură inamicul care tulburase liniştea Raetiei. Barbarii, reprezentaţi prin triburi alemane[712], respectau dârzenia unui şef, care încă mai folosea limbajul unui comandant; faptul că el binevoi să aleagă pe unii dintre cei mai viteji tineri ai lor pentru a servi imperiul fu considerat ea un senin de stimă şi favoare. Cohortele eliberate de duşmanul apropiat, se adunară voios sub stindardul imperial şi Stilicho dădu ordin celor mai îndepărtate oşti ale Apusului să înainteze în marş grăbit, în apărarea lui Honorius şi a Italiei. Fortăreţele Rinului fură părăsite; securitatea Galliei era asigurată numai de buna credinţă a germanilor şi de vechea spaimă pe care o inspira numele de roman. Până şi legiunea trimisă să păzească zidul britanic împotriva caledonienilor din nord fu rechemată în grabă[713], iar un corp numeros de cavalerie al ană a

710 Singur era Stilicho etc. Claudian nu laudă pe nimeni altui (de Bell. Get., 267), nici chiar pe împărat. Cît de neînsemnat trebuie să fi fost Honorius la propria sa curte!

711 Aspectul ţării şi energia lui Stilicho sînt frumos descrise (de Bell. Get340-363).

712A lemanii sau alamanii erau triburi germanice; (n.c.)

713 A venit şi: legiunea cantonată în îndepărtata Brilarude care ti tine în friu pe caledonienii

fost convinsă să intre în slujba împăratului, care aştepta cu nerăbdare întoarcerea generalului său. În aceste momente care dezvăluiau slăbiciunea imperiului în prăbuşire, Stilicho dădu dovadă de o prudenţă şi o energie remarcabile. Legiunile Romei, care de mult lâncezeau pierzându-şi treptat disciplina şi curajul, fuseseră exterminate de războaiele gotice şi civile; şi a fost imposibil să se adune o armată, care să apere Italia, fără a lipsi provinciile de forţele lor militare şi a le lăsa fără apărare în faţa duşmanului.

Când se părea ca Stilicho îl părăsise pe suveranul său în palatul lipsit de paza din Milan, el calculase probabil durata absenţei sale, distanţa la care se afla inamicul şi obstacolele care ar putea întârzia marşul acestuia. El se bizuia mai ales pe râiirile Italiei, Adigele, Mincio, Oglio şi Adua, care iarna ori primăvara, prin căderea ploilor, sau topirea zăpezilor, se umflă de obicei, ajutrgând torente largi şi năvalnice[714]. Dar s-a întâmplat ca iarna acelui an să fie neobişnuit de uscată şi goţii traversară fără greutate largile şi pietroasele albii al căror mijloc de abia era însemnat de cursul unui râulei puţin adânc. Podul şi trecerea Fadului fură asigurate de un detaşament puternic al armatei gotice, şi pe când Alaric se apropia de zidurile, sau mai bine zis de suburbiile Mii anul vii, el avu mare satisfacţie să-l vadă pe împăratul romanilor fugind în faţa sa. Honorius, întovărăşit de o mică suită de oameni de stat şi eunuci, se retrase în grabă către Alpi, cu scopul de a se pune la adăpost în oraşul Arles, care fusese

---

sălbatici (De Beli. 'Get.,,416). Totuşi chiar mersul cel mai rapid de la Edinburg sau Newcastle la Milan trebuie să fi cerut, un timp mai lung decît cel pe care Claudian pare dispus să-l acorde duratei războiului cu goţii.

714 Oricine a călătorit în Lombardia îşi aminteşte desigur (vezi Fontenelle, tom. V, p. 279) că este adesea răvăşită -de abundenţa capricioasă şi neregulată a apelor. în faţa Genevei austriecii îşi aveau tabăra în albia secată a rîului Polcevera, şi nu se aşteptau ca un torent atît de mic să se poală schimba într-o clipă intr-uri uriaş grozav. (Annal, d'.ltalia, tom. XVI, p. 443, Milan 1753).

adesea reşedinţa oficială a predecesorilor să-i Dar de-abia trecuse Honorius fluviul Pad[715], că fu ajuns din urmă de rapida cavalerie a goţilor[716]. Pericolul ce-i ameninţa l-a silit să caute un refugiu temporar la adăpostul fortificaţiilor oraşului Asta” din Liguria sau Piemont, aşezat pe malul râului Fanarus[717]. S-a început imediat asediul unui loc atât de obscur, x care conţinea un premiu atât de preţios, şi părea incapabil de o lungă rezistenţă. Asediul a fost condus neîntrerupt de regele goţilor şi îndrăzneaţa declaraţie pe care a făcut-o mai târziu împăratul, e um că niciodată n-a simţit în pieptul său frica, nu a găsit, probabil, multă crezare nici măcar la curtea sa.41 Ajuns în culmea disperării, după ce barbarii îi propuseseră o capitulare ruşinoasă, împăratul, captiv a fost pe neaşteptate salvat de faima eroului aşteptat de atât a vreme şi care acum, îna. Întind cu repeziciune, îi veni. În cele din urmă în ajutor. În fruntea unei avangărzi alese şi intrépide, Stilicho trecu înot curentul râului Addua, spre a câştiga timpul pe care ar fi trebuit să-l piardă cu atacul podului. Trecerea fluviului Pad a fost o faptă ce comporta mai puţine riscuri şi greutăţi, iar lupta încununată de succes prin care şi-a croit drum spre tabăra goţilor, aflată sub zidurile oraşului Asta, a reînviat speranţele şi a reabilitat onoarea Romei. Dar, în loc de a culege roadele victoriei sale, barbarul a fost treptat împresurat de ostile Apusului care au răsărit în toate trecătorile Alpilor. Taberele. Duşmane au fost încercuite, convoaiele interceptate şi, vigilenţi, romanii se grăbiră să alcătuiască un lanţ de fortificaţii şi să asedieze rândurile

715 Claudian nu răspunde clar la întrebarea noastră: unde era Honorius? Totuşi fuga e marcată de urmărire şi id cea mea despre.războiul cu goţii este justificată de criticii italieni, Sigonius (tom. I, p. II, p. 369, ad. Imp. Occident, X.) şi Mura lori (Annăli d'Italia, lom. IV, p. 45).

716 Unu! dintre drumuri poate fi trasat după Itineraries,,p. 1)8, 288, 294, cu notele lui Wesseling. Asta era la cîte va mile pe dreapta.

717 Asta sau Asii, colonie romană, este astăzi capitala unui ţinut plăcut care în veacul al şaisprezecelea a căzut sub stăpînirea ducilor de Savoia (Leandro Alberti, Descrizzione d'Italia, p. 382).

asediatorilor. A Şefii pletoşi ai poporului gotic şi războinicii vârstnici cu trupuri îmbrăcate în blănuri şi feţe demne, purtând urmele unor răni ce le făceau cinste, fură convocaţi la un sfat militar. Ei e întăriră gloria de a stărui în încercarea lor, şi avantajul de a-şi pune în siguranţă prada şi recomandară măsura prudentă a unei retrageri oportune. În această importantă deliberare, Alaric dovedi spiritul ce-l anima pe cuceritorul Romei; după ce le aminti fraţilor să-i faptele de arme ale goţilor şi planurile lor, el îşi încheie însufleţit a-i cu vânt are cu asigurarea solemnă şi hotărâtă că era decis să găsească în Italia, fie un regat, fie un mormânt.[718]

Lagărul goţilor de la Pollentia[719] este atacat cu înverşunare şi după o bătălie crâncenă barbarii sunt învinşi.

După înfrângerea totală a infanteriei sale, Alaric scăpă sau mai bine zis se retrase, de pe câmpul de luptă cu cea mavmare parte a cavaleriei sale intacte şi neînvinse. Fără a irosi o clipă pentru a deplânge pierderea atâtor viteji tovarăşi de arme, el îşi lăsă duşmanul victorios să lege în lanţuri imaginea unui rege got luat prizonier şi hotărî să forţeze cu toată îndrăzneala trecătorile nepăzite ale munţilor Apenini, să răspândească durerea şi dezastrul pe întinderea mănoasă a Toscanei şi să învingă ori să moară în faţa porţilor Romei. Capitala a fost salvată prin eforturile neobosite ale lui Stilicho, care respectă însă disperarea adversarului rău, şi în loc de a risca soarta republicii în hazardul unei bătălii, propuse să cumpere plecarea barbarilor. Firea mândră a lui Alaric" ar fi respins cu dispreţ şi indignare condiţia cum ar fi permisiunea de a se retrage şi oferta unei solde, dar el exercita o

---

718 Fie învingător voi domni peste această ţară, fie învins, murind îi voi stapîni ţarina. Cuvin ţările (de Bell. Get. 479—549) acestor Nes tori şi Achile goţi, sînt viguroase, caracteristic adaptate circumstanţelor, şi poate nu mai puţin autentice ca cele ale lui Livîus.

719 Romanii aveau obiceiul de a expune în triumf imaginea regilor învinşi şi a provinciilor ocupate. Bustul lui Mithriade de pildă, era înalt de' douăsprezece picioare şi din aur masiv. · (Freinshem, Supplement. Livianc. III, 47)\

autoritate limitată şi precară asupra micilor şefi independenţi, care îl ridicaseră, spre avantajul lor, deasupra egalilor lui. Ei erau prea puţin dispuşi să-l urmeze pe un general nenoroeos, şi mulţi dintre ei erau tentaţi să-şi vadă de propriul interes prin negocieri cu ministrul lui Honorius. Regele se supuse vocii poporului său, ratifică tratatul cu împărăţia apuseană şi trecu iarăşi fluviul Pad cu rămăşiţele acelei armate înfloritoare, pe care o conduse spre Italia. O parte importantă din forţele romane tot mai continuau să-i urmărească mişcările, şi Stilicho, care întreţinea legături secrete cu unii dintre şefii barbari, era informat cu regularitate de planurile ce se făureau în tabăra sila sfaturile lui Alaric. Regele goţilor nutrea ambiţia să-şi marcheze retragerea printr-o realizare măreaţă; el hotărî să ocupe importantul oraş Verona, ce domina principala trecere a Alpilor Raetani; Alaric ţintea să străbată în marşul său teritoriile acelor triburi germane a căror alianţă i-ar fi refăcut forţele sleite, spre a invada pe malul celălalt al Rinului bogatele proviiicii ale Galliei. Care irn-i bănuiau intenţiile. Fără să ştie de trădarea ce-l înconjura şi care îi şi vânduse inamicului scopurile sale îndrăzneţe şi bine chibzuite, el înaintă către trecătorile munţilor, aflate de acum în stăpânirea trupelor imperiale şi unde, aproape în aceeaşi clipă, avu de făcut faţă unui atac general din faţă, din f lancuri şi din spate. În această luptă sângeroasă, desfăşurată la mică distanţă de zidurile Veronei, pierderile goţilor n-au fost mai puţin grele decât cele suferite de ei cu prilejul înfrânger îi de la Pollentia; viteazul lor rege, scăpă mulţumită iuţelii cu care galopa calul său şi ar fi fost ucis sau făcut prizonier, dacă graba pripită a alanilor n-ar fi trădat intenţiile generalului roman. Alaric îşi adăposti rămăşiţele armatei pe stâncile apropiate şi se pregăti cu o hotărâre neînfricată să reziste asediului unui inamic superior ca număr, care îl împresura» Dar el

nu se putea împotrivi acţiunii nimicitoare a foametei şi a bolii şi nici nu era în stare să-i oprească pe capricioşii barbari, care dezertau neîncetat. În această situaţie disperată Alaric găsi totuşi noi resurse în propriul său curaj, sau în moderaţia adversarului său şi retragerea regelui got fu considerată drept eliberarea Italiei.[720] Cu toate acestea, poporul, şi chiar clerul, incapabili de a-şi forma o părere justă asupra treburilor păcii şi ale războiului, s-a încumetat să pună la îndoială politica lui Stilicho, care de atât ea ori învinsese, încercuise sau îl lăsase să se retragă pe implacabilul duşman al statului roman. Primul moment al securităţii publice este consacrat recunoştinţei şi bucuriei, dar al doilea este „folosit fără preget de invidie şi calomnie[721]…

…Pericolul recent prin care trecuse împăratul în palatul neîntărit din Milan îl îndemnă să-şi caute un refugiu într-una din fortăreţele inaccesibile ale Italiei, unde să poată rămâne în siguranţă, atât a timp cât ţara era deschisă potopului barbar. Pe coasta Adriaticii, cam la zece-douăsprezece mile de cea mai sudică din cele şapte guri ale fluviului Pad, tesalienii fondaseră vechea colonie Ravenna[722], pe care au cedat-o mai târtiu băştinaşilor din Umbria. Augustus, care observase avantajele locului, amenaja ia distanţa de trei mile de vechiul oraş, un port care putea adăposti două sute cincizeci de corăbii de război. Acest aşezământ naval, care cuprindea arsenalul şi magaziile, barăcile trupei şi locuinţele gradaţilor, îşi trăgea numele siv originea de la staţionarea

720 Războiul cu goţii şi al şaselea consulat a lui Honorius se leagă în mod obscur de evenimentele retragerii şi de pierderile lui Alaric»

721 Nu voi spune nimic despre Alaric… cel adesea învins, adesea împresurat şi alungat pentru totdeauna. Orosius Vii, c. 37, p. 567, Claudian (VI, Cons. Hon. 320) lasă cortina să cadă peste o frumoasă imagine.

722 Această relatare despre Ravenna este luată din ·Strabo (V, p. 327), Plinius (111, 20), Ştefan din Bizanţ (p. 651, edit, tierkel), Claudian (în VI, Cons. Honor., 494), Si do ni us Apoi 1 maris {Epiât. 5, 8), lornandes (de Reh. Get., c. 29), Procopius (de Bell. Gothic., I, c. 1,309, (edit. Louvre) şi Gluverius (liai. Anilq., vol. I, p. 301 — 307). Nu am avut un bun arheolog local şi o bună baftă topografica.

permanentă a flotei romane. Spaţiul intermediar a fost curând completat eu clădiri şi locuitori şi cele trei cartiere întinse şi populare ale Ravennei contribuim treptat la formarea uneia dintre cele mai importante oraşe ale Italiei. Canalul principal al – lui August aducea un şuvoi din apele fluviului Pad prin mijlocul oraşului, până la intrarea portului. Aceleaşi ape curgeau în şanţurile adânci care înconjurau zidurile cetăţii şi erau distribuite printr-o mie de canale secundare în fiece parte a oraşului, împărţit de ele într-o puzderie de mici insule. Comunicaţiile erau asigurate numai cu ajutorul podurilor şi al ambarcaţiunilor. Iar casele Ravennei, al cărei aspect pozate fi comparat cu cel al Veneţiei, erau construite pe stâlpi de lemn. Regiunea dimprejur, până la depărtare de multe mile era. O mlaştină adâncă şi de netrecut; drumul artificial care lega Ravenna de continent putea fi uşor păzit, sau distrus, fa apropierea unei armate duşmane. Aceste mlaştini erau totuşi presărate cu vii, şi deşi solul era sleit de patru-cinci recolte anuale, oraşul era aprovizionat mai mult eu vin decât eu apă proaspătă.[723] În loc să fie viciat de miasmele bolnave şi aproape pestilenţiale ale terenurilor joase şi mlăştinoase, aerul se remarca, ca şi cel din împrejurimile Alexandriei, prin puritatea şi sănătatea sa neobişnuită; acest avantaj excepţional era atribuit fluxurilor regulate ale Adriatic îi, care curăţau canalele, întrerupeaù stagnarea nesănătoasă a apelor şi aduceau zilnic ambarcaţiunile din regiunea înconjurătoare până la inima Ravennei. Retragerea treptată a mării a lăsat oraşul modern la o distanţă de patru mile de Adriatică şi încă din veacul al cincilea sau al şaselea al erei noastre, livezi plăcute, la vedere se întindeau

723 Martial (Epigram. Ill, 56, 57), aminteşte in glumă de şiretlicul, ticălosului care îi v în duse vin în loc de apă, dar ei declară serios că
o cisternă e mai preţioasă la Ravenna decît o vie. Sidoniuş se plinge că oraşului ii lipsesc fîntîiii şi apeducte şi enumeră lipsa de apă proaspătă printre neajunsurile Jocului, la fel cu orăcăitul broaşte lor, înţepăturile ţînţarilor etc.

acolo unde se afla pe vremuri portul lui Augustus şi un pâlc de pini acopereau locul unde era cândva ancorată flota romană[724]. Chiar şi această schimbare a sporit tăria naturală a locului, iar apa puţin adâncă a constituit un obstacol destul de serios în calea inamicului. Această aşezare prielnică a fost ameliorată cu dibăcie şi trudă; în al douăzecelea an al vieţii, împăratul Apusului cu gândul la securitatea sa personală, se retrase în acea permanentă claustrare dintre zidurile şi mlaştinile Ravennei. Exemplul lui Honorius a fost imitat de slabii săi urmaşi, regii goţi, şi apoi de exarhii[725] care au ocupat tronul şi palatul împăraţilor şi până la mijlocul secolului al optulea, Ravenna a fost considerată ca sediul guvernului şi capitala Italiei,[726] Legăturile între popoare erau, pe acele vremuri, atât de slabe şi precare, încât schimbările survenite în nord, uşor puteau să rămână necunoscute curţii din Ravenna, până ce norii de furtună care se adunaseră de-a lungul coastelor Balticii nu izbucniră în trăsnete pe malurile Dunării de sus. Împăratul Apusului, chiar dacă miniştrii săi îi tulburau distracţiile aducându-şi veşti despie pericolul ce se apropia cu paşi repezi, se mulţumea să ştie că a prilejuit acest război şi să-şi asume rolul de spectator.[727] Securitatea Romei era încredinţată judecăţii şi spadei lui Stilicho dar puterea imperiului era atât de sleită, încât era imposibil să se refacă întăriturile Dunării, sau să se preîntâmpine printr-un efort viguros invazia germanică.[728] Speranţele

724 Povestea lui Teodor şi a Honoriei, pe care Dryden a adaptat-o atit de admirabil după Bocaccio (Giornata III, no veil. Vili) a fost jucată în pădurea Ghiassi, un cuvin t corupt de la Classis, staţia navală care, împreună cu drumul şi suburbia intermediară, Via Caesaris, formau triplul oraş Ravenna.

725 Guvernatorii şi totodată comandanţii militari ai provinciei Italia, Erau un fel de vice-împăraţi cu depline puteri administrative, legislative, militare, etc. /

726: i Din anul 404, datele Codului Theodosian se fixează la Constantin op ol şi Ravenna. Vezi Godeîroy, Cronologia legilor, vol. I, p. C XLVI ÎI, etc.

727 Claudian,^!, Cons. Bons., 429, este limbajul modest a lui Horio- rius vorbind de războiul eu goţii, pe care îl văzuse mai de aproape.

728 Zosimus V, p. 331, mută războiul şi victoria lui Stilicho' dincolo de Dunăre. O eroare ciudata, care este corectată stîngaci şi imperfect citind Arnon în, loc de Istron (Tillemont, Hist, des Emp.' vol. V, p. 807). E mai bine să folosim serviciile Iui Zosimus'fără al stima sau a

vigilentului ministru al lui Honorius se limitau la apărarea Italiei. El părăsi încă o dată provinciile, rechemă ostile, grăbi noile recrutări, care erau imperios necesare şi ocolite cu teamă, folosi mijloacele cele mai eficace pentru a-i aresta sau a-i atrage pe dezertori, şi oferi eliberarea şi doi galbeni tuturor sclavilor care se vor înrola în armată,[729] Prin aceste eforturi el adună cu greu dintre supuşii unui mare imperiu, o armată de treizeci sau patruzeci de mii de oameni, pe care în timpul lui Scipio sau Camillus, spgur teritoriul Romei4 l-ar fi furnizat cu uşurinţă. Cele treizeci de legiuni ale lui Stilicho fură întărite printr-un corp numeros de auxiliari barbari. Credincioşii alani îi erau personal devotaţi şi ostile de huni şi go ti, care luptau sub stindardele principilor lor, Hui din şi Sarus, erau minate de interesele şi sentimentele lor ostile să se opună ambiţiilor lui Radagaisus.[730] Acest rege al confederaţiilor germane trecu fără a întâmpina rezistenţă Alpii Apenini şi Fadul, lăsând în urmă de o parte palatul inaccesibil al lui Honorius, ascuns în siguranţă printre mlaştinile Ravennei, iar de cealaltă, tabăra lui Stilicho, care îşi stabilise cartierul general la Tricinium, sau Pavia, dar care pare să fi evitat o bătălie decisivă, mai înainte de a-şi fi adunat toate forţele împrăştiate la mare distanţă. Multe oraşe ale Italiei fură prădate sau distruse, iar asediul Florenţei[731] de către Radagaisus este unul dintre primele evenimente ce” se înscriu în analele acelei republici, a cărei dârzenie a ţinut în loc valul de mânie neputincioasă a barbarilor.

---

ne -încrede în el!

729? Codex Theodos., VI, tit. XIII, leg. 16. Data acestei legi, 18 mai, 406) îmi confirmă, ca şi lui Godefroy (vol. II, p. 387), adevărata dată a invaziei lui Radagaisus. Tillemont, Pagi şi Muratori preferă anul precedent, dar ei sînt legaţi prin anumite obligaţii de politeţă şi respect faţă de Sf. Paulinus din Nola.

730 Regele care conducea confederaţia triburilor germanice invadatoare (n.t.).

731 Machiavelli a explicat, cel puţin ca filosof, origina Florenţei care a coborît pe nesimţite, datorită intereselor ei comerciale, de pe stînga rîului Faesulae la malurile rîului Arno (Istoria Florentina, tom. I, 1, p. 86, Londra, 1747). Triumvirii au trimis o colonie la Florenţa care, sub Tiberius (Tacit. Annal. I, 79) a meritat reputaţia şi numele de oraş înfloritor. Vezi Cluver., Ital. Antinq. I, p, 507.

Senatul şi poporul roman tremurau la apropierea lor şi comparau cu îngrijorare pericolul de care scăpaseră, cu noile pericole ce-i ameninţau. Alaric, creştin şi soldat, era conducătorul unei armate disciplinate, care înţelegea legile războiului; pentru el tratativele erau sfinte şi se întreţinuse adesea în mod familiar cu supuşii imperiului, în taberele şi în bisericile lor. Sălbaticului Radagaisus îi erau străine purtările, religia şi chiar limba popoarelor civilizate ale sudului. Cruzimea ce-i stătea în fire era sporită de o crudă superstiţie; se credea că se legase printr-un jurământ solemn să transforme oraşul într-un morman de pietre şi cenuşă şi să-i jertfească pe cei mai iluştri dintre senatorii romani acelor zei pe care numai sângele omenesc îi putea îmbuna. În faţa pericolului public, se cuvenea să înceteze toate duşmăniile clicilor religioase. Adoratorii lui Iupiter şi Mercur şi care avuseseră de suferit de pe urma persecuţiilor religioase şi care respectau în implicatului duşman al Romei, pe un păgân convins, declarară sus şi tare că se temeau mai mult de sacrificiile creştine decât de armele lui Radagaisus şi se bucurau în taină de dezastrul ţării lor, dezastru ce condamna în ochii lumii, credinţa adversarilor lor creştini.[732] Florenţa era la capătul puterilor; curajul civic începuse să slăbească şi era susţinut numai de autoritatea sfântului Ambrosie, căruia i se făgăduise în vis o eliberare grabnică.[733] Pe neaşteptate florentinii zăriră de pe zidurile lor stindardele lui Stilicho; acesta înainta cu forţele sale reunite în ajutorul oraşului creştin şi curând transformă acest loc fatal într-un mormânt al mulţimii barbare…

…Faima victoriei şi mai ales aceea a miracolului, a încurajat

---

732 Totuşi IupiţerulTui Radagâisus, care se ruga lui Thor şi Woden, era foarte diferit de cel Capitolin sau dé cei Olimpian. Spiritul tolerant al politeismului putea uni aceste zeităţi diferite şi îndepărtate^ dar adevăraţii romani aveau oroare de sacrificiile omeneşti din Galba şi Germania.

733 Paulinus (in Vit. Amhros., c. 50), relatează această poveste pe. care a aflat-o chiar din gura Pansophioi, o matroană credincioasă din Florenţa. Totuşi, arhiepiscopul a încetat curind de a mai lua o parte activă in treburile lumeşti şi n-a devenit niciodată un sfînt popular.

convingerea greşită că întreaga armată, sau întreg poporul germanilor care migraseră de pe ţărmurile Balticii, pierise în chip tragic sub zidurile Florenţei. Desigur, aceasta a fost soarta lui Radagaisus însuşi, a vitejilor şi credincioşilor să-i tovarăşi şi a mai bine de o treime a mulţimii pestrrie de sue vi, vandali, alani şi burunzi, care au urmat stindardul generalului lor.[734] Coeziunea unei asemenea armate ne poate trezi mirarea, iar cauzele separării sunt evidente şi convingătoare: orgoliul de a fi socotit primul, trufia de a se număra printre cei mai viteji, lupta pentru posturile de comandă, subordonarea greu de suportat şi ciocnirea unor păreri intransigente, interesele şi patimile atât or regi şi războinici, care nu erau învăţaţi, să cedeze sau să asculte de porunca unui comandant. După înfrângerea lui Radagaisus, două treimi din mulţimea germană, care trebuie să fi depăşit o sută de mii de oameni, încă mai rămăseseră sub arme între Apenini şi Alpi, ori între Alpi şi Dunăre, Nu se ştie dacă aceştia au încercat să răzbune moartea generalului lor, dar furia lor dezlănţuită a fost curând abătută de prudenţa şi fermitatea lui „Stilicho; acesta, le împiedică înaintarea şi le înlesni retragerea, considerând că toată grija lui trebuie să se îndrepte spre asigurarea securităţii Romei şi Italiei, şi sacrificând cu prea multă indiferenţă bogăţia şi liniştea provinciilor îndepărtate.[735] Datorită unor dezertori din Pannonia „barbarii” dobândiră cunoaşterea ţinutului şi a drumurilor „astfel că invazia Galliei, plănuită de Alaric, a fost săvârşită de rămăşiţele marii armate a lui Radagaisus.[736] Totuşi, dacă aceştia sperau cumva să

734 Un paşaj clar din Cronica Iui Prosper: In très partes, per diverses principes, di. visus exercitus (Armata a fost împărţită in trei părţi, fiecare cu comandantul ei), reduce la proporţii juste miracolul de la Florenţa şi leagă istoria Italiei, a Gal Hei şi a Germaniei.

735 Orosius şi Ieronim îl acuză.clar că a pus la cale invazia. Vor să spună probabil în mod indirect, El a salvat Italia în dauna Galiiei.

736 Contele de Buat crede că germanii care au invadat Gallia erau cèle doua treimi care rămăseseră din armata lui Radagaisus. Vezi Histoire Ancienne des Peuples de Γ Europe (vol. VII, p. 87, 121, Paris 1772), o lucrare minuţioasă pe care n-am putut-o folosi înainte de anul 1777..încă din 1771 am emis aceeaşi ipoteză în ir-o schiţă preliminară a lucrării. De atunci am

primească vreun ajutor din partea triburilor germanice, care locuiau pe malurile Rinului, speranţele lor fură înşelate. Alemanii rămaseră într-o neutralitatepasivă, iar francii se distingeau prin zelul şi curajul lor în apărarea imperiului. În înaintarea rapidă de-a lungul Rinului, care fusese primul act al administraţiei lui Stilicho, acesta îşi dăduse toată silinţa să asigure alianţa cu războimieii: franci şi să-i îndepărteze pe duşmanii neîmpăcaţi ai păcii şi republicii. Mareomir, unul dintre regii lor, a fost adus în văzul mulţimii adunate, în faţa tribunalului magistratului roman, pentru a fi violat buna credinţă a tratatelor. El fu condamnat la un exil blând, dar îndepărtat, în ţinutul Toscanei; pierderea demnităţii lui regale era atât de departe de a slârni mânia supuşilor săi, incit îl pedepsiră cu moar tea pe neastâmpăratul Sunno, care încercă să-şi răzbune fratele şi păstrară credinţă absolută faţă de principii aşezaţi pe tron de către Stilicho.[737] Când hotarele Germaniei cu Gallia fura zguduite de migratia popoarelor nordice, francii au făcut faţă cu curaj numai forţei vandalilor care, fără să ţină seama de învăţăturile trecutului îşi despărţiră iarăşi ostile de cele ale aliaţilor lor barbari. Ei plătiră scump gestul lor pripit. Şi douăzeci de mii de vandali, împreună cu regele lor Godigisclus fură ucişi în bătălie. Întregul lor popor ar fi fost nimicit dacă escadroanele al anilor, sosindu-le în ajutor, n-ar fi călcat în picioare infanteria francilor, care după o rezistenţă onorabilă, a fost obligată să renunţe la o luptă inegală. Aliaţii victorioşi îşi continuară marşul şi în ultima zi a anului, într-un anotimp când apele Rinului erau probabil îngheţate, ei intrară fără a întâmpina rezistenţă în

---

găsit o sugestie similară in Mascau (VIII, 15y. Această coincidenţă de păreri fără a fi luat contact unul cu altul, ar putea pleda în favoarea corectitudinii lor.

737 Provincia alungă mai degrabă pe generalii trimişi decît' Francia regii pe care îi dăduse. Claudian (1. Cons'. Stil., I, 235, etc.), este clar şi satisfăcător. Aceşti regi ai Franţei sînt necunoscuţi lui Grigore din Tours, dar autorul lui Gesta Francorum îi menţionează pe Sunno. şi Marcomir şi îl citează pe ultimul ca tatăl lui Pharamond (în tom. Ii, p. '543). El pare să fi folosit surse bune, pe care însă nu le-a înţeles.

provincia Galliei, lipsită de apărare. Acest marş memorabil al suevilor, vandalilor, alanilor şi burgunzilor, care nu s-au mai retras niciodată, poate fi considerat drept momentul căderii imperiul roman din Apus, ce se prăbuşeşte odată cu teritoriile sale de dincolo de Alpi; barierele, care separaseră atât a vreme neamurile barbare de popoarele lumii civilizate, au fost din clipa aceea doborâte[738]...

...în prima parte a, domniei lui Honorius, vigilenţa lui. Stilicho apărase cu succes îndepărtata insulă a Britanii iei de atacurile neîncetate ale duşmanilor ce[739] veneau de pe mare, clin munţi sau de pe coasta irlandeză1. Dar aceşti duşmani neastâmpăraţi nu puteau lăsa să le scape prilejul bine-venit al războiului cu goţii din pricina căruia armata romană părăsise zidurile şi posturile militare ale provinciei. Dacă presupunem că unor soldaţi înrolaţi în legiunile romane îi s-a îngăduit să se înapoieze din expediţia în Italia, relatarea lor fidela despre curtea şi caracterul lui Honorius trebuie să fi contribuit la desfacerea legăturii care cerea supuşilor credinţă faţă de suveran şi să fi aţâţat spiritul de revoltă în Rândul armatei britannice. Acest spirit, care tulburase pe vremuri epoca lui Galiienus, era reînviat acum de violenţa capricioasă a soldaţilor şi nefericiţii, sau poate ambiţioşii candidaţi pe care ei îi alegeau, ajungeau instrumentele, şi eu timpul victimele patimii lor[740].

---

738 Vezi Zosimus (Vi, p. 343), Orosius (VII, c. 50, p. 576) şi Cronica lui Grigore din Tours (II, p. 165); în volumul al doilea din Istoricii Franţei, ;s-a păstrat un fragment valoros a lui Renate Profuturns Frigeridus; cele trei nume ale sale indică un creştin, un supus roman şi-un semibarhar.

739 Claudian (I. Const. Stil. II. 250). Se presupune că scoţienii din Irlanda au invadat de pe mare întreaga coastă de vest a Britan- niei, şi putem acorda oarecare credit chiar lui Nennius şi tradiţiei irlandeze (Carte, Hist, of England, \ol. I. p. 169). Whitacker, Genuine History of the Britons, p.' 199. Viaţa şflntului Patrick, care in veacul al nouălea circula în şaizeci şi şase de variante trebuie să fi conţinui; tot atîtea mii de minciuni; totuşi putem crede că în timpul uneia dintre invaziile irlandeze, viitorul apostol a fost luat prizonier fUsher, Antiquit, Eccls. Britan, p. 431 ; şi TiUemont, Mém. Ecdes. tom. XVI. p. 456, 782 etc.)

740 Uzurpatorii britanici sînt luaţi după Zosimus (VI. p. 371 — 375). Orosius (VII., c. 40, p. 576, 577). Oly mp iodorus (A pud Photium, p. ISO, 181), scriitorii bisericeşti şi Cronici. Latinii îl ignorează pe Marcus.

Marcus a fost cel dintâi pe care armata l-a aşezat pe tron, ca împărat legitim al Britanniei şi al Apusului. Prin uciderea sa pripită legiunile violară jurământul de credinţă pe care şi-l impuseseră chiar ele şi dezaprobarea lor faţă de purtările sale pare să înscrie un epitaf onorabil pe-mormântul său. Gratianus a fost al doilea pe care l-au împodobit cu diademă şi purpură, şi după patru luni el a împărtăşit soarta predecesorului său. Memoria lui Constantin cel Mare, împăratul pe care legiunile britannice îl dăduseră Bisericii şi imperiului, oferi un motiv ciudat pentru cea de a treia alegere. Legiunile descoperiră în rândurile lor un simplu soldat al cărui nume era Constantin şi cu nesăbuinţa momentului îl aşezaseră pe tron, mai înainte de a-şi fi dat seama că era incapabil să facă faţă acelei misiuni glorioase…[741] Totuşi autoritatea lui Constantin a fost mai fermă, iar guvernarea sa mai izbutită decât domniile efemere ale lui Marcus şi Gratinus. Pericolul de a ţine ostile sale inactive, * în acele tabere care fuseseră de două ori pângărite* de sânge şi răscoala, îl împinse să încerce supunerea provinciilor apusene. El debarcă la Boulogne cu o mică armată şi după ce se odihni câteva zile, soma oraşele Galliei, care scăpaseră de sub jugul barbarilor, să-i recunoască pe suveranul lor legitim. Ele se supuseră bucuros. Indiferenţa curţii din Ravenna scutise o lume părăsită de a purta credinţă suveranului. Mizeria lor actuală îi îndemna să accepte orice posibilitate de schimbare, fără teamă şi poate, chiar cu oarecare speranţă; poporul Galliei se mângâia cu ghidul că oastea, autoritatea, şi însuşi numele unui împărat roman, care şi-ar fi stabilit reşedinţa în Gallia, aiâx fi apărat această ţară nefericită de furia barbarilor. Primele succese ale lui Constantin împotriva detaşamentelor răzleţe ale germanilor, fuseră exagerate de glasul

741 Fiindcă blestemau nestatornicia lui Constantin Sidonius Apolli- narîs, V, Epist. 9, p. 139, (Edit, secund. Sirmon.) Totuşi Sidonius putea fi tentat să stigmatizeze pe un suveràiï care îl persecutase pe bunicul său.

linguşirii, care le transformă în victorii strălucite şi hotărâtoare, dar regruparea şi îndrăzneala inamicului reduseră numaidecât aceste izbânzi la justa lor valoare. Tratativele duse de el fură urmate de un armistiţiu scurt şi precar şi dacă unele triburi ale barbarilor se învoiră, datorită generozităţii darurilor şi promisiunilor sale, să preia apărarea Rinului, aceste tratate costisitoare şi nesigure, în loc de a restaura vigoarea de odinioară xa hotarelor Galliei, nu făcură decât să dezonoreze maiestatea suveranului şi să sleiască ce mai rămăsese din tezaurul statului. Entuziasmat totuşi de aceste succese imaginare, înfumuratul salvator al Gal-Hei înainta în provinciile sudice, spre a înfrunta un pericol mai urgent, care-l ameninţa pe el personal. Sarus, gotul, primise ordin să aducă la picioarele împăratului Honorius e pul rebelului Constantin şi forţele armate ale Britanniei şi Italiei s-au consumat zadarnic în această ceartă domestică. D.ipă pierderea a doi dintre cei mai viteji generali ai săi, Îiistinian şi Nevigastes, primul ucis pe câmpul de bătaie, î & r al doifea în timpul unei întrevederi paşnice dar perfide, Constantin se pregăti de apărare în spatele zidurilor Viennei. Cetatea a fost atacată timp de şapte zile fără succes, şi în cursul unei retrageri precipitate, armata imperială[742] suferi ruşinea de a-şi cumpăra libera trecere de la tâlharii şi răzvrătii îi Alpilor.[743] Aceşti munţi ce despărţeau stăpânirile a Doi monarhi rivali şi fortificaţiile dublei fruntarii erau păzite de ostile imperiale ale căror arme ar fi putut fi folosite mai chibzuit pentru apărarea hotarelor romane împotriva barbarilor Germaniei şi Sciţiei...

742 E vorba de armata lui Honorius (n.t.).

743 Bagaudae este numele pe care 11-1 dă Zosimus. Poate că meritau o caracterizare mai puţin odioasă. (Vezi Dubos, Hist. Critique, vol. I, p. 203 şi această lucrare, vol. II, p. 6o); vom mai auzi de ei. (Baga- uzii erau tîlharii care au prădat Gallia în timpul împăratului Diocleţian.)

…Renunţând să rămână în serviciul împăratului răsăritean[744], Alaric încheie cu curtea din Ravenna un tratat de pace şi alianţă, prin care fu declarat comandant general al armatelor romane în toată provincia Illiricum, întinsă între graniţele ei vechi şi adevărate, aşa cum pretindea ministrul lui Honorius[745]. Executarea acestui plan ambiţios, stipulat în articolele tratatului, pare să fi fost suspendată de năvălirea formidabilă a lui Radagaisus; neutralitatea regelui got ar putea fi comparată cu indiferenţa lui Caesar, care, în conspiraia lui Gatilina[746], a refuzat deopotrivă fie să ajute conspiratorilor, fie să se împotrivească inamicului republicii. După înfrângerea vandalilor, Stilicho ridică din nou pretenţii asupra provinciilor răsăritene, numi magistraţi civili însărcinaţi cu justiţia şi finanţele şi se declară nerăbdător să conducă spre porţile Constantinopolului, armatele unite ale romanilor şi goţilor. Totuşi prudenţa lui Stilicho, aversiunea sa faţă de războiul civil şi perfecta cunoaştere a slăbiciunii statului poate întemeia bănuiala că scopul politicii sale era mai degrabă pacea internă, decât cuceririle străine, grija sa principală fiind aceea de a ţine forţele lui Alaric cât mai departe de Italia. Această intenţie nu putea scăpa multă vreme minţii pătrunzătoare a regelui got, care continua să întreţină legături îndoielnice şi poate o corespondenţă trădătoare cu curţile rivale, tărăgănând, ca orice mercenar nemulţumit, operaţiile lui lente din Ţes ali a şi Epir, şi întorcându-se, curând spre a pretinde răsplata extravagantă a serviciilor sale fără rezultat. Din tabăra sa de la Aemona[747], aflată la hotarele Italiei, el

---

744 în timpul invaziei din Italia, Alaric era oficial -în serviciul lui Honorius (n.t.).

745 Aceste negocieri obscure sînt studiate de contele, de Buat (Hist, des peuples de l'Europe, voi. VII, c. III—VIII, p. 69-20-6) a cărui acurateţa plina de migală poate obosi uneori un cititor superficial.

746 Conspiraţia a avut loc în anul 63 î.e.n. Se pare, împotriva afirmaţiei lui Gibbor, că Caesar a fost amestecat în acest complot n.c.

747 Vezi Zosimus, V, p. 334, 335. El îşi întrerupe naraţiunea sărăcăcioasă pentru a povesti legenda despre Aemona şi corabia Argo, trasă pe uscat din acel loc pînă la Adriatică. (Argo era numele corăbiei care i-a purtat pe Iason şi însoţitorii şăi — argonauţii —în Colhida pentru

îi trimitea împăratului Apusului o lungă listă cuprinzând promisiuni, cheltuieli şi suplici, cerând satisfacerea imediată a dezideratelor sale şi lăsând să se înţeleagă clar consecinţele pe care le-ar avea un refuz. Totuşi, dacă purtarea sta era duşmănoasă, limbajul era cuviincios şi supus. El se intitula cu umilinţă prietenul lui Stilicho şi soldatul lui Honorius, îşi oferea persoana şi oastea pentru a porni fără întârziere împotriva uzurpatorului Galliei şi solicita drept loc de retragere permanent al poporului got, stăpânirea asupra unei provincii vacante a imperiului apusean.

Dar domnia lui Stilicho se apropia de sfârşit şi semeţul ministru ar fi putut să vadă semnele apropiatei sale distraţii. Limpadius, spirit îndrăzneţ şi generos[748], cuceri aplauzele tuturor, iar senatul care se resemnase cu răbdare la o lungă şi umilitoare supunere, respinse cu dispreţ oferta unei libertăţi odioase şi himerice.2 Ostile ce încă îşi mai atribuiau numele, şi prerogativele legiunilor romane erau exasperate de afecţiunea părtinitoare pe care Stilicho o arăta barbarilor, iar poporul acuza politica nefastă a ministrului de a fi fost cauza nenorocirilor publice, deşi acestea erau urmarea firească a propriei lor degenerări. Totuşi Stilicho ar fi sfidat mai departe strigătele poporului şi chiar ale soldaţilor, dacă şi-ar fi putut menţine dominaţia asupra minţii debile a elevului său. Dar afecţiunea respectuoasă a lui Honorius se schimbase în teamă, suspiciune şi ură. Vicleanul Qiympius[749], care îşi ascundea viciile sub masca pietăţii creştine, îl subminase în

---

a aduce de acolo lîna de aur). Sozomenos (VII, c. 25, IX c. 4) şi Socrates (VII, c. 10) aruncă o lumină palidă şi îndoielnică asupra acestor evenimente, iar Orosius (VII, c. 38), p. 571, este îngrozitor de pătimaş.

748 Lampadius se opusese violent în senat politicii lui Stilicho, prea împăciuitoare faţă de Alaric (n.t.).

749 El venea de pe coastele Euxinului şi avea o funcţie însemnată. Actele sale îi justifică caracterul, pe care Z os im os (V, p. 340), ii descriu cu vădită satisfacţie. Augustin venera cucernicia lui Olympius pe care îl numeşte un adevărat fiu al Bisericii (Baronins, Annal, Bcdes., anul 408, No. 19 etc.; Tülemont, Mém. Ecoles., vol. XIII, p. 467). Dar laudele, pe care s fin tul din Africa i le acordă at,it de acmeritat, ar putea izvorî, tot atît, din necunoştinţă cît din linguşire.

secret pe binefăcătorul său, prin favoarea căruia fusese înaintat în înaltele funcţii ale palatului imperial. Olympius îi arătă nebănuitorului împărat ajuns la vârstă de douăzeci şi cinci de ani, că guvernarea sa nu se bucura de autoritate în faţa supuşilor şi trezi cu viclenie temerile acestui caracter timid şi indolent printr-o descriere vie a planurilor lui Stilicho, care punea la cale moartea suveranului său, deoarece în taină, nutrea ambiţia de a aşeza diadema pe fruntea fiului său, EuchermsJNoul său favorit îl determină pe împărat să adopte o atitudine demnă şi independentă, şi ministrul descoperi cu surprindere că la curte şi în consiliul împăratului se luau hotărâri secrete, contrare interesului sau intenţiilor sale. În 109 de a-şi păstra reşedinţa în palatul din Roma, Honorius declară că era decis să se întoarcă în siguranţa fortăreţei Ravenna. *Ώβ* cum primi vestea morţii fratelui său, Arcadius, se pregăti să viziteze Constantinopolul şi să facă ordine, uzând de autoritatea sa de tutore în provinciile nevârstnicului Theodosius.[750] Prezentarea greutăţilor şi a cheltuielilor neceseire unei expediţii atât de îndepărtate, puse stavilă acestei bruşte explozii de energie şi sârguinţă, dar primejdiosul plan de a-l înfăţişa pe împărat taberei din Pavia, alcătuită din oştirea romană, duşmană lui Stilicho şi auxiliarilor barbari, rămase neschimbat. Ministrul era îndemnat de sfatul confidentului său lustinian, un avocat roman înzestrat cu o inteligenţă vie şi pătrunzătoare, să se opună unei călătorii atât ele neprielnice pentru reputaţia şi securitatea sa. Eforturile lui perseverente se dovediră însă zadarnice; ele confirmară triumful lui Olympius, şi prudentul jurist se retrase în faţa iminentului dezastru al patronului său.

750 Zosimus V, 838, 339; Sozomenos IX, c. 4. Stilicho a propus să fie întreprinsă călătoria la Constantin opol spre a-1 convinge pe Honorius să renunţe ia încercarea zadarnică. Imperiul de răsărit nu s-ar fi supus, şi rrn putea fi învins.

La trecerea împăratului prin Bologna, o răscoală a gărzilor a fost provocată şi potolită de politica lui Stilicho, care cu tactica sa secretă, porunci ca vinovaţii să fie decimaţi şi apoi îşi atribui meritul iertării lor. După această răzmeriţă, Honorius îl îmbrăţişă, pentru ultima oară, pe ministrul pe care acum îl considera un tiran, şi îşi continuă drumul spre tabăra din Pavia, unde fu primit de aclamaţiile loiale ale trupelor adunate acolo în vederea războiului gallic. În dimineaţa zilei a patra el pronunţă după cum fusese învăţat, o cuvântare ostăşească *în* faţa soldaţilor, pe care vizitele l-ul Olympms, însoţite de danii şi vorbele lui meşteşugite îi pregătiseră pentru *un* mmplot sinistru şi’s înger os. La primul semnal ei îi masacrară pe prietenii lui Stilicho, cei mai iluştri demnitari şi ofiţeri ai imperiului; doi prefecţi ai pretoriului, cel al Galliei fi cel al Italiei, doi comandanţi generali, ai infanteriei şi ai cavaleriei, *magister officiorum*[751], cvestorul, trezorierul şi comandantul gărzii palatului. Mulţi îşi pierdură viaţa, multe case fură jefuite. Răscoala turbată bântui până în noapte, şi împăratul îngrozit, care fu văzut pe străzile Paviei fără robă şi diademă, cedă în faţa insistenţelor favoritului său; el condamnă – memoria celor ucişi şi recunoscu în mod solemn nevinovăţia şi fidelitatea ucigaşilor lor. Vestea masacrului de la Pavia stârni în mintea lui Stilicho temeri întemeiate şi sinistre; el convocă imediat în tabăra de la Bologna, un consiliu al conducătorilor aliaţi, care îi erau devotaţi şi care ar fi căzut odată cu el. Vocea impetuoasă a adunării chemă cu glas tare la arme şi răzbunare sub. Drapelul unui erou, pe care îl urmaseră de atâtea ori la victorie; adunarea cerea să fie. Surprins. Strivit şi îndepărtat Olympms şi-romanii săi degeneraţi şi să se aşeze, eventual, diadema pe fruntea generalului lor jignit. În

751 înalt funcţionar bizantin, adevărat ministru al palatului, şeful birourilor, al arsenalelor, al poştei şi al poliţiei statului {n.c. j.

loc de a traduce în faptă o hotărâre pe care izbânda ar fi putut ulterior s-o justifice, Stilicho ezită până ce fu definitiv pierdut. El nu cunoştea încă soarta împăratului, nu avea mare încredere în fidelitatea propriilor să-i partizani, şi prevedea cu groază consecinţele fatale ce le-ar fi avut înarmarea unei mulţimi de barbari dezmăţaţi, cărora li s-ar fi dat frâu liber împotriva soldaţilor şi poporului Italiei. Înfuriaţi, mânioşi din pricină că teama şi îndoiala întârziau lucrurBe, confecleraţii se retraseră în grabă înfricaţi şi indignaţi. La miezul nopţii, Sarus, un războinic got, renumit chiar printre barbari pentru puterea şi vitejia lui, năvăli hrtisc, în tabăra binefăcătorului său, îi jefui bagajele, căsăpi pe fidelii huni care alcătuiau garda sa personală şi pătrunse în cortul unde ministrul, cufundat în gânduri şi fără somn, medita asupra situaţiei pline de primejdii. Stilicho scăpă cu greu de spada goţilor şi după ce lansă un ultim şi generos apel către oraşele Italiei, ehemându-le să-şi închidă porţile în faţa barbarilor, încrederea, sau disperarea îl îndemnă să se refugieze la Ravenna, unde duşmanii săi erau pe deplin stăpâni. Olympius, care acum îl domina complet pe Honorius, fu informat numaidecât că rivalul său căutase, ca o ultimă posibilitate de salvare să îmbrăţişeze altarul bisericii creştine[752]. Caracterul josnic şi crud al acestui ipocrit era incapabil de milă sau remuşcare, dar cu o falsă smerenie căută să scape în chip abil de obligaţia de a nu viola sfinţenia sanctuarului. Comandantul Heraclian, apăru în zori de zi cu un detaşament de soldaţi în faţa porţilor bisericii din Ravenna. Episcopul fii convins prin jurărnânt solemn că mandatul imperial le poruncea doar să se asigure de persoană lui Stilicho, dar de îndată ce nefericitul

752 îmbrăţişarea unui altar divin era considerată din vechime ca un refugiu sacru şi inviolabil (n.t.).
-2 Zosimus (V, p. 336, 345) a relatat pe larg, deşi nit prea clar disgraţia şi moartea Iui Stilicho. Olympiodorus (apud Phot., p. 177); Orosius (VII, c. 38, p. 571); Sozomenus (IX, c. 4) -şi Phiiostorgius (XI, c. 3; XII, c. 2) dau amănunte suplimentare.

ministru a fost atras dincolo de pragul sfânt, ofiţerul prezentă un ordin pentru execuţia sa imediată. „Stilicho suportă cu calmă resemnare – numele injurioase de trădător şi paricid, potoli zelul inoportun al partizanilor să-i care erau gata să încerce o eliberare ce nu ar fi dus la nimic şi cuEo bărbăţie ce făcea cinste ultimul generai ronian, îşi plecă grumazul în faţa spadei lui Heraclian.2

ALARIC INVADEAZĂ ITALIA. ATITUDINEA SENATULUI ŞI A POPORULUI DIN ROMA. ROMA E ASEDIATĂ DE TREI ORI ŞI ÎN CELE DIN URMĂ PRĂDATĂ DE GOŢI. MOARTEA LUI ALARIC.

GOŢII PĂRĂSESC ITALIA. UZURPATORUL CONSTANTIN. OCUPAREA GALLIEI ŞI A SPANIEI DE CĂTRE BARBARI. INDEPENDENŢA BRITANNIEI

Lipsa de pricepere a unei guvernări care se dovedeşte slabă şi incapabilă de a-şi concentra eforturile într-o anumită direcţie poate să asume acelaşi aspect şi să ducă la aceleaşi rezultate ca şi o legătură trădătoare cu duşmanul poporului. Dacă Alaric însuşi ar fi fost membru al consiliului din Ravenna, e probabil că ar fi sugerat întocmai măsurile care au fost adoptate de către miniştrii lui Honorius.[753] Regele goţilor ar fi uneltit, poate/ cu un anumit regret, pentru a-l distruge pe formidabilul adversar, care îl învinsese de două ori, atât în Italia, cât şi în Grecia. Mânaţi de ura lor înverşunată şi părtinitoare. Miniştrii obţinură cu mare trudă dizgraţia şi prăbuşirea lui Stilicho. Vitejia lui Sarus, faima sa în luptă şi influenţa de care se bucura în faţa aliaţilor barbari, datorită meritelor lui personale sau originii sale, constituiau o recomandare numai pe lângă prietenii ţării lor, care detestau sau

753 Seria de'evenimente, care s-au succedat de ta moartea lui Stilicho pînă la sosirea lui Alaric în faţa Romei, poate fi găsită numai în Zosimus, V, p. 347 — 350.

dispreţuiau nemernicia unor personaje ca Turpilio, Varanes, şi Vigilântius. La insistenţele stăruitoare ale noilor favoriţi, aceşti generali, care se dovediseră nevrednici chiar de, numele de soldat[754], au fost înaintaţi la comanda cavaleriei, infanteriei şi a trupelor ataşate pe lângă persoana împăratului. Regele got ar fi subscris cu plăcere la edictul pe care fanaticul Olympius îl dictă naivului şi cucernicului împărat. Honorius se îngriji ca toţi adversarii Bisericii catolice să fie excluşi de pe lista celor ce puteau deţine vreo funcţie în stat, respinse cu încăpăţânare serviciile tuturor acelora care nu erau de acord cu religia sa şi îi descalifică pripit pe mulţi dintre cei mai viteji şi mai capabili ofiţeri, sub motiv că mai ţineau la credinţa păgână, sau trecuseră la arianism.[755] Totuşi Alaric ar fi aprobat aceste măsuri avantajoase pentru barbar, ba poate chiar le-ar fi sugerat; pare însă îndoielnic ca barbarul să fi căutat să-şi atingă scopul cu preţul cruzimii neomenoase şi absurde cu care acesta a fost atins, datorită masurilor, sau cel puţin cu încuviinţareaminiştrilor imperiali. Auxiliarii străini, care fuseseră legaţi de Stilicho, deplânseră moartea sa, dar dorul de răzbunare. Era în frânat de teama firească pentru siguranţa soţiilor şi copiilor lor, ţintiţi ost a teci în fortăreţele Italiei, unde aceştia îşi depuseseră şi obiectele lor cele mai de preţ. La aceeaşi oră, şi ca ia un semnal comun, aceleaşi scene oribile de masacru şi jaf, care nu au cruţat pe nimeni şi nimic, au pângărit oraşele Italiei, tirând în viitoarea nimicitoare familiile şi averea barbarilor. Exasperaţi de o asemenea lovitură care ar fi trezit până şi firile cele mai blânde şi servile ei îşi îndreptară privirea, plini de indignare şi speranţă, către tabăra lui Alaric şi jurară toţi, până la unul, să pedepsească cu un război

754 Expresia lui - Zosimus. potriviţi pentru a slîrni dispreţul duşmanilor a tare şi plastică. -

755 Cod. Theodos., XV f, ti I.. V, leg. 42 şi GodeTroy, Comentariu, voi. Vi, p. 164. Această lege a fost aplicată pînă la ultimele.ei consecinţe şi executată riguros.

drept şi neiertat or acel popor perfid, care violase atât de josnic legile os pita litaţii. Purtarea nesăbuită a miniştrilor lui Honorius avu ea urmare faptul ca republica pierdu ajutorul şi-şi atrase, după cum şi merita, duşmănia a treizeci de mii dintre cei mai viteji soldaţi ai ei; forţa acestei armate formidabile, care singură ar fi putut hotărî rezultatul războiului, trecu de pe talerul roman al balanţei, pe acel al goţilor.

După tratative fără rezultat, Alaric intră în Italia, devastează totul în calea sa şi ocolind Ravenna, îşi aşază corturile sub zidurile Romei.

După ce arată luxul, efeminarea şi aroganţa nobilimii romane şi decăderea plebei în rândul căreia făceau ravagii servilismul şi parazitismul, Gibbon descrie oraşul Roma din acea perioadă.

Aceasta era starea Romei sub domnia lui Honorius, pe vremea când armata goţilor asedia, sau mai bine zis bloca, oraşul.[756] Aşezându-şi chibzuit numeroasele sale forţe, care aşteptau cu înfrigurare clipa când avea să pornească atacul, Alaric, înconjură zidurile, supra veghe cele douăsprezece porţi, intereeptă orice comunicaţie cu regiunea învecinată şi păzi cu străşnicie navigaţia de pe Tibru, calea cea mai sigură şi cea mai lesnicioasă pe care romanii puteau să aprovizioneze oraşul cu alimente. Primele reacţii ale nobililor şi ale poporului au fost *surprinderea* şi *indignarea*, provocate de faptul că un barbar josnic îndrăznea să insulte capitala lumii; dar aroganţa lor a fost curând umilită, de nenorocire iar furia lor se dovedi lipsită de bărbăţie; în loc să se îndrepte împotriva unui duşman înarmat, ea s-a năpustit asupra unei victime nevinovate, lipsite de apărare. Poate că romanii ar fi

---

756 Pentru evenimentele primului asediu al Romei, care sînt adesea confundate cu faptele petrecute în timpul celui de al doilea şi al treilea asediu, vezi Zosimus V, p. -350—354; Sozomenus IX, c. 6; Olympiodorus, ap. Phot., p> 180; Philostorgius IX, c. 3 şi Godeîroy Dissert., p. 367 — 475.

respectat în persoana Serenei, pe nepoata lui Theodosius, mătuşa, ba chiar mama adoptivă a împăratului care domnea; dar ei o urau pe văduva Stilicho şi ascultară cu o mânie credulă insinuările-calomniei, care o acuzau că întreţine o corespondenţă secretă şi criminală cu invadatorul got.

Minat sau poate îngrozit de această dezlănţuire a patimii poporului, senatul fără a cere vreo dovadă a vinovăţiei ei, pronunţă o sentinţă de moarte împotriva Serenei. Ea a fost sugrumată în chip nelegiuit şi mulţimea ieşită din minţi, constată mirată că acest act crud şi nedrept nu a dus numaidecât la retragerea „barbarilor" şi eliberarea urbei. Nefericitul oraş cunoscu treptat suferinţa lipsurilor şi în cele din urmă oribilele calamităţi ale foametei. Raţia zilnică de trei fim zi de pâine a fost redusă la jumătate, la o treime, la nimic, în timp ce preţul griului continua să crească vertiginos atingând cifre uluitoare. Cetăţenii mai săraci care nu erau în stare să-şi procure cele necesare existenţei, făceau apel la caritatea nesigură a celor bogaţi; pentru o vreme mizeria publică a fost alinată de omenia Laetei, văduva împăratului Gratianus, care îşi alesese reşedinţa la Roma şi care donă în folosul săracilor venitul princiar pe care îl primea anual din partea urmaşilor recunoscători ai, soţului ei[757]. Dar aceste donaţii particulare şi temporare erau insuficiente pentru a acoperi lipsurile unei populaţii numeroase; foametea deveni şi mai mare, ea pătrunse până şi în palatele de marmoră ale senatorilor. Bărbaţi şi femei, crescuţi în plăcerile belşugului şi ale luxului, descoperiră ce puţin îi trebuie omului pentru a satisface cerinţele naturii şi îşi risipiră comorile, aurul şi argintul, adunate zadarnic, pentru a obţine merinde puţine, grosolane, pe care altă dată le-ar fi refuzat cu dispreţ. O hină pe

757 Mama Laetei se numea Pissumena. Nu ştim nimic despre tatăl ei, despre fa.milia ei, sau despre ţara de unde era originară. Du cange, Fam. Byzantp. '59

care simţurile şi imaginaţia ar fi respins-o cu silă, alimentele cele mai periculoase pentru constituţia umană, erau avid înfulecate de cei flămânzi şi furiosi şi disputate fără milă.

S-a – afirmat fără a se dovedi cu siguranţă că o seamă de ticăloşi se hrăneau cu trupul semenilor lor ucişi într-ascuns; se spune chiar că şi unele mame (până acolo ajunsese teribilul conflict dintre cele două instincte, cele mai puternice care au fost sădite de natură în om), chiar unele mame, se spune, că ar fi gustat din carnea copiilor lor măcelăriţi![758] Multe mii de de locuitori ai Romei muriră încasele lor, sau pe stradă, din lipsă de hrană; şi cum mormintele publice din afara zidurilor erau în mâna duşmanului, duhoarea celse ridica din atâtea hoituri în putrefacţie şi neîngropate, infecta aerul; calamitatea foametei fu urmată şi agravată de răspândirea molimei. Asigurările transmise în repetate rânduri de la curtea din Ravenna, care făgăduiau un ajutor grabnic şi eficace, susţinură câtăva vreme dârzenia tot mai slabă a romanilor; în cele din urmă, deznădăjduiţi fiindcă nu mai întrevedeau vreun ajutor omenesc, cei asediaţi au fost ispitiţi să creadă într-o eliberare supranaturală. Pompei aâius, prefectul Oraşului, fusese convins de dibăcia, sau fanatismul unor prezicători din Toscana, că prin puterea misterioasă a vrăjitor şi sacrificiilor, ei ar putea atrage fulgerele din nori şi îndrepta focul ceresc asupra taberei-barbarilor.2 acest important secret a fost comunicat lui I noce n tins, episcopul Romei, urmaşul Sf ini uliii Petru, care este acuzat, poate fără temei, de a fi pus securitatea republicii, mai presus de inflexibilele dogme ale cultului creştin. Dar acest lucru fu discutat în senat, când se propuse ca o condiţie

758 Hieronymus, ad Principiam, vol. i, p. 121. Asemenea cazuri înfiorătoare sînt relatate şi în timpul asediului Ierusalimului şi Parisului. Pentru acesta din urmă, vezi cartea a zecea a II enr iadei, şi Jurnalul lui Henric al IV-leă, vol. I, p. 47— 83; de observat că simpla naraţiune a faptelor este mult mai patetică decît cea mai laborioasă descriere din poezia epică.

esenţială, ca aceste sacrificii să fie săvirsite pe Capiioliu, în prezenţa şi sub patronajul magistraţilor, majoritatea acelei respectabile adunări, temându-se, fie de mânia divină, fie de cea a împăratului, refuză să participe la o faptă care părea aproape echivalentă cu restaurarea oficială a păgânismului.[759]

Ultima nădejdie a romanilor era că regele goţilor se va arăta generos sau cel puţin moderat. Senatul, care în această grea situaţie, preluase puterea suprema, numi doi ambasadori pentru a negocia cu duşmanul. Această misiune importantă fu încredinţată lui Basilius, un senator de origine spaniolă. Care se remarcase şi până atunci în administrarea unor provincii, şi lui Ioan, primul tribun al notarilor; în deniinarea sa în afaceri, cât şi intimitatea sa anterioară cu suveranul got, îl desemnau în mod deosebit ca omul potrivit să ducă acele tratative. Când fură primiţi de Alaric, cei doi soli declarară cu vorbe mai înălţătoare decât se potriveau stării lor mizere, că în vreme de pace sau de război, romanii se vor arăta la fel de demni ca totdeauna; că dacă Ai arie le refuză o capitulare justă şi onorabilă, el putea să-şi sune trâmbiţele şi să se pregătească de bătălie cu un popor fără număr, obişnuit să mânuiască armele şi minai de disperare.

„Cu cât e finul mai des, cu atât e cositul mai uşor”, a fost răspunsul concis al barbarului şi această metaforă rustică iu întovărăşită de un hohot de râs jignitor, ce vădea dispreţul său pentru ameninţările unei gloate nerăzboinice, vlăguite de lux, înainte de a fi sleită de foamete. El acceptă până la urmă să fixeze răscumpărarea pe care o cerea ca preţ al retragerii sale de sub zidurile Romei; *tot* aurul şi argintul din oraş, proprietate se stat, sau particulară; *tot* ce alcătuia averea mobilă a oraşului, obiecte

759 Sozomeaos (IX, c. 6) insinuează că s-a încercai: intr-adevăr acest lucru, dar că nu à reuşit: ei nu menţionează însă numele iui Inocetitius şi Tillemont (Mém. Ecclésvol. X. p, 645) este ho ta rit să nu creadă că un papă ar putea fi vinovat de asliei de concesii necucemicé.

scumpe şi preţioase; ton sclavii carè puteau motiva pretenţiile la titlul de *barbari*. Împuterniciţii Senatului îndrăzniră să întrebe, pe un ton timid şi rugător: „dacă acestea, o rege sunt* cererile tale, ce ai de gând să ne laşi nouă?” „Vieţile voastre”, răspunse semeţul năvălitor. Ambasadorii se cutremurară şi séretraseră. Totuşi, înainte de a se fi retras, Alaric le acordă un scurt armistiţiu, care îngădui un răgaz pentru negocieri mai cumpătate. Pe nesimţite, regele got începu să se arate mai puţin necruţător. Atenuă mult din asprimea condiţiilor sale şi în cele din urmă consimţi să ridice asediul dacă romanii aveau să-i plătească pe loc: cinci mii de funzi de aur, treizeci de mii de funzi de argint, patru mii de veşminte de mătase, trei mii de bucăţi de stofă fină stacojite şi trei mii de funzi de piper[760]. Dar tezaurul public era sleit. Arenda anuală datorată de marii proprietari din Italia şi din provincie nu fusese plătită din pricina calamităţilor războiului, aurul şi nestematele fuseseră preschimbate în timpul foametei pentru cele mai mizerabile alimente. Zgârcenia continua să ascundă cu încăpăţânare tezaurele ce cuprindeau bogăţii tainice: „numai unele rămăşiţe din prăzile consacrate2 ofereau singura resursă care putea evita ruina iminentă a oraşului. De îndată ce romanii satisfăcură cererile rapace ale lui Alaric, ei s-au putut bucura în oarecare măsură de pace şi belşug. Câteva dintre porţi fură deschise precaut; cum importul de provizii şi de grâu din regiunea învecinată nu mai era oprit de goţi. Cetăţenii recurseră în mare număr la piaţa liberă care a funcţionat timp de trei zile în suburbii; negustorii care

---

760 Piperul era un ingredient favorit al celei mai rafinate bucătării a romanilor ; calitatea cea mai bună se vindea obişnuit cu cincisprezece dinari, sau zece şilingi livra. Vezi Plinius, Hist. Natur., XII, 14. Era adus din Indii; această ţară mai produce şi.astăzi, pe coasta Malabarului, cea mai mare cantitate de piper, dar progresul comerţului şi al navigaţiei a sporit cantitatea acestei mărfi şi i-a redus ' preţul. Vezi Histoire Politique et Philosophique, vol. I, p. 457.

*2 Prada luată în războaie şi care figurase în „triumful64 victoriei era consacrată unei zeităţi a Urbei, în templul respectiv, (n.t.).

întreprinseră acest comerţ bănos realizară câştiguri importante, dar în zilele următoare oraşul fu aprovizionat din belşug cu merinde, depozitate atât în grânarele publice cât şi în cele particulare. O disciplină mai severă decât s-ar fi putut aştepta a fost menţinută în tabăra lui Alaric, şi înţeleptul barbar îşi arată grija pentru respectarea tratatelor prin severitatea cu care pedepsi un grup de goţi turbulenţi ce insultaseră nişte cetăţeni romani pe drumul către Ostia. Armata sa, îmbogăţită de reeliiziţiik provenite din contribuţia Capitalei, înainta încet în frumoasa şi rodnica provincie a Toscanei, unde voia să-şi stabilească tabăra de iarnă; stindardul gotic deveni refugiul a patruzeci de mii de sclavi barbari, care îşi sfărâmară lanţurile şi aspirau acum ca sub comanda marelui lor eliberator să răzbuné insultele şi dezonoarea îndurate în timpul crudei lor robii. Cam în acelaşi timp, Alaric primi un ajutor mai substanţial: erau goţii şi huniir pe care Adolfus[761], fratele soţiei sale îi condusese, ca răspuns la stăruitoarea sa cerere de pe malurile Dunării pe cele ale Tibrului, şi care îşi croiseră drum, cu oarecare greutate şi pierderi, printre ostile imperiale, superioare ca număr. Un conducător victorios care reunea în persoana sa spiritul îndrăzneţ al unui barbar, cu priceperea şi disciplina unui general roman, se afla acum în fruntea a o sută de mii de luptători; Italia pronunţa cu groază şi respect numele demn de temut al lui Alaric2.

Încercările lui Alaric de a negocia cu curtea de la Ravenna dau greş di ή cauza incompetenţei şi intrigilor urzite în anturajul lui Honorius. Exasperat, Alaric se întoarce iarăşi împotriva Romei, ocupă Ostia, portul prin care oraşul îşi primea alimentele; capitala

761 Şeful got este numit de Iornandes şi îsidor — Athalpkus; de Zosimus şi Orosius — Ataulphus şi de Olympiodorus — Adaouîphus. Am folosit numele celebru de Adolphus, care pare autorizat de suedezi, fiii şi fraţii vechilor goţi. Raportul dintre goţi şi vechii locuitori ai Suediei nu e pe deplin lămurit (n.c.)

este ameninţată cu o nouă foamete.

Strigătele poporului, şi teroarea foametei, învinseră mânciria Senatului. El ascultă, fără să se împotrivească propunerea de a aşeza un nou împărat pe tronul nedemnului Honorius şi prin alegerea făcută de gotul învingător, purpura imperială îi fu acordată lui Attains, prefectul oraşului. Monarhul recunoscător îl confirmă pe protectorul său în postul de comandant general al armatelor Apusului. Adolfus, având rangul de comandant al trupelor palatului, a obţinut custodia persoanei lui, Attains şi cele două popoare duşmane păreau acum unite prin cele mai apropiate legături de prietenie şi alianţă[762].

Porţile oraşului fură larg deschise şi noul împărat al romanilor, înconjurat din toate părţile de armata got-a, a fost condus, în procesiune tumultuoasă, la palatul lui August şi Traian. După ce împărţise demnităţile civile şi militare, printre favoriţi şi partizani, Attains convocă o adunare a Senatului; în faţa acestuia într-o ouvântare formală şi înflorită, el afirmă hotărârea de a restaura măreţia republicii şi de a alătura imperiului provinciile Egiptului şi ale Răsăritului, care pe vremuri recunoscu seră suveranitatea romaâia. Astfel de promisiuni nesăbuite treziră pe drept dispreţul oricărui cetăţean cu judecată faţă de un uzurpator nerăzboinic, a cărui ridicare era cea mai adâncă şi mai infamă rană pe care republica o primise până acum din partea unor barbari insolenţi. Dar poporul de jos, cu nestatornicia sa obişnuită, aplaudă schimbarea de domnie. Cei nemulţ umi l i îl pe i veau cu ochi buni pe rivalul lui Honorius iar sectele pe care acesta le persecutase, sperau oarecare indulgenţă, sau cel puţin toleranţă, din partea unui principe, care în ţara sa de baştină, lonia, fusese crescut în

762 Pentru ridicarea Iui Al talus, consultaţi pe Zosimus, Vi. gh 377 — 380. Sozomen., IX. c. 8, 9; Olympiodor, ap. Phot. p. 180, 581, Philost.org. XII. c. 3 şi · Oodefroy, Dissertai, p. 4:70.

superstiţiile păgâne şi care primise între timp taina botezului din mâinile unui episcop arian.[763] Primele zile de domnie ale lui Attains fură frumoase şi prospere. Un ofiţer cu un mic corp de oaste fu trimis să asigure supunerea provinciei africane. Cea mai mare parte a Italiei se supuse înspăimântată de puterea gotă şi deşi oraşul Bologna rezistă cu îndârjire, poporul din Milan, – nemulţumit probabil de absenţa lui Honorius, acceptă cu puternice aclamaţii alegerea senatului roman. În fruntea unei armate formidabile, Alaric îşi conduse prizonierul regal până aproape de porţile Ravennei; o ambasadă solemnă alcătuită din principalii miniştri ai senatului, Iovius, prefect uf pe dorian, Valens, comandantul cavaleriei şi infanteriei, cvesiorul Potamius şi Iulian, primul dintre notari, fu primită, eu onoruri militare, înlagărul got. În numele suveranului lor, ei consimţjră să ia cunoştinţă de alegerea legală a rivalului său şi să împartă provinciile Italiei şi Apusului între cei doi împăraţi. Propunerile lor fură respinse cu dispreţ şi refuzul fu agravat prin ji-gnitoarea clemenţă a lui Attains, care promise că, dacă Honorius va renunţa pe dată la purpura imperială, i se va permite să-şi petreacă liniştit restul zilelor exilat, într-iina din insulele îndepărtate.[764] Situaţiafiului lui Theodosius le părea intra devăr atât de disperată acelora care cunoşteau cel mai bine puterile şi mijloacele de care acesta dispunea, incit Iovius şi Valens” ministrul şi genera-Iul său, îşi trădară misiunea, părăsiră ia mod infam interesele grave compromise ale binefăcătorului lor şi îşi închinară credinţa perfidă rivalului său mai norocos. Uimit de

763 Putem admite mărturia lui Sozomen. relativă la botezul arian si a lui. Philostorgius cu privire la educaţia pagină a lui' Attains* Bucuria evidentă a lui Zosimus ş nemulţumirea de care acuză familia: Ancia aruncă o lumină foarte defavorabilă--asupra credinţei creştine a noului împărat.

764 El a mers cu insolenţa pînă acolo îndt să declare'că ar trebui ' să-l mutileze pe Honorius înainte de a-! trimite în exil. Dar afirmaţia Iui Zosimus este infirmată de mărturia mai imparţială: a iui Olympio- ctôrus; acesta atribuie propunerea lipsită de generozitate (care a fost total respinsă de Attains) josniciei şi poate trădării lui - Iovius,

asemenea dovezi de trădare internă, Honorius tremura la sosirea fiecărui sol. El se temea de duşmanii ascunşi, care puteau sta la pin dă în Capitală, în palatul sau chiar în dormitorul său iar în portul Ravennei erau pregătite corăbii ce urmau să-l ducă pe monarhul care abdicase spre domeniile nepotului său, împăratul răsăritean aflat încă în fragedă copilărie.

Dacă există totuşi o providenţă (cel puţin aceasta este părerea istoricului Procopius1), şi dacă ea veghează asupra celor nevinovaţi şi nebuni, atunci Honorius avea toată dreptatea să se pretindă unul dintre favoriţii ei. În clipa când, în disperarea sa, incapabil de vreo hotărâre înţeleaptă ori bărbătească, plănuia o fugă ruşinoasă, o întărire cum nu se poate mai bine venită, un corp de oaste alcătuit din patru mii de veterani debarcă pe neaşteptate în portul Ravenna. Honorius le încredinţă acestor viteji străini, a căror credinţă nu era întinată de intrigile clicilor de la curte, apărarea zidurilor şi porţilor oraşului şi somnul împăratului nu mai fu tulburat de teama unui iminent pericol, intern sau extern. Veştile bune primite din Africa schimbară brusc părerea opiniei publice şi starea treburilor statului. Energic şi plin de gel, Heraclian, care păstrase, împreună cu supuşii săi, credinţa faţă de împărat, învinse şi lichidă trupa şi ofiţerii trimişi de Attains în acea provincie. Credinciosul comandant ai Africii primise o mare sumă de bani care asigură fidelitatea gărzilor imperiale dar vigilenţa sa, împiedicând exportul de grâu sau ulei provocă foamete, dezordine şi nemulţumire în interiorul Romei. Falimentul expediţiei africane iscă pungeri şi reproşuri mutuale în partidul lui Attains; iar acest suveran căruia îi lipsea voinţa de a comanda, sau modestia de a asculta îşi pierdu pe nesimţite încrederea protectorului său. Măsurile cele mai imprudente erau adoptate fără ştirea sau împotriva părerii lui Alaric, iar refuzul încăpăţânat al senatului de

a permite ca expediţei să i se alăture ia îmbarcare măcar cinci sute de goţi trăda o stare de spirit plină de bănuială şi neîncredere, ceea ce în situaţia sa era o atitudine lipsită de generozitate şi prudenţă. Mânia regelui got era aţâţată de manevrele perfide ale lui Iovius, care fusese ridicat la rangul de patrician, iar mai târziu îşi scuza dubla perfidie, declarând fără a roşi, că trădarea sa faţă de Honorius fusese doar o manevră, un mijloc cât mai potrivit pentru a-l împiedica pe uzurpator să-şi atingă ţelul. Pe o câmpie întinsă, aproape de Rimini şi în prezenţa unei imense mulţimi de romani şi barbari, nenorocitul Attains fu despuiat în Public de diademă şi purpură; ca o dovadă de pace şi prietenie, Alaric trimise aceste simboluri ale regalităţii fiului lui Theodosius.[765] Ofiţerii care se întoarseră la îndatoriri Je lor îşi recăpătară funcţiile; până şi o căinţă târzie fu primită cu bunăvoinţă; între timp, fostul împărat al romanilor, dornic de viaţă, imploră îngăduinţa de a urma tabăra goţilor, în suita unui barbar semeţ şi capricios.[766]

Căderea lui Attains îndepărtă singurul dbstacol rest. Pentru încheierea păcii şi Alaric înaintă până la trei mile de Ravenna, pentru a grăbi hotărârea miniştrilor imperiali, care, acum când „norocul le surâdea din nou, dădeau iarăşi dovadă de insolenţă. Indignarea sa a fost stârnită de ştirea că un şef rival, Sarus, inamicul personal al lui Adolfus şi duşmanul ereditar al casei Bălţilor, fusese primit la palat. În fruntea a trei sute de partizani, acel barbar neînfricat ţjşni fulgerător pe porţile Ravennei luată prin surprindere şi căsăpi un puternic detaşament de goţi; el îşi făcu intrarea triumfală în oraş şi i se îngădui să-şi insulte

765 Vezi cauzele şi circumstanţele căderii Iui Ai talus în ' Zosimus, p. '380—·383; Sozomen., IX, c. 8; Phil'ostorg. XII, c. 3; cele două,<acte de indemnitate din Codul Theodosian IX, lit. XXXVI ii, leg. II, 12, care au fost publicate la 12 februarie şi 8 august.410, se referă, fără îndoială Ia. acest uzurpator.

766 Orosius VÏ, c, 42, p. 582.

adversarul prin vocea unui crainic, care declară în mod public, că vinovăţia lui Alaric era pricina că împăratul îi refuza pe veci prietenia şi alianţa.[767] Crima şi nebunia curţii din Ravenna iu plătită pentru a treia oară de Roma prin nenorocirile ce se abătură asupra ei. Regele goţilor, care nu-şi mai ascundea dorinţa de jaf şi răzbunare, apăru sub zidurile Capitalei şi Senatul îngrozit, fără vreo speranţă de ajutor, se pregăti să întârzie ruina ţării printr-o rezistenţă disperată. Dar senatorii nu erau în stare să se apere de conspiraţia secretă a sclavilor şi slugilor ioty care, fie datorită originii, fie din interes, erau de partea duşmanului. La miezul nopţii; poarta Salar iană a fost deschisă pe tăcute şi locuitorii fură treziţi de stmelui formidabil al trompetelor gotice. La o mie o sută şaizeci şi trei de ani de la întemeierea Romei* oraşul imperial, care supusese şi civilizase o parte atât de mare a omenirii, fu lăsateprădă furiei deşănţate a triburilor din Germania şi Sciţi a.[768]

Autorul descrie une le cazuri în care goţii au arătat: respect faţă de religia creştină şichiar faţă de virtutea matroanelor şi a fecioawlor; dar masacrul general a – acoperii străzile cu cadavre.

Soldaţii brutali îşi satisfăcură poftele simţurilor, fără a se sinchisi de simţămintele sau îndatoririle prizonierilor lor de sex feminin, ceea ce a prilej ulii ulterior serioase dezbateri asupra unei delicate probleme de cazuistică. Problema era dacă aceste victime plăpânde pierduseră prin nenorocirea lor, cununa strălucitoare a

---

767 Zosimus Vi, p. 384: Sozomen IX, c. 9; Phi lost orgius XI i, c. 3. în acest, loc textul lui ■ Zosimus este mutilat, iar restul cărţii sale.; a şasea şl ultima, care se termina exi jefuirea Romei, s-a pierdut. Chiar aşa, credul şi părtinitor cum o, trebuie să ne luăm rămas bun de la el cu regret.

768 Alaric vine, asediază Roma, core tremura de frică, o jefuieşte, o invadează. Orosius, VII, c. 39, p. 573. El lichidează acest mare eveniment în şapte cuvinte — cît are tex Iul ht Im original (n.t;.) — dar foloseşte pagini întregi pentru a lăuda cucernicia goţilor. Am extras din-tr-o relatare improbabilă a lui Procopius circii instanţele care ar putea fi cît de cit adevărate. Procop., de Bell·. Vandal., IV, c. li. 151 presupune că oraşul a fost luat prin surprindere pe cînd senatorii dormeau după a- miază, dar Ieronim, cu mai multă autoritate şi judecată afirmă cu era in vremea nopţii: noaptea a fost luată Alojb; noaptea a căzut zidul ei, vol. 1, p. 1 21, ml Principi am (Epist: CXXVil, c. 12, vol. í, p. 953, ed; Vallars).

virginităţii.[769] Dar au fost şi alte pierderi, mai substanţiale, şi de un interes mai general, Nu e de presupus că toţi barbarii erau necontenit în stare să săvârşească astfel de uit răgii amoroase; iar lipsa, de tinereţe, de frumuseţe, sau castitate le punea la adăpost pe cele mai multe dintre femeile romane de primejdia de a fi siluite. Dar pofta de bani este o pasiune, o patimă neogoită şi universală, deoarece averea poate procura aproape tot ceea ce trezeşte plăcere şi e în măsură a satisface diferitele gusturi şi dispoziţii ale oamenilor. În timpul jefuirii Romei, aurul şi giuvaenirile s-au bucurat de preferinţă şi pe drept cuvânt, căci ele conţin în volum şi greutate valoarea cea mai mare, dar după ce aceste bogăţii, uşor de purtat, fuseseră ridicate de către tâlharii cei mari întreprinzători, palatele Romei fură brutal despuiate de mobilierul lor splendid şi costisitor. Vesela masivă a sufrageriilor şi garderobelor variate de mătase şi purpură, fura îngrămădite de-a valma în căruţele care urmau întotdeauna marşul unei armate a goţilor. Cele mai încântătoare opere de artă fură tratate cu brutalitate, sau distruse la voia întâmplării. Multe statui au fost topite de dragul metalului preţios şi multe case, la împărţire a prăzii, au fost sfărâmate în bucăţi cu securea de luptă. Bogăţiile, astfel dobândite, au stârnit şi mai mult lăcomia „barbarilor” nesăţioşi, care purceseră să smulgă de la prizonierii lor, prin ameninţări, lovituri şi torturi, dezvăluirea locului unde se aflau ascunse comorile.2

L-ar Roma în afară de jaf, foc, distrugeri şi luarea în robie a nenumăraţi locuitori, urmă o mizerie generală, incit mulţi se refugiară în provinciile îndepărtate.

769 Marcella, o doamnă romană, demnă de respect atît prin rang, cit şi prin vîrstă şi cucernicie a fost aruncată la pămînt, crud bătută şi biciuită. Ieronim, vol. I, p. 121 ad Princfpiam. Vezi Augustin, De tiv. Dei, 1, c, 10. Modernul Sacco di Roma, p. 208, dă o idee a diferitelor metode de a tortura prizonierii pentru a obţine aur.

Există în natura omenească o puternică înclinaţie de a deprecia binefacerile şi de, a mări relele timpurilor prezente. Totuşi când primele emoţii se potoliră şi când se făcu o justă evaluare a pagubelor reale, cei mai învăţaţi şi înţelepţi contemporani fură siliţi să recunoască faptul că pe vremuri, în copilăria ei, Roma suferise de pe urma. Gallilor pagube mai importante, decât acelea cauzate acum, la bătrâneţe, de goţi.[770] Experienţa a unsprezece veacuri a dat posterităţii posibilitatea să stabilească o paralelă mult mai stranie şi să afirme cu certitudine că ravagiile barbarilor, de pe malurile Dunării, ajunşi aci sub comanda lui Alaric, au fost mai puţin pustiitoare, decât campaniile desfăşurate de ostile lui Carol al cincilea, un principe catolic, care îşi zicea împărat al romanilor.[771] Goţii au părăsit oraşul după şase zile, dar Roma a rămas peste nouă luni în stăpânirea imperialilor şi nu era oră care să nu fie pătata de câte un act atroce de cruzime, desfrâu sau jaf...

...Mai bine de patru ani trecură de la invazia Italiei de către oastea, victorioasă a lui Alaric, până la retragerea vohint ară a goţilor, sub conducerea succesorului său Adolfus; în acest timp ei domniră nestingheriţi asupra unei ţări, care, după părerea celor vechi, întrunise toate perfecţiunile naturii şi artei. Într-adevăr, prosperitatea pe care Italia o atinsese în timpul binecuvântat al Antonim lor, pălise treptat odată cu imperiul. Roadele unei păci

770 Orosius, deşi cu oarecare părtinire teologică, redă această, comparaţie, 11, c. 19, p. 142; VII, c. p. 575. Dar în istoria cuceririi Romei de către Galii, totul este nesigur şi poate o fabulaţie. Vezi Beaufort, Sur Vincertitude de ΓHistoire Romaine, p. 356: şi Melot în Mémoires de VAcad. des Inscriptions, vol. XV, p. i — 21.

771 Cititorul care doreşte să se informeze asupra acestui celebru eveniment poate citi o admirabilă naraţiune în Istoria lui Carol al cincilea de Dr. Robertson, vol. II, p. 2o3, sau poate consulta Annali d'Iialia a învăţatului Muratori, vol. XIV, p. 230 — 244, ediţia in-octavo. Cine vrea să cerceteze originalele, poate lua cartea a unsprezecea a marii, dar neterminatei, istorii a Iui Guicciardini. Dar relatarea-care merită cu adevărat numele de autentică şi originală· este conţinută în micul opuscul numit II Sacco di Roma, compus la mai puţin de o lună după asaltul oraşului de către fratele istoricului Guicciardini, care pare să fi fost un bun magistrat şi un scriitor imparţial.

îndelungate, pieriră sub stăpânirea „barbarilor incapabili să guste rafinamentele mai elegante ale luxului, concepute pentru a fi folosite de molatecii şi eleganţii italieni. Totuşi fiecărui soldat îi revenea o mare parte din belşugul material: griul, vitele, uleiul şi vinul care erau zilnic adunate şi consumate în tabăra goţilor, iar războinicii mai de seamă prin prezenţa lor vilele şi grădinile pe vremuri locuite de Lucullus[772] şi Cicero, de-a lungul frumosului litoral al Campaniei. Semeţii învingători îşi întindeau mădularele enorme la umbra platanilor[773] sădiţi cu meşteşug, încât să evite razele arzătoare dar să primească toi y şi căldura binefăcătoare a soarelui şi beau vinul de Falem, pe care, tremurând, îl ofereau din belşug, în cupe de aur, bătute în nestemate, prizonierii lor, fiii şi fiicele unor senatori, romani. Aceste desfătări erau sporite de amintirea lipsurilor trecute; comparaţia cu pământul lor de baştină, cu mohorâtele şi golaşele dealuri ale Sciţiei, şi cu malurile îngheţate ale Elbei şi Dunării, adăuga noi farmece plăcutei clime italiene[774].

Dacă gloria, cuceririlor sau bogăţia erau scopul lui Alaric, el urmări acest scop cu un zel neobosit, pe care împrejurările potrivnice nu-l puteau domoli iar izbânzile nu-l puteau satisface pe deplin. De abia ajunsese la marginea pământului Italiei, că fu pe dată atras de priveliştea unei insule fertile şi paşnice. Dar şi stăpânirea Siciliei el nu o considera decât un pas menit să-l ajute în importanta expediţie pe care o plănuia împotriva continentului

772 General şi om politic roman care a trăit în secolul I î.e.n. Era vestit pentru luxul în care trăia, (n.c.)

773 Platanus sau.platan era un pom favorit al celor veclii-, care l-au răspîndit ca umbrar din răsărit pînă în Oailia. Plinius, IIist. Naiur. XII, 3. 4. 5 El vorbeşte de platani, care ating uneori, dimensiuni uriaşe. în vila imperială din Velitrae se afla un asemenea platan, denumit de Caligula, cuibul său. Ramurile acestuia- erau în stare să suporte o masă mare, servitorii necesari şi pe împărat însuşi, pe care Plinius îl numeşte în chip ciudat, o parte din umbră; o expresie care s-ar potrivi din aceleaşi motive lui Alaric.

774? Sudul sleit cedează distrugătorului.
Titlurile sale mindre şi eîmpiile aurii Cu necruţătoare plăcere cei zămisliţi de iarnă zăresc

african. Strâmtorile Regiuni şi Messina[775] au o lungime de douăsprezece mile; în locul cel mai strâmt ele măsoară în lăţime o milă şi jumătate; monştrii fabuloşi ai adânc urilor, s-tâncile Scylei şi vârtejul Caribdei, nu puteau îngrozi pe nimeni altul decât pe cei mai fricoşi şi neîndemânat ici marinari. Totuşi, de îndată ce primul detaşament de goţi se îmbarcase, se ridică brusc o furtună, care scufundă, sau împrăştie multe dintre corăbiile lor de transport. Groaza stârnită de acest nou element, făcu să scadă curajul goţilor şi întregul plan a fost zădărnicit de moartea prematură a lui Alaric, care a pus în chip fatal capăt, după o scurtă boală, cuceririlor sale. Caracterul feroce al barbarilor se vădi îndeosebi cu prilejul funeraliilor acestui erou, a cărui vitejie şi izbânzi le slăviră cu aplauze pline de mâhnire. Prin truda unei mulţimi de prizonieri, ei deviară forţat cursul Busentinului, un râuleţ care scaldă zidurile Consentie! Mormântul regal, împodobit cu prada splendidă şi trofeele Romei, fu construit în albia secată, apoi apele fură redate cursului lor normal, iar locul ascuns unde au fost depuse rămăsitele lui afaric a rămas necunoscut pe veci prin masacrul plin de cruzime al prizonierilor folosiţi la executarea lucrărilor.[776]

Adolfus se căsătoreşte cu Placidia, fiica lui Theodosius şi sora vitregă a M Honorius, pe care goţii o ţineau prizonieră în tabăra lor şi goţii devin aliaţi fideli ai romanilor, ocupi ml în numele lor parte din Gallia. Graţie unor masuri înţelepte, situaţia Italiei, se îmbunătăţeşte repede, şi în scurt timp, Roma îşi reia vechiul aspect şi vechile păcate. Această linişte aparentă fu tulburată câtva vreme de revolta neizbutită a lui Heraclian, comandantul Africii.

Honorius privea cu apatică indiferenţă dezastrul abătut

---

775 Vezi o perfectă descriere a strîmtorilor Messin ei, Scyîa, Carvbda, etc., în Cluverius (Ital. AniiqIV, p, 1293 şi Sicilia Anliq., 1, p. -60—76) care a studiat cu sîrguinţă vechile izvoare şi cu o atenţie căreia nu-i scapă nimic din aspectul actual al regiunii,

776 lorn and es, de Reb. Get., c. 30, p. Goi.

asupra Romei şi It aliei[777], dar încercările de revoltă ale lui Attains şi Heraclian împotriva persoanei salé treziră pentru o clipă instinctele ce dormeau în a dineul firii sale. Ei ignoră probabil cauzele evenimentelor care l-au cruţat de aceste pericole iminente şi dat fiind că Italia nu mai era invadată de vreun inamic străin sau intern, continuă să-şi ducă viaţa în pace în palatul de la Ravenna, pe când tiranii de dincolo de Alpi erau învinşi în repetate rânduri în numele său, de către locotenenţii fiului lui Theodosius.[778] Furat de povestirea vie şi interesantă s-ar putea să uit să menţionez moartea unui astfel de împărat; de aceea voi lua precauţia de a observa în acest loc, că el supravieţui treisprezece ani ultimului asediu al Ramei…

…Într-o vreme când era recunoscut de toată lumea că aproape orice om din imperiu era superior ca merit personal principilor pe care întâmplarea îi făcuse să se nască cu acest rang şi îi aşezase pe tron, un şir rapid de uzurpatori, indiferenţi faţă de soarta predecesorilor lor, mai continua să se ridice. Acest neajuns era resimţit îndeosebi în provinciile Spaniei şi Galliei, unde principiile de ordin şi supunere ierarhică pieriseră în război şi rebeliune. Constantin nu apucase încă să renunţe la purpură, când după patru luni de asediu a oraşului Arles, s-a primit vestea că, în tabăra imperială, lovinus preluase diadema la Metz, în Germania

---

777 Am evitat să menţionez o informaţie extrem de ridicolă, probabil falsă (Procop., de Bell. Vandal. I, c. 2), cum că Honorius a fost alarmat de pierderea Romei, pînă cînd a înţeles că nu era vorba de un pui de găină favorit care purta acest nume, ci numai de capitala lumii. Toi uşi chiar şi această poveste wădeşte părerea opiniei publice despre împăraţi;! Honorius.

778 Datele despre vieţile tuturor acestor tirani sini luale din şase istorici contemporani, doi latini, şi palm greci.. Orosioş VII. <:. V2, p. 581, 582, 58*3·; Re na lus Profu turns Frigeridus, ap ud Gregor. Tu ren. Il, e. 9 în Istoricii Franţei, vol. 11. p. 165, 166; Zosimus, VI, p. 370 371.; Olympiodorus apud Phot;, p. 180, 181. 18V, 185; Sozo- menos, IX, c. 12, 13, It. 15: şi Piuit storgios XII. e. 5, 6; Godefroy, Dissertations, p. ·'»77 —- V8I : pe lingă acestea, celt- patru cronici: ale lui Prosper din Tyr, Prosper din Aquiiania, Idatius şi Marcel linus.
vorbeşte despre distrugerea oraşului Metz? La un interval de nu mai mult de cît o sută de ani putea el oare să ignore soarta oraşului ce servea de reşedinţă chiar suveranilor săi? învăţatul conte, care pare să fi preluat apologia lui Attila şi a barbarilor, face apel la falsul.Ida?: tins si uită că adevăratul Idatius afirmase în mod explicit, multe o,rase au fost distruse, printre care enumera şi Metz.

de Sus, la instigaţia lui Goar, regele alanilor, şi a lui Guntiarius, regele burgunzilor; şi că acest candidat, căruia ei îi încredinţaseră imperiul, înainta în fruntea unei oşti formidabile de barbari, îndreptându-se de pe malurile Rinului spre cele ale Ronului. Tot ce se leagă de scurta istorie à domniei lui lovinus rămâne obscur şi poartă pecetea faptelor ieşite din comun. Era firesc să te aştepţi ca un viteaz şi abil general, în fruntea unei armate victorioase, să fi confirmat pe câmpul de luptă, dreptatea cauzei lui Honorius. Retragerea precipitată a lui Constantin ar putea fi justificată de motive temeinice; dar el cedă fără luptă stăpânirea Galliei şi Dardanus, prefectul pretoriană este amintit ca singurul magistrat care a refuzat să asculte de uzurpator.[779] Când goţii, la doi ani după asediul Romei, îşi stabiliră reşedinţa în Gallia, era firesc să crezi că preferinţele lor puteau fi împărţite numai între împăratul Honorius cu care încheiaseră de curând o alianţă, şi decăzutul Attains, pe care îl ţineau la ei în tabără pentru a juca, după împrejurări, fie rolul unui muzicant fie al unui monarh. Totuşi, într-un moment de silă (căruia nu e uşor să-i fixăm o dată sau un motiv) Adolfus luă contact cu uzurpatorul Galliei şi îi impuse lui Attains sarcina înjositoare de a: negocia tratatul care îi ratifica propria sa dizgraţie. Suntem din nou surprinşi când citim că, în loc de a considera alianţa cu goţii drept cel mai ferm sprijin al tronului, lovinus dezvălui într-un limbaj obscur şi ambigu, cât era de inoportun Attains, că împotriva sfatului marelui său aliat, îl investise cu purpura pe fratele său Sebastian şi că în mod extrem

779 Sidonius Appollinaris (V, Epist, 8, p. 139 şi Not, Sirmond., p. 58), după ce stigmatizează nestatornicia lui Clonstantius, uşurinţa lui lovinus, perfidia lui Gerontius, remarcă în continuare că toate viciile acestor tirani erau întrunite în persoana lui Dardanus. Totuşi, prefectul arăta un caracter respectabil în lume, ba chiar şi în biserică, întreţinea o corespondenţă cucernică cu Sf. Augustin şi Sf. Ieronim şi era complimentat de acesta din urmă (vol. III, p. 66) cu epitetul „cel mai nobil dintre creştini64 şi „nobilul cel mai creştin", _ Expresia poate fi înţeleasă aproape literal; Olyrapiodorus spune; cu greu a putut fi prins în saci, ceea ce poate însemna sac sau haină grosolană ; această metodă de a încurca şi prinde un duşman, era foarte mult practicată de huni (Animian., XXXI, 2). A fost prins viu cu nişte plase traduce Ti! lemon t., Hist, des Empereursvol. V, 608.

de imprudent acceptase serviciile lui Sarus, când acest viteaz conducător fusese silit să părăsească curtea unui principe, care nu ştia nici să răsplătească, nici să pedepsească. Adolfus, crescut între războinicii care considerau datoria răzbunării drept cea mai preţioasă şi sfântă moştenire a lor, înaintă cu un corp de zece mii de goţi în întâmpinarea inamicului ereditar al casei Bălţilor. Atacul său îi surprinse pe Sar os în timp ce acesta era întovărăşit numai de optsprezece sau douăzeci dintre vitejii săi partizani. Uniţi prin prietenie, minaţi de disperare, dar în cele din urmă copleşiţi de mulţimea duşmanilor, acest grup de eroi a inspirat stimă inamicului, dar nu milă; leul prins în plasă1, a fost de îndată ucis. Moartea lui Sarus puse capăt alianţei nu prea strânse cu uzurpatorii Galliei, pe care Adolfus continua să o respecte. El ascultă din nou de glasul dragostei şi al prudenţei şi îl satisfăcu curând pe fratele Placidiei, asigurându-l că va trimite îndată capetele celor doi tirani, Io vi bus şi Sebastian, la palatul din Ravenna, Regele goţilor îşi ţinu. Promisiunea fără să întâmpine greutăţi şi fără zăbavă.

Adolâus rămxne credincios tratatului cu Honorius şi învinge o serie de rebeliuni în Gallia şi apoi în Spania.

Adolfus a fost asasinat, în palatul din Barcelona; legile succesiunii au fost violate de o clică turbulenta[780] şi un războinic străin de neamul regal, Sângerie, însuşi fratele lui Sarus, fu aşezat pe tronul goţilor. Primul act al domniei sale a fost uciderea neomenoasă a celor şase copii ai lui Adolfus, roadele unei căsătorii anterioare, pe care i-a. Smuls fără milă din braţele slabe ale unui venerabil episcop.[781] Nefericita Placidia, care ar fi trezit milă în

780 După sistemul lui lornandes (c. 33, p. 659) cu adevăratul drept ereditar la sceptrul gotic erau investiţi Amalii; dar aceşti prinţi, care erau vasaliAiunilor, domneau peste triburile ostrogote în regiuni îndepărtate ale Germaniei 'şi Sciţiei.

781 Omorul este relatat de Olympiodorus, dar numărul copiilor e luat după un epitaf de o autenticitate incertă.

pieptul cel mai sălbatic, a fost tratată cu batjocură crudă şi nejustificată. Fiica împăratului Theodosius, pierdută în mulţimea roabelor de rând, a fost obligată să meargă pe jos mai bine de douăsprezece mile, în faţa calului unui barbar, asasinul soţului pe care Placidia îl iubise şi 11 plângea.3

Dar ea gustă curând plăcerea răzbunării; priveliştea suferinţelor ei umilitoare a ridicat un popor indignat împotriva tiranului, care a şi fost asasinat în: a şaptea zi de la uzurparea tronului. După moartea lui Sângerie, libera alegere a poporului acordă sceptrul gotic lui Wallia, care datorită firii sale ambiţioase şi războinice, părea la începutul domniei duşmanul neîmpăcat al Romei. El porni sub anne de la Barcelona până la malul Oceanului Atlantic pe care cei vechi îi venerau şi de care se temeau socotindu-l marginea lumii. Dar când atinse promontoriul sudic al Spaniei[782] şi privi de pe stânca unde se află astăzi fortăreaţa Gibraltar coasta învecinată şi fertilă a Africii, Wall ia reluă planurile de cucerire care fuseseră întrerupte de moartea lui Alaric. Vânt urile şi valurile zădărniciră iarăşi speranţele goţilor; sufletul acestui popor superstiţios a fost adânc tulburat de dezastrele repetate pricinuite de furtuni şi naufragii. În aceasta dispoziţie, succesorul lui Adolfus nu mai refuză să-l asculte pe ambasadorul roman, ale cărui propuneri erau întărite de apropierea reală, sau presupusă, a unei numeroase armate, sub comanda bravului Constantins. Un tratat solemn a fost încheiat şi respectat. Placid ia a fost predată în mod onorabil fratelui ei. Şase sute de mii de măsuri de gr iu fură înmuiate goţilor flămânzi[783], şi YVailia se obliga să-şi tragă spada în serviciul imperiului. Un război

782 Sidon. Appolinar., in Panegyr. Anthem., 363, p. 3(H). (ed. Sirmond.)

783 Această aprovizionare era foarte him* venită. Golii erau insultaţi de vandalii din Spania eu epitetul de i-ruli, pentru că in mărea lor nevoie dăduseră un galben de aur pentru, o trala sau un sfert de kilogram de făină. O ly mp iod., ap ud PlioL, p. 189.

sângeros se iscă num ai decât. Între barbarii din Spania şi se spune că principii în luptă trimiteau scrisori, ambasadori şi ost a teci ia tronul împăratului apusean, îndemnindu-l să rarnână un spectator pasiv al luptei lor, care urma să fie favorabile rom a ni lor, datorită faptului că duşmanii lor comuni se măcelăreau unii pe a lui J Războiul spaniol a fost dus cu îndârjire, timp de trei campanii: cele două tabere luptau cu vitejia ce le-o inspira disperarea, izbânzile fiind când de-o parte, când de alta, iar faptele de arme ale lui Wailia, răspândiră în tot imperiul înaltul renume al eroului got. El îi extermină pe şilingi care ruinaseră pe veci abundenţa plină de eleganţă a provinciei Baltica. Şi îl ucise în luptă pe regele aianilor; rămăşiţele acestor sciţi rătăcitori scăpate de pe câmpul de luptă, în loc să-şi aleagă un nou conducător, Mutară un umil refugiu sub stindardul vandalilor, cu care au fost de atunci confundaţi pe veci. Vandalii înşişi, şi suevii, fură copleşiţi de invincibilii goţi. Mulţimea pestriţă de barbari, a căror retragere fusese interceptată, fu minată în munţii Galieiei, unde rămase să ducă mai departe, pe un teritoriu restrâns şi pe un pământ sterp, un necruţător război intern, în trufia victoriei, Wallia rămaşe credincios obligaţiilor sale. El înapoie cuceririle sale spaniole care intrară din nou în stăpânirea lui Honorius, iar tirania ofiţerilor imperiali avu curând ca urmare faptul că un popor asuprit regreta timpul când fusese înrobit barbarilor. Pe când rezultatele războiului mai erau încă în cumpănă, primele succese obţinute de armele Fui Wallia îmbiaseră curtea de la Ravenna să decreteze onorurile unui triumf, pentru slabul lor suveran. El intră în Roma ca altă dată vechii învingători ai popoarelor, şi dacă operele inspirate de o corupţie servilă nu şi-ar fi aflat de mult soarta pe care o merita, am descoperi probabil că o mulţime de poeţi, oratori, magistraţi şi episcopi au aplaudat norocul, înţelepciunea şi curajul invincibil al împăratului

Honorius.1

Wallia, aliatul Romei ar fi putut pretinde pe bună dreptate un astfel de triumf, dacă înainte de a trece din nou Pirineii, ar fi distrus şi germenii războiului spaniol. La patruzeci şi trei de ani după ce trecuseră Dunărea, goţii erau stabiliţi, în baza tratatelor, în calitate de stăpâni ai celei de a doua Aquitanii, o provincie maritimă, între Garona şi Loira, aflată sub jurisdicţia civilă şi ecleziastică a oraşului Bordeaux. Această metropolă, cu o poziţie avantajoasă pentru comerţul oceanic, era clădită într-o formă regulată şi elegantă, iar numeroşii săi locuitori se distingeau printre gali prin bogăţia, învăţătura şi politeţea manierelor lor. Provincia învecintă, care a fost comparată în mod amabil cu grădina Edenului, este binecuvântată cu un sol rodnic şi o climă temperată. Aspectul ţării vădea intervenţia şi arta mâinilor omului; după zbuciumul atâtor războaie, goţii se desfătau acum epuizând bogatele podgorii ale Aquitaniei.[784] Hotarele ţinuturilor stăpânite de goţi fură lărgite prin dăruirea unor dioceze vecine şi succesorii lui Alaric îşi fixară reşedinţa regală la Toulouse, care cuprindea cinci cartiere populate, sau oraşe, în interiorul spaţiului dintre ziduri. Cam în acelaşi timp, în ultimii ani ai domniei lui Honorius, goţii, burgunzii şi francii obţinură permisiunea de a se aşeza şi a stă pini permanent provinciile Galliei.

În acelaşi timp Britannia se despărţi de imperiu, respinsa invaziile piraţilor saxoni şi a sălbaticilor din Irlanda şi Caledonia şi administrându-se singură, obţinu chiar o scrisoare din partea lui Honorius, în care era autorizată să se autoguverneze[785] La fel şi

784 Ausonius {de Claris Urbibus, p. 257-268), laudă Bordeaux-uî cu dragostea părtinitoare a unui localnic. Vezi în Salv-ian [de Ou- bem. Dei., p. 228, Paris 1608) o descriere înflorită a provinciilor Aquitania şi Novempopulania.

785 1 Părintelui Mont,faucon, care din ordinul superiorilor săi bone? dictini a fost. obligat (vezi Long u-cru cina, voi..1, |>. 205) să realizeze ediţia minuţioasă a Si. loan Clirysostomui, in treisprezece volume in-foiio (Paris, 1738) i-a plăcut să extragă din această imensă colecţie de literatură morală, cîte Va antichităţi interesante, care ilustrează stilul de viaţă din epoca lui

Armorica, provincia maritimă din nord-vestul Franţei, îi izgoni pe magistraţii romani şi primi o scrisoare similară, dar după pacificarea Galliei, se întoarse din nou în sânul imperiului.

ARCADIUS ÎMPĂRATUL RĂSĂRITULUI. ADMINISTRAŢIA ŞI DIZGRAŢIA LUI EUTROPIUS. REVOLTA LUI GAINAS. PERSECUŢIA SFÂNTUMJI IOAN CURYSOSTOMUL. THEODOSIUS AL II-LEA ÎMPĂRAT AL RĂSĂRITULUI. SORA SA PULCHERIA. SOŢIA SA EVDOCHIA.

RĂZBOIUL CU PERŞII ŞI ÎMPĂRŢIREA ARMENIEI

Împărţirea lumii romane între fiii lui Theodosius marchează împărţirea – definitivă a imperiului de Răsărit, care de la domnia lui Arcadius şi până la cucerirea Constantinopolului de către turci, a durat, timp de o mie cincizeci şi opt de ani, într-o stare de decădere prematură şi permanentă. Suveranul acestui imperiu prelua şi menţinu cu încapăţinare vanitosul şi în cele din urmă iluzoriul titlu de „împărat al Romanilor” şi denumirile ereditare de *Corsar* şi Augustus continuând să declare că era succesorul legitim al primului dintre oameni, care domnise asupra primului popor al lumii. Palatul din Constantinopol rivaliza, ba poal o întrecea, splendorile Persiei şi elocventele predici ale Sfântului Ioan Chrysostomul1

Laudă şi, totodată condamnă, luxul magnific al domniei lui Arcadius. „Împăratul”, spune el, „poarta pe cap fie o diademă, fie o coroană de aur, împodobită cu nestemate. Aceste podoabe şi veşmintele lui de purpură aparţin numai sfintei sale persoane, iar

Theodosius (vezi Chrysostom., Opera, vot. XIII, p. 192 — 196) şi disertaţia sa in franceză în Mémoires de ΓAcadémie des fnsrri.plions, vol. MII, p. 474 — 490).
_ După aprecierea aproxMativă că o corabie ar putea parcurge cu un vînt favorabil 1.000 de stadii, sau 125 de mile într-o zi şi o noapte.. Diodorus Şiculus socoteşte zece zile de la Palus Mae ol. is la Rodos şi patru zile de la Rodos la Alexandria. Navigaţia pe Nil, de la Alexandria la Syene, sub tropicul ^Cancerului, aecesita, dat

robele de mătase în care se învăluie sunt brodate cu chipul unor balauri de aur. Tronul său este din aur masiv. Ori de câte ori apare în lume el este înconjurata de curtenii, gărzile şi slugile sale. Lăncile „lor, pavezele şi friiele cailor sunt fie din aur, fie că imită acel metal preţios şi acea mare şi minunată ridicătură din mijlocul scuturilor lor este înconjurată de altele mai mici, reprezentând forma ochiului omenesc. Cei doi catâri care trag carul monarhului sunt albi ca neaua şi strălucesc acoperiţi de sus până jos în aur. Carul însuşi, din aur pur şi masiv, atrage admiraţia spectatorilor, care privesc uluiţi perdelele de purpură, covorul alb ca zăpada, mărimea neobişnuită a plăcilor strălucitoare de aur ce scânteiază, odată cu mişcarea carului. Tablourile imperiale sunt albe pe fond albastru. Împăratul apare aşezai pe tron cu armele, caii şi gărzile sale în jur, iar duşmanii învinşi zac în lanţuri, la picioarele sale.

Succesorii lui Constantin îşi stabiliră reşedinţa permanentă în oraşul imperial, pe care el îl ridicase la hotarul dintre Europa şi Asia. Ameninţările duşmanilor şi poate chiar şi plângerile popoarelor pe care le stăpâneau nu ajungeau pini; la înălţimea tronului lor; ei primeau, purtat de valuri şi minat de vânturi, tributul fiecărei clime, pe când tăria de necucerit a Capitalei lor continuă timp de veacuri să sfideze încercările ostile ale barbarilor. Domeniile lor erau mărginite de Adriatică şi Tigru şi tot intervalul de douăzeci şi cinci de zile de navigaţie, care despărţea gerul năprasnic al Scitici de zona toridă a Etiopiei1, era cuprins între hotarele imperiului de Răsărit. În ţările populate ale imperiului îşi aflau sălaşul arta şi învăţătura, înfloreau luxul şi bogăţia, iar locuitorii care adoptaseră limba şi maniera grecilor îşi ziceau, cu oarecare aparenţă de adevăr, că sunt partea cea mai civilizată a speciei umane. Forma de guvernământ era pur şi simplu o monarhie. Numele de *Republică Romană*, care a păstrat atâta

vreme o siahă tradiţie de libertate, era limitat la provinciile lâtine; împăraţii Constantinopolului se considerau cu atât mai măreţi cu cât supuşii lor erau mai plecaţi şi servili. Ei nu-şi dădeau seama în ce măsură această lipsă de interes sleieşte şi viciază toate facultăţile intelectuale. Supuşii lor, care renunţaseră la voinţa proprie pentru a se supune ordinelor absolute ale unui stăpân, erau la fel de neputincioşi să-şi apere viaţa şi averea împotriva asalturilor barbarilor, pe cât erau de incapabili să judece eliberaţi de teroarea superstiţiei.

Primele evenimente, ale domniei lui Arcadius şi Honorius sunt atât de intim legate, incit rebeliunea goţilor şi căderea lui Rufinus au şi fost relatate când s-a vorbit despre istoria Apusului. S-a amintit mai înainte că Eutropius[786], unul din principalii eunuci ai palatului din Constantine pol i-a urmat semeţului ministru, care se prăbuşise datorită lui şi ale cărui vicii le imită curând. Toate categoriile sociale ale statului se plecau în faţa noului favorit; supunerea lor molatică şi servilă îl încurajă să-şi bată joc de legi şi, ceea ce este chiar mai dificil şi mai periculos, de obiceiurile ţării sale. Sub cei mai slabi dintre predecesorii lui Arcadius, eunucii îşi exercitaseră puterea în taină şi aproape fără să se bage de seamă. Ei se insinuau pe lângă suveran şi îi câştigau încrederea, dar pe faţă funcţiile lor erau limitate la serviciul măruntal garderobei şi al iatacului imperial. Eunucii puteau influenţă consiliul imperial printr-o şoaptă şi puteau distruge, prin sugestiile lor răuvoitoare, renumele şi situaţia, celor mai iluştri cetăţeni, dar niciodată, nu îndrăzneau să se arate pe faţă în fruntea imperiului[787], sau să

786 BarUiius, care îşi adora autorul cu superstiţia oarbă a unui comentator, preferă cele două cărţi pe care Claudian le-a scris împotriva lui Eutropius, tuturor celorlalte opere ale sale. (Baillet, Jugements des Savants, vol. IV, p. 227). Ele sînt într-adevăr o satiră elegantă şi foarte spirituală, care ar fi mai preţioasă pentru informaţiile istorice pe care Ie conţine, dacă invectivele ar fi puţin mai vagi şi mai moderate.

787 După ce deplînge progresul eunucilor în palatul de la Roma şi defineşte funcţiile lor adevărate, Claudian adaugă: Să se retragă de la conducerea Imperiului. Totuşi nu pare că

profaneze onorurile publice ale statului. Eutropius a fost primul din sexul său artificial care a îndrăznit să preia atributele unui magistrat şi general roman. Uneori, în prezenţa senatului roşind ele ruşine, el se urca la tribună spre a pronunţa o judecată, sau a repeta discursuri la care muncise din greu; iar, alteori, apărea călare în fruntea oştilgr, în veşmintele şi armura unui erou. Dispreţul pentru obiceiuri şi decenţă trădează întotdeauna o minte slabă şi rău orânduită şi nici nu s-ar zice că Eutropius a com pensât slaba alcătuire a planurilor sale printr-o execuţie care să vădească abilitate sau merite deosebite. Obiceiurile vieţii sale anterioare nu-l pregătiseră pentru studiul legilor sau exerciţiilor militare. Încercările sale stângace trezeau dispreţul ascuns al spectatorilor. Goţii îşi exprimaseră dorinţa să curme posibilitatea *ca un astfel de general* să comande întotdeauna armatele Romei; numele ministrului era acoperit de ridicol, ceea ce pentru un personaj public este, poate, chiar mai periculos decât ura. Supuşii lui Arcadius erau scoşi din, lire când îşi aminteau că acest eunuc diform[788], care maimuţărea eu atât a perversitate acţiunile unui bărbat” era născut în cea mai abjectă stare de servitute, că înainte de a pătrunde în palatul imperial fusese vândut şi cumpărat succesiv de o sută de stăpâni, care îi sleiseră putérea tinereţii în toate îndeletnicirile cele mai josnice şi mai infame şi în cele din urmă îl concediasera la o vârstă înaintată, lăsândn-l liber şi sărac.

---

eunucul preluase vreuna din funcţiile importante ale Imperiului ; în edictul prin care este exilat, el este numit doar „praepositus sacri cubiculî\ (mare şambelan), Vezi, Cod. Thcod., IX, leg. 17. (Funcţia de praeposilus sacri cubiculi nu este atît de modestă cum Iasă să se înţeleagă Gibbon. Dimpotrivă, praepositus avea în subordine o mulţime de servitori care aveau grijă de apartamentele, de masa şi garderoba împăratului. Administra de asemenea domeniile imperiale, n.c.)

788 Claudian (in Eutrop. 1, 229—270) descrie cu acel amestec de indignare şi umor, care place întotdeauna la un poet satiric, aehunia insolentă a eunucului, ruşinea imperiului şi bucuria goţilor. In descrierea sa autentica loan Chrysostomui (vol. Ill ρ. 384. edit. Uonlfaueon) observă că atunci cînd fardul era, înlăturat, faţa lui Rtil.ropi.us părea mai utilă şi mai zbîrcită decît a unei. babe*. Claudian remarcă (469) şi afirmaţia sa trebuie să fi foet bazată pe experienţă, <;ă e greu să so vorbească de un interval de timp între tinereţea şi υătrineţea unui eunuc.

În vreme ce aceste poveşti infamante circulau pretutindeni, exagerate poate de bârfelile oamenilor, vanitatea favoritului era măgulită prin cele mai extraordinare onoruri. În senat, în Capitală, în provincii, i se ridicau lui Eutropius statui din bronz sau de marmură, împodobite cu simbolurile virtuţilor sale civile şi militare şi pur tind titlul pompos de „al treilea fondator al Const ahtinopolu iuiα. El fu promovat la rangul de *patrician*, titlu care începea sa însemne într-o accepţie populară şi chiar legală, părintele împăratului; ultimul an ăl veacului al patrulea a fost dezonorat de consulatul unui eunuc şi al unui sclav.

Eutropius adună o avere imensa punând. Ia mezat funcţiile imperiului; şantajind şi terori zând cu cruzime neniaiintâinilă, el îndepărtează din preajma împăratului pe orice om de valoare, ori de caracter şi promovează legi astfel alcătuite, în Cât să-i favorizeze activitatea răufăcătoare.

Gainas un general got, duşmanul ascuns al lui Eutropius este trimis să înăbuşe răscoala ostrogoţilor, imprudent aşezaţi de Theodosius în Asia Mică şi conduşi de Tribigild.

Când Gainas trecu Hellespont-ill, spre a reuni sub drapelul său rămăşiţele oştilor asiatice, ei îşi adapta în mod abil mişcările după dorinţele o şi r o goţilor; se retrase şi părăsi li mitul pe care voiau să-l invadeze, sau uşură prin apropierea lui dezertarea auxiliarilor barbari din rândul armatei sale. El lăudă în mod repetat curţii imperiale vitejia, geniul, resursele de nesecat ale lui Trib: i gild, îşi mărturisi incapacitatea de a continua războiul şi smulse împăratului autorizaţia de a negocia cu invincibilul său adversar. Condiţiile de pace fură dictate de semeţul rebel şi faptul că se cerea pe un ton categoric capul lui Eutropius dădu pe faţă autorul şi scopul acestei conspiraţii ostile.

Eutropius scăpă deocamdată cu viaţă, datorită oblăduirii pe

care o află pe lângă ion Gură de Aur, popularul episcop al Constaninopolului; fu însă exilai şi apoi decapitat, nu pentru numeroasele sale crime, ci pentru că înhămase la carul său animalele sfinte[789], care. Prin culoarea lor erau rezervate exclusiv împăratului. Ambiţios şi turbulent, Gainas îşi pierde după o clipă de glorie puterea şi oastea şi moare ucis de Ul din, regele. Hunilor, pe când încerca să treacă Dunărea.

Împărăteasa Eudoxia, care dăduse imperiului un fiu, pe Theodosius al II-lea, moare în floarea vârstei, urmată în anul 408 de Arcadius, aflat în al Treisprezecelea an al domniei şi al treizeci şi doilea al vârstei, fără să lase în istorie vreo urmă a personalităţii sale. Murind, el îl încredinţează pe fiul său nevârstnic lui lezdegerd, regele Persiei.

Înalţii demnitari ai statului şi ai armatei, numiţi înainte de moartea lui Arcadius, alcătuiau o aristocraţie care ar fi putut să le inspire idei a de a întemeia o republică liberă f guvernământul imperiului de Răsărit a fost din fericire preluat de prefectul Anthemius[790]; datorită marilor sale calităţi, acesta izbuti să capete o influenţă durabilă asupra minţii egalilor să-i Securitateatânărului împărat dovedi meritul şi integritatea lui Anthemius iar fermitatea şi prudenţa sa asigură puterea şi reputaţia domniei unui copil. Ul din, cu o hoardă formidabilă de „barbari”, îşi ridicase tabăra în inima Traciei. El respinse semeţ orice condiţii de înţelegere şi arătând. Către soarele dare răsărea, declară ambasadorilor romani că numai mersul acelui astru va pune capăt cuceririlor hunilor. Dar. Dezertarea aliaţilor-săi care fură convinşi separat, de dreptatea şi

789 în speţă catîri albi. Albul era rezervat exclusiv împăratului (n. Ir.).

790 Socrates, VI ï, c. 1. Anthemius era strănepotul lui Filip, unul dintre miniştrii lui Constantius. După întoarcerea sa din ambasada persană a fost numit consul şi prefect.al pretoriului pentru răsărit, in anul 405, şi a păstrat această funcţie vreo zece ani. Vezi onorurile şi laudele sale în Godefroy, Cod. Theod, tom. VI, p, 350; Tillemonl, Hist, des Einpvol. VI, p. 1. etc.

generozitatea miniştrilor imperiali, îl sili pe Ul din să treacă din nou Dunărea, făcând cale întoarsă. Tribul seyrilor care formau ariergarda sa a fost aproape nimicit şi multe mii de prizonieri fură împrăştiaţi prin Asia ea robi la munca câmpului.[791] În toiul triumfului public, Constantinopolui fu înzestrat pentru apărarea sa cu o puternică împrejmuire de ziduri noi, mai tari şi mai întinse. Cu aceeaşi grijă atentă au fost restaurate fortificaţiile oraşelor ilirice şi s-a întocmit un plan bine gândit care, într-un răstimp de şapte ani, ar fi asigurat stăpânirea Dunări stabilind pe ea o flotă permanentă de două sute cincizeci de vase înarmate.[792]

Dar romanii fuseseră atât, a vreme obişnuiţi cu autoritatea unui monarh, incit prima persoană, chiar dintre femeile familiei imperiale, care arăta oarecare curaj sau capacitate, era admisă să se urce pe tronul vacant al lui Theodosius. Sora sa Pulcheria[793], care era mimai cu doi ani mai mare decât Theodosius, primi la vârsta de şaisprezece ani titlul de Augusta, şi deşi judecata ei era uneori întunecată de capricii sau intrigi, ea a continuat să guverneze imperiul răsăritean aproape patruzeci de ani, în timpul îndelungatei minorităţi a fratelui său, iar după moartea acestuia, în propriul ei nume şi în acela al lui Marcianus, soţul ei nominal. Fie din prudenţă, fie din convingere religioasă, ea hotărî să ducă o viaţă de celibat şi cu toate că existau unele bârfeli privind castitatea Pulcâieriei2, această hotărâre pe care o împărtăşi surorilor ei, Arcadia şi Marina, a fost sărbătorită de lumea creştină drept efortul sublim al unei pietăţi eroice. În prezenţa clerului şi al

---

7918 Sozomenos, IX, c. 5. El a văzut nişte scyri Lucrând aproape de.muntele Olympus in Bithynia, şi se mîngîia cu vana speranţă că âieeş-ti: prizonieri erau ultimii rămaşi din neamul lor.

792 Cod. Theodos., VII, lit. XVII; XV, tit. 1, leg. 49.

793 Sozomenos a umplut trei capitole cu mt panegiric splendid al Pulcheriei (IX, c. 1, 2, 3) şi Tillemont (Mém. Eeeles., vol. XV, p. 171—184) a dedicat un articol separat în cinstea sfintei Pulcheria, fecioară şi împărătească.

poporului, cele trei fiice ale lui Arcadius[794] îşi închinară virginitatea lui Dumnezeu, şi obligaţia luată prin votul lor solemn a fost înscrisă pe o tăbliţă de aur şi nestemate, pe care au oferit-o în mod public în marea biserică din Constantinopol. Palatul lor a fost transformat în mănăstire şi toată suflarea de parte bărbătească, în afară de confesorii lor, sfinţi care uitaseră deosebirea dintre sexe, era ţinută în mod scrupulos dincolo de pragul sfânt. Pulcheria, ambele surori şi o suită aleasă de domnişoare favorite, alcătuiau o comunitate religioasă…

…Povestea unei fete frumoase şi virtuoase, ridicată de la o stare modestă la tronul imperial, ar putea fi considerată drept un roman de necrezut dacă un astfel de roman nu s-ar fi adeverit prin căsătoria lui Theodosius* Celebra Athenais[795] fusese crescută de tatăl ei, Leontinus, în religia şi ştiinţa grecească; atât de favorabilă era părerea pe care filosoful atenian o avea despre contemporanii săi „încâtişi împărţi averea între cei doi fii ai lui, lăsându-i fiicei sale un mic legat de o sută de monezi de aur, deplin încrezător că frumuseţea şi meritele ei sunt o zestre suficientă. Gelozia şi zgârcenia fraţilor ei o siliră curând pe Athenais să-şi caute un refugiu la Gonştantinopol şi cu oarecare speranţe de a obţine fie dreptate, fie favoruri, ea se aruncă la picioarele Puleheriel această înţeleaptă domniţă ascultă plângerea ei elocventă şi hotărî în taină ca fiica filosofului Leontius să fie viitoarea soţie a împăratului de răsărit, care atinsese acum vârstă de douăzeci de ani. Ea stârni

794; i Vezi Ducaiige, F amil. Byzant., p. 70, Flacilla, fiica cea mai mare, fie că a murit înaintea Iui Arcadius, sau, dacă a trăit pînă în anul 431 (Marcel!in., Chron.), vreun defect al mintii sau, al trupului trebuie s-o fi exclus de Ia onorurile rangului.

795 Socrates, VII, c. 21, menţionează numele ei (Athenais, fiica Iui Leontius, un sofist atenian), botezul,'căsătoria şi talentul ei poetic. Cea mai veche relatare a vieţii ei o găsim în îoannes Malalas (part. II, p. 20, 21 edit. Venet. şi în Chronicon Pasekale (p. 311, 312). Aceşti autori au văzut probabil picturi ale împărătesei Eudoxia. Grecii moderni, Zonaras, Cedrenus etc., au dovedit mai curînd dragostea decît talentul de a povesti. Folosind datele lui Nicephor, îndrăznesc să-i presupun vîrstă. Autorul unui roman n-ar fi imaginat că Athenais avea aproape douăzeci şi opt de ani cînd a înflăcărat inima tînărului împărat.

uşor curiozitatea fratelui ei, printr-o descriere interesantă a farmecelor lui Athenais: ochii mari, nasul bine proporţionat, pielea de culoare deschisă, bucle aurii, talia subţire, ţinuta graţioasă, o înţelegere desăvârşită a lucrurilor dobândită prin studiu şi o virtute încercată de restrişte. Lui Theodosius, ascuns după o perdea în apartamentul surorii sale, îi fu îngăduit să privească fecioara din Atena. Timidul tânăr îi mărturisi îndată dragostea sa pură şi cinstită şi căsătoria imperială fu sărbătorită în mijlocul aclamaţiilor Capitalei şi provinciei. Athenais, care fu uşor convinsă să renunţe la erorile păgânismului, primi la botezul ei numele de Evdochia, dar, prudentă, Pulelieria nu-i acordă titlul de Augusta, până când soţia lui Theodosius nu-şi dovedise vrednicia dând naştere unei fiice, care se căsători, cincisprezece ani mai târziu cu împăratul Apusului» Fraţii Evdgehiei. Ascultară cu oarecare emoţie chemarea imperială, dar cum Evdoehia le putea uşor ierta o rea-voinţă care-i adusese noroc, ea îşi îngădui să arate dragostea, sau poate vanitatea unei surori, ridicându-i la rangul de consul şi prefect. În luxul palatului, Evdoehia încă mai cultiva acele nobile calităţi, datorită cărora ajunsese la un rang atât de înalt şi cu înţelepciune îşi închina talentele cinstirii religiei şi soţului ei. A compus o parafrază a primelor opt cărţi ale *Vechiului Testament* şi ale profeţiei lui Daniel şi Zaharia, un cânt al versurilor lui Homer aplicate vieţii şi miracolelor lui Hristos, legenda’s fini ului Giprian şi panegiricu l victoriilor persane ale lui Theodosius; scrierile ei, aplaudate de o epocă slugarnică şi superstiţioasă, n-au fost dispreţuite nici de huna-credinţă a criticii imperiale.[796] Timpul şi

796 Soc ral os, Vii, c. 21; Phot i us, p. 413 — 420. Chitiţi homeric
mai există şi a fost tipărit în repetate rînduri, dar pretenţii le li terase
ale Evdoehîei asupra -.acestei opere insipide sînt discutate de critici. Vezi l^abriciuSj Bibi. Gracctom. 1, p, 357. Io nia.., on dicţionar felurit' de istorie şi fabulaţie a fost compilat de al ta împărăteasa cu numele
de ICvdoehia, care a trăit in veacul al XI-lea; opera mai există încă
în manuscris.

obişnuinţa vieţii conjugale nu au stins dragostea împărat ului şi după căsătoria fiicei sale i se permise Evdochiei să-şi îndeplinească legă minţii 1 de recunoştinţă pe într-un pelerinaj solemn ia Ierusalim. Călătoria ei plină de fast în Răsărit poate părea în contradicţie cu spiritul umilinţei creştine. Ea pronunţă, 1 de pe un tron de aur şi nestemate, un discurs elocvent în faţa oraşului Antiohia, îşi declară înalta voinţă de a întări zidurile oraşului, acordă o donaţie de două sute de funzi de aur pentru restaurarea băilor publice şi acceptă statuile, pe care, animaţi de recunoştinţă, cetăţenii Antiohiei hotărâră să i le ridice. În Ţara Sâintă, pomenile şi aşezămintele cucernice întemeiate de ea întrec ură dărnicia marii Elena2; deşi e posibil ca tezaurul public să fi fost sărăcit de prea larga generozitate a împărătesei, ea avu satisfacţia să se întoarcă la Constantinopol eu lanţurile Sfânt ului Petru, braţul drept al sfântului Ştefan şi un portret neîndoielnic al Fecioarei, pictat de sfântul Luc a.[797] Dar acest pelerinaj a pus în chip fatal capăt gloriei Evdochiei. Sătulă de o deşartă strălucire şi poate fără să ţină seama de îndatoririle ei faţă de Pulcheria, ea râvni la guvernarea imperiului răsăritean, Palatul fu tulburat de discordia dintre femei, dar victoria fu în cele din urmă hotărâtă de mai marea trecere a surorii lui Theodosius.

Executarea lui Paulinus, mare şambelan şi dizgraţia lui Cyrus, prefectul pretorian al Răsăritului, convinseră publicul că influenţa Evdochiei nu era de ajuns pentru a-şi apăra cei mai credincioşi prieteni; frumuseţea neobişnuită a lui Paulinos dădu prilej unor zvonuri care insinuau că vina lui era socotită a fi aceea a unui iubit norocos,[798] De îndată ce împărăteasa îşi dădu seama că afecţiunea

797 Bar-onius (Annal. Ecoles, amil 438, 439) este prolix şi înflorit, dar el este acuzat de a fi considerat minciunile diferitelor timpuri drept ia fel de autentice.

798 în această scurta trecere în revistă a disgraţiei Evdochiei, am imitat prudenţa lui E va.gr ius (I, c. 21) şi a lui Marcellinus (în Chron., anii 440 şi 444). Cele două date autentice furnizate de acesta din urmă, răstoarnă o bună parle din fanteziile greceşti, şi celebra poveste

lui Theodosius era pierdută pentru totdeauna, ea îi ceru învoirea de a se retrage în singurătatea îndepărtată a Ierusalimului, împăratul încuviinţă cererea, dar gelozia lui Theodosius, sau spiritul răzbunător al Puloheriei, o urmări până în ultimu-i loc de retragere şi Saturninus, comandantul gărzii palatului, primi ordinul de a pedepsi cu moartea pe doi clerici, sfetnicii ei cei mai dragi. Evdochia îi răzbună imediat prin asasinarea comand an ţului. Patima furioasă de care dădu dovadă în această dubioasă împrejurare părea să justifice asprimea lui Theodosius şi împărăteasa, despuiată" în mod infam de onorurile rangului ei[799], fu dezonorată, poate pe nedrept, în ochii lumii. Ultimii şaisprezece ani Evdochia şi-i petrecu în exil şi cucernicie; apropierea bătrâneţii, moartea lui Theodosius, nenorocirile singurei ei fiice, care fu dusă prizonieră de la Roma ia care tagina şi tovărăşia sfinţilor călugări din Palestina îi întăriră treptat înclinaţia religioasă. După ce gustase din plin amărăciunea şi vicisitudinile vieţii omeneşti, fiica filosofului Leontius îşi dădu sufletul la Ierusalim, în vârstă de şaizeci şi şapte de ani, mărturisind în ceasul din urmă că nu călcase niciodată limitele nevinovăţiei şi ale prieteniei.[800]

Urmează un război cu perşii, lipsit de rezultate militare reale; victoriile imaginare sunt totuşi zgomotoă sărbătorite la Constantinopol; conflictul se termina cu o pace de „o sută de ani", prin care Armenia, vechiul regat adesea aliat fidel al romanilor, este împărţită între romani şi perşi. Aceasta este ultima provincie

---

se potriveşte cu O mie si una de nopţi, unde se poate găsi ceva asemănător.

799 Prise us (în Excerpt. Legat,, p. 69), un contemporan şi curtean, menţionează numai numele păgîne şi creştine, fără a adăuga vreun titlu de onoare ori respect.

800 Pentru cele două pelerinaje ale Evdochiei şi lunga ei şedere la Ierusalim, devoţiune, pomeni, etc:, vezi Socrates (VII, c. 47) şi Evagrius (I, c. 20, 21, 22). Chronicon PaschaU merită uneori stimă; pentru istoria locală a An tichiei, loan Malalas devine un. scriitor cu mare autoritate. Abatele Gruenée, într-un memoriu asupra fertilităţii Palestinei, din care am văzut numai un extras, calculează darurile Evdochiei la 20.483 funzi de aur (peste 800.000 de lire sterline).

pe care a mai dobândit-o vreodată imperiul Roman.

MOARTEA LUI HONORIUS, VALENTINIANUS AL III-LEA, ÎMPĂRAT AL APUSULUI. ADMINISTRAŢIA MAMEI SALE PLACIDIA. ACTIUS ŞI BONI F ACIUS. CUCERIREA AFRICII DE CĂTRE VANDALI

În timpul unei lungi şi ruşinoase domnii de douăzeci şi opt de ani, Honorius, împăratul Apusului a fost lipsit de prietenia fratelui său şi mai târziu a nepotului său, care au domnit asupra Răsăritului, iar Constantinopolul privea cu prefăcută indiferenţă şi cu bucurie ascunsă, calamităţile Romei. Straniile aventuri ale Placidi ei reînnoiră treptat şi cimentară alianţa celor două imperii. Fiica marelui Theodosius fusese prizoniera şi regina goţilor. Ea pierduse un soţ iubitor, fusese târâtă în lanţuri de asasinul lui, gustase plăcerea răzbunării şi fusese schimbată, prin tratatul de pace, contra şase sute de mii de măsuri de grâih După întoarcerea ei din Spania în Italia, Placidia a îndurat o nouă persecuţie în sânul familiei ei. Ea era împotriva unei căsătorii pusă la cale fără a fi consultată, iar bravul Constantius, drept nobilă recompensă pentru tiranii pe care îi răpusese, primi din însăşi voinţa lui Honorius, mâna, care se zbătea şi se împotrivea/a văduvei lui Adolâus. Dar rezistenţa ei luă sfârşit odată cu ceremonia nupţială. Placidia nu refuză să devină marna Honor iei şi a lui Valentinianus al treilea şi nici să-şi asume şi să exercite o influenţă fără margini asupra minţii soţului ei recunoscător. Generosul soldat, al cărui timp fusese împărţit până atunci între plăcerile lumeşti şi serviciul militar, primi noi lecţii de economie şi ambiţie. El obţinu cu multă insistenţă titlul de Augustus şi sluga lui Honorius fu asociată la imperiul Apusului. Moartea lui Constantins survenită în a şaptea

lună a domniei sale, în loc de a micşora, păru să mărească puterea Plăcidiei; familiaritatea indecentă cu fratele ei[801], care e posibil să nu fi vădit decât o afecţiune copilărească, a fost atribuită în mod unanim unei iubiri incestuoase. Dar dintr-odată, prin intrigile josnice ale unui fecior şi ale unei doici, această afecţiune exagerată se schimba într-o ceartă de neîmpăcat. Divergenţele dintre împărat şi sora sa trecură dincolo de zidurile palatului, şi cum soldaţii goţi ţineau cu regina lor, oraşul Ravenna era pradă unor tulburări sângeroase şi primejdioase, care puteau fi potolite numai prin retragerea voluntară, ori forţată, a Plăcidiei şi a copiilor ei. Exilaţii regali debarcară la Constantinopol curând după căsătoria lui Theodosius, în timpul festivităţilor prin care era sărbătorită victoria împotriva perşilor. Ei fura trataţi cu bunătate şi mărinimie, dar cum situaţia împăratului Constant us nu fusese recunoscută de curtea răsăriteană, titlul de Augustus nu putea fi acordat, respectând decenţa, văduvei sale. După câteva luni de la sosirea Plăcidiei, un sol ajuns în grabă vesti moartea lui Honorius, care pierise în urma unui hidropizii; importantul secret n-a Fost însă divulgat, până ce nu, au fost trimise ordinele necesare pentru ca un puternic detaşament de oaste să purceadă spre coasta dai mată. Prăvăliile şi porţile Constantinopolului rămaseră închise timp de şapte zile şi pierderea unui suveran străin, care nu putea fi nici stimat nici regretat, a fost marcată de mari şi false demonstraţii de durere publică.

În timp ce miniştrii din Constantinopol deliberau, tronul lui Honorius era uzurpat de ambiţia unui străin. Numele rebelului era

---

801 Săruturi neîntrerupte pe gură, spune Olympiodorus (apud Photium, p. 196} care vrea poate să descrie aceleaşi mîngîieri pe care Mahomed i le acorda fiicei sale Fatima. Cirul (spune profetul însuşi) fiia simt cuprins de dorinţa paradisului., o sărut şi îmi vir limba, in gura. ei. Dar această plăcere senioriala era justificată în cazul acestuia din urmă, de miracol şi mister; relatarea anecdotei se dato- reşte părintelui Maracci, în cartea sa Traducerea şi combaterea Kora- nukti, voi. i, p. 32.

Ioan. El exercita funcţia confidenţială de *primicer ins 1* sau secretar principal şi istoria a atribuit caracterului său mai multe virtuţi, care greu pot fi împăcate cu violarea. Datoriei celei mai sfinte. Încurajat de supunerea Italiei şi de speranţa unei alianţe cu hunii, Ioan îndrăzni să insulte, printr-o ambasadă, maiestatea împăratului răsăritean; dar când află că trimişii săi” fuseseră surghiuniţi, închişi şi în cele din urmă izgoniţi cu bine-meritată infamie, Ioan se pregăti să revendice, cu armele, pretenţiile sale nedrepte. Într-o astfel de împrejurare, nepotul marelui Theodosius ar fi trebuit să pornească personal împotriva; duşmanului; dar tinăml împărat fu uşor convins de către medicii săi să; renunţe la unplan pripit şi nesigur, iar conducerea expediţiei italiene a fost încredinţată în mod prudent lui Ardaburius şi fiului său Aspar, care îşi arătaseră mai dinainte vitejia, în războiul cu perşii. Se hotărî ca Ardaburius să se îmbarce cu infanteria, pe când Aspar, în fruntea cavaleriei, o conducea pe Placidia şi pe fiul ei Valentinianus de-a lungul coastei Adriaticei. Marşul cavaleriei a fost executat cu atâta rapiditate încât a surprins fără rezistenţă importantul oraş Aquilea, când speranţele lui Aspar fură năruite pe neaşteptate de vestea că o furtună împrăştiase flora imperială, şi că tatăl său, rămas cu numai două galere, fusese prins şi dus în portul Ravenna. Totuşi, acest incident, oricât ar părea de nefericit, îi şură cucerirea Italiei. Ardaburius folosi, sau abuză, de libertatea curtenitoare de care i se îngădui să se bucure, spre a reînvia în rândurile armatei un simţământ de loialitate şi recunoştinţă; în momentul când conspiraţia era gata să treacă la fapte, el îl invită, printr-un curier secret pe Aspar şi îl grăbi să vină cât mai repede. Un păstor, pe care credulitatea populară l-a transformat într-υη înger, călăuzi cavaleria răsăriteană pe un drum necunoscut, considerat de netrecuu printre mlaştinile fluviului Pad. După o scurtă luptă,

porţile Ravennei, fură, deschise, şi tiranul lipsit de apărare fu lăsat în voia milei, sau mai bine zis a cruzimii cuceritorilor. Iutii i se reteză mâna dreaptă şi după ce fu expus, călare pe un măgar, batjocurii publice, Ioan fu decapitat înxircul din Aquileia. Când primi vest ev victoriei, împăratul Theodosius întrerupse; cursele de cai; cântând un psalm potrivit în această împrejurare, în timp ce străbătea uliţele, el conduse poporul de la Hipodrom la biserică, „unde îşi petrecu restul zilei, rugându-se plin de recunoştinţă.[802]

Într-o monarhie care, judecând după diferite cazuri anterioare ar putea fi considerată pe rând electivă, ereditară sau patrimonială, era imposibil ca pretenţiile complicate alé succesiunilor pe linie feminină şi colaterală să fie clar definite[803] şi Theodosius, bazat pe dreptul consanguinităţii sau al cuceririi, ar fi putut domni, ca singur şi legitim împărat al romanilor. Timp de o clipă el fu orbit de perspectiva unei domnii nelimitate, dar temperamentul său indolent consimţi treptat să accepte dictatul unei politici sănătoase. El se mulţumi cu stăpânirea Răsăritului şi renunţă în mod înţelept la truda grea de a purta un război îndepărtat şi îndoielnic împotriva, barbarilor de dincolo de Alpi, sau de a-şi asigura supunerea italienilor şi africanilor, înstrăinaţi prin diferenţa de neîmpăcat de limbă şi interese. În loc de a asculta glasul ambiţiei, Theodosius hotărî să imite moderaţia bunicului său şi să-l ridice la tronul apusean pe vărul său Valentinianus. Copilul imperial fu distins încă la Constantinopol cu titlul de *Nobiummus*. El a fost înălţat înaintea plecării sale de la Thesalonic, la rangul şi

802 Pentru aceste revoluţii din Imperiul Apusean consul!oii Olympiodor, apud Phot., p. 192, 193, 196, 197, 200; Sozneménos, - IX, c. 16; Socrates VII, 23, 24; Philostorgios, XII, c. 10, 11; şi Godefroy, Dissert, p. 486; Procopius, de Bell. Vandal, 1. I, e. 3, p. 182, 183; Theophanes în Chronographp. 72, 73 şi Cronica.

803 Vezi Grotius, de Jure Belli et Pads, II, c. 7. El a încercat meticulos dar zadarnic să alcătuiască un sistem raţional de juris- prudenţă din diferitele şi discordantele metode de succesiune regală, care au fost împământenite prin fraudă, sau forţă, datorită timpului ori întâmplării.

demnitatea de Caesar, iar după cucerirea Italiei, patricianul Helion, din porunca lui Theodosius şi în prezenţa senatului îl salută pe Valentinianus al III-lea cu numele de *augustus* şi îl investi solemn cu diadema şi purpura imperială.1 Prin înţelegerea dintre cele trei femei, care guvernau lumea romană, fiul Placidiei fu logodit cu Eudoxia, fiica lui Theodosius al II-lea şi a lui Athenais şi de îndată ce mirele şi soţia sa atinseseră vârstă pubertăţii, această căsătorie onorabilă fu desăvârşită cu credinţă; Totodată, drept compensaţie, poate, pentru cheltuielile de război, Hiria apuseană a fost despărţită de provinciile italiene şi cedată tronului de la Constantinopol. Împăratul răsăritean dobândi folositoarea stăpânire a bogatei provincii maritime dalmate şi periculoasa suveranitate asupra Pan noniei, şi Nor icului, care fusese năpădită de huni, ostrogoţi, vandali şi bavarezi. Theodosius şi Valentinianus continuară să respecte obligaţiile ce rezultau din alianţele publice şi particulare, dar unitatea guvernării romane era definitiv pierdută. Printr-o declaraţie precisă, validitatea tuturor legilor viitoare a fost limitată la domeniile *autorului lor specific*, afară de cazul când el considera nimerit Bă le comunice, iscălite cu propria-i mână, colegului său independent, care urma să le aprobe.

Când Valentinianus a primit titlul de *augustus*, n-avea decât şase ani, aşa că imperiul a fost guvernat ele Placidia în numele fiului ei, timp de douăzeci şi cinci de ani. Lipsită de calităţile care se cer unui conducător de stat, ea a avut norocul să aibă în serviciul ei doi străluciţi generali, pe Actius şi pe Bonifacius, aflaţi însă în mare rivalitate şi duşmănie.

1 Scriitorii vremii nu sunt de acord (vezi Muratori, *Anuali d'Italia* IV, p. 139) dacă Valentinianus a primit diadema regală la Roma sau la Ravenna. *În* faţa acestei incertitudini, sunt dispus să cred că s-a arătat oarecare respect senatului.

Rechemat pe nedrept, Bonifacius, care comanda legiunile din Africa, s-a revoltat şi i-a rugat pe vandalii din Spania să-i vină în ajutor, oferindu-le teritorii în provinciile sale.

În fruntea a numai vreo cincizeci de mii de barbari şi profitând de nemulţumirile populaţiilor locale, regele lor, teribilul Genseric, cotropi toată partea apuseană a coastei de sud a Mediteranei, trecând-o prin foc şi sabie. Bonifacius reuşi să reziste timp de paisprezece luni într-unul din cele câteva porturi care ημ fuseseră cucerite, dar chiar după ce o flotă mixtă a imperiului apusean şi a celui răsăritean îi sosi în ajutor, fu învins şi izgonit. Genseric reuşi să cucerească treptat toate cetăţile şi să statornicească temeinic în Africa domnia vandală.

CARACTERUL, CUCERIRILE ŞI CURTEA LUI ATTILA, REGELE HUNILOR. MOARTEA LUI THEODOSIUS AL II-LEA. RIDICAREA LUI MARCIANUS PE TRONUL RĂSĂRITULUI

Lumea apuseană era cotropită de goţi şi vandali care fugeau din faţa hunilor; dar ceea ce hunii înşişi dobândiseră nu era pe măsura puterii şi bogăţiei lor. Hoardele lor victorioase se răspândi seră de la Volga la Dunăre, însă puterea le era sleită de cearta micilor şeii independenţi, vitejia le era irosită în expediţii obscure de pradă, iar demnitatea lor de p por era adesea înjosită, când, în speranţa că vor putea jefui, primeau să lupte sub drapelul duşmanilor lor. În anii domniei lui Attila[804], hunii ajunseră din nou spaima omenirii şi voi dvserie acum caracterul şi faptele acestui

---

804 Materialul autentic pentru istoria Iui Attila poate fi găsit în Iornandes, (de Rebus Geticis, ci' 34—50, p. 660—688, edit. Grot.) şi Priscus (Excerpta de Legalionibus, p. 33 — 76, Paris 1648). Nu am văzut Vieţile lui Attila, compuse de luvencus Caelius Calanus DaU matinus, în veacul al Xíï-Iea, sau de Nicholaus Olahus, arhiepiscop de Or an în secolul al XVI-lea. Yezi.Mascou, Istoria Germanilor, IX, 23 şi Maffei, Osservazioni Litterarie, vol. 1, p. 88, 89. Tot ce. au >> iăugat ungurii moderni trebuie să fie fabulaţie; ei nu par să fi excelat în arta literaturii epice. (Attila a domnit între anii 445 — 153. n.c.).

barbar formidabil, car o batjocori şi invada pe rând Răsăritul şi Apusul grăbind căderea imperiului Roman.

În valul de emigraţii care s-a rostogolit impetuos de la graniţele Chinei până la cele ale G-er mari iei, cele. Mâi puternice şi mai numeroase-triburi puteau îi găsite de obicei la hotarele provinciilor romane. Presiunea acumulată a fost cât à va vreme stăvilită de bariere artificiale/ dar consimţământul uşor de obţinut al împăraţilor avea ca urmare noi şi noi cereri insolente ale barbarilor, care prinseseră gustul luxului din lumea civilizată şi nu se mulţumeau niciodată cu ceea ce dobândiseră, Ungurii, care din ambiţie însereazã numele lui Attila printre regii poporului lor, pot afirma pe bună dreptate, că hoardele supuse unchiului său Roas ori Rugii as îşi aşezaseră taberele între graniţele Ungariei[805] de astăzi, într-o ţară fertilă, care satisfăcea cu generozitate nevoile unui popor de vânători şi păstori. În această situaţie favorabilă, Rugilas şi vitejii săi fraţi, care îşi sporeau necontenit puterea şi renumele, era arbitrul păcii şi al războiului între cele două ruperii. Alianţa lui Rugilas eu romanii apuseni era cimentată de prietenia sa pentru marele Actius, care era întotdeauna sigur că va afla ospitalitate/şi un sprijin puternic în tabăra barbarilor. La cererea sa, şi în numele uzurpatorului Ioan, şaizeci de nâii de huni porniră spre graniţele Italiei. Atât înaintarea, cât şi retragerea lor ar fi fost la fel de costisitoare pentru imperiu astfel incit politica lui Actius inspirata de recunoştinţa pe oare i-o purta, credinciosului său aliat, cedă acestuia posesiunea Pannoniei. Romaniirăsăriteni nu se temeau

805 Ungaria a fost ocupată succesiv de trei colonii scite: 1. hunii ïui Attila; 2. avarii, în secolul al şaselea şi 3. turcii sau maghiarii» în 889, strămoşii direcţi ai ungurilor moderni, a căror înrudire cu primele două e extrem de slabă şi îndepărtată. Prodroimis şi Not Ui# lui Belius par să conţină un fond bogat de informaţii privin-d Ungaria veche şi modernă. Am văzut extrasele în Bibliothèque Ancienne ei Moderne, voi. XXII, p. 1 — 51 şi in Bibliothèque raisonée, vol. XVi, p. 127 —475. (Ungurii moderni nu pot pretinde că sînt,descendenţii lui Attila şi ai hunilor. Maghiarii sînt de origine ugro-finică, pe cînd hunii erau desigur turci — O.S.).

nici ei mai puţin de armatele lui Rugilas, care le ameninţa provinciile, ha chiar capitala. Unii istorici din r îndul clerului au lichidat problema barbarilor, chemind asupra lor fulgerele şi molimele[806], dar Theodosius a Fost nevoit să recurgă la un mijloc mai umil, anume acela de a le garanta barbarilor o plată anuală de trei sute cincizeci de funzi de aur, şi de a ascunde ruşinea acestui tribut sub titlul de general roman, pe care regele hunilor binevoi să-l accepte. Liniştea publică era adesea tulburată de cumplita înverşunare a barbarilor şi de intrigile perfide ale curţii bizantine. Patru popoare independente, printre care îi putem distinge pe bavarezi, refuzară să recunoască suveranitatea hunilor, iar revolta lor era încurajată şi sprijinită de o alianţă cu romanii; toate acestea luaseră sfârşit când: glasul lui Eslaw, ambasadorul lui Rugilas făcu cunoscute pretenţiile justificate şi formidabila putere a stăpânului său.

Dorinţa unanimă a senatului era pacea, iar după ce împăratul ratifica decretul ordinului senatorial, fură numiţi doi ambasadori: Plinthes, un general de origine scită, clar de rang consular, şi cvestorul Epigenes, un bărbat de stat, înţelept şi experimentat recomandat pentru această funcţie de ambiţiosul său coleg.

Moartea lui Rugilas zădărnici aplicarea tratatului. Cei doi nepoţi ai săi, At-tila şi Bleda, care urmară pe tronul unchiului lor, acceptară o convorbire personală cu ambasadorii Constantinopolului, dar cum din trufie ei refuzară să descalece, chestiunea a fost discutată călare, pe un vast şes, lângă oraşul Margus[807], din Moesia Superioară. Regii huni îşi atribuiră atât beneficiile materiale, cât şi iluzoriile onoruri ale negocierilor. Ei

806 Socrates, VII, c, 43; Theodoret V, e. 37. Tillemont care întotdeauna se bizuie pe buna credinţă a autorilor bisericeşti, susţine energic, (Hist, des EMper., voi. VlJ p. 136» 607) că războaiele şi persoanele im erau aceleaşi.

807 Oraş pe rîul Morava in Iugoslavia de astăzi (n.c.).

dictară condiţiile păcii. Şi-fiecare condiţie era o insultă adusă maiestăţii imperiului. În afară de libertatea unei pieţe sigure şi abundente pe malurile Dunării, ei cerură ca tributul anual să fie sporit de la trei sute cincizeci, la şapte sute de funzi de aur şi ca o amendă, sau răscumpărare, de opt galbeni să fie plătită pentru fiecare prizonier roman, care fugise de la stăpânul său barbar; ca împăratul să renunţe la toate tratatele şi înţelegerile cu duşmanii hunilor şi ca toţi fugarii, ce-şi aflaseră adăpost la curtea sau în provinciile lui Theodosius, să fie predaţi justiţiei suveranului lor jignit. Această justiţie a fost aplicată în mod riguros eltorva nefericiţi tineri. Ei fură crucificaţi pe teritoriul imperiului din ordinul lui Attila şi de îndată ce; regele hunilor vârâse groaza în romani, el le acordă un scurt şi arbitrar răgaz, în timp ce supunea neamurile rebele sau independente ale Sciţiei şi Germaniei.[808]

Attila, fiul lui Mundzuk, îşi trăgea origina nobila, poate regalăz, de la vechii huni care pe vremuri se războiseră cu monarhii Chinei. Trăsăturile sale, după cum remarcă un istoric got, vădeau seminţia din care se trăgea: portretul lui Attila are caracterele unui calmuc[809] contemporan; capùl mare, faţa oacheşă, ochii mici în fundul capului: naşul turtit, câteva fire de păr în loc de barbă, umeri laţi, un trup scurt şi îndesat, cu o mare putere muşchiulară, dar disproporţionat la înfăţişare. Mersul şi purtarea semeaţă a regelui hunilor exprima conştiinţa superiorităţii sale asupra restului omenirii; el avea obiceiul să se holbeze sălbatic, ca şi cum ar fi voit să se bucure de groaza pe care o inspira. Totuşi acest erou crud nu era incapabil de milă. Când duşmanii săi se rugau de el puteau să aibă iacre dere în cuvin tul lui, dacă îi

808 Vezi Prisons, p. 47, 48 şi Hisl. des Peuples de ΓEurope, vol. VI, XII, XIII, XIV, XV. / '

809 A se compara lornandès (c. 35, p. 661) cu Buff on, Hist. Naturelle, vol. III, p; 380. Primul avea dreptul să observe că „înfăţişarea sa îl trăda64. Caracterul şi portretul lui Attila sînt probabil luate de la Cas- siodorus,

asigura că *k* va acorda pacea sau iertarea. Attila era considerat de supuşii săi ca un stăpân drept şi indulgent. Războiul era pentru regele imn o desfătare, dar după ce se urcase pe tron la o vârstă matură, Attila desăvârşi cucerirea Nordului mai mult cu mintea decât cu braţul; pe lângă faima sa de soldat cutezător, el dobândi şi renumele unui general prudent şi norocos. Dacă lăsăm, deoparte ceea ce ţine de exagerările literare, urmările vitejiei personale au atât de puţină însemnătate, încât victoria, chiar printre barbari, depinde de abilitatea cu care pasiunile mulţimii sunt combinate şi călăuzite în serviciul miui singur om. Cuceritorii sciţilor. Attila şi Gengis, îi întreceau pe robuştii lor concetăţeni, mai degrabă în dibăcie decât în curaj şi e demn de reţinut faptul că întemeietorii monarhiilor la huni şi mongoli, şi-au bazat actul lor fondator pe superstiţiile răspândite în rându-i acestor popoare. Neprihănita zămislire, pe care înşelăciunea şi credulitatea i-o atribuia mamei virgine a lui Gengis, îl ridica pe acesta deasupra celorhiţi oameni, iar profetul gol, care, în numele zeităţii, l-a investit cu stăpânirea lumii, a înflăcărat vitejia mongolilor, făcând-o de neînvins.

După moartea lui Rugii as, nepotul său Attila devine regele hunilor şi prin dibăcia şi ferocitatea sa îngrozeşte întreaga Europă.

Hunii atacă mai întâi imperiul de Răsărit, devastând toată partea europeană, până sub zidurile Constantinopolului şi învingând în trei bătălii armata romană. În fine, ambasadorii lui Theodosius izbutesc să încheie cu Attila un tratat de pace foarte jignitor pentru imperiu. Theodosius moare în anul 450, într-un accident de vânătoare, după o domnie de patruzeci şi trei de ani. Pulcheria, a cărei influenţă fusese zădărnicită în ultima vreme de intrigile unui favorit, eunucii 1. Chrisaphius, este unanim recunoscută împărăteasă şi îşi alege drept soţ formal şi coleg la tron pe Marcianus, un senator în vârstă de şaizeci de ani, cinstit şi

capabil.

ATTILA INVADEAZĂ GALLIA. ACTIUS ŞI VIZIGOŢII ÎL RESPING. ATTILA INVADEAZĂ ŞI PĂRĂSEŞTE ITALIA.

MOARTEA LUI ATTILA. ACTIUS ŞI VALENTINIANUS AL III-LEA

Părerea lui Marcianus era că războiul trebuia evitat atât a timp cât e posibil să păstrezi, o pace sigură şi onorabilă, dar totodată el gândea că pacea nu poate fi onorabilă, nici sigură, dacă suveranul arată o laşă aversiune pentru război. Acest curaj cumpătat îi dictă răspunsul la cererile lui Attila, care insista cu insolenţă pentru plata tributului anual. Împăratul le făcu cunoscut barbarilor că nu trebuie să mai insulte maiestatea Romei, prin menţinerea unui tribut; că era dispus să răsplătească cucuvenita generozitate prietenia credincioasă; a aliaţilor săi, dar că Dacă vor îndrăzni să tulbure pacea publică, „vor simţi ca-el avea neti şi arme suficiente şi că era hotărât să le respingă atacurile. Acelaşi limbaj fu folosit chiar în tabăra hunilor, de către ambasadorul său – Apollonius-acesta refuză cu îndrăzneală să predea darurile, înainte de a fi avut o întrevedere personală cu regele şi vădi im simţ al demnităţii şi un dispreţ al pericolului, pe care Attila nu se aştepta să-l întâlnească la romanii degeneraţi.1 El ameninţa.

Că-l va pedepsi pe pripitul succesor al lui Theodosius” dar şovăi dacă să-şi îndrepte armatele invincibile împotriva împărăţiei de răsărit sau a celei de apus. Pe când omenirea aştepta hotărârea sa, cu inima plină de groază, el trimise o provocare identică curţilor din Ravenna şi „Constantinopol; ambasadorii săi îi salutară pe cei doi-impăraţi cu aceeaşi declaraţie arogantă: „Attila, stăpânul *meu*, şi stăpânul *tău*, îţi ordonă să pregăteşti un palat în care să-l

primeşti fără zăbavă [810].1 Dar cum barbarul dispreţuia, sau se prefăcea că-i dispreţuieşte pe romanii răsăriteni, pe care îi învinsese de atâtea ori, el îşi declară curând hotărârea de a amâna această uşoară cucerire până ce nu va îi săvârşit o acţiune mai glorioasa şi mai importantă. În memorabila invazie a Galliei şi Italiei, hunii erau atraşi în mod natural de bogăţia şi rodnicia acelor provincii; dar adevăratele motive ale lui Attila pot fi explicate numai de starea imperiului Apusean sub domnia lui Valentinianus, sau, ca să fim mai corecţi, sub administraţia lui Actius.2

După moartea rivalului său Bonifacius, Actius se retrăsese în mod prudent sub corturile hunilor; el datora alianţei cu ei securitatea şi repunerea sa în drepturi în loc să se roage ca un exilat vinovat, el îşi ceru iertare în fruntea a şaizeci de mii de barbari, iar slaba rezistenţă de care dădu dovadă împărăteasa Placidia vădi că îngăduinţa care ar fi putut fi atribuită mărinimiei, izvora din neputinţa sau frică. Ea se predă, pe ea. Însăşi, pe fiul ei Valentinianus şi imperiul apusean, în mâinile unui supus insolent; Placidia nu l-a putut apăra. Nici pe ginerele lui. Bonifacius, nici pe virtuosul şi credinciosul Sebastian[811] de neiertătoarea persecuţie, care îl urmărea dintr-un regat într-altul, până ce acesta pieri în

---

810 Autorul lui Chronicon Paschale, care înserează acest mesaj arogant în timpul vieţii lui Theodosius, a anticipat poate data, dar analistul lipsit de imaginaţie n-ar fi fost în stare să inventeze stilul original al lui Attila.

811 Victor Vitensis (de Persecut. Vandal., V, c. 6, p. 8,, edit. Bui- · iiart) il numeşte ager Ia sfat şi energie in război, dar curajul său, în vremuri grele, a fost îndrăzneala disperării ; de aceea Sebastian a primit sau a meritat epitetul de praeceps (repezit) (Sidon. Apollon., Car· men,, IX, 281). Aventurile sale la Constantin opol. în Sicilia, Gallia, Spania,, şi Africa sînt vag amintite în cronicile lui Mareei lin us şi Ida.-, titis.· în nenorocirea sa era întotdeauna urmat de o suită numeroasă ;, aşa se explică faptul că putea devasta Helespontul şi Propoiitida şi - cuceri oraşul Barcelona.

_ Relatarea cea mai autentică şi amănunţită a acestui război o găsim în I oman des (de Rebus Geticis, c. 36—41, p. 662 — 672), care uneori a rezumat, alteori a transcris, istoria mai detaliată a lui Cassio- dorus. lor aand.es, ar fi inutil s-o mai repetăm, poate fi corectat şi ilustrat cu Grégoire de Tours,, 11, c. 5, 6, 1 şi de Cronicile lui Idatius, Is id or şi ale celor doi Prosperi, Toate vechile mărturii sînt adunate şi încinse in Istoricii Franţei] dar cititorul trebuie făcut atent faţă de un presupus pasaj din cronica' lui Idatius (printre fragmentele lui Fredegarius, voi. 11, p. 462) care adesea contrazice textul original al episcopului din Gallia.

mod josnic 111 serviciul vandalilor. Norocosul Actius, care a fost înălţat la rangul de patrician şi investit de trei ori cu onorurile consulatului, preluă, cu titlul de comandant suprem al cavaleriei şi infanteriei, întreaga putere militară a statului; ¥ el este uneori numit, de către scriitorii contemporani, ducele sau generalul romanilor din apus. Prudenţa sa, mai degrabă. Decât virtutea, îl îmbie să-i lase nepotului lui Theodosius stăpânirea purpurei; Valentinianus avu astfel putinţa să se bucure de pacea şi luxul Italiei/pe când patricianul apărea în ochii tuturor înconjurat de aura strălucitoare a unui erou şi a unui patriot, care a apărat aproape douăzeci de ani ruinele imperiului Roman în prăbuşire.

În fruntea unei cavalerii scite* alcătuită. În majoritate din huni şi alani, Actius readuce oarecare ordine în Gallia; el ştie mai ales să inspire respect turbulenţilor vizigoţi, aşezaţi în provinciile sud-vestice. În cele din urmă, Actius încheie un tratat, de pace şi alianţă cu regele lor Theodoric, tratat care n-a mai fost călcat de acesta şi s-a dovedit hotărâtor în momentul invaziei, hunilor. După lungi pregătiri, Attila se hotărăşte, în cele din urmă” să atace bogata provincie a Galliei, în anul 451.

Regii şi neamurile Germaniei şi Sciţiei, de la Volga până la Dunăre, ascultară de chemarea războinică a lui Attila. De la satul regal din cmipiile Ungariei, stindardele sale; se porniră spre apus, şi după un marş de şapte până la opt sute le mile, el atinse. Conflu enţa Rinului şi Ne karului, – unde i se alăturară francii care îl urmau pe aliatul său, fiul cel mai mare al lui Clodion. Uşurinţa cu care în timpul iernii fluviul putea fi trecut pe gheaţă de la un mal la

- Vechii colecţionari de legende merită oarecare atenţie, dat fiindcă sînt obligaţi să lege fabulaţiile lor cu, istoria adevărată a vremurilor lor. Vezi viebiîe.sfinţilor Lupus, Anianus, ale episcopi-Îpr -de- Metz, a sfintei Geneviève, etc., în Istoricii Franţei, (vol. I., p. 644, 645, 649, vol. III, p. 369). ΰ,
Scepticismulcontelui de Buat (Hist, des Peuples, vol. VI, p. 529; 540), nu, poate Îi împăcat cu vreun principiu raţional sau critic. Nu e oare Grégoire de Tours precis şi pozitiv in relatarea să atunci cînd

celălalt era în măsură să ispitească un pâh; de-harhari sprinteni, hoinărind după jaf, dar imensa călărime a hunilor avea mare nevoie de o cantitate enormă, de furaje şi provizii şi nu avea mijlocul să le procure: decât într-un anotimp mai blând. Pădurea Herciniană oferea materialele pentru un pod de vase, iar puhoiul barbarilor năvăli cu o violenţă, căreia nimic nu-i putea sta în cale, spre provinciile belgiene.1 în Gallia consternarea era generală, iar tradiţia leagă soarta diferită a oraşelor galleze de faptele martirilor şi întâmplări miraculoase.2 Troyes fu salvat de meritele suntului Lupus; sfântul Servathis a fost ridicat dintre vii spre a nu fi martor al ruinei oraşului Tongrcrc iar rugăciunile ştintei Geneviève abătură marşul lui Atuia (lia împrejurimile Parisului. Dar cum cea mai mare parle, din oraşele; Galliei erau lipsite în aceeaşi măsură de ΄E fin îi şi de soldaţi, ele fură asediate şi luate cu asalt de huni, care Moşiră, de exemplu, ta, Metz3, obişnuitele lor reguli de război: Ei e u prin seră într-un masacru comun, preoţii: ca re slujeau la altare, şi copii în faşă, care la ora pericolului fuseseră botezaţi în mod prevăzător de către episcop. Înfloritorul oraş iu dat pradă flăcărilor, şi o capelă – izolată a simţului Ştefan rămase singura mărturie care însemn şi locul unde se afla pe vremuri această aşezare. De la Rin şi Mosela, Attila înainta până în inima Galliei, trecu Sena la Auxerre şi după un marş lung şi greu, îşi aşeză tabăra. Sub zidurile Orléansului. El dorea să-şi asigure cuceririle prin dobândirea unei poziţii-cheie, ce înlesnea trecerea Loirei, şi se bizuia pe invitaţia secretă a lui Sangihan, rege al – olanilor, care făgăduise să trădeze oraşul, şi să înceteze de a sluji interesele imperilui. Orléans-ul fusese întărit cu fortificaţii recente şi asalturile hunilor fură respinse viguros de cucernica vitejie a soldaţilor sau a cetăţenilor care apărau oraşul. În osârdia sa de păstor de suflete, Anianus, un episcop de o sfinţenie demnă de

primele timpuri ale creştinismului şi de o desăvârşită înţelepciune, folosi toate mijloacele pe care le avea la îndemână. În calitatea sa de prelat, spre a le susţine curajul: „până la sosirea ajutorului aşteptat. După un asediu îndârjit, zidurile erau acum zdruncinate de berbecii de asalt; hunii ocupaseră suburbiile şi poporul incapabil de a purta arme era prosternat în rugăciune. Anianus, care număra cu nerăbdare zilele şi orele" trimise un curier demn de încredere să observe de pe metereze împrejurimile oraşului. Acesta se întoarse de două ori, fără vreo veste care să poată deştepta speranţa sau încrederea, dar a treia oară, el spuse că la orizont zărise un norişor; firav. „Este ajutorul Domnului", exclamă episcopul, pe un ton de cucernică încredere, şi întreaga mulţime repetă după el „E ajutorul Domnului". Acest nor îndepărtat asupra căruia erau aţintite toate privirile, devenea din clipă în clipă mai mare şi mai distinct. Treptat se zăriră drapelele goţilor şi romanilor şi un vânt favorabil, împrăştiind praful, descoperi în formaţie masivă, nerăbdătoarele escadroane ale lui Actius şi Theodoric, care se grăbeau în ajutorul Orléans-ului...

...Uşurinţa cu care Attila pătrunsese până în inima Galliei poate fi atribuită atât politicii sale abile cât şi groazei semănate de armatele sale. Declaraţiile lui publice erau abil atenuate de asigurările ce le dădea în particular. El îi ameninţa şi îi măgulea rând pe rând pe romani şi pe goţi şi curţile de la Ravenna şi. Toulouse[812]; bănuindu-se una pe alta de intenţii rele, acestea priveau cu o indiferenţă apatică apropierea inamicului lor comun. Actius era singurul apărător al securităţii publice, dar măsurile sale cele mai înţelepte erau stingherite de intrigile care după moartea Plăcidiei bântuiau palatul imperial. Tineretul Italiei tremura la sunetul trâmbiţei, iar barbarii, pe care frica sau

812 Toulouse era reşedinţa regelui vizigot (ii.tr.),

afinităţile îi făceau să se adune, sub steagul lui Attila, aşteptau cu încredere îndoielnică şi gata să-şi ofere serviciile aceluia care plătea mai bine, să vadă cum avea să se hotărască, soarta războiului. Patricianul[813] trecu Alpii în fruntea unor oşti care prin puterea şi numărul lor nu, prea meritau numele de armată,[814] Dar la – sosirea sa la Arles sau la Lyon el fu uluit la vestea ca vizigoţii, refuzând să participe la apărarea Galliei, aveau intenţia să aştepte pe propriul lor teritoriu năvala hunilor pe care pretindeau că-i dispreţuiesc. Senatorul Avitus, care, după ce îndeplinise cu cinste funcţia de prefect al pretoriului, se retrăsese la proprietăţile sale diii Auvergne, a fost convins să accepte această importantă ambasadă şi o îndeplini cu abilitate şi succes. El îi arătă lui Theodoric că singura cale de a rezista unui cuceritor victorios, ce aspira la stăpânirea lumii, este ferma şi unanima alianţă a puterilor pe care acesta se străduie să le îngenunche. Elocvenţa vie a lui Avitus îi înflăcăra pe războinicii goţi prin descrierea nedreptăţilor suferite de strămoşii lor din partea hunilor care, mânioşi, îi urmăreau fără cruţare şi astăzi de la Dunăre până în Pirinei. El stărui în continuare că era datoria fiecărui creştin să apere de sacrilegiu bisericile Domnului şi relicvele sfinţilor, că era în interesul fiecărui barbar, care dobândise o aşezare în Gallia, să apere de devastările păstorilor sciţi ogoarele şi podgoriile, cultivate φ entra folosinţa sa. Theodoric cedă în faţa elocvenţei adevărului; el luă hotărârea cea mai înţeleaptă şi totodată cea mai onorabilă şi declară că, în calitate de aliat fidel al lui Actius şi al romanilor, era gata să-şi rişte viaţa şi regatul pentru securitatea comună a Galliei.1 Vizigoţii, aflaţi pe atunci în plina faimă şi putere, ascultaseră voios semn aiul războiului, îşi pregătiseră

813 Aetius primise acest titlu (n.t.).
8148 Panegyr. Avii, 328 etc.

armele, şi caii şi se adunară sub stindardul bătr inului lor rege, care era hotărât, să comande personal, împreună cu cei doi fii mai mari ai săi, Torismond şi Theodoric, numeroasa şi viteaza sa armată. Exemplul goţilor fu hotărât or pentru mai multe triburi şi neamuri care păreau să şovăie între huni şi romani. Neobosita activitate a lui Actius adună treptat ostile popoarelor Galliei şi Germaniei, care pe vremuri se declaraseră supuşii sau ostaşii republicii, dar care acum pretindeau răsplata pentru serviciile lor voluntare şi rangul de aliaţi independenţi. Astfel au fost raeţii, armoricanii, hreonii, saxonii, burgunzii, sarmaţii sau alanii, ripuarii şi francii care îl urmau pe Mereveus ca regele lor legitim. Aceasta era armata pestriţă care, sub comanda lui Actius şi a lui Theodoric înainta în marş forţat pentru a

1 Politica lui Attila, a lui Actius, şi a vizigoţilor, este imperfect descrisă în *Panegyrical* lui Avitus şi în capitolul treizeci şi şase al lui Iornand es. Poetul şi istoricul erau ambii influenţaţi de prejudecăţi personale sau de acelea ale poporului lor. Primul exaltă meritele şi importanţa lui Avitus, al doilea este dornic să-i arate pe goţi în lumina cea „mai favorabilă. Totuşi, faptul că, atunci când sunt bine interpretaţi, se dovedesc de acord, este o dovadă a veracităţii lor.

El il) era Oder ns-nt şi a clalupta cu nenumăratele hoarde ale lui Attila.[815]

La apropierea lor, regele. Hunilor, ridică nirmaideeâtasediul şi sună retragerea spre a rechema primele sale trupe, pornite să

815 lornandes enumeră armata lui Aetius (c. 36, p. 664, edit. Grot., vol. II, p. 23 în Istoricii Franţei cu notele editorului benedictin). Raeţi era numele unui neam pestriţ de barbari, născuţi sau naturalizaţi în Gallia; riparii, sau ripuarii, îşi trăgeau numele de la aşezarea lor pe trei rîuri: Rinul, Meusa şi Mosela; armoricanii stăpîneau oraşele - independente dintre Sena şi: Loira. O colonie de saxoni fusese aşezată în dioceza Bayeux; burgimzii se stabiliseră în Savoia, iar breonii erau un trib războinic de raeţi, la est de lacul Constanţa. „

jefuiască un oraş[816], în care apucaseră să pătrundă. Vrtirjia lui Altila, era întotdeauna călăuzită de prudenţă şi cum prevedea consecinţele fatale ale unei înfrângeri în inima Galliei, el trecu din nou Sena, şi aşteptă duşmanul în câmpiile de la Ghâlons, a căror suprafaţă netedă şi plană era potrivită operaţiilor cavaleriei sale scite. Dar în această retragere tumultoasă, avangarda romanilor şi a aliaţilor lor hărţuiau necontenit şi uneori angajau în luptă trupele din ariergarda lui Attila. În întunericul nopţii, pe drumurile încâlcite, coloanele duşmane se puteau întâlni la nimereală; ciocnirea sângeroasă dintre franci şi gepizi, în care cincisprezece mii[817] de barbari fură ucişi, a fost preludiul unei lupte mai generale şi hotărâtoare. Câmpiile Gatalaunice[818] se deschideau în jurul oraşului Ghâlons se întindeau, după măsurătoarea aproximativă a lui lornandes, pe o lungime de o sută cincizeci şi o lăţime de A sută de mile, peste întreaga provincie care îşi merită – denumirea de Ţara cu ap iei? sau Champagne.[819] Acest; şes întins: se distingea totuşi prin oarecare inegalităţi de teren şi importanţa unei înălţimi care domina tabăra lui Attila fu înţeleasă şi disputată de ambii generali. Tânărul şi viteazul Tommond ocupă primul culmea. Goţii se repeziră într-un iureş nestăvilit asupra hunilor, care se străduiau să urce de pe versantul opus; cucerirea acestei poziţii avantajoase, dădu atât trupelor cât şi conducătorilor lor îmbietoar ea certitudine a victoriei.

— Neliniştea lui Attila îl împinse să-şi consulte preoţii şi

816 Si'don. Apollin, VIÎ, Epist., 15, p. 246. Salvarea oraşului Orléans ar putea fi uşor înfăţişată ca un miracol datorat sfîntului episcop şi prevestit de el.

817 Ediţiile comune soriu XCE, dar există un manuscris, din oarecare surse 4SBne de încredere (şi aproape orice sursă e demnă de.încredere) care. se pronunţă pentru cifra mai raţională de XVM.

818 Ghâlon, sau Duro-Cataiaunum, mai tîrziu Catalani, făcuse înalte, partevdin teritoriul Reims, aflat la 27 mile distanţă. Vezi Vale», : Notit Gali y p. 136; d'Anville, Notice de VAncienne Gaule, p. 212, 279

819r Numele de Campania, sau Champagne, este des citat de Gre- goire de Tours, această mare provincie, care avea capitala Reims, asculta de un duce. Vales, Notit., p. 120—123. (Champagne vine de la Champs, în4franceză cîmpie — n.t.).

auspiciile. S-a spus că, după examinarea măruntaelor victimelor, şi răzuirea oaselor, acestea arătară, într-un limbaj misterios, propria sa în Ei ingere şi moartea principalului său adversar şi că barbarul, acceptând această compensaţie, şi-a exprimat stima sa involuntară pentru meritul superior al lui Actius. Dar neobişnuita descurajare ce părea să dăinuie printre huni, îl determină pe Attila să recurgă la mijlocul deseori folosit de către generalii din antichitate, acela de a-şi însufleţi oştile printr-un discurs militar vorbi ca un rege, care luptase şi biruise adesea în fruntea soldaţilor săi.[820] El îi îndemnă să se gândească la gloria de, care se acoperiseră în trecut, la pericolul actual şi la speranţele ler viitoare. Soarta deschisese deşerturile şi mlaştinile Sciţiei în faţa vitejiei lor, pe vremea când braţul nu le era la fel de bine. Înarmat; ea făcuse să li se aştearnă la picioare atâtea neamuri războinice; aceeaşi soartă rezervase bucuriile acestei câmpii memorabile pentru încoronarea victoriilor lor. El înfăţişă cu viclenie precauţia duşmanilor, alianţa încheiată de către aceştia şi poziţiile avantajoase pe care le deţineau, făcând ca ele să pară dictate nu de prudenţă, ci de frică. Numai vizigoţii, reprezentau forţa, curajul şi siguranţa arma» tei inamice; formaţia închisă şi compactă a romanilor trăda teamă; ei erau la fel de neputincioşi să înfrunte primejdiile sau să facă faţă oboselii uner zile de bătălie; pe aceşti duşmani degeneraţi, hunii puteau uşor să-i calce în picioare. Doctrina predestinării, atât de favorabilă virtuţilor războinice, fu întipărită cu grijă în minţile lor de regele hunilor, care îi asigură pe supuşii săi, că războinicii ocrotiţi de cer pitteau să se simtă la adăpost şi invulnerabili în Mijlocul săgeţilor duşmane, dar că soarta, care nu greşeşte, îşi

---

820 îmi dau seama că aceste cuvîntări ostăşeşti sînt de obicei comp lise de istorici, totuşi Mtrîmi ostrogoţi caro serviseră sub Attila, i-ar fi putut reproduce discursul său lui Cassiodorus; ideile, şi chiar expresiile au o nuanţă autentic scită şi mă îndoiesc că un italian din veacul al şaselea, s-ar Π gîndit la ele.

poate lovi victimele chiar în zilele unei păci lipsite de glorie. „Eu însumia, continuă Attila, „voi arunca prima suliţă, iar pe ticălosul. Care nu vrea să urmeze pilda suveranului său, nimic nu-l poate feri de moartei Prezenţa, glasul şi exemplul conducătorului lor neînfricat îi însufleţi pe barbari; răsjpunzând nerăbdării lor, Attila îşi alcătui îndată ordinea de bătaie. În fruntea vitejilor şi credincioşilor să-i huni, ei ocupă personal centrul liniei de bătaie. Ostaşii aparţinând popoarelor supuse stăpânirii sale, rugienii, herulii, turingii, francii, burgimzii, fură desfăşuraţi pe ambele flancuri ale armatei lui, pe vasta întindere a câmpiilor Catalaunice. Aripa dreaptă era comandată de Ar darie, regele gepizilor iar cei trei bravi fraţi, care domneau peste ostrogoţi, fură aşezaţi pe flancul stâng, pentru a opune rezistenţă triburilor înrudite ale vizigoţilor. Dispozitivul aliaţilor era bazat pe un principiu diferit. Sangiban, necredinciosul rege al alanilor a fost aşezat în centru, unde mişcările sale puteau fi observate cu stricteţe şi trădarea sa pedepsită pe loc. Actius preluă comanda aripii stingi, iar Theodoric a celei drepte, pe când Torismond mai continua să ocupe înălţimile, care par să fi doming flancul, sau poate spatele armatei soite. Toate popoarele *de* la Volga la Atlantic erau adunate pe câmpia de la Ghâlons; dar multe dintre aceste neamuri fuseseră dezbinate prin lupta între fraţi, prin cuceriri, ori migrări; de aceea, apariţia pe această câmpie a unor armate şi stindarde similare, amenmţându-se unele pe altele, prezenta aspectul unui război civil.

Disciplina şi tactica grecilor şi romanilor alcătuiesc un aspect interesant al caracterului raţional al acestor popoare. Studiul atent al operaţiilor inilitare desfăşurate de Xenofon, Caesar sau Frederic, descrise de aceeaşi minte care le-a conceput şi executat, poate să perfecţioneze (dacă o astfel de perfecţionare e de dorit) arta de a distruge specia umană. Dar bătălia de la Châlons ne stârneşte doar

curiozitatea şi aceasta datorită scopului măreţ care-i însufleţea pe combatanţi; ea a fost hotărâtă de impetuozitatea oarbă a unor barbari şi a fost relatată de scriitori părtinitori, ale căror profesii civile sau ecleziastice îi împiedicau să cunoască treburile militare, Totuşi, Cassiodorus se întreţinuse în mod familiar cu mulţi războinici goţi care luaseră parte la această memorabilă încăierare; ei vorbesc despre lupta de la Châlons ca despre o ciocnire sălbatică, schimbătoare, încăpăţânată şi sângeroasă, căreia nu i s-ar putea găsi asemuire, nici în timpurile prezente, nici în cele trecute. Numărul celor ucişi s-a ridicat la o sută şaizeci şi două de mii, sau, după alt calcul, la trei sute de mii de persoane[821]; aceste exagerări de necrezut presupun o pierdere reală şi efectiva, suficientă pentru a justifica remarca istoricului, că din nebunia regilor, generaţii întregi pot fi măturate de furtună într-un. Singur ceas. După ce săgeţile zburară de mai multe ori dintr-o parte într-alta, dovedind dibăcia neîntrecută a arcaşilor sciţi, cavaleria şi infanteria ambelor armate se învălmăşi cu furie în lupta corp la corp. Hunii, luptând sub ochii regelui lor străpunseră slabul şi dubiosul centru al aliaţilor, despărţindu-le aripile una de alia; rotindu-se cu o mişcare rapidă spre stânga, ei îşi îndreptară toată puterea împotriva vizigoţilor. Pe când fheodoric călărea de-a lungul rândurilor spre a-şi – însufleţi oştile, fu lovit mortal de suliţa lui And ages, un nobil ostrogot şi se prăbuşi de pe cal. Prins în învălmăşeală, regele rănit iu călcat în picioare de caii propriei lui cavalerii; moartea aceasta, care avea atâta importanţă, servi să explice profeţia ambiguă a haruspiciilor. Attila se şi îmbăta, sigur

---

821 Expresiile iui lornandes, sau mai curînd ale iui Cassiodorus» sînt foarte tari : Un război cruci, complicat, inuman, lung, cum n-a mai cunoscut vreodată antichitatea; se spune că s-au săvîrşit mulie fapte demne de admiraţie ; tot ce se poate vedea intr-o viaţă de om mai neob işnuit s-a săvîrşit atunci, Duh os (Hist. Critique, vol. 1, p. 392, 393) încearcă să împace numărul de 162.000 dat de lornandes cu cel de 300.000 dat de Isidor şi Idatius, presupunînd că cifra cea mai mare cuprinde distrugerile totale pricinuite de război, boli, masacrul civililor etc.

de victorie, când viteazul Torismond coborî de pe dealuri şi confirmă restul prezicerii. Vizigoţii care fuseseră puşi în încurcătură de fuga, sautradarea alanilor, îşi restabiliră treptat ordinea de bătaie, şi obţinură o victorie neîndoielnică împotriva hunilor, deoarece Attila a fost nevoit să se retragă. El îşi primejdui viaţa cu îndrăzneala unui simplu soldat, dar vajnicele sale trupe din centru înaintaseră dincolo de restul liniei de luptă. Atacul” lor era slab sprijinit, flancurile le erau descoperite şi numai căderea nopţii îi salvă pe cuceritorii Sciţiei şi Germaniei de o înirângere totală. Ei se retraseră în interiorul cercului de căruţe ce le întărea tabăra şi escadroanele descălecară pregătindu-se de o apărare, pentru care nici armele, nici temperamentul lor nu erau adaptate. Rezultatul era îndoielnic, dar Attila îşi asigurase cel puţin o ieşire onorabilă. Din ordinul său şeile şi bogatul harnaşament al cavaleriei fura adunate într-un rug funerar; în cazul când întărit urile sale aveau să fie străpunse) viteazul barbar luase hotărârea să se arunce în flăcări şi să-i lipsească pe duşmanii săi de gloria pe care ar fi dobândit-o prin uciderea sau captivitatea lui Attila...[822]

...Actius îl lăsă pe barbarul învins să se retragă şi trimise la vatră pe auxiliarii săi vizigoţi şi alani.

Attila devastează ţara, dar în cele din urmă. Primeşte o ambasadă trimisă de Valentinianus şi acordă pace Italiei, renunţi nd să mai intre în Roma. El moare în acelaşi an (453), iar imperiul său se prăbuşeşte. Valentinianus, gelos pe gloria lui Actius, îl ucide, dar este ucis la rândul său de uneltele senatorului Maximus care va fi ales împărat (455).

De pe vremea lui Cicero şi Varro, augurii romani erau de părere că cei doisprezece vulturi pe care îi văzuse Romulus,

---

822 Contele de Buat (Ilist. des Peuples, etc., vol. VII, p. 554—573), bizuindu-se pe falsul şi respingînd pe adevăratul Idatius, a împărţit iiifrîagerea lui Attila în două mari bătălii: prima lingă Orléans, a doua în Champagne; într-una Theodoric a fost ucis, în a doua, răzbunat.

reprezentau cele douăsprezece veacuri destinate de soartă existenţei or a şului[823].

Această profeţie, poate cam nebăgată în seamă atunci când Roma era în culmea, puterii şi a prosperităţii, trezi presimţiri sinistre în rândul poporului, în timp ce ai doisprezecelea veac, întunecat de dezonoare şi nenorocire să apropia de sfir şit; posteritatea însă e nevoită să confirme cu oarecare mirare că interpretarea arbitrară a unui fapt, ce ţine de domeniul întâmplării sau al fabulaţiei, s-a verificat într-adevăr prin căderea imperiului de Apus.[824] Dar prăbuşirea acestuia a fost anunţată de un semn mai clar decât zborul vulturilor; guvernarea romană inspira zi de zi mai puţină teamă duşmanilor, dar părea tot mai odioasă şi apăsătoare supuşilor ei.[825] Birurile se înmulţeau odată cu mizeria publică, economia era neglijată pe măsură ce devenea mai necesară şi. Nedreptatea celor bogaţi strămuta sarcina inegală de pe umerii lor, pe cei ai poporului, pe care îi lipseau de *indulgenţele* ce-ar fi putut uneori să-i uşureze mizeria. Severa inchiziţie care le confisca bunurile şi le tortura persoana, îi obliga pe supuşii lui Valentinianus să prefere tirania barbarilor, întrucât aceasta comporta pentru ei mai puţine greutăţi, îi îndemna să fugă în codrii sau în munţi, să recurgă la josnica şi abjecta stare de slugă mercenară. Ei se lepădau de numele de cetăţean roman, care pe vremuri stârnise ambiţia omenirii şi îl detestau. Provinciile armoricane ale Galliei şi cea mai mare parte a Spaniei ajunseră

---

823 Această interpretare a lui Vettius, un augur celebru, a fost citată de Varo în cartea a XVIII-ea din Aniiquitates. Censorinus, de Die Natalic. 17, p. 90, 91, edit. Havercamp.

824 După Varo, secolul al XII-Iea ar fi luat sfîrşit în anul 447, dar, dată fiind incertitudinea adevăratei date a întemeierii Romei, ea poate fi stabilită fie mai devreme, fie mai tîrziu. Poeţii vremii aceleia Clau- dianus (de Bello Getico, "265) şi Sinodus (în Paneygr. Avit., 357) pot fi acceptaţi drept spirite părtinitoare care vehiculează părerile opiniei publice.

825 Cartea a cincea a lui Salvianus' (din De gubernatione Dei) este plină de lamentări patetice şi invective vehemente. Libertatea sa excesivă slujeşte să dovedească slăbiciunea şi corupţia, guvernuhii roman. Cartea a fost publicată după pierderea Africii (439) si înaintea războiului cu Attila (451).

într-o stare de independenţă anarhică, datorită confederaţiei bagauzilor; miniştrii imperiali îi urmăreau cu legiuri severe pe rebelii creaţi chiar de ei, împotriva cărora armele lor se dovedeau neputincioase.[826] Dar chiar dacă toţi cuceritorii barbari ar fi fost nimiciţi în aceiaşi clipă, distrugerea lor totală n-ar fi restaurat imperiul de Apus, şi dacă Roma mai supravieţuia, ea supravieţui cu preţulpierderii libertăţii, virtuţii şi onoarei.

PRĂDAREA ROMEI DE CĂTRE GENSERIC, REGELE VANDALILOR. EXPEDIŢIILE SALE NAVALE DE JAF. ULTIMII ÎMPĂRAŢI DIN APUS: MAXIMUS, AVITUS, MAIORIANUS, SEVERUS, ANTHEMIUS, PLYBRIUS, GLYCERIUS, NEPOS, AUGUSTULUS. CĂDEREA DEFINITIVĂ A IMPERIULUI DE APUS.

DOMN IA LUI ODOACRU, PRIMUL REGE BARBAR AL ITALIEI

Pierderea său. Devastarea, provinciilor. ’de la ocean până ia Alpi, a slăbit gloria şi măreţia Romei; dar prosperitatea ei internă a fost distrusă pentru totdeauna/ prin despărţirea Africii. Hrăpăreţii vandali au confiscat proprietăţile ereditare ale senatorilor şi au oprit subsidiile regulate care alinau sărăcia şi încurajau lenea plebeilor. Mizeria romanilor a fost curând sporită de un atac neaşteptat şi această provincie, pe care supuşii harnici şi docili o cultivaseră atâta vreme spre folosul Romei, a fost înarmată împotriva lor de un barbar ambiţios. Vandalii şi alanii, care

826 Aceşti Bagaudae din Spania care au luptat deschti cu oştile romane sînt adesea menţionaţi în cronicile lui Idatius. Saivian a descris starea lor disperată şi rebeliunea lor într-un limbaj foarte sugestiv: Aşadar numele de cetăţean roman... este respins şi ocolit astăzi, fiind considerat nu numai un lucru lipsit de valoare dar chiar abominabil....Şi chiar cei oare nu fug la barbari sînt siliţi să trăiască precum barbarii, üsa cum trăieşte cea mai mare parte a locuitorilor Spaniei şi Galliei....Voi vorbi acum despre bagauzi, care spoliaţi de funcţionari răi şi nemernici, după ce şi-au pierdut libertateay au pierdut şi cinstea numelui de romani.... li numim p&zvratiti, ii numim pierduţi pe cei pe care i-am silit să fie criminali.

urmaseră stindardul norocos al lui Genseric, dobândiseră un teritoriu bogat şi fertil, ce se întindea de-a lungul coastei, cale cam de peste nouăzeci de zile de la Tangor la Tripoli. Dar hotarele strâmte ale teritoriului lor erau îngrădite de deşertul nisipos, iar în partea opusă de Mediterană. Cunoaşterea şi cucerirea popoarelor de culoare neagră, care locuiau mai jos de zona toridă, nu-l puteau ispiti pe prudentul Genseric, dar el îşi aruncă ochii spre mare şi hotărî că creeze o putere navală; îndrăzneaţa sa hotărâre fu executată cu o încăpăţânare şi o sârguinţă nea bătută. Codrii munţii cr Atlas ofereau o sursă inepuizabilă de cherestea, iar noii săi supuşi erau meşteri în arta navigaţi ei şi a construcţiei navale. El îi însufleţi pe îndrăzneţii săi vandali inspirându-le ideea de a adopta un nou fel de război, care ar face ca orice ţară maritimă să devină accesibilă armelor lor; Maurii şi africanii fură atraşi de speranţa jafului şi după un interval de şase secole, flotele care ieşeau din portul Cartaginei ridicară iarăşi pretenţii la stăpânirea imperiului mediteranean. Succesele vandalilor, cucerirea Siciliei, prădarea oraşului Palermo şi frecventele expediţii pe coasta Lucaniei o neliniştiră pe mama lui Valentinianus şi pe sora lui Theodosius. Se formară alianţe, şi arme scumpe dar ineficace fură pregătite pentru distrugerea inamicului comun; acesta îşi rezerva curajul şi forţele pentru a face faţă unor pericole, pe care politica sa nu putea să le împiedice, nici să le evite. Amânări abile, promisiuni ambigue şi concesii aparente îi slujiră lui Gens eric pentru a dejuca nu o dată pâanurüe romanilor, iar intervenţia formidabilului său aliat, regele hunilor, îi abătu pe împăraţi de la cucerirea Africii! îndreptându-le grija spre apărarea Romei. Revoluţiile de jMlat, care lăsau imperiul apusean fără un apărător şi fără un împărat legitim, risipiră temerile lui Genseric, făcându-l şi mai avid. El echipă numaidecât o flotă numeroasă de vandali şi

mauri şi ancoră la gura Tibrului, cam la trei luni după moartea lui Valentinianus şi de la înălţarea lui Maximus pe tronul imperial.

Îngrozit de pericolul invaziei, Maximus, încercând să fugă, e masacrat de popor.

A treia zi după această agitaţie, Genseric înainta cu îndrăzneală de la portul Ostia până la porţile oraşului lipsit de apărare. Dar în loc ca tinerii romani să-l înfrunte cu armele, porţile Romei se deschiseră în faţa unei procesiuni paşnice a clerului, în fruntea căruia păşea venerabilul episcop[827]Spiritul neînfricat al lui Leon, autoritatea şi elocvenţa sa îmblânziră până şi ferociLaŞă unul cuceritor barbar. Regele vandalilor promise să cruţe populaţia neinarmată; deşi asemenea ordine nu fură date cu toată seriozitatea, nici ascultate cu stricteţe, intervenţia lui Leon îi face cinste şi ea s-a dovedit în oarecare măsură folositoare ţării sale. JDar Roma şi populaţia ei fură lăsate pradă desfrâuiui vandalilor şi maurilor, a căror pasiuni oarbe răzbunară suferinţele5 aduse. Car tagmei. Jaful a durat paisprezece zile şi nopţi; tot ce mai rămăsese încă din avuţia publică şi particulară, din tezaur rele sacre sau profane, à fost transportat fără zăbavă pe corăbiile lui Genseric…

…în cei patruzeci şi cinci de ani care trecuseră de la invazia goţilor, splendoarea şi luxul Romei fuseseră restaurate în oarecare măsură şi era greu, fie. Să se evite, fie să se satisfacă cererile nesăţioase ale unui cuceritor, care avea timp să adune bogăţia Capitalei şi corăbii pentru a o transporta. Ornamentele imperiale ale palatului, mobilierul şi superba garderobă imperială, dulapurile cu vesela masivă-fură adunate în cursul unui jaf deşănţat. Aurul şi argintul ajungeau la câteva mii de4alanţi, totuşi, chiar alama, ba

827; ; 1 Succesul aparent al papei Leon'poate îi justificat de Prosper şi de Historia Miscellan., άar informaţia nesigură a iui Baronius (anul 455, nr. 13) că Genseric a cruţat cele trei biserici apostolice nu e corn firmată nici măcar de mărturia îndoielnică a Iui Liber Pontificals.

până şi arama fură ridicate cu sârguinţă. Eudoxia2 însăşi, care porni în întâmpinarea prietenului şi eliberatorului eideplânse curând purtarea ei imprudentă. Ea fu brutal despuiată de juvaerurile ce le purta şi nefericita împărăteasă cu cele două fiice ale ei, singurele supravieţuitoare ale marelui Theodosius, a fost silită, ca o simplă captivă să-l urmeze pe semeţul vandal, care ridică pe loc pânzele şi navigând pe o mare favorabilă se întoarse în portul Cartaginei. Multe mii de romani, bărbaţi şi femei, care posedau vreun meşteşug util sau plăcut barbarilor, fură siliţi să se îmbarce pe bordul flotei lui Genseric; iar nenorocirea lor era şi mai jalnică, deoarece duşmanii despărţeau soţii de soţii şi copiii de părinţi. Caritatea lui Deogratias[828], episcopul Gartaginei era singura lor mângâiere şi singurul lor sprijin. El vin du cu generozitate vesela de aur şi argint a Bisericii pentru a răscumpăra pe unii şi a uşura robia altora, pentru a veni în ajutor celor ajunşi în nevoie, sau a alina nenorocirile abătute asupra unei mulţimi înrobite, a cărei sănătate era zdruncinată de suferinţele pricinuite de navigaţia din Italia în Africa. Din porunca sa, două biserici încăpătoare, fură transformate în spitale. Bolnavii au fost împărţiţi în paturi potrivite şi aprovizionaţi din plin cu hrană şi doctorii; vârstnicul prelat îşi repeta vizitele atât ziua cât şi noaptea, cu o râvnă care depăşea puterile sale şi o milă plină de iubire pentru aproapele său, ceea ce făcea ca ajutorul său să pară şi mai nepreţuit. Comparaţi scena aceasta cu câmpia de la Cannae[829] şi judecaţi între Hanihâl şi succegonii Sfântului Ciprran[830].

Cu sprijinul lui Theodoric, regele xdzigoţilor (453), Avitus, un

---

828 Vezi Victor Vitcnsis, de Persecut. Vandal., I, c. 8, p. 11, 12, edit. Ruinat. Deogratias a condus biserica Gartaginei numai trei ani. Dacă n-ar fi fost înmormîntat în taină, cadavrul său ar fi fost sfîşiat de devoţiunea fanatică a poporului.

829 Localitate în Italia, unde în anul 216 î.e.n. Hanibal a pricinuit rtimanilor o înMngere dezastruoasă. Se spune că au rămas pe cîmpul de luptă şaptezeci de mii de morţi şi că au fost luaţi prizonieri zece mii de romani (n.c.).

830 Mărturii despre moartea lui Maximus şi jefuirea Romei de

băştinaş din Gallia este ales la Arles drept urmaş al lui Maximus. Ricimer, comandant barbar al oştilor romane îl alungă de pe tron pe Avitus (456) şi guvernează singur timp de şase luni cu titlu de „patrician”. Maiorianus, un distins general roman, e numit împărat cu consimţământul său (457). El îi învinge pe vandali, dar nu reuşeşte să ducă la hun sfârşit expediţia întreprinsă împotriva lor, în Africa şi este obligat să abdice (461). Sub numele de „împăratul Severus”, domneşte iarăşi Ricimer până în anul 467, când Anthemius ajunge la tronul imperial.

Italia este sfâşiată de conflictul dintre Anthemius, împăratul legal şi „patricianul” Ricimer, comandantul auxiliarilor barbari, în cele din urmă acesta vine la Roma, ia cu asalt oraşul, lăsând. U-l pradă jafului ostaşilor să-i Auxiliarii îl masacrează pe Anthemius şi-l întronează pe Olybrius, un senator de la Constantinopol, însurat cu o nepoată a lui Theodosius. Bl domneşte şapte luni şi moare de moarte bună, ca şi Ricimer, care lăsase comanda trupelor nepotului său Gundobald. Un soldat obscur, Glycerius, este numit împărat, dar lipsit de sprijin, abdică şi este urmat de Nepos, ginerele împăratului răsăritean, debarcat la Ravenna cu oaste bizantină. După o scurtă şi ruşinoasă domnie, la vestea unei revolte a auxiliarilor barbari, „Nepos fuge iar Orestes, comandantul acestora, îl înscăunează pe fiul său Augustulus, împărat al „imperiului Roman de Apus”. Mercenarii barbari se revoltă sub comanda lui Odoac ru, care obligă Senatul să renunţe la orice simulacru de autoritate şi independenţă şi imperiul Roman de Apus dispare pentru totdeauna, înlocuit temporar de un regat barbar.

Am împlinit acum trudnica povestire a declinului şi căderii imperiului Roman, din vremurile fericite ale lui Traian şi ale Airtoninilor, până la dispariţia satotală în Apus, cam în veacul al cincilea al erei noastre. În această epocă nefericită – saxonii se

luptau pe viaţă şi pe moarte cu băştinaşii pentru stăpânirea Britanniei. Gallia şi Spania erau împărţite între puternicele monarhii ale francilor şi vizigoţilor şi regatele supuse ale sue vi lor şi burgunzilor. Africa avea de făcut faţă crudei exploatări a vandalilor şi invaziilor sălbatice ale maurilor. Roma şi Italia şi ţinutul de până la malurile Dunării sângerau sub o armată de mercenari barbari, a căror tiranie nelegiuită a fost urmată de v t mm a Ctrqgoiiior lui Theodoric. Toţi supuşii imperiali care prin folosirea limbii latine meritau numele de romani şi privilegiile romane, erau împilaţi de dezastrele şi calamităţile cuceririi străine. În părţile apusene ale Europei, popoarele victorioase ale Germaniei stabiliră noi sisteme de viaţă şi de guvernământ. În Răsărit, maiestatea Romei era slab reprezentată de monarhii din Constantinopol, nevrednicii şi imaginarii succesori ai lui August. Totuşi, ei continuau să mai domnească asupra Răsăritului, de la Dunăre la Nil şi Tigru; regatul got şi cel vandal din Italia şi Africa fură supuse de armatele lui Justinian, iar istoria împăraţilor grepi continuă să ofere o lungă serie de date instructive şi mişcări politice interesante…

ORIGINEA, PROGREŞUL ŞI EFECTELE VIEŢII MONASTICE. CONVERTIREA BARBARILOR LA CREŞTINISM ŞI ARIANISM. PERSECUŢIA VANDALILOR ÎN AFRICA, STINGEREA ARIANISMULUI PRINTRE BARBARI

Legătura indisolubilă dintre treburile laice şi cele bisericeşti m-a obligat şi încurajat să relatez progresul credinţei creştine, persecuţiile suferite de ea şi recunoaşterea ei definitivă, triumful final, scindarea şi decăderea treptată a creştinităţii. Am amânat în mod deliberat să ne oprim asupra celor două evenimente

religioase, care implică un studiu al naturii omeneşti şi îşi au importanţa lor în declinul şi căderea imperiului roman: 1. Instituirea vieţii monastice[831] şi 2. Convertirea barbarilor nordici.

— 1. Prosperitatea şi pacea au întrodus distincţia de *creştini obişnuiţi* şi *ascetici*[832]. Practica uşoară şi imperfectă a religiei satisfăcea conştiinţa mulţimii Suveranul sau magistratul, soldatul sau negustorul îşi împăcau zelul fierbinte şi credinţa lor la fel de arzătoare cu exerciţiul profesiunii, urmărirea intereselor şi satisfacerea pasiunilor. Dar asceţii care ascultau şi abuzau de preceptele rigide ale Evangheliei, erau însufleţiţi de un entuziasm sălbatic; pentru ei omul era un criminal, iar Dumnezeu un tiran. Asceţii renunţau din toată inima la treburile şi plăcerile lumeşti, la carne şi căsătorie, îşi chinuiau trupul, îşi înfrânau afecţiunea şi îmbrăţişau o viaţă de mizerie drept preţ al fericirii eterne. Sub domnia lui Constantin, asceţii N fugeau dintr-o lume profană şi degenerată către o singurătate deplină şi o societate religioasă. La fel cu primii creştini din Ierusalim1, ei renunţau la folosirea sau la proprietatea asupra averilor lor lumeşti, stabileau comunităţi religioase de acelaşi sex şi înclinări şi luau numele de pustnici, călugări şi anahoreţi, denumire ce exprima locul lor solitar de retragere, într-un deşert natural ori artificial. Ei dobândiră curând respectul lumii pe care o dispreţuiau şi apeastă filosofie divinăz, care depăşea, fără ajutorul ştiinţei sau naturii, virtuţile şcolilor greceşti, era privită cu unanimă admiraţie. Călugării puteau într-adevăr concura cu stoicii prin dispreţul lor pentru bogăţie,

831 Originea instituţiilor monastice a fost amănunţit discutată de Tliomassian (Discipline de l'Eglise, vol. L, p. 1419 — 1426) şi Ilelyofc (Hist, des Ordres Monastiques, vol. 1, p. 1166). Aceşti autori sînt foarte docţi şi destul de oneşti, iar deosebirea de păreri âintrc ei priveşte subiectul în totalitatea sa. Totuşi protestantul prudent, care priveşte cu suspiciune orice călăuză papistaşă, poate consulta cartea a, şaptea -din lucrarea. Bingham Christian Antiquities).

832 Vezi Euseb., DemonsUat. Evangel., I, p. 20, 21; edit. Grade.', Rob. Stephani, Paris 1545). în Istoria ecleziastică, publicată la doispre-

suferinţăşi moarte; disciplina lor reînvia tăcerea şi supunerea pitagoreicilor; ei dispreţuiau tot atât de „adânc ca şi cinicii înşişi toate formele şi religiile societăţii civilizate. Dar cei ce se consacrau „filosofiei divine” aspirau să imite un model mai pur şi mâi perfect. Ei călcau pe urmele profeţilor retraşi în deşert[833] şi au restaurat viaţa cucernică şi contemplativă, care fusese instituită de esenieni în Palestina şi Egipt. Ochiul de filosof al lui Pliniu observase cu mirare un popor solitar care locuia printre palmierii de lângă Marea Moartă; aceşti oameni trăiau fără bani şi dăinuiau fără femei; dezgustul şi căinţa omenirii le oferea o sursă permanenta de asociaţi voluntari.[834]

Începuturile mişcării monastice din Egipt se leagă de un tânăr ţăran numit Anton; această mişcare a luat curând o asemenea amploare, încât „egiptenii, care se mândreau cu această miraculoasă transformare, erau dispuşi să creadă că numărul călugărilor era egal cu restul populaţiei”3, iar posteritatea poate repeta vorba care fusese pe timpuri folosită în legătură cu animalele sfinte din aceeaşi ţară, şi anume, că „era mai uşor să găseşti un zeu decât un om în Egipt”. Mişcarea monastică a fost adusă şi în Apus, mai întâi de către Anastasie şi s-a răspândit cu repeziciune *Ïώ*: rândul tuturor: păturilor sociale, ceea ce 5 explică mai ales prin dorinţa Bisericii de a face prozeliţi. Gunu mişcarea monahală fu reglementată, iar călugării fură s-upuş unei discipline

833 Carmeliţii îşi trag originea în linie directă de la profetul Elijah (vezi Beziers, Thèses, anul 1682, în Bayle, Nouvelles de la République des Lettres, Oeuvres, vol. I, p, 82, etc. ; şi ironia prolixă din Ordres Monastiques, o lucrare anonimă, vol. I, p. 1—-433, Berlin 1751). Roma şi Inchiziţia din Spania au, redus la tăcere critica profană a Iezuiţilor din Mandra (Helyot, Hist, des Ordres Monastiques, vol. I, p. 282—300), iar statuia lui Elijah, „Carmelitul66, a fost ridicată în biserica Sfîntul Petru (Voyages du P. Labat, vol. III, p. 87).

834 Plin., Hist. Natur, V, 15. O specie de oameni care trăiesc izolaţi, demni de admiraţie mai mult dècît oricare alţii pe pămînt, fără femei, renunţînd cu desăvîrşire la dragoste şi la bani. Lucru de necrezut, dăinuie veşnic în timp, deşi la ei nu se naşte nimeni. Ei îi aşază dincolo de influenţa vătămătoare a locului şi spune că Engaddi şi Masada erau oraşele cele mai apropiate. Lavra şi mănăstirea Sfîntul Sava nu puteau fi foarte departe de acest loc. Vezi Reland, Palestin., vol. I, p: 295; vol. II, p. 763, 874, 880, 890.

severe şi împărţiţi în ordine”, – care adesea se dumăneau între eleFanatismul şi superstiţia apărură şi în seu: timp monastieismul îşi schimbă aspectul/iniţial, devenind – îi mare măsură o plagă socială.

2. Religia creştină” nu a cucerit numai inimile, cetăţe nilor emlizaţi ai imperiului, ci şi pe ale barbarilor nor dici; acest fapt a avut o influenţă hotărâtoare asupra desfăşurării istoriei omenirii. „Biserica universală” a constituit temelia unei noi civilizaţii; folosind ca punct de plecare ruinele civilizaţiei elenice sau eleno-romane, această civilizaţie ajunge pe o altă cale la aceleaşi naţiuni care mai târziu, prin intermediul Renaşterii au continuat-o. Faţă de credinţele primitive ale triburilor barbare/ideile filosofiei constituiau desigur un mare progres. Misionarii care se străduiau să propovăduiască aceste idei veneau în cea mai mare parte de la Roma, sau din provinciile 1: Omane; în mintea barbarilor, ideile propovăduite de ei se confundau cu Roma, ceea ce sporea în rândul lor prestigiul acesteia ca focar de cultură şi nu numai ca centru al bogăţiei şi luxului. Rând pe rând au fost creştinate neamurile gotice, vandalii, francii, saxonii şi triburile scandinave. Din nefericire, unii au fost convertiţi la credinţa catolică, alţii la cea ariană. Au apărut astfel încă de là început surse de conflicte bisericeşti care au degenerat adesea în lupte’s înger oase.

În cele din urmă, doctrina catolică propagată de misionari mai bine pregătiţi şi conduşi de Roma învinge şi după violente persecuţii, elimină arianismul din tot occidentul barbar şi din Africa…

Capitolul al XXXIX-lea

ZENON ŞI ANASTASIUS ÎMPĂRAŢI AI RĂSĂRITULUI.

ORIGINEA, EDUCAŢIA ŞI PRIMELE ISPRĂVI ALE LUI THEODORIC OSTROGOTUL. INVADAREA ŞI CUCERIREA ITALIEI. REGATUL GOT DIN ITALIA. SITUAŢIA DIN APUS.

GUVERNAREA CIVILĂ ŞI MILITARĂ.

SENATORUL BOETHIUS. ULTIMELE FAPTE ŞI MOARTE A LUI THEODORIC

După căderea imperiului Roman în apus, un interval de cincizeci de ani, până la memorabila domnie a lui Iustinian, este slab însemnat în Răsărit de numele obscure şi analele imperfecte ale lui Zenon, Anastasius şi Iustin, care s-au suit pe rând pe tronul de la Constantinopol. În aceeaşi perioadă, Italia reînvie şi înfloreşte sub, domnia unui rege got, care ar merita să figureze printre cei mai buni şi bravi dintre vechii romani.

Ostrogotul Theodoric[835], al paisprezecelea urmaş în linie directă din neamul regesc al Amaiilor, s-a născut în vecixiiuatea Viennei[836], la doi ani după moartea lui Attila. O victorie recentă rodase independenţa ostrogoţilor, iar cei trei ira Ivi, Walamir, Tlieodemir şi Widimir, care conduceau acel popor războinic, sfătuindu-se între ei, îşi aşezară sălaşele, fiecare de sine stătător. În rodnica, deşi pustiita provincie Pannonia, hunii continuau să-i ameninţe pe foştii lor supuşi, dar atacul lor pripit fu respins numai

---

835 lornandes (de Rebus Geticis, c. 13, 14, p. 629, 630, edit. Grot), îl socoteşte pe Theodoric urmaşul Iui Gapt, unul dintre Anses sau semizeii, care a trăit în vremea lui Domiţian. Cassiodor, primul care laudă neamul regal al Amaiilor (Var iar., VIII, 5; IX, 25, X, 2) XI, 1)? îl socoteşte pe strănepotul lui Theodoric ca al XIII-Iea din neam, Peringsciold (comentatorul suedez al lui C'ochloeus, Vit. Theodor ici» p. 271, etc., Stockholm, 1699) se străduieşte- să lege această genealogie cu legendele şi tradiţiile ţării sale de baştină.
_ Istoria ecleziatică a lui Iustinian va fi arătată mai jos. Vezi Baronins, anii 518-521 şi voluminosul articol Iustini anus în indexul la volumul al şaptelea ai Analelor sale.
Domnia lui Iustin cel Bătrîn poate fi găsită în trei cronici: a lui Marcellinus, a lui Victor şi a lui Ioannes Malalas (vot. II, p. 130— 150); ultimul, în ciuda părerii lui Hodey, (Prolegom. no, 14 39, edit. Oxonj, a trăit curînd după lustinian (vezi Observaţiile lui Jortin, voi.

836 Mai corect, pe malul lacului Peîso (Nieusiedler-see) aproape de Carnuium. nu departe de locul unde Marcus Antonins şi-a compus Meditaţiile (lorn an des, c. 52, p. 689), Severin. Pannonia lUustrata p. 22. Cell ari us, Geogra/ph Antiqvol. I, p. 530).

de forţele lui Walamir; vestea izbânzii sale ajunse în tabăra îndepărtata a fratelui său Tlieodemir, într-o clipă de bucurie, când concubina favorită a acestuia născuse un fiu, menit a deveni moştenitorul fratelui său[837]. Când micul Theodoric, împlini vârstă de opt ani, tatăl său îl dădu cu părere de rău ca zălog al unei alianţe pe care Leon, împăratul Răsăritului, consimt i se s-o încheie în schimbul unui subsidiu anual de trei sute de funzi de aur. Ostaticul regal a fost educat la Constăntinopol cu grijă şi afecţiune. Era antrenat pentru toate exerciţiile războinice, iar mintea îi era îmbogăţită prin discuţii libere a căror obişnuinţă o căpătă. El frecventa şcolile celor mai pricepuţi profesori, dar dispreţuia sau neglija artele Greciei, şi rămase toată viaţa atât de ignorant în privinţa celor dintâi elemente ale ştiinţei, încât mai târziu un semn grosolan avea să reprezinte semnătura regelui analfabet al Italiei.[838] De îndată ce atinsese vârstă de optsprezece ani, tânărul iu trimis acasă, ca răspuns la dorinţa ostrogoţilor, pe care împăratul dorea să-i câştige prin liberalităţi şi dovezi de încredere. Walamir căzuse în luptă. Cel mai tânăr dintre fraţi, Widimir, se îndreptase spre Italia şi Gallia, în fruntea unei armate de barbari, şi întreg poporul recunoscu drept rege pe tatăl lui Theodoric. Ferocii săi supuşi admirau puterea şi statura tânărului lor principe[839], care îi convinse curând că nu era lipsit de vitejia strămoşilor să-i în fruntea a şase mii de voluntari, el părăsi pe ascuns tabăra şi, în căutare de aventuri, coborî Dunărea până la

---

837 Pentru tabelul genealogic al familiei lui Theodoric, vezi Clinton Fasti, Romani, vol. H, p. 143.

838 Primele patru litere ale numelui său ((9EOΔ) se aflau săpate pe
o placă de aur; aceasta era aplicată pe hîrtia ce trebuia iscălită, iar regele îşi trecea condeiul prin intervale. (Anonym. Valesian ad calcem Atnrn. Marcel lin, p. 722). Acest fapt autentic, bazat pe ceea ce susţine Procopius, sau cei puţin pe cele recunoscute de emoţii contemporani (Gothic, Ï, c. 2, p. 312), cîntăreşte cu*'mult mai greu decît laudele
ni Eu nod ins (SirmotuL Opera, tom. 1, p. 1596) şi Theophanes Chrono» graph., p. 112).

839 Ermodius, p. 1614. Episcopul Paviei (vreau să spun ecleziastul care dorea să fie episcop), laudă apoi tenul, mîinile şi alte amănunte din înfăţişarea suveranului său: are o statură care prin înălţimea ei îl arată că e rege.

Singidunum sau Belgrad şi se întoarse curând la tatăl său cu prada alcătuită din bogăţiile ce aparţinuseră unui rege sarmat, învins şi ucis de el. Totuşi, asemenea triumfuri nu aduceau altceva decât faimă, iar invincibilii ostrogoţi ajunseră la mare nevoie din lipsă de hrană şi îmbrăcăminte. Ei hotărâră în unanimitate să-şi părăsească taberele panonice şi să înainteze cu îndrăzneală spre ţinutul vecin, cald şi bogat, unde se afla curtea bizantină, care întreţinuse şi până atunci atâtea cete de aliaţi goţi. După ce dovediră prin unele acte ostile că puteau fi inamici prime jdio şi, sau cel puţin neplăcuţi, o şir o goţii vândură la un preţ ridicat pacea şi fidelitatea lor şi fură însărcinaţi cu paza Dunării de jos, sub comanda lui Theodoric, care urcă după moartea tatălui său, pe tronul ereditar al Amaiilor.2

Un erou coborâtor dintr-un neam de regi trebuie să-l fi dispreţuit pe josnicul isaurian, care era investit cu purpura romană, fără vreun dar deosebit al minţii sau al trupului, fără să posede avantajul de a fi născut dintr-o spiţă domnitoare, sau să fie înzestrat cu calităţi superioare. După dispariţia neamului lui Theodosius, personalitatea lui Mar ci arm’s şi a lui Leon[840], ar justifica într-o oarecare măsură alegerea Pulcheriei şi a senatului, dar ultimul dintre aceşti monarhi a confirmat şi a dezonorat domnia sa prin uciderea perfidă a lui Aspar şi a fiilor lui, deoarece acesta cerea prea răspicat recunoştinţă şi supunere. Moştenirea lui Leon şi a Răsăritului reveni în mod paşnic nepotului său minor, fiul fiicei sale Ariadna şi a soţului ei isaurian, norocosul Trascalisseus[841], care preschimbă această asonantă tabără în denumirea greacă de Zenon. După decesul mai vârstnicului Leon, el se apropie cu un respect exagerat de tronul ocupat de fiul

840 Leon a domnii între anii 4.57—-474 (n.c.).

841 De fapt Tarasico.dissa (n.c.).

acestuia, primi cu umilinţă în dar rangul al doilea al imperiului şi stârni curând bănuiala tuturor, prin moartea neaşteptată şi prematură a tânărului său coleg, care în viitor nu mai putea să-l sprijine în realizarea ambiţiilor lui. Dar palatul de la Constantinopol se afla sub influenţa femeilor şi era tulburat de pasiuni feminine. Verina, văduva lui Leon, ridica pretenţii la tronul soţului ei; ea pronunţă o sentinţă de detronare împotriva nemernicul ni şi ingratului slujitor, căruia ea însăşi îi acordase sceptrul Răsăritului.[842] De îndată ce mulţumită ei revolta ajunse la urechile lui Zenon, el fugi în grabă în munţii Isauriei; servil, Senatul îl proclamă în unanimitate împărat pe fratele Verinei, Basiliscus, care-şi dovedise mi şei ia odată cu expediţia sa africană.[843] Dar domnia uzurpatorului a fost scurtă şi agitată. Basiliscus îndrăzni să pună la cale asasinarea iubitului surorii sale; el cuteză să-l ofenseze pe ibovnicul soţiei, îngâmfatul şi insolentul Harmatius, care, în mijloQul luxului asiatic, adoptase îmbrăcămintea, atitudinea şi numele lui Ahile2. Prin conspiraţia celor nemulţumiţi, Zenon fu rechemat din exil. Basiliscus fu trădat atât el cât şParmata şi capitala sa; neomenosul învingător, căruia îi lipsea curajul de a-i înfrunta, ori de a-i ierta pe duşmanii săi, condamnă întreaga lui familie la o lungă agonie prin foame şi frig. Supunerea sau astâmpărul erau însă străine spiritului îndrăzneţ al Verinei. Ea stârni simţămintele ostile ale unui general favorit, îi îmbrăţişă cauza de îndată ce fu dizgraţiat –, înălţă un nou împărat în Siria şi Egipt, ridică o armată de şaptezeci de mii de oameni şi stărui până în ultima clipă a vieţii ei într-o rebeliune zadarnică, prezisă, după moda timpului, de către erudiţii creştini şi vrăjitorii

842 Theophanes (p. IU) înserează o copie a scrisorilor sacre adresate provinciilor: să ştiţi că sceptrul îmi aparţine şi că eu l-am desemnat împărat pe Trascalisseus (Zenon). Astfel de pretenţii din partea unei foniei ar t'i. mirat pe sclavii primilor cezari. (Scrisorile sînt numite sacre ca orice act care emana de la hnpărat. Prin aceasta, Verina sublinia că e împărăteasa.)

843 Vol. IV, p. 284.

păgâni…

…Pe când Răsăritul era tulburat de pasiunile Verinei3, fiica ei Ariadna se distingea prin virtuţile ei feminine, prin Mândeţea şi fidelitatea ce-o caracterizau. Ea îşi urmă soţul în exil, şi după ce acesta îşi recăpătă tronul, îi imploră clemenţa în favoarea mamei sale. La moartea lui Zenon” Ariadna, fiică, mamă şi văduvă a unui împărat, îşi oferi mâna şi dădu titlul imperial lui Anastasius, un slujitor vârstnic al palatului, care supravieţui peste douăzeci şi şapte de ani înălţării sale; caracterul său este dovedit de aclamaţiile poporului: „Domneşte aşa cum ai trăit”…[844]

…Zenon acordase din plin regelui ostrogoţilor tot ce putea trezi teamă sau afecţiune: rangul de patrician şi consul, comanda trupelor palatului, o statuie ecvestră, un tezaur de aur şi argint de multe mii de funzi, numele de fiu şi promisiunea unei soţii bogate şi onorabile. Atâta timp cât Theodoric consimţi să slujească pe un altul, regele ostrogot sprijini cu curaj şi credinţă cauza binefăcătorului său. Marşul lui rapid contribui la restaurarea lui Zenon.

După câtăva vreme, influenţat de nemulţumirile goţilor şi sătul de a sta sentinelă pe Dunăre, Theodoric încurajat şi îndrumat de curtea bizantină porneşte spre Italia. În ciuda rezistenţei pe care o opun neamurile barbare întâlniţe în drum, el trece Alpii Italieni şi îl înfrânge pe o de acru în trei bătălii. După ce îl asediază timp de trei ani în Ravenna, acesta consimte la o înţelegere, dar este înjunghiat chiar în timpul unui banchet; Theodoric rămâne singurul stăpân al Italiei. În timpul celor treizeci şi trei de ani ai domniei sale, Italia cunoaşte din nou pacea, ordinea şi oarecare prosperitate.

---

844 Istoriile contemporane ale lui Malchus şi Gandidus s-au pierdut, dar unele extrase sau fragmente s-au păstrat în Photius (XXVIII; XXIX, p. 100 — 102), Constantin; Porfirogenetul (Excerpt. Leg.,

P 78 – 79) şi în diferite articole ale *Lexiconului* lui Suidas, în *Cronica* lui Marcellinus (*imago Eistoriae*) şi în originalele domniei im Zenon şi a lui Anastasias; de asemenea trebuie să recunosc pentru ultima oară cât datorez vastei şi precisei colecţii a lui Tillemenit f *Ή ist. Des* Empvol. VI, p. 4.72 – 652).

ÎNĂLŢAREA LUI IUSTIN GEL BĂTRÂN.

DOMN IA LUI IUSTINIAN. ÎMPĂRĂTEASA THEODORA. FACŢIUNILE CIRCULUI ŞI RĂSCOALA CONSTANTINOPOLULUI. NEGOŢUL ŞI FABRICAREA MĂTĂSII. FINANŢE ŞI IMPOZITE. EDIFICIILE LUI IUSTINIAN. BISERICA SFÂNTA SOFIA. FORTIFICAŢIILE ŞI HOTARELE IMPERIULUI DE RĂSĂRIT. DESFIINŢAREA ŞCOLILOR DIN ATENA ŞI A CONSULATULUI ROMAN

Împăratul lustinian s-a născut în apropiere de ruinele Sardicei (Sofia de astăzi).[845] Ridicarea sa a fost pregătită de spiritul aventuros al unchiului său & Iustin; acesta făcea parte dintr-un grup de trei consăteni care renunţaseră la ocupaţia mai folositoare de agricultori sau păstori[846], pentru a îmbrăţişa meseria armelor. Pe jos, cu o modestă provizie de pesmeţi în traistă, cei trei tineri o luară pe drumul mare până la Constantinopol şi fură curând înrolaţi în garda împăratului Leon, datorită puterii şi staturii lor. Sub cele două domnii următoare, norocosul ţăran dobândi avere şi onoruri; faptul de a fi scăpat de câte va pericole care i-au

845 Există oarecare dificultăţi în legătură cu data naşterii sale (Ludewig în Vit. Iustinp. 125), dar nici una asupra locului — districtul Bederiana — satul Tauresinum, pe care mai tîrziu l-a onorat cu numele şi strălucirea domniei sale (D’Anville, Mém. de VAcad. etc., vol. XXXI, p. 287 — 292). (Bederiana se află lingă Scupi — actualul Scop lie, Iugoslavia — pe malul stîng al Vardarului.)

846 Vezi Procopius, Anecdota (c. 6) cu notele lui Alemannus. De

ameninţat viaţă a fost pus mai târziu pe seama îngerului păzitor ce veghează deasupra sorţii regilor. Meritele câştigate de Iustin în războaiele isauriene şi persane nu i-ar fi salvat numele de uitare, dar ele i-au asigurat totuşi gradele pe care în timpul a cincizeci de ani de viaţă militară le-a obţinut treptat: rangul de tribun, de comite şi de general, demnitatea de senator, şi comanda gărzilor, care i se supuseră în calitate de şef al lor, în timpul crizei ce se ivi la moartea lui Anastasias. Rudele, influente, pe care acesta le ridicase şi le îmbogăţise, fură excluse din competiţia pentru ocuparea tronului rămas liber; iar eunucul Amantius, care domnea la palat, hotărâse în taină să aşeze diadema imperială pe fruntea celei mai linguşitoare dintre creaturile sale. O donaţie generoasă, menită să asigure sufragiul gărzilor fu depusă în acest scop în nuinile comandantului lor. Dar aceste argumente sunătoare au fost folosite de perfidul Iustin în propriul său interes; cum nici im concurent nu mai îndrăzni să ridice pretenţii la tron, ţăranul dac fu investit cu purpura, prin consimţământul unanim al soldaţilor, care îl ştiau viteaz şi bun, al clerului şi poporului, care îl credeau ortodox şi al provincialilor, care urmau orbeşte voinţa Capitalei. Iustin cei Bătrân, după cum e deosebit de un alt împărat cu acelaşi nume, se sui pe tronul Bizanţului la vârstă de şaizeci, şi opt de ani şi dacă nimeni şi nimic nu l-ar fi stingherit, fiece clipă a unei domnii de nouă ani ar fi dovedit supuşilor să-i cât de nepotrivită a fost alegerea făcută de ei. Ignoranţa sa o egală pe a lui Theodoric şi este remarcabil că într-o vreme nu lipsită de învăţătură, doi monarhi contemporani nu fuseseră niciodată instruiţi în cunoaşterea alfabetului. Dar geniul lui Iustin era cu mult inferior aceluia ai regelui got. Experienţa sa de soldat nu-l pregătise pentru guvernarea stmii imperiu şi cu toate că natura îl dăruise cu o fire vitează, faptul că îşi cunoştea defectele îl făcea în chip firesc să

şovăie, să nu aibă încredere în cei din jur şi să se teamă în politică. De treburile oficiale ale statului avea grijă neostenit şi cu toată credinţa cvestorul Produs[847], iar vârstnicul împărat sprijinea talentele şi ambiţiile nepotului său lus tini an, un tânăr dotat, pe caré unchiul său îl adusese din locurile rustice ale Daciei şi îl educase la Constantinopol, în calitate de moştenitor al averii sale personale şi, în cele din urmă, al imperiului de răsărit.

Dat fiind că eunucului Amantius îi fuseseră sustraşi banii săi, deveni necesar să i se ia şi viaţa. Lucrul fu săvârşit cu uşurinţă, graţie acuzaţiei de conspiraţie, reală sau închipuită; ca un adaus de vină, judecătorii fură informaţi, că era într-ascuns partizanul ereziei manicheene.[848] Amantius îşi pierdu capul. Trei din tovarăşii săi, primii slujitori ai palatului, fură pedepsiţi fie cu moartea, fie cu exilul, iar nefericitul lor candidat la purpura imperială fu aruncat într-un beci adânc, ucis cu pietre şi zvârlit în mod ruşinos în mare, fără a i se acorda cinstea unei în mor mânt ari. Înfrângerea lui Vitalian a fost o, treabă mai grea şi mai periculoasă. Şeful got[849] îşi câştigase simpatia poporului în urma războiului civil, pe care îl purtase cu îndrăzneală împotriva lui înastasius în apărarea credinţei ortodoxe, iar după încheierea unui tratat avantajos, Vitalian rămase mai departe în vecinătatea Constantinopolului, în fruntea unei armate formidabile şi victorioase de barbari. Încrezător în garanţia fragilă a jurămintelor, el fu convins să renunţe la această situaţie prielnieăşi să-şi rişte viaţa într-un oraş nude locuitorii, mai ales facţiunea albaştrilor, erau aţâţaţi cu

---

847 Virtuţile sale sin* lăudate de Procopius (Persic., I, c. I t). Cvestorul Produs era prietenul lui lus tini an şi duşmanul oricărei alte 'adopţiuni.

848 Manichean înseamnă eutychian. El ascultă aclamaţiile furioase ale Constantinopolului şi Tyr-ului ; primul îl aclamă Ia numai şase zile după moartea lui Ânastasius. Ei au acuzat,.ceilalţi au aplaudat moartea eunucului (Baronius, anul 518, p. 11, nr. 15;’ Fleury, Hist. Ecdes., voi. Vil, p. 200, 205, din Concilii, vol. V, p. J82, 207).

849 Vitalian nu era got, ci trac din Stithy a Minor (Dobrogea de astăzi). Era comandantul mercenarilor barbari — ioederati — stalio- naţi in dioceza Traciei. E..Stem spune că s-ar putea să fi fost „metis romano-got“ (Iîist. du, Bas-Empire, II, 178). (u.c.)

dibăcie împotriya lui, şi aceasta prin însăşi amintirea cucernicelor sale activităţi[850]. Împăratul şi nepotul sau îl îmbrăţişară ca pe credinciosul şi vrednicul apărător al Bisericii şi al statului, şi recunoscători îl răsplătiră pe favoritul lor cu titlurile de consul şi de general; dar în a şaptea lună a consulatului său, Vitali an fu înjunghiat cu şaptesprezece lovituri de pumnal în timpul unui banchet dat la curte2, iar Iustinian, care i-a moştenit funcţiile, fu acuzat de asasinatul unui frate întru Domnul, căruia de curând îi jurase credinţă chiar pe când participau la misterele creştine.3 După căderea rivalului său, el fu înaintat la postul de comandant general al armatelor răsăritene, cu îndatorirea de a le conduce lupta împotriva inamicului public. Dar gloria ar fi putut să-l facă pe Iustinian să-şi piardă influenţa de care se bucura pe lângă vârstnicul şi neputinciosul său unchi; în loc de a dobândi cu ajutorul trofeelor scite sau persane aplauzele concetăţenilor să-i[851], prudentul războinic le solicita favorurile în biserici, la circ şi în senatul Constantinopolului. Catolicii erau fideli nepotului, lui Iustin, care între erezia nestoriană şi cea eutichiană urma cărarea strâmtă a unei ortodoxii inflexibile şi intolerante.1 În primele zile ale noii domnii el satisfăcu şi inc ura jă valul popular împotriva memoriei defunctului împărat. După o schismă de treizeci şi patru de ani, el izbuti să-l împace pe pontiful roman, spirit mândru şi aprig la mânie şi răspândi printre latini unele versiuni favorabile lui, care vorbeau despre cucernicul său respect pentru scaunul diocezului apostolic al Romei. Diecezele Răsăritului se umplură cu episcop con for mi şti, devotaţi intereselor sale, clerul şi călugării fură câştigaţi prin generozitatea sa, iar poporul fu învăţat să se

850 Adică rolul său activ în lupta împotriva monophysitismului (n.t.).

851 în prima tinereţe el petrecuse cîtva timp ca ostatec la curtea lui The o doric. Pentru' acest fapt curios Alemannus (ad Pro cop., A- necdot., c.9, p.34, în prima ediţie), citează o istorie a lui Iustinian în manuscris, scrisă de preceptorul lui Theophilus. Ludewig (p. 143) doreşte să-l facă soldat. v

roage pentru viitorul lor suveran, nădejdea şi sprijinul adevăratei religii. Măreţia şi largheţealui Iustinian se desfăşurau în splendoarea neîntrecută a spectacolelor sale publice, un lucru nu mai puţin sacru şi important în ochii mulţimii decât crezul din Nicea sau Calcedon. Cheltuielile consulatului său au fost apreciate la două sute optzeci şi opt de mii bani de aur. Douăzeci de lei şi treizeci de leoparzi fură prezentaţi în acelaşi, timp în amfiteatru şi numeroşi cai, cu harnaşaz menteie lor bogate fură oferiţi ca un dar excepţional, conducătorilor de care ai circului, victorioşi în întreceri. În timp ce căuta să se facă plăcut cetăţenilor Constantinopoluiui şi. Primea mesagiile regilor străini, nepotul lui iustin părea să-i pregătească pe membrii senatului să se declare conştiinţă maselor şi să reglementeze succesiunea la tronul imperial. Slabul Anastasius” îngăduise ca puterea guvernului să degenereze până-ntr-acolo, încât să ajungă o formă goală de conţinut şi să asume un caracter aristocratic; ofiţerii armatei, care obţinuseră rangul de senatori, erau urmaţi de garda lor personală, alcătuită dintr-un detaşament de veterani; într-un moment de dezordine, armele ori aclamaţiile acestora puteau hotărî asupra diademei Răsăritului. Comorile Orientului fură irosite pentru a-i procur a lui histini an voturilesenatorilor în acelaşi timp, împăratului îi fu comunicată dorinţa lor aftonimă ca el să binevoiască a-l adopta pe lust ini an drept coleg al său la imperiu. Dar această cerere, care îl prevenea mult prea clar asupra sfârşituiui său apropiat, nu era binevenită pentru un împărat îmbătrânit, gelos din fire şi dornic de a reţine puterea pe care nu mai era 111 stare s-o exercite; şi care-şi apăra din răsputeri purpura. Iustin îi sfătui, deoarece o alegere le părea atât de profitabilă, să aleagă vreun candidat mai vârstnic. În ciuda acestui reproş, senatul îi conferi totuşi lui Iustinian epitetul suveran de

nobilissimus şi minat de teamă, sau din afecţiune, unchiul său a ratificat decretul. După cită va vreme, cu trupul şi mintea istovite din cauza unei răni incurahtie în coapsă. Iustin avu nevoie de un tutore. El convocă pe patriarh şi pe senatori şi în faţa lor aşeză diadema pe fruntea nepotului său, care fu condus de la palat la circ şi salutat de aplauzele puternice şi bucuroase ale poporului. Iustin mai domni vreo patru luni, dar din clipa acestei ceremonii el fu considerat ca mort pentru imperiu, care îl recunoştea pe lustinian, în al patruzeci şi nouălea an al vieţii sale, drept suveran legitim al Răsăritului.1

De la înălţarea şi până. La moartea sa, lustinian a guvernat imperiul roman treizeci şi opt de ani, şapte luni şi treisprezece zile. Evenimentele domniei sale trezesc atenţia şi curiozitatea prin numărul, varietatea şi import anţa lor; ele sunt relatate în mod amănunţit de către secretarul lui Velisarie, un retor, pe care elocvenţa îl ridicase la rangul de senator şi prefect al Constantinopolului. Dovedindu-se când curajos, când slugarnic –, dornic de favoruri, sau înfricoşat de dizgraţie, Procopius[852] a compus succesiv istoria, panegyricul şi satira timpurilor sale…

…Primul act al lui Iustinian a fçst să imparLă puterea supremă cu femeia pe care o iubea, celebra Theodora[853], a cărei stranie înălţare nu poate fi nicidecum aplaudată ca un triumf al virtuţii feminine. Sub domnia lui Anastasias, grija animalelor sălbatice, întreţinute la Constantinopol de partida verzilor, era încredinţată lui Acacius, un băştinaş din insula Cipru, care după funcţia sa era supranumit „stăpânul urşilor[854]. După moartea lui,

---

852 Vezi caracterele lui Procopius şi Agathias în La Mo the Ie Vayer (voi. VIII, p. 144—174), Vossius (de Historicis Graecis, J1. c. 22) şi Fabrieius (Bibi. Graec., V, c. 5, vol. VI, p. 248—278). Religia lor trădează un conformism ocazionai, cu o simpatie secretă pentru pă- gînism şi filosofie,

853 Pentru viaţa şi purtările împărătesei Theodora vezi Anecdota, mai ales c. 1—5* 10 — 15, 16, 17 cu notele savante ale lui Alemannus —

854' 3 Comito a fost mai tîrziu'măritată cu Sittas, ducele Armoniei, şi s-ar putea ca ea să fi

această funcţie onorabilă a revenit altui candidat, cu toată graba văduvei sale, care îşi găsise în pripă un soţ şi un succesor. Acacius lăsase trei fiice, Cornii o[855], Theodora şi Anastasia, dintre care cea mai mare avea pe atunci vârstă de şapte ani. În disperarea şi indignarea ei, mama acestor orfane le făcu să apară îmbrăcate în zdrenţe în mijlocul arenei, cu priléjul unui festival sacru. Facţiunea verzilor le primi cu dispreţ, cea a albaştrilor cu milă; această diferenţă de Atitudine, care se înrădăcina adânc în mintea Theodorei, fu resimţită cu mult mai târziu în administrarea imperiului. Pe măsură ce atingeau floarea vârstei şi a frumuseţii, cele trei surori s-au dedicat succesiv plăcerilor publice şi particulare ale publicului bizantin. Îmbrăcată în sclavă, cu un scaun pe cap, Theodora o urmase în scenă pe Corni to, dar în cele din urmă i se îngădui să-şi arate talentele personale. Nu dansa, nici nu cânta clin gură sau din flaut. Talentul ei în limita la pantomimă, Era neîntrecută în interpretarea personajelor comice; de câte ori actriţa îşi umila obrajii şi se plângea pe un ton şi cu gesturi ridicole de loviturile primite, întregul teatru din Constantinopol răsuna de râsete şi aplauze. Frumuseţea Theodorei[856] atrăgea însă şi laude mai măgulitoare, ea prilejuia plăceri mai alese. Tânăra avea trăsături delicate şi regulate; faţa, deşi cam palidă, era însufleţită de vioiciunea ochilor. Mişcările-i uşoare vădeau graţiile unei siluete mici dar elegante, iar cei ce o iubeau, sau doreau să o linguşească, susţineau că pictura şi poezia nu era în stare să arate neîntrecută desăvârşire a formelor ei. Dar aceste forme erau înjosite de uşurinţa cu care erau expuse privirilor publicului, sau prostituate

---

fost mama împărătesei Sofia. Se poate ca doi nepoţi ai Theodorei să fi fost fiii Anastasiei (Aleman., p. 30, 31).

855o referinţă întotdeauna subînţeleasă.

856 Statuia ei a fost ridicată la Constantinopoi pe o coloană de porfir. Vezi Procopius (de Aedil., I, c. 11) care dă portretul ei" Anecdota (c,. 10). Aleman, (p. 47) reproduce un portret al ei după un mozaic din Ravenna; încărcată cu perle şi juvaere, ea apare totuşi frumoasă.

în faţa poftelor indecente. Farmecele ei venale erau oferite unei mulţimi pestriţe de cetăţeni şi străini de orice rang şi profesie. Fericitul amant căruia i se făgăduise o noapte de plăceri era adesea izgonit de un favorit mai puternic, sau mai avut, iar când trecea pe stradă, toţi acei care doreau să evite fie scandalul, fie ispita, se fereau din calea ei. Istoricul satiric nu s-a sfiit[857] să descrie scenele în care Theodora nu se ruşina să-şi arate goliciunea în plin teatru.[858] După ce epuiza arta de a trezi plăcerile simţurilor[859], ea cir tea în Modul cel mai nerecunoscător împotriva zgârceniei naturii* dar murmurele, meşteşugul şi plăcerile ei trebuie să îi fost mascate de vălul soljru al unei limbi culte. După ce domnise câtva timp asupra” plăcerilor şi sfidase dispreţul Capitalei, ea consimţi să-l întovărăşească pe Hecebolas, de fel din Tir, care obţinuse guvernarea Pentapolisillui african. Dar această legătură a fost şubredă şi de scurtă durată. Theodora ajunse pe cea mai de jos treaptă a mizeriei la Alexandria; în timpul trudnicului ei drum de întoarcere la Constantinopol, fiecare oraş al răsăritului admiră şi se bucură de frumoasa cipriotă; calităţile ei păreau să afirme pe bună dreptate că ea vine chiar din insula lui Venus. Ocupaţia nesigură a Theodorei, şi-preocupaţii le cele mai imposibile o a parară de pericolul de care se temea; totuşi o dată, şi numai o dată, a fost mamă. Copilul a fost salvat şi crescut în Arabia de către tatăl său, care îi dezvălui pe patul de moarte că era

---

857 Un fragment din Anecdota (c. 9), prea indecent, a fost suprimat de Allemannus, deşi există în manuscrisul de la Vatican, el nu se află nici în ediţiile de la Paris sau de la Veneţia. La Mothe le Vayer (voi. VIII, p. 155) a menţionat primul acest, pasaj ciudat si autentic (Jortin Observaţii, vol. IV, p. 366) pe care îl primise din Roma, şi care a fost ulterior publicat în Menagiana (vol. III, p. 254—259) cu o traducere în latină.

858 După menţionarea unei centuri strimte (nimeni nu apărea gol de tot la teatru), Procopius continuă descriind destrăbălarea Theo- dorei. Mi s-a spus că un prelat înv&ţat, acum decedat, cita acest pasaj în conversaţia publică.

859L Theodora o depăşea pe Crispa lui Ausonius (Epigram., IXX.I) care imita luxul neruşinat al femeilor din Nola. Vezi Quintilian, Institut., VIII, şi Torrent ins, ad II orat. Sermon., 1. I, sat. 2, p.' 101. La o cină memorabilă, treizeci de sclavi serveau în jurul mesei ; zeci de tineri benchetuiau cu „Theodora. Caritatea, ei era universală. J Şi obosind bărbaţii, nicidecum sătulă, reîncepea.. /.

fiu de împărătească. Plin de speranţe ambiţioase, tânărul credul se grăbi numaidecât spre palatul din Constantinopol, şi fu primit de marna sa. Cum n-a mai fost văzut vreodată, chiar după moartea Theodorei, ea a meritat oribila învinuirea de a fi făcut să dispară odată cu el o taină ce umbrea virtutea ei imperială.

În perioada când se afla în cea mai mare mizerie, o viziune zămislită de somn sau fantezie, îi şoptise cuvinte plăcute ce-o încredinţau că era menită să devină soţia unui puternic monarh. Conştientă de mărirea ei apropiată, ea se înapoie din Paflagonia[860] la Constantinopol; ca o actriţă dibace ce era, îşi compuse o figură mai decentă, îşi alină în chip lăudabil sărăcia, îndeletnicindu-se cu torsul linii şi căută să lase impresia că duce o viaţă castă şi singuratică, într-o căsuţă pe care mai târziu o transformă într-un templu magnific1. Curând, frumuseţea ci, ajutată de dibăcie sau de hazard, îl atrase şi-l cuceri pe patricianul Iustinian, care domjaea încă din vremea aceea cu puteri absolute în numele unchiului său. Se prea poate că ea să fi izbutit să sporească valoarea unui dar pe care atât de des îl irosise pe oamenii cei mai de jos. Se prea poate ca ea înflăcără de la început, prin uşoare amânări şi în cele din urmă prin ispitiri ale simţurilor, poftele unui iubit care, datorită temperamentului său cucernic, era obişnuit cu lungi nopţi de veghe şi cu un regim de abstinenţa[861] Chiar atunci când primele clipe ale pasiunii sale trecuseră, Theodora continuă să-l înrâurească pe Iustinian prin călită» ţiIe ei mai profunde; stăpânirea. De sine şi înţelegerea. Iustinian era încântat să înnobileze şi îmbogăţească obiectul dragostei sale. Comorile Răsăritului îi fură puse la picioare şi nepotul lui Iustin s-a hotărât, – poate datorită scrupulelor sale religioase, – să-i ofere concubinei

860P rovincie din Asia Mică (n.t.).'
861 2 Soţia împăratului Iustin, deci mătuşa lui Iustinian (n.t.).

lui situaţia sacră şi legală de soţie. Dar legile Romei interziceau săspicat căsătoria unui senator cu orice femeie care fusese dezonorată printr-o origine servilă sau profesiunea teatrală. Împărăteasa Lup ierna sau Eufemia2, o barbară cu maniere de ţărancă, dar de o virtute fără pată, se împotrivi ca o femeile moravuri uşoare să-i devină nepoată; însăşi Vigilantia, superstiţioasa mamă a lui Iustinian „deşi recunoştea în frumoasa Theodora o minte ageră, se temea cum nu se poate mai mult ca nu cumva şireata curtezană, nestatornică şi arogantă, să corupă cucernicia fiului ei, şi să-i primejduiască fericirea „Dar aceste obstacole an fost îndepărtate de fidelitatea nestrămutată a lui lustinian. El aşteptă cu răbdare moartea împăratului, dispreţul lacrimile maniei sale, care se prăbuşi curând sub povara durerii şi o lege fu promulgată în numele împăratului Iustin, abolind jurisprudenţa rigidă a antichităţii. În faţa femeilor care apăruseră pe scenă se deschidea calea glorioasă a pocăinţei, (spune edictul) şi ele aveau îngăduinţa de a contracta o căsătorie legală cu cei mai iluştri dintre romani.[862] La scurt timp după ce edictul acorda această permisiune, urmă căsătoria solemnă a lui lustinian şi a Theodorei. Ea se înălţă treptat în rang odată cu iubitul ei şi de îndată ce Iustin îl învesti pe nepotul său cu purpurav imperială, patriarhul din Constantinopol aşeză diadema pefrunţile împăratului şi împărătesei Răsăritului. Dar onorurile obişnuite, pe care asprele moravuri romane le acordaseră soţiilor suveranilor, nu puteau satisface nici ambiţia Theodorei, nici dragostea lui lustinian. El o aşeză pe tron ca pe un coleg egal şi independent în cârmuirea imperiului şi un jurământ de credinţă fu impus guvernatorilor provinciilor în numele unit al lui lustinian şi al Theodorei.2 Lumea

862 Lasă măreţia s-o stăpînească şi nu mai e josnică. Fără telescopul critic a Iui Warburton n-as fi Văzut niciodată, în acest tablou general al viciului triumfător, vreo aluzie personală la Theodora.

răsăriteană se prosternă în faţa geniului şi a norocului fiicei lui Acacius. Femeia uşoară care pângărise teatrul din Constantinopol, a fost împodobită ca regină a aceluiaşi oraş de către magistraţi gravi, episcopi ortodocşi, generali victorioşi şi monarhi prizonieri

…înţelepciunea Theodorei este lăudată de însuşi lustinian; el atribuie legile sale sfaturilor înţelepte ale prea stimatei sale soţii, pe care o primise ca un dar al divinităţii.[863] Curajul Theodorei se vădea în toiul terorii de la curte. Castitatea ei, din clipa când se căsătorise cu Iustinian, se întemeiază pe tăcerea celor mai înverşunaţi duşmani; deşi se prea poate ca fiica lui Acacius să se fi săturat de viaţa pe care o dusese, ea merită, totuşi, oarecare admiraţie, pentru fermitatea cu care putea sacrifica plăcerile şi renunţa la obişnuinţele ei, atunci când simţul mai puternic fie al datoriei, lie al interesului îi cerea acest lucru. Dar nici dorinţa, nici rugăciunile Theodorei nu au putut vreodată s-o binecuvânteze cu un fiu legitim şi ea înmormântă o copilă, singura odraslă a căsătoriei ei.[864] În ciuda acestei dorinţe nerealizate, ea s-a bucurat neîncetat de o influenţă fără margini. Prin dibăcia şi calităţile ei, Theodora a păstrat dragostea lui Iustinian, iar aparentele lor neînţelegeri au fost întotdeauna fatale acelor curteni care le considerau hotărâtoare.

E posibil ca excesele din tinereţe să fi zdruncinat sănătateax Theodorei, care nu era prea rezistentă din fire; medicul ei o sfătui să meargă la băile calde ale Pythiei.[865] Prefectul pretorian, ministrul finanţelor, o seamă de comandanţi şi patricieni şi o suită superbă, alcătuită din patru mii de slujitori, o urmară pe

---

863 Novei. VIII, 1. O aluzie Ia Theodora. Duşmanii ei îi citeau numele b.aemonodora (Aleman., p. 66). (Joc de cuvinte: Theodora — dar al iui Dumnezeu; Daeinonodora ~ dar al diavolului.)

864. "/8 Sfîntul Sava a refuzat să" se roage pentru un fiu al Theodorei de teamă să nu cadă într-o erezie mai rea decît aceea a lui Anas tas iu s însuşi (Cyril in Vit. St. Sabae, apud Aleman., p. 70, 109).

865 Băi renumite ca miraculoase, din localitatea Delfos (n.t.),

împărătească în această călătorie. Drumul a fost répavat la apropierea ei şi un palat fu ridicat pentru a o primi; trec în d prin Bithynia, Theodora împărţi daruri generoase bisericilor, mănăstirilor şi spitalelor, ca să implore cerul pentru restabilirea sănătăţii sale.[866] În cele din urmă, în al douăzeci şi patrulea an al căsătoriei şi al douăzeci şi doilea al domniei, muri datorită unui cancer[867] şi această pierdere ireparabilă fu deplânsă de soţul ei, care în locul unei femei uşoare ar fi putut alege pe cea mai pură şi nobilă fe cioară a Răsăritului.[868]

Se poate observa o diferenţă reală între jocurile antichităţii: cei mai eminenţi dintre greci erau actori, romanii erau doar spectatori. Stadionul olimpic era deschis averii, meritului şi ambiţiei, iar candidaţii care se puteau bizui pe dibăcia şi energia lor, erau liberi să urmeze pilda lui Diomede şi Menelau, mânând proprii lor cai în cursa rapidă.[869] Zece, douăzeci, patruzeci de care porneau în aceeaşi clipă; o coroană de frunze era recompensa învingătorului, iar faima sa, împreună cu aceea a familiei şi ţării sale, erau cântate în stihuri lirice ce dăinuiau mai mult decât monumentele de bronz sau marmură» Dar un senator, sau chiar µη cetăţean roman, conştient de demnitatea sa, ar fi roşit să-şi expună persoana sau caii în circul de la Roma. Jocurile se desfăşurau pe

---

866 Vezi Ioannes Malalas, voi. li, p. 174; Theophanes, p. 158; Proco

867 Theodora, duşmana sinodului de la Chalcedon, fiindu-i cuprins tot trupul de cancer, a murit în chinuri groaznice. (Victor Tununensis în Chron.). în asemenea împrejurări o minte ortodoxă nu cunoaşte mila. Alemannus (p. 12, 13), considera vorbele Iui Theophanes;' a adormit întru Domnul, drept un limbaj politicos, care nu implică nici milă, nici remuşcare. Totuşi, la doi ani după moartea ei, Sfînta Theodora este sărbătorită de Paul Silentarius (în Proem, ver. 58 — 62).

868 Cum ea persecutase papii, şi respinsese Conciliul (ecumenic de la Nicea), Baronius epuizează numele de Eva, Dalila, Herodiada, etc. după care recurge la dicţionarul infernului : „cetăţeană, a infernului, fiică a diavolilor, stăpînită de demoni, înţepată de strechea diavo-Iească“ (anul 548, nr. 24).

869 A douăzecişitreia carte a Iliadei, conţine un tablou viu al comportărilor şi pasiunilor caracteristice curselor de care; este descris aspectul acestora şi spiritul în care ele se desfăşurau. Disertaţia lui West asupra jocurilor olimpice (sect. XII —XVII) oferă multe date interesante şi autentice. (Diomede şi Menelau sînt eroi din Iliada lui Homer; Menelau era soţul frumoasei Elena, cauza, după legendă, a războiului troian.)

cheltuiala republicii, a magistraţilor sau a împăratului, dar hăţurile erau încredinţate slugilor; dacă beneficiile unui vizitiu favorit depăşeau uneori câştigul unui avocat, faptul trebuie coneiderat drept urmarea gusturilor extravagante ale populaţiei, care asigurau un salariu ridicat pentru o îndeletnicire dispreţuită. La începuturile ei, cursa era o simplă întrecere Intre două care, ai căror vizitii se deosebeau prin îmbrăcămintea *albă* sau *roşie*. Ulterior au fost adăugate alte două culori: *perde* deschis şi *albastru* închis şi cum cursele se repetau de douăzeci şi cinci de ori, o sută de care contribuiau în acelaşi timp la spectacolul circului. Cele patru partide dobândiră curând un statut legal şi o origine misterioasă, iar culorile lor fanteziste fură atribuite diferitelor aspecte ale naturii în cele patru anotimpuri ale anului: roşul – verii, zăpezile – iernii, umbrele adânci – toamnei, iar verdeaţa veselă – primăverii.[870] Altă interpretare prefera anotimpurilor, elementele iar lupta dintre verde şi albastru reprezenta lupta dintre pământ şi mare. Victoriile unuia sau ale altuia anunţau le o recoltă bogată, fie o navigaţie prosperă; rivalitatea dintre agricultori şi marinari era într-un fel mai puţin absurdă decât pasiunea oarbă a poporului reman, care îşi dedica viaţa fi averea culorii preferate. Această nebunie era dispreţuită şi – tolerată de cei mai înţelepţi suverani, dar Caligula, Nero, Vitellius, Verus, Commodus, Caracalla şi Eliogobal făceau parte din partida albastră sau verde a circului. Ei le frecventau grajdurile, le aplaudau favoriţii, le pedepseau adversarii şi îşi atrăgeau stima populaţiei, imitând. Firesc sau căutând eu tot dinadisul să imite,

870 După Cassiodorus (Var., III, 51) care iroseşte spirit şi elocvenţă pentru acest mister teatral, cele patru culori, albati, russati, prasini, veneti reprezentau cele patru anotimpuri. Dintre aceste culori, primele trei pot fi traduse alb, roşu şi verde. Ultima, venetus, este.explicată prin caeruleus, un euvînt vag: în sens propriu este cerul oglindit în mare, dar obiceiul şi comoditatea îngăduie ca albastrul să fie luat drept echivalent (Robert. Stephan, sub. voce; Spence, Polymctis1 p. 228).

purtările unei partide sau alta. Atât cât a dăinuit spectacolele romane, această sângeroasă şi tumultoasă întrecere a continuat să iste patimi în timpul iest ivit ăiţilor publice; însufleţit de dorinţa de a face dreptate sau de dragostea pentru asemenea întrecere, Theodoric făcu uz de autoritatea lui, ocrotindu-i pe verzi împotriva violenţei unui Qpnsul şi a unui patrician, care se alăturaseră cu pasiune partidei albastre a circului.[871]

Constantinopolul a adoptat nebuniile, dar nu şi virtuţile vechii Rome; aceleaşi partide, care stârniseră patimile în circ" au bântuit cu îndoită furie în hipodrom. Sub domnia lui Anastasius, această frenezie populară era înflăcărată de zelul religios; verzii, care ascunseseră cu perfidie pietre şi pumnale sub coşuri de fructe, masacrară la o sărbătoare solemnă trei mii dintre adversarii lor albaştri.[872] Această nebunie se răspândi din Capitala în provinciile şi oraşele Răsăritului; distincţia sportivă, a celor două culori dădu naştere la două partide puternice care se duşmăneau de moarte şi care zdruncinară temelia unei domnii slabe.[873] Dezbinarea ce domnea în rândurile populaţiei se datora unor interese profunde, dar deosebite, sau patimilor religioase; dar vrajba aceasta nu avea nici pe departe tăria acelei discordii care a distrus pacea familiilor, a despărţit prieteni şi fraţi şi a îmbiat femeile, cu toate că ele erau arareori întâlnite la circ, să adopte preferinţele iubiţilor, sau să contrazică dorinţele soţilor. Orice lege, omenească sau divină, era călcată în picioare şi atâta timp cât partida ieşea victorioasă, partizanii ei păreau că nu se sinchisesc de nenorocirile particulare

871V ^zi Onuphreius Panvinius de Ludis Circensibus (I, c. 10, 11), nota a şaptea la Mascou, History of the Germans, şi Aleman, ad. c. VI).

872 în locul cuvîntului vulgar veneîa, Marcellin, în Chron, p. 47, foloseşte termenii mai delicaţi caerulea şi coerealis. Baronius (anul 501, nr. 456) se declară mulţumit de faptul că albaştrii erau ortodocşi. Dar Tillemont.este supărat de această presupunere şi nu permite martiri într-o sală de spectacol (Hist, des EmpVI, p! 554).

873 Vezi Procopius [Persic., I, c. 24). Descriind viciile partidelor şi ale guvernului, istoricul public nu e mai favorabil ca cel secret. Aleman. (p. 26) a citat un frumos pasaj din Grigore din Nazi auz, care dovedeşte cît de înveterat era răul.

ori dezastrele publice. La Constantinopol şi Antiohia se făcu din nou simţit dezmăţul democraţiei, dar nu şi libertatea pe care ea o comporta; sprijinul unui partid deveni necesar fiecărui candidat la onorurile civile sau ecleziastice. Verzilor li se imputa predilecţia secretă pentru familia sau secta sprijinită de Anastasius.[874] Albaştrii, dimpotrivă, erau ataşaţi cu tot zelul cauzei ortodoxiei; Iustinian şi patroana lor recunoscătoare[875] au încurajat cinci ani dezordinile provocate de un partid, care, printr-o agitaţie periodică, îngrozea palatul senatul şi capitalele Răsăritului. Insolenţi, datorită protecţiei imperiale, albaştrilor le plăcea să răspândească spaima printr-o îmbrăcăminte curioasă şi o înfăţişare barbară; părul lung ca al hunilor, mânecile strâmte şi hainele largi, un mers semeţ şi o voce sonoră. În timpul zilei, ei ascundeau pumnalele cu două tăişuri, dar noaptea, se adunau cu îndrăzneală în grupuri numeroase, înarmaţi şi gata la orice act de violenţă sau jaf. Adversarii lor din partida verde, sau chiar cetăţenii paşnici erau dezbrăcaţi şi adesea ucişi de către aceşti tâlhari nocturni; faptul de a purta nasturi sau catarame de aur, ajunse să fie primejdios, după cum tot primejdios era să apari la o oră târzie pe străzile liniştite ale Capitalei. O mentalitate care nu se sinchisea de nimeni şi nimic începu să se răspândească nestingherită: securitatea caselor particulare era violată, iar (focul era folosit pentru a uşura atacul, sau a ascunde crimele acestor zurbagii, aparţinând partidei ce se – bucura de înalta oblăduire. Niciun loc. Nu mai era sigur sau sfânt, când era vorba să fie jefuit de ei. Pentru a-şi satisface fie rapacitatea, fie dorinţa de răzbunare, ei vărsau din belşug sângele nevinovaţilor. Biserici şi altare erau

874 Anastasius îi sprijinea pe monofyziţi (n.t.).

875 Părtinirea lui Iustinian' pentru albaştrii (Anecdota c. 7) este confirmată de Evagrius (Hist. Ecoles., IV, c. 32), de ïoannes Malalas (vol. II, p. 138, 139), mai ales pentru An ti oh ia, şi de Theophanes (P. 142)<

pângărite de asasinate feroce, iar ucigaşii se lăudau cu dibăcia lor, care putea pricinui oricând o rană mortală, cu o singură lovitură de pumnal. Tineretul dezmăţat al Constantinopolului adoptă uniforma albastră a dezordinii. Legea tăcea sau privea fără să intervină; regulile de purtare în societate îşi pierdeau orice putere. Creditorii fură obligaţi să renunţe la creanţele lor, judecătorii să-şi anuleze sentinţele, stăpânii să-şi elibereze sclavii, părinţii să satisfacă extravaganţele copiilor; matroane nobile fură prostituate pentru a satisface poftele josnice ale slugilor lor, băieţi frumoşi fură smulşi din braţele părinţilor şi soţiile care nu preferau să moară erau violate de faţă cu soţii lor.[876] Deznădăjduiţi, verzii, persecutaţi de duşmanii lor şi părăsiţi de magistraţi, luară în propriile lor mâini dreptul de a se apăra şi, poate, chiar pe acela de a se răzbuna; cei care scăpară cu viaţă din această luptă crâneenă fură târâţi în faţa călăului, iar fugarii îşi ascunseră nenorocirea în codrii şi peşteri, jefuind fără milă societatea ce-i izgonise. Acei înalţi judecători, dare au avut curajul de a pedepsi crimele şi de a sfida mânia albaştrilor, deveniră victima propriului lor zel: un prefect al Constantinopolului fu nevoit să se refugieze la Sfântul Mormânt; un comandant al Răsăritului a fost biciuit în mod infam şi un guvernator al Ciliciei a fost spânzurat, din porunca Theodorei, pe mormântul a doi ucigaşi, „pe care îi condamnase pentru că îi omoriseră un servitor şi pentru un îndrăzneţ atac asupra propriei sale vieţi.[877] Un candidat în ascensiune poate fi tentat să-şi întemeieze mărirea pe dezordinea publică, dar un suveran are atât interesul cât şi datoria să menţină autoritatea legilor. Primul edict

876 O. soţie (spune Procopius) care a fost înşfăcată şi aproape siluită de un albastru, s-a aruncat în Bosfor. Episcopii Siriei a doua (Aleman., p. 26) deplîng o sinucidere similară, din vina sau gloria castităţii feminine, şi dau numele eroinei.

877 Autoritatea îndoielnică a lui Procopius (Anecdot., c. 17) este sprijinită de mai puţin părtinitorul Evagrius, care confirmă faptul, dmd şi nume. Soarta tragică a prefectului Constantinopolului este relatată de Ioannes Malalas (vol. II, p.138).

al lui lustinian, care a fost adesea repetat, şi uneori executat, anunţa că e ferm hotărât să sprijine pe cei nevinovaţi şi să pedepsească pe cei vinovaţi, oricare le-ar fi denumirea sau culoarea. Totuşi, balanţa justiţiei continua să încline în favoarea partidei albastre, datorită afecţiunii tainice, chiceiurilor şi temerilor împăratului. După o luptă aparentă, spiritul său de dreptate se supuse fără regret, patimilor implacabile ale Theodorei, care în anii ei de mărire nu a uitat şi nu a iertat vreodată insultele aduse actriţei. La urcarea pe tron a lui Iustin cel Tânăr, proclamaţia care făgăduia o justiţie egală şi riguroasă condamna indirect justiţia părtinitoare a: regimului anterior: „Da, albaştrilor, lustinian nu mai este; voi, verzilor, el mai trăieşte”.[878] Ura reciprocă şi reconcilierea de o clipă a celor două partide a provocat o rebeliune, care aproape că a prefăcut Constantinopolul într-un morman de cenuşă. În al cincilea an al domniei sale, lustinian sărbători festivalul idelor lui ianuarie. Jocurile fură mereu tulburate de nemulţumirea, zgomotoasă a verzilor. Până la a douăzeci şi două cursă, împăratul păstră o atitudine gravă şi tăcută.: în cele din urmă, pradă enervării, el consimţi să susţină în fraze scurte, şi prin glasul unui crainic, cel mai straniu dialog[879] „care s-a angajat vreodată între un suveran şi supuşii săi. Primele plângeri ale verzilor au fost respectuoase şi modeste; ei îi acuzau pe miniştrii subordonaţi împăratului că asupreau poporul şi îşi exprimau urările lor de viaţă lungă şi izbind a pentru împărat. „Aveţi răbdare şi luaţi aminte, voi ce zeflemisiţi cu neobrăzare, exclamă lustinian, amuţiţi, voi, evrei, samariteni şi manicheeni!”

---

878 Vezi loan nes- Malalas (tom. H, p. 1.47).;4otuşi el susţine că lusiinîan ţinea cu albaştrii. Aparenta: neînţelegere între lustinian şi Theodora este poate văzută cu prea multă patimă şi rafinamente de Procopius (Anecdotc.. 10);.vezi Aleman., Praefat,, p. f>.

879 Acest dialog, păstrat de Theophanes, înfăţişează limba vorbită, precum şi manierele de la Constantinopoi în veacul al şaselea. Greaca lor este amestecată, cu multe cuvinte străine şi barbare, cărora. Dueange nu le poate întotdeauna găsi un sens1 sau o etimologie.

Verzii încearcă mai departe să-i trezească mila: „Suntem săraci, suntem nevinovaţi, suntem batjocoriţi, nu îndrăznim să trecem pe străzi. O prigoană fără cruţare este dezlănţuită împotriva numelui şi culorii noastre. Lasă-ne să murim, o împărate, însă lasă-ne să murim din porunca şi în slujba ta!” Dar repetarea unor invective părtinitoare şi pătimaşe degradă în ochii lor maiestatea purpurii. Ei renunţară să se supună unui suveran care refuza, să facă dreptate vreodată şi îi înfierară fiul cu numele ruşinos de tiran ucigaş, măgar şi sperjur, „Vi s-a urât cu viaţa? –, strigă monarhul indignat. Albaştrii se ridicară mânioşi, strigătele lor duşmănoase răsunară ca tunetul pe hipodrom, iar verzii, părăsind lupta inegală, răspândiră spaima şi deznădejdea pe străzile Constantinopolului. În acest moment periculos, şapte asasini notorii, aparţinând ambelor partide, care fuseseră condamnaţi de prefect, fură conduşi în jurul oraşului şi apoi transportaţi la locul de execuţie în suburbia Pera. Patru fură decapitaţi imediat, iar al cincilea, spânzurat; dar, pe când aceeaşi pedeapsă era aplicată ultimilor doi, frânghia se rupse şi cei spânzuraţi căzură vii la pământ; poporul se bucură, iar călugărul sfânt ului Canon, ieşind din mănăstirea învecinată îi conduseră într-o barcă la sanctuarul bisericii lor.[880]

Cum unul dintre aceşti criminali ţinea de culoarea albastră, iar celălalt de cea verde, amândouă partidele erau deopotrivă de mânioase, unul din pricina cruzimii opresorului, iar celălalt din cauza ingratitudinii patronului său”; un scurt armistiţiu fu deci încheiat pentru a da celor două partide adverse timpul să-şi elibeieze prizonierii şi să-şi potolească setea de răzbunare”. Palatul prefectului, care rezistase acestui val de răzmeriţă, fu ars pe loc, ofiţerii aflaţi în palat fură ucişi, iar gărzile masacrate; temniţele îşi deschiseră porţile, redând libertatea unora ce nu puteau s-o

880 Vezi biserica şi mănăstirea în Du cange, C, P. Christian., IV, p. 182.

folosească decât spre dezastrul public. Un detaşament de soldaţi, trimis în grabă în ajutorul magistratului civil, a fost întâmpinat cu îndârjire de o mulţime înarmată al cărei număr şi îndrăzneală creştea necontenit; herulii, [881]cei mai sălbatici barbari din serviciul imperiului, îi trântira la pământ pe preoţii care din eucermele ieşiseră în grabă cu relicvele, scoase în văzul tuturor pentru a potoli sângerosul conflict. Acest sacrilegiu făcu ca dezordinea să atingă un punct culminant. Poporul lupta cu entuziasm în slujba lui Dumnezeu. De pe acoperişuri şi de la ferestre, femeile aruncau pietre încăpui soldaţilor, care trăgeau cu proiectile arzânde în case şi diferitele flăcări, aprinse de cetăţeni sau de străini, se răspândiră în tot oraşul. Conflagraţia cuprinse Catedrala Sfânt a Sofia, băile lui Zeuxippus, o parte din palat, de la prima intrare până la altarul lui Marte şi lunga colonadă ce ducea de la palat până la forul lui Constantin. Un mare spital fu ars odată cu bolnavii săi. Multe biserici şi edificii publice fură distruse şi un imens tezaur de aur şi argint a fost topit, sau s-a pierdut. Pentru a scăpa de aceste scene de groază şi dezastru, cetăţenii înţelepţi şi avuţi fugiră peste Bosfor, spre malul asiatic şi timp de cinci zile, Constantijnopolul fu părăsit în voia facţiunilor, a căror parolă „NIKA" (învinge î) a şi dat numele acestei rebeliuni memorabile.[882]

În mijlocul, dezordinii şi panicii generale, singură Theodora îşi păstră sângele rece şi după un nou masacru, la hipodrom, ordinea fu pentru moment restabilită…

…Prin aşezarea sa, Constantinopolul era centrul unui comerţ înfloritor; mărfurile de mare lux erau aduse din locurile cele mai îndepărtate pe uscat, dar mai ales pe mare.

---

881 Trib germanie, provenit din Scandinavia şi prezent între Marea Baltică şi Pontul Euxin.

882 Istoria rebeliunii NIKA este extrasă din Marcelinus (Chron.) Procopius (Persic. I, c. 26), Ioannes Malalas (vol. II, p. 213 — 218), Chron. Paschal, (p. 336 — 340), vol. I, p, 720), Theophanes (Chronograph., p. 154—158) şi Zosimus (IX, p. 61 — 63).

Deoarece mătasea devenise un obiect de care bizantinii nu se puteau lipsi, împăratul1 Iustinian văzu cu îngrijorare că perşii acaparaseră pe uscat şi pe mare sursa de aprovizionare cu acest important articol şi că bogăţia supuşilor să-i se scurgea necontenit spre un popor ostil şi idolatru. Un guvern întreprinzător ar fi făcut să renască negoţul Egiptului şi navigaţia pe Marea Roşie, care decăzuse odată cu prosperit ale a imperiului, iar corăbiile romane ar fi putut naviga pentru a cumpăra mătase, până în porturile Ceylon-ului, ale peninsulei Malaca sau chiar ale Chinei. Lustinian alese o soluţie mai modestă şi solicită ajutorul aliaţilor să-i creştini, etiopienii din Abisinia, care îşi însuşiseră de curând arta navigaţiei şi spiritul, negustoresc; ei deveniseră aia pinii portului maritim aduns[883], unde se mai vedeau încă trofeele unui cuceritor grec. Etiopienii pătrunseseră de-a lungul coastei africane până la Ecuator, în căutarea de aur, smaralde şi mirodenii, dar în împrejurarea de faţă refuzară cu înţelepciune concurenţa perşilor, care i-ar fi şi în en it şi i-ar fi pus într-o situaţie inegală, întrucât aceştia erau vecini cu pielile Indiei; împăratul se resemnă în faţa acestei decepţii, până ce dorinţele sale fură împlinite de un eveniment neaşteptat. *Evanghelia* fusese predicată indienilor. Un episcop îi ocârmuia încă de pe-acum pe creştinii din insula Sfântului To mă, pe coasta piperului, din Malabar. O biserică fu ridicată la Ceylon, iar misionarii îşi croiră drum până în punctele cele mai îndepărtate ale Asiei.[884] Doi călugări persani locuiseră multă vreme în China, poate chiar în oraşul regal Nankin, reşedinţa unui monarh, care-şi însuşise superstiţiile străine şi care

---

883 Vezi Procopius, Persic. (II, c. 20), Cosmas oferă unele date' interesante asupra portului şi inscripţiei din Adulis. (Topograph. ChristΠ, ίρ. ' 139, 140—143) şi'despre comerţul axumiţilor, de-a lungul coastei africane, de la Barbaria sau Zingi (p. 138, 139) şi pînă ia Taprobane (1. XI, p. 339).

884 Vezi misiunile creştine In India, în Cosmas, (III, p. 178, 179; XI, p. 337) şi Bibi Orient(vol. IV, p, 413, 548).

a primit şi o ambasadă din insula Ceylon. În afara ocupaţiilor lor cucernice, aceşti călugări văzură manufacturile de mătase şi miriadele de viermi de mătase, care erau crescuţi pe pomi sau în casă, îndeletnicire ce pe vremuri fusese socotită demnă de reginele ţarii,[885] Ei descoperiseră curând că era imposibil să transporţi o insectă cu o viaţă atât de sourtă, dar că ouăle nespus de prolifice, ce conţineau viitoarea progenitură, s-ar putea conserva şi înmulţi într-o climă îndepărtată. Religia sau interesul aveau mai multă înrâurire asupra călugărilor persani decât dragostea lor de ţară. După o lungă călătorie; ei sosiră la Constantinopol, destăinuiră proiectele lor împăratului şi fură încurajaţi în mod generos de darurile şi promisiu-” nile lui iustinian. Istoricii acelui monarh preferă să relateze amănunţit o campanie militară la poalele munţilor Caucaz decât truda acestor misionari ai comerţului; dar ei s-au întors totuşi în China, au ştiut să îndepărteze bănuielile unui popor precaut din fire, ascunzând ouăle viremil or de mătase într-un baston gol şi s-au înapoiat triumfători cu prada lor din Răsărit. Sub îndrumarea lor, ouăle puse la clocit în anotimpul potrmt, la căldura artificială a bălegarului şi hrănite cu frunze de dud, se dezvoltară şi dădură rezultatele într-o climă străină. Un număr suficient de fluturi fu salvat pentru a înmulţi specia şi se plantară pomi meniţi să asigure hrana generaţiilor viitoare. Experienţa şi judecata corectară erorile unei noi încercări; în anii domniei următoare, ambasadorii sogdoiţi luară cunoştinţă de faptul că romanii nu erau cu nimic mai prejos faţă de chinezi în creşterea insectelor şi fabricarea mătăsii,[886] meşteşug în-care atât China cât

885 Invenţia, fabricarea şi folosirea generala a mătăsii în China, poate fi găsită în Duhalde (Description Générale de la Chine, vol. Il, p. 165, 205 — 225). Provincia Ghe-kian este cea mai renumită atît pentru calitatea cit şi pentru cantitatea viermilor de mătase pe care-i creşte.

886 Procopius, Bello. GothicIV, c. 17; Theophanes, Byzant, ap ud Phot; God. LXXXIV, p. 38; Zonaras tom. II, XIV, p. 69; Pagi. (tom, II, p. 602) stabilesc acest import memorabil în anul 552. Menander (în Excerpt. Lega,t., p. 107) menţionează admiraţia sogdoiţilor şi Teho-phylact. Simocatta (VII, c. 9) reprezintă obscur cele două regate rivale din ţara mătăsii

şi Constantinopolul au fost apoi depăşiţi de industria Europei moderne. Nu privesc nepăsător avantajele luxului rafinat, totuşi mă gândesc cu oarecare durere, că dacă ţara importatoare de mătase ar fi introdus arta tiparului, practicată în China, comediile lui Menandru şi „decadele” complete ale lui Livra s-ar fi păstrat în ediţiile secolului al şaselea. O concepţie mai amplă asupra globului pe mântese ar fi putut promova progresele ştiinţei speculative, dar geografia creştină era extrasă din textele *Scripturii*, iar studiul naturii era considerat cel mai sigur simptom al unei minţi necredincioase. Credinţa ortodoxă limita lumea locuibilă. Ia o zonă temperată şi reprezenta pământul ca o suprafaţă întinsă, având o lungime ce putea îi străbătută în patru sute de zile de călătorie şi o lărgime ce presupunea o călătorie de două sute de zile, suprafaţă mărginită de ocean şi acoperită de cristalul solid al firmamentului…[887]

…Supuşii lui lustinian erau nemulţumiţi de vremurile pe care le trăiau şi de modul acestuia de a guverna. Europa era năpădită de barbari şi Asia de călugări. Sărăcia Apusului descuraja comerţul şi manufactura răsăriteană. Roadele muncii erau. Consumate de slujitorii inutili ai Bisericii, statului şi armatei şi se simţea o scădere rapidă a capitalului investitşi a celui în circulaţie, care constituie bogăţia ţării.

Gibbon, influenţat de istoricul bizantin Procopius, care era un

---

(China).

887 Cosmas, poreclit · Indicopleustes sau navigatorul indian, şi-a realizat călătoria pe la anul 522 şi a compus, la Alexandria, între anii 535 şi 547, (547 — 549) Topografia creştină (Montfaucon. PraefaL, c. 1) în care respinge necucernica părere că pămîntul e un glob; şi Photius citise această lucrare (Cod. XXXVI, p. 9, 10) care arată prejudecăţile unui călugăr îmbinate cu cunoştinţele unui negustor. Partea cea mai valoroasă a acestei lucrări, editată în limba franceză şi greacă de Mei- ehisedec Thevenot (Relations Curieuses, part. 1) şi întreaga lucrare a fost tipări tă de atunci mtr-o ediţie splendidă de părintele Montfaucon (Collectio Nova Patrum, 1706, 2 voi.) (în fol.), vol. II, p. 113 — 346). Dar editorul, care e teolog, ar putea să se ruşineze că nu a descoperit erezia nesVoriană a lui Cosmas, descoperită de la Croze (Christianisme des Îndes, vol. 1, p. 40--56).

_ Expediţie africană, întreprinsă sub împăratul Leon şi terminată printr-un dezastru. Vezi pag. 229

duşman, al lui lustinian, ni-l descrie pe acesta în culori foarte sumbre. Este drept că în cursul lungii sale domnii, care a marcat un punct culminant al istoriei imperiului răsăritean, pot fi consemnate importante realizări, dar se pot număra şi multe neajunsuri. Tezaurul imens, acumulat de predecesorii săi, a fost cheltuit fără noimă, iar finanţele imperiului erau alimentate cu Taxe apăsătoare şi confiscări injuste; o serie de miniştri cruzi şi hrăpăreţi se dedau la tot felul de abuzuri şi prădăciuni. În numele împăratului; cu toate acestea, au fost efectuate o serie de lucrări publice şi s-au ridicat unele edificii dintre care cel mai măreţ este celebra catedrală Sfânta Sofia. Acest monument este descris pe larg în capitolul XL. Sunt de asemenea descrise fenomenele naturale, eclipse, cutremure etc., care au influenţat masele superstiţioase.

CUCERIRILE LUI IUSTINIAN ÎN APUS. CARACTERUL ŞI PRIMA CAMPANIE A LUI VELISARIE. ACESTA INVADEAZĂ ŞI SUPUNE REGATUL VANDAL DIN AFRICA. TRIUMFUL SĂU. RĂZBOIUL CU GOŢII. RECUCEREŞTE, SICILIA, NEAPOLE ŞI ROMA. ASEDIUL ROMEI DE CĂTRE GOŢI. RETRAGEREA ŞI PIERDERILE LOR. CAPITULAREA RAVENNEI. GLORIA LUI VELISARIE.

RUŞINEA ŞI NENOROCIRILE SALE FAMILIALE.

Când Iustinian s-a urcat pe tron, la vreo cincizeci de ani după căderea imperiului Apusean, regatele goţilor şi vandalilor izbutiseră să se consolideze; situaţia lor în Europa şi Africa părea acum legitimă. Sabia barbarilor a şters cu dreptul cuceritorului titlurile de prosperitate stabilite de puterea romană; ceea ce aceştia dobândiseră ca pradă, într-o luptă în care norocul fusese de

partea lor, obţinea acum sancţiunea mai venerabilă a timpului, a tratatelor şi a jurăminteior ele credinţă, reînnoite până la această dată de a treia şi a patra generaţie de supuşi ascultători. Experienţa şi creştinismul desminţiseră până la această, dată acea speranţă superstiţioasă că Roma a fost creata de zei pentru a domni etern asupra lumii. Soldaţii Cetăţii eterne nu mai puteau impune mândra ei revendicare: dreptul veşnic şi irevocabil ai Romei de a domni asupra lumii; acest drept a fost însă ferm stabilit de către oamenii de stat şi juriştii romani, ale căror păreri au fost studiate şi promovate în şcolile de jurisprudents moderne. După ce Roma însăşi fusese despuiată de purpura imperială; unicul şi sacrul sceptru al monarhiei a fost preluat de suveranii de la Constantinopol; ei cer ură ca o moştenire ce li se cuvenea de drept, provinciile care fuseseră cucerite de consuli sau stăpânite de Caezari şi încercară cu forţe slabe să-i elibereze pe credincioşii lor supuşi din apus, de sub stăpânirèa uzurpatoare a ereticilor[888] şi barbarilor. Îndeplinirea acestui plan strălucit i-a fost rezervată în oarecare măsură lui lustinian. În timpul primilor cinci ani de domnie, el purtă împotriva dorinţei sale un război costisitor şi neprofitabil cu perşii, până ce, învingându-şi mândria, cumpără cu preţul a patru sute patruzeci de mii de funzi foloasele unei păci nesigure, care în limbajul ambelor popoare a fost onorată cu denumirea de „pace perpetuă. Securitatea astfel dobândită în Răsărit îi dădu împăratului posibilitatea să-şi folosească forţele împotriva vandalilor; starea în care se aflau treburile interne ale Africii[889] oferea un pretext onorabil pentru această expediţie şi promitea un sprijin puternic armatelor romane.[890] Îi „Conform

888 Barbarii care, întemeiaseră regate în Occident şi în Africa erau arieni..., ■ ;

889 Este vorba de vechea provincie cu acest nume şi nu de continentul african.. K V*

890î întreg războiul cu vandalii a fost relatat de Procopius într-o naraţiune veridică şi

testamentului întemeietorului său[891], regatul african fusese moştenit în linie dreaptă de Hilderic, cel mai vârstnie dintre* prinţii vandali. O fire blândă făcea ca acest fiu de tiran şi nepot de cuceritor să asculte îndemnurile păcii şi aïe clemenţei; domnia a fost însemnată de binefăcătorul edict care readucea două sute de episcopi în bisericile lor şi permitea libera practică a crezului lui Atanasius.[892] Dar catolicii primiră cu o recunoştinţă moderată şi trecătoare o favoare care satisfăcea atât de puţin pretenţiile lor; cât despre virtuţile lui Hilderic, acestea jigneau prejudecăţile compatrioţilor să-i Clerul arian îndrăzni să insinueze că regele îşi renegase credinţa şi soldaţii se plânseră cu glas tare, susţinând că Hilderic nu mai vădea curajul strămoşilor să-i Ambasadorii erau bănuiţi de negocieri secrete şi ruşinoase la curtea Bizanţului, iar generalul său, „Ahile”[893] al vandalilor, după cum i se spunea, pierdu o bătălie împotriva maurilor, care luptau goi şi în dezordine. Nemulţumirea publică era aţâţată de Gelimer, a cărui vârstă, origine şi glorie militară îi dădeau aparent dreptul la succesiune. Cu consimţământul poporului, el preluă frânele guvernului şi conducerea statului; nefericitul suveran, împreună cu un sfetnic credincios şi nepopularul său nepot, „Abile al vandalilor”, se

---

elegantă (I/c. 9—25; 1. II, c. 1 —13) şi ce fericit aş fi dacă aş avea întotdeauna prilejul să urmez o asemenea călăuză. Citind atent şi cu lîvnă întregul text grecesc, am dreptul să susţin că nu ne putem bizui în întregime pe versiunile latine şi franceze ale Iui Grotius şi Cousin. Totuşi, preşedintele Cousin a fost adesea lăudat, iar Hugo Grotius a fost primul erudit al unei epoci savante.

891 Genseric, care în 429 debarcă cu vandalii în Africa şi crează un regat. Vezi pag. 195

892 Vezi Ruinart, Hist. Persecut. Vandal., c. XII, p. 589. Cea mai bună dovadă a sa este luată din Viaţa Sfîntului Fulgentius, compusă de unul din discipolii săi; o mare parte a acestei scrieri a fost transcrisă în Analele lui Baronius şi tipărită în mai multe colecţii mari. (Catalog. Bibliot. Bunaviaenae, tom. I, vol II, p. 1258) (Hilderic a făcut să înceteze persecuţia împotriva catolicilor şi i-a chemat înapoi pe episcopii exilaţi de predecesorul său în Sardinia. Printre aceştia se număra Fulgentius, teolog de renume care a scris mai multe lucrări împotriva arianismului.)

893 Pentru ce calitate aA minţii sau a trupului? Pentru iuţeală, sau frumuseţe, sau vitejie? — în ce limbă îl citeau vandalii pe Homer? — Vorbeau germana? — Latinii aveau patru versiuni (Fabric., vol. I, II, c. 3, p. 297). în ciuda laudelor Iui Seneca (Consol, c. 26) se pare că latinii au avut mai mult succes în imitarea, decît în traducerea poeţilor greci. Dar numele lui Ahile putea să fie celebru, chiar printre barbarii analfabeţi.

prăbuşi fără luptă de pe un tron într-o temniţă, unde era păzit cu străşnicie. Dar toleranţa arătată de Hilderic supuşilor să-i catolici, pleda puternic cauza lui pe lângă Iustinian; în interesul propriei sale credinţe, împăratul Răsăritului putea să recunoască toleranţa religioasă ca o politică utilă şi dreaptă. Alianţa lor, atât a vreme cât nepotul lui Iustin era încă în situaţia de simplu particular, a fost cimentată printr-un schimb* reciproc de daruri şi scrisori şi odată ajuns împărat, Iustinian respectă principiul egalităţii şi al prieteniei. Prin două ambasade succesive, el îl îndemnă pe uzurpator că se căiască de perfidia sa, sau cel puţin să se abţină în viitor de la orice act de violenţă, care ar putea displace lui Dumnezeu şi romanilor, să respecte legea rudeniei şi a succesiunii şi să îngăduie ca un bătrân infirm să-şi încheie viaţa în chip paşnic, fie pe tronul Cartaginei, fie în palatul de la Constantinopol. Firea sa nestăpânită sau poate prudenţa îl obligă pe Gelimer să respingă aceste cereri, făcute pe un ton arogant de ameninţare şi comandă; el îşi justifică ambiţiile într-un limbaj rar folosit la curtea bizantină, invocând dreptul unui popor liber de a îndepărta sau a pedepsi pe primul lor magistrat, care nu-şi îndeplinise obligaţiile în executarea funcţiei sale regale. După această mustrare rămasă fără rezultat, monarhul prizonier fu tratat cu şi mai multă asprime, nepotul său fu lipsit de vedere, iar crudul vandal, încrezător în puterea şi în distanţa ce-l punea la adăpost de represalii, luă în derâdere zadarnicile ameninţări şi lentele pregătiri ale împăratului răsăritean. În timp ce Iustinian era hotărât să-l elibereze, ori să-l răzbune pe prietenul său, Gelimer îşi continua actul uzurpator; după obiceiul popoarelor civilizate, războiul a fost precedat de cele mai solemne declaraţii, care spuneau că fiecare parte era sincer dornică de pace.

Ştirea cu privire la războiul african era plăcută numai

populaţiei vanitoase şi trâridave a Constantinopolului, pe care sărăcia o scutea de impozite, iar firea-i laşă o făcea să fie arareori? supusă serviciului militar. Dar cetăţenii mai înţelepţi, care judecau viitorul după trecut, depănau în memorie imensa pierdere, atât în banii cât şi în oameni, suferită de imperiu în timpul expediţiei lui Basiliscus1. Oştile, oare după cinci grele campanii fuseseră rechemate de pe frontierele persane.

Se temeau de mare, de o climă străină şi de armele unui inamic necunoscut. Miniştrii de finanţe calculau, pe cât le era posibil, cheltuielile unui război african şi taxele care trebuiau inventate şi percepute pentru a satisface aceste cheltuieli tot mai mari; totodată ei încercau să înlăture primejdia de a răspunde cu viaţa sau măcar aceea de a se vedea scoşi din profitabilele lor funcţii, fiindcă nu se îngrijiseră de buna aprovizionare a oraşului. Inspirat de motive atât de egoiste (căci nu-l putem bănui animat cumva de zel pentru binele public), Ioan din Cappadocia, îndrăzni să se opună în plin consiliu preferinţelor stăpânului său. El mărturisi că niciun preţ nu era prea ridicat pentru o victorie atât de importantă, dar în cuvinte grave arătă greutăţile de netăgăduit legate de o asemenea expediţie şi rezultatele ei îndoielnice. „Între –, prindeţi, spuse prefectul, asediul Cartaginei pe uscat. Distanţa nu este mai mică de o sută patruzeci de zile de călătorie pe mare. Un an întreg[894] trebuie să treacă înainte ca să puteţi primi vreo veste de la flota voastră. Chiar dacă Africa ar fi adusă la supunere, ea nu poate rămâne în stăpânirea noastră, dacă nu vom adăuga la această cucerire Sicilia şi Italia. Victoria va cere noi sforţări. O singură înfrângere şi barbarii vor ajunge până în inima imperiului vostru sleit de puteri”. Felul neobişnuit de liber în care se exprima

894 Un an — ce exagerare absurdă ! Cucerirea Africii poate fi datată 14 sept. Este slăvită de Iustinian în prefaţa la Institute, care au fost publicate la 21 noiembrie acelaşi an. Socotind călătoria dus-întors, un astfel de calcul poate fi folosit pentru imperiul nostru din India. !

un slujitor servil îl ului pe împărat; proiectul acestui război ar fi fost, poate, abandonat, dacă un glas ce făcu să amuţească îndoielile trezite de raţiunea profană nu i-ar fi dat din nou curaj. „Am văzut o arătare, strigă un abil şi fanatic episcop oriental. Este voinţa lui Dumnezeu, o, împărate, să nu uiţi sfântul tău plan de eliberare al Bisericii africane. Arhanghelul războiului va păşi în faţa stindardelor tale şi-i va împrăştia pe duşmanii tăi, care sunt vrăjmaşii fiului lui”. Împăratul era ispitit să dea crezare acestei revelaţii care venea la momentul potrivit, iar sfetnicii săi erau nevoiţi să creadă în adevărul acestei prevestiri; ei nutreau însă speranţe mai raţionale de pe urma revoltei pe care partizanii lui Hilderic sau înastasius o şi provocaseră la graniţele monarhiei vandale. Pudentius, un supus african, îi anunţase în taină că nutrea gândul de a-l sluji cu credinţă pe împărat şi un mic ajutor militar readuse provincia Tripoli sub stăpânirea romană. Guvernarea Sardiniei fusese încredinţată lui Godas, un barbar viteaz. El refuză să plătească tributul, se lepădă de credinţa faţă de uzurpator şi îi ascultă pe trimişii lui lustinian, care îl găsiră stăpân al acestei insule rodnice, în fruntea gărzii sale şi investit trufaş cu însemnele regalităţii. Puterea vandalilor era măcinată de neînţelegeri şi suspiciuni, în timp ce armatele romane erau însufleţite de spiritul lui Velisarie, unul dintre acele nume eroice, faimoase în fiece epocă şi la fiece popor.[895]

Africanul noii Rome se născuse şi poate chiar crescuse, printre ţăranii traci[896]; el nu beneficiase de niciunul din acele

895 Stilicho, Aetius, Bonifacius, Velisarie au fost cvartetul de mari soldaţi care au respins hoardele barbare ; dintre aceştia, primul şi ultimul au fost, fără îndoială, cei mai mari şi mai destoinici. Vezi Viaţa lui Velisarie, de Lord Mahon (Londra, 1748).

896 Velisarie era originar din Germania, oraş care se află între traci şi illiri. Procop., Vandal., I, c. 11; Alemanus fNot. ad Anecdot. p. 5), în calitate de italian putea uşor respinge vanitatea germană a lui Giphanius şi Velserus, care doreau ca eroul să aparţină neamului lor, dar Germania sa, o metropolă a Traciei, nu pot s-o găsesc în nici o listă civilă ori ecleziastică a provinciilor şi oraşelor. (Localitatea Germană, Γερμανη, este citată de Procopius în de Aedif., IV, c. 1, care o plasează lingă Serdica (Sofia de astăzi), de Constantin Porfiro- genetul în de

avantaje care au zămislit virtuţile bătrânului şi cele ale tânărului Scipio[897]: o obârşie nobilă, studii multilaterale şi starea de om liber, ce generează imbolduri avântate. Tăcerea pe care o păstrează în această privinţă un secretar limbut poate fi considerată o dovadă a faptului că în tinereţe Velisarie nu. Prea avea cu ce să se laude. El sluji, fără îndoială cu vitejie în garda personală a lui iustinian şi-şi câştigă faima, iar când stăpânul său deveni, împărat, omul de casă obţinu un post de comandă în armată. După o pătrundere îndrăzneaţă în Armenia persană, campanie în care-şi împărţi gloria cu un coleg, înaintarea îi fu oprită de un duşman, iar Velisarie plecă la importantul post Dara, unde accepta serviciile lui Procopius, credinciosul tovarăş şi harnicul istoric al faptelor sale.[898] În fruntea a patruzeci de mii de războinici, aleşi din rândurile celui mai bun corp de oaste al său, Mirranes2 porni să şteargă de pe suprafaţa pământului, fortificaţiile cetăţii Dara, ba chiar notifică ziua şi ora când cetăţenii oraşului să-i pregătească o baie, ca să se răcorească după truda victoriei. El întâlni un adversar care era egalul său, prin noul titlu de general al Răsăritului3, care îi era superior în ştiinţa războiului, dar cu mult inferior prin numărul şi calitatea trupelor aflate sub comanda sa, ce se ridicau la numai douăzeci şi cinci de mii de romani şi străini, nediscipimaţi şi umiliţi de dezastrele recente. Cum câmpia netedă de la Dara nu oferea nicio posibilitate pentru stratageme sau ambuscade, Velisarie îşi apără frontul cu o tranşee adâncă, care fu prelungită mai întâi în linii perpendiculare şi apoi paralele, ca să

Themat. II, etc. Hammer presupune că ea se afla pe drumul dintre Constantinopoi şi Adrianopol, la o zi distanţă de acesta din urmă — O.S.).

897 Scipio Africanul sau „cel Bătrîn“ (235 — 183 î.e.n.), vestit general roman, învingătorul lui Hanibal la Zama (202 î.e.n.), în primul război punic; Scipio Aemilianus sau „cel Tînăr“ (185 — 120 î.e.n.), nepotul adoptiv al primului. A distrus definitiv Cartagina, (146 î.e.n.), punînd capăt celui de al treilea război punic (n.c.).

898 Primele două campanii ale lui Veiisarie în Pesçsia sînt bine şi detaliat relatate de secretarul său [Persic., I, c. 12 — 18).

acopere aripile cavaleriei, aşezată într-o poziţie favorabilă, de unde domina flancurile şi spatele inamicului* Când centrul romanilor a fost zdruncinat, şarja lor rapidă, dezlănţuită la momentul potrivit, hotărî soarta bătăliei» Stindardul Persiei căzu, nemuritorii[899] fugiră, infanteria îşi aruncă scuturile şi opt mii dintre cei învinşi rămaseră pe câmpul de luptă. În campania următoare, Siria fu invadată dinspre răsărit şi Velisarie, cu douăzeci de mii de soldaţi, se repezi de la Dara în ajutorul provinciei. Întreaga vară intenţiile inamicului au fost dejucate de dispoziţiile sale abile. El grăbea retragerea duşmanilor, ocupa în fiecare seară tabăra lor din ziua precedentă şi ar fi asigurat o victorie fără vărsare de sânge, dacă ar fi putut rezista nerăbdării propriilor sale oşti. Promisiunea lor că se pot purta vitejeşte a fost slab împlinită în ceasul bătăliei. Aripa dreaptă fu descoperită prin dezertarea trădătoare sau laşă a arabilor creştini; hunii, un detaşament veteran, alcătuit din opt sute de luptători, fură covârşiţi de numărul superior al duşmanilor; isaurienii fugiră dar fură întorşi din drum; singură infanteria romană rămase fermă pe aripa stângă, căci Velisarie însuşi, descălecat de pe calul său, le arătă că nu avea altă cale de a-şi salva viaţa decât o rezistenţă neînfricată. Romanii se întoarseră, cu spatele către Eufrat şi cu faţa spre inamic. Nenumărate săgeţi ricoşară neputincioase pe pavezele lor aşezate în front compact şi înclinat. O linie de suliţe, imposibil de străpuns era opusă asalturilor repetate ale cavaleriei persane şi după o rezistenţă de multe ore, ostile rămase fură îmbarcate printr-o manevră bine gândită, la adăpostul înserării. Comandantul persan se retrase în dezordine şi în silă; în curând avea să dea socoteală fără a fi iertat pentru faptul că irosise zadarnic viaţa atât or soldaţi. Gloria lui Velisarie însă nu a fost întunecată de înfrângere, căci numai

899 Cavalerie grea persană reputată ca invicbilă (n.t.)

datorită lui armata romană scăpase de urmările gestului ei neprevăzător şi pripit. Apropierea păcii îl scuti de paza frontierelor răsăritene, iar prin purtarea sa în timpul răzmeriţei de la Constantinopol, el îşi plăti din plin obligaţiile către împărat.

Războiul african ajunse să dea prilej la discuţii în rândul maselor populare şi să constituie tema deliberărilor secrete; în zilele acelea, fiecare general roman se temea mai mult decât râvnea, să fie distins cu periculoasa onoare de comandant al armatelor imperiale; dar îndată ce Iustinian îşi arătase preferinţa sa pentru merite superioare, în sufletul lor se trezi din nou invidia în faţa aplauzelor unanime ce urmară alegerii lui Velisarie. Moravurile curţii bizantine ar putea încuraja bănuiala că eroul a fost ajutat din umbră de intrigile soţiei sale, frumoasa şi. Subtila Antonina, care rând pe rând se bucura de încrederea, sau stârnea ura împărătesei Theodora. Originea Antoninei era dintre cele mai umile; ea cobora dintr-o familie de căruţaşi, iar castitatea îi era pătată de cele mai josnice şi ruşinoase fapte. Totuşi, înrâurirea Antoninei asupra ilustrului ei soţ se dovedi îndelungată şi fără margini; iar dacă Aütonina dispreţuia virtutea fidelităţii conjugale, în schimb ea îi dovedei lui Velisarie o prietenie bărbătească şi, cu neabătută hotărâre, înfruntă alături de el toate greutăţile şi pericolele vieţii militare.[900]

Expediţia lui Velisarie este încununată de succes; regatul african al vandalilor devine din nou o provincie bizantină. Regatul got din Italia era tulburat de lupte interne şi intrigi de palat. Asasinarea reginei gote, frumoasa Amalasuntha, de către vărul ei este pretextul de care se foloseşte Iustinian pentru a trimite o expediţie romană în Italia. Corpul expediţionar este comandat de

---

900 Vezi originea şi caracterul Antoninei, în Anecdota, c. 1, şi notele lui Alemannus, p. 3. reducem numărul indicat în acest text. Atit Milan ui cît şi Genova au reînviat în mai puţin de treizeci de ani (Vaut Diacon., de Gestis Longo- bard. II, c. 38)

Velisarie, care numai cu vreo opt mii. De oameni, recrutaţi aproape toţi din rândul neamurilor barbare, supune Sicilia (534), invadează Italia (536) şi intră în Roma (537), unde este imediat asediat de o armată de vreo sută cincizeci de mii de goţi, conduşi de noul lor rege, Vitiges. Cu mijloace slabe, Velisarie apără eroic Romaşi-i obligă pe goţi să ridice asediul. Primind ajutoare din Bizanţ el recucereşte întreaga Italie în ciuda intrigilor şi geloziei celorlalţi generali, mai ales în pofida uneltirilor eunucului Narses.

φ

Când lustinian a început să plănuiască recucerirea Italiei, el a trimis ambasadori la regele francilor, implorându-l, în virtutea legăturilor de alianţă şi religie, să i se alăture în sfânta acţiune împotriva arienilor[901]. Goţii, ale căror cerinţe erau mai arzătoare, încercară zadarnic, prin daruri de pământuri şi bani, să cumpere prietenia, sau cel puţin neutralitatea unui popor uşuratic şi perfid.2 Campania lui Velisarie şi revolta italienilor zdruncinaseră nu de mult monarhia goţilor, când Teodebert din Austrasia, cel mai puternic şi războinic dintre regii Merovingieni, se lăsă convins să-i sprijine ajutându-i indirect şi la timpul potrivit. Fără a aştepta consimţământul suveranului lor, zece mii de burgunzi, deveniţi nu de mult supuşii lui Teodebert coborâră Alpii şi se alăturară oştilor pe care Vitiges le trimisese ca să reprime revolta milaneză. După un asediu încăpăţânat, capitala Liguriei fu înfrântă prin foamete, dar mese putu obţine nicio condiţie de capitulare, în afara cererii de a se asigura retragerea garnizoanei romane. Datius, episcopul ortodox, care îi convinsese pe concetăţenii săi să se revolte[902], aducându-i la ruină, izbuti să-şi croiască drum către luxul şi

901 Goţii, ca şi cei mai mulţi barbari creştinaţi, erau arieni (n.t.)

902? Baronius aplaudă această trădare şi justifică purtarea episcopilor catolici. Mai raţional Muratori (Annali d'Italia, vol. V, p. 54), face aluzie Ia învinuirea de sperjur şi critică cel puţin imprudenţa lui Datius.

onorurile curţii bizantine[903], dar clerul arian a fost măcelărit la picioarele propriilor sale altare de către apărătorii credinţei catolice.

Documentele vremii arată că au fost ucişi trei sute de mii de locuitori de sex masculin5. Femeile şi prada mai de preţ au fost cedate burgunzilor, iar casele, sau cel puţin zidurile Milanului, fură făcute una cu pământul. În ultimele lor clipe, goţii se răzbunară distrugând un oraş pe care numai Roma îl întrecea îţi ce priveşte măreţia şi bogăţia, strălucirea clădirilor şi numărul de locuitori; singur Velisarie simpatiza cu soarta prietenilor să-i devotaţi, părăsiţi în nenorocire, încurajat de succesul expediţiei sale, în primăvara următoare Teodebert însuşi invada câmpiile Italiei cu o oaste de o sută de mii de barbari.[904] Regele şi alţi elţiva războinici de rangânalt erau călări şi înarmaţi cu lăncii. Soldaţii din infanterie, fără arcuri ori suliţi se mulţumeau cu o pavăză, o spadă şi o secure cu două tăişuri, care în mâna lor devenea O; armă ucigătoare şi necruţătoare. Italia tremura la apropierea francilor; atât principele got, cât şi generalul roman, cunoşteau la fel de puţin intenţiile lor; ei nădăjduiau să fie ajutaţi de aceşti primejdioşi aliaţi, pe care-i priveau cu groază. Până ce nu-şi asigură trecerea fluviului Pad pe podul dv la Pavia, nepotul lui Clovis îşi ascunse intenţiile, pe care le dădiupe faţă atacând aproape în acelaşi timp taberele ostile ale romanilor şi goţilor. În loc de a-şi uni forţele, atât romanii cât şi goţii fugiră la fel de grăbiţi; provinciile fertile,

---

903 Sfîntul Datius avea mai mult succes la draci decît la barbari. El călătorea cu o suită numeroasă şi ocupă o casă mare la Corint (Baronius, anul 538, nr. 89; anul 539, nr. 20).

904 Pe lingă Procopius, poate prea roman, vezi cronicile lui Marius şi Marceli inus, Ionian des (în Success. Reg., in Mura tori, vol. 1, p. 242); Grigore din Tours (i. IÏ, e. 32 în vol. II din Istoricii Franţei); Grigore presupune o infringe re a lui Veiisarie, care in Ai moin [de Gestis Franc.), II, 23, in vol. ill, p. 59) este omorît de franci.

_ Fără a mă rătăci înir-un labirint de specii sau denumiri, bour, bizon, bubal, bonasus, bufalo, etc. (Buffon, Hist. Nat., vol. XI şi Supple ment, vol. iy, VI), este sigur că in secolul al VI-lea în marile păduri din munţii Vosgi, în Lorena şi în Ardennes, se vîna o specie mare, sălbatică, de vită cornută fGreg. Tur on, vol. IT, X., c. 10, p. 369).

deşi pustiite, ale Liguriei şi Emiliei fură lăsate în mâna hoardelor dezlănţuite ale barbarilor care nu se gândeau să se aşeze în această ţară, sau să o cucerească; ei nu doreau decât să-şi dea liber frâu furiei lor nepotolite. Printre oraşele devastate de ei, este amintit îndeosebi Geiios, care pe atunci *nu* era încă un oraş construit în marmură, iar moartea a mii de oameni, ucişi uiipă regulile obişnuite ale războiului, pare să fi stârnit mai puţină oroare decât linele sacrificii idolatri ce de femei şi copii, săvârşite fără ca nimeni să le pedepsească, în tabăra regelui preacreştin. Dacă n-ar fi un Trist adevăr, că primele şi cele mai crude suferinţe cad asupra celor nevinovaţi şi lipsiţi de ajutor, istoricul ar putea să menţioneze cu satisfacţie. Mizeria cuceritorilor, care, în mijlocul bogăţiilor, rămaseră fără pâine şi vin şi ajunseră să bea apa fluviului Pad şi să se hrănească cu carnea vitelor răpciugoase. Dezinteria mătură o treime din armata cuceritorilor şi strigătele violente ale supuşilor săi, nerăbdători de a trece din nou Aâpii, îl hotărâră pe Teodebert să ia în consideraţie paşnicele îndemnuri ale lui Velisarie, Medaliile Galliei păstrează amintirea acestor ostilităţi dezastruoase şi lipsite de glorie şi lustinian, fără a fi tras măcar spada din teacă, luă titlul de „învingător ai francilor Prinţul merovingian se simţi ofensat de trufia împăratului. El pretinse că soarta tristă a goţilor îi trezea mila şi oferi cu perfidie alcătuirea unei federaţii, propunere întărită de promisiunea, ori ameninţarea, că va coborî Alpii în fruntea a cinci sute de mii de oameni. Planurile sale de cucerire nu prevedeau niciun fel de limite şi aveau, poate, un caracter himeric. Regele Austrasiei ameninţă să-l pedepsească pe lustinian şi să înainteze până la porţile

Constantinopolului.[905] El fu răsturnat şi ucis[906] de un bour pe când vina în codrii Belgiei sau ai Germaniei.

De îndată ce Velisarie scăpă de duşmanii săi externi şi interni, el îşi folosi din plin toate forţele pentru cucerirea definitivă a Italiei. La asediul cetăţii Osimo, generalul era aproape să fie străpuns de o săgeată, dacă lovitura mortala n-ar fi fost interceptată de către unul din soldaţii săi din gardă, care-şi pierdu, cu acest prilej mâna. Goţii din Osimo, patru mii de războinici, împreună cu cei din Fésulae şi din Alpii Cottieni erau printre ultimii care îşi păstraseră independenţa; rezistenţa lor vitejească, aproape că-l aduse pe generalul în vingător la capătul răbdării dar ea le atrase totodată stima acestuia. Prudent, el refuză să iscălească libera-trecere pe e-ai; e aceşti goţi o cereau spre a se alătura fraţilor lor din Ravenna; totuşi o capitulare onorabilă le dădu putinţa să-şi salveze cel puţin jumătate din bunuri şi-i lăsă sa hotărască liberi dacă doresc să se retragă pe pământurile lor, sau să se înroleze în serviciul împăratului în vederea războiului persan. Mulţimea care se aduna sub stindardul lui Vi tiges depăşea cu mult numărul oştilor romane, dar nici rugăminţile, nici sfidarea, nici groaznicul pericol care-i ameninţa pe cei mai credincioşi oameni ai săi să nu îl puteau atrage pe regele got dincolo de meterezele Ravennei. Aceste fortificaţii erau într-adevăr de necucerit; priceperea în arta războiului sau violenţa erau neputincioase împotriva lor; când Velisarie împresură capitala, el se convinse repede că numai foametea îi putea îmblânzi pe barbarii ce se încăpăţânau să reziste cu toată înverşunarea. Vigilent, generalul

---

905 Agathias, I, p. 14, 15..Chiar dacă i-ar fi putut convinge sau supune pe gepizii sau pe longobarzii din Pannonia, istoricul grec este sigur că prinţul nterovigian ar fi fost distrus în Traci a.

906 Regele şi-a îndreptat suliţa — bourul i-a răsturnat un pom în cap; regele a murii în aceeaşi zi. Astfel sună povestea lui Agathias; dar vechii istorici francezi (vol. I I, p. 202, 403, 558, 667) pun moartea sa pe seama unei febre.

roman păzea marea, pământul şi canalele fluviului Pad; morala sa îi îngăduia ca în numele legilor războiului să recurgă la obiceiul de a otrăvi apele[907] şi de a da ioc pe asc mis grânarelor2 unui oraş asediat.3

În timp ce strângea cercul în jurul Ravennei, el fu surprins de sosirea a doi ambasadori din Constentinopol, cu un tratat de pace pe care Iustinian îl semnase în mod prudent, iară a binevoi să-l consulte pe autorul victoriilor sale. Prin această înţelegere ruşinoasă şi precară, Îi aţi a şi tezaurul goţilor erau împărţite, iar provinciile de dincolo de Pad reveneau împreună cu titlul regal, succesorilor lui Teodoric. Ambasadorii erau dornici să-şi îndeplinească misiunea lor salutară. Prizonierul Vitigeş acceptă cu entuziasm oieri a neaşteptată a unei coroane. Onoarea era mai puţin importantă pentru goţi decât lipsa hranei şi pofta. de mine are, iar şefii romani, care murmurau împotriva continuării războiului, se supuneau orbeşte ordinelor imperiale. Dacă Velisarie ar fi fost înzestrat doar cu curajul unui soldat, sfaturile celor fricoşi şi invidioşi i-ar fi” smuls din mină laurii victoriei; dar în această clipă hotărâtoare, el se, decise cu mărinimia unui om de stat să facă singur faţă pericolului şi să-şi asume meritul unei nobile împotriviri. Fiecare dintre ofiţerii săi arătă în scris părerea sa, declarând că asediul Ravennei era o operaţie inutilă şi fără speranţe, după care generalul respinse tratatul de împărţire a Italiei şi declară că el personal est e hotărât să-l aducă pe Vi Liges în lanţuri la picioarele lui Iustinian. Goţii se retraseră şovăitori şi descurajaţi. Acest refuz categoric îi lipsea de singurul gir în măsură să le inspire încredere şi în faţa unui duşman perspicace, care descoperise cât de deznădăjduită este situaţia lor, goţii

907 1 n asediul oraşului Auximum, el s-a muncit în iii să darîme uit Vechi apeduct şi apoi a aruncat în-apa de băut hoituri, ierburi veninoase şi var nestins.

simţiră pe drept cuv-înt teamă. Ei puseră faţă în faţă faima şi situaţia lui Velisarie cu slăbiciunea nenoroeosului lor rege, iar comparaţia fu urmată de un plan extraordinar, pe care Vitiges, cu aparentă resemnare, fu nevoit să-l încuviinţeze. Împărţirea ar fi ruinat puterea goţilor, iar – exilul ar fi dezonorat renume le poporului; în schimb, goţii ofereau armele lor, comorile lor şi fortificaţiile Ravennei, dacă Velisarie ar renunţa la autoritatea de stăpânilor, dacă ar fi de acord cu alegerea goţilor şi ar accepta, după cum i se şi cuvenea, să domnească asupra regatului Italiei. Chiar dacă un supus credincios şi loial s-ar fi lăsat ispitit de falsa strălucire a unei diademe, prudenţa sa îi prevenea de bună seamă că barbarii sunt nestatornici, iar a nib îţi a… care nu-l împiedica să cugete limpede, îl făcea să prefere situaţia sigură şi onorabilă de general roman. Până şi răbdarea şi aparenta sa tisâacţie cu care discuta o propunere – de trădare ar fi putut fi interpretată într-un spirit răuvoitor. Dar locoi eiicntul lui lustinian. Era conştient de pe opri a-i corectitudine. El se încumetă pe o cărare obscură şi întortochiata.

— Are putea duce la supunerea de bunăvoie a goţilor; politii-a sa abilă îi convinse că era dispus să se supună dorinţelor lor, dar fără a presta un jurământ, sau a face o promisiune în vederea, încheierii unui tratat, pe care în a dineul cugetului, ji detesta. Ambasadorul gotic conveni asupra zilei când avea să fi o predată Ravenna; o flotă încărcată cu provizii, oaspete binevenit, intră cu pânzele sus, până în rada portului. Porţile fură deschise în faţa presupusului rege al Italiei şi Velisarie, fără a întâlni un duşman în cale, păşi triumfal pe străzile unui oraş de necucerit.[908] Romanii

908 Ravenna a fost cucerită nu în anul 540, ci la sfîrşihiJ iui 539, şi Pagi (vot. II, p. 569} este corectat de Mura tori (Anuali d’Italia), vol.. V, p. 62, care face dovada după act un original pe papirus (Atui- qu.it. Italiae Medii Aevi, vol. II, Dissert. XXXII, p. 999—1007; Mati'ei, istoria Diplomatp. 155—160) că înainte de 3 ianuarie pacea şi corespondenţa liberă erau restabilite între Ravenna şi Faenza.

erau miraţi de felul în care izbândiseră. Mulţimea barbarilor înalţi şi robii şti stătea uluită în faţa propriei ei îngăduinţe iar femeile, înzestrate cu o fire de bărbaţi, mai dârze şi scuipândiî-i în faţă pe fiii şi soţii lor, le reproşară amarnic faptul că-şi-au trădat condiţia lor de stăpâni şi oameni liberi, în faţa piticilor din sud, de dispreţuit ca număr, de nebăgat în seamă ca statură. Înainte ca goţii să se fi dezmeticit, după primele clipe de surprindere şi să pretindă îndeplinirea speranţelor lor îndoielnice, învingătorul îşi întări puterea fa Ravenna, astfel încât regretele sau revolta nu mai constituiau pentru el un pericol. Vitiges, care încercase, poate, să scape, era păzit cu toate onorurile în palatul său.1 Floarea tineretului got fu aleasă pentru serviciul împăratului, restul poporului fu trimis la paşnicele sale aşezări din provinciile sudice, iar o colonie de italieni a fost invitată să ocupe oraşul rămas pustiu. Supunerea Capitalei a fost urmată de supunerea, oraşelor şi satelor Italiei, care nu fuseseră cucerite, sau măcar vizitate, de către romani; goţii independenţi, rămaşi sub arme în Pavia şi Verona, nu aveau altă ambiţie decât aceea de a devenii supuşi lui Velisarie. Dar cu loialitatea sa de nestrămutat, Velisarie nu accepta ca ei să-i jure credinţă decât în calitatea sa de locţiitor al lustinian, şi nu se simţi jignit atunci când solii acestora îi reproşau că prefera să fie rob şi nu rege.

Noi intrigi la curtea din Constantinopol îl recheamă pe Velisarie; el se bucură de un renume şi de o popularitate atât de iha re, în cât, datorită influenţei Theodorei, deşi e din nou victorios împotriva perşilor, este condamnat pe nedrept pentru un pretins complot şi-şi redobândeşte cu greu şi doar în parte drepturile.

---

j El a fost înşfăcat de loan Sîngerostil, dar un jură mint sau sacrament pronunţat în Basilica Iul ii făcu să fie cruţat (Hist. MiscelL XVI, în Mura tori, vol. 1, p. 107) Anastasius (în Vit. Pont. p. 40) da o relatare sumbră dar probabilă. Montfaucon este citat de Mascon (Istoria Germanilor, XII, 21), pentru un scut. votiv, reprezentînd captivitatea lui Vitiges, şi aflat astăzi în colecţia lui Signor Landi, la Roma.

Capitolul XIII

Domnia lui Diocleţian şi a celor trei asociaţi ai săi. Maximianus, Galerius; şi Constantius. Restabilirea generală a ordinii şi liniştii. Războiul cu perşii. Victorie şi triumf. Nou a administraţie. Abdicarea şi retragerea lui Diocleţian. Maximianus

Capitolul XIV

Tulburări după abdicarea lui Diocleţian. Moartea lui Constantius. Ridicarea lui Constantin şi Maxentius. Şase împăraţi domnesc în acelaşi timp. Moartea lui Maximianus şi Galerius. Victoriile lui Constantin asupra lui Maxentius şi Licinius. Reunirea imperiului sub autoritatea lui Constantin

Capitolul XVI

Atitudinea guvernului roman faţă de creştini, din timpul lui Nero până la Constantin întemeierea – Constantinopolului. Sistemul poliţie al lui Constantin şi al succesorilor lui. Disciplina militară. Pila till. Finanţele

Capitolul XVIII

Caracterul lui Constantin. Războiul cu goţii. Moartea lui Constantin. Împărţirea imperiului între cei trei fii ai săi. Războiul cu perşii. Moartea tragică a lui Constantin cel tânăr şi a lui Constans. Uzurparea lui Magnent ins. Războiul civil. Victoria lui Constantius

Capitolul XIX

Constantius singur / împărat. Ascensiunea şi moartea lui o îl lus. Pericolul şi ascensiunea lui Iuti an. Războaiele cu sarmaţii şi perşii. Victoriile lui Iulian în Gallia…

Capitolul XXI

Persecutarea ereziei. Sdoismadonaidştilor. Controversa ariană. Athanasius. Starea tulbure a bisericii şi a imperiului sub Constantin şi fiii săi. Toleranţa păgânismului

Capitolul XXII

Iulian este proclamat împărat de legiunile din Gallia. Marşul şi succesul lui. Moartea lui Constantius. Administraţia civilă a lui Iulian

Capitolul XXIII

Religia lui Iulian. Toleranţa universală. Încercarea derestaurare şi reformă a cultului păgân. Tentativa de reconstruire construire a templului din Ierusalim. Persecuţia abilă a creştinilor. Zelul şi nedreptăţile reciproce…

Capitolul XXIV

Reşedinţa lui Iulian la Antiohia. Succesul expediţiei sale împotriva perşilor. Trecerea fluviului Tigru. Retragerea şi moartea

lui Iulian. Alegerea lui iov ian vis. Acesta salvează armata romană printr-un tratat ruşinos.

Capitolul XXV

Guvernarea şi moartea lui Iovianus. Alegerea lui Valentinianus, care îl asociază la domnie pe fratele său Valens şi împarte definitiv imperiul în imperiul de Răsărit şi imperiul de Apus. Revolta lui Procopius. Administraţia civilă şi bisericească. Germania. Britannia. Africa. Răsăritul. Dunărea. Moartea lui Valentinianus. Cei doi fii ai săi, Gratianus şi Valentinianus al II-lea îi succed la tronul imperiului de Apus

Capitolul XXVI

Neamurile de păstori. Înaintarea hunilor din China în Europa. Fuga goţilor. Ei trec Dunărea. Războiul cu goţii, înfrângerea şi moartea lui Valens. Gratianus îl învesteşte pe Theodosius ca împărat al imperiului de Răsărit. Caracterul şi succesele sale. Pacea cu goţii şi aşezarea acestora în imperiu…

Capitolul XXVII

Moartea lui Gratianus. Desfiinţarea arianismului. Sf. Ambrosie. Primul război civil cu Maximus. Caracterul, administra traţia şi pocăinţa lui Theodosius. Moartea lui Valentinianus al 11-lea. Al doilea război civil cu Eugenius. Moartea lui Theodosius

Distrugerea definitivă a păgânismului. Introducerea cultului sfinţilor şi relicvelor printre creştini

Capitolul XXIX

Împărţirea finală a imperiului Roman între fiii lui Theodosius. Domnia lui Arcadius şi Honorius. Administraţia lui Rufinus şi Stilicho. Revolta şi înfrângerea lui Gildo în Africa.

Capitolul XXX

Revolta goţilor. Ei jefuiesc Grecia. Două mari invazii ale Italiei de către Alaric şi Radagaisus. Ei sunt respinşi de Stilicho, Germanii ocupă Gallia. Uzurparea lui Constantin în apus. Dizgraţia şi moartea lui Stilicho

Capitolul XXXI

Alaric invadează Italia. Atitudinea Senatului şi a poporului din Roma. Roma e asediată de trei ori şi în cele din urmă prădată de goţi. Moartea lui Alaric. Goţii părăsesc Italia. Uzurpatorul Constantin. Ocuparea Gajliei şi a Spaniei de către barbari. Independenţa Britaniiiei…

Capitolul XXXII

Arcadius împăratul Răsăritului. Administraţia şi dizgraţia lui Eutropius. Revolta lui Gainas. Persecuţia Sfântului Ioan Clrrysostomul. Theodosius al II-lea, împărat al Răsăritului. Sora sa Puicii eria”. Soţia sa Evdoehia. Războiul cu Perşii şi împărţirea Armeniei…

Capitolul XXXIII

Moartea lui Honorius. Valentinianus al 111-lea, împărat al Apusului. Administraţia mamei sale Placidia. Actius şi Bonifacius. Cucerirea Africii de către vandali

Caracterul, cuceririle şi curtea lui Attila, regele hunilor „Moartea lui Theodosius al 11-lea. Ridicarea lui Marcianuspe tronul Răsăritului

Capitolul XXXV

Attila invadează Gallia. Actius şi vizigoţii îl resping. Attila invadează şi părăseşte Italia. Moartea lui Attila, Actius şi Valentinianus al III-lea...

Capitolul XXXVI

Prădarea Romei de către Genseric, regele vandalilor. Expediţiile – sale navale de jaf. Ultimii împăraţi din apus: Maximus, Avi tus, Maiorianus, Severus, Anthemius, Olybrâus/ Glycerins, Nepos, Augustulus. Căderea definitivă a imperiului de Apus. Domnia lui Odoacru, primul rege barbar ai Italiei

Capitolul XXXVII

Originea, progresul şi efectele vieţii monastice. Conver” tirea barbarilor ia creştinism şi arianism. Persecuţiavandalilor în Africa. Stingerea arianismului printre barbari

Capitolul XXXIX

Zenon şi Anastasias împăraţiai Răsăritului. Originea, educaţia şi primele isprăvi ale lui Theodoric Ostrogoiui; invadarea şi cucerirea Italiei. Regatul got. Din Italia.

Situaţia din Apus. Guvernarea civilă şi militară. Senators; Boethius. Ultimele fapte şi moartea lui Theodoric…

Capitolul XL

Înălţarea lui Iustin cel bătrân. Bomma lui Iustinian. Împărăteasa Theodora. Facţiunile circului şi răscoala Constantinopolului. Negoţul, şi… fabricarea mătăsii Finanţe şi impozite. Edificiile lui Iustinian. Biserica Sfânta Sofia Fortificaţiile şi hotarele imperiului de Răsărit. Desfiinţarea, şcolilor din Atena şi a consulatului roman…

Capitolul XLI

Cuceririle lui ţustinian în apos. Caracterul şi primele campanii ale lui Velisarie. Acesta invadează şi supune regatul vandal din Africa: Triumful său. Războiul cu goţii. Recucereşte Sicilia, Neapole şi Roma. Asediul Romei de către goţi. Retragerea şi pierderile lor „Capitularea, Ravennei, Gloria lui Velisarie. Ruşinea şi nenorocirile sale, familiale…

Bun ţie tipar 5. X 1976

6 Galerius s-a însurat cu Valeria, fiica lui Diocleţian; mai exact, Theodora, soţia lui Constantius era numai fiica soţiei lui Maximianus, Spanheim, Dissertât., XI, 2.

La tatăl său.

L Victor cel tânăr menţionează în treacăt zvonul. Dar cum Diocletian supărase un partid puternic şi în plină ascensiune, memoria sa a fost întinată cu toate crimele şi nenorocirile. S-a afirmat că a murit în furiile demenţei, că a fost condamnat drept criminal de către Senatul roman etc.

1 Montesquieu (*Considérations sur la grondeur et la décadence des Romains*, e. 17), presupune bazându-se pe autoritatea lui Orosius şi Eusebius, că de astă dată imperiul a fost pentru prima oară *într-adevăr* împărţit în două. Este totuşi greu de spus în ce măsură planul lui Galerius diferea de cel al lui Diocleţian.

2 Polybius., IV, p. 423, ed. Gasaubori. El observă că pacea Bizanţului era adesea tulburată şi întinderea teritoriului lui micşorată de invaziile tracilor.

1 Philosţorgius, II, e. 9. Incidentul, deşi luat dintr-un scriitor suspect, este caracteristic şi probabil.

1 Zosim., II, p, 117. Sub predecesorii lui Constantin, *nobillissimus* era mai curând un epitet vag decât un titlu legal şi stabilit.

8 Dibăcia sa în exerciţii militare este lăudată de Iulian (*Orat*" 4, P* H; *Qrœt.*, II, p. 53) şi recunoscută de Ammianus XXI, e. 16).

1 Funeraliile au avut loc în cetatea ce îi poartă numele şi poporul roman le-a săvârşit cu mare tristeţe (Aurelius Victor). Constantin şi-a pregătit un mormânt magnific în biserica Sfinţilor Apostoli (Euseb.

IV, e. 60). Cea mai bună, şi într-adevăr singura relatare a boii, morţii şi funeraliilor lui. Constantin se află în cartea a patra a vieţii sale scrisă de Eusebius.

2 Euseb. În *Vit*: *Constantin*... IV. C. 09; Zosimus, II, p. 1! *1*; Idat. În *C7ironYem* două note ale lui Tillemont, *Hist*, *des Empereurs*, vol; IV, p. 1086 – 1091. Domnia fratelui mai mare la Constantinopol este amintită numai în Cronicai *alexandrină*.

4 Ammian, XVI, 5; XVIII, 1. Mamértiims în *Banegyr*. *Vet*.

XI, 4.

1 Amiran. XVIII, 3; Iulian. Epistula XVII (edit. Spunheim). O astfel de purtare aproape că justifică lauda adusă de, Mamertinuş: Cursul acelui an a fost împărţit astfel încât, fie că i-a ţinut în frâu pe barbari, fie că a restabilit legile în folosul cetăţenilor; a luptat neîncetat când împotriva duşmanilor) când împotriva viciilor.

1 Vezi Socrates, II, e. 6,7,12,13,15,16,26,27,38 şi Sozomenos.

III, 3,4,7,8. L. IV, e. II. 21. Acţiunile Sfântului Paul din Constau timpol au fost rezumate de Photius (Pliot. *Bibliotheca*, p. 14.191430) care i-a copiat imparţial pe istoricii de mai sus, dar un scriitor modern grec, în stare să scrie despre viaţa unui sfânt fără a adăuga fabule şi miracole, merită oarecare laudă.

1 Reforma curţii imperiale este descrisă de Ammianus (XXII*

4), Libanius (*OratParent*., e. LXII, p. 288), Mamertinus (în *Panegyr*. *Vet*., XI, II), Socrates (III, e. 1.) şi Zonaras (torn. III, XII, p. 24).

Când rămăşiţele lui fuseseră duse la Tarsus (IV, p. 120), dar în timp ce Iovian se afla încă pe tron (III, p. 54; IV, p. 117). Mi-a fost. De mare folos o versiune franceză cu observaţii tipărită la Lyons, în 1735.

1 Zoşimus (IV, p. 247) şi Victor cel Tânăr atribuie revolta favori i speciale de care se bucurau alanii şi nemulţumirii trupelor romane. Pe când Gratianus neglija armata şi prefera vechii armate

romane pe unii al ani, pe care îi atrăsese cu mult aur, aceştia se arătau cum nu se poate mai plini de aroganţă şi vădeau un suflet de învinşi.

2 Sozomen., VII, e. 14. Cronologia sa e foarte şovăielnică.

3 Vezi Ambrosins (tom. II, *de Obit. Valentinian*, e. 15, p. 1178, e. 36, p. 1184); când tânărul împărat dădea o petrecere, el personal postea; a refuzat să vadă o actriţă frumoasă, etc. Deoarece a poruncit ca ilarele sale să fie ucise, nu *e* generos din partea lui Pliilostorgius (XI, e. 1) să-i reproşeze că iubea petrecerile.

Dar aceasta este urât de Socrates (Y, e; 25) şi Orosius (VII, e. 35).

2 Zosimus (IV, p. 278) menţionează această ambasadă, dar se abate de la relatarea ei, treci rid la o altă povestire.

I Soţia legitimă a acestuia a tulburat tot regatul plângându-şi fratele. Zosimus, IV, p. 277. El spune mai jos (p. 280) despre Gal ta că a murit la naştere şi dă să se înţeleagă că durerea soţului ei a fost cumplită, dar de scurtă durată.

1 Versurile celebre ale lui Claudian (în III, *Cgns. Honor*, 93 şi urm., anul 396) sunt invocate de contemporanii săi Augustinus şi Orosius, care suprimă zeitatea păgână Aeolus şi adaugă unele amănunte de la martori oculari. La patru luni după victorie, aceasta a fost comparată de Ambrosie cu victoriile miraculoase ale lui Moise şi Iosua.

2 Zosimus, contemporanul, istoricul şi adversarul lui Theodosius (n t.).

4 Claudius Claudianus, poetul laureat ai curţii care l-a cântat în fel şi chip pe Stilicho (n t).

1 Claudian şi Ovidiu îşi distrează adesea fantezia, interscliimbïnd metaforele şi calităţile apei *lichide* şi gheţii *solide*.

Mult spirit fals ş-a cheltuit cu acest joc facil.

4 Din acest pasaj aparţinând lui Paulinus şi reprodus de Baronius (*Annal*. *Eccles*., anul 403, nr. 51) reiese clar că alarma generală se răspândise în toată Italia, până la Nola, în Campania, unde acest celebru penitent îşi stabilise locuinţa.

4 El. Putea folosi acest limbaj semeţ anul următor la Borna, la cinci sute de mile de locul pericolului (VI, *Cons*. *Hon*., 44,9).

1 Vezi Augustin, *de Civifat*. *Dei*, I, e. 16 – 18. El tratează subiectul cu o remarcabilă acurateţa.

O zi mai luminoasă, şi ceruri azurii.

Miros miresmele. Trandafirilor care înfloresc şi sorb recolta viilor çât creşte.

Vezi poeziile lui Gray publicate de Mason p.’197. De ce oare în toc de a compila tabele de cronologie şi istorie naturală, Gray nu şi-a folosit geniul ca să termine poemul filosofic din care ne-a lăsat o mostră atât de minunată?

1A intrat triumfal în Roma, Sunt cuvintele din cronica lui Prosper. Datele legate de moartea lui Adolfus şi faptele de arme ale lui Wallia sunt luate după Qlympiodorus (ap. Phot., p. 188), Orosios

VII. C. 43, p. 584 – 587), lornandes [*de Rebus Geticis*, e, 31,32) şi *Cronicile* lui Idatius şi Isidor.

Fiind că era în contra curentului, încă zece zile. (Diodor. Şicul., vol. 1, П1, p. 200. Edit. Wesseling). Acesta putea să măsoare fără multă greutate temperatura extremă de la marginea zonei toride, dar el vorbeşte de Maeotis, aflată la 47° latitudine nordică de parcă ar fi la cercul polar.

Zece ani după *Den*/*onstraţie*, Eusebius (II, e. 17) afirmă creştinătatea therapeutaeilor, dar pare să nu ştie că o instituţie similară era de fapt reînviată în Egipt ce sunt aceste nume

ruşinoase? – şi care baron german n-ar fi mândru să coboare din Eumaeus, cel din Odiseea? (porcarul lui Ulise – n t.).

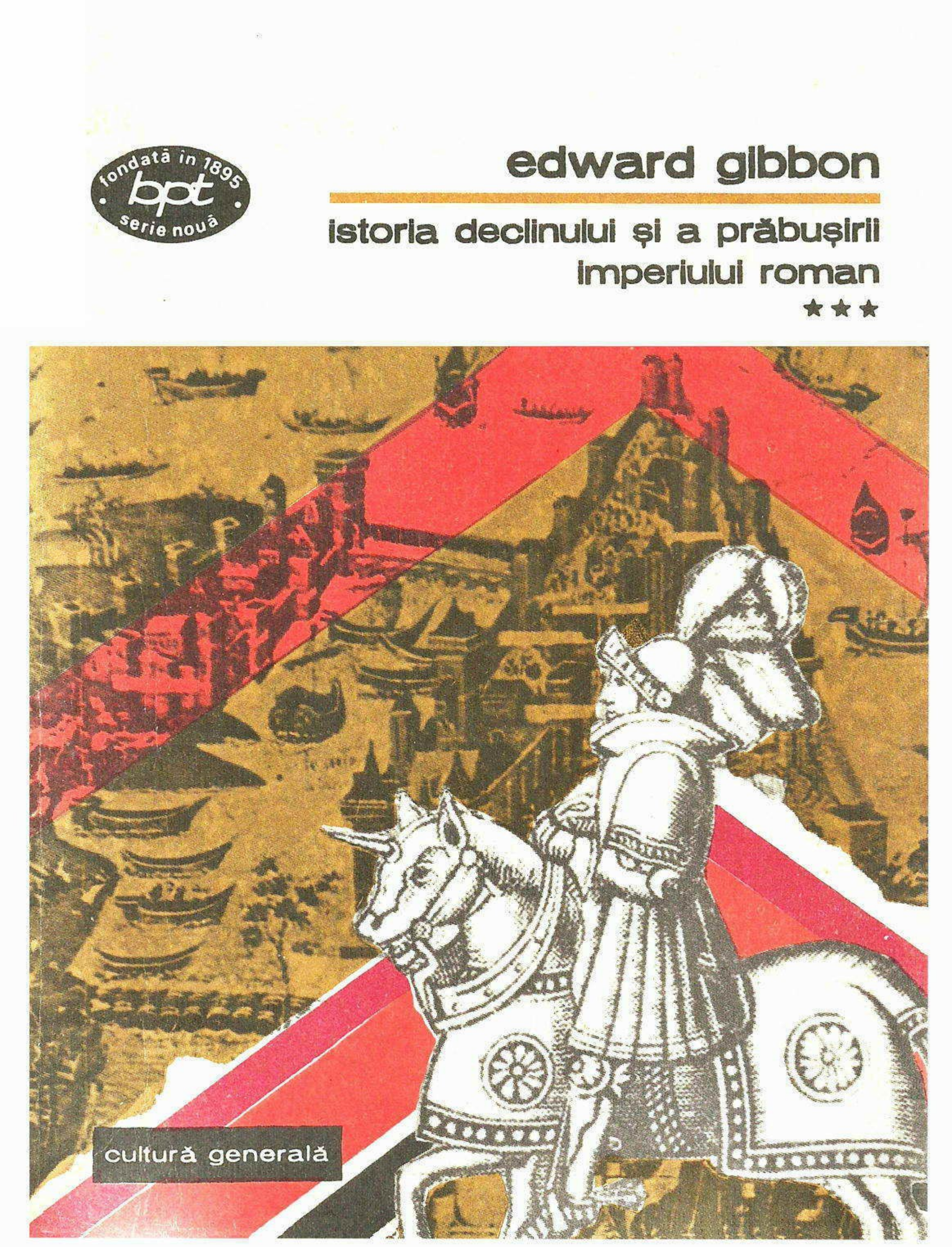
IV, p. 383); în Evagrius, *Istoria ecleziastică*” (IV, e. 2,3,9) în Theodoras Lector, *Excerpta*, (nr. 37) şi în Zonaras (XIV, p. 58 – 60) care poate trece drept original.

2 Dorea un al *patrulea* altar pe care să poată vărsa lihaţiuni zeului dragostei.

1 Anonym, *de Antiquitat*, O.P. 1. III, 132, în Banduri, *imperium* Orientvoi. P 47”. Ludewig (p. 154) argumentează just că Theodora – n-ar fi imortalizat un bordel, dar eu cred că e vorba de a doua ei reşedinţă de la Constantinopoh

2 Vezi vechea lege din *Codul lustinian* (V, tot. V, leg, 7, tii XXVII, leg. 1) între anii 336, şi 454, Noul edict (521 sau 522), Aleman. 9 p. 38,96, revocă stângaci numai clauza privitoare la femeile din teatru, liberte şi crâşmărite, Vezi novelele 89 şi 117 şi un rescript grecesc al lui lustinian către episcop! (Aleman., p. 41).

Pius, *de Λ edific.*, V, e. 3. *



EDWARD GIBBON

ISTORIA DECLINULUI ŞI A PRĂBUŞIRII IMPERIULUI ROMAN

* * *

Traducere de Dan Hurmuzescu

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI

1976

EDITURA MINERVA

BUCUREŞTI

Ilustraţia copertei: *Carafoli Marina*

Capitolul XLII

SITUAŢIA LUMII „BARBARE”. STABILIREA LONGOBARZILOR PE DUNĂRE. TRIBURILE ŞI INVAZIILE SLAVILOR. ORIGINEA, IMPERIUL ŞI AMBASADELE TURCILOR. FUGA AVARILOR. CIÂOSROES, DOMN IA SA ŞI RĂZBOAIELE CU ROMANII. RĂZBOIUL COLODIAN SAU LAZIC. ETIOPIENII

Apreciem meritul personal comparându-l cu facultăţile obişnuite ale omenirii. Geniul, virtutea şi aspiraţiile în viaţa activă sau în cea speculativă sunt evaluate nu atât prin ceea ce reprezintă în sine înşişi, ci după cât se ridică deasupra vremii şi a condiţiilor existente pe atunci în ţara lor; o statură care ar trece neobservată

la un neam de uriaşi trebuie să apară remarcabilă la o rasă de pigmei. Leonida şi cei trei sute de tovarăşi ai săi şi-au jertfit viaţa la Thermophyle/ dar educaţia copilului, a tânărului şi a bărbatului spartan pregătise şi aproape că asigurase acest sacrificiu memorabil; fiecare spartan ar fi aprobat, mai curând decât ar fi admirat, acest gest în care nu vedea nimic altceva decât îndeplinirea datoriei, faptă de care el însuşi şi alţi opt mii[909] dintre coneetătenii săi erau la fel de capabili.[910] Marele Pompei[911] putea înscrie pe trofeele sale că învinsese în luptă două milioane de duşmani şi cucerise o mie cinci sute de oraşe, de la lacul Maeotis până la Marea Roşie[912], dar gloria Romei păşea în faţa acvilelor sale, popoarele erau copleşite de propria lor teamă, şi legiunile invincibile pe care le comanda fuseseră crescute în spiritul victoriilor şi al disciplinei acelor vremuri. În această lumină, figura lui Yelisarie poate pe bună dreptate fi aşezată mai sus de eroii vechilor republici. Defectele sale îşi aveau obârşia în corupţia acelor vremuri, dar virtuţile lui îi fuseseră dăruite de natură şi raţiune. El s-a ridicat stăpân pe soarta sa şi fără rival; armatele care i-au fost încredinţate îi erau de puţin sprijin, astfel încât singurul său avantaj rezulta din vanitatea şi înfumurarea adversarilor. Sub conducerea lui, supuşii lui Iustinian meritau adesea să fie numiţi romani; goţii trufaşi îi obligau să poarte denumirea nerăzboinică de greci, pe care o socoteau ruşinoasă; ei

---

909 Numărul cetăţenilor spartani cu depline. drepturi din acea •• weme (n.t.j.

910 Lectura lui Herodot este o plăcere, nu o' corvoadă (VII, c. 104, p. 550, 615). Convorbirea dintre Xerxes şi Demaratos la Thermophylae constituie una dintre cele mai interesante scene morale din istorie. A if ost tortura sp ar t anului regal să privească cu teamă şi re muşc are virtutea ţării sale. (Lipsit de domnie la Sparta, Demaratos se exilase la Sus-a. L-a însoţit pe Xerxeş în expediţia împotriva El Iadei n.c.)

911 Vestit general şi om de stat roman din secolul I î.e.n., mai in (îi .prietenul şi ginerele lui Gaesar, apoi adversarul său cel mai de temut. Pentru multele şi importantele sale victorii a fost numit „cel Mare“ (n.c. }.

912 Vezi această inscripţie trufaşă în Plinius *(Iiist. Natur., YIl,* 27). Puţini oameni au gustat atît de desăvîrşit din glorie şi dizgraţie ; tu venal *(Satir.,* X) nici n-ar fi putut oferi un exemplu mai izbitor care să arate vicisitudinile soartei şi vanitatea dorinţelor omeneşti.

se prefăceau astfel că le vine să roşească de faptul că trebuie să dispute regatul Italiei unui popor de trageclieni, actori de pani o mimă şi piraţi[913], Clima Asiei fusese într-adevăr mai puţin favorabilă dezvoltării spiritului militar decât cea a Europei. Ţinuturile asiatice, foarte populate, erau vlăguite de lux, despotism şi superstiţii, iar călugării, erau mai costisitori şi mai numeroşi dfecit soldaţii aflaţi 111 acele regiuni din răsărit.

Forţele armate ale imperiului scăzuseră de la şase sute patruzeci şi cinci de mii, la o sută cincizeci de mii de oameni, împrăştiaţi la graniţele ţării. Disciplina dispăruse din rândul acestor soldaţi, plătiţi prost şi la voia întâmplării, care se dedau la jafuri. Armatele erau completate cu corpuri de auxiliari barbari servind ca mercenari, pe care generalii nu puteau niciodată să se bizuie.

Până; şi victoriile lui Velisarie asupra goţilor au fost. Dăunătoare imperiului, deoarece au desfiinţat acea importantă barieră a Dunării de Sus, care fusese păzită cu atât a credinţă de Theodoric[914] şi fiica sa. Pentru apărarea Italiei, goţii evacuară Pannonia şi Noricum, provincii în care la acea dată domnea pacea şi prosperitatea şi asupra cărora ridica pretenţiii împăratul roman, stăpânirea lor fiind lăsată la voia primului invadator. Pe malul celălalt, al Dunării, câmpiile Ungariei de Sus erau stăpânite, de la moartea lui Attila, de triburile gepizilor; aceştia priveau cu respect armatele goţilor; cât despre romani, gepizii nu dispreţuiau aurul lor, ci motivul nemărturisit care-i făcea să le plătească subsidiile anuale. Fortificaţiile părăsite ale fluviului au fost imediat ocupate

---

913 Pe greci... din rindul cărora nu văzuseră venind niai înainte din *talia decît tragedieni si piraţi* (*Goth*. I. 48, tom, II p. 98, ed. Bon ii) Acest ultim epitet al lui Procopius (λωποδύτας) este tradus prea blind prin *piraţi;* de fapt, *lîlhari de marc.*

914 Bege al ostrogoţilor (454—526) multă vreme, aşezat în Pannonia, de unde, ea aliat al imperiului de Răsărit, ir a respins, între alţii, pe . bulgari. Fiica sa, Amalasuntha, contribuise la această politică, (n.t).

de aceşti „barbari”, stindardurile lor au fost înălţate pe zidurile oraşelor Sirmium[915] şi Singidunum. Iar tonul ironic al scuzelor lor agrava această insultă adusă maiestăţii imperiului: „Atât de întinse, o Caesare, sunt stăpânirile tale, atât de Numeroase sunt oraşele tale, incit, pe timp de pace, sau război, cauţi necontenit popoare în grija cărora să poţi lăsa aceste posesiuni inutile. Gepizii sunt aliaţii, tăi viteji şi credincioşi şi dacă se aşteaptă la darurile tale, înseamnă că arata o încredere bine întemeiată în mărinimia ta”. Felul în care, s-a răzbunat Iustinian scuză aroganţa gepizilor. În loc să afirme drepturile unui suveran întru apărarea supuşilor săi, împăratul a invitat un popor străin să invadeze şi să stăpânească provinciile romane dintre Dunăre şi Alpi; ambiţia gepizilor a fost ţinută în frâu de puterea şi faima crescânda a îongobarzilor.[916]

Acest popor germanic, puţin numeros, al cărui nume adevărat era acela de langobarzi (bărbi lungi)[917], a coborât din nordul Europei, nimicind în drumul sau pe-herulii aşezaţi în sudul Poloniei. Iustinian i-a chemat şi să-i alunge pe gepizi, să ocupe oraşele şi cetăţile Noricului şi ale Pannoniei.

Curând însă, dorinţa lor de pradă i-a ademenit din colo de a» ceste întinse graniţe. Ei au înaintat de-a lungul coastei Adriatice până la Dyrrachium[918], unde, cu obişnuita lor bădărănie, intrau în oraşele şi casele aliaţilor romani, înhăţând prizonierii care

---

915 Anul 536. Sirmium (azi Sremska Mitrovica, Iugoslavia), oraş situat pe malul drept al riului Sava, în Pannonia Inferioară (n.c.).

916 Vezi Strabo (VII, p. 446). Cei mai buni geografi îi situează dincolo de Elba, în episcopatul Magdeburg şi în mijlocul teritoriului Brandeb.urg; aşezarea lor confirmă remarca patriotică a contelui de Hertzberg, că cei mai mulţi dintre cuceritorii barbari au pornit din aceleaşi ţinuturi care mai dau şi astăzi armatele Prusiei.

917 Etimologia aceasta este îndoielnică. Se pare că numele de longobarzi deriyă din cel al regiunii pe care aceste triburi o ocupau pe malurile Elbei, unde Borde (sau Bord) înseamnă şi astăzi „cîmpie- fertilă aşezată pe malul unui rîu“; acest ţinut de lingă Magdeburg se numeşte . încă „lange Borde“. Langobarzii ar însemna deci „locuitorii unei întinse cîmpii aşezate pe malul unui rîu.“ (n.c.)

918DurrëS de astăzi, în. Albania (n.t.)>

scăpaseră din mjinile lor îndrăzneţe. Dar longobarzii, ca popor, se lepădau de aceste acte ostile, de asemenea expediţii, pretmzând că ele nu sunt decât faptele unor aventurieri răzleţi, iar împăratul le scuza; o campanie mai serioasă a fost dusă însă de ostile longobarzilor, angajate într-un conflict de treizeci de ani cu gepizii, timp în care ei şi-au pledat adesea cauza în faţa tronului de la Constantinopol; dar vicleanul Iustinian, cu toate că «ura deopotrivă pe cei doi rivali, pronunţa o sentinţa părtinitoare şi ambigua şi în mod abil prelungea războiul, prin ajutoare ce soseau încet şi se dovedeau zadarnice. Puterea longobarzilor era formidabilă: ei aruncau în luptă mai multe mii de soldaţi, dar continuau să ceară, ca parte mai slabă din acest conflict, protecţia romanilor. Cei doi adversari se arătau neînfricaţi, totuşi curajul este un simţământ atât de schimbător, încât ambele armate au fost brusc cuprinse de panică. Ele au fugit una de alta şi cei doi regi duşmani au rămas eu garda lor personală, în mijlocul unei câmpii deşarte. După un scurt armistiţiu, patimile se aprinseră din nou de-o parte şi de alta, iar amintirea ruşinii suferite în trecut, duse la o încleştare. Mai înverşunată, mai sângeroasă. Patruzeci de mii de barbari au pierit în bătălia hotărâtoare care a zdrobit puterea gepizilor, a împrăştiat temerile romanilor, a schimbat dorinţele lui Iustinian şi a dezvăluit pentru prima oară caracterul lui Alboin, tânărul prinţ al longobarzilor şi viitorul cuceritor al Italiei[919]»

Popoarele sălbatice care locuiau şi rătăceau pe şesurile Rusiei, Lituaniei şi Poloniei, ar putea fi reduse, în vremea lui Iustinian, la două mari familii: bulgarii[920] şi slavii. După scriitorii

---

919 Am folosit fără a încerca să împac, faptele din Procopius *(Goth.,* .Il, c. 14; Iii, c. 33. 34; IV, "c. 18, 25), Paul Diacon, *(de Gcstis Langobard.* (L c. 1 — 23, în Murat ori, *Script. lîerum Italic arum,,* tom. l/p. 405 — 419) şi Iornandes *(de Success. Ilegriorum*, p. 242). Cititorul răbdător se poate lumina de la Mascou *(Istoria Germanilor* şi nota XXI 11V si De Buat *(Hist, des Peuples*, etc., vol. IX; X; XI).

920 Adopt denumirea de bulgari de la Ennodius. (în *Panegyr. Théo- dorici*, Opp. Sirmond.. tom. 1, p. 1508, 1599); Theophanes, p. 185 si *Cronicile* lui Cassiodorus si Marcclinus. Numele de huni

greci, bulgarii, care atingeau Euxinul şi 1 acu li MaeoI is[921], coborau, aşa – cum arată numele lor, din huni şi este inutil să repetăm bine-cunoscuâul tablou al moravurilor tătărăşti. Tătarii erau arcaşi îndrăzneţi şi dibaci: *ei* beau lapte de iapă şi se hrăneau cu carnea cailor lor iuţi şi neobosiţi; turmele şi cirezile lor urmau taberele lor migratoare, sau mai bine zis taberele se lăsau călăuzite în drumul lor de mişcarea acestor turme; nicio ţară nu era prea îndepărtată sau ferită de invaziile tătarilor antrenaţi la fugă, dar necunoscând teama. Neamul lor era împărţit în două triburi puternice şi duşmane, care se urmăreau între ele cu ură frăţească. Ei îşi disputau aprinşi prietenia, sau mai degrabă darurile împăratului; fabula ce arată deosebirea statornicită de natură între; câinele credincios şi lupul hrăpăreţ a fost folosită de un ambasador al lor care primise doar instrucţiuni verbale din gura prinţului său neştiutor de carte.[922] Toate spiţele de bulgari erau deopotrivă atrase de bogăţia romană. Ei se numeau în mod vag slavi, iar marşurile lor rapide au putut îi oprite, numai de Marea Baltică, sau de gerurile şi cumplita sărăcie a ţinuturilor din nord. Dar aceeaşi rasă de slavi pare să fi păstrat în toate timpurile stăpânirea asupra aceloraşi f un (Numeroasele lor triburi, oricât de îndepărtate şi duşmane, foloseau o limbă comună (aspră şi neregulată) şi se asemănau la înfăţişare; ele se deosebeau de tătarul negricios, şi se apropiau de germani, fără a avea însă statura înaltă şi tenul deschis al acestora. Patru mii şase sute de sate[923] ale siavinilor erau împrăştiate prin provinciile Rusiei şi

---

e prea vag; triburile cutrigurilor şi utigurilor sînt prea mărunte si prea primitive. (Nu este'vorba de bulgari ci de cutriguri şi utiguri, triburi hunice de pe ţărmurile Mării de Azov. Slavii erau triburi aşezate la nordul Dunării de Mijloc şi de jos. De aceea cutrigurii, utigurii şi bulgarii erau toţi înrudiţi de aproape cu hunii lui Attila şi vorbeau o limbă apropiată. Dar bulgarii moderni prezintă mult mai multe afinităţi cu slavii decît cu hunii — *(O.S.)*

921 Marea Neagră şi Marea de Azov (n.t.).

922 Procopius *(Goth.,* IV, c. 19). Mesajul său verbal (se consideră el însuşi un barbar fără ştiinţă de carte) e predat ca o epistolă. Stilul e sălbatic, figurativ şi original.

923Suma aceasta rezultă dintr-o listă cuprinsă înţr-un fragment curios din anul 550, găsit în

Poloniei, cu colibele lor clădite în grabă din lemn necioplit, într-o ţară unde lipsea atât piatra cât şi fierul. Ridicate, sau mai bine zis ascunse, în adâncul pădurilor, pe malul râurilor, sau la marginea mlaştinilor, aceste să-i a şuri aveau o dublă ieşire, către pământ şi către apă, menită a-l salva în caz de primejdie pe locuitor. Fertilitatea solului, mai curând decât munca băştinaşilor, le asigura slavilor un belşug rustic. Oile şi cornutele lor erau mari şi numeroase, iar câmpiile pe care le semănau cu mei şi hrişcă[924] dădea, în loc de pline, un aliment inferior şi mai puţin hrănitor. Prădăciunile neîncetate ale vecinilor îi obligau să îngroape aceste comori în pământ; dar atunci când un străin apărea în mijlocul lor, ele erau darnic împărţite de un popor caracterizat îndeobşte cu epitetele de cast, răbdător şi ospitalier. Drept zeitate supremă se închinau unui stăpân nevăzut al trăsnetului. Râurile şi nimfele se bucurau de onoruri mai mici, iar cultul popular lua forma jurămintelor şi sacrificiilor. Slavii refuzau să asculte de un despot, un principe, sau „chiar de un magistrat, dar experienţa lor era prea limitată, pasiunile lor prea îndărătnice spre a concepe un sistem de legi egale pentru toţi sau ca armă de apărare comună. Ei arătau un anumit respect vârstei şi vitejiei, dar fiecare trib sau sat trăia ca o republică separată, iar în acţiunile de interes comun, toţi trebuiau convinşi, deoarece nimeni nu putea fi forţat. Luptau pe jos, aproape goi, şi în afară de un scut greoi, fără nicio armură defensivă. Armele lor de atac erau un arc, o tolbă cu săgeţi mici otrăvite şi o funie lungă, pe care o aruncau cu dibăcie de la distanţă, prinzând inamicul într-un laţ. Pe cânipul de luptă

---

biblioteca din Milano. Geografia obscură a timpului pune la grea încercare răbdarea contelui de Buat. (Lista de care vorbeşte Gibbon este un fragment dintr-un geograf bavarez din secolul al IX-lea n.c.)

924 *Panicwn, milium.* Vezi *Columella,* II, c. 9, p. 430, edit. Gesner; Plin. ; *Hist, Natur.,* XVIII, 24, 25. Sarmaţii făceau o fiertură de mei amestecat cu laptele de iapă sau singe. In bogăţia de produse a culturii moderne, meiul hrăneşte găini şi nu eroi. Vezi dicţionarele lui Valmont de Bomare (1768) -şi Miller.

infanteria slavă, era periculoasă prin repeziciunea, agilitatea şi dârzenia ei. Ei înotau, se scufundau, rămâneau sub apă, Îrăgându-şi răsuflarea printr-o trestie şi un rin sau un lac erau adesea scena ambuscadei lor neaşteptate. Dar acestea erau realizările unor iscoade sau luptători răzleţi; arta militară le era străină slavilor; numele lor era necunoscut şi cuceririle lor erau lipsite de glorie.[925]

Am însemnat conturul general şi vag al teritoriilor ocupate de slavi şi de bulgari (cutriguri) fără a încerca să le definesc graniţele despărţitoare, care nu erau cunoscute precis sau respectate de barbarii înşişi. Importanţa lor era determinată de vecinătatea imperiului, iar şesurile Moldovei şi Valahiei erau ocupate de anti[926], un trib slav, care a Adăugat la titlurile lui Iustinian un epitet glorios.[927] Împotriva antilor el a ridicat fortificaţiile Dunării de jos şi s-a străduit să asigure alianţa cu un popor aşezat chiar direct în calea puhoiurilor nordice, pe o distanţă de două sute de mile între munţii Transilvaniei şi Marea Neagră. Dar acestor anti le lipsea puterea şi dorinţa de a opri furia torentului; înarmaţi uşor şi adunaţi dintr-o sută de triburi, slavinii veneau aproape cu aceeaşi repeziciune, pe urmele călăreţilor bulgari. Plata unui galben pentru fiecare soldat a oferit poporului ani o cale de retragere sigură şi uşoară prin ţara gepizilor, care stăpâneau trecerea

---

925Relativ la numele, originea, situaţia şi obiceiurile slavilor vezi mărturiile originale din veacul al şaselea, în Procopius *(Goth.,* îî, c. 26;
c. 14) şi împăratul Mauritius sau Mauricius *(Stratagemat.,* XI; c. 5, apud Mascou *Annotât.* XXXI). *Arta militară* a lui Mauricius a fost tipărită, după cit înţeleg eu, numai la finele ediţiei lui Scheffer din *Tactica lui Arian,* la ÎJpsala, 1664 (Fabric., *Bibliolec. Graec*IV, c. 8, tom. III, p. 278) o carte rară şi pînă acum inaccesibilă mie. (Tratatul *Despre arta militară* nu aparţine împăratului Mauricius, ci unui autor omonim care a trăit în timpul domniei acestuia (sec. VI). (n.c.)

926 Anţii, cei mai viteji dintre ei... (locuiau pe rîul) Taysis [Tausisj repede şi năvalnic, care se varsă în apele Istrului. lornandes, c. 5, p. 184, edit. Muratori, Procopius, Goth., III, c. 14 şi de Aedif
c. 7, Totuşi acelaşi Procopius îi menţionează pe goţi şi pe huni ca vecini la Dunăre *(de Aedif.* IV, c.l). (Asupra originii anţilor se discută încă. lornandes şi Procopius îi numesc slavi şi îi consideră etnic şi lingvistic apropiaţi de sclavini n.c.)

927 Titlul de *Anticus*, în legile şi inscripţiile lui Iustinian a fost adoptat de succesorii săi şi este justificat de cucernicul Ludewig (in *Vit. lustin.,* p. 513). A stîrnit mult curiozitatea laicilor din evul mediu.

Dunării de sus.[928] Spemilele şi temerile barbarilor, unirea sau vrajba lor internă, mtimplarea, care făcea ca un rin să îngheţe său. Să fie mai uşor de trecut, atracţia exercitată asupra lor de holdele sau strugurii copţi, prosperitatea sau mizeria romanilor erau scuze ce duceau la repetarea cu regularitate a unor vizite, anuale plicticoase de povestit, dar care în realitate se dovedeau distrugătoare. Acelaşi an şi, poate, aceeaşi lună, în care s-a supus Ravenna, au fost însemnate printr-o invazie a hunilor sau bulgarilor, atât de groaznică incit aproape că a şters amintirea năvălirilor lor trecute. Ei s-au răspândit din mahalalele Constantinopolului până da Golful Ionic, au distrus treizeci şi două de oraşe sau castele, au ras Pot id ea, pe care Atena o construise şi îl lip o asediase, iar la întoarcere au trecut din nou Dunărea, târând în urma cailor lor o sută douăzeci de mii dintre supuşii lui Iustinian. Mai târziu, năvălind iarăşi, ei au străpuns zidul care apăra Qhersonesul tracic (Peninsula Galiopoli), au nimicit locuinţele şi locuitorii, au trecut ou îndrăzneală Hellespontut (Dardanelele) şi s-au întors la tovarăşii lor încărcaţi cu prada Asiei.

Trei mii de şi a vini, care s-au despărţit cu insolenţă în două cete, au descoperit slăbiciunea şi tarele unei domnii glorioase. Ei au trecut Dunărea şi Ilebrul, i-au învins pe generalii romanij care au îndrăznit să le opună rezistenţă şi au prădat nestingheriţi oraşele îl liricului şi Traciei r ce aveau fiecare destule arme şi destui oameni spre a-i strivi pe atacatori…

…În mijlocul acestor obscure calamităţi, Europa a simţit şocul unei revoluţii care a dezvăluit prima oară lumii numele şi poporul turc. Ga şi Romulus, străbunul acestui popor războinic a fost alăptat de o lupoaica, care mai târziı I-a făcut părintele unui neam întins; reprezentarea acelui animal pe stindardul turcilor păstra

928 Procopius, *Golii.*, Vi. c. 25.

amintirea, sau mai curând sugera ideia unei legende inventată de către păstorii din Latium şi cei din Sciţia, fără ca între cele două grupuri să existe vreo legătură. La o distanţă egală de două mii de mile de Marea Caspică, de Marea îngheţată şi de Marea Chinei şi a Bengalului, apare un şir de munţi ce reprezintă centrul şi poate creştetul Asiei şi care în limba diferitelor popoare a fost numit imaus, Cai[929], Altai, Munţii de Aur, şi Cingătoare a Lumii. Coastele munţilor erau bogate în minereuri, iar prelucrarea fierului? în scopuri războinice era executată de turci, cea mai dispreţuită parte a robilor marelui han Geougen. Dar robia lor putea dura numai până ce un conducător îndrăzneţ, înzestrat cu darul vorbirii, avea să se ridice, spre a-i convinge pe fraţii săi că aceleaşi arme pe care le făureau pentru stăpânii lor ar putea deveni în propriile lor mâini, uneltele libertăţii şi victoriei. Ei au ieşit brusc din munţi[930] şi un sceptru a fost răsplata; ceremonia anuală în cadrul căreia o bucală de fier era încălzită în foc, şi un ciocan de la tir era mânuit pe rând de principe şi de nobilii săi, a făcut ca generaţiile viitoare să-şi amintească umila îndeletnicire şi justificată mândrie a neamului turcesc.

După ce scutură jugul tătăresc turcii încheie alianţă cu Chinezii; ei îi înving pe hunii albi şi se stabilesc an Turchestanul de astăzi, de unde încep să-şi trimită călăreţii piuă în India şi Ucraina. Acolo se ciocnesc de oguri şi, în luptă, hanul acestora şi „trei sute de mii dintre supuşii său au fost ucişi, iar trupurile lor împrăştiate pe o întindere ce se străbate în patru zile de călătorie”. O parte s-

---

929 „De la Caf la Caf“, ceea ce o geografie mai raţională ar interpreta poate „de la Imaus la Munţii Atlas[66].' După filozofia religioasă a mahomedanilor, baza muntelui Caf este un smarald, a cărui reflecţie produce azurul cerului. Muntele este înzestrat cu acţiuni senzoriale în rădăcinile sau nervii săi, iar vibraţia lor produce cutremurele (D’Her- belot, p. 230, 231),

930Din Irgana-kon (Abulghazi- Khan, *Généalogique des Tartars*, P. · îl, c. 5, p. 71 — 77, c. 15, p. 155). Tradiţia mogulilor cu privire la cei 450 de ani, pe care i-au petrecut în munţi, corespunde cu perioadele istoriei hunilor şi turcilor stabilite de chinezi, (De Guignes, vol. 1 part. П p. 356) şi cu cele douăzeci de generaţii ce s-au perindat de la restaurarea lor pînă la Ginghis.

au supus, dar douăzeci de mii de războinici, presupuşi a fi ayâri, s-au aşezat la nord de Caucaz.

Spre a scăpa de armatele turcilor, avarii au trecut Donul şi Niprul; ei au înaintat cu îndrăzneală până în inima Poloniei şi Germaniei, violând legile popoarelor şi abuzând de drepturile victoriei. Nu trecuseră încă zece ani, când taberele lor se şi aflau aşezate pe Dunăre şi Elba; multe nume bulgare şi slavine fuseseră şterse de pe suprafaţa pământului şi rămăşiţele triburilor lor puteau fi găsite ca tributare şi vasale, sub stindardul avarilor. *Şciganul* (titlu specific al regelui lor) încă mai pretindea să cultive prietenia cu împăratul, şi Iustinian se gândea să-i aşeze în Pannonia, ca să ţină în cumpănă puterea dominantă a longobârzilor.

Turcii însă considerau că aceşti avari erau supuşii şi fugarii lor; în orice ajutor dat de împărat, ei vedeau un act ostil, îndreptat împotriva hanului. Urmară o serie de negocieri complicate, în cadrul cărora împăratul bizantin pe de o parte solicita alianţa turcească contra perşilor pe de alta menţinea legăturile cu o serie de neamuri duşmane lor. Între timp tronul Persiei era ocupat de Gabades, sau Kobad, al cărui fiu avea să devină celebru sub numele de Chdsroes; în timpul unei îndelungate domnii de patruzeci şi opt de ani el a adus ţara la un înalt grad de putere şi înflorire. Ăcuzându-i pe romani de duplicitate şi rea-credinţă, Chosroes intră în Siria, trecând-o prin foc şi sabie. În faţa contra atacului lui Yelisarie, rechemat din Italia, el e obligat să se retragă.

Următoarea ciocnire între cele două imperii avu loc pe malul Mării Negre, în Mingrelia; aci, după un şir de lupte, când victoria trecea când de-o parte, când de alta, romanii rămaseră etăpâni; ultima înfruntare a avut loc în sudul Arabiei, de onde abisinienii, aliaţi ai imperiului au fost izgoniţi de oştile persane.

Capitolul XLIII

REVOLTA AFRICII. RESTAURAREA REGATULUI GOT DE CĂTRE TOTILA. PIERDEREA ŞI RECUCERIREA ROMEI.

NARSES RECUCEREŞTE ITALIA. DISPARIŢIA OSTROGOŢILOR. FRANCII ŞI ALEMANII SUNT BIRUIŢI. ULTIMA VICTORIE, DIZGRAŢIA ŞI MOARTEA LUI VELISARIE. MOARTEA ŞI CARACTERUL LUI IUSTINIAN. COMETA, CUTREMURELE ŞI CIUMA

Miniştrii lui Iustinian încearcă să acopere nevoile financiare ale imperiului Răsăritean printr-o politică fiscală atât de aspră, încât trezesc nemulţumirea cetăţenilor din provinciile africane şi italiene recucerite. La aceasta se adaugă disputele religioase dintre arieni şi catolici, astfel încât un vânt de rebeliune bate asupra întregii Africi romane, devastată şi sleită de lupte, de intrigi şi asasinate.

În Italia, rechemarea lui Yelisarie insuflă curaj goţilor care după o serie de lupte intestine îl aleg conducător pe Totila. Acesta restabiieşte regatul got, ocupă aproape întreaga peninsulă şi asediază Roma, unde foametea şi lipsurile încep să secere populaţia. În urma unei încercări neizbutite a lui Yelisarie de a despre sura oraşul, acesta este predat goţilor, care îl pradă şi îl părăsesc, aproape pustiu. Generalul roman ocupă Roma şi se pregăteşte s-o apere. Totila întors în pripă este respins, dar intrigile curţii bizantine şi trădările ofiţerilor să-i îl silesc pe Velisarie să părăsească Italia, lăsând-o din nou în stăpânirea goţilor.

O nouă expediţie romană este trimisă spre a recuceri ţara,

sub comanda eunucului Narses, diform şi firav la trup, dar ager şi iscusit la minte. Totila e ucis în bătălia de la Tagma şi Italia redevine provincie bizantină. O invazie a francilor căreia i se alipesc rămăşiţele goţilor este înfrântă şi Narses îşi face intrarea triumfală la Roma, în calitate de exarh, sau reprezentant al împăratului din Constantinopol.

Doresc să cred, dar nu îndrăznesc să afirm, că Yelisarie s-a bucurat sincer de triumful lui Narses. Totuşi propriile Bale fapte de arme ar fi putut să-l înveţe să stimeze meritul unui rival, fără a-l invidia; anii de odihnă ai bătr inului războinic au fost încoronaţi de o ultimă victorie, care a salvat împăratul şi Capitala. Barbarii, care invadau în fiece an provinciile europene, puteau fi descurajaţi de unele înfrângeri de moment, dar speranţa că vor dobândi atât pradă cât şi subsidii le dădea mereu un nou imbold, mai puternic.

În a treizeci şi două iarnă a domniei lui Iustinian, Dunărea era complet îngheţată. Zabergan se afla în fruntea cavaleriei bulgare[931] şi stindardul său fu urmat de o mulţime pestriţă de slavi. Şeful barbar trecu fără să întâmpine rezistentă râul şi munţii, iar ostile sale cotropiră Macedonia şi Trac ia, după care înaintă cu numai şapte mii de călăreţi până la lungile ziduri care ar fi trebuit să apere teritoriul Constantinopolului. Dar zidurile oamenilor sunt neputincioase împotriva atacului naturii: un cutrenmur recent dărâmase temeliile zidurilor şi armatele imperiului erau folosite la fruntariile îndepărtate ale Italiei, Africii şi Persiei. Cele şapte *scholaer*, companii de gardă, sau oastea palatului, fuseseră sporite la numărul de cinei mii cinci, sute de ostaşi a căror garnizoană obişnuită se afla în paşnicile oraşe ale Asiei. Dar ele erau acum alcătuite din cetăţeni indolenţi care luaseră pe nesimţite locul

931 Zabergan era banul cutrigurilor, trib hunic, nu al bulgarilor. In martie 559 acesta ajunge pînă la porţile Const anlinopolului (n.c.).

vitejilor armeni[932], cumpărându-şi astfel o scutire de la îndatoririle vieţii civile fără a fi expuşi la pericolele adevăratului serviciu militar. Dintre soldaţii de felul acesta, puţini puteau fi tentaţi să iasă în afara porţilor şi niciunul convins să stăruie pe câmpul de luptă. Rapoartele fugarilor exagerau numărul şi ferocitatea unui duşman care pângărise fecioare neprihănite şi părăsise copiii nou-născuţi pradă clinilor şi vulturilor. O mulţime de ţărani, cerşind hrană şi apărare, măreau panica ce bântuia oraşul; între timp, Zabergan îşi aşezase corturile la douăzeci de mile[933] distanţă de malurile unui râuleţ care înconjura orăşelul Melanthias varsândţi-se în Propontida.[934] Iustinian tremura, iar cei care nu-l văzuseră pe împărat decât la bătrâneţe, înclinau să creadă că îşi pierduse vioiciunea şi vigoarea din tinereţe. Din ordinul său, vasele de aur şi argint fură ridicate din bisericile din preajma şi din suburbiile Constantinopolului. Pe ziduri se înşiruiau spectatorii îngroziţi; la Poarta de aur se aflau o mulţime de generali şi tribuni inutili, iar senatul împărtăşea oboseala şi temerile populaţiei.

Dar privirile suveranului şi ale poporului se îndreptau către un veteran slăbit de viaţă, obligat de pericolul public să îmbrace din nou armura cu care intrase în Cartagina şi apărase Roma. Caii grajdurilor imperiale, ai cetăţenilor particulari şi chiar ai circului fura adunaţi în grabă. Entuziasmul celor tineri şi al vârstnicilor era înflăcărat de numele lui Yelisarie, care îşi aşeză prima sa tabără în faţa unui inamic victorios. Precaut şi folosind munca ţăranilor prieteni, el asigură liniştea din timpul nopţii cu ajutorul unui şanţ

---

932 Care pe vremuri formau o bună parte din efectivul acestor trupe (.n.t.).

933ᴸ Distanţa de la Constantinopol la Melanthias, Villa Caesariana (Ammian. Marcellin., XXXI, 11) apare diferit în izvoare: 120 sau 140 stadii (Suidas, vol. II, p. 522, 523; Agathias, V, p. 158), XVIII ori XIX mile *(Itineraria*, p. 138, 230, 323, 332 şi *ObserQaţiile* lui Wesseling). Primele XII mile pînă la Rhegium fuseseră pavate de Iustinian, care a construit un po(Lpeste o mlaştină sau un canal între un lac şi mare (Procop. *de Aedif.* IV, c. 8).

934 Atyras (Pompon. Mela, II, c. 2, p. 160 (edit. Voss). La gura rîuîui, un oraş sau un castru cu acelaşi nume a fost întărit de lusti- nian'(Procop. *de Aedif,* IV, c. 2; *Itinerar.*, p. 570: şi Wesseling.

şi al unor metereze. Totodată, aprinse nenumărate focuri şi stârni în mod abil nori de praf, pentru a da impresia ca forţele sale erau mai numeroase. Ostaşii lui trecură brusc de la o adâncă deznădejde la o prea mare încredere şi pe când zece mii de glasuri cereau bătălia, Yelisarie le ascunse convingerea sa că în clipa de supremă încercare, el avea să se bizuie numâi pe dârzenia a trei sute de veterani. În dimineaţa următoare, călăreţii bulgari[935] porniră la atac, dar ei auziră strigătele mulţimilor, văzură armele şi disciplina frontului şi fură atacaţi pe flancuri de două ambuscade răsărite din păduri. Primele rânduri ale Ostaşilor lor căzură sub loviturile bătrânului erou şi ale gărzii sale, dar agerimea mişcărilor le fu zădărnicită de atacul strâns şi urmărirea rapidă a romanilor. Bulgarii [cutrigurii] fugiră atât de iute, încât n-au pierdut decât patru sute de călăreţi în această luptă rapidă, însă Constantinopolul era salvat şi Zabergan, recunoscând mina unui maestru, se retrase la o distanţă respectabilă. Dar printre sfetnicii împăratului se aflau mulţi a să-zişi prieteni ai lui Yelisarie şi acesta ascultă cu strângere de inimă ordinele inspirate de invidie şi semnate de iustinian, care îi interziceau să desăvârşească eliberarea ţării lui. La întoarcerea sa în oraş, poporul care îşi dădea încă seama de pericol, îl însoţi triumfal cu aclamaţii de bucurie şi recunoştinţă, fapt care îi fu reproşat victoriosului general drept o crimă. Dar când intră în palat, curtenii rămaseră tăcuţi; împăratul îl îmbrăţişa, cu răceală şi fără a-i mulţumi, îl lăsa să plece şi să se piardă, în mulţimea sclavilor. Totuşi răsunetul gloriei sale în mintea oamenilor era atât de puternic, încât Iustinian în al şaptezeci şi şaptelea an al vieţii salé, fu îmboldit să înainteze la aproape patru zeci de mile de Capitală şi să inspecteze

935 Cutrigurii (n.c.).

[L] Zid construit la o anumită distanţă in faţa zidului propriu-zis al oraşului, spre a asigura o zonă de protecţie (n.L).

personal restaurarea zidului celui lung1. Bulgarii [cutrigurii] irosiră toată vara în că mp îile Traciei dar după falimentul operaţiilor lor pripite împotriva Greciei şi Chersonesului, înclinau să ducă tratat ive. Ameninţarea că prizoniei îi le vor fi ucişi atrase după sine plata unui preţ ridicat de răscumpărare; plecarea lui Zabergan fu grăbită prin informaţia că pe Dunăre se construiau vase cu proră dublă, pentru a-i intercepta trecerea. La Constantinopol, pericolul a fost curând uitat; iar trândavii oraşului se întrebau fără rost dacă suveranul lor se dovedise înţelept sau slab.

La vreo doi ani după ultima victorie a lui Yelisarie, împăratul se întoarse dintr-o călătorie în Trac ia, unde-l duseseră grija pentru propria sănătate, treburile imperiului sau ginţi urile sale cucernice. Iustinian suferea de o durere de cap şi întoarcerea sa în taină dădu crezare zvonului că împăratul a murit, înainte de ceasul al treilea al zilei, brutăriile fură jefuite de toată piinea, casele se închiseră şi fiecare cetăţean, plin de speranţă sau de groază, se pregătea pentru răzmeriţa ce avea să urmeze. Senatorii înşişi, îngrijoraţi şi bănuitori, fură convocaţi în al nouălea ceas al zilei, iar prefectul primi ordinul lor de a vizita fiecare cartier al oraşului şi de a ordona o iluminaţie generală în cinstea însănătoşirii împăratului. Agitaţia se potoli, dar fiecare incident trăda neputinţa guvernului şi starea de spirit recalcitrantă a poporului. Gărzile erau gata să se revolte de câte ori li se schimba reşedinţa sau li se în l/în zi a plata soldei. Frecventele catastrofe şi nenorociri, consecinţe ale incendiilor şi cutremurelor ofereau pretexte de dezordine. Certurile dintre „albaştri”, şi „verzi dintre ortodocşi şi eretici, degenerau în bătălii sânger oase, chiar şi în prezenţa ambasadorului persan, iar lui Iustinian îi era nespus de ruşine pentru el şi supuşii săi. Graţieri capricioase şi pedepse arbitrare

trezeau amărăciune în suflete, odaia cu plictiseala supuşilor unui „suveran, care domnise ani îndelungaţi. O conspiraţie se urzi la palat, şi în afară de cazul că fie înşelăim asupră numelor lui Marcellus şi Sergius, cel mai virtuos şi cel mai destrăbălat dintre curteni erau uniţi în acelaşi scop. Ei hotărâseră timpul execuţiei; rangul lor le dădea posibilitatea de a lua parte la ospăţul imperial; sclavii lor negri[936] fură aşezaţi în vestibul şi sub porticuri, pentru's anunţa moartea tiranului şi a îndemna Capitala la revoltă. Dar indiscreţia unui complice salvă bietele zile care-i *mm* rămaseră ltii Iustinian. Conspiratorii fură identificaţi *ψ* prinşi cu pumnalele ascunse sub veşminte. Marcellus îşi luă singur viaţa, iar Sergius fu târât din sanctuarul unde se refugiase.[937] Pradă reiniişcărilor, sau ispitiţi de nădejdea ca astfel se vor salva pe ei înşişi, Marcellus şi Sergius acuzară doi ofiţeri clin casa lui Velisarie, iar în chinurile torturii aceştia declară că urmaseră instrucţiunile secrete ale patronului lor.[938] Posteritatea nu va acorda în mod pripit crezare faptului că un erou, care în anii săi plini de vigoare dispreţuise cele mai atrăgătoare prilejuri de a-şi satisface ambiţia sau setea de răzbunare, a coborât până la a unelti uciderea suveranului său, deşi nu spera să supravieţuiască multă vreme. Partizanii săi erau nerăbdători să fugă dar fuga – ar fi trebuit să fie sprijinită de rebeliune, iar el trăise) destul pentru ce-l putea oferi viaţa şi – gloria. Velisaiie apăru în faţa consiliului nu atât înfricoşat cât mânios; după patruzeci de ani de serviciu, împăratul îl judecase înainte de a-iasculta. Prezenţa *φ* autoritatea patriarhului sancţiona

---

936 | νδους. Cu greu puteau fi intr-adevăr originari din India, iar etiopienii, numiţi uneori indieni, nu erau niciodată folosiţi de cei vechi drept paznici sau slugi. Ei erau obiectele costisitoare ale luxului femeiesc sau regal (Torent. *Emmoh.,* act. 1, sc. II; Sneton., in *August*., c. 83, cu o notă de Casaubon, in *Caligula*, c. 57).

937 Sergius *(Vandal.,* II, c. 21, 22; *Anecdot*c. 5) şi Marcellus *(Goth.* III, c. 82) sînt menţionaţi de Procopius. Vezi Theophane* (p. 197, 201).

938[8] Alémanmis (p. 3) citează un vechi-manuscris bizantin -care a fost tipărit în *Imperium Orientale* al'lui Ban duri.

aceasta nedreptate. Viaţa lui Yelisarie fu, cmfi & tă cu clemenţă, dar avereaâi iu sechestrat à şi din decembrie până în iulie el fu deţinut în propriul sau palat, în cele din urmă, nevinovăţia sa fu dovedită, libertatea şi onorurile îi fură redate, şi moartea pe care amărăciunea şi supărarea, poate că au grăbit-o, 11 răpi dintre cei vii la vreo opt luni după eliberarea sa. Numele lui Yelisarie nu poate muri niciodată, dar în loc de funeralii, în lecui monumentelor şi statuilor, ce s-ar fi cuvenit pe bună dreptate să-i cinstească memoria, sursele pe care le-am consultat îmi arată doar cum. Comorile sale, alcătuite din prada dobândită de la goţi şi vandali, au fost numaidecât confiscate de împărat…

…dacă împăratul s-a bucurat într-adevăr de moartea îiiYelisarie, ei a avut aceasta josnică plăcere timp de numai opt luni, ultima perioadă a unei domnii de treizeci şi opt de ani şi a unei vieţi de optzeci şi trei de ani. Ar fi greu de schiţat caracterul acestui suveran, căci în vremea sa nimeni nu a acordat o deosebită atenţie acestui studiu, iar mărturia unui duşman;[939] poate fi considerată drept cea mai sigură dovada a virIutilor sale. Se insista în mod maliţios[940], asupra asemănării lui Iustinian cu bustul lui Domiţian, dar se recunoaşte că împăratul avea o statură bine proporţionate, faţa rumenă şi o ţinută plăcuta, Iustinian era oricând gata să-şi primească supuşii, asculta cu răbdare, vorba îi era curtenitoare şi plină de bunăvoinţă, şi ştia să-şi domine patimile neogoite, care mistuie pieptul unui despot. Procopius îi lăudă caracterul, însă îl învinuie de o cruzime rece şi calculată; dar faţă de conspiraţiile case i-au pus în primejdie teonul şi viaţa, im

939 Procopius, autorul *Istoriei secrete*în care a umplut de invective pe iustinian şi pe Theodora, (n.c.)

940 Destul de ciudat, dar roşeaţa feţei lui Domiţian este stigmatizată de condeiul lui Tacitus (in *Vit. Agricol.,* c. 45) şi a fost de asemenea remarcată d·e Ptraiks cel Tîhăr *(Panegyr*c. 45) şi Suetonius *m Domiţian.,* c. 18 şiGasaufcon *ad locum).* Procopius *(Anecdol.,* c.*8)* crede în mod absurd că numai un singur bust a lui Domiţian a ajuns pînă in veacul ai şaselea.

fucleeător obiectiv va încuviinţa măsurile lui Iustinian, socotindu-le drepte sau va admira clemenţa împăratului. El excela în virtuţile casnice, în castitate şi cumpătare; dar dacă ar fi admirat şi iubit fără părtinire frumuseţea, sentimentele sale ar fi fost mai puţin dăunătoare decât afecţiunea sa conjugală pentru Theodora, iar abstinenţa sa era potrivită nu cu înţelepciunea unui filosof, ci cu superstiţiile unui călugăr. Mesele sale erau scurte şi frugale. În timpul posturilor solemne, se mulţumea cu apă şi legume, iar tăria şi zelul său mergeau până-ntr-acolo, încât adesea îi treceau cât-e două zile şi tot atâtea nopţi, fără să pună ceva în gură. Ceasurile sale de somn se supuneau unui regim la fel de aspru: După o singură oră de odihnă, sufletul îi dădea imbold să se trezească şi, spre mirarea şambelanilor săi, umbla sau studia până în zori de zi. Zelul său neobosit îl făcea să prelungească timpul pe care-l destina dobândirii de noi cunoştinţe[941] şi soluţionării treburilor de zi cu zi ale imperiului, dar strădania sa migăloasă, adesea absurdă, i-a atras pe drept învinuirea de a fi creat confuzie în problemele administrative. Împăratul se pretindea muzician şi arhitect, poet şi filosof, jurist şi teolog şi dacă nu a izbutit în încercarea de a reconcilia sectele creştine, revizuirea jurisprudenţei romane[942], rămâne un monument al spiritului şi activităţii sale. În guvernarea imperiului el s-a dovedit mai puţin înţelept, sau a izbutit mai puţin; vremurile erau nefericite, poporul era oprimat şi nemulţumit. Theodora abuza de puterea ei, un şir de miniştri incapabili îi

941 Studiile si ştiinţa lui iustinian sînt confirmate mai mult prin mărturisirile *(Anecdol.,* e. 8, I 13) decît- prin laudele *(Gothic.,* ПЇ»

e. 31, *Acdif.* 1, *Proem.* c.7) lui Procopius, Consultaţi voluminosul

indexa lui Alemannus, si citiii *Viata lui Iustinian* de Ludewig

fp. 185-142)'.

942 Comisii speciale de jurişti au revizuit din ordinul lui Iustinian legislaţia şi jurisprudenţa anterioară, redactînd trei importante monumente juridice: *Codex Iuslinianus* care cuprinde constituţiile (legile) promulgate din vremea împăratului Hadrian şi pînă în timpul domniei lui Iustinian; *Digesta* sau *Pandectae* care cuprind jurisprudenţa clasică si *Institutes*, un manual de drept civil, destinat studenţilor (n.c,).

dezonorau judecata de aceea Iustinian n-a fost iubit în timpul vieţii, nici regretat după moarte. Dragostea de glorie era adânc sădită în pieptul său, dar el s-a lăsat ispitit de ambiţia ieftină a titlurilor, onorurilor şi laudelor aduse de contemporanii săi; trudindu-se să atragă admiraţia, el a pierdut stima şi afecţiunea romanilor. Planul campaniilor din Africa şi din Italia a fost conceput şi executat eu îndrăzneală, iar spiritul său pătrunzător a ştiut să descopere talentele lui Yelisarie în tabără şi ale lui Narses la palat, dar numele împăratului este eclipsat de numele generalilor să-i victorioşi. Yelisarie încă mai trăieşte în memoria oamenilor, spre a-i reproşa suveranului său invidia şi ingratitudinea. Părtinitoare, omenirea aplaudă geniul unui cuceritor care conduce şi comandă pe supuşii săi în război. Caracterele lui Filip al 11-lea[943] şi al lui Iustinian se disting prin ambiţia rece, care-i făcea să caute războiul, dar să evite pericolele de pe câmpul de luptă, lotuşi o statuie colosală de bronz îl reprezenta pe împărat, călare, pregătindu-se să pornească împotriva perşilor, în îmbrăcămintea şi armura lui Ahile. În marea piaţă din faţa bisericii Sfânta Sofia, acest monument, ridicat pe o coloană de alamă şi un piedestal de piatră cu şapte trepte a înlocuit coloana lui Theodosius care cântărea şapte mii patru sute de livre de argint şi care a fost îndepărtată din acel loc de avar îi ia şi vanitatea lui Iustinian. Împăraţii care i-au urmat au fost mai drepţi sau mai indulgenţi faţă de memoria lui. La începutul veacului al paisprezecelea, Andronic cel Băi r în[944], a reparat şi înfrumuseţat această statuie ecvestră, iar după căderea imperiului, turcii victorioşi[945] au topit-o şi au transforma i-o în tunuri.

943 Regele Spaniei (n.f.).

944 Andronic Paleologul (cel Bat rin) împărat bizantin (1282 — 1328) (O.C.).

945 Vezi *îhC.P. Christiana* de Du cange (Ï, c. 24, nr. 1) un lanţ de marturn originale, de la Procopius în. veacul al şaselea, la Oyllius in veacul al XVMea.

În timpul lui Iustinian apărură comete, cutremure şi meâimi, adăugând efectele lor războiului şi foametei, astfel ea domnia sa, după cum scrie Gibbon, „a fost dezonorată printr-o sensibilă scădere a populaţiei, fapt care nu s-a mai remediat niciodată în unele din cele mai frumoase ţări ale lumii.

Capitolul XLV

DOMN IA LUI IUSTIN CEL TÂNĂR. AMBASADA AVARĂ. AŞEZAREA AVARILOR LA DUNĂRE. CUCERIREA ITALIEI DE CĂTRE LONGOBARZI. ADOPŢIUNEA ŞI DOMN IA LUI TIBERIUS. MAURICIUS. STAREA ITALIEI SUB LONGOBARZI ŞI EXARIIL RAVENNA. SITUAŢIA GREA A ROMEI. CARACTERUL ŞI PONTIFICATUL LUI GRIGORE

După moartea lui Narses, longobarzii sub conducerea tui Alboii cuceresc cea mai mare-parte a Italiei şi astfel ţara este împărţită timp de două secole între exarhatul de la Ravenna şi regatul longobard; La Constantinopol, Senatul îl desemnează pe Iustin drept succesor al lui Iustinian (565 – 578), iar acestuia îi urmează Tiberius (578 – 582).

Între armatele longobarzilor şi despotismul grecilor, să ne ocupării iarăşi de soarta Romei[946], care, începând de la’s fir şitul veacului al şaselea, trecea prin cea mai neagră perioadă din istoria ei. Mutarea sediului guvernării imperiale şi pierderea succesivă a provinciilor, secătuiseră izvoarele bogăţiei publice şi particulare. Arborele înalt, sub a cărui umbră se odihneau popoarele nu mai avea frtanze şi ramuri, iar trunchiul vlăguit, se veştejea, doborât la

946 Pasajele din *Ormlivle* lui Grigore, care înfăţişează starea mizerabilă a oraşului şi ţinutului, sînt transcrise *îîvAnnalde* lui Baronius, anul 590, nr. 16; anul 595, nr. 2, etc.

pământ. Pe Calea Appia sau Flaminia curierii ce transmiteau porunci nu se încrucişan eu mesagerii ce vesteau victorii şi nu era clipă în care populaţia să nu simtă şi să nu se teamă că duşmanii Ion gobarzi se apropiau de oraş. Locuitorii unei capitale puternice şi paşnice, care vizitează în voie grădinile regiunii învecinate, greu îşi vor putea închipui disperarea romanilor. Ei îşi închideau sau îşi deschideau porţile cu o mină tremurindă, priveau de pe zidurile Urbei, cum pârjolul le mistuie casele şi auzeau vaietele fraţilor lor, împerecheaţi câte doi, aidoma clinilor şi târâţi într-o robie îndepărtată, dincolo de mare şi munţi. Asemenea temeri fără de sfârşit zădărniceau, fireşte, plăcerile şi întrerupeau munca câmpului, iar Campania[947] a fost repede transformată într-un pustiu, cu pământul gol, apele lâncede şi aerul fetid. Curiozitatea şi ambiţia nu mai atrăgeau popoarele lumii spre Capitala ei, dar dacă întâmplarea sau nevoia călăuzeau într-acolo paşii unui călător străin, el privea cu groază un oraş gol şi însingurat şi putea fi ispitit să întrebe „unde este Senatul şi unde este poporul?” Într-o perioadă de ploi torenţiale, Tibrul creştea peste malurile sale şi se revărsa cu o violenţă de nestăvilit în văile celor şapte dealuri. Apele rămase de pe urma inundaţiilor iscară o molimă ce se răspândi atât de repède, încât patruzeci de persoane şi-au dat sufletul într-o singură oră în mijlocul unei procesiuni solemne, care implora mila cerului.[948] O societate care încurajează căsătoria şi în care precumpăneşte munca îşi revine repede de pe urma pierderilor prilejuite de molimă sau de război; dar cum cea mai marte parte a romanilor era osândită să trăiască în sărăcie, celibat

947 Regiunea, dimprejur vil Romei, pe vremuri împodobită eu frumoasele proprietăţi ale senatorilor (n. t.). .

948 Inundaţiile şi molima sînt relatate de un diacon, pe care episcopul său, Grégoire de Tours, îl trimisese ia Roma după nişte relicve. Trimisul ingenios şi-a înflorit povestea şi. fluviul cu un zmeu mare şi
o suită de şerpi mai mici (Greg. Turon., X, c. 1).

şi deznădejde, depopularea era constantă şi vizibilă, iar cei ce susţineau cu toată convingerea că se apropie sfârşit ui lumii puteau a step – ta apropiata pieire a neamului omenesc.1 Totuşi numărul cetăţenilor încă mai depăşea posibilităţile de subzistentă. Hrana lor precara era procurată de recoltele Siciliei şi ale Egiptului, iar repetarea frecventă a foametei trădează lipsa de grijă a împăratului pentru o provincie îndepărtată. Edificiile Romei erau lăsate pradă aceleiaşi ruine şi decăderi; materialele de construcţie în descompunere erau uşor năruite de inundaţii, furtuni şi cutremure, iar călugării, care ocupaseră poziţiile cele mai avantajoase, se bucurau de triumful lor josnic asupra ruinelor antichităţii. Există credinţa că papa Grigore 1 a atacat templele şi a mutilat statuile oraşului, că din ordinul barbarilor, biblioteca Palatină a fost prefăcută în cenuşă, şi că istoria lui Livius era îndeosebi ţinta acestui fanatism absurd şi răufăcător. Scrierile lui Grigore însuşi îl arată ca pe un duşman neîmblânzit al monumentelor geniului clasic, critica sa cea mai severă se îndreaptă împotriva învăţăturii profane a unui episcop care preda arta gramaticii, studia poeţii latini şi pronunţa cu aceeaşi voce lauda lui lupiter şi a lui Hristos2, Dar dovada furiei sale distrugătoare este îndoielnică şi de dată recentă. Templul Păcii ori Teatrul lui Marcellüs au fost năruite de acţiunea lentă a vremurilor; o proscriere formală ar fi înmulţit exemplarele lui Vergiliu şi Livius în ţările care nu erau supuse dictatorului bisericesc.3

1 Grigore din Roma, (Dialog., 11, e. 15) relatează o prezicere memorabilă a sfântului Benedict: Roma nu va fi distrusă de mina omului ci zguţuia de furtuni, de vârtejuri şi cutremure, va pieri, de la sine.

O astfel de profeţie se contopeşte cu adevărata istorie şi devine o dovadă a faptului în legătură cu care a fost inventată.

2 Fiindcă nu pocite cuprinde o singură gură laudele lui Hristos împreună cu cele ale lui lupiter, judecă singur cât e de grav şi de nelegiuit ea un episcop să ciute ceea ce nu se cuvine nici pentru un laic. Scrierile lui Grigore însuşi atestă Cât era de străin de gustul sau literatura clasică.

8 Bay le (*Dictionnaire Critique*, vol. Π, p. 598) într-im foarte him articol despre Grigore 1, a citat pentru clădiri şi statui pe Platina *în Gregorio I*; pentru Biblioteca Palatină pe John de Salisbury [*de Nugis Curialium* II, o. 26); iar pentru Livius pe Antoninus din Florenţa. Cel mai bătrân dintre ei a trăit în secolul al XÏ l-lea.

Papa Grigore I siv trăgea clintr-o nobilă familie de patricieni şi era el însuşi nepot de papă. După studii temeinice este numit „prefect al Romei”, dar părăseşte acest înalt post, donează toată averea sa pentru înfiinţarea a şapte mănăstiri şi se călugăreşte. Ajuns papă prin sufragiul unanim al romanilor, care pe atunci îşi alegeau singuri înaltul pontif, el preia conducerea Bisericii Catolice şi o exercită cu o voinţă de fier şi o autoritate necontestată.

Acest pontificat al lui Grigore cel Mare, care a durat treisprezece ani, şase luni şi zece zile, este una din perioadele cele mai edificatoare din istoria Bisericii. Virtuţile şi chiar defectele sale, un straniu amestec de simplitate şi şiretenie, de trufie şi umilinţă, de raţiune şi superstiţie, se potriveau în mod fericit poziţiei sale şi acelor vremuri. El condamna titlul anticreştin de episcop universal al rivalului său patriarhul Constantinopolului, pe care el, succesor al sfanţului Petru era prea mândru să-l recunoască şi prea slab să-l preia; jurisdicţia ecleziastică a lui

Grigore se mărginea la tripla calitate de episcop al Romei, primat al Italiei şi apostol al Apusului. El se urca adesea în amvon şi înflăcăra, prin elocvenţa sa viguroasă, deşi patetică, acele pasiuni ale ascultătorilor să-i despre care ştia că pot fi utile în anumite împrejurări. Limbajul profeţilor evrei era interpretat şi aplicat momentului de faţă iar minţile unui popor descurajat de calamităţile prezentului erau îndrumate să spere şi să se teamă de lumea nevăzută. Preceptele şi exemplele sale au definit modelul liturghiei catolice[949], distribuţia parohiilor, calendarul sărbătorilor, ordinea procesiunilor, serviciul preoţilor şi al diaconilor, varietatea şi schimbările veşmintelor sacerdotale.

Piuă în uit iniile zile ale vieţii sale. El oficia după canonul slujbei bisericeşti, care continua timp de trei ore. Gântarea gregoriană[950] a păstrat muzica vocală şi instrumentală; vocile aspre ale barbarilor încercau să imite melodia şcolii romane.[951] Experienţa îi arătase cum aceste ritmuri solemne şi pline de fast puteau să aline o mâhnire adâncă, să întărească credinţa, să îmblânzească violenţa şi să potolească pornirile năvalnice şi barbare ale mulţimilor; de aceea el le ierta cu uşurinţă tendinţa de a promova domnia preoţimii şi a superstiţiei. Episcopii Italiei şi ai insulelor învecinate îl recunoscură pe pontiful roman drept mitropolitul lor excepţional. Până şi existenţa, unirea sau transferul scaunelor episcopale era hotărâtă de voinţa sa absolută, iar imixiunile sale încununate de succes în provinciile Greciei, Spaniei

949 *Tatăl nostru* constă din Ir-o jumătate de duzină de rînduri ; *Sacra- mentarius* şi *Antiphonarius* ale lui Grigore umplu 880 de pagini in folio (voi. III, p. 1, p. 1 — 880), totuşi acestea constituie numai o parte din *Ordo Romanus*, pe care Mabillon l-a explicat si Fleury l-a prescurtat *(îl ist. Ecelés.*, vol. VIII, p. 139- 152).

950 Aflu de la abatele Dubos *(Réflexions sur la Poésie et Iα. Peinture*, vol. Ill, p. 174, 173) că in simplitatea sa cîntul ambrosian era limitat la patru moduri, pe cînd armonia mai perfectă a celui gregorian cuprinde opt moduri sau cincisprezece coarde ale vechii muzici. Cunoscătorii admiră prefaţa şi multe pasaje din liturghia gregoriană, remarcă el (p. 832).

951 Ioan Diaconul (in *Vil. Oreg.,* II, c. 7) arată dispreţul italienilor pentru cîntul de peste munţi. în timpul lui Carol cel Mare, francii, deşi cu oarecare rezervă, rcunoşteau dreptatea reproşului. Mur a lori, *Dissert*XXV.

şi ale Galliei puteau încuviinţa pretenţiile orgolioase ale următorilor papi.

Sub domnia sa, arienii din Italia şi Spania au trecut la Biserica Catolică; cucerirea Britarmiei a adus mai puţină glorie lui Caesar, decât lui Grigore I.

În locul a şase legiuni, patruzeci de călugări s-au îmbarcat spre acea insulă îndepărtată, iar pontiful se plângea că îndatoririle sale austere îl împiedicau să ia parte la pericolele acestui război al spiritului. În mai puţin de doi ani, ei putea anunţa arhiepiscopului Alexandrieii că oï. II botezaseră pe regele Kent-ul ui[952], împreună cu zece mii dintre anglo-saxonii săi şi că misionarii romani, ca şi aceia ai primei Biserici creştine erau înarmaţi numai cu puteri spirituale şi supra-naturale. Credulitatea sau înţelepciunea lui Grigore 1 era întotdeauna dispusă să confirme adevărul religios prin dovada stafiilor, a miracolelor şi a reînvierilor[953]; iar posteritatea a adus memoriei *sale* acelaşi omagiu pe care el însuşi îl adusese cu atât a generozitate virtuţilor generaţiei sale şi celei precedente. Onoruri cereşti au fost larg conferite de către autoritatea papală, dar Grigore este ultimul dintre înalţii pontifi pe care papii au îndrăznit să-l înscrie în calendar u 1 s liniilor.

Capitolul XLVI

REVOLUŢIILE DIN PERSIA DUPĂ MOARTEA LUI CHOSROES SAU NUSIIIRVAN. FIUL SĂU, TIRANUL IÏORMOUZ ESTE DETRONAT. UZURPAREA LUI BAHRAM. FUGA ŞI RESTAURAREA LUI GHOSROES AL IÏ-LEA.

952 Regiune din insula britanică (n. t.).

953 Un critic francez (Petrus G uss an vil lus, *Opera*, tom. II, p. 105 -- 112) a justificat paternitatea lui Grigore asupra întregii aberaţii a *Dialogurilor.* Dupin (vol. V, p.138) nu crede că cineva va garanta autenticitatea acestor miracole. Aş vrea să ştiu *cite* dintr-acestea le credea el însuşi.

REGUNOSSTINTA SA FAŢĂ DE ROMANI. HAGÂNUL AVARILOR. REVOLTA ARMATEI ÎMPOTRIVA LUI MAURICIUS. MOARTEA SA. TIRANIA LUI FOGAS. ÎNĂLŢAREA LUI HERACLIUS. RĂZBOIUL CU PERSIL CHOSROES SUPUNE SIRIA, EGIPTUL ŞI ASIA MICĂ. ASEDIUL CONSTANTINOPOLULUI DE CĂTRE PERŞI ŞI AVARI. EXPEDIŢII CONTRA PERŞILOR. VICTORIILE ŞI TRIUMFUL LUI HERACLIUS

După o serie de schimbări dinastice şi războaie de cucerire a provinciilor romane, perşii încheie, în fine, pace şi alianţă cu aceştia. Împăratul Mauricius încearcă să se războiască cu avarii, dar ostile prost comandate se revoltă, alungă generalii barbari din anuala romană, aleg pe un centurion, anume Focas, drept comandant, şi se îndreaptă spre Constantinopol unde-l înscăunează împărat (602).

În mijlocul aclamaţiilor unui popor inconştient, Focas îşi făcu intrarea oficială într-iin car tras de patru cai albi. Revolut soldaţilor fu răsplătită printr-un dar generos şi noul suveran, după vizitarea palatului, privi de pe tronul său jocurile Hipodromului. Atunci când cele două partide adverse îşi disputară întâi etate a, judecata sa părtinitoare înclină în favoarea verzilor: „Adu-ţi aminte că Mauricius mai trăieşteu se auzi din partea opusă şi strigătele indiscrete ale albaştrilor 11 muştrară provocând cruzimea tiranului. Oameni însărcinaţi să-i omoare fură trimişi la Calcedon.[954] Ei îl târâră pe împărat din sanctuarul său şi cei cinci fii ai lui Mauricius fură asasinaţi pe rând, sub ochii părintelui în agonie. La fiecare lovitură, pe care o resimţea în inimă, el găsea puterea de a repeta un strigăt smerit: „Tu eşti drept, o, Doamne, şi

954 Mauricius se refugiase cu toată familia în sanctuarul unei biserici de acolo. (n. t.)

judecăţile tale sunt drepte". Până în ultimele clipe, legământul său de adevăr şi dreptate, se dovedi atât de puternic, încât avu tăria să dezvăluie soldaţilor cucernica înşelătorie a unei doici, care oferise propriul ei copil în locul pruncului imperial.[955] Scena tragică se încheie în cele din urmă cu execuţia împăratului însuşi, în al douăzecilea an al domniei sale şi în al şaizeci şi treilea al vârstei.

Trupurile tatălui şi ale celor cinci fii ai săi au fost aruncate în mare, iar capetele lor cu fost expuse la Constantinopol, pradă insultelor, sau lăsate să stârnească mila mulţimilor şi numai după ce începuseră să putrezească, Focas aprobă înmormântarea pe ascuns a acestor rămăşiţe venerabile. Defectele şi erorile lui Mauricius au fost îngropate cu milă în acel mormânt. Posteritatea avea să-şi amintească doar de soarta sa, iar după douăzeci de ani, la o lectură publică a istoriei lui Theofilact jalnica relatare a fost întreruptă de lacrimile asistenţei.[956]

Aceste lacrimi trebuiau însă vărsate numai într-ascuns şi o astfel de compasiune ar fi fost criminală sub domnia lui locaş, care fu recunoscut în mod paşnic în provinciile din Răsărit şi Apus. Portretul împăratului şi al soţiei sale, Leoniţia, au fost expuse în Later an, pentru a fi venerate de către cler şi Senatul Romei şi apoi depuse în palatul Caesarilor, între cele ale lui Constantin şi Theodosius. Ca supus şi creştin era de datoria lui Grigore să accepte guvernul stabilit dar aplauzele de bucurie cu care a salutat izbânda ucigaşului aruncă o pată de neşters asupra caracterului sâântului. Urmaşul apostolilor ar fi putut arăta cu tărie şi decenţă că vărsarea de sânge înseamnă crimă şi cât de arzătoare e nevoia

955 Corneille a urzit din această generoasă încercare firul întortocheat al tragediei sale *Hëmclius*, care cere mai mult de o reprezentaţie pentru; a ti pe de-antrcgul înţeleasă *(Corneille,* ed. Voltaire, vol. V, p. 300);. so spune că după un interval de cîţiva ani, această piesă l-a nedumerit chiar pe autor,

956[8] Revolta lui Focas şi moartea lui Mauricius sînt povestite de Theo- philaet Simocatta (VIII, c. 7 —12), de *Chronicon Pascale* (p. 379, 380) ; de Theophanes *(Chronograph*, p. 23,8—244), de Zonaras (tom. li, 20Y, p. 77 — 80) şi de Cedrenos (p. 399 - 404).

ca cel ce-o făptuise să se căiască; dar el s-a mulţumit să sărbătorească eliberarea poporului şi căderea opresorului, să se bucure că smerenia şi blândeţea lui Focas au fost ridicate de providenţă pe tronul imperial; el s-a mărginit să se roage ca braţul acestuia să fie neînfrint în lupta împotriva tuturor duşmanilor să-i şi a dat glas dorinţei, sau poate unei profeţii, şi anume ca după o domnie lungă şi triumfală împăratul să fie strămutat dintr-o împărăţie temporară, într-una eternă.[957] Am arătat mai sus urmările unei răsturnări care, după părerea lui Grigore se dovedea nespus de plăcută atât cerului cât şi pământului. Pe tron, Focas nu e mai puţin demn de ură decât se arătase atunci când dobândise puterea.

Condeiul unui istoric nepărtinitor a conturat portretul unui monstru[958]: trupul mărunt şi diform, sprâncenele sale stufoase, apropiate, părul roşu, bărbia spână şi obrazul desfigurat şi decolorat de o cicatrice îngrozitoare. Ignorant în literatură, ba chiar şi în mânuirea armelor, odată ce dobândi rangul cel mai înalt în stat, Focas se folosi de privilegiile sale, pentru a se deda mai mult la des Nu şi beţie; plăcerile sale brutale erau, fie jignitoare pentru supuşii săi, fie înjositoare pentru el însuşi. Fără a lua asupra-şi îndatoririle unui suveran, el renunţă la profesiunea de soldat; domnia sa a îndurerat Europa cu o pace infamă şi Asia cu un război pustiitor. Temperamentul său sălbatic cădea uşor pradă unor pasiuni aprinse; Focas era înăsprit de teamă şi scos din fire de-o împotrivire sau de un reproş. Fuga lui Theodosius[959] la curtea

---

957 Gregor. XI, *Epist.* 38·, indict. VI: *Ne bucurăm că pietatea voastră a ajuns la măreţia imperială. Se bucură cerul şi pămîntul şi de faptele voastre bune se veseleşte tot poporul din Imperiu pînă acum oprimat.* Această josnică linguşire, care formează tema invectivelor protestante, este pe drept criticată âe filozoful Bayle *(Dictionnaire Critique, Grégoire I. Not. 11.,* vol. 11, p. 597 — 598). Cardinalul Baronins justifică atitudinea papei, în dauna împăratului căzut.

958 Imaginile lui F ocas au fost distruse, dar chiar răutatea duşmanilor săi ar fi îngăduit ca o copie a unui astfel de portret sau caricatură (Cedrenos, p. 404) să scape de flăcări.

959 E vorba de fiul cel mai marc al Ini Mauricius (n.t.)

persană fusese interceptată printr-o urmărire rapidă, sau printr-un fals mesaj. El a fost decapitat la Nicea şi ultimele ore ale tânărului principe fură alinate de mângâierea pe care i o aduse religia şi conştiinţa nevinovăţiei lui. Totuşi fantoma sa tulbura odihna uzurpatorului. Prin Răsărit circula în şoaptă vestea că fiul lui Mauricius mai era încă în viaţă. Poporul îl aştepta pe cel ce avea să-l răzbune şi văduva sau fiicele defunctului împărat ar fi recunoscut drept fiu şi frate chiar pe cel mai josnic dintre oameni. De la masacrul familiei imperiale[960], mila, sau mai curând discernământul lui Focas cruţase aceste nefericite femei; ele erau reţinute în chip cuviincios într-o casă particulară. Dar împărăteasa Constantina, care nu putea să-şi ia gândul de la tatăl, soţul şi fiii ei, era dornică de libertate şi răzbunare. În puterea nopţii ea scăpă până la sanctuarul bisericii Sfânta Sofia, însă lacrimile ei şi aurul aliatului ei Germanus, nu fură de ajuns pentru a provoca o insurecţie. Ea îşi închinase viaţa răzbunării şi dreptăţii, dar patriarhul obţinu ca viaţa să-i fie pusă la adăpost pe temeiul unui jurământ. O mănăstire îi fu hărăzită drept loc de claustrare şi văduva lui Mauricius accepta indulgenţa aceluia care îi ucisese soţul şi care acum îi înşelă aşteptările. Descoperirea, sau bănuiala unei noi conspiraţii, anulă angajamentele pe care şi le asumase Focas şi reaprinse mânia lui. O matroană care inspira respectul şi mila omenirii, fiică, soţie şi mamă de împăraţi, a fost torturată ca cel mai josnic răufăcător pentru a o face să-şi dezvăluie planurile şi pe complici; împărăteasa Constantina şi cele trei fiice nevinovate ale sale. Au fost decapitate la Calcedon, pe acelaşi pământ care

---

960 Familia lui Mauricius e prezentată de Du cange *(Familiae Bizanţ.,,* p, IOC,· 10*7, 108). Fiul său cel mai mare, Theodosius fusese încoronat împărat cînd avea patru ani şi jumătate, iar saluturile adresate tatălui său se referă întotdeauna şi la el. Alături de fiicele sale cu nume creştin Anastasia şi Theocteste, mă surprinde să găsesc pentru a treia numele păgîn Cleopatra. M ; ne]f·. din cruzimile lui Focas sînt menţionate de Thoophy.lact·, ■VJI1, c. 13, 14, 15. Georgios din Pisidia, poetul lui Heraelius .si 'numeşte *(Bell. Avaricwn,* :p> .46. Roma 1777) *diavol nepotolit* şi *.ucigaş al tiraniei.* , , . ..

fusese pătat cu sângele soţului şi al celor cinci fii ai ei. După un asemenea exemplu ar fi de prisos să amintim numele şi suferinţele celorlalte victime. Condamnarea acestora era arareori precedată de forme de judecată, iar rafinamentul cruzimii făcea pedeapsa şi mai necruţătoare. Ochii celor condamnaţi erau străpunşi, limba le era smulsă din Rădăcină, picioarele şi mâinile le erau amputate. Unii expiau sub bici, alţii în flăcări/iar alţii erau străpunşi de săgeţi; o moarte simplă şi rapidă era o milostivire pe care arareori o puteau obţine. Hipodromul, azilul sacru al plăcerii şi libertăţii romanilor, era spurcat cu capete, mădulare şi trupuri sfâşiate, iar tovarăşii lui Focas îşi dădeau mai bine ca oricine seama că nici favoarea sa, nici serviciile lor nu îi puteau apăra de un tiran, vrednic rival al lui Caligula şi Domiţian, din prima epocă a imperiului.1

Focasş este răsturnat şi decapitat de către Ileraclitis, îmi „exarhului” Africii, care debarcă cu o flotăla Constanfemopol El este, alçs împărat (610). Chosroes, regele Perşiei, invadează. Provinciile răsăritene şi ocupă, rând pe rând, Sirià (611), Palestina (614), Egiptul şi Asia Mică (616), ciuntind imperiul şi aducindu-l într-o stare frecară, cu atât mai mult cu câte avarii ameninţau şi prădaţi provinciile lui europene. Foametea şi molima bântuiau Constantinopolul şi numai intervenţia patriarhului l-a împiedicat pe TleracHus să se întoarcă la Cartagina. Exasperat de pretenţiile lui Chosroes el se pregăteşte de război, debarcă în Asia Mică (622) şi îi învinge pe perşi în câfceva bătălii şi manevre; îndrăzneţe (623,624,625).

În loc de a se încăiera la fruntarii, cei doi monarhi, care se luptau pentru stăpânirea Răsăritului, îşi îndreptară fiecare loviturile disperate spre inima stăpânirilor duşmanului său. Puterea militară a Persiei fusese istovită de douăzeci de ani de

marşuri şi lupte şi mulţi dintre veteranii care supravieţuiseră pericolelor războiului şi unei clime neprielnice erau încă reţinuţi în fortăreţele Egiptului şi ale Siriei. Dar răzbunarea şi ambiţia lui Ghosroes sleiau regatul său; noile recrutări de supuşi, străini şi sclavi fură împărţite în trei corpuri formidabile[961]. Prima armată de cincizeci de mii de oameni, renumiţi prin ornamentul şi titlul de „*lăncile ele aur*” fu menită să pornească împotriva lui Heraclius. A doua era staţionată pentru a împiedica joncţiunea acestuia cu oastea fratelui său Theodorus iar a treia, primise ordinul să asedieze Constantinopolul şi să asiste la operaţiile haganului, cu care regele persan ratificase un tratat de alianţă şi de împărţire a imperiului Roman. Sabar, generalul armatei a treia, pătrunse prin provinciile Asiei până la binecunoscuta tabără din Calcedon; el se distra dis! rugind clădirile sacre şi profane ale suburbiilor asiatice, în timp ce aştepta nerăbdător sosirea prietenilor să-i sciţi, pe cealaltă parte a Bosforului. La douăzeci şi nouă iunie, treizeci de mii de războinici, avangarda avarilor, au forţat zidul cel lung şi au minat în capitală a mulţime pestriţă de ţărani, cetăţeni şi soldaţi. Patruzeci de mii dintre supuşii săi băştinaşi, şi dintre vasalii gepizi, ruşi, bulgari şi slavi înaintară sub stindardul haganului. O lună întreagă fu irosită în marşuri şi negocieri, dar la 31 iulie întreg oraşul era asediat de la suburbiile Perei şi Gaiatçi până la Blacherne. Şi cele şapte turnuri, iar locuitorii zăreau cu groază semnalele luminoase de pe coastele europene şi cele asiatice. Între timp, magistraţii Constantinopolului se străduiră în repetate rânduri să cumpere retragerea haganuâiii, dar trimişii lor erau respinşi şi insultaţi; acesta ordonă patricienilor să stea în picioare în faţa tronului săti, pe când trimişii persani, în robe de mătase rău

961 Petavius (*Annotatioms aci Niccphorum,* p. 62, 6fi, 64) citează numele şi faptele a cinci generali persani, trimişi succesiv împotriva lui Heraclius.

aşezaţi lângă: dânsul „Iată, spuse trufaşul barbar, dovada desăvârşitei inele uniri cu marele rege; locotenentul său e gata să trimită în tabăra mea un corp ales de trei mii de războinici. Nu mai îndrăzniţi să-l ispitiţi pe stăpânul vostru cu un preţ de răscumpărare ciuntit şi nepotrivit. Averea voastră şi oraşul vostru sunt singurele daruri pe care le-aş putea încuviinţa. Cât despre voi, vă voi îngădui să plecaţi, fiecare eu o rufă şi o cămaşă şi la o vorbă de-a mea, prietenul meu Sahar nu se va împotrivi să vă lase să treceţi prin liniile sale. Principele vostru, care nu se află printre voi şi care-chiar în clipa asta e prizonier sau fugar, a lăsat Constantinopolul în voia soar tei; şi nu veţi putea scăpa de armiile mele, nici ridicându-vă în aer, ca păsările, nici scufundându-vă în apă, ca peştii[962]. A Zece zile. De-a rândul, Capitala fu asaltată de avari, care făcuseră unele progrese în ştiinţa atacului. La adăpostul impenetrabilei „broaşte ţestoase”[963] ei înaintau gata de săpături ce aveau să surpe zidurile sau să le doboare; maşinile lor de război împroşcau necontenit cu bolovani şi săgeţi şi douăsprezece turnuri înalte de lemn îi ridicau, pe luptători la nivelul ιμβίβrozelor în preajma cărora se aflau. Dar Senatul şi poporul era însufleţit de ideile lui Heraclius, care trimisese un corp de douăsprezece mii de euirasieri în ajutorul lor. Puterea focului şi a mecanicii fu folosită cu dibăcie şi cu rezultate superioare în apărarea Constantinopolului; galerele cu două sau trei rin duri de vâsle erau stăpâne pe Bosfor şi îi făceau pe perşi să asiste neputincioşi la înfrângerea aliaţilor lor. Avarii fora respinşi. O flotă de bărci slave a fost distrusă *în* port. Vasalii haganului ameninţau că-l vor părăsi.

962 O pasăre, · o broască, un şoarece şi cinci săgeţi, fuseseră darurile pe care regele scit le trimisese lui Darius. (Hcrodot, IV, c. 131, 132). *înlocuit aceste simboluri cu o scrisoare* (spune cu mult bun gust

963Rousseau); cu cit aceasta ça fi mai ameninţătoare, cu at.it ça speria mai puţin. Nu va fi decît o fanfaronadă de care Darius ar fi ris. (Emile$_t$ vol. III, p. 146). Totuşi mă întreb dacă Senatul din Constantinopol a rîs de acest' mesaj af haganului.

Proviziile sale erau sleite şi după ce-şi arse maşinile, el ordonă o retragere lentă şi care continua să constituie o groaznică ameninţare. Bevoţiunea romanilor atribui această salvare fecioarei Maria, dar desigur că maica lui Hr is tos ar fi condamnat uciderea cu sălbăticie a trimişilor persani, care aveau cel puţin dreptul la legile omeniei, chiar dacă nu erau apăraţi de acelea ale popoarelor.[964]

Heraelius, viteaz şi priceput în arta războiului, încheie o alianţă cu chazarii din valea Volgăi; el invadează Persia (627) şi-i zdrobeşte pe perşi. Aceştia îl răstoarnă pe Chosroes şi încheie pace cu romanii, care îşi redobândesc toate provinciile răsăritene pe care le pierduseră.

Anul următor (629) s-a remarcat printr-un triumf de un fel foarte diferit: restituirea „adevăratei cruci-6 către sf intui mormânt. Heraelius întreprinse personal pelerinajul la Ierusalim. Identitatea relicvei a fost verificată de un patriarh discret[965], iar sărbătoarea înălţării crucii avea să comemoreze în fiece an această augustă ceremonie. Înainteca împăratul să îndrăznească a călca pe pământul sfânt, el fu învăţat să se despoaie de diademă şi purpură, de fastul şi deşertăciunea lumii căci în concepţia clerului, persecutarea evreilor era mai uşor de împăcat cu perceptele *Evangheliei* decât fastul lumesc. El se urcă din nou pe tron spre a primi felicitările ambasadorilor Franţei[966] şi Indiei iar faima lui Moisc, Alexandru şi Hercule[967] păli, după părerea poporului, în faţa meritelor şi gloriei superioare a marelui Heraclius. Totuşi,

964 *Chronicon Paschale* (p. 392 — 397) dă o naraţiune autentică şi minuţioasă a asediului şi eliberării Constantinopolului. Theophanes (p. 264) adaugă unele amănunte; puţină lumină aduce şi Georgios din Pisidia care. a compus un poem *(de 'iiello Avarico* p. 45^-54) spre a comemora acest eveniment favorabil.

965 Vezi Baronius *(Annal. Ecoles.*, anul 628, nr. 1 — 4). Eutychîus

966Ai.' regatului francilor;· nu ai Franţei (n.t.).

967 G e orgi os din Pisidia, Acroas III, de *Expedit. contra Persas*, £15 etc.. si Ueracliad. Acroas. I, 65—138. Neglijez paralelele mai mărunte ale lui Daniel, Thimotheus etc. Chosroes şi haganul an fost, bine* înţeles, comparaţi cu Belshazzar, Fararaoh, vechiul şarpe etc.

eliberatorul Răsăritului era sărac şi slab. Din prada persană, partea cea mai valoroasă fusese* cheltuită în război, împărţită soldaţilor sau pierdută în valurile Euxinului în timpul unei furtuni nefericite. Conştiinţa împăratului era covârşită de obligaţia de a restitui averea Bisericii, pe care o împrumutase pengru apărarea sa. Un fond permanent era necesar spre a satisface pe aceşti creditori neînduplecaţi. Provinciile gata pustiite de armatele şi rapacitatea perşilor erau acum obligate la o a doua plată a aceloraşi biruri; datoriile restrânse ale unui simplu cetăţean, trezorierul Damascului, fură transformate într-o amendă de o sută de mii de galbeni de aur, Pierderea a două sute de mii de soldaţi[968], căzuţi în luptă era mai puţin catastrofală ca decăderea meşteşugarilor şi agriculturii şi scăderea populaţiei, în decursul unui război lung şi distrugător. Deşi, sub stindardul lui Heraclius luase fiinţă o armată victorioasă, efortul supraomenesc căreia această armată trebui să-i facă faţă, pare să fi sleit şi mai mult puterea statului. Pe când împăratul triumfa la Constantinopol sau Ierusalim, un oraş puţin cunoscut de la hotarele Siriei a fost jefuit de sarazini, care măcelăriră trupele ce-i veniră în ajutor. Faptul ar fi trecut drept o întâmplare obişnuită şi măruntă, dacă el n-ar fi fost preludiul unei mari revoluţii. Aceşti tâlhari erau apostolii lui Mahomed. Însufleţiţi de un curaj fanatic, ei ieşiseră din deşert şi în ultimii opt ani ai domniei sale, Heraclius pierdu în lupta cu arabii aceleaşi provincii pe care le salvase de dominaţia persană…

Capitolul XLVIII

PLANUL ULTIMELOR DOUĂ VOLUME. SUCCESIUNEA

968[8] Suidas (in excerpt. *Hist. Byzant.*, p. 46) dă acest număr; dar fie că războiul cu *perşii* trebuie citit cu isaurienii, fie că acest pasaj nu aparţine -*împăratului Heraclius.*

ŞI CARACTERUL ÎMPĂRAŢILOR GRECI DE LA CONSTANTINOPOL, DE LA HERACLIUS PÂNĂ LA CUCERIREA LATINĂ

Am urmărit piuă acum, de la Traian la Constantin, de la Constantin la Heraclius, şirul împăraţilor romani şi am arătat fidel dacă soarta a fost favorabilă sau potrivnică, anilor lor de domnie. Cinci veacuri din declinul şi căderea imperiului s-au şi scurs, dar o perioadă de peste opt sute de ani mă mai desparte încă de sfârşittil trudei mele, cucerirea Constantinopol ului de către turci. Dacă aş persevera pe aceeaşi cale, un fir subţire şi prolix s-ar toarce de-a lungii] multor volume şi răbdarea cititorului nu, şi-ar găsi nici răsplata în cuvenita învăţătură şi* nicio plăcută trecere de vreme. La fiece pas, pe măsură ce ne cufundăm mai adânc în declinul şi căderea imperiului de Răsărit, analele fiecărei domnii succesive ar impune o sarcină mai ingrată şi mai tristă. Aceste anale ar trebui să continue a repeta o poveste plicticoasă şi „monotonă, vorbind despre slăbiciuni şi mizerii, iar legătura firească dintre cauze şi efecte ar fi întreruptă adesea de trântii îi grăbite; o minuţioasă acumulare de date distruge lumina şi efectul acelor tablouri de ansamblu folosite de istoria trecutului îndepărtat, pentru care ele constituiau o podoabă.

De la Heraclius încoace, scena Bizanţului devine mai strâmtă şi mai întunecată. Hotarele între care se exercită guvernarea imperială, definite de legile lui Iustinian şi apărate de armele lui Yelisarie, se retrag pretutindeni, îndepărtându-se de sul) ochii noştri; numele de roman, adevăratul subiect al cercetărilor noastre, este redus la un colţ strâmt al Europei* la singuraticele suburbii ale Constantinopolului; soarta imperiului grecesc a fost asemuită cu cursul Rinului, care se pierde în nisipuri, înainte ca

apele sale să se amestece cât oceanul. Întinderea stăpânirii imperiale se micşorează sub ochii noştri, datorită distanţei în timp şi spaţiu; şi nici măcar nu se poate spune că strălucirea apusă este compensată de darurile mai nobile ale virtuţii şi ale geniului. În ultimele clipe ale decăderii sale, Constantinopolul era, fără îndoială, mai bogat şi mai populat decât Atena în epoca sa cea mai înfloritoare, când o sumă sărăcăcioasă de şase mii de taianţi, sau douăsprezece sute de mii de lire sterline se afla în posesia a douăzeci şi unu de mii de cetăţeni de sex masculin şi vârstă adultă. Dar fiecare dintre aceşti cetăţeni era un om liber, care îndrăznea să-şi afirme libertatea gândurilor, vorbelor şi faptelor sale, a cărui proprietate personală, era apărată de legi imparţiale şi care îşi exercita, dreptul de a se pronunţa prin votul său independent asupra problemelor guvernării republicii. Diferenţele de caracter, puternice şi multiple, fac ca numărul acestora să pară mai mare. Sub scutul libertăţii, dornic de a se lua la întrecere şi minat de orgoliu, fiecare cetăţean atenian aspira să ajungă la un înalt rang în stat. Teritoriile Atenei, Spartei şi aliaţilor lor nu depăşesc dimensiunile unei provincii modeste a Franţei sau a Angliei; însă după victoriile de la Şalamina[969] şi Platca[970], ele au crescut în imaginaţia noastră, ajungind să aibă aceleaşi dimensiuni gigantice ea şi Asia rivală, care fusese zdrobită de grecii victorioşi. Dar; supuşii imperiului Bizantin, care îdoptăvşi dezonorează atât numele de greci cât şi pe acela de romani, prezintă o uniformitate monotonă de vicii abjecte; slăbiciunile oamenilor nu le domolesc, după cum vigoarea patimilor care se află la obârşia unor crime celebre nu le dă un contur propriu.[971] Omul liber al antichităţii

969 Insula greacă unde în anii] 480 î.e.n. greoii au obţinut o strălucită, victorie în bătălia navala împotriva perşilor, (n.c.)

970 LoctilHat.e 'in Beoţia unde în anul 479 î.e.n. grecii au înfrint tru- ■ peie terestre alo perşilor, (n.c. j

971 Text „care ilustrează, din plin -. i.nconiprelietisirinea Ini Gibbon faţă de rolul Bizanţului în

putea repeta eu UR generos entuziasm fraza lui Homer: *în prima zi a robiei robul este deposedat de jumătate din virtutea sa bărbătească* Dar poetul văzuse numai efectele sclaviei civile sau domestice, şi nu putea să prevadă că cealaltă jumătate de bărbăţie avea să fie anihilată de despotismul spiritual, care încătuşează nu numai acţiunile, dar şi gândurile adeptului îngenuncheat în cuget. Acest dublu jug a apăsat grumazul grecilor sub urmaşii lui Heraclius… într-un răstimp de opt sute de ani, primele patru secole sunt învăluite în ceaţă; prin negura vremii răzbat doar câteva slabe şi fragmentare raze de lumină, proiectate asupra faptelor istorice. În viaţa împăraţilor, de la Mauricius, la Alexie, singur Va sile Macedoneanul a beneficiat de o lucrare închinată lui; absenţa, pierderea sau imperfecţiunea unor mărturii contemporane aveau să fie defectuos înlocuite de autoritatea îndoielnică a unor compilatori mai recenţi. Ultimelor patru secole nu li se mai poate reproşa sărăcia de surse istorice; odată cu familia Comneni or, muza istorică a Constantinopolului învie din nou, dar veşmintele ei sunt de prost gust, mişcările-i sunt lipsite de, eleganţă ori graţie. Un şir de preoţi şi curteni calcă unul pe urmele celuilalt, pe acelaşi drum bătut de cei slugarnici şi superstiţioşi. Vederile lor sunt strâmte, judecata lor e slabă sau coruptă şi închidem volumul adesea plin de goluri, ignorând mai departe cauza evenimentelor” caracterul actorilor şi moravurile acelor timpuri, pe care le laudă sau le jelesc. Observaţia valabilă pentru un om, şi anume că energia spadei se comunică şi condeiului, poate fi extinsă asupra unui întreg popor şi. Experienţa va arăta că tonul istoriei se va ridica sau va coborî odată cu spiritul vremii.

În; virtutea acestor consideraţii ar fi trebuit să-i părăsesc fără regret pe aceşti sclavi greci şi pe slugarnicii lor istorici, dacă n-aş

---

istorie - ’ ·

fi considerat că soarta monarhiei bizantine este legată în mod pasiv de cele mai strălucite şi importante revoluţii care au schimbat soarta lumii. În locul provinciilor pierdute au apărut numaidecât noi colonii şi regate în ascensiune» Virtuţile caracteristice: în timp de pace şi război au trecut de la cei învinşi la popoarele învingătoare; ne revine deci obligaţia de a căuta cauzele şi efectele declinului şi căderii imperiul ui Răsăritean în originea şi cuceririle, în religia şi ocârmuirea instaurată de aceşti învingători. Iar sfera de acţiune a povestirii, bogăţia şi varietatea acestor date nu va fi incompatibilă cu unitatea scopului şi a compunerii. Cum musulmanii din Fez sau Delhi. În rugăciunile lor zilnice, îşi întorc faţa spre templul din Mecca, tot aşa ochii istoricului vor fi întotdeauna aţintiţi asupra oraşului Constantinopole. Firul digresiv al naraţiunii poate să se abată înspre sălbăticiunile Arabiei sau ale tătari îmi. Totuşi cercul se va restrânge în cele din urmă la limitele descrescânde ale monarhiei romane…

Do ja moartea lui Heraelius (644) urmează o rapida succesiune de împăraţi, dintre care unii moştenesc tronul, alţii îl uzurpă în urma unëi rebeliuni în calitate de comandanţi de oşti sau intriganţi de curte; aceasta este situaţia până când, odată cu Leon ai III-lea Isaurianul (7:17) apare o nonă dinastie.

Am insistat asupra căderii unui tiran; de astă dată îl voi prezenta succint pe fondatorul unei noi dinastii, cunoscut posterităţii prin invectivele duşmanilor să-i şi a cărui viaţă publică şi particulară este legată de episodul înscris de iconoclaşti în istoria eclesiastică. Totuşi, în pofida oroarei cu care îl priveşte superstiţia, originea şa qbscură şi durata domniei lui Leon îsaurianul ne fac să înclinăm spre o părere favorabilă asupra caracterului lui.

1. În vremuri de bărbăţie, perspectiva unui tron ce se oferea

ca recompensă ar fi înflăcărat orice energie a cugetului şi ar fi ridicat o mulţime de concurenţi pe cât de merituoşi, pe atât de doritori să domnească. Chiar în starea de corupţie şi slăbiciune a grecilor moderni, ridicarea unui plebeu de pe ultima treaptă socială la primul rang în societate presupune unele însuşiri care-l ridică deasupra mulţimii. El ar ignora probabil şi ar dispreţul ştiinţele speculative şi urmărind să se ridice s-ar putea considera scutit de obligaţia de a se arăta binevoitor şi drept; despre caracterul lui s-ar putea însă afirma că e înzestrat cu virtuţi, utile, ca prevederea şi curajul, cunoaşterea oamenilor şi importantul meşteşug de a le câştiga încrederea şi a le călăuzi pasiunile. S-a stabilit că Leon era născut în Isauria[972] şi că numele său de origine era Gonon. Scriitorii a căror neizbutită satiră constituie mai degrabă o laudă, îl descriu ca pe un negustor ambulant, ce mina un măgar încărcat cu nişte marfă nenorocită la bâlciurile de ţară; ei relatează naivi cum acesta ar fi întâlnit în drumul său nişte ghicitori evrei, care i-au promis imperiul roman, cu condiţia să pună capăt adorării idolilor. O versiune mai probabilă relatează cum tatăl său a emigrat din Asia Mică în Tracia, unde s-a îndeletnicit cu bănoasa meserie de crescător de vite; el trebuie să fi strâns o avere considerabilă, deoarece ea a înlesnit introducerea fiului său în viaţa militară în schimbul a cinci sute de oi, contribuţie oferită taberei imperiale. Acesta a servit mai întâi în garda lui Iustinian[973], unde atrase atenţia şi treptat, gelozia tiranului. Vitejia şi dibăcia să se vădiră în războiul din Coleliida. Anastasie îi dădu comanda legiunilor din Anatolia şi fu ridicat la imperiu de sufragiul soldaţilor săi, în aplauzele generale ale lumii romane.

---

972 După istoricul bizantin Theophanes, Leon era isaurian de origine, după alte surse era sirian ; este sigur că se trăgea dintr-o familie orientală care emigrase în Tracia (n„c.).

973 Iustinian al II-lea Rinotmetul (685 — 695; 705—-711). (n.c.)

E *Anastasie al II-lea* (713—715) (n.c.).

Îl în această periculoasă înălţare, Léon al III-lea şi-a menţinut tronul în ciuda invidiei semenilor şi a nemulţumirii unui partid puternic, făcând fată asaltului dat de duşmanii săi externi şi interni. Catolicii, care „acuză inovaţiile sale religioase, sunt obligaţi să mărturisească totuşi că ele au fost întreprinse cu sânge rece şi susţinute cu dârzeiiie. Tăcerea lor respectă înţelepciunea administraţiei sale şi purtările sale fără pată. După o domnie de douăzeci şi patru de ani, el a murit în pace în palatul din Constantinopol şi purpura pe care o dobândise a fost transmisă pe cale ereditară până la a treia generaţie.[974]

În cursul unei lungi domnii de treizeci şi patră de anis fiul şi succesorul lui Leon, Constantin al V-lea, poreclit „Copronymosu atacă cu un zel mai necumpătat imaginile şi idolii bisericii. Adepţii acestora şi-au epuizat toate invectivele religioase făcânt portretul acestei pantere tărcate, anticrist şi balaur zburător din sămânţa şarpelui, care a întrecut viciile lui Eliogabal şi Nero. Domnia sa a fost un lung măcel a tot ce era nobil, sfânt, sau nevinovat în imperiu, împăratul asista în persoană la execuţia victimelor, le observa agonia, le asculta gemetele şi îşi satisfăcea fără s-o sature, pofta de sânge. Otava de nasuri[975] era primită ca un dar plăcut şi slugile sale erau adesea biciuite sau mutilatele mâna imperială. Porecla să se trăgea de la faptul că spurcase cristelniţa (în care era botezat).

— Copilul poate fi scuzat, dar plăcerile de adult ale lui Copronymos îl degradau coborându-l mai jos decât un animal. În

974 m timpul ultimei perioade a domniei lui Leon, ostilităţile sarazinilor, care l-au învestit pe un locuitor din Pergam, numit Tiberius, cu purpura imperială proclamîndu-i fiu al lui Iustinian, precum şi uni cutremur, ce a distrus zidurile Constantinopolului, l-au obligat pe Leon sa mărească impozitele supuşilor săi. O doisprezecime a fost adăugată fiecărui *aureus* drept taxă de zid. Ci Tiieopbanes ; ScMosser.

975 Una din pedepsele obişnuite în Bizanţ era tăierea : nasului, a urechilor etc. (n.t.).

credinţa sa, iconoclastul era un eretic, un evreu, un mahomedan, un păgân şi un ateu; credinţa sa într-o putere nevăzută nu se dezvăluia prin nimic altceva decât prin riturile sale magice, victimele omeneşti şi sacrificiile nocturne închinate lui Venus şi demonilor din antichitate. Viaţa sa era pătată de viciile cele mai contradictorii, iar plăgile care îi acopereau trupul, îl făceau să simtă şi înainte de moarte tortura iadului. O parte din aceste învinuiri, pe care le-am copiat cu atât a răbdare, este respinsă de propria lor absurditate; în anecdotele cu privire la viaţa intimă a unui suveran, minciuna este cu atât mai uşoară cu cât descoperirea ei este mai grea. Fără a ne însuşi primejdioasa maximă, care susţine că din multe afirmaţii unele trebuie să fie adevărate, se poate totuşi discerne desfrâul şi cruzimea, lui Constantin al V-lea. Calomnia este mai dispusă să exagereze decât să inventeze, iar glasul ei libertin este acoperit într-o oarecare măsură de experienţa vremii şi a ţării căreia i se adresează. Dintre episcopii şi călugării, generalii şi magistraţii despre care se spune că au avut de suferit sub domnia sa şi al căror număr a fost înregistrat, mulţi erau nume cunoscute; execuţia era publică, mutilarea vizibilă şi permanentă.[976] Catolicii urau persoana şi domnia lui Copronymos, dar ura lor dovedeşte că ei înşişi asupreau. Ei ascund provocările care ar putea scuza sau justifica asprimea monarhului, dar aceste provocări înseşi trebuiau să-i trezească treptat ura şi să-i înăsprească simţirea îndemnându-l să ia calea despotismului şi să abuzeze de procedeele acestuia. Totuşi caracterul lui Constantin al

976 Constantin al V-lea, este acuzat de a fi ars biblioteca din Constan- tinopol, fondată de Iulian, dar nu putem crede nouăzeci la sută din minciunile pe care călugării le-au scornit împotriva aceluia care se străduia să dezrădăcineze cultul icoanelor şi pedepsea clerul pentru superstiţiile sale. Constantin al V-lea avea multe defecte dar era viril şi curajos şi s-a arătat hotărît să nu se lase dominat de preoţime. Ei a recucerit Germanicia, Melitone şi Theodosiopolis do la sarazini, a zdrobit o expediţie trimisă de calif să ocupe Ciprul în anul 746, a slăbit regatul bulgar printr-o serie do campanii şi a fost în permanenţă duşmanul tuturor celor înrobiţi de superstiţii — O.S.

V-lea nu era lipsit de unele calităţi şi nici guvernarea sa n-a meritat întotdeauna blestemele sau dispreţul grecilor. Mărturia duşmanilor să-i atesta restaurarea unui vechi apeduct, răscumpărarea a două mii cinci sute de prizonieri, belşugul neobişnuit din anii domniei sale şi noile colonii cu care a repopulat Constantinopolul şi oraşele din Trac ia. Ei laudă cu regret activitatea şi curajul său. Constantin mergea călare în fruntea legiunilor sale şi, deşi soarta armelor i-a fost uneori potrivnică, el a triumfal pe mare şi uscat, pe Eufrat şi pe Dunăre, în războaie civile şi în lupta împotriva barbarilor. Lauda ereticilor trebuie pusă în balanţă pentru a echilibra greutatea invectivelor ortodoxe. Iconoclaştii venerau virtuţile împăratului; patruzeci de ani după moartea sa, ei încă se mai rugau la moriftântul sfântului. Fanaticii sau mistificatorii au răspândit o versiune miraculoasă ce-l arată pe eroul creştin pe un armăsar alb ca laptele, ameninţând cu 1 a ne ia sa păgânii din Bulgaria. „O fabulă absurdă” spune istoricul catolic „deoarece Copronymos este înlănţuit cu demonii în prăpastia iadului”.

Urmează fiul său Loon al IV-lea (775 – 780), un împărat slab. Şi bolnav, căsătorit cu tânăra şi ambiţioasa ateniană Irina, care domneşte în timpul minorităţii fiului ei, Constantin al VI-lea (780 – 797).

Dar când împăratul atinse majoratul, jugul matern deveni mai greu de suportat; el începu să dea ascultare favoriţilor de vârsta sa, tovarăşi de plăceri şi care ambiţionau să împartă cu el şi puterea. Raţionamentul lor îl convinse de drepturile sale, laudele lor de capacitatea sa de a doimii şi el consimţi să răsplătească serviciile Ir ine i exilând-o pe viaţă în Sicilia. Dar vigilenţa şi perspicacitatea ei dejuca uşor planurile lor pripite. O pedeapsă asemănătoare sau chiar mai severă le fu aplicată lor înşişi şi sfetnicilor lor, iar ingratului principe Irina îi aplică pedeapsa care

se aplică oricărui băiat. După această înfruntare, mama şi fiul se aflau fiecare în fruntea câte unui partid şi în loc ca mânia să 68 bucure de o blinda influenţă asupra fiului care să o asculte de bunăvoie, ea îşi trată fiul ca pe un prizonier şi un duşman, ţinându-l în lanţuri. Împărăteasa fu răsturnată prin faptul că abuză de victoria ei. Jurămintul de credinţă pe care pretindea să-i fie prestat numai ei, era pronunţat cu murmure de repulsie; refuzul îndrăzneţ al gărzii armene încurajă o declaraţie liberă şi generală, ce-l numea pe Constantin al VI-lea, împăratul legitim al romanilor. În această calitate el se urcă pe tronul ereditar şi o îndepărtă pe Irina. Căreia îi Mrăzi o viaţă de singurătate şi odihnă. Dar în trufia ei, fosta împărăteasă alese calea unei meşteşugite prefăcătorii. Ea îi măguli pe episcopi şi eunuci, reînvie afecţiunea filială a împărat, ului, îi recâştigă încrederea şi se folosi de credulitatea sa. Constantin nu era lipsit de minte şi suflet, dar educaţia lui fusese într-a dins neglijat a, iar afnbiţioasa sa mamă dădu în vileag pentru ca opinia publică să le judece, viciile pe care chiar ea le încurajase şi faptele pe care ca i le recomandase în secret. Divorţul şi a doua căsătorie a lui Constantin jigniră. Prejudecăţile cierului, iar lipsa de prevedere pe care o dovedi arăt indu-se aspru cu garda armeană îl făcu să piardă ataşamentul acesteia. Se urzi o conspiraţie puternică pentru restaurarea irinei; secretul a fost păstrat cu credinţă timp de peste opt luni, până când împăratul, bănuind primejdia, fugi din Constantinopol, cu scopul de a face apel la provincii şi armată. Prin fuga aceasta pripită împărăteasa rămase pe marginea prapastiei; totuşi înainte de a implora iertarea fiului ei, Irina adresă o scrisoare confidenţială prietenilor pe care îi strecurase în jurul persoanei lui, cu ameninţarea că dacă ei nu săvârşese ceea ce le cerea, *ea* va dezvălui trădarea lor. Teama le dădu curaj. Aceştia îl înşfăcară pe împărat de pe malul asiatic şi îl

transportară în apartamentul de porfiră3 al palatului, unde văzuse mai întâi lumina zilei. În mintea Irinei, ambiţia înlăturase orice sentiment firesc de omenie; consiliul îşi însuşi sfatul ei sângeros şi hotărî ea împăratul Constantin să fie făcut inapt pentru tron. Emisarii Irinei se năpustiră asupra împăratului adormit şi îi înfipseră pumnalele în ochi cu atât a violenţă şi precipitare, ca şi cum ar fi intenţionat să execute o sentinţă mortală. Un pasaj ambiguu din Theoâanes l-a convins pe analistul bisericii[977] că moarţea a Fost o consecinţă imediată a acestei execuţii barbare. Catolicii au fost înşelaţi sau dominaţi de autoritatea lui Baronius, iar zelul protestanţilor repetă cuvintele unui cardinal dornic, după câte se pare să o pună într-o lumină favorabilă pe patroana icoanelor. Totuşi fiul orbit al Irinei supravieţui mulţi ani, persecutat de curte şi uitat de lume. Dinastia isauriană se stinse pe tăcute şi amintirea lui Constantin reînvie în mintea oamenilor prin căsătoria fiicei sale Eufrosina cu împăratul Mihail al II-lea.

Chiar şi cei mai bigoţi ortodocşi au blestemat-o pe drept pe această mamă monstruoasă, care nu-şi găseşte uşor asemănare în istoricul crimelor. Superstiţia susţine că după săvârşirea sângeroasei ei fapte a urmat un întuneric de şaptesprezece zile, în timpul căruia multe corăbii şi-au pierdut drumul în miezul zilei ca şi cum soarele, un glob de foc, atât de uriaş şi de îndepărtat, ar putea simpatiza cu atomii unei planete care se roteşte în jurul său. Pe pământ, crima Irinei rămase nepedepsită cinci ani. Domnia ei a fost încununată de strălucire; iar împărăteasa care putea să înăbuşe vocea conştiinţei, nici nu auzea, nici nu băga în seamă reproşurile omenirii. Lumea romană se pleca în faţa ocârmuirii unei femei; când Irina trecea pe străzile Constantinopolului, frâiele

977 Porfyraera o cameră a palatului imperial, lambrisată cu marmura roşie, unde împăfalesele, dădeau naştere copiilor lor. (n. c.)
ί Caesar Baronius, autorul lucrării *Annales ecclesiastic i* (n c.)

a patru armăsari albi ca laptele erau ţinute de tot atâţia patricieni, care mergeau pe jos în faţa carului de aur al reginei lor. Dar aceşti patricieni erau eunci şi neagra lor ingratitudine justifica, în acest caz, ura şi dispreţul poporului. Ridicaţi, îmbogăţiţi, învestiţi cu cele mai înalte demnităţi ale imperiului, ei conspirară în mod josnic împotriva binefăcătoarei lor. Marele trezorier Niehifor a fost învestit în secret cu purpura. Succesorul ei a fost introdus în palat pe ascuns şi încoronat în Sfânta Sofia de către venalul patriarh. La prima lor întrevedere, Irina recapitula cu demnitate cursul vieţii ei» li învinui cu blândeţe pe Nicliilor pentru perfidia lui, amintind că el îşi datora viaţa clemenţei şi lipsei ei de bănuieli şi în schimbul tronului şi tezaurelor pe care le ceda, solicită o retragere onorabilă. În rapacitatea sa, Nichifor îi refuză această compensaţie modestă şi în timpul exilului ei pe insula Lesbos, împărăteasa îşi câştigă o pâine mizeră cu fusul.

Fără îndoială că în anii lor de domnie, mulţi tirani au săvârşit crime mai rele decât Nichifor, dar poate niciunul n-a atras, asupra sa repulsia unanimă a poporului său. Caracterul îi era pătat de cele trei vicii odioase ale ipocriziei, ingratitudinii şi zgârceniei. Lipsa de virtuţi nu era răscumpărată de vreun talent superior şi nici lipsa de talente de vreo calitate plăcută. Lipsit de pricepere şi noroc în război, Nichifor a fost învins de sarazini şi ucis de bulgari, iar opinia publică şpcoti că moartea lui merita să fie plătită cu distrugerea unei armate romane.

Până în anul 867 urmează o serie de împăraţi à căror domnie nu aduce vreo schimbare importantă. Dar în acel an, ultimul din trei ei, Mihail al III-lea, după ce-şi exasperase supuşii cu purtarea lui destrăbălată, este asasinat în camera sa de către fondatorul unei noi dinastii.

Genealogia lui Vasile I Macedoneanul[978] (dacă nu cumva e un fals creat de trufie şi linguşire), dezvăluie un tablou autentic al evoluţiei celor mai ilustre familii. Arsacizii, rivalii Romei, stăpâniseră sceptrul Orientului timp de aproape patru sute de ani. O ramură mai tânără a acestor regi părţi continuă să domnească în Armenia şi descendenţii lor regali supravieţuirii împărţirii şi înrobirii vechii monarhii. Doi dintre ei, Art aba n şi Chlienes scăpară, său se retraseră, la curtea lui Leon I. Mărinimia împăratului le hotărî un exil sigur şi primitor, în provincia Macedonia, ia Adrianopol Timp de mai multe generaţii ei îşi menţinură demnitatea Originii; în spiritul patriotismului roman pe care şi-l însuşiseră, ei respinseră ofertele ademenitoare ale puterilor persane şi arabe, care îi rechemau în ţara lor de baştină. Dar splendoarea neamului se stinse pe nesimţite datorită timpului şi sărăciei, iar tatăl lui Vasile rămăsese cu o mică fermă pe rare o cultiva cu propriile sale mâini. Totuşi el refuză să dezonoreze sângele arsacizilor printr-o căsătorie plebee. Soţiei sale, o văduvă din Adrianopol, îi plăcea să numere între strămoşii ei pe marele Constantin şi regalul lor fiu eră legat printr-o obscură afinitate ereditară sau prin ţinutul de baştină cu Alexandru Macedon. În timp e e Vasile era încă în faşă, oraşul şi familia sa avură de suferit de pe urma unei invazii bulgare. El a fost crescut ca sclav într-o tară străină; disciplina severă îl făcu să dobândească tăria trupului şi vioiciunea minţii care îi asigură viitoarea înălţare. La vârsta tinereţii, sau a bărbăţiei, el îşi dobâiidi libertatea odată cu

978 Ascendenţa.lui 'Vasile. din casa domnitoare a Armeniei ca şi înrudirea mamei sale cu Constantin cel Mare, despre care Gibbon vorbeşte mai departe, sînt fără îndoială rodul fanteziei istoricilor de curte şi a nepotului său, Constantin al Vil-1 ea Porfirogcnetul ; toţi aceştia i-au plăsmuit întemeietorului dinastiei macedonene o genealogie faimoasă. Adevărul este mult mai modest. Vasile se trăgea dintr-o familie de •• armeni săraci, stabilită lîngă Adrianopol. Faptul că nici un istoric nu menţionează numele tatălui, său, trădează originea umilă a acestuia. Vasile şi-a luat numele de Macedoneanul în amintirea locului unde se născuse, căci *thema* (provincia) cu capitala la Adrianopol se numea Macedonia. (n;c,)

prizonierii romani; cu toţii îşi sfărâmară, curajos cătuşele, traversară Bulgaria până la malul Euxin ului, învinseră două armate barbare, se îmbarcară pe corăbiile care îi aşteptau şi, întorc indu-se la Constantinopol, fură trimişi acasă. Dar libertatea lui Vasile însemna sărăcie. Ferma sa era ruinată de calamităţile războiului. După moartea tatălui său, munca sa cu braţele nu mai putea hrăni o familie de orfani şi el se hotărî să caute un cadru unde să se poată face mai bine remarcat, unde fiecare virtute şi-fiecare viciu te puteau duce spre mărire, în prima noapte a sosirii sale la Constantinopol, fără prieteni ori bani, trudit ul pelerin dormi pe treptele bisericii Sfântului Diomede: El fu hrănit de ospitalitatea întâmplătoare a unui călugăr şi primit în serviciul unui văr şi omonim al împăratului, Theofil; scund de stat, acesta era însă totdeauna însoţit de o suită de slujitori înalţi şi frumoşi. Vasiâe îl urmă pe patronul său oind acesta deveni guvernatorul Peloponezului, eclipsă prin meritele sale originea şi demnităţile lui Theofil şi stabili o legătură folositoare cu o matroană bogată şi caritabilă din Patras. Dragostea ei sufletească sau trupească, se îndreptă spre tânărul aventurier pe care ea îl adoptă ca fiu. Danielis[979] îi dărui treizeci de sclavi şi rodul acestei măririimii fu cheltuit pentru întreţinerea fraţilor să-i şi dobândirea unor vaste proprietăţi în Macedonia. Recunoştinţa şi ambiţia îl ţineau mai departe în slujba lui Theofil, când printr-o întâmplare norocoasă curtea îl luă în seamă. La un banchet imperial, un celebru luptător din suita ambasadorului bulgar provocase pe cel mai îndrăzneţ şi ritai robust dintre greci. Cei de faţă lăudară puterea lui Vasile. El aeçepta provocarea şi campionul barbar fu trântit la primul asalt. Cu alt prilej/un cal frumos dar nărăvaş, condamnat să i se taie tendoanele, a fost subjugat de dibăcia şi curajul slugii lui Theofil şi

979 Acesta era numele matroanei (n.t.).

învingătorul său fu înaintat într-un post onorabil la grajdurile imperiale. Dar era imposibil să oblii încrederea împăratului Mihail, fără a te conforma viciilor sale; noul său favorit, ajuns mare şambelan al palatului, fu ridicat şi se bucură de sprijinul suveranului datorită unei căsătorii ruşinoase cu o concubină imperială şi prin dezonoarea surorii sale[980], care luă locul acesteia. Administraţia publică fusese părăsită în mâinile ca es ar ului Bardas, fratele şi duşmanul Theodorei[981], dar meşteşugurile influenţei feminine îi convinseră pe Mihail să-l urască şi să se teamă de unchiul său. Sub pretextul unei expediţii în Creta, acesta fu dus la Constantinopol şi ucis în cortul audienţelor de spada şambelanului şi în prezenţa împăratului.

Cam la o lună după această execuţie, Vasile fu investit cu titlul de Augustus şi însărcinat eu guvernarea. Imperiului. El suportă această asociere inegală până când influenţa sa fu întărită de stima poporului. Viaţa sa era primejduită de capriciul împăratului şi demnitatea sa era profanată de un al doilea coleg care, pe timpuri, vâslise pe galere. Totuşi, asasinarea – binefăcătorului său trebuie condamnată ca un act, de ingratitudine şi trădare; iar bisericile, pe care le-a închinat Sfântului Mihail, au fost o săracă şi naivă răscumpărare a vinei sale. X

Diferitele vârste ale lui Vasile T ar putea fi comparate cu acelea ale lui August. Situaţia grecilor nu i-a îngăduit în prima sa tinereţe să conducă o armată împotriva ţării sale sau să proscrie pe cei mai nobili fii ai ei, dar ambiţiosul său geniu consimţi să se coboare până la prefăcătoria unui sclav. El îşi ascunse ambiţiile şi chiar virtuţile şi cu mina-i sângeroasă de ucigaş înşfacă imperiul,

980 De fapt, sora împăratului, Thecla devine concubina lui Vasile» nu invers (n.c..).
981 Mama împăratului (n.t.).

pe care-l guvernă apoi cu înţelepciunea şi afecţiuneaunui părinte. Un cetăţean particular poate simţi că interesele sale personale sunt incompatibile cu datoria sa, dar numai lipsa de judecată sau de curaj poate face ca un monarh absolut să despartă fericirea de glorie, ori gloria de binele public. Cronica sau panegiricul lui Vasile a fost într-adevăr alcătuit şi a apărut sub lunga domnie a urmaşilor săi, dar până şi stabilitatea de care aceştia s-au bucurat în anii domniei, poate fi pe drept atribuită meritului superior al strămoşului lor. În persoana sa, nepotul lui, Constantin, a încercat să redea imaginea perfectă a regalităţii; dar dacă acel principe slab n-ar fi imitat un model adevărat, nu s-ar fi putut ridica uşor mai presus de propria sa purtare şi obârşie. Dar cea mai trainică laudă a lui Vasile se trage din comparaţia între o monarhie aflată la pământ şi una înfloritoare, aceea pe care a smuls-o destrăbălatiiui Mihail şi aceea pe care o lăsă moştenire dinastici macedonene. El a reînviat, dacă nu spiritul caracteristic poporului roman, cel puţin ordinea şi maiestatea imperiului Roman. Străduinţa sa era neobosită, temperamentul său calm, înţelegerea-i, viguroasă şi hotărâtoare; în purtarea sa el observa acea rară şi salutară moderaţie» corolar al oricărei virtuţi, moderaţie ce se menţine la egală distanţă de virtute şi viciu. Practica sa militară fusese limitată la viaţa de palat şi nici curajul sau talentele războinice nu se numărau printre calităţile împăratului, lotuşi, sub domnia sa armatele Romei au început din nou să inspire spaimă barbarilor. De îndată ce ridică o armată, călită prin disciplină şi exerciţii, el apăru în persoană pe malurile Eufratului, îngenunche trufia sarazinilor şi reprimă primejdioasa, de Şi dreapta revoltă a manicheenilor.[982] Mânia sa împotriva unui rebel, care scăpase multă vreme de urmărirea sa, îl făcu să dorească şi să se roage ca

982 À paulicienilor. Cele două secte sînt adesea confundate, (n.c.)

prin graţia divină să înfigă trei săgeţi în capul lui Chrysocheir.[983] Capul acela mult detestat, obţinut mai degrabă prin trădare decât prin vitejie, a fost atârnat de un par şi expus de trei ori dibăciei arcaşului imperial, o josnică răzbunare împotriva unui duşman mort, mai potrivită cu epoca decât cu firea lui Vasile. Dar principalul său merit sta în administrarea civilă a finanţelor şi a legilor… această glorioasă domnie a fost curmată printr-un accident de vânătoare. Un cerb furios şi-a împleticit coarnele în centura lui Vasile şi l-a ridicat de pe cal. Împăratul a fost salvat de un însoţitor care a tăiat centura şi a ucis animalul, dar căderea, sau febra au sleit puterile vârstnieului monarh şi el se stinse la palat în mijlocul lacrimilor familiei şi poporului sjău y iar dacă a tăiat capul slugii credincioase, pentru îndrăzneala de a fi tras spada asupra suveranului său, fapt ul dovedeşte că în ultimele clipe de disperare, când nu mai avea nevoie, sau nu mai preţuia părerea omenirii, în sufletul său a reînviat trufia unui despot, care zăcuse în el toată viaţa.

Urmează la tron fiul lui Vasile I, [. Eon al VI-lea (880), supranumit „Filosoful şi apoi fiul nevârstnic al acestuia, Constantin al VII-lea (913), – „Porfirogenetul”, adică născut în purpura palatului în timpul minorităţii împăratului, generalul Roman I Lecapemil uzurpă domnia pe care o păstrează timp de douăzeci şi cinci de ani, până ce este răsturnat de fii săi; poporul îl readuce la tron pe Constantin; acesta mai domneşte fără incidente aproape cincisprezece ani.

Moartea lui Constantin a fost atribuită otrăvirii şi fiul său Roman, care îşi trăgea numele de la bunicul său după mamă, se urcă pe tronul din Constantinopol. Un principe, care la vârsta de

---

983 Şeful paiiîieienilor din Asia Mică revoltaţi împotriva BizaiHuiui. A''fost'/înfrînt în "872 de ginerele,hri.Vasile, ChrMefor. (mc.)

douăzeci de ani putea fi bănuit de a-şi fi grăbit moştenirea, trebuie să fi pierdut, mai dinainte stima publică; totuşi, Roman era mai curând slab decât ticălos şi cea mai mare parte a vinei sale trecu asupra soţiei sale Theofana, o femeie de origine umilă, cu o minte de bărbat şi purtări păcătoase. Simţul gloriei personale şi al fericirii publice, adevăratele plăceri ale regalităţii îi erau necunoscute fiului lui Constantin; pe când cei doi fraţi, Nicolae şi Leon, câştigaii victorii asupra sarazinilor, timpul pe care împăratul îl datora poporului său era pierdut în adâncă trândăvie. Dimineaţa, vizita circul, la prânz îi ospăta pe senatori şi cea mai mare parte a după-amiezii o petrecea în *sphaeristerium*, sau terenul de tenis, singura scenă a victoriilor sale. De aici trecea pe coasta asiatică a Bosforului, vina şi ucidea patru mistreţi dintre cei mai mari şi se întorcea la palat încântat şi mândra de truda zilei. Ca putere şi frumuseţe îi întrecea pe cei ce-i înconjurau: era înalt şi drept ca un brad tânăr, avea faţa bălaie şi rumenă, ochii scânteietori, umerii largi, nasul lung şi acvilin. Dar chiar aceste trăsături desăvârşite n-au fost în stare s-o facă pe Theofana mai statornică în dragoste şi, după o domnie de patru ani, ea amestecă pentru soţul ei aceeaşi băutură ucigătoare pe care o potrivise pentru tatăl acestuia.

Rămasă cu doi. Fii minori, Theofana îl acceptă ca tovarăş dks viaţă pe Nichifor Focas, un general cu trup diform dar cu *um* suflet viteaz, care recudereşte Creta şi respinge pe sarazini»

Printre războinicii care i-au sprijinit ascensiunea şi au slujit sub stindardul său, un nobil şi curajos armean meritase şi obţinuse cele mai mari recompense, Ioan Tzimiskes era mai scund de stat decât majoritatea oamenilor, dar acest trup foarte mic era înzestrat cu putere, frumuseţe şi un suflet de erou. Pizmuit de fratele împăratului, Tzimiskes fu coborât din funcţia ele general al Răsăritului, la aceea, de director al poştelor iar murmurele sale de

împotrivire fură pedepsite cu dizgraţie şi exil. Dar Tzimiskes se număra printre numeroşii iubiţi ai împărătesei. În urma intervenţiei ei i se îngădui să-şi reia reşedinţa la Calcedon, în vecinătatea Capitalei Binefacerea el fu răsplătită de vizitele sale clandestine şi amoroase la palat şi Theofana se învoi bucuros să pună la cale moartea unui soţ detestat şi sărac. Câţiva conspiratori îndrăzneţi şi de încredere fură ascunşi în încăperile ei cele mai intime. În întunecimea unei nopţi de iarnă, Tzimiskes împreună cu principalii săi tovarăşi se îmbarcă pe o mică corabie, traversă, Bosforul, acostă la treptele palatului şi urcă pe tăcute o scară de frânghie care fusese coborâtă de către slujnice. Nici bănuielile sale, nici avertismentele prietenilor, nici ajutorul tardiv ai fratelui său Leon, sau fortăreaţa pe care o ridicase în palat mi puteau să-l apere pe Nicâiilor de un duşman intern, la a cărui voce orice uşă se deschidea în faţa ucigaşilor. Pe când dormea pe jos, întins pe o blană de urs, el fu trezit de năvala zgomotoasă a ucigaşilor şi treizeci de pumnale străluciră în mâinile pătate cu sângele suveranului; dar Tzimiskes se bucură de cruda privelişte a răzbunării.

Asasinatul fu prelungit prin insulte şi cruzime; de îndată ce capul lui Nichifor fu arătat la fereastră, tumultul încetă şi armeanul deveni împărat al Răsăritului. În ziua încoronării sale, el fu oprit pe pragul Sfintei Sofii de neînfricatul pauiarh care îl acuză că are conştiinţa încărcată de trădare şi sânge şi îi ceru ca semn de căinţă să se despartă de cei mai vinovaţi dintre tovarăşii săi. Această izbucnire de zel apostolic nu l. Jigni pe suveran deoarece nu putea nici iubi, nici avea încredere în femeia care violase în repetate rin duri cele mai sfinte obligaţii; în loc de a împărtăşi soarta împărătească, Theofana a fostalungată cu ruşine din patul şi din palatul său. La ultima lor întrevedere, ea se dezlănţui într-o furie

frenetică şi neputincioasă, acuză ingratitudinea iubitului ei” tăbărî cuinsulte şi lovituri asupra fiului ei Vasile, care sta tăcut şi supus în faţa unui coleg superior, ba mărturisi chiar propria-i prostituţie, proclamându-l bastard. Dar exilul ei şi pedepsirea complicilor mai puţin importanţi poteflîră nemulţumirea opiniei publice. Uciderea unui suveran care nu se bucurase de popularitate şi strălucitele calităţi ale lui Tzimiskes făcură ca vina lui să fie uitată. Poate că dărnicia sa era mai utilă statului decât zgârcenia lui Nichifor, iar purtarea lui plăcută şi generoasă incinta pe oricine ajungea în preajma saţ pe urmele înaintaşului său nu călcă decât atunci când se dovedi la fel de victorios în lupte. Tzimiskes şi-a petrecut cea mai mare parte a domniei în tabără şi pe câmpul de luptă. Vitejia lui s-a vădit din plin pe Dunăre şi Tigru, vechile fruntarii ale lumii romane; prin dublul său triumf asupra ruşilor şi arabilor, el merită titlul de salvator al imperiului şi cuceritor al Răsăritului.

Când se întoarse ultima dată din Siria el comenta defavorabil faptul că cele mai rodnice pământuri din noile sale provincii erau stăpânite de eunuci:

„Oare pentru ei, exclamă el cu dreaptă indignare, am luptat şi am învins? Oare pentru ei ne vărsăm noi sângele şi sleim tezaurul poporului?” Ecoul acestei plângeri ajunse până la palat şi există serioase motive să se creadă că Tzimiskes a murit otrăvit.

Între anii 976 şi 1028 urmează la domnie fiii lui Roman, Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea. Vasile menţine hotarele din răsărit şi distruge statul bulgar, care atâta vreme ameninţase însăşi capitala imperiului. A primit de aceea porecla de „Bulgaroctonul” – ucigaşul de bulgari.

O succesiune directă de cinci împăraţi, într-o perioadă de o sută şaizeci de ani, îi făcuse pe greci să poarte credinţă dinastiei macedonene pe care înşişi uzurpatorii puterii o respectaseră în

două rânduri. După moartea lui Constantin al IX-lea, ultimul bărbat din neamul împărătesc, situaţia se schimbă; asistăm la crâmpeie de domnie, iar dacă adunam anii de guvernare a doisprezece împăraţi, aceştia nu ating toţi împreună durata guvernării sale. Fratele său mai mare, Vasile preferase castitatea interesului public, iar Constantin nu avea decât trei fete: Eudoxia, care s-a călugărit, Zoe şi Theodora, care au rămas până la o vârstă matură ignorante şi nemăritate. Când părintele lor se afla pe moarte, consiliul luă în discuţie căsătoria celor două surori; frigida şi cucernica Theodora nu se oferi să dea un moştenitor imperiului, dar sora ei Zoe se arătă gata să se jertfească cu dragă inima pe altarul patriei. Roman Argyros, un patrician plăcut la înfăţişare şi cu o bună reputaţie fu ales drept şoţ, iar când acesta refuză cinstea ce i se făcea, fu informat că cealaltă alternativă era orbirea sau moartea. Motivul lipsei sale de entuziasm era dragostea conjugală, dar credincioasa sa soţie îşi sacrifică propria-i fericire binelui şi măreţiei lui; ea se închise într-o mănăstire, îndepărtind astfel singura piedica din calea căsătoriei imperiale. După decesul lui Constantin, sceptrul îi reveni lui Roman al 111-lea; strădaniile acestuia, atât înăuntrul imperiului, cât şi în afara graniţelor, se de vedira la fel de slabe şi inutile; iar vârsta matură, cei patruzeci şi opt de ani ai. Lui Zoe erau mai puţin favorabili zămislirii unui moştenitor, cât gustării în voie a plăcerilor. Şambelanul ei favorit era un frumos paflagonian, pe nume Mihail, a cărui primă meserie fusese aceea de zaraf; iar Roman, fie din recunoştinţă, fie din omenie, închidea ochii asupra legăturii lor nelegiuite, sau se mulţumea cu o slajia dovada a nevinovăţiei lor. Dar Zoe adeveri curând maxima romaûa, Neare spunea că orice femeie adulteră e în stare să-şi otrăvească soţul; moartea lui Roman a fost urmată imediat de scandaloasa ei căsătorie cu Mihail al fv-lea şi ridicarea lui la tron. Speranţele ei au

fost însă înşelate. În locul unui. Amant viguros şi recunoscător, ea descoperi în persoana imului ei soţ imJi. Biet. Nenorocit, a cărui sănătate şi raţiune erau zdruncinate de accese de epilepsie şi a cărui conştiinţă era torturată de disperare şi remuşeări. Cei mai pricepuţi doctori ai minţii şi ai trupului au fost chemaţi într-ajutor; frecvente pelerinaje la băile care se bucurau de o mare faimă şi la mormintele sfinţilor celor mai renumiţi îl făceau să spere că-şi va recăpăta sănătatea. Călugării îi lăudau pocăinţa şi, în afara faptului de a renunţa la tronul uzurpat, înapoind puterea (dar – cui?), el încercă în fel şi chip să-şi răscumpere vina. Pe când gemea şi se ruga, în zeghe şi cenuşă, fratele său, eunucul Joan, zâmbea în faţaremuşcărilor sale şi se bucura de roadele unei crime ce i se datora în primul rând lui şi pe care o pregătise în taină. Administraţia lui consta mai ales în arta de a-şi satisface rapacitatea şi Zoe deveni o prizonieră în palatul părinţilor şi în mâinile sclavilor ei. Când eunucul îşi dădu seama că fratele său nu mai are leac, el 11 prezentă împărătesei pe nepotul lui, tot Mihail pe nume, care îşi trăgea porecla de „Calafates” de la meseria tatălui său, aceea de a unge corăbiile cu catran. La porunca eunucului, Zoe îl adoptă drept fiu pe fiul unui meşteşugar şi acest moştenitor fictiv a fost investit cu titlul şi purpura caesarilor, în prezenţa Senatului şi a clerului. Atât de slab era caracterul lui Zoe, încât se Simţi copleşită de libertatea şi puterea ce-o recâştigă la moartea paflagonianului, astfel încât după patru zile, ea puse coroana pe fruntea lui Mihail al V-lea, care declarase cu lacrimi şi jurăminte, că va domni întotdeauna ca primul şi cel mai ascultător dintre supuşii ei. Singura faptă a scurtei sale domnii a fost josnica lui ingratitudine Faţă de binefăcătorii săi, eunucul şi împărăteasa. Dizgraţia celui dintâi fu pe placul poporului, dar Constantinopolul începu să murmure şi în cele din urmă protestă cu glas tare

împotriva exilului lui Zoe, urmaşa atât or împăraţi. Viciile ei fură uitate şi Mihail învăţă că există un moment în care răbdarea celor mai blânzi robi se preschimbă în furie şi sete de răzbunare. Cetăţenii de toate categoriile provocară o agitaţie formidabilă care dură trei zile. Ei asediară palatul, forţară porţile, îşi jew he mar at mamele1, pe Zoe din închisoare iar pe Theodora din mănăstire şi îl osândiră. Pe fiul lui Galafates să-şi piardă ce hii sau viaţa. Pentru prima dată grecii le văzură pe cele două surori de viţă împărătească aşezate pe acelaşi tron, prezidind Senatul şi primindu-i în audienţă pe ambasadorii popoarelor. Dar această stranie unire nu dăinui mai mult de două luni. Cele două suverane datorită firii lor deosebite, intereselor şi adepţilor lor, se duşmăneau în taină; cum Theodora continua să se împotrivească oricărei căsătorii, neobosita Zoe, la vârsta de şaizeci de ani, consimţi, pentru binele public, să suporte îmbrăţişările unui al treilea bărbat şi dezaprobarea bisericii greceşti. Numele acestuia era Constantin al IX-lea şi porecla de *Monomachos*, „luptătorul singuru, trebuie să fi exprimat vitejia şi victoria sa în vreun conflict public sau particular. Dar sănătatea îi era zdruncinată de chinurile po da grei, iar domnia sa destrăbălată s-a consumat între boală şi plăceri. O văduvă frumoasă şi nobilă, Scâerena îl întovărăşise pe Constantin în exilul său din insula Lesbos şi ea se mândrea cu titlul de iubită a sa. După căsătoria şi înălţarea, lui Constantin ea a fost investită cu titlul şi onorurile de *Augusta* şi ocupa în palatul imperial un apartament vecin eu al şiu. Consoarta legală (până acolo mergea delicateţea ori corupţia Zoei) consimţi la această împărţire stranie şi scandaloasă, iar împăratul apărea în public între soţia şi concubina sa. El le supravieţui la amândouă, dar ultimele măsuri sie lui Constantin, menite a schimba ordinea succesiunii, au fost împiedicate de amicii mai vigilenţi ai

Theodorei, care după moartea acestuia a revenit la tron, cu consimţământul unanim. În numele ei şi datorită influenţei a patru eunuci, imperiul Răsăritean a fost guvernat paşnic vreo nouăsprezece luni; cum aceştia doreau să-şi prelungească stăpânirea, ei su convins-o pe bătrâna suverană să-l numească drept moştenitor al tronului pe Mihail al VI-lea. Porecla de *Strati oti* împărătesele (n t.)

Cos[984] îi trădează profesiunea militară, dar nebunul şi ramolitul veteran nu putea să vadă lucrurile şi să execute vreo măsură decât slujindu-se de ochii şi de braţul miniştrilor să-i Pe când el se urca pe tron, Theodora, ultimul vlăstar al dinastiei macedonene sau vasiliene, cobora în mormânt. Am trecut repede în revistă şi părăsesc bucuros această perioadă ruşinoasă şi dezastruoasă de douăzeci şi opt ani; este perioada când grecii, ajunşi mai rău decât robii, erau minaţi de ici-colo ca o cireada de vite după voinţa sau capriciul a doua femei neputincioase.

În această noapte a sclaviei, începe să răzbată o licărire de libei tate, sau cel puţin de bărbăţie. Grecii au păstrat sau au reînviat folosirea poreclelor care perpetuaseră faima unor virtuţi ereditare şi acum asistăm la ridicarea, succesiunea şi înrudirile ultimilor dinastii ale Constantinopolului şi Trebizondei. *Comnenii*, care au sprijinit un răstimp imperiul în prăbuşire, îşi atribuiau onoarea unei origini romane, dar familia lor fusese de mult mutată din Italia în Asia, în districtul Ca stamona, în vecinătatea Mării Negre.

Primul din neamul lor a fost ilustrul Manuel, care în timpul lui Vasile al 11-lea, prin războaiele duse de el şi tratatele ce le-a încheiat, şi-a adus aportul la liniştirea tulburărilor din Răsărit. El a

---

984 Cu vînt derivat de la *„slratioiis*", care înseamnă în greceşte „soldat[46] (n.t).

lăsat doi fii de vârstă fragedă, pe Isaac şi lom, pe care, conştient că meritul său va fi răsplătit, i-a încredinţat recunoştinţei şi bunăvoinţei împăratului. Nobilii tineri au fost crescuţi cu grijă; ei au profitat de învăţătura călugărilor, şi-au însuşit manierele palatului şi exerciţiile militare, iar din serviciul intern al gărzii, au fost repede înaintaţi la rangul de guvernatori ai provinciilor şi comandanţi de armată.

Nemulţumirea armatei şi a populaţiei împotriva lui Mihail al V l-lea provoacă un complot şi o revoltă militară care îl înscăunează pe Isaac I Comnenul împărat la Constaniinopol, în anul 1057. Neamul Comnenii or, continuă să ocupe primul loc în imperiu, deşi domnia dinastiei lor este întreruptă în mai multe rânduri, printre altele, de familia Ducas, ilustrată de Constantin al X-lea şi fiii săi. Cel care a făcut într-adevăr cunoscută familia Comnenoş a fost Alexie I, al cărui domnie a fost descrisă de talentata sa fiică Ana Comnena. Domnind într-o vreme foarte tulbure, atât din cauza frământ arilor interne, cât şi a invaziilor răsăritene, el izbuteşte totuşi să păstreze o aparenţă de autoritate a imperiului Răsăritean.

La răsărit, turcii victorioşi răspândiseră domnia *Coranului* şi a semilunei din Persia până în Hellespont. Apusul era invadat de normanzi, care, în vitejia lor, se arătau dornici de aventuri; în clipele de pace, Dunărea revărsa noi şuvoaie barbare, mai stăpâne acum pe ştiinţa războiului şi cu purtări mai. Puţin, feroce. Marea nu era mai favorabilă ca uscatul şi pe când fruntariile erau asaltate de un inamic ce lupta deschis, palatul era tulburat de trădare ascunsă şi conspiraţii. Stindardul crucii a fost desfăşurat pe neaşteptate de către latini. REuropa a-a aruncat asupra Asiei şi Constantinopolul a fost aproape măturat de acest iureş. În mijlocul furtunii, Alexie, cârmaci încercat, conduse corabia imperiului cu dibăcie şi curaj. În fruntea armatelor sale, era îndrăzneţ în lupte,

abil în stratageme, rezistent la oboseală, oricând gata să tragă folos de pe urma avantajelor şi să se ridice cu neobosită vigoare după o înfrângere. Disciplina din tabere a fost reînviată şi exemplul conducătorului lor a crescut o nouă generaţie de bărbaţi şi ostaşi. În relaţiile sale cu latinii, Alexie era răbdător şi dibaci: ochiul său ager pătrunse noul sistem al unei lumi necunoscute şi voi descrie mai jos politica excepţională prin care a menţinut echilibrul între pătimaşii campioni ai primei cruciade. În cursul unei îndelungate domnii de treizeci şi şapte de ani, el a înfrânat şi a iertat invidia egalilor să-i; legile ce asigurau ordinea particulară şi publică, au io şi restabilite; practicarea economiei şi ştiinţa au fost încurajate; hotarele imper iului au fost lărgite în Europa şi Asia şi sceptrul ComneailOP a fost transmis urmaşilor să-i până într-a treia şi a patra generaţie. Totuşi, greutăţile timpului au scos la iveală anumite defecte ale caracteruluiău şi i-au atras unele reproşuri juste, deşi lipsite de generozitate, după moarte. Cititorul poate, eventual, zâmbi în faţa laudelor exagerate pe care fiica sa le închină unui erou ambiţios. Slăbiciunea sau prudenţa impusă de situaţia sa poate fi confundată cu o lipsă de curaj personal, iar politica lui abilă e înfierată de latini cu numele de înşelătorie şi prefăcătorie. Sporirea urmaşilor familiei sale în linie masculină şi feminină făcea cinste tronului şi-i asigura succesiunea, dar luxul şi trufia lor princiară îi ofensa pe patricieni, sleia venitul public şi constituia o insultă pentru poporul ce trăia în mizerie. Ana este martora credincioasă a fericirii sale distruse şi a sănătăţii zdruncinate de grijile vieţii publice. Durata şi severitatea guvernării sale i-au adus la capătul răbdării pe locuitorii Constantinopolului; înainte ca Alexie să moară, el pierduse dragostea şi respectul supuşilor săi.

Clerul nu-i putea ierta faptul că folosise bogăţiile bisericii

pentru apărarea ţării;[985] dar admira cultura sa teologică şi zelul său înflăcărat pentru credinţa ortodoxă, pe care o apăra cu glasul, cu pana şi cu spada. Caracterul său era înjosit de superstiţiile grecilor, şi aceleaşi principiu nestatornic al firii omeneşti îl îndemna pe împărat să ridice un spital pentru săraci şi infirmi, şi să conducă execuţia unui eretic, care era ars de viu în piaţa Sfânta Sofia. Până şi sinceritatea virtuţilor sale morale şi religioase era pusă la îndoială de cei ce-şi petrecuseră viaţă în preajma sa. În ultimele sale ceasuri, îmboldit de soţia sa, Irina să schimbe succesiunea, şi-a ridicat capul şi a suflat câteva vorbe cucernice despre deşertăciunea omenească. Răspunsul indignat al împărătesei ar putea fi scris pe mormânt ul său ca epitaf: „Mori cum ai trăit – UN IPOCRIT"

Era dorinţa Irinei să-l înlocuiască pe cel mai mare dintre fiii ei în viaţă, cu fiica ei, principesa Ana, a cărei filosofie n-ar fi refuzat greutatea unei diademe. Dar principiul unei succesiuni în linie bărbătească era afirmat de toţi prietenii ţării lor. Moştenitorul legitim trase inelul cu stema imperială din degetul tatălui său adormit pe veci, sau care poate că mai sufla încă, şi imperiul ascultă de stăpânul palatului. Ambiţia şi răzbunarea o împinseră pe Ana Comnena să conspire împotriva fratelui său pentru a-i lua viaţa, iar atunci când temerile, sau scrupulele soţului ei au ridicat o stavilă în calea realizării acestui plan, ea a exclamat cu aprindere că natura greşise sexele şi îl înzestrase pe Bryennios[986] cu un suflet de femeie. Cei doi fii ai lui Alexie, Ioan şi Isaac au menţinut acea înţelegere frăţească, care era virtutea ereditară a neamului lor, şi fratele mai mic s-a mulţumit cu titlul de *sebastocrator*, care se

985 In 1081, pentru a putea echipa armata care trebuia să pornească împotriva normanzilor, Alexie confiscase odoarele bisericilor, (n.c.)
986 Nichifor Bryennios, istoric bizantin, soţul Annei Comnena. Alexie îi dăduse titlul de *caesar.* (n.c.)

apropia de demnitatea imperiala, fără a împărtăşi puterea monarhului. Pretenţiile de întâi născut şi de merit erau din fericire întrunite în aceeaşi persoană. Faţa oacheşă, trăsăturile delicate şi statura măruntă a lui Ioan îi atrăseseră porecla ironică de Calo-Ioan sau Ioan cel Frumos, prin care. Supuşii recunoscători se refereau mai ales la însuşirile minţii sale. După descoperirea trădării, legea cerea pe drept cuvânt ca Ana să-şi plătească vina cu viaţa şi averea ei. Viaţa i-a fost cruţată de generozitatea împăratului; dar suveranul vizită fastuosul ei palat şi împărţi bogatele bunuri confiscate aci prietenilor să-i cei mai merituoşi. Axuch, un prieten demn de stimă, sclav de origine turcă, a îndrăznit să refuze darul şi să intervină pentru vinovată; generosul lui stăpân a aplaudat şi a imitat virtutea favoritului său, iar reproşul sau plângerea unui frate rănit în simţămintele sale a fost singura pedeapsă a principesei vinovate…

…După acest exemplu de clemenţă, restul domniei nu i-a mai fost tulburat de vreo conspiraţie sau rebeliune. Temut de nobilii săi, iubit de popor, Ioan n-a fost niciodată redus la dureroasa necesitate de a-i pedepsi, sau chiar de a-i ierta pe duşmanii săi personali. În timpul domniei sale de douăzeci şi cinci de ani, pedeapsa cu moartea a fost suprimată pe întinsul imperiu roman: o măsură milostivă, menită să-l incite pe teoreticianul umanitar; dar aplicarea ei într-o comunitate mare şi dedată la rele este arareori compatibilă ca securitatea publică. Sever cu sine însuşi, indulgent faţă de alţii, Ioan era cast, frugal şi abstinent; Marcus, împăratul filosof, n-ar fi dispreţuit virtuţile simple ale succesorului său, izvorâte din inimă şi nu împrumutate de la vreo şcoală de gândire străină. El desconsidera şi modera splendoarea solemnă a curţii bizantine, atât de apăsătoare pentru popor, atât de supărătoare pentru raţiune. Sub un astfel de împărat, cei nevinovaţi n-aveau de

ce se teme, iar cei merituoşi aveau teniei să spere; fără a adopta atitudinea tiranică a unui censor[987], el introduse o reformă treptată, dar vizibilă, a moravurilor publice şi particulare ale locuitorilor Constantinopolului. Singurul defect al acestui om desăvârşit a fost acea slăbiciune a spiritelor nobile, dragostea pentru arme şi gloria militară. Totuşi frecventele expediţii ale lui Ioan cel Frumos, pot fi justificate, cel puţin în principiu, de necesitatea de a-i alunga pe turci din Hellespont şi Bosfor. Sultanul din Teonium[988] a fost obligat să rămână în capitala sa, barbarii au fost alungaţi în munţi, iar provinciile maritime ale Asiei se bucurau de binecuvântarea eliberării lor.

Ioan Comnenul moare în 1148 într-un accident de vânătoare; îi urmează cel mai tânăr dintre fiii săi, Manuel, care conduce nenumărate campanii atât în Asia, cât şi dincolo de Dunăre.

Povestea faptelor, sale de arme, care par un model sau o copie a romanelor cavalereşti, trezeşte pe drept cuvânt bănuieli cu privire la felul în care grecii respectă adevărul. Nu voi încerca să le justific buna credinţă. Primejeluind-o pe a mea, dar aş putea totuşi observa că în lunga serie a analelor, Manuel este singurul principe care a dat loc unor asemenea exagerări. El nu întrunea vitejia unui soldat cu dibăcia sau prudenţa unui general. Victoriile sale nu prilejuiau vreo cucerire folositoare, cu caracter permanent, iar laurii dobândiii în lupta contra turcilor, şi i-a risipit pe când ducea acea ultimă şi nenorocită campanie, ce s-a terminat cu pierderea armatei sale în munţii Frigiei[989] şi dacă şi-a păstrat libertatea, faptul se clatoreşte generozităţii sultanului. Dar cea mai stranie

---

987 Magistrat roman care avea între alte atribuţii şi pe cea de supraveghere a moravurilor. Cenzorii se remarcau prin severitatea lor. în epoca la care se refera Gibbon, această magistratură nu mai exista (n.t.).

988 Oraş din sudul Asiei Mici (n.t.).

989 în 1176, atacate pe neaşteptate de turci în trecătorile munţilor Frigiei, armatele bizantine sînt învinse şi măcelărite la Myriokepha- lon. (n.c.)

trăsătură a caracterului lui Manuel, este contrastul între muncă şi trândăvie, între dârzenie, şi moleşeală şi nestatornicia lui într-amin două. În timp de război părea să fi uitat de pace, în timp de pace părea incapabil de război. La război, dormea în soare sau în zăpadă, îşi sleia soldaţii şi caii în cele mai lungi marşuri şi împărtăşea cu un zâmbet pe buze viaţa de abstinenţă şi hrana taberei. De-abia întors la Constantinopol, se deda artelor şi plăcerilor unei vieţi luxoase. Cheltuielile pentru îmbrăcămintea, masa şi fastul palatului său, depăşeau sumele cheltuite în aceste scopuri de predecesorii săi; vara, zile întregi erau irosite inutil în încântătoarele insule ale Egeeii, în dragostea incestuoasă a nepoatei sale, Theodora.

Virtuţile şi viciile lui Andronic Comnenul îi atrăgeau favorurile vărului său. El împărtăşea pericolele şi plăcerile lui Manuel şi pe când împăratul nu se şfia să dea – pe faţă legătura incestuoasă e-u nepoata sa, Theodora, afecţiunea surorii sale, Evdochia, a fost cucerită şi apreciată din plin de Andronic. Trec în d peste bunacuviinţă a sexului şi rangului ei, Evdochia se mândrea cu numele de concubină a lui Andronic şi atât palatul cât şi tabăra puteau fi martori ai faptului că dormea, ori veghea, în braţele iubitului ei. Ea îl întovărăşi în campania din Cilicia[990], unde pentru prima oară Andronic se arătă viteaz şi imprudent. El asedie viguros şi insistent Mopsuestia. Ziua trecea în cele mai îndrăzneţe atacuri, dar noaptea era irosită în cântece şi dansuri, drept care, o trupă, de actori greci formau partea cea mai aleasă a suitei sale. Aci Andronic s-a lăsat surprins într-o noapte de un atac ai duşmanului; pe când oastea sa fugea în dezordine, el, cu lancea sa invincibilă, străpunse rândurile armenilor. La întoarcerea în tabăra imperială, în Macedonia, a fost primit de Manuel care-i zâmbi în public şi-l

990 Provincie în sudul Asiei Mici (n.t.).

mustră în particular, iar districtele Naissului, Branisebei şi Castor iei, fură recompensa sau consolarea generalului care nu izbutise să-şi înfrângă duşmanii. Evdochia îl urma încă. La miezul nopţii, cortul lor fu brusc atacat de fraţii ei furioşi, dornici să-i răzbune ruşinea în sângele lui. Spiritul său îndrăzneţ refuză sfatul Evdochiei de a se deghiza într-un vest mint femeiesc şi sărind semeţ din culcuşul său, îşi trase spada croindu-şi drum printre ucigaşii mulţi la număr.

Totuşi, până la urmă, pierde simpatia împăratului şi este închis timp de doisprezece ani într-un turti al palatului din Constantinopol de unde evadează, după mai multe încercări neizbutite, îndreptându-se spre Dunăre.

El trecu fluviul, traversă în goană ţinutul Moldovei şi munţii Car păţi şi ajunsese aproape de oraşul ÎI altei, în Rusia poloneză, când calea-i fu tăiată de un detaşament de vlahi care hotărâră să-l conducă pe ilustrul lor prizonier la Constantinopol. Prezenţa sa de spirit îl salvă din nou. Prefăcându-se că i se face rău, descălecă în noapte şi îi fu îngăduit să se îndepărteze. El înfipse lungul sau toiag în pământ, îl îmbrăcă cu căciula şi haina sa şi dispărând în pădure lăsă în urmă o fantomă pentru a înşela câtăva vreme ochiul vlahilor. De la Halici a fost condus cu toate onorurile la Kiev, la reşedinţa mareluix duce. Vicleanul grec îşi asigura curând stima lui iar o slav. Caracterul său îi permitea să se adapteze felului de viaţă al oricărei clime şi, în adâncul pădurilor, barbarii admirau puterea şi curajul său la vânătoarea de urşi şi elani. În această regiune nordică el merită iertarea lui Manuel, carè-i ceru principelui rus să i se alăture la invazia Ungariei. Influenţa lui Andronic mijloci acest important serviciu. Tratatul semnat între el şi împărat făgăduia fidelitate de o parte şi uitare de cealaltă, iar Andronic porni în fruntea cavaleriei ruseşti, de la Nistru la Dunăre. Chiar pe vremea

când era mânios pe Andronic, Manuel continuase să simtă o anumită simpatie pentru caracterul marţial şi desfrânat al vărului său; asaltul Zemlinului, luptă în care Andronic nu a fost întrecut în vitejie decât de împărat, pecetlui iertarea deplină pe care Manuel l-o acordă.

De îndată ce surghiunitul îşi redobândi libertatea şi se văzu din nou în patrie, îi reînvie, ambiţia spre nenorocirea mai întâi a sa şi în cele din urmă a ţării. Fiica lui Manuel era o slabă barieră în calea succesiunii pentru partea bărbătească a neamului Comnenilor, mai demnă de a urca pe tron. Viitoarea ei căsătorie cu regele Ungariei era incompatibilă cu speranţele şi prejudecăţile prinţilor şi ale nobililor. Dar când se ceru jurământul de credinţă faţă de moştenitorul prezumtiv, numai Andronic revendică onoarea numelui roman; el refuză să se supună obligaţiei ilegale şi protestă cu îndrăzneală împotriva adoptării unui străin. Patriotismul său îl jigni pe împărat, dar el dădea glas sentimentelor poporului şi fu îndepărtat de la curtea imperială printr-un exil onorabil; i se încredinţă postul de ajutor de comandant al trupelor de pe frontiera Ciliciei, dându-i-se mână liberă asupra venitului insulei Cipru. În această situaţie armenii îi dădură din nou prilejul să-şi arate curajul şi îi dezvăluiră neglijenţa; rebelul care. Îi zădărnicea toate operaţiile, fu trântit de pe cal şi aproape ucis de puterea lăncii sale. Dar Andronic descoperi curând o cucerire mai uşoară şi mai plăcută: frumoasa Filipa, sora împărătesei Maria şi fiica lui Raymond de Poitou, regele latin al Antiohiei. De dragul ei el îşi părăsi postul şi irosi vara în baluri şi turniruri, iar ea îi jertfi nevinovăţia, bunul ei renume şi perspectiva unei căsătorii avantajoase. Mini a lui Manuel pentru acest afront adus familiei, puse însă capăt desfătării lui. Andronic o lăsă pe Imprudenta principesă să plângă şi să se căiască iar el, împreună cu un grup de

aventurieri disperaţi întreprinse pelerinajul la Ierusalim. Originea sa strălucită, renumele său ostăşesc şi profesiunile sale de credinţă îl desemnau ca pe un bun apărător al crucii.

El cuceri curând atât clerul cât şi pe rege[991] şi prinţul grec fu investit cu stăpânirea Berytus[992]-ului, pe coasta feniciană. În vecinătatea sa îşi avea reşedinţa o regină tânără şi frumoasă, din neamul său, strănepoată a împăratului Alexie şi văduva lui Baudouin al III-lea, rege al Ierusalimului. Ea îl vizită şi îi iubi pe compatriotul ei: Theodora deveni a treia victimă a puterii sale de seducţie şi ruşinea ei a fost mai larg cunoscută şi mai rea decât a înaintaşelor sale. Împăratul era încă însetat de răzbunare; supuşii şi aliaţii săi de la frontiera siriană au fost îndrumaţi în repetate rânduri să pună mina pe fugar şi să-i scoată ochii. Andronic nu mai era în siguranţă în Palestina, dar drăgăstoasa Theodora îi dezvălui pericolul şi îl întovărăşi în fuga sa. Întreg Răsăritul află că regina Ierusalimului e supusa concubină a lui Andronic şi doi copii ilegitimi fură dovezile vii ale slăbiciunii ei. Primul său refugiu a fost Damascul unde grecul superstiţios avu prilejul să înveţe să admire virtuţile musulmane întruchipate în caracterul marelui Nuredin[993] şi a locotenentului său, Saladin. Ga prieten al lui Nuredin, el vizită foarte probabil Bagdadul şi curţile persane şi după un lung înconjur al Mării Caspice şi al munţilor Georgiei, se aşeză în cele din urmă printre turcii din Asia Mică, inamicii ereditari ai ţării sale. Sultanul din Colonia îi oferi un adăpost ospitalier lui Andronic, iubitei sale şi bandei sale de proscrişi. Pentru a-şi arăta recunoştinţa faţă de cei care-i oferiseră un refugiu, el săvârşea frecvente incursiuni în provincia romană Trebizonda, de unde arareori se întorcea fără o recoltă bogată de prăzi şi captivi

---

991 Ierusalimul era pe atunci, în urma cruciadelor, regat latin (n.t.)

992 Vechi oraş, astăzi în ruine, lingă Beirutul de astăzi (n.t.)/

993£ Califul Damascului (n.t.).

creştini. Când îşi relata aventurile, lui Andronic îi plăcea să se compare cu David, care scăpase printr-un lung exil, de cursele întinse de duşmanii lui. Dar profetul regal (nu se sfia Andronic să adauge) se mulţumise să stea la pândă pe graniţa ludeei, să ucidă un amalekit şi să ameninţe în starea sa nenorocită, viaţa hrăpăreţului Nabal. Expediţiile principelui Comnen se desfăşurau pe o rază mai largă şi el răspândise prin lumea răsăriteană gloria numelui şi a religiei sale. Printr-o hotărâre a Bisericii greceşti, hoinarul libertin fusese exclus din comunitatea celor credincioşi, dar această excomunicare dovedeşte ea însăşi că Andronic nu abjurase niciodată credinţa creştină.

În cele din urmă, Theodora cu copiii fiind răpită, Andronic cade la picioarele împăratului, cerând iertare; este absolvit de păcate şi i se fixează reşedinţa la Oenoe, pe malul Mării Negre. La moartea lui Manuel, se iscă o răzmeriţă la Constantinopol şi Andronic revine, mai întâi ca tutore al tânărului împărat, apoi, în aclamaţiile populare, ocupă tronul sub numele de Andronic I Comnenul, după ce sugrumă pe soţia şi fiul vărului şi predecesorului său.

Sceptrul roman, răsplata crimelor sale a fost deţinut de Andronic cam trei ani şi jumătate, în calitate de tutore sau suveran al imperiului. Guvernarea sa vădea un straniu contrast între viciu şi virtute. Când suveranul se lăsa dominat de patimi era aidoma unui bici ce se abătea asupra supuşilor săi, iar când dădea ascultare raţiunii, devenea părintele poporului său. În administrarea justiţiei era drept şi neînduplecat. Venalitatea ruşinoasă şi nefastă a fost abolită, iar posturile au început a fi ocupate de cei mai merituoşi candidaţi, desemnaţi de un suveran înzestrat cu putere de discernământ, pentru a-i alege şi o fire aspră, necesară pentru a le pedepsi abaterile. El puse capăt

obiceiului neomenos de a jefui bunurile şi persoanele navigatorilor naufragiaţi. Provinciile bogate, atâta vreme pradă împilării şi delăsării, reînviară în prosperitate şi belşug; milioane de cet ăţeni slăviră în depărtare roadele binefăcătoare ale domniei sale, în timp ce martorii oculari îl blestemau pentru cruzimile sale zilnice. Vechiul proverb care spune că cine se întoarce la domnie din surghiun, este setos de sânge, fusese mult prea bine adeverit de Marius şi Tiberius şi se dovedea întemeiat pentru a treia oară în alţii lui Andronic. Memoria sa era încărcată cu lista neagră a duşmanilor şi rivalilor săi, care îi defăimaseră meritele, se împotriviseră ridicării sale la un înalt rang sau îl insultaseră când se afla în nenorocire; singura lui mângâiere în anii de exil fusese speranţa neclintită a răzbunării. Înlăturarea tânărului împărat şi a mamei sale, care păruse o necesitate, impuse fatala obligaţie de a-i nimici şi pe prietenii acestora, care-l urau, şi l-ar fi putut pedepsi pe asasin; iar noile omoruri îl făceau tot mai puţin dornic şi mai puţin în stare de a ierta. Oribila istorisire a crimelor sale, înşiruirea victimelor pe care le sacrifica prin otravă ori spadă, prin apă sau flăcări, ar dezvălui mai puţin cruzimea sa ca denumirea de „zile ale zefirului”, dată unei rare şi blânde săptămâni de repaus. Tirairul se strădui să strămute asupra legilor şi judecătorilor, o parte din vina sa, dar adevărata lui faţă era acum cunoscută şi supuşii săi nu mai puteau fi înşelaţi asupra adevăratului autor al nenorocirii lor. Cei mai nobili dintre greci, mai ales urmaşii direcţi sau prin căsătorie ai familiilor care ar fi putut ridica pretenţii asupra moştenirii Comnenilor, scăpară din viziuna monstrului. Nicea ori Prusa, Sicilia sau Ciprul, au fost locurile unde s-au adăpostit; şi, dat fiind că însăşi fuga lor era considerată o crimă, ei îşi agravară vina printr-o revoltă deschisă şi pretenţia la titlul imperial. Totuşi Andronic rezistă pumnalelor şi spadelor celor mai formidabili duşmani ai săi.

Nicea şi Prusa fură cucerite şi pedepsite. Sicilienii se mulţumiră cu jaful Thessalonicului şi distanţa până la Cipru nu i-a favorizat mai mult pe rebeli decât pe împărat. A fost răsturnat de pe tron de un rival fără merit şi de un popor neînarmat. Prudenţa sau teama superstiţioasă a împăratului îl însemnase ca victimă pe Isaac Anghelos, un descendent pe linie feminină al marelui Alexie. Într-o clipă de disperare, Anghelos îşi apără viaţa şi libertatea, ucise călăul şi se réfugié în biserica Sfânta Sofia. Sanctuarul se umplu pe nesimţite de o mulţime curioasă şi îndoliată, care în soarta lui, o presimţea şi pe a ei. Dar plânsetele celor de faţă se schimbară curând în blesteme şi blestemele în ameninţări. Ei îndrăz –, niră să întrebe: „De ce ne temem? De ce ascultăm? Noi suntem mulţi şi el e singur. Suntem sclavi, dar n-avem alte lanţuri decât răbdarea. „Când se lumină de ziuă, în oraş izbucni revolta generală. Închisorile fură deschise. Cei mai paşnici şi mai servili se ridicară în apărarea patriei lor şi Isaac al doilea cu acest nume, fu ridicat de la sanctuar la tron. Tiranul lipsea; fără să-şi dea seama de primejdia ce-l ameninţa, se odihnea după truda guvernării, în încântătoarele insule ale Egeii. El încheiase o căsătorie indecentă cu Agnès[994], fiica lui Ludovic ăl VII-lea, al Franţei şi văduva nefericitului Alexie, iar anturajul său, mai potrivit cu temperamentul decât cu vârsta lui, era alcătuit dintr-o tânără soţie şi o ţiitoare favorită. La prima alarmă, Andronic dădu fuga la Constantinopol, setos de sângele vinovaţilor; dar tăcerea palatului, tumultul oraşului şi faptul că fusese părăsit de toţi îl uimiră. Andronic proclamă o amnistie generală acordată supuşilor săi, dar ei nu doreau să-l ierte. Andronic propuse să cedeze coroana fiului său Manuel, dar virtuţile fiului nu puteau ispăşi crimele tatălui. Retragerea pe mare era încă posibilă, dar veştile despre revoltă

994 în momentul căsătoriei, Agnès de abia împlinise unsprezece ani. (n.c.)

zburaseră de-a lungul coastei. Când nu mai există teamă, nu mai există nici ascultare. Galera imperială fu urmărită şi capturată de o brigantină înarmată; încătuşat şi cu un lanţ în jurul grumazului, tiranul fu târit în faţa lui Isaac Anghelos. Elocvenţa sa şi lacrimile femeilor din jurul lui nu putură să-i salveze viaţa; în loc de o execuţie, aşa cum cerea legea, noul monarh abandonă pe criminal numemşilor năpăstuiţi, pe care îi lăsase orfani, îi văduvise de un soţ sau îi lipsise de un prieten. Dinţii şi părul, un ochi şi o mină, i-au fost smulse drept răzbunare pentru acei pe care îi pierduseră şi i se dădu un scurt răgaz ca să poată simţi amărăciunea morţii. Călare pe o cămilă. Fără nădejde de salvare, Andronic fu purtat prin oraş şi populaţia cea mai josnică se bucura de a putea călca în picioare maiestatea apusă a suveranului ei. După sute de lovituri şi insulte, Andronic fu spânzurat de picioare între două coloane care susţineau statuile unui lup şi ale unei scroafe; fiecare mână care-l putea atinge pe inamicul public, imprima pe trupul său vreun semn de ingenioasă sau brutală cruzime, până când doi italieni, din prietenie sau furie îşi înfipseră în el spadele şi-l eliberară de pedeapsa mulţimii. În lunga şi dureroasa sa agonie, singurele cuvinte ce-i scăpaseră de pe buze fură: „Doamne, fie-ţi milă de mine. De ce să răneşti o trestie ruptă?” Ura noastră pentru tiran face loc milei pentru om; nici nu putem critica teama şi resemnarea sa, deoarece în calitate de creştin ortodox nu mai era stăpân pe viaţa lui.

Am fost tentat să scriu pe larg despre persoana extraordinară a lui Andronic şi aventurile sale, dar cu aceasta închei seria împăraţilor greci de la Heraelius încoace. Lăstarele ieşite din trunchiul Gomnenilor se vestejiseră pe nesimţite şi ramura bărbătească a fost continuată numai de urmaşii lui Andronic însuşi, care, în confuzia generală, uzurpară suveranitatea Trebizondei,

cetate; atât de obscură în isiorie[995] şi atât de celebră în romanele cavalereşti. Un cetăţean particular din Filadelfia, Constantin Anghelos, dobândi bogăţie şi onoruri prin căsătoria sa cu fiica împăratului Alexie. Fiul său Andronic s-a făcut cunoscut numai prin laşitatea sa. Işâac, nepotul împăratului Andronic, îl pedepsi, pe tiran şi îi urmă la tron, dar fu detronat de propriile sale vicii; ambiţia fratelui său şi neînţelegerea dintre ei, îi determinară pe latini să cucerească Constantinopolul, prima mare perioadă de cădere a imperiului răsăritean.

Dacă avem în vedere numărul împăraţilor şi durata domniilor, vom găsi dă într-o perioadă de şase sute de ani s-au perindat şaizeci de împăraţi, dacă includem în şirul celor: auguşti câteva femei, dacă îi scădem pe cei câţiva uzurpatori care n-au fost niciodată recunoscuţi în Capitală şi pe cei câţiva prinţi morţrprea timpuriu pentru a fi intrat în stăpânirea moştenirii lor. Proporţia medie indică zece ani de domnie pentru fiece împărat, cifră mult sub legea cronologică a lui *Sir* Isaac Newton, care folosind datele oferite de unele monarhii mai recente, în cadrul cărora succesiunea este determinată de reguli bine stabilite, a definit la vreo optsprezece sau douăzeci de ani termenul unei domnii obişnuite. Imperiul Bizantin era totuşi cel mai liniştit şi mai prosper dintre state atunci când se supunea unui suveran ce ajunsese la domnie pe cale ereditară. Cinci dinastii, familiile Heracleană, Isauriană, Amoriână, Vasiliană şi Comnenă, se bucuraseră de moştenirea imperială şi o încredinţaseră urmaşilor timp de cinci, trei, şase şi patru generaţii fiecare. Unii împăraţi ajung pe tron încă din copilărie; astfel, Constantin al VII-lea şi cei doi nepoţi ai săi ocupă cu anii lor de domnie un veac întreg. Dar în

995 Dimpotrivă, Trebizonda, oraş în nordul Asiei Mici, era cel mai important port la Marea Neagră. Oraş înfloritor, datorită aşezării salt la întretăierea drumurilor.din Caucaz şi din Persia, Trebizonda devine în vremea Gomnenilor capitala unui stat*cu acelaşi nume. (n.c.)

intervalele dintre dinastiile bizantine, domniile se succed şi sunt întrerupte în ritm rapid, iar numele unui candidat norocos este numaidecât înlocuit cu acela al unui concurent şi mai favorizat de soartă. Multe au fost căile ce-au dus la culmea împărăţiei; sistemul care consta în a ajunge la tron în urma rebeliunii era răsturnat de lovitura unui complot, sau subminat prin intrigi tainice şi meşteşugite. Favoriţii soldaţilor sau ai poporului, ai Senatului sau ai clerului, ai femeilor şi eunucilor, erau pe rând investiţi cu purpura. Mijloacele lor de înălţare erau josnice şi sfârşitul lor era adesea ruşinos ori tragic. O fiinţă înzestrată cu însuşirile omului, dar cu o perioadă ele viaţă mult mai îndelungată, ar zâmbi cu milă şi dispreţ în faţa crimelor şi nebuniilor generate de ambiţia omenească, atât de dornică, într-υπ crimp ei de timp, să apuce o bucurie precară şi trecătoare. Acesta este motivul pentru care studiul istoriei dă profunzime gândirii şi lărgeşte orizontul nostru intelectual. Cu ajutorul unei lucrări care absoarbe câteva zile, al unei cercetări de câteva ore, parcurgem şase sute de ani şi durata unei vieţi sau a unei domnii nu mai înseamnă decât o clipă trecătoare. Mormântul este veşnic alături de tron. Izbânda unui criminal este aproape imediat urmată de pierderea a ceea ce dobândise; singură judecata nemuritoare a omului supravieţuieşte şi cată cu dispreţ la cele şaizeci de fantome de împăraţi ce ni s-au perindat prin faţa ochilor şi de care abia dacă ne aducem aminte. Observaţia că în toate vremurile şi în toate climatele, ambiţia l-a dominat pe om dictându-i. Acţiunile cu forţa ei atotstăpânitoare, poate micşora mirarea unui filosof; dar cond a urnind vanitatea, el îşi îngăduie totuşi să cerceteze care e imboldul ce inspiră această dorinţă universală jge a dobândi şi a deţine sceptrul domniei. Celor mai mulţi dintre monarhii ce s-au succedat pe tronul Bizanţului nu le putem atribui în mod rezonabil dragostea de glorie şi de

omenire. Numai virtutea lui Ioan Comnenul a prilejuit mult bine şi s-a de vedit fără pată. Cei mai iluştri dintre suveranii care preced sau care urmează acestui nume respectabil au păşit cu oarecare abilitate şi vigoare, pe cărarea întortocheată şi sângeroasa a unei politici egoiste. Cercetând slăbiciunile lui Leon Isaurianul, Vasile I ŞI Alexie Comnenul, Theofil, Vasile al II-lea şi Manuel Comnenul, punând în balanţă stima şi reproşurile noastre, acestea atârnă aproape la fel de greu; în ceea ce-i priveşte pe ceilalţi împăraţi, atât de mulţi la număr, aceştia n-ar putea să-şi dorească sau să spere altceva decât să fie uitaţi de posteritate. Oare fericirea personală era ţinta şi scopul ambiţiei lor? Nu voi stărui îndelung asupra subiectului atât de banal al nefericirii capetelor încoronate, dar aş putea, desigur, observa că, dintre toţi oamenii, ei sunt cei mai apăsaţi de teamă şi cei mai puţin în măsură să spere. Aceste pasiuni opuse, îşi găseau un câmp de acţiune mai larg în revoluţiile antichilăţii decât în lumea modernă, calmă şi solidă în cadrul căreia nu se pot. Repeta uşor triumful lui Alexandru sau căderea lui Darius. Dar nefericirea specifică împăraţilor bizantini era faptul de a fi expuşi pericolelor interne, fără putinţa de a nădăjdui cuceriri externe. De pe culmile măririi, Andronic s-a prăvălit spre o moarte mai crudă şi mai ruşinoasă decât sfârşitul celui mai josnic răufăcător; dar până şi cei mai glorioşi dintre predecesorii săi aveau mai multe temeiuri să se teamă de supuşii lor decât să spere că vor de hindi ceva de pe urma duşmanilor din afara ţării. Armata era destrăbălată şi fără curaj, poporul turbulent şi lipsit de libertate. Barbarii din răsărit şi apus ameninţau imperiul şi pierderea provinciilor se termină în cele din urmă prin înrobirea capitalei.

Întreaga serie de împăraţi romani, de la primul Caesar la ultimul Constantin, se întinde de-a lungul a cincisprezece secole;

durata domniei neîntrerupte de cucerirea străină depăşeşte perioada vechilor monarhii ală asirienilor ori mezilor, anii de domnie ai succesorilor lui Cirus, sau ai lui Alexandru.

Capitolul XLIX

INTRODUCEREA, CULTUL ŞI PERSECUŢIA ICOANELOR. REVOLTA ITALIEI ŞI A ROMEI. DOMN IA TEMPORARĂ A PAPILOR. CUCERIREA ITALIEI DE CĂTRE FRANCI. STABILIREA ICOANELOR. CARACTERUL ŞI ÎNCORONAREA LUI CAROL CEL MARE. RESTAURAREA ŞI DECĂDEREA IMPERIULUI ROMAN ÎN APUS. INDEPENDENŢA ITALIEI. CONSTITUIREA STATULUI GERMAN

În relaţiile dintre Biserică şi stat am considerat că prima este doar subordonată şi legată de al doilea; principiul s-ar fi dovedit salutar, dacă àtât în fapt, cât şi în naraţiune ar fi fost întotdeauna respectat cu sfinţenie. Am lăsat înadins pe seama curiozităţii teologilor dedaţi speculaţiei, filosofia orientală a gnosticilor, prăpastia întunecoasă a predestinării şi graţiei divine, şi strapia transformare a anafurei dintr-un simbol în subslanţa trupului lui Hristos[996]. Dar am stăruit cu plăcere asupra faptelor istoriei bisericeşti care au influenţat din punct de vedere material asupra declinului şi căderii imperiului Roman, a răspândirii creştinismului, a constituirii Bisericii catolice, şi a prăbuşirii păgânismului şi sectelor religioase, născufe din controversa misterioasă a treimii şi încarnării.

996 învăţatul Selden a redat povestea transuhstanţierii într-o frază cuprinzătoare, caracteristică modului de a se exprima al Pithiei : „A- ceastă părere nu este altceva decît retorică transformată în logică“ (opera sa, vol. III, p. 2073).

Printre aceste evenimente putem cita la loc de frunte adorarea imaginilor, care în veacul al VIII-lea şi al IX-lea a dat loc unui conflict atât de feroce; deoarece această superstiţie populară a determinat revolta Italiei, puterea temporală a papilor şi restaurarea imperiului Roman de Apus.

Religia creştină primitivă nu cunoştea imagini ale celui căruia îi era dedicat cultul. În secolul al III-lea a meeput să se acorde o putere magică simbolului crucii şi a relicvelor rămase de la sfinţi şi martiri. Clerul încurajează superstiţiile care se nasc în jurul unor moaşte sau imagini şi această tendinţă ajunge să culmineze în veacul al VI II-lea, mai ales în capitala imperiului răsăritean.

Împotriva acestei idolatrii se iscă o reacţiune în provinciile răsăritene; ea se datoreşte, poate, spune Gibbon, influenţei arabe, iar Leon al III-lea, ţăran din Isauria, ajuns împărat cu ajutorul oştirii, porneşte la distrugerea adoraţiei „imaginilor sfinte”. Icoanele şi statuile sunt distruse în biserici şi locuinţe, iar adoratorii lor urmăriţi şi pedepsiţi prin ordinile şi legile „iconoclaştului” şi a împuterniciţilor săi, în pofida împotrivirii fanatice a mulţimii, mai ales a femeilor şi călugărilor, aceştia din urmă pierzând astfel o importantă sursă de influenţă şi venituri.

Profitând de starea de spirit a maselor şi de sprijinul regatului longobard din nordul şi centrul Italiei, papii Grigore al II-lea şi al III-lea, adoptă o poziţie opusă, care le conferă independenţă şi putere temporală. Încercările împăratului de la Constantinopol de a-şi impune autoritatea rămân fără rezultat şi pretextul religios se transformă într-o mişcare anti-grecească. Din păcate, longobarzii chemaţi în ajutor ajung din protectori stăpâni, cuceresc Ravenna şi desfiinţează definitiv exarhatul bizantin.

Spre a rezista pretenţiilor şi împilărilor longobarde, papa cheamă în ajutor pe francii de dincolo de Alpi, care intervin cu

atâta succes, încât până la urmă desfiinţează şi anexează regatul longobard. Între papă şi regii francilor se stabilesc legături strânse; ele culminează în timpul lui Carol cel Mare care este „uns”.

Împărat al imperiului Roman de Apus. Această legătură, care urma să devină un factor esenţial 111 politica europeană în cursul secolelor următoare, este la fel de utilă ambilor parteneri. Monarhii barbari ai nordului dobândesc astfel un titlu şi prestigiu mai mare, iar episcopul de Roma, în afara unui domeniu teritorial „statul papal”, din centrul peninsulei, capătă treptat influenţă şi un rol din ce în ce mai important în politica Occidentului. Totodată, papalitatea profită de această circumstanţă spre a despărţi definitiv biserica creştină apuseană de cea orientală obţinând astfel independenţă şi putere absolută.

Între timp, împărăteasa Irina restabiieşte cultul icoanelor în imperiul Bizantin şi, după perioade alternative de iconoclasm şi adorare, care durează treizeci şi opt de ani, o altă împărăteasă, Theodora, le redă vechea lor demnitate.

Restul capitolului e dedicat sorţii imperiului carolingian şi nefericitei decăderi a papalităţii romane contemporane.

Capitolul LII

CELE DOUĂ ASEDII ALE CONSTANTINOPOLULUI DE CĂTRE ARABI. INVAZIA ÎN FRANŢA ŞI ÎNFRÂNGEREA LOR DE CĂTRE CAROL MARTEL. RĂZBOIUL CIVIL AL OMIAZILOR ŞI ABASIZILOR. ÎNVĂŢĂTURA ARABILOR. LUXUL CALIFILOR. EXPEDIŢII NAVALE ASUPRA CRETEI, SICILIEI ŞI ROMEI. DECĂDEREA ŞI FĂRÂMIŢAREA IMPERIULUI CALIFILOR. ÎNFRÂNGERI ŞI VICTORII ALE ÎMPĂRAŢILOR GRECI

Când arabii au apărut prima dată din deşert, trebuie să fi fost ei înşişi surprinşi de uşurinţa şi repeziciunea cu care înaintau biruitori. Dar după ce victoriile lor i-au dus până la malurile fluviului Indus şi la culmile munţilor Pirinei, după ce-şi încercaseră tăişul paloşului şi tăria credinţei, ei puteau îi la fel de miraţi la gândul că vreun popor s-ar dovedi în stare să ţină piept neînvinsei lor armii sau că teritoriile stăpânite de urmaşul profetului ar putea fi îngrădite de vreun hotar. Într-adevăr, încrederea ce-i însufleţea p-eostaşi şi pe fanatici poate fi justificată, de vreme ce însuşi istoricul din zilele noastre care se străduieşte cu sânge rece să urmărească înaintarea fulgerătoare a sarazinilor, trebuie să studieze serios pentru a lămuri prin ce mijloace statul şi biserica au fost salvate de acest pericol ameninţător şi, după zeum s-ar părea, de neînlăturat, întinderea şi clima deserturilor Sciţiei şi Sarmaţiei, sărăcia şi curajul păstorilor nordici care le locuiau alcătuiau pentru ele o pavăză de apărare; China era îndepărtată şi inaccesibilă, dar cea mai mare parte a zonei temperate a fost supusă cuceririlor mahomedane. Grecii[997] erau sleiţi de calamităţile războiului şi de pierderea celor mai frumoase provincii ale lor, iar după căderea rapidă a monarhiei gote, barbarii din Europa aveau toate motivele să se teamă, în acest studiu voi depăna evenimentele care i-au salvat pe strămoşii noştri din Britannia şi pe vecinii noştri din Gallia, de jugul civil şi religios ai Coranului, care au apărat maiestatea Romei şi au amânat înrobirea Constantinopolului, au redat vigoare apărării creştinilor şi au împrăştiat printre duşmanii lor sămânţa discordiei şi a decăderii.

997[1] Autorul îi numeşte grea pe bizantini, deoarece aceştia vorbeau limba greacă. Termenul *„grec“ (elines)* are însă în această perioadă un sens peiorativ şi înseamnă *păgîn.* Bizantinii îşi spuneau *romei* pentru a sublinia faptul că Imperiul Bizantin îl continua din punct de vedere politic pe cel roman (n.c.). *!*

La patruzeci şi şase de ani după fuga lui Mahomed de la Mecca, discipolii săi au apărut cu armele în mină sub zidurile Constantinopolului[998]. Ei erau însufleţiţi de o vorbă adevărată sau falsă a profetului, cum că primei armate care va asedia oraşul cezarilor, i se vor ierta păcatele, că lungul şir al triumfurilor romane va fi strămutat pe drept asupra cuceritorilor Noii Rome şi că bogăţiile tuturor neamurilor erau depuse în bine-aleasa inimă a imperiului şi a comerţului. De îndată ce califul Muawja îşi suprimase rivalii şi-şi consolidase domnia, el aspira să răscumpere păcatul sângelui cetăţenesc vărsat, prin succesul şi gloria sfintei sale expediţii[999]. Pregătirile sale pe mare şi uscat erau potrivite cu importanţa scopului urmărit. Stindardul său fu încredinţat lui Sofian[1000], un oştean veteran, iar ostile erau îmbărbătate de exemplul şi prezenţa lui Yezid, fiul şi moştenitorul prezumtiv al comandantului credincioşilor. Grecii, aveau prea puţine de sperat şi nici duşmanii n-aveau motive să se teamă de curajul şi vigilenţa împăratului de atunci, care dezonora numele de Constantin şi urma exemplul lipsit de glorie al bunicului său Heraclius. Fără întârzieré şi fără să întâmpine împotrivire, forţele navale ale sarazinilor trecură prin strâmtoarea Hellespont ului, lipsită de pază, care rămâne chiar şi astăzi, sub slaba şi dezordonata administraţie turcească, un bastion ridicat de natură pentru apărarea Capitalei.

---

998 Theophanes datează cei *şapte* ani ai asediului Coristantinopolului începînd din anul 673 al erei' creştine (665 al celei alexandrine), iar pacea cu sarazinii cu patru ani mai tîrziu, o contradicţie evidentă, pe care Petavius, Goar şi Pagi *(Critica,* tom. IV, p. 63, 64) s-au străduit s-o elimine. Dintre arabi, Elmacin fixează Hegira 5'2 (8 ian. 672 e.n.). iar Abulfeda, a cărui mărturie o consider cea mai potrivită şi demnă de, crezare, anul 48 (668 e.n.).

999 Pentru acest prim asediu al Constantinopolului vezi Nicephoros *(Breviar.*, p. 21, 22); Theophanes *(Chronograph.*, p. 294); Cedrenus *(Compend*p. 437) ; Zonaras *(Hist.,* tom. II, XIV, p. 89) ; . Elmacin *(Annal. Moslem.*, p. 108 vers. Reiske); d'Herbelot *(Biblio th. Orient. Constantinah) ;* Ockley, *(Hist, of the Saracens,* vol. II, p. 127, 128).

1000 Starea şi apărarea Dardanelelor este expusă în *Memoriile* baronului de Tott (voi. III, p. 39—97) care a fost trimis să le întărească împotriva ruşilor. Din partea unuia dintre protagonişti m-aş fi aşteptai la mai multe detalii exacte. Dar el pare să scrie mai degrabă pentru distracţia decît pentru, instruirea cititorului. La apropierea duşmanului, ministrul lui Constantin la fel ca şi cel al lui Mustafa, se îndeletnicea cu găsirea a doi canari care să cin te aceeaşi notă.

Flota arabă ancoră şi oastea fu coborâtă pe – uscat aproape de palatul Hebdomon, ia şapte mile de oraş. Timp de multe zile, de la răsăritul până la asfinţitul soarelui, linia de asalt se întinse de la Poarta de aur până la promontoriul răsăritean şi primele rânduri de luptători erau împinse din urmă de masa şi efortul coloanelor din spate. Dar asediatorii apreciaseră greşit puterea şi resurs de Constantinopolului. Zidurile înalte şi puternice erau apărate atât de numărul ostaşilor cât şi de disciplina acestora. Primejdia de moarte ce ameninţa Biserica şi imperiul înflăcărau necontenit curajul romanilor. Fugarii din provinciile cucerite se străduiau din nou să apere Damascul şi Alexandria, de astă dată cu alţi sorţi de izbândă, în timp ce sarazinii erau îngroziţi de efectele stranii şi extraordinare ale „focului artificial”. Această rezistenţă fermă şi eficace abătu armatele lor spre încercarea mai lesnicioasă de a jefui coastele europene şi asiatice ale Mării Egée; după ce au dominat marea clin luna aprilie şi până în septembrie, sarazinii s-au retras, odată cu apropierea iernii la patruzeci ele mile de Capitală, în Cyzic, unde îşi stabiliseră depozitul lor de prăzi şi provizii. Fie din pricină că răbdarea lor fără de margini îi făcea să stăruie, fie clin pricină că operaţiile întreprinse de ei lâncezeau, sarazinii repetară, în cele şase veri următoare, aceleaşi atacuri şi retrageri, din ce în ce mai puţin viguroase şi cu tot mai puţină speranţa, până când naufragiile şi molimele, spada şi focul, îi construiseră să abandoneze această tentativă infructuoasă. Ei puteau astfel să deplângă pierderea a treizeci de mii de musulmani, căzuţi în luptele pentru asedierea Constantinopolului, sau să le slăvească martiriul, iar funeraliile solemne ale lui Abu Ayub sau Iov stârniră până şi curiozitatea creştinilor. Acest arab venerabil, unul din ultimii tovarăşi ai lui Mahomed, se număra printre *amari*, sau auxiliarii din Medina, care îl adăpostiseră pe

profetul fugar. În tinereţea sa, el luptase la Beder şi Ohud, sub drapelul lui Aii; iar ultimele sale rămăşiţe de viaţă şi de vlagă şi le jertfi într-un război primejdios şi îndepărtat împotriva inamicilor Coranului. Amintirea sa era venerată, dar mormântul rămase necunoscut, timp de şapte sute optzeci de ani, până la cucerirea Constantinopolului de către Mahomed al doilea. O vedenie bine venită (căci există astfel de plăsmuiri în fiecare religie), arătă locul sfânt la picioarele zidurilor şi în fundul portului; iar moscheea lui Ayub a fost pe drept cuvânt aleasă pentru încoronarea simplă şi marţială a sultanilor turci.[1001]

Evenimentele petrecute în timpul asediului reînviară atât în Apus cât şi în Răsărit, reputaţia armelor romane şi aruncară o umbră trecătoare asupra gloriei sarazinilor. Ambasadorul grec fu primit în mod favorabil la Damasc, în sfatul general al emirilor, sau Koreish; între cele două imperii fu semnată o pace sau un armistiţiu de treizeci de ani. Înţelegerea survenită stipula totodată plata unui tribut anual de cincizeci de cai de rasă nobilă, cincizeci de robi şi trei mii de galbeni, tribut ce înjosea maiestatea comandantului credincioşilor[1002] (667)...”.

În 716 o armată arabă invadează din nou provinciile imperiale din Asia Mică şi asediază Constantinopolul pe uscat şi pe mare. Arabii sunt din nou respinşi graţie „focului grecesc’[1003].

Respingerea celor două asedii la care a fost supus Constantinopolul trebuie atribuita mai ales noutăţii, terorii şi realei eficacităţi a *focului grecesc*[1004]. Importantul secret al amestecului

1001 Di mi trie Can temi r, *History of the Othoman Empire*, p. 105, 106; Ryeat.it, *State of the Ottoman Empire,* p. 10,11; *Voyages* ale lui Thevenot, part. I, p. 189. Creştinii care presupun că martiriul lui Abu Ayub reprezintă o confuzie vulgară cu patriarhul Iov, îşi trădează propria ignorantă mai curînd decît pe aceea a turcilor.

1002 Califul din Damasc (n.t,)»

1003o ştiinţă specifică egiptenilor.

1004 Călăuza noastră sigură şi neobosită în evul mediu bizantin; Charles du Fresne du Cange a tratat în mai multe locuri despre „focul grecesc[66], şi colecţia sa epuizează aproape toate datele utile cercetării. Vezi în special *Glossar. Med. et Infim, Graecitat*p. 1275 ; *Observations*

şi al dirijării, acestei flăcări artificiale a fost destăinuit de către Calinicùs, născut la Heliopolis, în Siria, care dezerta din serviciul califului pentru a-l sluji pe împărat[1005]. Dibăcia unui chimist şi inginer a fost echivalentă cu ajutorul unor flote şi armate întregi, iar această descoperire, sau perfecţionare a artei militare, a fost din fericire, rezervată dezastruoasei perioade când romanii decăzuţi ai Răsăritului, nu erau în stare să ţină piept entuziasmului războinic şi vigorii tinereşti a sarazinilor. Istoricul care are îndrăzneala să analizeze această compoziţie extraordinară ar trebui să bănuiască propria-i ignoranţă şi pe aceea a călăuzelor sale bizantine, care înclină nespus de mult să creadă în miracole, care se arată atât de uşuratice, iar în împrejurarea de faţă se tem să dezvăluie adevărul. Din spusele lor obscure şi poate lipsite de adevăr, s-ar părea că ingredientul de căpetenie ăl focului grecesc era *petrolul*[1006], sau bitumul lichid, un ulei uşor[1007], rezistent şi inflamabil, care izvorăşte din pământ, şi se aprinde ele îndată ce intră în contact cu aerul. Petrolul era amestecat, nu cunosc prin ce metodă sau în ce proporţii cu sulf şi cu răşina extrasă din conifere. Din acest amestec care producea un fum gros şi o puternică explozie, ţâşnea o flacără cumplită şi continuă, care se ridica nu numai drept în sus, dar ardeavcu aceeaşi violenţă lateral sau în jos. Contactul cu apa în loc s-o stingă o alimenta şi grăbea combustia, iar nisipul, urina sau oţetul erau singurele care puteau domoli furia

---

sur VUlehardouin, p. 305, 306; *Observations sur Joinville,* p. 71, 72.

1005? Theophanes îl numeşte arhitect (p. 295); Codrerius (p. 437) îl aduce pe acest artist din Heliopolis, în Egipt, iar chimia era desigur

1006 Naftul, *oleum încendiaricum* din istoria Ierusalimului *(Gest. Dei per Francos*, p. 1167), *Oriental Fountain* al lui Jacques de Vi try (III, c. 84) a fost introdus pe baza unor dovezi uşoare ce se impuneau oricui. Cinnamos (VI, p. 165) citează petrolul sau naftiil care se ştie că abundă între Tigru şi Marea Caspică. După Flinius *(Hist. Natur.*, <11, 109), naftul a servit răzbunării Medeei şi oricare ar fi etimologia cuvîntului, s-ar putea să însemne acest bitum lichid.

1007 Pentru diferitele feluri de uleiuri şi bitumuri, vezi Dr. Watson (actualul episcop de Landaff), *Chemical Essays, v*ol. II, *eseul* I; este o carte clasică şi cea mai în măsură să comunice gustul şi cunoştinţele de chimie. Ideile mai puţin exacte ale celor vechi pot fi găsite în Strabo *(Geograpk.* XVI, p. 1078) şi Plinius *(Hist. Natur.,* II, 108, 109).

acestui puternic mijloc de distrugere, denumit pe drept cuvânt de greci, focul „lichidu sau «... maritim”. Spre nenorocirea duşmanului, focul grecesc” era întrebuinţat cu acelaşi efect pe mare şi pe uscat, în bătălii, sau la asedii. Substanţa care avea să provoace combustia se păstra în cazane mari şi se turna de pe metereze prin intermediul unor ghiulele arzătoare de piatră ori de fier, sau era lansată fie cu ajutorul unor săgeţi, fie cu acela al unor suliţe, învelite în cânepă ori câlţi, puternic îmbibate cu uleiul inflamabil. Uneori era încărcată în bruloţi[1008], care deveneau victimele şi totodată instrumentele unei răzbunări mai ample, dar cel mai adesea era suflată prin ţevi lungi de aramă; aşezate la prora unei galere, aceste ţevi cu formele lor fantastice întruchipau guri de monştri sălbatici, din care păreau să se reverse şuvoaiele unui foc nimicitor. Secretul atât de important al focului grecesc era păstrat la Constantinopol, ca suprema salvare a statului. Galerele şi artileria puteau fi împrumutate ocazionai aliaţilor imperiului, dar formula focului grecesc era ascunsă cu străşnicie, iar surprinderea şi ignoranţa făceau ca duşmanul să se teamă de fiece dată şi din ce în ce mai mult.

Arabii sau sarazinii se răspândesc pe toată coasta de sud a Mediteranei, cuceresc Spania, unde se stabilesc, dar sunt alungaţi din Franţa; totodată, tabăra arabă e frământată de lup te dinastie, din care Constantinopolu.1 trage anumite foloase. În 798 Califul Ilarun, zis Al Raşid (cel drept), aduse oastea mahomedană până sub zidurile Constantinopolului, silind-o pe împărăteasa Irina, care guverna în numele nevârstniculni Constantin, la o pace ruşinoasă, şi impune un greu tribut. Nichifor Focas şi Ioan Tzimiskes reînvie pentru un timp gloria armatelor imperiale recucerind Creta,

1008 Ambarcaţiuni încărcate cu materie inflamabilă aprinsă, împinse spre corăbiile duşmane spre a le da foc (n.t..).

Antiohia şi o bună parte din vechile stăpâniri din Asia Mică.

Capitolul LIII

STAREA IMPERIULUI DE RĂSĂRIT ÎN VEACUL AL X-LEA. ÎNTINDEREA ŞI ÎMPĂRŢIREA STATULUI. BOGĂŢIA ŞI VENITURILE ACESTUIA. PALATUL ŞI PUTEREA ÎMPĂRAŢILOR. TACTICILE GRECILOR, ARABILOR ŞI FRANCILOR PIERDEREA LIMBII LATINE. STUDIILE ŞI IZOLAREA GRECILOR

…După împărţirea definitivă a imperiului între fiii lui Theodosius, hoardele de barbari din Sciţia şi Germania invadară provinciile romane şi, odată cu aceasta, imperiul vechii Rome încetă să mai existe. Slăbiciunea Constantinopolului era ascunsă de întinderea teritoriilor pe care le stăpânea; hotarele sale nu fuseseră încălcate sau, cel puţin mai erau încă întregi, iar imperiul lui Iustinian fusese sporit prin strălucita cucerire a Africii şi Italiei. Dar stăpânirea asupra acestor noi cuceriri a fost trecătoare şi nesigură, iar armatele sarasine le smulseră aproape jumătate din imperiul răsăritean. Siria şi Egiptul se aflau sub stăpânirea califilor arabi şi după cucerirea Africii, locotenenţii acestora invadară şi supaseră fosta provincie romană, devenită acum monarhia gotă a Spaniei, Puterea lor navală le dădea sarazinilor putinţa să ajungă în insulele Mediteranei, iar din poziţiile cele mai avansate pe care le deţineau, porturile Cretei şi fortăreţele Ciliciei, emirii, credincioşi ori rebeli, insultau maiestatea tronului şi a Capitalei. Provinciile rămase în stăpânirea împăratului fură supuse unei reorganizări administrative; jurisdicţia guvernatorilor, consularilor

şi comandanţilor a fost înlocuită de instituţia *themeăoΐ*[1009], sau guvernăminte militare, care s-au impus sub succesorii lui Heraclius şi sunt descrise de condeiul autorului imperial[1010]. Originea celor douăzeci şi nouă de „themelv douăsprezece în Europa şi şaptesprezece în Asia, este obscură, etimologia cuvântului fiind îndoielnică sau capricioasă. Limitele erau arbitrare şi schimbătoare, dar unele denumiri, şi anume acelea care nu sună cel mai straniu la ureche, se trăgeau de la caracterul şi atributele oştilor menţinute pe socoteala şi întru apărarea provinciei respective. În vanitatea lor, suveranii greci se agăţau de umbra fostelor cuceriri şi de amintirea domeniilor pierdute. O nouă Mesopotamie a fost creată pe malul apusean al Eufratului. Denumirea şi pretura Siciliei au fost strămutate în acea strâmtă fâşie din Calabria, iar modul de viaţă şi titlul de „themă” al Lombardiei au revenit unui fragment al ducatului Beneventum. În perioada de declin a imperiului arab, mândria urmaşilor lui Constantin ar fi putut năzui spre avantaje mai substanţiale. Victoriile lui Nichifor, Ioan Tzimiskes şi Vasile al II-lea, reînviară faima şi lărgiră aria pe care era cunoscut numele romanilor. Provincia Ciliciei, metropola antionă, insulele Creta şi Cipru au fost redate credinţei lui Hristos şi a cezarului. O treime din Italia fu anexată imperiului din Constantinopol. Regatul Bulgariei a fost distrus şi ultimii suverani ai dinastiei macedonene îşi extins eră guvernarea de la izvoarele Tigrului, până în vecinătatea Romei. În veacul al XI-lea perspectivele erau din nou întunecate, noi duşmani

1009 *Aghios peîagos* cum e numită de grecii moderni, de unde numele corupte *archipelago*, *archipel* şi *arches* care se datoresc geografilor şi navigatorilor (d’Anville, *Géographie Ancienne*, vol. 1, p. 281; *Analyse de la Carte de la Grèce*, p. 60). Numărul mare al călugărilor sau „calogeri“ din toate insulele şi de pe muntele învecinat, Athos *(Observations* ale lui Belon, fol. 32, verso) Monte Santo, ar putea justifica epitetul *sfînt; aghios (sfînt)* este o uşoară alterare de la originalul *aigaios* nume dat de dorieni, care în dialectul lor au comparat talazurile cu imaginea caprelor (aighes) (Vossius apud Cellarium, *Geograph. Antiq*., tom. 1, p. 829).

1010 Constantin Porfirogenetul care în *De Thematibus*, *De Ceremonniis Aulae Byzantinae, De Administrando Tmperio* arată situaţia Imperiului (n.t.).

şi noi nenorociri ameninţau imperiul. Rămăşiţele stăpânirilor din Italia au fost măturate de aventurierii normanzi şi aproape toate ramurile asiatice fură tăiate din trunchiul roman de către cuceritorii turci. După aceste pierderi, împăraţii dinastiei Comnene au continuat să domnească de la Dunăre până în Peloponez şi de la Belgrad până la Nicea, Trebizonda şi cursul şerpuitor al râului Meandru. Întînsele provincii ale Macedoniei şi Greciei erau supuse sceptrului lor. Stăpânirea Ciprului, Rodosului şi Cretei era întovărăşită de cele cincizeci de insule ale Mării Egee sau „Marea Sfântă” * iar rămăşiţele imperiului lor mai depăşeau încă dimensiunile celui mai întins regat european.

V aceeaşi suverani puteau afirma cu demnitate şi adevăr, că dintre toţi monarhii creştinătăţii, ei stăpâneau cel mai mare oraş, aveau cel mai bogat venit şi domneau peste statul cel mai înfloritor şi populat. Odată cu declinul şi căderea imperiului, oraşele apusului pieriseră sau îşi pierduseră orice strălucire şi putere; străinul latin care ar fi văzut mai întâi ruinele Romei sau zidurile de lut, cocioabele de lemn şi incinta strâmtă a zidurilor Parisului ori Londrei n-ar fi fost pregătit să contemple aşezarea şi întinderea Constantinopolului, solemnele sale palate şi biserici, ori arta şi luxul unui popor atât de numeros. Tezaurele sale puteau atrage pe năvălitorii străini, dar puterea sa intactă respinsese şi promitea să respingă şi în viitor îndrăzneţele invazii ale perşilor şi bulgarilor, ale arabilor şi ruşilor. Provinciile erau mai puţin, norocoase şi inaccesibile, şi puţine erau acele districte sau oraşe care să nu fi fost violate de vreun barbar feroce, nerăbdător de a prăda, fiindcă nu era în stare să stăpânească. De pe vremea lui Iustinian, imperiul răsăritean începuse să decadă; forţele distructive erau mai. Puternice decât cele ale progresului şi dezastrele provocate de război erau şi mai greu de îndurat din pricina tarelor, mereu

aceleaşi ale tiraniei civile şi bisericeşti, Prizonierul care scăpase din mâinile barbarilor era adesea despuiat şi închis de miniştrii suveranului. Credinţa grecilor odihnea mintea prin rugăciune şi slăbea trupul prin post, iar mulţimea de mănăstiri şi festivităţi făcea ca multe braţe şi multe zile să nu-şi mai afle o întrebuinţare spre folosul omenirii. Totuşi, supuşii imperiului Bizantin continuau să întreacă alte popoare prin în demi narea şi hărnicia lor. Ţara lor era binecuvântată de natură cu toate avantajele solului, climei şi aşezării geografice; temperamentul lor paşnic şi răbdător; obişnuit cu practica meşteşugurilor era mai folositor omenirii decât spiritul războinic şi anarhia feudală din Europa.

În toată Europa şi mai ales în imperiul Roman de Răsărit era o continué mişcare de populaţie. Mulţi cetăţeni din fostele provincii, acum ocupate de barbari, se refugiau în teritoriile aflate încă în stăpânire bizantină unde erau primiţi şi unde li se ofereau noi posibilităţi de a se stabili.

Pe de altă parte, triburi barbare se aşezau de voie sau de nevoie în themeIe imperiului, unéori temporar, alteori pentru totdeauna, fiind în parte asimilaţi de populaţia locală. Astfel mai multe triburi slave au năvălit în Grecia şi s-au stabilit în Peloponez; revoltele şi actele lor de nesupunere au dat adesea mult de lucru administraţiei locale.

Totodată se dezvoltă o serie de activităţi artizanale dintre care producerea şi ţesutul firelor de mătase este socotită de Gibbon drept una dintre cele mai importante. Bizanţul este acum în primul rând o putere maritimă şi cel mai mare centru comercial al lumii. IVveri imense se adună în cetate şi un lux extravagant este rezultatul acestei îmbogăţiri colosale.

De altfel puterea şi autoritatea împăratului bizantin provine mai ales din tezaurul pe care îl au la dispoziţie suveranii

Constantinopolului. O bună parte a acestuia este din nefericire irosită în luxul palatului, care ne este descris pe larg. Se creează un ceremonial foarte complicat, numeroase titluri şi funcţii noi (printre care aceea de „şebastocrator”, al doilea personaj al imperiului, mai presus de „caesar”). Suveranul este în bună parte prizonierul acestei minuţioase reglementări şi trăieşte fără niciun contact direct cu poporul.

Chiar în perioada de declin a puterii Bizanţului prestigiul său este atât de mare, încât toate curţile suveranilor creştini caută să negocieze căsătorii cu familiile domnitoare ale imperiului de Răsărit.

Orice titlu ar adopta un despot, orice pretenţii ar formula, spada este ultimul său mijloc de apărare împotriva duşmanilor externi şi interni. De pe vremea lui Carol cel Mare, până la Cruciade, lumea (lăsând deoparte îndepărtata monarhie a Chinei) era împărţită între şi disputată de cele trei mari imperii sau popoare, ale grecilor, sarazinilor şi francilor. Puterea lor militară ar putea fi stabilită comparând curajul, dezvoltarea meşteşugurilor, bogăţiile şi supunerea lor faţă de un conducător suprem, care să poată pune în mişcare toate energiile statului. Grecii, cu mult inferiori rivalilor lor în ceea ce priveşte puterea militară, erau superiori francilor şi cel puţin egalii sarazinilor în arte, meşteşuguri şi bogăţii.

Bogăţia grecilor le dădea posibilitatea de a cumpăra serviciile neamurilor mai sărace şi de a menţine o putere navală pentru apărarea coastelor şi neliniştea duşmanilor lor[1011]. Un comerţ de pe urma căruia beneficiau ambele părţi, schimba aurul

1011 Dacă ascultăm ameninţările lui Nichifor faţă de ambasadorul lui Otho: Stăpînîd tău nu are un număr mare de nave pe mare. Numai mie singur îmi aparţine puterea navală, eu care îl voi ataca pe acesta cu-corăbiile şi voi distruge din temelii prin război cetăţile acestuia de pe malul mării: şi cel pile care sînt aşezate pe fluvii le voi transforma în cerţuşă. (Liutprand 111 Legat, ad Nicephorum Phocam, în Muratori, Scriptores Rerum Italicarum, tom. II, pars I, p. 481

Constantinopolului pe ostaşi proveniţi din rândul slavilor şi turcilor, bulgarilor şi/ruşilor. Vitejia lor a contribuit la victoriile lui Nichifor şi Tzimiskes şi dacă un popor duşman ameninţa prea de aproape fruntariile Bizanţului, atacul bine ticluit, al unui trib mai îndepărtat[1012] îl rechema întru apărare propriei sale ţări. Succesorii lui Constantin pretindeau întotdeauna stăpânirea asupra Mediteranei, de la gura Donului până la Coloanele lui Hercule şi adesea o obţineau. Capitala lor era plină de depozite navale şi meşteşugari dibaci. Aşezarea Greciei şi Asiei (Mici) lungile coaste, golfurile adânci şi numeroasele insule, obişnuiau pe supuşii lor cu arta navigaţiei, iar comerţul oraşelor Veneţia şi Amalfi alcătuia o sursă de marinari pentru flota imperială[1013]...

...După restaurarea imperiului Apusean de către Carol cel Mare şi şirul de împăraţi cu numele de Glho, denumirile de franc şi latin dobândiră aceeaşi semnificaţie şi arie de răspândâre, iar aceşti barbari semeţi ridicară, cu oarecare dreptate, pretenţii la limba şi suveranitatea Romei. Ei îi insultau pe străinii de la răsărit care renunţaseră la îmbrăcămintea şi vorbirea romană şi acest obicei ne delicat dar justificat va explica frecventa denumire de greci[1014]. Această denumire jignitoare era însă respinsă cu indignare de suveranul şi poporul căruia i se aplica. În ciuda oricăror schimbări petrecute de-a lungul secolelor, suveranii Răsăritului se pretindeau urmaşii în linie dreaptă ai lui August şi Constantin în şi cea mai neagră perioadă de degenerare şi decădere, denumirea de *roman* se asocia cu ultimele fragmente ale

---

1012 Liutprand in *Legat.,* p. 487. Cele două cărţi, *De Ad mini sir ando Im peria,* întipăresc mereu aceeaşi atitudine.

1013 Capitolul al nouăsprezecelea din *Tactica* ale lui Leon (Meurs. *Opera,* tom. VI, p. 825 — 848) care e redat mai corect după un manuscris ai lui Gudius, de către meticulosul Fabricius *(Bibi. Graec*tom. VI, p, 372 — 379) se referă la *Naumachia* sau război naval.

1014 Fiindcă aii schimbat limba, obiceiurile şi îmbrăcămintea, prea- sfintui Papă. a socotit astfel ca vă displace numele romanilor. Prin aceşti ambasadori il roagă pe Nichifor împăratul grecilor ca să lege prietenie cu Otho, Împăratul romanilor. (Liutprand in Legatione, p. 486).

imperiului de la Constantinopol[1015]...

...în toate domeniile vieţii materiale şi spirituale, străduinţa atât a statelor cât şi a indivizilor de a se întrece unul pe altul este resortul cel mai puternic al eforturilor progreselor omenirii. Oraşele vechii Grecii trăiau în acea fericită îmbinare de unire şi independenţă, care se repetă pe o scară mai întinsa, dar într-o formă mai liberă, în cadrul naţiunilor Europei moderne: unitate de limbă, religie şi purtări, care le face să-şi cunoască însuşirile şi să şi le judece reciproc; o administraţie independentă şi interese de sine stătătoare care stabilesc libertatea fiecăruia şi îl îndeamnă să se „străduiască pentru gloria de-a fi pe primul ioc. Situaţia romanilor era mai puţin favorabilă, totuşi în primele zile ale republicii, care au fost hotărâtoare pentru caracterul poporului, o emulaţie asemănătoare înflăcăra statele Laţiului şi Italiei care se străduiau să-i depăşească pe maeştrii lor greci în artă şi ştiinţă. Este un fapt neîndoielnic că imperiul cezarilor a ţinut în loc activitatea şi progresul minţii omeneşti, întinderea sa îngăduia într-adevăr că între hotarele sale întrecerea să ia o anumită amploare, dar pe măsură ce imperiul a fost treptat redus, mai întâi la cel răsăritean şi în cele din urmă la Grecia şi Constantinopol, supuşii bizantini au decăzut, starea lor de spirit a devenit jalnică, iar firea ei s-a moleşit, ca urmare firească a poziţiei lor solitare şi izolate. Dinspre nord erau ameninţaţi de nenumărate triburi barbare, pe care de-abia dacă le puteau numi oameni. Limba şi religia arabilor, mai civilizaţi, constituia o barieră de netrecut în calea oricăror legături culturale. Cuceritorii Europei le erau fraţi întru credinţă, dar limba francilor sau a latinilor le era

---

1015 Laonic Chalcocondyl care a supravieţuit ultimului «asediu a Constantinopolului scrie astfel (I, ηρ. 3) : Constantin a strămutat pe latinii săi din Italia într-un oraş din Tracia. Ei au adoptat limba şi purtările băştinaşilor care s-au confundat cu ei sub denumirea de „ro- 'mâni". împăraţii din Constantinopol, spune istoricul, n-au găsit nicidecum demn să se cheme împăraţi ei elinilor, ci căe mai distins pentru dînşii să-şi zică împăraţi şi autocratori ai romanilor.

necunoscută, purtările acestora erau grosolane şi, pe timp de pace sau război, ei intrau arareori în legătură cu urmaşii lui Heraelius. Izolată de restul lumii, mândria oarbă a grecilor nu era tulburată de comparaţia cu meritele altora; nu e de mirare deci că această trufie a slăbit neamul lor, deoarece n-au avut nici concurenţi care să le dea imbold, nici arbitri care să-i încununeze cu laurii victoriei. Expediţiile în Ţara Sfântă au dus la un amestec între popoarele Europei şi Asiei; numai în timpul dinastiei Gomnenilor în imperiul Bizantin începe a licări din nou o slabă năzuinţă de a dobândi un loc de frunte în domeniul cunoştinţelor, şi al virtuţilor militare.

Capitolul LIV

ORIGINEA ŞI DOCTRINA PAULICIENILOR. PERSECUTAREA LOR DE CĂTRE ÎMPĂRAŢII GRECI „REVOLTA DIN ARMENIA. ETC. TRANSPLANTAREA LOR ÎN TRACIA. RĂSPÂNDIREA SECTEI ÎN OCCIDENT. ORIGINEA, CARACTERUL ŞI CONSECINŢELE REFORMEI.

În practica religiei creştine se afirmă da» deosebirile de caracter între popoare. Popoarele băştinaşe din Siria şi Egipt îşi duceau viaţa într-o devoţiune leneşă şi contemplativă; Roma râvnea din nou la stăpânirea lumii şi agerimea de minte a grecilor vioi şi vorbăreţi era absorbită, de discuţiile teologiei metafizice. În loc să le impună supunere şi tăcere, misterele de neînţeles ale Treimii şi încarnării făceau necontenit obiectul unor controverse vehemente şi subtile, care îi făceau mai credincioşi, dar poate că nii mai milostivi şi cu dreaptă judecată. De la conciliul din Niceea până la sfârşitul veacului al şaptelea, pacea şi unitatea Bisericii a fost tulburată de aceste războaie ale spiritului; ele au influenţat

atât de profund perioada declinului şi căderii imperiului, încât istoricii au fost prea adesea obligaţi să urmărească sinoadele, să cerceteze crezurile şi să enumere sectele acestei epoci ce abundă în anale ecleziastice. De la începutul secolului al VJIl-lea şi până în ultimii ani ai imperiului Bizantin, rar se aude glasul controverselor. Curiozitatea era epuizată, zelul slăbise, iar în decretele a şase concilii ecumenice articolele credinţei catolice fuseseră definite în mod irevocabil. Oricât de zadarnic şi de primejdios e spiritul discuţiilor, el necesită totuşi oarecare energie şi exerciţiu al facultăţilor mintale, iar grecii istoviţi se mulţumeau să postească, să se roage, să creadă şi să se supună orbeşte patriarhului şi preoţilor. În decursul unei îndelungate perioade impregnate de superstiţii, Fecioara şi sfinţii, viziunile şi miracolele lor, relicvele şi imaginile lor, erau propovăduite de călugări şi adorate de popor; iar denumirea de popor ar putea fi extinsă, fără a comite vreo greşeală până la cele mai înalte pături ale societăţii laice. Într-un moment nepotrivit, împăraţii isaurieni au încercat, cam brutal, să-şi trezească supuşii. Sub influenţa lor, raţiunea a putut dobândi câţiva prozeliţi; dar mult mai mulţi au fost cei influenţaţi de interes ori teamă. Lumea răsăriteană rămânea fidelă zeităţilor sale vizibile, pe care le regreta, iar restaurarea imaginilor a fost sărbătorită ca o consacrare a ortodoxiei. În aceste condiţii de supunere totală, twducător îi Bisericii au fost scutiţi de efortul, sau lipsiţi de plăcerea persecuţiilor. Paginii dispăruseră; evreii stăteau liniştiţi; certurile cu latinii erau rare şi apăreau ca vagi ostilităţi îndreptate împotriva unui inamic al statului, iar sectele care vieţuiau în Egipt şi Siria în umbra califilor arabi se bucurau de o largă toleranţă. Pe la mijlocul veacului al VII-lea o ramură a manicâieenifor a fost aleasă drept victimă a tiraniei spirituale. Ajunşi la capătul răbdării, ei s-au dedat în cele din urmă la acte de disperare şi rebeliune;

exilaţi, manicheenii au împrăştiat asupra Apusului germenii reformei. Aceste evenimente vor justifica oarecare cercetări în legătură cu doctrina şi istoria *pauMcienilor*[1016], şi, dat fiind că ei nu-şi pot pleda cauza, critica noastră nepărtinitoare va da proporţii mai ample binelui şi va atenua sau se va îndoi de răul pe care adversarii acestei secte îl pun pe seama lor.

Secta paulicienilor a luat naştere în Siria, la Samosata pe Eufrat, o regiune unde bântuiseră, rând pe rând, diferite schisme şi erezii: gnosticii, marcioniţir şi manicheenii. Un anume Constantin (care a adoptat mai pe urmă numele de Sylvanus. Al unuia din discipolii sfântului Paul) a început să propovăduiască o doctrină creştină bazată exclusiv pe *Noul Testament* şi pe scrierile lui Paul, repudiind *Vechiul Testament* precum şi toate noile superstiţii propovăduite de biserica oficială, ca adorarea sfinţilor, a moaştelor lor şi a altor fetise. Această credinţă s-a răspândit foarte curând în toată partea asiatică a imperiului Bizantin, şi în ciuda persecuţiilor şi masacrelor (împărăteasa Theodora se mândrea căz în timpul domniei ei mai bine de o sută de mii de paulicieni fuseseră ucişi prin sabie, spârtzurătoare sau flăcări) nu a putut fi stârpită. O expediţie militară condusă de împăratul Mihail ai VI-lea, fiul Theodorei, a fost – înfrântă chiar sub zidurile Samosatei. Persecuţia bizantină era atât de nemiloasă incit paulicienii, oameni dârzi şi combativi şi-au căutat un sprijin împotriva prigoanei, aliindu-se cu sarazinii; pentru a scăpa de această periculoasă alianţă, împăratul Constantin al V-lea supranumit Coproiiymos, a început să-i colonizeze pe paulicieni în Tracia; acolo ei au prins

1016 Erorile şt· virtuţile paulieienilor sînt clntărite eu . judecata. şi imparţialitatea: sa obişnuită de învăţatul Mosheim* *(Hist. Eeèlesimt,* seculum *IU,,* p. 311 etc.). Ei îşi culege informaţiile originale din Pho- tius *(Contra, Manichaeos* I) şi Petrus Siculus *(Hist. Manickaeorum).* Pe prima nu am avui-o în mină. A doua, pe care MosTieim o preferă, **. am·** citat-o în versiunea latină înserată In *Maxima BiMi&thcca Pătrimi* (tom. XVI, p. 754—764**)** din ediţia iezuitului Raderus (Ingolstadii, 1664, in quarto).

repede rădăcini, dar o ramură importantă a rămas în Armenia: în veacul al X-lea, împăratul Ioan Tzimiskes a adus din Asia o nouă şi numeroasă colonie a paulicienilor, aşezând-o în văile munţilor Balcani, în chip de scut împotriva invaziilor de peste Dunăre.

Exilul lor într-o îndepărtată a feet îndulcit printr-o largă toleranţă. Paulicienii deţineau oraşul PhiHppopolis fi cheile Traciei; catolicii erau supuşii lor, emigranţii iacobiţi[1017] – tovarăşii lor; ei ocupau un şir de sate şi castele în Macedonia şi Epir, şi mulţi bulgari din acea regiune intrau în această comunitate de arme şi erezie. Atâta vreme cât puterea imperială i-a respectat şi i-a tratat cu moderaţie, cetele lor de voluntari s-au distins în armatele. Imperiului; grecii timoraţi privesc miraţi şi aproape ruşinaţi curajul acestor „elinr, veşnic dornici de lupta şi însetaţi oricând de sânge omenesc.

Capitolul LV

BULGARII. ORIGINEA, MIGRĂRILE ŞI AŞEZAREA UNGURILOR. INVAZIILE LOR ÎN RĂSĂRIT ŞI APUS. MONARHIA RUSĂ. GEOGRAFIE ŞI COMERŢ. RĂZBOAIELE RUŞILOR CU IMPERIUL GRECESC. CONVERTIREA BARBARILOR.

Sub domnia lui Constantin, nepotul lui Heraclius, vechea barieră a Dunării, atât de des călcată şi atât de des restabilită, a fost distrusă în tnod ireparabil de un nou potop de barbari, înaintarea lor era favorizată de califii arabi pe care întâmplarea îi făcea aliaţii lor necunoscuţi; legiunile romane erau ocupate în Asia,

1017 O sectă monoîisită din Asia Mfcă fondată de Iacob V aradcus din Edessa, în secolul al VI-lea (n.t.).

şi după pierderea Siriei, Egiptului şi Africii, cezarii au trecut de două ori prin primejdia şi ruşinea de a-şi apăra Capitala împotriva sarazinilor. Dacă relatând despre acest interesant popor m-aş fi abătut de la linia strictă a lucrării mele, interesul pe care îl prezintă subiectul va face ca digresiunea mea să treacă neobservată, sau o va scuza. La răsărit, la apus, prin războaiele pe care le-au dus, prin religia şi ştiinţa lor, prin izbânzile şi decăderea lor, arabii stârnesc curiozitatea noastră. Prima înfrângere a Bisericii şi a imperiului grecesc poate fi atribuită oştilor lor; discipolii lui Mahomed mai deţin şi astăzi sceptrul civil religios al lumii orientale. Dar acelaşi efort ar fi irosit inutil dacă cercetarea s-ar referi la roiurile de sălbatici care, între veacul al VII-lea şi al XII-lea, au coborât din câmpiile Seiliei invadând sporadic sau emigrând într-un flux continuu.1 Ei poartă denumiri stranii, obârşia le este îndoielnică, faptele” – obscure; superstiţia lor izvora dintr-o minte întunecată, vitejia, din brutalitate; în viaţa publică şi particulară, nu se lăsau influenţaţi de spectacolul nevinovăţiei care le-ar fi putut înmuia inimile şi nici de vreo tactică iscusită, ce-ar fi putut să le dea mai multă delicateţe. Maiestatea tronului bizantin a respins şi a supravieţuit atacurilor dezlânate ale acestor seminţii. Cea mai mare parte dintre aceşti barbari a „dispărut fără a lăsa vreo amintire a existenţei lor, iar rămăşiţele lor obscure continuă, şi pot continua multă vreme, să geamă sub stăpânirea unui tiran străin.

Mă voi strădui ca din trecutul *bulgarilor*, *ungurilor* şi *ruşilor* să aleg acele fapte care totuşi merită să fie amintite. Cuceririle normanzilor, şi monarhia turcilor vor cunoaşte sfârşitul lor firesc odată cu memorabila cruciadă la Sfântul Mormânt şi dubla cădere a Ierusalimului şi Constantinopolului…

1. În marşul său spre Italia, Théodorje2, ostrogotul, călcase în

picioare ostile bulgarilor. După această înfrângere, numele şi poporul ostrogot rămân pierdute timp de un secol şi jumătate şi putem bănui că aceeaşi denumire, sau una similară, a fost reînviată de unele colonii străine de pe Nipru, Don sau Volga. Un rege al vechii Bulgarii3, le-a lăsat ca moştenire celor cinci fii ai săi o ultimă» lecţie de moderaţie şi

1 Toate pasajele istoriei bizantine relative la barbari sunt compilate metodic şi transcrise în versiune latină de minuţiosul J.G. Striltvr, în lucrarea sa *Memoriae Populorum olim ad Danubium*, *Ponlum Euxinum*, *Paludem Maeotidem*, *Caucasiun*, *Mare Caspmm înde magis ad Septemtriones incolentium*. Petropoli (1771 – 1729) în şase volume, in-quarto. Moda n-a sporit însă preţul acestor materiale briile.

2 La sfârşitul sec. Al V-lea grupuri de bulgari încep să facă incursiunii la Sudul Dunării (n e.).

3 Theophanes, p. 296 – 299; Anastasius, p. 113; Nicephorus, *C.P.*, p. 22,23. Theophanes plasează vechea Bulgarie pe malul fluviului Atei, sau Volga, dar îşi vădeşte lipsa de cunoştinţe geografice, când spune că acesta se varsă în Pontul Euxin.

Armonie. Dar ea a fost primită aşa cum tineretul a primit întotdeauna sfaturile bătrâneţii şi experienţii. Çei cinci prinţi şi-au înmormântat părintele, şi-au împărţit supuşii şi vitele, au uitat sfatul părintelui lor, s-au despărţit unii de alţii şi au pornit-o în căutarea norocului, până când îl găsim pe cel mai aventuros dintre ei în inima Italiei, sub protecţia exarhului din Ravenna[1018]. Dar şuvoiul principal al emigrării a fost îndreptat, sau împins către

1018 Paul. Diacon., *De Geslis Langobard.*, V, c. 29, p. 881, 882. Neconcordanţa aparentă dintre afirmaţiile istoricului longpbard şi cele ale grecilor mai sus menţionaţi, este rezolvată de Camillo Pellegrino *(De Ducatu Benventano,* dissert. VII, în *Scriptores Rerum Ital.,* tom. V., p. 186, 187) şi Beretti *(Choropraph. Italiae Medii Âevi,* p. 273 etc). Această colonie bulgărească a fost aşezată în Samnium ; locuitorii au învăţat latina, fără a uita limba lor natală.

capitala imperiului Bizantin. Bulgaria modernă, aşezată de-a lungul malului sudic al Dunării, păstrează până, în vremea noastră numele şi imaginea acestui popor. Noii cuceritori au dobând it în mod succesiv, prin război sau tratat, provinciile romane Dar dania, Tesalia şi* cele două Epiruri[1019]. Supremaţia ecleziastică a fost mutată din oraşul natal al lui Iustinian[1020] şi în epoca de prosperitate a bulgarilor, obscurul oraş Lyclinidus sau Ac hr id a, avea cinstea de a fi cetatea de scaun a regelui bulgar şi reşedinţa unui patriarh[1021]. Neîndoielnica mărturie a limbii dovedeşte că bulgarii coboară din vechiul neam al slavilor1, sau mai precis din rasa slavă, şi cetele înrudite de sârbi, bosnieci, rascieni, croaţi, vlahi2 au urmat fie stindardul, fie exemplul tribului conducător.

1 Clialcocondyl, un cercetător competent, afirmă asemănarea de limbă între dalmaţieni, bosnieci, sârbi, *bulgari* şi polonezi (*De Rebus Turcicis* X, p. 283 (ed. Par. 530, ed. Bonn) şi în altă parte, a boemilor (II, p. 38) (p. 73, ed. Bonn). Acelaşi autor a consemnat limba diferită a ungurilor.

Afirmaţia lui Gibbon că bulgarii sunt de origine slavă este incorectă şi contrazice propria sa afirmaţie din capitolul XLII, unde stabilise corect originea bulgarilor şi pe a hunilor, aşa cum fusese mai dinainte dovedit de Zeuss, care arătase că ei aparţineau rasei turceşti şi nu celei slave. În veacul al VI-lea mai multe triburi bulgare au fost supuse de avari, dar la 634, Kubraţ, un prieten al romanilor, i-a eliberat de sub jugul avar. Câţiva ani mai târziu („ti. 670) bulgarii apar ca duşmani ai romanilor; spre marea spaimă a Constantinopolului ei trec Dunărea şi, unindu-se cu locuitorii slavi,

1019 In cadrul disputei privind jurisdicţia ecleziastică dintre patriarhul de la Constantinopol şi cel de la Roma (Baronius, *Annal. Eccles.* anul 869, nr. 75), aceste provincii de limbă şi dominaţie greacă sînt atribuite regatului bulgar.

1020? Iustiniana Prima în Illyricum, azi probabil o mică localitate[7] lingă Skopje, Iugoslavia (n.c.).

1021 Situaţia şi regalitatea oraşului Lyclinidus sau Achrida sînt clar

întemeiază regatul bulgar dintre Dunăre şi Balcani. Numele învingătorilor se păstrează, dar limba lor a fost înlocuită cu cea slavonă. Ó parte dintre bulgari a rămas în vechiul lor sălaş din răsărit, şi Theophanes, într-un pasaj citat de Gibbon. Situează corect vechea Bulgarie pe Etel, sau Atât, sau Volga, primele fiind numele fluviului în limba tătărască, pe când ultimul vine probabil, de la bulgari. Regatul bulgar de pe Volga era numit de istoricii riişi „Bulgaria Mare sau Neagră" iar Bulgaria dunăreană era adesea numită „Bulgaria Mică sau Albă". Bulgaria Mare se întindea de la confluenţa fluviilor Kama şi Volga până la malurile Euxinului şi ale Caspicei. Ruinele vechii capitale bulgare, Bolgari, au fost descoperite în provincia Kazan, pe malurile *Dunării**. În veacul al X-lea bulgarii erau mahomedani şi au încercat să-l convertească pe ţarul Vladimir al Rusiei şi poporul său la religia profetului. Bulgarii primeau adesea vizite comerciale din partea arabilor, şi au rămas în continuare un popor puternic până când au fost copleşiţi de invazia mongolă. (CL Zeuss, *Die Deulschen und die Nachbarstămme*) *O.8*. * în nota lui Oliphant Soames, s-a strecurat o. Greşeală: *în provincia Kazan*, *pe malurile Dunării*, trebuie înlocuit cu situarea corectă „pe malurile Volgăi", unde într-adevăr a fost descoperită fosta capitală a „Bulgariei Mari" (n. T.) v

2 Vezi lucrarea lui J. Christopher de Jordan, *De Originibus Sclavicisy* Vindobonae, 1745, în patru părţi, sau două volume în folio, Culegerile şi cercetările sale sunt folositoare pentru elucidarea istoriei antice a Boc miei şi a ţărilor învecinate, dar planul său este limitat, stilul barbar, critica superficială şi acest consilier aulic nu se

De la Euxin la Adriatică, ca prizonieri, aliaţi ori duşmani, ai

imperiului grecesc, ei au năpădit ţara; întâmplarea sau reaua intenţie au înjqsit numele acestui neam; denumirea de slavi a pierdut semnificaţia ei glorioasă ajungând să desemneze o stare de robie[1022]...

...Gloria bulgarilor[1023] s-a bucurat de o amploare limitată atât în timp cât şi în spaţiu. În veacul al IX-lea şi al X-lea ei erau stăpâni în sudul Dunării, dar popoarele mai puternice, care urmaseră migraţia lor, refuzau să se întoarcă în nord tu să-şi facă drum spre apus. Totuşi, în obscurul hronic al isprăvilor lor, ei ar putea să se fălească cu cinstea, care până acum le aparţinuse numai goţilor, aceea de a fi ucis în bătălie pe unul dintre urmaşii lui August şi Constantin. Împăratul Nichifor îşi pierduse faima în războiul cu arabii; el şi-a pierdut viaţa în luptă cu bulgarii. La începutul operaţiilor militare Nichifor a înaintat cu îndrăzneală până în centrul Bulgariei şi şi-a biruit duşmanii, arzând *curtea regală*, care probabil nu era nimic altceva decât o clădire şi un sat de lemn. Dar pe când împăratul căuta prada şi refuza orice ofertă de a duce tratative, duşmanii îşi recăpătară curajul şi-şi concentrară din nou curajul şi forţele*. Trecătorile pe unde Nichifor s-ar fi putut retrage i-au fost închise şi împăratul, care tremura, a fost auzit exclamând: „Vai, vai! Doar de-am avea aripile păsărilor, am putea trage nădejde să scăpăm... * Două zile şi-a aşteptat soarta încremenit de

---

1022 Jordan e de acord cu binecunoscuta şi probabila derivare de la *slava = laiis, gloria*, un cu vînt larg folosit în cadrul ‘diferitelor dialecte şi graiuri şi care formează terminaţia *celor mai ilustre nume *(De Originibus Sclăvicis,* pars. 1. p. 40; pars, IV, p. 101, 102). Această convertire a unui nume naţional într-un nume comun pare să fi început în veacul àl VIII-lea în Franţa orientală, unde prinţii şi episcopii aveau nenumăraţi prizonieri slavi, nu din neamul boemilor (spune Iordan), ci din cel al sorabilor. De aci cu vin Iul a fost extins în limbile moderne, ajungînd să se refere pînă şi la stilul ultimilor bizantini (vezi Glosarul grec şi cel latin al lui Du cange. Confuzia dinlre *serv* şi *sîrb,* şi latinul *servi,* a fost*şi mai larg răspîndită. (Constant. Porphyr. *De Adminişlrando Irnperio*, c. 82. p, 99).

1023 Primul regat al bulgarilor ; datele acestuia,, indicate de Ccdrenos şi Zonaras, în. *Analele* lor, se potrivesc, Materialul bizantin e culcs de Stritter *(Memoriae Popular urn,* tom. II, pers. II, p. 441 —647) şi seria regilor lor este lămurită de Ducange *(Fam. Byzant*p. 305 — 318).

deznădejde, dar în dimineaţa celei de a treia, bulgarii au pătruns pe neaşteptate în tabără şi suveranul roman împreună cu înalţii ofiţeri ai imperiului au fost măcelăriţi în corturile lor. Corpul lui Valons a fost cruţat de insultă, dar capul lui Nichifor a fost expus pe o lance, şi din ţeasta sa, îmbrăcată în aur, bulgarii au sorbit adesea atunci când îşi sărbătoreau victoriile. Grecii au jelit dezonoarea tronului, dar au recunoscut că lăcomia şi cruzimea îşi primiseră dreapta pedeapsă. Această cupă sălbatică purta adânc întipărite moravurile sălbăticiei scite, dar înainte de sfârşitul aceluiaşi veac, bulgarii au fost îmblânziţi printr-un contact paşnic cu grecii, prin stăpânirea unui ţinut cultivat şi trecerea la creştinism. Nobilii bulgari erau educaţi în şcolile şi în palatul de la Constanţinopol şi Simeon[1024], un tânăr din neamul regesc a primit învăţătura retoricii lui Demostene şi a logicii lui Aristotel. El a renunţat la rasă pentru a deveni rege şi războinic; în timpul domniei sale de aproape patruzeci de ani, 2 Bulgaria a ocupat un loc printre puterile civilizate ale lumii. Grecii, pe care i-a atacat în repetate rânduri, se consolau, destul de slab, reproşându-i perfidia şi sacrilegiul. Ei au obţinut ajutorul turcilor păgâni, dar Simeon, într-o a doua bătălie, a răscumpărat o primă înfrânere şi aceasta într-o vreme când se socotea că e o victorie să respingi armiile acelui popor de temut: Sârbii au fost bătuli, luaţi prizonieri şi împrăştiaţi, iar cei care au vizitat ţara înainte de întoarcerea lor, au aflat-o locuită doar de cincizeci de vagabonzi, fără femei şi copii, care îşi asigurau o existenţă precară din vânat. Pe un teren clasic, pe malurile râului Acheloos, grecii au fost învinşi şi cornul lor sfâşiat de puterea unui Hercule barbar[1025].

1024 Ei spun că Simeon este pe jumătate grec, fiindcă din copilărie a învăţat la Bizanţ retorica lui Demostene şi silogismele lui Aristotel. Liut- prand, II, c, 8 El spune în altă parte: Simeon, uri luptător viteaz era în fruntea Bulgariei; el era creştin, dar mare duşman a.1 grecilor învecinaţi. **A** domnit **între** anii 893 — 9:27 (n.c,).

1025 Aluzie la o luptă, descrisă de Ovidiu, între Hercule şi zeul rîului cu acelaşi nume (n.t.)..

— El a asediat Constantinopolul şi, în cursul unei întrevederi cu împăratul bizantin, a impus condiţiile de pace şi a adoptai titlul de împărat al bulgarilor.

Dar după moartea lui Simeon războaiele au început din nou, până când, în anul 1014, al doilea împărat bizantin cu numele de Vasile, zis Bulgaroctonul, i-a zdrobit pe bulgari, desfiinţându-i ca putere...

II. Când roiul ungurilor s-a răspândit prima oară asupra Europei, cam la vreo nouă sute de ani de la începutul erei noastre, ei au fost luaţi din greşeală drept Gog şi Mă go g din *Evanghelie*, semnele şi vestitorii’s fir silului lumii[1026]. De când au învăţat scrisul, ungurii şi-au explorat vechea lor istorie, minaţi de o mare curiozitate patriotică, demnă de laudă[1027], Critica lor naţională nu se mai desfată cu un pedigri inutil ce-i arată trăgându-se din Attila şi huni, dar se plânge că vechile lor cronici au pierit în războiul cu tătarii, că adevărul sau legendele din cântecele lor rustice sunt de mult uitate şi arată chinul pe care-l implică necesitatea de a pune de acord fragmentele unei cronici primitive[1028] cu informaţiile contemporane, deşi străine, ale geografului imperial[1029]. *Magyar*

1026 Un episcop de Wiirtzburg a expus această părere unui abate, dar acesta, cu şi mai mare gravitate a hotărît că Gog şi Magog erau persecutorii spiritului bisericii, deoarece Gog înseamnă acoperişul, mîiidria ereticilor, şi Magog, ceea ce vine de la acoperiş, propagarea sectelor lor. Şi totuşi, aceşti oameni inspirau pe vremuri respect omenirii (Fleury, *Hist. Eccles.*, vol. XI, p~ 5^4, etc).

1027 Cei doi autori unguri care mi-au fost de mare ajutor sînt Georgius Pray *(Dissertaliones ad Annales çeterum Hungarorum,* etc. Vinii obonae, 1775, in-folio) şi Stephanus Katona *(Hist, critica ducum et reghum Hungariae slirpis Arpadianae,* Paestini,, 1778—1781, 5 vol. in-octavo). Primul îmbrăţişează un spaţiu vast şi adesea conjectural, al doilea, prin învăţătura, logica şi perspicacitatea sa, merită numele de istoric critic.

1028 Autorul acestei cronici e numit notarul regelui Bela. (După unii cercetători e vorba de Bela al II-lea—1131 —1141 —, după alţii de Bela al III-lea —1173 —1196 n.c.). Katona îl situează în veacul al XII-lea şi apăra acest personaj împotriva hipercriticismului lui Pray. Acest analist amar trebuie să fi transmis cîteva memorii istorice, ₐ deoarece putea afirma cu demnitate: *resping falsele fabule ţărăneşti.* In veacul al XV-lea aceste fabule au fost. strînse de Thurocz şi înfrumuseţate de italianul Bonifini. Vezi „prefaţa la *Hist, "critica ducurn*, p. 7—-33.

1029 Vezi Constantin, *De Administrando Imperio, c.* 3 , 4 , 13, 38 —42. Katona a stabilit corect data cînd a fost compusă această lucrare în anii 949, 950, 951 (p. 4—7). Istoricul critic (p. 34—107) se străduieşte să dovedească existenţa şi să relateze faptele unui prim duce *Aitnus,* tatăl

este denumirea naţională şi orientală a ungurilor, dar, în masa – triburilor Sciţiei, grecii îi disting sub numele potrivit şi specific de turci, în calitate de urmaşi ai acelui popor care cucerise şi domnise din China până la Volga. Colonia din Pannonia a Rămas în legături de comerţ şi prietenie cu turcii răsăriteni de la graniţa Persiei, şi după o separare de trei sute cincizeci de ani, misionarii regelui, Ungariei au descoperit şi vizitat vechea lor ţară de lângă malul Volgăi. Ei au fost primiţi în chip ospitalier de un popor de păgâni şi sălbatici, care încă mai purtau numele de unguri, vorbeau în limba lor natală, îşi aminteau o legendă despre fraţii lor pierduţi cu multă vreme în urmă şi ascultau uimiţi povestea minunată a noului regat şi a noii religii. Interese comune de neam au dat un nou imbold convertirii ungurilor şi unul dintre cei mai mari suverani ai lor a conceput planul, generos, deşi zadarnic, de a popula pustiul Pannoniei cu colonia înrudită din inima ţării tătăreşti[1030]. Din această ţară de baştină ei au fost împinşi către apus de valul războiului şi al migrărilor, de presiunea unor triburi mai îndepărtate, fugare şi cuceritoare totodată.

Judecata sau norocul i-a mânat către graniţele imperiului Roman. În drumul lor ei s-au oprit în locurile obişnuite, lângă marile fluvii, şi pe teritoriile Moscovei, Kievului şi Moldovei se mai văd încă unele umle ale aşezării lor trecătoare, în această lungă şi felurită peregrinare, ei nu puteau scăpa întotdeauna de dominaţia celor mai puternici, iar puritatea sângelui lor a avut de câştigat, sau de pierdut, prin amestecul cu o rasă străină. Din motive de constrângere ori liberă alegere, mai multe triburi de chazari s-au unit sub stindardele acestor foşti vasali, au introdus folosirea unei a doua limbi, şi au obţinut prin faima lor, mai mare decât a

lui Arpad, care este respins în mod tacit de Constantin.

1030 Pray *(Dissert.,* p. 27 — 39, etc.) prezintă şi ilustrează pasajele originale ale misionarilor unguri B'onfini şi Aeneas Sylvius.

acestora, locul cel mai favorabil în linia de Bătaie. Forţele militare ale turcilor[1031] şi ale aliaţilor lor înaintau în şapte divizii egale şi create anume în scopul de a cuceri imperiul Roman. Fiecare” divizie era formată din treizeci de mii opt sute cincizeci şi şapte de războinici, şi proporţia de femei, copii şi slujitori presupune ca necesară cifra de cel puţin un milion de emigranţi. Sfatul poporului era condus de şapte *voievozi*, sau şefi ereditari, dar faptul că discordiile şi slăbiciunea lor erau cunoscute, recomanda conducerea mai simplă şi mai viguroasă a unei singurepersoane. Sceptrul care fusese refuzat de modestul Lebediak a fost încredinţat datorită spiţei din care se trăgea şi meritelor sale personale, lui Almus şi fiului său Arpad, iar autoritatea hanului suprem al chazarilor a confirmat obligaţiile principelui şi poporului: poporul trebuia să asculte de poruncile sale, principele să ţină seama de fericirea şi gloria poporului…

…După un lung şir de retrageri şi victorii, hoardele turceşti s-au apropiat de graniţele comune ale imperiilor franc şi bizantin. Prima lor cucerire şi aşezare definitivă se întindea pe ambele maluri ale Dunării, între Viena şi Belgrad, depăşind limitele provinciei romane Paiinonia; sau regatul modern al Ungariei[1032]. Acea ţară vastă şi fertilă se afla sub stăpânirea nu prea aspră a moravilor; numele indică un trib slavon, minat şi înghesuit de invadatori între graniţele strâmte ale unei provincii. Imperiul lui Carol cel Mare, stăpânire vagă, bazată pe autoritatea sa personală se întindea până în marginea Transilvaniei, dar după ce moştenitorii săi legitimi s-au stins, ducii Mor à viei au uitat de supunerea şi tributul datorat monarhilor Franţei orientale[1033].

1031 Gibbon foloseşte indiferent numele de turc sau ungur, consitle- rîndu-i neam turanic (n.t.).

1032 Vezi Katona,*11 ist. Ducum Hangar.*, p. 321 — 352.

1033 Autorul se referă la partea răsăriteană a imperiului carolingian, imperiul franc pe care îl numeşte „Franţa[64] (n.t.).

Bastardul Arnulf[1034] a fost îndenuiat să facă apel la armatele turceşti. Aceştia au năvălit prin breşa deschisă de fapta lui necugetată în zidul real sau imaginar ce-i despărţea de lumea creştină; pe bună dreptate i s-a reproşat regelui Germaniei că/a trădat societatea laică şi ecleziastică a ţărilor creştine. În cursul vieţii lui Arnulf, ungurii au fost ţinuţi în Nu de recunoştinţă ori frică, dar în anii când fiul său Ludovic era copil, ei au descoperit şi au invadat Bavaria; iar iuţeala lor, dobândită pe câmpiile scite, era atât de mare, încât într-o singură zi pustiau şi distrugeau pe o rază de cincizeci de mile. În bătălia de la Augsburg creştinii şi-au păstrat avantajul până într-a şaptea oră a zilei, când au fost înşelaţi şi învinşi de stratagemele rapide ale cavaleriei turceşti. Conflagraţia a cuprins provinciile Bavaria, Suabia şi Franconia; ungurii[1035] aduceau cu ei domnia anarhiei obligând pe cei mai dârzi baroni să-şi disciplineze vasalii şi să-şi fortifice castelele.

Istoricii au situat în această perioadă dezastruoasă originea oraşelor înconjurate cu ziduri[1036], căci nicio distanţă nu constituia o pavăză împotriva unui duşman care, aproape în aceeaşi clipa, prefăcea în cenuşe mănăstirea elveţiană şi. Gali, şi oraşul Bremen, de pe malul oceanului, nordic[1037]. Timp de peste treizeci de ani imperiul sau regatul Germanic, a fost supus ruşinii de a plăti bir; ameninţarea gravă care devenea: numaidecât fapt, ce spunea că neplata birului va atrage după sine înrobirea femeilor şi copiilor, precum şi măcelărirea populaţiei masculine de la zece ani în sus,

---

1034 Rege al francilor orientali {887),· apoi împărat al Germaniei; zdrobeşte pe moravi (892), invadează Italia si asediază Roma (894— 895) (n.t.).

1035 Neamul ungurilor s-a dedat adesea la acte de cruzime. Vezi prefaţa lui Liutprand (I, c. 2) care adesea discută pe larg nenorocirile epocii sale. Vezi I, c. 5; II, e. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; 111, c. 1

etc., V, c. 7, în *Legat.* p. 485. Stilul său e violent colorat dar cronologia sa trebuie rectificată cu ajutorul lui Pagi şi Mura tari.

1036 în partea aceea a Europei (n.t.). *j*

1037 Autorul se referă la Marea Nordului (n.t.).

dezarma orice încercare de rezistenţă.

Ungurii au trecut Rinul, au pustiit o parte din Franţa, şi au invadat Italia, trecând-o prin foc şi sabie. Spre răsărit ei s-au lovit de bulgari pe care i-au învins, apoi au ajuns până sub zidurile Constantinopolului; metropola bizantină şi-a salvat, existenţa cu multă diplomaţie şi mai ales mult aur. În cele din urmă, principele saxon Henric, zis „Păsărarul”, i-a zdrobit în mărea bătălie de la Merseburg (934 e.n.), mânââdu-i în Pannonia de unde n-au mai cutezat să iasă.

Soarta potrivnică i-a sfătuit să se p oarte paşnic şi moderat. Jefuitorii Apusului au adoptat o viaţă sedentară, iar generaţia următoare a învăţat de la un principe înţelept, că se poafce dobândi mult mai mult sporind roadele pământului şi schimbându-le cu alte produse. Rasa băştinaşă, în vinele căreia curgea sânge turcesc sau finie, s-a amestecat cu noii colonişti de origine scită sau slavă[1038]. Multe mii de prizonieri robuşti şi harnici fuseseră aduşi din toate ţările Europei1 iar după căsătoria lui Geza cu o principesă bavareză, acesta a împărţit onoruri şi moşii nobililor din Germania2. Fiul lui Geza a fost investit cu titlul regal; dinastia lui Arpad a domnit trei sute de ani în regatul Ungariei. Dar barbarii născuţi liberi n-au fost uimiţi de strălucirea diademei, şi poporul şi-a afirmat dreptul său irevocabil de a alege, de trona şi pedepsi pe slujitorul ereditar al statului.

În veacul al IX-lea, când barbarii scandinavi aii început incursiunile lor maritime, o parte dintre ei, trecând Marea Baltică

1038 Printre aceste colonii putem distinge : 1. chazarii sau cabarii, care s-au alăturat ungurilor în cursul migraţiei lor; 2. iazygii, moravii, şi siculii, pe care i-au găsit în ţară (ultimii erau *poate* o rămăşiţă a hunilor lui Attila şi erau însărcinaţi cu apărarea graniţelor) ; 3. ruşii, care, ca şi elveţienii în Franţa, alcătuiau garda regală desemnată generic cu numele lor; 4. bulgarii,'ai căror şefi (956 e.n.) au fost invitaţi împreună cu marea mulţime a *izmaeliţilor* (mahomedanilor). îmbrăţişaseră oare vreunii dintre aceşti slavi religia mahomedană?; 5. bisenii şi cumanii, o mulţime amestecată de pecenegi, uzi, chazari etc,, care se răspîndiseră spre Dunărea inferioară. Ultima colonie de 40.000 de cumani (1239 e.n.) a fost primită şi convertită de regii Ungariei care, odată cu stabilirea acestui trib între hotarele lor, şi-au adăugat un

şi infiltrându-se de-a lungul râurilor şi lacurilor, au ajuns în inima Rusiei; de unde au coborât pe Don şi Nipru, până la Marea Neagră. După primele expediţii de explorare şi jaf, aceşti aventurieri nordici cărora li se spunea *Varangi* s-au stabilit în acele ţinuturi supunând populaţia slavă, mai puţin războinică şi mai înapoiată, iar un şef al lor, pe nume Buric, a creat un stat cu) capitala la Kiev, aşa” că la origine denumirea de rus era connou titlu (Pray, *Dissert.*, VI, VII, p. 109 – 173; Katona, *Hist. Ducum* p. 95 – 99,259 – 264,476 – 483 etc.). [Iazygii, moravii şi siculii. Primii nu trebuie confundaţi cu sar maţii, popor mai vechi, cunoscut sub acest nume. Ei erau o ramură a cumanilor, numiţi de unguri Jaszok (de la singularul *jasz*, arcaş, de unde numele lor de iazygi). Locuiau pe malul drept al Tisei. Siculii erau probabil rămăşiţele hunilor lui Attila. Izmaeliţii trebuie să fi fost mahomedani, cum presupune Gibbon. Erau probabil başchiri care s-au stabilit în Bulgaria. Bisseni este numele dat de cronicarii unguri tribului turc al pecenegilor. *Cumanii erau* tot turci şi vorbeau aceeaşi limbă ca pecenegii. Într-o perioadă mai târzie aceste două popoare stăpâneau întregul ţinut la nord de Euxin. O.S., p. 521, op. cit., vol. V].

1 Dar creştinii, care alcătuiesc majoritatea populaţiei, sunt aduşi captivi acolo din toate părţile lumii. Astfel scrie Pilgrinus, primul misionar care a pătruns în Ungaria în anul 973. (Hist, ducum, p. 517)

2 Credincioşii teutoni ai lui Geza sunt atestaţi în vechi documente, iar Katona, sârguincios ca de obicei, face o apreciere justă a acestor eoloni, pe care cu prea multă uşurinţă îi preamărise italianul Ranzanus (*Hist. Critic. Ducum* –, p. 667 – 681).

V”;”… *φ* – i fundată cu numele acestor scandinavi. La început domnia varangă nu era altceva decât o brutală tiranie, dar, cu timpul, relaţiile cuceritorilor cu băştinaşii ş-au îmbunătăţit treptat;

amestecându-şi sângele, ei au dat naştere unui singur popor, la care predomină în mare parte elementul slav.

În secolul al X-lea, cunoştinţele geografice cu privire la Sciţia depăşiseră cu mult ceea ce se ştia până atunci despre „aceste teritorii, iar statul ruşilor este marcat printr-un spaţiu întins şi vizibil pe harta lui Constantin[1039]. Fiii lui Ruric erau stăpâni pe întinsa provincie Volodomir sau Moscova, şi dacă în această parte erau îngrădiţi de hoardele răsăritului, în schimb, frontiera lor apuseană se întindea în acele vremuri timpurii până la Marea Baltică şi la ţara prusienilor. Stăpânirea lor în nord ajungea până mai sus de paralela 60, întinzându-se asupra regiunilor hiper bore are pe care fantezia le populase cu monştrii, sau le cufundase într-o întunecime veşnică. Către sud, urmând cursul Nistrului se apropiau ele ţinuturile vecine cu Marea Neagră. Triburile care locuiau sau cutreierau această vastă regiune ascultau de acelaşi cuceritor şi, pe nesimţite, ele au. Dat naştere unui singur popor. Limba Rusiei este un dialect al limbii slavone, dar în veacul al X-lea aceste două graiuri erau diferite unul de altul, şi cum limba slavonă domina în sud, se poate presupune că ruşii originari din nord, primiixsupuşi ai şefului var an g, erau o parte a rasei finice. Odată cu migrat ia, unirea sau conto. Pir ea triburilor rătăcitoare, imaginea vagă şi neconturată a deşertului scit s-a schimbat în mod continuu. Dar cea mai veche hartă a Rusiei indică câteva puncte care îşi mai păstrează şi astăzi poziţia, iar cele două capitale

---

1039 Despre geografia şi comerţul Rusiei vorbeşte pentru prima dată împăratul Constantin PorfyrogenetUl *(De Administrando Imperii,* c. 2, p. 55, 5.6; c. 9, p. 59 —61;-c. 13, p. 63—67, p. 107: c. 42, p. 112, 113): acestea au fost deasemenea clarificate datorită sîrguinţei lui Bayer *(De Geographia Russiae Vicinarumque Regionum circile? A.C. 948*, în *Comment. Acad. fietropol.,* vol. IX., p. 367 — 422, voi. X. p. 371 — 421) cu ajutorul cronicilor şi tradiţiilor Rusiei, Scandinavici etc.

Novgorod[1040] şi Kiev[1041] sunt contemporane cu prima epocă a monarhiei. Nbvgorodul nu meritase însă epitetul de „mare”, şi nici alianţa eu Liga Hanseatică[1042], care răspândea şuvoiul bogăţiei şi principiile libertăţii. Pe vremea aceea, Kievul nu putea deocamdată să se laude cu trei sute de biserici şi o populaţie imensă, cu o întindere şi o strălucire care-i făcea pe cei ce nu văzuseră niciodată reşedinţa cezarilor, să-l compare cu Constantinopolul. La origine cele două oraşe nu erau altceva decât nişte tabere sau bâlciuri, locurile cele mai potrivite unde barbarii se puteau aduna pentru treburile ocazionale ale războiului şi comerţului. Totuşi, chiar aceste adunări, anunţă oarecare progres în privinţa traiului în societate. O nouă rasă. De vite a fost adusă din” provinciile de sud, iar pe mare şi pe uscat, de la Baltica la Marea Neagră, de la gura râului Oder până în portul Constantinopolului, predomina spiritul întreprinzător al comerţului.

După ce traversau Marea Baltică, negustorii nordici îşi aduceau mărfurile şi sclavii pe lacuri şi pe riuri, în lotci cioplite dintr-un trunchi de copac, cu care ajungeau, uneori navigând şi alte ori târându-le până la Kiev. Acolo îşi construiau nave mai mari şi se avântau. În josul Niprului, apoi, de-a lungul coastei Mării Negre, până la Constantinopol, unde se bucurau de, privilegii speciale.

1040*1* Semeaţă zicală care spune : „Cine poate rezista lui Dumnezeu şi mare ini Novgorod[14] este aplicata de Levâque *(Hist, de Russie*, vol. ■ *I]* p. 60), cl I iar timpurilor care au precedat domnia lui R uric, lu istoria sa el citează adesea această republică, care a fost nimicită în anul 1475 (vol. II, p. 252 — 266), Călător scrupulos în privinţa exactităţii datelor pe care le prezintă, Adam O le ar ins a descris (în 1635) rămăşiţele N ovgorodului şi drumul pe mareei pe uscat al ambasadorilor din .Holstein, vol. i, p. 123 — 129.

1041 în această mare cetate, care este capitala, regatului, există peste trei sute de biserici şi opt pieţe, şi chiar un număr necunoscut de oameni. (Eggehardus ad annum 1018 IX, apud Bayer, tom. IX, p. 412). El citează de asemenea (tom. X, p.‘ 397) cuvintele analistului saxon, Gujus: Capitala acesteia (Rusiei) este Kiev**,** rivală a sceptridui Coust antinop olului,. care este cea mai celebra podoabă a Greciei. Faima Kievului, mai ales în veacul al XI-lea, ajunsese la urechile geografilor germani şi arabi.

1042 Asociaţie. de oraşe libere, nerecunoscind nici un suzeran, aşezate de-a lungul Mării Nordului şi Balticii ; au cunoscut o mare prosperi' ta te datorită comerţului (n.t.).

Dar, aceleaşi mijloace de comunicaţie, care fuseseră deschise pentru binele omenirii, au fost curând folosite în mod abuziv în dauna ei. Într-o perioadă de o sută nouăzeci de ani, ruşii au făcut patru tentative de a jefui comorile Constantinopolului. Împrejurările au fost diferite, dar cauza, mijloacele şi scopul pe care-l urmăreau aceste expediţii navale au rămas aceleaşi[1043]. Negustorii ruşi văzuseră splendorile şi apreciaseră luxul oraşului cezarilor. Povestirile în care ei descriau minunile acestui oraş, lipsa anumitor mărfuri resimţita de ascultătorii lor, stârnea poftele concetăţenilor lor sălbatici. Ei invidiau darurile naturii, pe care clima lor nu le îngăduia, şi râvneau la operele de artă pe care prea leneşi erau ca să le imite şi. Prea săraci ca să le cumpere. Principii varangi au abordat flamura aventurii pirmatereşti, recrutându-şi cei mai curajoşi soldaţi ai lor din rândul popoarelor care locuiau în insulele nordice ale Oceanului[1044].

Cu o flotă de două sute, până la o mie două sute de lotci destui de primitive, varangii s-au avântat de trei ori până la Constantinopol; prima oară, în lipsa împăratului Mihail, ei ocupă chiar portul, dar sunt obligaţi să se retragă după o furtună cu efecte dezastruoase. A doua şi a treia oară, în ciuda izbânzilor parţiale pe care le obţin, ei sunt respinşi cu ajutorul celebrului „fte grecesc”. Dar de cele mai multe ori, pericolul invaziei navale ruseşti a fost îndepărtat prin tratative şi daruri, arma obişnuită a Bizanţului.

Ruşii erau mai puţin puternici pe uscat ca pe mare, şi cum îndeobşte ei luptau pe jos, ostile lor neregulate trebuiau să fi fost adesea zdrobite şi nimicite de cavaleria hoardelor scite. Totuşi

---

1043 Războaiele ruşilor cu grecii în secolele al IX-lea, al X-lea şi **al** XI-lea sînt relatate în analele bizantine, mai ales în cele ale lui Zonaras şi Cedrenos şi toate mărturiile lor sînt adunate în lucrarea lui Striiter, *Rusia,* tom. I^T^. pars II, p. 939—1044.

1044 Cedrenos in *Comp end.,* p. 758. i

oraşele-lor în creştere, oricât de mici şi pline de neajunsuri ar fi fost ele, ofereau un adăpost cetăţenilor şi alcătuiau o stavilă în calea inamicului. Fină când sciziunea avea să devină de neînlăturat, monarhia Kievului preluă* stăpânirea ţinuturilor din nord, iar neamurile de la Volga până la Dunăre au fost supuse sau respinse de ostile lui Sviatoslav[1045], fiul lui Igor şi nepotul lui Ruric. Vigoarea minţii şi a trupului său erau oţelite de asprimile unei vieţi războinice şi sălbatice. Sviatoslav dormea de obicei pe pământ, învelit într-o piele de urs, cu capul sprijinit de o şa. Hrana sa era proastă şi frugală şi, asemenea eroilor lui Homer[1046], carnea pe care o consuma (adesea carne de cal) era prăjită sau friptă pe cărbuni. Războiul a (lat armatei sale putere de rezistenţă şi disciplină şi se presupune că nici unui soldat nu-i era îngăduit să se dedea la mai mult lux decât şeful său. O ambasada trimisă de Nichifor, împăratul bizantin l-a convins să întreprindă cucerirea Bulgariei şi un dar de o mie cinci sute de funzi de i iv i-a fost pus la picioare pentru a-i ăcopericheltuielile, sau a-l răsplăti pentru truda expediţiei. O armată de şaizeci de mii de oameni a fost strânsă şi îmbarcată. Această oaste a navigat de la Nipru până la Dunăre. A debarcat pe coasta Moesiei şi după o ciocnire violentă, spadele ruşilor au biruit săgeţile cavaleriei bulgare. Regele învins coborî în mormânt. Copii săi fură luaţi prizonieri şi ţinuturile stăpânite de el, până la Munţii Balcani, au fost supuse sau pustiite de năvălitorii nordici. Dar, în loc să-şi părăsească prada şi să-şi îndeplinească obligaţiile, principele vareg înclina mai degrabă să înainteze decât să se retragă, dacă ambiţiile sale ar fi fost încununate de succes,

---

1045 Descrierea felului de viaţă al lui Sviatoslav ori Sphendosthlavos, am luat-o din cronicile ruseşti ale lui Levêque *(Hist, de Rassie)* vol. I, p. 94—107.

1046 Această asemănare reiese limpede din cartea a noua a *Iliadei* (205 — 221), atunci cînd ne sînt descrise micile detalii ale bucătăriei lui Ahile. Printr-o astfel de imagine un poet epic modern şi-ar dezonora opera şi şi-ar dezgusta cititorul. Dar versurile greceşti sînt armonioase o limbă moartă rar poate apărea vulgară sau familiară — şi la distanţa de două mii şapte sute de ani, ne plac manierele primitive ale antichităţii.

reşedinţa sa în această; epocă timpurie ar fi putut fi mutată într-o climă mai temperată şi mai roditoare. Sviatoslav recunoaşte avantagiile noii sale poziţii şi se bucura din plin de ele. Mulţumită ei el putea dobândi, prin schimb sau jaf, diferitele produse ale pământului. Cum vasele sale navigau eu uşurinţă, el putea aduce din Rusia produsele locale: blănuri, ceară şi hidro mei. Ungaria îi furniza o rasă de cai şi prada capturată din apus, iar Grecia avea din belşug aur, argint, şi obiecte de lux străine pe care, până atunci, în sărăcia sa, se prefăcuse că le dispreţuieşte. Cetele de pecenegi, chazari şi turci se adunară sub stindardul învingătorului; trimisul lui Nichifor trădă încrederea suveranului său, îşi atribui purpura şi făgădui să împartă cu noii săi aliaţi comorile lumii răsăritene. De pe malurile Dunării, principele rus îşi continuă marşul până ia Adrianopol. El respinse cu dispreţ o somaţie formală de a esvacua provincia romană şi răspunse furios că nu peste mult timp Constantinopolul se putea aştepta să aibă de-a face cu un inamic şi un stăpân.

Ioan – Tzimiskes, noul împărat al Bizanţului, reuşeşte însă după o lungă campanie – să-l împresoare pe Sviatoslav, obligându-l să se predea. Deşi condiţiile oferite de greci erau destui de blânde şi-i îngăduiau să se retragă împreună cu rămăşiţele armatei sale* el s-a întors în Rusia numai după ce pe drum a fost rău lovit de triburile care, pe vremuri, îi fuseseră aliate. După această sângeroasă aventură relaţiile dintre ruşi şi imperiul de Răsărit rămân paşnice, iar influenţa comercială şi culturală a Constantinopolului devine tot mai puternică la Kiev. Aceste bune raporturi tot mai accentuate sunt brusc întrerupte de intervenţia tătarilor care năvălesc în Rusia, distrug principatul de la Kiev şi ţin toată ţara în robie timp de trei sute de ani.

Capitolul LVI

SARAZINII, FRANCII ŞI GRECII ÎN ITALIA. PRIMELE AVENTURI ŞI AŞEZĂRI ALE NORMANZILOR. CARACTERUL ŞI CUCERIRILE LUI ROBERT GUISCARD, DUCE DE APULIA. ELIBERAREA SICILIEI DE CĂTRE FRATELE LUI, ROGER. VICTORIILE LUI ROBERT ASUPRA ÎMPĂRAŢILOR DIN EST ŞI VEST. ROGER, REGELE SICILIEI, NĂVĂIEŞTE ÎN AFRICA ŞI GRECIA. ÎMPĂRATUL MANUEL COMNENUL RĂZBOAIELE GRECILOR CU NORMANZII.

STINGEREA NORMANZILOR.

Timp de două veacuri şi mai bine, sarazinii, francii şi grecii luptă pentru stăpânirea Italiei. Bizanţul duce din nou o politică activă, reuşind să recucerească sudul peninsulei. Alianţele multiple, surprinzătoare, se leagă şi se desfac. Astfel, armatele imperiului răsăritean resping o armată germană cu ajutorul a patruzeci de mii de arabi trimişi de califul din Egipt.

În acest permanent freamăt de arme se face apel la orice luptător disponibil; datorită împrejurărilor, nişte pelerini normanzi sunt angajaţi, ca mercenari în oraşul Aversa, iar apoi, cu spada în mână şi în număr din ce în ce – mai mare, ei luptă împotriva a diverşi adversari şi cuceresc toată partea de sud a peninsulei italiene. În 1059, conducătorul lor, Robert Guiscard, ia titlul de duce al Apuliei iar un nepot al său, Roger, acela de rege al regatului Neapolelui şi Siciliei (1130). Urmează o serie de conflicte cu imperiul Bizantin; normanzii debarcă în repetate xrânduri în Albania, devastează unele regiuni din Tracia şi arhipelagul grecesc, ajungând în faţa palatului imperial din Constantinopol. *9*

În 1081, ei debarcă în Tracia şi îl înving pe împăratul Alexie

Comnenul la Dyrrachium. Acesta cumpără cu bani grei ajutorul lui Ilenric al lv-lea, împăratul german şi cu privilegii comerciale, pe acela” al veneţienilor, dar este din nou învins de normanzi (1097).

Între 11.55 şi 1174, împăratul Manuel Comnenul încearcă din nou să cucerească Italia, însă nu izbuteşte; în 1185 normanzii atacă pentru ultima oară imperiul de Răsărit şi pradă Thesalonicul, dar sunt înfrânţi de Isaac Anghelos.

Cu timpul, regatul normand, lipsit de conducători capabili şi frământat de lupte interne, cu războinicii moleşiţi de huzur, dispare ca putere mediteraneană şi încetează de a îi o ameninţare pentru Bizanţ.

Capitolul LVII

TURCII DIN NEAMUL SELGIUK. REVOLTA LOR ÎMPOTRIVA LUI MAHMUD, CUCERITORUL INDUST ANULUI. TOGRUL SUPUNE PERSIA ŞI PROTEJEAZĂ CALIFII. ÎNFRÂNGEREA ŞI PRIN DEREA ÎMPĂRATULUI ROMAN DIOGENES DE CĂTRE ALP ARSLAN. PUTEREA ŞI SPLENDOAREA LUI MALEK-ŞAH. CUCERIREA ASIEI MICI. STAREA IERUSALIMULUI ŞI OPRIMAREA SA. PELERINAJ LA SFÂNTUL MORMÂNT.

Neamurile turcomane din centrul Asiei Mici intră în efervescenţa la începuturile mileniului nostru şi, sub conducerea lui Togrul, invadează Persia şi Asia Mică.

…De la căderea califilor, discordia ce domnea în rândul sarazinilor şi decăderea lor dăduseră un răgaz provinciilor asiatice ale romanilor, care, prin victoriile lui Nice for, Tzimikes şi Vasile, fuseseră extinse până la Antiohia şi fruntariile răsăritene ale

Armeniei. La douăzeci şi cinci de ani după moartea lui Vasile, urmaşii săi fură pe neaşteptate atacaţi de un neam necunoscut de barbar i; aceştia uneau vitejia sciţilor cu fanatismul noilor prozeliţi, cu meşteşugurile, artele şi bogăţia unei monarhii puternice[1047]. Miile de călăreţi turci atacară o frontieră de şase sute de mile, de la Taurus la Erzerum şi sângele a una sută treizeci de mii de creştini fu jertfit ca un prinos de recunoştinţă adus profetului arab. Totuşi, armiile lui Togrul nu au influenţat profund imperiul grecesc. Torentul s-a rostogolit mai departe, părăsind câmpiil deschis. Sultanul renunţă fără glorie sau izbândă la asediul unui oraş armenesc. Ciocniri neconcludente conţinu ară să aibă loc, sporadic, îirmând cursul evenimentelor, iar vitejia legiunilor macedonene ale imperiului reînnoi faima cuceritorului Asiei.[1048] Numele de Alp Arslan „leul viteaz redă bine concepţia poporului despre perfecţiunea omului şi succesorul lui Togrul se dovedea la fel de feroce ca regele animalelor. Ei trecu Eufratul în fruntea cavaleriei turceşti şi intră în Cezar ea, metropola Cap a doc iei spre care îl atrăgea ren o mele şi bogăţia bisericii Sfântului Vasile. Construcţia solidă rezistă distrugerii, dar el luă cu sine uşile altarului, încrustate cu aur şi perle şi profană moaştele sfântului protector, ale cărui slăbiciuni omeneşti erau acum acoperite de venerabila rugină a timpului. În Armenia el nimici regatul şi spiritul caracteristic poporului. Alp Arslan cuceri definitiv şi Georgia. Mercenarii de la Constatinopol, străinii lipsiţi de credinţă, veteranii neplătiţi şi neînarmaţi şi recrutaţii fără experienţă şi

---

1047 Pentru aceste războaie ale turcilor cu romanii, vezi în genere istoriile bizantine ale lui Zonaras şi Cedrenos, Şcylitzes, continuatorul lui Cedrenos, şi Nicephorus Bryennios Caesar. Primii doi erau călugări ultimii doi oameni de stat, totuşi în calitate de, greci se aseamănă atît de bine în relatările lor, încît abia se poate discerne o diferenţă de stil. Pentru orientali ca de obicei, mă bizui pe bogăţia dedate din lucrările lui d'Herbelot (vezi titlurile primilor selgiukizi) şi pe acurateţea lui De Guignes *(Hist, des I funs*, tom. II!, X).

1048 Cedrenos, tom. II, p. 791. Credulitatea vulgului e întotdeauna plauzibilă; turcii au învăţat de la arabi legenda lui Esca ruler Dulcar- itein (D'Herbelot, p. 317 etc.).

disciplină, abandonară în faţa duşmanului fortificaţiile ei artificiale. Vestea pierderii *acestui hotar important* stârni interesul, dar nu pentru mult timp*, cât despre catolici, aceştia nu erau nici surprinşi, nici nemulţumiţi din pricină că un popor atât de profund contaminat de erorile ereziilor nestoriene şi cutieiene, fusese părăsit de către Iâristos şi maica sa în mâinile păgânilor[1049]. Codrii şi văile munţilor Caucaz au fost vajnic apărate de către băştinaşii georgieni[1050] sau iberieni, dar sultanul turc şi fiul său Malek erau neobosiţi în continuarea războiului sfânt. Prizonierii lor fură obligaţi să tăgăduiască supunere fala de credinţa şi administraţia cuceritorului; în loc de colanul şi brăţările lor, cei care ţineau încă la credinţa părinţilor, erau forţaţi să poarte o potcoavă de fier, semnul infai nici. Totuşi, schimbarea n-a fost sinceră şi nici generală, şi de-a lungul multor secole de robie, georgienii şi-au menţinut succesiunea prinţilor şi ep isc o pilor lor… Falsa, sau sincera mărinimie a lui Mahmud Gazrevidul, nu a fost imitată de Alp Arslan, care o atacă fără niciun scrupul pe împărăteasa bizantină Evdochia şi pe copiii ei. Înaintarea lui ameninţătoare, o obligă pe aceasta să încredinţeze atât propria ei apărare cât şi sceptrul imperiului în mâna unui soldat şi astfel Roman Diogenes fu investit cu purpura imperială. Patriotismul, sau poate mândria, îl hotărâră să părăsească Constantinopolul la două luni după urcarea sa pe tron, iar următoarea campanie el o porni, cum nu se poate mai scandalos/în timpul sărbătorilor de Paşte. La palat, Diogenes nu era decât soţul Evdochiei, în tabără era împăratul romanilor şi el a reprezentat acest personaj, cu slabele resurse de care

---

1049 Cei ce locuiesc Iberia şi Mesopotamia si Armenia învecinată şi

1050 Dacă numele de georgieni ar fi fost'cunoscut grecilor (Stritter, *Memoriae Byzant.,* tom. IV, *Iberica),* aş deduce că termenul are legătură cu îndeletnicirile lor agricole, ca *ţăranii sciţi* ai lui Herodot (IV, c. 18, p. 289, edit Wesseling). Dar cuvin tul apare odata cu cruciadele, printre latini (Jac. a Vitriaco, *Hist. Hverosol.*, c. 79, p. 1095 şi orientals (dTlerbelot, p. 407) şi a fost împrumutat cuvios de la Sf. Gheorghc din Capadocia: ■

dispunea şi cu un curaj invincibil. Curajul şi izbânzile sale învăţ ară pe soldaţi să lupte” pe supuşi să nădăjduiască şi pe du şmani să se teamă. Turcii pătrunseseră până în inima Frigiei, dar sultanul lăsase ca războiul să fie dus mai departe de către emirii săi şi numeroasele detaşamente aflate sub conducerea acestora s-au împrăştiat în întreaga Asie, sigure de cuceririle lor. Încărcaţi de pradă şi uitând disciplina, ei fură surprinşi separat şi învinşi de greci. Energia neobosită a împăratului părea să-i facă simţită prezenţa pretutindeni; duşmanul auzea de expediţia sa la Antioliia şi îi simţea spada pe dealurile Trebizondei. În decursul a trei trudnice campanii turcii fură alungaţi dincolo de Eufrat. În a patra şi. Ultima, Roman întreprinde eliberarea Armeniei. Ţara fiind pustiită, împăratul este nevoit «să transporte cu el merinde pe două luni; el înaintează spre a asedia Malazkerdul[1051], o importantă fortăreaţă, aflată la jumătatea drumului între oraşele moderne Erzerum şi Van. Armata lui se ridica la cel puţin o sută de mii de oameni. Ostile venite din Constantinopol erau întărite ou mulţimile în dezordine ale Frigiei şi Capadociei, dar adevărata lor forţă se bizuia pe supuşii şi aliaţii lor din Europa, legiunile din Macedonia şi escadroanele din Bulgaria; uzii, o hoardă în trecere prin Moldova, ei înşişi de rasa turcă[1052], şi mai presus de toţi, bandele mercenare de franci şi normanzi. Lăncierii lor, socotiţi fără seamăn în practicarea exercit îilor cu arma, sau după obiceiul grecesc, în

1051 Acest oraş, menţionat de Constantin Porphirogenetul *(de Admiri. 'Imperii,* Ii, c. 44, p. 119) şi de bizantinii din secolul ai XI-lea sub numele de Mantzikiert este confundat de unii cu Theodosiopolis; dar 3.) el is le, în notele şi hărţile sale, îi situează exact. Abulfeda *(Geo- graph. ,* tab. XVIII, p. 310) descrie Malasgerdul ca un orăşel, zidit din piatră neagră^’alimentat cu apă, fără pomi.

1052 Uzii grecilor (Stritter, *Memor. Byzant*, tom. III, p. 923 — 948) sînt gozii, orientali *(Hist, des Iluns*, vol. II, p. 522, tom. 111, p. 133). Ei apar pe Dunăre şi Volga, în Armenia, Siria, Chorasan, şi numele pare să se fi extins asupra întregului neam turcie. (Uzii erau poporul care a fost numii mai tîrziu. cumani sau eomani de scriitorii bizantini. Erau un neam turcesc, în unele privinţe înrudit cu pecenegii. Constantin Porfirogenetui îi menţionează ca trăind pe vremea lui, dincolo de cha- zări şi pecenegi. Au apărut mai întîi în,Rusia la 1055. Apoi i-au izgonit pe pecenegi din Atelkuz, ţara din care aceştia îi izgoniseră mai înainte pe unguri — O.S.) * . .

practicarea dansului arzător, erau comandaţi de viteazul Ursei de Balici *rudă sau – părinte al egilor scoţieni*[1053].

Încunoştinţat despre această îndrăzneaţă invazie, care îi ameninţa stăpânirile ereditare, Alp Arslan, se a vânt a spre cimpui de luptă, în fruntea a patruzeci de mii de călăreţi[1054]. Mişcările lor dibace semănară groaza şi descurajarea în rânchtrile grecilor, mult mai numeroşi decât duşmanii lor; prin înfrângerea lui B a să ac iu's, unul dintre principalii generali greci, Alp Arslan îşi dovedi pentru prima oară vitejia şi clemenţa. Din imprudenţă împăratul îşi despărţise forţele după cucerirea Malazkerd-ulul în zadar încercă el să-i recheme pe francii mercenari. Aceştia refuzară să-i asculte ordinele, iar Roman dispreţ ui ideea de a-i aştepta. Dezertarea uzilor îi trezi temeri şi îndoială; împotriva sfaturilor celor mai folositoare, el se a vânt a drept înainte, caut ind o soluţie rapidă şi hot ar it oare. Dacă ar fi ascultat propunerile avantajoase ale sultanului, Roman ar fi putut să-şi asigure retragerea, şi poate chiar pacea, dar în aceste propuneri el nu văzu decât teama şi slăbiciunea adversarului; răspunsul său era conceput pe un ton de insultă şi sfidare: „dacă barbarul, doreşte pace, să evacueze terenul pe care îl ocupă pentru ca romanii să-şi aşeze acolo tabăra şi să predea oraşul Rei, şi palatul lui de-acolo, ca zălog al sincerităţii sale".

Alp Arslan primi această cerere, dar el deplinse moartea a fi lor musulmani credincioşi şi după o cucernica rugăciune, proclamă

1053 Urselius (Ursellus), pe care Zonaras îl numeşte Russelius, este menţionat do G. Malatcrra (II, c. 33), printre cuceritorii normanzi ai Siciliei, sub numele sau de familie, *Baliol* ; proprii noştri istorici ne vor spune' cum familia Baliol a venit din Normandie, la Durham, a zidit castelul Bernard, pe Tees, iar unul din ei s-a însurat cu o moştenitoare din , Scoţia etc. Ducange *(Not. ad Nicephor'. Bryennium*, Iî, nr. 4), a prelucrat acest subiect în onoarea Preşedintelui de Bailleul, al cărui tată renunţase la spadă şi îmbrăcase roba.

1054 Elmacin (p. 343, 344) dă aCest număr probabil care este redus de Abulpharagius la 15.000 (p. 227) şi de d'Ilerbolot la 12.000 de călăreţi. Dar acâlaşi Elmacin vorbeşte despre 300.000 de soldaţi ai împăratului, în privinţa cărora Abulpharagius spune: *cu o sută de mii de oameni, mulţi cai şi mcire fast.* Grecii se abţin de la orice precizare numerică.

o liberă iertare pentru toţi cei ce doreau să se retragă de pe câmpul de luptă. Cu propriile lui mâini el legă coada calului său, lăsă arcul şi săgeţile şi-şi luă buzduganul şi un iatagan, se îmbrăcă în haine albe, îşi parfumă trupul cu mosc şi declară că de-va fi învins, locul acela să-i fie mormântid[1055]. Sultanul se prefăcuse în felul acesta că renunţă la folosirea arcului, dar speranţele sale de victorie se bizuiau pe săgeţile cavaleriei turceşti, ale cărei escadroane erau aşezate într-o formaţie degajată, în formă de semilună. În locul liniilor succesive şi al rezervelor, procedeul obişnuit al tacticii greceşti, Roman îşi conduse armata într-o. Singură şi solidă falangă şi respinse cu vigoare şi iuţeală rezistenţa meşteşugită şi elastică a barbarilor. În această luptă înşelătoare şi sterilă, el irosi cea mai mare parte a unei zile de vară, până ce prudenţa şi oboseala îl sili să se întoarcă în tabăra sa. Dar o retragere din faţa unui duşman neobosit este întotdeauna primejdioasă; la scurt timp după ce stindardul fu întors în semn că oastea se înapoia în tabără, falanga fu ruptă de laşitatea josnică a lui Andronic, un principe rival, care dezonoră originea sa şi purpura cezarilor, sau de gejozia sa, chiar şi mai josnică[1056]. În această clipă de învălmăşeală şi istovire, coarnele formidabilei semilune se închiseră în spatele grecilor. Ar fi inutil să amintim numărul celor ucişi sau căzuţi prizonieri, odată cu nimicirea şi jaful taberei. Scriitorii bizantini depiâng pierderea unei perle de nepreţuit; ei uită să amintească faptul că în această zi fatală provinciile asiatice ale Romei, au fost pe veci jertfite.

Câtă vreme mai rămânea o speranţă, Roman încercă să adune

1055 Scriitorii bizantini nu vorbesc atît de clar de prezenţa sultanului. *încredinţlnd conducerea forţelor sale unui eunuc*, *el s-a retras la distanţă,* etc. Oare gelozia, ignoranţa, sau adevărul îi fac să se exprime astfel?

1056 Era fiul caesar.tilui Ioan Du cas, fratele împăratului Constantin (Ducange *Fam. Byzant.*, p. 165). Nichifor Bryennios tî laudă virtuţile şi ii iartă greşelile (j, p. 30, 38; Ii, p. 53). El recunoaşte duşmănia pe care i-o poartă iui Roman. Scylitzes vorbeşte mai clar despre trădarea sa.

şi să salveze resturile armatei sale. Dar când turcii descoperiră centrul taberei şi locul unde se afla împăratul, acesta rămase descoperit din toate părţile; împresurat de duşnianii victorioşi, el continuă să lupte cu curajul disperării până la sfârşitul zilei, în fruntea celor mai viteji şi credincioşi supuşi, care se adunaseră sub stindardul său. Aceştia căzură în jurul său. Galul îi fu omorât, iar eljnsuşi rănit; totuşi singur şi cutezător, ţinu piept duşmanului până ce mulţimea îl copleşi să-l ferecă în lanţuri. Un sclav şi un soldat îşi disputară gloria de a fi răsplătiţi pentru această faptă strălucită; un sclav care îl văzuse pe tronul din Constantinopol şi un soldat a cărui meteahnă urâtă fusese trecută cu vederea în nădejdea că va aduce servicii însemnate. Despuiat de armele, giuvaer urile şi purpura sa, Roman petrecu o noapte tristă şi plină de primejdii pe elmpul de bătălie, în mijlocul unei mulţimi în dezordine, alcătuită, din barbari dintre cei mai de rând. Dimineaţa, prizonierul imperial fi prezentat lui Alp Arslan; acesta* se îndoia de norocul său; dar raportul ambasadorilor să-i şi mărturia patetică a lui Basilaeius, care îmbrăţişa cu lacrimi picioarele suveranului său, confirmară identitatea prizonierului. Succesorul lui Constantin, în straie umile, fu condus în divanul turcesc şi i se porunci să sărute ţarina în faţa stăpânului Asiei. Cu toată sila, Roman se supuse şi se spune că Alp Arslan, ridicându-se de pe tronul său şi-ar fi pus piciorul pe grumazul împăratului roman.[1057]. Dar faptul este îndoielnic, şi dacă în acea clipă de insolenţă, sultanul se supuse unui obicei al turcilor, felul cum se purtă de atunci încolo i-a făcut să-l laude până şi pe cei mai fanatici dintre duşmanii săi şi constituie o lecţie pentru cuceritorii din cele mai timpurile civilizate. El îl ridică numaidecât pe prizonierul imperial de la

1057 Acest fapt, de care ne îndoim, atunci cînd îl citim ia Scylüzes şl Constantin Mariasses, este omis de Zonaras, din mai multă prudenţă.

pământ şi strângţndu-i mâna de trei ori cu o delicată înţelegere, îl asigură că nimeni nu se va atinge de viaţa şi demnitatea sa, acum când era în suferinţă, dar când se afla în mâinile unui principe care învăţase să respecte maiestatea semenilor să-i şi vicisitudinile sorţii. De la divan, Roman fu condus într-un cort alăturat unde fu servit cu solemnitate şi respect de către ofiţerii sultanului, care de două ori pe zi îl aşeza la locul de cinste al propriei sale mese. În timpul unei discuţii libere şi familiare; care dură opt zile3 cuceritorul nu lăsă să-i scape niciun cu vânt, nicio privire jignitoare; el îi dojeni însă cu asprime pe acei supuşi nevrednici ce-l părăsiseră pe viteazul lor împărat la ceasul primejdiei şi îl mustră amabil pe adversarul său pentru unele erori comise în conducerea războiului. Deschizând negocierile, Alp Arslan îl întrebă pe Roman la ce tratament se aştepta; calma indiferenţă a împăratului dovedi libertatea sa de gândire. „Dacă eşti crud”, zise el, „îmi vei lua viaţa. Dacă îţi pleci urechea la glasul trufiei, ai să mă târăşti legat de roţile carului său de triumf; dar dac-ai să ţii seama de interesele tale ai să te învoieşti cu un preţ de răscumpărare şi o să mă. Înapoiezi ţării mele u „şi cum te-ai fi purtat tu însuţi, dacă norocul ar fi surâs armelor 1 ale?” Răspunsul grecului trădează un sentiment pe care din prudenţă, ba chiar şi din recunoştinţă, ar fi trebuit să şi-l înăbuşe: „De-aş fi învins eu, răspunse el feroce, aş îi lăsat multe urme de bici pe trupul t au”. Învingătorul turc zâmbi la auzul acestor vorbe insolente ale prizonierului său şi observă că legea creştină propovăduia iubirea duşmanilor şi iertarea insultelor; el declară cu nobleţă că nu va imita-un exemplu pe care îl condamna. După o matură chibzuinţă, Alp Arslan dictă condiţiile în care era dispus să acorde pacea şi libertatea prizonierului imperial: o răscumpărare de un milion de galbeni[1058], un tribut

1058 Preţul de răscumpărare şi tributul sînt atestate de raţiune şi de istoricii orientali. Ceilalţi

anual de trei sute şaizeci de mii, căsătoria copiilor imperiali şi eliberarea tuturor mahomedanilor aflaţi în mâinile grecilor. Roman subscrise cu un suspin la acest tratat atât de înjositor pentru măreţia imperiului. El fu îndată îmbrăcat cu o haină care la turei se bucura de mare cinste. Nobilii şi patricienii săi îi fură redaţi şi, după o îmbrăţişare curtenitoare, sultanul îl lăsă să plece, însoţit de daruri bogate şi de o escortă militară. Dar Roman abia apucase să ajungă la hotarele imperiului când află că palatul şi provinciile se lepădaseră de credinţa lor faţă de prizonier. Două sute de mii de galbeni fură adunaţi cu greu şi monarhul învins trimise sultanului această sumă care nu era decât o parte a răscumpărării, datorate, tristă mărturie a neputinţei şi căderii sale. Din generozitate, sau poate din ambiţie, sultanul se pregăti să îmbrăţişeze cauza aliatului său, dar înfrângerea, închiderea şi moartea lui Roman Diogene[1059] îi zădărniciră planul.

Urmează” – o serie de lupte interne între dinastiile turceşti (1071).

Un principe din linia domnitoare, Cutulmish, fiul lui Israel, fiul lui Selgiuk, căzuse în bătălia împotriva lui ĂIp Arslan şi omenosul învingător vărsă o lacrimă pe mormântul lui. Cei cinci fii ai acestuia, căliţi în luptă, dornici de putere şi nerăbdători de răzbunare îşi traseră iataganele din teacă împotriva fiului lui Alp Arslan[1060]. Ambele armate aşteptau semnalul de începere a luptei când califul, uitându-şi maiestatea care îl ascundea de ochii mulţimii, îşi interpuse venerabila sa mediere. „În loc de a vărsa sângele fraţilor voştri, al fraţilor voştri de neam şi întru credinţă, uniţi-vă într-un război sfânt împotriva grecilor, duşmanii lui Alah şi

greci păstrează cu modestie tăcerea dar Nichifor Bryennios se încumetă să afirme că termenii erau acceptabili şi că împăratul ar fi preferat moartea, unui tratat ruşinos.

1059 Înfrîngerea şi captivitatea lui Roman Diogçne pot fi găsite

1060In loannes Scylitzes ad calcem Cedreni, tom. II, p. 835—843 etc.

ai profetului său”. Turcii ascultară de vocea sa. Sultanul îşi îmbrăţişa rudele rebele şi cel mai mare dintre fraţi, viteazul Soliman, acceptă stindardul regal, care îi dădea drept de liberă cucerire şi stăpânire ereditară asupra provinciilor imperiale romane, de la Erzerum la Constantinopol şi a regiunilor necunoscute ale Apusului[1061]. Întovărăşit de cei patru fraţi ai săi, el trecu Eufratul. Tabăra turceasca, fu curând aşezată în împrejurimile oraşului Rut a le k, în Frigia şi cavaleria sa uşoară pustii ţara până la Hellespont şi Marea Neagră. Din anii când începuse declinul imperiului roman de răsărit, peninsula Asiei Mici fusese expusă invaziilor trecătoare, dar nimicitoare, ale perşilor şi sarazinilor; roadele unei cuceriri durabile au fost însă rezervate sultanului turcilor, ale cărui armate au fost chemate de către grecii ce năzuiau să domnească peste ruinele ţării lor. Dq când Roman *fusese luat prizonier, slabul fiu al Evdochiei tremurase timp de şase ani sub greutatea coro-anei imperiale până ce provinciile din apus şi răsărit au fost pierdute în aceeaşi lună, în urma unei duble răscoale. Ambii şefi ai celor două răscoale se numeau tot Nichifor, dar poreclele de Bryennios şi Botaniates îl deosebeau pe candidatul european de bel asiatic. Motivele fiecăruia din cei doi, sàu mai curând promisiunile lor fură e întărite în divan şi după oarecare şovăire, Soliman se declară în favoarea lui Botaniates; el deschise drum liber oştilor răsculate în trecerea lor de la „Antiohia la Nicea şi alătură stindardul semilunei celui al Crucii. După ce aliatul său se urcă pe tronul de la Constantinopol, sultanul fu primit cu toate onorurile în suburbia Cryso polis sau Scutari; un corp de două mii de turci fu transportat în Europa, şi datorită

1061 în privinţa cuceririi Asiei Mici, de Guignes n-a beneficiat de nici iin ajutor din partea scriitorilor turci şi arabi, care nu fac decît să-i înşire pe selgiukizii din Rum. Grecii nu sînt dornici sa-şi expună ruşinea, iar dacă dorim să cunoaştem mai mult trebuie să căutăm cite va referiri la Scylitzes (p. 860, 863), Nicep hor Bryennios (p. 88, 91. 92 ele. 103, 104)' si Anna Comnena *(Alexias,* p, 91, 92 etc., 168 etc.), -

dibăciei şi curajului său, împăratul îl înfrânse şi-l luă prizonier pe Bryennios, Dar cucerirea europeană a fost scump plătită prin sacrificarea Asiei. Provinciile de dincolo de Hellespont şi Bosfor au încetat să recunoască stăpânirea Bizanţului, lipsindu-l de veniturile provenite din aceste teritorii; înaintarea sistematică a turcilor, care fortificară trecerile peste riuri şi munţi, jiu lăsa nicio speranţă că ei se vor retrage sau că vor fi izgoniţi. Un alt candidat imploră ajutorul sultanului; îmbrăcat în veşminte de purpură şi încălţăminte roşie, Melissenus urma tabăra turcească, iar în deznădejdea lor, oraşele ce se împotriveau cuceritorului fură ademenite de apelul unui principe roman, care le predă numaidecât în mâinile barbarilor. Cuceririle nou dobândite fură confirmate printr-un tratat de pace cu împăratul Alexie. Faptul că acesta se temea de Robert[1062], îl obligă că este prietenia lui Soliman, şi numai după moartea sultanului el extinse până la Nicomedia, la vreo şaizeci de mile de Constantinopol, frontiera răsăriteană a lumii romane. Singură Trebizonda, situată în punctul cel mai îndepărtat pe ţărmul Euxinului şi ocrotită din toate părţile de mare şi munţi, îşi păstră vechiul caracter de colonie grecească şi apără în anii ce aveau să vină soarta imperiuIui creşi în.

Capitolul LVIII

ORDINEA ŞI IMPORTANŢA NUMERICĂ A PRIMEI CRUCIADE. CARACTERUL PRIN ŢILOR LATINI, MARŞUL LOR SPRE CONSTANTINOPOL. POLITICA ÎMPĂRATULUI ALEXIE. CUCERIREA NICEEI, ANTIOHΓEI ŞI IERUSALIMULUI DE CĂTRE FRANCI. ELIBERAREA SFÂNTULUI MORMÂNT. GODEFROY DE BOUILLON PRIM

1062 Regele normand din sudul Italiei, care îl ataca atunci în Europa, (n.t,).·

REGE AL IERUSALIMULUI. INSTITUŢIILE REGATULUI FRANCEZ SAU LATIN

La vreo douăzeci de ani după cucerirea Ierusalimului de către turci, Sfântul Mormânt a fost vizitat de un ermit cu numele de Petru, născut la Amiens, în provincia Picardia[1063] din Franţa. Nedreptăţile suferite de el şi împilarea numelui de creştin i-au trezit mânia şi înţelegerea pentru soarta imperiului Bizantin. El şi-a amestecat lacrimile cu cele ale patriarhului de la Constantinopol şi a întrebat cu toată sinceritatea dacă exista vreo nădejde ca lucrurile să se îndrepte şi dacă din partea împăratului grec al Răsăritului, speranţa aceasta era întemeiată. Patriarhul i-a expus viciile şi slăbiciunile succesorilor lui Constantin. „Voi trezi, exclamă ermitul, popoarele războinice ale Europei, înflăcărându-le în apărarea cauzei noastre” şi Europa ascultă de chemarea ermitului Mirat, patriarhul îi lăsă să plece înarmat eu scrisori în care se plângea de relele ce bm Lu iau în Răsărit şi cu alte epistole ce întăreau autoritatea ermitului; Petru debarcă la Bari, şi de îndată se grăbi să sărute picioarele pontifului de la Roma. Era un om mic de stat, cu o înfăţişare jalnică, dar privirea sa era îndrăzneaţă şi vioaie, şi poseda acea vehemenţă în vorbire care arareori dă greş atunci când tinde Bă împărtăşească altora convingerea sa sufletească[1064].

Papa Urban al doilea îmbrăţişează cu entuziasm ideea monahului şi se transformăîn apărătorul acestei cauze. Cu. Toate că papalitatea era în conflict cu regii Franţei şi ai Germaniei) el a

1063 Originea numelui de *Picards* şi *Picardie*, ee derivă din el, este bizară. Această numire nu a existat înainte de anul 1200. Ea era o glumă academică, un epitet folosit mai întîi pentru caracterul certăreţ al studenţilor care veneau la Universitatea din Paris de ia frontiera Franţei şi a FI andrei (Valesii *Notitia Galliarum*, p. 447 ; Longucrne» *Description de . la France*, p. 54).

1064 Guillaume de Tyr (I, c. 11, p. 638) îl descrie astfel pe ermit Vezi Albert Aquensis, p. 185; Gnibert, p. 482; Anna Comnena in *Aïe- mad.,* X, p. 284, cu notele,.lui Diicange, p. 349.

făcut apel la clerul şi nobilimea Occidentului, convocându-i pe reprezentanţii lor mai întâi la Plancentia, în 1095 şi apoi, în anul următor, la Clermont; aci au fost adoptate măsurile necesare în vederea organizării unei cruciade şi s-a hotărât pornirea unei mari expediţii pentru alungarea turcilor din Asia Mică şi eliberarea Ierusalimului. De la început acestei expediţii i-a fost imprimat caracterul de război sfânt, purtat sub semnul crucii; campania a fost pregătită într-o atmosferă de fanatism şi superstiţii, de miracole şi de prevestiri.

Regii n-au participat la această cruciadă, însă un număr de mari feudali, fraţi şi veri de-ai suveranilor, cu vasalii şi oştirile lor s-au legat solemn să-şi închine viaţa şi averea acestui nobil scop.

Despre conducătorii şi soldaţii care au pornit spre S fui tul Mormânt, voi îndrăzni să afirm că toţi erau minaţi de entuziasm şi de credinţa într-o faptă mare; toţi nutreau speranţa unei recompense, şi certitudinea unui ajutor din partea proniei cereşti. Dar, tot atât de convins sunt că la *mulţi* acestea nu erau singurul, iar la *unii* nu erau principalul imbold. Practica şi abuzurile religiei sunt neputincioase când. Caută să stăvilească tendinţele unui popor, dar ele se dovedesc puternice şi irezistibile când’s Urnesc acest şuvoi de oameni aparţinând atâtor popoare. Papii puteau tuna şi fulgera mult şi bine împotriva barbarilor, ameninţând cu turnir urile lor sângeroase, deşănţarea lor în dragoste şi duelurile lor juridice[1065]. Este însă mai uşor să provoci discuţiile metafizice ale grecilor, să trimiţi la mănăstire victimele anarhiei şi ale despotismului, să sanctifici răbdarea sclavilor şi a laşilor, sau să afirmi valorile umane şi bunăvoinţa creştinilor moderni» De asemenea, războiul şi exerciţiile violente erau pasiunile majore ale

---

1065ch icei al neamurilor germanice: judecata se făcea prin duelul dintre acuzat şi acuzator (n.t,).

francilor sau „latinilor Drept penitenţă, li se ceru deci să-şi satisfacă aceste pasiuni, să viziteze ţări îndepărtate, şi-sa tragă spada împotriva popoarelor din Răsărit. Izbânda lor, sau chiar şi simpla încercare de a izbândi ar imortaliza numele eroilor neînfricaţi ai crucii, şi cele mai cucernice spirite nu puteau rămâne nesimţitoare în faţa unor strălucite perspective de glorie militară. În măruntele conflicte din Europa ei vărsau sângele prietenilor şi concetăţenilor lor pentru a dobândi, eventual, un castel-sau un sat. Ei puteau porni voioşi, deci, împotriva popoarelor îndepărtate şi a oştilor pe care armele lor le sorteau pieirii. Imaginaţia lor îi şi făcea să se vadă ţinând strâns în mână sceptrele de atir ale Asiei, iar cucerirea Apuliei şi Siciliei de către normanzi putea da oricărui aventurier[1066] nădejdea că va deveni stăpânul unui regat... Creştinătatea în starea ei primitivă, trebuie să fi acceptat superioritatea climei şi culturii ţărilor mahomedane; bogăţia lor naturală şi artificială fusese exagerată de poveştile pelerinilor şi de darurile unui comerţ sporadic. Lumea de rând, atât cei mai mari cât şi cei mai mici, a fost învăţată să creadă că orice minune e posibilă în ţări unde curge lapte şi miere, unde se află ruine şi comori, aur şi diamante, palate de marmoră şi jasp, şi crânguri înmirezmate de scor ţişoară şitămâie. În. Faţa acestui paradis terestru, fiecare razfeoinic se bizuia pe spada sa pentru a dobândi belşug şi cinstire pe măsura propriilor sale dorinţe[1067]. Vasalii şi soldaţii lor îşi puneau nădejdea în Dumnezeu şi în stăpânul lor. Prada unui emir turc putea îmbogăţi pe cel mai mărunt ins dintre cei ce urmau tabăra iar gustul vinurilor, frumuseţea

---

1066 Aluzie la grupul de aventurieri normanzi care îşi făuriseră un regat în Italia (n.t.).

1067 Aceleaşi speranţe se regăsesc în scrisorile aventurierilor care locuiau în Franţa. Hugues de Reiteste se putea lăuda că partea sa se ridica la o mănăstire şi zece castele, care-i aduceau anual 1.500 de mărci şi că va dobîndi o sută de castele prin cucerirea oraşului Alepp (Guibert, p. 554, 555).

grecoaicelor[1068], erau tentaţii care se potriveau mai bine condiţiei umane a campionilor crucii, decât profesiunii lor de credinţă. Dragostea de libertate era un imbold puternic pentru mulţimile oprimate de tirania feudală şi eclesiastică. Sub semnul sfânt al crucii, ţăranii şi orăşenii legaţi de pământ, puteau scăpa de un stăpân trufaş şi să fie strămutaţi împreună cu familiile lor într-o ţară a libertăţii. Călugărul putea să se Elibereze de disciplina mănăstirii sale, camăta nu se mai îngrămădea pe capul datornicului care scăpa de urmărirea creditorilor, iar proscrişii şi răufăcătorii de tot soiul aveau putinţa să sfideze mai departe legile şi să scape de pedeapsa cuvenită pentru crimele lor[1069]…

…Ignoranţa care exagera speranţele, micşora pericolele acestui plan îndrăzneţ. De la cucerirea turcească drumurile pelerinilor (către Ierusalim) încetaseră. Şefii înşişi aveau puţine cunoştinţe despre cât de lungă era calea şi care era situaţia inamicilor lor, iar stupiditatea poporului era atât de mare, încât la vederea primului oraş sau castel de dincolo de hotarele cunoscute de ei, erau gata să întrebe dacă nu cumva acesta era Ierusalimul, capătul şi tèlul trudei lor. Totuşi cei mai prudenţi dintre cruciaţi, care nu erau siguri că pronia divină îi va hrăni cu o ploaie de prepeliţe sau de mană, s-au aprovizionat cu acele metale preţioase care, în toate ţările, reprezintă contravaloarea oricărui produs. Pentru a acoperi potrivit rangului lor, cheltuielile drumului, prinţii şi-au înstrăinat provinciile, nobilii – moşiile şi castele, ţăranii – vitele şi sculele gospodăriei…

…Consiliul de la Clermont hotărâse pentru plecarea pelerinilor ziua de cincisprezece august, dar mulţimea nesăbuită şi

---

1068 în scrisoarea sa autentică sau fictivă către contele de Flandra, Alexie pune pe acelaşi plan pericolele bisericii, relicvele sfinţilor, „aurul şi argintul dragostei'4 şi voluptăţile celor mai frumoase femei fp. 476), ca şi cum,, spune Guibert indignat, femeile din răsărit ar î i mai frumoase decît cele din Franţa.

1069 Vezi privilegiile cruciaţilor — eliberarea de datorii, scutirea de

mizeră a plebeilor o luă înaintea datei stabilite; voi relata pe scurt calamităţile pe care ei le-au pricinuit şi le-au suferit, înainte să vorbesc despre acţiunile lor mai serioase, adesea încununate de izbândă. Pe la începutul primăverii, o gloată de vreo şaizeci de mii de inşi, femei şi bărbaţi de la graniţele Franţei şi Lorenei s-au adunat în jurul primului misionar al cruciadei, stăruind cu zgomot să o conducă la Sfântul Mormânt. Odată ajunşi pe malurile Rinului şi ale Dunării, ermitul* asumându-şi rolul de general fără a avea talentul ori autoritatea unui conducător de oşti, căută să înteţească zelul adepţilor săi, sau se supuse impulsului lor prematur. Nevoile şi numărul acestor adepţi vădiră curând nevoia ca mulţimea să se împartă: locotenentul său, Walter Fără un Ban, un ostaş viteaz dar nevoiaş, preluă comanda unei avangărzi de pelerini, a cărei situaţie poate fi determinată de proporţia de opt călăreţi la cincisprezece mii de pedestraşi. Un alt fanatic, călugărul Godescal, urmă pilda lui Petru şi o pomi pe urmele lui; predicile sale stârniră entuziasmul a cincisprezece până la douăzeci de mii de ţărani din satele Germaniei, Spatele expediţiei suferea presiunea unei turme alcătuită din două sute de mii de inşi, cel mai sălbatic şi mai inconştient rebut al populaţiei, care amestecau cucernicia cu dezmăţul brutal al furtului, prostituţiei şi beţiei.

Această mulţime în dezordine îşi începe cruciada prrn câte va masacre şi jafuri îndre ptate împotri va e vreilor din Lorena şi Palatinat, neamul „care l-a răstignit pe I.lristos”, după care coboară de-a lungul Dunării spre Bizanţ. T re când prin Ungaria şi Bulgaria ei se dedau la noi tulburări şi jafuri, care sunt sângeros pedepsite de regele maghiar şi de guvernatorul roman al Bulgariei. Abia o treime a celor plecaţi să cucerească Ierusalimul ajunge până la Constantinopol, tinde împăratul Alexie Comnenul îi sfătuieşte în zadar să aştepte restul expediţiei. Ei se lasă” atraşi în

cursă de sultanul turc Soliman, care îi masacrează în faţa Niceei, ridicând la locul bătăliei o piramidă de oase.

Dintre primii cruciaţi, trei sute de mii pieriseră înainte ca un singur oraş să fi fost eliberat de pagini, înainte ca fraţii lor mai serioşi şi de rang mai înalt să fi terminat pregătirile în vederea expediţiei lor.

Aceste preparative erau destul de complexe, dat fiind numărul cavalerilor şi al vasalilor lor. Godefroy de Bouillon a pornit din Lorena cu patruzeci de mii de pedestraşi şi zece mii de călăreţi, Raymond Conte de Toulouse, cu o sută de mii din sudul Franţei şi Bohémond, fiul lui Robert Guiscard, cu zece mii de călăreţi şi douăzeci de mii de pedestraşi din sudul Italiei» Toţi aceşti nobili aduceau cu ei, în afară de arme şi provizii servitori, corturi, câini şi şoimi de vânătoare, ba unii chiar soţiile şi suita lor. După diferite peripeţii şi întârzieri ei ajunseră când împlineau nouă luni de la data plecării, sub zidurile Constantinopolului, unde împăratul Alexie Comnenul a trebuit să facă uz de toată diplomaţia sa şi să pună în joc multe din resursele sale băneşti, pentru a-i împiedica să-şi unească forţele spre a cuceri şi jefui Constantinopolul în fine, după lungi tratative el parvine să-i transporte în Asia iar pe drum izbuteşte să-i unească în vederea realizării ţelului pe care şi-l propuseseră şi pe care aveau tendinţa să-l uite.

Cucerirea Asiei a „fost întreprinsă de Alexandru, cu treizeci şi cinei de mii de macedoneni şi greci[1070]; el îşi punea toată nădejdea în puterea şi disciplina falangei sale de infanterie. Forţa principală a cruciaţilor consta în cavaleria lor, şi înd această forţă a fost reunită în şesurile Bi tyn. Iei, cavalerii i însoţitorii lor călări şi înarmaţi se ridicau la o sută de mii le luptători, în armură

1070 Există oarecare divergenţe în privinţa efectivului armatei sale iar nici o autoritate nu poate fi comparată cu acea a lui Ptolemeu, ;are o apreciază la cinci mii de călăreţi şi treizeci de mii de pedestraşi, (vezi Usher, *Annales*, p. 152).

completă-cu coifuri şi cămaşa le zale. Valoarea acestor ostaşi merită „o relatare amănunţită x d autentică; floarea cavaleriei europene putea oferi, într-un rim efort, acest corp formidabil de cavalerie grea. O parte din infanterie putea servi drept iscoade, pionieri sau arcaşi, iar mulţimea pestriţa se pierdea în propria-i dezordine; niine bazăm pe ochi sau cunoştinţe, ci pe credinţa şi fantezia unui: ap ci an al contelui Baudouin[1071] atunci când apreciem la şase uite de mii de pelerini în stare să poarte armele, în afară de preoţi, călugări, femei şi copii, efectivul taberei creştine…

…La apropierea acestei formidabile oştiri, Se liman s-a œtras în munţi, însoţit de cincizeci de mii de călăreţi, cu care ataca ariergarda armatei creştine, ce-i asedia acum capitala. Niceea a căzut totuşi datorită sprijinului bizantinilor şi li s-a predat lor. Cruciaţii pornesc mai departe şi sunt atacaţi pe druig. De toate forţele turceşti; dar după o luptă lungă şi sâneroasă, ei resping victorios atacul turcilor şi înaintează spre Vntiohia. În această perioadă se produce prima defecţiune: Baudouin pleacă cu oastea sa în ajutorul tiranului de la Edessa, ocupă acest oraş şi se proclamă stăpân, întemeind un regat tare a durat o jumătate de secol. Între timp trecuseră vara d toamna; lipsa bizantinilor, care nu mai sprijină asediul întiohiei, adăugată la indisciplina şi, neprevedrea armatei apusene, face ea operaţiile militare să fie foarte anevoioase. Iarna, lipsa de provizii şi bolile seceră şi-i descurajează pe purtătorii Crucii, care acum se ceartă între ei, îi părăsesc pe şefii lor şi fac să circule cele mai grosolane superstiţii ce demoralizează armata. Din fericire, principele normad Bohemod de Tarent parvine să găsească un trădător sirian care îi predă o

---

1071 Fulcher. Carnotensis, p. 387. El enumera nouăsprezece popoare M diferite nume şi vorbind diferite limbi (p. 389). Dar nu înţeleg ilar diferenţa pe care o stabileşte Intre franci şi gali, iţali şi apuli. intr-alt loc ’el înfierează cu dispreţ pe dezertori.

poartă de intrare, şi Antiohia cade în mâna creştinilor, în primăvara anului 1098 e.n. Dar bucuria lor fu de scurtă durată; abia se aşezaseră în oraşul sleit de pe urma unui lung asediu, când fură la rândul lor asediaţi de toate forţele emirilor turci sub comanda lui Kerboga, principele din Moşul. După douăzeci şi cinci de zile de asediu, pradă foametei şi deznădejdii şi la capătul puterilor cruciaţii atacă forţele mult superioare ale turcilor cü curajul disperării şi fanatismul credinţei; ei izbutesc să învingă armatele turceşti şi să le împrăştie, pornind mai departe către ţinta expediţiei. Din vajnica şi numeroasa armată nu mai rămăseseră acum decât vreo patruzeci de mii de oameni în stare să poarte armele» În afară de iataganele şi săgeţile turcilor, foametea, frigul, molimele şi dezertările le răriseră rândiârile, iar rivalităţile personale le măcinaseră moralul. Totuşi rămăşiţele oştirii pornesc înainte şi pe coasta siriană ele sunt aprovizionate şi re-echipate de navele genoveze şi pizane. În fine, crucii ţii ajung în faţa Ierusalimului; zidurile puternice şi garnizoana numeroasă a oraşului par să sfideze mica armată creştina, din nou lipsită de provizii şi furaje. Un prim atac este respins cu pierderi, dar cruciaţii construiesc două tunuri mobile pe care parvin să le împingă până sub ziduri.

Vineri, la ora trei după amiază, la ora şi în ziua crucificării, Godefroy de Bouillon, sta victorios pe zidurile Ierusalimului. Exemplul său a fost urmat pretutindeni în rânduri le armatei creştine, unde ostaşii viteji se străduiau să-i egaleze vitejia; la patru sute şaizeci de ani după cucerirea lui Omar, oraşul a fost salvat de jugul mahomedan. În jaful bunurilor publice şi particulare, aventurierii căzuseră de acord să respecte proprietatea exclusivă a primului ocupant; prada adunată din marea moschee, şaptezeci de lămpi şi vase de aur şi argint masiv a

răsplătit hărnicia şi a demonstrat generozitatea lui Tancred[1072]. Adepţii săi însă făcură greşeala de a oferi un sacrificiu sângeros dumnezeului creştinilor; iar dacă împotrivirea le putea stârni mânia, în schimb, nici vârsta şi nici slăbiciunea sexului jiu puteau îmblânzi furia lor necruţătoare. Timp de trei zile ei s-au dedat la un masacru fără discriminare[1073], şi infecţia provocată de cadavre a produs o boală epidemică. După ce şaptezeci de mii de mahomedani fuseseră trecuţi prin sabie şi evreii inofensivi fuseseră arşi în sinagoga lor, cruciaţii păstrară totuşi o mulţime de prizonieri pe care interesul sau oboseala i-a convins să-i cruţe.

După aceste isprăvi, cavalerii crucii au pornit cu capul gol şi desculţi, intonând cântece bisericeşti şi rugându-se fierbinte, în procesiune ia locul Sfântului Mormânt.

Opt zile; după acest eveniment memorabil, pe care papa Urban nu I-a mai apucat, şefii latini au purces la alegerea unui rege, spre a păzi şi guverna cuceririle lor din Palestina. Hugo cel Mare şi Etienne de Chartres se retrăseseră după ce-şi pierduseră oarecum bunul lor rehume, pe care s-au străduit să-l recâştige printr-o a doua cruciadă şi o moarte onorabilă. Baudouin se stabilise la Edessa, şi Bohémond la Antiohia, iar cei doi Robert, ducele de Normandia şi contele de Flandra preferau frumoasa lor moştenire din apus unei competiţii dubioase sau unui sceptru steril. Gelozia şi ambiţia lui Raymond erau înfierate de înşişi tovarăşii săi: şi liber, drept şi unanim, votul ostaşilor îl proclamă pe Godefroy de Bouillon, primul's, i cel mai vrednic dintre campionii creştinătăţii…

…După ce a agăţat în faţa Sfântului Meu-mint spada şi stindardul sultanului, noul rege (care-şi merita titlul) îi îmbrăţişa

1072 Nobil şi neînfricat luptător, socotit m.odelul tuturor virtuţiloi cavalereşti (n.t.).

1073 Pe lingă latini, cărora nu le e ruşine de masacru, vezi Elmacin *(Hist. Saraëen*p. 363), Abulpharagius *(Dynast.,* p. 242) şi de Guignes (vol. II, p. 99) de la Aboulmahasen.

pe tovarăşii săi ce se pregăteau de plecare şi nu păstră pe lângă sine, în afară de viteazul Tancred, decât trei sute de cavaleri şi două mii de pedestraşi, pentru apărarea Palestinei.

Regatul este organizat după sistemul feudal al Apusului, de unde sosesc câteva sute de cavaleri, dornici de aventură; dar cel mai mare ajutor în apărarea micului regat împresurat din toate părţile de duşmani îl dau Cavalerii Hospitalieri, un ordm militar călugăresc, fondat pentru apărarea Sfântului Mormânt; după ce întreaga Palestina a căzut totuşi în mâinile musulma» nu or, ei s-au retras la Malta unde au fost cunoscuţi până de curând sub denumirea de Cavaleri ai Ordinului de Malta.

Capitolul LIX

IMPERIUL GRECESC SUPRAVIEŢUIEŞTE. CRUCIADA A DOUA ŞI A TREIA: NUMĂRUL PARTICIPANŢILOR, EPISOADE; EVENIMENTUL PE CARE ELE ÎL REPREZINTĂ. SF. BERNARD. DOMN IA LUI SALADIN ÎN EGIPT ŞI SIRIA; CUCEREŞTE IERUSALIMUL. CRUCIADE NAVALE. RICHARD I AL ANGLIEI.

PAPA INOCENŢIU AL III-LEA ŞI CRUCIADELE A PATRA ŞI A CINCEA. ÎMPĂRATUL FREDERIC AL DOILEA.

LUDOVIC AL IX-LEA AL FRANŢEI ŞI ULTIMELE DOUĂ CRUCIADE. IZGONIREA LATINILOR SAU FRANCILOR DE CĂTRE MAMELUCI

Într-un stil mai puţin grav ca cel de care uzează istoria, aş putea eventual să-l asemuiesc pe împăratul Alexie cu şacalul[1074],

1074 Anna Comnena relatează: cucerirea Asiei Mici de către tatăl ei (*Alexiad.* XI, p. 321-325, XIV, p. 419); războiul dus de el în Cilicia împotriva lui Tancred şi Bohémond, p. 328 — 342; războiul din. Epir, descris cu o prolixitate obositoare, XII, XIII, p. 345 — 406; moartea lui

despre care se spune că urmăreşte paşii leului şi înghite resturile lăsate de El. Oricare vor fi fost temeiurile şi truda sa ia trecerea primei cruciade, el a fost larg răsplătit ele foloasele pe care Le-a tras ulterior de pe urma faptelor vitejeşti ale francilor. Abilitatea şi vigilenţa sa le asigurase cruciaţilor prima lor cucerire; odată ce creştinii deveniră stăpâni pe această poziţie ameninţătoare, turcii fură obligaţi să se retragă din vecinătatea Constantinopolului. În timp ce cruciaţii, dând dovadă de o vitejie nesăbuită, înaintau orbeşte în mijlocul ţărilor Asiei, vicleniі greci folosiră momentul prielnic când emirii de pe coastă erau rechemaţi sub drapelul sultanului. Turcii au fost alungaţi din insulele Rodos şi Chios. Oraşele E fes” Sardes, Philadelfia şi Lao die ea fură redate imperiului, pe care Alexie îl mări de la Hellespont până la malurile Meandrului şi ţărmul stâncos al Pamiiliei. Bisericile îşi recăpătară strălucirea. Oraşele fură reclădite şi fortificate şi ţara pustie a fost repopulată cu colonii de creştini, strămutaţi cu hlândeţe de la frontierele mai îndepărtate şi mai ameninţate. Iar dacă în toiul acestor griji părinteşti, Alexie a uitat de eliberarea Sfântului Mormânt putem să-l iertăm; latinii însă l-au înfierat cu mârşavul cu vânt de trădător şi dezertor. Ei juraseră credinţă şi supunere tronului său, dar şi el jurase să-i ajute personal în strădania lor, sau cel puţin cu ostile şi bogăţiile sale. Josnica sa retragere îi elibera de orice îndatorire faţă de împărăţia bizantină; spada care fusese instrumentul victoriei lor, era acum chezăşia şi actul doveditor ai dreptei lor independenţe. Se pare că împăratul nu a încercat să ridice din nou pretenţii asupra regatului Ierusalimului, întrucât acestea nu se mai potriveau cu noile împrejurări1; dar nu trecuse mult timp de când Cilicia şi Siria fuseseră în stăpânirea sa, iar armatele sale puteau ajunge mai uşor la hotarele lor. Marea armată

Bohémond, XIV, p. 419.

a cruciaţilor era nimicită sau împrăştiată. Luat prin surprindere şi făcut prizonier, Bohémond2 lăsase principa-” tul Antiohiei fără conducător; răscumpărarea ce-i fusese hotărâtă însemna pentru el o povară grea, iar numărul tovarăşilor să-i normanzi nu era destul de mare pentru a respinge atacurile grecilor şi turcilor. În această situaţie grea, Bohémond luă hot arâre a generoasă de a încredinţa apărarea Antiohiei rudei sale, credinciosului Tancred, de a înarma Apusul împotriva imperiului Bizantin şi de a-şi aduce la îndeplinire

1 Regii Ierusalimului se supuneau totuşi unei dependenţe nominale; datele inscripţiilor pe care le-au lăsat lor (una se mai poate încă citi în biserica din Bethleem), aşază respectuos înaintea numelui lor pe acela al împăratului care domneşte la Constantinopol (Ducange, *Dissertaiion sur Joinville*, XXVII, p. 319).

2 Într-o campanie contra turcilor; după multe peripeţii el izbuteşte să fugă (n t.).

Planul folosind învăţăturile şi exemplul tatălui său. Giscard. Ei se îmbarcă în taină şi dacă *e* să credem cele relatate de prinţesa Anna, Bohémond a trecut marea împânzită de duşmani, închis într-un sicriu3. Daria întoarcerea sa în Franţa, fu. primit cu aplauzele publicului şi onorat prin căsătoria sa cu fiica regelui. Întoarcerea i-a fost glorioasă, deoarece spiritele cele mai curajoase ale vremii s-au înrolat sub comanda sa încercată, şi el retrecu Adriatica în fruntea a cinci mii de călăreţi şi patruzeci de mii de pedestraşi, adunaţi din regiunile cele mai îndepărtate ale Europei2. Tăria cetăţii Durazzo şi prudenţa lui Alexie, faptul că foamea se făcea tot mai „mult. Simţită în rândul celor ce-i urmau şi apropierea iernii au înşelat speranţele lui ambiţioase şi venalii săi aliaţi fură ademeniţi să-l părăsească. Un tratat de pace3 a liniştit temerile grecilor, iar în cele din urmă, moartea adversarului lor, care se dovedise infidel

jurămintelor, neînfricat în faţa primejdiei şi niciodată sătul de bunuri şi de glorie îi scuti de griji. Copiii săi i-au urmat la domnia asupra principatului Antiohiei, dar graniţele acestuia au fost trasate cu stricteţe; omagiul de vasal era stipulat în mod clar şi oraşele Tarsus şi Malmistra au fost înapoiate împăraţilor bizantini.

Pe coasta Anatoliei bizantinii stăpâneau întreaga întindere de la Trebizonda până la porţile Siriei. Dinastia selgiuidă4 din Roum era despărţită din toate părţile de mare şi

1 Anna Comnena adaugă (X, p. 341) că, pentru a face ca stratagema, să para mai verosimilă, Bohémond era închis cu un cocoş mort şi se întrebă cum putea oare barbarul să suporte strâmtoarea şi putreziciunea. Această poveste absurdă nu e cunoscută de – latini.

2 Geografia bizantină se referă probabil la Anglia, dar datele noastre, mai verosimile, arată că Ilenric 1 al nostru, nu i-ar fi permis să recruteze ostaşi în regatul lui. (Ducange, *Not. Ad Alemad.*, p. 41).

Copia tratatului (*Alexiad.*, XIII, p. 406 – 416) este un document curios şi original care ar cere, şi ar putea oferi, o bună hartă a principatului Antiohiei.

4 Vezi în lucrarea savantă a lui de Guignes (vol. II, part. II) povestea şelgiucizilor de la Iconium, Alep şi Damasc, prezentată după indicaţiile care s-au putut procura de la greci, latini şi arabi. Aceştia din urmă nu cunosc, sau nu-i interesează treburile *Roum-uhu*.

De fraţii săi musulmani. Puterea sultaniilui – era zdruncinată de victoriile francilor, iar după pierderea Niceei, el îşi; mută tronul la Cogni sau leonium, un oraş obscur din interior, situat la peste

trei sute de mile de Constantinopol[1075]. În loc să se teamă pentru siguranţa capitalei lor, principii Comnexn au dus un război ofensiv împotriva turcilor şi astfel prima cruciadă a împiedicat căderea imperiului în declin.

În 1147 porneşte a doua cruciadă, mai numeroasă dar mai prost condusă de ducii Burgundiei, B avariei şi Aquitaniei, de regii Franţei şi ai Germaniei. Bizantinii îi primesc cu răceală şi îi privesc bănuitori, iar turcii, clima şi ignoranţa conducătorilor lor lichidează repede această expediţie zadarnică.

Re venindu-şi după surpriza provocată de prima cruciadă, musulmanii aflaţi acum sub comanda lui Saladin, cuceresc Ierusalimul (1187), alungându-i pe latini. Se formează a treia cruciadă pentru recucerirea „locurilor sfinte”. După unele mici victorii, pe care cruciaţii le dobândesc la începutul campaniei, rivalitatea dintre Filip August, regele Franţei şi Richard Inimă de Leu, al Angliei, la care se adaugă vitejia lui Saladin, zădărnicesc şi această încercare neizbutită (1191 – 1192).

Papa Inocenţiu al III-lea instigă la a patra şi a cincea cruciadă (1203 – 1218), dar ultima, debarcată în Egipt, cu greu îşi poate asigura o retragere, mai mult sau mai puţin onorabilă, iar cealaltă se îndreaptă spre Constantinopol, războindu-se nu cu paginii, ci cu bizantinii.

Capitolul LX

SCHISMA DINTRE BISERICILE GREACĂ ŞI LATINĂ. STAREA CONSTANTINOPOLULUI. REVOLTA BULGARILOR.

1075 Xenophon şi Strabo menţionează leonium da un loc de popas spunînd că e un'sat mai mare (Cellarius, tom. II, p. 121). Totuşi sfîntul Paul a găsit aci o mulţime de evrei şi pagini. Sub numele corupt de Kunijah este descris ca uii mare oraş, cu un rîu şi grădini, aflat la trei leghe de munţi şi împodobit (nu ştiu de ce) cu mormîntul Iui Platon. (Àbulfeda, p. 303)

ISAAC ANGHELOS DETRONAT DE FRATELE SĂU ALEXIE. ORIGINEA CRUCIADEI A PATRA. ALIANŢA FRANCEZILOR ŞI A VENEŢIENILOR CU FIUL LUI ISAAC. EXPEDIŢIA LOR NAVALĂ LA CONSTANTINOPOL. CELE DOUĂ ASEDII ŞI CUCERIREA FINALĂ A ORAŞULUI DE CĂTRE LATINI

Restaurarea imperiului apusean de către Carol cel Mare, a fost curând urmată de despărţirea bisericilor greacă şi latină[1076]. O duşmănie religioasă şi naţională mai separă încă” cele două mari comunităţi ale lumii creştine; schisma de la Constantinopol, care a dus la depărtarea celor mai utili aliaţi ai Bizanţului şi i-a provocat pe cei mai periculoşi duşmani a grăbit declinul şi căderea imperiului roman din Răsăril. În cursul istoriei de faţă s-a putut observa nu odată, în mod clar, aversiunea grecilor pentru latini. Ea a izvorât la început din dispreţul servit udinii la care grecii erau supuşi; după domnia lui Constantin, acest resentiment a fost alimentat de trufia grecilor de a se şti egali sau superiori latinilor, iar în cele din urmă animozitatea a fost agravată de faptul că supuşii lor rebeli înclinau spre alianţa cu Francii.

În toate timpurile grecii au fost mândri de superioritatea lor în domeniul cunoştinţelor laice şi religioase. Ei erau primii care primiseră lumina credinţei creştine, ei pronunţaseră decretele celor şapte consilii ecumenice. Numai ei posedau limbajul *Scripturii* şi al filosofiei, şi după cum socoteau ei, nu s-ar fi cuvenit ca barbarii, cufundaţi în întunecimea Apusului[1077] să îndrăznească

1076 în secolele ce urmează, din veacul al IX-lea pînă în veacul al XYilHea Mosheim urmăreşte schisma grecilor cil mijloacele unui cercetător învăţat, - cu claritate şi imparţialitate; pentru acel *filiaque* vezi *Inst. Hi M, Fccles:,* p, 277; Leon Ui p. 303 ; Pkotios, p, 307, 308, Mihail Ceru lari os, p. 370, 371, etc.

1077 Vezi Phot*Epist.,* p. 47, ed. Mont-. Patriarhul bizantin îi aseamănă cu irăznetul, cutremurul, grindina şi mistreţul; el îi numeşte precursori ai lui Anticrist, etc., etc.

a discuta despre problemele înalte şi misterioase ale ştiinţei teologice. Aceşti barbari dispreţuiau la rândul lor subtila şi agitata nestatornicie a orientalilor, autorii tuturor ereziilor, şi îşi binecuvântau propria simplitate, care se mulţumea să păstreze tradiţia bisericii apostolice…

…Primele trei expediţii spre Ţara Sfântă au întreţinut vie şi au scos în evidenţă aversiunea reciprocă a grecilor şi latir altor. Despre Alexie Comnenul se poate cel puţin spune că a pus la cale plecarea formidabililor pelerini. Dar succesorii săi, Manuel şi” Isaac Anghelos, au uneltit cu mahomedanii spre ruina celor mai mari principi ai francilor, iar politica ambiguă şi răufăcătoare dusă de ei s-a bucurat de sprijinul activ şi liber consimţit al fiecărei categorii dintre supuşii lor. O bună parte a acestei dispoziţii ostile trebuie, fără îndoială, atribuită diferenţei de limbă” îmbrăcăminte şi obiceiuri, care desparte şi înstrăinează popoarele globului. Mândri a ca şi prudenţa împăratului a fost adânc rănită de prezenţa supărătoare a armatelor străine, care pretindeau dreptul de a trece prin posesiunile sale şi pe sub zidurile capitalei lui. Supuşii săi fură insultaţi şi jefuiţi de străinii grosolani ai Apusului, iar faptele îndrăzneţe şi cucernice ale femeilor sporeau ura grecilor timoraţi. Otrava fanatismului religios aprofunda şi învenina mai rău pricinile lumeşti care aţâţau duşmănia între cele două popoare. În loc ca fraţii lor, intru credinţă din Răsărit să-i primească ospitalieri şi să-i îmbrăţişeze cu drag pe ostaşii crucii, fiece glas era învăţat să repete numele de schismatic şi eretic, care pentru urechea un ui ortodox sună mai odios decât acela de păgân şi necredincios. În loc să-i iubească pe cruciaţi pentru că aveau de fapt aceeaşi credinţă şi se închinau aceluiaşi Dumnezeu, îi priveau cu ură şi dezgust din cauza vreunei reguli a cultului bisericesc sau a vreunei probleme teologice, ce-i făcea pe creştinii din Apus, ori

pe predicatorii lor să se deosebească de biserica orientală. În timpul cruciadei lui Ludovic al VII-lea, clerul grecesc spăla şi purifica altarele care fuseseră spurcate, fiindcă acolo slujise vreun preot francez...

...Trecerea acestor puternice armate constituia un eveniment rar şi comporta primejdii, dar cruciadele au făcut ca între Răsărit şi Apus să se stabilească legături mai dese, care cu timpul au devenit un lucru obişnuit; ele au lărgit cunoştinţele de-o parte şi de alta, dar nu au dus la slăbirea prejujudecăţilor. Bogăţia şi luxul Constantinopolului aveau nevoie de produsele tuturor climatelor. Importurile erau compensate prin meşteşugul şi munca numeroşilor să-i locuitori, Situaţia sa făcea din Bizanţ un centru comercial al lumii, şi în toate perioadele istoriei sale, acest comerţ fusese în mâna străinilor. După declinul Amalfi-ului, veneţienii, pisanii şi genovezii îşi introduseseră contoarele şi aşezămintele lor în capitala imperiului. Serviciile lor fură răsplătite cu onoruri şi diferite scutiri de taxe şi impozite. Ei achiziţionaseră case şi terenuri, familiile lor se înmulţiseră prin căsătorii cu localnicii şi după ce Bizanţul îngădui ca o moscheie mahomedană să se ridice pe teritoriul său, a fost cu neputinţă să se interzică bisericile de rit roman[1078]...

...în timpul domniei lui Manuel[1079] şi a succesorului său Alexie, negustorii italieni din Constantinopol fură acuzaţi dera fi străini, eretici şi favoriţi ai împăratului; această întreită vină a fost plătită scump atunci când izbucni răzmeriţa care a anunţat întoarcerea şi înălţarea lui Ajidrome... Poporul se răsculă cu arma în mână. De pe coasta asiatică, tiranul trimise ostile şi galerele sale

1078 Vezi Anna Comnena *(Alexiad.,* VI, p. 161, 162} şi un pasaj remarcabil din Nicetas (în *Manuel* V, \c. 9).

1079 Care contractase o serie de alianţe matrimoniale cu principes© şi principi latini, deci catolici (n.t.).

în ajutorul poporului răsculat împotriva străinilor; aceştia se apărară cu deznădejde, dar rezistenţa lor nu făcu decât să justifice furia mulţimii, şi să ascută pumnalele asasinilor. Ura de neam, lăcomia de pradă şi fanatismul religios nu-şi cruţară victimele, pe care nici vârsta, nici sexul, nici legăturile de prietenie nu îe-au putut – salva. Latinii fură măcelăriţi în casele lor şi pe străzi, iar cartierul lor fu prefăcut în cenuşă. Clerul era ars în biserici şi bolnavii în spital. Numărul celor ucişi poate fi oarecum apreciat dacă ţinem seama că din milă şi îndurare peste patru mii de creştini au fost vânduţi în veşnică robie turcilor. Preoţii şi călugării au fost cei care şi-au ridicat cel mai puternic glasul aţâţând masacrul; în timp ce capul unui cardinal roman, trimisul papei, era despărţit de trup, legat de coada unui câine şi târât cu o sălbatică bătaie de joc prin oraş, ei înălţau un imn de slavă. Cei mai grijulii dintre străini s-au retras la primul semnal de alarmă pe vasele lor şi trecând prin Hellespont au scăpat lăsând în urmă această tragedie sângeroasă; în fuga lor ei au ars şi au pustiit coasta pe o distanţă de două sute de mile şi s-au răzbunat cumplit pe supuşii nevinovaţi ai imperiului, răfuindu-se mai ales cu preoţii şi cu călugării pe care îi considerau duşmanii lor personali; iar prin prada pe care au adunat-o s-au despăgubit pentru pierderea proprietăţilor şi a prietenilor lor. La întoarcerea în patrie ei arătară Italiei şi Europei bogăţia, slăbiciunea, perfidia şi răutatea grecilor, ale căror vicii erau prezentate drept adevărate întruchipări ale ereziei şi schismei. Scrupulele primilor cruciaţi îi făcuseră să piardă cel mai buni prilej de a-şi asigura prin stăpânirea Constantinopolului drumul spre Sfântul Mormânt. O revoluţie internă îi solicită şi aproape îi oJbligă pe francezi şi venGţieni să realizeze cucerirea imperiu* lui Roman de Răsărit.

După pierderea Ierusalimului, cavalerii apuseni şi mai ales cei

francezi, la îndemnul – papei înocentiu şi în alianţă cu veneţienii pornesc a patra cară în cruciadă (1196), sub conducerea lui Balduin de Flandra. Oştile se adună la Arenetia (1201), de unde se îmbarcă şi pleacă mai în înspre coasta dalmată, cu scopul de a supune cetatea Zara care se revoltase împotriva veneţienilor. Între timp Isaac Angliei os este înlăturat de pe tron de către fratele său, Alexie; ţiul lui Isaac, tot Alexie cere ajutor cruciaţilor pentru ca tatăl său şi el însuşi să-şi recapete tronul. Cruciaţii debarcă la Caiceâon şi îşi aşază tabăra la Şcolari, în faţa Constantinopolului.

În cea de a zecea zi după ce-şi aşezaseră tabăra la Scutari, cruciaţii se pregătiră ca soldaţi şi catolici, pentru trecerea Bosforului. Aventura era într-adevăr periculoasă, din pricina curentului larg şi rapid. Pe vreme calmă, fluxul Euxinului putea duce cu el focul lichid şi de nestins al grecilor; iar malul qpus era apărat de şaptezeci de mii de călăreţi şi pedestraşi înarmaţi cum nu se poate mai bine. În această zi memorabilă, care s-a întâmplat să fie luminoasă şi plăcută, latinii fură împărţiţi în şase batalioane, sau divizii. Prima avangardă, era condusă de Contele de Flandra, unul dintre cei mai puternici principi creştini prin dibăcia şi numărul arbaletierilor să-i Cele patru batalioane următoare ale francilor erau comandate de fratele său Henric, conţii de şi. Paul şi Blois, şi de Mathieu de Montmorency; acesta din urmă avea cinstea de a-i număra în rândurile stele ca voluntari pe nobilii din Champagne şi pe mareşalul lor. A şasea divizie, ariergarda şi rezerva armatei, era condusă de marchizul de Montferat, care se afla în fruntea germanilor şi lombarzilor. Caii, înşeuaţi cu lungile lor cioltare ce atingeam pământul, erau îmbarcaţi în *palandre*[1080]

1080 Adopt din versiunea Iui Vigenere cuvîntul care sună frumos, *palander*, folosit, cred şi astăzi în Mediterană. Dar dacă aş fi scris îr franceză, aş fi preferat denumirea originală şi expresivă de *vessiers* ori *hussiers*, de' la *huis,* sau uşă, care se lăsa ca o punte, dar care în mare se- Snchidea în latura vasului. (Vezi Du cange şi Villehardouin, nr. 14 şi Joinville, p. 27, 28, edit, du Louvre), (Palandrele sînt nişte barcaze mari cu fundul plat care servesc la transbordări)

plate; alături se aflan cavalerii, în armură completă, eu căştile legate şi lăncile în mână. Suita lor numeroasă de *sergenţi*[1081] şi arcaşi ecupa vasele de transport fiecare dintre acestea fiind remorcat de o galeră, vas puternic şi rapid. Cele şase divizii traversară Bosforul, fără a întâlni vreun inamic sau obstacol. Fiece divizie dorea să debarce prima, fiecare divizie şi fiecare ostaş erau hotărâţi să învingă sau să moară. Dornici să se afle açolo unde primejdia era mai mare, cavalerii în greaua lor armură săriră în mare, atunci când ea le ajungea până la cingătoare; pilda lor de vitejie fu urmată de sergenţi şi arcaşi; iar scutierii, coborând podurile mobile ale palandrelor, duseră caii la mal. Înainte ca escadroanele să poată încăleca, înainte ca ele să se aşeze în formaţie şi să-şi aplece lăncile, cei şaptezeci de mii de greci dispăruseră la orizont. Fricosul Alexie, fu primul care fugi, pildă ce fu urmată de ostaşii lui; numai după ce jefuiră bogatul său pavilion, latinii aflară că luptaseră* cu un împărat. Ei hotărâră să se folosească de primul moment de zăpăceală al duşmanului pus pe fugă ca să-şi asigure printr-un dublu atac intrarea portului.

Tumul Galata[1082], din, suburbia Pera. A fost atacat şi luat cu asalt de francezi, pe când veneţienii îşi asumară sarcina mai grea de a forţa cablul sau lanţul care era întins de la acel turn până la malul bizantin. După câteva încercări fără rezultat stăruinţa şi îndrăzneala se dovedi mai tare, Douăzeci de vase de război,

---

(n.t.).

1081 Pentru a evita expresia vagă de însoţitori etc. folosesc după Viile- hardouin, cuvîntul *serjeants.* pentru toţi călăreţii care nu erau şi cavaleri. Existau *„&erjeants"* în armată şi în justiţie ; parăzile sau o vizită; la Westminster Hall, ne dau prilejul de a observa straniul rezultat al acestei deosebiri. (Ducange, *Glossar. Latin*., *Servientes* etc., tom. IV, p. 226— 231). *(Serjeants d'armes* erau pe vremea aceea ostaşi de elită, înarmaţi ia fel cu cavalerul căruia îi aparţineau; ei au devenit mai tîr^m sergenţi de trupă, pe cînd *serjeants de loi* erau auxiliari ai justiţiei, ocupînd funcţia pe care o îndeplinesc astăzi portăreii şi, comisarii de poliţie în Occident. La acest lucru face aluzie autorul (n.t.).

1082 E inutil să remarcăm că în ce priveşte turnul Gal at a, lanţul etc. Duc ange este corect şi complet. Consultaţi de asemenea capitolele potrivite din *C.P. Christiana* dé acelaşi autor. Locuitorii Galatei .erau atît de înfumuraţi şi ignoraţi îneît îşi închipuiau că scrisoarea Sfintului Paul către galateeni le era adresată lor.

rămăşiţele flotei greceşti, fură fie scufundate, fie cucerite. Enormele şi masivele, zale de fier[1083] au fost tăiatede foarfeci sau rupte de greutatea galerelor[1084]; şi flota veneţiană, sigură şi triumfătoare putea fi ancorată în portul Constantinopolului. Prin aceste acţiuni îndrăzneţe, o rămăşiţă[1085] de „douăzeci de mii de latini cut eza să asedieze o cap itală ce număra peste patru sute de mii de locuitori[1086] capabili să ia armele în apărarea ţării lor, chiar dacă nu se arătaseră dornici să treacă la fapte. Această cifră ar presupune într-adevăr o populaţie to Silă de aproape două milioane, dar oric lt ar fi de necesar ca numărul grecilor să fie considerat mai mic, faptul că se credea că e atât de mare face cinste spiritului neînfricat al atacatorilor.

În alegerea felului de a ataca, francezii şi veneţienii se deosebeau prin obiceiurile lor de viaţă şi de război. Primii socoteau că partea dinspre mare şi port a oraşului constituie cea mai uşoară cale de acces spre Constantinopol. Dar veneţienii aveau temei să afirme că îşi încredinţaseră destul timp, viaţa şi avutul unei ambarcaţiuni şubrede şi unui element precar, şi cereau cu voce tare o luptă care să valorifice posibilităţile cavaleriei, un teren solid şi un atac compact al pedestraşilor sau al ostaşilor călări. După ce se ajunse la un compromis dictat de prudenţă, acela ca atât unii cât şi alţii să-şi aducă aportul potrivit aptitudinilor lor, pe

---

1083Un lanţ greu de fier închidea portul Gonstantinopolui, azi „Cornul de aur[44] (n.t.).

1084[6] Vasul care a rupt lanţul se numea *Aquila* (DandoL, *Chronicon*, p. 322) pe care. Blond us *(de Cestis Venet.)* l-a schimbat în *Aquilo*, vintul de nord, D u c ange, *Observai ions,* nr. 83, menţine această interpretare, dar n-a văzut textul respectabil a lui Dandolo şi nici n-a studiat îndeajuns topografia portului. Vîntul de sud-est ar fi fost mai prielnic.

1085 După cucerirea Zarei, o bună parte din cruciaţi, fiind excomunicaţi de papă, părăsiră expediţia (n.t.).

1086Patru sute de mii de oameni sau mai mult (Vlllehardouin nr. 133), trebuie înţeles îh sensul de bărbaţi ajunşi la vîrsta să poată purta arme." Le Beau *(Hisi. du Bas Empire*, vol. XX, p, 417) atribuie Constau tinopohi 1 ui un milion de locuitori, dintre care 60.000 de călăreţi si un număr infinit de pedestraşi. în decăderea ei actuală, capitala imperiului otoman poate număra 400.000 de suflete. (Bell, *Călătorii,* vol. II, p. 401, 402.) ‘Dar cum turcii nu ţin registre şi împrejurările sînt potrivnice, este imposibil ca cifra aceasta să fie controlată (Niebuhr, *Voyage en Arabic, vol.* I, p, 18, 19) punînd-o de acord cu populaţia reală a oraşelor lor.

mare sau pe uscat, flota acoperind armata, cei doi parteneri au purces spre extremitatea portului. Podul de piatră al râului a fost reparat în grabă şi cele şase batalioane ale francezilor îşi aşezară tabăra în faţa Capitalei, la baza acelui triunghi ce cuprindea o suprafaţă cam de patru mile, între port ia Marmara1. Ajunşi la marginea şanţului lat şi la picioarele zidului înalt, ei avură timp să privească greutăţile întreprinderii lor. Porţile zidului din dreapta şi stânga strâmtei lor tabere se deschideau adesea pentru a lăsa să iasă grupuri de cavalerie şi infanterie uşoară, care aţineau calea color răzleţiţi, străbăteau regiunea în căutare de provizii, dădeau alarma de cinci-şase ori pe zi şi îi obligau pe latini să se înconjoare cu o palisadă şi să-şi sape tranşee pentru a se pune la adăpost. Atunci când se făcea aprovizionarea şi se organizau convoaie, veneţienii se arătau prea zgârciţi, iar francezii prea lacomi. Ostaşii se plângeau de foame şi de alte lipsuri pe care le îndurau, aşa cum se întâmplă

1 Pe planurile cele mai corecte ale Constantinopolului nu apar mai mult de 4.000 de paşi. Totuşi, Villehardouin calculează spaţiul la trei leghe (nr. 86). Dacă ochiul nu l-a înşelat, el trebuie să fi socotit această distanţă după vechea leghe galică, care avea 1.500 de paşi şi, în vremea sa, mai era, poate, folosită în Champagne (locul de baştină a lui Villehardouin) (n t.).

Rie oè-ieet în asemenea îiiiprojurări şi poate că aceste lipsuri nu erau decât foarte adevărate; proviziile de făină aveau să se termine peste trei săptămâni, iar scârba lor pentru carne sărată în ispitea-să-se înfrupte din carnea cailor lor. Uzurpatorul îngrozit era susţinut de Theodor Lase ar is, ginerele său, un tânăr viteaz, care năzuia să-şi salveze ţara şi să ajungă în fruntea ei. În rândurile grecilor, soarta ţării, şi apărarea religiei trezeau conştiinţa datoriei

de a lupta; ei îşi puneau însă cea mai mare nădejde în puterea şi curajul gărzii varange, a danezilor şi englezilor, cum sunt denumiţi de scriitorii acelor timpuri[1087]. După zece zile de muncă fără răgaz, terenul a fost nivelat, şanţul astupat, iar lucrările de apropiere ale asediatorilor executate conform regulilor; două sute cincizeci de maşini de asalt intrară în funcţie cu diferitele lor capacităţi spre a curăţa meterezele, a zdruncina zidurile şi a submina fundaţiile. La prima apariţie a unei breşe, fură aşezate scările de asalt. Din poziţia lor avantajoasă, numeroşii apărători respinseră şi copleşiră pe îndrăzneţii latini, dar ei admirară hotărârea a cincisprezece cavaleri şi a ajutoarelor lor, care, după ce izbutiseră să se urce pe ziduri, îşi păstrară periculoasa poziţie, până ce fură azvârliţi jos şi făcuţi prizonieri de garda imperială. În partea dinspre port, atacul naval a fost condus cu mai mult succes de vene ţicni, popor diba ci într-ale războiului care întrebuinţă cu acest prilej toate mijloacele cunoscute şi folosite înainte de descoperirea prafului de puşcă. O linie dublă, pe un front de trei bătăi de arc, era formată de galere şi corăbii; mişcările rapide ale primelor, erau susţinute de greutatea şi înălţimea celorlalte; punţile, pupa şi turnurile corăbiilor erau folosite ca platforme pentru maşinile de război, care îşi aruncau proiectilele peste capetele celor din prima linie. Soldaţii care săreau din galere pe uscat, fixau şi ridicau numaidecât scările de asalt, pe când corăbiile cele mari. Ina întind mai încet şi coborând o punte mobilă; deschideau o cale de acces prin văzduh de la catargele lor la metereze. În toiul bătăliei, dogele o figură venerabilă şi care se făcea uşor remarcată, sta drept, în armură completă la prora galeriei sale. Ameninţările, promisiunile şi îndemnurile sale dădeau necontenit un nou imbold străduinţei

1087 Gărzile, Varangii, sînt numiţi de Villehardouin· (nr. 85, 95) englezii şi danezii, înarmaţi eu securile lor. Oricare ar fi fost originea lor, un pelerin francez nu putea să se înşele în ce priveşte poporal din rîndul căruia se recrutau pe atunci aceste gărzi.

vâslaşilor. Vasul său a fost primul care a izbit malul şi Dandolo3 a fost primul războinic care a coborât la mal. Ostaşii aparţinând atâtor neamuri admirau măreţia acestui bătrân orb, fără a se gândi că vârsta şi infirmităţile sale făceau ca viaţa să aibă pentru el mai puţin preţ decât gloria nemuritoare. Dintr-odată, o mână invizibilă (căci stegarul fusese probabil ucis) aşeză pe metereze drapelul republicii. Douăzeci şi cinci de turnuri fură imediat ocupate prin procedeul plin de cruzime al incendierii, grecii fură alungaţi din cartierul alăturat. Dogele trimisese veste despre izbânda lui, când fu oprit în loc de pericolul ce-i ameninţa pe aliaţii săi. Declarând cu nobleţe că ar prefera să moară împreună cu pelerinii, decât să câştige o victorie prin distrugerea lor, Dandolo renunţă la avantajul său, îşi rechemă oastea şi se grăbi spre locul bătăliei. El găsi acolo cele şase mici batalioane epuizate ale francezilor, înconjurate de şaizeci de escadroane de cavalerie grecească, din care, cel mai mic era totuşi mai numeros decât cea mai mare dintre diviziile latinilor. Ruşinea şi disperarea îl îndemnaseră pe Alexie la acest ultim efort al unui atac general; dar ordinea neclintită şi aspectul bărbătesc al latinilor îl îngroziră; după o hărţuială la distanţă, când se lăsă întunericul, el îşi retrase trupele. Tăcerea sau tumultul nopţii îi exasperară temerile şi fricosul uzurpator, adunând un tezaur de zece mii de funzi de aur, îşi părăsi în chip josnic soţia, poporul şi rangul, se aruncă într-o barcă, se furişa prin Bosfor şi acoperindu-se de ruşine, debarcă în siguranţă într-un port obscur al Tracici. De in 1 Dogele Veneţiei (n t.).

Dată ce fuga sa fu cunoscută, nobilii greci cântară iertare şi pace în temniţa unde orbul Isaac aştepta în orice clipă vizita călăului. Salvat din nou şi înălţat de soarta schimbătoare, prizonierul în veşmintele sale imperiale, fu iarăşi aşezat pe tron şi înconjurat de sclavi prosternaţi, a căror groază adevărată şi

bucurie prefăcută el nu era în stare g/o vadă. La răsăritul soarelui, ostilităţile au fost suspendate şi şefii latini fură surprinşi de un mesaj din partea împăratului legitim, care ocupa acum tronul, şi care era nerăbdător să-şi îmbrăţişeze fiul şi să-i răsplătească pe generoşii săi eliberatori[1088].

Dar aceşti generoşi eliberatori nu erau dornici să-şi elibereze ostaticul, până ce nu aveau să obţină din partea tatălui său plata, sau cel puţin făgăduiala unei recompense. Ei aleseră patru ambasadori: Mathieu de Montmorency, istoricul nostru, mareşalul de Champagne şi doi veneţieni, spre a-l felicita pe împărat; la apropiere lor porţile fură date în lături; de ambele părţi ale străzilor erau aliniate halebardele gărzii engleze şi daneze, sala de audienţă strălucea de aur şi giuvaer un, falşi înlocuitori ai virtuţii şi puterii. Alături de orbul Isaac era aşezată soţia sa, sora regelui Ungariei, iar apariţia ei le hotărâse pe nobilele matroane ale Greciei să iasă din singurătatea lor casnică şi să se amestece în cercul senatorilor şi al soldaţilor. Latinii, prin glasul mareşalului, vorbiră ca nişte oameni conştienţi de meritele proprii, care respectau opera săvârşită cu mâinile lor şi împăratul înţelese limpede că înţelegerea fiului său cu veneţienii şi pelerinii trebuie ratificată, fără şovăire ori întârziere. Retrăgându-se într-o cameră personală, împreună-cu împărăteasa» un şambelan, un interpret şi cei patru ambasadori, tatăl tânărului Alexie întrebă) cu oarecare emoţie, care erau aceste condiţii. Supunerea imperiului răsăritean în faţa puterii papale, eliberarea locurilor sfinte şi o contribuţie imediată de două sute de mii de mărci de argint. „Sunt condiţii grele, răspunse el prudent. Greu de acceptat şi greu de îndeplinit.

1088 Despre primul asediu şi prima cucerire a Cons tantinop oului, putem citi în original scrisoarea cruciaţilor către Inocenţiu al III-lea, *Gesta*, c. 91, p. 533, 534; Villehardouin nr. 79—99; Nicetas in *Alexia Comnen.y III*, c. 10, p. 349—352; Dandolq în *Chron.* p. 323 ; Gunther şi abatele său Martin nu se întorseseră încă din pelerinajuljor îndărătnic la Ierusalim, sau Saint Jean d’Acre, unde cea mai mare parte a expediţiei a murit de ciumă.

Dar ele sunt pe măsura serviciilor şi meritelor voastre/6 După această asigurare satisfăcătoare, baronii încălecară şi-l aduseră pe moştenitorul Constantinopolului în oraş şi la palat. Tinereţea şi aventurile sale minunate cuceriseră toate inimile şi Alexie a fost încoronat solemn, împreună cu tatăl său, în catedrala Sfintei Sofia. În primele zile ale domniei sale, poporul, binecuvântat cu restabilirea bunei stări şi a păcii, era încântat de fericitul deznodământ al tragediei; nemulţumirea nobililor, regretele şi temerile lor erau ascunse sub pojghiţa fără cusur a bucuriei şi loialităţii. Amestecul a doua popoare aflate în conflict, în cadrul aceleiaşi capitale, ar fi purtat în sine germeni de necazuri şi primejdii şi astfel suburbia Galatei, sau Pera, fu destinată drept cartier pentru francezi şi veneţieni. Dar legăturile comerciale şi familiale erau libere şi zilnic cucernicia sau curiozitatea îi ispitea pe pelerini să viziteze bisericile şi palatele Constantinopolului. Minţile lor grosolane, poate nepăsătoare faţă de artele mai rafinate” se minunau de splendoarea peisajului; sărăcia oraşelor lor natale făcea să pară şi mai mare numărul populaţiei şi bogăţiile primei metropole a Creştinătăţii1. Uitând de înaltul său rang, tânărul Alexie, îmboldit de interes şi recunoştinţă se simţea şi el ispitit să repete adesea vizitele intime pe care le făcea aliaţilor să-i latini, iar atmosfera liberă a banchetelor, vesela îndrăzneala a francezilor, uita uneori de împăra 1 Cu energia sa brutală, Villehardouin (nr. 66,100) vorbeşte despre vederile exterioare şi interioare ale Constantinopolului, şi impresia pe care ele o fac asupra pelerinilor. „Acest oraş, spune el, e suveran peste toate celelalte.64 Vezi pasajul paralel al lui Fulcherius Camotonsiso *Hist. Hierosol*, I, e. 4, şi Guill. Tyr. II, 3; XX, 26”.

Tul Răsăritului[1089]. În convorbirile lor mai serioase, se căzu de

1089 în timp ce jucau zaruri, latinii i-au scos diadema şi i-au pus pe cap o căciulă de lînă, sau

acord că reunirea celor două biserici trebuia obţinută cu răbdare şi în timp; dar setea de bani ridica mai multe piedici în calea tratativelor decât zelul religios; şi o sumă considerabilă a fost numaidecât plătită pentru a alina nevoile şi a reduce la tăcere insistenţele cruciaţilor[1090].

Alexie se temea de momentul plecării lor. Absenţa cruciaţilor l-ar fi eliberat de obligaţiile pe care nu era încă în stare să le îndeplinească, dar prietenii săi l-ar fi lăsat descoperit şi singur, în voia capriciilor şi prejudecăţilor unui neam perfid. Pentru a le prejungi şederea şi a căpăta un răgaz de tin an, el plănuia să-i miluiască, plătindu-le cheltuiala şi achitând, în numele lor, costul transportului datorat vaselor veneţiene. Oferta a fost discutată în consiliul baronilor şi după ce scrupulele acefstora fură luate de două ori în dezbatere; sfatul dogelui şi rugămintea tânărului împărat fură acceptate din nou cu o majoritate de voturi. Cu preţul a o mie şase sute de funzi de aur, el îl convinse pe marchizul de Mont ferat să-l însoţească împreună cu o „armată în provinciile europene, să-i stabilească autoritatea şi să-l urmărească pe unchiul său[1091], deoarece prezenţa lui Baudouin şi a aliaţilor să-i din Franţa şi Flandra, inspira teamă şi respect la Constantinopol. Expediţia a fost încununată de succes, împăratul orb exulta în faţa izbânzilor dobândite de armatele sale; el îşi pleca urechea la vorbele linguşitorilor când ei îi preziceau că providenţa, aceeaşi care îl ridicase din temniţă pe tron, îi va vindeca podagra, îi va reda vederea şi va avea grijă ea doimi ia sa să propăşească ani

---

de blană (Nicetas, p. 358). In cazul cînd aceşti hitri erau veneţieni, gestul vădea impertinenţa negustorimii şi a republicii.

1090 Villehardouin, nr. 101 ; Dandolo, p. 322. Dogele afirmă că vene- ţienii erau plătiţi mai încet decît francezii, dar el mărturiseşte că analele celor două ţ) op oare, adoptă .puncte de vedere deosebite asupra acestui subiect. îl citise pe Villehardouin? Totuşi grecii se plingeau (Gunther, *Hist.* c. p. 13). Vezi lamentările şi invectivele lui Nicetas (p. 355).

1091 Alexie, fostul împărat, unchiul său, care fugise în Tracia de unde uneltea împotriva tînărului Alexie (n.t.). ,

îndelungaţi, Totuşi, gloria e rescinda a fiului tortura cugetul bătr inului plin de bănuieli; nici măcar trufia nu-i putea ascunde faptul că numele său era pronunţat fără entuziasm, în timp ce imperialul tânăr era lăudat din inimă şi de către toţi1, ceea ce stârnea invidia părintelui.

Prin recenta invazie grecii fuseseră treziţi dintr-un vis de nouă veacuri, timp în care se hrăniseră cu iluzia că nu se află armată străină în stare să cucerească capitala imperiului Roman. Străinii din apus violaseră oraşul şi sceptrul lui Constantin se afla la bunul lor plac. Cei pe care ei îi sprijineau de veniră curând tot atât de nepopulari ca şi străinii înşişi. Binecunoscutele vicii ale lui Isaac erau acum mai supărătoare datorită infirmităţilor sale, xiar tânărul Alexie îşi atrăgea ura, ca un apostat care renegase obiceiurile şi credinţa poporului său. Înţelegerea sa secretă cu latinii a fost divulgată sau bănuită. Poporul şi mai ales clerul, sincer legat de credinţă şi superstiţiile lui; în fiecare mănăstire şi în jurul fiecărei tarabe, răsunau discuţii despre primejdia ce pândea Biserica şi despre tirania papei2. Un tezaur gol putea cu greu să asigure luxul împărătesc şi pretenţiile străinilor. Grecii refuzau să evite, printr-o contribuţie generală, pericolul robiei şi jafului ce se profila la orizont. Împilarea la care se dedau cei bogaţi trezea o indignare mai periculoasă şi mai personală, iar atunci când împăratul topea vasele şi despuia imaginile sanctuarelor, el părea că justifică acuzările de erezie şi sacrilegiu. În absenţa marchizului Boniface şi a protejatului său imperial, Constantinopolul a fost lovit

1 Domnia lui Alexie Comnenul umple trei din cărţile lui Nicetas p. 291 – 352. Scurta perioadă a restaurării lui Isaac şi a fiului său este lichidată în cinci capitole: p, 352 – 362.

2 Când Nicetas îi reproşează lui Alexie alianţa sa lipsită de cucernicie, el se referă cu epitetele cele mai aspre la noua religie a papei. În acelaşi fel se exprimau cu sinceritate toţi grecii, până în ultima clipă a împăratului. De o nenorocirecare fu atribuită pe drept eu vânt necugetării. Poierinilor flamanzi[1092]. Într-una din vizitele lor în oraş, ei au fost scandalizaţi de aspectul unei sinagoge, în care era adorat un Dumnezeu unic. Modul lor operativ de a duce o controversă era de a-i trece pe necredincioşi prin sabie şi a le da foc caselor; dar evreii şi câţiva dintre vecinii lor creştini îndrăzniră să-şi apere viaţa şi bunurile, iar flăcările pe care bigotismul le aţâţase, mistuiră construcţiile cele mai ortodoxe şi nevinovate. Timp de opt zile şi opt nopţi, incendiul s-a întins pe un front de peste1 o leghe, de la port până la Propontida cuprinzând partea cea mai împânzită de clădiri şi mai populată a oraşului. Nu e uşor să ţii socoteala bisericilor şi palatelor superbe care au fost prefăcute într-un mormande ruine fumegânde, după cum nu e uşor să evaluezi mărfurile care au fost distruse în cartierele comerciale, sau să numeri familiile lovite de această nimicire în masă. Acest act de violenţă, de care dogele şi baronii zadarnic se prefăceau că sunt cu totul străini, a făcut ca numele de latin să devină şi mai nepopular; colonia latină de peste cincisprezece mii de persoane căută să-şi afle un adăpost sigur printr-o grabnică retragere din oraş sub protecţia stindardului lor, în suburbia Pera. Împăratul se întoarse în triumf, dar cea mai fermă şi mai iscusită politică n-ar fi putut să-i croiască drum prin furtuna care s-a dovedit prea puternică pentru persoana şi domnia acelui nefericit tânăr. Simpatiile sale şi sfaturile tatălui îl făceau să încline spre

---

1092 Acuzaţia adusă de Nicetas (p. 355) este categorică; el specifică: „autorii celor petrecute sînt flamanzii[66], deşi greşeşte cîncl presupune că aceasta e.**o** denumire veche; Villehardouin (nr. **107) îi** dezvinovăţeşte pe baroni şi nu cunoaşte (sau poate se face că nu cunoaşte) numele vinovaţilor.

binefăcătorii săi; dar Alexie ezită între recunoştinţă şi patriotism, între frica de supuşi şi teama de aliaţii săi[1093]. Prin purtarea sa nehotărâtă şi schimbătoare, el pierdu stima şi încrederea àmândurora; pe când îl invita pe marchizul de Montferrat să ocupe palatul, Alexie lăsa ca nobilii să conspire şi poporul să se înarmeze, pentru eliberarea ţării lor. Fără a ţine seama de situaţia sa dureroasă, şefii latini îşi rep erau cererile şi se mâniau fiindcă, tânărul împărat tergiversa lucrurile; ei îl bănuiau de intenţii rele şi cereau un răspuns decisiv; pace sau război. Somaţia lor arogantă fu adusă la cunoştinţa lui Alexie de trei cavaleri francezi şi trei deputaţi veneţieni; aceştia îşi încinseră spadele, îşi încălecară armăsarii, străpunseră mulţimea furioasă şi se înfăţişară cu un aer neînfricat la palat, în faţa împăratului grec. Ei amintiră răspicat serviciile pe care aliaţii i le făcuseră împăratului şi obligaţiile acestuia faţă de ei şi declarară cu îndrăzneală că, dacă pretenţiile lor bine întemeiate nu erau satisfăcute imediat şi din plin, nu-l vor mai considera nici ca suveran, nici ca prieten. După această sfidare, cum alta nu rănise vreodată o ureche imperială, solii plecară fără a lăsa să se vadă vreun semn de teamă; dar faptul că izbutiseră să scape dintr-un palat slugarnic şi un oraş ce clocotea de mânie îi miră chiar pe ambasadori; întoarcerea lor în tabără a fost semnalul declanşării ostilităţilor de-o parte şi de alta.

În Rândul grecilor, orice autoritate ori înţelepciune erau înăbuşite de mulţimea dezlănţuită care confunda furia eu vitejia, numărul cu puterea şi fanatismul cu sprijinul şi inspiraţia divină. Ambele popoare îl socoteau pe Alexie falş şi vrednic de dispreţ. Neamul josnic şi făţarnic al Ajnghelilor era respins cu un dispreţ gălăgios şi poporul din Constantinopol împresură senatul, cerându-

1093 Compară bănuielile şi pîîngerile lui Nicetas (p. 359—362) cu acuzaţiile directe ale lui Balduin de Flandra *(Gest a Innocent*. III, c. 92, p. 534).

i să-i dea un împărat vrednic. Ei oferiră pe rând purpura, fiecărui senator distins prin origine sau demnitatea sa, dar aceştia respinseră până la ultimul veşmântul fatal/ Discuţia dură trei zile, şi putem afla de la istoricul Nicetas, unul dintre membrii adunării, că loialitatea senatului era chezăşuită doar de frică şi slăbiciune. O fantomă, pe care timpul a cufundat-Q în uitare, a fost préeiamata cu sila de mulţime3; dar autorul răzmeriţei şi conducătorul luptei era un prinţ din casa Ducas şi faptul, ei se numea Alexie, la fel cu împăratul, făcea necesară, ca cei doi să se deosebească unul de altul, prin porecla de Murzuflos2, ceea ce în vorbirea vulgară indică apropierea sprâncenelor sale negre şi zbârlite. Patriot şi curtean, în acelaşi timp, perfidul Murzuflos care nu era lipsit de şiretenie şi curaj, se opuse latinilor atât în vorbe cât şi în fapte, aţâţă patimile şi prejudecăţile greoilor şi ştiu să câştige favorurile şi încrederea, lui Alexie, care îl numi în funcţia de mare şambelan şi îi vopsi sandalele cu culorile împărăţiei3. În toiul nopţii el pătrunse în camera de culcare a împăratului, părând speriat, şi strigă că palatul era atacat de popor şi trădat de gara. Sărind din culcuşul său, nebănuitorul principe se aruncă în braţele duşmanului său, care îi puse la cale scăparea printr-o scară secretă. Dar această scară se termina într-o închisoare. Alexie fu înşfăcat, despuiat şi ferecat în lanţuri; după ce gustă câteva zile amărăciunea morţii, el fu otrăvit. Sau sugrumat, sau bătut cu bâte, din ordinul şi în prezenţa tiranului. Împăratul Isaac Anghelos îşi urmă curând fiul în mormânt şi poate Murzuflos s-ar fi putut lipsi de o crimă inutilă, aceea de a grăbi ultima suflare a unui bătrân neputincios şi orb.

Moartea împăraţilor şi uzurparea lui Murzuflos schimbase natura conflictului. Acum numai era vorba despre neînţelegeri între aliaţi, care îşi supraestimau serviciile aduse, sau îşi neglijau obligaţiile. Francezii şi vene tien îi uitară plângerile lor împotriva lui Alexie,

vărs ară o lacrimă pentru sfârşitul prea timpuriu al tovarăşului lor şi jurară răzbunare uimi neam perfid care încoronase pe un asasin. Totuşi, prudentul doge era încă dispus să negocieze. El ceru drept datorie, un subsidiu, sau o amendă de cincizeci, de mii de funzi de aur, cam două milioane de lire sterline; iar tratativele n-ar fi fost întrerupte brusc, dacă zelul sau politica lui Murzuflos nu ar fi refuzat să sacrifice biserica greacă în folosul securităţii statului[1094]. În ciuda insultelor duşmanilor să-i externi şi interni, ne dăm totuşi deama că acesta nu era nedemn de rolul de apărător al ţării pe care şi-l asumase. Al doilea asediu ai Constantinopolului a fost cu mult mai greu decât primul. Tezaurul s-a umplut şi disciplina a fost restabilită, prin. Tr-o cercetare severă a abuzurilor regimului trecut, iar Murzuflos, care cu un buzdugan de fier în mină, mergea din fort în fort, în costumul şi cu ţinuta unui războinic, trezea groaza, cel puţin printre soldaţii şi concetăţenii săi. Înainte şi după moartea lui Alexie, grecii a făcut două încercări viguroase şi bine dirijate de a arde flota duşmană în port; dar dibăcia şi curajul veneţienilor respinseră bruloţii şi flăcările rătăcitoare se pierdură în mare, fără a, pricinui vreo pagubă[1095]. În timpul unui atac nocturn, împăratul grec a fost învins de Henri, fratele contelui de Flandra. Avantajul numărului şi al surprizei de care beneficiase, făcea ruşinea înfrângern sale şi mai grea. Scutul său a fost găsit pe câmpul de bătaie iar stindardul imperial[1096], purtând imaginea Fecioarei, a fost oferit în chip de trofeu şi relicvă, călugărilor cistercieni, discipolii Sfântului Bernard. Aproape trei luni, fără a excepta nici perioada sacră a postului mare, trecură în hărţuieli şi pregătiri, înainte ca latinii să fie gata ori hot ar îţi la un asalt general. Fortificaţiile de pe uscat fuseseră găsite inexpugnabile şi cârmacii vene Lieni informară că pe ţăr mul Mării de Marmara, ancorarea nu era sigură şi corăbiile ar fi fost minate de curent, departe de strâmtoarea Hellespont ului; perspectivă deloc neplăcută pelerinilor lipsiţi de entuziasm, care căutau orice prilej de a părăsi rând urile armatei. Asaltul era deci hotărât de către atacatori şi aşteptat de asediaţi din direcţia portului, iar împăratul îşi aşezase pavilionul purpuriu pe o înălţime-învecinată spre a îndruma şi însufleţi strădania oştilor sale. Un spectator neînfricat, dornic de fast şi plăcere, ar fi putut admirçt lunga ordine de bătaie a celor două armate încleştate, ordine care se întindea pe o jumătate de leghe; una dintre armate se afla pe corăbii şi galere cealaltă pe ziduri şi turnuri, ridicate mai sus de nivelul obişnuit cu

---

1094 Numele său erau Nicolae Canabos. El merita lauda lui Nicetas şi răzbunarea lui Murzuflos (p.. 362).

1095 ViHehardouin (nr. 116) îl consideră un favorit, fără să ştie că

1096era prinţ de singe domnesc, un *Anghel&ş.* şi *Ducas*. Dueange, care se documentează epuizînd toate sursele de informaţie, crede că e fiul lui

ajutorul a numeroase turele de lemn suprapuse. La început, în furia primei năvale, atacatorii lansară săgeţi, pietre şi foc din maşinile de război; dar apa era adânr că, francezii îndrăzneli, iar veneţienii dibaci; ei se apropiară de ziduri şi o luptă disperată cu spade, suliţe, halebarde, se încinse pe punţile instabile, care legau bateriile plutitoare de cele stabile. Asaltul confirmă într-o sută de puncte şi apărarea răspunse, până ce superioritatea terenului şi a numărului precumpăni şi trompetele latine sunară retragerea, în ziua următoare, atacul fu reînnoit cir egală vigoare şi cu acelaşi rezultat iar în timpul nopţii dogele şi baronii ţinură sfat, preocupaţi nu de primejdia în care se alla fiecare dintre ei, ci de soarta întregii armate. Nu se auzi niciun glas care să amintească de scăpare sau tratative; fiecare războinic, după cum îi era firea, se mângâiaeu speranţa victoriei sau ceriitudinea unei morţi glorioase[1097]. Grecii beneficiau de experienţa a sediilor precedente, dar latinii erau plini de însufleţire şi cunoaşterea faptului că metropola Răsăritului putea fi cucerită, era de mai mare folos decât precauţiile locale pe care experienţa le inspirase pentru apărarea sa. La al treilea asalt, corăbiile erau legate câte două spre a le dubla puterea. Un vânt violent de la nord le împinse la mal. Episcopii din Troyes şi Soissons conduceau prima linie şi de-a lungul frontului de luptă[1098] răsunau cuvintele „pelerin" şi „paradis". Stindardele episcopale fură desfăşurate pe ziduri. O sută de mărci de argint fuseseră promise primilor îndrăzneţi iar dacă unora dintre aceştia moartea le-a răpit răsplata, numele şi gloria lor au fost sortite veşniciei. Patru turnuri au fost escaladate, trei porţi au fost sparte; cavalerii francezi, care e cu putinţă să fi tremurat pe când se aflau pe vas, în voia valurilor, se simţeau invincibili atunci când erau călări, pe pământ bătut. Să relatez oare că cei o mie care păzeau persoana împăratului o luară la fugă în faţa lăiiciei unui singur războinic? Despre fuga lor ruşinoasă stau mărturie vorbele compatriotului lor, Nicetas. O armată de fantome păşea odată cu eroul francez care în ochii grecilor căpătă proporţiile unui uriaş[1099]. În timp ce fugarii îşi Părăseau posturile şi îşi aruncau armele, latinii intrară în oraş sub drapelele

1097 Villehardouin (nr. 126) mărturiseşte că era pericol mare, iar Gunther *(Hist. C'.P.* c. 13), afirmă că „nu există nici o speranţă-de victorie[66]. Totuşi cavalerul dispreţuieşte pe cei care se gîndeau la fugă, iar călugărul îşi laudă compatrioţii care s-au hotărît să" moară.

1098 Baudouin şi toţi scriitorii onorează numele acestor două galere, „de bun augur".

1099 Făcînd aluzie la Iîomer, Nicetas îl numeşte „uriaşo sută de duşmani[66], înalt de nouă „orgyae[66] sau optsprezece metri, o statură care intr-adevăr ar fi justificat teroarea grecilor. în această împrejurare, istoricul pare să ţină mai mult la miraculos decît la ţara sa, sau chiar la adevăr. Baudouin exclamă în vorbele pşâîmistului: „mai valoros e unul de-al nostru decît

[64].

conducătorilor lor. Străzile şi porţile se deschiseră pentru a-i lăsa să treacă şi, fie voit, fie din întâmpi & re, se dezlănţui un *mi* i incendiu care!» câteva ore, mistui o parte a Constantinopolului, egală cam cu trei dintre cele mai mari oraşe ale Franţei[1100]. La căderea ser îir baronii îşi număr ară ostile şi îşi întăriră poziţiile. Ei erau speriaţi de întinderea oraşului şi desimea populaţiei, care ar fi putut cere un efort de încă e lună, în cazul când bisericile şi palatele şi-ar fi dat seama de puterea lor interioară. Dar spre dimineaţă o procesiune supli antă, cu cruci şi icoane anunţă supunerea grecilor şi potoli furia cuceritorilor, Uzurpatorul scăpă prin Poarta de Aur, palatele Blaeheme şi Bucoleon fură ocupate de contele de fi andra şi marchizul dement ferra b; imperiul care mai purta încă numele lui Constantin şi denumirea de imperiul roman, *fu* supus de armele pelerinilor latini[1101].

Constantinopolul fusese luat eu asalt; legile războiului nu ridicau nicio stavilă în faţa învingătorilor, în afară de opreliştile religiei şi omeniei. Boniface, marchiz de Montferrat deţinea încă rolul de general ai cruciaţilor şi grecii, care îi respectau numele ca pe acela al viitorului lor suveran, fură auziţi exclamând „Sf în teinarchiz-rege, ai milă de noiiÂCânţelepciunea sau mila sa deschise fugarilor porţile oraşului şi el îi îndemnă pe soldaţii Crucii să cruţe vieţile fraţilor lor creştini. Şuvoaiele de sânge care curg în paginile lui Nicetas, înseamnă de fapt măcelul a doua îmi dintre e oue et ăl en îi săi dezarmaţi[1102]; cea mai mare parte dint re aceştia nu a fost, masacrată de străini, ci de latinii care fuseseră alungaţi din Oraş şi care dovedeau setea de răzbunare a unui partid înv ir gător. Totuşi, dintre aceşti exilaţi unii ţineau mai puţin sea* mă de injuriile suferite cât de beneficii şi însuşi Nicetas fusese salvat mulţumită generozităţii unui negustor Veneţian* / Papa Inoceniiu al III-lea îi acuză pe pelerini de a nu fi respectat în desfrânarea lor nici vârsta, nici sexul, nici tagma, religioasă; el deplânge amarnic

---

1100 Villehardouin (nr. 130) nu cunoaşte iarăşi autorii acestui incendiu ale cărui cauze par,oarecum mai lesne de înţeles ; Gunther îl atribuie „unui nobil teuton” (c. 14). Incendiatorii par ruşinaţi!

1101anterioară faptului.

1102 *jiu căzut totuşi în această zi aproximativ două mii ie cetăţeni* {Gunther, c. 18). Aritmetica este o excelentă piatra de încercare pentru a verifică intensitatea pasiunii şi retoricii.

faptele întunericului, păcatele trupeşti, adulterul şi incestul săvârşite în plină zi şi că „nobile matroane şi sfinte călugăriţe au fost pângărite de rândaşii şi ţăranii taberei catolice[1103]. Este într-adevăr probabil că destrăbălarea victoriei a inspirat şi acoperit o mulţime de păcate, dar nu încape îndoială că în capitala Răsăritului se aflau destule femei venale, gata să-şi vin dă farmecele şi ca ele erau de ajuns de numeroase ca să sature poftele a douăzeci de mii de pelerini; de asemenea, e neîndoielnic faptul că femeile prizoniere nu mai erau supuse dreptului şi abuzului sclaviei domestice. Marchizul de Mont ferrai era apărătorul disciplinei şi decenţei; contele de Flandra, oglinda castităţii. Ei interziseseră sub pedeapsa cu moartea violul femeilor măritate, virginelor sau călugăriţelor şi proclamaţia era uneori invocată de către învinşi şi respectată de învingători. Cruzimea şi poftele lor trupeşti erau moderate de autoritatea şefilor şi sentimentele soldaţilor; căci de astă dată nu mai e vorba despre invazia unor sălbatici din nord şi oricât de cruzi ar mai apare cruciaţii, timpul, politica şi religia civilizaseră manierele francezilor şi mai mult, încă, pe ale italienilor. Dar nu se puse nicio stavilă poftei lor de bani, pe care ostaşii crucii şi-o satisfăcură până şi în săptămâna sfântă, prin jefuirea Constantinopolului. În baza dreptului învingătorului, neînfrânat de vreo promisiune sau de vreun tratat, fusese confiscată averea publică şi particulară a grecilor; această sentinţă putea fi executată de oricine, potrivit cu situaţia şi puterea sa, orice mină putea înhăţa obiectul supus confiscării. Un etalon practic şi universal a fost găsit pentru metalele preţioase şi acest etalon consta fie în monede, fie în obiecte, pe care fiecare dintre

1103 Unii (spune fnooenţm al III-lea# Gestâ>c,.$i, p. 538), nu au avut respect faţă de credinţă, nici, faţă de vîrstâ, nici fată de sex; dimpotrivă, săvîrşind şi inceste ei au pingărit prin felurite spurcăciuni jiu numai femei măritate şi văduve, ci şi matroane şi fecioare care s-au dedicat lui Dumnezeu. (ViMehardouin nu ţine seama de aceste incidente banale).

cei ce capturau o pradă le putea preschimba în posesiuni mai potrivite firii şi situaţiei sale, în ţară sau în afara acesteia. Dintre tezaurele pe care negoţul şi luxul le acumulaseră, mătăsurile, catifelele, blănurile, nestematele şi bogatele bunuri mobile erau cele mai preţioase, căci ele nu puteau fi procurate cu bani 111 ţările mai puţin civilizate ale Europei. Se institui o ordine a jafurilor, iar partea fiecăruia nu fu nici ea lăsată în voia sârguinţei sau a norocului. Sub teribila ameninţare de a fi pedepsiţi ca /sperjuri, excomunicaţi sau executaţi, latinii erau obligaţi să-şi predea prada la masa comună. Trei biserici fură alese pentru depunerea şi distribuirea prăzii. Un pedestraş primea o singură parte; un călăreţ, ajutorul unui cavaler – două; un cavaler patru; proporţii mai mari, după rang şi merit, reveneau baronilor şi prinţilor. Pentru violarea acestei sfinte înţelegeri, un cavaler, aparţinând contelui de şi... Paul, a fost spânzurat cu scutul şi armura de gât. Exemplul său a făcut, poate, ca făptaşii unor delicte similare să dovedească mai multă dibăcie şi discreţie, dar setea de câştig era mai puternică decât frica şi se crede îndeobşte, că prada ascunsă întrecea cu mult pe cea mărturisită. Totuşi mărimea tezaurului adunat depăşea toate prevederile[1104]. După ce totul fusese împărţit în mod egal între francezi şi veneţieni, cincizeci de mii de mărci fură depuse pentru a acoperi datoriile francezilor şi cererile veneţienilor. Ceea ce le rămăsese francezilor se ridica la patru sute de mii de mărci de argint[1105], cam opt sute de mii de Funzi sterlini; nu văd cum aş putea aprecia mai bine valoarea

1104 Referind u-se la masa de bunuri jefuite, Gunther, spune că *din cetăţeni săraci şi străini cruciaţii deveniseră foarte bogaţi (IJist. O.P.,* c. 18); Villehardouin (nr. 132) spune că de la facerea lumii *nu s-a cîş- tigat atît într-un oraş;* Baudouin *(G,esta,* c. 92) spune că *întreaga latinitate nu părea să posede atîtea bunuri* (cîte se aflau în metropola bizantină).

1105 Villehardouin, nr. 133—135. în loc de 400.000, se mai citeşte şi 500.000. Veneţienii se oferiseră să ia întreaga pradă şi să dea 400 de mărci fiecărui cavaler, 200, fiecărui „preot şi călăreţ, 100, fiecărui soldat, ceea ce ar fi însemnat o mare pierdere pentru ei. (Le Beau, *Hist. du Bas-Empire,* vol. II, p. 506; nu ştiţi de unde a luat aceste date).

acelei sume în comparaţie cu tranzacţiile publice şi particulare ale acelor timpuri/ decât definind-o ca de şapte ori venitul anual al regatului englez[1106].

Capitolul LXI

ÎMPĂRŢIREA IMPERIULUI ÎNTRE FRANCEZI ŞI VENEŢIENI. CINCI ÎMPĂRAŢI LATINI DIN NEAMURILE DE FLANDRA ŞI COURTENAY. RĂZBOAIELE LOR CU BULGARII ŞI GRECII. SLĂBICIUNEA ŞI SĂRĂCIA IMPERIULUI LATIN. RECUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI DE CĂTRE GRECI. URMĂRILE CRUCIADELOR

După dispariţia împăraţilor legitimi şi cucerirea Coastantiiiopolului, cruciaţii îl aleg împărat pe Baudouin de Flandra.

La împărţirea provine îilo r „gr ec e şi i[1107], partea veneţienilor a fost mai mare decât aceea a împăratului latin. Doar o pătrime a intrat în stăpânirea lui; o jumătate clin ce a rămas fu rezervată Veneţiei iar Cealaltă jumătate a fost împărţită Intre aventurierii Franţei şi ai Lombardiei. Venerabilul Dando io a luat titlul de despot al României şi investit după moda grecească cu sandalele de purpură. El îşi sfârşi lunga şi glorioasa lui viaţă la Constantinopol şi chiar dacă prerogativele acestea erau personale, titlul a fost folosit de succesorii săi până la mijlocul secolului al XIV-lea cu adausul straniu, deşi adevărat, de stăpâni ai unei

1106 La conciliul de la Lyons (anul 1245), ambasadorul englez a afirmat că veniturile coroanei sînt mai mici decît ale clerului străin, care se ridicau la 60.000 de mărci anual, (M. Paris, p. 451 ; Hume, *History of England,* vol. II, p. 170).

1107 In tratatul de împărţire, cele mai multe denumiri sînt transcrise greşit de copişti. Ele ar putea fi restabilite şi o hartă bună pentru ult ima perioadă a Imperiului Bizantin ar ii folositoare geografiei. Dar
wai! d’Anville nu mai trăieşte I

pătrimi şi jumătate a imperâului roman1. Dogelui, un rob al statului, arareori îi era îngă-7 dtiit să plece de la cârma republicii, dar locul său era ţinut de *bail* sau *regent*, care exercita jurisdicţia supremă asupra coloniei de veneţieni. Ei stăpâneau trei din cele opt cartiere ale oraşului; iar tribunalul său independent era alcătuit din şase judecători, patru consilieri, doi şambelani, doi avocaţi fiscali şi un şef ai poliţiei. Lunga lor experienţă în ce priveşte comerţul răsăritean îi făcea capabili să-şi aleagă partea k, r cu mult discernământ, Veneţienii se cam pripiseră atunci când acceptaseră stăpânirea şi apărarea Adrianopolului, dar scopul bine gândit al politicii lor era să constituie un lanţ de comptoare comerciale, oraşe şi insule de-a lungul coastei maritime, din vecinătatea Ragusei până la Hellespont şi Bosfor» Truda şi costul unei cuceriri atât de întinse le sleia tezauri? L Ei renunţară la principiile lor de guvernă mint, adoptară *mt* sistem feudal şi se mulţumiră cu omagiul nobililor2 lor, Jş ce priveşte posesiunile pe care aceşti vasali personali le cuceriseră şi-şi adumaseră obligaţia să le menţină.

Şi astfel s-a întâmplat că familia de Sanut să dobândersea ducatul Naxos, care cuprindea cea mai mare parte din arhipelag, La preţul de zece mii de mărci, republica Veneţia a cumpărat de la marchizul de Montferrat rodnica insulă Creta sau Candia cu ruinele a o sută de oraşe3, dar succesele ei erau dohândite în spiritul semeţ şi strâmt a unei ar ist o 1 Titlul lor era „Stăpân al unei pătrimi şi jumătate (*trei optimi* din imperiul Roman” – quartaie partis et dimidiae totius imperii Romaniae dominator! – pe care l-au păstrat până în anul 1356 când a fost ales doge, Giovanni Dolfino (Sanuto, p. 530,641). În privinţa guvernării Constantinopolului, vezi Ducange, *TI ist. De G.P.*, 1.37.

2 Ducange (*Hist, de C.P.*, 11.6) aminteşte cuceririle făcute de

către stat ori de către nobilii din Veneţia şi anume, insulele: Candia, Corfu, Cefalonia, Zante, Naxos, Păros, Melos, Andros, My cones, Beyros, Cea şi Lemnos.

3 Boniface a vândut insula Candia în august 12,12.04. Vezi actul în Sanuto, p. 533, dai nu pot înţelege cum putea fi insula o parte din proprietăţile mamei sale, sau cum putea fi mama sa o fiică a împăratului Alexie.

Craţii[1108], iar cei mai înţelepţi dintre senatori mărturiseau că marea şi nu pământulerau tezaurul Sfântului Marcu. În grupul aventurierilor, marchizul Boniface putea pretinde răsplata cea mai generoasă; înlăturarea de la tron a fost compensată, în afară de insula Creta, cu titlul de rege şi cu provinciile de dincolo de Hellespont. Dar, prudent, el a schimbat această cucerire îndepărtată şi anevoioasă, cu regatul Tliessalonic sau Macedonia, aflat la douăsprezece zile de drum departe de capitală, unde putea fi sprijinit de puterea vecină a cumnatului său, regele Ungariei. Înaintarea sa a fost aclamată spontan sau forţat de populaţia locală, şi Grecia, adevărata şi antica Grecie, primi din nou pe un cuceritor latin[1109], care călca cu indiferenţă pe acest tărâm clasic. El aruncă o privire distrată frumuseţilor văii Tempe, traversă prudent strâmtorile Thermopyle, ocupă oraşele necunoscute Theba, Atena şi Argos, şi atacă fortificaţiile Corintului şi Napoli-ului[1110] care rezistaseră asalturilor sale. Loturile pelerinilor latini

---

1108 în anul 1212, dogele Pietro Zani a trimis o colonie la Gandia, recrutată din fiecare cartier al Veneţiei. Dar, prin purtarea lor sălbatică şi prin frecventele rebeliuni, candioţii pot fi comparaţi cu, corsicanii sub jugul Genovei. Comparînd relatările lui Belon şi Tournefort, nu văd o mare diferenţă între situatia insulei sub turci şi sub veneţieni.

1109 Villehardoum'(No. 159, 160, 173-177) şi Nicetas (p. 387-394) descriu expediţia în Grecia a marchizului Boniface. Nicetas Chômâtes a obţinut — poate — informaţii de ia fratele său Mihail, arhiepiscop de Atena, pe care îl zugrăveşte ca pe un orator, un om de stat, şi un sfînt. Elogiul adus de el Atenei, şi descrierea văii Tempe, ar trebui să fie publicate din manuscrisul bodleian, al lui Nicetas *(Fabric. Biblioth. Graec.*, tom. VI, p. 405) şi ar servi cercetărilor Iţii Harris.

1110*î* Napoli di Romania, sau Nauplia, vechiul port maritim al Argeşului, aşezat pe o peninsulă stîncoasă, dispune încă de un port cu o poziţie avantajoasă. (Chandler, *Travels into Greece*, p. 227)

erau hotărâte la întâmplare sau prin schimburile care urmau; cu o bucurie nestăpânită ei au abuzat de vieţile şi averile unui mare popor. După un examen atent al provinciilor, ei au măsurat cu zgârcenie veniturile fiecărui judeţ, avantajele situaţiei lui geografice şi resursele ce permiteau o aprovizionare mai îmbelşugată sau mai sărăcăcioasă pentru întreţinerea soldaţilor şi a cailor. În înfumurarea lor ei revendicau posesiunile de mult pierdute ale scepIrului roman; Nilul şi Eufratul curgeau prin regatele lor imaginare, şi un războinic fericit a dobândit drept premiu palatul sultanului turc din Iconium[1111]. Nu voi merge până acolo incit să urmăresc arborele genealogic al familiilor şi să arăt veniturile proprietăţilor, dar doresc să specific că ducatul Nice şi stăpânirea oraşului Demotica[1112] au revenit conţilor de Blois şi St. Râul. Principalele fiefuri erau administrate de conetabil, şambelan, stegar, paharnic şi maestru bucătar, iar istoricul nostru Geoffroy de Villehardouin a primit o frumoasă proprietate pe malul râului Hebru; el ocupa dubla funcţie de mareşal al provinciilor Champagne şi România[1113]. Fiecare baron, călărind în fruntea cavalerilor şi arcaşilor să-i se străduia» să-şi asigure stăpânirea asupra părţii sale, şi primele lor. Eforturi erau îndeobşte încununate de succes. Dar împrăştierea cruciaţilor pe un teritoriu atât de întins ducea la slăbirea forţei publice şi e de presupus că sute şi sute de litigii trebuiau să se iste sub o lege şi între oamenii care nu cunoşteau alt mijloc mai bun decât spada, pentru a hotărî de partea cui era dreptatea. Nu trecuseră nici trei luni de la cucerirea Constantinopolului, când împăratul şi regele din

1111 Am atenuai expresia lui Nivelas, care se străduieşte să arate îngîmfarea francilor. Vezi *de Rebus C.P. expugnaţam*, p. 375 — 384.

1112 Un oraş încercuit pe rîul Hebru, la şase leghe sud de Adrianopol,
a primit de la zidul său dublu numele grecesc Didymoteichos, treptat corupt în Demotica şi Dimot. Ara preferat denumirea mai modernă Demotica. Aceasta a fost ultima reşedinţă turcească a lui Carol al XI 1-lea. 'V ’

1113 Champagne în Franţa şi Romania (Rumelia) în Tracia (n.t.).

Thessalonic, învrăjbiţi, şi-au scos partizanii în câmp deschis. Conflictul a fost aplanat datorită autorităţii dogelui, prin sfatul mareşalului, şi iniţiat iva *pair*-ilor" care şi-au afirmat cu neclintire în această împrejurare libertatea lor de acţiune[1114].

Doi fugari, care domniseră la Constantinopol continuau să revendice titlul de împărat; nenorocirile vârstnicului Alexie trezeau mila iar felul de a fi a lui Murzuflos stârnea setea de răzbunare a foştilor supuşi. O oarecare înrudire, interese comune, o vină similară şi faptul că amândoi îşi suprimaseră duşmanii, un frate şi un nepot, îl făcură pe uzurpatorul de dată mai recentă să-şi unească rămăşiţele puterii sale cu uzurpatorul mai vechi. Uzurpatorul fu primit cu» zâmbete şi onoruri în tabăra părintelui său Alexie, dar ticăloşii nu pot, iubi niciodată, şi rareori ar trebui să se încreadă în complicii lor la crimă. El fu înhăţat în timp ce se afla în baie, orbit, lipsit de oaste şi despuiat de tezaurul său; izgonit, el fu sortit să rătăcească mereu ca o fiinţă ce trezea groază şi dispreţuit de cei ce ar fi putut să-l urască în chip mai cuviincios, şi să pedepsească mai legitim pe asasinul împăratului Isaac şi al fiului său. Pe când tiranul, urmărit de frică şi termişcare se furişa spre Asia, fu înşfăcat de latinii din Constantinopol şi oşândit, după un proces public la o moarte infamantă. Judecătorii săi dezbătură modul cum avea să fie executat: securea, roata, sau rugul şi se hotărî ca Murzuflos[1115] să fie urcat pe coloana lui Theodosius, un stâlp de marmoră albă, înalt de patruzeci şi şapte de picioare. De acolo fu aruncat cu: e; apoi înainte şi se frânse în bucăţi pe caldarâm, în faţa a nenumăraţi spectatori, care, umpleau forumul

---

1114 Cearta e povestită de Villehardouin (nr. 146 — 158) într-un spirit liberal. Meritul şi reputaţia mareşalului sînt recunoscute de istoricul grec (p. 387), ceea ce nu se întîmplă cu unii eroi moderni ale căror fapte de arme sînt amintite numai în propriile lor memorii.

1115 Vezi soarta lui Murzuflos-, in Nicetas (p. 392), Villehardouin (ar. 141 — 145, 163) şi Gunther (c, 20, 21). Nici mareşalul şi nici călugărul mi au pic de milă pentru un tiran sau rebel, a cărui pedeapsă, totuşi, a fost mai teribilă decît crima sa.

Taurusului şi admira u îndeplinirea unei vechi preziceri, – identificată cu acest sf reniu eveniment. Soarta lui Alexie a fost mai puţin tragică. Marchizul l-a trimis prizonier în Italia, dăruindu-l suveranului de la Roma; dar dacă fortăreaţa din Alpi, unde fu închis şi exilat pentru a-şi executa sentinţa ar fi fost schimbată cu o minăstire din Asia, nu sq poate spune că ar fi avut mai mult noroc…

…Cuceritorii latini fuseseră salutaţi de o ambasadă solemnă trimisă din vreme de Ioan, sau Ion iţă, sau Calo im şeful revoltat al bulgarilor şi vlahilor. Ca partizan al pontifului roman de la care primise titlul regal şi stindardul sfânt, Ioan declara că se considera fratele latinilor, iar în lupta dusă de aceştia pentru răsturnarea monarhiei greceşti el pretindea că le-a fost prieten şi părtaş. Dar Caloian fu mirat să vadă cum contele de Flandra adoptă fastul şi orgoliul urmaşilor lui Constantin; sau când ambasadorii săi au fost concediaţi cu mesajul trufaş că rebelul trebuie să-şi merite iertarea, atingând cu fruntea taburetul din faţa tronului imperiu al. Dacă ar fi dat Nu liber mâniei sale, Ioan ar fi răspuns prin acte violente şi sângeroase; dar, mai stήρân pe sine, el observă nemulţumirea crescândă a grecilor, simulă o grijă atentă pentru suferinţele lor şi făgădui că prima lor luptă pentru eliberare va fi sprijinită de el şi de regatul său.

La izbucnirea revoltei generale contra feudalilor latini» Caloian porneşte asupra Adrianopolului în fruntea armatei sale, întărită cu 14.000 de cumani chemaţi în ajutor.

Neclintit în faţa acestui pericol neaşteptat, împăratul expediază un curier rapid pentru a-l rechema din Asia pe contele Henri şi ostile sale; dacă Baudouin ar fi aşteptat întoarcerea viteazului său frate, le urma să-i vină în ajutor cu douăzeci de mii de oameni, el ar fi putut întâmpina pe invadatori cu forţe egale şi

cu superioritatea decisivă a armelor şi disciplinei ostaşilor lui. Dar spiritul cavaleresc, rareori deosebea prudenta de laşitate şi împăratul plecă la luptă în fruntea a patruzeci de cavaleri, împreună cu suita, lor de scutieri, arcaşi şi sergenţi. Mareşalul, care a încercat să schimbe hotărârça, a sfârşit prin a supune voinţei împăratului; el a condus avangarda în marşul asupra Adrianopolului. Grosul armatei era comandat de contele de Blois, iar vârstnictil doge al Veneţiei urma cu ariergarda; pretutindeni» numărul lor redus era sporit de fugarii latini. Această armată porneşte să asedieze Adrianopolul, sediul rebelilor, iar im.» boldul cucernic al cruciadelor era atât de puternic, încât folosiră săptămâna patimilor jefuind regiunea în căutare de merinde şi construind maşini pentru distrugerea fraţilor, lor creştini. Dar, în strădania lor, latinii fură curând tulburaţi şi alarmaţi de cavaleria uşoară a cumanilor, ce hărţuia cu îndrăzneală poziţiile lor înaintate; dispunând de mijloace imperfecte de apărare, mareşalul României dădu o proclamaţie prin care cerea ca la sunetul trâmbiţei, cavaleria să încalece şi să-şi ia formaţia, dar ca nimeni, să η-u îndrăznească a-l urmări pe duşman, lăsându-se astfel* atras într-o cursă înşelătoare şi periculoasă. Această dispoziţie înţeleaptă a fost călcata mai întâi de contele de Blois; forţându-l pe împărat să i se alăture, ei l-a făcut, prin gestul său pripit şi catastrofal, să-i împărtăşească soarta. Urmând metoda părţilor sau a tătarilor, cumanii fugiră în faţa primei şarje a inamicului; dar după un galop de două leghe, când cavalerii şi caii lor erau cu răsuflarea tăiată, ei se întoarseră, se regrupară şi copleşiră greoaiele escadroane ale francilor. Contele fu ucis pe câmp, iar împăratul fu luat prizonier şi dacă unul a considerat nedemnă fuga şi celălalt că e nedemn să se dea bătut, vitejia lor personală nu a putut compensa faptul că nu respectaseră sau îşi uitaseră

îndatoririle lor de generali[1116].

Fratele lui Balduin, Henri, domneşte în acelaşi spirit (1204 – 1216). El respinge pe bulgari şi este urmat la domnie de Pierre de Courtenai (1216 – 1217), care moare după ce grecii îl iau prizonier în munţii Epirului. Urmaşul său, Robert de Courtenai (1217 – 1228) pierde una după alta provinciile supuse împărăţiei de la Constantinopol, Jean de Brienne, asociat cu tânărul Balduin al II-lea (1229 – 1261), respinge o coaliţie greco-bulgară, care atacă Constantinopolul la îndemnul lui Mihail Paleologul, împăratul din Nicea, hotărât să-şi recucerească capitala.

Cu atenţia aţintită asupra acestui mare scop, împăratul de la Nicea, Mihail Paleologul, vizită personal şi întări ostile şi fortificaţiile din Tracia. Rămăşiţele latinilor fură alungate din ultimele lor stăpâniri. El asaită fără succes suburbia Galata şi trată cu un baron perfid, care se dovedi nevolnic sau incapabil să-i deschisă porţile metropolei. În primăvara următoare, generalul său favorit, Alexie Strategopujos, distins de el cu titlul de caesar, porni într-o expediţie secretă şi trecu Ilellespontul cu opt sute de călăreţi şi oarecare trupe de infanterie[1117]. Acesta primise ordinul să se apropie, să asculte, să observe, dar să nu se avânte într-o acţiune îndoielnică ori primejdioasă împotriva oraşului. Teritoriul alăturat, între Marea de Marmara şi Marea Neagră, era cultivat de un neam temerar de ţărani şi proscrişi, dibaci în mânuirea armelor, de o credinţă îndoielnică, dar pe care limba, religia şi unele avantagii de moment îl făceau să încline a lupta alături de greci. Ei erau numiţi

---

1116 Din necunoştinţă ori din răutate, Nicetas atribuie înfrîngerea laşităţii lui Dandolo (p. 383), dar Villehardouin împarte propria sa glorie cu venerabilul său prieten *care e un om bâtrîn si nu çede deloc*, *dar e foarte înţelept. şi viteaz.*

1117 Trebuie multă precauţie pentru a pune de acord cifrele care.nu concordă pe cei 800 de soldaţi care apâr la Nicetas, cu cei 25.000 menţionaţi de Spandugino (apud Ducange, V, c. 24 ; pe grecii şi sciţii menţionaţi de Acropolites cu numeroasa armată a lui Mihail, din epistolele'papei Urban al IV-lea (1.129).

voluntari[1118] şi, prin adeziunea lor, armata lui Alexie, cu trupele regulate din Tracia şi auxiliarii cumani[1119] se ridica la douăzeci şi cinci de mii de oameni. Entuziasmul voluntarilor şi propria sa ambiţie l-au îndemnat pe Caesar să calce ordinele precise ale împăratului, sigur, pe drept cuvânt, că reuşita îi va aduce iertarea şi recompensa. Slăbiciunea Constantinopolului, situaţia grea a latinilor şi spaima acestora erau cunoscute voluntarilor care le semnalaseră în urma acţiunilor lor de recunoaştere; ei indicară clipa de faţă ca cea mai prielnică pentru surprinderea şi cucerirea cetăţii. Un tânăr pripit, noul guvernator al coloniei veneţiene, plecase cu treizeci de galere şi cei mai buni dintre cavalerii francezi, într-o expediţie nesocotită la Defnuzia, un oraş de pe ţărmul Mării Negre, aflat la o depărtare de patruzeci de leghe, iar latinii rămaşi erau fără forţe şi nu bănuiau nimic. Ei fuseseră informaţi că Alexie trecuse Hellespontul, dar efectivul redus al armatei sale de la începutul expediţiei le potolea temerile; imprudenţi, ei nu urmăriseră cum rând urile acestei armate crescuseră în ultima vreme. Dacă grosul forţelor rămânea în urmă pentru a-i sprijini operaţiile, Alexie avea putinţa să înainteze neobservat noaptea cu un detaşament de elită. În timp ce unii urmau să fixeze scări acolo unde zidurile erau mai joase, alţii urmau să se folosească de un grec bătrân, al cărui sprijin şi-l asiguraseră şi care-i putea introduce printr-o trecere subterană în casa sa. Apoi, dinăuntru, aveau să deschidă o trecere subterană prin „Poarta de Auru, care era de mult astupată şi invadatorii aveau să pătrundă în inima oraşului înainte ca latinii să-şi dea seama de pericol. După oarecare dezbateri, cezarul îşi încredinţă

1118 Ei sînt descrisi de Pachymeres care ii numeşte *telimatari* (ET$_3$ c. 1.4). '

1119 Degeaba îi căutăm pe aceşti cumani în deserturile tătăreşti. O parte a, hoardei se supusese lui Ioan Vatatzes şi era probabil stabilită ca o pepinieră de soldaţi pe terenurile necultivate din Tracia. Can- tacuzino (I, e. 2).

soarta bunei credinţe a „voluntarilor aceştia erau demni de încredere, îndrăzneţi şi siguri de: sine, datorită numeroaselor lor izbânzi; descriind planul conceput de ei, am arătat cum urma să fie executat şi încununat de succes[1120]. Dar Alexie nici nu apucase bine să pătrundă în Poarta de Aur, că se îngrozi de gestul său pripit. Se opri, reflectă, până ce voluntarii disperaţi îl îmboldiră să meargă înainte, asigurându-l că pericolul cel mare şi inevitabil constă tocmai în retragere. Pe când cezarul îşi ţinea trupele regulate în formaţie strânsă, cumanii se împrăştiară 111 toate direcţiile. Se dădu alarma şi ameninţarea de foc şi jaf obligă pe cetăţeni să ia o măsură hotărâtoare. Grecii din Constantinopol îşi amintiră de suveranii lor băştinaşi negustorii genovezi de recenta lor alianţă şi de duşmanii veneţieni. Fiecare cartier era sub arme şi văzduhul răsuna de aclamaţii prelungi: „Viaţă lungă lui Mihail şi Ioan, auguştii împăraţi ai romanilor. Zarva îl trezi pe rivalul lor Baudouin, dar nici cel mai mare pericol nu-l putea îndemna pe acesta să-şi tragă spada în apărarea unui oraş pe care îl părăsea, poate, cu mai multă plăcere decât regret. El fugi din palat spre malul mării, unde zări binevenitele pânze ale flotei ce se întorcea din expediţia inutilă şi zadarnică, împotriva Dafnuziei. Constantinopolul era pierdut pe vecie, dar împăratul latin şi principalele familii se îmbarcară pe bordul galerelor veneţiene şi porniră spre insula Eubèa şi apoi spre Italia, unde papa şi regele Siciliei îi primiră pe fugarii imperiali cu milă şi dispreţ. De la pierderea Constantinopolului până la moarte, Baudouin irosi treisprezece ani solicitând puterile catolice să-l sprijine în încercările sale de a redobândi tronul pierdut. Era o tactică învăţată încă din tinereţe, iar ultimul său exil n-a fost mai anevoios

1120 Pierderea Constantinopolului este relatată succint de latini. Cucerirea este descrisă cu mai multă satisfacţie de greci : Acropolita **(c.** 85); Pachymeres, (II, 26, 27) ; Nicephoros' Gregoras (IV, c. 1, 2)). **Vezi** Duc ange, *llist. de C.P.*, V, c. 19 — 27).

sau mai ruşinos decât primele sale trei pelerinaje la curţile europene. Fiul său Filip era moştenitorul unui imperiu ideal, iar fiica acestuia, Ecaterina, prin căsătoria ei cu Charles de Valois, fratele lui Filip cel Frumos, transmise aceste pretenţii regelui Franţei. Casa de Courtenai a fost reprezentată pe linie femeiască prin căsătorii succesive, până ce titlul de împărat al Constantinopolului, prea măreţ şi sonor pentru a fi alăturat unui nume particular, se pierdu modest în tăcere şi uitare.

Nu pot încheia această relatare a expediţiilor întreprinse de latini în Palestina şi la Constantinopol, fără a aminti din nou consecinţele generale pe – care acesteevenimente le-au avut în ţările unde ele s-au desfăşurat şi asupra popoarelor care au fost protagoniştii acestor memorabile cruciade. De îndată ce armatele francilor fură retrase, efectele, dar nu şi amintirea cruciadelor dispărură în împărăţiile mahomedane ale Egiptului şi Siriei. Dorinţa profană de a studia legile sau limba idolatrilor nu i-a inspitit niciodată pe credincioşii discipoli ai profetului, care nu au renunţat câtuşi de puţin la simplitatea manierelor lor primitive, datorită legăturilor stabilite, în timp de pace sau război, cu străinii necunoscuţi din apus. Grecii, care se socoteau măreţi dar erau doar înfumuraţi, se arătară oarecum mai puţin intransigenţi, în eforturile lor pentru redobândirea imperiului, ei încercară să întreacă curajul, disciplina şi tactica adversarilor. Ei puteau dispreţul pe bună dreptate literatura modernă a apusului; dar spiritul său liber le făcea cunoscute drepturile omului, iar de la franci, grecii adoptară unele instituţii publice şi particulare. Corespondenţa dintre Constantinopol şi Italia răspândi cunoaşterea limbii latine şi mai mulţi dintre părinţii Bisericii şi dintre clasici fură în cele din urmă onoraţi cu o versiune grecească. Persecuţiile şi domnia latinilor au dat însă un nou imbold

prejudecăţilor naţionale şi religioase ale orientalilor; ele au confirmat separarea celor două biserici.

Dacă pe latinii din epoca cruciadelor îi punem faţă în faţă cu grecii şi arabii în ce priveşte dezvoltarea cunoştinţelor, meşteşugurilor şi artelor, primitivii noştri strămoşi trebuie să se mulţumească cu rangul al treilea pe scara naţiunilor. Progresele pe care ei le-au realizat în timp şi superioritatea lor actuală pot fi atribuite unui caracter deosebit de energic, unui spirit activ şi dispus să-şi însuşească ce e nou, spirit necunoscut unor rivali mai rafinaţi, clar care pe vremea aceea, băteau pasul pe loc sau se aflau într-o stare înapoiata. Într-o asemenea situaţie, latinii puteau să tragă cele mai imediate şi importante beneficii de pe urma unor evenimente care le-au deschis altă perspectivă asupra lumii şi i-au obişnuit; să întreţină legături frecvente şi îndelungate cu regiunile locuite de popoarele mai cultivatte ale Răsăritului. Primul şi cel mai evident progres a fost realizai în domeniul negoţului şi al meşteşugurilor, precum şi artele cărora setea de bogăţie, cerinţele şi nevoile vieţii de toate zilele, ca şi dorinţa de a-şi satisface orgoliul le-au dat un imbold puternic. Privind dincolo de mulţimea fanatică, un prizonier, sau un pelerin, ar fi putut uneori observa rafinamentul superior al oraşului Cairo sau Constantinopol. Primul importator al morilor de vânt[1121] a fost un Binefăcător al popoarelor şi dacă lumea se bucură de aceasta moştenire binecu vântat a şi de altele asemenea ei fără a-şi aminti cu recunoştinţă de cei cărora i le datorează, istoria a consimţit însă să consemneze înlesnirile mai aparente pe care le reprezintă apariţia mătăsii şi zahărului, aduse în Italia din Grecia şi Egipi. Dar nevoile intelectuale ale latinilor s-au făcut simţite şi au fost satisfăcute mai încet. Pofta şi curiozitatea de à studia a fost trezită – în Europa de

1121 Ideea acestora a fost adusă din Asia Mică (n.t.).

diferite cauze şi evenimente mai recente; pe vremea cruciadelor, literatura greacă şi arabă era primită cu o lipsă totală de interes. Unele cunoştinţe rudimentare din domeniul matematicii – şi medicinei puteau fi dezvăluite prin intermediul practicii şi al cifrelor; nevoia făcuse să fie interpretate unele cunoştinţe legate de treburile mai rudimentare ale negustorilor şi soldaţilor; iar datorită necesităţilor pe care le ridicau, aspectele mai brute ale comerţului şi artei militare puteau să fi prilejuit unele tălmăciri şi comentarii; dar comerţul orientalilor nu răspândise încă studiul şi cunoaşterea limbii lor în şcolile europene. Dacă pe criterii religioase era respinsă limba în care a fost scris Coranul, aceleaşi principii religioase ar fi trebuit să inspire răbdarea şi curiozitatea de a înţelege textul original al Evangheliei, iar aceeaşi gramatică ce-ar fi folosit la tălmăcirea Noului Testament ar fi dezvăluit sensul lui Platon şi frumuseţile lui Homer[1122]. Totuşi, în timpul celor şaizeci de ani ai domniei lor asupra Constantinopolului, latinii au dispreţuit limba şi cultura supuşilor lor şi manuscrisele au fost singura comoară de care s-au putut bucura localnicii, fără a fi jefuiţi ori invidiaţi. Aristot era într-adevăr oracolul universităţilor apusene, dar un Aristot barbar şi în loc de a se coborî la sursă, adepţii săi latini acceptau în mod umil o versiune coruptă şi învechită, transmisă prin maurii şi evreii din Andaluzia. Cauza care a dus la Organizarea cruciadelor era un fanatism sălbatic, iar principalele urmări ale acestora au fost similare eu cauza. Fiecare pelerin avea ambiţia de a se întoarce cu prăzile sale sfinte, relicvele Greciei şi Palestinei şi fiecare relicvă era precedată şi urmată de o serie de miracole şi vedenii. Credinţa catolicilor era coruptă de noi legende, practica lor religioasă de noi superstiţii şi instituirea inchiziţiei, ordinele de călugări cerşetori, abuzul de

1122 Care nu existau pe atunci în versiune latină şi era aproape necunoscuţi In Apus (n.t.).

indulgenţe* şi, în fine, progresul idolatriei, îşi axi ohârşia în pacostea războiului sfânt. Spiritul activ al latinilor era obsedat de esenţa raţiunii şi religiei lor şi dacă veacul al nouălea şi al zecelea au fost vremuri de întuneric, secolele al XIII-lea şi al XIV-lea au fost epoci ale absurdităţii şi fabulaţiei.

Deveniţi creştini şi cultivând o ţară fertilă, cuceritorii nordici ai imperiului Roman (din vest) s-au amestecat pe nesimţite cu provincialii şi au reînviat flacăra artelor antichităţii. Aşezămintele lor dobândiseră în timpul lui Carol cel Mare un anumit grad de ordine şi de stabilitate, când fură copleşite de noi roiuri de invadatori, normanzi, sarazini2 şi unguri, care cufundară iarăşi ţările Europei apusene în anarhia şi barbaria de la începutul istoriei lor. Prin veacul al X l-lea, această furtună, ce bântuise pentru a doua oară Apusul, încetase odată cu expulzarea sau convertirea duşmanilor creştinătăţii. Fluxul civilizaţiei, atât a vreme în declin, începu din nou să crească, statornic şi cu repeziciune; noi perspective se deschideau pentru speranţele şi eforturile generaţiilor tinere. Dezvoltarea şi progresele civilizaţiei în cei două sute de ani pe care-i însumează perioada cruciadelor au fost mari, iar unii filosofi au admirat influenţa binefăcătoare a acestora, deşi eu consider că ele mai degrabă au ţinut în loc dacii au favorizat procesul de maturizare al Europei3, Viaţa ller liai ale păcatelor sau ale penitenţelor cumpărate cu bani (n t.).

2 dacă îi trec pe sarazini în rândul barbarilor, singurul meu criteriu sunt războaiele, pe care le-au. Dus, sau mai bine zis invaziile lor în Italia şi Franţa, expediţii ce nu aveau alt scop decât jaful şi distrugerea.

3 Asupra acestui subiect interesant, progresul social în Europa, o rază puternică de lumină filosofică izvorăşte în vremea noastră din şi numea milioanelor de oameni îngropaţi 111 răsărit,

ar fi fost folosite cu mai mult folos pentru propăşirea ţărilor de baştină. Acumulările de muncă productivă şi bogăţie s-ar fi revărsat asupra navigaţiei şi comerţului, iar latinii s-ar fi îmbogăţit şi luminat prin legături curate şi prieteneşti cu regiunile răsăritene. Îmi dau seama că dintr-un anumit punct *de* vedere şi numai în această privinţă, cruciadele au avut un rezultat pozitiv şi aceasta nu fiindcă au adus foloase, ci fiindcă au pus capăt unei situaţii nefaste. Cea mai mare parte a locuitorilor Europei era încătuşată; de pământ, lipsită de libertate, de proprietăţi sau cunoştinţe, preoţii şi nobilii, comparativ puţin numeroşi, erau singurii care prin condiţiile lor de viaţă puteau fi numiţi cetăţeni şi oameni. Acest sistem de oprimare se sprijinea pe artificiile clerului şi pe săbiile baronilor. În vremurile mai întunecate, autoritatea preoţilor a acţionat ca un antidot salutar. Ei nu lăsau ca flacăra culturii să se stingă cu totul, îndulceau sălbăticia acelor timpuri, adăposteau pe sărmani şi pe cei fără apărare şi vegheau să fie păstrate pacea şi ordinea în rândurile societăţii –, iar la nevoie o făceau să domnească din nou. Dar neatârnarea, jaful şi certurile baronilor feudali nu aveau nimic bun în ele şi orice aspiraţie spre activitate şi progres era zdrobită sub călcâiul de fier al aristocraţiei militare. Printre cauzele care subminau edificiul gotic, cruciadele ocupă un loc important. Proprietăţile baronilor au fost risipite şi neamul lor s-a stins adesea în cursul acestor expediţii costisitoare şi primejdioase. Numai când au sărăcit trufaşii baroni au lăsat să li se smulgă acele „cărţi de libertate”, care au desfăcut cătuşele robilor, au asigurat ferma ţăranului şi atelierul meşteşugarului şi au redat treptat substanţă şi suflet părţii celei mai numeroase şi mai folositoare a societăţii. Incendiul care a distrus copacii înalţi şi golaşi ai pădurilor a curăţat locul şi a creat spaţiul necesar vegetaţiei, alcătuite din plante mai mici ce hrănesc solul.

Scoţia, şi cu stimă personală şi publică repet numele lui Hume, Robertson şi Adam Smith.

Capitolul LXII

ÎMPĂRAŢII GRECI DIN NICEEA ŞI CONSTANTINOPOL, RIDICAREA ŞI DOMN IA LUI MIHAIL PALEOLOGUL.

FALSA LUI UNIRE CU PAPA ŞI BISERICA LATINĂ. INTENŢIILE OSTILE ALE LUI CAROL DE ANJOU. REVOLTA SICILIEI. RĂZBOIUL CATALANILOR ÎN ASIA ŞI GRECIA. REVOLUŢIILE ŞI STAREA ACTUALĂ A ATENEI

Pierderea Constantinopolului a redat pentru un timp vigoare grecilor. Principii şi nobilii îşi părăsiră palatele lor şi rămăşiţele monarhiei care se prăbuşea fură înhăţate de candidaţii cei mai puternici şi dibaci. În lungile şi goalele pagini ale analelor bizantine[1123], nu e uşor să găseşti personaje ca Theodor Lascar is şi Ioan Ducas Vatatzes[1124] care au ridicat şi au ţinut sus stindardul roman la Niceea, în Bytinia. Virtuţile cu care erau înzestraţi fiecare nu erau deloc aceleaşi, ceea ce, din fericire se potrivea cu situaţia lor deosebită. În timpul primelor sale eforturi, fugarul Lascaris dispunea numai de trei oraşe şi două mii de soldaţi. Domnia sa a fost marcată de fapte energice şi acte generoase inspirate de disperare. Odată cu fiece operaţie militară el îşi risca viaţa şi coroana, iar duşmanii săi de pe Hellespont şi Meandru erau surprinşi de iuţeala cu care proceda şi învinşi de îndrăzneala sa; în

---

1123 Pentru domniaJmpăraţiîor din Niceea, mai ales a lui loan Vatatzes şi a fiului său, însemnările lăsate de ministrul lor, Georgios Acro- p oii tes, sînt singurele mărturii contemporane autentice, dar Georgios Pachymeres s-a întors la Constantinopol cu grecii la vîrsta de nouăsprezece ani (Hanckius de *Script. Byzant.,* c. 33, 34, p. 564—578); Fabric. *Bibliotk. Graec.,* torn. VI, p. 448™ 460. Totuşi istoria lui Nichifor Gre- goras, deşi datează din secolul al XIV-lea, constituie o valoroasă relatare à cuceririi Constantinopolului de către latini.

1124 Nichifor Gregoras (II, ç. 1) face distincţie între Lascaris şi Vatatzes. Ambele portrete beneficiază de un stil bun cu vădite calităţi literare.

timpul celor optsprezece ani victorioşi ai domniei lui, principatul Niceei a cunoscut treptat măreţia unui imperiu.

Tronul lui Vatatzes, ginerele şi urmaşul său, a fost aşezat pe o bază mai solidă; acesta dispunea de un câmp de activitate mai vast şi de resurse mai îmbelşugate; şi era în firea, cât; şiîn interesul său, să calculeze riscurile şi să pindească momentul prielnic pentru realizarea scopurilor sale ambigue. Odată cu decăderea stăpânirii latinilor am expus pe scurt progresele grecilor, înaintarea prudentă şi treptată a unui cuceritor care, în timpul unei domnii de treizeci de ani, a eliberat provinciile de uzurpatorii băştinaşi şi străini până ce a ajuns să strângă ca într-un cieşte oraşul imperial, trunchi fără frunze şi sevă, menit să se prăbuşească la prima lovitură de secure. Dar pe plan intern ocârmuirea sa paşnică merită mai multă atenţie şi mai multe laude[1125].

Între Ioan Vatatzes şi fiul său Theodor, între întemeietorul care a susţinut povara coroanei imperiale şi. Moştenitorul care s-a bucurat de splendoarea ei, îşi face loc o accentuată notă de degenerare. Totuşi, caracterul lui Theodor nu era lipsit de energie. El fusese crescut la şcoala tatălui său, supus, exerciţiilor războiului şi vânătoarei. Constantinopolul a fost cruţat, dar în cei trei ani a unei scurte domnii el şi-a condus de trei ori armatele până în inima Bulgariei.

După moartea lui Theodor urmează fiul său minor Ioan, sub tutela marelui şambelan, Mihail Paleologul, care e mai întâi asociat la putere, iar după ce îl înlătură prin orbire pe feinărul nevirstnic, rămase singurul împărat (12611282); el îşi asociază la cârmuirea imperiului pe fiul său Andronic, zis „cel Bătrân”, întemeind astfel dinastia Paleologilor.

1125 Pachymcr. I, c. 23, 24; Nic. Greg., II, c. 6. Cititorul care-i consultă pe autorii bizantini observă cît de rar ni se oferă asemenea detalii preţioasa

După ce Constaniinopolul reintră în stăpânirea grecilor, domnia sa înseamnă o lungă serie de războaie, tranzacţii şi intrigi. Mihail Paleologul a avut mereu de făcut faţă ameninţărilor din Apus, încurajate pe sub mână de papă; el a fost nevoit să lupte împotriva succeselor pe care imperiul otoman le dobândea în răsărit.

Pentru a veni în ajutorul Bizanţului în lupta cu turcii sosesc opt mii de mercenari catalani, rămaşi fără ocupaţie după războaiele din Sicilia; aceştia se află sub comanda amiralului Roger de Fior, care este numit mare duce al României. Ei înving şi-i alungă pe turci, dar devastează provinciile Asiei Mici.

Locuitorii (spune un istoric grec), scăpară din fum în flăcri, şi duşmanii turci se dovediră mai puţin primejdie şi decât prietenii catalani. Vieţile şi averile pe care ei le salvaseră din mâinile turcilor le considerau acum, ca pe ale lor. Fecioara care consimţea, sau care se opunea, scăpase de otomani pentru a cădea pradă soldaţilor creştini. Extorsiunile de amenzi şi stocuri de bunuri destinate aprovizionării erau întovărăşite de un jaf deşănţat şi de execuţii arbitrare şi când Magnezia opuse rezistenţă, marele duce asedie un oraş al imperiului Roman[1126]. El scuză aceste dezordini ca fiind păcatele şi excesele unei armate victorioase; propria sa autoritate şi propria sa persoană n-ar fi fost în siguranţă dacă ar fi îndrăznit să pedepsească pe credincioşii săi tovarăşi, care erau lipsiţi de plata ce li se cuvenea pe drept pentru serviciile lor. Ameninţările şi plângerile lui Andronic dezvăluiau lipsa de posibilităţi a imperiului. Chrysobului[1127] invitase numai cinci sute de călăreţi şi o mie de pedestraşi, totuşi pe într-un gest spontan de

1126 Pentru a ne face o idee despre populaţia acestor oraşe e destul şa ne gindim că Tralles-ul avea la acea dată 36.000 de locuitori ; sub domnia precedentă acest oraş a fost reclădit de împărat, şi distras de turci (Pachymer. VI, c. 20, 21).

1127 Act imperial cu caracter solemn întărit, cu hula de aur eu efigia împăratului (n.c.).

bunăvoinţă, Andronic înrolase sub steagul său şi hrănise mulţimile de voluntari care migraseră spre Răsărit.

La somaţia împăratului, Roger evacuează o provincie care nu-i mai oferea posibilităţi de jaf – dar refuză să-şi împrăştia ostile; respectuos în vorbe şi în purtările sale, el dovedeşte un spirit independent şi ostil.

Marele duce al României, binevoi să accepte titlul de caesar şi podoabele acestui rang, dar el respinse noile propuneri care-i ofereau să devină guvernator al Asiei şi subvenţii în grâu şi bani, cu condiţia să-şi reducă ostile la numărul inofensiv de trei mii de oameni. Asasinatul este ultima resursă a celor laşi. Cezarul fu îmbiat să viziteze reşedinţa imperială de la Adrianopole. În apartamentul împărătesei şi sub ochii ei, el a fost jnjunghiat de soldaţii din garda alană; deşi fapta aceasta a fost atribuită unei răzbunări personale, concetăţenii săi, care locuiau la Constantinopol, în pace şi siguranţă fură supuşi aceloraşi prescripţii decretate de către „principele popoarelorPierderea conducătorului lor intimida mulţimea aventurierilor, care ridicară pânzele gata de fugă şi se împrăştiară curând în jurul coastelor Mediteranei. Dar o bandă de o mie cinci sute de veterani catalani şi francezi, rămaseră neclintiţi în fortăreaţa Galipoli, pe Hellespont; ei desfăşurară drapelele aragoneze şi propuseră să-l răzbune şi să-l dezvinovăţească pe şeful lor într-o luptă egală la care să participe zece sau o sută de războinici. În loc de a accepta această îndrăzneaţă provocare, împăratul Mihail, fiul şi asociatul la domnie al lui Andronic, hotărî să-i doboare prin superioritate numerică. El îşi încorda toate forţele pentru a alcătui o armată de treisprezece mii de călăreţi şi treizeci de mii de pedestraşi, ia? Propontis-ul ce acoperi cu corăbiile greceşti şi genoveze. În cursul a doua bătălii, pe mare şi pe uscat, aceste puternice efective fură

întâmpinate şi înfrânte de catalanii care luptau cu deznădejde şi în spiritul unei discipline desăvârsite. Tânărul împărat fugi căutându-şi adăpost în palat, iar apărarea ţinutului fu lăsată pe seama unei gărzi insuficiente ca număr, alcătuită din cavalerie uşoară. Victoria a făcut să renască speranţele şi să crească numărul aventurierilor. *Marea companie* reunea sub această denumire şi sub drapelul ei ostaşi aparţinând tuturor popoarelor; trei mii de prozeliţi turci dezertară din serviciul imperial spre a se alătura acestei asociaţii militare. Stăpâni pe Galipoli, catalanii controlau comerţul Constantinopolului şi cel din, Marea Neagră, deseori dedându-sè la incursiuni pustiitoare pe un teritoriu întins pe ambele părţi ale Hellespontului, peste hotarele dintre Europa şi Asia. Pentru a-i împiedica să se apropie, cea mai mare parte. A teritoriului bizantin fu pustiit chiar de către greci. Ţăranii cu vitele lor se retraseră la oraş şi mii de oi şi boi, pentru care nu se puteau găsi loc şi hrană fură măcelărite fără folos. De patru ori ceru împăratul Andronic pace şi de patru ori se izbi de un refuz neînduplecat, până ce lipsa de merinde şi cearta dintre şefi îi obligă pe catalani să evacueze malurile Hellespontului şi să se retragă din vecinătatea Capitalei. După ce se despărţiră de turci, resturile „marii companii”, îşi continuară marşul prin Macedonia şi Tesalia, căutând să se statornicească în inima Greciei[1128].

Capitolul LXIII

1128 Războiul cu catalanii este relatat foarte pe.larg de Pachymeres, 5n cărţile XIII, XIV, XV pînă în anul 1308. Nichifor Gregoras (VII, 3—6) este mai concis şi mai complet. Du cange, care ii adopta pe aceşti aventurieri ca fiind francezi, le caută urmele, sîrgmncios ca de obicei *(Hist, de C.P.,* VI, c. 22—40). El citează o istorie aragoneză, pe care am citit-o cu plăcere, şi pe care spaniolii o ridică în slăvi ca model de stil şi compoziţie. *(Expedition de los Catalanes y Arragoneses contra tiircos y Griegos,* Barcelona, 1623, in quarto ; Madrid 1777, in octavo). Don Francisco de Moncada, Conte de Osona îl imită pe Caesar sau pe Sallustius ; et îi descrie pe contemporanii săi greci ori italieni, dar nu citează niciodată autorii din care se inspiră, şi în paginile sale n-am putut găsi vreo relatare închinată faptelor de arme ale concetăţenilor săi.

RĂZBOAIELE CIVILE ŞI RUINA IMPERIULUI GREC. DOMN IILE LUI ANDRONIC CEL BĂTRÂN, ANDRONIC CEL TÂNĂR ŞI A LUI IOAN PALEOLOGUL.

REGENŢA, REVOLTA, DOMN IA ŞI ABDICAREA LUI IOAN CANTACUZINO, STABILIREA UNEI COLONII GENOVEZE LA PERA ŞI GALATA. RĂZBOAIELE LOR CU IMPERIUL ŞI CU ORAŞUL CONSTANTINOPOL

Lunga domnie a lui Andronic[1129] cei Bătrân, rămâne memorabilă mai ales prin certurile din sânul bisericii greceşti prin invazia catalană şi prin creşterea puterii otomane. El este slăvit ca cel mai învăţat şi virtuos principe al vremurilor sale, dar o asemenea Virtute şi învăţătură nu au contribuit nici la perfecţionarea omului, nici la fericirea societăţii.

Sclav al superstiţiilor celor mai abjecte, el era înconjurat din toate părţile de duşmani vizibili şi invizibili; pentru imaginaţia sa, nici flăcările iadului nu erau mai puţin înspăimântătoare decât acelea ale războiului cu catalanii sau cu turcii. Sub domnia Paleologilor, alegerea patriarhului era cea mai importantă problemă a statului. În fruntea bisericii greceşti se aflau călugări ambiţioşi şi fanatici, iar viciile sau virtuţile lor, învăţătura sau ignoranţa lor, erau la fel de răufăcătoare şi vrednice de dispreţ.

Prin disciplina excesivă pe care a impus-o, patriarhul Athanasie[1130] a stârnit ura clerului şi a poporului. El a fost auzit spunând că păcătosul ar trebui să înghită până şi ultima drojdie din cupa penitenţii, iar în popor circula o poveste ridicolă, cum că ar fi

1129 Andronic însuşi justifică libertatea cu care redăm invectivele pe care le profera (Nichifor Gregoras, I, c. 1) împotriva falsificării istoriei, Este adevărat totuşi că el îşi îndrepta critica mai mult împotriva calomniei decît împotriva linguşirii.

1130 A fost patriarh de două ori: 1289 — J293 şi 1303 — 1309 (u.c.).

pedepsit un măgar care gustase din salata ce creştea în grădina unei mănăstiri. Alungat din scaunul patriarhal de mulţimea ce-şi ridica glasul împotriva sa, Athanasie a compus, înainte de a abdica, două lucrări cu un conţinut foarte diferit. Testamentul său adresat poporului avea o notă de milă şi resemnare; codicilul secret însă era plin de anateme la adresa autorilor dis graţiei sale, pe care îi excludea pe vecie de la comuniunea cu Sfânt a Treime, îngerii şi sfinţii. Această ultimă lucrare o închise într-o oală de lut, care a fost aşezată din ordinul său, în vârful unui stâlp din domul catedralei Sf. Sofia, în speranţa că într-o zi, acest testament ya fi descoperit şi-i va aduce răzbunarea. După patru ani, nişte copii coc-oţându-se pe o scară în căutarea cuiburilor de porumbei, descoperiră secretul fatal, şi cum Andronic se simţea personal vizat şi supus excomunicării, tremura pe marginea prăpastiei care fusese săpată atât de perfid sub picioarele sale. Un sinod de episcopi a fost convocat numaidecât pentru a dezbate această problemă importantă. Nesăbuinţa celui ce aruncase anatema clandestin a fi şi unanim condamnată, dar cum nodul nu putea fi desfăcut de altă mină decât aceea care îl legase, şi cum această mină nu mai ţinea cârja episcopală, părea cu neputinţă ca vreo putere lumească să revoce acest decret. Autorul răului iasă să-l fie smulse câteva slabe mărturii de căinţă şi iertare; dar conştiinţa împăratului continua să sufere şi el dorea la fel de fierbinte ca şi Athanasie însuşi, restaurarea unui patri arii care era singurul în măsură să-i redea: liniştea. În toiul nopţii, un călugăr bătu cu putere la uşa iatacului regal, anunţind că o revelaţie prezicea molimă şi foamete, inundaţii şi cutremure. Andronic se sculă din pat şi-şi petrecu noaptea în rugăciuni, până ce simţi, sau crezu că a simţit o uşoară mişcare a pământ ului. Mergând pe jos, în fruntea unei procesiuni de episcopi şi călugări, împăratul se îndreptă spre

celula lui Athanasie; după cuvenita rezistenţă, sf intui, care trimisese acest mesaj, a consimţit să-l ierte pe suveran şi să păstorească mai departe biserica din Constantinopol. Neîmblânzit de dizgraţie, şi îndârjit de singurătate, păstorul a devenit din nou odios turmei, iar duşmanii săi au pus la cale un fel de răzbunare straniè, care le-a izbutit. În timpul nopţii ei au furat draperia din jurul scaunului patriarhal şi au înlocuit-o în taină cu decoraţia unui tablou satiric. Împăratul era pictat cu un Căpăstru în gură, iar Athanasie mina dobitocul supus la picioarele lui Hristos. Autorii satirei au fost descoperiţi şi pedepsiţi, dar cum nu li s-a luat viaţa, preotul creştin s-a retras în celula sa ursuz şi indignat, iar ochii lui Andronic, care se deschiseseră o clipă, au fost din nou închişi de succesorul său.

În timpul lui Mihail şi Andronic cel Tânăr resturile imperiului sunt când împărţite, când reunite între principii familiei, până când ajunge la domnie Ioan al V-lea Paleologul, stăpân pe rămăşiţele unui imperiu continuu sfâşiat de intrigi şi răscoale.

Pentru a încheia acest capitol am rezervat războiul cu genovezii, care a zdruncinat tronul lui Cantacuzino şi a dezvăluit slăbiciunea imperiului grecesc. Genovezii, care după redobândţrea Constantinopolului erau aşezaţi în suburbia Pera sau Galata, au primit acest fief onorabil datorită generozităţii împăratului. Li se permitea să se administreze după propriile lor legi şi să-şi aibă proprii lor magistraţi, dar trebuiau să îndeplinească îndatoririle de vasali şi supuşi. Cuvântul convingător de *lizios*[1131] era împrumutat din jurisprudenţa latină, şi *podesta* sau şeful lor, înainte de a intra în slujbă, saluta pe împărat cu jurăminte de credinţă şi aclamaţii leale. Genova încheie o alianţă trainică cu grecii; în cazul când

---

1131 Pachymeres (Y, c. 10) explică, foarte clar *lizios* prin *idios.* Folosirea acestor cuvinte în greaca şi latina medievală poate fi amplu înţeleasă din Du cange, *Glossaries (Grace.,* p. 811: 812; *Latin*tom. IV, ■p. 109—111).

imperiul era nevoit să ducă un război de apărare, republica făgăduia să-i livreze un ajutor de cincizeci de galere complet înarmate şi echipate. Căutând să reînvie puterea navală, a imperiului, scopul lui Mihail Paleologul era să se elibereze de ajutorul străin; guvernarea sa viguroasă a făcut ca genovezii din Galata să nu depăşească acele limite pe care bogăţia şi libertatea îi ispitea să le încalce. Un marinar genovez s-a lăudat că în curând ai săi vor fi stăpânii Constantinopolului şi l-a ucis pe grecul care s-a simţit jignit de această ofensă adusă poporului său, iar un vas înarmat, după ce a refuzat să salute palatul, s-a făcut vinovat de unele acte de piraterie în Marea Neagră. Concetăţenii lor au ameninţat că le vor susţine cauza, dar Galata, sat întins şi deschis, a fost imediat împresurat de trupele imperiale, până când, în clipa asaltului, genovezii, umili, au implorat iertarea suveranului lor. Situaţia lor de aşezare lipsită de apărare i-a făcut să se dovedească supuşi faţă de imperiul bizantin; ea îi expunea atacului veneţienilor, care, sub domnia lui Andronic cel Bătrân, au îndrăznit să violeze majestatea tronului. La apropierea flotei lor, genovezii cu familiile şi bunurile lor s-au retras în oraş; casele lor pustii au fost prefăcute în cenuşe, şi slabul suveran, care văzuse cu ochii săi distrugerea suburbiei sale, şi-a exprimat indignarea, nu cu ajutorul armelor, ci trimiţând ambasadori. De pe urma acestei nenorociri au obţinut totuşi anumite avant agii de care, încetul cu încetul, au abuzat: învoirea de a împrejurai Galata cu un zid puternic, de a trage în şanţul înconjurător apele mării, de a ridica turnuri înalte şi de a aşeza o serie de maşini de război pe ziduri. Limitele cartierului care îi îngrădea se dovedeau prea strâmte pentru colonia lor în creştere. Zilnic ei dobândeau adaosuri de proprietăţi imobiliare, şi dealurile dimprejurul Galatei se acoperiră cu vilele şi castelele lor, pe care le uneau şi le apărau cu ajutorul unor

fortificaţii[1132]. Navigaţia şi comerţul Euxinului alcătuiau beneficiul împăraţilor greci care s-tăpâneau strâmta intrare, poarta cum ar fi, a acelei mări interioare. Sub domnia lui Mihail Paleologul prerogativele lor erau recunoscute de sultanul Egiptului care a solicitat şi a dobândit dreptul de a trimite anual o corabie pentru cumpărarea de sclavi din Gircazia şi Mica Tătărime. O libertate care cuprindea în ea germenii relelor pentru cauza creştină, deoarece aceşti tineri erau transformaţi prin educaţie şi disciplină în formidabili mameluci[1133]. Stabiliţi la Pera, genovezii se ocupau de comerţul avantajos al Mării Negre şi activitatea lor îi aproviziona pe greci cu peşte şi grâu, două articole alimentare aproape la fel de importante pentru un popor superstiţios. Natura pare să fi dăruit Ucrainei recolte spontane, produs al unei economii primitive şi sălbatice, iar exportul mare de peşte sarat şi icre al acestor regiuni este reînnoit anual datorită nisetrilor uriaşi care se prind la gura filmului Don Sau Tanais, în ultima lor etapă prin mălul bogat al apelor adânci ale Maeotis-ului[1134]. Apele râului Exus, Marea Caspică, Volga şi Donul asigurau o trecere neobişnuită şi dificilă pentru nestematele şi mirodeniile Indiei; după o călătorie de trei tuni caravanele din Carizme întâlnean corăbiile italiene în porturile Crime îi[1135]. Aceste diferite ramuri comerciale erau monopolizate de hărnicia şi puterea genovezilor. Rivalii lor din Veneţia şi Pisa erau îndepărtaţi cu forţa. Băştinaşii

---

1132 Stabilirea şi succesele dohîndite de genovezi la Pera, sau Galata» sînt descrise de Ducange *(C.P. Christiana*, I, p. 68, 69) care se inspiră din istoricii bizantini Pachymeres (II, c. 35; V, 10, 30; IX, 15; XII, 6, 9); Nichifor Gregoras (V, c. 4; VI, c. 11; XI, c. 5; XI, c. 1, 6) şi Cantacuzino (I, c. 12; II, c. 29 etc).

1133 Atît Pachymeres (III. c. 3, 4, 5) şi Nic. Greg. (IV. c. 7) înţeleg şi deplîng efectele acestei indulgenţe periculoase. Bibars, sultanul Egiptului, el însuşi tătar, dar musulman credincios, a obţinut de la.copiii lui Ginghis autorizaţia să zidească o moschee mare în capitala Crimeii (De Guignes, *Hist, des Runs*, vol. III, p. 3.43);

1134 Lui Chardin *(Voyages en Perse*, vol. 1, p. 48) i s-a spus là Caf fa că aceşti peşti erau uneori lungi de douăzeci şijpatru sau douăzeci şi

1135 De Guignes, *Hist, des Huns,* vol. III, p. 343, 344 ; *Viaggi* a lui Ramusio, vol. 1, fol. 400. Dar acest transport pe uscat şi pe apă putea să aibă loc numai cînd ţara tătărească era unită sub un monarh înţelept şi * puternic.

priveau cu teamă şi respect castelele şi oraşele care se ridicau pe fundaţiile umilelor lor stabilimente, şi cel mai important dintre acestea, Calfa[1136], a fost asediat fără rezultat de tătari. Lipsiţi de flotă, grecii erau subjugaţi de aceşti negustori trufaşi, care hrăneau sau înfometau Constantinopolul după cum le dictau interesele. Ei au pus mina pe vămile, pescăriile şi chiar pe taxa Bosforului toate acestea le aduceau un venit de două sute de mii de galbeni, iar un rest de treizeci de mii i-l lăsau cu regret împăratului[1137], lia timp de pace sau război colonia din Pera sau Galata se purta ca un stat independent, şi cum se întâmplă nu odată cu aşezările îndepărtate, *podesta*-ul genovez uita adesea că era sluga propriilor lor stăpâni.

Aceste acte uzurpatoare erau încurajate de slăbiciunea Ml Andronic cel Bătrân şi de războaiele civile care au constituit un izvor de suferinţe în anii săi şi în perioada minorităţii nepotului său. Talentele lui Cant acu zino au dus mai degrabă la nimicirea decât la restaurarea imperiului; după ce a obţinut victoria împotriva duşmanilor interni, el a fost condamnat la un proces infam, care urma să hotărască dacă la Constantinopol aveau să domnească grecii sau genovezii.

Ajungând la un conflict deschis, împăratul lipsit de flotă, îi cheamă în ajutor pe veneţieni, rivalii genovezii or, împreună cu aliaţii lor, catalanii, dar aceştia sunt învinşi şi se retrag.

Părăsiţi de prietenii lor, grecii au fost incapabili de rezistenţă; la trei luni după bătălie, împăratul Cantacuzino solicită şi iscăli un tratat, prin care îi alunga pentru totdeauna pe veneţieni şi catalani şi le asigura genovezilor un monopol al comerţului şi aproape

1136 Mic. Gregoras (XIII, e. 12) este judicios şi bine informat asupra negoţului şi coloniilor Mării Negre. Chardin descrie minele actuale ale Caffei, unde într-u.n interval de patruzeci de zile a văzut peste 400 de corăbii cu vele care se îndeletniceau cu comerţul de grlu şi peşte *(Voyages en Perse,* vol. I, p. 46—48).

1137[s] Vezi Nie. Gregoras, XVII, c. 1.

dreptul la domnie.

Imperiul Roman (zâmbesc scriind numele) ar fi putut curând să decadă, ajungând o provincie genoveză, dacă ambiţiile republicii n-ar fi fost zădărnicite de pierderea independenţei şi de distrugerea puterii ei navale. Un lung conflict de o sută treizeci de ani s-a sfârşit cu triumful Veneţiei; la Genova, partidele politice îi obligară pe conducătorii lor să caute pacea internă sub protecţia unui stăpân, ducele de Milan, sau regele Franţei, Totuşi, spiritul negustoresc supravieţui cuceririi şi colonia din Pera continuă să impună teamă şi respect capitalei; membrii ei au navigat pe Euxin, până când turcii, înrobind definitiv Constantinopolul, o făcură să-i împărtăşească soarta.

Capitolul LXIV

CUCERIRILE LUI GINGHIS-HAN ŞI ALE MONGOLILOR SE ÎNTIND DIN CHINA PÂNĂ ÎN POLONIA. SALVAREA CONSTANTINOPOLULUI ŞI A GRECILOR. ORIGINEA TURCILOR OTOMANI DIN BITH́YNIA. DOMN IA ŞI VICTORIILE LUI OTHOMAN, ORHAN, MURAT I. ÎNTEMEIEREA ŞI SUCCESELE MONARHIEI TURCEŞTI ÎN ASIA ŞI EUROPA. PERICOLUL CE AMENINŢĂ CONSTANTINOPOLUL ŞI IMPERIUL GREC

L

De la certurile mărunte dintre un oraş mare şi suburbiile sale, de la laşitatea şi discordia grecilor în decădere, voi trece acum la turcii victorioşi, a căror sclavie pe plan intern era înnobilată de disciplina războinică, entuziasmul religios şi de energia caracteristică acestei seminţii. Ridicarea şi progresul otomanilor,

actualii suverani ai Constantinopolului, sunt legate de cele mai importante momente ale istoriei moderne; ele sunt bazate pe cunoaşterea prealabilă a marii erupţii a mongolilor şi tătarilor, ale căror cuceriri rapide pot fi comparate cu convulsiile de la începuturile naturii, care au frământat şi au schimbat suprafaţa globului nostru. Mi-am afirmat de mult pretenţia de a prezenta cititorului acele popoare cărora li se datoreşte direct sau indirect căderea imperiului Roman, şi nu pot să-mi refuz satisfacţia de a descrie acele evenimente care, prin neobişnuinta lor măreţie trezesc într-o minte cu înclinaţii spre filosofie interesul pentru istoria sângeroasă a omenirii[1138].

Din vastele regiuni muntoase dintre China, Siberia şi[1139] Marea Caspică s-a revărsat în repetate rânduri fluxul emigrării şi a războiului. Aceste locuri de baştină ale hunilor şi turcilor erau ocupate în veacul al doisprezecelea de numeroase triburi de păstori, având aceeaşi origine şi moravuri asemănătoare, care au fost unite şi conduse la izbândă de formidabilul Ginghis. În ascensiunea sa către măreţie, acest Barbar, care la început se numea Temugin, călcase pe grumazul semenilor să-i El se trăgea dintr-un neam nobil şi numai orgoliul trezit de victorie a făcut ca principele însuşi, sau poporul său, să-i caute un al şaptelea strămoş în concepţia imaculată a unei fecioare.

Orfan la 12 ani, fugar şi fără putere până la maturitate, Temugin, viitorul Ginghis-Han reuşeşte să unească şi să organizeze

---

1138 Cititorul e invitat să revadă în capitolele XXII, XXIV, XXXIII şi XXXVIII, felul de a fi al popoarelor nomade, cuceririle lui Attila şi

1139ale huriilor, care au fost scrise într-o perioadă cînd nutream dorinţa, mai mult decît speranţa, de a încheia această istorie. (în capitolele indicate mai sus, denumiriie de moguli (sau mongoli), tătari şi turci sînt adesea folosite fără discriminare, dar e bine să mai repetăm odată, ceea ce a fost spus în: repetate rînduri, anume că tătarii (sau tartarii) erau probabil un trib mongol care ocupa un loc atît de important îrt oastea lui Ginghis Han, îneît numele lor s-a extins asupra întregului neam. Turcii erau unul din neamurile cele mai numeroase din lume, şi aproape toate triburile asiatice care au devastat Europa aparţineau acestei rase -~ hunii, ohazarii, avarii, bulgarii, pecenegii şi cumanii erau turci.. Singurii asiatici care nu aparţin acestei seminţii au fost ungurii sau maghiarii, un popor finie —- O.S.)

triburile răzleţe mongole şi turanice şi să li se impună ca şef suprem şi absolut. Sub imboldul său, hoardele tătărăşti năpădesc toată Eurasia Centrală, răspândind spaimă şi groază. Ele cuprind la răsărit China, Manciuria şi Corea, la miazăzi Iranul şi Irakul iar spre apus trec Nistrul şi Carpaţii ajungi nd până în Pannonia.

Armatele lui Ginghis şi ale generalilor slăbesc treptat puterea hoardelor deşertului, care îşi aşezau corturile între marele zid chinezesc şi Volga; împăratul mongol devine monarhol lumii pastorale, şi ăp inul multor milioane de păstori şi soldaţi, conştienţi de puterea lor unită şi nerăbdători să se repeadă asupra climatelor blânde şi bogate ale sudului…

…Tătarii devastau cu aceeaşi furie ţările pe care sperau să le stăpânească şi pe acelea din care se grăbeau să se retragă. De la cucerirea definitivă a Rusiei, ei au pornit o invazia cumplită, deşi trecătoare, până în inima Poloniei, şi până la graniţele Germaniei. Oraşele Lublin şi Cracovia au fost rase de pe suprafaţa pământului. Ei s-au apropiat de malurile Mării Baltice iar în bătălia de la Lignitz i-au învins pe ducii Sileziei, pe palatinii Poloniei şi pe marele maestru ai Ordinului Teutonic şi au umplut nouă saci cu urechile din dreapta ale celor ucişi. De la Lignitz. Punctul extrem al marşului lor vestic, ei s-au întors spre a invada Ungaria; prezenţa de spirit a lui Bătu[1140] inspira încredere mulţimii de cinci sute de mii de oameni pe care-o conducea. Această mulţime se împărţi în coloane în faţa cărora Carpaţii nu rămaseră multă vreme inaccesibili; cu naivitate, lumea refuza să creadă că această masă se apropia, până când a fost cu neputinţă să nu-şi dea seama de adevăr. Regele Bela al patrulea, a adunat forţele armate ale conţilor şi episcopilor să-i; dar el îşi înstrăinase supuşii fiindcă primise o hoardă rătăcitoare de patruzeci de mii de familii de

1140 Nepot al lui Octai, a condus armatele tătăreşti sub domnia acestuia (n.t.).

cumani; iar bănuiala că au fost trădaţi şi că principele lor a fost ucis le-a dat acestor oaspeţi sălbatici imboldul să se revolte. Întregul ţinut de la nord de Dunăre a fost pierdut într-o zi; ruinele oraşelor şi bisericilor erau presărate cu osemintele băştinaşilor care ispăşiseră păcatele strămoşilor lor turci. Un cleric, care a scăpat după prădarea oraşului Waradin, descrie calamităţile pe care le văzuse ori le suferise; furia sângeroasă a asediilor şi bătăliilor nu a fost nici pe departe la fel de atroce ca tratamentul fugarilor, care fuseseră ademeniţi din păduri sub făgăduiala de pace şi iertare, şi care au fost măcelăriţi fără cruţare de îndată ce terminaseră cu strângerea recoltei şi cu culesul viilor. Iarna, tătarii au trecut Dunărea pe gheaţă şi au înaintat până la Gran sau Strigonium[1141], o colonie germană, şi capitala regatului. Treizeci de maşini de asediu au fost îndreptate împotriva zidurilor, şanţurile au fost umplute cu saci de pământ şi cadavre, şi după un masacru haotic, trei sute de matroane nobile au fost ucise în faţa hanului. Dintre toate oraşele şi cetăţile Ungariei numai trei au supravieţuit invaziei tătăreşti, iar nefericitul Bela şi-a ascuns ruşinea îmbr-tma din insulele Adriatic îi.

Această dezlănţuire de duşmănie sălbatică a făcut ea lumea latină să se întunece. Un fugar a dus vestea despre cele întâmplate şi a dat alarma* în Suedia, iar îndepărtatele popoare de pe malul Balticei şi oceanului tremurară la apropierea tătarilor[1142], pe care frica şi ignoranţa lor îi făcea să-i deosebească de spiţa omenească... De la invazia arabă din veacul al VIII-lea, Europa nu se mai aflase niciodată în faţa unei asemenea calamităţi, şi dacă

1141 Estergom, în Ungaria (n.t.).

1142 în anul 1238, teama de tătari i-a împiedicat pe locuitorii Gaiţei (Suedia) şi Frisiei să trimită, ca de obicei, corăbiile lor în punctele de pe coasta Angliei unde se pescuiau heringi şi cum nu exista export, patruzeci sau cincizeci dintre aceşti peşti se vindeau pentru un şiling (M. Paris, p. 396). Este destul de bizar ca ordinele date de un han mongol la graniţele Chinei să coboare preţul heringilor pe piaţa engleză.

discipolii lui Mahomet i-ar fi prigonit religia şi i-ar fi înăbuşit libertatea, e de bănuit că păstorii Seiţiei i-ar fi nimicit oraşele, artele şi toate instituţiile sociale. Pontiful roman încercă să îmbuneze şi să convertească la creştinism pe aceşti păgâni invincibili, trimiţând la ei o misiune de călugări franciscani şi dominicani; dar el a fost surprins de răspunsul hanului, care spunea că fiii lui Dumnezeu şi ai lui Ginghis erau investiţi cu puterea divină de a supune şi nimici popoarele, şi că papa va împărtăşi soarta tuturor, dacă nu va vizita personal şi în calitate de solicitant hoarda regală. Împăratul Frederic al II-lea adoptă un mod de apărare mai larg, şi în scrisorile către regii Franţei şi Angliei şi către principii Germaniei el arăta pericolul comun, şi îi îndemna să-şi înarmeze vasalii în această cruciadă dreaptă şi bine justificată[1143]. Tătarii înşişi au fost îngroziţi de faima şi vitejia francilor. Oraşul Neustadt din Austria a fost apărat cu vitejie împotriva tătarilor de cincizeci de cavaleri şi douăzeci de arcaşi înarmaţi cu arbalete, iar la apropierea unei armate germane năvălitorii, au ridicat asediul. După devastarea regatelor învecinate ale Serbiei, Bosniei şi Bulgariei, Batu s-a retras încet de la Dunăre la Volga spre a se bucura de răsplata victoriei în oraşul şi palatul Serai, ridicat ia porunca sa în mijlocul deşertului.

Sheibani Han, fratele lui Batu a cucerit Siberia, stabilindu-şi dinastia la Tobolsk şi a întins domnia mongolă până la cercul polar; dar adevărata şi marea ambiţie a tătarilor era cucerirea Chinei, ai cărei vasali fuseseră. Aceasta a fost realizată de Gublai, alt nepot al lui Ginghis-Han, care a fondat dinastia Yuen. Această a domnit cam un secol, până când a fost răsturnată de o revoltă a chinezilor, şi. Mongolii au fost definitiv izgoniţi din imperiul chinez.

1143 Voi copia epitetele sale prin care caracterizează sau măguleşte diferitele ţări din Europa. (M. Paris, p. 498.)

Faptul că imperiul Roman, ale cărui rămăşiţe, pe timpul invaziei mongole erau dezmembrate între greci şi latini, a izbutit să se salveze în toiul acestui naufragiu al popoarelor poate trezi oarecare mirare. Mai puţin puternice ca imperiul lui Alexandru, aceste relicve sufereau la fel ca şi împăratul macedonean presiunea păstorilor Sciţiei, atât în Europa, citşi în Asia; iar dacă tătarii ar fi hotărât să asedieze Coristantinopolul, acest oraş ar fi avut soarta Pekinului, Samare andei şi Bagdadului; zadarnic francii şi grecii triumfau în faţa acestei retrageri glorioase şi voite a lui Batu de pe Dunăre; bucuria lor era o insultă1; în timpul unei a doua expediţii moartea l-a surprins pe conducătorul tătar în plin marş spre capitala caesarilor. Fratele său Borga a condus armiile tătăreşti în Bulgaria şi Tracia; dar o vizită la Novgorod, aşezat la cincizeci şi şapte grade latitudine nordică, unde a numărat locuitorii şi a fixat birurile Rusiei, l-a abătut de la războiul cu Bizanţul.

Astfel a scăpat Constantinopolul de potopul nimicitor al tătarilor; dar tot atunci, şi în parte tot datorită lor, îşi face treptat apariţia o nouă putere, care peste1 scurtă vreme avea să domine orientul apropiat şi să scoată definitiv din scenă imperiul Roman de Răsărit. Un mic trib de păstori turci, dislocat din locul său de baştină de puhoiul tătăresc, s-a stabilit în Asia Mică la graniţa imperiului Bizantin şi după două generaţii a căpătat destulă forţă şi îndrăzneală ca, sub comanda califului său Othoman să invadeze pentru prima oară Bithynia. Fiul său Orhan cucereşte Broşa, capitala provinciei şi organizează o armată regulată otomană; Bizanţul, măcinat de intrigi şi războaie interne, este salvat provizoriu prin moartea califului turc şi a fiului său Soliman.

Dar grecii n-au avut timp să se bucure de moartea inamicilor, căci iataganul turcesc era din nou mânuit cu aceeaşi forţă de

Murat întâi, fiul lui Orhan, şi fratele lui Soliman. La lumina slabă şi istovită a cronicilor bizantine2, putem discerne că el a supus fără să întâmpine rezistenţă întreaga provincie România sau Tracia, de la Dardanele până la Balcani şi împrejurimile capitalei, şi că Adrianopolul a fost ales drept sediul regal al administraţiei şi al religiei sale în Europa. Constantinopolul, al cărui declin este aproape

1 Descrierea unor lupte duse de mongoli în Ungaria, care s-au terminât prin respingerea lor (M. Paris, p. 545” 546) ar putea lărgi şi colora dalele despre unirea şi victoria regilor franci pe graniţele Bulgariei. După patruzeci de ani, Abulpharagius, aflat (*Dynast*” p. 310), dincolo de Tigru, putea fi uşor indus în eroare.

2 După concluzia lui Cantacuzino şi Gregoras urmează un interval obscur de o sută de ani. Georgios Phranzes, Mihail Ducas şi Laonic Chalcocondyl au scris toţi trei după cucerirea Constantinopolului.

Contemporan eu fundarea oraşului, fusese adesea în cursul unui mileniu asaltat de barbarii din răsărit şi apus, dar niciodată până la acea oră fatală, grecii nu fuseseră împresuraţi, atât dinspre Asia cât şi dinspre Europa, de ostile aceleiaşi puteri ostile. Totuşi prudenţa sau generozitatea lui Murat a amânat un răstimp această uşoară cucerire; trufia sa era măgulită de faptul că adesea, la chemarea sa, împăratul Paleologul şi cei patru fii ai săi se înfăţişau umili la curtea şi în tabăra principelui otoman. El a pornit cu război împotriva neamurilor slave dintre Dunăre şi Adriatica, bulgarii, sârbii, bosniecii şi albanezii; iar aceste triburi războinice care adesea insultaseră maiestatea imperiului, au fast zdrobite în repetate rânduri, în urma unor incursiuni distrugătoare. Ţările lor nu posedau nici aur şi nici argini, cătunele şi orăşelele lor rustice

nu se îmbogăţiseră prin negoţ şi nu erau înfrumuseţate prin artele pe care le dezvoltă opulenţa. Dar băştinaşii acestor pământuri s-au distins în toate timpurile prin dârzenia spiritului şi vigoarea trupului lor; o orânduire prevăzătoare a făcut din ei cei mai vajnici şi mai credincioşi sprijinitori ai măreţiei otomane[1144]. Vizirul lui Murat i-a amintit stăpânului său, că după legea mahomedană, avea dreptul la a cincea parte din pradă şi prizonieri şi că s-ar putea uşor prevala de acest drept dacă la Gallipoli ar fi postaţi slujbaşi vigilenţi, care să controleze trecerea şi să selecţioneze pentru el pe cei mai vig un o şi şi mai frumoşi tineri creştini. Murat a dat ascultare vizirului său, iar decretul a fost publicat şi multe mii dintre prizonierii europeni au primit educaţia militară şi religioasă impusă de otomani; astfel, noile trupe de gardă îşi datoresc consacrarea şi numele, unui cunoscut derviş[1145].

În felul acesta a fost creat corpul ienicerilor „teroarea popoarelor" şi uneori, a sultanilor înşişi. În bătălia de la Cossovo ei au copleşit liga creştină, dar Murat a fost rănit mortal de pumnalul unui sârb.

Caracterul lui Baia zid, fiul şi succesorul lui Murat, este bine exprimat în porecla sa de *lider im*, fulgerul; el se putea mândri cu un epitet inspirat de energia năvalnică ce-i stătea în fire şi de iuţeala marşurilor sale distrugătoare. În cei patrusprezece ani de domnie[1146], Baiazid s-a mişcat neîntrerupt în fruntea armatelor sale, de la Brusa la Adrianopol, de la Dunăre la Eufrat, şi s-a străduit din răsputeri să răspândească legea lui Mahomed. El a năvălit la fel de nepărtinitor asupra principilor creştini şi mahomedani ai Europei şi Asiei, a silit ţinuturile din nordul

---

1144 Descrierea dom re lui Baiazid I, sau Ilderim Baiazid, o găsim in Canlemir (p. 40), în cartea a doua a Ini Clialcocondyl şi în *Annales T urc ici.*

1145 Ieniceri *(Yengi ckeri),* sau s >ldaţi noi (n.t.).

1146 Vezi Cantemir, pag. 37 — 41, cu am amintitele şi curioasele sa ie adnotări.

Anatoliei, de la Angora la Amas iu şi Erzerum să i se supună şi a despuiat de posesiunile lor ereditare pe emirii fraţi din Ger mi-au şi Caramania, din aici în şi Sarukan; după cucerirea Iconiumului, vechiul regat al selgiucizilor a reînviat sub cârmuirea dinastiei otomane. Nici în Europa cuceririle lui Baiazid nu au fost mai puţin fulgerătoare sau mai puţin importante. De îndată ce îi forţă pe sârbi şi pe bulgari să privească starea lor de înrobire ca pe o situaţie de fapt, cu caracter obişnuit şi statornic, el trecu Dunărea în căutarea a noi inamici şi noi supuşi în inima Moldovei[1147]. Toată suflarea care locuia pe teritoriile care mai ţineau încă de imperiul grecesc în Tracia, Macedonia şi Tesalia recunoscu un stăpân turc…

…Umilul titlu de emir nu se mai potrivea măreţiei otomane, şi Baiazid consimţi să accepte hrisovul de sultan de la califii care slujeau în Egipt sub jugul mamelucilor[1148], un ultim şi frivol omagiu pe care forţa îl aducea părerii oamenilor, un ultim omagiu adus de turcii victorioşi dinastiei ahaside şi succesorilor profetului arab. Obligaţia de a-şi merita augustul titlu a înflăcărat ambiţiile sultanului care şi-a îndreptat de astă dată armele împotriva regatului Ungariei, scena permanentă a victoriilor şi înfrângerilor turceşti. Sigişmund, regele ungur, era fiul şi fratele împăraţilor apuseni. Cauza sa era aceea a Europei şi a bisericii creştine; la vestea primejdiei ce-l ameninţa, cei mai viteji cavaleri ai Franţei şi Germaniei s-au arătat dornici să lupte sub stindardul său şi acela al crucii. În bătălia de la Nicopole (1396), Baiazid a zdrobit o armată aliată de o sută de mii de creştini, care în trufia lor se făleau că, dacă ar cădea cerul, ei tot l-ar putea ţine în lăncile lor. Ei au fost

---

1147 Cantemir, care preamăreşte victoriile marelui .Ştefan asupra turcilor (p. 47), a compus o carte despre vechea şi noua stare a principatului său, a Moldovei, care este de mult, promisă, şi .încă nepublicată (este vorba, probabil, de *Ilistoria Moldo-dahira* (n.c.)).

1148 Faptul, confirmat de istoria arabă a lui Beri 8houma.lt, un sirian contemporan (De Guignes, *Hist, des Huns*, vol. IV, p. 3.36) infirmă cele susţinute de Saad Effendi şi Cantemir (p. 14, 15) în ceea ce priveşte alegerea lui Athman în calitate de sultan.

ucişi într, – un număr eovârşitor de mare sau scufundaţi în Dunăre; iar Sigişmund, scăpă fugind pe Dunăre şi Marea Neagră la Constantinopol, de unde, după un larg înconjur se înapoie în regatul său pustiit de război1, în trufia victoriei Baiazid ameninţa că va asedia Buda, că va supune ţările vecine cu Germania şi Italia, şi că-şi va hrăni calul cu o baniţă de ovăz pe altarul Sfântului Petru de la Roma. Înaintarea sa a fost oprită, nu de intervenţia miraculoasă a apostolului, nu de cruciada puterilor creştine, ci de un lung şi dureros acces de gută. Ordinea morală a lumii este uneori restabilită de o tulburare a materiei şi o umoare caustică acfionând asupra unefÿsingurè fibre a unui singur om poate împiedica sau amâna nefericirea popoarelor…

Y. Bătălia de la Nicopole n-ar fi fost pierdută dacă francezii ar fi dat ascultare ungurilor, care erau mai prudenţi; dar ea ar fi putut fi câştigată în chip glorios, dacă ungurii ar fi urmat pilda francezilor, dând dovadă de aceeaşi vitejie. Aceştia au împrăştiat trupele din Asia, care alcătuiau prima linie a frontului otoman, au străpuns o întăritură de pari ridicată împotriva cavaleriei şi au zdrobit, după o luptă

1 Vezi Decade. *Rerum Hungaricarum* (Dec. III, I. II, p. 379) a lui Bo nfini, un italian, care în veacul al XV-lea a fost invitat în Ungaria să alcătuiască o istorie elocventă a acelui regat. Totuşi, dacă ar exista, aş prefera o cronică simplă care să vorbească despre această, tară şi epoca respectivă.

Sângeroasă, pe ienicerii înşişi; dar turcii au copleşit această mână de războinici neînfricaţi, devenită ţinta unui atac concentric al numeroaselor escadroane otomane ce ieşeau din păduri. Repeziciunea şi păstrarea secretului cu privire la înaintarea armatelor sale, ordinea imprimată bătăliilor date de ei şi evoluţia

acestora, au făcut ba inamicii săi să simtă şi să admire talentele militare ale lui Baiazid. Ei l-au acuzat că victoria i-a dat prilejul să se arate crud. După ce i-a scos din masa prizonierilor pe contele de Ne vers şi douăzeci şi patru de nobili a căror origină şi bogăţie erau atestate de interpreţii săi latini, restul prizonierilor francezi, care supravieţuiseră măcelului bătăliei, au fost aduşi în faţa tronului său şi, fiindcă refuzau să-şi renege credinţa, au fost decapitaţi pe rând în faţa lui. Sultanul era scos din fire de pierderea celor mai bravi ieniceri ai săi, şi dacă este adevărat că în ajunul bătăliei francezii i-au masacrat pe prizonierii lor turci[1149], ei înşişi sunt vinovaţi pentru consecinţele unei răzbunări drepte…

…Lumea romană se mărginea acum la un colţ al Traciei, cuprins între Marea de Marmara şi Marea Neagră, un ţinut ce măsura cam cincizeci de mile în lung şi treizeci în lat, o întindere de pământ nu mai mare decât cele mai mici principate din Germania sau Italia; dar rămăşiţele Constantinopolului reprezentau încă bogăţia şi populaţia unui întreg regat.

Luptele interne şi intrigile dinastice continuau însă să submineze puterea Bizanţului, lăsându-l la bunul plac al sultanului otoman. Intrarea neaşteptată în scenă a tătarilor lui Timur-Lenk, învingătorii lui Baiazid a dat din nou un scurt răgaz imperiului Roman de Răsărit.

Capitolul LXV

TIMUR SAU TAMERLAN OCUPĂ TRONUL SAMARCANDULUI. CUCERIRILE SALE ÎN PERSIA, GEORGIA, ÎN ŢINUTURILE TĂTARILOR, RUSIA, INDIA ŞI

1149 Pentru acest fapt odios, abatele de Vertot citează *Hist. Anonyme de tSt. Denys*, XI, c. 10, 11 *(Ordre de Malthe*, tom. II, p, 310).

ANATOLIA. RĂZBOIUL CU TURCII. ÎNFRÂNGEREA ŞI CAPTIVITATEA LUI BAIAZID. MOARTEA LUI TIMUR. RĂZBOIUL CIVIL AL FIILOR LUI BAIAZID. RESTAURAREA MONARHIEI TURCEŞTI DE CĂTRE MOHAMED I. MURAT AL II-LEA ASEDIAZĂ CONSTANTINOPOLUL

În 1370 pe orizontul politic al Asiei se profilează o nouă figură de mare stăpânitor, Timur-Lenk, sau Tamerlan; el este mai întâi emirul tătarilor din Oxiqua, apoi cucereşte succesiv Persia, Turkestanul, Rusia şi Industanul, astfel că la 1400 ajunge cel mai puternic (şi mai crud) dintre conducătorii lumii de atunci şi intră în conflict cu cealaltă mare putere militară, aceea a turcilor. Tamerlan învinge oastea otomană la Angora (1402), şi-l ia prizonier pe Baiazid, salvând astfel, pentru moment şi fără voie, Constantinopolul şi rămăşiţele imperiului Bizantin. Răgazul este însă de scurtă durată, căci unul dintre urmaşii lui Baiazid, sultanul Murad al II-lea, hotărăşte să cucerească Constantinopolul (1422).

Dorinţa de a sluji credinţa, luând parte la cucerirea oraşului caesarilor, atrase o seamă de voluntari din Asia, care năzuiau la coroana martirilor. Promisiunea că vor fi răsplătiţi cu o pradă bogată şi farmecele unor femei frumoase, înflăcăra elanul lor războinic; iar faptul că Seid Becii ar, wi urmaş al profetului1, se afla în tabără, unde sosise calare pe un măgar, însoţit de o venerabilă suită alcătuită clin cinci sute de discipoli, şi făcea preziceri, dădu ambiţiilor sultanului consacrarea religiei. Dar el s-ar fi putut ruşina, dacă un fanatic se poate ruşina, atunci când asigurările sale dădură greş. Zidurile Bizanţului rezistară unei armate de două sute de mii de turci. Asalturile lor fură respinse de contraatacurile grecilor şi ale mercenarilor lor străini. Vechile mijloace de a parare ridicară o stavilă împotriva noilor mijloace de

atac: iar éând, în înflăcărarea sa, dervişul trecu repede în lumea drepţilor, pe când ducea un vizionar dialog cu Mahomed, creştinii răspunseră cu credulitate că o zăriseră pe Sfânt a Fecioară, care, înveşmântată în violet, apărea de-a lungul meterezelor şi îi îmbărbăta2. După un asediu de două luni, o revoltă internă, stârnită în chip perfid de către greci şi înăbuşită repede prin moartea unui frate nevinovat, îl rechemă pe Murat la Brusa. În timp ce Murat îşi conducea ienicerii spre noi cuceriri în Europa şi Asia, imperiul bizantin cunoscu 30 de ani o linişte servilă şi nesigură. Manuel coborî în mormânt, iar Ioan Paleologul căpătă domnia plătind un tribut anual de trei sute de mii de aspori şi părăsi aproape toate teritoriile pe care le mai stăpânea dincolo de suburbiile Constantinopolului.

…Singura speranţă de salvare a imperiului grecesc şi a regatelor vecine, ar fi fost o armă mai puternică, vreo descoperire survenită în arta războiului, care să le confere o superioritate decisivă asupra duşmanilor turci. Statele creştine erau stăpâne pe o asemenea armă, ea fusese descoperită *într-un* moment când ele se aflau la răspântie. Chimiştii Chinei sau ai Europei, descoperiseră întâmplător, sau în urma unor

1 Cantemir, p. 80, C a nanii’s, care îl descrie pe Se id Bechar fără a-l numi, presupune că prietenul lui Mahomed pretindea în amorurile sale privilegiile profetului, şi că cele mai frumoase călugăriţe greceşti îi erau promise sfântului şi discipolilor săi.

2 Pentru această apariţie miraculoasă Cananus face apel la ştiutul musulman, dar cine va depune mărturie pentru. Se id Bechas?

Migăloase experienţe, că un amestec de silitră, sulf şi

cărbune, în atingere cu o scânteie, produce o explozie formidabilă. S-a observat curând că, dacă forţa care se dezvolta e comprimată într-un tub puternic, o ghiulea de piatră sau de fier poate fi aruncată cu o iuţeală irezistibilă şi distrugătoare. Epoca precisă a invenţiei şi folosirii prafului de puşcă[1150] este învăluită în legende şi într-un limbaj echivoc. Putem totuşi discerne în mod clar, că amestecul era cunoscut înainte de mijlocul veacului al XIV-lea şi că înainte de sfârşitul acestui secol, folosirea artileriei în bătălii şi asedii, pe mare şi pe uscat, era un lucru obişnuit pentru statele Germaniei, Italiei, Spaniei, Franţei şi Angliei[1151]. Care popor l-a folosit prima oară este un faptce nu prezintă o deosebită importanţă. Şi nici n-a fost posibil ca secretul acestei arme să fie păstrat în statele creştine. El a fost dezvăluit turcilor datorită trădării. Unor apostaţi şi de politica egoistă a unor rivali, iar sultanul a avut destulă minte să adopte, şi avuţie ca să răsplătească, talentele unui tehnician creştin. Vina de-ai fi instruit pe turci în mânuirea acestei arme cade asupra genovezilor care l-au transportat pe Murat în Europa şi e cu putinţă ca datorită lor să fi fost turnat şi folosit tunul ce a servit la asediul Constantinopolului[1152]. Prima încercare a fost într-adevăr neizbutită, dar îndeobşte, în ciocnirile din acea vreme, avantajul era de partea acelora care atacau. Pentru o vreme, echilibrul dintre atac şi apărare a fost distrus, în timp ce această artilerie,

---

1150 Primul şi al doilea volum din Chemical Essays de Dr. Watson conţin două comunicări valoroase asupra descoperirii şi compunerii prafului de puşcă.

1151 Mărturiile moderne asupra acestui subiect nu ne inspiră încredere. Pasagiile originale sînt adunate de Ducange *(Gloss. Latin.* tom. I, p; 675, Bombarda). Dai* într-o epocă timpurie şi nesigură, numele, sunetul, focul şi efectul lui care par să exprime artileria *noastră,* pot fi în mod justificat interpretate drept vechile instrumente şi focul grecesc. în ce priveşte prezenţa tunului englezesc la Crecy, cele susţinute de Giovanni Villani *(Chron*XII, c. 65) trebuiesc puse faţă în faţă cu tăcerea lui Frbissard. Totuşi Muratori *(Antiquit. Italiae medii Aevi*, tom. Ii, *Dissert.* XXVI, p. *514, 515) a publicat un pasaj hotărî tor din Petrare, *(De Remediis atrisgue Forlunae Dialog)* care înainte de anul 1344 detestă acest tunet terestru, *„nici rar, nici comun".*

1152 Tunul turcesc, pe care Ducas (c. 30) îl introduce mai întîi în faţa Belgradului (anul 1436) este menţionat de Chalcocodyl (V. p. 123) la 1422 la asediul Constantinopolului.

care bubuia ca tunetul, era îndreptată împotriva turnurilor şi a zidurilor ridicate ca să reziste doar în faţa mijloacelor de asediere mai puţin puternice ale antichităţii. Taina prafului de puşcă a fost împărtăşită fără remuşcare de către veneţieni, sultanilor Egiptului şi Persiei, aliaţii lor împotriva puterii otomane. Secretul a fost curând cunoscut până în ţinuturile cele mai îndepărtate ale Asiei, iar avantajul europenilor s-a limitat la victoriile lor uşoare asupra sălbaticilor din „lumea nouă”. Dacă punem faţă în faţă progresul rapid al acestei descoperiri răufăcătoare şi cuceririle lente şi trudnice ale raţiunii, ştiinţelor şi meseriilor paşnice, un filosof va râde de nebunia oamenilor, sau va p linge, după cum îl va îndemna temperamentul său.

Capitolul LXVI

ÎMPĂRAŢII BIZANTINI SOLICITĂ AJUTORUL PAPAL. CĂLĂTORIILE ÎN APUS ALE LUI IOAN I, MANUEL ŞI IOAN AL II-LEA PALEOLOGUL. UNIREA BISERICILOR GREACĂ ŞI LATINĂ PROMOVATĂ DE CONSILIUL DIN BASEL ŞI ÎNCHEIATĂ LA FERRARA ŞI FLORENŢA. STAREA LITERATURII LA CONSTANTINOPOL. RENAŞTEREA EI ÎN ITALIA DATORITĂ EMIGRANŢILOR GRECI. CURIOZITATEA ŞI EMULAŢIA LATINILOR

În ultimele patru secole de domnie a împăraţilor greci, atitudinea lor prietenoasă sau ostilă faţă de papă şi: de latini indică prosperitatea sau soarta lor potrivnică; ea este scara ce arată ridicarea sau căderea dinastiilor barbare. Când turcii din neamul selgiuk stăpâneau Asia şi ameninţau Constantinopolul, am văzut pe ambasadorii lui Alexie, la consiliul din Placentia, implorând

protecţia părintelui tuturor creştinilor. De îndată ce armatele pelerinilor francezi îl strămutară pe sultan de la Niceeala leonium, principii greci au arătat din nou ura şi dispreţul lor neştirbit pentru schismaticii Apusului, ceea ce a grăbit prima cădere a imperiului. Data invaziei mongole este consemnată în limbaj ul generos al lui Ioan Vatatzes. După redobândirea Constantinopolului, tronul primului Paleolog a fost înconjurat de duşmani externi şi interni. Atâta vreme cât sabia lui Carol îi era atârnată deasupra capului, Vatatzes linguşea în mod josnic, căutând să-şi asigure bunăvoinţa pontifului roman; de teama pericolului ce-l ameninţa în clipa aceea el sacrifică credinţa şi virtutea sa, dragostea supuşilor să-i La moartea lui Mihail, „suveranul şi poporul revendicară independenţa bisericii şi puritatea crezului lor. Andronic cel Bătrân nu se temea de latini, dar nici nu-i iubea. Atunci când ultima dintre nenorocirile ce-l copleşiseră se abătu asupra lui, trufia îi fu pavăză împotriva superstiţiei; iar buna-cuviinţă îl împiedica să renege la bătrâneţe declaraţiile sale ferm ortodoxe din tinereţe. Nepotul său, Andronic cel Tânăr era mai puţin robul temperamentului şi situaţiei sale; cucerirea Bithyniei de către turci, îl îndemnă să caute o alianţă laica şi spirituală cu principii apuseni.

Împăraţii bizantini duc necontenit negocieri cu Apusul; aceste tratative devin tot mai susţinute pe măsură ce rolul şi influenţa politică a papilor creşte. Împăraţii se deplasează uneori personal în Apus (Ioan I Paleologul – 1355 – 1368, Manuel Paleologul – 1370 – 1400). Dar corupţia şi intrigile din sânul bisericii catolice slăbesc din nou influenţa de care aceasta se bucura în Orient. Totuşi Ioan al II-lea Paleologul întovărăşit de fratele său Demetrios, de patriarhul de la Constantinopol şi o numeroasă suită (1438) pleacă în Italia, de unde se întoarce în 1440; după ce a luat parte la conciliile de la Ferrara şi Florenţa, menite să asigure unirea celor

două biserici. Aceste contacte duc la o reînviere a influenţei culturii greceşti în Occident.

Capitolul LXVII

SCHISMA GRECILOR ŞI LATINILOR, DOMN IA ŞI CARACTERUL LUI MURAT AL II-LEA, CRUCIADA LUI LADISLAU, REGELE UNGARIEI. ÎNFRÂNGEREA ŞI MOARTEA SA. IOAN HUNIADE, SCANDERBEG, CONSTANTIN PALEOLOGUL, ÎMPĂRAT AL RĂSĂRITULUI

Ultima speranţă a Constantinopolului se întemeia acum pe ajutorul Romei, de aceea, la sinodul de la Florenţa, împăratul grec acceptă toate condiţiile impuse de papă; dar la întoarcere, după doi ani de absenţă şi lungi negocieri, în urma cărora acceptase toate riturile catolice, dar nu primise un ajutor militar efectiv, el se izbeşte de o dârză şi fanatică opoziţie a clerului şi a opiniei publice din Bizanţ. Unirea celor două Biserici rămâne din nou un fapt neîmplinit, nu numai în imperiul Bizantin, ci şi în toate celelalte ţări care adoptaseră biserica ortodoxă. Totuşi, la îndemnul papei, Occidentul porneşte din nou contra turcilor victorioşi, care acum ameninţă întreaga Europă. Şi lasă ca rămăşiţele imperiului bizantin să dăinuiască tremurând de teamă, în mijlocul stăpânilor lor. Ladislau, regele Poloniei şi Ungariei, propune o nouă cruciadă (1443).

Dietele poloneze şi ungare, cerură într-un singur glas războiul religios; Ladislau trecu Dunărea, după care, în fruntea unei armate a supuşilor să-i înfrăţiţi, se îndreptă spre Sofia, capitala regatului bulgar. În cursul acestei expediţii ei au obţinut două victorii însemnate, care au fost atribuite pe bună dreptate vitejiei şi

conducerii lui Hunia de Prima victorie a constat în surprinderea taberei turceşti de către Huniade, care conducea o avangardă de zece mii de oameni; cea de a doua, învingerea celui mai renumit dintre generalii lor, care poseda dublul avantaj al terenului şi al numărului şi care fu făcut prizonier. Apropierea iernii şi obstacolele naturale şi artificiale ridicate în cale de munţii Balcani opriră înaintarea eroului, pe care doar şase zile de marş îl mai despărţeau de turnurile inamice ale Adrianopolu lui şi de capitala prietena a imperiului grecesc. Retragerea i-a fost netulburată, iar intrarea în Buda a constituit totodată un triumf religios şi militar. O procesiune ecleziastică era urmată pe jos de rege şi de ostaşii săi. Regele ştiu să stabilească un echilibru subtil între meritele şi recompensele ambelor popoare, reunind mândri a victoriei cu umila cucernicie creştină. Treisprezece paşale, nouă stindarde şi patru mii de prizonieri reprezentau nişte trofee ce nu puteau fi tăgăduite; totuşi, cum în asemenea împrejurări toţi sunt dornici să creadă, iar ia faţa locului nu se afla nimeni care ar fi putut să contrazică spusele cruciaţilor, aceştia înmulţiră, cu neruşinată îndrăzneală, miriadele de turci lăsaţi pe câmpul de luptă[1153].

Tratatul de pace ce urmează este eurnul încălcat de LadisIau. El porneşte într-o nouă expediţie, în fruntea unei oşti numeroase, dar care nu se bucură de larga adeziune a maselor.

Un domnitor valah[1154], care s-a alăturat cu vasalii săi stindardului regal, a îndrăznit să remarce că numărul creştinilor nu depăşea suita care îl urma uneori pe sultan la vânătoare; iar cei doi cai de o iuţeală neîntrecută, pe care acesta îi trimise în dar lui Ladislau, ar fi putut să-l avertizeze pe rege asupra tainicei

1153 în scrisorile către împăratul Frederic al III-lea, ungurii ucid 300.000 de turci într-o singură bătălie, dar modestul Iulian (legatul papal prezent) reduce măcelul la 6.000 sau chiar 2.000 de pagini. (Ênea Sylvius in *Europe,* c. 5 şi *Epist.* 44, 81, *ap ud Spondanuin).*
1154 Aluzie probabilă là VIad Dracul (n.t.).

previziuni a principelui valah cu privire la felul cum avea să se desfăşoare evenimentele. Dar după ce-şi redobândise ţara şi copiii, despotul Serbiei era ispitit de promisiunea unor noi stăpâniri, iar lipsa de experienţă a regelui, entuziasmul legatului papal şi încrederea războinică a lui Huniade însuşi răspândeau convingerea că orice obstacol trebuie să cadă în faţa virtuţilor invincibile ale spadei şi crucii, După trecerea Dunării, două căi puteau duce la Constantinopol şi Hellespont: mia directă, abruptă şi dificilă prin munţii Balcani; a doua, mai lungă şi mai sigură, ce ducea peste o regiune netedă şi mărginea ţărmul Euxinuliti, îngăduia ca flancul oştirii, după sistemul scit, să poată fi întotdeauna acoperit de o fortificaţie mobila, alcătuită din care. Aceasta din urmă a fost pe bună dreptate preferată. Catolicii mărşăluiră prin câmpiile Bulgariei, arzând cu o cruzime turbată bisericile şi satele băştinaşilor creştini; ultimul lor popas a fost la Varna, în apropiere de malul Dunării, loc căreia înfrângerea şi moartea lui Ladislau i-au conferit o faimă de neuitat[1155].

Odată ajunşi în acest punct fatal, în loc de a găsi aici e flotă aliată, care să le secondeze operaţiile, cruciaţii fură alarmaţi de apropierea lui Murat în persoană. Acesta părăsise singurătatea sa de la Magnezia[1156] şi îşi transportase ostile din Asia în apărarea posesiunilor europene. După unii autori, împăratul grec fusese determinat prin teroare, sau fusese momit să asigure turcilor trecerea Bosforului[1157]; o pată de neşters stigmatizează ca vindi it pe genovezul, nepot al papei, amiral catolic, a cărui complicitate mercenară a trădat sistemul de apărare al Hellespontului. De la

1155 Varna, sub numele grecesc de Odessus, era o colonie a milesie- nilor, numită după eroul Ulysses (Ollarius, tom. L, p. 374: D' An viile tom. I., p. 312). După Arrian, *Periplus of the Euxine* (p. 24, 25, în primul volum a lui Hudson, *Geographers),* ea era aşezată la 1740 de stadii sau *furlong-i* depărtare de gura Dunării, la 2140 de Bizanţ şi la 360 de nordul unui promontoriu al muntelui Haemus (Balcani), oare înaintează în mare.

1156 Reşedinţa de vînătoare a sultanului (n.t.).

1157? Deşi se legase prin jurămînt că va împiedica trecerea (n.t.). r

Adrianopole, sultanul înaintă în marşuri rapide, în fruntea a şaizeci de mii de oameni, iar atunci când cardinalul[1] şi Huniade cercetară mai atent ordinea şi numărul turcilor, aceşti războinici înflăcăraţi propuseră măsura tardivă şi impracticabilă a unei retrageri. Numai regele era. Hotărât să învingă ori să moară şi hotarirea sa a fost pe punct de a duce la o victorie glorioasă şi salutară, în centrul celor două armate se aflau unul în faţa altuia cei doi suverani, iar beglerbegii sau generalii Anatoliei şi României[2], care comandau flancurile drept şi sting ale armatei turceşti, luptau împotriva diviziilor cardinalului şi ale lui Huniade. Aripile turceşti fură zdrobite din primul asalt, dar avantajul se dovedi fatal; în focul urmăririi, învingătorii pripiţi pierdură posibilitatea de a vătăma duşmanul şi a-şi sprijini prietenii. Când Murat zări escadroanele sale puse pe fugă, se simţi deznădăjduit pentru soarta sa şi a imperiului. Un ienicer bătrân îi apucă calul de căpăstru şi sultanul fu nevoit să răsplătească cu generozitate un soldat care îndrăznise să-şi dea seama că suveranul său e cuprins de groază şi care-l împiedicase astfel să fugă. Un exemplar al tratatului, monument al perfidiei creştine, fusese expus pe frontul de bătaie şi se spune că, în disperarea sa, sultanul, ridicându-şi ochii şi mâinile la cer, imploră protecţia Dumnezeului adevărului şi-l invocă pe Iisus însuşi, pentru a răzbuna batjocura nelegiuită adusă numelui şi religiei sale[3]. Inferior numeric şi

1 E vorba tot de legatul papal Giuliano Cesarini, sub cardinalul Iulian), (n t.).

2 După cum s-a arătat anterior se referă la fosta provincie bizantină cu acest nume corespunzând Rumeliei şi Traciei (n t.).

3 Unii autori creştini afirmă că şi-a scos din sân anafura pe care *mt* se jurase tratatul. Mahomedanii presupun cu mai multă

simplitate că în acea clipă l-a invocat pe Dumnezeu şi pe profetul său Iisus, ceea ce insinuează şi Callimachus (111, p. 516; Spondan. An. 1444, nr. 12)

En rând virile în dezordine, regele Ungariei se avântă spre duşman încrezător în victorie, până ce înaintarea sa fu oprită de falanga ienicerilor ce alcătuia un front de nestrăpuns. Dacă e să dăm crezare analelor otomane, calul său a fost doborât de Suliţa lui Murat[1158]; regele creştin căzu printre lăncile infanteriei şi un soldat turc proclamă cu voce tare: Unguri, iată capul regelui vostru!"

Moartea lui Ladislau a fost semnul înfrângerii cruciaţilor. La întoarcerea dintr-o urmărire în care se lansase în chip necugetat, Huniade deplânse propria-i greşeală şi pierderea suferită de cruciaţi, El se zbătu să scoată din mina duşmanilor trupul regelui, până ce fu copleşit de tumultul învingătorilor şi învinşilor; cu ultimele rămăşiţe ale curajului şi autorităţii lui de comandant, se stărui să salveze resturile cavaleriei valahe. Zece mii de creştini au fost ucişi în dezastruoasa bătălie de la Varna. Pierderile turceşti, mai considerabile ca număr, erau totuşi mai mici faţă de efectivul total al armatei lor; cu toate acestea, filosofului sultan nu i-a fost ruşine să mărturisească ca o a doua asemenea victorie ar însemna pieirea sa. La porunca sa, acolo unde caguse Ladislau, s-a ridicat o coloană, dar în loc de a-l învinui pentru nesăbuinţa sa, modesta inscripţie aminteşte vitejia lui şi deplinge nenorocirea tânărului ungur…

…Pornit de jos, sau cel puţin având o obârşie modestă, Ioan

1158 Un critic nu se va bizui niciodată pe acşste *spolia optima* (bogate prăzi) ale unui general victorios, atît de greu obţinute prin vitejie, atît de uşor inventate de linguşire (Cântemir, p« 90, 91 ; Callimachus (111. p. 517) afirmă mai simplu şi mai probabil: *intervenind ienicerii el nu a fost stînjenit, ci zdrobit de mulţimea suliţelor.*

Huniade s-a ridicat datorită meritelor sale la comanda armatelor ungureşti. Tatăl lui era valah, iar mama sa grecoaică, şi e cu putinţă ca neamul ei necunoscut să se tragă. Din împăraţii Constantinopolului; iar ceea ce declară valahii, împreună cu porecla sa de Gorvinus, ce se trage de la locul sau de baştină, poate sugera o oarecare pretenţie de rudenie cu patricienii vechii Rome[1159]. În tinereţea sa el a servit în Războaiele din Italia, şi a fost reţinut, laolaltă cu doisprezece călăreţi de către episcopul din Zagreb. Vitejia cavalerului alb[1160] s-a făcut curând remarcată. Căsătoria cu o femeie nobilă şi bogată i-a sporit şansele de a se înălţa în rang; de-asemenea, într-unul şi acelaşi an, în lupta pentru apărarea fruntariilor, el a dobândit trei victorii împotriva turcilor. Datorită influenţei sale, Ladislau al Poloniei a obţinut coroana Ungariei, şi acest important serviciu a fost răsplătit cu titlul şi funcţia de voievod al Transilvaniei. Prima dintre cruciadele papei – ïulius a împodobit fruntea sa cu alte două cununi de lauri, câştigaţi în războiul cu turcii, iar în nenorocirea ce s-a abătut asupra ţării, greşelile fatale de la Varna au fost uitate. În timpul absenţei şi minorităţii lui Ladislau al Austriei, regele titular, Hun ia de a fost ales comandant suprem şi guvernator al Ungariei, iar dacă la început doar groaza a făcut să amuţească invidia duşmanilor săi, o domnie de doisprezece ani – presupune totuşi că era stăpân atât pe arta meşteşugită a politicii, cât şi pe aceea a războiului…

„Dar ultima şi cea mai glorioasă acţiune a vieţii sale a fost apărarea Belgradului împotriva forţelor lui Mahomed ai 11-lea însuşi. După un asediu de patruzeci de zile, turcii, care apucaseră să pătrundă în oraş, au fost obligaţi să se retragă, iar popoarele

1159 Vezi Bonfini, *Decad.* III, 1.1; IV,p. 423. Putea oare istoricul italian să pronunţe, ori regele Ungariei să asculte, fără a se ruşina, absurda linguşire care confunda numele unui sat valah cu porecla înţîmplătoare, dosi glorioasă, al unei singure ramuri a familiei Valeria din Roma?

1160 Philip de domines *(Mémoires*, VI. c. 13), inspirat din legende, vorbeşte despre el în termeni elogioşi, dar sub numele ciudat de Cavalerul Alb de Valaigue (Valahia).

fericite l-au slăvit pe Huniade şi Belgradul ca bastionul creştinătăţii[1161]. Cam la o lună după această mare victorie, apărătorul creştinătăţii muri, iar cel mai splendid epitaf al său este regretul exprimat de principele otoman, care suspina cu părere de rău, fiindcă nu mai putea spera să se răzbune pe singurul potrivnic ce-i biruise armiile.

Cu primul prilej când tronul fu declarat liber, ungurii recunoscători îl aleseră şi-l încoronară rege pe Matei Cor vin, un tânăr de 18 ani. Domnia sa a fost lungă şi prosperă; Matei a aspirat la gloria unui învingător de oşti şi a unui sfânt, dar meritul său cel mai mare este încurajarea învăţăturii; iar oratorii şi istoricii latini care au fost poftiţi din Italia de fiu, au răspâncLit strălucirea elocvenţii lor şi asupra personalităţii tatălui[1162].

Pe lista eroilor, Ioan Huniade şi Scanderbeg sunt de obicei puşi alături[1163]; amân doi merită să le acordăm atenţie, deoarece faptul că ei au dat de lucru armatelor otomane, a întârziat ruina imperiului grecesc. Ioan Castriotul, tatăl lui Scanderbeg[1164], era principele ereditar al unui mic ţinut din Epir, sau Albania, situat

---

1161•• ''Vezi Bonfini *[Decad.* 111,1. VIII, p. 492) şi Spondanus (anul 1456, nr. 17). Huniade împarte gloria apărării Belgradului cu Capistrano, un călugăr franciscan; dar cînd relatează' despre fapt, nici sfîn- tuj, nici eroul nu vorbesc despre meritul rivalului.

1162 Vezi Bonfini, *Decad.* III, VII — *Decad* IV, VIII. Observaţiile lui Spondanus asupra vieţii şi caracterului lui Matei Cor vin sini bizare şi concepute în spirit critic (anul 1464, nr. 1; 1475 No. 6; 1476, nr. 14—16; 1490, nr. 4, 5). în vanitatea sa, Matei Cor vin îşi propune să dobindească faimă în Italia. Faptele sale sînt slăvite în *Epitome Rerum Tĺ ungar icarum* (p. 322—412) a lui Petrus Ranzanus, un sicilian. Vorbele sale înţelepte şi glumeţe sînt înregistrate de Gales- t-us Mar ti us din Narni (528 — 568) şi posedăm o naraţiune specială dedicată nunţii şi încoronării sale. Aceste trei pamflete sînt toate conţinute în vol. I din Bel. *Scriptores Rerum H ungar ic arum.*

1163 Sir William Temple, în plăcutul său *Essay on Heroic Virtue*, *(Opere*, vol. III, p. 385) îi enumera printre cei şapte conducători care

•• au meritat o coroană regală, fără a o purta; Velisarie, Narses, Gonsalvo de Cordoba, Wilhelm I de Orania, Alexandru duce de Parma, loan Huniade şi Gheorghe Castriotul, zis Scanderbeg.

1164 Aş dori nişte memorii simple, autentice ieşite de sub pana unui prieten a lui Scanderbeg care mi-ar prezenta omul. epoca şi ţara sa. În vechea istorie naţională a lui Marinus Barletius, un preot din Scodra *(de Vita*, *Moribus*, *et Rebus gestis Georgii Castrioti*, libri XIII, p. 367; Argentorat, 1537, în folio), veşmintele sale stridente şi greoaie apar

brodate cu multe pietre false. Vezi la fel Chalcocondyl, VII,

p. 185; VIII, p. 229).

între munţi şi Marea Adriatică. Fiindcă nu putea să ţină piept puterii sultanului, Ca şir tot s-a supus asprelor condiţii ce i se impuneau în ce priveşte obţinerea păcii şi plata tributului; el a predat pe cei patru fii ai săi drept dovadă de fidelitate şi tinerii creştini, după ce au fost circumcişi, au fost iniţiaţi în religia mahomedană şi instruiţi asupra artei militare şi a politicii turceşti1. Cei trei fraţi mai mari au fost amestecaţi în mulţimea sclavilor, iar faptul că an murit otrăviţi nu poate fi dovedit, dar nici negat pe temeiui unei mărturii sigure. Totuşi, bănuiala este în mare măsura îndepărtată prin purtarea binevoitoare şi părintească dovedită de turci faţă de Gheorghe Castriot, al patrulea frate care, din fragedă tinereţe, a dovedit forţa şi spiritul unui ostaş.

După ce se distinge prin zelul pe care-l dovedeşte în slujba stăpânilor să-i otomani, la vârsta de patruzeci de ani, Scanderbeg îi părăseşte brusc, şi împreună cu câţiva tovarăşi de arme pune mâna pe Kruja, fosta reşedinţă a familie, reneagă credinţa mahomedană şi ridică stindardul revoltei naţionale împotriva turcilor. El este ales conducătorul suprem al războiului de eliberare şi îşi consacră toată viaţa şi averea acestui scop.

Scanderberg era popular clin fire, dar disciplina pe care o impunea era severă; iar în tabăra sa nu-şi găsea locul vreun viciu. Autoritatea lui era întărită prin exemplul personal; sub conducerea sa albanezii se socoteau invincibili şi aceasta era şi părerea duşmanilor lor. Faima lui Scanderbeg a ademenit pe cei mai vitezi aventurieri din Franţa şi Germania care au fost apoi reţinuţi în slujba sa. Miliţia lui permanentă consta din opt mii de călăreţi şi şapte mii de pedestraşi. Caii erau mici, iar oamenii energici; ochiul său pătrunzător ştia să vadă greutăţile cât şi resursele ascunse 111 munţi şi la apariţia semnalelor luminoase, întreg poporul se împărţea la locurile cele mai întărite. Cu posibilităţi atât de inegale

faţă de acelea ale duşmanului, Scanderbeg a rezistat douăzeci şi trei de ani

1 Circumciziunea, educaţia, etc. Sunt consemnate de Marinus pe scurt şi fără simpatie, (I, p. 6).

Forţelor imperiului otoman şi doi mari cuceritori, Murat al doilea şi fiul său mai mare au fost derutaţi în repetate rânduri de un rebel pe care l-au urmărit cu un dispreţ ce nu era deloc sincer şi o mânie neînduplecată. Murat a năvălit în Albania în fruntea a şaizeci de mii de călăreţi şi patruzeci) de mii de ieniceri. El ar fi putut să pustiască ţara şi să ocupe oraşele lipsite de apărare, să transforme bisericile în moschee, să supună circumciziunei pe tinerii creştini şi să pedepsească cu moartea pe prizonierii săi adulţi şi încăpăţânaţi, dar cuceririle sultanului ş-au – mărginit la mica fortăreaţă Sfetigrad; garnizoana acesteia pe care armatele sultanului n-au putut-o-învinge, a fost copleşită printr-un şiretlic mizerabil şi datorită unui scrupul superstiţios[1165]. Murat s-a retras cu ruşine şi pierderi de sub zidurileoraşului Kruja, castelul şi reşedinţa Ca sirioiilor. În timpul marşului împotriva lui Scanderbeg pe când asedia fortăreaţa Sfetigrad, sau în cursul retragerii sultanul a fost hărţuit de un adversar supărător, aproape invizibil[1166]; e cu putinţă ca şi decepţia care i-a amărât ultimele zile să-i fi grăbit chiar sfârşitul[1167]...

Sub Mahomed al II-lea se încheie un fel de armistiţiu care

1165. -¹ Existau două oraşe cu numele d.e Dibra, cel de sus, şi cel de jos, cel bulgăresc şi cel albanez. Primul, ia 70 mile de Kruja (l, p. 17) era vecin cu fortăreaţa Sfetigrad, ai cărei locuitori refuzau să bea dintr-un puţ în'care fusese aruncat mişeleşte un dine mort.

1166 Compară naraţiunile turceşti aie lui Cantemir (p. 92) cu declaraţiile pompoase şi prolixe în cartea a patra, a cincea şi a şasea a preotului albanez, care au fost copiate do nenumăraţi străini şi moderni.

1167 Pentru a-şi cinsti eroul, Barletius (Vi, p. 188—-192) susţine că sultanul a fost intr-adevăr răpus de o boală, sub zidurile oraşului Kruja. Dar fantezia sa îndrăzneaţă e respinsă de greci şi turci, care sînt, de acord asupra datei şi a felului în caro Murat a murit la Adrianopol.

acordă Albaniei o perioadă de pace, dar în cele din urnia turcii reiau atacul şi Scanderbeg este silit să fugă în Italia unde moare la şaizeci şi trei de ani.

După moartea lui Ioan Paleologul urmează la tron fiul său, Constantin; acesta face eforturi disperate pentru a menţine imperiul care acum se reduce la Constantinopol cu suburbiile sale... *

...Pe drumul lung ce a dus la declinul şi căderea imperiului Roman, am ajuns, în fine, la ultimele zile de domnie ale stăpânilor Constantinopolului, care au apărat atât de slab numele şi maiestatea cezarilor. Cmd Ioan Paleologul se stinse la vreo patru ani după cruciada ungurilor[1168], familia imperială număra doar trei principi: Constantin, Demetribs şi Toma, fiii împăratului Manuel, care au supravieţuit după moartea lui Andronic şi călugărirea lui îsidor. Dintre aceştia, primul şi ultimul erau departe, în Moreea, iar Demetrios, care poseda domeniul Selymoria, se afla în suburbii, în fruntea unui partid. Dezastrul public nu-i ştirbea ambiţia şi uneltirile sale conspirative cu turcii şi schismaticii tulburaseră încă mai dinainte liniştea ţării. Funeraliile defunctului împărat au avut loc cu o grabă stranie şi chiar suspectă. Pretenţiile lui De me trios la tronul vacant erau justificate de un sofism banal şi trivial, ce spunea că era născut în purpură, ca fiul cel mai mare[1169] al tatălui său. Dar împărăteasamamă, senatul, soldaţii, clerul şi poporul îl sprijineau în mod unanim pe succesorul legitim, iar despotul Toma, care ignornând schimbarea, se întoarse întâmplător în capitală, afirmă cu zelul cuvenit, drepturile fratelui absent. Un ambasador, istoricul Phrantzes[1170], a fost imediat trimis la curtea din

1168 Cronologia lui Plirantzes este clară şi autentică, dar în loc de patru ani şi şapte luni, Spondanus (anul 1445, nr. 7) acordă şapte sau opt ani-domniei ultimului Constantin, perioadă pe care o deduce dintr-o scrisoare falsă a lui Eugenius al IV-lea către regele Etiopiei.

1169 Constantin se născuse în Tracia, deci nu în palatul imperial in purpură {n.t.}.

1170 Georgios Phrantzes sau Sfrantzes (1401 — 1417) istoric bizantin; cronicile sale au fost

Adrianopole, Murat îl primi cu onoruri, şi-l concedie cu daruri, dar încuviinţarea pe care sultanul turc şi-o dădea cu atâta bunăvoinţă anunţa supremaţia sa şi apropiata cădere a imperiului răsărit ea η. Cu mina a doi împuterniciţi iluştri, coroana imperiala a fost aşezată, la Sparta, pe fruntea lui Constantin. În primăvara următoare el plecă pe mare din Moreea, scăpă de întâlnirea cu o escadră turcească, se bucură de aclamaţiile supuşilor săi, sărbători festivalul prilejuit de instaurarea unei noi domnii şi stei prin darurile sale visteria şi aşa săracă a statului. Împăratul cedă numaidecât stăpânirea Moreei fraţilor să-i şi şubreda prietenie dintre cei doi prinţi, Demetrios şi To mă, fu confirmată în prezenţa mamei lor şi slab chezăşuită cu jurăminte şi îmbrăţişări. Următoarea preocupare a împăratului a fost alegerea unei soţii. I se propuse să ia în căsătorie o fiică a dogelui Veneţiei, dar nobilii bizantini obiectară asupra deosebirii ce există între un monarh ereditar şi un magistrat ales; iar atunci când asupra lor se abătu nenorocirea, şeful acelei puternice republici dovedi că nu a uitat afrontul. Constantin a ezitat apoi între familiile regale ale Trebizondei şi Georgiei iar misiunea încredinţată lui Phrantzes reprezintă, în viaţa publică şi particulară a împăratului, unul din ultimele sale acte, în ultimele zile ale imperiului bizantin[1171].

Protovestiarul, sau marele şambelan Phrantzes a pornit de la Constantinopol ca trimis al unui mire, iar resturile bogăţiei şi luxului imperial au fost folosite spre a da ambasadei sale un aspect solemn. Suita sa numeroasă consta din nobili şi soldaţi de gardă, din doctori şi călugări. El era însoţit de o orchestră şi durata costisitoarei sale misiuni s-a prelungit peste doi ani. La sosirea lui în Georgia sau Iviria, băştinaşii din oraşe şi sate s-au strâns în

publicate 111 limba română (1965) (n.t.).

1171 Phrantzes (Π, c. 16) merită credit şi stimă.

gloată. De fiece dată când poposea într-un oraş din Georgia sau Iviria, mulţimea băştinaşilor se aduna în jurul străinilor şi în naivitatea lor, erau încântaţi de efectele armoniei muzicale, fără a-i înţelege cauzele. În mulţime era un bătrân de peste o sută de ani, care pe vremuri fusese lui art prizonier de barbari[1172] şi care îşi distra ascultătorii cu minunile Indiei[1173], de unde se întorsese prin Portugalia, navigând pe o mare necunoscută[1174]. Din această ţară ospitalieră, Phrantzes porni spre curtea Trebizondei, unde principele grec îl înştiinţa că Murat murise nu de mult. În loc de a se bucura, experimentatul om de stat îşi exprimă teamă că un tânăr ambiţios nu va mai ţine seama de politica înţeleaptă şi paşnică a tatălui său. După moartea sultanului, soţia sa creştină, Maria[1175], fiica despotului sârb, fusese înapoiată cu cinste părinţilor ei. Pe temeiul frumuseţii ei renumite şi a meritelor sale, Maria fu recomandată de ambasador ca fiind cea mai demnă de alegerea imperială şi Phrantzes recapitulează şi respinge obiecţiunile nefondate care s-ar putea ridica împotriva acestei propuneri. Maiestatea purpurei ar înnobila o căsătorie inegală; lipsa afinităţilor elective ar putea fi îndepărtată prin pomeni generoase şi prin dispensa bisericii; dezonoarea căsătoriei turceşti este trecută cu vederea în repetate rânduri şi, deşi frumoasa Maria

---

1172 Presupunînd că fusese luat prizonier în 1394 în timpul primului război al lui Timur în Georgia (Sherefeddin, 1. III, c. 50) el putea să-şi urmeze pe stăpînul tătar în Industan (la 1398), şi de acolo să navigheze spre „insulele mirodeniilor".

1173 Fericiţii şi cucernicii indieni trăiau o sută cincizeci de ani şi se bucurau de tot ce puteau da mai bun plantele şi mineralele. Animalele aveau dimensiuni mari: şopîrlele zburătoare erau de şaptezeci de coţi, furnicile (fornica indica) cît palma, oile cît elefanţii, elefanţii cît oile. Cui îi place să asculte, etc.

1174 El a călătorit pe o corabie din partea locului de la Insulele mirodeniilor la unul· din porturile exterioare ale Indiei; „şi a găsit o corabie mare iberică, care i-a dus în Portugalia[66]. Acest pasaj, scris în 1477 (Phrantzes III, c. 30) cu douăzeci de ani înaintea descoperirii Capului Bunei Speranţe, este ori fals, ori extraordinar. Dar această nouă geografie este viciată de vechea şi incompatibila eroare care aşează izvoarele Nilului în india.

1175 Cantemir (p. 83) care o numeşte fiica lui Lazăr Ogli, şi a Elenei sirbilor, situează căsătoria ei cu Murat în anul 1424. Nu e de crezut că în douăzeci şi şase de ani de căsătorie sultanul „nu s-a atins de trupul ei[46]. După cucerirea Constantinopolului, ea a fugit la Mohamed al II-lea (Phrantzes, III, c. 22).

are aproape cincizeci de ani, susţine ambasadorul, ea ar putea încă spera să dea un moştenitor imperiului. Constantin ascultă sfatul care îi fu transmis cu primul vas ce părăsi Trebizonda, dar partidele curţii se o puseră căsătoriei, împiedicată în cele din urmă de cucernicul legă mint al sultanei, care îşi sfârşi zilele într-o mănăstire. Redusă la prima alternativă, alegerea lui Phrantzes se fixă asupra unei prinţese georgiene al cărei tată fu orbit în vanitatea sa de strălucirea acestei căsătorii, în loc de a cere un preţ pentru fiica sa[1176], după străvechiul obicei al pământ ului din ţara lui, el oferi o zestre de cincizeci şi şase de mii de duc aţi şi plata anuală a unei rente de cinci mii de ducaţi, iar serviciile ambasadorului fură răsplătite de Asigurarea că deoarece fiul său fusese botezat de împărat, împărăteasa Constantinopolului se va îngriji personal de dota fiicei sale. La întoarcerea lui Phrantzes, tratatul fu ratificat de monarhul grec, care cu propria-i mină imprimă trei cruci de culoare roşie pe chrysobul şi-l asigură pe trimisul georgian că la primăvară, galerele sale vor conduce mireasa la palatul imperial. Dar Constantin îşi îmbrăţişă credincioasa slugă, nu cu indiferenţa unui suveran ce ratifică prin aceasta felul cum trimisul şi-a dus la capăt misiunea, ci cu încrederea izvorâtă din inimă a unui om care, după o lungă absenţă, este nerăbdător să-i împărtăşească prietenului tainele sufletului său. „De la moartea mamei mele şi a lui Cantacuzino, singurul care m-a sfătuit fără patimă sau interes[1177], am în jurul meu, spuse împăratul, doar oameni pe care mi-e peste putinţă să-i privesc cu dragoste şi nici cu încredere sau stimă. Nu-ţi este străin marele amiral, Lucas Not aras, care ţine cu încăpăţânare la

1176 Cititorul care îi cunoaşte pe clasici îşi va reaminti ofertele lui Agamemnon (ïliada, V, 144)’ şi practica generală a antichităţii.

1177 Cantacuzino (nu cunosc legăturile sale cu împăratul ce poartă acelaşi nume) era un mare demnitar al palatului, un ferm partizan al crezului ortodox şi fratele reginei Serbiei, pe care o vizita cu titlul de ambasador (Syropulus, p. 37, 3ţ8, 45).

propriile lui păreri şi declară, atât în particular cât şi în public, că sentimentele sale se potrivesc cum nu se poate mai bine cu gândurile şi faptele mele. Restul curtenilor urmăresc numai scopurile lor sau ale partidelor lor; cât despre călugări, cum pot să mă sfătuiesc cu ei în chestiuni de politică ori căsătorie? Am încă multe însărcinări pe care să le duc la îndeplinire cu hărnicia şi credinţa ta. La primăvară vei îndruma pe unul din fraţii mei să solicite ajutorul puterilor apusene. Din Moreea, vei pleca în Cipru, într-o misiune personală şi de acolo vei porni în Georgia, spre a primi şi conduce pe viitoarea împărăteasă”. „Nu stă în puterile mele să mă împotrivesc poruncilor voastre, răspunse Phrantzes, dar binevoieşte mare stăpâne, adăugă el cu un zâmbet serios, să ţii seama că dacă, sunt astfel mereu departe de ai mei, soţia mea ar putea fi ispitită, fie să-şi caute alt soţ, fie să se înfunde într-o mănăstire”. După ce râse de această teamă, împăratul, mai serios de astă dată, îl consolă asigurându-l că acesta va fi ultimul său serviciu în străinătate, şi că îi rezerva fiului lui o moştenire nobilă şi bogată, iar pentru ei postul important de mare logofăt, sau prim-ministru, al statului. Căsătoria fu convenită imediat, dar ambiţiosul amiral uzurpă rolul de a o perfecta, pricit de incompatibil ar fi fost aceasta cu propria lui funcţie. Căsătoria fu amânată un timp pentru a negocia consimţământul şi un gaj, iar numele lui Phrantzes fu trecut sub tăcere, spre a nu cauza neplăceri unui favorit insolent şi puternic. Iarna trecu în pregătirile ambasadei sale; Phrantzes hotărî ca tânărul său fiu, să se folosească de aceeaşi prilej pentru a călători în străinătate şi să fie lăsat, în caz de pericol, cu neamurile sale materne, în Moreea. Acestea erau planurile sale în viaţa publică şi în cea particulară, planuri care au fost întrerupte de un război cu turcii şi în cele din urmă îngropate sub ruinele imperiului...

Capitolul LXVIII

DOMN IA ŞI CARACTERUL LUI MAHOMED AL II-LEA. ASEDIUL, ASALTUL ŞI CUCERIREA DEFINITIVĂ A CONSTANTINOPOLULUI DE CĂTRE TURCI.

MOARTEA LUI CONSTANTIN PALEOLOGUL. ROBIA GRECILOR. SFÂRŞITUL IMPERIULUI ROMAN DE RĂSĂRIT. CONSTERNAREA EUROPEI. CUCERIRILE ŞI MOARTEA LUI MAHOMED AL II-LEA

Asediul Constantinopolului de către turci atrage în primul rând atenţia asupra personalităţii şi caracterului marelui distrugător. Mahomed al 11-lea[1178], era fiul celui de al doilea Murat, şi deşi mama sa a fost împodobită cu titlurile de principesă şi creştină, ea era probabil amestecată printre numeroasele concubine care, provenite din toate climele, alcătuiau haremul sultanului. Prima sa educaţie şi sentimentele sale dinţii erau acelea ale unui musulman cucernic şi de câte ori stătea de vorbă cu un infidel, el îşi purifica mâinile şi faţa, prin riturile legiuite ale abluţiunii. Vârsta şi domnia par să fi atenuat bigotismul său îngust* Geniul său ce năzuia să ajungă departe dispreţuia idee a de a recunoaşte o putere superioară lui, iar în momentele sale mai uşuratice el îndrăznea – se spune – să-l înfiereze pe profetul clin Mecca, numindu-l bandit şi un impostor. Totuşi, sultanul continua să arate un respect cuviincios pentru doctrina şi disciplina

1178 Pentru caracterizarea lui Mahomed al II-lea e primejdios să ne încredem atît în turci cît şi în creştini. Tabloul cel mai moderat pare să îi fost zugrăvit de către Phrantzes (I, c. 32), a cărui ură s-a potolit cu vîrsta şi singurătatea. Vezi de asemenea Spondanus (anul 1451, nr.; 11) şi continuatorul lui Fleury (tom. XXII, p. 552), *Elogia* lui Pauius lovi us (III, p. 164—166) si *Dictionnaire* de Bay le (voi, Iii, p 272 — 27-9).

Korajaului[1179]. Necuviinţele sale personale au rămas, de bună seamă, ascunse urechilor vulgului şi treime să ne îndoim de mărturiile străinilor şi sectarilor, care, în credulitatea lor, sunt gata oricând să-şi închipuie că un spirit obişnuit să privească adevărul în faţă trebuie să fie înzestrat cu un dispreţ suveran faţă de absurditate şi eroare! Sub îndrumarea celor mai pricepuţi profesori Mahomed a înaintat repede pe drumul învăţăturii, şi în afară de limba sa maternă se spune că vorbea şi înţelegea cinci limbi[1180]: arabă, persana, caideana sau ebraica, latina şi greaca. Limba persană putea, într-adevăr, contribui la distracţiile sale şi arabă la educaţia sa morală, iar tineretul oriental este obişnuit cu asemenea studii. În relaţiile dintre greci şi turci, un cuceritor îşi putea dori să stea de vorbă cu poporul asupra căruia avea ambiţia să domnească; prin însuşirea limbii latine, lauda sa în poezie[1181] sau proză[1182], scrisă în această limbă, îşi putea croi drum până la urechea suveranului; dar care era acel folos sau acea însuşire deosebită ce-l putea face pe omul de stat sau pe erudit să studieze dialectul asupra al sclavilor să-i evrei? Memoria sa era familiarizată cu istoria şi geografia lumii, iar vieţilor eroilor din răsărit, poate şi a celor apuseni[1183] îi trezeau dorinţa de a-i întrece.

1179 Gantemir (p, 115) şi moscheele pe care le-a înfiinţat stau mărturie pentru respectul său public pentru religie. Mahomed discuta deschis cu patriarhul Ghenadie asupra celor două religii (Spond., anul 1453, nr. 22).

1180 *în afară, de limba sa maternă, el stăpînea alte cinci: greaca, 'latina, caideana*, *persana.* Traducătorul latin al lui Phrantzes (— din care citează Gibbon —) a uitat araba, pe care *Koranul* o recomandă oricărui musulman.

1181 într-o odă în latină Philelphus a cerut cuceritorului Constanfi- nopolului să redea libertatea soacrei şi cumnatelor sale. Epistola a fost predată în mîinile sultanului de către trimişii ducelui de MilasL însuşi Philelphus a fost bănuit că intenţionează să se retragă ia Cori- stantinopol; totuşi oratorul, suna adesea 'trirajbiţa. războiului sfînt (vezi viaţa sa de Lancelot în *Mémoires de VAcadémie des Inscriptions*, tom. X, p. 718, 724).

1182 Robert Valturio a publicat în 1483 cele douăsprezece cărţi ale sale De *Re Militari,* în care menţionează pentru prima oară folosirea bombelor. A fost trimis de către* patronul său Sigismondo Malatesta, principe de Rimini, cu o epistolă latină adresată lui Mahomed al II-lea,

1183 După Phrantzes, el a studiat cu sîrguinţă vieţile lui Alexandru, August, Constantin xŞi Theodosius. Am citit undeva că *Vieţile* lui Piutarh au fost traduse din porunca sa în limba turcă. Daca sultanul însuşi înţelegea greaca, aceasta trebuie să fi fost spre folosul supuşilor săi. Totuşi, aceste *Vieţi* sînt o şcoală a libertăţii, nu numai a vitejiei şi curajului.

Priceperea sa în astrologie poate fi pusă pe seama ideilor adesea absurde ce circulau în acea vreme; ea presupune, de asemenea, unele cunoştinţe rudimentare de matematică, iar invitaţiile sate generoase adresate pictorilor italieni[1184] şi răsplata acordată acestora trădează gustul său lumesc în domeniul artelor» Dar influenţa religiei şi a învăţăturii nu înrâurea firea sa sălbatică şi libertină. Nu voi transcrie şi nici nu cred fără şovăire poveştile despre cei patrusprezece paji ai săi ale căror pântece au fost spintecate pentru a găsi un pepene furat, sau despre frumoasa sclavă căreia i-a tăiat capul pentru a-i convinge pe ieniceri că stăpânul lor nu era robul dragostei. Sobrietatea sa este dovedită de analele turceşti, care acuză de beţie[1185] trei, şi numai trei împăraţi din linia otomană. Dar nu se poate tăgădui că, atunci când era stăpânit de vreo patimă, se arăta violent şi totodată neînduplecat; că la palat, ca şi în tabără, răspundea la cea mai uşoară provocare prin vărsarea unui val de sânge şi că cei mai nobili dintre tinerii prizonieri erau adesea dezonoraţi de poftele sale nefireşti, în războiul din Albania el şi-a însuşit preceptele tatălui său şi curând i-a întrecut exemplul; iar cele două imperii, douăsprezece regate şi două sute de oraşe, cucerite alcătuiesc un bilanţ trufaş şi măgulitor, ce poate fi pus pe seama spadei sale de neînfrânt. Mahomed al II-lea era, fără îndoiala, un soldat şi po a ter şi un general. Constantinopolul i-a pecetluitgloria, dar dacă comparăm mijloacele, de care a dispus, piedicile ce iau stat în cale şi izhânzile sale, Mahomed al II-lea ar trebui să se ruşineze atunci când este comparat cu Alexandru şi îi mur. Sub comanda sa forţele otomane

1184 Celebrul Gentile Bellino pe- care îl invitase de la Veneţia a fost concediat cu un lanţ, un colan de aur şi o pungă de 3.000 de galbeni. La fel ca Voltaire, rîd de povestèa neghioabă a unui sclav decapitat spre a se vedea jocul muşchilor.

1185i* Aceşti beţivi imperiali erau Soliman Ï, Selim al П-lea şi Murat al JV-lea. (Cantemir, p. 61). învăţaţii Persiei pot indica o succesiune mai regulată; în ultima vreme, călătorii noştri europeni au fost martorii şi tovarăşii chefurilor lor.

erau întotdeauna mai numeroase decât inamicul lor şi totuşi, înaintarea lor a fost oprită la Eufrat şi Adriatica –, iar armatele sale – au fost înfrânte de Scanderbeg, cavalerii din Rodos şi regele perşilor…

Odată cu domnia lui Mahomed al II-lea (1451 – 1481), soarta Constantinopolului şi a imperiului Bizantin este pecetluită. Turcii se dedau la numeroase provocări şi caută motive de conflict, deşi împăratul bizantin încearcă cu disperare să potolească spiritele. Sultanul studiază cu mare grijă mijloacele de cucerirea ale Capitalei neînvinse până atunci.

Printre instrumentele de distrugere, Mahomed a studiat cu deosebită grijă recenta şi formidabila descoperire a latinilor, iar artileria sa poseda un armament superior faţă de tot ce apăruse până atunci în lume. Un turnător de tunuri, danez sau ungur de origine1, care murise aproape de foame în slujba grecilor, dezerta la musulmani şi fu primit cu generozitate de sultanul turcesc. Mahomed al II-lea a fost mulţumii cu răspunsul meşterului la prima întrebare pe care el i-a pus-o cu nerăbdare: „dacă mă pricep îndeajuns să torn un tun în stare să arunce o ghiulea de piatră destul de mare ca să zdruncine zidurile Constantinopolului? Eu le cunosc puterea, dar de-ar fi mai tari decât zidurile Babilonului, le-aş putea opune o maşină care să le întreacă puterea. Aşezarea şi mânuirea acesteia trebuie însă lăsata pe seama inginerilor voştri”. Pe temeiul acestei asigurări s-a instalat o turnătorie la Adria 1 Orban ori Urban, turnătorul nu era danez, ci ungur. (Chalcocondyl spune că era dac. Ceea ce este de asemenea inexact – O.S.)

Nopol. Metalul a fost, pregătit şi, la capătul a trei Jurii, Orban produse o piesă de artilerie din alamă[1186] de o mărime uluitoare şi

1186 Gibbon greşeşte; piesa era de bronz (n.t.j.

aproape de necrezut. Se hotărî ca piesa să aibă o dimensiune de douăsprezece palme la zburătoarea ţevii, iar ghiuleaua de piatră cântarea vreo şase sute de funzi[1187]. Pentru prima experienţă iu ales un loc viran în faţa noului palat, dar pentru ca surpriza şi frica să nu aibă urmări neaşteptate şi dăunătoare, se dădu o proclamaţie amintind că tunul va fi supus la probă a doua zi. Explozia a fost resimţită sau auzită pe o rază de douăzeci de kilometri; prin puterea prafului de puşcă, ghiuleaua a fost aruncată la o distanţă de peste o milă, iar pe locul unde a căzut, s-a îngropat în pământ la o adâncime de peste un stânjen…

…Pe când Mahomed al II-lea ameninţa Răsăritul, împăratul implora cu rugăminţi fierbinţi ajutorul pământului şi al cerului. Dar puterile invizibile rămaseră surde la rugile sale, în timp ce creştinătatea privea cu indiferenţă căderea Constantinopolului; doar politica grijulie, dictată de scopurile momentului, dusă de sultanul Egiptului inspira cel puţin anumite nădejdi în privinţa aprovizionării oraşului. Unele state erau prea slabe şi altele erau prea îndepărtate; unele considerau pericolul imaginar, altele drept inevitabil. Suveranii apuseni erau preocupaţi de nefârşitele lor certuri domestice, iar pontiful roman era exasperat de minciunile şi încăpăţânarea grecilor. În loc de a folosi armele şi tezaurele Italiei în apărarea Bizanţului, papa Nicolae al V-lea. Prevăzuse apropiata cădere a oraşului şi acum onoarea sa depindea de îndeplinirea acestei profeţii.

— Poate că în ultimele clipe ale tragediei din Răsărit inima papei se înmuie; dar mila sa a fost târzie, eforturile sale slabe şi zadarnice, iar Constantinopolul căzuse înainte ca escadrele genoveze şi veneţiene să fi fost în stare să iasă din porturile lor.

1187 Talantul atic cîntărea vreo şaizeci de minae, san funzi (vezi Hooper, *Ancient Weights, Measures* etc.), dar grecii moderni au extins această apelaţie elastică la o greutate de o sută sau o sută douăzeci şi cinci de pfunzi (Ducange λ’τάλαντον).

Până şi principii Moreei şi ai insulelor greceşti se prefăceau că privesc lucrurile cu o neutralitate plină de indiferenţă. Colonia genoveză din Galata negocia un tratat separat şi sultanul îi lăsa să se legene cu iluzia că mulţumită îndurării sale ar putea supravieţui prăbuşirii imperiului. O mulţime plebee şi unii nobili bizantini se sustraseră în chip josnic din faţa primejdiei ce ameninţa ţara lor; iar zgârcenia celor bogaţi îi refuză împăratului, şi rezervă turcilor, tezaurele secrete care ar fi putut ridica armate întregi de mercenari1 în apărarea lor. Monarhul sărac şi solitar se pregăti totuşi să se împotrivească formidabilului său adversar, dar dacă curajul său era la înălţimea primejdiei, forţa sa era nepotrivită pentru această înfruntare. La începutul primăverii, avangarda turceasca pustii oraşele şi satele până la porţile Constantinopolului. Cei ce se supuneau erau cruţaţi şi ocrotiţi; oricine îndrăznea să se împotrivească era trecut prin foc şi sabie. Cetăţile greceşti de la Marea Neagră, Mesembria, Aeheloum şi Bizon2 se predară la primele somaţii. Singură Selymbria3 merită toată cinstea pentru felul cum a făcut faţă asediului sau blocadei la care a fost supusă; pe când erau asediaţi pe uscat, îndrăzneţii ei locuitori şi-au lansat corăbiile, au prădat coasta opusă Cyzicului, vânzând prizonierii luaţi de ei în piaţa publică. Dar la apropierea lui Mahomed însuşi, totul era tăcut, totul era la pământ. El se opri mai întâi la cinci mile de oraş şi înaintând de aci în formaţie de luptă, înfipse stindardul imperial în faţa porţii Sfântului Romanus, iar în ziua de şase aprilie, începu memorabilul asediu al Constantinopolului.

1 Antonin, în *Proem*.

— *Epist*. *Cardinal*. *Isidor*. Apuci Spondanurn: Dr. Johnson, în tragedia *Irene*, a surprins în mod fericit această circumstanţă caracteristică:

Grecii gemând dezgroapă aurul din peşteri.

Bogăţia adunată din vremurile când îngrămădeau comori, acea bogăţie care, oferită suveranului lor înlăcrimat Ar fi adus popoarele gata de luptă la porţile oraşului.

2 Oraşe pe coasta Mării Negre (n e.).

3 Oraş la Marea de Marmara, azi Bilibria, în Turcia (n t.).

În continuarea capitolului, autorul descrie componenţa şi efectivul armatei turceşti care este apreciată la vreo două sute cincizeci de mii de oameni.

Ajuns în ultima sa fază de dec adere, Constantinopolul număra încă peste o sută de mii de locuitori, dar această cifră se găseşte nu în analele războiului, ci ale captivităţii şi numărul constă mai ales din meşteşugari, preoţi, femei şi bărbaţi lipsiţi de Acel curaj pe care pinii şi femeile l-au arătat uneori pentru cauza apărării obşteşti, îmi închipui şi aproape că scuz lipsa de entuziasm a unor supuşi care, la porunca unui tiran, îşi fac datoria faţă de ţară, pe un hotar îndepărtat, dar acela care nu se încumetă să-şi primejduiască viaţa în apărarea copiilor şi averii sale, a pierdut, în societate, primele şi cele mai dinamice energii ale naturii. Din porunca împăratului se efectuase o ancheta specială pe străzi şi în case, spre a se şti câţi dintre cetăţeni sau chiar dintre călugări, erau în stare şi doreau să ia armele pentru ţara lor. Listele fură încredinţate lui Phrantzes1 şi după un calcul atent, el îşi informă stăpânul, cu durere şi mirare, că apărarea oraşului era redusă la patru mii nouă sute şaptezeci, de romani. Constantin şi credinciosul său ministru au păstrat taina acestei situaţii deznădăjduite.

O cantitate suficientă de paveze, arbalete şi flinte au fost distribuite din arsenal, detaşamentelor orăşeneşti. Efectivul acestora fu sporit de un corp de două mii de străini, sub comanda

lui Giustiniani, un nobil genovez. Aceşti auxiliari primiră o bogată donaţie; pentru a răsplăti vitejia şi izbânda şefului lor, fu promisă în chip de recompensă princiară, insula Lemnos. Un lanţ puternic a fost tras de-a burnie 1 Phrantzes, III, e. 3). 'Cu oarecare îngăduinţă pentru prejudecăţile naţionale, nu putem dori un martor mai autentic, nu numai în ce priveşte faptele publice, di şi consiliile private. *Eu am redactat lista pentru acelaşi împărat şi nu. Fără durere şi întristare*; *iar adevăratul număr ne-a fost cunoscut numai nouă*, *şi a rămas ascuns pentru alţii*.

Zisul intrării portului. El era susţinut de câteva vase de război şi comerciale; corăbiile tuturor popoarelor creştine, care sosiseră din Gândia şi Marea Neagră, au fost reţinute în serviciul public. Un oraş cu o întindere de treisprezece, poate şaisprezece mile era apărat împotriva puterilor imperiului otoman, de o garnizoană limitată ca număr la şapte sau opt mii de oameni. Europa şi Asia erau deschise asediatorilor; forţele grecilor erau menite să scadă zilnic şi nu se puteau aştepta la vreun ajutor din afară în oameni sau merinde1.

În asemenea împrejurări, vechii romani şi-ar fi tras spada hotărâţi să moară sau să învingă. Vechii creştini şi-ar fi dat între ei îmbrăţişarea cea din urmă şi ar fi aşteptat cu răbdare şi smerenie lovitura ce-avea să le aducă cununa de martiri. Dar grecii din Constantinopol erau însufleţiţi doar de bigotism şi acest spirit genera numai duşmănie şi discordie. Înainte de moarte, împăratul Ioan Paleologul renunţase la nepopulară măsură a unirii cu latinii şi această idee n-a fost reluată până când primejdia ce-l ameninţa pe fratele său Constantin nu a impus o ultimă încercare de linguşire şi prefăcătorie2. Ambasadorii săi fură instruiţi să ceară ajutor material făgăduind totodată supunere pe plan spiritual. Ei trebuiau – să arate că neglijenţa pe care o arătase în treburile

Bisericii era scuzată de grijile sale arză 1 Turcii aveau în faţa lor o sarcină formidabilă când au pornit asediul Constantinopoluiui Nu trebuie crezut că întreprinderea era uşoară. Lucrările de apărare erau nespus de puternice. Din veacul i V – le a, aproape secol de secol, câte un împărat, a întărit fortificaţiile. De pildă, pe vremea asediului avarilor, Heraelius întărise palatul Blachèrne, la apus, printr-un nou zid ce ducea de la turnul Ane mas la Xyloporta, iar Léon al V-lea a ridicat alt zid, lângă zidul lui Heraelius Manuel Comnenul a construit un zid ce împrejmuia cartierul Caligaria, de la turnul A ne mas până la Xylokerkos. Apoi asediul Constantinopolului la 1432 de către Murad l-a determinat pe Ioan Paleologul să repare întreaga; linie exterioară de ziduri (O.S.)

2 în Spondanus naraţiunea unirii nu este numai părtinitoare, dar şi inexactă. Episcopul de Pamiers a murit în 1642, şi *Istoria* lui Ducas, care prezintă aceste scene (e. 36,37) cu atâta adevăr” şi spirit, n-a fost tipărită până în anul 1649.

Tea re pentru problemele statului şi că dorinţele şale drept-credincioase” solicitau prezenţa unui legat roman[1188]. Vaticanul fusese prea deseori înşelat, totuşi semnele de căinţă nu puteau fi uşor trecute eu vederea. Un legat era oferit mai uşor ca o armată vsi cam la şase luni înainte de distrugerea finală a oraşului, cardinalul Isidor ai Rusiei, apăru în rolul acesta la Constantinopol, urmat de o suită de preoţi şi soldaţi. Împăratul îl salută ea pe un prieten şi părinte, ascultă cu respect predicile sale publice şi particulare şi χ împreună cu cei mai servili dintre clerici şi mireni, iscăli actul uniunii, aşa cum fusese ratificat de către conciliai de la Florenţa… La douăsprezece decembrie, ambele popoare, în biserica Sfânt a Sofia, se uniră în cuminecătură şi rugăciune şi numele celor doi pontifi fură amintite în mod solemn: Nicolae al V-

1188 Delegat al papei (n.t.).

lea, licărul lui Hristos şi patriarhul Grigore, care fusese alungat în exil de un popor rebel.

Dar veşmintele şi limba preotului latin care slujea la altar erau un motiv de scandal şi bizantinii observară cu eroare că a sfinţit o prăjitură sau un biscuit de cocă *nedospită* şi că a turnat apă rece în cupa sfinţită. Un istoric al lor recunoaşte cu ruşine că niciunul dintre compatrioţii săi, nici măcar împăratul însuşi nu erau sinceri în conformismul lor de circumstanţă[1189]. Supunerea lor pripită şi totală îşi căuta o scuză în promisiunea că pe viitor îşi vor schimba atitudinea; dar cea mai bună, sau cea mai rea, dintre scuzele lor era mărturisirea faptului că juraseră fals. Când reproşurile fraţilor lor mai cinstiţi nu mai lăsau loc pentru subterfugii, ei murmurau: „Aveţi răbdare, aveţi răbdare până ce Dumnezeu va elibera oraşul de acest balaur uriaş care caută să ne înghită. Atunci vă veţi da seama dacă suntem într-adevăr împăcaţi cu azâmi ţii1 44. Dar răbdarea nu este una din însuşirile celor plini de patimă şi evlavie; lor prefăcătoria unei curţi împărăteşti nu are nici ea mijloacele de a se adapta înflăcărării maselor populare, şi violenţei lor. De sub cupola Sfintei Sofii, locuitorii, bărbaţi şi femei de pe orice treaptă socială, dădură buzna în gloată la chilia monahului Ghenadie2, spre a consulta oracolul bisericesc. Preasfinţii! era de nevăzut, cufundat, după cum se părea, în adânci meditaţii, sau într-un extaz divin, dar pe uşa chiliei sale el pusese o tăbliţă cu o inscripţie grăitoare: „O, păcătoşi romani, de ce vreţi să vă lepădaţi de adevăr şi de ce, în loc să vă încredeţi în Dumnezeu, vreţi să vă puneţi nădejdea în italieni? dacă vă pierdeţi credinţa, o să pierdeţi oraşul. Ai milă de mine, o, Doamne. Tăgăduiesc în faţa ta că sunt vinovat de această crimă. O, nenorociţi romeni, cugetaţi,

1189 Phrantzes, unul dintre grecii conformişti, recunoaşte că măsura a fost adoptată numai pentru a sluji într-o anumită împrejurare ; el afirmă cu plăcere despre cei ce refuzau să-şi facă rugăciunile în Sfînta Sofia: „sînt în afară de vină şi în. pace.[66].

staţi în loc şi vă căiţi. Chiar în clipa în care v-aţi înstrăinat de crezul părinţilor voştri, îmbrăţişând nelegiuirea, vă supuneţi jugului străin”.

La sfatul lui Ghenadie, fecioarele credincioase, curate ca îngerii şi mândre ea demonii, au respins actul uniunii celor două biserici şi s-au lepădat de orice comuniune cu asociaţii prezenţi şi viitori ai latinilor, iar pilda lor a fost preţuită şi imitată de cea mai mare parte a clerului şi poporului. De la mănăstire, cucernicii greci s-au împrăştiat prin cârciumi, au băut pentru ruşinarea sclavilor papei şi au golit paharele în cinstea icoanei sfintei fecioare, rugând-o să apere împotriva lui Mahomed oraşul pe care, odinioară, îl

1 Poreclă batjocoritoare dată catolicilor care foloseau azimă sau pâine nedospită în chip de anafură (n t.).

2 Numele său de mirean era Georgios Scholarius, pe care l-a schimbat în acela de Ghenadie (Ghenadios), fie când s-a călugărit, fie când a ajuns patriarh (1453 – 1459). Faptul. Că la Florenţa, el a luat apărarea aceleiaşi uniuni pe care o atacase cu furie la Constantinopol, l-a tentat pe Leo Aliatius (*Diatrib*. *De Georgiis*, în Fabric., *Biblioth*. *Graec*. Tom. X, p. 760 – 786), să considere că numele se referă la două persoane diferite, dar Rehaudot (p. 343 – 383), a restabilit identitatea persoanei şi duplicitatea caracterului său.

Salvase de Chosroes şi de Hagan. Îmbătaţi de fanatism şi de vin ei exclamau cu vitejie: „Ce nevoie avem noi de ajutor, sau de uniunea cu latinii? Departe de noi credinţa azimi Îilor!” În cursul iernii care a precedat cucerirea turcească, mintea poporului a fost tulburată de acest delir molipsitor, iar în primăvară, apropierea Pastelor, în loc de a a duce bunăvoinţă şi dragoste, nu a făcut decât

să sporească încăpăţânarea şi influenţa... fanaticilor. La spovedanie, confesorii scrutau şi alarmau conştiinţa credincioşilor şi o penitentă riguroasă le era impusă acelora ce primiseră cuminecătura de la un preot care consimţise cu tot dinadinsul la uniune a celor două biserici. Căci slujba oficiată de el la altar răspândea molima în rândul celor ce asistau la ceremonie, tăcuţi şi cu sufletul curat. Ei pierdeau prin acest spectacol impur virtuţile sacerdotale; nici măcar sub ameninţarea unei morţi subite nu era îngăduit să se recurgă la ajutorul lor pentru rugăciuni, sau dezlegarea de păcate. De îndată ce biserica Sfânt a Sofia fusese spurcată de slujba oficiată după ritualul latin, preoţii şi, poporul o părăsiră de parc-ar fi fost o sinagogă israelită sau un templu păgân; o tăcere imensă, sinistră, domni sub acel dom venerabil, unde atât de adesea se Ridicaseră nori de tămâie, strălucise o mare de lumini şi răsunaseră rugăciuni şi imnuri de slavă. Latinii erau, consideraţi drept cei mai odioşi dintre eretici şi pagini şi primul ministru al imperiului, marele duce, a fost auzit spunând că ar prefera să vadă la Constantinopol turbanul lui Mahomed în loc de tiara[1190] papală sau o pălărie de cardinal2. Un sentiment atât de nevrednic de un popor creştin şi iubitor de ţară a fost larg răspândit printre greci şi s-a dovedit fatal. Împăratul a fost lipsit de dragostea şi sprijinul supuşilor săi, iar laşitatea lor înnăscută a fost consfinţită de resemnarea în faţa hotărârii divine şi deznădejdea himerică într-o eliberare miraculoasă...

...Din triunghiul care alcătuieşte perimetrul Constantinopolului, cele două laturi aflate de-a lungul mării erau inaccesibile unui inamic: Marea de Marmara, ca obstacol natural, iar portul ca o barieră ridicată prin îndemânarea şi meşteşugul

---

1190 Un fel de potcap purtat de papă la ceremoniile oficiale (n.t.).

' [2] Diferenţa dintre obiceiurile greceşti şi cele latine a înveninat schisma.

oamenilor. Între cele două ape, baza triunghiu lui, partea dinspre uscat, era apărată de un zid dublu şi un şanţ adânc de o sută de picioare[1191]. Împotriva acestei linii de fortificaţii, a cărei lungime Phrantzes, un martor ocular, o considera de şase mile[1192], îşi îndreptară otomanii atacul principal, iar împăratul, după ce împărţi sarcinile ce stăteau în faţa apărătorilor şi a comandanţilor numiţi în locurile cele mai periculoase, preluă apărarea zidului exterior, în primele zile ale asediului, soldaţii greci coborâră în şanţ sau ieşiră în câmp deschis, dar ei se convinseră repede că, ţinând seama de efectivul numeric al celor două armate, un creştin avea mai mare valoare decât douăzeci de turci şi după aceste preludii îndrăzneţe se mulţumiră prudenţi să, apere meterezele cu armele lor de tras. Această prudenţă nu trebuie privită ca o laşitate. Grecii se dovedeau într-adevăr laşi şi josnici, dar ultimul Constantin merită numele de erou. Nobila sa trupă de voluntari era însufleţită de virtuţi romane, iar auxiliarii străini susţineau onoarea cavalerismului apusean. Suliţe şi săgeţi îşi luau necontenit zborul însoţite de fumul, zgomotul şi focul flintelor şi al tunurilor. Armele lor mici descărcau dintr-odată cinci sau chiar zece gloanţe de plumb de mărimea unei alune, iar dacă rândurile erau mai apropiate şi pulberea mai puternică, mai multe platoşe şi trupuri erau străpunse de aceeaşi împuşcătură. Dar primele rânduri ale turcilor ce se apropiau de oraş dispărură curăţid în adâncul tranşeelor sau fură nimicite sub ruine. Cunoştinţele creştinilor în ce priveşte apărarea erestea îi zi de zi şi rezerva de praf de puşcă li se irosea ia cursul acestor operaţii zilnice. Artileria lor nu era puternică, nici ea număr de oameni, nici prin numărul armelor şi

1191 Vreo treizeci de metri (n.t.).

1192 Sîntem obligaţi să reducem milele greceşti la cea mai mică unitate de măsură care se păstrează în verstele din Rusia, de 547 *îoise* franceze (1,940 m), Gele şase mile ale lui Phrantzes nu depăşesc patru mile englezeşti. (D'An ville, *Mesures Itinéraires,* p. 61, 123 etc.)

dacă posedau unele tunuri grele, ei se temeau să le aşeze pe ziduri, de teamă ca nu cumva vechile construcţii să fie zguduite ori dărâmate de explozie. Acelaşi secret nimicitor fusese destăinuit mahomedanilor, care l-au folosit cu acea energie superioară pe care o dau fanatismul, bogăţia şi despotismul. Marele tun al lui Mahomed a mai fost menţionat anterior; era un obiect important, care s-a remarcat în istorie, dar această gură de foc enorină era străjuită de altele două, aproape tot atât de măreţe[1193]. Întreaga putere a artileriei turceşti era îndreptată împotriva zidurilor. Paisprezece baterii trăgeau simultan asupra punctelor celor mai accesibile şi despre una dintre-acestea se spune, în mod ambiguu că era prevăzută cu o sută treizeci de tunuri, sau că descărca d într-o dată o sută treizeci de ghiulele. Totuşi, în forţa pusă în mişcare la porunca sultanului, putem discerne copilăria unei noi ştiinţe. La ordinul unui general de artilerie, care număra clipele, tunul cel mare putea fi încărcat şi slobozit numai de şapte ori într-o zi[1194]. Dar metalul înfierbântat plesni, mai mulţi lucrători fură nimiciţi şi lumea a admirat dibăcia unui meseriaş care s-a gândit să previe pericolul şi accidentul, turnând ulei în gura tunului, după fiecare explozie.

Asediul confirmă cu îndârjire; creştinii repararară noaptea cea mai mare parte din pagubele pricinuite fortificaţiilor în cursul zilei.

Generozitatea suveranilor creştini, era slabă şi târzie; atunci când asediul ce se profila la orizont începuse a stârni spaimă, Constantin dusese tratative în insulele arhipelagului, în Moreea şi Sicilia pentru a căpăta stocurile de care aprovizionarea oraşului avea o nevoie arzătoare. Chiar là începutul lui aprilie, cinci mari

---

1193 După Chalcocondyl şi P hr arizes tunul cel mare a plesnit.; după DucaSj acest accident a fost evitat de dibăcia.meseriaşului. Este evident că cei doi nu vorbesc despre acelaşi tun.

1194 Aproape la o sută de ani după asediul Constantinopolului, fiolele franceze şi engleze erau mîndre că au tras 300 de lovituri de tun în timpul unei lupte care a durat două ore, în Canalul Mînecii *(Mémoires* de Martin du Bellay, X, în Collection Générale, vol. XXI, p. 239).

vase[1195], echipate pentru negoţ şi război ar fi plecat din portul Chios dac9. Vântul n-ar fi suflat cu încăpăţânare dinspre nord[1196]. Una din aceste corăbii purta drapelul imperial, celelalte patru aparţineau genovezilor şi erau încărcate cu gr iu şi orz, cu vin, untdelemn şi legume, şi mai presus de toate, e u soldaţi şi marinari, destinaţi apărării capitalei. După o întârziere supărătoare, o adiere blindă iar a doua zi un vânt puternic de la sud a înlesnit acestor corăbii navigaţia prin Hellespont şi Propontida; însă asediul oraşului pe mare şi pe uscat se şi dezlănţuise, iar la intrarea Bosforului flota turcească, întinsă de la mal la mal, în formă de semilună, era gata să intercepteze, sau cel puţin să-i respingă pe aceşti, îndrăzneţi aliaţi. Cititorul, care are viu în minte tabloul geografic al Constantinopolului, va înţelege şi va admira măreţia spectacolului. Cele cinci corăbii creştine continuau să înainteze împotriva flotei duşmane de trei sute de vase, în timp ce echipajele scoteau chiote de bucurie şi solicitau întreaga forţă a velelor şi vâslelor, iar pe metereze şi în tabără, pe coastele Europei şi Asiei, se aliniau nenumăraţi spectatori care aşteptau cu emoţie rezultatul acestei memorabile încercări de a le veni în ajutor. La prima vedere, eventualitatea unei înfrângeri a celor cinci vase părea neîndoielnică; superioritatea musulmanilor era din cale afară de vădită; pe o mare calmă, numărul şi curajul lor ar fi trebuit să precumpănească în mod inevitabil. Dar marina otomană, creată la repezeală şi imperfectă, nu fusese făurită de geniul unui popor, ci la porunca sultanului. În culmea prosperităţii lor, turcii au mărturisit că dacă Dumnezeu le-a dat lor pământul, a

---

1195 Este curios că grecii nu sînt de acord asupra numărului acestor vase ilustre ; cele cinci vase ale lui Ducas, cele patru despre care vorbesc Phrantzes şi Leonardus, şi două ale lui Chalcocondyl trebuiesc multiplicate sau reduse. Voltaire care spune că una dintre aceste corăbii era a lui Frederic al III-lea, îi confundă pe împăraţii Răsăritului cu cei ai Apusului.

1196 Sfidînd cu îndrăzneală, sau mai degrabă ignorind, limba şi geografia, preşedintele Cousin susţine că un vînt dinspre sud le-a reţinut la Chios şi le descrie navigînd spre Constaaatinopol, purtate de vîntul dinspre miazăzi.

lăsat marea necredincioşilor[1197]. O serie de înfrângeri şi decăderea rapidă a flotei lor a stabilit adevărul celor recunoscute de ei cu toată modestia. În afară de optsprezece galere, reprezentând o oarecare forţă, restul flotei era alcătuită din bărci deschise, construite rudimentar, şi mânuite fără pricepere, încărcate cu soldaţi şi lipsite de tunuri; şi, întrucât curajul se naşte în mare măsură din conştiinţa puterii, e de presupus că şi cei mai viteji dintre ieniceri puteau să tremure simţindu-se în voia unui element necunoscut. În escadra creştină, cinci corăbii solide şi înalte erau conduse de cârmaci dibaci; echipajele lor erau compuse din veterani ai războaielor din Italia şi. Grecia, care cunoşteau de mult vicleniile şi primejdiile mării. Întreaga forţă a corăbiilor creştine era îndreptată spre scufundarea sau împrăştierea slabelor obstacole care le stăteau în cale; artileria lor mătura apele, focul lor lichid se revărsa asupra adversarilor care, cu intenţia de a le aborda, îndrăzneau să se apropie de ele; iar vântiâl şi valurile sunt întotdeauna de partea celor mai buni navigatori. În această luptă, vasul imperial, care fusese aproape înfrânt de turci, a fost salvat de genovezi, iar două atacuri au fost respinse cu mari pierderi. Mahomed însuşi şedea călare pe mal ca să-şi înflăcăreze ostaşii prin glasul şi prezenţa sa; el făgăduia răsplată şi inspira o groază mai mare decât duşmanul, Mânia ce izbucnea din sufletul lui pătimaş, ba chiar şi gesturile sale1 păreau să imite acţiunile combatanţilor şi dorind parcă să poruncească până şi naturii, îşi îmboldea calul să intre în mare, gest îndrăzneţ dar sortit eşecului. Glasul său de tunet, cu care-i ocăra şi strigătele taberei i-au îndemnat pe otomani la un al treilea atac mai nefericit şi mai sângeros decât cele două precedente şi trebuie să repet, deşi nu

1197 Permanenta decădere şi slăbiciune a marinei turceşti reiese din lucrările lui. Rycaut *(State of the Ottoman Empire*, p. 372 — 878), The-; venot (*Voyages* p. 1. p. 229 — 242) şi Toit *(Mémoires*, tom. HI); Ultimul dintre ei e întotdeauna dornic să amuze şi să uluiască pe cititor.

pot crede, mărturia lui Phrantzes, care afirmă ca a auzit chiar din gura lor, că măcelul din acea zi i-a costat viaţă a peste douăsprezece mii de oameni. Musulmanii au fugit în dezordine spre ţărmurile Europei şi Asiei, în timp ce escadra creştină, triumfătoare şi nevătămată, naviga de-a lungul Bosforului şi ancora în siguranţă dincolo de lanţul portului. Încrezători în victorie, ei se lăudau că întreaga putere a turcilor trebuie să se plece în faţa armelor lor. Rănit dureros la ochi, amiralul sau căpitanpaşa, ce comanda flota turcă, căuta mângâiere şi justificare, pentru înfrângerea suferită, arătând că acest accident e pricina celor petrecute. Baltha Ogii era un renegat din neamul prinţilor bulgari. Reputaţia sa militară avusese de suferit din pricina zgârceniei; * era rău văzut de toţi, şi-apoi, fie că la cârmă se află un despot, sau poporul, nenorocul este considerat o suficientă dovadă de vinovăţie. În supărarea lui, Mahomed uită de rangul şi serviciile salg. În faţa împăratului, căpitan-paşa a fost întins la pământ de către patru sclavi şi a primit o sută de lovituri cu o vergea de aur9'; fusese condamnat la moarte şi a binecuvântat clemenţa împăratului, care i-a preschimbat pedeapsa în exil şi confiscarea averii. Sosirea acestui ajutor a făcut să renască speranţele grecilor, acuzând totodată indolenţa aliaţilor apuseni. Prin 1 Mărturisesc că am în faţa ochilor imaginea din Thucidide (VI, e. 71) care face un tablou viu atenienilor ce izbucnesc mânioşi şi gesticulează în cursul unei lupte navale din marele port al Syracuzei.

2 Textul lui Ducas, exagerat sau falsificat, (e. 38), arată că această bară de aur avea greutatea enormă şi incredibilă de 500 livre, sau pfunzi. Varianta lui Bouillaud, care îi atribuie 500 de drahme, sau cinci livre este suficientă pentru braţul lui Mohamed, şi vânătăile de pe spatele amiralului său.

Tre deserturile Anatoliei şi stâncile Palestinei, milioanele de

cruciaţi îşi căutaseră de bunăvoie moartea şi o aflaseră în chip fatal; dar Constantinopolul avea o poziţie care-l făcea puternic faţă de duşmanii săi şi îi făgăduia să beneficieze de ajutorul prietenilor; iar un sprijin militar raţional şi moderat din partea statelor maritime ar fi putut salva relicvele numelui roman şi ar fi menţinut o fortăreaţă creştină în inima imperiului otoman. Totuşi, efortul lor de a elibera Constantinopolul s-a mărginit la această unică şi slabă tentativă. Puterile mai îndepărtate se arătau nepăsătoare, iar ambasadorii lor, sau cel puţin ai lui Huniade, îşi aveau – reşedinţa în tabăra turcească: ei îndepărtau temerile sultanului şi conduceau operaţiile întreprinse de el[1198].

Era greu pentru greci să pătrundă tainele celor hot arăte în divan; cu toate acestea, autorii lor sunt convinşi că o rezistenţă atât de înverşunată şi uimitoare îl adusese pe Mahomed ia capătul răbdării. El începuse să plănuiască o retragere şi asediul ar fi fost repede ridicat, dacă ambiţia şi gelozia celui de al doilea vizir nu s-ar fi opus părerii perfide… a lui Chaâil-paşa, care continua Ea menţină o corespondenţă secretă cu curtea bizantină. Cucerirea oraşului părea fără speranţă, în afară de cazul când ar fi putut să fie dezlănţuit un dublu atac dinspre port ca şi dinspre uscat. Dar portul era inaccesibil: un lanţ de nepătruns era acum apărat de opt vase mari peste douăzeci de vase mai mici, printre care se numărau mai multe galere şi goelele; în loc de a forţa această barieră, turcii se temeau că flota bizantină va ieşi în larg şi că vor trebui să facă faţă pentru a doua oară unei ciocniri în plină mare. În această clipă de nehotărâre, geniul lui Mahomed a conceput şi a executat un plan îndrăzneţ şi minunat, acela de a transporta vasele sale mai uşoare şi echipamentele sale militare, pe uscat, din Bosfor

1198 Ducas, care mărturiseşte că e prost informat asupra treburilor din Ungaria, atribuie aôest fapt unei superstiţii, credinţei fataliste, că Bizanţul va fi ultima cucerire a turcilor. (Vezi Phrantzes (III, c. 20 şi Spondanus).

la capătul de sus al portului. Distanţa era de vreo zece mile, iar terenul accidentat şi acoperit cu tufăriş, şi pum drumul trebuia deschis în spatele suburbiei Galata, libera trecere sau distrugerea totală a armatei musulmane depindea de hotărârea genovezijor. Dar aceşti negustori egoişti voiau M aibă privilegiul de a fi înghiţiţi ultimii, iar lipsa de îndemf» n-are a turcilor era suplinită de puterea miilor de supuşi Un drum fără obstacole a fost acoperit cu o largă platformă de sein duri rezistente, şi pentru a le face şi mai rezistente, mai alunecoase şi mai netede, au fost unse cu seu de oaie, şi de vită. Optzeci de galere şi brigantine uşoare de cincizeci şi treizeci de vâsle au fost aduse pe malul Bosforului, aşezate la rând pe bile rotunde şi trase cu forţa braţelor şi a scripeţilor. Două călăuze sau piloţi stăteau la prova şi la pupa fiecărui vas. Velele erau desfăşurate în bătaia vânturilor, şi oamenii se îndemnau la muncă cu cântece şi aclamaţii. Şi astfel, într-o singură noapte, flota turcească a urcat cu greu dealul, a străbătut şesul şi a fost lansată în apele puţin adânci ale portului, acolo unde corăbiile mai grele ale grecilor nu o mai hărţuiau. Consternarea pe care aceasta operaţie a trezit-o în rândul grecilor, încrederea în sine pe care a inspirat-o turcilor au conferit acestei operaţii o importanţă mai mare decât cea pe care a avut-o în realitate; dar faptul, cunoscut şi neîndoielnic, s-a petrecut sub ochii celor două popoare şi retrăieşte sub condeiul scriitorilor1.

O stratagemă similară a fost folosită în repetate rânduri de cei vechi2. Galerele romane, aşa cum am mai spus, trebu 1 Mărturia unanimă a celor patru greci e confirmată de Cantemir (p. 96), după analele turceşti. Dar aş dori să reduc distanţa de *zece mile*, şi să prelungesc timpul de o noapte.

2 Phrantzes dă două exemple de transporturi similare efectuate peste cele şase mile ale istmului de Corint. Unul, citat

din legendă se referă la iniţiativa lui August după bătălia de la Actium: al doilea, inspirat din realitatea istorică, aminteşte de fapta lui Nicetas, un generai grec în veacul al zecelea. La acestea s-ar fi putut adăuga o îndrăzneaţă acţiune a lui Hanibal de a introduce vasele sale în portul Tarent (Polybius, VIU. P. 749, edit. Gronov).

Esc considerate ca nişte bărci mari, şi dacă comparăm mărimea şi distanţa, obstacolele şi mijloacele, miracolul a Ut de lăudat[1199] a fost poate egalat în timpurile noastre[1200]. De îndată ce Mahomed a ocupat capătul de sus al portului cu flota şi armata sa, el a construit în partea cea mai strâmtă un pod, sau mai curând un dig, larg de cincizeci de coţi şi lung de o sută. Acest dig era alcătuit din plute şi butoaie unite prin bârne, legate cu fier şi acoperite cu o podea solidă. Pe această baterie plutitoare el a aşezat unul din tunurile sale cele mai mari, pe când cele optzeci de galere, cu oaste şi scări de asalt, se apropiară de partea cea mai accesibilă, care fusese pe vremuri luată cu asalt de cuceritorii latini. Creştinii au fost acuzaţi că în supărarea lor nu au distrus lucrările în curs, dar armele lor au fost reduse la tăcere de o putere de foc superioară, şi nici nu se poate spune că nu au făcut o încercare nocturnă de a da foc corăbiilor şi poduliii construit de sultan. Vigilenţa sa i-a împiedicat să se apropie şi cele mai bune galiote ale lor au fost scufundate sau capturate. Patruzeci de tineri, cei mai viteji din Italia şi Grecia au fost cu barbarie masacraţi din porunca say iar revanşa, dreaptă deşi crudă, care a constat din a expune pe zidurile oraşului capetele a două sute şaizeci de prizonieri musulmani nu a putut alina durerea împăratului. După

1199 Un grec din Candia, care îi servise pe veneţieni într-o întreprindere similară (Spond. anul 1438, nr. 37) ar putea fi sfetnicul şi omul de încredere al lui Mahomed,

1200 Ma refer în special la propriile noastre ambarcaţiuni pe lacurile Canadei în anii 1776 şi 1777, care au cerut atît de multa.munca şi au adus atît de puţine roade.

un asediu de patruzeci de zile soarta Constantinopolului nu mai putea fi evitată. Mica garnizoană era sleită de un atac pe două fronturi. Fortificaţiile care rezistaseră timp de veacuri în faţa furiei duşmanilor, se prăbuşeau în bătaia tunurilor otomane, care atacau de pretutindeni. Breşele erau deschise una după alta, în apropiere de poarta Sfântului Romanus, patru turnuri fuseseră făcute una cu pământ ui. Pentru a-şi putea plăti ostile, neputincioase şi nedisciplinate, Constantin era nevoit să despoaie bisericile, făgăduind că împrumutul va fi înapoiat împătrit, sacrilegiu ce oferea adversarilor unirii celor două biserici un nou pretext de a-i reproşa greşelile. Un spirit de discordie mă cina ultimele rămăşiţe „ale forţelor creştine. Aliaţii genovezi şi veneţienii, afirmau fiecare întâietatea serviciilor aduse de ei, iar lustiriiani şi marele duce, pe care pericolul comun nu-i făcea să-şi domolească ambiţiile, se acuzau unul pe albul de trădare şi laşitate.

În timpul asediului, Constantinopolului fuseseră, auzite uneori cuvintele „pace” şi „capitulare”, şi în repetate rânduri solii străbătuseră distanţa dintre tabără şi oraş1, împăratul grec, umilit de soarta potrivnică ar fi acceptat orice condiţii compatibile cu religia şi suveranitatea statului… Sultanul turc era dornic „să cruţe sângele ostaşilor săi, clar şi mai dornic să-şi asigure pentru uzul său personal, comorile Bizanţului, şi el îşi îndeplini o datorie sâântă oferindu-le „ghiaurilor” alegerea între circumciziune, tribut, sau moarte. Aviditatea de bani a lui Mahomed ar fi putut fi satisfăcută prin plata unui tribut de o sută de mii de galbeni, dar ambiţia sa ţintea capitala Răsăritului. El se oferea să-l despăgubească din plin pe suveran –, în se a rate tolerant şi binevoitor cu poporul şi încredinţa că fiecare va putea, în deplină siguranţă, să plece unde va dori; dar după nişte tratative zadarnice, el declară că e hotărât să-şi afle sub zidurile

Constantinopolului un tron sau un mormânt. Simţământul onoarei şi teama că toată lumea îi va reproşa fapta, îl împiedica pe Paleolog să predea oraşul în mâna otomanilor; şi el se hotărî să treacă prin această agonie, până la ultima ei clipă. Sultanul a pregătit timp de mai multe zile

1 Chalcocondyl şi Duras au păreri diferite asupra timpului şi împrejurărilor în care s-au dus tratativele şi, dat fiind că ideea capitulărilor nu era utilă şi nici nu aducea glorie, credinciosul Phrantzes îl cruţă pe suveranul său fie şi de gândul unei capitulări.

Asaltul, şi un răgaz a fost acordat de ştiinţa sa favorită/astrologia, care fixase ziua de douăzeci şi nouă mai drept momentul fatal şi fericit. În seara de douăzeci şi şapte mai, Mahomed a dat ultimele sale porunci, a adunat în jurul său pe comandanţii militari, şi-a împrăştiat crainicii prin tabără pentru a proclama că este o datorie de a participa la această acţiune primejdioasă şi a arăta motivele care l-au hotărât s-o întreprindă. Orice orânduire despotică se întemeiază pe teama ce-o inspiră supuşilor şi sultanul îşi formula ameninţările în stilul oriental, arătând că fugarii şi dezertorii, chiar de ar avea aripile păsărilor[1201], nu vor scăpa de justiţia sa necruţătoare. Cea mai mare parte dintre paşalele şi ienicerii săi erau odraslele unor părinţi creştini, dar gloria numelui turcesc era perpetuată de adopţiunea care urma şi prin schimbarea treptată a indivizilor; spiritul unei legiuni, al unui regiment sau al unei *oda* este menţinut viu prin imitaţie şi disciplină. În acest război sfânt, musulmanii erau îndemnaţi să-şi purifice mintea prin rugăciuni, iar trupul prin şapte spălări şi să se abţină de la orice hrană – până a doua zi seara. O mulţime de dervişi vizitară corturile pentru a insufla

1201 Aceste aripi (Chalcocondy! VIII, p. 208) nu sînt decît o figură de stil oriental.

soldaţilor dorinţa martiriului, şi a-i asigura că vor petrece o tinereţe veşnică printre râurile şi grădinile paradisului şi în îmbrăţişările fecioarelor cu ochii negri. Totuşi Mahomed se încredea mai ales în eficacitatea recompenselor materiale din lumea aceasta. O soldă dublă a fost promisă trupelor victorioase. „Oraşul şi clădirile”, a spus Mahomed, „sunt ale mele; pentru a răsplăti vitejia voastră, mă lipsesc de prizonieri, şi de aur, şi de frumuseţe. Fiţi Bogaţi şi fericiţi. Multe sunt provinciile imperiului meu. Acel ostaş îndrăzneţ care se va sui primul pe meterezele Constantinopolului va ajunge să ocârmuiască cea mai frumoasă şi mai bogată dintre ele, iar recunoştinţa mea îl va copleşi cu onoruri şi bogăţii mai presus de tot ceea ce nădăjduieşte el însuşi”. Motive atât de variate şi atât de puternice au înâlăcărat întreaga o ştire a turcilor, au dat fiecăru i ins tâm rândurile ei imboldul de a dispreţul viaţa şi de a se arunca numaidëcât în luptă. În tabără plutea ecoul strigătelor musulmanilor: „Dumnezeu e Dumnezeu, nu există decât un Dumnezeu şi Mahomed este profetul săuai, iar marea şi uscatul, de la Galata la cele şapte turnuri, erau luminate de strălucirea focurilor ce ardeau în noapte.

Starea de spirit a creştinilor era cu totul deosebită. Ei se căiau cu voce tare şi cu lacrimi neputincioase pentru greşelile lor, jeleau pedeapsa pe care păcatele săvârşite de ei o abătuseră asupra oraşului. Imaginea divină a Fecioarei fusese purtată în procesiuni solemne, dar stăpâna din ceruri rămase surdă la rugăciunile lor. Ei îl acuzau pe împărat, care în încăpăţânarea sa refuza se să predea oraşul atunci când încă mai era timp, anticipau grozăviile ce-i aşteptau şi oftau după traiul liniştit şi sigur de care ar fi avut parte *mb* jugul turcesc. Cei mai nobili dintre greci şi cei mai viteji dintre aliaţi fură chemaţi la palat spre a fi pregătiţi ca în seara de douăzeci şi opt să facă faţă îndatoririlor şi pericolelor

unui asalt general. Ultima cu vini are a Paleologului a fost discursul funebru al imperiului Roman[1202]. El promise, imploră şi încercă în zadar să insufle altora speranţa; în sufletul său, împăratul nu mai nutrea nicio nădejde, la lumea aceasta totul era deznădejde şi beznă şi nici Evanghelia, nici biserica n-au făgăduit vreo răsplată vădită pentru eroii dare cad în slujba ţării lor. Dar pilda suveranului şi izolarea la care-i sortise asediul îi înarmaseră pe aceşti războinici cu curajul disperării; istoricul Phrantzes care era şi el de faţă la această scenă patetică, o descrie ca pe o adunare îndoliată. Ei plânsera, se îmbrăţişară, şi fără a ţine seama de familiile şi averile lor, jurară să-şi dăruiască viaţa cauzei comune; fiecare comandant, plec în d, la postul său, veghe toată noaptea neabătut şi plin de grijă pe metereze, împăratul şi câţiva tovarăşi credincioşi intrară sub cupola Sfintei Sofii, care peste câte va ore avea să fie transformată în moschee şi primiră cucernic, cu lacrimi şi rugăciuni, sfânta cuminecătură. El se odihni câteva clipe în palatul care răsuna de p lins et e şi vaiete, ceru iertare tuturor pe care putea să-i fi vătămat[1203] şi încălecă pentru a inspecta gărzile şi a se asigura de mişcările inamicului. Nenorocirea şi căderea ultimului Constantin sunt mai glorioase decât lunga prosperitate a cezarilor bizantini.

Cel ce atacă la adăpostul nopţii, poate uneori izbindi datorită confuziei create de întuneric, dar în acest mare atac general, cunoştinţele militare şi cele astrologice ale lui Mahomed îl îndemnară să aştepte dimineaţa memorabilei zile de douăzeci şi nouă mai, în anul o mie patru sute cincizeci şi trei al erei creştine.

1202 Mă tem că acest discurs a fost compus de Phrantzes ; aduce a Ut de mult a predică de mănăstire, îneît aproape mă îndoiesc că a fost pronunţat de Constantin. Leonardus îi atribuie <x altă cuvîntare, In care se adresează mai'respectuos auxiliarilor latini.

1203 Umilirea la care devoţiunea i-a constrîns uneori pé prinţii muribunzi reprezintă o fază superioară a doctrinei iertării păcatelor din *Evanghelie*. Este mai uşor să ierţi de 490 de ori decît să ceri o singură dată iertare de ia un inferior.

Noaptea precedentă fusese folosită cu hărnicie. Ostile, tunurile şi fascinele erau împinse până la marginea şanţului, care în multe locuri prezenta o trecere netedă şi nivelată până la breşe iar cele patruzeci de galere ale sale aproape că atingeau cu prora părţile mai greu de apărat din zidurile portului. Se ordonase ca cei ce nu vor păstra tăcerea să fie pedepsiţi cu moartea, dar legile fizice ale mişcării şi sunetului nu ascultă de disciplină ori teamă. Fiecare individ putea să vorbească cu voce joasă şi să-şi măsoare paşii, dar mersul şi munca miilor de oameni trebuiau să producă în mod inevitabil o confuzie stranie de zgomote disonante, care ajungeau la urechile sentinelelor de pe turnuri. Când se crăpă de ziuă, fără să se audă obişnuita lovitură de tun matinală, turcii asaltară oraşul pe mare şi pe uscat, iar linia lor de atac a fost asemuită cu un sfredel răsucit1. Primele rânduri erau alcătuite din pleava hoardei, o mulţime de voluntari care luptau fără să asculte vreun ordin sau vreo comandă; din bătrâni neputincioşi, copii, ţărani şi vagabonzi, toţi veniţi în tabără cu nădejdea neclară că vor putea jefui şi căpăta cununa de martiri. Avântul întregii oştiri îi împinse înainte spre zicluri. Cei care avură îndrăzneala de a se urca erau pe dată azvârliţi la pământ şi nicio săgeată, niciun glonte al creştinilor nu era irosii, zadarnic, atunci când ţintea în mulţimea îngrămădită sub ziduri. Dar această grea apărare a sleit forţele şi muniţiile grecilor. Şanţul s-a umplut de trupurile celor ucişi. Peste ele păşeau cei veniţi din urmă şi moartea acestei avangărzi devotate a fost mai folositoare decât viaţa ei. Pasalelë şi prefecţii conduseră pe rând oştile din Anatolia şi România ia atac; înaintarea le-a fost inegală şi izbânda îndoielnică, dar după o luptă de două ore, grecii îşi menţineau superioritatea şi-şi consolidau poziţiile avantajoase, în timp ce vocea împăratului se auzea, încurajându-şi soldaţii să desăvârşească printr-o ultimă sforţare eliberarea ţării lor. În acea

clipă fatală se ridicară ienicerii, c-u forţe proaspete, vigurbşi şi invincibili. Sultanul însuşi, călare, cu un buzdugan de fier în mână, îi privea şi le aprecia vitejia. În juru-i se aflau zece mii de oameni din oastea sa de casă, pe care-i păstra pentru momentul hotărâtor, iar soarta bătăliei se Afla în – puterea glasului şi a privirii sale, care comandau şi-i dădeau imbold. Numeroşii executori ai justiţiei sale erau aşezaţi în spatele liniei de atac ca să îndemne pe atacanţi, să-i reţină pe fugari şi să-i pedepsească, iar dacă în faţă era primejdie. Ruşinea şi moartea inevitabilă, pândeau în spatele liniilor. Strigătele de groază şi durere erau înăbuşite de muzica marţială a tobelor, trompetelor şi ţimbalelor; căci experienţa a dovedit că efectul mecanic al sunetelor, care activizează circulaţia sângelui şi dă mai multă vivacitate spi 1 în afară de cei 10.000 de ostaşi din gardă, în afară de marinari şi echipajele vaselor, Ducas socoteşte că la acest atac general au luat parte 250.000 de turci, atât călări, cât şi pe jos.

Ritului, acţionează asupra maşinii omeneşti mai puternic decât toate argumentele raţiunii sau onoarei. De pe linia de atac, de pe galere şi de pe pod, artileria otomană tuna pretutindeni, iar tabăra şi oraşul, grecii şi turcii erau învăluiţi într-un nor de fum care avea să se împrăştie numai odată cu eliberarea definitivă, sau cu distrugerea imperiului Roman.

Duelurile eroilor din istorie sau legende ne înflăcărează imaginaţia şi ne fac să-i îndrăgim; manevrele dibace ale războiului ne îmbogăţesc cunoştinţele şi fac să progreseze o ştiinţă necesară, deşi răufăcătoare. Dar în tabloul uniform şi odios al unui asalt general, totul e sânge, oroare şi învălmăşeală; iar în ce mă priveşte, nici nu mă voi strădui, la o distanţă de trei secole şi la o mie de mile depărtare de îocul bătăliei să descriu o scenă la care nimeni n-ar fi putut să asiste, şi ai cărei actori înşişi n-ar fi fost în

stare să o judece drept şi competent.

Căderea imediată a Constantinopolului ar putea fi atribuită glontelui sau săgeţii care a străpuns mănuşa de fier a lui Giustiniani. Vederea propriului său sânge şi durerea ascuţită îl înspăimântă şi făcu să-i scadă curajul acestui conducător de oşti, curajul care cu armele şi sfaturile sale fusese cel mai puternic reazem al oraşului. Pe când se retrăgea din postul său în căutarea unui chirurg, fu zărit şi oprit de împărat care veghea neostenit. „Rana voastră, exclamă Paleologul, este măruntă. Pericolul este apăsător. Prezenţa voastră este necesară şi unde vă veţi retrage?” „Am să mă retrag, spuse termurând genovezul, pe acelaşi drum pe care Dumnezeu l-a deschis turcilor”, şi cu aceste cuvinte el trecu în grabă printr-una din breşele zidului interior. Prin această faptă laşă, Giustiniani a pătat onoarea unei vieţi petrecute sub arme şi puţinele zile pe care le supravieţui la Galata sau în insula Chios, fură amante de reproşurile pe care şi le făcea el însuşi şi de vina pe care i-o aducea poporul[1204]. Exemplul său a fost imitat de cea mai mare parte a aliaţilor latini şi apărarea începu să slăbească, în timp ce atacul se dezlănţuia cu o putere îndoită! Numărul otomanilor era de cincizeci, poate de o sută de ori mai mare decât al creştinilor. În bătaia tunurilor, zidurile duble ajunseseră o grămadă de ruine. Pe un perimetru de câteva mile, era fatal să se găsească vreun punct mai uşor accesibil, sau mai slab apărat şi dacă atacatorii puteau pătrunde într-un singur loc, întregul oraş era pierdut fără scăpare. Primul care a meritat răsplata sultanului a fost Hassan, ienicerul cu o statură şi o putere de uriaş. Cu

---

1204 Criticînd aspru fuga lui Giustiniani, Phrantzes' exprimă sentimentele sale proprii şi ale obştii. Din motive personale, el este tratat mai blind şi maâ respectuos de către Ducas; dar vorbele lui Leonardos
Chiensis exprimă puternica şi recenta sa indignare. In toată seria de acte legate de politica lor orientală, compatrioţii- săi, genovezii erau întotdeauna suspectaţi, şi adesea, într-adevăr vinovaţi.

iataganul într-o mână şi pavăza în cealaltă, el urcă întăriturile exterioare. Dintre cei treizeci de ieniceri care au căutat să-l întreacă, optsprezece au pierit în îndrăzneaţă încercare. Hassan şi ceilalţi doisprezece tovarăşi atinseră culmea. Aruncat de pe metereze, uriaşul se ridică pe un genunchi, dar o ploaie de săgeţi şi pietre îl covârşi din nou. Faptul că izbutise dovedea însă că isprava sa era posibilă. Un roi de turci împânzi numaidecât zidurile şi turnurile; mulţimea crescândă a atacatorilor zădărnici apărarea grecilor, respinşi acum din poziţia lor avantajoasă. Împăratul, care îndeplinea toate îndatoririle unui general şi soldat, a fost văzut multă vreme în viitoarea luptei şi apoi pieri din ochii celorlalţi[1205]. Nobilii care luptau în jurul său au susţinut până la ultima răsuflare onoarea numelui de Paleolog şi Cantacuzin. În mulţimea celor ce se încă –, ivrau se auzi lugrubul strigăt al împăratului: „Nu se găseşte un creştin să-mi taie capul? U1 şi ultima sa dorinţă a fost să nu cadă viu în mâinile păgânilor[1206]. Precaut în disperarea lui, Constantin şi-a aruncat purpura. El a căzut în mijlocul încăierării, lovit de o mină necunoscută şi trupul său a fost îngropat sub un morman de cadavre. După moartea sa, oraşul nu a mai fost apărat în mod organizat. Grecii fugeau spre oraş şi mulţi fură striviţi şi înăbuşiţi în strâmta trecere de la poarta Sfântului Romanus, Turcii victorioşi năvăliră prin breşele zidului interior şi pe când înaintau

---

1205 Ducas „îl ucide“ cu două lovituri date de un soldat turc ; Chal-
cocodyl face să fie rănit la umăr şi apoi călcat în picioare la poarta

Sfîntului Rom anus. îndurerat, Phrantzes îl arată printre duşmani, fapt care-1 scuteşte să-l surprindă chiar în clipa morţii sale; dar noi putem, fără linguşire, să-i aplicăm aceste rînduri nobile" ale lui Dry den: *Cit despre Sebastian, lasă-í să cerceteze cîmpul Şi unde găsesc un munte de morţi,*

Trimită pe cineva să se urce şi să se uite. dedesubt;

Acolo îl vor găsi cu toată statura sa bărbătească Cu faţa către cer, în acel monument însîngerat

Pe care spada sa vrednică l~a săpat.

1206 Leonardus Chiensis observă pe bună dreptate că turcii, dacă l-ar fi recunoscut pe împărat, ş-ar fi străduit să-i cruţe viaţa şi să asigure un prizonier atît de preţios pentru sultanul lor.

pe străzi îi se alăturară curând fraţii lor care forţaseră poarta Fanarului, dinspre port[1207]. În prima furie a asaltului, vreo două mii de creştini au fost trecuţi prin sabie, dar numaidecât lăcomia puse stavilă cruzimii şi învingătorii recunoscuseră că ar fi încetat curând măcelul, dacă vitejia împăratului şi a detaşamentelor sale de elită nu i-ar fi făcut să creadă că în fiecare parte a capitalei vor întâmpina o rezistenţă asemănătoare. Şi astfel, după un asediu1 de cincizeci şi trei de zile, Constantinopolul, care sfidase puterea lui Chosroes, a ha genului şi a califilor, a căzut fără nădejde în faţa armiilor „lui Mahomed al 1 Mea. Latinii distruseseră numai puterea imperială, cuceritorii musulmani i-au călcat în picioare religia[1208].

Vestea nenorocirilor zboară cu aripi grăbite, totuşi Constantinopolul era atât de întins, încât cartierele mai îndepărtate au putut să rămână cu câteva clipe mai mult, într-o fericită recunoştinţă a dezastrului lor[1209]. Consternarea generală, grijile egoiste pentru propria persoană, teama pentru soarta tuturor, tumultul bătăliei, bubuiturile asaltului îi ţinuseră, fireşte, treji pe locuitorii Constantinopolului şi nu-mi vine a crede că multe doamne grecoaice au fost trezite de ieniceri dintr-un somn adânc şi liniştit. La vestea calamităţii publice, casele şi mănăstirile au fost imediat părăsite, iar locuitorii tremurind de groază, s-au adunat pe străzi, asemenea unei turme înfricoşate, ca şi cum slăbiciunea în grup ar putea constitui o forţă, sau în speranţa vană că în mijlocul mulţimii fiecare individ s-ar afla în afară de primejdie şi avea

---

1207 Cantemir, p. 96. Vasele creştinilor din gura portului flanc ase ră şt intimaseră acest atac naval,

1208[1] Chalcocondy], presupune în modul cel mai absurd că .oraşul a fost devastat de asiatici pentru a răzbuna vechea catastrofă à Troici, si grămăticii din veacul al cincisprezecelea sînt fericiţi să contopească denumirea ciudata de turci, cu aceea mai clasică de *tcucri.*

1209 Cînd Cyrus a surprins Babilonuî în timpul unei festivităţi, oraşul era atît de vast, iar locuitorii săi atît de nepăsători, încît a trecut mult timp înainte ca cele mai îndepărtate cartiere să ştie că sînt cucerite. Herodot (I, c. 191) şi Usher *(Annal.,* p. 78) care citează un pasaj similar din profetul Eremia.

putinţă să se facă nevăzut de duşman. Din toate părţile capitalei, mulţimea se scurgea spre Sfânta Sofia. Într-un spaţiu de o oră, sanctuarul, cafasul, nava, galeriile de sus şi de jos s-au umplut de puhoiul părinţilor şi a soţilor, a femeilor şi copiilor, de preoţi, călugări şi călugăriţe. Uşile au fost zăvorâte clin interior iar locuitorii Constantinopolului îşi căutară scăparea sub domul sacru pe care, atât de curând îl acuzaseră cu oroarea de a fi un edificiu profan şi spurcat. Încrederea lor se întemeia pe profeţia unui entuziast, ori a unui impostor, care prezicea că într-o zi turcii vor intra în Constantinopol şi-i vor urmări pe romani până la coloana lui Constantin, în piaţa clin faţa Sfintei Sofii, dar că aceasta va pune capăt nenorocirilor Bizanţului, că un înger va coborî din cer cu o spadă în mină şi cu acea armă cerească va preda imperiul unui om sărac aşezat la picioarele coloanei. „Ia această spada, ar spune el, şi răzbună poporul Domnului. La auzul acestor vorbe pline de însufleţire, turcii o vor lua numaidecât la fugă, spunea profeţia, iar romanii victorioşi îi vor alunga din Apus şi din toată Anatolia, până la fruntariile Persiei.

În această împrejurare Ducas, dotat cu oarecare fantezie şi întemeiat pe multe adevăruri, reproşează grecilor dezbinarea şi încăpăţânarea lor. „Dacă acel înger ar fi apărut”, exclamă istoricul, „şi dacă ar fi oferit posibilitatea să-i extermine pe duşmanii voştri, cu condiţia să consimţiţi la unirea bisericii, chiar atunci, în acea clipă, fatală, aţi fi respins această sabie ce vă făgăduia propria voastră linişte şi siguranţă, sau l-aţi fi înşelat pe dumnezeul vostru”[1210].

Pe când aşteptau coborârea îngerului ce tot întârzia, porţile

---

1210 Această descriere vioaie este extrasă din Ducas (c. 39), pe care doi animai tîrziu, prinţul din Lesbos l-a trimis ca ambasador pe lingă sultanul turc (c. 44). Pînă ce Lesbosul a fost cucerit, în 1463, (Phrant- zes III. c. 27) insula trebuie să fi fost plină de fugarii de la Constantinopol, cărora le plăcea să repete şi poate să înfrumuseţeze, povestirea nenorocirilor prin care-trecuseră.

fură sparte cu lovituri de secure şi turcii nu întâmpinară nicio rezistenţă. Cu mâinile lor nepătate de sânge ei au început selecţionarea mulţimii de prizonieri. Alegerea era hotărâtă de tinereţe, frumuseţe şi aparenţele bogăţiei; dreptul de proprietate era împărţit printre ei, prada revenind cui o înhăţa întâi, celor mai puternici, sau celor care aveau autoritatea de a porunci. În cursul unei ore, prizonierii de parte bărbătească fură legaţi cu funii, femeile cu vălurile şi centurile lor. Senatorii fură legaţi laolaltă cu sclavii lor, prelaţii cu slugile bisericii iar tinerii din clasa plebee cu fecioarele nobile, a căror faţă nici soarele n-o văzuse vreodată şi nici rudele lor cele mai apropiate. În această captivitate comună rangurile sociale se confundau, legăturile naturale erau retezate şi soldatul nemilos rămânea surd la gemetele tatălui, la lacrimile mamei şi la tânguirile copiilor. Cele mai jalnice răsunau bocetele călugăriţelor, smulse de la altar cu sânul dezgolit, cu braţele întinse şi părul despletit iar cucernicia ne îndeamnă să credem că puţine erau ispitite să prefere veghile haremului, celor din mănăstire. Şiruri întregi, alcătuite din aceşti greci nefericiţi, aduşi în starea unei turme de animale domesticite, fură minate brutal afară, 111 stradă şi cum învingătorii erau dornici să se întoarcă, să-şi ia din nou partea lor din pradă, iar prizonierii mergeau cu paşi treimirinzi, cei din convoi erau zoriţi din urmă cu ameninţări şi izbituri.

La aceiaşi oră, scene asemănătoare de răpire şi jai se petreceau în toate bisericile şi mănăstirile, în palatele şi locuinţele capitalei şi nu era un loc, oricât de sfânt, or iert de tainic, care să poată apăra persoana sau bunurile grecilor. Peste şaizeci de mii dintre aceşti credincioşi au fost aduşi din oraş în tabără sau pe vase, schimbaţi ori vânduţi după bunul plac sau interesul stăpânilor lor şi risipiţi în îndepărtata robie, prin provinciile

imperiului otoman. Dintre aceştia pul em să amintim câteva figuri însemnate. Istoricul Phrantzes, primul şambelan şi secretar principal ai împăratului, a împărtăşit împreună cu întreaga familie soarta tuturor. După ce a suferit timp de patru luni nenorocirile robiei, el şi-a redobândit libertatea. În iarna următoare, Phrantzes s-a aventurat până la Adrianopol şi şi-a răscumpărat soţia de la *mir-başi* sau comandantul cavaleriei, dar cei doi copii ai săi, în floarea tinereţii şi frumuseţii, fuseseră luaţi pentru folosul personal al lui Mahomed. Fiica lui Phrantzes a murit în harem, poate încă fecioară, iar fiul său, în al cincisprezecelea ah al vieţii a preferat moartea infamiei şi a fost înjunghiat de mina împăratului[1211]. Bunul gust şi generozitatea dovedită de sultan atunci când a pus în libertate o matroană greacă şi pe cele două fiice ale ei, la primirea unei ode latine trimisă de Philelphus, care îşi alesese o soţie din acea nobilă familie[1212], nu scuză fapta aceasta atât de sângeroasă. În trufia şi cruzimea lui, Mahomed ar fi jubilat dacă i-ar fi fost cu pu tinţă să captureze un legat papal; dar prin abilitatea sa, cardinalul Isidor a ştiut să se ferească de cei ce-l urmăreau şi a scăpat din gloată travestit în veşmintele unui om de rând1. Z Lanţul şi intrarea portului exterior continuau să fie ocupate de vasele italiene de comerţ. Echipajele lor îşi făcuseră remarcată vitejia în timpul asediului; iar după ocuparea oraşului, în timp ce marinarii turci erau împrăştiaţi pe străzi după pradă, ele s-au priceput să aleagă momentul prielnic pentru a se retrage. Când şi-au ridicat pânzele, plaja era acoperită de o mulţime care implora şi se jelea. Dar mijloacele de transport erau neîndestulătoare. Veneţienii şi genovezii şi-au adunat conaţionalii şi în ciuda tuturor

---

1211 Vezi Phrantzes, III c. 20, 21. Vorbele sale sînt clare. Totuşi nu putea afla decît din auzite despre scenele de desfrîu care aveau loc în colţurile întunecoase ale seraiului.

1212 Vezi Tiraboschi (tom. VI, P. 1, p. 290) şi Lancelot *(Mém. de VAcadémie des Inscriptioîis*, tom. X, p. 718). Mi-ar plăcea să aflu cum era în stare să aducă laude inamicului public, pe care atît de adesea îl arată ca pe cel mai corupt şi neomenos dintre tirani.

promisiunilor sultanului, locuitorii Galatei şi-au evacuat casele şi s-au îmbarcat cu obiectele lor cele mai de preţ.

Atunci când relatează căderea şi jefuirea marilor oraşe* istoricul este condamnat să repete povestea unui dezastru ce ia mereu aceiaşi aspect. Dezlănţuirea aceloraşi patimi duce la aceleaşi urmări; iar când aceste patimi nu întâlnesc în calea lor oprelişti, vai, mică e diferenţa dintre omul civilizat şir cel sălbatici Lăsând deoparte vagile izbucniri de bigotism şi ură, nu străbat totuşi până la noi acuzaţii care să arate ca turcii au vărsat sânge creştin la întâmplare sau fără măsură; dar după maximele lor (care sunt acelea ale antichităţii), viaţa celor învinşi era oricum pierdută şi recompensa legitimă a învingătorului rezulta din folosul pe care-l trăgea de pe urma lor, din vânzarea şi răscumpărarea prizonierilor de ambele sexe2. Sultanul acordase oştilor sale victorioase libertatea

1 *Comentariile* lui Pius al II-lea presupun că el a aşezat eu dibăcie pălăria sa de cardinal pe capul unui cadavru care a fost tăiat şi expus în triumf, pe când legatul papal însuşi a fost cumpărat şi predat ca un prizonier fără însemnătate. Marea Cronică Belgiană înfrumuseţează evadarea sa cu noi aventuri, pe care el le suprimă (spune Spondanus, an. 1453, nr. 15) în propriile sale scrisori, ca să nu piardă meritul şi răsplata de a fi suferit pentru Hristos.

2 Busbequius discută pe larg, cu plăcere, şi aprobă legile războiului şi sclavia intrată în obiceiul celor vechi şi al turcilor (*de Legat. Turcica Epist.* III, p. 161).

De a» şi însuşi comorile Constantinopolului; iar o oră de jaf poate să aducă mai mult decât sârguinţa unor ani îndelungaţi. Dar cum prada nu era împărţită după reguli dinainte hotărâte, partea

fiecăruia nu a fost atribuită după merit, iar răsplata celor viteji a fost furată de lipitorile taberei, care se dăduseră în lături din faţa primejdiei şi a greutăţilor luptei. Relatarea jafurilor comise de ei n-ar putea fi nici amuzantă, nici instructivă. În ultima perioadă de sărăcie a imperiului, valoarea totală a bunurilor jefuite se ridica 1 patru milioane de ducaţi[1213]; din această sumă, o mică parte era proprietatea veneţienilor, genovezilor, florentinilor sau aparţinea negustorilor din Ancona.

Averile acestor străini erau sporite printr-o circulaţie rapidă şi permanentă, dar bogăţiile grecilor erau expuse inutil în chip de palate şi veşminte, sau zăceau adânc îngropate în pământ, sub formă de comori, alcătuite din lingouri şi monede vechi, ca nu cumva să le fie cerute pentru apărarea patriei. Profanarea şi jaful mănăstirilor şi bisericilor a prilejuit cele mai tragice suferinţe. Până şi catedrala Sfintei Sofii, raiul pe pământ, al doilea firmament, carul îngerilor, tronul gloriei dumnezeieşti[1214], a fost despuiată de darurile secolelor, iar aurul şi argintul, perlele şi bijuteriile, vasele şi ornamentele bisericeşti, puse cu ticăloşie în slujba treburilor lumeşti. După ce imaginea divină era despuiată de tot ce avea valoare pentru un ochi profan, pânza sau lemnul erau rupte, sfărâmate, arse sau călcate în picioare, ori folosite la grajd sau ia bucătărie pentru scopurile cele mai josnice. Pilda sacrilegiului o dăduseră cuceritorii latini ai Constantinopolului, iar purtarea de care se făcuseră vinovaţi catolicii faţă de Hristos, Fecioară şi sfinţi, musulmanii, plini de zel, o extinseră asupra monumentelor cultului. Poate că în loc de a se alătura strigătelor mulţimii, un filosof va deplânge mai serios pierderea bibliotecilor

1213 Această sumă este specificată într-o notă de subsol a lui Leun- clavius (Chaieocondyl, Vil, p. 211); dar distribuind Veneţiei, Ge- novei, Florenţei şi Ânconei cîte 50.000, 20.000, 20.000 şi 15.000 ducaţi, cred că s-a omis o cifră. Chiar prin restabilirea cifrei corecte, proprietăţile străinilor greu ar depăşi un sfert din suma totală.

1214 Vezi lauda entuziastă şi lamentările lui Phrantzes (III, c. 19).

bizantine care au fost distruse ori împrăştiate în dezmăţul general. Se spune că în zilele acelea au dispărut o sută douăzeci de mii de manuscrise[1215]. Zece volume puteau fi cumpărate pentru un galben şi acelaşi preţ ruşinos – care deşi s-ar putea spune, poate, că e prea ridicat pentru un întreg raft de lucrări teologice – cuprindea toate operele lui Aristotel şi Homer, cele. Mai nobile produse ale ştiinţei şi literaturii din Grecia antică. Patern reflecta cu plăcere că o parte inestimabilă a tezaurului nostru clasic a fost păstrat în siguranţă pe pământul Italiei şi că mecanicii unui oraş german au inventat o artă ce sfidează prăpădul timpului şi al barbariei.

Din prima oră[1216] a memorabilului douăzeci şi nouă mai, dezordinea şi jaful au domnit la Constantinopol, până la ora a opta a aceleiaşi zile, când sultanul însuşi trecu triumfător prin poarta Sfântului Romanus. El era înconjurat de viziri, paşale şi ostaşii din garda sa, care, toţi (spune un istoric bizantin) erau robuşti ca Hercule, iscusiţi ca Apolo şi oricând egali în luptă cu zece alţi luptători ai oricărui neam de muritori obişnuiţi. Învingătorul[1217] privi eu satisfacţie şi uimire la straniul şi splendidul aspect al domurilor şi palatelor, atât de diferite de stilul arhitecturii orientale. La hipodrom, sau *almeidan*, ochiul său a fost atras de coloana răsucită a celor trei şerpi şi pentru a-şi încerca puterea, zdrobi cu buzduganul său de fier falca de jos a unuia dintre aceşti monştri[1218], care în ochii turcilor erau idolii sau tal is manul oraşului. La poarta principală a Sfintei Sofii, sultanul coborî de pe cal şi intra în catedrală; atât de mare era respectul său plin de grijă pentru acel moment, ce-avea să-i imortalizeze, gloria, încât,

1215 Vezi Ducas (c. 42) şi o epistolă (iulie 15, 1453), a .lui Laurus Quirinus către papa Nicolae al V-lea (Hody *de Graecis,* p. 192, din- tr-un manuscris din biblioteca Cotton).

1216 La Constantinopol se folosea calendarul Iulian, care socoteşte zilele şi orele de la miezul nopţii, dar Ducas pare să înţeleagă orele naturale de la răsăritul soarelui.

1217 Vezi *Anualele turceşti,* p. 329, şi *Pandeclcle* lui Leunclavius, p. 448.

1218 Am. avut ocazia (vol. II, p, 82) să menţionez această curioasă relicvă a antichităţii greceşti.

observând un musulman zelos, care spărgea cu toată râvna pardoseala de marmoră, el îl mustră cu iataganul, zicând că dacă prada şi prizonierii aparţineau soldaţilor, clădirile publice şi particulare fuseseră rezervate suveranului. Din ordinul său, metropola bisericii orientale fu transformată într-o moschee. Bogatele obiecte de cult, care puteau fi transformate, fuseseră ridicate. Crucile au fost aruncate la pământ şi zidurile acoperite cu imagini şi mozaicuri au fost văruite şi aduse într-o stare de nudă puritate. În aceeaşi zi, sau în vinerea următoare, *muezinul* urcă în turnul cel mai înalt şi proclamă *ezanul* sau chemarea adresată poporului în numele lui Alah şi al profetului său. *Imam*-ul ţinu predica şi Mahomed al II-lea îndeplini *namăz-vi* de rugăciuni şi laude la marele altar, unde nu de mult, misterele, creştine fuseseră; oficiate în faţa ultimului cezar[1219]. De la Sfânta Sofia sultanul purcese spre augustul dar pustiul palat ce fusese reşedinţa a o sută de succesori ai marelui Constantin, dar care în câteva ceasuri fusese despuiat de fastul regalităţii. O reflecţie melancolica asupra vicisitudinilor măreţiei omeneşti, îi veni în minte şi el repetă un elegant vers persan: „Păianjenul şi-a ţesut pânza în palatul imperial şi cucuvaia şi-a cân lat cânteeul pe turnurile Afrasiabului [1220]„…

…Voi lăsa în Seama armiilor turceşti soarta ultimelor rămăşiţe ale stăpânirii greceşti în Europa şi Asia; dar disparit ia definitivă a ùitimeâor două dinastii[1221] care au domnit la Constantinopol,

---

1219 Sîntem îndatoraţi Iui Cantemir (p. 102) pentru relatarea în limba turcă a transformării bisericii Sfînta Sofia în moschee, atît de amar regretată de Phrantzes şi Ducas.

1220 Acest distih pe care Cantemir I-a citat în original îşi trage o nouă frumuseţe din împrejurarea în care a fost folosit. Tot astfel a repetat Scipio, în zilele devastării Cartaginei, celebra profeţie a Iui Iiomer. Acelaşi sentiment generos îl făcea pe învingător să mediteze la trecut sau la viitor.

1221 Pentru genealogia Gomnenilor din Trebizonda, vezi Ducange *(Fam. Bizoni*. p. 195); pentru ultimii Paieologi — acelaşi arheolog minuţios {p. 244, 247, 248). Paleologii din Montferrat nu s-au stins pînă în veacul următor» dar ei îşi uitaseră originea şi neamurile greceşti.

trebuie să încheie istoria declinului şi căderii imperiului Roman de Răsărit. Despoţii Moreii, Demetrios şi Thoma[1222], cei doi fraţi încă în viaţă, care mai purtau numele de Paleolog, fură surprinşi de moartea împăratului Constantin şi de prăbuşirea monarhiei. Fiindcă nu mai trăgeau nădejde că ar putea să se apere în faţa învingătorului, ei se pregătiră, împreună cu nobilii greci care le urmau soarta, să caute un refugiu în Italia, la adăpost de trăsnetul otoman. Primele lor temeri au fost împrăştiate de sultanul victorios, care s-a mulţumit cu un tribut de douăsprezece mii de ducaţi şi, în timp ce ambiţia sa explora continentul şi insulele în căutare de pradă, el a acordat Moreii un răgaz de şapte ani. Dar acest răgaz a fost o perioadă de griji, discordie şi mizerie, în 1460 turcii anexează Morea iar în 1461 regatul Trebi» zondei, unde mai domnea David, un Comnen, lichidând astfel ultimele rămăşiţe ale imperiului Bizantin…

Capitolul LXXI

PERSPECTIVA RUINELOR ROMEI ÎN VEACUL AL XV-LEA… CONCLUZIA ÎNTREGII LUCRĂRI

În ultimele zile ale papei Eugeniu al IV-lea doi dintre funcţionarii săi, învăţatul Poggio şi un prieten s-au urcat pe colina Capitoliului, s-au odihnit printre ruinele coloanelor şi templelor şi au privit de pe această înălţime ce domina Roma, vasta şi variata privelişte a oraşului pustiit. Locul şi obiectul ofereau din plin prilejul de a discuta despre ceea ce ne învaţă vicisitudinile sorţii, care nu iartă nici pe om, nici cele mai strălucite opere ale sale,

1222 Atunci cînd relatează nemernica poveste a certurilor şi nenorocirilor celor doi/fraţi, Phrantzes (III. c. 21 — 30) îl părtineşte pe Tom a. Ducas (c. 44, 45) este prea concis, şi Chalcocondyl (VIII, IX, X) prea neclar şi plin de abateri de la subiect.

care îngroapă sub aceeaşi pulbere imperii şi oraşe; şi cei doi conveniră că faţă de măreţia ei trecută, căderea Romei era cea mai grozavă şi cea mai jalnică dintre căderi. „Starea ei primitivă, aşa cum o fi apărut de mult, când Evandru l-a găzduit pe străinul din Troia[1223], a fost schiţată de fantezia lui Virgil. Această stâncă rivrpeiană era pe atunci un desiş sălbatic şi pustiu; pe vremea poetului era încununată cu acoperişul auriu al unui templu.

Templul a fost distrus, aurul a fost jefuit, roata norocului s-a învârtit, şi terenul sacru e din nou urâţit de spini şi moloz. Colina Capitoliului, pe care ne aflăm reprezenta pe vremuri e vil mea puterii romane, ea era citadela lumii, spaima regilor; paşii atâtor triumfuri au făcut-o vestită, prada luată de la atâtea popoare şi tributul plătit de acestea au acoperit-o de bogăţii. Această privelişte a măreţiilor lumii cum a mai decăzut; cât de mult s-a schimbat; cât s-a sluţit! Drumul Victoriei este năpădit de viţă, şi băncile senatorilor sunt ascunse sub o grămadă de gunoi. Aruncaţi-vă ochii pe muntele Palatin şi căutaţi printre enormele fragmente fără formă teatrele de marmură, statuile colosale, galeriile palatului lui Nero; priviţi celelalte dealuri ale oraşului, acolo unde nu se văd terenuri virane, se zăresc doar ruine şi grădini. *Forum-ul* poporului roman, loc de adunare, unde se hotărau legile şi erau aleşi magistraţii, e îngrădit acum pentru cultura zarzavaturilor, sau deschis ca să pască porcii şi bivolii. Edificiile publice şi particulare, durate pentru vecie, zac la pământ, despuiate de orice strălucire şi sfărâmate, ca mădularele căsăpite ale unui uriaş puternic; iar ruina lor o vădesc şi mai bine acele relicve uimitoare pe care timpul şi soarta nu le-au vătămat...”

...Atenţia oricărui pelerin (care merge la Roma) şi a fiecărui

---

1223măiestrie şi încheiat în chip desăvîrşit, trebuie să ti fost foarte interesant pentru un locuitor al Romei; iar studiile noastre timpurii ne permit să simpatizăm cu **sentimentele** unui roman.

cititor, se îndreaptă spre istoria declinului şi căderii imperiului Roman, cea mai mare şi, poate, cea mai teribilă scenă din istoria omenirii. Diferitele ei cauze şi efectele ei treptate sunt legate de multe dintre cele mai interesante evenimente cuprinse în analele istoriei omeneşti: politica iscusită a caesarilor, care au păstrat multă vreme numele şi imaginea unei republici libere; tulburările pricinuite de despotismul militar; ridicarea şi confirmarea creştinismului, sectele care l-au divizat; fondarea Constantinopolului; scindarea monarhiei; invazia şi stabilirea barbarilor din Germania şi Sciţia; instituţiile legislaţiei civile; caracterul şi religia lui Mahomed; suveranitatea temporală a papilor; restaurare a şi decăderea imperiului Apusean al lui Carol cel Mare f cruciadele latinilor în Răsărit; cuceririle arabe şi turceşti; decăderea imperiului Răsăritean; situaţia Romei în evul mediu. Un istoric se poate felicita pentru o temă atât de importantă şi variată; dar, în timp ce ştie că unele scăderi îi aparţin, adeseori el este totuşi nevoit să acuze pentru aceste deficienţe, sursele din care s-a inspirat.

Printre ruinele Capitoliului, am conceput prima oară ideea unei lucrări care m-a desfătat şi m-a făcut să-i dedic aproape douăzeci de ani din viaţă; oricât de puţin ar corespunde ea propriilor mele dorinţe, o predau în cele din urmă publicului curios şi obiectiv.

Lausanne, iunie 1787

Capitolul XLII

Situaţia lumii „barbare”. Stabilirea longobarzilor pe Dunăre. Triburile şi invaziile slavi aii or. Originea, imperiul şi ambasadele turcilor. Fuga avarilor. Chosroes, domnia sa şi războaiele cu

romanii. Războiul colchian sau lazic. Etiopienii

Capitolul XLIII

Revolta Africii. Restaurarea regatului got decătre To lila. Pierderea şi recucerirea Romei. Narses recucereşte Italia. Dispariţia ostrogoţilor. Francii şi alem anii sunt biruiţi. Ultima victorie, dizgraţia şi moartea lui Velisarie. Moat tea şi caracterul lui Iustinian. Cometa, cutremurele şi ciuma

Capitolul XLV

Domnia lui Iustin cel Tânăr. Ambasada avară. Aşezarea avarilor la Dunăre. Cucerirea Italiei de către longobarzi. Adopţiunea şi domnia lui Tiberius. Mauricius. Starea Italiei sub longobarzi şi exarhi. Ravenna. Situaţia grea a Romei. Caracterul şi pontificatul lui Grigore…

Capitolul XLVI

Revoluţiile din Persia după moartea lui Chosroes sau Nushirvan, Fiul său, tiranul Hormouz este detronat. Uzurparea lui Bahram, Fuga şi restaurarea lui Chosroes al II-lea. Recunoştinţa sa faţă de romani, Haganul avarilor. Revolta armatei împotriva lui Mauricius. Moartea sa. Tirania lui Focas. Înălţarea lui Heraclius. Războiul cu perşii. Chrosroes supune Siria, Egiptul şi Asia Mică. Asediul Constantinopolului de către perşi şi avari. Expediţii* contra perşilor. Victoriile şi triumful lui Heraclius…

Capitolul XLVIII

Pianului ultimelor două volume. Succesiunea şi caracterul împăraţilor greci de la Constantinopol, de la Heraclius până la cucerirea latină

Capitolul XLIX

Introducerea, cultul, şi peisecuţia icoanelor. Revolta Italiei şi a Romei. Domnia temporară a papilor. Cucerirea Italiai de către franci. Stabilirea icoanelor. Caracterul şi încoronarea lui Carol cel mare. Restaurarea şi decăderea imperiului roman în Apus, Independenţa Italiei. Constituirea statului german

Capitolul LII

Cele două asedii ale Constantinopolului de către arabi Invazia în Franţa şi înfrângerea lor de către Carol Martel, Războiul civil al Omiazilor şi Abasizilor. Învăţătura arabilor. Luxul califilor. Expediţii navale asupra Cretei, Siciliei şi Romei, Decăderea şi fărâmiţarea imperiului califilor. Înfrângeri şi victorii ale împăiaţilor greci.

Capitolul LIII

Starea imperiului de răsărit în veacul al X-lea. Întinderea şi împărţirea statului. Bogăţia şi veniturile acestuia. Palatul şi puterea împăraţilor. Tacticile grecilor, arabilor şi francilor. Pierderea limbii latine. Studiile şi izolarea grecilor…

Capitolul LIV

Originea şi doctrina paulieienilor. Persecutarea lor de către împăraţii greci. Revolta din Armenia etc. Transplantarea lor în Tracia. Răspândirea sectei lor în Occident. Originea, caracterul şi consecinţele reformei

Capitolul LV

Bulgarii. Originea, migrările şi aşezarea ungurilor. Invaziile lor în Răsărit şi Apus. Monarhia rusă. Geografie şi comerţ. Războaiele ruşilor cu imperiul grecesc. Convertirea barbarilor…

Capitolul LVI

Sarazinii, francii şi grecii în Italia. Primele aventuri şi aşezări ale normanzilor. Caracterul şi cuceririle lui Robert Guiscard, duce de Apulia. Eliberarea Siciliei de către fratele lui, Roger. Victoriile lui Robert asupra împăraţilor din est şi vest. Roger, regele Siciliei, năvăieşte în Africa şi Grecia, împăratul Manuel Comnenul. Războaiele grecilor cu normanzii. Stingerea normanzilor.

Capitolul LVII

Turcii din neamul Selgiuk. Revolta lor împotriva lui Mahmud, cuceritorul Industanului. Togrul supune Persia, şi protejează califii. Înfrângerea şi prinderea impara tului Roman Diogenes de către Alp Arslan. Puterea şi splendoarea lui Malck-şah. Cucerirea Asiei Mici. Starea Ierusalimului şi oprimarea sa. Pelerinaj la Sfântul Mormânt”.

Capitolul LVIII

Ordinea şi importanţa numerică a primei cruciade. Caracterul prinţilor latini. Marşul lor spre Constantinopol. Politica împăratului Alexie. Cucerirea Niceei, Antiohiei şi Ierusalimului de către franci. Eliberarea Sfântului Mormânt. Godefroy de Bouillon, prim rege al Ierusalimului. Instituţiile regatului francez sau latin…

Capitolul LIX

Imperiul grecesc supravieţuieşte. Cruciada a doua şi a treia: numărul participanţilor. Episoade; evenimentul pe care ele îl reprezintă. Şi Bernard. Domnia lui Saladin în Egipt şi Siria; cucereşte Ierusalimul. Cruciade navale. Richard I al Angliei. Papa Inocenţiu ai III-lea şi cruciadele a Patra şi a cincea. Împăratul Frederic al II-lea. Ludovic ai IX-lea al Franţei şi ultimele două cruciade. Izgonirea latinilor sau francilor de către mameluci…

Capitolul LX

Schisma dintre bisericile greacă şi latină. Starea Constautinopoluim. Revolta bulgarilor. Isaac Anghelosr-detronat de fratele său Alexie. Originea cruciadei a patra. Alianţa francezilor şi a veneţienilor cu fiul lui Isaac. Expediţia lor navală ia Constantinopol. Cele două asedii şi cucerirea finală a oraşului de către latini…

Capitolul LXI

Împărţirea imperiului între francezi şi veneţieni. Cinci împăraţi latini din neamurile de Flandra şi Courtenay.

Războaiele lor cu bulgarii şi grecii. Slăbiciunea şi sărăcia imperiului latin. Recucerirea Constantinopolului de către greci. Urmările cruciadelor…

Capitolul LXII

Împăraţii greci din Niceea şi Constantinopol. Ridicarea şi domnia lui Mihail Paleologul. Falsa lui unire cu papa şi biserica latină, Intenţiile ostile ale lui Carol de Anjou. Revolta Siciliei. Războiul catalanilor în Asia şi Grecia. Revoluţiile şi starea actuală a Atenei… *…

Capitolul LXIII

Războaiele civile şi ruina imperiului grec. Domniile lui Andronic cel Bătrân, Andronic cel Tânăr şi a lui Ioan Paleologul. Regenţa, revolta şi abdicarea lui Ioan Cantacuzino. Stabilirea unei colonii genoveze la Pera şi Galata. Războaiele lor cu imperiul şi cu oraşul Constantinopol…

Capitolul LXIV

Cuceririle lui Ginghis-Han şi ale mongolilor se întind din China până în Polonia. Salvarea Constantinopolului şi a grecilor. Originea turcilor otomani din Bithynia, Domnia şi victoriile lui Othoman, Orhan, Murat I.

Întemeierea şi succesele monarhiei turceşti în Asia şi Europa.

— Pericolul ce ameninţă Constantinopolul şi imperiul grec…

Capitolul LXV

Timur sau Tamerlan ocupă tronul Samarcandului. Cuceririle sale în Persia, Georgia, în ţinuturile tătarilor. Rusia, India şi Anatolia. Războiul cu turcii. Înfrângerea şi capiivi lat ea lui Baiazid. Moartea lui Timur. Războiul civil al fiilor lui Baiazid. Restaurarea monarhiei turceşti de către Mahomed 1. Murat al II-lea asediază ConstantinopoM…

Capitolul LXVI

Împăraţii bizantini solicită ajutorul papal. Călătoriile în apus ale lui Ioan I, Manuel şi Ioan al II-lea Paleologul. Unirea bisericilor greacă şi latină promovajtă de consiliul din Basel şi încheiată la Ferrara şi Florenţa. Starea literaturii la Constantinopol. Renaşterea ei în Italia datorită emigranţilor greci. Curiozitatea şi emulaţia latinilor…

Capitolul LXVII

Schisma grecilor şi latinilor. Domnia şi caracterul lui Murat al II-lea. Cruciada lui Ladislau, regele Ungariei. Înfrângerea şi moartea sa. Ioan Huniade. Scanderbeg. Constantin Paleologul, împărat al Răsăritului…

Capitolul LXVIII

Domnia şi caracterul lui Mahomed al II-lea. Asediul, asaltul şi cucerirea definitivă a Constantinopolului. De către turci. Moartea lui Constantin Paleologul. Robia grecilor. Sfârşitul imperiului Roman de Răsărit. Consternarea Europei. Cuceririle şi moartea lui

Mahomed al II-lea

Capitolul LXXI

Perspectiva ruinelor Romei în veacul al XV-lea... Concluzia întregii lucrări...

Bun de tipar 8.X.1976.

1 în anul 480 î.e.n., când Xeres, regele Persiei i-a atacat pe greci, cu o armată imensă. Pe uscat, la Thermophyle i-a întâmpinat Leonida» singur cu cei 300 de soldaţi ai săi, care au preferat să moară până la unul decât să se predea, (n e.)

2 Procopius leagă o invazie a hunilor de apariţia unei comete; poate cea din 531 (*Persic.*, II, e. 4); Agathias (V, p. 154,155), împrumută unele fapte mai vechi de la predecesorul său.

2 Fierul siberian este cel mai bun şi mai abundent din lume; în partea de sud a Siberiei, peste şaizeci de mine sunt exploatate de industria rusească (Strahlenberg, *Hist, of Siberia*, p. 343,387; *Voyage en Sibérie*, de abatele Chappe d'Auteroche, p. 603 – 608, edit Amsterdam, 1770). Turcii ofereau spre vânzare fier, totuşi ambasadorii romani, eu o stranie încăpăţânare, continuau să creadă că totul era numai un şiretlic, şi că tara lor nu producea fier. (Menandru, în *Excerpt. Leg.*, p. 152).

2 în ce priveşte decadenţa acestor *scholae* militare, vezi satira lui Procopius (*Anecdot.*, e. 24, Aleman., p. 102,103) care este confirmată şi ilustrată de Agathias (V, p. 159) care nu poate fi respins ca, un martor ostil.

3 O formaţie militară în care toate scuturile erau îmbinate în aşa fel încât formau un acoperiş de nepătruns (n t.j.

(*Annal* vol. 31, µ. 240 – 24.8), Nicephorus (Brevp.15)., Sigiliile

lăzii bu fuseseră niciodată rupte, şi această conservare a crucii este atribuită devoţiunii reginei Siră.: v.

1 Vezi Constantin, *De Thematibus*, în Banduri, tom. 1, p. 1 – 30, care crede că termenul nu e vechi. A fost folosit de Mauricius (*Stratagem*. II, e. 2), pentru a indica legiunea, de unde apoi a ajuns cu uşurinţă să denumească locul sau provincia unde aceasta era aşezată (Ducange, *Gloss*. *Graec*., tom. 1, p. 487,488). S-au propus unele etimologii pentru *themele* Opsikion, Optimaton, Thracesion. [theme din Asia Mică (n e.)].

Arătate de Cedrenos (p. 713). Mutarea unui arhiepiscop sau patriarh de la Iustiniana Prima la Lyclinidus, şi în cele din urmă la Târnovo, a produs oarecare nedumerire în ideile şi limbajul grecilor. (Nicephorus

Gregor as, II, e. 2, p. 14,15; Thomassin, *Discipline de L´Église*, vol. I, I, e. 19,23); un francez (d'Anville) cunoaşte cu mult mai bine – geografia propriei lor tari (*Mém. De l Académie des inscriptions*, torn. XXXI). *.

Poate dezbăra de prejudecăţile unui boem. (Gibbon greşeşte când afirmă că vlahii erau de origine slavă; ei nu erau înrudiţi nici cu sârbii, nici cu bosniecii şi nici cu alte triburi slave. Valahii sunt un popor romanic, care vorbeşte o limbă care se trage din latină, ca şi franceza, italiana, spaniola. Ei îşi mai spun şi *rumunje – români – O.S.*)

Cei ce respectă erezia iudaică a lui Nestor (Şeylitzeş... ad calcem primă nu mă vor tenta să bănuiesc că a confundat erezia nestoriană cu cea monophysită. El vorbeşte foarte familiar despre furia, mânia şi violenţa zeului, calităM care mă tem că sunt străine fiinţei perfecte, dar bigotismul său e silit să mărturisească că foarte curând după aceea ele au revenit romanilor ortodocşi.

3 între timp Alp Arslan fusese asasinat (n t.).

Dobânzi, iertarea daunelor, absolvirea de pedepsele justiţiei civile etc, Papa era tutorele lor permanent (Ducange, tom. Îi p. 651,652).

% Vezi relatarea faptelor în greceşte şi în latineşte, în Nicetas fin *Alexio Comneno*, e. 10) şi respectiv Guillaume de Tyr (XXII, e. 10,11,12,13). Primul este potolit şi concis, al doilea patetic, bogat în dale şi tragic.

Isaac Ducas sebastocrator şi văr de al doilea al tânărului Alexie.

5 Sandale purpurii purtau numai împăraţii şi caesarii (n t.).

1 Din delicateţă, Dandolo şi Villehardouin omit ca scandaloasă această negociere, probabilă în sine, şi confirmată de Nicetas jp. 365).

2 Baudouin menţionează ambele încercări de a incendia flota (*Acest.*, e. 92, p. 534,535; Villehardouin (nr. 113 – 115) o descrie numai pe prima. Este remarcabil că niciunul dintre aceşti războinici nu remarcă vreo calitate specială a focului grecesc.

8 Ducange (nr, 119) înşiră o sumedenie de date savante eu privire la stindardul imperial. Stindardul cu fecioara se păstrează la Veneţia ca trofeu şi relicvă. Dacă este autentic, cucernicul doge trebuie să-i fi tras pe sfoară pe călugării din Cât caux.

2 Pentru al doilea asediu şi cucerire a Constantinopolului, vezi: Villehardouin (nr. 113 – 132); Baudouin, *Epistola a doua către Inocenţiu al III-lea* (*Gest a*, e. 92); Nicetas care povesteşte şi domnia lui Murzufâos, (p, 363 – 375); aluziile lui Dandolo (*Chron*. *Venet*. P. 32.3 – 330) şi Günther (*ÎIist*. *C P*. C. 14 – 18) care completează tabloul cu o profeţie şi o viziune. Primul dă un oracol al Sibylei Eritreene, care vorbeşte despre o mare armată ce înaintează sub conducerea unui şef orb» împotrivă Bizanţului etc. Destul de curios, dacă prezicerea ar fi fost şase de picioare,

cântăreau opt sau nouă su io de funzi şi dădeau trei sau patru chintale de icre. Pe vremea lui Demostene griul Bosforului îi aprovizionase pe atenieni.

1 Phrantzes contestă că în aceste aclamaţii musulmane ar fi apărut numele profetului. Zelul cucernic al lui Voltaire este excesiv, şi chiar ridicol.

1 Spondanus (anul 1453, nr. 10) nutreşte speranţa; că împăratul a putut fi salvat şi doreşte să discrediteze ide ea că s-ar fi sinucis.

2 Aenoida VIII, 97 – 369. Acest tablou antic, abordat cu atâta